

MARIO VARGAS LLOSA

DÜNYA SONU SAVAŞI

ROMAN

Çeviri: SÜLEYMAN DOĞRU

can
çağdaş

MARIO VARGAS
LLOSA

DÜNYA SONU SAVAŞI

Can Çağdaş

Dünya Sonu Savaşı, Mario Vargas Llosa
İspanyolca aslından çeviren: Süleyman Doğru
La Guerra Del Fin Del Mundo
© 1981, Mario Vargas Llosa
© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Bu eserin Türkçe yayın hakları Agencia Literaria Carmen Balcells S.A. aracılığıyla alınmıştır.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Eylül 2021, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Cem Alpan
Editör: Ekrem Nadi Cantürk
Düzelti: Aylin Samancı Elmasdağ
Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Sanat Yönetmeni: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)
Kapak Tasarımı: Alper Zeki / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: BPC Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No.17/1
Esenyurt, İstanbul info@bpcmatbaacilik.com.tr
Sertifika No: 48745

ISBN 978-975-07-5258-2

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25, Sarıyer / İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 43514

MARIO VARGAS LLOSA

DÜNYA SONU SAVAŞI

ROMAN

İspanyolca aslından çeviren

Süleyman Doğru

can

Mario Vargas Llosa'nın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Kent ve Köpekler, 1984
Yeşil Ev, 1984
Palomino Molero'yu Kim Öldürdü?, 1991
Elebaşılar - Hergeleler, 1992
Mayta'nın Öyküsü, 1992
Üvey Anneye Övgü, 1992
Julia Teyze, 1994
And Dağlarında Terör, 1996
Masalcı, 1996
Don Rigoberto'nun Not Defterleri, 1999
Teke Şenliği, 2003
Cennet Başka Yerde, 2006
Kelt Rüyası, 2011
Genç Bir Romancıya Mektuplar, 2012
Ketum Kahraman, 2014
Hınzır Kız, 2015

MARIO VARGAS LLOSA, 1936'da Peru'nun Arequipa kentinde doğdu. Başkent Lima'daki Leoncio Prado Askerî Okulu'nda edindiği kişisel deneyimlerden yola çıkarak kaleme aldığı ilk romanı *Kent ve Köpekler*'le (1963) kısa sürede üne kavuştu. İlk romanını 1966'da *Yeşil Ev*, 1969'da *Conversación en la catedral* (Katedralde Konuşmalar), 1973'te *Yüzbaşı ve Kadınlar Taburu*, 1977'de *Julia Teyze* izledi. *Dünya Sonu Savaşı*, *Masalcı*, *Üvey Anneye Övgü*, *Don Rigoberto'nun Not Defterleri*, *Palomino Molero'yu Kim Öldürdü?*, *Mayta'nın Öyküsü*, *Teke Şenliği*, *Cennet Başka Yerde* gibi yapıtlarıyla günümüzün en seçkin yazarları arasındaki yerini aldı. 1993'te yayımlanan *And Dağlarında Terör* adlı romanı Planeta Ödülü'ne değer görüldü. Edebiyat eleştirisi alanında ise Gabriel García Márquez, Flaubert, Sartre ve Camus'nün yapıtları üzerine kitaplar yayımladı. 1990 yılında Demokratik Cephe'nin adayı olarak katıldığı başkanlık seçimlerinde Alberto Fujimori karşısında başarılı olamadı. 2010'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

SÜLEYMAN DOĞRU, 1969'da Keşan'da doğdu. İlköğrenimini Keşan'da, ortaöğrenimini ise İstanbul'da, Galatasaray Lisesi'nde yaptı. İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1998 yılında mezun oldu. Institut Catholique de Paris'te kütüphanecilik ve dokümantasyon formasyonu aldı. İspanyolca ve Fransızcadan çok sayıda çevirisi bulunmaktadır.

Önsöz

Eğer 1971'de *Os Sertões* adlı kitabı beni Canudos Savaşı'ndan, trajik bir kişilikten ve Latin Amerika'nın en büyük anlatıcılarından birinden haberdar eden Euclides da Cunha olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Embriyon hali olarak nitelenebilecek –ve çekim aşamasına hiçbir zaman geçemeyen– bir film senaryosundan yola çıkarak sekiz yıl sonra yazmayı bitirdim. Bu roman bana, Londra ve Washington'ın kütüphanelerinde, Rio de Janeiro'nun ve Salvador'un tozlu arşivlerinde, Bahia ve Sergipe *sertão*'larındaki[1] bunaltıcı yolculuklarda hayatımın en güzel ve en heyecan verici yazınsal maceralarından birini yaşattı. Efsaneye göre Vaiz'in vaaz verdiği bütün köyleri dostum Renato Ferraz'ın eşliğinde dolaştım ve oralardaki insanların, sanki toplar isyancıların kalesine doğru hâlâ gümbürdüyormuş ve üzerleri diken kaplı yapraksız ağaçlarla dolu bu çöllerde kıyamet her an kopabilirmiş gibi, Canudos hakkındaki ateşli tartışmalarını dinledim. Tilkiler patikalarda bizi karşılamaya çıkıyordu ve yolumuzun üzerinde çıplaklarla, peygamberlerle ve Ortaçağ aşk hikâyelerini anlatan gezgin öykücülerle karşılaşıyorduk. Eskiden Canudos'un olduğu yerde şimdi yapay bir göl vardı ve bunun kıyılarında o korkunç muharebelerden kalma paslanmış silahlara ve cephanelere sıkça rastlanıyordu.

Bu roman üzerinde çalışırken çok sayıda Bahia'lı bana yardım elini uzattı; onların arasından, Renato'nun dışında üç

1. Brezilya'nın kuzeydoğusunda bulunan, kendine özgü yarı kurak bir iklime ve bitki örtüsüne sahip yarı çöl bölgeler. (Ç.N.)

kişinin adını burada anmazsam nankörlük etmiş olurum: Antônio Celestino, José de Calazans ve Jorge Amado.

Onu 1977'de, Cambridge, Churchill Colege'daki küçük bir apartman dairesinde yazmaya başladım ve 1980 sonlarında –Wilson Center sayesinde bulunduğum– Washington DC'nin, etrafında şahinlerin uçtuğu ve balkonlarından Abraham Lincoln'ün Manassas Muharebesi'nde savaşan birlik askerlerine yüreklendirme konuşmasını yaptığı tarihî bir kulesinde tamamladım.

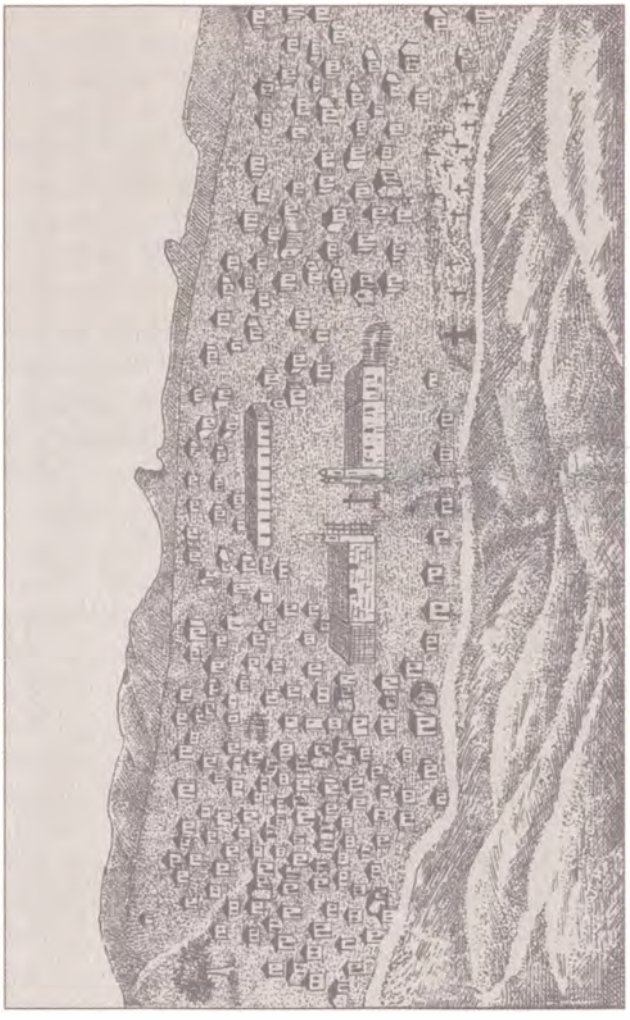
Mario Vargas Llosa
Londra, Haziran 2000

Öbür dünyada Euclides da Cunha'ya;
bu dünyadaysa, Nélida Piñon'a.

O Fanatico Antônio Conselheiro.[1]

1. (Port.) Aşırı dinci Vaiz Antônio. (Ç.N.)

Vista de Canudos tirada do alto da Favella pelo Academico Martins Horcades.[1]

1. Akademisyen Martins Horcades tarafından çizilen Canudos'un Favela Tepesi'nden görünüşü. (Ç.N.)

"O Anti-Christo nasceu
Para o Brasil governar
Mas ahi está O Conselheiro
Para delle nos livrar."[1]

1. (Port.) *Deccal doğdu / Brezilya'yı yönetmek için / Ancak orada Vaiz var / Bizi ondan kurtarmak için.* (Ç.N.)

BİR

I

UZUN BOYLU ADAM o kadar zayıftı ki hep profilden görünüyor gibiydi. Teni esmer, kemikleri çok belirgindi ve gözlerinde asla sönmeyecek bir ateş yanıyordu. Ayağındaki papaz sandaletleriyle üzerindeki mor tunik arada sırada *sertão*'daki köyleri ziyaret ederek çocukları toplu halde vaftiz eden ve birlikte yaşayan çiftleri evlendiren şu misyonerlerin kıyafetini andırıyordu. Yaşını, kökenini, hayat öyküsünü bilmek imkânsızdı ama sakin suratında, alçakgönüllü davranışlarında, sarsılmaz ciddiyetinde, vaaz vermeye başlamasından önce de insanları kendine çeken bir şey vardı.

Belli sayıda haftanın, ayın ardından bir anda ortaya çıkıyordu; ilk başlarda tek başına, daima yaya olarak ve yolun tozuna bulanmış bir halde geliyordu. Köyün yegâne sokağında belli bir aceleyle, hızlı adımlarla yürürken uzun siluetinin ana hatları şafak vaktinin ya da yeni doğmuş güneşin ışığı altında belirliveriyordu. Çanlarını tıngırdatan keçilerin, köpeklerin ve ona yol açıp meraklı bakışlarla inceleyen çocukların arasından kararlılıkla ilerliyor, onu tanıyan, başlarıyla selamlayan ama selamlarına asla karşılık bulamayan kadınlar ona maşrapalarda keçi sütü ve tabaklarda manyok unu ve fasulye ikram etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Ama o, köyün kilisesine

varmadan ve binanın yıkık, boyalarının dökük, kulelerinin çökük, duvarlarının delik deşik, zemin döşemesinin kalkık ve sunaklarının kurtlar tarafından kemirilmiş olduğunu bir kez daha, yüz birinci kez teyit etmeden ne bir şey yiyor ne de bir şey içiyordu. Yüzü, çocuklarını ve hayvanlarını kuraklığın katlettiği, her şeyini kaybetmiş, nereye olduğunu bilmeden kaçmış, kaçmak için evini ve ölülerinin kemiklerini terk etmek zorunda kalmış bir göçmeninkini andıran bir acıyla hüzünleniyordu. Bazen ağlıyordu ve bu ağlamalar sırasında gözlerinin kara ateşi yoğunlaşarak korkunç ışıltılar yayıyordu. Hemen akabinde dua etmeye koyuluyordu. Ama dua edişi diğer erkek ya da kadınlarınkinden çok farklıydı: Sunağın olduğu ya da eskiden bulunduğu ya da bulunması gereken yerin karşısında yüzükoyun yere, taşların ya da yerinden çıkmış karoların üzerine uzanıyor ve orada, bazen sessizce bazen yüksek sesle bir-iki saat boyunca, köy halkının saygı ve hayranlık dolu bakışları altında dua ediyordu. Bildik "Göklerdeki Babamız" ve "Ave Maria" dualarının yanı sıra daha önce kimsenin duymadığı ama günler, aylar, yıllar geçtikçe insanların ezberleyeceği başka duaları da okuyordu. "Papaz nerede?" diye soruyordu, "Neden burada sürünün bir çobanı yok?" Zira köylerde papaz olmaması ona Tanrı'nın evinin yıkıntısı kadar acı veriyordu.

Ancak evinin içinde bulunduğu durumdan ötürü İyi İsa'dan af dilemelerinin ardından yemeyi içmeyi kabul ediyordu: Kıtlık yıllarında bile köy halkının ikram etmek için birbiriyle yarıştığı yiyeceklerin en fazla tadına bakıyordu. Bir çatının altında, köylülerin kullanımına sundukları evlerin birinde uyuyarak kendini şımartıyordu ama ev sahibinin hamağına, divanına ya da döşeğine uzandığı çok nadir görülen bir şeydi. Herhangi bir battaniyeye falan ihtiyaç duymadan olduğu yere kıvrılıp kolunu, oltu taşı renginde dağınık saçlı kafasının altına yas-

tık yapıyor ve bu şekilde birkaç saat uyuyordu. Uyku süresi o kadar kısaydı ki en son uyumaya giden daima o olmasına rağmen hayvanları otlatmaya götüren en erkenci sığırtmaç ve çobanlar bile onu kilisenin duvarlarını ya da çatısını onarırken görüyordu.

Vaazlarını günbatımında veriyordu; o saatte erkekler tarladan dönmüş, kadınlar gündelik ev işlerini bitirmiş ve çocuklar da çoktan uykuya dalmış oluyordu. Vaazlarını tüm *sertão* köylerinde, ana sokakların kesişme noktasında bulunan ve şayet bankları, kameriyeleri, bahçeleri olsa ya da bir zamanlar varken kuraklıklar, salgın hastalıklar ve bakımsızlığın yok ettiği o şeyler korunmuş olsa, meydan diye adlandırılabilecek şu ağaçsız, taşlık düzlüklerde veriyordu. Vaazlarını, Kuzey Brezilya gökyüzünün kararıp yıldızlarla kaplanmadan önce beyaz, gri, mavimtırak bulut kümelerinin arasında alev alev yandığı ve ileride, yukarıda dünyanın enginliğinin üzerinde devasa bir havai fişek varmış gibi göründüğü o saatte veriyordu. Vaazlarını, böcekleri kovmak ve yemeği pişirmek için odun ateşlerinin yakıldığı, bunaltıcı nemin azalıp hastalıklara, açlığa ve yaşamın dertlerine göğüs germe yolunda insanlara moral aşılayan bir meltemin esmeye başladığı o saatte veriyordu.

Etrafını saran insanların hiçbirine özel olarak bakmadan ya da daha doğru bir ifadeyle, akkor halindeki gözleriyle yaşlılar, kadınlar, erkekler ve çocuklar topluluğunun arasından ancak onun görebileceği bir şeye ya da birisine bakarak basit ama önemli şeylerden bahsediyordu. Söyledikleri herkesçe anlaşılıyordu zira bunlar her nasılsa zamanın başından beri bilinen ve insanın anasından emdiği sütle birlikte öğrendiği şeylerdi. Dünyanın Sonu ve Mahşer Günü gibi, belki de köy halkı daha yıkık şapeli ayağa kaldırmaya fırsat bulamadan gerçekleşebilecek güncel, somut, gündelik, kaçınılmaz şeyler. İyi İsa evinin böy-

le kaderine terk edildiğini görünce ne olacaktı? Yoksula yardım etmek yerine dinsel hizmetleri karşılığında onun ceplerini boşaltan papazların davranışına ne diyecekti? Tanrı'nın sözlerini satmaya hakları var mı? Onları sevabına vermeleri gerekmiyor muydu? Bakirlik yeminine rağmen düzüşen o papazlar, Babamıza hangi mazereti sunacaklardı? İz sürücünün jaguarın ayak izlerini toprakta okuduğu gibi insanların düşüncelerini okuyan kişiye bakalım yalanlar uydurabilecekler miydi? Temiz bir ruhla, bir şenliğe girer gibi girdiği takdirde insanı mutluluğa taşıyan ölüm gibi gündelik, bilindik, kullanışlı şeyler işte. Onlar hayvan insanlar mıydı? Eğer değillerse, diğer tarafta bulacakları O'na saygının bir işareti olarak o kapıdan en güzel kıyafetlerine bürünmüş halde geçmeleri gerekiyordu. Onlara cennetten ve aynı zamanda da cehennemden, İt'in zemini kızgın korlar ve yılanlarla kaplı mekânından, şeytanın zararsız görünümlü yeni kimliklere nasıl bürünebileceğinden bahsediyordu.

İç kesimlerden gelen sığırtmaçlar ve işçiler onu sessizce, merakla, korkuyla, heyecanla dinliyorlardı; aynı şekilde kıyılardaki şekerkamışı tarlalarından gelen köleler ve azat edilmişler, kadınlar ve onların, bunların babaları ve oğulları da. Arada sırada –ama çok nadiren, çünkü onun ciddiyetinden, derinden gelen sesinden ya da bilgeliğinden çekiniyorlardı– içlerinden birinin bir kuşkuyu dağıtmak için konuşmasını böldüğü oluyordu. Yüzyıl sona erecek miydi? Dünya 1900'e ulaşabilecek miydi? Soruyu yöneltene bakmadan, sakin bir özgüvenle ve sıklıkla bilmecelere başvurarak cevap veriyordu. 1900'de ışıklar sönecek ve gökten yıldızlar yağacaktı. Ama daha önce olağanüstü olaylar yaşanacaktı. Sesini bir sessizlik takip ediyor ve o sırada yanan odunların çıtırtısı ve alevlerin yuttuğu böceklerin vızıltısı duyuluyordu; bu esnada köylüler nefeslerini tutup geleceği hatırlamak için bel-

leklerini peşinen zorluyorlardı. 1896'da bir milyar koyun kıyıdan *sertão*'ya doğru koşacaktı ve deniz *sertão*'ya, *sertão* da denize dönüşecekti. 1897'de çöl çimenle kaplanacak, çobanlar ve koyunlar birbirine karışacak ve o andan itibaren sadece tek bir sürü ve tek bir çoban olacaktı. 1898'de şapkalar çoğalacak ama kafalar azalacaktı. 1899' daysa nehirler kırmızı akacak ve yeni bir gezegen, uzayı bir uçtan diğer uca geçecekti.

O halde hazırlık yapmak gerekiyordu. Kilisenin yanı sıra Efendimizin evinden sonra en önemli yapı olan ve cennetin ya da cehennemin bekleme odasını teşkil eden mezarlığı elden geçirmek ve geriye kalan zamanı en temel şeye, ruha adamak gerekiyordu. Acaba kadın ya da erkek öbür tarafa giderken kıyafetleri, elbiseleri, fötr şapkaları, bağcıklı ayakkabıları ve İyi İsa'nın hiçbir zaman giymediği bütün o lüks yünlü ve ipeklileri de yanında götürecek miydi?

Bunlar basit, kullanışlı vaazlardı. Adam oradan gittikten sonra hakkında konuşuyorlardı: O bir azizdi, mucizeler göstermişti, tıpkı Musa Peygamber gibi çölde alev alev yanan böğürtlen ağacını görmüştü ve bir ses ona Tanrı'nın telaffuz edilemez ismini söylemişti. Ve onun vaazlarını yorumluyorlardı. Böylece, imparatorluk yıkılmadan önce ve cumhuriyet kurulduktan sonra Tucano, Soure, Amparo ve Pombal sakinleri onun vaazlarını dinlediler; Bom Conselho, Geremoabo, Massacará ve Inhambupe kiliseleri aydan aya, yıldan yıla, yıkıntılarından yavaş yavaş yeniden doğdular ve onun öğretilerinden hareketle Monte Santo, Entre Ríos, Abadía ve Barracão mezarlıklarında duvarlar, nişler inşa edildi ve ölüm Itapicurú, Cumbe, Natuba, Mocambo'da şanına layık cenaze törenleriyle kutlandı. Alagoinhas, Uauá, Jacobina, Itabaiana, Campos, Itabaianinha, Gerú, Riachão, Lagarto, Simão Dias gecelerinde aydan aya, yıldan yıla bir sürü vaaz top-

landı. Bu vaazlar herkese güzel görünüyordu ve işte bu yüzden, önce bir köyde sonra diğerinde ve en sonunda da kuzeyin bütün köylerinde bu vaazları veren adama, gerçek adı Antônio Vicente, soyadıysa Mendes Maciel olmasına rağmen Vaiz denmeye başlandı.

AHŞAP bir parmaklık –ismi girişte gotik harflerle yazılı olan– *Jornal de Notícias* gazetesinin yazarlarını ve çalışanlarını, bir ilan vermek ya da bir haber getirmek için oraya kadar gelen insanlardan ayırıyor. Gazetecilerin sayısı dördü, beşi geçmiyor. Onlardan biri duvara sabitlenmiş bir arşivi araştırıyor; ceketsiz ama üzerlerinde sert yakalı gömlek ve papyon olan ikisi, üzerinde günün tarihinin okunduğu –2 Ekim 1896, Pazartesi– bir takvimin yanında heyecanlı bir biçimde sohbet ediyorlar ve bir başkası, kalın camlı miyop gözlüğü olan sarsak görünümlü bir genç, etrafında olan bitene kayıtsız bir şekilde bir çalışma masasının arkasında kaz tüyü kalemle bir şeyler yazıyor. Dip tarafta, bir cam kapının ardında yönetim bölümü bulunuyor. Siperlikli şapkalı ve kâtip kolluklu bir adam ücretli ilanlar bankosunun ardında sıraya girmiş müşterilere hizmet veriyor. Bir hanımefendi ona şimdi bir karton uzattı. Veznedar, işaretparmağını ıslatarak sözcükleri sayıyor –Giffoni Lavmanları// Belsoğukluğunu, Basurları, Vajinal Akıntıları ve İdrar Yollarındaki bütün rahatsızlıkları tedavi eder// Tümü Madame A. De Carvalho eliyle hazırlanıyor// Adres: Rua Primeiro de Março No 8– ve fiyatı söylüyor. Hanımefendi ödemeyi yaptıktan sonra para üstünü alıp gittiğinde, onun arkasında bekleyen kişi bankoya yaklaşıp veznedara bir kâğıt uzatıyor. Üzerindeki koyu renk uzun setre ve melon şapka oldukça yıpranmış görünüyor. Kıvırcık kızıl saçlar kulaklarını örtüyor. Uzun denebilecek boyda, geniş omuzlu,

güçlü ve olgun bir adam. Veznedar parmağını kâğıdının üzerinde gezdirerek ilanın sözcüklerini sayıyor. Birden alnı buruşuyor, parmağını kâğıttan kaldırıyor ve yanlış okumuş olmaktan korkuyormuş gibi metni gözlerine iyice yaklaştırıyor. Ardından, karşısında bir heykel gibi duran müşteriye şaşkınlık içinde bakıyor. Tedirgin bir şekilde gözlerini kırpıştırdıktan sonra adama beklemesini işaret ediyor. Elinde sallanan kâğıtla birlikte, ayaklarını sürüyerek bulundukları yeri bir uçtan diğer uca geçiyor, yönetim bölümünün camını parmaklarıyla tıklatıp içeri giriyor. Birkaç saniye sonra tekrar beliriyor ve müşteriye içeri girmesini işaret ediyor. Ardından işine geri dönüyor.

Koyu renk giyimli adam *Jornal de Notícias*'ın diğer ucuna doğru yürürken topuklarından sanki altlarında nal takılıymış gibi ses çıkıyor. İçi ağzına kadar kâğıt, gazete ve İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin afişleriyle –Birlik İçinde Bir Brezilya, Güçlü Bir Ulus– dolu küçük büroya girince ona güleç bir merakla, tuhaf bir hayvana bakar gibi bakan bir adamın kendisini beklediğini görüyor. Genç, esmer ve enerjik görünümlü adam odadaki yegâne çalışma masasında oturuyor; ayağında çizme, üzerindeyse gri bir takım elbise var.

"Benim adım Epaminondas Gonçalves, gazetenin yöneticisiyim," diyor. "Buyurun, oturun."

Koyu renk kıyafetli adam belli belirsiz bir selam veriyor ve elini şapkasına götürüyor ama ne onu başından çıkarıyor ne de bir söz söylüyor.

"Siz bunu yayımlamamızı mı istiyorsunuz?" diye soruyor gazetenin yöneticisi elindeki kâğıdı sallayarak.

Koyu renk kıyafetli adam başıyla onaylıyor. Saçları gibi kızıl bir keçisakalı var ve çok açık renk gözleri insanın içine işliyor; geniş ağzı sert bir biçimde buruşmuş ve kocaman açılmış burun delikleri ihtiyaç duyduklarından çok daha fazla havayı içine çekiyormuş gibi görünüyor.

"Eğer tutarı iki bin *reis*'i aşmazsa," diye mırıldanıyor zorlanan bir Portekizceyle. "Bütün param o kadar."

Epaminondas Gonçalvez gülmekle sinirlenmek arasında tereddüt ediyormuşçasına duraklıyor. Adam hâlâ ayakta ve çok ciddi bir şekilde ona bakıyor. Yönetici kâğıtta yazanları bir kez daha okumaya karar veriyor:

"'Adalet sevdalıları, Canudos idealistleri ve dünyanın tüm başkaldıranlarıyla beraber 4 Ekim günü akşam saat altıda Libertad Meydanı'nda düzenlenecek olan dayanışma mitingine davetlidir,'" diye yavaşça okuyor. "Bu mitingi kimin düzenlediğini öğrenebilir miyim?"

"Şu an için ben," diye ânında cevap veriyor adam. "Yok eğer *Jornal de Notícias* bunu üstlenmek isterse, *wonderful*[1]."

"O heriflerin Canudos'ta ne yaptıklarını biliyor musunuz?" diye mırıldanırken bir yandan da masasına vuruyor Epaminondas Gonçalves. "Başkasına ait olan bir araziyi işgal etmek ve orada hayvanlar gibi tam bir komün hayatı yaşamak."

"Takdire şayan iki davranış," diye onaylıyor koyu renk kıyafetli adam. "İşte bu yüzden tüm paramı bu ilan için harcamaya karar verdim."

Yönetici bir an için sessiz kalıyor. Yeniden ona dönüp konuşmadan önce öksürerek gırtlağını temizliyor:

"Sizin kim olduğunuzu öğrenebilir miyim, bayım?"

Büyüklük taslamaksızın, kibirlilik yapmadan, görkemli bir havaya bürünmek için en ufak bir çaba harcamadan, adam kendini şöyle takdim ediyor:

"Bir özgürlük savaşçısı, bayım. İlan yayımlanacak mı?"

"Bu mümkün değil," diye cevap veriyor artık duruma hâkim olan Epaminondas Gonçalves. "Bahia'daki

1. (İng.) Müthiş. (Y.N.)

yetkililer gazetemi kapatmak için zaten bir bahane bekliyorlar. Lafta cumhuriyeti kabul etmiş olsalar da özünde hâlâ monarşistler. Biz eyaletin gerçek anlamda cumhuriyetçi olan yegâne gazetesiyiz, bunu fark etmiş olduğunuzu düşünüyorum."

Koyu renk kıyafetli adam küçümseyici bir hareket yapıyor ve dişlerinin arasından fısıldıyor, "Bunu bekliyordum."

"Bu ilanı *Diário de Bahia*'ya götürmenizi tavsiye etmem," diye ekliyor yönetici, kâğıdı ona doğru uzatırken. "O gazete, aynı zamanda Canudos'un da sahibi olan Canabrava baronuna ait. Hapsi boylayabilirsiniz."

Koyu renk kıyafetli adam hiçbir şey söylemeden olduğu yerde dönüyor ve ilan kâğıdını cebine yerleştirerek odadan çıkıyor. Kimseye bakmadan, veda dahi etmeden, o sesli yürüyüşüyle gazeteciler ve ücretli ilan müşterileri tarafından gözucuyla izlenerek –kederli bir siluet, dalgalanan parlak saçlar– gazeteyi bir uçtan diğer uca geçiyor. Miyop gözlüklü genç gazeteci, o geçtikten sonra masasından kalkıyor ve elinde sarımtırak bir kâğıtla, Epaminondas Gonçalves'in hâlâ yabancının arkasından baktığı yönetim bölümüne doğru gidiyor.

"Ekselansları Bahia Eyalet Valisi Luis Viana Beyefendi'nin emriyle Dokuzuncu Piyade Taburu'na bağlı Teğmen Pires Ferreira komutasındaki bir bölük, çiftliği işgal eden haydutları Canudos'tan atmak ve elebaşları Sebastianist Vaiz Antônio'yu ele geçirmek göreviyle bugün Salvador'dan hareket etti," diye kapının eşiğinden okuyor. "Efendim, birinci sayfaya mı koyalım yoksa iç sayfalara mı?"

"Ölüm ilanlarının altına koyun gitsin," diyor yönetici ve koyu renk kıyafetli adamın biraz önce gözden kaybolduğu sokağı işaret ederek soruyor: "O herifin kim olduğunu biliyor musun?"

"Galileo Gall," diye cevap veriyor miyop gazeteci. "Kafalarına dokunmak için Bahia'lılardan izin isteyip duran bir İskoçyalı."

Pombal'de bir kunduracıyla sakat sevgilisinin oğlu olarak doğmuştu; anası sakatlığına rağmen ondan önce üç erkek, ondan sonra da kuraklığa rağmen hayatta kalan bir kız doğurmuştu. Adını Antônio koydular ve eğer dünyada mantık olsaydı yaşamaması gerekirdi, zira henüz emeklediği sırada ekili alanları, insanları ve hayvanları öldürerek bütün bölgeyi mahveden bir felaket yaşandı. Kuraklık yüzünden neredeyse tüm Pombal kıyıya doğru göç etti ama onun elinden çıkmamış ayakkabı giyen tek bir ayağın olmadığı o yerleşim merkezinden yarım asırlık hayatı boyunca bir fersahtan fazla uzaklaşmamış olan Tiburcio da Mota evini terk etmeyeceğini ilan etti. Ve sözünü tuttu; onunla Pombal'de topu topu iki düzine insan kaldı, zira Lazarist papazlar misyonu bile boşaldı.

Bir yıl sonra Pombal'den gidenler, alçak kesimlerin suyla yeniden buluştuğu ve artık tahıl ekimi yapılabileceği haberleriyle cesaretlenip geri dönmeye başladığında Tiburcio da Mota, tıpkı birlikte yaşadığı sakat sevgilisi ve üç büyük oğlu gibi çoktan öbür dünyayı boylamıştı. Yenilebilecek her şeyi, bunlar bittikten sonra yeşil olan her şeyi ve en sonunda da dişlerin çiğneyebildiği her şeyi yemişlerdi. Onları toprağa vermiş olan papaz, Don Casimiro, açlıktan değil aptallıktan, ayakkabı atölyesindeki derileri yedikleri ve keçilerin bile yanına yaklaşmadığı, leş kokulu sivrisinek yatağı Boi Lagünü'nün suyunu içtikleri için öldüklerini söylüyordu. Don Casimiro, Antônio'yla küçük kız kardeşini yanına alıp onları temiz hava diyeti ve dualarla yaşatmayı başarmıştı ve şimdi köyün evleri yeniden dolunca onlara bir yuva aradı.

Canabrava baronunun çiftliğinde çalışmaya giden vaftiz anası küçük kızı yanında götürdü. O sırada beş yaşında olan Antônio ise Pombal'in Tekgöz denen –bir gözünü kavgada kaybetmişti– diğer kunduracısı tarafından evlat edinildi; Tekgöz, mesleği Tiburcio da Mota'nın atölyesinde öğrenmişti ve Pombal'e geri dönünce onun müşterilerini devraldı. Kaba saba bir adamdı, sık sık sarhoş oluyor ve sabahları gözlerini bir sokak köşesinde açtığında leş gibi *cachaça*[1] kokuyordu. Karısı yoktu ve Antônio'yu bir yük havyanı gibi çalıştırıyordu: süpürtüyor, temizletiyor, çivileri, makasları, kalıpları, çizmeleri taşıtıyor ya da tabakhaneye gönderiyordu. Onu, arkadaşlarıyla içki içmediği saatlerin tamamını geçirdiği bir tezgâhın hemen yanında duran bir hayvan postunun üzerinde uyutuyordu.

Yetim çocuk ufak tefek ve uysaldı ve Pombal kadınlarında merhamet uyandıran ürkek bakışları vardı. Bu kadınlar imkân bulduklarında ona yiyecek bir şeyler ya da çocuklarının artık giymediği kıyafetleri veriyorlardı. Bir gün toplanıp –sakat kadını tanımış, sayısız vaftizlerde, kiliseye kabul törenlerinde, cenazelerde ve düğünlerde onunla birlikte dedikodu yapmış yarım düzinesi– Tekgöz'ün atölyesine gittiler ve ondan, ilk komünyon törenine hazırlanması için Antônio'yu din kursuna göndermesini talep ettiler. Eğer çocuk bu yapılmadan ölürse Tanrı'nın hesap soracağını söyleyerek onu öylesine korkuttular ki kunduracı istemeyerek de olsa çocuğun her akşamüstü ayin saatinden önce misyonda verilen din derslerine katılmasını kabul etti.

Bunun üzerine, Lazarist öğretilerin onda yarattığı değişimlerin sonucunda, kısa bir süre sonra Küçük Sofu diye

1. Şekerkamışından imal edilen Brezilya'ya özgü çok sert bir içki. (Ç.N.)

çağrılmaya başlanacak olan çocuğun hayatında kayda değer şeyler oldu. Vaazlardan sanki tüm kötülüklerden arınmış gibi rahatlamış bakışlarla çıkıyordu. Tekgöz onu birçok kez gecenin bir vakti, karanlıkta diz çökmüş bir halde, İsa'nın çektiği acılara ağlarken gördüğünü anlattı; o sırada öylesine kendinden geçiyormuş ki ancak sarsarak gerçek dünyaya geri getiriliyormuş. Başka geceler onun uykusunda, çok heyecanlı bir biçimde, Yehuda'nın ihanetinden, Mecdelli Meryem'in tövbesinden, dikenli taçtan bahsettiğini işitiyormuş; bir seferindeyse tıpkı São Francisco de Sales'in on bir yaşını doldurunca yaptığı gibi ölene dek bakirlik yemini ettiğini duymuş.

Antônio hayatını adayacağı bir meşgale bulmuştu. Tekgöz'ün söylediklerini uysallıkla yerine getirmeye devam ediyordu ama bunları hep gözleri yarı kapalı bir halde ve dudaklarını hafifçe oynatarak yapıyordu; bu yüzden yerleri süpürüyor, tabakhaneye koşuyor ya da Tekgöz'ün çekiçlediği köseleyi tutuyor görünmesine rağmen gerçekte dua ettiğini herkes anlıyordu. Çocuğun davranışları üvey babayı rahatsız ediyor ve korkutuyordu. Küçük Sofu, misyondan verdikleri dinî resimlerle ve *xique-xique* kaktüsünden bizzat kendisinin yontup boyadığı bir haçla uyuduğu tarafta yavaş yavaş bir dua köşesi oluşturdu. Yatağa yatarken ve uykudan kalkınca dua etmek için orada bir mum yakıyor ve Pombal'deki diğer çocukların yaptığı gibi boş vakitlerini çayırlarda koşturarak, evcilleştirilmemiş hayvanların sırtına eyersiz binerek, güvercin avlayarak ya da boğaların burulmasını seyretmeye giderek geçirmek yerine orada diz çöküp ellerini kavuşturuyor ve suratında kederli bir ifadeyle dua ediyordu.

İlk komünyonuna katılmasının ardından Don Casimiro'nun yardımcısı oldu, papaz öldükten sonra ise gidip gelirken günde bir fersah yol kat etmesini gerektiren misyonda, Lazarist ayinlere yardım ederek işini sürdür-

dü. Ayin alaylarında tütsüyü dolaştırıyor, Meryem'le İyi İsa'nın dinlenmek için mola verdikleri köşelerdeki sunakların ve omuzların üzerinde taşınan platformun süslenmesine yardımcı oluyordu. Küçük Sofu dindar olduğu kadar iyi yürekliydi de: Albay Ferreira'nın otlaklarında gözlerine katarakt illeti inene kadar çalışmış ve o günleri özleyen kör Adelfo'ya otlaklara giderken refakat ettiğini görmek Pombal sakinleri için çok alışıldık bir sahneydi. Kör adamı kolundan tutup engebeli arazide yürürken elindeki sopayla toprağı eşeleyip yılanları kaçırıyor ve onun anlattığı hikâyeleri sabırla dinleyerek onu otlağa kadar götürüyordu. Antônio ayrıca, köy sakinleri Pombal'e yaklaşmasını yasakladığından beri yabani bir hayvan gibi yaşayan cüzamlı Simeón için yemek ve giysi topluyordu. Küçük Sofu, onun için dilendiği tahılları, ekmek ve kurutulmuş et parçalarını bir çıkının içine doldurup haftada bir kez ona götürüyordu ve köylüler de onun, yalınayak dolaşan, saçları uzamış ve bütün vücudu sadece sarı bir kabukla kaplı ihtiyarın yanına, cüzamlının mağarasının bulunduğu yamaçtaki kayaların arasından yolunu bularak su kuyusuna doğru gidişini uzaktan seyrediyorlardı.

Vaiz'i ilk gördüğünde on dört yaşındaydı ve daha birkaç hafta önce korkunç bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Lazarist misyonundan Peder Moraes ona rahip olamayacağını, çünkü nikâhsız anne babadan doğduğunu söyleyince başından aşağı kaynar sular dökülmüştü. Peder, herhangi bir göreve atanmadan da Tanrı'ya hizmet edebileceğini söyleyerek ve laik birader olarak kabul edilme ihtimalinin olduğu bir Fransisken manastırıyla görüşmeler yapacağına söz vererek onu yatıştırmaya çalıştı. Küçük Sofu o gece öylesine hıçkırıklara boğularak ağladı ki, öfkelenen Tekgöz yıllar sonra ilk kez onu tekme tokat dövdü. Yirmi gün sonra, kavurucu öğlen güneşinin altın-

da, Pombal'in tam ortasından geçen yolda uzun boylu, esmer, siyah saçlı, keskin bakışlı, mor bir tunik giymiş, yarım düzine kadar dilenci kılıklı ama mutlu görünümlü insanın takip ettiği bir adam belirdi ve Don Casimiro'nun ölümünden beri kuşlar heykellerinin arasına yuva yapacak denli harabeye dönmüş olan kâgir, çatısı kiremitli eski şapel istikametine doğru köyü hızlı adımlarla geçti. Birçok Pombal sakini gibi Küçük Sofu da hacının, yanındakilerle birlikte yere oturup dua ettiğini gördü ve o akşam onu ruhun kurtuluşu için vaaz verirken, dinsizleri eleştirirken ve geleceği öngörürken dinledi.

Küçük Sofu o gece kunduracı atölyesinde değil, Pombal Meydanı'nda, toprak üstünde, azizin etrafında yatan hacılarla birlikte uyudu. Ertesi sabah, ertesi akşam ve Pombal'de kaldığı süre boyunca her gün, şapeldeki bankların ayaklarını ve arkalıklarını tamir ederken, zeminini düzeltirken ve o güne kadar köyle iç içe bir toprak parçasından ibaret olan mezarlığa bağımsızlık kazandıracak taştan bir duvarı örerken aziz ve müritleriyle birlikte çalıştı. Ve her gece onun yanında diz çöküp ağzından çıkan gerçekleri büyülenmiş bir şekilde dinledi.

Ama Vaiz'in Pombal'deki sondan bir önceki gecesinde, Küçük Sofu Antônio, gideceği her yerde ona eşlik etmek için izin isteyince azizin önce gözleri (yoğun ve aynı zamanda donmuş gibiydiler) ve sonra da ağzı hayır dedi. Küçük Sofu, Vaiz'in yanında diz çöküp hüngür hüngür ağladı. Gece bir hayli ilerlemişti ve Pombal gibi birbirlerine düğümlenmiş haldeki pejmürde kılıklı müritler de uyuyorlardı. Ateşler sönmüştü ama yıldızlar başlarının üzerinde parıldıyor ve ağustosböceklerinin şarkıları işitiliyordu. Vaiz, doya doya ağlasın diye delikanlıyı kendi haline bıraktı, tuniğinin kenar kıvrımını öpmesine müsaade etti ve Küçük Sofu, kalbinin kendisine İyi İsa'ya bu şekilde daha iyi hizmet edeceğini söylediğini ileri sürüp pe-

şinden gelmesine izin vermesi için bir kez daha yalvardığında hiç istifini bozmadı. Delikanlı, Vaiz'in ayak bileklerine sarıldı ve nasır tutmuş ayaklarını defalarca öptü. Vaiz, delikanlının artık bitkin düştüğünü fark edince, Küçük Sofu'nun kafasını ellerinin arasına aldı ve onu kendisine bakmaya zorladı. Suratını kendisininkine yaklaştırıp sert bir ifadeyle ona, "Tanrı'yı uğruna acı çekecek kadar seviyor musun?" diye sordu. Küçük Sofu başını birkaç kez evet anlamında salladı. Vaiz tuniğini kaldırdı ve ağaran günün ilk ışıklarında delikanlı onun, etinin içine gömülmüş bir dikenli teli belinden çıkardığını gördü ve, "Bunu şimdi sen tak," dediğini duydu. Küçük Sofu'nun elbisesini kaldırıp dikenli kemeri beline yerleştirmesine, sıkıp düğümlemesine bizzat yardım etti.

Yedi ay sonra Vaiz –kimi yüzlerin değiştiği, sayısının arttığı, devasa ve yarı çıplak bir zencinin dahil olduğu ama yoksulluklarının ve gözlerindeki mutluluğun aynı kaldığı– maiyetiyle birlikte bir toz girdabının arasında Pombal'de yeniden belirdiğinde dikenli kemer, Küçük Sofu'nun ilk başta moraran, sonra yara olan ve daha sonra da koyu renk bir kabuk bağlayan belinde durmayı sürdürüyordu. Onu tek bir gün bile çıkarmamıştı ve arada bir, vücudun gündelik hareketleriyle gevşeyen teli yeniden sıkıyordu. Peder Moraes, belli miktarda gönüllü acının Tanrı'nın hoşuna gideceğini, ama belli bir sınır aşıldığında söz konusu fedakârlığın şeytan tarafından teşvik edilen sapıkça bir zevke dönüşebileceğini ve onun bu sınırı her an aşma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anlatarak, onu bu dikenli kemeri taşımaktan vazgeçirmeye çalışmıştı.

Ama Antônio ona kulak asmadı. Vaiz ve maiyetinin Pombal'e geri döndüğü gün, Küçük Sofu yerli beyaz melezi Umberto Salustiano'nun dükkânındaydı ve onun, etrafı havarilerinin yanı sıra kadınlı, erkekli onlarca köy

sakini tarafından çevrili bir halde bir metre uzağından geçtiğini ve önceki seferki gibi doğrudan şapele yöneldiğini gördüğünde, kalbi tıpkı burnundan giren hava gibi göğsünün içinde taşlaşmıştı. Heyecan ve coşku içindeki halkın arasına karışarak peşinden gitti ve belli bir mesafede dua ederken kanının artık farklı aktığı duygusuna kapıldı. Ve o gece, henüz yanına yaklaşmaya cüret edemeden, tamamen dolu meydanda, alevlerin ışığında vaazını dinledi. Bu kez tüm Pombal onu dinlemeye gelmişti.

Neredeyse şafak sökmek üzereyken dualar etmiş, ilahiler söylemiş, Tanrı'dan onlara şifa istemesi için hasta çocuklarını getirmiş, ona ıstıraplarını anlatmış ve geleceğin kendilerine ne getireceğini sormuş olan köy halkı gittikten ve tilmizler, her zaman yaptıkları gibi birbirlerine yorgan ve yastık vazifesi görerek çoktan uykuya daldıktan sonra Küçük Sofu, komünyona katılırken takındığı o aşırı saygılı haliyle paçavralar içindeki bedenlerin arasından zorlukla ilerleyerek gür saçlı başını kollarından birine dayamış halde yatan mor, karanlık siluetin yanına vardı. Ateşler artık sönmek üzereydi. Onun geldiğini gören Vaiz'in gözleri açıldı ve Küçük Sofu onlara bakar bakmaz adamın onu beklemekte olduğunu anladığını, o günden sonra hikâyesini dinleyen herkese sürekli tekrarlayacaktı. Tek kelime etmeden –zaten istese de bunu yapamazdı– kaba dokuma gömleğini açtı ve belinde takılı duran teli ona gösterdi.

Vaiz, onu birkaç saniye boyunca gözlerini kırpmadan süzdükten sonra başıyla onayladı ve yüzünde kısa süreli bir tebessüm belirdi ki, Küçük Sofu bunun kutsanması anlamına geldiğini ilerleyen yıllarda yüzlerce kez söyleyecekti. Vaiz hemen yanında boş duran ve bedenler öbeğinin arasında sanki ona ayrılmış gibi görünen küçük alanı işaret etti. Şeytana karşı savaşmak üzere birlikte

yollara düşmeye Vaiz tarafından layık görüldüğünü sözcüklere ihtiyaç duymadan anlayan delikanlı oraya çömeliverdi. Gececi köpekler ve Pombal'in erkenci sakinleri, Küçük Sofu'nun mutluluktan kaynaklandığını bilmedikleri hıçkırıklarını daha uzun süre dinlediler.

GERÇEK İSMİ Galileo Gall değildi ama bir özgürlük savaşçısı ya da kendi deyimiyle bir devrimci ve frenolog olduğu doğruydu. Hakkında verilmiş iki ölüm cezası dünya üzerinde ona eşlik ediyordu ve kırk altı yıllık ömrünün beş yılını hapishanede geçirmişti. Yüzyılın ortalarında, İskoçya'nın güneyinde, babasının doktorluk yaptığı ve Proudhon'la Bakunin'in fikirlerini yaymak için bir topluluk kurmaya çalıştığı ama başarısız olduğu bir kasabada doğmuştu. Diğer çocuklar peri masalları dinlerken o, mülkiyetin bütün toplumsal kötülüklerin kökeni olduğunu, yoksulların sömürü ve gericilik zincirlerini ancak şiddet aracılığıyla kırabileceğini dinleyerek büyümüştü.

Babası, o dönemin en saygın bilgelerinden biri olarak kabul ettiği bir adamın, anatomist, fizikçi ve frenoloji biliminin kurucusu Franz Joseph Gall'in tilmiziydi. Frenoloji, Gall'in diğer müritleri için sadece zekâ, içgüdü ve duyguların beyin korteksinde yer alan organlar olduğuna, bunların ölçülebileceğine ve bunlara dokunulabileceğine inanmaya dayanan bir bilim dalıyken, Galileo'nun babası için dinin ölümü, maddeciliğin ampirik temeli; ruhun, felsefi büyücülüğün iddia ettiği gibi kestirilemez ve elle tutulamaz bir şey olmayıp tıpkı duygular gibi bedenin bir parçasını teşkil ettiğinin ve tıpkı onlar gibi araştırılabilir, klinik olarak tedavi edilebilir bir şey olduğunun kanıtı anlamına geliyordu. İskoç baba, aklı erdiği yaştan itibaren şu basit ilkeyi oğluna aşıladı: Dev-

rim toplumu, bilim de bireyi tüm felaketlerinden kurtaracaktır. Galileo varlığını her iki amaç uğruna mücadele etmeye adamıştı.

Bölücü fikirleri yüzünden İskoçya'daki yaşamı giderek zorlaşan baba, Güney Fransa'ya taşındı ve orada, Bordeaux'lu iplik işçilerine bir grev sırasında yardım etmekten ötürü 1868 yılında tutuklanarak Cayenne'e gönderildi. Orada öldü. Galileo ertesi yıl bir kilise yangınında yardakçılıkla suçlanarak –askerler ve bankacıların ardından en çok nefret ettiği kişiler papazlardı– cezaevine kondu ama birkaç ay sonra oradan kaçtı ve bir süre boyunca babasının eski arkadaşı Parisli bir doktorla birlikte çalıştı. O dönemde, polisin artık ezberlediği ismini değiştirip Galileo Gall ismini aldı ve Lyon'da basılan *L'Étincelle de la révolte*[1] isimli gazetede politik ve bilimsel içerikli kısa yazılar yayımlamaya başladı.

Gurur duyduğu şeylerden biri insan türünün kurtuluşu için 1871'de Mart'tan Mayıs'a kadar Parisli komüncülerle omuz omuza mücadele etmiş ve Thiers güçlerince katledilen otuz bin erkek, kadın ve çocuğun soykırımına tanıklık etmiş olmaktı. O da ölüme mahkûm edildi ama infazdan önce, gardiyanlık yapan çavuşu öldürüp kıyafetlerini giyerek kışladan kaçmayı başardı. Barcelona'ya gitti ve orada birkaç yıl boyunca tıp eğitimi alırken aynı zamanda da parmak uçlarını kafatasının üzerinden sadece bir kez geçirerek her insanın en gizli eğilim ve özelliklerini saptamakla meşhur Mariano Cubí adındaki bilgenin frenoloji çalışmalarına katıldı. Yakında doktor çıkacak gibi görünürken özgürlük ve ilerleme aşkı ya da maceraperest ruhu hayatına bir kez daha hareket getirdi. İspanya'nın temellerini sarsacağına inandıkları bir fırtı-

1. (Fr.) Başkaldırının kıvılcımı. (Ç.N.)

nayı başlatmak için bir gece aynı fikirleri paylaştığı bir avuç yoldaşıyla birlikte Montjuïc Kışlası'na saldırdılar. Ama birisi ihbar ettiği için askerler onları kurşun yağmuruyla karşıladılar. Yoldaşları gözlerinin önünde birer birer devrildi; yakalandığında vücudunun birçok yerinde yaralar vardı. İdama mahkûm edildi ama İspanyol yasaları bir yaralının ölüm cezasının infaz edilmesine izin vermediği için onu öldürmeden önce iyileştirmeleri gerekiyordu. Dost ve etkili kişiler onu hastaneden kaçırıp sahte belgelerle bir yük gemisine bindirdiler.

Ülkeleri, kıtaları aşarken çocukluğunun fikirlerine daima sadık kalmıştı. Maceralar, hapishaneler, baskınlar, gizli toplantılar, kaçışlar, talihsizlikler ve babası, Proudhon, Gall, Bakunin, Spurzheim, Cubí gibi üstatlarının öğretilerini örneklerle zenginleştirerek teyit eden not defterleri arasında geçen bu yaşam boyunca sarı, siyah, kızıl ve beyaz kafaları ellemiş, şartların durumuna göre politik eylemle bilimsel uygulama arasında gidip gelmişti. Toplumsal düzen ve dinî inançlara saldırmaktan ötürü Türkiye, Mısır ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hapis yatmıştı ama şansının hep yaver gitmesi ve tehlikeyi umursamaması sayesinde parmaklıkların ardında hiçbir zaman uzun süre kalmadı.

1894 yılında Bahia kıyılarında kaza geçiren ve kalıntıları sonsuza dek São Pedro Kalesi'nin önünde karaya oturmuş halde duran Alman gemisinin doktoruydu. Brezilya köleliği kaldıralı henüz altı yıl ve imparatorluktan cumhuriyete geçeli de beş yıl olmuştu. Buranın ırklar ve kültürler karışımı, toplumsal ve politik coşkusu, Avrupa ve Afrika'nın yanı sıra o güne dek tanımadığı başka şeylerin daha bir arada yaşadığı bir toplum oluşu onu büyüledi. Burada kalmaya karar verdi. Diploması olmadığı için bir muayenehane açamadı, bu yüzden geçimini, diğer yerlerde yapmış olduğu gibi, yabancı dil dersleri ve-

rerek ve gündelik işlerde çalışarak sağladı. Ülkede gezip tozsa da, genellikle Catilina Kitapçısı'nda, Kederliler Seyirliği'ndeki palmiyelerin altında ya da aşağı şehirde, sahildeki denizci tavernalarında takılıp orada rasgele bulduğu dinleyicilere eğer hayatın merkezini inanç değil akıl teşkil ederse bütün erdemlere ulaşılabileceğini, özgürlüğün gerçek prensinin Tanrı değil şeytan –ilk başkaldıran– olduğunu ve devrimci hareket sayesinde eski düzen yıkılır yıkılmaz, özgür ve adaletli yeni toplumun hemen ortaya çıkacağını anlatırken görüldüğü Salvador'a daima dönüyordu. Birçok dinleyeni olsa da insanlar onu çok ciddiye alıyormuş gibi görünmüyorlardı.

II

1877 KURAKLIĞI sırasında bölgedeki insanların ve hayvanların yarısını öldüren açlık ve salgın hastalıkların baş gösterdiği aylarda, Vaiz artık tek başına dolaşmıyordu; bazıları vaazlarını ruhunda hissettiğinden, bazıları meraktan ya da sadece boşluktan, sahip oldukları her şeyi bırakıp peşine takılan erkekler ve kadınlar ona eşlik ediyor ya da daha doğru bir deyişle onu takip ediyorlardı. (O, arkasından gelen bu insanların pek farkında değilmiş gibi görünüyordu.) Kimileri yolun bir bölümünde onunla giderken, az sayıdaki diğerleri ise sonsuza dek yanında kalacakmış gibi görünüyordu. Kuraklığa, tarlalarda şimdi akbabaların gagaladığı sığır iskeletleri ekili olmasına ve yarı boş köyler tarafından karşılanmasına rağmen o, dolaşmaya devam ediyordu.

1877 yılı boyunca hiç yağmur yağmadı, nehirler kurudu ve *caatinga*'larda[1] az miktardaki değersiz eşyalarını el arabalarına yükleyerek ya da sırtlanarak su ve erzak peşinde oradan oraya göçenlerin oluşturduğu sayısız ker-

1. (Port.) Brezilya'nın iç kuzeydoğusuna özgü ekolojik bölge ve bu bölgenin kaplı olduğu kendine özgü bitki örtüsü. Sözcük anlamı "beyaz orman" olan ve görünümü çorak bozkırları andıran *caatinga* kaktüsler, dikenli ağaçlar, çalılar ve bu iklime uyum sağlamış otlardan oluşur. (Ç.N.)

vanlar ortaya çıktı ama o korkunç yılın en korkunç olayı belki de bunlardan biri değil, kuzey *sertão*'larında pıtrak gibi çoğalan haydut çeteleri ve yılanlar oldu. Sığırları çalmak için çiftliklere giren, büyük toprak sahiplerinin korumalarıyla çatışan ve kıyıda köşede kalmış köyleri yağmalayan, gezici birliklerin düzenli olarak izlerini sürmeye geldiği çeteler hep olmuştu. Ama açlıkla birlikte haydut çetelerinin sayısı İncil'deki ekmekler ve balıklar gibi çoğaldı. Yaşanan felaketin zaten kırıp geçirdiği köylere, elde kalan son yiyecek, giyecek ve erzakları gasp etmek için açgözlü ve acımasız bir şekilde saldırıyor ve kendilerine karşı koymaya cüret eden sakinleri kurşunlarla yere seriyorlardı.

Ama Vaiz'e karşı sözlü ya da fiziki bir saldırıları asla olmadı. Çöllük arazinin patikalarında, kurşuni bir gökyüzünün altındaki kaktüs ve kayaların ortasında ya da bütün bitki örtüsünün kuruduğu, ağaç gövdelerinin ortadan yarılmaya başladığı engebeli *caatinga*'larda karşılaşıyorlardı. Kesmeye, saplamaya, delmeye, koparmaya yarayan her türden aletle silahlanmış on ila yirmi kişilik *cangaceiro*[1] çeteleri, donuk ve sabit bakışlı gözlerini her zamanki kayıtsızlığıyla bir saniye boyunca onların üstünde dolaştırdıktan sonra genellikle yaptığı işlere; dua etmeye, düşünmeye, dolaşmaya, vaaz vermeye geri dönen mor cüppeli sıska adamı şöyle bir süzmekle yetiniyorlardı. *Cangaceiro*'ları gören hacıların beti benzi atıyor ve tavuğa sokulan civcivler misali, Vaiz'in etrafına üşüşüyorlardı. Onların aşırı yoksulluğunu teyit eden eşkıyalar, yollarına devam ediyor ama bazen de kehanetleri kulaklarına kadar ulaşan azizi tanıyınca duruyorlardı.

1. Brezilya'nın kuzeydoğu kesimindeki *sertão*'larda 19. yüzyılın ortalarında büyük toprak sahiplerine ve devlete karşı bir tür isyan biçiminde ortaya çıkıp 20. yüzyılın başına kadar varlığını sürdüren göçebe eşkıyalara verilen ad. (Ç.N.)

Eğer o sırada dua etmekteyse onu bölmüyor, lütfedip kendilerine bakana dek bekliyorlardı. Bir süre sonra, gönüllerine giden kestirme yolları bilen o derin sesiyle onlara hitap ediyordu. Onlara anlayabilecekleri şeyleri, inanabilecekleri gerçekleri söylüyordu. Bu musibet hiç kuşku yok ki deccalin gelişinin yanı sıra ölülerin dirilişi ve mahşer günü öncesinde yaşanacak olan felaketlerin ilk habercisiydi. Eğer ruhlarını kurtarmak istiyorlarsa, dinden çıkanları kendi etrafına toplamak üzere bizzat gelecek olan İt'ten başkası olmayan deccalin iblislerinin *sertão*'ları çekirge sürüsü gibi istila ettikten sonra başlatacakları savaşlara hazırlanmak zorundaydılar. Sığır çobanları, tarım işçileri, azat edilmişler ve köleler gibi, *cangaceiro*'lar da düşünüyorlardı. Ve içlerinden bazıları – mesela yaralı surat Pajeú, devasa Pedrão, hatta en canileri Şeytan João– yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe ediyor ve onun peşine takılıyorlardı.

Kuraklık sebebiyle tarlalardaki sayıları inanılmaz artıp milyarlara ulaşan çıngıraklıyılanlar da tıpkı eşkıyalar gibi, ona saygı gösterdiler. Uzun, kaygan, üçgenimsi buruşuk yılanlar inlerini terk edip tıpkı insanlar gibi, kıyıya doğru geri çekiliyorlardı. Bu kaçış esnasında çocukları, buzağıları, keçileri öldürüyor ve yiyecek ararken güpegündüz köylere girmekte tereddüt etmiyorlardı. Sayıları o kadar fazlaydı ki köklerini kurutmaya yetecek kadar doğan yoktu ve eskiden olduğu gibi gagasında avıyla yükselen bir doğan yerine, bu yırtıcı kuşları yiyen yılanlar görmek insanlara hiç tuhaf gelmiyordu. *Sertão* insanları gece gündüz sopalar ve palalarla dolaşmak zorunda kaldı ve tek bir günde yüz tane çıngıraklıyılan öldürenler bile oldu. Ama Vaiz, artık geceye nerede yakalanırsa orada, toprağın üzerine kıvrılıp uyumaya devam etti. Bir akşam refakatçilerinin yılanlardan bahsettiklerini duyunca onlara bunun ilk kez olmadığını söyledi. İsrailoğulları Mı-

sır'dan kendi yurtlarına dönerken çölün zorluklarından yakınıp durdurduklarında Tanrı üzerlerine ceza olarak yılanları gönderdi. Musa af dileyip yakarınca Tanrı ona, ısırığı iyileştirmek için bir kez bakmanın yeterli olduğu bir bronz yılan yapmasını emretti. Onların da aynı şeyi mi yapmaları gerekiyordu? Hayır, çünkü mucizeler tekrarlanmıyordu. Ama üstlerinde koruyucu olarak oğlunun imgesini taşımalarına Tanrı'nın iyi gözle bakacağına kuşku yoktu. Maria Quadrado adındaki Monte Santo'lu bir kadın o günden sonra, dindarlığından ötürü Küçük Sofu lakabını kazanmış Pombal'li bir çocuğun, üzerine İyi İsa'nın tasvirini yaptığı bir kumaş parçasını bir kutunun içinde yanında taşıdı. Bu davranış Tanrı'nın hoşuna gitmiş olmalı ki hacılardan hiçbirini yılan ısırmadı.

Kuraklık ve açlığın bir sonucu olarak ortaya çıkıp ilerleyen aylarda ve yıllarda, hayatta kalmayı başarmış olanları kırıp geçiren salgın hastalıklar da Vaiz'e ilişmedi. Kadınlar hamile kaldıktan kısa bir süre sonra düşük yapıyor, çocukların dişleri ve saçları dökülüyor, yetişkinlerse birden kan tükürmeye, kanlı dışkı yapmaya başlıyorlardı, vücutlarında tümörler çıkıyor ya da ciltlerinde, uyuz köpekler gibi yerlerde yuvarlanmalarına sebep olan kaşıntılı yaralar oluşuyordu. Sıska adam yaşanan bütün bu felaketin ve kitlesel ölümlerin ortasında, fırtınalardan kurtularak güvenli limana doğru ilerleyen, dümencisi tecrübeli bir gemi misali, sarsılmaz ve sapasağlam bir şekilde hac yürüyüşünü sürdürüyordu.

Vaiz bu yinelenip duran hac yürüyüşünün ardından hangi limana yönelecekti? Ne kimse bunu ona soruyor ne o bu konuda bir şey söylüyor ne de muhtemelen nereye gideceğini biliyordu. Şimdi etrafı, kendilerini tamamen dine adamak için her şeylerini terk etmiş olan onlarca müritle çevriliydi. Kuraklık ayları boyunca Vaiz ve tilmizleri, yol kenarlarında rastladıkları, kıtlıktan, salgın

hastalıktan ya da ıstıraptan ölenlerin hayvanlar, hatta insanlar tarafından yenmiş ve kokuşmuş cesetlerine bir mezar hediye etmek için durup dinlenmeden çalıştı. Tabutlar yapıyor ve bu kardeşleri için mezarlar kazıyorlardı. Irkların, memleketlerin, mesleklerin birbirine karıştığı çok renkli bir topluluktular. Aralarında büyük çiftlik sahiplerinin sığırlarını güderek yaşamış olan çulsuzlar; büyük büyükdedeleri yarı çıplak yaşamış ve düşmanlarının kalbini söküp yemiş, kızılımsı tenli, *caboclo* adı verilen yerli beyaz melezler; kâhyalık, lehimcilik, demircilik, kunduracılık ya da marangozluk işiyle uğraşmış *memluklar*; kıyı şeridindeki şekerkamışı tarlalarından ya da gergiden, yaraya tuz basma cezasından ve şeker üretim tesislerinde köleler için icat edilmiş diğer işkencelerden kaçan melez ya da tam zenci firariler bulunuyordu. Ve kadınlar vardı: Vaiz gecenin ilerleyen saatlerinde onlara günahtan, Kabil'in alçaklıklarından ya da Meryem'in iyiliğinden bahsettiğinde daima diğerlerinden önce heyecanlanan yaşlı ya da genç, sağlıklı ya da sakat kadınlar. Devedikenlerini dikiş iğnesine, palmiye lifleriniyse dikiş ipliğine dönüştürüp mor cüppeyi yamayanlar, Vaiz onu ağaçlara takıp yırttığında yenisini dikmenin bir yolunu bulanlar, sandaletleri tamir edenler ve vücuduna değmiş olan o eski giysilerini kutsal emanetler gibi saklamak için kavgaya tutuşanlar hep onlardı. Her akşam, erkekler ateşleri yaktığında, hacıları doyurmak için pirinç, mısır ya da tatlı manyok unu ve suyla *angu* ve balkabağı şerbeti hazırlayanlar da onlardı. Hacılar yiyecek konusunda hiçbir zaman endişe duymak zorunda kalmadılar, zira kanaatkârdılar ve geçtikleri yerlerde halk onlara sadaka veriyordu. Yoksullar Vaiz'e bir tavuk, bir torba mısır ya da taze yapılmış peynir vermek için birbirleriyle yarışırken, büyük mülk sahipleri de pejmürde kılıklı hacılar topluluğu topraklarında geceledeğinde ve tek kuruş al-

madan, kimse onlara söylemeden çiftliğin şapelini temizleyip süpürdüklerinde, hizmetçileriyle onlara taze süt, erzak ve bazen de bir keçi ya da bir oğlak gönderiyorlardı.

Bugüne kadar o kadar çok tur atmış, *sertão*'da o kadar çok sefer gidip gelmiş, onca dağ, tepe inip çıkmıştı ki herkes onu tanıyordu. Papazlar da onu tanıyorlardı. Onlardan çok yoktu, olanlar da *sertão*'nun uçsuz bucaksızlığında kaybolmuş gibiydiler ve hepsi bir yana, sadece köyün koruyucu azizinin gününde papaz tarafından ziyaret edilen çok sayıdaki kiliseyi canlı tutmak için sayıları yetersizdi. Tucano ve Cumbe gibi kimi köylerin din adamları, Vaiz'in cemaate kürsüden hitap etmesine ses çıkarmıyor ve onunla iyi anlaşıyorlardı; Entre Rios ve Itapicuru gibi köylerin papazlarıysa ona kilisede vaaz vermeyi yasaklıyor ve onunla takışıyorlardı. Geri kalan yerlerdeki din adamları, kiliselere ve mezarlıklara yaptığı hizmetlerden ötürü onu ödüllendirmek için ya da *sertão* insanları üzerindeki çok büyük etkisini göz önünde bulundurup cemaatleriyle ters düşmek istemediklerinden, ayinden sonra dualar okumasına ve iç avluda vaaz vermesine gönülsüz de olsa müsaade ediyorlardı.

1888 yılında, oradan uzaklarda, isimleri bile kulaklarına tuhaf gelen o şehirlerde –São Paulo, Rio de Janeiro, hatta kendi eyaletlerinin başkenti Salvador– monarşinin köleliği bitirdiğinden ve bu kararın, bir anda kol gücünden mahrum kalan Bahia'daki şeker üretim tesislerinde çalkantı yarattığından Vaiz ve tövbekâr maiyeti ne zaman haberdar oldu? Diğer haberler imparatorluğun o uç noktalarına nasıl ulaşıyorsa –gecikmiş, çarpıtılmış ve bazen de eskimiş halde– bu haber de *sertão*'ya aynı şekilde, yürürlüğe girdikten ancak aylar sonra ulaştı ve yetkililer onu meydanlarda duyurup belediyelerin kapılarına astı.

Ve ertesi yıl, Vaiz'le müritleri, bir parçasını teşkil ettiklerinden dahi habersiz oldukları o ulusun artık imparatorluktan cumhuriyete dönüştüğünü de muhtemelen aynı gecikmeyle öğreneceklerdi. Bu değişimi, iki yüz yıldan beri Brezilya'nın politik ve ekonomik hayatının merkezini teşkil ettikten sonra, şimdi eskiden sahip olduğu her şeyin –zenginlik, güç, para, kol gücü, tarih– güneye doğru kayışını seyreden nostaljik yoksul akraba konumundaki eski başkentin çoktandır can çekişen hegemonyasına daha fazla acı çekmesin diye sıkılan bir kurşun gibi gören köhne kurumlarda, eski köle sahiplerinde (şekerkamışı tarlalarının ve hayvan sürülerinin sahibi hâlâ onlardı), maaşlı çalışanlarda ve Bahia'lı memurlarda bu olayın en küçük bir heyecan uyandırmadığını hiçbir zaman bilemediler, kaldı ki bilseler de bir şey anlamazlardı, zaten umurlarında da olmazdı, zira Vaiz ve şürekâsının dertleri başkaydı. Ayrıca birkaç ismin dışında onlar için ne değişmişti ki? Çorak topraktan ve kurşuni gökyüzünden oluşan bu manzara her zamanki manzara değil miydi? Kuraklığın üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen bölge, yaralarını sarmayı, ölülerine ağlamayı ve yitirdikleri mallarını geri kazanma uğraşını sürdürmüyor muydu? Kuzeyin kederli toprağında imparator yerine devlet başkanı olunca ne değişmişti? Çiftçi mısır, fasulye, patates, manyok yetiştirmek ve domuzları, tavukları, keçileri hayatta tutmak için toprağın verimsizliğiyle ve susuzlukla mücadeleye devam etmiyor muydu? Köyler işsiz güçsüzlerle dolu olmayı sürdürmüyor muydu? Eşkıya çeteleri yüzünden yollar hâlâ tehlikeli değil miydi? Her yer 1877 felaketinin kalıntısı dilenci ordularıyla dolu değil miydi? Hikâye anlatıcılar aynı kişiler değil miydi? Vaiz'in çabalarına rağmen İyi İsa'nın evleri dökülmeye devam etmiyor muydu?

Ama cumhuriyetle birlikte bir şey değişti. Bu değiş-

şim kötüye doğru ve dünyayı karıştıracak bir değişim oldu: Kilise devletten ayrıldı, inanç özgürlüğü geldi ve mezarlıklar laikleşti; bunlar artık kiliselere değil, belediyelere bağlı olacaktı. Şaşkınlık içindeki papazlar üstlerinin kabullenmek zorunda kaldığı bu yenilikler karşısında ne diyeceklerini bilemezken, Vaiz tepkisini hemen gösterdi: Bunlar inanan için kabul edilemez dinsizliklerdi. Resmî nikâhın –sanki Tanrı tarafından yaratılmış bir tören yeterli değilmişçesine– baştacı edildiğini öğrendiğindeyse, papazların mırıldandığı şeyi vaazlarında yüksek sesle dile getirme cesaretini gösterdi: Bu skandal karar Protestanların ve Masonların işiydi. Bunlara benzer tuhaf, şüphe uyandıran başka kurallardan kuşkusuz köylere uğradıkça haberdar oluyorlardı: istatistik planı, seçmen listesi, ondalık metrik sistem. Yanına gelip bütün bunların ne anlama geldiğini soran *sertão*'lulara Vaiz sakince açıklıyordu: Köleliği geri getirmek ve siyahları sahiplerine geri vermek için insanların rengini, zamanı geldiğinde zulmedecekleri Katolikleri belirlemek için de dinlerini öğrenmek istiyorlar. Sesini yükseltmeden onları bu sorulara cevap vermemeye ve arşınla karışın yerini metreyle santimetrenin almasını kabul etmemeye çağırıyordu.

1893 yılının bir sabahı, Vaiz ve hacılar Natuba'ya girerken, kadın erkek herkesin panolara yeni takılmış bazı tebliğleri okumak ya da okunurken dinlemek için toplandıkları Matriz Meydanı'ndan gökyüzüne doğru öfkeli haykırışların yükseldiğini işittiler. Onlardan vergi alacaklardı, cumhuriyet onlardan vergi almak istiyordu. Birçok insan birbirine, "Vergi ne demek?" diye soruyordu. "Aşar gibi bir şey," diye cevap veriyordu diğerleri. Eskiden, bir vatandaş elli tavuğu doğduğunda bunların beş tanesini ve aynı şekilde hasatta elde ettiği her on teneke ürün için bir tenekeyi kiliseye veriyordu. Duyurulan tebliğlere göre insanlar kendilerine miras kalan ve sahip

oldukları ve ürettikleri her şeyin bir kısmını şimdi cumhuriyete vereceklerdi. Sakinler ne kadar ödemeleri gerektiğini öğrenmek için artık özerk olan belediyelere gidip mal varlıklarını ve elde ettikleri kazancı bildirmek zorundaydılar. Vergi tahsildarları gizlenen ya da düşük gösterilen her şeye cumhuriyet adına el koyacaktı.

Hayvani içgüdü, sağduyu ve asırların deneyimi sayesinde insanlar, bunun belki de kuraklıktan daha kötü bir felaket olacağını ve vergi tahsildarlarının akbabalardan ve haydutlardan daha acımasız davranacaklarını hemen anladılar. Şaşkın, korkmuş, öfkelenmiş bir halde birbirlerini dürtüklüyor, rahatsızlık ve öfkelerini, Vaiz ve pejmürde kılıklı maiyeti Cipó yolundan köye girdikleri sırada Natuba'nın gökyüzüne yükselen o savaş müziğini kışkırtan karışık, bütünleşmiş seslerle birbirlerine aktarıyorlardı. Köy sakinleri hemen morlu adamın etrafını sarıp her zamanki adımlarıyla yöneldiği Nossa Senhora da Conceição Kilisesi'ne (geçen on yıllarda bizzat onun tarafından defalarca tamir edilip onarılmış mabede) doğru gidişini engelledikten sonra anlatmaya koyuldukları yeni haberleri, gözlerini ciddi bir ifadeyle kalabalığın üzerinde gezdirerek kısmen dinliyormuş gibi göründü.

Ne var ki birkaç saniye sonra, bir tür iç patlamanın gözlerinden alevler fışkırtmasıyla birlikte, önünde açılan kalabalığın arasından tebliğlerin asılı durduğu panolara doğru yürümeye ve hemen akabinde koşmaya başladı. Yanlarına ulaştıktan sonra, onları okumaya falan hiç uğraşmadan, tüm halkın öfkesini özetleyen bozuk bir suratla hepsini panolardan kopardı. Ardından gök gürlemesini andıran bir sesle onlardan bu lanet olası kâğıtları yakmalarını istedi. Halk, Belediye Meclisi üyelerinin şaşkın bakışları altında onun dediğini yaptıktan sonra bir bayram günündeki gibi havai fişekler fırlatarak bunu kutlamaya başlayıp alevler tebliğlerle birlikte onların ne-

den oldukları korkuyu da duman ve küle dönüştürünce Vaiz, Conceição Kilisesi'ne dua etmeye gitmeden önce, dünyanın unuttuğu bu köyün sakinlerine çok önemli bir şey açıkladı: Deccal şu anda dünyadaydı ve adı da cumhuriyetti.

"EVET, düdükler, efendim," diye tekrarlıyor, başından geçen, hiç kuşkusuz defalarca hatırladığı ve başkalarına anlattığı o olayların şaşkınlığını bir kez daha yaşayan Teğmen Pires Ferreira. "Gecenin içinde, daha doğrusu şafak vaktinde çok güçlü ötüyorlardı."

Yaralı askerlerin yatırıldığı seyyar hastane rasgele tutturulan tahtalarla inşa edilmiş ve çatısı palmiye yapraklarıyla örtülmüş bir barakadan oluşuyor. Beyaz badanalı ya da rengârenk boyalı evlerin boylu boyunca dizili olduğu geniş São Francisco Nehri'ne paralel, ince tahta paravanların arasından görülebilen sokaklara sahip, şehre ismini veren ağaçların tozlu dal ve yapraklarının altındaki Joazeiro'nun dış kesiminde bulunuyor.

"Buradan, Canudos'un yanı başındaki Uaua'ya on iki günde vardık ki bu büyük bir başarıdır," diyor Teğmen Pires Ferreira. "Adamlarım yorgunluktan ölüyordu, bu yüzden orada kamp kurmaya karar verdim. Ve birkaç saat sonra düdükler bizi uyandırdı."

Birbirine bakan sıralar halinde asılı duran hamaklarda yatan on altı yaralı var: eğreti bandajlar, kan lekeli kafalar, kollar ve bacaklar, çıplak ve yarı çıplak vücutlar, yırtık pırtık üniformalar. İçeri yeni giren beyaz önlüklü bir doktor, bir ilaç kutusunu taşıyarak peşinden gelen bir hemşireyle birlikte yaralıları kontrol ediyor. Doktorun sıhhatli, şehirli görünümü, askerlerin bitik suratları ve terden sertleşmiş saçlarıyla tezat oluşturuyor. Barakanın bir ucunda, sıkıntılı bir ses günah çıkarmaktan bahsediyor.

"Nöbetçi yerleştirmediniz mi? Gafil avlanabileceğiniz hiç aklınıza gelmedi mi, teğmen?"

"Dört tane nöbetçi vardı, sayın müfettiş," diye dört parmağını enerjik bir biçimde kaldırarak cevap veriyor Pires Ferreira. "Bizi gafil avlamadılar. Düdük seslerini duyunca bütün birlik uykudan uyandı ve çarpışma için hazırlandı," dedikten sonra sesini alçaltıyor. "Ama karşıdan düşmanın değil, bir ayin alayının geldiğini gördük."

Ağaçların gölgesinde uyuyan askerleri, dörtlü gruplar halinde çatılmış tüfekleri ve çadırlarıyla, üzerinde karpuz yüklü kayıkların yüzdüğü nehrin kıyısında kurulu bulunan küçük askerî kamp, derme çatma hastanenin bir köşesinden görünüyor; birliğin geri kalan kısmı orada kalıyor. Bir papağan sürüsü gürültülü bir şekilde geçiyor.

"Ayin alayı mı dediniz, teğmen?" diye soruyor genizden gelen, davetsiz, beklenmedik ince ses.

Subay soruyu soran kişiye bakarak başıyla onaylıyor:

"Canudos yönünden geliyorlardı," diye açıklıyor yine müfettişe hitap ederek. "Beş yüz, altı yüz, belki de bin kişiydiler."

Müfettiş ellerini havaya kaldırıyor ve tıpkı onun gibi inanmıyormuş görünen yardımcısı da başını sallıyor. Şehirli insanlar oldukları ilk bakışta anlaşılıyor. Joazeiro'ya bu sabah Salvador treniyle geldiler ve sarsıntılı yolculuğun sersemliğini hâlâ üstlerinde taşıyorlar, geniş yenli paltolarının, bol pantolonlarının ve şimdiden kirlenmiş çizmelerinin içinde rahat değiller, terliyorlar ve hiç kuşku yok ki şu anda burada, yaralı bedenlerin ve pis kokuların arasında bulunmaktan ve bir bozgunu soruşturmaktan mutlu değiller. Teğmen Pires Ferreira'yla konuşurken hamaktan hamağa gidiyorlar ve sert görünümlü bir adam olan müfettiş bazen eğilerek yaralıların omzunu sıvazlıyor. O, teğmenin söylediklerini sadece dinliyor ama yardımcısı notlar alıyor, aynı şekilde yeni gelen bir

diğer yardımcı da. Bu ikincinin nezleliymiş gibi ince bir sesi var ve durmadan hapşırıyor.

"Beş yüz ila bin kişi mi?" diye soruyor müfettiş alaycı bir ifadeyle. "Canabrava baronunun ihbarı ofisime ulaştı ve onu okudum, teğmen. Canudos işgalcileri, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere iki yüz kişiymiş. Baron doğruyu biliyor olmalı, zira çiftliğin sahibi o."

"Binlerce, binlerce kişi vardı," diye mırıldanıyor en yakın hamaktaki açık tenli, kıvırcık saçlı ve omzu sarılı melez. "Size yemin ederim, efendim."

Teğmen Pires Ferreira onu o kadar sert bir hareketle susturuyor ki, tam arkasında bulunan bir yaralının bacağına sürtünüyor ve adamın yüzü acıdan kızarıyor. Teğmen genç biri, oldukça kısa boylu ve Salvador'daki Şili Sokağı'nın pastanelerinde çay saatinde toplanan iki dirhem bir çekirdek erkeklerinki gibi kesilmiş incecik bir bıyığı var. Ama yorgunluk, hayal kırıklığı ve asabiyet şimdi bu ince Fransız bıyığının etrafının morumsu halkalar, soluk ten ve somurtkan bir ifadeyle çevrilmesine neden olmuş. Sakalları uzamış, saçları dağınık, üniforması yırtık ve sağ kolu askıda. Dip tarafta aynı tutarsız ses günah çıkarma ve kutsal tablolardan bahsetmeyi sürdürüyor.

Pires Ferreira müfettişe doğru dönüyor:

"Çocukluğum bir çiftlikte geçti ve sürüdeki hayvanları bir bakışta saymayı öğrendim," diye mırıldanıyor. "Abartmıyorum. Beş yüzden fazla, belki bin kişi vardı orada."

"Tahtadan devasa bir haç ve bir İlahî Kutsal Ruh bayrağı taşıyorlardı," diye ekliyor hamakta yatanlardan biri.

Ve teğmen engellemeye fırsat bulamadan diğerleri anlatmaya koyuluyor: Ayrıca aziz resimleri ve tespihler taşıyorlardı, hepsi o düdükleri çalıyor ya da "Kyrie Eleison" ilahisini söylüyorlardı ve Aziz Vaftizci Yahya, Mer-

yem Ana, İyi İsa ve Vaiz için tezahürat yapıyorlardı. Hamaklarında doğruldular; her kafadan bir ses çıkmaya başlamıştı ki teğmen susmalarını emretti.

"Ve birden üzerimize atıldılar," diye, ortam sessizleştikten sonra devam ediyor. "Son derece barışçıl görünen ve Kutsal Hafta'daki bir ayin alayını andıran o topluluğa nasıl saldırabilirdim? Derken birden ölüm diye bağırmaya ve çok yakın mesafeden ateş etmeye başladılar. Bizim sayımız onlarınınkinin sekizde biri, onda biriydi."

"Ölüm diye bağırmak mı?" diye soran patavatsız tiz ses teğmenin sözünü kesiyor.

"Cumhuriyete ölüm, diye haykırıyorlardı," diyor Teğmen Pires Ferreira. "Deccale ölüm." Ve sonra tekrar müfettişe dönüyor: "Yanlış yaptım diyebileceğim hiçbir şeyim yok. Adamlarım cesurca savaştılar. Dört saatten fazla direndik, efendim. Ancak cephanemiz bitince geri çekilme emrini verdim. Mannlicher tüfeklerle yaşadığımız sorunlar zaten malumunuz. Askerlerin disiplini sayesinde buraya sadece on günde varabildik."

"Gelişiniz gidişinizden daha hızlı olmuş," diye homurdanıyor müfettiş.

"Gelin, gelin, şunu görün," diye bir köşeden onları çağırıyor beyaz önlüklü doktor.

Siviller grubu ve teğmen hamakların arasından geçip oraya ulaşıyorlar. Doktorun beyaz önlüğünün altında, çivit mavisi bir askerî üniforma var. Yerliye benzeyen bir askerin sargısını çıkarmış ve asker acıdan kıvranırken o, adamın karnını ilgiyle inceliyor. Diğerlerine de bunu çok değerli bir şey gibi gösteriyor: Kasığın hemen yanında bir yumruk büyüklüğünde, kenarlarına kan bulaşmış ve inip kalkan iltihaplı bir yara var.

"Patlayıcı bir mermi bu!" diye haykırıyor kabarık derinin üzerine beyaz bir toz serpmekte olan doktor heyecanlı bir şekilde. "Vücuda girince şarapnel gibi patlar,

dokuları mahveder ve böyle bir deliğe neden olur. Bunu sadece İngiliz ordusunun elkitaplarında görmüştüm. O yoksul şeytanların elinde böylesine modern bir silahın bulunması nasıl mümkün olabilir? Bu silah Brezilya ordusunda bile yok."

"Gördünüz mü, sayın müfettiş?" diyor Teğmen Pires Ferreira muzaffer bir edayla. "Tepeden tırnağa silahlıydılar. Tüfekleri, karabinaları, misket tüfekleri, palaları, bıçakları, sopaları vardı. Buna karşılık bizim Mannlicher tüfekler tutukluk yapıyorlardı ve..."

Ne var ki, günah çıkarma ve kutsal yağlıboya tablolar hakkında sayıklamakta olan asker şimdi haykırmaya başlıyor ve kutsal resimlerden, İlahî Kutsal Ruh'u simgeleyen bayraktan, düdüklerden bahsediyor. Yaralı gibi görünmüyor: Bir yatağa bağlanmış ve üzerindeki üniforma, teğmeninkinden çok daha iyi durumda. Doktor ve siviller grubunun yaklaştığını görünce ağlamaklı gözlerle onlara yalvarıyor:

"Günah çıkarmak istiyorum, beyler! Yalvarırım, sizden bunu istiyorum!"

"Bu sizin birliğin hekimi Doktor Antônio Alves Santos değil mi?" diye soruyor beyaz önlüklü doktor. "Onu neden bağladınız?"

"Kendini öldürmeye çalıştı, efendim," diye kekeliyor Pires Ferreira. "Kendine bir kurşun sıkarken mucize eseri yetişip elini hedeften saptırabildim. Uaua çarpışmasından beri bu durumda, onunla ne yapacağımı bilmiyordum. Yardımcı olmak yerine mevcut sorunlardan birisi oldu, özellikle de geri çekilme esnasında."

"Etrafını boşaltın beyler," diyor beyaz önlüklü doktor. "Beni onunla yalnız bırakın, ben onu sakinleştiririm."

Teğmen ve siviller bu isteğe boyun eğdikten sonra, açıklamaları defalarca bölen adamın genizden gelen, sorgulayıcı ve sıkboğaz edici tiz sesi yeniden işitiliyor.

"Toplam ölü ve yaralı sayısı nedir, teğmen? Sizin birliğinizde ve haydutların tarafında."

"Benim birliğimde on ölü ve on altı yaralı var," diye cevap veriyor Pires Ferreira soruyu bir an önce başından savmak istediğini belli eden bir tavırla. "Düşmanın ise en azından yüz civarı ölüsü olmalı. Bütün bunlar size sunduğum raporun içinde mevcut, efendim."

"Ben soruşturma komisyonundan değilim, Bahia'daki *Jornal de Notícias* gazetesindenim," diyor adam.

Beraber geldiği memurlardan ve beyaz önlüklü doktordan farklı görünüyor. Gözünde kalın camlı miyop gözlüğü olan genç adam, notlarını kurşunkalemle değil, kaz tüyünden bir kalemle alıyor. Üzerinde dikişleri sökük bir pantolon, kirli beyaz bir ceket, siperlikli bir şapka var ve bunlar o zarafetten yoksun bedenin üzerinde eğreti ve çirkin duruyor. Elinde tuttuğu altlığın üzerinde bir yığın kâğıt var ve kaz tüyü kalemini ceketinin yenine tutturulmuş, mantar kapaklı hokkaya daldırarak ıslatıyor. Bu haliyle neredeyse bir korkuluğu andırıyor.

"Altı yüz kilometrelik yolu sırf size bu soruları sorabilmek için kat ettim Teğmen Pires Ferreira," diyor. Ve hapşırıyor.

KOCA JOÃO, deniz kıyısındaki Recôncavo'nun bir şeker üretim tesisinde doğdu. Tesisin sahibi, Adalberto de Gumucio adında atlara çok düşkün bir beyefendiydi. Bahia'nın en parlak doru atlarına ve en ince bilekli kısraklarına sahip olmakla ve bunu İngiliz damızlıklarına ihtiyaç duymadan bizzat takip ettiği bilgece çiftleştirmeler vasıtasıyla başarmış olmakla övünüyordu. Atlarla elde ettiği başarının birebir aynısına zenci kölelerle de ulaşmıştı ama Kilise ve bizzat Canabrava baronuyla yaşadığı tartışmaları yeniden alevlendirmemek adına bu-

nunla toplum içinde daha az övünüyordu. Başarısının temelini görsel algısı ve sezgileri oluşturuyor; vücudu en biçimli, en kıvrak zenci kadınları, fiziksel özelliklerinin uyumu ve ten renklerinin netliğinden ötürü en safları diye nitelediği zenci erkeklerle birleştirmeye dayanıyordu. En iyi çiftler, çok sayıda birleşme yaşayabilsinler diye özel bir beslenmeye tabi tutuluyor ve ayrıcalıklı çalışma koşullarına sahip oluyorlardı. Papaz, misyonerler ve Salvador'un ileri gelenleri, zencileri bu şekilde çiftleştirerek "onları hayvanca yaşamaya ittiği" için beyefendiyi defalarca uyarmışlardı ama söz konusu ikazlar bu uygulamaları sonlandırmadı, sadece daha bir gizlilik içinde sürdürülmelerine neden oldu.

Koca João, mükemmeliyetçi zevklere sahip o çiftlik sahibinin gerçekleştirdiği birleşimlerden birinin sonucu olarak doğdu. Onun örneğinde ortaya, hiç kuşkusuz, muhteşem bir ürün çıktı. Çocuğun çok canlı gözleri ve güldüğünde, laciverte çalan toparlak yüzünü ışıkla dolduran dişleri vardı. Güçlüydü, güleçti, oyunbazdı ve annesi –her dokuz ayda bir doğuran güzel bir kadın– onun için özel bir gelecek hayal etti. Bu konuda yanılmadı. Bay Gumucio daha emeklediği dönemde çocuktan hoşlandı ve ileride kızlarının özel uşağı, başkâhya ya da arabacı olabileceğini düşünerek onu zencilerin kaldığı barakadan çıkarıp –dikdörtgen biçimli, kırma çatılı, Toscana sütunlu, şekerkamışı tarlalarının seyredilebildiği terası ahşap korkuluklu, neoklasik şapelli ve şekerkamışının ezildiği fabrikası, bir alkol damıtma tesisi, iki yanında kral palmiyeleri dizili bir caddesi olan– malikânesine aldı. Tarla açma, ekim ve hasat işinde çalışan çocukların sıklıkla başına geldiği gibi, vaktinden önce yıpranıp gitmesini istemiyordu.

Ama Koca João'yu sahiplenen, beyefendinin onlarla birlikte yaşayan bekâr kız kardeşi Senyorita Adelinha

Isabel de Gumucio oldu. Zayıf, ufak tefek bir kadın olan senyoritanın dünyanın kötü kokularını soluyormuş gibi görünen küçük bir burnu vardı ve tüm vaktini boneler, şallar örerek, masa ve yatak örtüleri ya da bluzlar işleyerek, tatlılar yaparak, kısacası elinden gelen ıvır zıvır işlerle uğraşarak geçiriyordu. Ama yeğenlerinin, kaynının ve kardeşinin afiyetle mideye indirdiği içi krema dolu topların, bademli turtaların, çikolatalı bezelerin ve süngerimsi bademezmelerinin, o çoğu kez tadına bile bakmıyordu. Senyorita Adelinha, su deposuna tırmandığını gördüğü günden itibaren Koca João'ya bağlandı. Daha yeni yeni ayakta duran bir çocuğu yerden iki metre yüksekte görünce korkup ona hemen aşağı inmesini emretti ama João merdiveni çıkmayı sürdürdü. Uşaklardan birini çağırdığında çocuk çoktan deponun kıyısına varmış ve suyun içine düşmüştü. Onu çıkardıklarında kusuyordu ve o kadar korkmuştu ki gözleri yuvalarından fırlayacak gibiydi. Adelinha onu soydu, giydirdi ve uykuya dalana kadar kollarında salladı.

Bundan kısa bir süre sonra Bay Gumucio'nun kız kardeşi João'yu kendi odasına, yeğenlerinin kullanmış olduğu beşiklerden birine yerleştirdi ve başka hanımefendilerin güvendikleri hizmetçileri ve süs köpekleriyle yaptığını yaparak onu yanında uyuttu. João o andan itibaren ayrıcalıklı biri oldu. Adelinha ona daima kendisinin dokuduğu lacivert, kan kırmızısı ya da altın sarısı tulumlar giydiriyordu. Her akşamüstü, adaların ve onları yakıp kavuran günbatımının çok güzel göründüğü tepeye giderken ya da hayır işleri için yoksul evlerini ziyaret ederken João da ona eşlik ediyordu. Pazarları birlikte kiliseye giderken diz dayama yastığını o taşıyordu. Senyorita ona yünü taraklarken yumakları tutturmanın, tezgâhın bobinlerini değiştirmenin, renkleri eşleştirmenin ve ipi iğne deliğinden geçirmenin yanı sıra mutfakta kendisine yar-

dımcı olmayı öğretti. Yemeklerin pişirme sürelerini tariflerin belirttiği duaları yüksek sesle tekrarlayarak birlikte ölçüyorlardı. Adelinha ilk komünyon için onu bizzat hazırladı, kutsal ekmeği onunla birlikte aldı ve bu olayı kutlamak için ona görkemli bir çikolata hazırladı.

Ancak Koca João, renkli kâğıt kaplı duvarların, damasko ve ipek kaplı jakaranda mobilyaların, ağzına kadar kristal dolu vitrinlerin arasında, hassas ve kendini kadınsı işlere adamış bir kadının gölgesinde büyüyen bir çocuğun olması gerektiği gibi yumuşak başlı ve evlere alınan kölelerde hep görüldüğü gibi uysal bir insan olmadı. Daha çocukluğundan itibaren eşi benzeri görülmemiş bir güce sahipti ve aşçı kadının çocuğu, Küçük João'yla aynı yaşta olmasına rağmen ondan birkaç yaş büyük gösteriyordu. Oyunlarında kırıp dökmeye meraklıydı ve senyorita hüzünlü bir biçimde sık sık şöyle diyordu: "O medeniyet için yaratılmamış. Ormanı özlüyor." Zira delikanlı, evin dışına çıkmak için fırsat kollayarak yaşıyordu. Bir keresinde şekerkamışı tarlalarının arasından birlikte geçerlerken onun, ellerinde palalarla yarı çıplak bir halde yeşil yaprakların arasında çalışan zencilere gıptayla baktığını gören senyorita şöyle bir yorum yapmıştı: "Onlara imreniyor gibisin." O da şöyle demişti: "Evet efendim, onlara imreniyorum." Bir süre sonra, Bay Gumucio koluna bir yas bileziği taktırdı ve annesinin cenaze töreninde hazır bulunması için onu şeker üretim tesisi barakalarının bulunduğu yere gönderdi. João fazla duygulanmadı çünkü annesini çok az görmüştü. Tören boyunca samandan bir çardağın altında ve daha sonra mezarlık yolunda, çadır bezinden mintanları ve çıplak ayaklarıyla tezat oluşturan bol pantolonundan, çizgili gömleğinden ve şosonlarından kaynaklanan kıskançlıklarını ya da küçümsemelerini gizlemeden ona bakan kadın ve erkek zencilerin arasında yürürken belli belirsiz bir rahatsızlık hissetti.

Sahibesine karşı hiçbir zaman sevecen davranmaması, Gumucio ailesine onun belki de şu duygusuz, kendilerine yemek veren ele tükürmeye muktedir kaba saba adamlardan biri olduğunu düşündürttü. Ama bu durum bile onları Koca João'nun yaptığı o şeyi yapmaya muktedir biri olduğundan şüphelendiremezdi.

Söz konusu olay, Senyorita Adelinha'nın her yıl inzivaya çekildiği Encarnação Manastırı'na gidiş yolunda yaşandı. İki atın çektiği arabayı Küçük João sürüyordu, Koca João da onun yanında oturarak gidiyordu. Yolculuk yaklaşık sekiz saat sürüyordu ve manastıra akşamüzeri varmak için çiftlikten gün ağarırken çıkıyorlardı. Ama iki gün sonra rahibeler senyoritanın öngörülmüş tarihte neden gelmediğini soran bir ulak yolladılar. Bay Gumucio, Bahia Polisi'nin ve çiftlik çalışanların katıldığı arama çalışmalarını bizzat yönetti; bir ay boyunca bölgeyi her yöne doğru kolaçan edip bir dünya insanı sorguya çektiler. Manastırla çiftlik arasındaki yol büyük bir titizlikle araştırılmasına rağmen arabanın, onunla seyahat edenlerin ve onu çeken atların en ufak izine rastlanmadı. Gezgin öykücülerin fantastik hikâyelerinde olduğu gibi, sanki hep birlikte havalanıp göklerde kaybolmuşlardı.

Gerçek aylar sonra, Salvadorlu bir yargıcın yukarı şehirdeki bir tüccardan satın aldığı ikinci el arabada Gumucio ailesinin armasının boyayla kapatılmış olduğunu fark etmesiyle ortaya çıkmaya başladı. Tüccar arabayı yerli zenci melezlerin yaşadığı bir köyden çalıntı olduğunu bilerek, ama hırsızların aynı zamanda da katil olabileceklerini asla tahmin etmeden satın aldığını itiraf etti. Bizzat Canabrava baronu tarafından Küçük João ve Koca João'nun başlarına yüksek bir ödül kondu ve Bay Gumucio canlı yakalanmaları için dua etti. *Sertão*'larda faaliyet gösteren bir haydut grubu ödül karşılığında Küçük João'yu polise teslim etti. Konuşturmak için işken-

ceye çektiklerinde aşçının oğlu kir ve pasaktan tanınamayacak haldeydi.

Bunun kendisi tarafından değil çocukluk arkadaşını ele geçiren şeytan tarafından planlanmış bir şey olduğuna yemin etti. O ıslık çalarak ve Encarnação Manastırı'ndaki tatlıların hayalini kurarak arabayı sürerken, Koca João birden durmasını emretmişti. Senyorita Adelinha neden durduklarını sorunca Küçük João, arkadaşının kadına tüm gücüyle vurup onu bayılttığını, arabanın dizginlerini kaptığını ve efendilerinin adaları seyretmeyi çok sevdiği o tepeye doğru atları dehlediğini görmüştü. Koca João orada Senyorita Adelinha'yı her türlü kötü emeline alet etmiş ve korkudan taş kesmiş olan Küçük João onu engelleme cesaretini kendinde bulamamıştı. Onu soyduktan sonra, korkudan titreyen kadın bir eliyle memelerini, diğeriyle de cinsel organını kapatmaya uğraşırken karşısına geçip gülmeye başlamıştı. Ardından, attığı taşlarla kadını oradan oraya koşturup aynı zamanda da Meninho'nun o güne dek duymadığı iğrençlikte küfürler sıralamıştı. Sonra hançerini bir anda kadının midesine saplamış ve vahşetini o öldükten sonra bile, memelerini ve kafasını kesmek suretiyle sürdürmüştü. İşini bitirdikten sonra, nefes nefese ve terden sırılsıklam bir halde, kan gölünün yanı başında uyuyakalmıştı. Küçük João o kadar korkmuştu ki bacaklarında kaçacak gücü bulamamıştı.

Koca João bir süre sonra uyandığında oldukça sakinleşmişti. Etrafındaki can pazarına kayıtsızlıkla baktıktan sonra Meninho'ya bir mezar kazmaya yardım etmesini söylemiş ve senyoritanın parçalarını oraya gömmüşlerdi. Kaçmak için sürekli olarak karanlığın çökmesini beklemiş ve bu şekilde suç mahallinden yavaş yavaş uzaklaşmışlardı; arabayı gündüzleri bir mağaraya, ağaçlık bir yere ya da bir vadiye saklayıp sadece geceleri ilerlerken

kafalarındaki yegâne net düşünce denize zıt yönde ilerlemeleri gerektiğiymiş. Arabayı ve atları satmayı başarınca erzak satın alıp *caatinga*'lar arasında toplandıkları söylentisi dolaşan şu kaçak köle topluluklarına katılmak umuduyla iç kesimlere doğru yönelmişlerdi. Yerleşim yerlerinden uzak durup rastladıkları insanlardan dilendikleri ya da küçük hırsızlıklardan elde ettikleriyle karınlarını doyurmuşlardı. Küçük João yaşanan o olayla ilgili olarak Koca João'yu konuşturmayı sadece bir kez denemişti. Bir ağacın altına uzanmış sigara içerlerken bir anlığına kabaran cesaretiyle ona soruvermişti: "Senyoritayı neden öldürdün?" "Çünkü benim bedenimde şeytan var," diye cevap vermiş ve eklemişti Koca João. "Bir daha sakın bu konuyu açma." Meninho arkadaşının doğruyu söylediğinden hiç kuşku duymamıştı.

Çocukluk arkadaşı onu her geçen gün daha çok korkutuyordu çünkü senyoritayı öldürdüğünden beri onu giderek daha az tanımakta olduğu hissine kapılıyordu. Neredeyse hiç sohbet etmiyorlardı, buna karşılık onu sürekli olarak, gözleri kan çanağı bir halde alçak sesle kendi kendine konuşurken buluyordu. Bir gece onun şeytana, "Baba," diye hitap ettiğini ve yardımına gelmesini istediğini işitmişti. "Yoksa sana yeterince hizmet edemedim mi, baba?" diye kekeleyerek dönüp durmuştu. "Daha ne yapmamı istiyorsun?" Bunu duyunca João'nun şeytanla anlaşma yaptığına tamamen ikna olmuş ve onun gözüne girmek için senyorita gibi onu da şeytana kurban etmeye kalkışmasından korkmuştu. Ondan önce davranmaya karar vermiş, her şeyi planlamış ama elinde bıçakla yerde sürünerek yanına yaklaşıp tam ona saplayacağı sırada o kadar çok titremişti ki daha bir şey yapamadan Koca João gözlerini kocaman açmıştı. Arkadaşının elinde bıçakla üzerine eğildiğini görünce niyetini anlamış ama hiç istifini bozmamıştı. "Öldür beni, Meninho," dediğini duymuş-

tu. Ama o bunu yapamamış ve şeytanların peşinden kovaladığı hissiyle koşarak oradan uzaklaşmıştı.

Meninho, Salvador Hapishanesi'nde asıldı ve Senyorita Adelinha'nın kalıntıları çiftliğin neoklasik şapeline taşındı ama Gumucio ailesi başına koyduğu ödülü sürekli olarak artırmasına rağmen katili bulunamadı. Oysaki Meninho kaçtığından beri Koca João gizlenmiyordu. Yarı çıplak dolaşan sefil görünümlü devasa zenci, kurduğu tuzaklara yakalananları ya da ellerinin ağaçlardan topladığını yiyerek hayatta kalıyor ve acı çeken bir ruh gibi oradan oraya sürükleniyordu. Köylerden gündüz vakti geçerek yiyecek istiyor ve suratındaki kederli ifade insanları o kadar etkiliyordu ki ona genellikle bir şeyler veriyorlardı.

Bir gün, Pombal yakınlarında patikaların kesiştiği bir noktada, mor tunikli, saçları omuzlarına değen ve gözleri iki kora benzeyen zayıf bir adamın anlattıklarını dinleyen bir avuç insanla karşılaştı. Adam o sırada Lucifer, İt, Kabil, Beelzebub diye adlandırdığı şeytandan, onun dünyada neden olduğu felaketlerden ve suçlardan bahsediyor, bunlardan kurtulmak isteyen insanın neler yapması gerektiği hakkında vaaz veriyordu. Sesi ikna ediciydi; kafadan geçmeden doğrudan ruha ulaşıyor, onun gibi kafası karmakarışık birine bile eski ve korkunç yaraları kapatan bir merhem gibi geliyordu. Hiç kımıldamadan, gözlerini kırpmadan onu dinleyen Koca João, kulağına ulaşan sözlerin manasından ve müziğinden o kadar etkilendi ki içinin ürperdiğini hissetti. Gözlerini dolduran yaşlardan ötürü azizin görüntüsü arada sırada bulanıklaşıyordu. Adam yeniden yola koyulduğunda, ürkek bir hayvan gibi onu belli bir mesafeden takip etmeye başladı.

BİR KAÇAKÇI ve bir doktor, Galileo Gall'in San Salvador de Bahia de Todos Os Santos (kısaca söylendiği şekliyle Bahia ya da Salvador) şehrinde en iyi tanıdığı ve devrimcinin *Étincelle de la révolte* gazetesine o dönemde belli bir sıklıkla gönderdiği mektuplarında yer alan Brezilya hakkındaki düşüncelerini paylaşmasalar da ona ülkeyi ilk anlatan kişiler oldular. Gemi kazasının haftasında yazdığı ilk mektupta Bahia'dan bahsediyordu: "Tarih kavramına sahip bir kişiye insanlığın farklı aşamalarını kirleten lekelerin tümünü aynı anda gösteren bir kaleydoskop." Mektup, kaldırılmış olsa da gerçekte varlığını sürdüren köleliğe değiniyordu, zira özgür kalan birçok zenci açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, efendilerine gidip yeniden hizmetlerine girmek için yalvarmıştı. Efendiler sadece işlerine yarayacak kolları –rezil ücretler karşılığında– işe alıyorlardı, öyle ki Bahia sokakları, Gall'in sözcükleriyle "dilenen ya da çalan yaşlılar, hastalar ve sefillerin yanı sıra gezegenin en çürümüş limanları, İskenderiye ve Cezayir şehrini akla getiren fahişelerle kaynıyor."

İki ay sonraki, "obskürantizm ve sömürünün birlikteliği" hakkındaki ikinci mektup varlıklı ailelerin diz dayama yastıklarını, mumları, dua kitaplarını ve güneş ışığı hanımefendilerin yanaklarına zarar vermesin diye güneş şemsiyelerini taşıyan hizmetçilerle birlikte pazar günleri Nossa Senhora da Conceição da Praia Kilisesi'ndeki ayini dinlemeye gidişlerini betimliyordu. "Bunlar," diyordu Gall, "tıpkı sömürgelerdeki İngiliz memurlar gibi beyazlığı bir paradigma, güzelliğin temel unsuru yaptılar." Ama frenolog daha sonraki bir makalede Lyon'daki yoldaşlarına, önyargılara rağmen Portekizli soyundan gelenlerin, yerlilerin ve Afrikalıların o topraklarda oldukça iyi karıştığını ve her türden, karmakarışık bir melezler çeşitliliği ortaya çıkardığını bildirecekti. Ve ekliyordu: "Bilim açı-

sından tam bir keşif yatağı olduğunu söylemeye gerek yok." Farklı türden melez grupları ve şu ya da bu sebepten ötürü kıyılarına vuran Avrupalılar Bahia'ya kozmopolit ve çok renkli bir görünüm kazandırıyorlardı.

Galileo Gall'in orada ilk tanıdığı kişi –o günlerde kafa göz yararak Portekizce konuşmaya daha yeni başlamıştı– o yabancılardan biri oldu. İlk başta Campo Grande'deki Hotel des Étrangers'de kaldı ama ihtiyar Jan van Rijsted'le ilişki kurduktan sonra, beriki kendi yaşadığı Catilina Kitapçısı'nın üzerindeki çatı katını bir yatak ve bir masayla birlikte onun kullanımına sundu ve yeme içme masraflarını karşılaması için de Fransızca ve İngilizce özel dersler vermesini sağladı. Van Rijsted Hollanda kökenliydi, Olinda'da doğmuştu ve Avrupa, Afrika ve Amerika arasında on dört yaşından itibaren kakao, ipek, baharat, tütün, alkol ve silah kaçakçılığı yapmış, bir kez dahi hapse atılmamıştı. Elde ettiği kazancın büyük bir kısmını çalan ortakları –tüccarlar, armatörler, gemi kaptanları– yüzünden zengin olamamıştı. Gall haydutların, büyük suçluların ya da sıradan kapkaççıların da aynı düşmana, yani devlete karşı savaştıklarına ve körlemesine de olsa, mülkiyetin temellerini kemirdiklerine inanıyordu. Bu bakış açısı eski kaçakçıyla dostluk kurmasını kolaylaştırdı. Evet, eski kaçakçı; çünkü bu tür işlerden elini ayağını çekmişti. Hiç evlenmemiş ama kendinden otuz yaş küçük, Arap gözlü, Mısırlı ya da Faslı kanından, Marsilya'da abayı yaktığı bir genç kızla ciddi bir birliktelik yaşamıştı. Onu Bahia'ya getirmiş ve mutlu olsun diye bir servet harcayarak döşediği yukarı şehirdeki büyük bir eve yerleştirmişti. Yolculuklarından birinin dönüşünde, güzel sevgilinin evde ne var ne yok sattıktan sonra, içinde biraz altın ve birkaç değerli taşı sakladığı küçük para kasasını da alıp kaçtığını görmüştü. Bu ayrıntıları Gall'e, rıhtımın önünde denizi ve yelkenlileri seyrederek yaptıkları bir

yürüyüş esnasında İngilizce, Fransızca ve Portekizce arasında geçiş yaparak ve devrimcinin hoşuna giden umursamaz bir tonda anlatmıştı. Jan şimdi, çok uzamaması koşuluyla, ömrünün sonuna kadar hayatını idame ettirmesini sağlayacak bir gelirle yaşadığını söylüyordu.

Eğitimsiz ama meraklı bir adam olan Hollandalı, Gall'in özgürlük ve davranışları belirleyen kafatası biçimleri hakkındaki teorilerini hürmetle dinliyor ama İskoç onu karşı cinse duyulan aşkın bir kusur ve mutsuzluk kaynağı olduğuna ikna etmek istediğinde aynı fikirde olmadığını dile getiriyordu. Gall'in *Étincelle de la révolte*'a gönderdiği beşinci mektup batıl inanç, daha doğrusu hacıların mucize istemek ya da mucizeye şükranlarını sunmak için tahtadan ya da camdan bacaklar, eller, kollar, kafalar, memeler ve gözlerle doldurdukları Senhor do Bonfim Kilisesi hakkında oldu. Altıncısı, Bahia aristokrasisi açısından sadece bazı isimlerin değişimi anlamına gelen cumhuriyetin ilanı üzerineydi. Sonraki mektubunda, bir asır önce Fransız Devrimi'nden esinlenerek monarşiyi yıkmak ve siyahlar, esmerler ve beyazlardan oluşan eşitlikçi bir toplum kurmak için bir araya gelen dört meleze –Lucas Dantas, Luis Gonzaga das Vírgens, João de Deus ve Manuel Faustino adındaki terzilere– saygılarını sunuyordu. Jan van Rijsted, Galileo'yu zanaatkârların asıldığı ve paramparça edildiği küçük meydana götürdü ve onun oraya çiçek bıraktığını görünce şaşırdı.

Galileo Gall, Catilina Kitapçısı'nın rafları arasında bir gün Doktor José Batista de Sá Oliveira'yı tanıdı. İhtiyar hekimin yazdığı *Evrimci ve Adli Tıpçı Bakışıyla Bahia'daki İnsan Türlerinin Karşılaştırmalı Kafatası Ölçümü* adındaki kitap ilgisini çekmişti. İtalya'da bulunmuş ve Cesare Lombroso'yu tanıyıp teorilerinden çok etkilenmiş olan ihtiyar, kendi parasıyla yayımladığı ve meslektaşlarının tuhaf buldukları bu kitabının en azından

bir okuru olmasından memnunluk duymuştu. Gall'in tıbbi bilgilerinden hayrete düşen Doktor Oliveira –fikirleri karşısında daima şaşkınlık ve sık sık şok yaşamasına rağmen– suçlunun psişizmi, biyolojik kalıtım ya da Gall'in, fiziksel emekle zihinsel emek arasındaki bölünmenin sorumlusu ve buna bağlı olarak da aristokrasi ve plütokrasiden daha kötü toplumsal eşitsizliklerin sebebi görerek ateş püskürdüğü kurum olan üniversite hakkında bazen saatler süren ateşli tartışmalara giriştiği İskoç'ta bir sohbet arkadaşı buldu. Doktor Oliveira, Gall'i muayenehanesinde kabul ediyor ve bazen ona bir kan çekme ya da pürgatif işi yaptırıyordu.

Onunla görüşseler ve belki ona değer verseler de ne Van Rijsted ne de Doktor Oliveira, daima simsiyah çirkin kıyafetler giyen, saçı sakalı kıpkızıl ve dile getirdiği fikirlerine ters bir şekilde kendi dünyasında bir yaşam süren –geç saatlere kadar uyuyan, evlerde yabancı dil dersi veren, şehirde sürekli dolaşıp duran ya da tavan arasında kalarak okuyup yazan– bu adamı gerçekten tanıdıklarını düşünüyorlardı. Bazen hiç haber vermeden haftalarca ortadan kayboluyor ve tekrar ortaya çıktığında, olabilecek en yoksul koşullarda Brezilya'da uzun yolculuklar yaptığını öğreniyorlardı. Onlara ne geçmişinden ne de planlarından bahsediyordu ve bu konularda kendisine soru yönelttiklerinde kaçamak cevaplar verdiği için her ikisi de onu olduğu ya da göründüğü gibi yalnız, egzotik, gizemli, kendine özgü, ateşli sözler ve fikirler dile getiren ama kimseye zarar vermeyen biri olarak kabullenmekle yetindiler.

İki yılın sonunda Galileo Gall akıcı bir Portekizce konuşmaya başlamış ve *Étincelle de la révolte*'a yolladığı mektupların sayısı çoğalmıştı. Sekizinci mektup evlerin avlularında ya da şehrin sokaklarında hizmetçilere uygulandığına şahit olduğu bedensel cezalar, dokuzuncuysa

kölelik zamanlarında kullanılmış olan gergi, pranga, zincir kolye ya da boyun kelepçesi, metal toplar ve başparmak parçalama yüzükleri gibi işkence aletleri hakkındaydı. Onuncusu, yasaları ihlal edenlerin (Gall onlara "biraderler" diyordu) mağazalarda morina takma adıyla satılan ham deriden bir kırbaçla dövülerek cezalarını çekmeyi sürdürdükleri, şehrin infaz meydanı Pelourinho üzerineydi.

Salvador'un daracık sokaklarını gece gündüz o kadar çok arşınlıyordu ki onu gören şehrin âşığı zannedebilirdi. Ama Galileo Gall'i ilgilendiren Bahia'nın güzelliği değil, kendini bildi bileli öfkesini tetiklemiş olan o olgu, yani adaletsizlikti. Lyon'a yolladığı mektuplarında, burada Avrupa'dan farklı olarak lüks konutların bir araya toplandığı mahallelerin bulunmadığını söylüyordu: "Yoksulların barakaları şeker üretim tesisi sahiplerinin tuğla saraylarıyla yan yana duruyor ve sokaklar, yüksek topraklardan buraya doğru binlerce sığınmacıyı sürükleyen on beş yıl önceki kuraklıktan beri, yaşlı görünümlü çocuklarla, çocuk görünümlü yaşlılarla ve süpürge sopası gibi sıska kadınlarla dolu ve bir biliminsanı onların arasında nispeten zararsızından en kötüsüne –safra kesesi ateşi, beriberi, anasarka, dizanteri, çiçek hastalığı– bütün hastalık türlerini tanımlayabilir." Mektuplarının birindeyse şöyle diyordu: "Büyük devrim konusundaki inancında kararsızlık yaşadığını hisseden her devrimci benim Salvador'da gördüğüm şeyi görmelidir: O zaman hiçbir tereddüdü kalmayacaktır."

III

ÇİÇEĞİ BURNUNDA cumhuriyetin yeni vergilerle ilgili tebliğlerinin Natuba adındaki uzak bir köyde yakıldığı haberi haftalar sonra Salvador'a ulaşınca, hükümet isyancıları durdurmak için Bahia Polisi'ne bağlı bir birliği oraya göndermeye karar verdi. Mavi yeşil üniformalı, keplerindeki monarşist amblemleri cumhuriyet tarafından henüz kaldırılmamış otuz polis önce demiryoluyla, ardından yaya olarak, hepsi için haritadaki bir isimden ibaret olan o yere doğru zahmetli bir yolculuğa çıktılar. Vaiz Natuba'da değildi. Ter içindeki polisler ismi, lakabı ve efsanesi kıyı kesimine kadar ulaşıp Bahia sokaklarında dolaşacak olan o kışkırtıcının peşine düşmeden önce Belediye Meclisi üyelerini ve köyün sakinlerini sorguya çektiler. Mavi yeşil üniformalılar, güneşin ışıl ışıl parladığı sabah vakti yöreden bir iz sürücünün kılavuzluğunda, Cumbe yolundaki tepelerin ardında gözden kayboldular.

Bir hafta boyunca, sıska çobanların koyun sürülerini otlattığı, dikenli kaktüslerle kaplı kırmızı renkte, kumlu bir topraktan oluşan *caatinga* bölgesinde dağ tepe inip çıkarak Vaiz'i aradılar. Onun geçtiğini hepsi görmüştü, pazar günü şu kilisede dua etmişti, şu meydanda vaaz vermişti, şu taşların yanında uyumuştu. Onu en sonunda Tucano'ya yedi fersah mesafede, kiremit çatılı kâgir evle-

riyle Ovó Dağları'nın eteklerinde kurulu Massete adındaki bir köyde buldular. Günbatımıydı, omuzlarının üzerinde testiler taşıyan ve takibin sona erdiğini anladıkları için üzüntüyle iç çeken kadınlar gördüler. Vaiz o gece köye bir kilometre mesafede, Severino Vianna adındaki birine ait mısır tarlasının yanındaki kulübede konaklıyordu. Polisler sivri dallı *joazeiro* ağaçlarının ve derilerini tahriş eden bitkilerin arasından koşar adım o tarafa yöneldiler. Oraya vardıklarında hava kısmen kararmıştı ve karşılarında çalı çırpıdan yapılmış bir kulübeyle, aradıkları kişi olması gereken bir adamın etrafına üşüşmüş bir şekilsiz varlıklar sürüsü buldular. Gelenlerin üniformalarını ve tüfeklerini görünce kimse kaçışmadı, kimse çığlık atmadı.

Elli, yüz, iki yüz kişi miydiler? Erkeklerin yanı sıra bir sürü kadın vardı ve bunların birçoğu, üzerlerindeki kıyafetlere bakılırsa yoksulun da yoksuluydular. Hepsinin suratından –polisler Bahia'ya dönünce karılarına, sevgililerine, fahişelere ve meslektaşlarına böyle anlatacaklardı– sarsılmaz bir kararlılık okunuyordu. Ama işin doğrusu ne onları gözlemleyecek ne de başlarındaki kişiyi tespit edecek vakit oldu, zira daha başçavuş onlara Vaiz diye adlandırdıkları kişiyi teslim etmelerini emreder emretmez üstlerine atılan kalabalık apaçık bir gözüpeklik sergiledi, çünkü polislerin tüfeklerine karşılık onların ellerinde sadece sopalar, oraklar, taşlar, bıçaklar ve bir-iki tüfek vardı. Ama her şey öylesine ani gelişti ki polisler kendilerini bir anda çembere alınmış, sağa sola dağılmış, itilip kakılmış, dövülmüş ve yaralanmış halde buldular ve bütün bunlar olup biterken güruhun, "Cumhuriyetçiler!" diye, sanki bu sözcük bir küfürmüşçesine haykırdıklarını işitiyorlardı. Tüfeklerini ateşlemeyi başardılar ama yoksullar göğüsleri dağılmış ya da suratları parçalanmış bir şekilde yere devrilirken dahi cesaretlerini yitirmiyorlardı ve bir an geldi ki anlaşılmaz bozgundan ötürü afallamış haldeki Bahia'lı

polisler kendilerini kaçarken buldular. Daha sonra saldırganların arasında sadece delilerin ve fanatiklerin değil, yaralı surat Pajeú ve acımasız vahşetinden ötürü Şeytan João diye anılan azılı suçluların da bulunduğunu söyleyeceklerdi. Üç polis öldü ve mezardan yoksun, Ovó Dağları'ndaki kuşlara yem oldular; sekiz tüfek yok oldu. Diğer bir polis Masseté'de kayboldu. Hacılar onların peşine düşmedi. Bunun yerine bir kısmı, verdikleri beş ölüyü gömmekle ve çok sayıdaki yaralıyı tedavi etmekle meşgul olurken diğerleri Vaiz'in etrafında diz çöküp Tanrı'ya şükranlarını sunuyorlardı. Gecenin ilerleyen saatlerine kadar, Severino Vianna'nın tarlasına kazılmış beş mezarın etrafından hıçkırıklar ve cenaze duaları yükseldi.

Bahia Polisi'ne bağlı, altmış kişiden oluşan ve ilkinden daha iyi silahlanmış ikinci bir kuvvet Serrinha'da trenden indiğinde, bölge halkının üniformalılara karşı tutumunda bir şeyler değişmişti. Çünkü bu polisler, haydut çetelerinin peşinden giderken yollarının düştüğü köylerde nasıl soğuk karşılandıklarını bilseler de asla bu seferki kadar düşmanca bir tutumla karşı karşıya kalmadıklarından emindiler. Yüksek bir fiyat teklif ettiklerinde dahi dükkânlardaki tüm mallar daima tükenmiş oluyor ve yine yüksek ücrete rağmen Serrinha'lı hiçbir iz sürücü onlara rehberlik etmiyordu. Hacılar grubunun sonraki durağı hakkında en küçük bir ipucu veren de olmadı. Polisler Olhos d'Água'dan Pedra Alta'ya, Tracupá'dan Tiririca'ya, oradan Tucano'ya, oradan Caraiba ve Pontal'a, en sonunda da yeniden Serrinha'ya dönüp dururken ve sadece sığır çobanlarıyla, çiftçilerle, zanaatkârlarla ve yolda birden karşılarına çıkan kadınlarla karşılaşırken –baygın bakışlar, olumsuz tavırlar, omuz silkmeler– bir hayali yakalamaya çalışıyormuş duygusuna kapılıyorlardı. Topluluk oradan hiç geçmemişti, mor cüppeli esmer adamı gören olmamıştı ve şimdi, ne Natuba'da yakılan tebliğle-

ri hatırlayan vardı ne de Masseté'de yaşanan silahlı çarpışmayı duyan. Polisler sağ salim ama moralsiz bir halde eyalet başkentine dönünce, fanatikler topluluğunun –bir dindarın ya da bir vaizin etrafında hiç fark etmeden oluşuveren diğer birçoğu gibi– muhtemelen dağıldığını ve yedikleri haltın korkusuna kapılan topluluk üyelerinin, belki de liderlerini öldürdükten sonra, şu anda herhalde farklı yönlere doğru kaçmakta olduğunu bildirdiler. Aynı şey bölgede defalarca olmamış mıydı?

Ama yanılıyorlardı. Görünüş tarihin eski biçimlerini andırsa da bu kez her şey farklı olacaktı. Tövbekârların birlik ve beraberliği daha da güçlenmişti ve gökten gelen bir işaret olarak yorumladıkları Masseté Zaferi'nden sonra azizi öldürmek bir yana, şimdi ona daha çok saygı duyuyorlardı. Çarpışmanın ertesi sabahı, ölü müritlerin gömülü olduğu mezarların başında bütün gece dua etmiş olan Vaiz onları uyandırmıştı. Çok kederli görünüyordu. Onlara, bir gün önce yaşananların hiç kuşkusuz daha büyük şiddetlerin habercisi olduğunu söyledi ve onlardan evlerine dönmelerini istedi, zira eğer onun yanında kalmaya devam ederlerse hapsi boylayacak ya da şimdi Tanrı'nın huzurunda olan o beş yoldaş gibi öleceklerdi. Hiçbiri yerinden kımıldamadı. Gözlerini, onu hâlâ dünkü heyecana gömülmüş bir şekilde dinleyen yüz, yüz elli, iki yüz pejmürde kılıklının üzerinde gezdirirken onlara bakmanın ötesinde onları tek tek görüyormuş gibiydi. "İyi İsa'ya şükranlarınızı sunun," dedi çok yumuşak bir sesle, "çünkü emsal olarak sizi seçmiş görünüyor."

Onlara söylediklerinin içeriğinden ziyade, her zaman sert ve soğuk olan sesinin bu seferki yumuşaklığından kaynaklanan duyguyla kendilerinden geçmiş bir halde peşinden gittiler. Bu kez onları sürüklediği gerçekdışı yolda, katır patikalarında ya da haydutların kestirmelerinde değil, kaktüslü, tek tük kulübeli ve taşlık vahşi çöl-

de onun uzun, çevik adımlarına ayak uydurabilmek bazıları için kolay olmuyordu. Ama yürümek söz konusu olduğunda o hiç sendelemiyordu. İlk gece, şükür duası ve tespih çekmenin ardından, dinlenirlerken onlara savaştan, leş için kapışan akbabalar gibi ganimet için birbirini öldüren ülkelerden bahsetti ve hüzünlü bir şekilde, artık bir cumhuriyet olduğuna göre Brezilya'nın da dinsiz uluslar gibi davranacağını söyledi. Kabil şu anda bayram ediyor olmalı dediğini işittiler, artık kök salma ve dünyanın başlangıcında Nuh'un Gemisi neyse dünyanın sonunda da aynı işlevi görecek bir tapınak inşa etme vaktinin geldiğini söylediğini işittiler.

Peki, kökleri nereye salacak ve bu tapınağı nereye inşa edeceklerdi? Bunun cevabını, güneşin doğuşuyla başlayıp batışıyla sona eren yürüyüşlerle vadileri, dereleri, tepeleri, *caatinga*'ları aştıktan, bir sıradağlar dizisini tırmandıktan ve Vassa Barris adında, çok az suyu olan bir nehri geçtikten sonra öğrendiler. Vaiz, zamanında orası büyük bir çiftlikken tarım işçilerinin kaldığı kulübeler topluluğunu ve yıkılmaya yüz tutmuş büyük evi uzaktan işaret ederek şöyle dedi: "Orada kalacağız." Yıllardan beri gece sohbetlerinde hep dile getirdiği, İyi İsa'nın seçtiklerinin dünyanın sonundan önce yüksek ve ayrıcalıklı topraklarda günahkârların giremeyeceği bir sığınak bulacağına dair sözlerini hatırlayanlar oldu. Oraya kadar yükselenler sonsuza dek dinlenme güvencesine sahip olacaklardı. O halde, kurtuluş topraklarına varmışlar mıydı?

Bitkin ama mutlu bir halde rehberlerinin peşi sıra Canudos'a yöneldiler. Yerleşim yerinin diğer bütün sakinleri gibi, orada bir dükkân işleten Vilanova kardeşler de onların geldiğini görüp aileleriyle birlikte dışarı çıkmışlardı.

GÜNEŞ *sertão*'yu kavuruyor, Itapicurú'nun siyah yeşil sularında parıldıyor, Queimadas'ın, bazıları nehrin sağ kıyısında, kızılımsı kilden yamaçların eteğinde bulunan evlerinden yansıyor. Seyrek yapraklı ağaçlar güneybatıya doğru, Riacho da Onça yönünde inip çıkarak uzayan taşlık yüzeyi gölgelendiriyor. Ayağında çizmeler, başında geniş kenarlı şapka, üzerindeyse koyu renkli bir üstlük olan süvari hiç acele etmeden gölgesinin ve katırının eşliğinde bir bodur ağaçlar korusunun kurşuniliğine doğru ilerliyor. Queimadas'ın artık uzaklarda, onun arkasında kalan çatıları hâlâ ışıldıyor. Solunda, yüz metre kadar uzakta, bir tepenin üzerinde bir kulübe yükseliyor. Şapkadan taşan saçlar, kızıl sakalı ve elbiseleri toz içinde; şakır şakır terliyor ve arada sırada alnını eliyle silip kupkuru dudaklarını diliyle ıslatıyor. Korunun ilk ağaççıklarının önünde katırı durduruyor ve fıldır fıldır oynayan açık renk gözleri gideceği yönü saptamaya çalışıyor. En sonunda, birkaç adım ileride, ayağında sandal, başında deri şapka, belinde pala, üzerindeyse çadır bezinden pantolon ve gömlek bulunan, yere çömelmiş bir tuzağı inceleyen adamı fark ediyor. Galileo Gall katırın sırtından inip onu yularından çekerek adama doğru ilerliyor.

"Sen Rufino musun?" diye soruyor. "Queimadas'tan rehber Rufino?"

Adam onun varlığını uzun süre önce fark etmişçesine yavaşça yarım dönüyor ve bir parmağını dudaklarına götürerek sessiz olmasını istiyor: "Şşşttttt." Aynı zamanda da ona bir göz atıyor ve bir saniye sonra, belki yabancının Portekizcesindeki aksandan, belki de üzerindeki cenaze kıyafetlerinden ötürü koyu renk gözlerinde şaşkınlık beliriyor. Zayıf ve esnek vücutlu, köşeli, tüysüz ve açık havada dolaşmaktan sertleşmiş suratlı genç adam Rufino, belinden palasını çekip yapraklarla gizlenmiş tuzağın ve bir ağ ipinin üzerine tekrar eğiliyor: Ağın daracık ağzından, gak-

layan bir kara tüy yumağı çıkıyor. Bu, ayaklarından biri ağa takılı kaldığı için havalanamayan küçük bir akbaba. Palanın ucuyla kuşu ağdan kurtaran ve mavi gökyüzünde çaresizce kanat çırparak gözden kayboluşunu seyreden rehberin yüzünde hayal kırıklığı okunuyor.

"Bir keresinde şu boyda bir jaguar üzerime atıldı," diye mırıldanıyor tuzağı gösterirken. "Onca saat çukurda kalmaktan yarı körleşmişti."

Galileo Gall başıyla onaylıyor. Rufino doğruluyor ve ona doğru iki adım atıyor. Şimdi, konuşma zamanı gelince, yabancı kararsız görünüyor.

"Gidip seni evde aradım," diyor zaman kazanmak için. "Karın beni buraya gönderdi."

Katır arka toynaklarıyla toprağı eşelerken Rufino, hayvanın kafasını yakalayıp ağzını açıyor. Bu işten anlayan birinin bakışlarıyla katırın dişlerini incelerken yüksek sesle düşünüyormuş gibi görünüyor:

"Jacobina İstasyonu'nun şefi şartlarımı bilir. Ben sözümün eri bir adamım, Queimadas'ta kime sorsanız size böyle söyler. O zor bir iş."

Galileo Gall cevap vermeyince dönüp ona bakıyor.

"Siz demiryolu şirketinden gelmiyor musunuz?" diye soruyor tane tane konuşarak, zira yabancının söylediklerinden pek bir şey anlamadığını fark ediyor.

Galileo Gall şapkasını geriye doğru atıyor ve çenesiyle dört bir yandaki çıplak tepelerle dolu araziyi işaret ederek mırıldanıyor:

"Canudos'a gitmek istiyorum." Sonra susup sanki gözkapaklarının titreyişini gizlemek istermişçesine gözlerini kırpıştırırarak ekliyor: "Oraya defalarca gittiğini biliyorum."

Rufino çok ciddi bir tavır takınıyor. Şimdi gözleri yabancının üzerinde, gizleme ihtiyacı duymadığı bir güvensizlikle dolaşıyor.

"Canudos'a orası henüz bir sığır çiftliğiyken gidiyordum," diyor çok temkinli bir şekilde. "Canabrava baronu orayı bıraktığından beri hiç gitmedim."

"Hâlâ aynı yoldan gidiliyor," diye cevap veriyor Galileo Gall.

Çok yakın bir mesafeden birbirlerini süzüyorlar ve ortaya çıkan sessiz gerilim katıra da bulaşmış olacak ki, birden kafasını kaldırıp geri geri gitmeye başlıyor.

"Canabrava baronu için mi çalışıyorsunuz?" diye soruyor Rufino bir yandan da avucunun içiyle boynunu okşayarak hayvanı sakinleştiriyor.

Galileo Gall başını olumsuz anlamda sallıyor ve rehber de ısrar etmiyor. Eliyle katırın arka bacaklarından birini tutup yukarı kaldırmaya zorluyor ve toynağı incelemek için yere çömeliyor, "Canudos'ta bir şeyler oluyor," diye mırıldanıyor. "Baronun çiftliğini işgal edenler Uauá'da Ulusal Muhafız Birliği'nden bazı askerlere saldırdılar. Birçoğunu öldürdükleri söyleniyor."

"Seni de öldürmelerinden mi korkuyorsun?" diye homurdanıyor Galileo Gall sırıtarak. "Sen asker misin?"

Rufino toynakta aradığını en sonunda buluyor: Kocaman ve kaba ellerinin içinde kaybolan şey bir diken ya da bir çakıltaşı olmalı. Onu yere atıp hayvanı serbest bırakıyor.

"Korku falan değil," diye yumuşak bir biçimde ve yüzünde yalancı bir tebessümle cevap veriyor. "Canudos buraya çok uzak."

"Hak ettiğin parayı vereceğim," diyen Galileo Gall ateş basmış gibi derin bir soluk alıyor; şapkasını çıkarıyor ve kızıl renkli kıvırcık saçlarını silkeliyor. "Bir hafta ya da en geç on gün içinde yola çıkacağız. Ama bu işi büyük bir gizlilik içinde yapacağız."

Rehber Rufino hiç istifini bozmadan ve bir şey sormadan ona bakıyor.

"Uauá'da olanlardan ötürü," diye ekliyor Galileo Gall dilini ağzında gezdirerek. "Canudos'a gittiğimizi kimse bilmemeli."

Rufino, tepenin üzerinde tek başına yükselen ve üzerine vuran gün ışığı yüzünden görüntüsü bulanıklaşan kerpiç ve çamurdan yapılmış kulübeyi işaret ediyor:

"Hadi evime gidelim, iş hakkında orada konuşuruz," diyor.

Peşlerinde Galileo Gall'in yularından çektiği katırla birlikte yürümeye başlıyorlar. İkisi neredeyse aynı boydalar ama yabancının vücudu daha yapılı, yürüyüşü de kırılgan ve enerjik, oysaki rehber yerde süzülerek ilerliyormuş gibi görünüyor. Şu an öğlen vakti ve gökte birkaç beyazımsı bulut beliriyor. Oradan uzaklaşırlarken iz sürücünün sesi havada dağılıyor:

"Size benden kim bahsetti? Ve eğer cevap vermek isterseniz, o kadar uzağa neden gitmek istiyorsunuz? Orada, Canudos'ta neyinizi kaybettiniz?"

YAĞMURSUZ bir sabah, Quijingue yolundaki bir tepenin üzerinde tahta bir haçı sürüklerken ortaya çıktı. Yirmi yaşındaydı ama o kadar yıpranmıştı ki çok daha yaşlı görünüyordu. Geniş bir yüzü, morarmış ayakları, şekilsiz bir vücudu ve fare renginde cildi olan bir kadındı.

Adı Maria Quadrado'ydu ve Salvador'dan Monte Santo'ya yürüyerek gelmekteydi. Üç ay bir gündür haçı sürüklemekteydi. Kayalık kanyonlar, kaktüslerin yükseldiği *caatinga*'lar, rüzgârın girdaplar halinde uğuldadığı çöller, tek bir çamurlu sokakla üç palmiyeden oluşan mezralar ve sığırların yarasalardan kurtulmak için daldıkları pis kokulu bataklıklardan geçen yolu boyunca, herhangi bir garibanın ya da çobanın onu azize olarak görüp mekânını paylaştığı ender durumlar hariç Maria Quadrado açık

havada uyumuştu. Hayırsever birilerinin verdiği bir parça *rapadura* şekerlemesi ve onca zaman oruç tutmaktan ötürü midesi çok kazındığında dallardan kopardığı yabani meyvelerle beslenmişti. Piquaraça Dağları'ndaki mucizevi cefa tepesinin üzerine inşa edilmiş olan, günahlarından arınmak için yürüyerek gitmeye söz verdiği ve dağın eteğinde açılıp İsa Efendimizin Durakları'nın hatırasına şapeller serpiştirilmiş iki kilometrelik yol vasıtasıyla tırmanılan Santa Cruz de Monte Santo Kilisesi'ne kadar hac yürüyüşü yapmaya kararlı bir şekilde Bahia'dan çıkarken, Maria üzerine mavi bir bluzla iki etek giymiş, saçlarını örüp bir kurdeleyle düğümlemişti, ayağında da bağcıklı ayakkabılar vardı. Ama giysilerini yolda dilencilere verdi, ayakkabılarınıysa Palmeira dos Índios'ta çaldılar. Öyle ki, o sabah Monte Santo karşısında belirdiğinde yalınayaktı ve üzerindeki yegâne kıyafet kol yerleri delik bir çuvaldı. Başı, biçimsiz kesilmiş kâkülleri ve görünen kafa derisiyle, Salvador Hastanesi'ndeki delilerinkini andırıyordu. Dördüncü kez tecavüze uğradıktan sonra saçlarını kendisi kazımıştı.

Zira yürüyüşüne başladığından beri dört kez tecavüze uğramıştı: bir kâhya, bir sığır çobanı, iki geyik avcısı ve ona mağarasını açan bir keçi çobanı tarafından. Kirletilmeye maruz kaldığı ilk üç seferinde, Huntington hastalığına tutulmuş gibi üzerinde sarsılan hayvanlara karşı sadece tiksinti hissetmiş ve bu imtihana, hamile bırakmamaları için Tanrı'ya dua ederek dayanmıştı. Ama dördüncüde, üzerine çıkan ve sahip olmak için darp ettikten sonra kulağına sevgi dolu sözcükler kekeleyen delikanlıya karşı büyük bir acıma hissetmişti. Bu merhamet duygusu yüzünden kendi kendini cezalandırmak için kafasını kazımış ve kendini *sertão* köylerini dolaşan Çingene'nin Sirki'nde halka gösterilen korkunç çirkinlikteki yaratıkları andıran bir şeye dönüştürmüştü.

Maria Quadrado en sonunda tepenin yamacına ulaşıp onca zahmetin karşılığını gözlerinin önünde görünce –şapelin konik çatılarının arasında yılan gibi kıvrılıp giderek her yıl Kutsal Hafta boyunca Bahia'nın bütün bölgelerinden gelenlerle dolup taşan cefa tepesinde son bulan Kutsal Yol'un gri ve beyaz taşlardan yapılmış basamakları ve aşağıda, dağın eteğinde, iki gür yapraklı demirhindi ağacının bulunduğu ve bazı gölgelerin hareket ettiği Monte Santo köy meydanının çevresinde kümelenmiş küçük evler– hemen yüzükoyun yere kapaklanıp toprağı öptü. İsmi onu bu hac yolculuğuna kalkışmasına teşvik eden, yol boyunca yorgunluk, açlık, soğuk, sıcak ve tecavüzlere dayanmasına yardımcı olan hayallerindeki mekân işte orada, üzerinde keçi sürülerinin otladığı yemyeşil bir düzlükle çevrili olarak karşısındaydı. Çivilerini bizzat çaktığı haçın tahtalarını öperek, sözünü yerine getirmesine izin verdiği için Tanrı'ya karmaşık sözcüklerle şükretti. Ve haçı bir kez daha omzuna atarak yakınlardaki avın ya da yuvasının kokusunu almış bir hayvan gibi Monte Santo'ya doğru yürüdü.

Köye insanların uykudan uyandıkları saatte girdi ve köyden geçişi, kapı kapı, pencere pencere, insanlarda merak uyandırdı. Alaycı ve böbürlenen yüzler akın akın pasaklı, çirkin, acılı, kaslı kadına bakmaya koşuyordu ve Kutsal Yol'un başlangıcını teşkil eden, köyün çöplerinin yakıldığı ve domuzların yiyecek aradığı uçurumun kenarındaki Santos Passos Sokağı'nı geçtiği sırada artık peşinde çok büyük bir kalabalık vardı. Tepeyi dizlerinin üzerinde tırmanmaya başladığı sırada etrafı işlerini güçlerini bırakıp gelmiş katırcılar, ayakkabı tamircileri ve fırıncıların yanı sıra bir çocuk sürüsü ve sabah duasından kalkıp buraya koşan dindar kadınlarla çevriliydi. Köy sakinleri, tepeye tırmanışın başlangıcında sadece tuhaf biri olduğunu düşündükleri kadını, en az kendisiyle aynı ağırlıkta

olması gereken haçı sürekli dizlerinin üzerinde sürükleyerek ve her türlü yardım teklifini geri çevirerek çok zahmetli bir biçimde ilerlerken gördüler; onu yirmi dört şapelin her birinde durup dua ederken ve kayalara oyulmuş nişlerdeki tüm aziz heykellerinin ayaklarını sevgi dolu gözlerle öperken gördüler; ağzına tek bir lokma yemek ve tek bir damla su koymadan saatlerce dayandığını gördüler ve günbatımında, artık ona bir azize gibi saygı duymaya başladılar. Maria Quadrado, mavimtırak kayalarının arasında orkidelerin yetiştiği, soğuk havasıyla bambaşka bir dünya olan zirveye ulaşmakla kalmadı, düşüp bayılmadan önce yaşattığı mutluluktan ötürü Tanrı'ya şükredecek gücü bile buldu.

Herkesçe bilinen misafirperverlikleri hacıların düzenli istilaları yüzünden azalmış görünmeyen birçok Monte Santo sakini Maria Quadrado'ya kalacak bir yer teklif etti. Ama o Kutsal Yol'un ortalarında, o güne dek içinde sadece kuşların ve kemirgenlerin yaşadığı bir mağaraya yerleşti. Burası küçük bir oyuktu, tavanı ayakta durulamayacak kadar alçaktı, duvarlarını yosunla kaplayan su sızıntılarından ötürü içerisi nemliydi ve zemini kaplayan kumlu toprak insanı hapşırtıyordu. Köy sakinleri buraya uzun süre dayanamayacağını düşündüler. Ama Maria Quadrado'nun bir haçı üç ay boyunca sürüklemesini sağlayan irade, Monte Santo'da bulunduğu yıllarını da bu elverişsiz oyuğun içinde yaşayarak geçirmesini de sağladı.

Maria Quadrado'nun kovuğu bir ibadethaneye ve cefa tepesiyle birlikte hacılar tarafından en çok ziyaret edilen yere dönüştü. Orada geçirdiği aylar boyunca oyuğun duvarlarına resimler yaptı. Bitki özleri, maden tozları ve kırmız böceği kanıyla (terziler bunu kumaş boyamak için kullanıyorlardı) boyalar imal etti. Gökyüzü olarak tasvir ettiği mavi bir zemin üzerine İsa'nın Çilesi'nin

unsurlarını resmetti: avuç içlerini ve ayaklarının üst kısmını parçalayan çiviler; taşıdığı ve üzerinde can verdiği haç, şakaklarına batan dikenli taç; çile tuniği, komutanın ona sapladığı mızrak; onu çarmıha çivileyen çekiç, onu kırbaçlayan kamçı; baldıranı içtiği sünger, dinsizlerin onun ayakları dibinde kumar oynarken kullandıkları zarlar ve içinde Yehuda'nın ihanetinin karşılığının bulunduğu kese. Ayrıca Beytüllahim'e kadar Müneccim Krallar'a kılavuzluk eden yıldızın, çobanların ve bir kılıcın delip geçtiği ilahî yüreğin resimlerini de çizdi. Ve tövbekârların mum yakıp bağışlarını bırakabilmeleri için bir sunakla bir raf yaptı. Sunağın dibinde duran bir döşeğin üzerinde uyuyordu.

Dindarlığı ve iyiliğinden ötürü, onu sanki ömür boyu orada yaşamış gibi benimseyen Monte Santo sakinleri tarafından çok sevildi. Kısa bir süre sonra artık çocuklar onu Vaftiz Ana diye çağırıyor, köpekler ise evlere ve avlulara girdiğinde hiç havlamıyorlardı. Hayatını Tanrı'ya ve diğer insanlara yardıma adamıştı. Hastaların başucunda saatlerce kalıyor ve alınlarını nemlendirip onlar için dua ediyordu. Doğum yaptıran ebelere yardımcı oluyor ve bir yere gitmesi gereken sakinlerin çocuklarına bakıyordu. Kendi başına hareket edemeyen yaşlıların ihtiyaçlarını gidermelerine yardım etmek gibi en zor işleri üstleniyordu. Evlilik çağındaki kızlar talipleriyle ilgili olarak ondan tavsiye istiyor, delikanlılar ise evlilik iznini vermeleri için isteksiz ana babalarla konuşması için yalvarıyorlardı. Dargın çiftleri barıştırıyor, kocalarının, tembelliklerinden ötürü dövmek ya da aldattıkları için öldürmek istediği kadınlar koşup onun kovuğuna sığınıyorlardı; zira o, koruyucuları olduğu müddetçe Monte Santo'daki hiçbir erkeğin kıllarına dokunmaya cüret edemeyeceğini biliyorlardı. Hayırseverlerin verdikleriyle besleniyor ve o kadar az yiyordu ki dindarların oyuğuna bıraktıkları yiye-

cekler hep fazla geliyordu ve her akşam yoksullar arasında bir şeyler bölüştürürken görülüyordu. Kendisine hediye edilen kıyafetleri bu insanlara veriyordu ve ister kuraklık mevsiminde ister yağmurlar başladığında, buraya geldiğinde üzerinde olan delikli çuvaldan başka bir şey giydiğini gören asla olmamıştı.

Buna karşılık Sagrado Coração de Jesus Kilisesi'nin faaliyetlerini yerine getirmek için Monte Santo'ya gelen Massacará Misyonu misyonerleriyle ilişkisi çok sıcak değildi. Bunlar dikkatleri sürekli olarak yanlış anlaşılan din ve Kilise'nin kontrolü dışında yaşanan dindarlık üzerine çekmekte, Pernambuco'daki Flores bölgesinde, kâfir João Ferreira ve bir grup sapkının, kurban edilenleri diriltip cennete götüreceğine inandıkları Kral Sebastião'ya yapılan büyüyü bozmak için onlarca insanın kanıyla (buna kendilerininki de dahildi) yıkadıkları Büyülü Taşlar'ı hatırlatmaktaydılar. Maria Quadrado onlara, yoldan çıkmanın kıyısındaki bir vaka olarak görünüyordu. Maria'ya gelince, misyonerlerin geçişi sırasında önlerinde diz çöküp ellerini öperek kutsanmayı dilese de onlarla arasında daima belli bir mesafe bırakıyordu; o gösterişli cüppeli, uzun sakallı ve ne dedikleri genelde zor anlaşılır papazlarla, köylülerle olduğu gibi yakın ve samimi bir ilişki kurduğunu gören kimse olmamıştı.

Misyonerler vaazlarında da sürüyü yemek için ağıla kuzu kılığında giren kurtlara karşı, başka bir deyişle Monte Santo'nun sinekleri çeken bal misali çektiği o sahte peygamberlere karşı, inananları sürekli uyarıyorlardı. Üzerlerinde Vaftizci Yahya gibi kuzu postundan kıyafetler ya da cüppeleri taklit eden tuniklerle köyün dar sokaklarında birden beliren bu sahte peygamberler, cefa tepesine çıkıp zor anlaşılır ve öfke kusan vaazlarını oradan haykırıyorlardı. Bunlar köy sakinleri için, en az öykücülerin anlattığı aşk hikâyeleri ya da Çingene'nin

Sirki'ndeki Dev Pedrín, Sakallı Kadın ya da Kemiksiz Adam kadar büyük bir eğlence kaynağıydı. Ama Maria Quadrado tuhaf vaizlerin etrafında toplanan kalabalıkların yanına bile yaklaşmıyordu.

Köy sakinleri işte bu yüzden Maria Quadrado'nun, o gün aralarında dörtayak üzerinde koşan yarı insan yarı hayvan birinin de bulunduğu bir grupla birlikte köye varınca, ölülerinin yattığı toprağın etrafına bir duvar bile örmedikleri için halkı azarlayan –insana Tanrı'nın yüzünü görme imkânı sunan ölüm saygıyı hak etmiyor mu?– uzun saçlı ve mor kıyafetli esmer bir adamın vaazlarıyla motive olan bir gönüllü topluluğunun, etrafına duvar örmeye başladığı mezarlığa yaklaştığını görünce şaşırdılar. Maria Quadrado taşları toplayan ve güneşte kavrulmuş haçların etrafına eğri büğrü bir şekilde yığan insanların yanına kadar usulca sokuldu ve onlara yardım etmeye başladı. Güneş batana kadar onlarla omuz omuza çalıştı. Ardından Matriz Meydanı'nda, demirhindi ağaçlarının altında esmer adamı dinleyen topluluğun arasında kaldı. Tanrı'dan bahsetmesine ve ruhu kurtarmak için insanın kendi iradesini –içinde bulunduğu kişiye etrafını saran tanrılardan daha üstün bir tanrıcık olma yanılgısını aşılayan zehir– yıkıp onun yerine Üçüncü Şahıs'ınkini, çalışan, üreten, inşa eden Hamarat Karınca'nınkini koymasının önemli olduğu türünden şeyleri anlatmasına rağmen, bütün bunları halkın tüm sözcüklerini anlayabildiği çok açık bir dille yapıyordu. Sohbeti dinsel ve derin içerikli olmasına rağmen, yemeğin ardından sokakta akşam meltemini hissederek yapılan şu aile arası keyifli sohbetlerden birine benziyordu. Maria Quadrado kıvrıldığı köşede hiçbir şey sormadan, gözlerini bir an olsun üzerinden ayırmadan Vaiz'i dinledi. Vakit bir hayli ilerleyip de sohbetin sonuna kadar kalan köy sakinleri yabancıya kalması için yer teklif ettiklerinde, o da –hepsi-

nin bakışları altında– çekinerek onu kendi mağarasına davet etti. Sıska adam hiç tereddüt etmeden tepe yukarı Maria Quadrado'nun peşinden gitti.

Vaiz, Monte Santo'da kalıp vaazlar verdiği ve çalıştığı (tepenin bütün şapellerini temizleyip onardı ve Kutsal Yol için taştan bir çift duvar ördü) süre boyunca Maria Quadrado'nun kovuğunda uyudu. Daha sonraları ne onun ne de Maria'nın uyuduğunu, bütün gece gözlerini kırpmadan, sabahlara kadar rengârenk küçük sunağın dibinde ruhla ilgili konular hakkında sohbet ettikleri söylendi, hatta Vaiz döşekte uyurken Maria Quadrado'nun onun başında nöbet tuttuğunu söyleyenler bile oldu. Gerçek şu ki, Maria Quadrado ondan bir an dahi ayrılmadı ve gündüzleri yanında taş taşırken, geceleri kocaman açılmış gözlerle onu dinledi. Bütün bunlara rağmen, Vaiz'in köyden ayrıldığı o sabah Maria Quadrado'nun da müritlerle gittiğini öğrenen tüm Monte Santo şaşkınlıktan donakaldı.

BAHIA'nın yukarı şehir kısmındaki bir meydanda, siyah beyaz deniz kabuklarıyla süslenmiş ve hapishaneler gibi yüksek sarı duvarlarla korunan eski bir taş bina var. Burası, bazı okurların tahmin etmiş olabileceği gibi, bir obskürantizm kalesi, yani Nossa Senhora de Piedade Manastırı. Şu, müritlerinin zihnini boyunduruk altına almakla ve misyonerlik coşkusuyla meşhur tarikatlardan biri olan Kapusenlerin manastırlarından biri. Peki, özgür düşünceyi savunan herkesin gözünde nefret uyandıran bir yerden size neden bahsediyorum? İki gün önce bütün bir öğleden sonrayı orada geçirdiğimi size anlatmak için.

O mekânı keşfe gitmekteki amacım kışlalar, manastırlar, karakollar ve genel olarak tüm sömürü ve batıl inanç merkezlerinde uygulanan ve birçok yoldaşımın dü-

şüncesine göre, emekçilerin tabu olarak görmeye alıştığı o kurumlarla mücadele etme ve onların yıkılmaz olmadıklarını kanıtlama konusunda vazgeçilemez bir önem taşıyan şu pedagojik şiddet mesajlarından birini vermek değildi. (İnzivanın kendilerinden çaldığı kadınlık özelliğini rahibelere hamilelik yoluyla geri vermek için manastırlara baskın yapmayı savunan Barcelona toplantılarını hatırlıyor musunuz?) O manastıra, tesadüf eseri okuduğum ilginç bir raporu kaleme alan João Evangelista de Monte Marciano adında bir keşişle görüşmeye gittim.

Arada sırada birlikte çalıştığımız ve kafatası ölçümü hakkındaki kitabından size daha önce söz ettiğim Doktor José Batista de Sá Oliveira'nın bir hastası, buraların en kudretli adamı olan Canabrava baronuna çok yakın birisi. Bahsettiğim kişi Lelis Piedades adında bir avukat ve Doktor Oliveira tenyaya karşı ona bir pürgatif tedavisi uygularken, baronun bir çiftliğinin, orayı yaklaşık iki yıldan beri sahipsiz bir toprağa dönüştüren bir grup delinin işgali altında bulunduğundan bahsetti. Söz konusu baronun ateşli bir savunucusu olması –ona ne şüphe– gereken mülkiyet hakkı adına patronunun çiftliğini geri alması için mahkemeler nezdinde yapılan şikâyetlerle o ilgileniyor. Bir grup sömürülenin bir aristokrata ait mallara el koyması bir devrimcinin kulağına hoş geliyor, özellikle de o garibanlar –avukatın kimya tarafından çoktan paramparça edilmiş paraziti ıkınarak dışarı atmaya çalışırken dediği gibi– dinci fanatikler olduklarında. Ama benim esas dikkatimi çeken, birden onların resmî nikâhı reddettiklerini ve Lelis Piedades'in her önüne gelenle yatma diye adlandırdığı ama toplumsal kültür sahibi her insan için özgür aşk olarak bilinen şeyi uyguladıklarını duymak oldu. "Ortada böylesine bir çürümüşlük kanıtı olduktan sonra, yetkililerin fanatikleri oradan kovmaktan başka çaresi kalmayacak." Düzenbaz avukatın kanıtı,

bazı işlerini de yaptığı Kilise'yle arasındaki karanlık ilişkiler sayesinde ele geçirdiği bu rapordu. Keşiş João Evangelista de Monte Marciano, sapkınlık ihbarlarının ulaştığı Bahia başpiskoposu tarafından çiftliğe gönderilmişti. Rahip neler olup bittiğini görmek için Canudos'a gitmiş ve gördükleri karşısında hem ürkmüş hem de öfkelenmiş olarak çabucak geri dönmüştü.

Rapor böyle olduğunu söylüyor ve Kapusen keşiş için bunun acı bir tecrübe olduğuna hiç şüphe yok. Raporun eklesiyastik çapakların arasından özgür bir bireyde uyandırdığı intiba heyecan verici. Sınıfçı toplumun aile, okul, din ve devlet gibi öğütücü makineler vasıtasıyla körelttiği özgürlük içgüdüsü, başka sebeplerin yanı sıra duyguları ve arzuları dizginlemeyi amaçlayan anlayışa karşı ayaklanmış görünen bu insanların adımlarına kılavuzluk ediyor. Canudos'taki bu insanlar, Brezilya'da imparatorluğun çöküşüyle birlikte yürürlüğe giren resmî nikâh yasasını reddetme bahanesiyle, şişen karınların içindekinin babasının kim olduğunu hiç kafaya takmadan ve elbette ki her iki tarafın da buna rızası olması koşuluyla, canlarının istediği gibi birleşmeyi ve ayrılmayı öğrendiler, zira önderleri ya da rehberleri –Vaiz dedikleri bir adam– sadece doğmuş olmanın tüm varlıkları meşru yapmaya yettiğini onlara öğretti. Bunda size tanıdık gelen bir şey yok mu? Devrimin bazı en önemli fikirleri orada cisimleşiyormuş gibi gelmiyor mu? Serbest aşk, serbest ebeveynlik, meşru ve gayrimeşru çocuklar arasındaki rezil sınırın ortadan kalkması, insanın doğuştan iyi ya da kötü olmadığına yönelik inanış. Kapusen'in, doğal tiksintisini yenerek oraya kadar gitmesini gerektirecek gerekçeler var mıydı yok muydu?

Görüşmeyi bana bizzat Canabrava baronunun düzenbaz avukatı, dinsel batıl inancın yıllardan beri ilgimi çektiğine (ki bu yalan değil) inanarak ayarladı. Görüşme,

küçük bir dehlizin hemen yanı başında bulunan, Kapusenlerin beyaz kordonlu kahverengi cüppeleriyle arada sırada kovayla su almaya geldikleri bir sarnıcı olan, karo zeminli, duvarları aziz ve din şehidi tablolarıyla dolu manastır yemekhanesinde gerçekleşti. Rahip bütün sorularımı yanıtladı ve sohbetimizi anadili olan İtalyancayla yapabileceğimizi fark edince oldukça konuşkan göründü. Hâlâ genç, kısa boylu, tıknaz, gür sakallı Güneylinin geniş alnı hayalperest tarafını, şakaklarının çukurluğu ve ensesinin düzlüğüyse kinci, soysuz ve alıngan bir ruhu ele veriyordu. Gerçekten de sohbet boyunca, oradaki görevinin başarısızlıkla sonuçlanması ve "sapkınlar" arasında yaşamış olduğu muhtemel korku yüzünden Canudos'a karşı nefret yüklü olduğunu fark ettim. Ancak abartı ve garez kokan kısımları tanıklığından çıkardıktan sonra geriye kalan gerçekler bile, birazdan göreceğiniz gibi, çok etkileyici.

Ondan dinlediklerim bana *Étincelle de la révolte*'un birçok sayısını doldurmaya yetecek kadar malzeme verdi. En önemlisi şu ki söz konusu görüşme, benim Canudos'taki yoksul ve deneyimsiz insanların, içgüdülerini ve hayal güçlerini kullanarak, biz Avrupalı devrimcilerin dünyada adaleti yerleştirme konusunda zaruri gördüğümüz şeylerin birçoğunu hayata geçirdiklerine dair düşüncemi teyit etti. Buyurun hükmünüzü kendiniz verin. Keşiş João Evangelista, Canudos'ta bir hafta geçirirken yanında iki din adamı daha varmış: Bahia'dan yine bir Kapusen ve laf arasında da olsa, nefret ettiğini belirttiği (onu günahkâr bir ayyaş olmakla ve haydutlara sempati beslemekle suçluyordu) Don Joaquim adında, Canudos'a komşu bir köyün kilisesinin papazı. Daha oraya varmadan önce –on sekiz gün süren zahmetli bir yolculuğun ardından– "başkaldırı ve anarşi belirtileri"ni fark etmişler, zira hiçbir rehber onları oraya götürmek istememiş ve

çiftlikten üç fersah uzaklıkta, ellerinde misket tüfekleri ve palalar bulunan bir öncü grup onları düşmanca tavırlarla karşılamış ve geçmelerine ancak daha önceden tanıdıkları Don Joaquim'in araya girmesiyle izin vermişler. Canudos'ta, toprak ya da sazdan kulübelerde üst üste yaşayan, sıskalıktan kemikleri çıkmış, görünümleri cesedi andıran ve "devletin daha önce öldürmeyi denediği Vaiz'i korumak için" tepeden tırnağa silahlanmış insan kalabalığıyla karşılaşmışlar. Onca silahı karşısında görmenin neden olduğu duyguyu bir kez daha yaşayan Kapusen keşişin korku dolu sözleri hâlâ kulaklarımda çınlıyor: "Onları ne yemek yerken ne de dua ederken ellerinden bırakıyorlar, zira ellerindeki alaybozan tüfekleri, karabinalar, tabancalar, bıçaklar ve bellerinde mermi şeritleriyle sanki bir savaş vermenin eşiğindeymişçesine gayet kararlı görünüyorlar." (Ona bu savaşın baronun topraklarına zorla el koydukları andan itibaren verilmeye başlandığını anlatsam da gözlerini açamıyordum.) Bu adamların arasında vahşetleriyle meşhur azılı suçluların da bulunduğunu söyledi ve onların birinden, adamlarıyla birlikte Canudos'a yerleşen ve şu anda Vaiz'in sağ kollarından biri olan, "acımasızlığıyla ünlü" Şeytan João'dan bahsetti. Keşiş João Evangelista onu şöyle azarladığını söylüyor: "Eğer siz gerçekten Hıristiyan olduğunuz iddiasındaysanız neden suçluları Canudos'a kabul ediyorsunuz?" Cevap: "Onları iyi insanlar yapmak için. Eğer çaldılar ya da öldürdülerse bunu içinde yaşadıkları yoksulluk yüzünden yaptılar. Burada insanlık ailesine ait olduklarını hissediyorlar, minnettarlar ve günahlarının bağışlanması için her şeyi yapıyorlar. Eğer onları reddedersek gidip suç işlemeye devam ederler. Merhamet denince bizim anladığımız İsa'nın uyguladığı merhamettir." Bu cümleler, yoldaşlar, özgürlük felsefesiyle örtüşüyor. Haydut denilen kişinin doğal bir başkaldıran, kendisinin farkında olmayan bir devrimci

olduğunu bilirsiniz ve dramatik Paris Komünü günlerinde, suçlu kabul edilen birçok kardeşimizin burjuvazinin hapishanelerinden çıktıktan sonra mücadelenin en ön saflarında, emekçilerle omuz omuza çarpışıp kahramanlık ve fedakârlık örnekleri sergilediklerini hatırlarsınız.

Belirleyici bir nokta: Canudos'taki insanlar kendilerine *jagunço* diyorlar ki, bu sözcük başkaldıran anlamına geliyor. Rahip, iç bölgelerde yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerine rağmen ne oradaki yalınayak kadınları ne de eskiden Kilise'nin ve Tanrı'nın elçilerine karşı son derece mütevazı ve saygılı davranan erkekleri tanıyabiliyormuş. "Tanınmayacak haldeler. Şimdi onlarda bir rahatsızlık bir heyecan gözlemleniyor. Yüksek sesle konuşuyorlar, bir Hıristiyanın duyabileceği en kötü saçmalıkları, düzen, ahlak ve imana başkaldıran öğretileri dile getirmek için sözünüzü kesiyorlar. Mesela kurtulmak isteyen herkes Canudos'a gitmeliymiş çünkü dünyanın geri kalanı deccalin eline düşmüş." *Jagunço*'ların kime deccal dediklerini biliyor musunuz? Cumhuriyete! Evet yoldaşlar, cumhuriyete. Onu, hiç kuşkusuz bazıları soyut ama bazıları da açlık ve vergiler gibi somut ve gerçek bütün kötülüklerin sorumlusu olarak görüyor. Keşiş João Evangelista de Monte Marciano duyduklarına inanamıyormuş. Onun, tarikatının ya da genel olarak Kilise'nin Brezilya'daki yeni rejime karşı çok fazla coşku duyduğundan kuşkuluyum, zira daha önceki mektuplarımdan birinde söylediğim gibi, içinde masonların bolca bulunduğu cumhuriyet, Kilise'nin zayıflaması anlamına geldi. Ama bu noktadan onu deccal kabul etmeye daha çok var! Kapusen keşişin beni korkuttuğunu ya da öfkelendirdiğini düşündüğü sözleri kulağıma bir müzik gibi geliyordu: "Onlar ülkenin anayasal hükümetine başkaldıran politik-dinsel bir tarikat, devlet içinde devlet kuruyorlar çünkü orada ne yasaları ne de yetkili kurumları

tanıyorlar, üstelik orada cumhuriyetin parası da geçmiyor." Entelektüel körlüğü, bu kardeşlerin başkaldırılarını isabetli bir içgüdüyle özgürlükten doğmuş düşmana, yani iktidara yönelttiklerini anlamasına izin vermiyordu. Peki, onlara baskı yapan, onların toprak, kültür, eşitlik hakkını reddeden kim? Cumhuriyet değil mi? Ve onunla savaşmak için silahlanmaları, doğru yöntemi de bulduklarını gösteriyor: Sömürülenlerin zincirlerini kırabilmeleri ancak güç kullanarak mümkündür.

Ama hepsi bu değil, şimdi bunlardan daha şaşırtıcı bir şey duymaya hazırlanın. Keşiş João Evangelista'nın dediğine göre, tıpkı seks konusunda olduğu gibi Canudos'ta mal mülk konusunda da sahiplenmek diye bir şey söz konusu değilmiş: Her şey herkese aitmiş. Vaiz *jagunço*'ları –bunu iyi dinleyin– taşınır ya da taşınmaz her türlü malı sahiplenmenin günah olduğuna ikna etmiş olmalı. Evler, tarlalar, hayvanlar bütün topluluğa ait, onlar hem herkesin hem de hiç kimsenin. Vaiz onları bir insan ne kadar çok şeye sahipse Kıyamet Günü'nde talihlilerin arasında yer alma ihtimalinin o derece düşük olduğuna ikna etmiş. Sanki bizim fikirlerimizi, peşinden gelen garibanların kültürel seviyesinden kaynaklanan taktik bir sebepten ötürü dinsel gerekçelerle ambalajlayarak hayata geçiriyormuş gibi. Brezilya'nın bir ucundaki bir grup asinin evlilik kurumunu ve parayı ortadan kaldırıp özel mülkiyetin yerini kolektif mülkiyetin aldığı bir toplum kurması dikkat çekici değil mi?

Bu düşünce kafamda dönüp dururken, Keşiş João Evangelista de Monte Marciano bana, Canudos'ta yedi gün vaaz verdikten sonra, *jagunço*'ları köylerine dönmeye zorladığı gerekçesiyle sessiz bir düşmanlığın ortasında mason ve Protestan muamelesine tabi tutulduğunu, daha sonra onlardan cumhuriyete tabi olmalarını isteyince öfkeden deliye döndüklerini ve bu yüzden Canudos'tan res-

men kaçarak çıkmak zorunda kaldığını anlatıyordu. "Herkesi bütün gün taştan bir tapınak inşaatında çalıştıran bir kaçık yüzünden Kilise orada tüm otoritesini kaybetti." Bense, Avrupa'da bozguna uğrayan devrimlerin kanlarıyla gömüldüğüne inanılan düşüncenin Brezilya'nın bir ucunda küllerinden doğmasını sağlayan o adamlara karşı onun duyduğu dehşeti değil, sevinç ve sempatiyi hissediyordum. Gelecek sefere görüşmek üzere.

IV

CANABRAVA BARONUNUN avukatı Lelis Piedades, Salvador Mahkemesi'ne Canudos'un kötü niyetli kişilerce işgal edilmiş olduğunu bildirdiğinde, Vaiz üç aydır oradaydı. Çeyrek asır boyunca dünyayı hacı olarak enine boyuna dolaşan azizin kayalık dağlarla çevrili ve ismini eskiden sakinlerinin tüttürdükleri *canudo* adındaki pipo çubuğundan alan Canudos'a yerleştiği haberi bütün *sertão*'da yayılmıştı. Bu yer sığır çobanları tarafından iyi biliniyordu çünkü sığırlar genellikle Vassa Barris'in kıyılarında geceliyorlardı. İzleyen haftalar ve aylarda, kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda, orada bağışlanma, sığınak, şifa, mutluluk bulacaklarının sezgisi ya da umuduyla Canudos'a yönelen meraklı, günahkâr, hasta, serseri ve kaçak grupları görüldü.

Vaiz, oraya vardıklarının ertesi sabahı, iki çok yüksek kuleli, tamamen taştan ve İyi İsa'ya adanmış bir tapınak inşaatına girişti. Tapınağın, çiftliğin şapeli olarak hizmet veren eski Santo Antônio Kilisesi'nin karşısında yükselmesine karar verdi. "Zenginler ellerini kaldırsın," diyordu yeni kurulan köyde, odun ateşinin ışığında vaaz verirken. "Ben ellerimi kaldırıyorum. Çünkü ben, bana cenneti hak edebilecek ölümsüz bir ruh, gerçek zenginliği veren Tanrı'nın oğluyum. Ben ellerimi kaldırıyorum

çünkü Baba öbür dünyada zengin olabilmem için beni bu dünyada yoksul yarattı. Ellerinizi kaldırın zenginler!" Bunun üzerine kıvılcımların sıçradığı karanlıkların içinde, paçavraların, derilerin, eski püskü pamuk bluzların arasından bir kollar ormanı yükseliyordu. Vaazlardan önce ve sonra dua ediyor, içlerinde uyudukları inşaat halindeki barınakların ve derme çatma kulübelerin arasında ayin alayları düzenliyor ve *sertão* gecesinde Meryem ve İyi İsa lehine yaptıkları tezahüratların yanı sıra Kabil'e ve deccale ölüm sloganları işitiliyordu. Şenlik zamanlarında havai fişekler hazırlayan Mirandela'lı bir adam –Fişekçi Antônio– ilk gelen hacılardan biri oldu ve o günden beri Canudos'taki ayin alaylarında yanan panolar hazırlandı ve havai fişekler fırlatıldı.

Tapınağın inşaat çalışmalarını, daha önce birçok şapelin restorasyonunda ve Crisópolis'teki Bom Jesus Kilisesi'nin temellerinden itibaren inşasında ona yardım etmiş olan bir inşaat ustasının danışmanlığında bizzat Vaiz yönetiyor ve tövbekârların hangilerinin taş kırmaya, kum elemeye ya da ağaç taşımaya gideceğini o belirliyordu. Gün batınca, –şayet oruç tutmuyorsa– bir parça ekmek, herhangi bir meyve, bir tutam manyok unu ve birkaç yudum sudan oluşan hafif bir akşam yemeğinin ardından, Vaiz yeni gelenlere hoş geldiniz diyor, diğerlerini misafirperverce davranmaya teşvik ediyor ve "Göklerdeki Babamız" ile "Ave Maria" dualarının topluca edilmesinin ardından, dokunaklı sesiyle onlara sadelik, nefsi köreltme, perhiz hakkında vaaz veriyor ve Ortaçağ ozanlarının lirik öykülerindekilere benzer imgelemlere onları ortak ediyordu. Son çok yaklaşmıştı, Favela Tepesi'nden Canudos'u görmek nasıl mümkünse onu görmek de mümkündü. Cumhuriyet, gereksinim duyanlara seslenmesini engellemek amacıyla onu yakalamaları için üniformalı ve tüfekli çeteler göndermeye devam edecekti

ama ne kadar kan dökülürse dökülsün İt, İsa'yı ısıramayacaktı. Önce bir tufan olacaktı, sonra da bir deprem. Bir güneş tutulması dünyayı öyle mutlak bir karanlığa sürükleyecekti ki her şeyi tıpkı körler gibi el yordamıyla yapmak gerekecekti ve bu arada uzaklarda savaş patlayacaktı. Binlerce insan korkudan ölecekti. Ama sisler dağılınca, berrak bir şafakta, kadınlar ve erkekler etraflarında, Canudos'un tepe ve yamaçlarında Don Sebastião'nun ordusunu göreceklerdi. Büyük kral, Kabil'in artıklarını darmadağın edecek ve dünyayı İsa Efendimiz için temizleyecekti. Onlar Don Sebastião'yu göz kamaştırıcı zırhı ve kılıcıyla göreceklerdi; genç, iyiliksever yüzünü göreceklerdi, eyer takımı altın ve elmaslarla süslü atının üzerinden onlara gülümseyecekti ve onun, kurtarıcılık görevini tamamlamış olarak ordusuyla birlikte denizin dibine dönmek üzere uzaklaştığını göreceklerdi.

El arabasına koydukları ya da bir eşeğin sırtına yükledikleri eşyalarıyla, günler ve geceler süren yolculuğun ardından Canudos'a ulaşmış olan ve şimdi orada bulunan, karanlıkta yere çömelmiş halde Vaiz'i dinleyen, ona inanmak isteyen sepiciler, icarcılar, otacılar, işportacılar, çamaşırcılar, ebeler ve dilenciler gözlerinin nemlendiğini hissediyorlardı. Kıdemli hacıların inanmışlığıyla dua ediyor, ilahi söylüyorlardı; duaları, ilahileri, gerçekleri bilmeyenler çabucak öğreniyordu. Canudos'lu esnaf Antônio Vilanova öğrenmeye en heveslilerden biriydi; geceleri nehrin ya da yeni yeşermiş tarlaların kenarında, kutsal emirleri ve dinî yasakları ona sabırlı bir şekilde açıklayan Küçük Sofu'yla uzun yürüyüşler yapıyor, sonra bu öğrendiklerini kardeşi Honório, karısı Antônia, kardeşinin eşi Assunção ve iki çiftin çocuklarına öğretiyordu.

Yiyecek eksik olmuyordu. Tahıllar, sebzeler, etler vardı ve Vassa Barris'in suyu olduğu için ekim yapılabiliyordu. Gelenler yanlarında erzak getiriyorlardı ve diğer

köylerden onlara sürekli olarak kanatlı hayvanlar, tavşanlar, domuzlar, tahıllar, keçiler gönderiyorlardı. Vaiz, Antônio Vilanova'dan yiyecekleri depolamasını ve bunların insanlar arasında bölüşümünü denetlemesini istedi. Özel bir talimat verilmeden ama Vaiz'in öğretilerinden hareketle ve arada kimi aksaklıklar yaşanmasına rağmen, hayat yavaş yavaş belli bir düzene oturdu. Küçük Sofu yeni gelen hacıları bilgilendirmek ve para olmaması şartıyla bağışlarını almakla görevliydi. Bağış olarak yanlarında cumhuriyetin parası *reis* getirenler, dövüşmeyi bilen Başkeşiş João ya da Pajeú'nun eşliğinde, Cumbe ya da Joazeiro'ya gidip onları tapınak inşaatı için gereken malzemelere harcamak zorundaydılar: O parayla kürekler, kazmalar, çeküller, kaliteli tahtalar, aziz ve çarmıhtaki İsa resimleri satın alınıyordu. Maria Quadrado Ana yüzükleri, küpeleri, broşları, kolyeleri, tarakları, eski paraları ya da hacıların hediye ettiği kil ya da kemikten basit süsleri bir sandığa koyuyordu ve Cumbe'den Peder Joaquim ya da bölgeden başka bir papaz ayin yapmak, günah çıkarmak, vaftiz etmek ya da sakinleri evlendirmek için ne zaman gelseler, bu hazine Santo Antônio Kilisesi'nde sergileniyordu. O günler daima şenlikle geçiyordu. Oranın en güçlü adamları olan iki kanun kaçağı, Koca João ve Pedrão, çevredeki ocaklardan tapınak için taş getiren ekipleri yönetiyorlardı. Başkeşiş João'nun karısı Catarina ve Alejandrinha Correa adında, mucizeler gerçekleştirdiği söylenen Cumbe'li bir kadın, inşaat işinde çalışanlar için yemek hazırlıyordu. Yaşam mükemmel ve sorunsuz olmaktan uzaktı. Vaiz'in kumar, tütün ve alkole karşı vaazlar vermesine rağmen kumar oynayanlar, tütün kullananlar ve *cachaça* içenler vardı ve Canudos büyümeye başlayınca dedikodular, hırsızlıklar, sarhoşluklar ve hatta bıçaklama vakaları yaşandı. Ama bu tür şeyler, merkezini Vaiz'le tilmizlerinin oluşturduğu o hareketli, dayanışma-

cı, coşkulu, dindar yerleşimde, çevredeki diğer yerlere nazaran çok daha az oranda görülüyordu.

Vaiz kadınların süslenmesini yasaklamadı, ama bedenine çok fazla özen gösterenin ruhunu ihmal edebileceğini ve şeytanda olduğu gibi, güzel bir görünümün genellikle kirli ve tiksindirici bir ruhu gizlediğini defalarca dile getirdi. Bu yüzden canlı renklerin giderek kaybolduğu genç ve yaşlı kadın giysilerinin boyları aşağıda topuklara kadar inerken yukarıda boyna kadar yükseldi ve bunlar rahibelerin kıyafetlerine benzeyecek kadar bollaştı. Açık yakaların ortadan kalkmasıyla birlikte giysilerde hiç süs kalmadı, hatta saçlarını bağladıkları kurdeleler bile kullanılmaz oldu; artık saçlar ya serbest bırakılıyor ya da başörtülerin altına gizleniyordu. Tövbe etmiş günahkâr kadınlarla bazen sorunlar yaşanıyordu; her türlü fedakârlığa katlanarak oraya kadar gelmiş ve Vaiz'in ayaklarını öperek af dilemiş olan bu zavallılar arada sırada, onlara tövbekârlığın kanıtı olarak dikenli taraklar taktırmak isteyen hoşgörüsüz kadınların düşmanca tavırlarına hedef oluyorlardı.

Ama genelde yaşam barışçıldı ve sakinler arasında bir dayanışma ruhu hüküm sürüyordu. Sorun, yumağı olan cumhuriyetin orada geçmeyen parasıydı: Herhangi bir alışverişte onu kullanırken yakalananların bütün parası Vaiz'in adamları tarafından hemen alınıyor ve bu kişiler Canudos'u terk etmeye zorlanıyordu. Üzerinde İmparator Don Pedro'nun ya da kızı Prenses Isabel'in resmi bulunanlar orada geçiyordu ama bunların miktarı çok az olduğu için ürün ve hizmet takası giderek daha çok kullanılır oldu. Esmer şekerle sandalet, tavukla bitkisel tedavi, unla at nalı, kiremitle kumaş, hamakla pala ve tarlalarda, evlerde, ağıllarda harcanan emek emekle ödeniyordu. İyi İsa'ya adanan zaman ve gayretin karşılığında kimse bir şey almıyordu. Tapınağın yanı sıra, daha

sonra sağlık evleri diye adlandırılacak olan ve içlerinde hastalara, yaşlılara, yetimlere barınma, yemek ve bakım hizmeti sunulmaya başlayan konutlar inşa ediliyordu. İlk başta bu işi Maria Quadrado yönetti ama daha sonra, hacıların bir an olsun rahat vermediği Vaiz hiç olmazsa birkaç saat dinlenebilsin diye yapılan Mabet –kerpiç duvarlı, saz damlı iki odalı küçük bir ev– tamamlanınca, İnsanların Anası tüm zamanını ona adadı ve sağlık evlerinin sorumluluğu Vilanova'ların eşleri iki Sardelinha'nın –Antônia ve Assunção – sırtına kaldı. Canudos'a kök salmış hacıların işgal ettiği Vassa Barris yakınlarındaki verimli topraklar için daha sonra gelenlerle kavgalar yaşandı. Bu tür anlaşmazlıkları tüccar Antônio Vilanova çözüyordu. Vaiz'in görevlendirmesiyle yeni gelenlere evlerini inşa etmeleri için parselleri dağıtan, inananların bağış olarak gönderdikleri ya da yanlarında getirdikleri hayvanların ağılı için yer ayıran ve mal mülk konusunda anlaşmazlıklar çıktığında yargıçlık yapan hep oydu. Doğrusu bu tür sorunlarla pek sık karşılaşılmıyordu, zira insanlar Canudos'a maddi zenginlik hırsı ya da fikriyle gelmiyorlardı. Topluluk tüm vaktini spiritüel meşgalelerle geçiriyordu: dualar, cenazeler, perhizler, ayin alayları, İyi İsa Tapınağı'nın inşaatı ve hepsinden önemlisi, bazen gecenin ilerleyen saatlerine kadar sürebilen ve o esnada Canudos'taki her şeyin durduğu günbatımı sohbetleri.

KAVURUCU öğle saatinde, İlerici Cumhuriyetçi Parti tarafından düzenlenen şenlik Queimadas'ın duvarlarını "Birlik içinde bir Brezilya, güçlü bir ulus" sloganlarının yanı sıra Epaminondas Gonçalves ismini taşıyan afişlerle dolduruyor. Fakat Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'ndaki odasında bulunan Galileo Gall'in aklını meşgul eden şey, sokakları çınlatan politik şenlik değil

Rufino'da saptadığı çelişkin özellikler. "Eşine az rastlanır bir birleşim," diye düşünüyor. Tamam, yön belirleme ve konsantrasyon birbiriyle ilintili ve hayatı bu uçsuz bucaksız bölgeyi kat ederek, yolculara, avcılara, konvoylara rehberlik ve insanlara postacılık yaparak ya da yolunu şaşıran sığırların izini sürerek geçiren birinde onları bulmaktan daha normal bir şey olamaz. Peki ama o hayret verici doğası? Sanatçılara ve deneyimsiz kişilere özgü bir özellik olan o fanteziye, hezeyana ve gerçekdışılığa meyil, her tarafından materyalizm, dünyevilik ve pragmatizm akan bir adamla nasıl bağdaştırılabilir? Ne olursa olsun, kemiklerinin söylediği bunlar: yön belirleyebilirlik, odaklanabilirlik ve olağanüstü bir hayal dünyası. Galileo Gall onu şöyle avucuyla yoklar yoklamaz bunları fark ediyor. "Bu çok saçma ve uyumsuz bir birleşim. İnsan aynı anda hem utangaç hem teşhirci hem cimri hem de eli açık olabilir mi?"

Bir opera gösterisinden resimler ve kırık bir aynayla kaplı, demir kancalarla sabitlenmiş bölme duvarlarının arasında bir kovanın üzerine eğilmiş yüzüne su çarpıyor. Kahverengi hamamböcekleri zeminin yarıklarının arasından bir görünüp bir kayboluyorlar ve tavanda hiç kımıldamadan duran küçük bir kertenkele var. Odanın mobilyası çarşafsız bir döşekten ibaret. Şenlik havası odaya parmaklıklı bir pencereden giriyor: bir borazanın gür sesi, zil darbeleri, davul gümbürtüleri ve uçurtma uçuran çocukların şamatası. Birileri araya Bahia Özerklik Partisi, Eyalet Valisi Luis Viana, Canabrava baronu aleyhine sloganlar ve Epaminondas Gonçalves ile İlerici Cumhuriyetçi Parti lehine tezahüratlar karıştırıyor.

Galileo Gall dışarıdaki keşmekeşe kayıtsız bir şekilde yüzünü yıkamaya devam ediyor. İşini bitirdikten sonra yüzünü gömleğiyle kuruluyor ve kendini sırtüstü minderin üzerine bırakıp bir kolunu yastık niyetine ba-

şının altına koyuyor. Hamamböceklerine ve kertenkeleye bakıyor. "Sabırsızlığa karşı bilim," diye düşünüyor. Sekiz gündür Queimadas'ta ve beklemeyi bilen bir insan olmasına rağmen belli bir sıkıntı hissetmeye başladı: Onu Rufino'dan kafasını avuçlamak için izin istemeye iten de bu oldu. Onu ikna etmek kolay olmadı, zira rehber güvensiz biri ve Gall avucunu onun başının üzerinde tutarken, nasıl saldırmaya hazır bir hayvan gibi gergin hissettiğini hatırlıyor. Her gün görüştüler, anlaşmakta zorlanmıyorlar ve beklerken zaman öldürmek için Gall onun davranışlarını inceledi ve hakkında notlar aldı: "Gökyüzünü, ağaçları ve toprağı tıpkı bir kitap gibi okuyor; basit, bükülmez fikirleri olan bir adam, çok katı bir onur anlayışının yanı sıra doğa ve insanlarla haşır neşir olmasından kaynaklanan bir ahlak duygusu var; bunu eğitimle edinmediği kesin, zira okuma yazma bilmiyor, din de olamaz çünkü inançlı birine benzemiyor." Bütün bunlar, hayal dünyası hariç, parmaklarının hissettiği şeyle örtüşüyor. Bu sekiz gün boyunca, köyün dış kesimindeki barakasında onunla Canudos'a yolculuk için pazarlık yaparken, demiryolu istasyonunda soğuk bir meşrubat içerken ya da Itapicurú'nun kıyısında, tabakhanelerin arasında yürürken o belirtilerin hiçbirini Rufino'da fark etmediğine göre bu şey kendini nerede gösteriyor? Buna karşılık rehberin karısı Jurema'da o tehlikeli ve bilim karşıtı özellik (deneyim alanından çıkıp yanılsamalar ve düşler âlemine dalma) çok bariz. Zira onun yanındayken çok sessiz olmasına rağmen Galileo bir seferinde Jurema'yı Queimadas Kilisesi'nin ana sunağında duran ahşap Aziz Antônio heykelinin hikâyesini anlatırken dinlemişti. "Onu yıllar önce bir mağarada bulup kiliseye getirdiler ama ertesi gün ortadan kayboldu ve yeniden mağarada ortaya çıktı. Kaçmasın diye sunağa sıkıca bağladılar, ancak o buna rağmen tekrar mağaraya gitti. Bu

gidişgelişler devam etti, ta ki kapüşonlu dört papaz ve bir piskopostan oluşan Aziz Misyon Queimadas'a gelip kiliseyi Aziz Antônio'ya adayana ve köyü onun onuruna Santo Antônio das Queimadas olarak yeniden vaftiz edene kadar. Heykel ancak bu sayede sunağın üzerinde, şimdi ona mumların yakıldığı yerde kıpırdamadan durabildi." Galileo Gall, karısının anlattığı hikâyeye inanıp inanmadığını sorduğunda iz sürücünün omuz silkip kuşkuculukla gülümsediğini hatırlıyor. Buna karşılık Jurema hikâyeye inanıyordu. Galileo onun kafasını da avuçlamak isterdi ama bunu yapmaya kalkışmadı; Rufino için karısının kafasına yabancı bir erkek eli değmesinin düşüncesi bile kabul edilemez olmalı. Evet, o çok kuşkucu bir adam. Onu Canudos'a götürmeye ikna etmek için çok uğraştı. Ücret pazarlığı yaptı, çekinceler koydu, şüpheleri oldu ve sonunda kabul etse de Vaiz'den ve *jagunço*'lardan bahsederken dışa vurduğu endişe Galileo'nun gözünden kaçmıyor.

Hiç farkında olmadan dikkati yavaş yavaş Rufino'dan dışarıdaki sese doğru kaydı: "Bölgesel özerklik ve yerinden yönetim, Eyalet Valisi Viana'nın, Canabrava baronunun ve onların yandaşlarının, kendi imtiyazlarını korumak ve Bahia'nın Brezilya'nın diğer eyaletleri gibi modernleşmesini engellemek için kullandıkları bahanelerdir. Peki, kim bu özerklik tutkunları? Biz olmasak yozlaşmış imparatorluğu geri getirmek ve cumhuriyeti katletmek için pusuda bekleyen monarşi yanlıları! Ama Epaminondas Gonçalves'in İlerici Cumhuriyetçi Partisi buna asla izin vermeyecek..." Bu daha önce konuşandan farklı biri, ondan çok daha net, Galileo bütün dediklerini anlıyor, hatta insan onun bir fikri olduğu izlenimine bile kapılıyor, oysaki ondan önceki ulumaktan başka bir şey yapmıyordu. Etrafa bir göz atmak için pencereye gidecek mi? Hayır, döşekten kıpırdamıyor, gösterinin aynı şekilde devam

ettiğinden emin: İçki ve yemek tezgâhlarını dolaşan, gezgin ozanları dinleyen ya da insanların falına bakan cambaz ayaklığı takmış adamın etrafını saran, bazen de tenezzül edip İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin propagandasını yaptığı ve tüfekli *capanga*'lar[1] tarafından korunan küçük platformun önünde ne oluyor diye bakmak (dinlemek değil, sadece bakmak) için bir an duran meraklılar grubu. "Kayıtsızlıkları bilgece," diye düşünüyor Galileo Gall. Canabrava baronunun Özerklik Partisi'nin Cumhuriyetçi Parti'nin merkeziyetçi sistemine karşı olduğunu ve Cumhuriyetçi Parti'nin, rakibi tarafından önerilen yerinden yönetim ve federalizm sistemleriyle mücadele ettiğini öğrenmek, Queimadas sakinlerinin ne işine yarayacak ki? Burjuva partilerinin retorik ağız dalaşının o garibanlara ne faydası var ki? Şenlikten istifade edip platformdakilerin söylediklerine kayıtsız kalmakla iyi yapıyorlar. Galileo dün Queimadas'ta belli bir heyecan fark etmişti ama bunun sebebi İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin şenliği değil, insanların kendilerine baronun, Özerklik Partisi'nin düşmanların gösterisini dağıtmak için *capanga*'larını gönderip göndermeyeceğini ve diğer seferlerdeki gibi silahlı çatışma yaşanıp yaşanmayacağını merak etmeleriydi. Sabah saatleri geride kalmasına rağmen herhangi bir şey yaşanmadı, bundan sonra da yaşanacak gibi görünmüyor. Halkın desteğinden böylesine mahrum bir mitinge saldırma zahmetine ne diye girsinler ki? Gall, Özerklik Partisi şenliklerinin de dışarıdakinden farklı olmadığını tahmin ediyor. "Hayır, Bahia'nın, Brezilya'nın politikası burada değil, orada, bu ülkenin gerçek politikalarından haberi dahi olmayanlar tarafından belirleniyor," diye düşünüyor. Bekleyiş çok uzun sürecek mi? Galileo Gall döşeğin üze-

1. (Port.) Kiralık katil, tetikçi, eşkıya. (Ç.N.)

rine oturuyor ve kendi kendine mırıldanıyor: "Sabırsızlığa karşı bilim." Yerdeki çantayı açıp giysileri ve bir tabancayı kenara ittikten sonra, geçtiğimiz günlerde birkaç saatini geçirdiği Queimadas tabakhaneleri hakkındaki notlarını yazdığı bir defteri çıkarıp yazdıklarını gözden geçiriyor: "Kiremit çatılı, rüstik sütunlu tuğladan yapılar. Her taraf, çekiç ve bıçakla kesilip parçalanmış *angico* ağacı kabuklarından öbeklerle kaplı. *Angico* ağacı kabuklarını nehir suyuyla dolu kuyulara atıyorlar. Kıllarını kazıdıkları derileri bu kuyulara daldırıyorlar ve bu ıslatma işlemi yaklaşık sekiz gün sürüyor; bu, derinin tabaklanması için gereken süre. *Angico* ağacından tanen elde ediliyor ve deri bu maddeyle tabaklanıyor. Derileri kurumaları için gölge bir yere asıyor ve kalıntıları bıçakla kazıyarak çıkarıyorlar. Sığır, koyun, keçi, tavşan, geyik, tilki ve leopar derileri bu işleme tabi tutuluyor. Tanen kan kırmızısı renkte ve yoğun bir kokusu var. İlkel aile işletmeleri olan tabakhanelerde baba, anne, çocuklar ve yakın akrabalar çalışıyor. Ham deri Queimadas'ın başlıca zenginliği." Not defterini yeniden çantaya yerleştiriyor. Tabakçılar ona karşı candan davrandılar ve yaptıkları işi açıkladılar. Canudos hakkında konuşma konusunda neden bu kadar gönülsüzler? Portekizcesini anlamakta zorlandıkları birisine karşı güvensizlik mi duyuyorlar? Queimadas'taki sohbetlerin odak noktasını Canudos ve Vaiz'in oluşturduğunu gayet iyi biliyor. Ama birçok kez denemesine rağmen bu konu hakkında hiç kimseyle, Rufino ve Jurema'yla bile konuşamadı. Tabakhanelerde, istasyonda, Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'nda, Queimadas Meydanı'nda onun adını ağzına aldığı anda karşısındaki bütün gözlerde aynı şüpheyi gördü, ortama aynı sessizlik çöktü ya da aynı kaçamak sözleri dinledi. "Çok temkinliler, bana güvenmiyorlar." Ve, "Ne yaptıklarını biliyorlar. Bilgece davranıyorlar," diye düşünüyor. Elbiselerle tabancanın arasını bir kez daha eşeliyor

ve çantadaki yegâne kitabı çıkarıyor. Ellenmekten bir hayli yıpranmış koyu renk parşömenden bir nüsha bu ve kapağının üzerinde Pierre Joseph Proudhon ismi zorlukla seçiliyor, ama kitabın adı, *Système des contradictions*[1] ve basıldığı şehir Lyon, hâlâ net bir şekilde okunabiliyor. Şenliğin şamatası ve özellikle de hain ruhlu sabırsızlık duygusu dikkatini dağıttığı için okumaya uzun süre yoğunlaşamıyor. Bunun üzerine dişlerini sıkarak nesnel şeyler düşünmeye çabalıyor. Genel sorunların ve fikirlerin ilgilendirmediği bir adam kendi hususiyetine hapsolmuş halde yaşar ve böyleleri kulaklarının arkasından, neredeyse sivri bir biçimde dışarı doğru çıkan iki kemikçiğin kavisinden anlaşılır. Rufino'da hissettiği bu muydu? Düşlem dünyası acaba onun o tuhaf onur anlayışında, onu Canudos'a götürecek olan adamın etik imgelemi diye adlandırılabilecek şeyde mi tezahür ediyor?

İLK ANILARI ki bunlar aynı zamanda en iyileri ve onu çok dakik bir şekilde tekrar tekrar ziyaret edenler, ne *cangaceiro*'ları takip eden bir gezici birliğin başında Custodia'dan geçen bir Ulusal Muhafızlar çavuşunun peşinden gitmek için onu terk eden annesi, ne asla tanımadığı babası, ne onu alıp büyüten amcası Zé Faustino ve yengesi Dona Ângela ne de Custodia'nın otuz küsur çiftlik evi ve sıcaktan kavrulan sokaklarıydı; onun ilk anıları gezgin ozanlardı. Düğünleri neşelendirmek ya da doğrudan bir çiftlikteki rodeoya ya da bir köyün, kutsal azizini selamlamak için düzenlediği şenliğe katılmak için arada bir geliyorlardı ve bir kadeh *cachaça*, bir tabak kurutulmuş et ve *farofa*[2] karşılığında şövalye Olivier'nin, Prenses

1. Çelişkiler Sistemi. (Y.N.)

2. Kavrulmuş manyok ununun içine çeşitli malzemeler katmak suretiyle hazırlanan tipik Brezilya yemeği. (Ç.N.)

Magalona'nın, Şarlman ve Fransa'nın On İki Kahramanı'nın hikâyelerini anlatıyorlardı. João onları gözlerini kocaman açarak ve dudaklarını ozanların ritminde kıpırdatarak dinliyordu. Daha sonra içinde Hıristiyanlığı pagan çetelerden kurtaran şövalyelerin mızraklarının şakırtısının yankılandığı görkemli rüyalar görüyordu.

Ancak onun içine işleyen hikâye Normandiya dükünün oğlu Şeytan Robert'inkiydi; Robert bütün kötülükleri işledikten sonra pişman olup tövbe etmiş, dörtayak üzerinde yürümeye başlamış, konuşmak yerine havlamış ve hayvanların arasında uyumuştu, ta ki İyi İsa'nın merhameti ona ulaşana, imparatoru Müslümanların saldırısından kurtarana ve Brezilya kraliçesiyle evlenene kadar. Çocuk, ozanın hikâyeyi hiçbir ayrıntısını gizlemeden anlatması için ısrar ediyordu: Şeytan Robert kötü birisi olduğu dönemde sırf acı çekişlerini görme zevki adına bıçağını onca genç kızın ve münzevinin gırtlağına nasıl saplamıştı? Tanrı'nın hizmetkârı olduğu dönemde kurbanlarının akrabalarını ararken nasıl dünyanın altını üstüne getirmiş ve onları bulunca nasıl ayaklarını öpüp kendisine eziyet etmelerini talep etmişti? Custodia'nın sakinleri João'nun *sertão* ozanı olacağını ve gitarı omzunda köy köy dolaşacağını, mesaj getirip götüreceğini, hikâyeleri ve müziğiyle insanları neşelendireceğini düşünüyorlardı.

Joào, bütün civar köylere kumaş, tahıl, içki, zirai aletleri, şekerleme ve her türlü ıvır zıvırı tedarik eden mağazasında Zé Faustino'ya yardım ediyordu. Çiftliklere mal götüren ya da şehre mal almaya giden Zé Faustino sürekli seyahatte oluyordu ve onun yokluğunda, yanı başında çitle çevrili bir tavuk kümesi bulunan küçük kerpiç evde faaliyet gösteren dükkânı Dona Ângela idare ediyordu. Hiç olmayan çocuklarına veremediği annelik sevgisini tamamıyla yeğenine yöneltmişti. Yatağının başucunda asılı

duran kartpostalların üzerinde tasvirlerinin yer aldığı Senhor do Bonfim'in mucizeler yaratan heykelinin önünde diz çöküp yakarmak için günün birinde onu Salvador'a götüreceğine dair João'ya söz verdirmişti.

Custodia sakinleri kuraklık ve salgın hastalıklar kadar köyü belli zaman aralıklarıyla yoksullaştıran diğer iki felaketten de korkuyorlardı: haydut çeteleri ve Ulusal Muhafızlar'ın gezici birlikleri. Birinciler ilk başlarda arazi hududu, su ve otlak ya da politik ihtiraslar yüzünden patlayan kavgalarda kullanmak üzere büyük çiftlik sahipleri tarafından ırgatlar ve eş dost arasından organize edilmiş gruplardı, ama alaybozanlar ve palalarla donanmış bu silahlı gruplar zaman içinde bağımsızlık kazanmışlardı ve şimdi başıboş bir şekilde dolaşıp soygunlar ve baskınlardan elde ettikleriyle yaşıyorlardı. Gezici askerî birlikler ise onlarla mücadele etmek için kurulmuştu. Her ikisi de Custodia sakinlerinin erzaklarını tüketiyor, onların *cachaça*'sıyla sarhoş oluyor ve kadınlarını taciz etmek istiyorlardı. João daha aklı hiçbir şeye ermezken, alarm verildiğini duyar duymaz şişeleri, yiyecekleri ve diğer malları Zé Faustino tarafından hazırlanmış gizli yerlere koymayı öğrendi. Ortalıkta Zé Faustino'nun *coitero* olduğu, yani haydutlarla iş yaptığı, onlara istihbarat ve kalacak yer sağladığı söylentisi dolaşıyordu. Bunları duyunca öfkeden köpürüyordu. Dükkânının nasıl talan edildiğini görmemişler miydi? Tek kuruş ödemeden kıyafetleri ve tütünü götürmüyorlar mıydı? João, amcasının, Custodia halkının kıskançlıktan ötürü ona karşı uydurduğu bu tür saçma sapan hikâyelerden yakındığını birçok kez işitti. "En sonunda benim başımı belaya sokacaklar," diye mırıldanıyordu. Ve korktuğu oldu.

Bir sabah Custodia'ya, sertliğiyle ünlü bir beyaz yerli kırması olan Asteğmen Geraldo Macedo'nun komuta ettiği otuz askerden oluşan bir gezici birlik geldi. Peşinde

oldukları Antônio Silvino'nun çetesi Custodia'ya hiç uğramamıştı ama asteğmen uğradığında ısrar ediyordu. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı, gözlerinde hafif şaşılık vardı ve sürekli olarak ağzındaki bir altın dişi yalıyordu. Haydutları böylesine ısrarlı bir biçimde takip etmesinin zamanında sevgilisine tecavüz etmiş olmalarından kaynaklandığı söyleniyordu. Adamları çiftliklerde arama yaparken asteğmen köy sakinlerini bizzat sorguya çekti. Akşam karanlığı çökerken dükkâna neşeli bir ifadeyle girdi ve Zé Faustino'ya kendisini Silvino'nun saklandığı yere götürmesini emretti. Daha tüccarın cevap vermesini beklemeden onu bir tokatta yere devirdi: "Her şeyi biliyorum be adam. Seni ihbar ettiler." Ne Zé Faustino'nun masum olduğuna dair itirazları ne de Dona Ângela'nın yalvarışları bir işe yaradı. Macedo, eğer Silvino'nun nerede saklandığını söylemezse tüm *coitero*'lara ders olması için şafakta kurşuna dizileceğini söyledi. Tüccar en sonunda boyun eğmiş göründü. O sabah, arkada haydutları gafil avlayacaklarından emin Macedo'nun otuz keçisi, önlerinde Zé Faustino erkenden Custodia'dan yola çıktılar. Ama tüccar birkaç saatlik bir yürüyüşün sonunda onları ekti ve yakalanma korkusuna rağmen Dona Ângela ile João'yu da yanında götürmek için Custodia'ya döndü. Asteğmen oraya geldiğinde hâlâ bazı şeyleri paketlemekle meşguldüler. Sadece onu öldürecekti ama araya giren Dona Ângela'yı da öldürdü. Bacaklarına sarılan João'yu tabancasının kabzasıyla kafasına indirdiği darbeyle bayılttı. João kendine geldiğinde Custodia sakinlerinin üzgün suratlarla iki tabutun başında nöbet tuttuklarını gördü. Onların şefkat gösterilerini kabul etmedi ve elini kan içindeki yüzünde gezdirerek, yetişkine dönüşen (o sırada sadece on iki yaşındaydı) sesiyle amcasının ve yengesinin intikamını almak için bir gün geri döneceğini söyledi; çünkü gerçek katiller bu köyün sakinleriydi.

İntikam arzusu *mandacaru* kaktüsleriyle kaplı bir çölde nereye gittiğini bilmeden dolaşarak geçirdiği haftalarda hayatta kalmasına yardım etti. İnip onu gagalamaya başlamak için yere devrilmesini bekleyen kara akbabaların gökyüzünde daireler çizerek uçtuklarını görüyordu. Aylardan ocaktı ve tek bir damla dahi yağmur düşmemişti. João kuru meyveleri topluyor, palmiyelerin suyunu emiyordu, hatta ölü bir armadilloyu bile yemişti. Sonunda kurumuş bir nehir yatağında, mızraklar, atlar ve Senhor do Bonfim hakkında sayıklarken onu bulup hayata döndüren bir keçi çobanı oldu. Çoban onu bir tas süt ve büyük bir iştahla yediği birkaç parça şekerkamışı melasıyla canlandırdı. Keçi çobanının sürüsünü götürdüğü Estreitamento Platosu'na kadar günlerce sürecek bir yürüyüşe başladılar ama oraya varamadan, bir günbatımında, deri şapkaları, boyalı leopar derisinden fişeklikleri, kenarları boncuklarla süslenmiş omuz çantaları, çapraz asılı alaybozanları ve dizlerine kadar inen palalarıyla ne oldukları hemen anlaşılan bir grup adama yakalandılar. Altı adam ve bir de şefleri vardı; boynunda kırmızı bir eşarp bağlı, kıvırcık saçlı bir melez olan şef, ayaklarına kapanmış kendisini de yanlarında götürmeleri için yalvaran João'ya, gülerek neden eşkıya olmak istediğini sordu. "Askerleri öldürmek için," diye cevap verdi çocuk.

O andan itibaren João için, onu kısa sürede bir adama dönüştürecek bir yaşam başladı. Takip eden yirmi yıl boyunca, önce çamaşırlarını yıkadığı, yemeklerini hazırladığı, düğmelerini diktiği ya da bitlerini ayıkladığı eşkıya çetelerinin çömezi olarak, ardından kötülüklerinde onların yoldaşı olarak, daha sonra grubun en iyi nişancısı, araziyi en iyi tanıyanı, en iyi bıçak kullananı, en dayanıklı yürüyüşçüsü ve en iyi stratejisti ve en sonunda da şef yardımcısı ve çetenin şefi olarak arşınlayıp durduğu bölgelerin insanları onu "kötü bir adam" olarak tanımlaya-

caklardı. Henüz yirmi beş yaşını doldurmamıştı ama Bahia, Pernambuco, Piauí ve Ceará kışlalarında başına en yüksek ödülün konduğu eşkıya oydu. Yoldaşlarının öldüğü ya da tutsak düştüğü pusulardan onu kurtaran ve çatışmalardaki ürkekliğine rağmen onu mermilere karşı bağışık kılan mucizevi şansı, şeytanla anlaşması olduğu türünden söylentilerin yayılmasına yol açtı. Şu bir gerçek ki, üstlerinde bir sürü dinsel madalyonla dolaşan, her gördükleri haçın ve kutsal ibadet yerinin karşısında istavroz çıkaran ve papaz onları Tanrı'yla barıştırsın diye senede en azından bir kez bir köye süzülen çetenin diğer mensuplarından farklı olarak João'nun (ilk başta Çocuk João, sonra Hızlı João, daha sonra Sakin Keçi João ve şimdi Şeytan João diye çağrılan João) dini hor gören ve haddi hesabı olmayan suçlarının cezasını çekmek için cehenneme gitmeye razı bir görüntüsü vardı.

Zé Faustino ve Dona Ângela'nın yeğenine sorsalar eşkıya hayatının gezmeye, dövüşmeye, çalmaya dayandığını söylerdi. Ama hepsinden önemlisi gezmeye. Hiç dinlenmeden günde yirmi saat yürüyebilen o adamın güçlü, kaslı, inatçı bacakları o yıllar boyunca acaba kaç fersah yol kat etmişlerdi? *Sertão*'larda her yöne doğru defalarca gidip gelmişlerdi ve tepelerin girinti çıkıntılarını, *caatinga*'ların çetrefilliklerini, nehirlerin yataklarını ve sıradağlardaki mağaraları kimse onlar kadar iyi tanımıyordu. Belli bir istikameti olmadan, açık arazide, tek sıra halinde, Ulusal Muhafızlar'ın gerçek ya da hayalî iz sürücüleriyle arada belli bir mesafe bırakmaya özen göstererek ya da onları yanıltmaya çalışarak tekrarlanan bu gidişgelişlerin tümü, João'nun zihninde, onu bekliyormuş gibi görünen bir yer ya da karanlık bir olaya doğru, arada sırada mermi gürültüsü ve yaralı çığlıklarıyla afallayarak birbirinin aynı manzaralarda yapılan tek bir bitmek bilmez gezintiden ibaretti.

Uzun süre boyunca, onu bekleyen şeyin Custodia'ya dönmek ve intikamını almak olduğunu zannetti. Amcasıyla yengesinin ölümünden yıllar sonra, ayın aydınlattığı bir gece, çocukluğunun köyüne bir düzine adamın önünde sessizce girdi. Bütün o kanlı yolculuğun varış noktası bu muydu? Kuraklık birçok aileyi Custodia'dan kovmuştu ama hâlâ oturulan çiftlikler vardı ve adamlarının sokağa topladığı köy sakinlerinin uykulu suratları arasında hiç hatırlamadıkları olsa da João hiçbirini cezadan muaf tutmadı. Erkekler gitar çalıp şarkı söylerken köyün genç yaşlı bütün kadınları, Custodia'nın tüm alkolünü çoktan içmiş olan eşkıyalarla dans etmek zorunda kaldılar. Arada sırada içlerinden biri tecavüz edilmek üzere en yakındaki çiftlik evine sürükleniyordu. En sonunda köylülerden biri, âcizlikten ya da korkudan, hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bunun üzerine Şeytan João bıçağını adamın bedenine daldırdı ve bir kasabın sığıra yaptığı gibi boydan boya bir kanal açtı. Ortaya fışkıran kanlar bir komut yerine geçti ve çok geçmeden coşmuş, çıldırmış eşkıyalar alaybozanlarını boşaltmaya başladı ve Custodia'nın yegâne sokağını bir mezarlığa dönüştürdü. Şeytan João efsanesinin oluşmasına esas katkıyı bu katliamdan ziyade, katliamın ardından tek tek bütün ölü erkeklerin testislerini kesip ağızlarına tıkması sağladı (gezici birliklerin muhbirlerine her zaman bunu yapıyordu). Custodia'dan giderken çetedeki adamların birinden, yoldaki bir duvara şu yazıyı karalamasını istedi: "Amcam ve yengem sizden alacaklarını tahsil ettiler."

Şeytan João'ya atfedilen kötülüklerin ne kadarı gerçekti? Onca yangın, adam kaçırma, yağma, işkence suçunun işlenmesi için João'nun otuz yaşından çok daha fazla bir ömür ve onun komutası altında sayıları asla yirmiyi bulmayan adamlarından çok daha fazlası gerekirdi. João'nun ününe katkıda bulunan bir diğer şeyse, onun

Pajeú gibi, akıttıkları kanı sağa sola saçtıkları paralarla –bir ganimeti yoksulların arasında paylaştırarak, bir çiftlik sahibini erzak depolarını marabalarına açmak zorunda bırakarak, bir fidyenin tamamını bir şapel inşaatı ya da köyün koruyucu azizi onuruna düzenlenecek bir şenliğin masrafları için papaza teslim ederek– telafi etmeye çalışan diğer eşkıyalardan farklı olarak, bu tür halkın sempatisini ya da göklerin takdirini kazanma amaçlı hareketlere başvurduğunu kimsenin asla duymamış olmasıydı. Zira ikisi de onun umurunda değildi.

Güçlü kuvvetli, bozkır ortalamasına göre uzun boylu, pürüzsüz tenli, çıkık elmacıkkemikli, çekik gözlü, geniş alınlı, az konuşan, kaderci, yardakçıları ve adamları olan, ama dostu olmayan bir adamdı. Evet, bir kadını oldu; Leopoldina adındaki yuvarlak yüzlü, güzel gözlü ve sıkı vücutlu Quixeramobim'li genç kızı, çeteye muhbirlik yapan bir çiftlik sahibinin evinde çamaşırcı olarak çalışırken tanıdı. João saklandığı müddetçe birlikte yaşadılar, sonra kızı da yanında götürdü. Ama bu yaşam tarzları çok uzun sürmedi çünkü João çete içinde kadınlara müsaade etmiyordu. Kızı Araçati'ye yerleştirdi, arada sırada onu ziyarete geliyordu. Onunla evlenmedi, bu yüzden Leopoldina'nın Aracati'den Jeremoabo'ya bir yargıçla kaçtığı öğrenilince insanlar, Leopoldina'yla evli olsaydı yaşayacağı kadar büyük bir aşağılama olmadığını düşündüler. Ama João için fark etmedi, evli karısıymış gibi intikamını aldı. Quixeramobim'e gidip Leopoldina'nın kulaklarını kesti, iki erkek kardeşinde izini bıraktı ve on üç yaşındaki kız kardeşi Mariquinha'yı yanında götürdü. Kızcağız bir sabah çok erken saatte Jeremoabo'nun sokaklarında belirdiğinde yüzünde kızgın demirle dağlanmış J ve S[1] harfleri

1. João Satan, yani Şeytan João. (Ç.N.)

vardı. Hamileydi ve boynunda asılı kartonda bebeğin babasının, hep birlikte çetenin bütün erkekleri olduğu yazıyordu.

Diğer eşkıyalar, hayatlarının geri kalan kısmını başka bir isimle geçirmek üzere uzak bir bölgede biraz arazi satın almaya yetecek parayı biriktirmenin hayalini kuruyorlardı. João'nun ne para biriktirdiği ne de gelecekle ilgili planlar yaptığı görülmüştü. Çete bir dükkân ya da bir mezrayı yağmaladığında ya da kaçırdığı birine karşılık iyi bir fidye elde ettiğinde, João onlara silah, cephane ve ilaç satın almaları için yardakçılara gidecek miktarı ayırdıktan sonra geri kalan parayı kendisi ve yoldaşları arasında eşit bir şekilde bölüştürüyordu. Bu yüce gönüllülüğü, cesareti, gezici birliklere pusu kurma ya da kurulmuş pusulardan kurtulmadaki becerisi ve disiplin sağlama kapasitesi adamlarının ona bir köpek sadakatiyle bağlanmasını sağladı. Onunla birlikteyken kendilerini güvende ve adil muamele görmüş hissediyorlardı. Onlardan kendisinin almayacağı hiçbir riski almalarını istemiyor, ama bir yanlış yaptıklarında en ufak bir merhamet göstermiyordu. Nöbet esnasında uyuduklarında, bir yürüyüşte geride kaldıklarında ya da yoldaşlarından birinin parasını çaldıklarında onları kırbaçlatıyordu. Yerlerinden ayrılmamalarını emrettiğinde geri çekileni isminin baş harfleriyle işaretliyor ya da bir kulağını kesiyordu. Cezaları tam bir katı yüreklilikle bizzat infaz ediyordu. Hainleri hadım eden de yine oydu.

Adamları ondan korkuyor ama aynı zamanda da onu seviyormuş gibi görünüyorlardı. Bunun sebebi belki de João'nun çatışma alanındaki bir yoldaşını asla terk etmemiş olmasıydı. Böyle bir operasyon çete açısından tehlike yaratacak dahi olsa, yaralılar bir gizlenme yerine ulaşana kadar hamakta taşınıyordu. Onları bizzat João iyileştiriyordu ama gerektiği takdirde, tedavi için bir hastabakıcıyı

zorla getirttiği de oluyordu. Askerler ya da yırtıcı kuşlar tarafından rahatsız edilmeyecekleri bir yerde mezarları olması için, ölüleri de yanlarında götürüyorlardı. İşte bunlar ve adamlarını çarpışmada yönetirken sergilediği isabetli sezgisi (onları oradan oraya koşan küçük gruplara bölmesi, bir grup düşmanı oyalarken diğerlerinin arkaya dolanıp düşmanın etrafını sarması ya da kuşatmaları yarmak için bulduğu numaralar) onların nezdinde João'nun otoritesini pekiştiren etkenler oldu; çeteye yeni mensuplar bulmakta hiçbir zaman zorluk yaşamadı.

Bu sessiz, içine kapanık, mesafeli şef emri altındakileri işkillendiriyordu. Onlarla aynı şapkayı takıyor, ayağına aynı sandaletleri giyiyordu ama briyantine ve parfümlere (bu, diğerlerinin dükkânlarda üzerine ilk atladıkları şeydi) karşı bir tutkusu yoktu; ne parmakları yüzüklerle doluydu ne de göğsü madalyalarla. Omuz çantalarının üzerinde en çömez eşkıyanınkinden bile daha az süs vardı. Yegâne zaafı gezgin ozanlardı, adamlarının onlara kötü muamele yapmalarına asla izin vermedi. Onları hürmetle karşılıyor, kendisine bir şeyler anlatmalarını istiyor ve hikâye sürdüğü müddetçe onları, asla sözlerini kesmeden, büyük bir ciddiyetle dinliyordu. Çingene'nin Sirki' yle karşılaştıklarında onlara bir temsil verdiriyor, ardından hediyelerle uğurluyordu.

Bir keresinde birileri, Şeytan João'nun, nişancılığı bozan ve erkeklerin çirkin kadınların önünde diz çökmelerine sebep olan alkol yüzünden öldüğünü gördüğü insanların, hastalık ya da kuraklıktan ölenlerden sayıca çok daha fazla olduğunu söylediğini işitti. Adeta onu haklı çıkarmak istercesine, Yüzbaşı Geraldo Macedo gezici birliğiyle birlikte baskın düzenlediğinde, çetenin tamamı sarhoştu. Haydut Avcısı lakabını taktıkları yüzbaşı, Canabrava baronuyla Calumbí'deki çiftliğinde yaptıkları görüşmeden dönen Bahia Özerklik Partisi korteji-

ne düzenlediği saldırıdan beri João'yu takip etmekteydi. João korteje pusu kurdu ve *capanga*'ları etkisiz hale getirdikten sonra politikacıların eşyalarını, atlarını, giysilerini ve paralarını gasp etti. Yüzbaşı Macedo'ya bizzat baron tarafından gönderilen mesajda João'nun başına özel bir ödül vaat ediliyordu.

Olay Rosario'da, bir şubat şafağında Şeytan João'nun adamlarının aralarında belirdiği elli kadar evden oluşan yerleşimde yaşandı. Kısa bir süre önce rakip Pajeú çetesiyle kanlı bir çatışmaya girmişlerdi ve tek istedikleri biraz dinlenmekti. Köy sakinleri onlara yemek vermeyi kabul ettiler, João da yiyip içtiklerinin yanı sıra onlardan aldıkları alaybozanların, av tüfeklerinin, barutun ve mermilerin parasını ödedi. Derken Rosario halkı eşkıyaları iki gün sonra köyden birinin kızıyla bir sığır çobanı arasında yapılacak düğüne davet etti. Nikâhı kıymak için Cumbe'den Peder Joaquim'in geldiği o öğlen şapel çiçeklerle süslenmiş, köyün erkekleri ve kadınları en güzel kıyafetlerini giymişlerdi. Genç papaz o kadar korkmuştu ki onun kekelediğini gören eşkıyalar aralarında gülüşüyorlardı. Ayinden önce köy halkının yarısının ve eşkıyaların birçoğunun günahını çıkardı. Ardından havai fişek gösterisine ve açık havada, bir ağacın altında yenilen öğle yemeğine katıldı, köylülerle kadeh tokuşturdu. Ama yemeğin ardından Cumbe'ye dönme konusunda papaz o kadar ısrarcı oldu ki, João birden kuşkuya kapıldı. Kimsenin Rosario'dan ayrılmasına izin vermedi ve dağlık taraftan karşı taraftaki dümdüz çıplak araziye kadar etrafı bizzat kolaçan etti. Herhangi bir tehlike işareti bulamadı. Çatık kaşlarla eğlenceye geri döndü. Adamları sarhoş olmuş, köylülerin arasında dans edip şarkı söylüyorlardı.

Yarım saat sonra, gergin sinirleri daha fazla dayanamayan Peder Joaquim titreyerek ve ağlayarak, Yüzbaşı Macedo'nun gezici birliğiyle birlikte dağlık bölgede ol-

duğunu ve saldırmak için destek kuvvet beklediğini ona itiraf etti. Her türlü numarayı yaparak onları oyalaması için Haydut Avcısı'ndan emir almıştı. Tam o sırada düzlük tarafından ilk silah sesleri duyuldu. Etrafları sarılmıştı. João darmadağınık haldeki adamlarına her ne şekilde olursa olsun karanlık çökene kadar dayanmalarını emretti. Fakat eşkıyalar o kadar çok içmişlerdi ki silahların ne taraftan ateşlendiğini anlamaktan dahi âcizdiler. Askerleri Comblain tüfekleri karşısında kolay hedeflere dönüşüyor ve çapraz ateşten kaçmaya çalışarak koşan kadınların çığlıklarıyla bölünen bir kurşun yağmurunun ortasında haykırarak devriliyorlardı. Karanlık çöktüğünde sadece dört eşkıya ayakta kalmıştı ve yaralı omzuyla çarpışmakta olan João bayıldı. Adamları onu bir hamağa sardılar ve dağlara doğru tırmanmaya başladılar. Aniden bastıran çok şiddetli bir sağanağın yardımıyla kuşatmayı yarmayı başardılar. Bir mağaraya sığındılar ve dört gün bekledikten sonra gittikleri Tepidó'daki bir otacı, João'nun ateşini düşürüp yarasını tedavi etti. João'nun yeniden ayağa kalkabilmesi iki haftayı buldu ve bu süre boyunca orada kaldılar. Tepidó'dan çıktıkları gece, Yüzbaşı Macedo'nun Rosario'da ölen yoldaşlarının kellelerini kestirip tıpkı kurutulmuş et gibi tuzlatarak bir varilde götürdüğünü öğrendiler.

Kendi yaver giden talihlerini ya da diğerlerinin kötü talihlerini fazla düşünmeden yeniden şiddet dolu hayatlarına döndüler. Yeniden yollara düştüler, çaldılar, dövüştüler, gizlendiler ve pamuk ipliğine bağlı bir hayat yaşadılar. Tanımlanamaz bir duygu Şeytan João'nun zihnini sürekli meşgul ediyordu, kendini bildi bileli beklemekte olduğu bir şeyin artık herhangi bir anda gerçekleşeceğinden kesin emindi.

Yarı yıkık şapel, Cansanção'ya giden patikanın bir sapağında karşısına çıktı. Mor bir tunik giymiş esmer ve

uzun boylu bir adam elli kadar pejmürde kılıklının önünde konuşuyordu. Adam ne konuşmasını böldü ne de yeni gelenlere dönüp baktı. João, azizin söylediklerini dinlerken baş döndürücü bir şeyin beyninde fokurdadığını hissetti. Morlu adam dünyanın bütün kötülüklerini yaptıktan sonra tövbe eden ve bir köpek sadakatiyle davranarak Tanrı'nın bağışlamasını kazanıp cennete giden bir günahkârın hikâyesini anlatmaktaydı. Hikâyesini bitirdikten sonra yabancılara baktı. Sözlerini hiç tereddütsüz, önüne bakmakta olan João'ya yöneltti. "Adın ne?" diye sordu ona. "Şeytan João," diye mırıldandı eşkıya. "En iyisi senin adın Başkeşiş João olsun, yani İyi İsa'nın havarisi[1]," dedi boğuk ses.

KEŞİŞ João Evangelista de Monte Marciano'yu ziyaretinden bahsettiği mektubu *L'Étincelle de la révolte*'a gönderdikten üç gün sonra Galileo Gall, Catilina Kitapçısı'nın üstündeki çatı katının kapısının vurulduğunu işitti. Onları görür görmez polis olduklarını anladı. Ondan evrakını istediler, verdiği evrakı incelediler ve Salvador'daki faaliyetleri hakkında sorular sordular. Ertesi gün, istenmeyen yabancı olarak ülkeyi terk etme emri geldi. İhtiyar Jan van Rijsted kimi görüşmeler yaparken, Doktor José Batista de Sá Oliveira, Eyalet Valisi Luis Viana'ya mektup yazarak ona kefil olmayı teklif etti ama kararından dönmeyen otorite, bir hafta sonra Avrupa'ya doğru yola çıkacak olan *La Marseillaise* gemisiyle Brezilya'yı terk edeceğini Gall'e tebliğ etti. Ona üçüncü sınıfta ücretsiz yer ayrılmıştı. Gall dostlarına, sürgün edilmenin –ya da hapsedilmenin ya da ölmenin– her devrimcinin yazgısı

1. İsa'nın havarilerinden João Evangelista'yı, yani Vaftizci Yahya'yı kastediyor. İsa'nın en sevdiği havari olduğu söylenir. (Ç.N.)

olduğunu ve çocukluğundan beri bu gerçekle yaşadığını söyledi. Ülkeyi terk etme emrinin arkasında İngiliz, Fransız ya da İspanyol konsolosun bulunduğundan emindi ama üç ülke polisinden hiçbirinin eline düşmeyeceğine, çünkü *La Marseillaise*'in Afrika duraklarından birinde ya da Lizbon Limanı'nda sırra kadem basacağına onları temin etti. Endişeli görünmüyordu.

Hem Jan van Rijsted hem de Doktor Oliveira, onu Nossa Senhora da Piedade Manastırı'na yaptığı ziyareti coşkuyla anlatırken dinlemişlerdi, ama şimdi onu Brezilya'dan attıklarına göre, gitmeden önce halkı onlarla dayanışmaya davet etmek suretiyle "Canudos'taki kardeşlerine bir jest" yapacağını söyleyince ikisinin de ağzı açık kaldı. Bahia'daki özgürlük sevdalılarını bir araya toplayıp onlara şöyle seslenecekti: "Canudos'ta bir devrim kendiliğinden filizleniyor ve tüm ilerici insanların ona destek olması gerekiyor." Jan van Rijsted ile Doktor Oliveira onu vazgeçirmeye çalıştılar, ona bunun bir sersemlik olduğunu tekrarlayıp durdular ama Gall her şeye rağmen o toplantı çağrısını yegâne muhalif gazetede yayımlatmayı denedi. *Jornal de Noticias*'la yaşadığı fiyasko onu yıldırmadı. Sokaklarda bizzat dağıtacağı el ilanları bastırma ihtimali üzerinde düşünüyordu ki, ona şu satırları yazdıran bir olay gerçekleşti: "Nihayet! Aşırı sakin bir hayat sürdürmekteydim ve ruhum körelmeye başlamıştı."

Olay onun yola çıkmasından bir gün önce, karanlık çöktükten sonra oldu. Jan van Rijsted elinde akşam piposuyla çatı katına girdi ve iki adamın onu görmek istediklerini söyledi. "Onlar *capanga*," diye uyarmayı da ihmal etmedi. Galileo, güçlülerin ya da yetkililerin karanlık işleri için kullandıkları adamlara böyle dendiğini biliyordu ve gerçekten de tehditkâr bir görünümleri vardı. Ama silahsızdılar ve gayet saygılı davrandılar: Onu görmek isteyen biri vardı. Kim olduğunu öğrenmek müm-

kün mü? Hayır, mümkün değil. Büyük bir merak içinde onlarla gitti. Onu Basílica Catedral Meydanı'ndan önce yukarı şehir, sonra da aşağı şehir boyunca dış mahallelere doğru götürdüler. Taş döşeli sokakları (Conselheiro Dantas Sokağı, Portugal Sokağı, Princesas Sokağı), ardından Santa Bárbara ve San Juan pazarlarını gece karanlığında arkalarında bıraktıktan sonra, adamlar onu at arabalarının kullandığı, deniz kıyısından Barra'ya doğru giden bir patikaya sokunca Galileo Gall, yoksa yetkililer beni sınır dışı etmek yerine öldürmeye mi karar verdiler diye kendine sormadan edemedi. Ama hayır bu bir tuzak değildi. Kerosen lambayla aydınlatılmış bir evde onu *Jornal de Notícias*'ın genel müdürü bekliyordu. Epaminondas Gonçalves ona elini uzattı ve oturması için yer gösterdi. Lafı hiç dolandırmadan doğrudan konuya girdi:

"Sınır dışı etme emrine rağmen Brezilya'da kalmak ister misiniz?"

Galileo Gall hiçbir şey söylemeden ona bakakaldı.

"Canudos'ta yaşananlara karşı duyduğunuz coşku gerçek mi?" diye sordu Epaminondas Gonçalves. Odada sadece ikisi vardı, dışarıdan *capanga*'ların sohbeti ve denizin senkronik gürültüsü geliyordu. İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin lideri, topuklarını yere vurarak konuğunu büyük bir ciddiyetle inceliyordu. Üzerinde Galileo'nun onu *Jornal de Notícias*'taki bürosunda gördüğü günkü gri takım elbise vardı ama suratında o günkü rahatlık ve alaycılıktan eser yoktu. Gergindi, alnındaki bir kırışıklık genç yüzünü yaşlı gösteriyordu.

"Gizemlerden hoşlanmam," dedi Gall. "Beni buraya getirtme sebebinizi söylerseniz mutlu olacağım."

"İsyancılara silah götürmek için Canudos'a gitmek ister misiniz?"

Galileo bir şey söylemeden ve karşısındaki adamın bakışlarına direnerek bir süre bekledikten sonra, "İki gün

önce, isyancılar sizde pek sempati uyandırmıyordu," dedi sakince. "Başkalarının topraklarını işgal etmek ve özgürce yaşamak size hayvanca şeyler olarak görünüyordu."

"Evet, İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin fikri böyle," diye kabul etti Epaminondas Gonçalves. "Elbette ki benimki de."

"Ama..." diye kafasını biraz ileriye uzatarak ona yardımcı oldu Gall.

"Ama düşmanlarımızın düşmanları bizim dostumuzdur," dedi Epaminondas Gonçalves, topuklarını yere vurmayı bırakarak. "Sekiz yıldan beri cumhuriyet olmamıza rağmen Bahia, geri kafalı, monarşi taraftarı büyük toprak sahiplerinin kalesi olmayı sürdürüyor. Eğer Canabrava baronunun diktatörlüğünü sonlandırmak için haydutlara ve iç kesimlerdeki Sebastianistlere yardım etmem gerekirse bunu yapacağım. Her geçen gün daha geriye gidiyor ve daha da yoksullaşıyoruz. Çok geç olmadan, her ne pahasına olursa olsun, bu insanları iktidardan indirmek gerekiyor. Eğer şu Canudos olayı uzun sürerse Luis Viana hükümeti krize girecek ve er ya da geç federal bir müdahale olacak. Ve Rio de Janeiro işin içine girdiği an, özerklik yanlılarının Bahia'daki derebeyliği son bulacak."

"Ve İlerici Cumhuriyetçilerin krallığı başlayacak," diye mırıldandı Gall.

"Biz krallara inanmıyoruz, biz iliğimize kadar cumhuriyetçiyiz," diye onu düzeltti Epaminondas Gonçalves. "Beni anladığınız anlaşılıyor."

"Evet, bu kısmını anladım," dedi Gall. "Ama diğer konuyu anlamıyorum. Eğer İlerici Cumhuriyetçi Parti *jagunço*'ları silahlandırmak istiyorsa, bunu neden benim vasıtamla yapıyor?"

"İlerici Cumhuriyetçi Parti ne yasalara karşı gelenlere yardım etmek ister ne de onlarla en ufak bir ilişkisi

olduğunun bilinmesini," dedi heceleri tek tek vurgulayarak Epaminondas Gonçalves.

"Saygıdeğer Milletvekili Epaminondas Gonçalves, tamam da," dedi Galileo Gall, "neden benim vasıtamla?"

"Saygıdeğer Milletvekili Epaminondas Gonçalves isyancılara yardım edemez," diye heceledi *Jornal de Notícias*'ın genel müdürü. "Aynı şekilde onunla uzaktan ya da yakından bağlantılı herhangi birisi de. Saygıdeğer milletvekili, kudretli düşmanların bu tecrit edilmiş otokratik bölgesinde cumhuriyetçi ve demokratik idealler adına eşit olmayan bir savaş veriyor ve bu tür bir riski alamaz," dedikten sonra gülümseyince, Gall adamın bembeyaz ve oldukça keskin dişlerini gördü. "Bu işe siz kendiniz talip oldunuz. Evvelki gün gazeteye yaptığınız o tuhaf ziyaret olmasa bunu size önermek aklımın ucundan dahi geçmezdi. Kafamda bu fikrin doğmasına o ziyaret sebep oldu. Beni şöyle düşündürdü: Eğer isyancıların lehine bir halk mitingi düzenleyecek kadar çılgınsa, tüfekleri götürecek kadar da çılgındır." Gülümsemeyi bıraktı ve büyük bir ciddiyetle devam etti, "Bu gibi durumlarda içtenlik en iyisidir. Fark edildiği ya da yakalandığı takdirde beni ve politikacı dostlarımı zor durumda bırakmayacak yegâne kişi sizsiniz."

"Eğer yakalanırsam size güvenemeyeceğime dair bir uyarı mı bu?"

"İşte şimdi anladınız," dedi Epaminondas Gonçalves hecelerin üzerine basa basa. "Şayet cevabınız hayırsa, size iyi geceler ve beni gördüğünüzü unutun. Eğer evet diyorsanız, oturup fiyatı konuşalım."

İskoçyalı oturduğu yerde pozisyon değiştirince ahşap iskemle gıcırdadı.

"Fiyat mı?" diye gözkapaklarını kırpıştırarak mırıldandı.

"Benim için bu bir hizmet," dedi Epaminondas Gonçalves. "Size iyi para ödeyeceğim ve daha sonra ülkeden

çıkışınızı garanti edeceğim. Ama eğer bunu karşılıksız olarak, idealizm adına yapmak isterseniz, bu sizin bileceğiniz iş."

"Dışarı çıkıp bir tur atacağım," dedi Galileo Gall ayağa kalkarken. "Yalnızken daha iyi düşünüyorum. Fazla gecikmem."

Evden çıkınca ona yağmur yağıyormuş gibi geldi ama bu sadece dalgaların sıçrattığı suydu. *Capanga*'lar ona yol verdiler ve yanlarından geçerken Gall, pipolarının sert ve yakıcı kokusunu aldı. Gökte ay vardı ve fokurduyormuş gibi görünen deniz, insanın içine işleyen tuzlu, hoş bir koku yayıyordu. Galileo Gall kumtaşının ve tek tük kayaların arasında, bir topu ufka doğru çevrili küçük bir hisara kadar yürürken düşündü: "İngiltere kralının Rob Roy McGregor zamanında Aberboyle Geçidi'nden ötede gücü ne kadar azsa, cumhuriyetin de Bahia'daki gücü o kadar az." Teklif kanını kaynatsa da alışkanlığına sadık kalarak konuyu nesnel bir şekilde değerlendirmeye çalıştı. Bir devrimcinin fırsatçı bir burjuva politikacısıyla birlikte entrika çevirmesi etik miydi? Bu entrika *jagunço*'lara yardımcı oluyorsa, evet. Onun Canudos'taki insanlara faydası dokunabilir miydi? Sahte bir tevazu göstermeden, politik mücadelelerin içinde pişmiş ve hayatını devrime adamış birinin kimi siyasi kararları alma safhasında ve savaş kapıya geldiğinde elbette ki onlara faydası olurdu. Netice itibarıyla, dünya devrimcilerine aktarıldığı takdirde bu deneyim çok değerli bir emsal teşkil edecekti. Belki son nefesini orada verecekti ama böyle bir son, hastalıktan ya da yaşlılıktan ölmeye tercih edilmez miydi? Eve geri döndü ve kapının eşiğinden Epaminondas Gonçalves'e kararını bildirdi:

"Bu işi yapacak kadar çılgınım."

Gall'ı taklit ederek, "*Wonderful*," diyen politikacının gözleri parlıyordu.

V

VAİZ vaazlarında İt'in güçlerinin onu almaya ve şehri kılıçtan geçirmeye geleceğine dair öngörüyü o kadar çok dile getirmişti ki Joazeiro'dan at sırtında gelen hacılardan, Bahia Dokuzuncu Piyade Taburu'ndan bir bölüğün azizi yakalama göreviyle şehirden yola çıktığı öğrenilince Canudos'ta kimse buna şaşırmadı.

Kehanetler gerçeğe, sözler olaylara dönüşmeye başlıyordu. Haberin heyecan uyandırıcı bir etkisi oldu ve yaşlı, genç, kadın, erkek herkesi harekete geçirdi. Av tüfekleri, karabinalar ve namludan doldurmalı çakmaklı tüfekler hemen kavranıp tüm mermiler fişekliklere yerleştirilirken bir büyünün eseriymiş gibi aynı anda kemerlerde hançerler ve bıçaklar, ellerdeyse oraklar, palalar, mızraklar, şişler, sapanlar, arbaletler, sopalar, taşlar belirdi.

Dünyanın sonunun başlangıcı olan o gece bütün Canudos, Vaiz'i dinlemek için İyi İsa Tapınağı'nın (yükselen kuleleri ve yavaş yavaş tamamlanan duvarlarıyla iki katlı bir yapı iskeletinden ibaretti) etrafında toplandı. Seçilmişlerin coşkusu havayı dolduruyordu. O ise daha önce hiç olmadığı kadar içine kapanık görünüyordu. Joazeiro'lu hacılar ona haberi ilettikten sonra en ufak bir yorum yapmamış ve taşların yerleştirilmesini, zeminin sıkılaştırılmasını, tapınak için kum ve çakıltaşlarının ka-

rıştırılmasını pür dikkat izlemeyi sürdürmüş ve kimse ona bir şey sormaya cesaret edememişti. Ama savaş hazırlıkları yapılırken herkes, sıska siluet tarafından onaylandıklarını hissediyordu. Arbaletlerini yağlarken, misket tüfeklerini ve alaybozanlarını temizlerken, barutu kuruturken hepsi biliyorlardı ki Baba o gece Vaiz'in ağzından onları bilgilendirecekti.

Azizin sözleri yıldızlı bir gökyüzünün altında, onları normalden daha uzun süre muhafaza ediyormuş gibi görünen rüzgârsız bir ortamda, her türlü korkuyu dağıtan bir dinginlikle yankılandı. Savaştan önce barıştan, günah ve acının yok olacağı gelecekteki hayattan bahsetti. Deccal bozguna uğratıldıktan sonra Kutsal Ruh Krallığı kurulacak, mahşer gününden önce dünyanın son dönemi yaşanacaktı. Bu krallığın başkenti Canudos mu olacaktı? Eğer İyi İsa öyle olmasını isterse. O gün geldiğinde cumhuriyetin acımasız yasaları yürürlükten kalkacak ve papazlar –ilk zamanlarda olduğu gibi– yeniden sürülerinin özgeci çobanları olacaklardı. *Sertão*'lar yağmurla yeşerecek, mısırda ve sığırlarda bolluk olacak, herkes karnını doyurabilecek ve her aile ölülerini kadife kaplı tabutlarda gömebilecekti. Ama öncesinde deccalin bozguna uğratılması gerekiyordu. Düşmanın gerçek dinin ne tarafta olduğunu öğrenmesi için bir haç ve üzerinde İlahî Güç'ün simgesinin bulunduğu bir bayrak yapmak ve savaşa, haçlıların Kudüs'ü kurtarmaya gittikleri gibi –ilahiler söyleyerek, dualar ederek, Meryem Anamızın ve İsa Efendimizin isimlerini haykırarak– gitmek gerekiyordu. Onlar nasıl kazandıysa, İyi İsa'nın haçlıları da cumhuriyete karşı öyle kazanacaktı.

O gece Canudos'ta kimse uyumadı. Becerikli eller haçı çakarken ve bayrağın dikimini tamamlarken herkes ayaktaydı; kimileri dua etti kimileri diğer hazırlıklarla meşgul olmayı sürdürdü. Haç ve bayrak gün ağarmadan

önce hazır oldu. Haç yaklaşık üç metre yüksekliğinde ve iki metre genişliğindeydi; Küçük Sofu'nun üzerine açık kanatlarıyla beyaz bir güvercin çizdiği, Natuba'lı Leão' nun ise çok güzel kaligrafisiyle kısa bir dua yazdığı bayrak, birbirine eklenen dört çarşaftan oluşuyordu. Tapınak inşaatı kesintiye uğramasın diye (pazar günleri hariç gece gündüz çalışılıyordu), Antônio Vilanova tarafından Canudos'ta kalmaları için belirlenen bir avuç insan dışında topluluğun tamamı, kötülüğün liderlerine dünyada hâlâ iyiliğin savunucularının bulunduğunu kanıtlamak için günün ilk ışıklarıyla birlikte Bendengó ve Joazeiro istikametine doğru yola çıktı. Vaiz onların yola çıkışını görmedi çünkü o sırada Santo Antônio Kilisesi'nde onlar için dua etmekteydi.

Askerlerle karşılaşmak için on fersah gitmeleri gerekti. Bu mesafeyi ilahiler söyleyerek, dua ederek, Tanrı'nın ve Vaiz'in ismini haykırarak kat ettiler. Yolda sadece bir kez, Cambaio Tepesi'ni geçtikten sonra dinlendiler. Acil bir ihtiyaç hissedenler düzensiz sıralardan çıkıp kayaların arasında gözden kayboluyor ve işlerini hallettikten sonra koşarak diğerlerine yetişiyorlardı. O düz ve çorak araziyi, kimse başka bir mola talebinde bulunmadan kat etmeleri bir gün bir gece sürdü. Bir savaş planları yoktu. Yolda karşılaştıkları tek tük yolcular onların savaşa gittiklerini öğrenince şaşırıyorlardı. Bir şenlik topluluğuna benziyorlardı, zira içlerinde bayramlık kıyafetlerini giymiş olanlar vardı. Silahlıydılar ve "Şeytana Ölüm!", "Cumhuriyete Ölüm!" sloganları atıyorlardı ama yüzlerindeki sevinç o anlarda bile haykırışlarındaki nefreti yumuşatıyordu. Haç ve bayrak en önde gidiyordu; haçı taşıyan eski eşkıya Pedrão'ydu, bayrak ise eski köle Koca João'nun elindeydi. Onların hemen arkasında yürüyen Maria Quadrado ile Alejandrinha Correa, üzerinde Küçük Sofu tarafından kumaşa çizilmiş İyi İsa resminin bu-

lunduğu sandığı taşıyorlardı ve biraz daha geride, bir toz bulutunun içinde, karman çorman ve çok kalabalık bir halde diğer seçilmişler geliyordu. Birçoğu çoban düdüklerine (eskiden pipo olarak kullanılan kamışlara delikler açan çobanlar onları sürüleri güderken kullandıkları düdüklere dönüştürmüşlerdi) üfleyerek ilahilere eşlik ediyorlardı.

Kolu oluşturanlar içlerinden gelen bir davete uyarak yürüyüş düzenini yavaş yavaş değiştirdiler. Eski çeteler, aynı köyün, aynı mahallenin sakinleri, aynı ailenin bireyleri, sanki vakit yaklaştıkça her biri daha önceden tanıdığı ve başka önemli anlarda denenmiş birinin yanı başındaki varlığına gereksinim duyacakmışçasına, kendi aralarında gruplaşmaya başladılar. Daha önce öldürmüş olanlar en ön saflara doğru ilerlediler ve geceleri onu aydınlatan ateşböceklerinden dolayı Uauá adını almış olan o köye yaklaştıklarında, aralarında Başkeşiş João, Pajeú, Taramela, José Venancio, Macambira'ların bulunduğu eski asiler ve kanun kaçakları artık kafilenin –ya da ordunun– başına geçmiş, haçın ve bayrağın etrafında yürüyorlardı ve kimse bunu onlara söylememiş olsa da, geçmişteki tecrübelerinden ve günahlarından ötürü çarpışma ânı geldiğinde diğerlerine emsal teşkil etmekle görevlendirildiklerinin bilincindeydiler.

Gece yarısından sonra yolda karşılaştıkları bir ortakçı, Joazeiro'dan dün gelen yüz dört askerin Uauá'da kamp kurduğu konusunda onları uyardı. Tuhaf bir savaş çığlığı –Yaşasın Vaiz! Yaşasın İyi İsa!– seçilmişleri heyecanlandırdı ve sevinçten çılgına dönmüş bir halde adımlarını hızlandırdılar. Bir avuç evden oluşan, Monte Santo'dan Curaça'ya giden kuvvetlerin mecburi mola noktası Uauá gün ağarırken karşılarında belirmişti. Köyün koruyucu azizi João Batista'ya topluca ve yüksek sesle dua etmeye başladılar. Bu şekilde köyün dış kesimlerine

varan yürüyüş kolu bir anda, bir gölet kıyısında uyuklayan nöbetçilerin karşısında belirdi. Askerler gözlerine inanamayan bir ifadeyle birkaç saniye onlara baktıktan sonra koşarak kaçtılar. Dualar ederek, ilahiler söyleyerek, düdüklerine üfleyerek Uauá'ya giren seçilmişler, oraya ulaşmaları on iki gün sürmüş olan ve kendilerini uyandıran o duaları anlamayan yüz kadar askeri uykularından çekip çıkararak gerçek bir kâbusun içine attılar. Uauá'da onlardan başka kimse kalmamıştı, bütün köy halkı geceleyin kaçmıştı ve şimdi, meydandaki demirhindi ağaçlarının etrafında tur atan, kafalarını kapılardan ve pencerelerden dışarı uzatan askerlerin yüzlerini gören, onların şaşkınlıklarını ve ateş etmekle koşup kaçmak ya da uyumaya devam etmek için hamaklarına ya da minderlerine dönmek arasında tereddütlerini ölçen haçlıların arasındaydılar.

Bir horozun ötüşünü bölerek kükreyen sesin verdiği komutla birlikte ateş başladı. Askerler tüfeklerini evlerin bölme duvarlarına dayayarak ateşliyor ve seçilmişler kana bulanmış halde birer birer devriliyorlardı. Kol yavaş yavaş dağılıyordu, gözü kara gruplar Başkeşiş João'nun, José Venancio'nun ve Pajeú'nun peşinden evlere saldırırken diğerleri saklanmak için ya ölü noktalara doğru koşuyor ya demirhindi ağaçlarının arasına büzüşüyor, bazıları da ortalıkta koşuşturmayı sürdürüyordu. Seçilmişler de ateşe başlamıştı. Daha doğrusu karabinası ya da alaybozanı olanlar, misket tüfeklerine barut doldurabilenler ve o toz dumanın arasında bir hedef seçmeyi başaranlar ateş ediyordu. Çarpışma ve karmaşanın sürdüğü saatler boyunca ne haç dik durmayı bıraktı ne de bayrak dalgalanmayı; kurşun yağmuruna maruz kalsalar da daha sonra hepsi tarafından zaferin sırrı olarak görülecek o sembollerin etrafında tek bir vücut olarak direnen haçlılar adasının tam ortasında sapasağlam kaldılar. Zira ne

Pedrão, ne Koca João ne de üzerinde Tanrı'nın Oğlu'nun simgesi bulunan sandığı taşıyan İnsanların Anası o çarpışmada öldü.

Zafer çabuk olmadı. O gürültülü saatler boyunca çok sayıda şehit verildi. Koşuşturmaların ve silah seslerinin ardından hareketsizlik ve sessizlik parantezleri gelse de hemen akabinde şiddet geri dönüyordu. Ama daha öğlen olmadan, yarım yamalak giyinmiş kimi telaşlı figürlerin komutanlarının emriyle ya da korku onları *jagunço*'lardan önce ele geçirdiği için silahlarını, üniformalarını, botlarını ve sırt çantalarını arkalarında bırakarak savaş alanının aksi yönüne doğru koşarak kaçtıklarını gören Vaiz'in adamları savaşı kazandıklarını anladılar. Mermilerin yetişmeyeceğini bilmelerine rağmen arkalarından ateş ettiler ama peşlerinden gitmek kimsenin aklından geçmedi. Geri kalan askerlerin kaçışı da gecikmedi ve kaçarken kendini köşelerde toplanmış *jagunço* gruplarının arasında bulanların işi sopa ve bıçak darbeleriyle kaşla göz arasında bitirildi. Kendilerine köpekler, iblisler diye bağrıldığını ve bedenlerinin çürümesiyle eşzamanlı olarak ruhlarının cehenneme gideceğine dair öngörülerde bulunulduğunu işiterek ölüyorlardı.

Zaferin ardından Uauá'da birkaç saat daha kaldılar. Yürüyüşün yorgunluğu ve çarpışmanın geriliminden ötürü iyice bitkin düşmüş olan çoğunluk, birbirlerine yaslanarak güç topladı. Bu arada içlerinden bazıları Başkeşiş João'nun talimatıyla evleri dolaşarak askerlerin arkalarında bıraktıkları tüfekleri, cephaneyi, süngüleri ve fişekliklerı topluyorlardı. Maria Quadrado, Alejandrinha Correa ve omzuna bir mermi isabet etmesine rağmen çalışmaktan geri kalmayan Terehinha'lı satıcı kadın Gertrudis, götürüp Canudos'ta gömmek üzere *jagunço*'ların cesetlerini hamaklara sarıyorlardı. Otacılar, ebeler, kırık çıkıkçılar, yardımsever ruhlular yaralıların etrafında dört dönerek

onların kanlarını temizliyor, yaraları sarıyor ya da onlara sadece acılarını hafifletecek dualar ve yakarışlarla destek oluyorlardı.

Ölü ve yaralılarını yüklenip Vassa Barris'in yatağını, şimdi çok daha ağır bir tempoyla takip eden seçilmişler on fersahı kat ettiler. Canudos'a bir buçuk gün sonra Vaiz'e tezahüratlar, alkışlar, kucaklaşmalar ve tapınak inşaatında çalışmak üzere orada kalanların tebessümleri eşliğinde giriş yaptılar. Onlar gittiğinden beri hiçbir şey yiyip içmemiş olan Vaiz, o akşamki vaazını tapınak kulelerinin inşaat iskelelerinden birine çıkarak verdi. Ölenler için dua etti, zafer için İyi İsa'ya ve Batista'ya şükranlarını sundu ve kötülüğün dünyada nasıl kök saldığından bahsetti. Zamandan önce Tanrı her yeri kaplıyordu ve uzay diye bir şey yoktu. Dünyayı yaratmak için bir boşluk oluşturmak amacıyla Baba'nın kendi içine çekilmesi gerekmişti. Tanrı'nın yokluğu, içinde gezegenlerin, ışığın, suyun, bitkilerin, hayvanların ve insanın yedi günde ortaya çıkacağı uzayın doğmasına yol açtı. Ancak ilahî maddenin ortadan çekilişi vasıtasıyla dünya yaratılırken aynı zamanda Baba'ya en karşıt şeyin, yani günahın bir vatanı olmasını sağlayacak uygun koşullar da yaratılmış oldu. Böylece dünya kötücül bir biçimde, şeytanın dünyası olarak doğdu. Ama Baba insanlara acıdı ve şeytanın hüküm sürdüğü o dünyevi alanı Tanrı için yeniden fethetsin diye oğlunu gönderdi.

Vaiz, Canudos'un sokaklarından birine, Uauá'nın koruyucu azizine atfen São João Batista adının verileceğini söyledi.

"EYALET VALİSİ Viana, Canudos'a yeni bir sefer düzenliyor," diyor Epaminondas Gonçalves. "Başında tanıdığım biri, Binbaşı Febronio de Brito var. Bu kez söz

konusu olan Uauá'da saldırıya uğrayanlar gibi bir avuç asker değil koca bir tabur. Bahia'dan her an yola çıkabilirler, belki de çoktan çıkmışlardır. Çok az vakit var."

"Hemen yarın sabah yola çıkabilirim," diye cevap veriyor Galileo Gall. "Rehber beni bekliyor. Silahları götürüyor muyum?"

Epaminondas, Gall'e bir sigara uzatıyor ama beriki bir baş hareketiyle reddediyor. Queimadas ile Jacobina arasında bir yerde bulunan bir çiftliğin yıkık dökük verandasındaki hasır koltuklarda oturuyorlar. Gall'i çiftliğe, İncil kökenli Caifás ismini taşıyan deri kıyafetler giymiş bir atlı rehber, sanki *caatinga*'da yönünü şaşırtmak istermişçesine uzun süre oradan oraya dolaştırdıktan sonra getirdi. Güneş batmak üzere, tahta tırabzanların ilerisinde bir sıra kral palmiyesi, bir güvercinlik, birkaç ağıl var. Kızıl bir topu andıran güneş ufku kavuruyor. Epaminondas Gonçalves sigarasından küçük nefesler çekiyor.

"Yirmi tane iyi kalite Fransız tüfeği," diye mırıldanıyor dumanın arasından Gall'e bakarak. "Ve on bin fişek. Caifás onları at arabasıyla Queimadas'ın dış kesimine kadar götürecek. Eğer çok yorgun değilseniz en iyisi bu gece silahlarla birlikte oraya dönmeniz, böylece yarın sabah hemen Canudos'a doğru yola çıkabilirsiniz."

Galileo Gall kabul etti. Aslında yorgun ama birkaç saat uyku kendini toparlaması için ona yetecek. Verandada o kadar çok sinek var ki, bir eli sürekli olarak yüzünün önünde onları kovmakla meşgul. Yorgunluğa rağmen kendini memnun hissediyor, zira bekleyiş onu sinirlendirmeye başlamıştı ve politikacının planlarda değişiklik yapmış olmasından korkuyordu. O sabah deri kıyafetli adam onu hiç beklemediği bir anda ve uygun parolayı söyleyerek Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'ndan çıkardığında kendini o kadar sevinçli hissetti ki kahvaltı

etmeyi dahi unuttu. Oraya gelene kadar kavurucu güneş altında ne bir şey yedi ne de bir şey içti.

"Sizi onca gün beklettiğim için üzgünüm ama onları toparlamak ve buraya kadar getirmek oldukça zahmetliydi," diyor Epaminondas Gonçalves. "Köylerde belediye seçimleri için düzenlenen kampanyaları gördünüz mü?"

"Bahia Özerklik Partisi'nin propaganda için sizden daha fazla para harcadığını gördüm," diyor Gall esneyerek.

"İhtiyaç duydukları her şeye sahipler. Sadece Viana'nın zenginliği değil, yerel hükümetin ve Bahia Parlamentosu'nun ve hepsinden önemlisi baronunki de ellerinin altında."

"Baron, Karun kadar zengin değil mi?" diye soruyor konu birden ilgisini çeken Gall. "Kuşkusuz başka çağa ait bir şahsiyet, arkeolojik bir ilginçlik. Queimadas'ta onun hakkında bir şeyler öğrendim. Mesela bana sizin tavsiye ettiğiniz rehber Rufino'nun dediğine göre karısı baronun malıymış. Evet, malı, tıpkı bir keçi ya da dana gibi. Karısı olması için ona hediye etmiş. Rufino ondan sanki kendisi de onun malıymış gibi bahsediyor. Hiç gocunmadan, bir köpeğin bağlılığıyla... Çok ilginç Bay Gonçalves. Ortaçağ burada devam ediyor."

"Biz buna karşı mücadele ediyoruz, işte bu yüzden bu toprakları modernleştirmek istiyoruz," diyor Epaminondas, sigarasının külüne üfleyerek. "İmparatorluk bu yüzden yıkıldı, cumhuriyet işte bunun için var."

"*Jagunço*'lar da ona karşı mücadele ediyorlar," diye içinden onu düzeltiyor Galileo Gall, her an uyuyakalabileceğini hissederek. Epaminondas Gonçalves ayağa kalkıyor.

"Rehbere ne söylediniz?" diye soruyor, ateşböceklerinin ötmeye başladığı ve artık o kadar sıcak olmayan verandada dolaşırken.

"Gerçeği," diyor Gall ve bunun duyan *Jornal de Notícias*'ın yöneticisi şamar yemiş gibi oluyor. "Merak etmeyin sizin adınızı ağzıma almadım, kendi namıma konuştum. Canudos'a ilkesel sebeplerle gitmek istediğimi söyledim. İdeolojik ve ahlaki dayanışma için."

Adam hiçbir şey söylemeden ona bakıyor ama Galileo, Epaminondas Gonçalves'in içten içe, onun bunları söylerken ciddi olup olmadığını, gerçekten bu tür şeylere inanacak kadar deli ya da aptal olup olmadığını sorguladığını biliyor. Sinekleri kovalamak için elini sallarken düşünüyor, "Evet, öyle olduğuna kuşku yok."

"Canudos'a silah götüreceğinizi de ona söylediniz mi?"

"Elbette ki hayır. Bunu yola çıktıktan sonra öğrenecek."

Epaminondas ellerini arkasında birleştirerek verandadaki yürüyüşüne geri dönüyor ve yürürken arkasında dumandan bir iz bırakıyor. Üzerinde yakası açık bir gömlek, düğmesiz bir yelek, binici pantolonu, ayağındaysa çizmeler var, ayrıca o sabah sakal tıraşı olmuşa benzemiyor. Görünümü gazetedeki odasında ya da Barra'daki evde olduğundan çok farklı ama Gall onun hareketlerine sinmiş enerjiyi, ifadesindeki ihtiraslı kararlılığı fark ediyor ve aklından, dokunmaya gerek duymadan kemiklerinin nasıl olduğunu bildiği geçiyor: "Bir güç düşkünü." Bu çiftlik onun mu? Yoksa entrikalar için kullanımına mı sunuluyor?

"Silahları teslim ettikten sonra Salvador'a bu yoldan dönmeyin," diyor Epaminondas sırtını ona dönüp tırabzana dayanarak. "Rehber sizi Joazeiro'ya götürsün. Böylesi daha tedbirli olur. Joazeiro'dan iki günde bir tren var, sizi on iki saatte Bahia'ya ulaştırır. Sizin gizlice ve iyi bir ödülle Avrupa'ya hareket etmenizle bizzat ilgileneceğim."

"İyi bir ödül," diye tekrarlıyor Gall, suratını ve sözle-

rini komik bir biçimde çarpıtan uzun bir esneyişle. "Siz başından beri bu işi para için yaptığıma inandınız."

Epaminondas'ın dışarı üflediği duman kütlesi verandada iç içe desenler çizerek yayılıyor. Uzaklarda, güneş gizlenmeye başlamış ve arazide kimi gölgeler göze çarpıyor.

"Hayır, bunu ilkesel bir sebeple yaptığınızı artık biliyorum. Her halükârda, bunu İlerici Cumhuriyetçi Parti'ye duyduğunuz sevgiden ötürü yapmadığınızın farkındayım. Bu bizim gözümüzde bir hizmet ve size daha önce söylediğim gibi, bizim hizmetleri mükâfatlandırmak gibi bir alışkanlığımız var."

"Size Bahia'ya döneceğimin güvencesini veremiyorum," diye sözünü kesiyor Gall gerinerek. "Anlaşmamızda böyle bir madde yok."

Jornal de Notícias'ın yöneticisi dönüp ona bakıyor:

"Bu konuyu bir daha açmayacağız," diyor gülümseyerek. "İstediğinizi yapmakta özgürsünüz. Sadece artık geri dönmek için hangi yolun en iyisi olduğunu biliyorsunuz; aynı şekilde yetkililer olaya müdahale etmeden ülkeden çıkışınızı kolaylaştırabileceğimi de. Gerisi, orada isyancılarla kalmayı tercih edip etmeyeceğiniz size kalmış. Lakin onları tanıdıktan sonra fikir değiştireceğinizden eminim."

"Şimdiden onlardan birini tanıdım," diye mırıldanıyor Gall, hafif alay içeren bir tonda. "Ah, unutmadan, bu mektubu Bahia'dan Fransa'ya benim için postalar mısınız? Zarf açık, eğer Fransızca biliyorsanız içinde sizi bağlayan hiçbir şey olmadığını teyit edebilirsiniz."

ANNE BABASI, dedeleri ve kardeşi Honório gibi Ceará eyaletinin Assaré köyünde doğdu; Jaguaribe'ye doğru giden sığırlar, Cariri Vadisi'ne gidecek olanlardan

orada ayrılıyordu. Köydeki herkes ya çiftçi ya da sığır çobanıydı, fakat Antônio daha çocukken ticarete yöneleceğinin işaretlerini verdi. Ticaret yapmaya Peder Matías'ın kateşizm derslerinde (ona harfleri ve sayıları da peder öğretti) başladı. Antônio diğer çocuklarla topaç, sapan, cam küre, uçurtma, ardıçkuşu, kanarya, şarkıcı kurbağa alım satımı yapıyor ve bu işten o kadar iyi kazanç elde ediyordu ki, aileleri varlıklı olmamasına rağmen kardeşi ve o, Zuquieta'nın bakkal dükkânındaki şekerlemelerin doymak bilmez müşterileri haline gelmişlerdi. Aralarındaki ilişki, kediyle köpek gibi olan köydeki diğer kardeşlerinkinden çok farklıydı; Vilanova kardeşler etle tırnak gibiydiler. Birbirlerine karşı "gerçek dost" gibi davranıyorlardı.

Assaré köyü marangozunun kızı Adelinha Alencar bir sabah yüksek ateşle uyandı. Dona Camuncha'nın kötülüğü kovmak için yaktığı otların bir faydası olmadı ve günler sonra Adelinha'nın bedeninde çıkan kabarcıklar köyün en güzel kızını bir anda köyün en çirkini yaptı. Bir hafta sonra bu kez köy sakinlerinden yarım düzinesi yüksek ateş ve kabarcıklarla cebelleşmekteydi. Peder Tobías, kendisi de hastalığa yakalanıp yatağa düşmeden önce, kilisede bir ayin yaparak Tanrı'dan salgın hastalığa bir son vermesini dileyecek zamanı buldu. Neredeyse hemen akabinde hastalar ölmeye başladı; bu arada durdurulamayan salgın hızla yayılıyordu. Dehşete kapılan köy sakinleri tam oradan kaçmaya hazırlanıyorlardı ki, ekip biçtikleri toprakların ve otlattıkları sığırların sahibi, aynı zamanda bölgenin politik lideri Miguel Fernández Vieira'nın, çiçek hastalığı tüm bölgeye yayılmasın diye köyden çıkışı yasakladığını öğrendiler. Vieira köyün çıkış noktalarına yerleştirdiği *capanga*'lara talimatına uymayanların vurulması emrini vermişti.

Köyden gitmeyi başaran az sayıda kişinin arasında Vilanova'lar da vardı. Salgın hastalık anne babalarını, kız

kardeşleri Luz Maria'yı, bir eniştelerini ve üç yeğenlerini öldürdü. On beş yaşlarında, kıvırcık saçlı, açık renk gözlü, güçlü kuvvetli iki delikanlı Antônio ve Honório, akrabalarını toprağa vermelerinin ardından köyden kaçmaya karar verdiler. Ama ötekilerin yaptığı gibi *capanga*'ların karşısına kurşun ve bıçakla çıkmak yerine, Antônio mesleki becerilerine başvurarak *capanga*'ları bir tosun, on kilo şeker ve bir o kadar melas karşılığında, onlar geçerken kafalarını başka tarafa çevirmeye ikna etti. İki kuzinleri Antônia ve Assunção Sardelinha'nın yanı sıra ailenin tüm mal varlığını –iki inek, bir katır, bir çanta giysi ve içinde iki bin *reis* para bulunan bir kese– yanlarına alarak geceleyin köyden gittiler. Hem anne hem de baba tarafından kuzinleri olan Antônia ve Assunção'yu da yanlarında götürmelerinin sebebi, anne babalarını çiçek hastalığına kurban veren kızların kimsesizliğine acımalarıydı. Neredeyse çocuk yaştaki kızların varlığı yolculuğu daha da zorlaştırdı: *Caatinga*'da nasıl yürümek gerektiğini bilmiyor ve susuzluğa dayanmakta zorlanıyorlardı. Buna rağmen küçük grup Araripe Dağları'nı, Santo Antônio, Ouricuri, Petrolina köylerini ve San Francisco Nehri'ni aştı. Antônio'nun şanslarını denemek için seçtiği Bahia köyü Joazeiro'ya ulaştıklarında kız kardeşlerin ikisi de hamileydi: Antônia Antônio'dan, Assunção ise Honório'dan.

Ertesi gün, Antônio hemen ticarete atılırken, Honório, Sardelinha kardeşlerin yardımıyla bir çiftlik evi inşa etmeye koyuldu. Assaré ineklerini yolda satmışlardı ama katır duruyordu ve Antônio ona yüklediği bir damacana ateş suyunu şehirde küçük kadehlerde satmaya başladı. Sonraki aylarda ve yıllarda bu katıra, sonra bir başkasına ve daha sonra başkalarına yükleyeceği malları önce ev ev dolaşarak, ardından civardaki çiftlikleri ziyaret ederek ve en sonunda da avucunun içi gibi öğreneceği tüm *sertão*'ları

enine ve boyuna kat ederek oradan oraya taşıyacaktı. Morina balığı, pirinç, fasulye, şeker, karabiber, melas, kumaş, alkol ve ne sipariş ederlerse onun ticaretini yapıyordu. Devasa çiftliklerin ve yoksul ortakçıların tedarikçisine dönüştü ve Antônio'nun kervanlarını köylerde, dinsel misyon merkezlerinde ve kamp alanlarında görmek Çingene'nin Sirki'ni görmek kadar olağanlaştı. Joazeiro'da, Misericórdia Meydanı'ndaki dükkândaysa Honório ve Sardelinha kardeşler duruyordu. On yıl dolmadan, Vilanova kardeşlerin zengin olma yolunda ilerledikleri dile getirilmeye başlamıştı.

İşte o dönemde, aileyi ikinci kez altüst edecek felaket çıkageldi. İyi yıllarda yağmurlar aralık ayında başlıyordu; kötülerdeyse şubat ya da mart aylarında. O yıl mayıs olduğunda toprağa tek bir damla yağış düşmemişti. Debisinin üçte ikisini kaybeden São Francisco Nehri nüfusu iç kesimlerden gelenlerle birlikte dört katına çıkan Joazeiro'nun ihtiyacını karşılamakta artık zorlanıyordu.

Antônio Vilanova o yıl alacaklarının tek bir tanesini dahi tahsil edemedi ve ister büyük çiftlik sahibi olsun ister yoksul vatandaşlar, bütün müşterileri siparişlerini iptal ettiler. Canabrava baronunun en değerli mülkü olan Calumbí Çiftliği bile ondan bir avuç tuz dahi almayacağını bildirdi. Felaket günlerinden istifade etmeyi düşünen Antônio, kıtlık fiyatlara tavan yaptırdığı zaman satmak üzere, tahılları brandalara sarılı sandıkların içinde toprağa gömmüştü. Ancak felaket, hesapladığından çok daha büyük oldu. Eğer elindekileri hemen satmazsa yakında satın alacak kimse bulamayacağını anladı çünkü insanlar ellerinde avuçlarında kalan azıcık parayı Tanrı yağmur yağdırsın diye ayinlere, ayin alaylarına ve adaklara harcamaktaydı. (Ve herkes başlarına kapüşon geçirip kendilerini kırbaçlayan Tövbekârlar Topluluğu'na

katılmak istiyordu.) Bunun üzerine toprağa gömdüğü sandıkları çıkardı ve brandaya rağmen bütün tahılın çürüdüğünü gördü. Ama Antônio asla kendini bozguna uğramış hissetmiyordu. O, Honório, Sardelinha'lar, hatta çocuklar –onun bir, kardeşinin üç tane– tahılları ellerinden geldiğince temizlediler ve bir çığırtkan bütün köyü dolaşıp beklenmedik bir durumdan ötürü Vilanova'ların ertesi sabah ellerindeki tüm malları Matriz Meydanı' ndaki dükkânda satacağını duyurdu. Antônio ve Honório silahlarını kuşandılar ve herhangi bir kargaşayı engellemek için dört tane sopalı hizmetkâr tuttular. İlk başta her şey yolunda gitti. Sardelinha'lar tezgâhın arkasında müşterilere hizmet verirken altı adam dükkânın kapısını tutuyor ve insanları içeriye onar kişilik gruplar halinde alıyordu. Ama bir süre sonra insanları kapıda tutmak imkânsız hale geldi ve önlerine çıkan her engeli parçalayan kalabalık dükkânı işgal etti. Birkaç dakika için dükkândaki her şey, hatta kasadaki para bile yağmalandı. Alıp götüremediklerini tuz buz ettiler.

Yağma yarım saatten fazla sürmedi ve kayıp çok büyük olmasına rağmen aileden kimse fiziksel saldırıya maruz kalmadı. Honório, Antônio, Sardelinha'lar ve çocuklar sokakta oturup yağmacıların, köyün en zengin ürün çeşidine sahip dükkânını boşaltmalarını seyrettiler. Kadınların gözleri ağlamaklıydı, çocuklarsa üzerinde uyudukları minderlerden, giydikleri giysilerden ve oynadıkları oyuncaklardan geriye kalanlara bakıyorlardı. Antônio'nun beti benzi atmıştı. "Baştan başlamamız gerekiyor ahbap," diye mırıldandı Honório. "Ama bu köyde değil," diye cevap verdi kardeşi.

Antônio henüz otuzunu doldurmamıştı ama aşırı çalışma, yorucu yolculuklar, işine karşı saplantılı bağlılığı onu çok yıprattığı için daha yaşlı görünüyordu. Saçları dökülmüştü ve geniş alnı, sakalı ve bıyığı ona entelektü-

el bir hava veriyordu. Güçlü kuvvetliydi, omuzları biraz düşüktü ve yürürken bacaklarını sığır çobanları gibi dışa doğru büküyordu. Hayatı boyunca ticaretten başka bir şeye ilgi duymadı. Honório eğlencelere gidiyor ve bir ozanı dinlerken ya da arkadaşlarıyla São Francisco Nehri'nden canlı renklere boyanmış pruva başı süsleri göz kamaştıran teknelerin geçişini seyrederek sohbet ederken küçük bir kadeh anason likörü içmekten hoşlanıyordu; oysaki onun hiçbir sosyal hayatı yoktu. Yolculuk yapmadığı zamanlarda tezgâhın arkasına geçip hesapları kontrol ediyor ya da yeni ticari fikirler üstüne kafa yoruyordu. Çok sayıda müşterisi ama çok az dostu vardı ve pazar günleri Nossa Senhora das Grutas Kilisesi'nde görülse ve arada sırada Tövbekârlar Topluluğu mensuplarının araftaki ruhlara yardım etmek için kendilerini kırbaçladıkları ayin alaylarına iştirak etse de çok dindar biri olduğu söylenemezdi. Ciddi, sakin, inatçı ve zorluklarla yüzleşmeye hazırlıklı bir adamdı.

Bu sefer Vilanova ailesinin açlık ve susuzluktan bunalmış bir bölgedeki göç yürüyüşü, on yıl önce salgın hastalıktan kaçarken yaşadığından daha uzun sürdü; çünkü bir noktadan sonra hayvansız kaldılar. İç kesimlerden kıyı şeridine doğru geri çekilenlerle ilk karşı karşıya gelişlerinde Vilanova kardeşler onlara ateş etmek zorunda kalınca, Antônio ellerindeki beş katırın *sertão*'larda oradan oraya dolaşan aç insanlar için çok tahrik edici olduğuna karar verdi. Bu yüzden katırlardan dördünü Barro Vermelho'da bir avuç değerli taş karşılığında sattı. Sonuncuyu ise kesip kendilerine bir ziyafet çektiler, artan kısmı da tuzladılar; bu onları günlerce idare edecekti. Honório'nun çocuklarından biri dizanteriden ölünce onu Borracha'ya gömdüler; orada inşa ettikleri barınakta Sardelinha'lar tatlı patates, *moçó* denen kemirgenin eti ve *xique-xique* kaktüsüyle yaptıkları çorbayı satıyorlardı.

Ama orada da uzun süre dayanamayıp Patamuté ve Mato Verde'ye doğru göç ettiler. Orada Honório'yu bir akrep soktu. O iyileştikten sonra güneye doğru yollarına devam ettiler; haftalar süren bunaltıcı yürüyüş esnasında sadece hayalet köyler, terk edilmiş çiftlikler ve sanki büyülenmiş gibi, belli bir istikametleri olmadan ilerleyen iskelet kervanlarıyla karşılaşıyorlardı.

Pedra Grande'de Honório ve Assunção'nun oğlu basit bir soğuk algınlığından öldü. Bir battaniyeye sardıkları cansız bedeni toprağa gömdükleri sırada yaklaşık yirmi kişiden oluşan ve çoğunun derileri kemiklerine yapışmış, tunikleri ve sandaletleri sanki dünyanın bütün yollarını kat etmişçesine yıpranmış kadınlı, erkekli (aralarında insan suratlı ama dörtayak üzerinde yürüyen bir yaratıkla, yarı çıplak bir zenci de vardı) bir grup, kızılımsı bir toz bulutunun ortasında köye girdi. Başlarında uzun boylu, esmer, cıva gözlü ve saçları omuzlarına değen bir adam vardı. Doğrudan Vilanova ailesine doğru gitti ve cesedi mezara indirmekte olan kardeşleri bir işaretiyle durdurdu. "Senin oğlun mu?" diye boğuk bir sesle Honório'ya sordu. Beriki başıyla onayladı. "Onu böyle gömemezsin," dedi esmer adam kendinden emin bir şekilde. "Cennetin sonsuz şenliğine kabul edilmesi için onu gerektiği gibi hazırlamak ve uğurlamak gerekiyor." Ve Honório'nun cevap vermesini beklemeden yanındakilere döndü: "Tanrı Baba'nın onu sevinçle karşılaması için doğru dürüst bir cenaze töreni yapacağız." Bunun üzerine Vilanova'lar hacıların hareketlendiklerini, ağaçlara doğru koştuklarını, onlardan kestikleri parçaları çivilemek suretiyle uzun bir deneyimi yansıtan bir ustalıkla hemen bir tabut ve bir haç yaptıklarını gördüler. Esmer adam çocuğun ölüsünü kollarına alıp tabuta yerleştirdi. Vilanova'lar mezarı toprakla doldururken adam yüksek sesle dualar etti, diğerleriyse haçın etrafında diz

çökerek ilahiler okudular. Daha sonra, ağaçların altında dinlenmelerinin ardından, hacılar yola çıkmaya hazırlanıyorlardı ki, Antônio Vilanova cebinden bir madenî para çıkarıp azize uzattı. Adamın parayı almadığını ve alaycı bir ifadeyle baktığını görünce, "Sana şükranımızı göstermek için," diye üsteledi. Adam en sonunda, "Bana şükran duymanızı gerektirecek bir şey yok," dedi, "ama Tanrı Baba'ya olan borcunu bunlardan bin taneyle dahi ödeyemezsin." Bir an bekledikten sonra çok yumuşak bir tonda ekledi: "Toplamayı öğrenmemişsin, evlat."

Vilanova'lar düşünceli bir şekilde kalakaldılar ve hacıların gitmesinin üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra, böcekleri kaçıran bir ateşin etrafında otururken: "Adam delinin tekiydi, ahbap," dedi Honório. "Yolculuklarım esnasında bir sürü deli gördüm ama bu bir deliden fazlasına benziyordu," dedi Antônio.

İki yıl süren kuraklık ve felaketlerin ardından yağmurlar geri geldiğinde Vilanova'lar Caatinga do Moura' ya, yakınında Antônio'nun tuz çıkarmaya başladığı bir tuzlanın bulunduğu bir köye yerleşmişlerdi. Ailenin geri kalanı –Sardelinha'lar ve diğer iki çocuk– hayatta kalmışlardı, ama Antônio ile Antônia'nın oğlu gözlerini günlerce ovuşturmasına neden olan çapakların ardından görme yetisini yavaş yavaş yitirmişti ve şimdi geceyle gündüzü ayırt edebilse de ne insanların yüzlerini ne de nesnelerin doğasını tanıyabiliyordu. Tuzla, getirisi güzel bir iş oldu. Honório, Sardelinha'lar ve çocuklar bütün günü tuz kurutarak ve Antônio'nun satmaya götürdüğü torbaları hazırlayarak geçiriyorlardı. Kendine tahtadan bir araba yapmış ve saldırıya uğrarsa diye bir av tüfeğiyle silahlanmış olarak yolculuk ediyordu.

Caatinga do Moura'da yaklaşık üç yıl kaldılar. Yağmurlarla birlikte çiftçiler toprağı işlemek, sığır çobanlarıysa telef olmuş hayvan çiftliklerini yeniden canlandır-

mak üzere geri döndüler ve bütün bunlar Antônio için refahın geri gelişi demekti. Tuzlanın yanı sıra, kısa sürede bir de dükkân sahibi oldu ve alım satımın iyi kâr bıraktığı süvari birlikleriyle ticaret yapmaya başladı. O aralık ayında, tufanı andıran –ve Antônio'nun hayatında belirleyici olacak– yağmurlar, köyün içinden geçen dereyi azgın bir nehre dönüştürüp evleri önüne katıp götürerek kümes hayvanlarını ve keçileri boğup tuzlayı bir gecede bir çamur deryasının altına gömdüğünde, Antônio yanında götürdüğü tuzu satıp birkaç katır satın alma niyetiyle gittiği Kuzeydoğu Bölgesi'ndeki fuarda bulunuyordu.

Oradan bir hafta sonra döndü. Sular inmeye başlamıştı. Honório, Sardelinha'lar ve artık yanlarında çalışan yarım düzine işçi perişan haldeydi ama Antônio yeni felaketi sakinlikle karşıladı. Kurtarılabilenleri gözden geçirdi, bir not defterine hesaplar yaptı ve daha tahsil edecek bir sürü alacakları olduğunu, üstelik kendisinin kediler gibi dokuz canlı olduğunu ve bir selle yıkılıp gitmeyeceğini söyleyerek morallerini yükseltti.

Gene de o gece gözüne uyku girmedi. Bütün köy sakinlerinin sığındığı bir tepeceğin üzerinde bulunan bir tanıdıklarının evinde kalıyorlardı. Karısı onun hamakta dönüp durduğunu hissediyor, ay ışığının aydınlığında yüzündeki endişeyi görebiliyordu. Ertesi sabah Antônio onlara hazırlanmalarını söyledi çünkü Caatinga do Moura'dan gidiyorlardı. O kadar kararlı bir ifadeyle konuşmuştu ki ne kardeşi ne de kadınlar ona bunun nedenini sormaya cüret edebildiler. Yanlarında götüremeyecekleri şeylerin tümünü elden çıkardıktan sonra, balyalarla dolu arabayla bir kez daha yolların bilinmezliğine doğru hareket ettiler. O günlerde Antônio onlara şöyle bir itirafta bulundu: "Bu üçüncü uyarı oldu," diye mırıldandı gözbebeklerinin açık renk fonunda bir gölgeyle. "Bu su baskını bize ne olduğunu bilmediğim bir şeyi

yapmamız için gönderildi." Honório, utanmış gibi bir ifadeyle sordu: "Tanrı'nın uyarısı mı, ahbap?" "Şeytanınki de olabilir," dedi Antônio.

Bir hafta şurada, bir ay burada dolanıp durdular ve aile her seferinde bir yere kök salacaklarını zannediyor ama Antônio aniden gitmeye karar veriyordu. Bu son derece belirsiz bir şeyi ya da bir kimseyi arayış, hepsini kaygılandırıyordu ama hiçbiri bu sürekli yer değiştirmelere karşı çıkmadı.

En sonunda, *sertão*'larda yaklaşık sekiz ay süren oradan oraya sürüklenmenin ardından Canabrava baronunun kuraklık yüzünden terk edilmiş çiftliğine yerleştiler. Baron sığır sürülerini oradan götürdükten sonra geride kalan birkaç aile Vassa Barris'in kıyısındaki küçük toprak parçalarında tarım yapıyor ve keçilerini her zaman yeşil kalan Canabrava Dağları'na otlatmaya götürüyordu. Nüfusunun azlığından ve etrafının tepelerle çevrili oluşundan ötürü Canudos bir tüccar için çok uygun bir yer gibi görünmüyordu. Ne var ki harabe halindeki eski yönetici evine yerleşir yerleşmez Antônio sırtındaki bir yükten kurtulmuş göründü. Eski enerjisiyle, hemen yeni iş alanları yaratmaya ve ailenin yaşamını organize etmeye koyuldu. Bir yıl sonra, onun çabaları sayesinde Vilanova'ların dükkânı her yöne doğru on fersahlık bir mesafede mal alıp satar hale gelmişti. Antônio yine sürekli olarak yolculuk ediyordu.

Ama hacıların Cambaio'nun yamaçlarında belirdikleri ve olabildiğince yüksek sesle İyi İsa'yı öven ilahiler söyleyerek Canudos'un yegâne sokağından girdikleri gün evindeydi. Şimdi dükkân-ev olarak kullandıkları eski yönetim binasının tırabzanından o ateşli insanların yaklaştığını gördü. Alayın başını çeken morlu adam onlara doğru yürüyünce, kardeşi, karısı ve baldızı betinin benzinin attığını fark ettiler. Alev alev gözleri, derinden ge-

len sesi ve o sıskalığı hemen tanıdılar. "Toplamayı öğrendin mi?" diye soran aziz, yüzünde bir tebessümle elini tüccara doğru uzatınca Antônio Vilanova adamın parmaklarını öpmek için dizlerinin üzerine çöküverdi.

ÖNCEKİ MEKTUBUMDA size, önyargılı bir Fransisken rahibi vasıtasıyla haberdar olduğum Brezilya'nın iç kesimlerindeki bir halk isyanından bahsetmiştim yoldaşlar. Bugün size Canudos hakkında çok daha iyisini, isyanın içinden gelen ve hiç kuşkusuz mürit bulmak için bölgeyi dolaşan bir adamın tanık olduklarını aktaracağım. Ayrıca size, heyecan verici bir şeyden bahsedebilirim; silahlı bir çarpışma oldu ve *jagunço*'lar Canudos'a ulaşma niyetindeki yüz askeri bozguna uğrattılar. Şimdi bu devrimci işaretleri doğrulayan bir şey değil mi? Bir anlamda evet, ama davranışlarında çelişkiler taşıyan o adama bakarak hüküm verecek olursak, bu göreceli bir evet, zira bu kardeşlerimizde isabetli sezgiler ve doğru eylemler gerçeğe aykırı hurafelerle bir arada bulunuyor.

Bunları ismini bilmemeniz gereken bir köyden, kadınların ahlaki ve fiziksel köleliklerinin en uç noktada olduğu, çünkü patronun, babanın, erkek kardeşlerin ve kocanın baskısı altında yaşadıkları bir diyardan yazıyorum. Burada büyük toprak sahipleri oğullarının evleneceği kadını seçiyorlar ve kadınlar sokak ortasında öfkeli babalar ya da sarhoş kocalar tarafından, halkın kayıtsız bakışları altında dövülüyor. Alın size üzerinde kafa yoracak bir konu, yoldaşlar: Devrimin sadece insanın insan tarafından sömürüsünü değil, aynı zamanda kadının erkek tarafından sömürüsünü de sonlandırmasını ve sınıfların eşitliğinin yanı sıra cinsiyetlerin eşitliğini de sağlamasını temin etmek.

Canudos mesajcısının oraya aynı zamanda bir jaguar

ya da puma avcısı (güzel iş, hem dünyayı keşfediyorsun hem de sürüyü tehdit eden yırtıcıdan kurtuluyorsun) olan bir rehberle geldiğini öğrendim ve benim onunla görüşmemi sağlayan da aynı rehber oldu. Görüşme bir tabakhanede, güneş altında kuruyan derilerin ve kertenkelelerle oynayan çocukların arasında gerçekleşti. Adamı görünce kalbim daha hızlı atmaya başladı: Kısa boylu ve tıknazdı, teni melezlerin yerli atalarından gelen şu sarıyla gri arası solgunluktaydı ve yüzündeki yara izi daha ilk bakışta *capanga*, eşkıya ya da suçlu (her halükârda toplum kurbanı, zira Bakunin'in açıkladığı gibi, toplum suçları hazırlıyor ve suçlular onları işleyen unsurlardan başka bir şey değiller) geçmişini anlamamı sağladı. Deri kıyafetler giymişti (sığır çobanları dikenli arazide at binmek için öyle yapıyorlar), başında şapkası vardı ve bir av tüfeği taşıyordu. Gözleri çöküktü ve eblehti, bakışlarıysa –burada sıklıkla rastlandığı üzere– yandan ve kaçamaklı. Baş başa konuşmamızı istemedi. Sohbetimizi tabakhane sahibinin ve bize bakmadan, yerde yemek yiyen ailesinin önünde yapmak zorunda kaldık. Ona bir devrimci olduğunu, dünyadaki birçok yoldaşın onların Canudos'ta yaptıklarını, yani bir feodalin topraklarına el koymalarını, serbest aşkı getirmelerini ve bir askerî birliği bozguna uğratmalarını alkışladığını söyledim. Beni anlayıp anlamadığını bilmiyorum. İç kesimlerdeki insanlar, Afrika etkisinin gevezelik ve canlılık kazandırdığı Bahia'dakiler gibi değiller. Buradaki suratlar ifadesiz; insan onların duygu ve düşünceleri gizlemeye yarayan maskeler olduğunu düşünüyor.

Ona yeni saldırılara hazır olup olmadıklarını sordum, zira burjuvazi mukaddes özel mülkiyete karşı bir saldırı olduğunda yırtıcı bir hayvan gibi tepki gösterir. Bütün toprakların sahibinin İyi İsa olduğunu ve Vaiz'in Canudos'ta dünyanın en büyük kilisesini diktiğini söyle-

yerek beni çok şaşırttı. İktidarın onlara karşı askerlerini gönderme sebebinin kiliseler inşa etmeleri olmadığını açıklamaya çalıştım ama bana, evet bu sebeple gönderdiğini çünkü cumhuriyetin dini bitirmek istediğini söyledi. Orada işittiğim, yoldaşlar, cumhuriyete karşı tuhaf bir veryansındı, sakin bir özgüvenle dile getirilen, heyecanın esamesinin okunmadığı bir veryansın: Cumhuriyet, Kilise'ye ve inananlara karşı baskı uygulamak, daha önce Cizvitlere yaptığı gibi bütün dinî toplulukları yok etmek istiyor ve bu niyetinin en bariz kanıtı resmî nikâh kurumunu getirmiş olması, Tanrı tarafından yaratılmış evlilik töreninin mevcut olduğu bir ortamda, bu düpedüz dine küfür anlamına geliyor.

Canudos'un papazlar tarafından esinlenmiş tutucu bir hareket (Fransız İhtilali sırasındaki Vendée Ayaklanması gibi) olduğuna dair yukarıdaki satırları okuyan birçok okurun hayal kırıklığını ve kafasında oluşan soru işaretlerini tahmin edebiliyorum. Ama olay o kadar basit değil, yoldaşlar. Önceki mektubumdan biliyorsunuz ki Kilise, Vaiz'i ve Canudos'u lanetliyor ve *jagunço*'lar bir baronun topraklarına el koymuş durumdalar. Suratı yara izli adama monarşi zamanında Brezilya'daki yoksulların durumu daha mı iyiydi diye sordum. Bana hemen, evet diye cevap verdi çünkü köleliği kaldıran monarşi olmuştu. Ve bana şeytanın köleliği geri getirmek için Masonlar ve Protestanlar vasıtasıyla İmparator II. Pedro'yu devirdiğini söyledi. Gördüğünüz gibi, Vaiz müritlerinin kafasına cumhuriyetçilerin köleci oldukları fikrini yerleştirmiş. (Hakikati öğretmenin incelikli bir biçimi, sizce de öyle değil mi? Zira cumhuriyetçi sistemin temelini teşkil eden, insanın paranın sahipleri tarafından sömürüsü; feodalden daha az köleci değil.) Mesajcı çok kesin konuştu: "Yoksullar çok ıstırap çektiler ama artık bitti; nüfus sayımında sorulan soruları yanıtlamayacağız çünkü on-

ların niyeti, yeniden zincire vurup sahiplerine iade etmek için, özgürlüğünü kazanmış olanları belirlemek. Canudos'ta kimse cumhuriyete vergi ödemiyor, çünkü Tanrı'ya tekabül eden işlevlerin cumhuriyete atfedilmesini kabul etmiyoruz ve tanımıyoruz." Mesela hangi işlevler? "Çiftleri evlendirmek ve aşar toplamak." Ona Canudos'ta para işinin nasıl yürüdüğünü sorunca, bana sadece üzerinde Prenses Isabel'in yüzünün bulunduğu paraları, yani imparatorluk dönemi paralarını kabul ettiklerini açıkladı, fakat bu paralar artık neredeyse var olmadığı için gerçekte para orada yavaş yavaş ortadan kayboluyor. "Paraya ihtiyaç duyulmuyor çünkü Canudos'ta bir şeyi olanlar olmayanlara veriyor, çalışabilecek durumda olanlar, çalışamayanlar için de çalışıyor."

Ona mülkiyet ve parayı ortadan kaldırıp yerine malın ortak kullanımını getirmenin ne amaçla yapılırsa yapılsın, ateşli soyutlamalar adına dahi olsa, dünyanın mülksüzleri için cüretkâr ve değerli bir şey, herkes için bir telafi sürecinin başlangıcı olduğunu söyledim. Ve bu teşebbüsler er ya da geç onlara karşı şiddetli bir bastırma harekâtını tetikleyecekti, çünkü egemen sınıf böyle bir emsalin oluşmasına asla müsaade edemezdi: Bu ülkede bütün çiftlikleri ele geçirmek için haddinden fazla yoksul vardı. Vaiz ve yanındakiler harekete geçirmeye başladıkları gücün bilincinde miydiler? Adam gözlerimin içine bakarak, gözünü kırpmadan, bir yığın saçma sapan cümle sıraladı, size burada onlardan birini örnek olarak veriyorum: "Askerler hükümetin gücü değil zayıflığıdır, gerektiğinde Vassa Barris Nehri'nin suları süte, yamaçlarıysa mısır kuskusuna dönüşecek ve Kral Don Sebastião'nun (XVI. yüzyılda Afrika'da ölen bir Portekiz kralı) ordusu ortaya çıktığında onu karşılamak için bütün ölmüş *jagunço*'lar dirilecekler."

Bu şeytanlar, imparatorlar ve dinsel fetişler Vaiz'in

aşağı tabakaları eylemlerinde (sözlerinden farklı olarak) hedefi tutturan –çünkü onları sınıfçı toplumun ekonomik, toplumsal ve askerî temeline karşı ayaklandırmayı başarmış olan– bir devrimin parçası yapmak için izlediği stratejinin parçaları mı? Bu dinsel, efsanevi ve hanedanla ilgili simgeler, asırlardan beri Kilise'nin batıl inanışlı tiranlığına maruz kalmış kitlelerin ataletini sarsmaya muktedir yegâne unsurlar oldukları için mi Vaiz onları kullanıyor? Yoksa her şey bir tesadüf eseri mi? Biz tarihte tesadüfe yer olmadığını ve ne kadar keyfî görünürse görünsün, en karmaşık görünümün ardında bile her zaman üstü örtülü bir rasyonelliğin bulunduğunu biliyoruz, yoldaşlar. Vaiz kışkırtmakta olduğu tarihsel altüst oluşu hayal ediyor mu? O sezgi yoluyla hareket eden biri mi yoksa kurnazın teki mi? İhtimallerin hiçbiri göz ardı edilemez, özellikle de bunun önceden tasarlanmamış, anlık bir halk hareketi olma ihtimali. Rasyonellik her insanın, en kara cahilin bile beynine kazılıdır ve belli koşullar oluştuğunda gözlerini örten dogmatik bulutların ya da kelime dağarcığını kaplayan önyargıların arasında, tarihin doğrultusunda hareket ederken ona kılavuzluk edebilir. Bizden biri olmayan Montesquieu mutluluk ve mutsuzluğun organlarımızın belli bir düzene dayandığını yazmıştı. Devrimci eylem de bizi yöneten organların o iradesinden, yoksulların zihinlerinin bilim tarafından incelenmesini beklemeden doğabilir. Bahia *sertão*'sunda yaşanan bu mu? Bu ancak Canudos'un içinden doğrulanabilir. Yakında görüşmek üzere ya da sonsuza dek elveda.

VI

UAUÁ ZAFERİ Canudos'ta iki günlük şenlikle kutlandı. Fişekçi Antônio tarafından hazırlanan havai fişekler patlatıldı. Küçük Sofu'nun düzenlediği ayin alayları kısa sürede pıtrak gibi türeyen evlerin arasından bütün çiftliği dolaştı. Vaiz tapınak inşaatının bir iskelesinden her akşamüstü vaaz veriyordu. Canudos'u çok daha zorlu sınavlar bekliyor, korkuya yenik düşmemek gerekiyordu, İyi İsa inanç sahiplerine yardım edecekti. En sık tekrarlanan tema dünyanın sonuydu. Asırlardan beri bitkiler ve hayvanlar üretip insana barınak olan yerküre dinlenebilmek için Baba'dan izin isteyecekti. Tanrı bunu kabul edecek ve yıkım başlayacaktı. İncil'in sözleri bunu gösteriyordu: "Ahengi sağlamaya gelmedim! Bir yangını körüklemeye geldim!"

Böylece, Uauá'da yaşananlardan ötürü Bahia'da *Jornal de Notícias* ve İlerici Cumhuriyetçi Parti tarafından acımasızca eleştirilen yetkililer, Binbaşı Febronio de Brito'nun komutasında, ilkinden altı kat daha kalabalık olmasının yanı sıra iki 7,5 kalibrelik Krupp topu ve iki Nordenfelt mitralyözle donatılmış yeni bir birlik göndermeye karar verdiler. Queimadas'a kadar trenle gidecek olan birlik, oradan itibaren *jagunço*'ları cezalandırma seferine yayan devam edecekti. Bu arada Canudos'taki-

ler kıyamet gününe hazırlık yapıyorlardı ve aralarından bazı sabırsızlar, onun gelişini hızlandırmak ya da yerküreye bir an önce huzur kazandırmak bahanesiyle yöre halkında umutsuzluk uyandırma çabasına giriştiler. Sevgiden çılgına dönmüş bir halde Canudos'u dünyadan ayıran nehirlerin kıyılarında ya da *caatinga*'larda kurulu çiftlikleri ateşe vermeye başladılar. Evlerini barklarını kurtarmak için birçok çiftlik sahibinin ve köylünün onlara haraç vermesine rağmen çok sayıda çiftlik, ağıl, terk edilmiş ev, çoban barınağı ve kanun kaçaklarının sığınağı yangınların kurbanı oldu. Üzerinde kurulu olanı kömüre çevirmek suretiyle doğayı dinlendirmek isteyen bu gözü dönmüşleri kontrol altına almak için José Venancio, Pajeú, Başkeşiş João, Koca João ve Macambira'ların duruma el koyması gerekti. Küçük Sofu, İnsanların Anası ve Natuba'lı Leão da onlara azizin vaazlarını yanlış anladıklarını anlattılar.

Aralarına sürekli yeni hacıların katılmasına rağmen, Canudos o günlerde de açlık yaşamadı. Maria Quadrado, tuttuğu oruçlar bacaklarında güç bırakmadığında Vaiz'in koluna girip destek olmak, çiğneyebildiği bir parça ekmek kabuğunu ona yedirmek ya da ona dokunmak isteyen ve kör kızları, sakat çocukları ya da kaybolan kocaları için İyi İsa'dan ricacı olmasını isteyerek onu taciz eden hacılar tarafından ezilmesin diye kalkan vazifesi görmek için kendisine yardımcı olmalarını istediği bir grup kadını (Küçük Sofu onlara Kutsal Koro adını takmıştı) yanında kalmaları amacıyla Mabet'e götürdü. Bu arada diğer *jagunço*'lar şehrin erzak ihtiyacını karşılamakla ve savunmasıyla meşgul oluyorlardı. Bazıları eski hayatlarında Koca João gibi kaçak köle ya da Pajeú ve Başkeşiş João gibi birçok cinayetin faili *cangaceiro*'lar olmuştu ama onlar artık Tanrı'nın adamlarıydılar. Lakin bu dünyadan da tamamen kopmuyor, dünyevi işlere, açlığa ve savaşa du-

yarlı kalmayı sürdürüyorlardı ve Uauá'da olduğu gibi inisiyatifi ele alanlar yine onlar oldu. Bir taraftan yangın çıkaran güruhu zapt ederken, aynı zamanda çiftlik sahiplerinin İyi İsa'ya bağışlamaya razı geldikleri sığırları, atları, katırları, eşekleri Canudos'a getiriyor, unu, tahılı, giysileri ve hepsinden önemlisi akınlarından ele geçirdikleri silahları Antônio ve Honório'nun depolarına istifliyorlardı. Kısa bir süre içinde Canudos erzak ve malzemeyle doldu. Bu arada İncil'deki peygamberleri andıran elçiler tek başlarına tüm *sertão*'ları kat edip kıyı şeridine kadar iniyor ve insanları İt'in icadı olan cumhuriyete karşı seçilmişlerin yanında savaşmak için Canudos'a gitmeye teşvik ediyorlardı. Bunlar tunik yerine pantolon ve deri gömlek giyip ağızlarından bayağı insanların küfürleri dökülen tuhaf cennet mesajcılarıydılar; onları herkes tanıyordu çünkü günün birinde meleğin sürtünüşünü hissedip Canudos'a gidene kadar onlarla aynı çatıyı ve sefaleti paylaşmışlardı. Onlar geçmiştekiyle aynı kişiydiler, aynı bıçakları, karabinaları, palaları taşıyorlardı; bununla birlikte başka bir insan olmuşlardı, zira şimdi artık sadece Vaiz' den, Tanrı'dan ya da geldikleri yerden bulaşıcı bir inanç ve gururla bahsediyorlardı. İnsanlar onlara misafirperverlik gösteriyor, onları dinliyor ve birçoğu içlerinde ilk kez bir umut hissederek hemen çıkınını hazırlayıp yollara düşüyordu.

Binbaşı Febronio de Brito'nun kuvvetleri Queimadas'a varmıştı. Birlik beş yüz kırk üç asker, on dört subay ve Bahia'daki üç piyade taburundan (Dokuzuncu, Yirmi Altıncı ve Otuz Üçüncü) seçilmiş üç doktordan oluşuyordu; küçük yerleşim merkezi onları belediye başkanının söylevi, Santo Antônio Kilisesi'nin ayini, Belediye Meclisi'nin oturumu ve bütün sakinler Matriz Meydanı'nın etrafında bando eşliğinde düzenlenecek geçit töreninin keyfini çıkarabilsinler diye o günü tatil ilan ederek

karşıladı. Gönüllü ulaklar, geçit törenini dahi beklemeden, birliğin asker ve silah sayısıyla yolculuk planını Canudos'a ulaştırmak üzere çoktan yola çıkmışlardı. Haber oradakileri şaşırtmadı. Tanrı'nın Vaiz'in ağzından onlara bildirdiği şeyin gerçeklik tarafından teyidi onları neden şaşırtacaktı ki? Yegâne yeni haber askerlerin bu kez Cariacá, Acarí Dağları ve Ipueiras üzerinden gelecek olmasıydı. Başkeşiş João diğerlerine Cambaio'nun yamaçlarına siperler kazmayı, barut ve silah nakletmeyi ve adamlar yerleştirmeyi önerdi, çünkü Protestanlar mecburen oradan geçeceklerdi.

Vaiz o an için savaştan ziyade İyi İsa Tapınağı'nın inşaatını hızlandırmakla meşguldü. Gündoğumundan itibaren çalışmaları takip ediyordu, taş gereksinimi yüzünden iş yavaş ilerliyordu: Taşların giderek daha uzaklardaki ocaklardan taşınması gerekiyordu ve onları kulelere çıkarmak oldukça güç bir işti çünkü bazen makaraların ipleri kopuyor, taşlar iskelelerin ve çalışanların üzerine yağıyordu. Ya da bazen Vaiz çoktan çıkılmış bir duvarın yıkılmasını ve biraz daha öteye yapılmasını ya da içinden bir ses sevginin yönüne bakmadıklarını söylediği için kimi pencerelerin düzeltilmesini emrediyordu. Etrafı, onu rahatsız etmeye gelen sinekleri kovmak amacıyla sürekli olarak havayı döven Natuba'lı Leão, Küçük Sofu, Maria Quadrado ve koronun dindarları tarafından çevrili bir halde insanların arasında dolaştığı görülüyordu. Küçük keçi sürüleri ve eşyalarını yükledikleri arabalarıyla birlikte Canudos'a her gün üç, beş, on aile ya da hacı grubu geliyordu. Antônio Vilanova evler labirentinin arasında, kendi barınaklarını inşa etmeleri için onlara bir boşluk gösteriyordu. Her akşam Vaiz, henüz çatısı olmayan tapınakta vaazını vermeden önce yeni gelenleri kabul ediyordu. Yeniler, Küçük Sofu tarafından cemaatin arasından ona doğru yönlendiriliyordu ve Vaiz, daima

çok ötelere kaydığı hissini veren o bakışıyla onları kutsarken her ne kadar, "Tanrı başkası," diyerek engellemeye çalışsa da ayaklarını öpmek ya da tuniğine dokunmak için önünde yere kapanıyorlardı. Belli bir anda, ayağa kalkarak hoş geldin törenini kesiyordu, bunun üzerine iskelelere çıkan portatif merdivene kadar ona yol açıyorlardı. Boğuk bir sesle, hiç kımıldamadan, her zamanki konular hakkında (ruhun üstünlüğü, yoksul ve kanaatkâr olmanın avantajları, zalimlerden nefret ve doğru insanların sığınağı olması için Canudos'u kurtarma gerekliliği) vaaz veriyordu.

İnsanlar onu heyecanla, inanarak dinliyorlardı. Din artık bütün günlerini dolduruyordu. Eğri büğrü daracık sokakların sayısı arttıkça ayinler esnasında bir azizin ismiyle vaftiz ediliyorlardı. Her köşede dua nişleri ve Meryem Ana'nın, Çocuk İsa'nın, İyi İsa'nın ve Kutsal Ruh'un resimleri vardı, ayrıca her mahalle ve her meslek kendi koruyucu azizine sunaklar yapıyordu. Başladıkları yeni hayatı simgelemesi için yeni gelenlerin çoğu isim değiştiriyordu. Ancak Katolik ibadetlerin içine bazen, tıpkı tarladaki parazit bitkiler gibi, şüpheli geleneklerin sokulduğu da oluyordu. Mesela bazı melezler dua ederken dans etmeye başlıyorlardı ve onların, ayakları toprağa çılgınca vurduğunda akan terle birlikte günahların da çıktığına inandıkları söyleniyordu. Siyahlar yavaş yavaş Canudos'un kuzey kısmında toplandılar, çamur ve samanla inşa edilmiş kulübelerden oluşan bu ada daha sonra Mocambo adını taşıyacaktı. Sürpriz bir şekilde Canudos'a yerleşmeye gelen Mirandela yerlileri, ağır bir koku yayan ve onları kendilerinden geçiren otları herkesin gözü önünde kaynatıyorlardı. Hacıların yanı sıra elbette ki mucize pazarlayıcılar, işportacılar, iş bitiriciler, meraklılar da geldi. Birbirlerine yaslanan kulübelerde el falına bakan kadınlara, ölülerle konuşmalarıyla böbürle-

nen uyanıklara ve hayatlarını, Çingene'nin Sirki'ndekiler gibi, romanslar söyleyerek ya da iğneler batırarak kazanan ozanlara rastlanıyordu. Bazı otacılar yöreye özgü *jurema* ve *manacá* ağaçlarının çiçeklerini kaynatıp içmenin her türlü derde deva olacağını iddia ederken, tövbe hezeyanına kaptırmış kimi sofular var güçleriyle işlemiş oldukları günahları haykırıyor ve duyanlardan gelip onlara eziyet etmeleri için yalvarıyorlardı. Joazeiro'dan gelmiş olan bir grup o şehrin Tövbekârlar Topluluğu ayinlerini (oruç, cinsel perhiz, toplum önünde kendilerini kırbaçlama) Canudos'ta yapmaya başladı. Vaiz ilk başlarda kendi kendine işkence ve çileciliği özendirse de –acı çekme imanı güçlendirir, diyordu– sonunda endişeye kapıldı ve onlarla beraber batıl inanç, fetişizm ya da dindarlık kılığına girmiş her türlü merhametsizliğin içlerine girmesini engellemek için Küçük Sofu'dan girişte hacıları kontrolden geçirmesini istedi.

İnsani çeşitlilik Canudos'ta hiçbir şiddet olayı olmadan, kardeşçe bir dayanışmanın ortasında ve seçilmişlerin daha önce görmediği bir coşku ortamında bir arada yaşıyordu. Cüppesi delik deşik adamın her akşam söylediği gibi, yoksul oldukları için kendilerini gerçekten zengin hissediyorlardı. En azından ona karşı besledikleri sevgide, onları ayıran tüm farklılıklar ortadan kalkıyordu: Vaiz söz konusu olduğunda, sayıları yüzleri geçen ve artık binlerle ifade edilmeye başlayan o adamlar ve kadınlar, onlara umut aşılamak ve yazgılarıyla gurur duymalarını sağlamak için dermansızlıklarına, açlıklarına ve bitlerine kadar ulaşmayı başaran kişiye her şeylerini vermeye hazır, itaatkâr ve saygılı tek bir varlığa dönüşüyorlardı. Nüfusun katlanarak artmasına rağmen orada yaşam kaotik değildi. Haberciler ve hacılar yanlarında sığırlar ve erzak getiriyorlardı, ağıllar tıpkı depolar gibi ağzına kadar doluydu ve ne mutlu ki Vassa Barris'in eki-

li alanlar için suyu vardı. Başkeşiş João, Pajeú, José Venancio, Koca João, Pedrão ve diğerleri savaşa hazırlık yaparken, Honório ve Antônio şehri yönetiyordu: Hacıların adaklarını kabul ediyor, arsaları, gıda maddelerini ve giysileri paylaştırıyor ve hastalar, ihtiyarlar ve yetimler için kurulan sağlık ve sığınma evlerinin durumuyla ilgileniyorlardı. Sakinler arasında mülkiyet yüzünden çıkan kavgaların ihbarı da onlara yapılıyordu.

Günlük olarak deccalden haberler geliyordu. Binbaşı Febronio de Brito'nun birliği Queimadas'tan yola çıkmış ve 29 Aralık günbatımında varlığıyla kirlettiği Monte Santo'ya, yolda bir çıngıraklıyılanın sokması sonucunda ölen bir onbaşıdan mahrum olarak varmıştı. Vaiz hiç eleştirmeden olan biteni anlattı. İnsanların ateşli silahlar ve yıkıcı emellerle bütün dünyadan hacıları kendine çeken bir tapınağı hedef alması dine yönelik bir küfür, bir nefret değil miydi? Ama o zalimler, o gece ilk kez Belo Monte diye adlandırdığı Canudos toprağını çiğnemeye ant içmişti. Kendini kaybetmiş bir halde hacılardan, köleleri yeniden boyunduruklara göndermek, insanları vergilerle sömürmek, Kilise tarafından evlendirilmelerini ve gömülmelerini engellemek ve esas amacı onları kandırıp günah işletmek olan metrik sistem, istatistik haritası ve nüfus sayımı gibi tuzaklarla akıllarını karıştırmak isteyen din düşmanlarına boyun eğmemelerini istedi. O gece hepsi ellerinde silahlarla sabaha kadar nöbet tuttu. Masonlar gelmedi. Monte Santo'daydılar, engebeli arazide ilerlemekten ayarları bozulmuş Krupp toplarını tamir ediyor ve takviye kuvvet bekliyorlardı. İki hafta sonra kol düzeninde, Cariacá Vadisi yoluyla Canudos istikametine hareket ettiklerinde, izleyecekleri yol üzerinde casuslar yerleştirilmişti ve bunlar *caatinga* boyunca keçi mağaralarında ya da kafatası bir gözetleme noktasına dönüşmüş bir sığırın cesediyle gizlenen oyuklarda nöbet

tutuyorlardı. Düşmanın ilerleyişi ya da karşılaştığı engeller çok hızlı haberciler tarafından ânında Canudos'a ulaştırılıyordu.

Vaiz, düşman birliğinin topları ve makineli tüfekleri sürüklemek için korkunç zorluklar yaşadıktan sonra nihayet Mulungú'ya ulaştığını ve erzak sıkıntısından ötürü top arabasını çeken son sığır ve iki katırı kurban etmek zorunda kaldığını öğrendiğinde, cumhuriyetin askerlerini daha savaş başlamadan bozguna uğratmaya başladığına göre, Baba'nın Canudos'a karşı herhangi bir hoşnutsuzluğu olmasa gerek, diye yorumladı.

"KOCANIN yaptığına ne denir biliyor musun?" diye haykırıyor Galileo Gall öfkeden çatlak çatlak çıkan bir sesle. "Bir ihanet. Hayır, iki ihanet. Birincisi, bir anlaşması olan bana karşı. İkincisi Canudos'taki kardeşlerine karşı. O kendi sınıfına ihanet etti."

Jurema sanki neden bahsettiğini anlamıyormuş ya da dinlemiyormuş gibi ona gülümsüyor. Ocağın üzerine eğilmiş bir şey kaynatmakla meşgul. Pürüzsüz ve parlak yüzlü genç bir kadın, saçlarını salmış, üstünde kolsuz bir tunik var, yalınayak dolaşıyor ve gözleri hâlâ biraz önce Gall'in gelişinin onu içinden çekip çıkardığı uykuyla dolu. Şafak vaktinin zayıf ışığı duvarı oluşturan kazıkların arasından kulübeye sızıyor. İçeride bir ocak, köşede kap kacağın arasında yan yana uyuyan tavuklar, eski püskü birkaç eşya, odun yığınları, sandıklar ve Lapa Meryemi'nin bir resmi var. Uzun tüylü, küçük bir köpek Jurema'nın ayaklarının arasında dolaşıyor ve o tekmeleyip kovalamaya çalışsa da hemen geri geliyor. Bütün gece, onu silahlarla birlikte Queimadas'a geri getiren deri kıyafetlinin hızına ayak uydurabilmek için harcadığı gayretten ötürü hâlâ nefes nefese olan Galileo bir hamağa oturmuş, öfkeli bir

halde genç kadını inceliyor. Jurema dumanı tüten bir kâseyi ona uzatıyor.

"Jacobina Demiryolları'ndan adamlarla gitmeyeceğini söylemişti," diye mırıldanıyor Gall elinde kâse, kadının bakışlarını arayarak. "Neden fikir değiştirdi?"

"Gitmeyecekti çünkü talep ettiği ücreti ona ödemek istemiyorlardı," diye sakince cevap veren Jurema, ellerinin arasındaki dumanı tüten kâseye üflüyor. "Fikir değiştirdi çünkü gelip istediği parayı vereceklerini söylediler. Dün sizi görmek için Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'na gitti ama siz orada yoktunuz ve ne nereye gittiğinizi ne de ne zaman döneceğinizi bilen vardı. Rufino bu işi kaybedemezdi."

Galileo bunalmış bir halde iç çekiyor. Kâsesinden bir yudum almaya karar verince damağı yanıyor ve suratını acıyla buruşturuyor. Üfleyerek bir yudum daha içiyor. Yorgunluk ve keyifsizlikten alnı kırış kırış olmuş, gözlerinin etrafında da halkalar var. Arada bir altdudağını ısırıyor. Hızlı hızlı nefes alıyor ve terliyor.

Kâsesini höpürdetmekte olan Gall en sonunda homurdanarak soruyor:

"Bu lanet olası yolculuk ne kadar sürecek peki?"

"Üç-dört gün," diyor gelip onun karşısına, kayışlı eski bir bavulun ucuna ilişen Jurema. "Onu bekleyebileceğinizi ve dönünce sizi Canudos'a götüreceğini söyledi."

"Üç-dört gün," derken, öfkeyle gözlerini döndürüyor. "Yani üç-dört asır, demek istedin."

Dışarıda hayvanların çıngıraklarının tıngırtısı duyuluyor ve dışarı çıkmak isteyen tüylü köpekçik var gücüyle havlayarak kapıya atılıyor. Galileo yerinden kalkıp kazıkların yanına kadar gidiyor ve dışarı bir göz atıyor: Araba bıraktığı yerde, içinde birkaç koyunun olduğu, kulübenin bitişiğindeki ağılın hemen yanında duruyor. Hayvanların gözleri kocaman açılmıştı, ama şimdi sakin-

leştiler ve çıngırak sesleri kesildi. Kulübenin üzerinde kurulu olduğu tepeden güneşli havalarda Queimadas görünüyor ama bu gri şafak vaktinde, bulutlu gökyüzünün altında tek görünen engebeli ve taşlık bir çöl. Galileo tekrar hamağa oturuyor. Jurema kâseyi bir kez daha dolduruyor. Tüylü köpekçik kapının yanında havlayarak eşeleniyor.

"Üç-dört gün," diye düşünüyor Gall. Binlerce olayın yaşanabileceği üç-dört asır. Şimdi kalkıp başka bir rehber mi arayacak? Monte Santo'ya kadar tek başına gidip Canudos'a götürecek rehberi oradan mı bulacak? Onu silahlarla birlikte burada kalmaktan kurtaracak herhangi biri olabilir, çünkü yaşadığı bu sabırsızlığın bekleyişini katlanılmaz bir hale getireceği kesin, ayrıca Epaminondas Gonçalves'in korktuğu gibi, Binbaşı Brito'nun birliği beklenenden önce Queimadas'a varabilir.

"Rufino'nun Jacobina Demiryolları'ndan adamlarla gitmiş olması sakın senin suçun olmasın?" diye mırıldanıyor Gall. Jurema bir değnekle ateşi söndürüyor. "Rufino'nun beni Canudos'a götürecek olması senin hiç hoşuna gitmemişti."

"Evet, bundan hiç hoşlanmamıştım," diye kabul ediyor genç kadın ve bunu o kadar kendinden emin bir şekilde yapıyor ki, Gall bir an için öfkesini unutup gülecek gibi olduğunu hissediyor. Ama Jurema çok ciddi ve gözlerini kırpmadan ona bakıyor. Suratı asık, gergin teninin altında elmacık ve çene kemikleri çok belirgin bir şekilde görünüyor. Saçlarının gizlediği kafatasınınkiler de bu kadar belirgin, net, geveze, ele verici midir acaba? "O askerleri Uauá'da öldürdüler," diye ekliyor Jurema. "Şimdi herkes Canudos'a çok daha fazla askerin gönderileceğini söylüyor. Onu öldürmelerini ya da hapse tıkmalarını istemiyorum. O esaret altında yaşayamaz. Onun sürekli

olarak dolaşmaya ihtiyacı var. Annesi ona, 'Sende San Vito hastalığı[1] var,' diyor."

"San Vito hastalığı," diye tekrarlıyor Gall.

"Şu bir an bile hareketsiz duramayanlar," diye açıklıyor Jurema, "şu sürekli dans edenlerin hastalığı."

Köpek ısrarcı bir şekilde tekrar havlıyor. Jurema kulübenin kapısına kadar gidiyor ve kapıyı açıp onu ayağıyla iterek dışarı çıkarıyor. Dışarıdan havlama sesleri ve yeniden başlayan çıngırak tıngırtıları geliyor. Galileo suratında kederli bir ifadeyle, ocağın yanına dönen ve bir dalla korları karıştıran Jurema'nın hareketlerini izliyor. Dumandan bir iplik havada spiraller çizerek dağılıyor.

"Ayrıca Canudos, baronun mülkü ve baron bize her zaman yardım etti," diyor Jurema. "Bu eve, bu toprağa, bu koçlara baron sayesinde sahibiz. Siz *jagunço*'ları savunuyor, onlara yardım etmek istiyorsunuz. Sizi Canudos'a götürmek, onlara yardım etmek anlamına geliyor. Çiftliğini soyanlara Rufino'nun yardım etmesi sizce baronun hoşuna gider mi?"

"Tabii ki gitmez," diye homurdanıyor Gall alaycı bir tonda.

Koyunların çıngırakları bir kez daha ama şimdi çok daha şiddetli bir biçimde tıngırdamaya başlıyor ve yerinden fırlayan Gall iki adımda kazıkların yanına gidip dışarı bakıyor: Göz alabildiğine uzanan beyazımtırak enginlikte ağaçlar, kaktüsler, kayaların lekeleri belirmeye başlamış. Araba, çöl rengi brandaya sarılı yüküyle orada duruyor ve hemen yanında, bir kazığa bağlı katır var.

"Siz Vaiz'i İyi İsa'nın gönderdiğine inanıyor musunuz?" diye soruyor Jurema. "Haber verdiği şeylere inanıyor musunuz? *Sertão*'nun deniz, denizin *sertão* olacağı-

1. Huntington hastalığı. (Ç.N.)

na? Yoksulların karınlarını doyurmaları için Vassa Barris Nehri'nin sularının süte, yamaçlarının ise mısır kuskusuna dönüşeceğine?"

Bu gevezelikleri nasıl karşıladığını yüzündeki ifadeden tahmin etmeye çalışan Galileo Gall, ona baktığında tıpkı sözleri gibi gözlerinde de en ufak bir alay kırıntısı olmadığını görüyor. Onu çözemiyor: Parlak, uzun, silik sıradan bir yüz, diye düşünüyor, bir Hintlinin ya da bir Çinlininki kadar anlaşılmaz. Ya da Itapicurú tabakhanesinde söyleşi yaptığı Canudos habercisininki gibi. O az konuşan adamın da suratını gözlemleyerek ne hissettiğini ya da düşündüğünü anlamak imkânsızdı.

"Açlıktan nefesi kokanlarda içgüdü genellikle inançlardan daha güçlü oluyor," diye mırıldanıyor, Jurema'nın tepkilerini inceleyerek kâsedeki sıvıyı sonuna kadar içip bitirdikten sonra. "Saçmalıklara, enayiliklere, aptallıklara inanabilirler. Bunun hiç önemi yok. Önemli olan ne yaptıkları. Mülkiyeti, evliliği, toplumsal hiyerarşileri kaldırdılar, Kilise'nin ve devletin otoritesini reddettiler, bir birliği yok ettiler. Otoriteye, paraya, üniformaya, cüppeye karşı durdular."

Jurema'nın suratı hiçbir şey söylemiyor, hiçbir kası oynamıyor; koyu renkli, hafif çekik gözleri ona merak, sempati ya da şaşkınlık duymadan bakıyor. Nemli dudakları birleştikleri noktada büzüşmüşler.

"Onlar bunun farkında olmasalar da mücadeleyi bizim bıraktığımız noktadan aldılar. 'Fikir' onlarla beraber diriliyor," diyor hâlâ Gall, duydukları hakkında Jurema'nın ne düşünüyor olabileceğini kendine sorarak. "Ben işte bu yüzden buradayım. İşte bu yüzden onlara yardım etmek istiyorum."

Sanki bağırarak konuşmuş gibi hızlı hızlı nefes alıyor. Rufino'nun Queimadas'ta olmadığını öğrenince hissettiği hayal kırıklığıyla daha da ağırlaşan son iki günün

yorgunluğu, bedenini yeniden ele geçiriyor ve uyuma, gerinme, gözlerini kapatma arzusu o kadar büyük ki arabanın altında birkaç saat kestirmeye karar veriyor. Yoksa o işi burada, bu hamakta mı yapsa? Bunu ondan istemesi Jurema'ya münasebetsizlik gibi mi görünür?

"Oradan gelen, azizin gönderdiği, sizin görüştüğünüz o adam kimdi biliyor musunuz?" diye sorduğunu duyuyor. "O Pajeú'ydu." Gall'in etkilenmediğini görünce şaşkınlıkla ekliyor: "Pajeú'dan bahsedildiğini hiç duymadınız mı? O bütün *sertão*'nun en korkunç adamıdır. Eskiden çalarak ve öldürerek yaşıyor, yoluna çıkan talihsizlerin burunlarını ve kulaklarını kesiyordu."

Çıngırakların tıngırtısı yeniden duyuluyor, eşzamanlı olarak kulübenin kapısında tedirgin havlamalar ve katırın kişnemesi de. Gall, Canudos habercisini, yüzündeki yara izini, tuhaf suskunluğunu ve kayıtsızlığını hatırlıyor. Acaba ona silahlardan bahsetmeyerek bir hata mı yaptı? Hayır, çünkü o sırada onları gösterebilecek durumda değildi, gözüyle görmeden inanmazdı, bu onun güvensizliğini artırır ve bütün projeyi tehlikeye düşürürdü. Köpek dışarıda çılgına dönmüş bir şekilde havlıyor ve Gall, Jurema'nın demin ateşi söndürmekte kullandığı değneği kavradığını ve hızla kapıya gittiğini görüyor. Dalgın bir şekilde, hâlâ Canudos habercisini ve eğer onun eski bir eşkıya olduğunu bilseydi onunla diyaloğa çok daha kolay gireceğini düşünerek kapının sürgüsüyle güreşen Jurema'ya bakıyor ve işte tam o sırada, belli belirsiz bir şey, bir gürültü, bir sezgi, bir altıncı his ya da tesadüf ona neler yaşanacağını söylüyor. Çünkü Jurema kapının –dışarıdan itilerek ya da tekmelenerek– açılmasının şiddetiyle birden geriye doğru fırlatılıyor ve bir karabinayla silahlanmış adamın silueti eşikte beliriyor, Galileo hemen tabancasını çıkarıp davetsiz misafire nişan alıyor. Karabinanın patlaması köşede uyuyan ta-

vukları ayaklandırıyor ve kurşun ona isabet etmediği halde Jurema çığlık atarak yere düşerken, onlar korku içinde kanat çırparak kaçışıyorlar. Saldırgan ayaklarının dibinde bir kadın görünce, tereddüt ediyor, tavukların yarattığı kargaşanın arasında Gall'i bulması birkaç saniye sürüyor ve karabinasını ona doğru doğrulttuğunda, yüzünde sersem bir ifadeyle ona bakmakta olan Galileo tabancasını çoktan ateşliyor. Davetsiz misafir karabinasını elinden bırakıyor ve inleyerek geri geri gidiyor. Jurema bir kez daha çığlık atıyor. Galileo nihayet harekete geçiyor ve karabinaya doğru koşuyor. Onu almak için eğildiği sırada kapının aralığından yerde inleyerek kıvranan yaralının arkadaşını, elinde karabinasıyla koşarak yaklaşan ve bağırarak yaralıya bir şeyler söyleyen diğer adamı görüyor; daha ilerideyse, üçüncü bir adam silahların yüklü olduğu arabayı bir atın arkasına bağlamakla meşgul. Neredeyse nişan dahi almadan, tetiğe basıyor. Koşarak gelmekte olan adam silah sesiyle beraber tökezliyor, haykırarak yere yuvarlanıyor, Galileo ona tekrar ateş ediyor. Aklından, "İki kurşunum kaldı," diye geçiriyor. Yanında Jurema'nın kapıyı itip kapattığını, sürgüyü indirdiğini ve hızla evin diğer ucuna doğru gittiğini görüyor. Yere ne zaman düştüğünü sorgulayarak ayağa kalkıyor. Üstü başı toz toprak içinde, terliyor, dişleri takırdıyor ve tabancayı o kadar büyük bir güçle sıkıyor ki parmakları acıyor. Kazıkların arasından etrafa bir göz atıyor: Silah arabası uzaklarda bir toz bulutunun içinde gözden kaybolmakta, kulübenin önündeyse köpek, koyun ağılına doğru yerde sürünmekte olan iki yaralıya çılgınca havlıyor. Onlara doğru nişan alıp tabancasındaki son iki kurşunu sıkınca, köpek havlamalarının ve çıngırak gürültüsünün arasında bir insanın feryadını duyar gibi oluyor. Evet, onları vurdu, kulübeyle ağıl arasındaki mesafenin tam ortasında artık hareketsizler. Jurema çığlık at-

maya devam ediyor ve tavuklar delirmiş gibi gıdaklıyor, kanat çırparak oradan oraya kaçışıyor, eşyaları deviriyor, kazıklara ve Gall'in bedenine çarpıyorlar. Ellerini sallayarak onları kovalıyor ve yeniden etrafı gözetliyor. Şu neredeyse birbirinin üzerine yığılmış iki ceset olmasa, biraz önceki olayların hiçbiri yaşanmadı diyecek. Hırıltılar arasında soluklanarak tavukların arasından kapıya kadar gidiyor, tahtaların arasındaki boşluktan ıssız manzarayı ve birer karaltı halindeki bedenleri seçiyor. Düşünüyor: "Tüfekleri götürdüler." Düşünüyor: "Daha kötüsü, ölmüş olmaktı." Gözleri kocaman açılmış, hızlı hızlı nefes alıyor. En sonunda sürgüyü kaldırıp kapıyı açıyor. Dışarıda in cin top oynuyor.

Kulağında ağılın çitleri arasında dönüp durarak birbirine karışan, sonra ayrılan koyunların çıngırak tıngırtısı, hafif eğilerek biraz önce arabanın bulunduğu yere doğru koşuyor. Bunaltıyı midesinde ve ensesinde hissediyor: Bir toz bulutunun izi Riacho da Onça istikametine doğru ufukta gözden kayboluyor. Dişleri takırdamaya devam ederken derin bir nefes alıp elini kızıl sakalında gezdiriyor. Bir kazığa bağlı katır halinden memnun, tembellik etmekte. Ağır adımlarla kulübeye dönerken, artık birer cesede dönüşmüş, yerde yatan bedenlerin önünde durup onların yabancı, kavruk suratlarını, donup kalmış yüz hatlarını inceliyor. Derken yüzü birden kapıldığı öfke kriziyle çarpılıyor ve küfürler yağdırmaya, kımıldamayan her şeyi gaddarca tekmelemeye başlıyor. Öfkesi köpeğe de bulaşıyor; hayvan havlıyor, sıçrayıp duruyor ve cesetlerin sandaletlerini dişliyor. Galileo sonunda sakinleşiyor. Ayaklarını sürüyerek kulübeye dönüyor. Onu kaçışarak karşılayan tavukların kanat çırpışlarından korunmak için ellerini yüzüne götürüyor. Jurema ürkek silueti, yırtık tuniği, hafif açık ağzı, gözyaşı dolu gözleri ve karışık saçlarıyla odanın tam ortasında duruyor. Etra-

fındaki dağınıklığa şaşkın gözlerle, sanki evinde yaşananlara anlam veremiyormuş gibi bakarken Gall'in girdiğini görüyor ve hemen ona doğru koşup anlaşılmaz sözcükler geveleyerek göğsüne sarılıyor. Gall hiçbir şey düşünemeden kaskatı kesiliyor. Kadını göğsünün üzerinde hissediyor, kendininkine yapışık o bedene, gözlerinin altında titreyen o boyna şaşkınlık ve korkuyla bakıyor. Kokusunu duyuyor ve nasıl olduysa düşünmeyi başarıyor: "Bu bir kadının kokusu." Şakakları dışarı fırlayacak gibi. Biraz çabayla kolunu kaldırıp Jurema'nın omuzlarına doluyor. Hâlâ elinde tuttuğu tabancayı yere bırakıyor ve dağınık saçları parmaklarıyla beceriksizce düzeltiyor: "Beni öldürmek istiyorlardı," diye fısıldıyor Jurema'nın kulağına. "Ama artık tehlike kalmadı çünkü peşinde oldukları şeyi alıp götürdüler." Genç kadın yavaş yavaş sakinleşiyor. Hıçkırıkları ve bedeninin titreyişi kesiliyor, Gall'i saran elleri gevşeyip çözülüyor. Ama Gall onu kucaklamayı ve saçlarını okşamayı sürdürüyor, Jurema kendini kurtarmayı denediğindeyse onu bırakmıyor. "*Don't be afraid*," diye fısıldıyor gözlerini hızla kırpıştırarak, "*they are gone. They...*"[1] Suratında yeni, tuhaf, ivedi ve yoğun bir şey belirdi, giderek büyüyen ve onun tam anlamıyla farkında değilmiş gibi göründüğü bir şey. Dudakları Jurema'nın boynunun çok yakınında. Kadın geriye doğru güçlü bir hamle yaptığı anda göğsünü de örtüyor. Şimdi Gall'den kurtulmak için büyük çaba harcıyor ama beriki onu bırakmıyor ve sımsıkı tutmaya devam ederken, kadının anlayamadığı aynı cümleyi defalarca fısıldıyor: "*Don't be afraid, don't be afraid.*" Jurema iki eliyle birden ona vuruyor, tırmalıyor ve sonunda elinden kurtulup kaçmayı başarıyor. Ama Galileo odanın içinde onun peşinden ko-

1. (İng.) Korkma, onlar gittiler. Onlar... (Ç.N.)

şuyor, yakalayıp kollarının arasına hapsediyor ve eski bavula takılıp tökezleyince birlikte yere devriliyorlar. Jurema tekmeler savuruyor, tüm gücüyle mücadele ediyor ama çığlık atmıyor. Sadece ikisinin kesik kesik nefes alışları, boğuşmanın gürültüsü, tavukların gıdaklayışı, köpeğin havlaması, çıngırakların tıngırtısı duyuluyor. Kurşuni bulutların arasından güneş yavaş yavaş çıkıyor.

ÇOK KISA bacaklar ve kocaman bir kafayla doğdu, bu yüzden Natuba sakinleri İyi İsa'nın onu bir an önce alıp götürmesinin hem kendisi hem de anne babası için daha iyi olacağını düşündüler, zira yaşarsa sakat ve aptal kalacaktı. Bunlardan sadece ilki doğru çıktı, çünkü tay yetiştiricisi Celestino Pardinas'ın küçük oğlu hiçbir zaman diğer insanlar gibi yürüyemese de keskin bir zekâya, her şeyi öğrenmeye hevesli bir zihne ve herkesi güldüren o koca kafasının içine bilgi bir kere girdi mi, onu orada sonsuza kadar saklama kapasitesine sahipti. Ondaki her şey bir tuhaftı: Pardinas'lar gibi normal bir ailede deforme doğması, sağlıksız görünümlü bir hilkat garibesi olmasına rağmen ölmemesi, hatta hastalık nedir bilmemesi, insanlar gibi iki ayak üzerinde yürümek yerine dörtayak üzerinde yürümesi, kafasının zayıf bedeni tarafından taşınmasının bir mucize gibi görünecek denli büyümesi, hepsi sıra dışıydı. Ancak Natuba sakinlerinin onun tohumunun tay yetiştiricisi tarafından değil şeytan tarafından atıldığını mırıldanmalarına neden olan olay, kimse ona göstermediği halde okuma yazmayı öğrenmesi oldu.

Ne Celestino'nun ne de Dona Gaudencia'nın aklına onu, tuğla imal etmenin yanı sıra Portekizce, Latince ve biraz da din bilgisi öğreten Don Asenio'ya götürmek geldi (muhtemelen böyle bir şeyin faydasız olacağını düşünüyorlardı). Derken bir gün köye uğrayan postacı Mat-

riz Meydanı'ndaki panolara bir duyuru astı ve aynı şeyi güneş batmadan önce daha on köyde yapması gerektiğini bahane ederek orada yazılanları halka yüksek sesle okuma zahmetine girmedi. Natuba sakinleri hiyeroglifleri deşifre etmeye çalışırken yerden Leão'nun cılız sesini işittiler: "Hayvanlar için salgın hastalık tehlikesi olduğunu ve ahırların kreolinle dezenfekte edilmesi, çöplerin yakılması, içmeden önce su ve sütün kaynatılması gerektiğini söylüyor." Don Asenio duyuruda bunların yazdığını teyit etti. Kendisine okumayı kimin öğrettiğini söylemesi için köylüler tarafından sıkıştırılan Leão'nun yaptığı açıklama birçoğuna kuşkulu gözüktü: Don Asenio, ustabaşı Felisbelo, otacı Don Abelardo ya da kalaycı Zósimo gibi okuma yazma bilenleri izleyerek öğrenmişti. İçlerinden hiçbiri ona ders vermemişti ama dördü de bir yöre sakininin mektubunu okurken ya da istediklerini yazarken oturdukları taburenin yanında Leão'nun o kirpi saçlı kocaman kafasını ve sorgulayıcı gözlerini uzattığını birçok kez gördüklerini hatırladılar. Gerçek şu ki Leão öğrenmişti ve o günden itibaren sürekli olarak, günün her vaktinde, okurken görüldü; Natuba'nın yasemin ağaçlarının gölgesine büzüşüyor ve gazeteler, ilmihaller, dua kitapları, duyurular ve eline geçen her türlü basılı şeyi okuyordu. Böylece ucunu kendisinin kestiği bir kanat tüyü ve kırmız böceğiyle çeşitli bitkilerin karışımından elde edilmiş boyayı kullanarak büyük ve ahenkli harflerle doğum günü kutlamalarını, ölüm, düğün, doğum, hastalık ilanlarını ya da Natuba sakinlerinin başka köylere ilettikleri ve posta şirketinin atlısının haftada bir uğrayıp aldığı sıradan dedikoduları kaleme alan kişiye dönüştü. Leão ayrıca köylülere gelen mektupları da okuyordu. İnsanların kâtipliğini ve okuyuculuğunu sırf eğlencesine, tek kuruş almadan yapıyordu ama bu hizmetleri karşılığında armağanlar aldığı oluyordu.

Gerçek adı Leão değil Felicio'ydu ama bölgede sıklıkla görüldüğü üzere, lakap bir kez yerleştikten sonra esas ismi kovdu. Ona belki de dalga geçmek için, muhtemelen kocaman kafasından ötürü Leão[1] dediler ama zaman içinde bu kafa, sanki şakacıları haklı çıkarmak istercesine, kulaklarını örten ve hareket ettikçe iki yanda dalgalanan gür saçlarla kaplanacaktı. Ya da bu lakap ona belki de bir hayvanınkine benzediğinden kuşku olmayan yürüme şeklinden ötürü konmuştu: Aynı anda hem ayaklarından hem de –toynağı andıran deri ayakkabı tabanlarıyla koruduğu– ellerinden destek alarak ilerlese de yere kesintili bir biçimde değen kısacık bacakları ve uzun kollarıyla yürüyüşü, bir yırtıcınınkinden ziyade bir maymununkine benziyordu. Her zaman böyle iki büklüm değildi, arada sırada ayağa kalkabiliyor ve gülünç bacaklarının üzerinde birkaç adım atabiliyordu ama bunları yapmak onu çok fazla yoruyordu. Bu özel hareket etme biçiminden ötürü hiçbir zaman pantolon giymedi, daima kadınlar, misyonerler ya da İyi İsa'nın tövbekârları gibi tunikle dolaştı.

Onların tüm yazışmalarını kaleme alan kişi olmasına rağmen Natuba sakinleri Leão'yu hiçbir zaman tam anlamıyla benimsemedi. Kendi anne babası bile onun ebeveynleri olmaktan duydukları utancı gizlemekte zorlanırken ve bir keresinde onu vermeyi bile denemişken, Natuba'lı kadınların ve erkeklerin o mahlukun kendileriyle aynı türden olduğunu kabul etmeleri nasıl beklenebilirdi ki? Bir düzineyi bulan kız ve erkek Pardinas kardeşler ondan uzak duruyordu ve Leão'nun, yemeklerini onlardan ayrı, küçük bir sandığın içinde yediği herkesçe biliniyordu. Bu yüzden ana baba ve de kardeş sevgisini

1. (Port.) Aslan. (Ç.N.)

hiç tatmadığı gibi arkadaşlık duygusunun nasıl bir şey olduğunu da hiçbir zaman bilemedi; çünkü yaşıtları ilk başlarda ondan korktular, daha sonralarıysa tiksindiler (buna karşılık, aşka dair bir şeyler hissetmiş gibi görünüyordu). Onları oynarken görünce yanlarına yaklaşmaya yeltendiğinde taş, tükürük ya da küfür yağmuruna tutuluyordu. Kaldı ki onların yanına yaklaştığı nadir görülen bir durumdu. Çok küçüklüğünden beri sezgisi ya da zekâsı, şaşmaz bir şekilde diğer insanların ona karşı her zaman soğuk ya da itici, sıklıkla da çok zalim olacaklarını, bu yüzden de hepsinden uzak durması gerektiğini ona öğretti. O da en azından su kanalı olayına kadar böyle yaptı ve insanlar onun şenliklerde ve pazarlarda bile temkinli bir mesafeyi koruduğunu gördüler. Natuba'da kutsal bir ayin düzenlendiğinde Leão verilen vaazları tıpkı bir kedi gibi Nossa Senhora da Conceição Kilisesi'nin çatısından dinliyordu. Ancak bu uzak durma stratejisi bile korktuğu şeylerin başına gelmesini tamamen engelleyemedi ve bunların en kötülerinden birini ona Çingene'nin Sirki yaşattı. Bu sirk Natuba'dan akrobatlar, medyumlar, ozanlar ve palyaçoların oluşturduğu garip yaratıklar kervanıyla birlikte senede iki kez geçiyordu. O seferlerin birinde Çingene, çocuklarını sirk yıldızı yapacağını söyleyerek tay yetiştiricisi babadan ve anne Dona Gaudencia'dan, Leão'yu yanında götürmek için izin istedi. "Benim sirkim onun dikkat çekmeyeceği yegâne yer," dedi anne babaya, "üstelik orada faydalı olacak." Kabul ettiler. Çingene onu yanında götürdü ama bir hafta sonra Leão sirkten kaçmış ve yeniden Natuba'ya dönmüştü. O zamandan beri Çingene'nin Sirki ne zaman gelse hemen ortadan kayboluyordu. Onu en çok korkutan da sarhoşlardı, bütün gün hayvan güttükten, onları damgaladıktan, iğdiş ettikten ya da kırktıktan sonra köye dönüyor, atlarından iner inmez susuzluklarını gidermek

için Dona Epifanía'nın dükkânına koşuyorlardı. Oradan sarmaş dolaş şarkılar söyleyerek, sendeleyerek, bazen neşeli bazen öfkeli bir halde çıkıyor ve eğlenmek ya da stres atmak için onu arıyorlardı. Leão korkunç keskin bir duyma yetisi geliştirmişti ve kahkahaları ya da küfürleri sayesinde onları çok uzak mesafelerden algılayabiliyor ve böyle durumlarda, fark edilmemek için duvarlara ya da evlerin cephesine yapışık bir halde sıçrayarak evine koşuyordu; eğer evin çok uzağındaysa, tehlike geçene kadar otların arasına ya da bir çatıya saklanıyordu. Ancak her zaman onlardan kaçmayı başaramıyordu. Bazen bir numaraya başvurarak –mesela kasaba hâkimine vereceği bir dilekçeyi yazdırmak için falancanın onu çağırdığını söyleyen bir haberci göndererek– onu yakalıyorlardı. O zaman, görünenlerin haricinde tuniğinin altında başka garipliklerinin olup olmadığını teyit etmek için onu çırılçıplak soyup bir atın üzerine bindirerek ya da karışımlarından ne çıkacağını görmek için onu bir keçiyle çiftleştirmeye çalışarak saatlerce onunla oynuyorlardı.

Sevgiden ziyade bunu bir onur meselesi olarak gördükleri için, eğer bu yapılanlardan haberdar olurlarsa Celestino Pardinas ve yakınları duruma el koyup şakacıların karşısına dikiliyorlar, onları tehdit ediyorlardı. Bir keresindeyse *cachaça*'yla kafayı bulan bir grup köylü, kâtibi pekmeze bulayıp çöplerin içinde yuvarladıktan sonra bir ipin ucuna bağlayıp türü meçhul bir hayvan gibi sokaklarda gezdirmeye kalkmıştı. Bunu duyan abileri, ellerinde bıçaklar ve sopalarla kardeşlerini kurtarmaya koştular. Ancak akrabaları ailenin bu ferdi yüzünden bulaşmak zorunda kaldıkları bu tür olaylardan bıkmış görünüyordu. Leão bunu herkesten daha iyi bildiği için, tacizcilerini ihbar ettiği hiçbir zaman görülmedi.

Celestino Pardinas'ın küçük oğlunun kaderi, kalaycı Zósimo'nun ölü doğan ya da doğduktan birkaç gün son-

ra ölen altı çocuğu arasında hayatta kalmış olan yegâne kızcağızı Almudia'nın yüksek ateş ve kusmalarla yatağa düştüğü gün keskin, kalıcı bir dönüşe uğradı. Tıpkı anne babasının duaları gibi Don Abelardo'nun ilaçları ve efsunları da bir işe yaramadı. Bunun üzerine otacı, kıza nazar değdiğine ve ona nazarı dokunan kişi bulunmadığı sürece her çabanın boşa gideceğine hükmetti. Hayatlarının odak noktasını teşkil eden kızlarının durumuna kahrolan Zósimo ve karısı Eufrasia hemen Natuba'nın tüm evlerini dolaşıp araştırmaya giriştiler. Sonunda üç değişik ağızdan, kızın Mirandola Çiftliği'ne doğru akan sulama kanalının kıyısında tuhaf bir şekilde Leão'yla birlikte görüldüğünü öğrendiler. Sorgulanan hasta kız, yarı hezeyan halinde, o sabah vaftiz babası Don Nautilo'ya giderken kanalın yanından geçtiği sırada Leão'nun onun adına bestelediği bir şarkıyı söylemek için izin istediğini itiraf etti. Ve Almudia koşarak kaçmadan önce şarkısını söylemeyi başarmıştı. Onunla ilk kez orada konuşmuştu ama kız çok önceden beri ne zaman köyde dolaşmaya çıksa, sözüm ona tesadüfen, sürekli Leão'yla karşılaştığını fark etmiş ve tam yanından geçtiği sırada onun büzüşme biçiminden kendisiyle konuşmak istediğine dair bir tahmin yürütmesine neden olmuştu.

Zósimo hemen av tüfeğini kaptı ve etrafı onun gibi silahlı yeğenleri, kayınbiraderleri ve yakın arkadaşlarıyla çevrili halde, peşlerinde büyük bir kalabalıkla Pardinas'ların evine gidip Leão'yu yakaladı, silahın namlusunu gözlerinin üzerine dayadı ve ondan, Don Abelardo'nun, kızın içinden kötülüğü kovabilmesi için şarkıyı tekrar söylemesini istedi. Leão hiçbir şey söylemedi, kocaman açılmış gözleriyle debelenip durdu. Eğer büyüyü kaldırmazsa o iğrenç koca kafasını dağıtacağını defalarca tekrarladıktan sonra, kalaycı tüfeğin horozunu çekti. Bir panik ışıltısı kocaman zeki gözlerde bir saniyeliğine çaktı. "Eğer beni öl-

dürürsen, büyüyü öğrenemeyeceksin ve Almudia ölecek," diye mırıldandı korkudan tanınmaz hale gelmiş cılız sesiyle. Mutlak bir sessizlik hâkimdi. Zósimo terliyordu. Akrabaları ellerinde av tüfekleriyle, Celestino Pardinas ve oğullarının müdahale etmesini engelliyorlardı. "Eğer onu sana söylersem gitmeme izin verecek misin?" diye soran hilkat garibesinin tiz sesi yeniden işitildi. Zósimo kabul etti. Bunun üzerine Leão bir yeniyetmenin kısık sesiyle arada takılarak şarkıyı söylemeye başladı. Orada hazır bulunan ve bulunmamalarına rağmen bulunduklarına yemin eden Natuba sakinlerinin daha sonra yorumlayacağı, hatırlayacağı, birbirine anlatacağı üzere, içinde Almudia isminin geçtiği bir aşk şarkısı söyledi. Leão şarkısını bitirdiğinde duyduğu utanç gözlerinden okunuyordu. "Şimdi beni bırak," diye kükredi. "Seni kızım iyileştikten sonra bırakacağım," dedi kalaycı alçak bir sesle. "Ama eğer iyileşmezse, seni onun mezarının yanında yakacağım. Sana onun ruhu üzerine yemin ederim." Üzerlerine doğrultulmuş silahlar yüzünden kımıldamadan duran Pardinas'lara –baba, anne, kardeşler– baktı ve şüpheye mahal bırakmayan bir tonda ekledi: "Senin ailen ve benim ailem asırlarca birbirlerine girseler de seni diri diri yakacağım."

Almudia aynı gece kan kustuktan sonra öldü. Köy sakinleri Zósimo'nun ağlayacağını, saçlarını yolacağını, Tanrı'ya lanetler yağdıracağını ya da sızana kadar *cachaça* içeceğini düşünüyorlardı. Ama o bunların hiçbirini yapmadı. Önceki günlerin şaşkınlığı yerini soğuk bir kararlılığa bırakmıştı ve hem kızının toprağa verilişini hem de onun büyücüsünün ölümünü işte bu kararlılıkla tasarladı. Hiçbir zaman kötücül, saldırgan, şiddete meyilli biri olmamış, her zaman yardımsever ve dost canlısı olarak tanınmıştı. Bu yüzden herkes ona merhamet ediyor ve yapacağı şeyi peşinen bağışlıyordu, hatta bunu onaylayanlar bile vardı.

Zósimo mezarın tam yanına bir kazık çaktırıp oraya saman ve kuru dallar taşıttı. Pardinas'lar evlerinde hapis tutuluyordu. Leão, elleri ve ayakları bağlı halde kalaycının evinin avlusunda duruyordu. Geceyi orada, cenaze nöbetinin dualarını, feryatlarını, ayinlerini ve başsağlığı dileklerini dinleyerek geçirdi. Ertesi sabah onu iki eşeğin çektiği bir arabaya bindirdiler ve kortej her zaman olduğu gibi belli bir mesafeden takip etti. Mezarlığa varınca, tabutu indirirken ve yeni dualar edilirken, iki yeğen onu kalaycının talimatları doğrultusunda kazığa bağlayıp etrafına onu tutuşturacak olan samanı ve dalları hazırladı. Kurban etme olayını seyretmek üzere neredeyse bütün köy oraya toplanmıştı.

Tam o sırada aziz geldi. Natuba'ya muhtemelen o gece ya da sabah erkenden ayak basmış ve biri onu yaşanmakta olanlarla ilgili bilgilendirmişti. Ancak bu açıklama, doğaüstü olanın doğal olandan daha inanılabilir göründüğü köy halkı için fazla olağandı. Onlar, bir hatayı düzeltmek, bir cinayeti engellemek ya da sadece kudretinin bir kanıtını göstermek için azizi Bahia *sertão*'sunun o ücra köşesine tam o anda getirenin geleceği görme yeteneği ya da İyi İsa olduğunu söylediler. Yıllar önce, Natuba'da ilk kez vaaz verdiğinde olduğu gibi yalnız gelmiyordu, vaaz vermekle kalmayıp ayrıca Matriz Meydanı'ndaki terk edilmiş Cizvit manastırının şapelini de onardığı ikinci seferdeki gibi yanında sadece iki-üç hacı yoktu. Bu kez en azından otuz kadar onun gibi sıska ve yoksul ama gözlerinden mutluluk okunan insan ona eşlik ediyordu. Kalabalık, müritlerinin önünde yürüyen azize, üzerine son küreklerin atıldığı mezara kadar yol açtı.

Morlu adam başı öne eğik bir şekilde toprağa bakan Zósimo'ya çok şefkatli olmasa da sevecen bir sesle sordu: "Onu en güzel elbisesiyle, iyi yapılmış bir tabutla mı gömdün?" Zósimo başını evet anlamında salladı. "Onu

sevinçle cennetine kabul etmesi için Baba'ya dua edeceğiz," dedi Vaiz. O ve tövbekârları mezarın etrafında dualar ettiler ve ilahiler okudular. Aziz ancak bütün bunlardan sonra kazığa bağlı duran Leão'yu işaret ederek sordu: "Bu delikanlıyı ne yapacaksın, kardeşim?" "Onu yakacağım," diye cevap verdi Zósimo. Ve ötüyormuş gibi gelen bir sessizliğin içinde nedenini anlattı. Aziz hiç itirazsız kabul etti. Ardından Leão'ya döndü ve insanların biraz geri çekilmeleri için eliyle bir işaret yaptı. Kalabalık birkaç adım geri gitti. Aziz yere doğru eğildi ve kazığa bağlı olan Leão'nun kulağına bir şeyler söyledikten sonra, onun ne diyeceğini duymak için bu kez kendi kulağını onun ağzına yaklaştırdı. Böylece Vaiz'in ağzının diğer kulağa, sonra kulağının diğer ağza gidip gelmesiyle aralarında kimsenin duyamadığı bir şekilde konuştular. Kimse yerinden kıpırdamıyor, herkes olağanüstü bir şeyin olmasını bekliyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse daha sonra yaşananlar bir adamın ateşte yanmasını seyretmek kadar şaşırtıcı oldu. Çünkü konuşmalarının sona ermesinin ardından hiçbir zaman kaybetmediği sakinliğiyle ve yerinden kıpırdamadan Vaiz şöyle dedi: "Gel ve onu çöz!" Kalaycı ne yapacağını bilmez bir halde ona baktı. "Onu bizzat senin çözmen gerekiyor," diye insanları ürperten bir vurguyla kükredi morlu adam. "Yoksa kızının cehenneme mi gitmesini istiyorsun? Oradaki alevler daha sıcak değil mi? Senin tutuşturmak istediğin ateşten daha uzun sürmüyorlar mı?" diye, sanki böylesine bir aptallık karşısında dehşete kapılmışçasına bir kez daha kükredi. "Batıl, dinsiz, günahkâr," diye tekrarladı. "Yapmak istediğinden pişmanlık duy, gel ve onu çöz, ondan af dile, senin korkaklığın ve kötülüğün yüzünden, senin Tanrı'ya inancının zayıflığı yüzünden kızını İt'in olduğu yere göndermemesi için Baba'ya yalvar." Aynen böyle oldu, ona küf-

retti, onu sıkıştırdı, onu Almudia'nın kendisi yüzünden cehenneme gideceği fikriyle korkuttu. Ta ki köy sakinleri Zósimo'nun hilkat garibesine ateş etmek, ona bıçağını saplamak ya da onu yakmak yerine, azize boyun eğdiğini ve hıçkırıklara gömülerek diz çöküp Baba'ya, İyi İsa'ya, İlahî Güç'e, Meryem'e Almudia'nın cehenneme inmemesi için yalvardığını görene kadar.

Vaiz orada dua ederek, vaaz vererek, ıstırap çekenleri teselli ederek, sağlam olanlara tavsiyelerde bulunarak iki hafta kaldıktan sonra Mocambo istikametine doğru yola çıktı. Artık Natuba'nın etrafı tuğlalarla çevrili bir mezarlığı ve her mezarının başında yeni bir haçı vardı. Hacıların karaltısı kaktüs kaplı arazide uzaklaşırken, azizin maiyeti, pejmürde kılıklı müritlerin arasında atlar, keçiler, katırlar gibi tıris gidiyormuş izlenimi veren insanla hayvan arası varlıkla bir artmıştı...

DÜŞÜNÜYOR MUYDU yoksa düşlüyor muydu? Queimadas'ın dış kesimindeyim, gündüz vakti, bu Rufino'nun hamağı. Gerisi karışık. Özellikle de o şafakta hayatını bir kez daha altüst etmiş olan olayların birleşimi. Seviştikten sonra uyuyakaldığı andan itibaren onu esir alan o şaşkınlık duygusu şimdi uykuyla uyanıklık arasında hâlâ varlığını sürdürüyordu.

Evet, kaderin büyük ölçüde doğuştan geldiğine ve beynin üzerinde, becerikli eller ve müneccim gözler tarafından algılanabilecek bir yerde yazılı olduğuna inanan birisi için, başka insanların kendi iradelerinin, kişisel yeteneklerinin korkunç umursamazlığıyla idare edebildikleri o öngörülemez sınırın varlığını kanıtlamak zordu. Ne kadar zamandır dinlenmekteydi? Her halükârda yorgunluk kaybolmuştu. Kız kaçıp gitmiş miydi acaba? Yardım istemeye, gelip onu yakalayacak birilerini çağırmaya

mı gitmişti? Düşündü ya da düşledi: "Gerçekleşmesi gereken planlar buhar olup uçtu." Düşündü ya da düşledi: "Düşmanlar birden fazla." Yalan söylendiğini fark etti; bu huzursuzluk ve bu afallamanın Rufino'yu bulmamış olmasından, az daha ölecek olmasından, o iki adamı öldürmüş olmasından ya da Canudos'a götüreceği silahların çalınmış olmasından kaynaklandığı doğru değildi. Gerçek sebep bir kadına dokunmadan geçen on yılın ardından onu Jurema'nın ırzına geçirten ve şimdi Galileo Gall'in uykuyla uyanıklık arası halini kemiren o ani, anlaşılmaz, durdurulamaz taşkınlıktı.

Gençlik döneminde birkaç kadını sevmişti, yolun kısa bölümlerini paylaştığı kadın yoldaşları –aynı ideallerin savaşçıları– olmuştu; Barcelona döneminde bir emekçi kadınla yaşamıştı. Kışlaya düzenledikleri saldırı sırasında hamile olan kadının sonunda bir fırıncıyla evlendiğini İspanya'dan kaçtıktan sonra öğrenmişti. Ama kadınlar Galileo Gall'in hayatında hiçbir zaman bilim ya da devrim gibi çok önemli bir yer tutmamıştı. Seks onun için tıpkı gıda gibi, temel bir ihtiyacı karşılayan ama sonra bıkkınlık veren bir şey olmuştu. Hayatının en gizli kararını almasının üstünden on yıl geçmişti. Yoksa on bir mi? Yoksa on iki mi? Tarihler kafasında dans edip duruyordu ama yeri biliyordu: Roma. Barcelona'dan kaçınca oraya, anarşist basında yazan ve köle hapishanesini tanımış olan bir eczacının evine sığınmıştı. Yaşanmış imgelerin hepsi orada, Gall'in hafızasındaydı. Önce kuşkulanmış, sonra teyit etmişti: Bu yoldaş Colosseum civarında çalışan fahişelerden biriyle anlaşıp o yokken eve getiriyor ve kendilerini kırbaçlatmaları karşılığında onlara para ödüyordu. Yediği haltı zavallı şeytanın yüzüne vurduğu geceki gözyaşları oradaydı, sadece işkence ederken zevk alabildiğini, sadece yara bere içinde ve ürkmüş bir beden görünce sevebildiğinin itirafı oradaydı. Yardım isteğini bir kez

daha işittiğini düşündü ya da düşledi ve uykuyla uyanıklık arasında, o gece olduğu gibi, onu eliyle yokladı, aşağılık duyguların yani tutkular bölgesinin belirginliğini, Spurzheim'ın cinsellik organı olarak saptadığı o zirvenin ısısını ve artkafanın alt kavisinde, artık neredeyse boynunun, yıkıcı içgüdüleri temsil eden oyukların başladığı noktadaki şekilsizliği hissetti. (Ve tam o sırada Mariano Cubí'nin muayenehanesinin sıcak atmosferini yeniden yaşadı ve onun sıklıkla dile getirdiği, uçurulan kellesini incelemiş olduğu Cenevre kundakçısı Jobard le Joly'le ilgili sözleri bir kez daha zihninde yankılandı: "O zalimlik bölgesi o kadar büyümüştü ki büyük bir tümöre, hamile bir kafatasına benziyordu.") Bunun üzerine ona bir kez daha çareyi gösterdi: "Hayatından çıkarman gereken şey, yoldaş, zaaf değil seks." Bunu yaptığında, doğasından gelen yıkıcı potansiyelin, cinsellik yolunun kapanmasıyla birlikte, etik ve toplumsal amaçlara yöneleceğini, özgürlük ve baskının yok edilmesi için verdiği savaşta enerjisinin katlanacağını ona anlattı. Ve sesi hiç titremeden, gözlerinin içine bakarak ona bir kez daha kardeşçe teklif etti: "Hadi beraber yapalım. Bunun mümkün olduğunu sana kanıtlamak için bu kararında sana eşlik edeceğim. Bir daha asla bir kadına dokunmayacağımıza ant içelim, kardeşim." Eczacı andını yerine getirmiş midir acaba? Onun şaşkın bakışını, o geceki sesini hatırladı ve düşündü ya da düşledi: "O zayıf biriydi." Güneş kapalı gözkapaklarının içinden geçip gözbebeklerini rahatsız ediyordu.

Ama Gall zayıf biri değildi ve bu sabaha kadar sözünü tutabilmişti. Çünkü mantıklı düşünme ve bilgi, başlangıçta anlık bir dürtüden, bir yoldaşlık davranışından ibaret olan şeye bir temel ve direnme gücü kazandırdı. Zevk arayışı ve içgüdüye köle olmak, karargâhsız bir savaşa girişmiş biri için tehlike oluşturmuyor muydu? Cinsel aciliyetler insanı idealinden saptırmıyor muydu? O

yıllarda Gall'e en çok ıstırap veren şey kadınları hayatından çıkarmak değil, düşmanlarının, Katolik papazların da aynı şeyi yaptığını düşünmekti; kendi gerekçesinin, papazlarınki gibi gerici ve önyargılı olmadığını, tek niyetinin onların birbirine düşman etmek için herkesten çok uğraştığı yer ve gök, madde ve ruh gibi kavramları birbirine yaklaştırmak ve kaynaştırmak için verilen o kavgada daha hafif, daha müsait, daha güçlü kalmak için böyle davrandığını kendi kendine tekrarlayıp duruyordu ama söz konusu ıstırap tamamen yok olmuyordu. Kararı hiçbir zaman tehdide uğramış gözükmedi ve Galileo Gall düşledi ya da düşündü: "Bugüne kadar." Tam tersine, bu yokluğun daha büyük bir entelektüel iştaha, giderek büyüyen bir eylem kapasitesine dönüştüğüne kesin bir biçimde inandı. Hayır: Yine kendini kandırıyordu. Akıl, seksi uyanıkken dizginleyebilmişti ama rüyalarda değil. O yılların birçok gecesinde, uykuya dalmasının ardından birçok baştan çıkarıcı kadın bedeni yatağına süzülüveriyor, bedenine yapışıyor ve ondan okşayışlar koparıyorlardı. O hayaletlere direnmenin ona, kanlı canlı kadınlara direnmekten çok daha büyük bir çabaya mal olduğunu düşledi ya da düşündü ve yeniyetmeler ya da dünyanın dört bir yanındaki hapishanelerde yatan yoldaşları gibi, arzusunun ürettiği o ele avuca gelmez siluetlerle defalarca seviştiğini hatırladı.

Istırap içinde, düşündü ya da düşledi: "Nasıl yapabildim? Neden yapabildim?" Kızın üzerindeyken neden şiddete başvurmuştu? Kız direniyordu ve o, kıza vurmuştu, kafasının içinde bir sürü endişeyle, kızın artık direnmediği, kendisini soymasına izin verdiği sırada da ona vurup vurmadığını kendine sordu. Ne olmuştu öyle, yoldaş? Düşledi ya da düşündü: "Sen kendini tanımıyorsun, Gall." Hayır, kafası ona hiçbir şey söylemiyordu. Ama onun kafasını başkaları da incelemiş ve onda dürtüsel eğilimlerin

yanı sıra merak duygusunu da gelişmiş bulmuşlardı; buna karşılık uzun uzun düşünme, estetik ve genel olarak pratik eylem ve bedensel faaliyet dışındaki her konuda yeteneksizlik saptamışlardı. Ama bugüne kadar hiç kimse ruhunun haznesinde asla en ufak bir cinsel anormallik algılamamıştı. Daha önce düşünmüş olduğu bir şeyi düşledi ya da düşündü: "Bilim henüz karanlıklar içindeki kocaman bir mağarada titreyerek yanan bir kandil."

Bu olay onun hayatını ne şekilde etkileyecekti? Roma kararının hâlâ bir varlık nedeni kalmış mıydı? Bu kazadan sonra onu yenilemeli ya da gözden geçirmeli miydi? O bir kaza mıydı? Bu sabah yaşananlar bilimsel olarak nasıl açıklanabilir? Bu yıllar boyunca ruhunda –daha doğrusu zihninde, zira ruh sözcüğüne dinsel kir bulaşmıştı– kökünün kuruduğunu zannettiği istekler, zevkten daha iyi amaçlara yönlendirildiği varsayılan enerjiler birikmişti. Ve o gizli birikim, çeşitli koşulların (yani sinirliliğin, gerilimin, korkunun, beklenmedik saldırının, soygunun, silahlı çatışmanın, ölülerin) fitili ateşlemesiyle bu sabah patladı. Bu doğru açıklama mıydı? Ah, keşke bütün bunları, ihtiyar Cubí gibi birisiyle, başkasının sorunu gibi nesnel bir biçimde inceleyebilseydim. Derken Barcelona Limanı'nda ve gotik semtin labirentinde dolaşarak yaptıkları, frenoloğun Sokrates'çi olarak adlandırdığı o sohbetleri hatırladı ve yüreği nostaljiyle doldu. Hayır, Roma kararını devam ettirmek düşüncesiz, münasebetsiz, sersemce olurdu; gelecekte bu sabahkinin aynısı ya da daha vahimi bir olayı hazırlamak olurdu. Kederli bir alayla düşündü ya da düşledi: "Düzüşmeye boyun eğmelisin, Galileo."

Jurema'yı düşündü. O düşünen bir varlık mıydı? Daha ziyade, evcil bir hayvancıktı. Hamarat, yumuşak başlı, Aziz Antônio heykellerinin kiliselerden, yontuldukları mağaralara kaçtıklarına inanmaya muktedir, baronun diğer serfleri gibi tavuklara ve koyunlara bakmak,

kocasına yemek yapmak, çamaşırlarını yıkamak ve bacaklarını sadece ona açmak üzere yetiştirilmiş bir varlıktı. Düşündü: "Şimdi belki letarjisinden uyanacak ve adaletsizliği fark edecekti." Düşündü: "Ben senin adaletsizliğinim." Düşündü: "Belki de ona bir iyilik yaptın."

Ona saldıran ve arabayı götüren adamları düşündü, öldürdüğü iki adamı düşündü. Onlar Vaiz'in adamları mıydı? Onları Queimadas'ın tabakhanesinde konuştuğu şu Pajeú denen adam mı yönetiyordu? Uyumuyordu, düş görmüyordu ama gözlerini kapalı tutmayı ve hareketsiz yatmayı sürdürüyordu. Onu ordunun bir casusu ya da halkını kandırmaya hevesli bir tüccar olarak görüp gözetletenin ve silahların eline geçtiğini öğrenir öğrenmez Canudos'un ihtiyacını tedarik etmek için onlara el koyanın Pajeú olması çok doğal değil miydi? Keşke öyle olsaydı, keşke o tüfekler yaklaşmakta olana karşı *jagunço*'ları takviyeye gidiyor olsaydı. Pajeú ne diye ona güvenecekti ki? Onun dilini kötü telaffuz eden ve karanlık fikirleri olan bir yabancı onda nasıl güven uyandırabilirdi ki? "İki yoldaşı öldürdün, Gall," diye düşündü. Uyanıktı: Bu sıcaklık sabah güneşinin sıcaklığı, bu gürültüler koyunların çıngırakları. Ya silahlar sıradan haydutların eline geçtiyse? Bir gece önce, Epimondas'ın onları teslim ettiği çiftlikten itibaren buraya gelene kadar onu ve deri kıyafetliyi takip etmiş olabilirler. Bölgenin *cangaceiro* kaynadığını söylemiyorlar mıydı? Çok mu aceleci ve tedbirsiz davranmıştı? Düşündü: "Onları arabadan indirip buraya koymalıydım." Düşündü: "O zaman ölmüş olacaktın ve onları her halükârda götüreceklerdi." Şüphelerin kafasını kemirdiğini hissetti: Bahia'ya dönecek miydi? Her şeye rağmen Canudos'a gidecek miydi? Gözlerini açacak mıydı? Bu hamaktan kalkacak mıydı? En sonunda gerçeklikle yüzleşecek miydi? Çıngırakları duyuyordu, havlamaları duyuyordu, şimdi ayak sesleri ve bir insan sesi de duydu.

VII

BİNBAŞI FEBRONIO DE BRITO'NUN birliğinin kolları ve hâlâ onları takip eden bir avuç fahişe, Canudos'a iki fersah mesafedeki Mulundú yerleşimine vardıklarında ne hamalları kaldı ne de rehberleri. Keşif devriyelerine yol göstermeleri için Queimadas ve Monte Santo'dan tutulan ve kül olmuş evlerle karşılaşmaya başladıklarından beri iyice içlerine kapanmış görünen iki rehber, havanın kararmaya yüz tuttuğu sırada, yerde omuz omuza oturmuş askerler yavaş yavaş koyulaşan çivit mavisi bir gökyüzü fonunun üzerine çizilmiş o tepelerin ardında kendilerini bekleyen bir yaralanma, belki de ölüm hakkında düşüncelere dalmışken, aynı anda ortadan kayboldular.

Firari rehberler İt'e sunmuş oldukları hizmetlerden ötürü Vaiz'den af dilemek için yaklaşık altı saat sonra bitkin bir halde Canudos'a vardılar. Doğrudan Vilanova'ların ambarına götürüldüler ve orada, yaklaşan askerî birlikle ilgili olarak Başkeşiş João tarafından sıkı bir sorgudan geçirildiler. Ardından Küçük Sofu'ya teslim edildiler; çünkü yeni gelenler her zaman onun tarafından karşılanıyordu. Rehberler onun önünde cumhuriyetçi olmadıklarına, ne Kilise ve devletin birbirinden ayrılmasını, ne İmparator II. Pedro'nun tahttan indirilmesini ne

resmî nikâhı ne laik mezarlıkları ne de ondalık metrik sistemi kabul ettiklerine, nüfus sayımındaki sorulara cevap vermeyeceklerine, bir daha asla çalmayacaklarına, sarhoş olmayacaklarına, kumar oynamayacaklarına yemin ettiler. Bunun ardından, kanlarını deccala karşı savaşırken akıtma arzularının bir kanıtı olarak bıçaklarıyla kendilerine küçük bir kesik attılar. Ancak ondan sonra, silahlı adamlar tarafından, onların geliş haberiyle henüz uyanmış, yanlarından geçerken sırtlarını sıvazlayan ve ellerini sıkan insanların arasından tapınağa kadar götürüldüler. Kapıda karşılarına Vaiz çıktı. Hemen önünde diz çöküp istavroz çıkardılar, tuniğine dokunmak, ayaklarını öpmek istiyorlardı. Yaşadıkları duygu yoğunluğundan ötürü oradakilerin birçoğu hüngür hüngür ağlıyordu. Vaiz, onları kutsamakla yetinmedi ve yeni seçilmişlerle hep yaptığı gibi, o derin bakışlarıyla yere doğru eğilip onları ayağa kaldırırken simsiyah ve kor gibi yanan gözleriyle onlara öyle bir baktı ki, ikisi de o bakışı yaşadıkları müddetçe asla unutamayacaklardı. Ardından vaazını vermek için kuleye çıkarken Maria Quadrado ve Kutsal Koro'nun dindarlarından (bel kısımlarına keten kordonlar dolanmış mavi tunikler giyiyorlardı) her akşam yaptıkları gibi İyi İsa Tapınağı'nın meşalelerini yakmalarını istedi.

Dakikalar sonra iskelenin üzerindeydi ve etrafı Küçük Sofu, Natuba'lı Leão, İnsanların Anası ve koronun dindarlarıyla çevriliydi; ayaklarının altındaysa Canudos' un coşkulu kadınları ve erkekleri söken şafakta üst üste yığılmışlardı ve bunun diğerlerinden çok daha olağanüstü bir ayin olacağının farkındaydılar. Vaiz her zamanki gibi doğrudan konuya girdi. Töz değiştirip dönüşmeden, aynı anda hem iki hem de tek olan, İlahî Kutsal Ruh'la birlikte üç olan Baba ve Oğul'dan bahsetti ve karanlığın aydınlığa dönüşmesi için Belo Monte'nin de Kudüs ola-

bileceğini söyledi. İşaretparmağını Favela Tepesi yönünde uzatarak, oğlun Yahuda tarafından ihanete uğratıldığı o korkunç gecenin yaşandığı Zeytin Dağı'nı gösterdi ve onun biraz ötesindeki Canabrava Dağları'na doğru, dinsizlerin onu iki hırsızın arasında çarmıha gerdikleri Kafatası Tepesi'ni. Kutsal Mezar'ın çeyrek fersah mesafedeki Grajaú'da, kül rengi kayalıkların arasında, isimsiz müminlerin bir haç diktiği yerde bulunduğunu ekledi. Ardından, sessiz ve büyülenmiş bir şekilde dinleyen seçilmişlerin önünde, İsa'nın ilk kez öldüğü, annesini bulduğu, affedilmiş günahkâr kadının onun yüzünü temizlediği yere, yani Kafatası Tepesi'ne giden yolun Canudos'un hangi dar sokaklarından geçtiğini ve haçı sürüklerken Kyrene'li Simon'un nereden nereye kadar yardım ettiğini ayrıntısıyla anlattı. Ipueira Vadisi'nin Yehoşafat Vadisi olduğunu söylediği sırada Canudos'u dünyadan ayıran tepelerin diğer tarafından gelen silah sesleri duyuldu. Vaiz hiç telaşa kapılmadan –onun sesinin büyüsüyle silah sesleri arasında ikilemde kalmış– kalabalıktan Küçük Sofu'nun bestelediği "Meleğe Övgü" isimli ilahiyi söylemelerini istedi. *Jagunço*'lar ancak ondan sonra gruplar halinde ve Başkeşiş João ve Pajeú'nun önderliğinde Cambaio Tepesi'nin yamaçlarında Binbaşı Febronio de Brito'nun öncü kuvvetleriyle çatışmaya başlamış olan yoldaşlarına destek vermeye gittiler.

Çok süratli bir şekilde gelip kırmızı-mavi ve yeşilmavi üniformalı askerlerin tırmanmaya çalıştıkları dağın yarıklarına, siperlerine ve kayadan çıkıntılarına mevzilendiler, ama şimdiden ölenler olmuştu. Başkeşiş João tarafından bu mecburi geçide yerleştirilen *jagunço*'lar birliklerin yaklaştığını gördüklerinde ortalık henüz tamamen aydınlanmamıştı ve birliğin büyük kısmı Rancho das Pedras'ta (ateşe vericiler tarafından yakılan sekiz kadar kulübeden oluşan bir çiftlik) dinlenirken, alacalı bir atın

üzerindeki bir teğmen tarafından komuta edilen bir piyade bölüğünün Cambaio'ya doğru yaklaştığını görmüşlerdi. İyice yaklaşana kadar ilerlemesine izin vermiş ve José Venancio'nun bir işaretiyle bölüğü karabina ve misket tüfeği mermileri, taşlar, arbalet oklarının yanında, "Köpekler!", "Masonlar!", "Protestanlar!" diye küfürler yağdırmışlardı. Askerler onların varlığını ancak o zaman fark etmiş ve vurulmalarının akabinde işleri *jagunço*'lar tarafından bitirilen üç yaralı asker ve şaha kalkıp binicisini üzerinden fırlattıktan sonra taşların arasında yuvarlanıp bacaklarını kıran at hariç, gerisingeri dönüp oradan kaçmışlardı. Teğmen ise yakındaki kayaların arkasına sığınmayı başarmış ve hemen ateş etmeye koyulmuştu; bu arada hayvan saatler süren çatışma boyunca, acınası bir biçimde kişneyerek orada yerde yatacaktı.

Çok sayıda *jagunço*, ilk baştaki ani çarpışmanın ardından dağı dövmeye başlamalarıyla birlikte toprak kaymalarına ve taş toprak yağmuruna neden olan Krupp toplarının ateşiyle parçalanmıştı. José Venancio'yla birlikte olan Koca João orada toplu halde bulunmanın intihar demek olduğunu anlamış ve kayaların arasında zıplayıp kollarını bir pervane gibi sallayarak adamlarına dağılmalarını, öyle toplu bir hedef sunmamalarını haykırmıştı. *Jagunço*'lar da kayadan kayaya atlayarak ya da yerde sürünerek onun dediğini yapmışlardı; bu arada aşağıda, teğmenlerin, çavuşların, onbaşıların komutasında savaş düzenine geçen askerler, bir toz bulutunun ve kornet seslerinin arasında Cambaio'ya tırmanmaya başlamış ve Başkeşiş João ile Pajeú destek kuvvetlerle birlikte geldiğinde dağın yarısına ulaşmışlardı. Onları engellemeye çalışan *jagunço*'lar ise çok kayıp vermelerine rağmen mevzilerini terk etmemişlerdi. Yanlarında ateşli silah getirenler, küfür yağmurlarının eşliğinde hemen ateş etmeye başladılar. Sadece pala ve bıçak ya da *sertão* insanlarının ördek ya da

geyik avlamakta kullandığı ve Antônio Vilanova'nın Canudos'taki marangozlara düzinelerce yaptırdığı arbaletleri olanlar ise ötekilerin etrafında kümeler oluşturup İyi İsa'nın onları da bir ateşli silah sahibi yapmasını ya da elleriyle öldürebilmek için düşmanı yeterince yaklaştırmasını bekleyerek diğerlerine barut uzatmakla ve karabinalarını doldurmakla yetindiler.

Krupp toplar tepenin üst kısmını dövmeye devam ediyor ve parçalanan kayalar da mermiler kadar tehlike yaratıyordu. Günbatımının başlangıcında, seçilmişlerin hatları kırmızı-mavili ve yeşil-mavili askerler tarafından delinmeye başladığı sırada Başkeşiş João diğerlerini geri çekilmeleri gerektiğine ikna etti, aksi takdirde çembere alınacaklardı. Düzinelerce *jagunço* ölmüş, çok daha fazlası da yaralanmıştı. Emri duyabilecek durumda olup geri çekilen ve Belo Monte yönündeki Tabolerinho diye bilinen düzlüğe ulaşanların sayısı bir gün önce ve o sabah bu yolu ters yönde koşanların yarısından biraz fazlaydı. Bükülmüş ve kanayan bir bacakla, bir değnekten destek alarak en arkadakilerin arasında geri çekilmekte olan José Venancio sırtına yediği bir kurşunla istavroz çıkarmaya vakit bulamadan öldü.

Vaiz sabahın erken saatlerinde girdiği inşaat halindeki tapınaktan hâlâ çıkmamıştı ve etrafı koronun dindarları, Maria Quadrado, Küçük Sofu ve Natuba'lı Leão' nun yanı sıra kulaklarını kuzey rüzgârının bazen çok net bir şekilde Canudos'a kadar getirdiği gümbürtüye kabartmış halde ibadet eden bir inananlar kalabalığıyla çevrili olarak dua ediyordu. Pedrão, Vilanova kardeşler, Joaquim Macambira ve orada kalmış olan diğerleri Vassa Barris Nehri boyunca uzanan şehri eli kulağındaki kuşatmaya karşı hazırlıyorlardı. Bulabildikleri tüm silah, barut ve cephaneyi nehrin kıyısına taşımışlardı. İhtiyar Macambira, Cambaio'dan geri dönen *jagunço*'ların karşı-

dan gelmekte olduğunu fark edince, görünüşe bakılırsa İyi İsa, köpeklerin Kudüs'e girmesini istiyor, diye mırıldandı. Oğullarından hiçbiri isimleri karıştırdığının farkına varmadı.

Ama girmediler. Çarpışmanın kaderi aynı gün, karanlık çökmeden önce, *jagunço*'ların dağın en son eteklerinden kaçtıklarını gören Binbaşı Febronio de Brito'nun ordusunun üç koluna mensup askerlerin yorgunluk ve mutluluktan kendilerini yere bıraktıkları ve artık bir zafer ganimeti gibi kabul ettikleri şeyin, saman damlı ve iki çok yüksek taş kuleli karmaşık manzarası bir fersahtan daha yakın bir mesafede karşılarında durduğu o anlarda, Tabolerinho'da belli oldu. Sağ kalan *jagunço*'lar Canudos'a girerken –gelişleri şaşkınlık, çok ateşli sohbetler, hıçkırıklar, çığlıklar ve yüksek sesle duaları tetikliyordu– askerler kendilerini yere bırakıyor, kırmızı-mavi ve yeşil-mavi üniforma üstlerinin düğmeleri çözülüyor, çoraplar çıkarılıyordu; o kadar bitkindiler ki birbirlerine düşmanı bozguna uğrattıkları için nasıl mutlu olduklarını söyleyecek halleri bile yoktu. Savaş konseyi toplantısında bir araya gelen Binbaşı Febronio ve on dört subayı o çıplak düzlükte, haritaların Cipó diye gösterdiği ama o günden sonra Sangue diye anılacak çoktan kurumuş bir gölün yanında kamp kurmaya karar veriyorlardı. Ertesi sabah günün ilk ışıklarıyla birlikte fanatiklerin inine saldırıya geçeceklerdi.

Ancak daha bir saat geçmeden teğmenler, çavuşlar ve onbaşıların uyuklayan birlikleri gözden geçirdiği, ölü, yaralı ve kayıp listelerini hazırladığı, kayaların arasından hâlâ artçı kıtadan askerlerin çıktığı sırada saldırıya uğradılar. Sıhhatli ya da hasta, erkek ya da kadın, çocuk ya da yaşlı, dövüşebilecek halde olan tüm seçilmişler bir çığ gibi üstlerine çöktüler. Onları hemen şimdi, topyekûn saldırmaları gerektiği konusunda Başkeşiş João ikna etmişti, zira eğer bunu şimdi yapmazlarsa sonra diye bir şey olma-

yacaktı. Canudos'tan başkeşişin peşi sıra, gürültülü bir güruh gibi çıkmış ve düzlüğü bir sığır sürüsü gibi geçmişlerdi. Canudos'ta bulunan her türlü İyi İsa, Meryem ve Tanrı imgesiyle donanmış olarak geliyorlardı; ellerinde odunlar, sopalar, oraklar, dirgenler, bıçaklar ve palaların yanı sıra alaybozanlar, çifteler, karabinalar, misket tüfekleri ve Uauá'da ele geçirdikleri Mánnlicher tüfekler vardı ve zaten *sertão* insanının doğduğundan beri soluduğu hava kadar içine işlemiş, azizin içlerine sokmayı başardığı Tanrı sevgisi ve Karanlıklar Prensi nefretiyle şimdi daha da çoğalmış olan o muazzam cesaretin yönlendirmesiyle, bir yandan kurşunları, metal parçalarını, çivileri, okları, taşları düşmanın üzerine yağdırırken, haykırmayı da hiç bırakmıyorlardı. Askerlere, sanki daha biraz önce bozguna uğramamış gibi bağıra bağıra üzerlerine doğru koşan kadın ve erkek kalabalığını o düzlükte bir anda karşılarında görmenin şaşkınlığından kurtulacak zamanı tanımadılar. Korku onları uyandırdığında, silkelediğinde, ayağa diktiğinde ve silahlarını kavradıklarında artık çok geçti. *Jagunço*'lar artık tepelerinde, aralarında, arkalarında, önlerindeydiler ve onlara ateş ediyor, bıçaklıyor, taşlıyor, şişliyor, ısırıyor, silahlarını ve cephanelerini ellerinden alıyor, saçlarını yoluyor, gözlerini çıkarıyorlardı ve hepsinden önemlisi de onlara bugüne kadar duymadıkları tuhaf sözcüklerle lanetler yağdırıyorlardı. Önce birileri, sonra başkaları bu ani, anlamsız ve insani görünmeyen saldırı karşısında afallamış, çıldırmış, dehşete düşmüş bir halde kaçmaya yeltendiler. Tepelerin arkasında daha yeni kaybolmuş olan ateş topunun ardından oluşmaya başlayan gölgelerin arasında tek başlarına ya da gruplar halinde, dört bir yana doğru koşarak, tökezleyerek, yeniden doğrularak, arada kaynayıp gitme umuduyla üniformalarını parçalayıp üstlerinden atarak ve gecenin bir an önce gelip karanlığın çökmesi için dua ederek gün boyunca çok me-

şakkatli bir biçimde tırmandıkları Cambaio'nun eteklerine yayılıyorlardı.

Eğer galipler savaşın mantığının düşmanın tamamen imha edilmesi olduğunu bilselerdi, onların hepsi ölebilir, önce kazanılıp hemen akabinde kaybedilen o savaşın hikâyesini dünyaya anlatacak ne bir subay ne de bir asker kalabilirdi; yönünü kaybetmiş bir şekilde koşan, bozguna uğramış, korku ve şaşkınlık yüzünden oraya buraya savrulmuş beş yüz askerin her biri tek tek takip edilebilir, izi sürülebilir, yakalanabilir ve işi bitirilebilirdi. Ama İyi İsa'nın seçilmişlerinin mantığı bu dünyanınkinden farklıydı. Onların verdiği savaş sadece görünüşte dış dünyanınkiydi, üniformalıların pejmürdelere, kıyı kesimindekilerin iç bölgedekilere, yeni Brezilya'nın geleneksel Brezilya'ya karşı verdiği savaştı. Bütün *jagunço*'lar derin, ebedî ve sonsuz bir savaşın, zamanın başından beri sürmekte olan iyiyle kötünün savaşının figüranlarından başka bir şey olmadıklarının bilincindeydiler. Bu yüzden kaçmalarına izin verdiler ve meşalelerin ışığında düzlükte ya da Cambaio'da yüzlerine bir acı ifadesi ya da Tanrı sevgisi yerleşmiş halde (eğer şarapnel yüzlerine isabet etmediyse) yatan ölü ve yaralı kardeşlerini toplamaya koyuldular. Bütün gece Belo Monte'deki sağlık evlerine yaralıları, İyi İsa Tapınağı ve Santo Antônio Kilisesi'nin cenaze nöbeti odalarına ise alelacele imal edilmiş tabutlara en güzel kıyafetleriyle konmuş ölüleri taşıdılar. Vaiz, Cumbe papazı gelip ruhları için bir ayin yapmadan onların gömülmemesine karar verdi. Bunun üzerine Kutsal Koro'nun dindarlarından Alejandrinha Correa, papazı getirmeye gitti.

Onu beklerken, Fişekçi Antônio havai fişekler hazırladı ve bir ayin alayı düzenlendi. Ertesi gün çok sayıda *jagunço* savaş alanına geri döndü. Askerlerin üzerindeki her şeyi çıkarıp çırılçıplak cesetleri çürümeye terk ettiler. Askerlerin ceketlerini ve pantolonlarını ceplerinde-

kilerle birlikte –cumhuriyetin banknotları, sigaralar, resimler, sevgililerinin ya da kızlarının bir tutam saçı, onlara askerlerin lanetlendiklerinin belgeleri gibi görünen hatıralar– Canudos'ta yaktılar. Ama tüfekleri, süngüleri, mermileri sakladılar çünkü Başkeşiş João, Pajeú ve Vilanova'lar onlardan böyle yapmalarını istemişlerdi; bir kez daha saldırıya uğradıkları takdirde onlara ihtiyaç duyacaklarını anlamışlardı. Fakat buna direnenler de oldu ve o Mánnlicher ve Winchester tüfekleri, tabancaları, barut kutularını, mühimmat sandıklarını, yağ tenekelerini Antônio Vilanova'ya emanet etmelerini onlardan bizzat Vaiz'in istemesi gerekti. İki Krupp topu Cambaio'nun eteklerinde, dağı ateş altına aldıkları noktada kalmıştı. Yakılabilecek parçaları (top arabası ve tekerlekleri) yakıldıktan sonra çelik namlular, demircilerin onları eritmesi için katırların yardımıyla Canudos'a götürüldü.

Pedrão'nun adamları, Binbaşı Febronio de Brito'nun en son kamp kurduğu yer olan Rancho das Pedras'ta, sefer boyunca birliğin peşinden giderek askerlerin yemeğini yapmış, çamaşırlarını yıkamış ve onlara vücutlarını sunmuş altı kadını aç ve perişan bir halde buldular. Onları Canudos'a götürdüler, ama Küçük Sofu, deccale bilerek hizmet etmiş olanların Belo Monte'de kalamayacağını söyleyerek onları kovdu. Ama José Venancio çetesinin iki eski mensubu, eski şeflerinin ölümünden duydukları üzüntüye teselli bulamayan iki melez, askerlerden hamile kalmış kadını şehrin dışında yakaladılar, karnını palayla yardılar ve fetüsü çıkarıp yerine canlı bir horoz koydular. Böyle yaparak öbür dünyadaki şeflerine hizmet ettiklerine inanıyorlardı.

ANLAMADIĞI sözcüklerin arasında iki-üç kez Caifás ismini duyuyor ve büyük bir çaba harcayarak göz-

lerini açınca Rufino'nun karısının orada, hamağın yanında hareket ettiğini, ağzını oynattığını ve gürültü çıkardığını görüyor. Artık gün ortası olmuş, kapıdan ve kazıkların arasındaki boşluklardan bol miktarda güneş evin içine giriyor. Işık yüzüne o kadar güçlü vuruyor ki, gözlerini kırpıştırmak ve doğrulurken gözkapaklarını ovuşturmak zorunda kalıyor. Bulanık bir suyun ardından gelen karmaşık imgeler, derken beyninin uyanmasına paralel olarak dünya berraklaşıyor ve Galileo Gall'in bakışları ve zihni odada bir dönüşüm algılıyor: Ortalık titizce toplanmış; zemin, duvarlar, objeler, hepsi silinmiş ve parlatılmış gibi ışıltılı bir görünüme kavuşmuşlar. Jurema'nın ne dediğini şimdi anlıyor: Caifás geliyor, Caifás geliyor. İz sürücünün yalınayak dolaşan ürkek karısının, üzerinden yırtarak çıkardığı tuniği bir bluz ve koyu renk bir etekle değiştirdiğini fark ediyor. Tabancasını sabah nereye düşürdüğünü hatırlamaya çalışırken, kendi kendine korkacak bir şey olmadığını, gelenin onu Epaminondas Gonçalves'e götüren ve silahlarla geri getiren deri kıyafetli, yani özellikle şu anda en çok ihtiyaç duyduğu kişi olduğunu düşünüyor. Tabancası işte orada, çantasının yanında, bir çivide asılı Lapa Meryemi tasvirinin tam altında duruyor. Onu oradan alıyor ve tam içinde mermi kalmadığını düşündüğü sırada evin kapısında Caifás'ı görüyor.

"*They tried to kill me*,"[1] diyor telaşlı bir şekilde, ama hatasını anlayınca Portekizceye geçiyor: "Beni öldürmek istediler, silahları alıp götürdüler. Epaminondas Gonçalves'i görmem gerekiyor, hemen şimdi."

"Günaydın," diyor Caifás, Jurema'ya bakarak ve Gall'e anlamsız derecede vakur görünen bir tarzda, iki parma-

1. (İng.) Beni öldürmeye çalıştılar. (Ç.N.)

ğını ince deri şeritli şapkasına doğru götürüp onu başından çıkarmadan selamlayarak. Ardından Gall'e dönüp aynı hareketi yapıyor ve tekrarlıyor: "Günaydın."

"Günaydın," diye cevap veren Gall, elinde tabancayla kendini birden gülünç hissediyor. Tabancayı beline, pantolonuyla bedeninin arasına yerleştiriyor ve onun gelişinin Jurema'da uyandırdığı huzursuzluk, utanç ve rahatsızlığı fark ederek (kadın hiç kıpırdamadan yere bakıyor ve ellerini ne yapacağını bilemiyor) Caifás'a doğru iki adım attıktan sonra dışarıyı işaret ederek şöyle diyor:

"Dışarıdaki iki ölü adamı gördün mü? Bir tane daha vardı, o da silahları alıp götürdü. Epaminondas'la konuşmalıyım, onu uyarmalıyım. Beni onun olduğu yere götür."

"Evet, onları gördüm," demekle yetiniyor herhangi bir yorumda bulunmayan Caifás ve hâlâ başı önünde, hareketsiz duran ve sanki kramp girmiş gibi parmaklarını oynatan Jurema'ya doğru dönerek, "Askerler Queimadas'a geldiler. Beş yüzden fazla var. Canudos'a gitmek için rehber arıyorlar. Onlarla gitmek istemeyenleri zorla götürüyorlar. Rufino'yu uyarmaya geldim."

"Burada değil," diye kekeliyor Jurema kafasını kaldırmadan. "Jacobina'ya gitti."

"Askerler mi?" diye soruyor, Caifás'a doğru bir adım daha atıp ona neredeyse değecek kadar yaklaşan Gall. "Binbaşı Brito'nun birliği burada mı?"

"Bir geçit töreni yapacaklar," diyerek onaylıyor Caifás. "Meydanda sıraya girdiler. Sabah treniyle geldiler." Gall adamın kulübeye gelirken dışarıda gördüğü ölülere neden şaşırmadığını, neden ona neler olup bittiğiyle, nasıl olduğuyla ilgili sorular sormadığını, neden böyle sakin, değişmez, ifadesiz kaldığını, neyi beklediğini kendine soruyor ve bir kez daha buranın insanının, tıpkı Çin ya da Hindistan'ınki gibi tuhaf, anlaşılmaz ve akıl ermez olduğunu düşünüyor. Caifás çok zayıf, kemikli, parlak

tenli, çıkık elmacıkkemikli ve şarap rengi gözleri asla kırpışmadığı için insanı rahatsız eden, yanında yaptığı çifte yolculukta ağzını çok az açtığı için sesini çok az tanıdığı, deri yelekli, pantolonunun arka kısmı güçlendirilmiş, bacak kısımlarındaysa yine deri şeritler bulunan, bağcıklı sandaletleri bile bedeninin bir parçası, tamamlayıcı sert bir deri yani bir kabuk gibi görünen bir adam. Gelişi Jurema'yı neden böyle bir huzursuzluğa soktu? İkisinin arasında birkaç saat önce yaşanmış olan şeyden ötürü mü? Tüylü köpekçik bir yerlerden çıkıyor ve Jurema'nın bacaklarının arasında hoplayıp zıplıyor, oyunlar yapıyor ve işte o sırada Galileo Gall tavukların artık odada olmadığını fark ediyor.

"Sadece üç kişi gördüm, silahları kaçan adam götürdü," diyor dağınık kızıl saçlarını düzelterek. "Epaminondas'ı bir an önce uyarmam gerekiyor, bu onun için tehlikeli olabilir. Beni o çiftliğe götürür müsün?"

"Artık orada değil," diyor Caifás. "Dün ne dediğini duydunuz. Bahia'ya gideceğini söyledi."

"Evet," diyor Gall. Başka çare yok, onun da Bahia'ya dönmesi gerekecek. Düşünüyor: "Askerler artık buradalar." Düşünüyor: "Rufino için buraya gelecek, burada cesetleri ve beni bulacaklar." Üzerine sinmiş bu uyuşukluktan, bu rehavetten kurtulup hemen gitmesi gerekiyor. Ama yerinden kıpırdamıyor.

"Belki de Epaminondas'ın düşmanlarıydılar, Eyalet Valisi Luis Viana'nın ya da baronun adamları," diye mırıldanıyor, Caifás'a söylüyormuş gibi, ama gerçekte kendi kendine konuşuyor. "O halde neden Ulusal Muhafızlar gelmedi? O üçü jandarma değildi. Belki de eşkıyaydılar, belki de silahları kendi kötü işlerinde kullanmak ya da satmak için istiyorlardı."

Jurema başı eğik bir halde kıpırdamadan durmayı sürdürüyor ve onun bir metre ötesinde daima sessiz sa-

kin, ifadesiz Caifás var. Köpekçik zıplıyor ve hızlı hızlı soluyor.

"Ayrıca tuhaf bir şey var," diye sesli düşünüyor Gall ve aklından şöyle geçiriyor: "Askerler gidene kadar saklanmalı ve sonra Bahia'ya dönmeliyim." Aynı anda Binbaşı Brito'nun birliğinin artık burada, iki kilometreden az bir mesafede olduğunu, yakında Canudos'a gideceğini ve onun bir devrimin çekirdeğini gördüğünü zannettiği ya da görmek istediği o kör isyan teşebbüsünü hiç kuşkusuz darmadağın edeceğini düşünüyor: "Sadece silahları aramıyorlardı. Beni öldürmek istiyorlardı, buna şüphe yok. Anlaşılmaz olan şu: Beni burada, Queimadas'ta öldürmek kimin işine yarar ki?"

"Benim, efendim," dediğini duyuyor Caifás'ın, her zamanki duygusuz sesiyle ve aynı anda bıçağın keskin yüzünü gırtlağında hissediyor, lakin refleksleri her zaman hızlı olmuştur, nitekim deri kıyafetli adam üzerine atıldığı sırada kafasını kurtarmayı, birkaç milimetre gerilemeyi başarıyor ve hançer gırtlağa saplanmak yerine hedefinden sapıyor ve daha aşağıyı, omzun sağ tarafında, boynun sona erdiği kısmı keserek Gall'in bedeninde daha ziyade bir soğukluk, acıdan ziyade bir şaşkınlık duygusu bırakıyor. Yarasını tutarak yere düşüyor, parmaklarının arasından kan aktığının bilincinde, gözleri fal taşı gibi açık, ismini İncil'den alan deri kıyafetliye büyülenmiş gibi bakıyor, adamın yüz ifadesi o anda bile değişmiş değil, belki de sadece eskiden donukken şimdi parıldayan gözbebeklerinde bir değişim söz konusu olabilir. Kanlı hançer sol elinde, sağ elindeyse kabzası sedefli küçük bir tabanca tutuyor. Gall'in üzerine doğru eğilip silahı kafasına doğrultmuş ve ona bir anlamda davranışının açıklamasını yapıyor: "Bu Epaminondas Gonçalves'in emri, efendim. Bu sabah silahları alıp götüren bendim ve öldürdüğünüz o iki kişinin şefi benim."

"Epaminondas Gonçalves mi?" diye soruyor boğuk bir sesle Galileo Gall ve şimdi, evet, boğazının acısını çok net hissediyor.

"Bir İngiliz cesedine ihtiyacı var," diye özür dilercesine cevap veriyor Caifás ve aynı anda tetiğe basıyor, Gall yüzünü refleks olarak yana çekerken çenesinde ve saçlarında bir yanma hissediyor ve ona sanki kulağı koparılmış gibi geliyor.

"Ben İskoç'um ve İngilizlerden nefret ederim," diye mırıldanmayı başarırken ikinci atışın alnına, ağzına ya da kalbine isabet edeceğini, bilincini kaybedeceğini ve öleceğini düşünüyor, çünkü deri kıyafetli adam silahını tekrar doğrultmuş durumda ama gördüğü daha ziyade bir yıldız kayması, bir kargaşa, Caifás'ın üzerine atlayan ve sımsıkı sarılarak onu sendeleten Jurema oluyor, bunun üzerine düşünmeyi bırakıyor ve artık tamamen tükendiğini sandığı gücünü keşfederek hemen ayağa kalkıyor, kanamasını ve acısını neredeyse unutarak, o da Caifás'ın üzerine atlıyor ve yeniden düşünmeye başlamadan, biraz önce ne olduğunu, onu neyin kurtardığını anlamaya çalışmadan, Jurema'nın hâlâ bırakmadığı deri kıyafetliye tabancasının kabzası ve kalan tüm enerjisiyle darbeler indiriyor. Adamın kendini darbelerden savunmaya çalışırken ve bilincini kaybetmeden önce bakışlarını yöneltiği kişinin o değil Jurema olduğunu fark ediyor ve şarap rengi gözbebeklerinde, sanki kadının ona yaptığını anlayamıyormuş gibi, sanki kadının onun üzerine atılması, kolunu hedeften saptırması, kurbanına yerden kalkma fırsatı vermesi ve ona saldırması hayal dahi edemeyeceği şeylermiş gibi nefret ya da öfkeden ziyade ölçülemez büyüklükte bir şaşkınlık var. Ancak yarı baygın halde, suratı darbelerden şişmiş ve kendi kanına ya da Gall'inkine bulanmış Caifás, hançerini ve küçük tabancasını elinden bırakıyor, Gall tabancayı yerden alıyor ve tam Caifás'a

ateş edecekken onu engelleyen yine Jurema oluyor ve biraz önce Caifás'a yaptığı gibi onun koluna da yapışıyor ve isterik bir şekilde çığlık atmaya başlıyor.

"*Don't be afraid*," diyor artık zorlayacak gücü kalmayan Gall. "Buradan hemen gitmeliyim, askerler yakında gelir. Katıra binmeme yardım et, kadın."

Ağzını birçok kez açıp kapatıyor, yerde kıpırdıyormuş gibi görünen Caifás'ın yanına her an devrilebilirmiş gibi geliyor. Harcadığı çabadan ötürü kaymış suratıyla, boynundaki ağrının arttığını ve şimdi kemiklerinin, tırnaklarının ve kıllarının da sızladığını fark ederek, bavullar ve kulübenin ıvır zıvırı arasında yalpalayarak ve Epaminondas Gonçalves'i düşünerek, bir İngiliz cesedi olduğunu düşünerek kapı olması gereken o beyaz ışıklı aleve doğru gidiyor.

CUMBE'NİN yeni papazı Don Joaquim'in köye vardığı öğleden sonra gökyüzü, fırtına habercisi bulutlarla kaplıydı ve ne havai fişekler ne de çan sesleriyle karşılandı. Bir öküz arabasında, elinde eski püskü bir bavulla onu hem yağmurdan hem de güneşten koruyan bir şemsiyeyle geldi. İki yıl papazlık yaptığı Pernambuco eyaletindeki Bengalas'tan oraya uzun bir yolculuk yapmıştı. Sonraki aylarda, yaşı küçük bir kızla kurduğu uygunsuz ilişki nedeniyle piskopos tarafından oradan uzaklaştırıldığı söylenecekti.

Cumbe'nin girişinde karşılaştığı sakinler onu kilise meydanına kadar götürdüler ve ona Cumbe'nin bir papazının olduğu zamanlarda onun yaşamış olduğu yıkıntı halindeki konutu gösterdiler. Burası şimdi sadece duvarları olup üzerinde bir çatısı olmayan, sahipsiz hayvanlara barınak ve çöplük işlevi gören bir kuytudan ibaretti. Don Joaquim hemen küçücük Nossa Senhora da Conceição

Kilisesi'ne daldı ve işe yarar bankları birleştirerek kendisine bir yatak yaptıktan sonra üzerindeki kıyafetlerle kafayı vurup uyudu.

Genç, biraz kambur, kısa boylu, hafif göbekli ve daha ilk baştan insanlara sempatik gelen neşeli bir havası vardı. Cüppesi ve tepesi tıraşlı kafası olmasa kimse onun ruhlar âlemiyle aktif ticaret yürüten bir adam olduğunu tahmin edemezdi, zira onunla biraz sohbet etmek bu dünyanın işlerini de (özellikle de kadınları) aynı derecede, hatta daha fazla önemsediğini anlamak için yeterliydi. Daha geldiği gün sakinlerle sanki onlardan biriymiş gibi bir ilişki içinde olacağını ve oradaki varlığının köyün âdetlerini yaşamasını özünde engellemeyeceğini bütün Cumbe'ye kanıtladı. Saatler sonra uykusundan uyanıp gözlerini açtığında, neredeyse bütün ailelerin hoş geldin demek için kilise meydanında toplandıklarını gördü. Gece yarısıydı, yağmur yağmış sonra kesilmişti, nemli sıcak havada cırcırböcekleri ötüyordu ve gökyüzü yıldız kaynıyordu. Uzun bir takdim geçidi başladı, kadınlar onun elini öpüyor, erkeklerse yanından geçerken ismini mırıldanıyor ve şapkalarını çıkarıyorlardı. Peder Joaquim kısa bir süre sonra açlık ve susuzluktan öldüğünü söyleyerek el öpme törenine ara verdi. Bunun üzerine Kutsal Hafta'da çile yolu duraklarının kat edilmesine benzer bir şey başladı ve papaz köyün bütün evlerini tek tek ziyaret ederek yörenin en güzel yemeklerini patlayıncaya kadar yedi. Sabah güneşi onu uyanık bir halde, Cumbe'nin iki meyhanesinden birinde vişneli ateş suyu içerken ve melez Matías de Tavares'le şiir atışması yaparken yakaladı.

Hiç vakit kaybetmeden işe koyuldu ve ayinler yapmaya, doğanları vaftiz etmeye, yetişkinlerin günahlarını çıkarmaya, ölenlerin son görevlerini yerine getirmeye ve hayatını yeni birleştirecek çiftleri ya da birlikteliklerini Tanrı'nın huzurunda saygınlaştırmak isteyenleri evlen-

dirmeye başladı. Büyük bir bölgeye hizmet verdiği için çok sık yolculuk ediyordu. Papazlık görevini yerine getirmede çok aktif, hatta özgeci davranıyordu. Her türlü hizmet için oldukça mütevazı ücretler alıyordu, veresiyeyi ve daha sonra borcu ödememeyi de anlayışla karşılıyordu, bu yüzden büyük günahlar arasında yer alan açgözlülükten kesin bir biçimde muaf olduğu söylenebilse de aynı şey diğerleri için söz konusu değildi, ama onları da en azından herhangi bir ayrımcılık yapmadan işliyordu. Bir köylünün ikram ettiği bir lokma *rapadura*'ya ya da bir çiftlik sahibinin fırında pişmiş nefis bir keçi yemeğine aynı mutlulukla teşekkür ediyordu ve gırtlağı için yıllanmış bir ateş suyuyla, yokluk zamanlarında suyla yumuşatılarak tüketilen keskin rom arasında hiçbir fark yoktu. Kadınlara gelince, içlerinde beğenmediği tek bir tane yokmuş gibi görünüyordu: gözyaşları durmayan ihtiyarlar, daha ergenlik çağına gelmemiş kızlar, doğa tarafından siğiller, tavşan dudaklar ya da sersemlikle cezalandırılmış kadınlar, onun için hiç fark etmiyor, hepsine sürekli olarak takılıyor ve kilisenin sunağını süslerken yardım etmeye gelmeleri için ısrar ediyordu. Eğlencelerde içindeki ateş yüzüne kadar çıktığında, en ufak bir endişe duymadan elini onların üstüne atıyordu. Babalar, kocalar ve erkek kardeşler dinsel konumundan ötürü onu bir erkek gibi görmüyor ve bu yüzden de başka biri olsa çoktan bıçaklarına davranmalarına neden olacak bu cüretkârlıkları görmezden geliyorlardı. Her halükârda, Peder Joaquim, su bulucu olmasından ötürü evde kalmış Alejandrinha Correa'yla ciddi bir ilişki kurunca derin bir nefes aldılar.

Efsaneye göre Alejandrinha'nın mucizevi yeteneği küçük bir kızken büyük kuraklık yılında, susuzluktan kırılan Cumbe sakinlerinin her tarafta kuyu açtıkları sırada anlaşıldı. Gruplara ayrılıp güneşin doğuşundan itiba-

ren bir bitki topluluğu gördükleri her yeri bunun bir yeraltı suyu belirtisi olacağını düşünerek kazıyorlardı. Bu meşakkatli işe kadınlar ve çocuklar da iştirak ediyordu. Ancak çıkarılan toprak nemlilik yerine başka siyahımsı kum tabakalarını ya da kırılamaz kayaları gözler önüne seriyordu, ta ki bir gün Alejandrinha, sanki birinin ona dikte ettiği sözcükleri tekrarlamaya yetecek vakti varmışçasına hararetli ve kendinden geçmiş bir şekilde konuşarak babasının su arama grubunu durdurana ve kazmak üzere oldukları yer yerine biraz daha yukarıyı, Massacará'ya çıkan patikanın başlangıcını kazmalarını söyleyene kadar. Onu ciddiye almadılar. Ama kız ayaklarıyla yeri döverek ve vahiy gelmiş gibi ellerini sallayarak ısrar etmeyi sürdürdü. "Alt tarafı bir delik daha açacağız," dedi babası. Carnaiba ve Massacará'ya giden patikaların ikiye ayrıldığı yerde, sarımtırak çakıltaşlarıyla kaplı o geniş düzlükte bir deneme yapmaya giriştiler. Toprak yığınları ve taşlar çıkarmaya devam ettikleri ikinci gün çukurun dibi birden kararmaya, nemlenmeye başladı ve çok geçmeden ortaya çıkan su köylülerde büyük bir coşku yarattı. O civarda üç kuyu daha buldular ve onlar sayesinde Cumbe o iki sefalet ve ölüm yılını diğer köylerden daha kolay atlattı.

Alejandrinha Correa o günden itibaren köylülerin gözünde bir hayranlık ve merak nesnesine, anne babası içinse buna ek olarak, suyu aramaları gereken yeri tahmin etmesi için çiftlik sahiplerinden ve köylülerden para talep ederek sezgisinden istifade etmeye çalıştıkları bir varlığa dönüştü. Ne var ki Alejandrinha'nın yetenekleri işin ticari kısmına aldırış etmiyordu. Kızcağız bazen su kaynağı bulsa da çoğunlukla yanlış tahminlerde bulunuyordu ve birçok seferinde, yukarı kalkık küçük burnuyla etrafı kokladıktan sonra şöyle diyordu: "Bilmiyorum, bir şey hissetmiyorum." Ama geçmişteki

büyük başarılarının hatırına ne bu tür sonuçsuz kalan arayışlar ne de yanılgılar, kızla birlikte büyüyen ünü gölgeleyebildi. Suyun yerini belirleme yeteneği onu ünlü yaptı ama mutluluk getirmedi. Bu güce sahip olduğu öğrenildiği andan itibaren etrafında onu insanlardan yalıtan bir duvar yükseldi. Diğer çocuklar onun yanında kendilerini rahat hissetmiyor, yetişkinlerse doğal davranmıyorlardı. Israrcı bakışlarını üzerine dikiyor, gelecek ya da ölümden sonraki hayat hakkında ona tuhaf sorular soruyor ve hastaların başucuna diz çöktürüp onları düşünce yoluyla iyileştirmesini istiyorlardı. Diğerleri gibi normal bir kadın olmak için harcadığı çabalar hiçbir işe yaramadı. Erkekler onunla aralarında daima saygılı bir mesafe bıraktılar. Şenliklerde onu dansa kaldırmıyor, geceleri penceresinin önünde serenat yapmıyorlardı ve hiçbirinin aklından onu kadın yerine koymak geçmiyordu. Ona âşık olmaları kutsala saygısızlık anlamına gelecekmiş gibi.

Ta ki yeni papaz gelene kadar. Peder Joaquim kadınlar söz konusu olduğunda azizlik halelerinden ya da büyücülükten endişeye kapılacak bir adam değildi. Alejandrinha yirmili yaşları geride bırakmıştı. Narin bir vücudu, meraklı bir burnu ve fıldır fıldır oynayan gözleri vardı; çoktan kocaları ve evleri olan dört küçük kardeşinden farklı olarak o hâlâ baba evinde yaşıyordu. İnsanlarda uyandırdığı –ve tüm yalınlığına rağmen bir türlü kurtulmayı başaramadığı– dinsel saygıdan ötürü yalnız bir yaşam sürüyordu. Correa'ların kızı olarak kiliseye sadece pazar ayinine gittiği ve özel kutlamalara çok az davet edildiği için (insanlar doğaüstülük bulaşmış varlığının sevinci engellemesinden korkuyordu) yeni papazın onunla ilişki kurması biraz zaman aldı.

Aşk hikâyesi, kilise meydanındaki gür yapraklı *canjerana* ağaçlarının altında ya da papaz ile su arayıcının

muhtemelen karşılaştığı ve herkesin yoluna gittiği Cumbe'nin dar sokaklarında çok yavaş bir biçimde başlamış olmalı; herhalde papaz o münasebetsiz, hayat dolu, ima edici küçük gözleriyle onu bir incelemeye tabi tutarcasına uzun uzun bakarken, aynı anda yüzünde beliren içten bir tebessüm, yeni tanışmanın hamlığını yumuşatmış olmalı. Ve ilk laf atanın papaz olduğuna şüphe yok, belki ona 8 Aralık'ta köyde yapılacak şenlik hakkında sorular yöneltmiştir, belki de neden tespih dualarında onu görmediğini ya da ona atfedilen şu su mevzusunun nasıl bir şey olduğunu sormuştur. Ve Alejandrinha her zamanki şu çabuk, dolaysız, peşin hükümsüz tarzıyla ve yüzü kızarmadan ona bakarak cevaplamıştır. Ve bu şekilde tesadüfi karşılaşmalar, daha az tesadüfi olan başka karşılaşmalar, haydutlar, gezici birlikler, yerel kavgalar ve aşk ilişkileri üzerine sohbetler, alınıp verilen sırlar birbirini izlemiş, hınzırlıklar ve serbestlikler karşılıklı olarak takdir edilmiş olmalı.

Netice itibarıyla günün birinde bütün Cumbe alaycı bir şekilde Alejandrinha'daki değişimden, kiliseye gitme konusunda isteksiz bu cemaat üyesinin en faal müdavime dönüşmesinden bahsetmeye başladı. Sabah erkenden kilisenin banklarını silerken, sunağı derleyip toparlarken ve kapının önünü süpürürken görülüyordu. Bir süre sonra köylülerin ortak çabasıyla çatıya, kapılara ve pencerelere kavuşmuş olan papazın evinde de görülmeye başladı. İkisinin arasındaki ilişkinin daha iyisini bulamamaktan ötürü yaşanandan öte bir şey olduğu, Alejandrinha'nın çok kararlı bir tavırla, Peder Joaquim'in bir vaftiz kutlamasının ardından bir grup arkadaşıyla birlikte sığındığı ve neşe içinde gitar çalıp içki içtikleri tavernaya daldığı gün açıkça anlaşıldı. Alejandrinha'nın girdiğini görünce dili tutuldu, hiçbir şey söyleyemedi. Alejandrinha ona doğru yaklaştı ve sert bir ifadeyle şu cümleyi söyledi: "Şimdi

hemen benimle geliyorsunuz, çünkü yeterince içtiniz." Papazcağız bir şey demeden onun peşinden gitti.

Aziz, Cumbe'ye ilk geldiğinde Alejandrinha Correa yıllardır papazın evinde yaşamaktaydı. Papazın Rosario köyünde, Şeytan João'nun çetesiyle haydut avcısı Yüzbaşı Geraldo Macedo'nun polisleri arasındaki bir çatışmada iki ateş arasında kalıp yaralanması üzerine ona bakmak için yerleşmiş ve ondan sonra orada kalmıştı. Üç çocukları olmuştu ve köydeki herkes onlardan sadece Alejandrinha'nın çocukları gibi bahsediyor, Alejandrinha içinse Don Joaquim'in bekçisi diyorlardı. Onun varlığının papazın hayatında arabulucu bir etkisi oldu ama tüm alışkanlıklarını düzeltemedi. İçkiyi biraz fazla kaçırıp sorun çıkarmaya başladığında sakinler Alejandrinha'yı çağırıyorlardı ve papaz sarhoşluğun en aşırı halini yaşasa bile onun karşısında her zaman süt dökmüş kediye dönüyordu. Belki sakinlerin bu birlikteliğe fazla ahlakçı kesilmeden tolerans göstermelerinde bunun da faydası olmuştur. Azizin Cumbe'ye ilk gelişinde bu birliktelik o kadar kabullenilmiş durumdaydı ki, Alejandrinha'nın anne babası ve kardeşleri de gelip onu evinde ziyaret ediyor ve onun çocuklarını hiçbir rahatsızlık duymadan torun ya da yeğen olarak görüyorlardı.

İşte bu yüzden uzun boylu, sıska vücutlu, gözleri kıvılcımlar saçan, Nasıralı tarzı saçı olan ve mor bir tuniğe bürünmüş adamın, Peder Joaquim'in, yüzünde uysal tebessümle, çıkmasına müsaade ettiği Cumbe Kilisesi'nin kürsüsünden verdiği ilk vaazda kötü çobanları yerden yere vurması kilisenin ortasına bir bomba gibi düştü. Köy sakinleriyle tıklım tıklım dolu orta koridora bir ölüm sessizliği çöktü. Kimse en öndeki sırada oturan, hafif bir irkilmeyle gözlerini açtıktan sonra şimdi hareketsiz duran ve bakışlarını ileriye, karşıdaki çarmıha ya da kendi aşağılanışına sabitlemiş olan papaza bakmıyordu. Sakinler

üçüncü sırada oturan ve beti benzi atık bir biçimde, ama bakışlarını kaçırmadan vaizi dinleyen Alejandrinha'ya da bakmıyorlardı. Aziz, Cumbe'ye çiftin düşmanları tarafından özellikle getirilmiş gibi görünüyordu. Ciddi, taviz vermeyen adam, kırılgan duvarlara ve içbükey tavana çarpıp geri gelen sesiyle Tanrı'nın seçilmişlerine karşı korkunç şeyler söylüyor, onların atanmış din adamları olmalarına ve üstlerinde cüppeyle dolaşmalarına rağmen şeytanın hizmetkârlığını yaptıklarını haykırıyordu. Peder Joaquim'in işlediği tüm günahları tek tek sayarak sertçe eleştiriyordu: Ayıklık timsali olması gerekirken kendilerini kaybedecek kadar *cachaça* içen çobanların ayıbı; oruç tutmak ve idareli olmak yerine, etraflarını saran insanların karnını zor doyurduğunun farkına varmadan patlayıncaya kadar yiyenlerin terbiyesizliği; bekâret yeminlerini unutan ve zihinsel olarak doğru yola yönlendirmek yerine zavallı ruhlarını Cehennemin Köpeği'ne sunarak telef ettikleri kadınlarla gönül eğlendirenlerin rezilliği. Sakinler arada bir gözucuyla ona baktıklarında, papazın kıpkırmızı bir suratla aynı yerde oturduğunu ve karşıya bakmaya devam ettiğini görüyorlardı.

Yaşanan bu olay ve insanların günlerce bunun dedikodusunu yapması, Vaiz'in Cumbe'de kaldığı müddetçe Nossa Senhora da Conceição Kilisesi'nde vaaz vermesini ya da aylar sonra kendisine eşlik eden bir kutsanmışlar topluluğuyla birlikte geri döndüğünde bunu tekrarlamasını ya da sonraki yıllarda her gelişinde bunu sürekli olarak yapmasını engellemedi. Tek fark diğer seferlerde Peder Joaquim'in orada bulunmamasıydı. Buna karşılık Alejandrinha daima orada, üçüncü sırada olacak ve kalkık burnuyla azizin zenginlik ve aşırılığa karşı ikazlarını, mütevazı alışkanlıkları savunmasını, ruhu fedakârlık ve dua aracılığıyla ölüme hazırlama tavsiyelerini dinleyecekti. Eski su bulucu giderek artan bir dindarlık sergile-

meye başladı. Sokaklardaki duvar nişlerinde mumlar yakıyor, sunağın önünde diz çöküp uzun süre o şekilde, derin bir konsantrasyon halinde kalıyor, şükran, yakarış, tespih, dokuz gün duaları gibi etkinlikler organize ediyordu. Bir gün başını siyah bir kumaşla örtmüş olarak ve göğsünün üzerinde İyi İsa imgesiyle görüldü. Aynı çatı altında yaşamayı sürdürseler de artık papazla onun arasında Tanrı'yı incitecek hiçbir şey yaşanmadığı konuşuldu. Sakinler Peder Joaquim'e Alejandrinha'yı sormaya cesaret ettiklerinde o, konuyu değiştiriyordu. Endişe duyduğu fark ediliyordu. Keyifli bir şekilde yaşamaya devam etse de evini paylaştığı ve çocuklarının annesi olan kadınla ilişkisi çok değişmişti. En azından toplum içinde birbirlerine karşı daha yeni tanışmış gibi davranıyorlardı. Vaiz, Cumbe papazında tarif edilemez duygular uyandırıyordu. Ona karşı korku mu, saygı mı, gıpta mı yoksa acıma mı hissediyordu? Şu bir gerçek ki her gelişinde ona kiliseyi açıyor, günahlarını çıkarıyor, onun için komünyon ayini yapıyordu ve Cumbe'de kaldığı müddetçe bir nefse hâkimiyet ve adanmışlık örneği teşkil ediyordu.

Azizin son ziyaretinde Alejandrinha Correa da her şeyini terk edip hacıların arasına karışarak onun peşinden gidince köyde buna şaşırmış görünmeyen yegâne kişi Peder Joaquim oldu.

ÖLÜMDEN nasıl ki hiçbir zaman korkmadıysa şimdi de korkmadığını düşündü. Ama elleri titriyor, ürpertiler hissediyor ve içindeki buzu ısıtmak için ateşe giderek daha çok sokuluyordu. Üşümesine rağmen terliyordu. Düşündü: "Korkudan ölüyorsun, Gall." O ter damlaları, o ürpertiler, o buz ve o titreme ölümü sezen kişinin paniğiydi. Sen kendini yanlış tanıyordun, yoldaş. Yoksa değişmiş miydi? Zira Paris'teki hücresinde kurşuna dizilmeyi

bekleyen bir delikanlıyken ya da Barcelona'da bir demir halkayla boğulacağı darağacına sağlam çıkarmak için sersem burjuvaların onu tedavi ettikleri revirde asla buna benzer bir şey hissetmediğine emindi. Ölecekti: Vakit gelmişti, Galileo.

Asılanlarda ya da kellesi uçurulanlarda olduğu söylendiği gibi fallusu sertleşecek miydi acaba? Bu abartılı inanış sinsi bir gerçeği, seks ve ölüm bilinci arasındaki gizemli bir benzerliği gizliyordu. Eğer öyle olmasaydı bu sabahki ve biraz önceki olayların hiçbiri yaşanmazdı. Biraz önceki mi? Saatler önce demek daha doğru olur. Gece yarısıydı ve gökte sayısız yıldız vardı. Queimadas'taki pansiyonda beklerken *L'Étincelle de la révolte*'a dünyanın bu bölgesinde gökyüzü manzarasının yeryüzününkinden kıyaslanamaz derecede daha zengin olduğunu ve bunun da hiç kuşkusuz insanların dine yönelik heveslerini doğrudan etkilediğini anlatan bir mektup yazmayı planladığını hatırladı. Jurema'nın, sönmeye yüz tutan odun ateşinin çıtırtısına karışan soluk alışını duydu. Evet, onu aynı gün içinde iki defa, sertleşmiş fallusla bu kadının üzerine fırlatan şey yakındaki ölümü koklamak olmuştu. "Sadece korku ve meniden ibaret tuhaf bir ilişki," diye düşündü. Caifás tam işini bitirecek atışı yapacağı sırada, neden araya dalıp onu kurtarmıştı? Neden katıra binmesine yardım etmiş, eşlik etmiş, tedavi etmiş ve buraya kadar getirmişti? Nefret etmesi gereken birine karşı neden böyle davranıyordu?

Hayvan tırıs giderken tökezleyip ikisini birden yere attığında, yaşanan o ani, rahatsız, frenlenemez olayı büyülenmiş bir şekilde hatırladı. "Hayvanın kalbi bir meyve gibi çatlamış olmalı," diye düşündü. Queimadas'tan ne kadar uzaktaydılar? Yıkandığı ve sargılandığı derecik Peixe Nehri miydi? Etrafından dolaşarak Riacho da Onça'yı arkalarında mı bırakmışlardı, yoksa henüz o köye

varmamışlar mıydı? Sorular yüzünden beyni tam bir arı kovanıydı ama korkusu kaybolmuştu. Katırın devrilip düştüğünü ve yerde yuvarlandığını görünce çok korkmuş muydu? Evet, açıklama buydu, yani korku. Hayvanın yorgunluktan değil onu bir İngiliz cesede dönüştürmek için peşlerinden gelen *capanga*'ların açtığı ateşle düştüğüne dair anlık şüphe onu korkutmuştu. Ve kendisiyle birlikte yere yuvarlanmış olan kadının üstüne, içgüdüsel olarak korunma ararken çullanmış olmalıydı. Jurema onun bir deli ya da şeytan olduğunu mu düşünüyordu? O anda, o şartlar altında, o durumdayken ona sahip olmasının başka ne açıklaması olabilir ki? Gall'in ellerinin, elbisesinin üzerinde dolaşma biçiminden kendisinden ne beklediğini anladığında kadının gözlerindeki şaşkınlık, kafa karışıklığı gözünün önündeydi. Bu kez direnmedi ama hoşnutsuzluğunu ya da daha doğrusu kayıtsızlığını da gizlemedi. Orada, kafası karışık, dalgın ve arzu, korku, endişe, belirsizlik ya da içinde bulunduğu tuzağın gözü kapalı reddi olabilecek şeyle dolu bir halde yerde yattığı süre zarfında Gall'in zihninde kazılı kalan o bedenin sessiz teslimiyeti. Terinden yükselen buharın ardında, yeniden açılmış ve yaşamın altında eziliyormuş gibi ağrıyan omzundaki ve boynundaki yaralarla, havanın kararmaya başladığı akşam saatlerinde, Jurema'nın hayvanın gözlerini ve ağzını açarak katırı incelediğini gördü. Onu daha sonra yine yattığı yerden, dalları ve yaprakları toplayarak ateş yakarken gördü. Hiçbir şey söylemeden kemerinden çıkardığı bir bıçakla hayvanın sağrısından kırmızı et dilimleri kestiğini, onları bir şişe geçirdiğini ve ateşin üzerine koyduğunu gördü. Sanki anormal hiçbir şey yaşanmamış, sanki bugünün olayları onun hayatında bir devrim yaratmamıştı, Jurema rutin ev işleriyle meşgulmüş izlenimi veriyordu. Düşündü: "Bunlar gezegenin en esrarengiz insanları." Düşündü: "Kaderciler

ister iyi, ister kötü ya da felaket olsun, hayatın getirdiğini kabullenecek şekilde yetiştirilmişler." Düşündü: "Ona göre sen felaketsin."

Bir süre sonra yerden doğrulabilmiş, birkaç yudum su içebilmiş ve boğazındaki acı yüzünden büyük bir çaba harcayarak eti çiğneyebilmişti. Et parçaları ona nefis bir ziyafet gibi geldi. Yemeklerini yerken, Jurema'nın bütün bunlardan ötürü allak bullak olduğunu düşünerek ona olan biteni açıklamaya çalıştı: Epaminondas Gonçalves'in kim olduğundan, silahları götürme teklifinden, beyaz tenli ve kızıl saçlı bir cesede ihtiyaç duyduğu için onu öldürüp kendi tüfeklerini çalmak amacıyla Rufino'nun evine düzenlenen saldırının planlayıcısının o olduğundan bahsetti. Ama Jurema'nın, duyduklarıyla pek ilgilenmediğini fark etti. Onu küçük ve düzgün dişleriyle etini çiğneyerek, sinekleri kovalayarak, onaylamadan ve herhangi bir şey sormadan, karanlığın yavaş yavaş yuttuğu ve ona kendini aptal gibi hissettiren gözlerini arada bir onunkilere dikerek dinliyordu. Düşündü: "Gerçekten aptalım." Öyleydi, bunu kanıtlamıştı. Rakiplerine karşı şu silah mevzusu gibi bir entrikayı kurgulamaya muktedir ihtiraslı bir burjuvanın bir benzerini ona karşı kurgulayabileceğinden kuşkulanmak, onun ahlaki ve politik zorunluluğuydu. Bir İngiliz ceset! O halde tüfeklerle ilgili söyledikleri bir hata, bir dil sürçmesi değildi: Onların İngiliz malı olduğunu bilmesine rağmen Fransız malı olduklarını söylemişti. Galileo bunu Rufino'nun evine varınca, arabadaki kasaları düzeltirken fark etmişti. Dipçikteki fabrika markası açık seçik okunuyordu: Liverpool, 1891. Zihninden bir espri geçirmişti: "Bildiğim kadarıyla Fransa henüz İngiltere'yi işgal etmedi. Tüfekler Fransız değil, İngiliz." İngiliz tüfekler, bir İngiliz ceset. Neyin peşinde olduğunu tahmin edebiliyordu: Bu soğuk, zalim, cüretkâr, hatta etkili bir fikirdi. Göğsündeki iç sıkıntısı yeniden belirdi ve

düşündü: "Beni öldürecek." Bölgeyi bilmiyordu, yaralıydı, izini herkesin sürebileceği bir yabancıydı. Nereye saklanacaktı? "Canudos'a." Evet, evet. Orada güvende olacaktı ya da en azından aptalın teki olduğunu düşünerek acınası bir şekilde ölmeyecekti. "Canudos sana af çıkaracak, yoldaş," diye geçti içinden.

Soğuktan titriyordu ve omzu, boynu, başı ağrıyordu. Yaralarını unutmak için Binbaşı Febronio de Brito'nun askerlerini düşünmeye çalıştı: Acaba Queimadas'tan Monte Santo'ya doğru yola çıkmışlar mıydı? O varsayımsal sığınağı o ulaşamadan önce yok edecekler miydi? Düşündü: "Mermi içeri girmedi, deriye bile zarar vermedi, sadece kızgın sürtünüşüyle bir sıyrık attı. Ayrıca mermi küçük bir şey olmalı, tıpkı ateşlendiği tabanca gibi, şu serçe avlamak için kullanılanlardan." Vahim olan mermi yarası değil bıçağınkiydi, derinlere kadar girmiş, damarları, sinirleri kesmişti; ağrı ve sızı oradan yukarıya kulağa, gözlere ve enseye kadar çıkıyordu. Ürpertiler onu ayaklarından başına kadar titretiyordu. Ölecek miydin, Gall? Birden Avrupa'nın karını, bu vahşi doğayla kıyaslandığında son derece uysal görüntüsünü hatırladı. Düşündü: "Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde bu tür coğrafi acımasızlık var mıdır?" İspanya'nın güneyinde, kuşkusuz Türkiye'de ve Rusya'da. Bakunin'in, bir hapishane duvarına zincirlenmiş olarak on bir ay geçirdikten sonra kaçışını hatırladı. Babası onu dizlerine oturtup bunları anlatıyordu: Sibirya'yı destansı geçişi, Amur Nehri, California, yeniden Avrupa ve Londra'ya varırken muhteşem soru: "Bu ülkede istiridye var mı?" Avrupa yollarına saçılan, her zaman yanan bir şöminenin, sıcak bir çorbanın ve birlikte pipo içip gündelik olayların yorumlanacağı başka yolcuların bulunduğu pansiyonları hatırladı. Düşündü: "Nostalji ödlekliktir, Gall."

Kendine acıma ve melankoli onu yavaş yavaş ele ge-

çirmekteydi. Ne büyük bir utanç, Gall! Onurunla ölmeyi bile öğrenemedin mi? Avrupa, Brezilya ya da dünyanın herhangi bir yerinin diğerinden ne farkı var! Sonuç aynı olmayacak mıydı? Düşündü: "Ayrışma, bozulma, çürüme, kurtlanma ve eğer aç hayvanlar müdahale etmezlerse kurumuş bir deriyle kaplı bir kırılgan, sarımtırak kemikler iskeleti." Düşündü: "Ateş gibi yanıyorsun ve soğuktan ölüyorsun, bunun adı yüksek ateştir." Korku, kuş avlama mermisi ya da bıçak yarası değil, bu bir hastalıktı. Çünkü halsizlik deri kıyafetlinin saldırısından önce, daha Epaminondas Gonçalves'in çiftliğindeyken başlamıştı: Önce herhangi bir organını sinsice çökertmiş, ardından bütün organizmasına yayılmıştı. Ağır yaralı değil, hastaydı. Başka bir yenilik, yoldaş. Düşündü: "Kader, tanımadığın deneyimleri sana kazandırarak, ölmeden önce eğitimini tamamlamak istiyor." Önce tecavüzcü, sonra da hasta! Zira en uzak çocukluğunda bile hasta olduğunu hatırlamıyordu. Yaralanma tamam, birçok kez yaralanmıştı ve Barcelona'daki çok ciddiydi. Ama hastalık asla. Bilincini her an kaybedebilirmiş gibi bir his vardı içinde. Düşünmeyi sürdürmek için harcanan bu saçma çaba niye? Düşündüğü sürece canlı kalacağına dair o sezgi niye? Aklından Jurema'nın gittiği geçti. Dehşet içinde kulak kabarttı: Soluk alışı şurada, sağ taraftaydı. Artık onu göremiyordu çünkü ateş tamamen sönmüştü.

Bir işe yaramayacağını bilmesine rağmen zorlu koşulların gerçek devrimciyi canlandırdığını mırıldanarak, *L'Étincelle de la révolte*'a Canudos'ta olan bitenle, Bakunin'in Chaux-de-Faux ve Saint-Imier Vadisi saatçileri ve zanaatkârlarına yaptığı ve büyük başkaldırıların Marx'ın öngördüğü gibi en endüstrileşmiş toplumlarda değil geri kalmış, tarıma dayalı, sefalet içindeki köylü kitlelerinin kaybedecek bir şeyinin olmadığı ülkelerde, mesela İspanya'da, Rusya'da –ve neden olmasın, Brezilya'da– oluşaca-

ğını savunduğu konuşmayı birleştiren bir mektup yazacağını düşünerek kendi kendine cesaret vermeye çalıştı ve ardından Epaminondas Gonçalves'in ağzının payını vermek istedi: "Hayal kırıklığına uğrayacaksın, burjuva. Beni çiftliğinin verandasında, kaderim senin merhametine kalmışken öldürmeliydin. İyileşip kaçacağım." İyileşip kaçacaktı, kız ona rehberlik yapacaktı, bir binek hayvanı çalacaktı ve Canudos'ta o burjuvanın temsil ettiği şeylere karşı, yani burjuva, yani bencilliğe, kinizme, açgözlülüğe vb. karşı savaşacaktı...

İKİ

I

SICAKLIK havanın kararmasıyla azalmadı ve diğer yaz gecelerinden farklı olarak yaprak dahi kımıldamıyor. Ortalık zifirî karanlık, zira belediyenin talimatıyla saat on ikide köşedeki sokak lambaları sönüyor ve gece kuşlarının evlerindeki ışıklar da bir süre önce kapandı. Sadece eski şehrin yukarısındaki *Jornal de Notícias*'ın pencereleri aydınlık kalmayı sürdürüyor ve ışıltıları, gazetenin isminin girişteki camlarda yazılı olduğu gotik yazı stilini daha da karmaşık hale getiriyor.

Kapının yanında bir at arabası var ve arabacı ile at birlikte uyukluyorlar. Ama Epaminondas Gonçalves'in *capanga*'ları uyanık ve gazete binasının yanında, korkuluk duvarına yaslanmış sigara içiyorlar. Aşağıda, Nossa Senhora da Conceição da Praia Kilisesi'nin kütlesinin ve kumsalın köpüklü kıyısının belli belirsiz seçildiği yerdeki bir şeyi işaret ederek alçak sesle sohbet ediyorlar. Atlı devriye geçeli bayağı bir zaman oldu ve gün ağarana kadar geri gelmeyecek.

İçeride, yazıişleri-yönetim bölümünün salonunda tek başına bulunan genç, zayıf, hırpani gazetecinin kalın camlı miyop gözlüğü, sık hapşırmaları ve metal bir kalem kullanmak yerine kazın kanat tüyünden bir kalemle yazma saplantısı bürodaki çalışanlar arasında espri konusu olu-

yor. Onu kamburlaştıran ve yere paralel tutan duruşuyla yazı masasının üzerine eğilmiş ve çirkin kafası masa lambasının ışık halesinin içine gömülmüş halde, sadece tüy kalemini hokkada ıslatmak ya da neredeyse gözlüğüne değecek kadar yaklaştırdığı bir not defterine bakmak için durarak hızlıca yazıyor. Kalemin kâğıda sürtünüşü gecenin yegâne gürültüsünü oluşturuyor. Bugün denizin sesi duyulmuyor ve yönetim odası da ışıkları açık olmasına rağmen, Epaminondas Gonçalves yazı masasının üzerinde uyuyakalmış gibi, tam bir sessizlik içinde.

Ancak miyop gazeteci köşe yazısına son noktayı koyduktan sonra geniş salonu hızla geçip onun odasına girdiğinde İlerici Cumhuriyetçi Parti liderini, gözleri kocaman açık bir halde, kendisini beklerken buluyor. Dirsekleri masaya dayalı ve elleri birbirinin içine geçmiş durumda. Onu görünce, yüz hatlarının ve kemiklerin, gecelerini politik toplantılarda uykusuz geçirmesini ve ardından hiç yorgunluk emaresi göstermeden bütün gün çalışmasını sağlayan o içsel enerjiyle vurgulanan zayıf, esmer suratı "nihayet" dercesine gevşiyor.

"Bitti mi?" diye mırıldanarak soruyor.

"Bitti," diyor gazeteci ve kâğıt demetini uzatıyor. Ama Epaminondas Gonçalves onları almıyor.

"Bana sizin okumanızı tercih ederim," diyor. "Dinleyerek, daha iyi anlayacağım. Şuraya, ışığın yanına oturun."

Gazeteci tam okumaya başlayacağı sırada bir hapşırık geliyor, ardından bir tane daha ve sonunda onu gözlüğünü çıkarıp ağzını ve burnunu bir sihirbaz gibi yeninden çıkardığı kocaman bir mendille kapatmak zorunda bırakan bir krize tutuluyor.

"Yazın nemi," diye özür diliyor tıkalı burnunu temizlerken.

"Evet," diyor gereksiz açıklamalarla zaman kaybetmek istemeyen Epaminondas Gonçalves. "Okuyun, lütfen."

II

Birlik İçinde Bir Brezilya, Güçlü Bir Ulus

JORNAL DE NOTÍCIAS

(Sahibi: Epaminondas Gonçalves)

Bahia, 3 Ocak 1897

Binbaşı Febronio de Brito'nun birliğinin Canudos sertão*'sundaki bozgunu*

Yeni gelişmeler

İLERİCİ CUMHURİYETÇİ PARTİ VALİYİ VE BAHIA ÖZERKLİK PARTİSİ'Nİ ÇAĞDIŞI İMPARATORLUK DÜZENİNİ YENİDEN KURMAK İÇİN CUMHURİYETE KARŞI ENTRİKA KURMAKLA İTHAM EDİYOR.

"İngiliz casus"un cesedi

Cumhuriyetçiler komisyonu, isyancı aşırı dincilere karşı federal ordunun müdahalesini istemek için Rio'ya gidiyor.

Bahia'lı vatanseverlerin Albay Moreira César'a telgrafı: "Cumhuriyeti kurtarın!"

9., 26. ve 33. piyade taburlarının askerlerinden oluşan ve Binbaşı Febronio de Brito komutasındaki askerî birliğin bozguna uğraması ve İngiliz devletinin yanı sıra özerklik yanlısı oldukları ve monarşist özlemler taşıdıkları bilinen Bahia'lı büyük toprak sahiplerinin Canudos'taki aşırı dincilerle suç ortaklığı içinde olduklarına dair giderek artan ipuçları pazartesi akşamı Bahia Eyaleti Yasama Meclisi'nde büyük tartışmalara neden oldu.

İlerici Cumhuriyetçi Parti, başkanı Saygıdeğer Milletvekili Epaminondas Gonçalves aracılığıyla Bahia Eyalet Valisi Saygıdeğer Don Luis Viana'yı ve geleneksel olarak Canabrava baronuna (imparatorluğun eski bakanı ve İmparator II. Pedro'nun İngiltere büyükelçisi) bağlı grupları resmen Canudos başkaldırısını İngiltere'nin yardımıyla ve cumhuriyeti yıkıp monarşiyi geri getirmek amacıyla körüklemek ve silahlandırmakla itham etti.

İlerici Cumhuriyetçi Parti milletvekilleri, Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves'in "Brezilya'nın egemenliğine karşı doğuştan mavi kan ile İngiliz ihtirasının fitneci komplosu" diye adlandırdığı hareketi bastırmak için federal hükümetin Bahia eyaletine derhal müdahalesini talep ettiler. Öte yandan, Bahia'nın önde gelen şahsiyetlerinden kurulu bir komisyonun Vaiz Antônio'nun başkaldırı hareketini bastırmak üzere federal ordu güçlerini göndermesi için Bahia'lıların talebini Başkan Prudente de Morais'e iletmek için Rio de Janeiro'ya hareket ettiği bildirildi.

İlerici Cumhuriyetçiler, Brito'nun birliğinin sayıca ve silahça çok daha üstün asiler tarafından bozguna uğratılmasının üzerinden iki hafta geçtiğini, ancak bu olayın yanı sıra Canudos'a yapılan bir tüfek sevkıyatının ve

İngiliz ajan Galileo Gall'in cesedinin Ipupiará yöresinde ortaya çıkarılmasına rağmen başta saygıdeğer Eyalet Valisi Don Luis Viana olmak üzere yetkililerin, Brezilya ulusunun özünü tehdit eden bu komployu çökertmek için Bahia'lı vatandaşların isteği doğrultusunda, federal ordunun ânında müdahalesini talep etmeyerek kuşku uyandıran bir tepkisizlik ve uyuşukluk sergilediklerini hatırlattılar.

İlerici Cumhuriyetçi Parti başkan yardımcısı Saygıdeğer Milletvekili Don Eliseo de Roque, Brezilya ordusunun kahramanı, Santa Catarina monarşist isyanının bastırıcısı ve Mareşal Floriano Peixoto'nun meşhur yardımcısı Albay Moreira César'a, şu kısa ve öz metinle yollanmış telgrafı okudu: "Gelin ve cumhuriyeti kurtarın." Çoğunluğu temsil eden milletvekillerinin protestolarına rağmen saygıdeğer milletvekili, telgrafı imzalayan Salvadorlu 325 aile reisi ve seçmenin isimlerini okudu.

Diğer taraftan, Bahia Özerklik Partisi'nin saygıdeğer milletvekilleri ithamları şiddetle reddettiler ve çeşitli bahanelerle onları önemsizleştirmeye çalıştılar. Yanıtların, karşılıklı atışmaların, ironilerin, alayların, düello tehditlerinin hararetiyle gerginleşen ortam yüzünden sayın milletvekilleri beş saati aşkın süren oturum boyunca birçok kez yumruk yumruğa kavganın eşiğine geldiler.

Özerklik Partisi Başkan Yardımcısı ve Yasama Meclisi Başkanı Saygıdeğer Beyefendi Don Adalberto de Gumucio, sayesinde eyaletin yollara, demiryollarına, köprülere, hayırsever hastanelerine, okullara ve diğer birçok kamu binasına sahip olduğu Bahia'lı Canabrava baronu gibi değerli bir şahsiyetin, üstelik bulunmadığı bir ortamda Brezilya'nın egemenliğine karşı komplo kurmakla itham edilebileceğini ima dahi etmenin şerefsizlik olduğunu söyledi.

Saygıdeğer Milletvekili Don Floriano Mártir, meclis

başkanının Uauá'da ve Cambaio'da dejenere Sebastianist'ler tarafından akıtılan asker kanından, *sertão*'da yakalanan İngiliz silahlarından ya da Kırsal Muhafızlar'ın cesedini Ipupiará'da bulduğu İngiliz ajan Gall'den bahsetmek yerine, akrabası ve partinin lideri olan Baron Canabrava'yı övgülere boğmayı tercih ettiğini söyledi. Ve sordu: "Yoksa bu görmezden gelmenin sebebi, söz konusu mevzuların sayın meclis başkanını rahatsız etmesi mi?" Özerklik Partisi'nden Saygıdeğer Don Eduardo Glicério, cumhuriyetçilerin iktidar arzusuyla ipe sapa gelmez, kömüre dönmüş albino saçlı casus hikâyeleri uydurduklarını ve Bahia'nın aklı başında insanlarının bunlara gülüp geçtiğini söyledi. Ve sordu: "Vicdansız aşırı dincilerin başkaldırısından en çok zarar gören Canabrava baronu değil mi? Onların yasadışı bir biçimde işgal ettikleri topraklar baronun mülkü değil mi?" Bunun üzerine Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas onun sözünü keserek şöyle dedi: "Ya bu topraklar gasp edilmemiş de ödünç verilmişlerse?" Saygıdeğer Milletvekili Don Eduardo Glicério buna cevap olarak Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas'a, "Bir beyefendi konuşurken sözünün kesilmeyeceği Salezyen Koleji'nde size öğretilmedi mi?" diye sordu. Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas buna konuşanın bir beyefendi olduğunu bilmediğini söyleyerek cevap verdi. Saygıdeğer Milletvekili Don Eduardo Glicério bu küfrün yanıtını, kendisinden gerektiği gibi özür dilenmediği takdirde, düello alanında alacağını haykırdı. Meclis Başkanı Saygıdeğer Beyefendi Adalberto de Gumucio, kurumun ahenk ve büyüklüğünü korumak adına Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas'ı meslektaşından özür dilemeye davet etti. Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas, kendisinin net bir şekilde sadece Brezilya'da hâlâ şövalyeler, baronlar, vikontlar bulunduğu konusunda bilgilendirilmediğini söy-

lediğini, zira hatırası Brezilyalıların kalbinde sonsuza dek yaşayacak olan, vatanın gururu Mareşal Floriano Peixoto'nun görkemli cumhuriyetçi hükümetiyle birlikte tüm soyluluk unvanların tedavülden kalktığını belirtti. Her halükârda niyetinin kimseye, özellikle de Saygıdeğer Milletvekili Don Eduardo Glicério'ya hakaret etmek olmadığını söyledi. Beriki bu açıklamadan tatmin oldu.

Saygıdeğer Milletvekili Don Rocha Seabrá, Canabrava baronu gibi eyaletin haysiyet ve onuru olan bir adama, geçmişlerinde Bahia'ya Özerklik Partisi'nin kurucusunun yüzde biri kadar bile iyilikleri dokunmamış kindarlar tarafından çamur atılmasına izin vermeyeceğini söyledi. Ayrıca Santa Catarina İsyanı'nı bastırırkenki acımasızlığıyla değerlendirilecek olursa, Brezilya'nın meydanlarına giyotinler kurup ulusal Robespierre olma hayalleri kuran Albay Moreira César gibi bir Jakoben'i Bahia'ya çağıran telgrafların gönderilmesini anlayamıyordu. Bu sözler, ayağa fırlayan ve ordu, Mareşal Floriano Peixoto, Albay Moreira César lehine tezahüratlar yapan ve cumhuriyetin bir kahramanına edilen küfür için özür talep eden İlerici Cumhuriyetçi Parti milletvekillerinin öfkeli protestosuyla karşılandı. Yeniden söz alan Saygıdeğer Milletvekili Don Rocha Seabrá niyetinin askerî erdemlerine hayranlık beslediği Albay Moreira César'a küfretmek ya da cumhuriyete hizmetlerini takdirle karşıladığı merhum Mareşal Floriano Peixoto'nun anısına saldırmak değil, sadece askerlerin politikaya müdahalesine karşı olduğunu açıkça ortaya koymak olduğunu, zira Brezilya'nın da tarihleri salt birbirini izleyen darbe ilanlarından ibaret olan şu Güney Amerika ülkelerinin kaderini paylaşmasını istemediğini belirtti. Saygıdeğer Milletvekili Don Eliseo de Roque, eski monarşist düzene son verip cumhuriyeti getirenin Brezilya ordusu olduğunu hatırlatmak için onun sözünü kesti ve yeniden ayağa

fırlayan saygıdeğer muhalefet milletvekilleri orduya, Mareşal Floriano Peixoto'ya ve Albay Moreira César'a saygılarını sundular. Kesilen konuşmasına kaldığı yerden devam eden Saygıdeğer Milletvekili Don Rocha Seabrá, Ekselansları Eyalet Valisi Don Luis Viana, Bahia eyaletinin Canudos'un temsil ettiği Sebastianist eşkıyalık ve deliliği boğacak durumda olduğu Sayın Eyalet Valisi Don Luis Viana tarafından defalarca ifade edilmiş olmasına rağmen federal bir müdahale talep etmenin saçmalık olduğunu söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves isyancıların şu âna kadar iki askerî birliği *sertão*'da yok ettiğini hatırlattı ve bir federal müdahalenin doğrulanması için daha kaç birliğin katledilmesi gerektiğini Saygıdeğer Milletvekili Don Rocha Seabrá'ya sordu. Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas vatanseverliğin ona ve her Brezilyalıya, çamur üretmeye yani cumhuriyete karşı eski rejimi geri getirmeyi amaçlayan ayaklanmaları güvenilmez İngiliz'le işbirliği içinde körüklemeye kalkışanları çamurda sürükleme hakkı verdiğini söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don Lelis Piedades, Canabrava baronunun Canudos'taki vicdansızlar tarafından kışkırtılan olaylara dahil olmadığının en bariz kanıtının aylardır Brezilya dışında bulunması olduğunu söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don Floriano Mártir, burada bulunmayışının onu aklamak yerine pekâlâ ele verebileceğini ve bu tür bir mazeretin kimseyi kandıramayacağını, zira Canabrava baronunun izni ya da sözlü emri olmadan eyalette bir parmağın dahi kıpırdatılmadığını tüm Bahia'nın bildiğini söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don Dantas Horcadas, çoğunluk milletvekillerinin İngiliz silahlarının sevkıyatı ve isyancılara kötücül emellerinde danışmanlık yapmak üzere İngiliz devleti tarafından gönderilmiş İngiliz ajan Gall hakkında tartışmayı inatla reddetmelerinin şüphe uyandırıcı ve akıl kurcalayı-

cı bir durum olduğunu söyledi. Saygıdeğer Meclis Başkanı Adalberto de Gumucio, salt hakikati dile getirmenin nefret ve cehalet tarafından dikte edilen spekülasyonları ve fantezileri yerle bir etmeye yeteceğini söyledi ve şu an denizde olan Canabrava baronunun, sadece özerklik yanlıları değil bütün halk tarafından, hak ettiği gibi görkemli bir şekilde karşılanacağı Bahia topraklarına birkaç gün içinde ayak basacağı haberini verdi ve bu karşılamanın Canudos'taki üzüntü verici eşkıyalık ve yozlaşma olaylarıyla onun, partinin ve Bahia'lı yetkililerin isimleri arasında bağlantı kurma niyetinde olanların dedikodularını temelsiz kılacağını ekledi. Bunun üzerine, saygıdeğer çoğunluk milletvekilleri ayağa kalkıp alkışlamaya ve başkanları Canabrava baronu lehine tezahürat yapmaya başlarken, saygıdeğer İlerici Cumhuriyetçi Parti milletvekilleri yerlerinde oturuyor ve bu sözleri onaylamadıklarının göstergesi olarak sandalyelerini yere vurarak gürültü çıkarıyorlardı. Saygıdeğer milletvekillerinin serinletici bir şey içmeleri ve böylece ateşlerinin biraz düşmesi için oturuma birkaç dakika ara verildi. Ancak bu ara süresince meclis koridorlarında ateşli tartışmalar ve karşılıklı atışmaların yaşandığı işitildi ve saygıdeğer milletvekilleri Don Floriano Mártir ve Don Rocha Seabrá yumruk yumruğa kavgaya girişmelerine ramak kalmışken kendi arkadaşları tarafından ayrıldı.

Oturum yeniden başladığında Saygıdeğer Meclis Başkanı Adalberto de Gumucio gündemin yoğunluğunu göz önünde bulundurarak eyalet hükümeti tarafından eyaletin iç kısımlarına girecek yeni demiryolu hatları döşemek için talep edilen yeni bütçe tasarısının görüşülmesine geçilmesini önerdi. Bu öneri İlerici Cumhuriyetçi Partili saygıdeğer milletvekillerinin öfkeli tepkisine neden oldu ve bunlar ayağa fırlayıp, "İhanet!", "İğrenç manevra!" diye haykırarak, Bahia'nın ve artık tüm ülke-

nin en sıcak sorununun tartışılmasına kalındığı yerden devam edilmesini istediler. Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves eğer çoğunluk milletvekillerinin niyeti Canudos'taki eski rejimi geri getirme amaçlı isyanı ve İngiliz devletinin Brezilya'nın meselelerine müdahalesini görmezden gelmekse, kendisinin ve arkadaşlarının meclisi terk edeceklerini, çünkü halkın göstermelik olaylarla kandırılmasına tolerans göstermeyeceklerini söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don Eliseo de Roque, saygıdeğer meclis başkanının tartışmayı engellemek için harcadığı çabaların, İngiliz ajanı Gall ve İngiliz silahları konusuna değinmiş olmalarının Özerklik Partisi'nde uyandırdığı rahatsızlığın elle tutulur kanıtı olduğunu, bunda bir tuhaflık bulunmadığını, zira Canabrava baronunun monarşi özleminin ve İngiliz sevgisinin herkesin malumu olduğunu söyledi.

Saygıdeğer Meclis Başkanı Adalberto de Gumucio, saygıdeğer muhalefet milletvekillerinin şantajlarla kabadayılık yapma niyetlerini gerçekleştiremeyeceğini ve vatanseverlik dürtüsüyle hareket eden Bahia Özerklik Partisi'nin Canudos'taki aşırı dinci Sebastianistleri ezmek suretiyle *sertão*'larda barış ve düzeni yeniden sağlama konusuna herkesten daha çok önem verdiğini belirtti. Ve herhangi bir tartışmadan kaçmak bir yana, bunu özellikle arzuladıklarını ekledi.

Saygıdeğer Milletvekili Don João Seixas de Pondé, sadece mizah duygusundan yoksun olanların, kömürleşmiş bedeni Bahia Kırsal Muhafızları tarafından, yani halkın sesine kulak verilirse muhalefet partisince işe alınan, finanse ve kontrol edilen milisler tarafından Ipupiará'da bulunduğu söylenen sözde İngiliz ajan Galileo Gall hakkında konuşmaya devam edeceklerini söyleyince, bu ifadeleri saygıdeğer İlerici Cumhuriyet Partisi milletvekillerinin şiddetli protestolarını tetikledi. Saygıdeğer Mil-

letvekili Don João Seixas de Pondé, Bahia'daki Britanya Konsolosluğu'ndan Gall soyadını taşıyan şahsın karanlık bir geçmişi olduğu öğrenilir öğrenilmez gereğinin yapılması için bundan yaklaşık iki ay önce eyaletin ilgili kurumlarına konunun iletildiğine dair bir açıklama yapıldığını, Bahia polis yetkililerinin de bu beyanı ve ülkeyi Fransız gemisi *La Marseillaise*'le terk etme tebliğinin ilgili şahsa alenen yapılmış olduğunu doğruladıklarını ekledi ve Galileo Gall denen adamın ülkeyi terk etme emrine uymayıp bir ay sonra eyaletin iç kısımlarında birtakım silahlarla birlikte ölü bulunmuş olmasının herhangi bir politik komployu ya da herhangi bir dış gücün müdahalesini kanıtlamadığını, olsa olsa, adı geçen namussuz herifin sayısız hırsızlıklarından ötürü cepleri para dolu garantili alıcılarla, yani Vaiz Antônio denen adamın liderliğindeki Sebastianist aşırı dincilerle silah kaçakçılığı yapma niyetini gösterdiğini söyledi. Saygıdeğer Milletvekili Don João Seixas de Pondé'nin müdahalesinin saygıdeğer muhalefet milletvekilleri tarafından şamatayla karşılanması ve berikilerin ona melek kanatları ve aziz haleleri işaretleri yapmaya başlaması üzerine Saygıdeğer Meclis Başkanı Adalberto de Gumucio salonu intizama davet etti. Saygıdeğer Milletvekili Don João Seixas de Pondé, *sertão*'da bulunan birkaç tüfek için bu tür bir yaygara koparmanın ikiyüzlülük olduğunu, zira silah kaçakçılığı ve yasadışı silah ticaretinin ülkenin iç kesimlerinde maalesef çok sık rastlanan bir durum olduğunun herkesçe bilindiğini söyledi, yoksa İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin silahlandırdığı *capanga*'lar ve *cangeceiro*'lar ile adına Bahia Kırsal Muhafızları denen ve eyaletin resmî kurumlarından bağımsız faaliyet gösterme niyeti taşıyan şu özel orduyu kurdukları yer hakkında saygıdeğer muhalefet milletvekilleri ne diyeceklerdi? Saygıdeğer Milletvekili Don João Seixas de Pondé'nin aşağılayıcı sözlerin-

den ötürü İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin saygıdeğer milletvekilleri tarafından öfkeli bir şekilde yuhalanması ve ıslıklanması üzerine, saygıdeğer meclis başkanı bir kez daha salonda düzeni sağlamak zorunda kaldı.

Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves, oynak kumlar üzerinde yürüyen herkesin kaçınılmaz olarak başına geldiği üzere, saygıdeğer çoğunluk milletvekillerinin çelişkilerine ve yalanlarına giderek daha çok gömüldüklerini ifade ettikten sonra İngiliz silahlarını ve İngiliz ajanı Gall'i yakalayanın Kırsal Muhafızlar olmasından ötürü Tanrı'ya şükranlarını sundu, zira bağımsız, dürüst, vatansever ve yürekten cumhuriyetçi bir yapı olarak yaşananların vahametiyle ilgili hemen federal hükümet yetkililerini uyarmış ve Canudos'un buzdağının görünen kısmını teşkil ettiği Brezilya'nın egemenliğine karşı kurulan komploda doğuştan monarşistlerin İngiliz devletiyle işbirliğinin kanıtlarının gizlenmesini engellemek için gereken her şeyi yapmıştı. Eğer Kırsal Muhafızlar olmasaydı, *sertão*'da Canudos'taki eski rejim heveslilerine silah sevkıyatı gerçekleştiren İngiliz ajanların varlığından cumhuriyetin asla haberdar olamayacağını söyledi. Saygıdeğer milletvekili Don Eduardo Glicério, meşhur İngiliz ajan hakkında pekâlâ bir atın yelesi ya da sarışın bir hanımefendiye ait olabilecek bir tutam saç dışında hiçbir şey bilinmediğini söylemek için onun sözünü kesti ve bu çıkış çoğunluk sıralarından olduğu kadar muhalefetten de gülüşmelerle karşılandı. Konuşmasına kaldığı yerden devam eden Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves, sözünü kesen saygıdeğer milletvekilinin iyi niyetini selamladığını ama vatanın yüksek menfaatleri tehdit altındayken ve Uauá ile Cambaio'da cumhuriyetin savunmasında can veren vatanseverlerin dökülen kanları henüz soğumamışken, espri yapmak için uygun zaman olmayabileceğini söyle-

yince saygıdeğer muhalefet milletvekillerinden topyekûn bir alkış yükseldi.

Saygıdeğer Milletvekili Don Eliseo de Roque, Ipupiará'da, İngiliz tüfekleriyle birlikte bulunan cesedin kimliğiyle ilgili tartışmasız kanıtlar olduğunu hatırlattı ve onları inkâr etmenin güneş ışığını inkâr etmek olduğunu söyledi. Bahia'da yaşarken İngiliz casus Galileo Gall'le tanışmış ve görüşmüş olan iki kişinin, vatandaş Jan van Rijsted ve seçkin hekim Dr. José Batista de Sá Oliveira'nın, İngiliz ajanın kıyafetlerini, setresini, pantolon kemerini, çizmelerini ve hepsinden önemlisi, cesedini bulan Kırsal Muhafızlar mensuplarının bir tutam kesme akıllılığını gösterdikleri meşhur kızıl saçlarını teşhis ettiklerini hatırlattı. Her iki vatandaşın da aynı şekilde İngiliz'in bölücü fikirleri ve Canudos'la ilgili bariz komplocu niyetleri hakkında tanıklık yaptıklarını ve cesedinin o bölgede bulunmuş olmasının ikisini de şaşırtmadığını hatırlattı. Ve son olarak, iç kısımdaki köylerden birçok vatandaşın renkli saçlı, tuhaf bir Portekizce konuşan ve kendisini Canudos'a götürmesi için rehber bulmaya çalışan yabancıyı görmüş olduklarına dair Kırsal Muhafızlar'a tanıklık ettiğini hatırlattı. Saygıdeğer Milletvekili Don João Seixas de Pondé, Galileo Gall adındaki şahsın ölüsünün tüfeklerle birlikte Ipupiará'da bulunduğunu kimsenin inkâr etmediğini, itirazın onun bir İngiliz casusu ilan edilmesine olduğunu söyledi, zira onun yabancı olması tek başına hiçbir anlam ifade etmiyordu. Bir Danimarka, İsveç, Fransız, Alman ya da Vietnam casusu olamaz mıydı?

Saygıdeğer Milletvekili Don Epaminondas Gonçalves, bir yabancı gücün cumhuriyeti yıkıp eski aristokratik ve feodal düzeni geri getirmek için Brezilya'nın içişlerine karışma arzusunda olduğunun kanıtları apaçık bir şekilde ortaya konduğunda öfkeden kudurması gerekirken, ka-

muoyunun dikkatini daha önemsiz konulara yöneltmeye, suçlular için bahaneler ve hafifletici sebepler üretmeye çalışan çoğunluk milletvekillerinin sözlerini dinleyince, Bahia eyalet hükümetinin Canudos'taki isyana son vermek için parmağını dahi oynatmayacağının, zira tam tersine ondan içtenlikle memnuniyet duyduğunun en tartışmasız kanıtına ulaşıldığını söyledi. Ancak Canabrava baronunun ve özerklik yanlılarının Makyavelist komploları başarıya ulaşamayacaktı çünkü Brezilya ordusu buna engel olmak için vardı ve şu âna kadar cumhuriyete karşı ülkenin güneyinde patlayan tüm monarşist ayaklanmaları nasıl ezip geçtiyse Canudos'takini de ezip geçecekti. Vatanın egemenliği tehlikeye düştüğünde sözlerin anlamını yitirdiğini ve İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin hemen ertesi gün federal orduya teslim edilecek olan silahları satın almak için bir bağış kampanyası başlatacağını söyledi. Ve İlerici Cumhuriyetçi Parti'nin saygıdeğer milletvekillerine meclis salonunu eski düzen özlemlilerine terk etmeyi ve bir şenlik havasında Campo Grande'de gidip Mareşal Floriano Peixoto'nun hatırasını yaşatan mermer plakanın önünde cumhuriyetçilik yeminini yeniden canlandırmayı önerdi. Berikiler, saygıdeğer çoğunluk milletvekillerinin şaşkın bakışları altında bunu hemen yapmak üzere harekete geçtiler.

Dakikalar sonra Saygıdeğer Meclis Başkanı Adalberto de Gumucio oturumu kapattı.

İlerici Cumhuriyetçi Parti milletvekilleri tarafından sabahın erken saatlerinde Campo Grande'de, Demir Mareşal'in mermer plakasının önünde gerçekleştirilen vatanseverlik törenine yarın değineceğiz.

III

"VİRGÜLÜNE dahi dokunmaya gerek yok," diyor Epaminondas Gonçalves. Yüzünde memnuniyetten ziyade bir rahatlama okunuyor, gazetecinin hapşırıklarla kesilmeden baştan sona tek seferde yaptığı bu okumada hoşuna gitmeyecek bir şeyle karşılaşmaktan korkmuş gibi. "Sizi kutluyorum."

"Doğru ya da yanlış, ama olağanüstü bir hikâye," diye geveliyor onu duymamış gibi görünen gazeteci. "Kemiklerin ruhun yazısı olduğunu söyleyerek Salvador sokaklarında dolaşan ve meyhanelerde anarşi ve ateizm üzerine vaaz veren bir panayır şarlatanı, monarşist rejimi geri getirmek için Sebastianistlerle birlikte komplo hazırlayan İngiltere'nin muhbiri çıkıyor ve *sertão*'da diri diri yakılmış halde bulunuyor. Olağanüstü değil mi?"

"Evet, öyle," diye kabul ediyor İlerici Cumhuriyetçi Parti lideri. "Ve çok daha olağanüstü olan ise bir grup fanatik gibi görünenlerin toplar ve makineli tüfeklerle donanmış bir taburu bozguna uğratarak dağıtmış olmaları. Evet, bu olağanüstü, ama aynı zamanda da bu ülkenin geleceği için ürkütücü."

Sıcaklık arttı ve miyop gazetecinin suratı terle kaplandı. Bazen mendil vazifesi gören o çarşafla yüzünü temizliyor ve ardından gözlüğünün buğulu camlarını gömleğinin yıpranmış göğüs kısmına siliyor.

"Bunu dizgiciye bizzat götüreceğim ve sayfa hazırlanırken orada olacağım," diyor, yazı masasının üzerine yayılmış kâğıtları toplarken. "Hata olmayacak, hiç merak etmeyin. Kafanız rahat bir şekilde gidip dinlenebilirsiniz, efendim."

"Benimle çalışmaktan baronun gazetesindekine göre daha mı mutlusunuz?" diye soruyor patronu birden. "Burada *Diario de Bahia*'dan daha çok kazandığınızı biliyorum. Benim demek istediğim iş açısından. Burayı mı tercih edersiniz?"

"Doğrusu evet," diyor gazeteci gözlüğünü takarken ve yarı kapalı gözler, hafif aralık ağız ve açılıp kapanan burnuyla bir an hareketsiz kalıp hapşırığın gelmesini bekliyor. Ama yanlış alarm çıkıyor. "Politik köşe yazısı, Ribeira de Itapagipe'de patlayıcıyla balık avlamanın zararları ya da Magalhães Çikolatacısı'ndaki yangın hakkında yazmaktan çok daha eğlenceli."

"Ayrıca bir de vatanı kurmak, iyi bir ulusal davaya hizmet etmek de var," diyor Epaminondas Gonçalves. "Çünkü siz bizden birisiniz, değil mi?"

"Ne olduğumu bilmiyorum, efendim," diye cevap veriyor gazeteci, tıpkı fiziği gibi eşsiz olan, bazen tiz bazen tok çıkan o yankılı sesiyle. "Benim ne politik fikirlerim var ne de politikaya karşı bir ilgim."

"İçtenliğiniz hoşuma gidiyor," diyor gazetenin sahibi gülerek ve elinde bir çantayla ayağa kalkıyor. "Sizden memnunum. Köşe yazılarınız kusursuz, tam olarak denmesi gerekeni gerektiği biçimde söylüyorlar. En hassas bölümü size emanet etmiş olmaktan ötürü çok mutluyum."

Gaz lambasını kaldırıyor, alevi üfleyerek söndürüyor ve peşinde gazeteciyle birlikte odadan çıkıyor. Yazıişleri-yönetim bölümünün eşiğini geçerken bir tükürük hokkasına takılıp tökezliyor.

"O halde sizden bir şey isteyeceğim," diyor birden gazeteci. "Eğer Albay Moreira César, Canudos isyanını bastırmaya gelirse *Jornal de Notícias*'ın muhabiri olarak onunla gitmek isterim."

Epaminondas Gonçalves dönüp ona bakıyor ve şimdi, şapkasını başına geçirirken onu inceliyor.

"Zannediyorum ki bu mümkün," diyor. "İşte görüyorsunuz, politika sizi ilgilendirmese bile artık bizden birisiniz. Albay Moreira César'a hayranlık beslemek için tam bir cumhuriyetçi olmak gerekir."

"Benimkinin hayranlık olup olmadığından emin değilim," diye açıklama getiriyor gazeteci, kâğıtları yelpaze gibi kullanarak kendini serinletirken. "Etten kemikten bir kahramanı görmek, o kadar ünlü birinin yakınında olmak çok cezbedici geliyor. Tıpkı bir roman karakterini görüp ona dokunmak gibi."

"Kendinize dikkat etmeniz gerekecek; albay, gazetecilerden hiç hoşlanmaz," diyor Epaminondas Gonçalves çıkışa doğru uzaklaşırken. "Kamuoyundaki şöhreti, orduya küfretmiş olan bir gazeteciyi Rio'da sokak ortasında kurşunlayıp öldürmesiyle başladı."

"İyi geceler," diye mırıldanıyor gazeteci. Ardından matbaaya giden karanlık bir koridorun bulunduğu mekânın diğer ucuna doğru hızlı adımlarla yürüyor. Onun yazısını bekleyen nöbetçi dizgicilerin ikram edecek bir fincan kahvesi kesin vardır.

ÜÇ

I

TREN, Albay Moreira César'ı flamalarla süslenmiş olarak karşılayan Queimadas İstasyonu'na düdük çalarak giriyor. Kiremit rengi karolarla kaplı dar peronu hıncahınç doldurmuş kalabalığın ve rayların üzerinde dalgalanan büyük beyaz kumaşın üzerinde şöyle yazıyor: "Queimadas, kahraman Albay Moreira César'ı ve ihtişamlı alayını selamlıyor. Yaşasın Brezilya!" Bir grup yalınayak çocuk ellerindeki küçük bayrakları sallıyor ve göğüslerindeki rozetlerde "Belediye Meclisi" yazan, şapkaları ellerinde, yarım düzine şık giyimli beyefendinin etrafı büyük bir merakla bakınan, pejmürde kılıklı ve sefil görünümlü bir kalabalıkla çevrili. Onların arasında sadaka isteyen dilenciler ve *rapadura* şekerlemesi ya da kızartılmış yiyecek satıcıları dolaşıyor. Pencerelerinden tüfekli askerlerin dışarı taştığı trenin basamaklarında Albay Moreira César'ın belirmesiyle birlikte tezahüratlar ve bir alkış tufanı yükseliyor. Üzerinde mavi çuhadan bir üniforma bulunan, düğmeleri ve mahmuzları altın yaldızlı, kol işaretleri ve şeritleri kıpkırmızı, kılıcı belinden sarkan albay perona atlıyor. Ufak tefek, neredeyse raşitik bir adam ama çok çevik. Bütün yüzler sıcaktan bunalmış ama o terlemiyor. Fiziksel zayıflığı, gözlerinden fışkıran enerjiden ya da hareketlerindeki güvenden ötürü çevre-

sine yayıyormuş izlenimi verdiği güçle tezat oluşturuyor. Her hareketi ölçülüp biçilmiş, ne istediğini bilen ve emir vermeye alışkın biri gibi bakıyor.

Alkışlar ve tezahüratlar peronu ve insanların güneşten karton parçalarıyla korundukları sokağı dolduruyor. Çocuklar havaya avuç avuç konfeti fırlatıyor ve ellerinde bayrak onları sallıyor. Yetkililer ona doğru ilerliyor ama etrafı bir grup subayla çevrili Albay Moreira César, ellerini sıkmak için durmuyor. Sadece bir nezaket selamı verdikten sonra kalabalığı doğru dönüp haykırıyor: "Yaşasın cumhuriyet! Yaşasın Mareşal Floriano!" Albay, ondan hiç kuşkusuz nutuklar atmasını, ayaküstü laflamayı, ona eşlik etmeyi bekleyen meclis üyelerinin şaşkın bakışları altında, subaylarının arasında istasyon binasına giriyor. Onun peşinden gitmeye çalışıyorlar ama kapanan kapının önündeki nöbetçiler onları durduruyor. Bir at kişnemesi duyuluyor. Çocukların sevinç çığlıkları arasında trenden çok güzel beyaz bir at iniyor. Hayvan vücudunu silkeliyor, yelesini sallıyor, kişniyor, arazinin yakınlığını hissetmiş olmaktan mutlu. Şimdi trenin kapı ve pencerelerinden yükler, valizler, cephane sandıkları, makineli tüfekler taşıyan asker sıraları inmeye başlıyor. Işıl ışıl parlayan topların görünmesiyle birlikte kalabalıktan bir gürültü yükseliyor. Askerler bu ağır silahları çekecek olan öküzleri oraya getirmekle meşguller. Köyün ileri gelenleri kaderlerine razı olmuş bir tavırla, istasyonun kapı ve pencerelerine üşüşerek içeride ne olup bittiğini görmeye ve oradan oraya koşturan subaylar, yaverler ve emir erleri kalabalığında Moreira César'ı ayırt etmeye çalışan meraklıların arasına katılıyorlar.

İstasyon binası, bir duvarla bölünmüş telgraf ofisi hariç tek bir büyük salondan oluşuyor. Peronun diğer tarafında yükselen iki katlı yapının önündeki tabelada şu yazı okunuyor: Continental Oteli. Matriz Meydanı'na doğru çıkan ağaçsız Itapicurú Bulvarı'nın her tarafı askerlerle

dolu. Camlara yapışmış istasyonun içini gözetleyen onlarca suratın bakışları altında birliğin treni boşaltma işlemi hızlı bir şekilde ilerliyor. Alayın sancağını taşıyan asker onu kalabalığa doğru sallayınca bir alkış tufanı daha kopuyor. İstasyonla Continental Oteli arasındaki boş arsada bir asker, gösterişli yeleye sahip beyaz atı kaşağılıyor. İstasyon salonunun bir köşesinde duran ve üzeri sürahiler, şişeler ve sinek ordularından tül parçalarıyla korunmakta olan çeşitli yemeklerle kaplı uzun masaya dönüp bakan bile yok. Tavandan sarkan flamaların ve çiçeklerin arasında Albay Moreira César'a, cumhuriyete, Brezilya Yedinci Piyade Alayı'na "Çok Yaşa!" diyen İlerici Cumhuriyetçi Parti ve Bahia Özerklik Partisi afişleri göze çarpıyor.

Bir karınca topluluğunun hareketliliğini andıran âlemin ortasında, Albay Moreira César çuha üniformasını bir arazi kıyafetiyle değiştiriyor. İki asker telgraf bölmesinin önüne bir battaniye geriyorlar ve albay çıkardığı kıyafetleri bu derme çatma sığınağın dışında bekleyen yaverine atıyor, o da bunları alıp bir bavula yerleştiriyor. Moreira César bir yandan giyinirken, aynı zamanda da önünde hazır ol pozisyonunda bekleyen üç subayla konuşuyor.

"Birlik raporu, Cunha Matos."

Binbaşı konuşmaya başlamadan önce topuklarını hafifçe birbirine vuruyor:

"Seksen üç adamımız çiçek hastalığına ve başka hastalıklara yakalandı," diyor bir kâğıda bakarak. "Bin iki yüz otuz beş askerimiz mevcut. Elimizde on beş milyon mermi ve yetmiş top mermisi mevcut, efendim."

"Öncü birlik en geç iki saat içinde Monte Santo'ya doğru yola çıksın," diyen albayın sesi tekdüze, renksiz, kişiliksiz. "Siz, Olímpio, Belediye Meclisi'ne özürlerimi iletin. Onlarla daha sonra kısa bir görüşme yapacağım. Onlara törenlerle ya da ziyafetlerle kaybedecek zamanımız olmadığını açıklayın."

"Anlaşıldı efendim."

Yüzbaşı Olímpio de Castro çekilince üçüncü subay yaklaşıyor. Üniformasında albay şeritleri olan bu adam yaşını başını almış, biraz tombul ve uysal bakışlı:

"Teğmen Pires Ferreira ve Binbaşı Febronio de Brito buradalar. Danışman olarak alaya katılma emirleri var."

Moreira César bir an durup düşünüyor.

"Alay için ne büyük bir şans," diye neredeyse duyulmayacak bir biçimde mırıldanıyor. "Getirin onları, Tamarindo."

Bir emir eri mahmuzsuz süvari çizmelerini giymesine yardım ediyor. Kısa bir süre sonra, Febronio de Brito ve Pires Ferreira, Albay Tamarindo'nun peşi sıra gelip battaniyenin önünde tekmil veriyorlar. Topuklarını birbirine çarpıp sonra isimlerini ve rütbelerini söyledikten sonra, "Emrinizdeyim," diyorlar. Battaniye yere bırakılıyor. Moreira César'ın belinde tabancası ve kılıcı asılı, kıvrılmış gömleğinden çıkan kolları kısa, zayıf ve kılsız. Yeni gelenleri, hiçbir şey söylemeden, buz gibi bir bakışla tepeden tırnağa süzüyor.

"Bu bölgeyle ilgili deneyimlerimizi Brezilya'nın en saygın komutanının hizmetine sunmak bizim için bir onur, efendim."

Albay Moreira César gözlerini Febronio de Brito'nun gözlerine dikiyor ve onun rahatsız olduğunu görene kadar kaçırmıyor.

"Bir avuç haydutla başa çıkmanıza yetmeyen deneyim," derken sesini yükseltmiyor ama o anda bütün salon elektrik çarpmış ve donakalmış gibi oluyor. Binbaşı bir böcek gibi eşelenirken, Moreira César parmağıyla Pires Ferreira'yı gösteriyor. "Bu subay bir bölüğe kumanda ediyordu. Ama sizin beş yüz adamınız vardı ve bir acemi gibi bozguna uğradınız. Orduyu ve buna bağlı olarak da cumhuriyeti küçük düşürdünüz. Sizlerin varlığı Yedinci Alay

için onur kırıcı bir durum. Herhangi bir eylemde bulunmanız yasaklanmıştır. Artçı birlikte bulunacak, hastalar ve öküzlerle ilgileneceksiniz. Çekilebilirsiniz."

İki subayın da beti benzi atmış durumda. Febronio de Brito şakır şakır terliyor. Bir şey söyleyecekmiş gibi dudaklarını aralıyor ama vazgeçip selam veriyor ve sendeleyerek gitmeyi tercih ediyor. Teğmen taş kesmiş bir halde ve birden kızaran gözleriyle yerinde duruyor. Albay onun yüzüne bakmadan yanından geçip giderken subaylar ve emir erlerinden oluşan kalabalık yeniden işine dönüyor. Bir masanın üzerinde bazı planlar ve bir kâğıt yığını var.

"Muhabirleri içeri alın, Cunha Matos," diye emrediyor albay.

Binbaşı onları içeri sokuyor. Yedinci Alay'la aynı trende geldiler ve maruz kaldıkları sarsıntı yüzünden bitkin görünüyorlar. Farklı yaşlarda, tozluk, şapka ve binici pantolonu giymiş, kurşunkalemler ve not defterleriyle, içlerinden biriyse körük ve tripodlu bir fotoğraf makinesiyle donanmış beş adam. En tanınmışları *Jornal de Notícias*'tan genç ve miyop bir gazeteci. Uzamış seyrek keçisakalı, eski püskü giysileri, taşınabilir tuhaf yazı altlığı, yenine tutturulmuş mürekkep hokkası ve fotoğrafçı kamerasını kurarken dişlediği kaz tüyü kalemle uyum teşkil ediyor. Fotoğraf çekildiği anda camların arkasına üşüşmüş çocukların gürültüsünü azdıran bir bulutçuk oluşuyor. Albay Moreira César gazetecilerin selamlarına elini hafifçe kaldırarak karşılık veriyor.

"Salvador'da şehrin ileri gelenlerini kabul etmemem birçok kişiyi şaşırttı," diyor gösterişsiz ve duygusuz bir biçimde, selam verir gibi. "Bunda şaşırtıcı bir taraf yok, beyler. Mevzu sadece zaman. Bizi Bahia'ya getiren görevde her dakika çok önemli. Bu görevi yerine getireceğiz. Yedinci Alay Canudos isyancılarını cezalandıracak,

tıpkı daha önce Santa Cruz Kalesi ya da Lange'deki ayaklanmacıları cezalandırdığı gibi, Santa Catarina federalistlerini cezalandırdığı gibi. Cumhuriyete karşı bir daha ayaklanma olmayacak."

Camların önündeki insan öbekleri çıt çıkarmadan ne dediğini duymaya çalışıyor, subaylar ve emir erleri hareketsiz bir şekilde dinliyor, gazeteciler ise yüzlerinde büyülenmekle kuşkulanmanın birbirine karıştığı bir ifadeyle ona bakıyorlar. Evet, işte orada, etiyle kemiğiyle nihayet orada, tıpkı karikatürlerde resmedildiği gibi: ufak tefek, zayıf, yerinde duramayan, küçük gözleri kıvılcımlar saçan ya da dinleyiciyi delip geçen ve konuşurken eskrimi andıran el kol hareketleri yapan bir adam. İki gün önce yüzlerce Bahia'lı onu buradakinin benzeri bir merakla Salvador'da beklemiş ama oradakileri de hayal kırıklığına uğratmıştı çünkü ne kendisi için hazırlanan ziyafetleri, ne dans partilerini, ne resmî resepsiyonları ne de saygı sunumlarını kabul etti, orduevine ve Eyalet Valisi Luis Viana'ya kısa bir ziyaret dışında kimseyle konuşmadı, zira tüm vaktini birliğinin limanda gemiden inişini ve onları *sertão*'ya kadar getirecek trene ertesi gün binmek için, personel ve mühimmatın Calzada İstasyonu'na naklini bizzat takip ederek geçirdi. Salvador şehrinden kaçarcasına, bir şey bulaşmasından korkarcasına gelip geçmişti ve şimdi bu davranışının sebebini açıklıyordu: Zaman. Ancak onun en küçük mimiklerine dikkat kesilmiş beş gazeteci, onun o sırada söylediklerini düşünmüyor, onlara sanki orada yoklarmış gibi konuşan, ufak tefek ve sert görünümlü, nefret edilen ve ilahlaştırılan bu efsanevi kişiliğin karşısında, onun hakkında söylenmiş ve yazılmış olanları hatırlıyorlar. Onun madalyalar kadar çok sayıda yara aldığı Paraguay Savaşı'na daha çocuk yaşta gönüllü olarak katılışını ve subaylığının ilk yıllarında, Rio de Janeiro'da, ordudan atılma ve hapsi boylama noktasına geldiği mili-

tan cumhuriyetçiliğini ya da dize getirdiği monarşiye karşı kurduğu komploları hayal etmeye çalışıyorlar. Gözlerinin, el kol hareketlerinin, sesinin yaydığı enerjiye rağmen, onu başkentin Ouvidor Sokağı'nda o karanlık gazeteciyi beş el tabanca ateşiyle öldürürken hayal etmekte zorlanıyorlar; buna karşılık onu, yapmış olduğu şeyden gurur duyduğunu ve eğer orduya küfreden biri olursa, yine aynı şeyi yapacağını mahkemede haykırırken gözlerinde canlandırmaları zor olmuyor. Ama en önemlisi imparatorluk yıkılana kadar sürgünde bulunduğu Mato Grosso'dan döndükten sonra kamusal yönetimdeki kariyerini hatırlıyorlar. Başkan Floriano Peixoto'nun sağ koluna dönüşmesini, cumhuriyetin ilk yıllarında patlayan bütün ayaklanmaları demir yumrukla bastırışını ve o kışkırtıcı gazete, O *Jacobino*'da savunduğu, parlamentosuz, siyasi partisiz ve Kilise'nin geçmişteki işlevini üstlenen ordunun bilimsel gelişmeye doğru coşkuyla koşan laik bir toplumun sinir merkezini teşkil edeceği diktatoryal cumhuriyet tezini savunuşunu hatırlıyorlar. Mareşal Floriano Peixoto'nun ölümünde, mezarlıkta merhumun ardından övgü dolu cenaze konuşmasını okurken sinirsel bir baygınlık geçirdiğinin doğru olup olmadığını kendilerine soruyorlar. Sivil bir başkanın, Prudente de Morais'in başa geçmesiyle birlikte Albay Moreira César ve Jakobenler diye adlandırılanların defterinin dürüldüğü söylenmişti. Ama kendi kendilerine bunun doğru olmaması gerektiğini söylüyorlar, zira eğer öyle olsaydı burada Queimadas'ta, bu görev için bizzat hükümet tarafından gönderilmiş olan Brezilya'nın en seçkin birliğinin başında olmazdı, çünkü burada işini bitirdikten sonra Rio'ya daha büyük bir saygınlıkla döneceğinden kim kuşku duyabilir ki?

"Bahia'ya yerel politik kavgaların bir parçası olmak için gelmedim," diyor tavandan sarkan Cumhuriyetçi Parti ve Özerlik Partisi afişlerine dönüp bakmadan işaret

ederek. "Ordu hizip çekişmelerinin üzerinde ve politika kazanının dışındadır. Yedinci Alay'ın burada bulunma sebebi monarşist bir komployu dağıtmaktır. Çünkü Canudos'taki gaspçıların ve çılgın fanatiklerin arkasında cumhuriyete karşı kurulmuş bir tezgâh var. O zavallı şeytanlar ayrıcalıklarını kaybetmeye razı gelmeyen ve Brezilya'nın modern bir ülke olmasını istemeyen aristokratların maşası; ayrıca Caesar'ın hakkını Caesar'a vermek istemedikleri için Kilise ve devletin birbirinden ayrılmasına razı gelmeyen bazı fanatik din adamlarının da hatta göründüğü kadarıyla, Brezilya'nın tüm şekerine komik bir paraya el koymasını sağlayan o yozlaşmış imparatorluğu yeniden kurmak isteyen İngiltere'nin de. Ama boşa kürek çekiyorlar. Ne aristokratlar ne papazlar ne de İngiltere bir daha Brezilya'da yasa dikte edebilecek. Ordu onlara izin vermeyecek."

Sesinin şiddetini giderek yükseltiyor ve son cümleleri çok hararetli bir tonda, sağ elini kılıfındaki tabancasına dayayarak söylüyor. Sustuğunda salonda hürmetkâr bir beklenti var ve yemeklerin üzerinde deli gibi uçan böceklerin vızıltısı işitiliyor. Gazetecilerin saçları en beyazlaşmışı, kavurucu sıcağa rağmen kareli bir ceket giymiş olan bir adam, bir yorum yapma ya da bir şey sorma niyetiyle elini çekingenlikle kaldırıyor. Fakat albay ona söz vermiyor; bir işaret yapınca önceden tembihlenmiş iki emir eri yerden kaldırdıkları bir sandığı masanın üzerine koyup açıyorlar: İçinde tüfekler var.

Moreira César ellerini arkasında bağlayıp beş gazetecinin önünde yavaşça dolaşmaya başlıyor.

"Bunlar Bahia *sertão*'sunda yakalandı, beyler," diyor ironik bir tonda, birisiyle alay ediyormuş gibi. "En azından bunlar Canudos'a ulaşmadı. Nereden geliyorlar? Fabrikanın markasını silme zahmetine bile girmemişler. İşte, Liverpool yazıyor! Brezilya'da daha önce böyle tü-

fekler görülmedi. Ayrıca, patlayıcı mermiler atmak için özel bir mekanizması var. Cerrahları şaşırtan, on-on iki santimetre çapındaki delikler bu şekilde açıklanıyor. Mermi değil el bombası yarasına benziyorlardı. Alelade *jagunço*'ların, alelade sığır hırsızlarının bu Avrupa inceliklerini, patlayıcı mermileri bilmeleri mümkün mü? Öte yandan, ne idüğü belirsiz kişilerin oradaki varlığı ne anlama geliyor? Mesela Ipupiará'da bulunan şu ceset; Capim Grosso'da bir çanta dolusu sterlinle ortaya çıkan ve bir grup İngilizce konuşan atlıya rehberlik yaptığını itiraf eden şu şahıs. Belo Horizonte'ye kadar Canudos'a erzak ve barut götürmek isteyen yabancılara rastlanıyor. Bunca tesadüfün ardında cumhuriyet karşıtı bir komplonun bulunduğunu görmemek için kör olmak lazım. Hiç pes etmiyorlar. Ama hepsi boşuna. Rio'da çuvalladılar, Rio Grande do Sul'da çuvalladılar, şimdi de Bahia'da da çuvallayacaklar, beyler."

Kısa ve hızlı adımlarla, sinirli bir ifadeyle, gazetecilerin önünde iki-üç tur attı. Şimdi yine ilk baştaki yerinde, üzerinde haritaların bulunduğu masanın yanında duruyor. Onlara yeniden hitap ettiğinde ses tonu otoriter ve tehditkâr bir hal alıyor:

"Yedinci Alay'a eşlik etmenizi kabul ettim ama belli kurallara tabi olmanız gerekecek. Buradan gönderdiğiniz telgraf metinleri Binbaşı Cunha Matos ya da Albay Tamarindo tarafından önceden onaylanacak. Aynı şey sefer süresince ulaklar vasıtasıyla gönderdiğiniz makaleler için de geçerli olacak. Sizi uyarmalıyım, eğer içinizden biri yardımcılarım tarafından onaylanmamış bir makale gönderirse çok vahim bir suç işlemiş olur. Umarım anlıyorsunuzdur, her türlü yanlış, hata, temkinsizlik düşmanın işine yarayabilir. Şu an savaştayız, bunu asla unutmayın. Alaydaki varlığınızın güzel geçmesi için bu uyarıları yapıyorum. Hepsi bu kadar beyler."

Ânında etrafını saran savaş konseyinin subaylarına doğru dönüyor ve sanki bir büyü bozulmuşçasına etkinlik, gürültü ve hareket Queimadas İstasyonu'na geri geliyor. Ancak beş gazeteci, şaşırmış, afallamış, hayal kırıklığına uğramış bir halde aynı yerde durmaya devam ediyorlar, Albay Moreira César'ın neden onlara potansiyel düşman muamelesi yaptığını, neden onlara soru sorma izni vermediğini, neden onlara en ufak bir sempati ya da en azından bir nezaket göstermediğini anlamadan birbirlerine bakıyorlar. Albayın etrafını saran çember, sırayla emirlerini alan subayların topuklarını çarptırdıktan sonra farklı yönlere doğru uzaklaşmasıyla yavaş yavaş dağılıyor. En sonunda tek başına kalan albay, bakışlarını dairesel bir şekilde çevresinde dolaştırınca, gazeteciler bir an için tekrar yanlarına yaklaşacağını düşünüyorlar ama öyle bir şey olmuyor. Moreira César'ın gözleri, daha yeni fark etmiş gibi, kapıların ve pencerelerin ardındaki aç, kavruk, sefil yüzlere takılmış durumda. Onları tuhaf bir ifadeyle (çatık kaşlar, ileri doğru fırlamış altdudak) bir süre süzdükten sonra, birden kararlı bir şekilde en yakın kapıya yöneliyor. Onu ardına kadar açıyor ve neredeyse paçavralara bürünmüş, çoğu yalınayak, ona saygı, korku ya da hayranlıkla bakan erkek, kadın, çocuk ve yaşlı kalabalığını içeri davet ediyor. Buyurgan el kol hareketleriyle onları girmeye zorluyor, içeri çekiyor, sürüklüyor, açgözlü böcek halelerinin altında Queimadas Belediye Meclisi mensuplarının ona saygılarını sunmak için hazırlamış oldukları içecek ve yiyeceklerin yattığı uzun masayı işaret ederek onları cesaretlendiriyor.

"Girin, girin," diyor ve bir yandan da yol gösteriyor, onları masaya doğru itiyor ve yemeklerin üzerine serili tül parçalarını bizzat kaldırıyor. "Yedinci Alay sizi davet ediyor. Korkmayın, gelin. Hepsi sizin için. Sizin onlara bizden daha çok ihtiyacınız var. Yiyin, için, keyfini çıkarın."

Artık onları teşvik etmesine gerek yok; neşeli, açgözlü, gördüklerine inanamaz bir halde çoktan tabakların, bardakların, tepsilerin, sürahilerin üzerine üşüştüler ve albayın hüzünlü bakışları altında birbirlerine dirsek atıyor, çekişiyor, itişiyor, yemek ve içecekler için kavga ediyorlar. Gazeteciler ağızları kocaman açık bir halde aynı yerde duruyorlar. İhtiyar bir kadın, elinde dişlenmiş bir butla artık kapıya yönelmişken, minnet dolu bir yüzle Moreira César'ın yanında duruyor.

"Kutsal Anamız sizi korusun, albay," diye mırıldanıyor havaya istavroz işareti çizerken.

"Beni koruyan Ana işte burada," diye cevap veren Moreira César'ın kılıcını sıvazladığını görüyorlar.

EN İYİ DÖNEMİNDE Çingene'nin Sirki'nin yirmi personeli olmuştu; eğer Sakallı Kadın, Cüce, Örümcek Adam, Dev Pedrín ve canlı kurbağa yutucusu Julião gibi varlıklar personelden sayılabilirse. Sirk o zamanlar, üzerinde trapezci resimlerinin bulunduğu, Fransız kardeşlerin akrobasi numarasında da rol alan dört at tarafından çekilen kırmızı bir arabayla dolaşıyordu. Çingene'nin oradan oraya dolaşırken topladığı merak uyandırıcı hayvanlardan oluşan küçük bir hayvanat bahçesi de sirkin bir parçasını teşkil ediyordu: beş bacaklı bir koç, iki kafalı küçük bir maymun, küçük kuşlarla beslemek gereken bir kobra (o normaldi) ve üç sıra dişi olan bir oğlak. (Pedrín onları seyircilere göstermek için çenesini kocaman elleriyle açıyordu.) Hiçbir zaman bir çadırları olmadı. Temsiller bayram günlerinde ya da köyün koruyucu azizinin gününde meydanlarda veriliyordu.

Güç, denge, sihir ve tahmin numaraları vardı, Zenci Solimão kılıç yutuyordu, Örümcek Adam yağlanmış bir direğe hiç zorlanmadan tırmanıyor ve bunu yapabilecek kişiye bir milyon *reis* vereceğini ilan ediyordu, Dev Pedrín

zincirleri kırıyor, Sakallı Kadın kobrayı dans ettirip onu ağzından öpüyor, yanmış şişe mantarı ve pirinç unuyla boyanmış palyaçolar hiç kemiği yokmuş gibi görünen Avanak'ı ikiye, dörde, altıya katlıyorlardı. Ama sirkin yıldızı incelikle, heyecanla, romantizmle ve hayal gücüyle aşk hikâyeleri anlatan Cüce'ydi: Napoles kralının Şövalye Pierre tarafından kaçırılan ve mücevherleri bir denizci tarafından bir balığın karnında bulunan kızı Prenses Magalona'nın hikâyesi; resmen kendi kızı Bella Silvaninha'yla evlenmek isteyen babanınki; Şarlman ve Fransa'nın On İki Şövalyesi; bir diğeri İt tarafından becerilip Şeytan Robert'i doğuran kısır düşesin, sonuncusu her zaman Olivier ve Fierabras anlatısı oluyordu çünkü seyircilerin cömertliğini en iyi o harekete geçiriyordu.

Çingene'nin kıyı kesiminde polisle bazı meseleleri olmalıydı çünkü kuraklık dönemlerinde bile kıyı bölgesine inmiyordu. Hırçın bir adamdı, herhangi bir bahaneyle ellerine başvuruyor ve canını sıkan her neyse, kadın, erkek ya da hayvan, hiç acımadan dövüyordu. Ama kötü muamelesine rağmen onu terk etmek sirk çalışanlarının aklının ucundan dahi geçmiyordu. O, sirkin ruhuydu, köylerinde ve ailelerinde birer alay konusu, diğer insanların Tanrı'nın cezası ve kendi türlerinin hataları gibi baktıkları anormallikleri olan bu varlıkları yeryüzünden toplayarak sirki yaratan oydu. Cüce, Sakallı Kadın, Örümcek Adam, hatta Avanak (anlamını çözemese de bu tür şeyleri o da hissediyordu), hepsi göçebe sirkte geldikleri ortamdan çok daha misafirperver bir yuva bulmuş, kavurucu *sertão*'larda inen, çıkan, dönüp duran karavanda utanarak ve ürkerek yaşamaktan kurtulup kendilerini normal hissettiren bir anormalliği paylaşmaya başlamışlardı.

İşte bu yüzden uzun dolaşık saçlı, capcanlı kara gözlü, neredeyse bacaksız, dörtayak üstünde yürüyen ve Natuba köyünden aralarına katılmış olan delikanlıyı hiçbiri

anlayamadı. Gösteri sırasında Çingene'nin onu ilgiyle izlediğini fark etmişlerdi. Çünkü hilkat garibelerinin (insan ya da hayvan) Çingene'yi onlardan elde edebileceği kazancın çok daha ötesinde bir sebepten ötürü çektiğine kuşku yoktu. Belki de o artıklar ve tuhaflıklar topluluğunda kendini çok daha sağlam, daha eksiksiz, daha kusursuz hissediyordu. Netice itibarıyla gösterinin ardından evini sordu, orayı buldu, anne babasına kendini tanıttı ve onları, oğullarını bir sanatçı yapmak üzere kendisine vermelerine ikna etti. Anlaşılmaz olan, oradan oraya sıçrayarak hızla yer değiştiren delikanlının bir hafta sonra, Çingene ona bir terbiyeci numarası öğretmeye başladığı sırada sirkten kaçmasıydı.

Sirk mensuplarının ona yalvarmasına rağmen Çingene'nin kıyı kesimine inmeme inadı yüzünden kara talih büyük kuraklıkla birlikte başladı. Gittikleri yerlerde ıssız köyler ve bir mezarlığa dönüşmüş çiftliklerle karşılaşıyor, hatta susuzluktan ölme tehlikesi bile yaşıyorlardı. Ama Çingene asla inadından dönmedi ve bir gece onları karşısına toplayıp şöyle dedi: "Size özgürlüğünüzü veriyorum. Hadi gidin. Ama gitmez de kalırsanız bir daha bana asla sirkin hangi yoldan gitmesi gerektiğini söylemeye kalkmayın." Hiçbiri gitmedi, bunun sebebi hiç kuşkusuz diğer insanlara karşı duydukları korkunun felakete karşı duydukları korkudan çok daha büyük olmasıydı. Caatinga do Moura'da Çingene'nin karısı Dádiva hezeyanlı yüksek ateşle hastalanıp öldü ve onu Taquarandi'de toprağa verdiler. Sonra hayvanları yemeye başladılar. Bir buçuk yıl sonra yağmurlar geri geldiğinde hayvanat bahçesinden sadece kobra hayatta kalmıştı ve sirk mensuplarından da Julião ve karısı Sabrina, Zenci Solimão, Dev Pedrín, Örümcek Adam ve Estrellita ölmüştü. Üzerinde figürler bulunan karavanı kaybetmiş ve insanların, suyun, yaşamın geri dönmesiyle birlikte Çingene iki katır satın

alabilecek parayı kazanana dek, eşyalarını kendi sürükledikleri iki el arabasıyla taşımışlardı.

Yeniden gösteriler düzenlemeye ve karınlarını doyurmaya yetecek kadar parayı kazanmaya başladılar. Fakat bir daha eskisi gibi olmadı. Evlatlarını kaybedince deliren Çingene gösteriye karşı ilgisini yitirdi. Bakmaları için üç çocuğunu Caldeirão Grande'deki bir ailenin yanına bırakmıştı ve kuraklığın ardından onları almak için döndüğünde köyden hiç kimse ona Campinas ailesi ve çocuklar hakkında bir bilgi veremedi. Asla pes etmiyor ve yıllar sonra hâlâ geçtikleri köylerin sakinlerine onları görüp görmediklerini ya da bir haber alıp almadıklarını sormayı sürdürüyordu. Çocuklarının ortadan kayboluşu (herkes onları öldü sayıyordu), eskiden bir enerji timsali olan Çingene'yi, cansız, kindar, sürekli sarhoş olan ve her şeye öfkelenen biri yaptı. Bir akşam Santa Rosa köyünde temsil veriyorlardı ve Çingene, eskiden Dev Pedrín'in yaptığı, seyircilerin arasında sırtını yere getirebilecek kimse var mı diye meydan okuduğu numarayı yapmaktaydı. Güçlü kuvvetli bir adam çıktı ve onu daha ilk hamlesinde yere devirdi. Çingene yerden doğruldu ve ayağının kaydığını, adamın bir kez daha denemesi gerektiğini söyledi. Güçlü adam onu tekrar yere vurdu. Ayağa dikilen Çingene, ateş saçan gözleriyle, aynı cesareti elinde bıçakla da gösterip göstermeyeceğini sordu. Adam kavga etmekten kaçınıyordu ama aklını yitirmiş olan Çingene onu o kadar tahrik etti ki adamın meydan okumayı kabul etmekten başka çaresi kalmadı. Adam, yere devirdiği kadar kolay bir biçimde, Çingene'yi kesilmiş bir boğaz ve camlaşmış gözlerle yerde boylu boyunca yatar halde bıraktı. Sirkin şefinin meydan okuma pervasızlığını gösterdiği adamın eşkıya Pedrão olduğu daha sonra anlaşıldı.

Sanki ölmemesi gereken hiçbir şeyin ölmeyeceğinin (Sakallı Kadın'ın lafı) kanıtıymışçasına, salt ataleti saye-

sinde bir şekilde varlığını sürdürmeyi başaran sirk, her şeye rağmen tamamen yok olmadı. Lakin bir eşeğin çektiği ve geriye kalan sanatçıların –Sakallı Kadın, Cüce, Avanak ve kobra– katlayıp altında uyudukları yamalı bir çadır ve eski püskü tenteli bir arabadan müteşekkil şimdiki hali eski sirkin hayaletimsi kalıntısından başka bir şey değildi. Hâlâ gösteri düzenliyorlardı ve Cüce'nin aşk ve macera hikâyeleri eski zamanların başarısını yakalıyordu. Eşeği yormamak için yürüyerek gidiyorlardı ve arabanın rahatından istifade eden sadece hasır bir sepetin içinde yaşayan kobraydı. Sirkin son mensupları dünyayı dolaşırken azizlerle, eşkıyalarla, hacılarla, kıyıya geri göçenlerle, en beklenmedik yüzler ve kıyafetlerle karşılaşmışlardı. Ama Riacho da Onça'ya giden bir patikaya sapınca daha önce hiçbir erkeğin kafasında görmedikleri türden kırmızı saça sahip bir adamla karşılaştılar. Adam hiç kımıldamadan yerde yatıyordu ve üzerindeki siyah giysiler tozdan ötürü yer yer beyazlamıştı. Birkaç metre ötesinde, kara akbabaların yemekte olduğu çürümüş bir katır cesedi ve sönmüş bir ateş vardı. Küllerin hemen yanında, onların gelişini izleyen genç kadının çok da üzgün bir ifadesi yoktu. Eşek sanki komut almış gibi duruverdi. Adamı inceleyen Sakallı Kadın, Cüce, Avanak alev gibi saçların arasında, omzundaki morarmış yarayı ve sakalında, kulağında, göğsündeki kurumuş kanı gördüler.

"Ölü mü?" diye sordu Sakallı Kadın.

"Henüz değil," diye cevap verdi Jurema.

"ATEŞ bu yeri yakacak," dedi Vaiz, yattığı yerden doğrulurken geçen süre zarfında. Sadece dört saat dinlenmişlerdi çünkü dünkü ayin alayı bittiğinde gece yarısını geçmişti, ama çok keskin kulakları olan Natuba'lı Leão benzersiz sesi uykusunda duydu ve kaybolup gitmemesi gereken cümleyi not etmek için hemen kâğıt

kalem getirmeye koştu. Kapalı gözlerle geleceği görmeye başlayan Vaiz ekledi: "Dört yangın olacak. İlk üçünü ben söndürecek ve dördüncüyü İyi İsa'nın ellerine bırakacağım." Bu kez sözleri bitişik odadaki dindar kadınları da uyandırdı, çünkü Natuba'lı Leão sözleri yazarken kapının açıldığını işitti ve mavi tuniğine bürünmüş Maria Quadrado'nun, yani Küçük Sofu ve kendisi dışında gece ya da gündüz izin almadan Mabet'e girebilen yegâne kişinin içeri girdiğini gördü. "İsa Efendimize övgüler olsun," dedi Kutsal Koro'nun başı istavroz çıkarırken. "Övgüler olsun," diye cevap verdi Vaiz gözlerini açarak. Ve hafif hüzünlü bir tonda öngörülerine devam etti: "Beni öldürecekler ama Efendimize ihanet etmeyeceğim."

Dikkati hiç dağılmadan, Küçük Sofu'nun ona emanet ettiği ve Vaiz'le her ânı paylaşmasını sağlayan görevin önemini saçlarının köküne kadar hissederek yazmakta olan Natuba'lı Leão, girmek için Maria Quadrado'nun iznini bekleyen Kutsal Koro dindarlarının diğer odadaki heyecanını işitiyordu. Sekiz kişiydiler ve tıpkı Maria Quadrado gibi uzun kollu, göğüs kısmı kapalı ve bel kısmında beyaz bir kordonla bağlanan mavi tunikler giyiyor, yalınayak ve başları yine mavi bir kumaşla örtülü olarak dolaşıyorlardı. Kendilerini sadece Vaiz'in hizmetine adamaları için İnsanların Anası tarafından, özverili ruhları ve adanmışlıklarından ötürü seçilmişlerdi; sekizi de bekârlık ve bir daha ailelerine dönmeme yemini etmişlerdi. Kapının diğer tarafında yerde uyuyor ve İyi İsa Tapınağı'nın inşaatını takip ederken, Santo Antônio Kilisesi'nde dua ederken, ayin alaylarını, tespih dualarını, cenaze merasimlerini yönetirken ya da sağlık evlerini ziyaret ederken Vaiz'e bir hale gibi eşlik ediyorlardı. Azizin alışkanlıklarının basitliğinden ötürü onların da yükümlülükleri çok azdı: mor tuniği yıkamak ve yamamak, küçük beyaz koçla ilgilenmek, yerleri temizlemek ve sırıklardan yapılmış

yatağı silkelemek. Şimdi içeri giriyorlardı: Maria Quadrado açtığı kapıyı hepsi girdikten sonra kapattı. Alejandrinha Correa küçük koçu getirmişti. Sekizi de istavroz çıkardı ve aynı anda tekrarladı: "İsa Efendimize övgüler olsun." "Övgüler olsun," diye yanıtladı Vaiz, hayvanı hafifçe okşayarak. Natuba'lı Leão elinde tüy kalem, önündeki yazı sehpası işlevi gören bankın üzerinde kâğıt, Vaiz'in ağzına dikkat kesilmiş akıl dolu gözlerle (yüzünü çevreleyen kirli perçemlerin arasında ışıl ışıl parlıyorlardı) çömeldiği yerde duruyordu. Vaiz dua etmeye hazırlanıyordu. O secdeye kapanırken Maria Quadrado ve dindarlar da onunla birlikte dua etmek için etrafında diz çöktü. Ama Natuba'lı Leão ne secdeye kapandı ne de diz çöktü, üstlendiği görev onu dualardan da muaf tutuyordu. Küçük Sofu ona daima pürdikkat olmasını tembihlemişti çünkü azizin ettiği dualardan biri vahiy olabilirdi. Fakat gündoğumunun saniye saniye ilerleyerek çatının, duvarların ve kapının yarıklarından, toz zerrecikleri tarafından delik deşik edilmiş altın iplikler biçiminde Mabet'in içine sızdığı o sabah, Vaiz sessizlik içinde dua etti. Belo Monte uyanıyordu: Horozlar, köpekler ve insan sesleri işitiliyordu. Vaiz'i görmek ya da ondan bir mağfiret dilemek isteyen hacıların ya da sakinlerin dışarıda kalabalıklar oluşturmaya başladıklarına kuşku yoktu.

Vaiz doğrulunca, dindarlar onun önüne bir tas keçi sütü, bir parça ekmek, bir tabak mısır unu haşlaması ve bir sepet *mangaba* meyvesi koydular. Ama o birkaç yudum süt içmekle yetindi. Ardından dindar kadınlar onu temizlemek için bir kap su getirdi. Sessiz, hamarat kadınlar, birbirlerine engel olmadan, hareketler onlara öğretilmiş gibi, yatağın etrafında dönmeye ve ellerini ıslattıktan sonra Vaiz'in yüzünü nemlendirip ayaklarını ovmaya başladılar; bu arada Vaiz düşüncelerine ya da dualarına odaklanmış halde kımıldamadan duruyordu. Uyur-

ken çıkardığı sandaletlerini giydirdikleri sırada Küçük Sofu ve Başkeşiş João Mabet'e girdiler.

Birbirlerinden o kadar farklıydılar ki birlikte olduklarında biri olduğundan daha kırılgan, diğeriyse olduğundan daha yapılı görünüyordu. "İyi İsa'ya övgüler olsun," dedi ikisinden biri ve diğeri de, "İsa Efendimize övgüler olsun," dedi. "Övgüler olsun." Vaiz elini uzattı ve onlar eli öperken endişeli bir şekilde sordu:

"Peder Joaquim'den haber var mı?"

Küçük Sofu olmadığını söyledi. Zayıf, güçsüz ve yaşlanmış görünümüne rağmen tüm ibadet etkinliklerini, hacıların kabulünü, ayin alaylarının güzergâhını, sunakların bakımını organize etmesini sağlayan, ayrıca ilahiler ve ayinler yaratmak için ona zaman tanıyan o kabına sığmaz enerji, Küçük Sofu'nun suratına bakar bakmaz fark ediliyordu. Kahverengi tuniğinin üzeri muskalar ve aralarından kumaşın altındaki dikenli kemerin (çocukken Vaiz onu taktığından beri çıkarmadığı söylenen kemer) seçildiği yırtıklarla doluydu. O konuşmak için öne doğru çıkarken insanların Köyün Şefi ve Sokağın Komutanı diye çağırmaya başladığı Başkeşiş João geride kalmıştı.

"João'nun içine bir düşünce doğmuş, baba," dedi Vaiz'e her zaman hitap ettiği o çekingen ve saygılı ses tonuyla Küçük Sofu. "Tam burada, Belo Monte'de bir savaş oluyormuş. Herkes savaşırken sen kulede tek başınaymışsın. Seni koruyan kimse yokmuş."

"Beni Baba koruyor, Küçük Sofu," diye mırıldandı Vaiz. "Seni ve tüm inananları koruduğu gibi."

"Biz ölsek de sen yaşamalısın," diye üsteledi Küçük Sofu. "İnsanlara yardımda bulunman için, Vaiz."

"Senin korumanı üstlenecek bir muhafız birliği oluşturmak istiyoruz, baba," diye fısıldadı Başkeşiş João. Yere bakarak ve sözcükleri seçerek konuşuyordu. "Kimse sana zarar vermesin diye nöbet tutacaklar. Onları Maria

Quadrado'nun Kutsal Koro mensuplarını seçtiği gibi seçeceğiz. O birliğe en iyi ve en cesur olanlar, en çok güvendiklerimiz girecek. Kendilerini senin hizmetine adayacaklar."

"Cennetin başmeleklerinin İyi İsa'yı korudukları gibi," dedi Küçük Sofu. Kapıyı ve giderek büyüyen kalabalığı işaret etti. "İnsan sayısı her gün, her saat artmaya devam ediyor. Daha sabahın bu saatinde dışarıda kabul edilmeyi bekleyen yüzlerce insan var. Biz herkesi tanıyamayız. Ya köpekler sana zarar vermek için araya karışırlarsa? Muhafızlar senin kalkanın olacak. Ve savaş başladığında da asla yanından ayrılmayacaklar."

Dindar kadınlar yerlerinden kıpırdamadan ve bir şey söylemeden çömeldikleri şekilde kalmaya devam ediyorlardı. Sadece Maria Quadrado ayaktaydı ve yeni gelenlerin yanında duruyordu. Onlar konuşurken, Natuba'lı Leão sürünerek Vaiz'e kadar gitti ve efendisinin gözdesi bir köpeğin yapacağı gibi, yüzünü azizin dizine yasladı.

"Kendin için değil, diğer insanlar için düşün," dedi Maria Quadrado. "Bu gökten gelen bir mesaj, baba. Onu kabul et."

"İsmi Katolik Muhafızlar, İyi İsa Bölüğü olacak," dedi Küçük Sofu. "Onlar haçlı askerler olacaklar, gerçekten inanan askerler."

Vaiz belli belirsiz bir işaret yaptı ama hepsi kabul ettiğini anladılar.

"Ona kim komuta edecek?" diye sordu.

"Koca João, eğer sana da uygunsa," diye cevap verdi *cangaceiro*. "Küçük Sofu da onun bu iş için uygun olduğunu düşünüyor."

"O inançlı bir Hıristiyan," dedikten sonra Vaiz kısa bir süre sustu ve yeniden konuşmaya başladığında sesi kimliksizleşmişti ve artık oradakilerin hiçbirine değil, çok daha geniş ve sonsuz bir dinleyici kitlesine hitap edi-

yormuş gibi görünüyordu. "Ruhen ve bedenen çok acı çekti. Ve iyileri iyi yapan, her şeyden çok ruhun çektiği acılardır."

Daha Küçük Sofu ona bakmadan Natuba'lı Leão kafasını, üzerine dayadığı dizden kaldırmış ve bir kedi çevikliğiyle tüy kalemi ve kâğıdı kapıp duyduklarını yazmıştı. İşini bitirdikten sonra yine emekleyerek Vaiz'in yanına geri geldi ve dağınık saçlı kafasını tekrar onun dizlerinin üzerine koydu. Bu arada Başkeşiş João son saatlerde yaşanan olaylar hakkında rapor vermeye başlamıştı. Bazı *jagunço*'lar araştırma yapmaya çıkmış, bazıları erzak ve haberlerle dönmüş, bazıları da İyi İsa'ya yardım etmek istemeyen insanların çiftliklerini yakmışlardı. Vaiz onu dinliyor muydu? Gözleri kapalıydı, ruhu Belo Monte sakinlerine vahiyler ve hakikatler getireceği şu göksel sohbetlerden (Küçük Sofu onları böyle adlandırıyordu) birine katılmaya gitmişçesine, tıpkı koronun dindarları gibi hareketsiz ve sessiz duruyordu. Ortada yeni askerlerin geldiğine dair işaretler olmamasına rağmen, Başkeşiş João, Canudos'tan Geremoabo'ya, Uauá'ya, Cambaio'ya, Rosario'ya, Chorrochó'ya ve Curral dos Bois'e çıkan yollara nöbetçiler yerleştirmişti ve Vassa Barris'in yamaçlarına siperler kazdırmakta ve savunma duvarları inşa ettirmekteydi. Vaiz ona bir şey sormadı. Aynı şekilde Küçük Sofu verdiği mücadelelerin dökümünü yaptığında da soru sormadı. Ayinlere özgü bir tonlamayla bir gün önce ve bu sabah kaç hacının geldiğini açıkladı: Cababó'dan, Jacobina'dan, Bom Conselho'dan, Pombal'dan geliyorlardı ve şimdi Santo Antônio Kilisesi'nde Vaiz'i bekliyorlardı. Onları sabahleyin, İyi İsa Tapınağı'nın çalışmalarını ziyarete gitmeden önce mi görecekti, yoksa akşam vaazlar sırasında mı? Küçük Sofu ona çalışmalar hakkında bilgi vermeye devam etti. Kemerleri yapacak kereste kalmamıştı, bu yüzden çatıya başlanamıyordu. İki marangoz

Joazeiro'ya sipariş vermeye gitmişti. Ne mutlu ki taş eksikliği yoktu ve duvarcılar duvarları payandalamaya devam ediyorlardı.

"İyi İsa Tapınağı'nın bir an önce bitmesi lazım," diye mırıldandı Vaiz, gözlerini açarak. "En önemlisi bu."

"Öyle, baba," dedi Küçük Sofu. "Herkes yardım ediyor. Eksik olan kol gücü değil, malzeme. Her şey bitiyor. Ama kereste bulacağız ve para ödemek gerekirse ödeyeceğiz. Herkes elinde olanı vermeye hazır."

"Peder Joaquim kaç gündür uğramıyor," dedi Vaiz belli bir iç sıkıntısıyla. "Kaç gün oldu Belo Monte'de ayin yapılmıyor."

"Fitiller yüzünden olsa gerek, baba," dedi Başkeşiş João. "Elimizde neredeyse hiç kalmadı ve Peder Joaquim bize Caçabu madenlerinden fitil getirmeyi teklif etti. Onları sipariş etmiş, teslim almayı bekliyordur herhalde. Onu getirtmemi ister misin?"

"Kendisi gelecektir, Peder Joaquim bize ihanet etmez," diye cevap verdi Vaiz. Ardından gözleri, Cumbe papazının ismi anıldığından beri görünür şekilde rahatsız olmuş ve kafası omuzlarının arasına gömülmüş olan Alejandrinha Correa'yı aradı. "Gel buraya. Utanacak bir şeyin yok, kızım."

Geçen yılların zayıflattığı ve buruşturduğu ama kalkık burnunu ve uysal tavırlarıyla tezat teşkil eden kavgacı bir havayı hâlâ muhafaza eden Alejandrinha Correa, ona bakmaya cüret edemeden Vaiz'e kadar süründü. Vaiz konuşurken elini onun başının üstüne koydu:

"O kötüden bir iyi çıktı, Alejandrinha. O kötü bir çobandı ve günah işlediği için acı çekti, pişmanlık duydu, göklerle olan hesabını gördü ve şimdi Baba'nın iyi bir evladı o. Sonunda ona bir iyilik ettin. Aynı şekilde Belo Monte'deki kardeşlerine de; çünkü Don Joaquim sayesinde arada sırada hâlâ ayin dinleyebiliyoruz."

Bu son kısmı üzüntülü bir şekilde söyledi ve eski su bulucunun köşesine dönmeden önce tuniğini öpmek için eğildiğini belki de fark etmedi bile. Canudos'un ilk zamanlarında birçok papaz ayin yapmaya, çocukları vaftiz etmeye ve çiftleri evlendirmeye geliyordu. Ama o Kutsal Misyon'dan, Salvador'dan gelen Kapusen misyonerin çok kötü sonuçlanan ziyaretinden beri, Bahia başpiskoposu Canudos'a ruhani hizmet vermelerini papazlara yasaklamıştı. Sadece Peder Joaquim gelmeye devam ediyordu. Oraya sadece dinsel huzur değil, aynı zamanda Natuba'lı Leão için kâğıt ve mürekkep, Küçük Sofu için mum ve tütsü, Başkeşiş João ve Vilanova kardeşler içinse çeşitli siparişler getiriyordu. Onu Kilise'ye ve şimdi de sivil otoriteye meydan okumaya teşvik eden neydi? Belki çocuklarının annesi, her ziyaretinde Mabet'te ya da Santo Antônio Şapeli'nde kısa bir süre sohbet ettiği Alejandrinha Correa'ydı; belki karşısında her zaman biraz huzursuz ve iç dünyasında altüst olmuş göründüğü Vaiz'di; belki de oraya gelerek göklere ve *sertão* halkına olan eski borcunu ödediğine dair sezgiydi.

Küçük Sofu, o akşam başlayacak olan üç günlük Değerli Kan ayini hakkında yeniden konuşmaya başlamıştı ki, dışarıdaki hareketliliğin arasında kapının hafifçe tıklatıldığı işitildi. Maria Quadrado kapıyı açmaya gitti. Arkasından vuran parlak güneş ve içeriyi görmeye çalışan kafalar deniziyle birlikte eşikte Cumbe papazı belirdi.

"İsa Efendimize övgüler olsun," dedi Vaiz ve aynı anda o kadar hızlı ayağa kalktı ki Natuba'lı Leão ondan bir sıçramayla ayrılmak zorunda kaldı. "İyi insan lafının üstüne gelirmiş."

Ve üstü başı gibi yüzü de toz toprak içinde gelen Peder Joaquim'i karşılamaya gitti. Peder Joaquim'in önünde eğildi ve elini tutup öptü. Vaiz'in onu karşılarken sergilediği tevazu ve saygı, papazı her zaman rahatsız ediyordu

ama bugün o kadar endişeliydi ki bunu fark etmiş görünmedi. Küçük Sofu, Başkeşiş João, İnsanların Anası ve koronun dindarları sırayla elini öptüler.

"Bir telgraf geldi," dedi. "Federal orduya bağlı bir alay Rio'dan yola çıkmış. Başındaki komutan çok ünlü bir asker, girdiği bütün savaşları kazanmış olan bir kahraman."

"Henüz kimse Baba'ya karşı bir savaşı kazanamadı," dedi Vaiz neşeli bir sesle.

Yere çömelmiş olan Natuba'lı Leão hızla yazıyordu.

JACOBINA DEMİRYOLLARI'NDAN adamlarla işi Itiúba'da biten Rufino birkaç sığır çobanına, bir zamanlar gökten bir taşın düştüğü Bendengó Dağları'nın daracık patikalarında rehberlik yapıyor. José Bernardo Murau'nun Pedra Vermelha Çiftliği'nden elli kadar sığır çalmış olan birkaç sığır hırsızının izini sürmekteler ama daha hayvanları bulamadan Binbaşı Febronio de Brito' nun birliğinin Cambaio'da bozguna uğradığı haberini alıyor ve *jagunço*'larla ya da geri çekilen askerlerle karşılaşmamak için aramayı kesmeye karar veriyorlar. Rufino, Grande Dağları'nın eteklerinde sığır çobanlarından ayrıldıktan sonra, Pernambuco'lu bir çavuşun komuta ettiği firari bir devriyenin eline düşüyor. Askerler onun tüfeğini, palasını, yemeğini ve içinde son yaptığı rehberlikten kazandığı *reis*'lerin bulunduğu çantasını alıyorlar. Fakat ona zarar vermiyorlar, üstelik Monte Santo tarafından geçmemesi konusunda onu uyarıyorlar, zira Binbaşı Brito'nun bozguna uğramış askerleri o tarafta toplanmış durumdalar ve onu da oracıkta askere alabilirler.

Bölge savaş yüzünden büyük bir çalkantı yaşıyor. Ertesi gece Cariaçá Nehri'nin yakınlarında iz sürücü, bir silahlı çatışma gürültüsü işitiyor ve gün ağarınca, Canudos'tan gelenlerin çok iyi tanıdığı Santa Rosa Çiftliği'ni

yağmaladıklarına ve yakıp yıktıklarına tanık oluyor. Ahşap tırabzanlı ve etrafı bir sıra palmiyeyle çevrili geniş ve serin ev şimdi küle dönmüş durumda. Boş ahırları, ana bina gibi yakılmış işçi ve köle barınaklarını görüyor ve o civarda yaşayan bir ihtiyar ona çiftlik çalışanlarının tümünün geriye kalan hayvanları ve eşyaları yanlarına alarak Belo Monte'ye gittiğini söylüyor.

Rufino, Monte Santo'dan geçmemek için etrafından dolaşıyor ve ertesi gün, Canudos'a doğru giden bir hacı aile onu dikkatli olması konusunda uyarıyor ve Kırsal Muhafızlar'a bağlı grupların askere alacak genç erkek bulmak için bölgede dolaştıklarını söylüyor. Öğlen, Engorda Dağları'nın sarımtırak tepeleri arasında bulunan ve geleneksel olarak elini kana bulamış insanların gelip cinayetlerinden duydukları pişmanlığı dile getirdiği, kimilerininse adaklar adadığı bir yer konumundaki yarısı yıkık bir şapele varıyor. Issızlığın ortasında tek başına, kapısız, beyaz duvarlarında kertenkelelerin dolaştığı küçük bir yapı burası. Duvarlar adaklarla dolu: içlerinde taşlaşmış yemeklerin bulunduğu kaplar, küçük tahta figürler, balmumundan kollar, bacaklar ve kafalar, silahlar, giysiler, her türden minyatür obje. Rufino bıçakları, palaları, tüfekleri inceliyor ve oraya kısa bir süre önce bırakılmış keskin bir bıçağı seçiyor. Ardından sunağın önünde diz çöküyor ve İyi İsa'ya o bıçağı ödünç aldığını açıklıyor. Ona her şeyinin çalındığını ve evine varmak için ona ihtiyacı olduğunu anlatıyor. Ona ait olan bir şeyi almak gibi bir niyetinin olmadığına onu temin ediyor ve kendi armağanı olacak yeni bir taneyle birlikte onu geri getireceğine söz veriyor. Kendisinin bir hırsız olmadığını ve verdiği sözleri her zaman tuttuğunu ona hatırlatıyor. İstavroz çıkarıyor ve şöyle diyor: "Teşekkürler, İyi İsa."

Yoluna aynı tempoda, kendini fazla yormadan devam ediyor, bayırları çıkıp yamaçları iniyor, *caatinga*'ları

ve taşlık arazileri kat ediyor. O akşam bir armadillo avlıyor ve onu yaktığı ateşte pişiriyor. Hayvanın eti ona iki gün yetiyor. Üçüncü gün Nordestina taraflarına ulaşıyor. Yolu oradan geçtiğinde her zaman gecelediği bir çiftlik evine yöneliyor. Aile onu her zamankinden daha da cana yakın karşılıyor ve kadın ona yemek hazırlıyor. Onlara firariler tarafından nasıl soyulduğunu anlatıyor ve göründüğü kadarıyla çok sayıda insanın öldüğü Cambaio Savaşı'ndan sonra yaşanacaklar hakkında sohbet ediyorlar. Böyle konuşurken Rufino, çiftin sanki bir şey söylemeleri gerekiyormuş da bir türlü cesaret edemiyorlarmış gibi aralarında bakıştıklarını fark ediyor. Hiçbir şey demeden bekliyor. Derken ev sahibi boğazını temizleyip ona ailesinden ne kadar zamandır haber almadığını soruyor. Yaklaşık bir aydır. Annesi mi öldü? Hayır. Yoksa Jurema mı? Çift birbirlerine bakıyorlar. Sonunda adam konuşuyor: Evinde bir silahlı çatışma yaşandığı ve ölenler olduğu, karısının da kırmızı saçlı yabancıyla kaçtığı söyleniyor. Rufino misafirperverlikleri için onlara teşekkür ediyor ve hemen oradan ayrılıyor.

Ertesi sabah iz sürücünün silueti, uzaktan kulübesini seçebildiği bir bayırın üzerinde beliriyor. Galileo Gall'le ilk görüştüğü yer olan kayalar ve bodur ağaççıklar koruluğunu aşıp evinin bulunduğu tepeye, yolculukları esnasında her zaman koruduğu bir hızla, yürümeyle koşma arası bir tempoyla yaklaşıyor. Yüzünde uzun yolculuğun, başına gelen talihsizliklerin ve bir gün önce aldığı kötü haberin izleri var: yüz hatları keskinleşmiş, içine çökmüş, gerilmiş. Yanındaki tek eşyası İyi İsa'dan ödünç aldığı bıçak. Kulübesine birkaç metre kala etrafa daha bir ihtiyatla bakmaya başlıyor. Ağılın kapısı açık ve içi bomboş. Ancak Rufino'nun endişeli, sorgulayıcı, şaşkın nazarlarla baktığı ağıl değil, etraflarına yığılan taşlarla dikilmiş, eskiden orada olmayan iki haçın bulunduğu

düzlük. Kulübeye girince ocağı, leğenleri, yatağı, hamağı, bavulu, Lapa Meryemi'nin tasvirini, tencereleri, kapları ve odun yığınını görüyor. Her şey yerli yerinde, üstelik derlenip toparlanmış gibiler. Rufino etrafını bir kez daha yavaşça gözden geçirirken yokluğunda olup biteni eşyaların anlatmasını bekler bir hali var. Sessizlik içinde oturuyor: köpeğin havlamaları, tavukların gıdaklaması, koyunların çıngırak tıngırtısı, karısının sesi eksik. Sonunda odanın içinde gezinerek her şeyi dikkatlice gözden geçirmeye başlıyor. Bitirdiğinde gözleri kan çanağı gibi. Kapıyı çarpmadan kulübeden çıkıyor.

Şimdi tam tepedeki güneşin altında ışıldayan Queimadas'a doğru yöneliyor. Rufino'nun silueti tepenin bir kıvrımında gözden kayboluyor, daha sonra kurşuni taşların, kaktüslerin, sarımtırak çalılıkların, bir ağılın sivri uçlu çitlerinin arasında hızla yürürken tekrar beliriyor. Yarım saat sonra Itapicurú Caddesi'nden köye giriyor ve aynı yolu çıkarak Matriz Meydanı'na ulaşıyor. Güneş, mavi ya da yeşil kapılı, beyaz badanalı küçük evleri titreştiriyor. Cambaio bozgunundan kaçan askerler köye gelmeye başlamışlar, zira perişan ve yabancı görünümleriyle köşe başlarında gruplar oluşturuyor, ağaçların arasında uyuyor ya da nehirde yıkanıyorlar. İz sürücü onlara bakmadan, belki de onları görmeden önlerinden geçerken sadece köy sakinlerini düşünüyor: derileri meşine dönüşmüş sığır çobanları, çocuklarını emziren kadınlar, yola çıkan atlılar, güneşlenen ihtiyarlar, koşuşan çocuklar. Ona iyi günler diyorlar ya da adıyla çağırıyorlar ve Rufino, önlerinden geçtikten sonra dönüp ona tekrar baktıklarını, onu gösterdiklerini ve ardından fısıldaşmaya başladıklarını biliyor. Selamlamalarına başını eğerek, ona bir şey söylemeye kalkışanın cesaretini kırmak için hiç tebessüm etmeden tam gözlerinin içine bakarak cevap veriyor. Güneş, köpek ve koşuşturma dolu Matriz Meydanı'nı, nesnesi olduğu fısıldaşmaların, bakışların, hareketlerin ve düşüncelerin bilin-

cinde, insanlara selam vererek geçiyor. Nossa Senhora do Rosário Şapeli'nin karşısında, mum ve ön cephesinde asılı dinsel tasvirleri satan küçük bir dükkânın önüne varana kadar durmuyor. Şapkasını çıkarıyor ve suya dalacakmış gibi derin bir nefes alıp dükkâna giriyor. Bir müşteriye bir paket uzatmakta olan ihtiyar kadının gözleri onu görünce kocaman açılıyor ve yüzü aydınlanıyor. Ama ona bir şey söylemek için müşterinin gitmesini bekliyor. Dükkân güneş ışınlarının girdiği delikleri olan bir küp biçiminde. Çivilerden sarkan ve tezgâhın üzerine dizilmiş boy boy mumlar var. Duvarlar adak nesneleri, azizler, İsa ve Meryem tasvirleri ve dinsel madalyonlarla kaplı. Rufino ihtiyar kadının elini öpmek için diz çöküyor: "Merhaba, anne." Kadın, tırnakları kararmış, parmakları boğumlu eliyle onun alnına istavroz işareti yapıyor. İhtiyar kadın çok zayıf, çatık kaşlı, sert bakışlı ve kavurucu sıcağa rağmen üzerine kalın bir şal almış. Bir elinde kocaman bir tespih var.

"Caifás seni görmek istiyor, olanları sana anlatmak istiyor," diyor zorlukla, ya konu canını sıktığından ya da dişsiz ağzı yüzünden. "Cumartesi şenliğine gelecek. Senin dönüp dönmediğini öğrenmek için her cumartesi uğradı. Yolu çok uzun ama hep geldi. O senin dostun, sana anlatmak istiyor."

"Bu arada bildiklerini sen bana anlatsana anne," diye mırıldanıyor iz sürücü.

"Onların öldürmek istediği sen değilmişsin" diye cevap veriyor ihtiyar kadın anında. "Jurema da değilmiş. Onlar sadece yabancıyı öldüreceklermiş. Ama o kendini savunmuş ve onlardan ikisini öldürmüş. Evinin karşısında, yukarı taraftaki haçları gördün mü?" Rufino onaylıyor. "Kimse cesetleri aramayınca onları oraya gömdüler," deyip istavroz çıkarıyor. "Tanrım onları cennetine kabul et. Evini temiz buldun mu? Geldiğinde pislik içinde bulmayasın diye arada sırada gidip temizledim."

"Gitmemeliydin," diyor Rufino. Başı önünde, şapkası elinde. "Zaten zor yürüyorsun. Ayrıca o ev artık sonsuza dek kirli olacak."

"O halde biliyorsun," diye mırıldanıyor ihtiyar kadın onun gözlerini arayarak, ama sürekli yere bakan Rufino bakışlarını ondan gizliyor. Kadın iç çekiyor. Bir anlık sessizliğin ardından ekliyor: "Tavukların gibi onları da çalmasınlar diye koyunlarını sattım. Paran şu çekmecede," dedikten sonra bir kez daha susuyor, kaçınılmazı, onu ilgilendiren yegâne konuyu, Rufino'nun umursadığı yegâne şeyi geciktirmek ister gibi. "İnsanlar kötü. Senin geri dönmeyeceğini söylüyorlardı. Belki askere alınmış, belki de savaşta ölmüştün. Queimadas'ta ne çok asker var, gördün mü? Anlaşılan orada ölen de çok. Binbaşı Febronio de Brito da burada."

Ama Rufino onun lafını bölüyor:

"Onları kimin gönderdiğini biliyor musun? Onu öldürmeye gelenleri."

"Caifás," diyor ihtiyar kadın. "Onları o götürmüş. O sana anlatır. Bana anlattı. O senin dostun. Onlar ne seni ne de karını öldürmeye gelmişler. Onların tek derdi o kırmızı saçlı yabancıyı öldürmekmiş."

Ve susuyor, Rufino da susuyor, çok sıcak ve loş mekânda eşekarılarının ve tasvirlerin arasında uçan sinek sürülerinin vızıltısı duyuluyor. İhtiyar kadın en sonunda konuşmaya karar veriyor, "Çok kişi onları görmüş," diye haykırıyor titrek bir ses ve birden alevler saçmaya başlayan gözlerle. "Caifás onları görmüş. Bana anlatınca düşündüm: Bir günah işledim ve Tanrı cezalandırıyor dedim. Ben oğlumu mahvettim. Evet, Rufino: Jurema, Jurema. Yabancıyı o kurtarmış, Caifás'ın ellerini tutmuş. Onunla gitti, ona sarılarak, ona dayanarak," dedikten sonra elini uzatıp sokağı gösteriyor: "Hepsi biliyor. Artık burada yaşayamayız, oğul."

Dükkânın loşluğunun kararttığı zayıf, pürüzsüz surat hiçbir kasını oynatmıyor, gözünü kırpmıyor. Ufak tefek ihtiyar kadın budaklı parmaklardan yapılmış küçük bir yumruğu sallıyor ve sokağa doğru nefretle tükürüyor:

"Bana acımaya, senin hakkında konuşmaya geliyorlardı. Her sözleri kalbime saplanmış bir hançer. Yılan gibi sinsiler, oğul!" Siyah şalının ucunu, ağlamışçasına gözlerinin üzerinden geçiriyor ama gözleri kupkuru. "Sana sürdüğü lekeyi temizleyeceksin, değil mi? Senin gözlerini oymuş olsa, beni öldürmüş olsa, bu kadar kötülük etmiş olmazdı. Caifás'la konuş, ne halt ettiğini o biliyor, o namus konularını biliyor. O sana anlatacak."

Bir kez daha iç çekiyor ve şimdi tespihinin tanelerini ovalayarak öpüyor. Kafasını ne kaldıran ne de oynatan Rufino'ya bakıyor.

"Birçok kişi Canudos'a gitti," diyor daha yumuşak bir sesle. "Havariler geldi. Ben de gitmeliydim. Ama kaldım çünkü senin geri geleceğini biliyordum. Dünyanın sonu gelecek, oğul. Gördüklerimizi bu yüzden gördük. Başıma gelenler bu yüzden başımıza geldi. Artık oraya gidebilir miyim? Bacaklarım bu kadar uzun bir yolculuğa dayanacak mı acaba? Buna Baba karar verecek. Her şeye o karar verir."

Susup kalıyor ve bir süre sonra Rufino tekrar eğilip ihtiyar kadının elini bir kez daha öpüyor:

"Bu çok uzun bir yolculuk ve bunu sana tavsiye etmiyorum, anne," diyor. "Savaş, yakılıp yıkılan yerler ve yiyecek sıkıntısı var. Ama çok istiyorsan git. Aldığın karar daima en iyi karar olacaktır. Ve Caifás'ın sana anlattıklarını unut. Bu yüzden ne acı çek ne de utanç duy."

CANABRAVA baronu ve karısı, aylarca süren yokluğun ardından Salvador Donanma Tersanesi'nde gemiden

indiklerinde kendilerini bekleyen karşılamaya bakarak her şeye muktedir Bahia Özerklik Partisi'nin yanı sıra kurucusu ve liderinin eski gücünü ne denli kaybettiğini hemen fark etti. Eskiden, imparatorluğun bakanıyken ya da Londra'da tam yetkili büyükelçiyken, hatta cumhuriyetin ilk yıllarında baronun Bahia'ya gelişi büyük şenliklerin düzenlenmesine vesile olurdu. Şehrin tüm ileri gelenleri ve birçok büyük çiftlik sahibi ellerinde hoş geldiniz pankartları taşıyan hizmetkârları ve yakınlarıyla birlikte limana gelirlerdi. Yetkililer illaki hazır bulunurdu, daima bando müziği olurdu ve cıvıl cıvıl öğrenciler Barones Estela'ya çiçek demetleri verirlerdi. Karşılama ziyafeti eyalet valisinin başkanlığında Victoria Sarayı'nda düzenlenir ve kalkan kadehleri, yapılan konuşmaları ve yeni gelenlerin onuruna yerel bir şair tarafından seslendirilen olmazsa olmaz soneyi onlarca davetli alkışlardı.

Fakat baron ve barones bu sefer Donanma Tersanesi'nin limanında karaya ayak bastıklarında en fazla iki yüz kişi vardı ve onların arasında ne bir sivil ya da askerî yetkili ne de bir Kilise mensubu bulunuyordu. Baronun elini sıkmak, baronesinkiniyse öpmek için yaklaşan Meclis Başkanı Alberto de Gumucio ve milletvekilleri Eduardo Glicério, Rocha Seabrá, Lelis Piedades ve João Seixas de Pondé'nin (Özerklik Partisi tarafından liderlerini karşılamak için belirlenen komisyon) suratları tam anlamıyla birer cenaze suratıydı.

Bununla birlikte baron ve barones farkı anlamamış gibi göründüler. Tavırları her zamanki gibi oldu. Güler yüzlü barones, sözde almaktan çok büyük mutluluk duyduğu çiçek buketlerini hiçbir zaman yanından ayırmadığı hizmetçisi Sebastiana'ya gösterirken, baron kendisinin yanına yaklaşmak için sıraya giren partidaşları, akrabaları ve dostları arasında sırt sıvazlamalar ve kucaklamalar dağıtıyordu. Onları isimleriyle selamlıyor, eşlerinin hatırını

soruyor, kendisini karşılamaya gelme zahmetine girdikleri için onlara teşekkür ediyordu. Ve ikide bir, sanki bu çok kişisel bir gereksinimden kaynaklanıyormuşçasına, Bahia'ya dönmenin ve bu güneşe, bu temiz havaya ve bu insanlara yeniden kavuşmanın her zaman nasıl bir mutluluk verdiğini tekrarlıyordu. Limanda onları bekleyen ve ikisini görünce türlü saygı reveransları yapan üniformalı bir arabacı tarafından sürülen arabaya binmeden önce baron iki kolunu havaya kaldırıp herkesi selamladı. Ardından, eteklerinin üzeri çiçek buketleriyle dolu barones ve Sebastiana'nın karşısındaki koltuğa oturdu. Adalberto de Gumucio yanına yerleşti ve araba yeşillikler içindeki Ladeira da Conceição da Praia'yı çıkmaya başladı. Yolcular birden koydaki yelkenlileri, São Marcelo Kalesi'ni, Mercado'yu ve suyun içinde yengeç avlayan çok sayıda zenciyi ve melezi görebildiler.

"Avrupa her zaman gençlik aşısı gibi," diyerek onları kutladı Gumucio. "Gittiğinizden on yaş daha gençsiniz."

"Ben bunu Avrupa'dan ziyade gemiye borçluyum, ancak orada dinlenebildim," dedi barones. "Yoksa Avrupa'daki koşturmaca hayatımın en yorucu üç haftasıydı!"

"Buna karşılık sen on yaş daha yaşlısın," diyen baron küçük pencereden deniz ve adanın, araba yukarı şehre doğru São Bento Yokuşu'ndan tırmandıkça büyüyen muhteşem manzarasını seyrediyordu. "O kadar mı kötü?"

Bahia Yasama Meclisi başkanının yüzü buruştu.

"Senin tahmin edebileceğin en kötüsünden bile daha kötü," derken limanı işaret etti. "Bir güç gösterisi niteliğinde çok büyük bir karşılama düzenlemeye karar vermiştik. Hepsi insan getirmeyi vaat etmişti, iç kesimlerden bile gelenler olacaktı. Binlerce kişi hesaplıyorduk. Ve işte gördün."

Baron, araba papaz okulunun önünden geçtiği sırada hasır şapkalarını çıkararak selam veren birkaç balık

satıcısına el salladı. Sonra arkadaşını alaycı bir tavırla azarladı:

"Hanımların önünde politika konuşmak görgüsüzlüktür. Yoksa Estela'yı artık bir hanımefendiden saymıyor musun?"

Barones, kendisini gençleştiren zarif ve gamsız bir gülüşle güldü. Kahverengi saçları, bembeyaz bir teni ve tıpkı kuşlar gibi hareket eden uzun parmaklı elleri vardı. O ve etli butlu esmer bir kadın olan hizmetçisi, koyu mavi denizi, kıyı şeridinin fosforlu yeşilini ve kan rengi çatıları mutlu bir şekilde seyrediyorlardı.

"Sadece eyalet valisinin doğrulanabilir bir mazereti var," dedi Gumucio sanki onu duymamış gibi. "Buna biz karar verdik. Kent Meclisi'yle birlikte gelmek istiyordu. Olayların geldiği bu noktada onu *au-dessus de la mélée*[1] tutmak daha yeğlenir bir durum. Luis Viana sadakatle bağlı olmayı sürdürüyor."

"Sana bir at gravürleri albümü getirdim," diyen baron, dostunun keyfini yerine getirdi. "Bu politik çalkantıların senin at tutkunu alıp götürmediğini umuyorum, Adalberto."

Nasıra semti istikametinde yukarı şehre girince, arabadakiler suratlarına en güzel tebessümleri yerleştirerek gelip geçenlerin selamlarına karşılık vermeye koyuldular. Birçok araba ve bazıları limandan beri arkalarından gelen, diğerleriyse tepenin üzerinde bekleyen önemli sayıda atlı, taş döşeli daracık sokaklarda verandalara yığılan, balkonlarına çıkan ya da onların geçişini görmek için eşekler tarafından çekilen tramvaylardan kafalarını çıkaran meraklıların arasında barona eskortluk yaptı. Canabrava'ların, fayansları Portekiz'den getirilmiş, kiremit çatılı, güçlü,

1. (Fr.) Çatışmanın dışında. (Ç.N.)

geniş göğüslü heykel sütunlar tarafından taşınan ferforje balkonlu saraylarının bir cephesini parlak sarı seramikten dört figür süslüyordu: gür yeleli iki aslan ve iki ananas. Aslanların koya gelen gemileri gözlüyormuş gibi bir halleri varken, ananaslar gemicilere şehrin güzelliklerini müjdelemekteydi. Binayı çevreleyen bahçe, aralarında rüzgârın fısıldadığı ateş ağaçları, mango ağaçları, hint yağı bitkileri ve *ficus* ağaçlarıyla doluydu. Saray, sahiplerini ağırlamak için sirkeyle dezenfekte edilmiş, kokulu bitkilerle aromalandırılmış ve çiçek vazolarıyla süslenmişti. Onları kapıda siyah-beyaz üniformalı, kırmızı önlüklü ve başları fularlı hizmetçiler alkışlarla karşıladılar. Barones onlarla sohbet etmeye koyulurken baron girişte durup oraya kadar kendilerine eşlik etmiş olanlarla vedalaştı. Sadece Gumucio ve milletvekilleri Eduardo Glicério, Rocha Seabrá, Lelis Peidades ve João Seixas de Pondé ev sahibiyle beraber eve girdiler. Barones peşinden gelen hizmetçisiyle birlikte üst kata çıkarken erkekler ahşap mobilyalarla döşeli karşılama holünü geçti; baronun kapısını açıp girdiği oda, bahçeye bakıyordu ve duvarları kitap raflarıyla doluydu. Yaklaşık yirmi adam onu görünce sustu. Oturanlar ayağa kalktı ve hep birlikte onu alkışladılar. Onu ilk kucaklamaya gelen Eyalet Valisi Luis Viana oldu, "Limana gitmemek benim fikrim değildi," dedi. "Her halükârda, işte görüyorsun, hükümet ve Kent Meclisi tamamıyla burada. Emrindeyiz."

Belirgin kelliğine ve iyice çıkmış göbeğine rağmen enerjik bir adam olan Viana'nın gerginliği yüzünden okunuyordu. Baron orada bulunanları selamlarken Gumucio kapıyı kapattı. Odanın içi tamamen tütün dumanıyla kaplıydı. Bir masanın üzerinde meyve suyu dolu sürahiler duruyordu. Sandalyeler herkese yetmediği için, bazıları koltukların kenarında oturmuş, diğerleriyse kitaplıklara dayanmışlardı. Baronun selamlama turunu ta-

mamlaması zaman aldı. Sonunda yerine oturduğunda odaya tam bir ölüm sessizliği çökmüştü. Adamların hepsi ona bakıyordu ve bakışlarında endişenin yanı sıra sessiz bir yakarış ve tedirgin bir güven hâkimdi. Baronun o âna dek neşeli olan ifadesi karşısındaki cenazeden çıkmış gibi duran suratlara göz gezdirdikçe ciddileşti.

"Görüyorum ki içinde bulunduğmuz durum, burada size Nice Karnavalı'nın bizimkine benzeyip benzemediğini anlatmama izin vermiyor," dedi büyük bir ciddiyetle ve gözleri Luis Viana'yı arayarak. "En kötüden başlayalım. En kötüsü ne?"

"Seninle aynı zamanda gelen bir telgraf," diye mırıldandı eyalet valisi oturduğu koltuktan, bir ağırlığın altında eziliyormuş gibiydi. "Rio, Bahia'ya askerî müdahalede bulunma kararını kongrede oybirliğiyle aldı. Canudos'a karşı federal ordunun bir alayını gönderiyor."

"Yani, hükümet ve kongre komplo tezini resmileştirdiler," diye onun sözünü kesti Adalberto de Gumucio. "Yani Sebastianist fanatiklerin, Kont Eu, monarşistler, İngiltere ve tabii ki Bahia Özerklik Partisi'nin yardımıyla imparatorluğu geri getirmek istedikleri fikri herkesçe benimsendi. Jakoben sınıfın bütün sersem palavraları cumhuriyetin resmî hakikatine dönüştü."

Baron herhangi bir endişe ifadesi göstermedi.

"Federal ordunun gelişi beni şaşırtmıyor," dedi. "Gelinen noktada bu kaçınılmazdı. Beni şaşırtan Canudos olayı. Oraya düzenlenen iki seferin bozguna uğraması!" dedi ve yüzünde bir şaşkınlık mimiğiyle Viana'ya baktı. "Bunu anlamıyorum Luis. O çılgınları ya rahat bırakacak ya da ilk seferinde yok edecektik. Ama bunu bu kadar beceriksizce yapmamamız, bunun bir ulusal soruna dönüşmesine müsaade etmememiz ve böylece düşmanlarımıza bir koz vermememiz gerekiyordu."

"Beş yüz asker, iki top, iki makineli tüfek bir gaspçı

yobazlar çetesine karşı koymak için sana az mı görünüyor?" diye hemen karşılık verdi Luis Viana. "Febronio de Brito'nun böyle bir kuvvetle birkaç zavallı şeytan karşısında bozguna uğrayacağını kim tahmin edebilirdi ki?"

"Ortada bir komplo var ama o bizim komplomuz değil," diye Adalberto de Gumucio bir kez daha onun sözünü kesti. Kaşları çatılmıştı ve elleri titriyordu. Baron onun bir politik krizden bu kadar etkilendiğini daha önce görmediğini düşündü. "Binbaşı Febronio bize inandırmak istediği kadar beceriksiz biri değil. Bozgunu kasti, anlaşmalı ve Epaminondas Gonçalves vasıtasıyla Rio de Janeiro'daki Jakobenlerle önceden kararlaştırılmış bir sonuçtu. Floriano Peixoto iktidarı bıraktığından beri böyle bir ulusal skandal bekliyorlardı. Ordunun parlamentoyu kapatıp bir diktatoryal cumhuriyet kurması için her türden monarşist komplolar uydurup durmadılar mı?"

"Varsayımlara sonra geliriz Adalberto," dedi baron. "Önce tam olarak neler yaşandığını öğrenmek istiyorum."

"Ortada yaşanmış bir şey yok ki, hepsi fantezilerden ve en inanılmaz entrikalardan ibaret," diyerek araya girdi milletvekili Rocha Seabrá. "Bizi Sebastianistleri desteklemekle, onlara silah göndermekle ve imparatorluk rejimini geri getirmek için İngiltere'yle beraber komplo kurmakla itham ediyorlar."

"II. Pedro'nun devrilmesinden beri *Jornal de Notícias* gazetesi bizi bunlarla ve daha kötü şeylerle suçluyor," dedi baron gülümseyerek ve bir küçümseme hareketi yaptı.

"Fark şu ki artık sadece *Jornal de Notícias* değil, Brezilya'nın yarısı da suçluyor," dedi Luis Viana. Baron onun sinirli bir şekilde oturma pozisyonunu değiştirip durduğunu ve elini kelinde gezdirdiğini gördü. "Rio'da, São Paulo'da, Belo Horizonte'de ve diğer yerlerde İlerici

Cumhuriyetçi Parti'nin uydurduğu saçmalıklar ve kepazelikler dillerden düşmüyor olmalı."

Birçok kişi aynı anda konuşmaya başlayınca baron ellerini sallayarak onları susturdu ve tek tek konuşmalarını istedi. Arkadaşlarının kafalarının arasından bahçeyi görebiliyordu ve dinlediklerinin onu ilgilendirmesine ve endişelendirmesine rağmen, çalışma odasına girdiğinden beri bukalemunun; başkalarının kedilere ya da köpeklere bağlandığı gibi bağlandığı hayvanın ağaçlar ve yeşilliklerin arasında olup olmadığını sorguluyordu.

"Epaminondas'ın Kırsal Muhafızlar'ı neden kurduğunu şimdi anlıyoruz," diyordu Milletvekili Eduardo Glicério. "Zamanı gelince kanıt üretmek için. *Jagunço*'lara giden kaçak tüfekler, hatta yabancı casuslar icat etmek için."

"Ah, senin bundan haberin olmadı tabii ki," dedi Adalberto de Gumucio, baronun sorgulayan ifadesini görünce. "Tam bir komedi. *Sertão*'da bir İngiliz casus! Onu kömüre dönmüş halde buldular ama İngiliz olduğu söylendi. Nasıl anladılar dersin? Kızıl saçlarından! Onları, sözde cesedinin yanında, Ipupiará'da bulunmuş tüfeklerle birlikte Rio Parlamentosu'nda sergilediler. Kimse bizi dinlemiyor, Rio'daki en iyi dostlarımız bile bu saçmalıkları yutuyorlar. Tüm ülke Canudos yüzünden cumhuriyetin tehlikede olduğuna inanıyor."

"Herhalde ben de komplonun kasvetli dâhisiyim," diye mırıldandı baron.

"Sizin üstünüze herkesten çok çamur atılıyor," dedi *Diário de Bahia* gazetesinin yöneticisi. "Siz Canudos'u isyancılara teslim edip imparatorluk mensuplarıyla görüşmeler yapmak ve başkaldırıyı planlamak için Avrupa'ya gitmişsiniz. Hatta bir başkaldırı bütçesinin oluşturulduğu ve paranın yarısını sizin diğer yarısınıysa İngiltere'nin koyduğu bile söylendi."

"İngiliz devletinin eşit ortağı," diye mırıldandı baron. "Vay be, bunlar beni gözlerinde fazla büyütüyorlar."

"Gerici ayaklanmayı dağıtması için kimi gönderdiklerini biliyor musunuz?" diye sordu Viana'nın koltuğunun kenarında oturmakta olan Milletvekili Lelis Piedades. "Albay Moreira César ve Yedinci Alay'ı."

Canabrava baronu kafasını biraz ileri doğru uzatıp gözlerini kırpıştırdı.

"Albay Moreira César mı?" Uzunca bir süre düşüncelere daldı, arada bir sanki sessizce konuşuyormuş gibi dudaklarını oynatıyordu. Ardından Gumucio'ya döndü: "Belki de haklısın, Adalberto. Bu Jakobenlerin cüretkâr bir operasyonu olabilir. Mareşal Floriano'nun ölümünden beri Albay Moreira onların elindeki en önemli kart, onlara iktidarı geri getireceğine inandıkları kahraman."

Bir kez daha hep bir ağızdan konuştuklarını duydu ama bu sefer onları susturmadı. Arkadaşları düşüncelerini dile getirir ve tartışırken, o dinliyormuş gibi yaparak onlardan uzaklaştı; bir diyalog onu sıktığında ya da kendi düşünceleri ona dinlediği şeyden daha önemli göründüğünde bu çok kolayca yapabildiği bir şeydi. Albay Moreira César! Gelmesi iyi bir şey değildi. O bir fanatikti ve her fanatik gibi, tehlikeliydi. Dört yıl önce Santa Catarina'daki federalist devrimi nasıl acımasızca bastırdığının ve federal kongre ondan gelip emirlerini verdiği kurşuna dizmelerin hesabını vermesini istediğinde, tam bir kibir timsali telgrafındaki, kısa ve öz yanıtı hatırladı: "Hayır." Orada, güneyde, albay tarafından kurşuna dizilenler arasında bir mareşal, bir baron ve şahsen tanıdığı bir amiralin bulunduğunu ve cumhuriyet kurulurken Mareşal Floriano Peixoto'nun onu monarşiyle bağlantıları bilinen bütün subayları ordudan ayıklamakla görevlendirdiğini hatırladı. Canudos'a karşı Yedinci Alay! "Adalberto

haklı," diye düşündü. "Tam bir grotesk örneği." Biraz çaba harcayarak dinlemeye döndü.

"O *sertão*'daki Sebastianistleri değil, bizi yok etmeye geliyor," diyordu Adalberto de Gumucio. "Seni, Luis Viana'yı, Özerklik Partisi'ni yok etmeye ve Bahia'yı Jakobenlerin buradaki adamı Epaminondas Gonçalves'e teslim etmeye geliyor."

"Ortada intihar etmeyi gerektirecek bir sebep yok, beyler," diye biraz sesini yükselterek araya girdi baron. Yüzü artık güleç değil, ciddiydi ve ses tonu da sertleşmişti. "İntihar etmeyi gerektirecek bir sebep yok," diye tekrarladı. Orada bulunanları tek tek inceledi, dinginliğinin en sonunda arkadaşlarına da bulaşacağından emindi. "Kimse bize ait olan bir şeyi elimizden almayacak. Bahia'nın politik güçleri, Bahia'nın yöneticileri, Bahia'nın adaleti, Bahia'nın gazeteciliği bu odada değil mi? Bahia'nın topraklarının çoğu, mülklerinin çoğu, hayvan sürülerinin çoğu burada değil mi? Albay Moreira César bile bunu değiştiremez. Bizi yok etmek, Bahia'yı yok etmek olacaktır. Epaminondas Gonçalves ve onun peşinden gidenler bu topraklardaki eksantrik bir tuhaflıktan başka bir şey değil. Tüm ipleri ellerine versek bile ne imkânları ne adamları ne de Bahia'nın dizginlerini tutabilecek deneyimleri var. At hemen onları üzerinden atacaktır."

Bir an sustu ve oradan biri incelik göstererek, ona bir bardak meyve suyu uzattı. İçindeki *guayaba* meyvesinin narin tadını aldığı sıvıyı büyük bir zevkle içti.

"İyimserliğin bizi elbette ki çok mutlu ediyor," dedi Luis Viana. "Her halükârda, kabul edersin ki bazı talihsizlikler yaşadık ve bu yüzden bir an önce harekete geçmek gerekiyor."

"Kuşkusuz öyle," diye kabul etti baron. "Bunu yapacağız. Öncelikle, Albay Moreira César'a hemen şimdi çekeceğimiz bir telgrafla gelişini kutlayacak ve hem

Bahia'nın hem de Özerklik Partisi'nin tüm desteğini kendisine sunacağız. Bizi toprak hırsızlarından, çiftlikleri yağmalayan ve yöre halkının huzur içinde çalışmasına izin vermeyen fanatiklerden kurtarması işimize gelmez mi? Ve yine hemen bugün, toplanacak paranın federal ordu tarafından haydutlara karşı mücadelede kullanılacağı bir bağış kampanyası başlatacağız."

Meyve suyundan bir yudum daha içerken mırıldanmaların sona ermesini bekledi. Hava çok sıcaktı ve alnı terlemişti.

"Yıllardan beri izlediğimiz politikanın, merkezî hükümetin Bahia'nın işlerine çok fazla karışmasını engellemeye dayandığını sana hatırlatırım," dedi Luis Viana en sonunda.

"Ancak şu anda izleyebileceğimiz yegâne politika, eğer intiharı seçmiyorsak, bütün ülkeye cumhuriyetin ya da Brezilya'nın egemenliğinin düşmanı olmadığımızı göstermek," dedi baron sert bir şekilde. "Bu entrikayı bir an önce etkisiz hale getirmemiz lazım ve başka çaremiz yok. Moreira César'a ve Yedinci Alay'a çok büyük bir karşılama düzenleyeceğiz. Bunu biz yapacağız, Cumhuriyetçi Parti değil."

Mendiliyle alnını kuruladı ve bir kez daha, öncekinden daha da yoğun olan mırıldanmaların azalmasını bekledi.

"Bu fazla ani bir değişim," dedi Adalberto de Gumucio ve baron onun arkasında duran birçok kafanın bu sözleri onayladığını gördü.

"İster mecliste olsun ister gazetelerde, yegâne tavrımız federal müdahaleyi eleştirmeye yönelik oldu," dedi Milletvekili Rocha Seabrá.

"Bahia'nın menfaatlerini korumak için iktidarda kalmamız, iktidarda kalmak içinse politikamızı değiştirmemiz gerekiyor, en azından şu an için," dedi yumuşak

bir ses tonuyla baron. Ve kendisine yapılan itirazların sanki hiçbir önemi yokmuş gibi talimatlar vermeyi sürdürdü: "Biz çiftlik sahipleri albayla işbirliği yapmalıyız. Alayı ağırlamalı, rehber ve erzak sağlamalıyız. Moreira César'ın yanında olan bizler, Kraliçe Victoria tarafından finanse edilen monarşist komploculari bitireceğiz," deyip bir tebessüm taklidi yaparken mendilini bir kez daha alnında gezdiriyordu. "Bu gülünç bir maskaralık ama başka çaremiz yok. Ve Albay Canudos'un zavallı *cangaceiro*'larının ve sahte azizlerinin işini bitirdiğinde İngiliz İmparatorluğu'nun ve Braganza Hanedanı'nın bozgununu büyük şenliklerle kutlayacağız."

Kimse onu kutlamadı, kimse gülümsemedi. Hepsi suskun ve huzursuzdu. Ama onları gözlemleyen baron, bazılarının daha şimdiden istemeyerek de olsa başka çarelerinin kalmadığını kabul ettiğini anladı.

"Calumbí'ye gideceğim," dedi baron. "Bunu şimdi yapmak planlarım arasında yoktu ama yapmam gerekiyor. Yedinci Alay'ın ihtiyaçlarıyla bizzat ben ilgileneceğim. Bölgedeki tüm çiftlik sahipleri de yanı şeyi yapmalı. Moreira César o toprakların kime ait olduğunu ve orada kimin sözünün geçtiğini görsün."

Ortam çok gergindi ve hepsi sorular sormak, cevaplar almak istiyorlardı. Ancak baron şimdi tartışmanın uygun olmadığına karar verdi. Bütün öğleden sonrayı ve akşamı yiyip içerek geçirdiklerinde şüpheleri ve tereddütleri gidermek daha kolay olacaktı.

"Şimdi öğle yemeğine ve hanımlarla buluşmaya gidelim," dedi ayağa kalkarak. "Sonra konuşuruz. Hayattaki her şey politika olmamalı. Güzel şeylere de zaman ayırmak gerekir."

II

KARARGÂHA dönüşmüş olan Queimadas'ı tozla kaplayan sert bir rüzgârın altında, karınca yuvasını andıran bir hareketlilik hâkim: Emirler işitiliyor ve bağıran, el kol hareketleri yapan kılıçlı süvari grupları düzene girmek için acele ediyorlar. Birdenbire sabahın erken saatlerini bölen boru sesleri duyuluyor ve meraklılar Monte Santo istikametine doğru uzanan çorak *caatinga*'yı seyretmek için Itapicurú kıyısından koşarak geliyorlar: Yedinci Alay'ın ilk birlikleri yola çıkıyor ve askerlerin avazları çıktığı kadar bağırarak söyledikleri marşlar ortalığı inletiyor.

İstasyon binasında, Albay Moreira César şafaktan beri topografik haritaları inceliyor, talimatlar veriyor, sevkıyatları imzalıyor ve değişik taburların hizmet birimlerini kabul ediyor. Muhabirler istasyon kapısında uykulu gözlerle katırları, atları ve malzeme arabasını hazırlamakla meşguller, bir tek *Jornal de Notícias*'ın sıska muhabiri onların arasında değil; zira o, koltuğunun altında yazı altlığı ve ceketinin yenine tutturulmuş mürekkep hokkasıyla istasyonun içinde dolaşıyor ve albaya yaklaşmanın bir yolunu arıyor. Çok erken bir saat olmasına rağmen Belediye Meclisi'nin altı üyesi Yedinci Alay'ın komutanını uğurlamak üzere orada bulunuyorlar. Bir banka oturmuş

bekliyorlar, bu arada etraflarında oradan oraya koşturan subaylar ve emir erleri sürüsüne, hâlâ tavandan sarkmakta olan İlerici Cumhuriyetçi Parti ve Bahia Özerklik Partisi afişleri kadar az ilgi gösteriyorlar. Ancak bir anlık sakinlikten faydalanarak en sonunda Moreira César'a yaklaşmayı başaran korkuluk kılıklı gazetecinin hareketlerini izlemeyi bayağı eğlenceli buluyorlar.

"Size bir soru sorabilir miyim, albay?" diyor genizden gelen tiz bir sesle.

"Muhabirlerle toplantı dündü," diye cevap veriyor, onu başka bir gezegenden gelmiş bir yaratığı inceliyormuş gibi bakan subay. Ancak adamın eksantrik görünümü ya da cüretkârlığı onu yumuşatıyor: "Buyurun sorun. Konu neydi?"

"Mahpuslar," diye fısıldıyor üzerine dikilen iki şaşı göz. "Hırsızların ve katillerin alaya katılması dikkatimi çekti. Dün gece iki teğmenle birlikte hapishaneye gittim ve oradan yedi tane mahpusu çıkardıklarını gördüm."

"Evet," diyor Moreira César, onu merakla inceleyerek. "Soru neydi?"

"Soru şu: Neden? Bu suçlulara özgürlük vaat etmenizin sebebi nedir?"

"Dövüşmeyi biliyorlar," diyor Albay Moreira César. Ve bir anlık bir sessizliğin ardından ekliyor: "Suçlu kişi, yanlış tarafa yöneltilmiş aşırı yüksek insan enerjisine sahiptir. Savaş o istikameti doğru tarafa çevirebilir. Onlar niçin savaştıklarını biliyorlar ve bu onları cesur, bazen de kahraman yapıyor. Bunu daha önce kanıtladım. Ve eğer Canudos'a kadar bizimle gelebilirseniz bunu size de kanıtlayacağım. Çünkü," –onu bir kez daha tepeden tırnağa süzüyor– "şöyle bir bakınca *sertão*'da bir gün bile dayanamayacakmışsınız gibi geliyor."

"Dayanmaya çalışacağım, albay," diyen miyop gazeteci çekilirken onun arkasında beklemekte olan Albay

Tamarindo ile Binbaşı Cunha Matos birkaç adım öne çıkıyorlar.

"Öncü birlik biraz önce yola çıktı," diyor Albay Tamarindo.

Binbaşı yolun Tanquinho'ya kadar olan kısmının Yüzbaşı Ferreira Rocha'nın devriyeleri tarafından kolaçan edildiğini ve *jagunço*'ların izine rastlanmadığını, ancak arazinin çok engebeli olduğunu ve bunun da topların ilerleyişini çok zorlaştıracağını açıklıyor. Ferreira Rocha'nın keşif birimlerinin bu engelleri aşma imkânı olup olmadığını araştırdıklarını ama her ihtimale karşı istihkâmcıların yolu düzlemek üzere çoktan harekete geçtiklerini söylüyor.

"Mahpusları güzelce dağıttınız mı?" diye soruyor Moreira César.

"Onları farklı bölüklere dağıttık ve görüşmelerini ya da birbirleriyle konuşmalarını kesin bir şekilde yasakladık," diye onaylıyor binbaşı.

"Sığır konvoyu da yola çıktı," diyor Albay Tamarindo. Ve bir anlık tereddüdün ardından ekliyor: "Febronio de Brito perişan haldeydi. Bir ağlama krizine tutuldu."

"Onun yerinde başkası olsa intihar ederdi." Albayın bütün yorumu bu oluyor. Ayağa kalkıyor ve bir emir eri çalışma masası işlevi gören bir masanın üzerindeki kâğıtları aceleyle toplamaya başlıyor. Albay, peşinde subaylarıyla birlikte çıkışa doğru yöneliyor. İnsanlar onu görmek için koşuyorlar ama o, kapıya varmadan önce bir şey hatırlıyor, yönünü değiştiriyor ve Queimadas Belediye Meclisi üyelerinin oturduğu banka doğru gidiyor. Berikiler hemen ayağa kalkıyorlar. Hepsi taşralı, çiftçi ya da küçük esnaf adamlar, oraya en iyi kıyafetlerini giyerek gelmiş ve bir saygı ifadesi olarak ayakkabılarını cilalamışlar. Şapkalarını ellerinde tutuyorlar ve çekingen görünüyorlar.

"Misafirperverliğiniz ve işbirliğiniz için teşekkürler, beyler," diyor albay, ortalarına o bildik kör bakışlardan birini atarak. "Yedinci Alay Queimadas'ın gösterdiği sevgiyi hiçbir zaman unutmayacaktır. Birliğin burada kalan kısmını size emanet ediyorum."

Ona cevap verecek zamanı bulamıyorlar, zira hepsiyle tek tek vedalaşmak yerine, elini şapkasına götürerek ortaya genel bir selam çaktıktan sonra bir yarım dönüş yapıp çıkışa yöneliyor.

Moreira César'ın maiyetiyle birlikte ortaya çıkışı, alayın sıraya girdiği sokakta (birbiri ardına dizilen bölükler demiryolu rayları boyunca uzaklara doğru gözden kayboluyor) alkış ve tezahüratları başlatıyor. Nöbetçiler yaklaşmak isteyen meraklıları durduruyorlar. Yola çıkmak için sabırsızlanan güzelim beyaz at kişniyor. Tamarindo, Cunha Matos, Olímpio de Castro atlarına biniyor ve çoktan at binmiş maiyet ve muhabirler albayın etrafını sarıyor. Albay, üst hükümet için dikte ettiği telgrafı tekrar okuyor: "Yedinci Alay bugün, 8 Şubat'ta, Brezilya'nın egemenliğini koruma seferine başlıyor. Birliğin içinde tek bir disiplinsizlik vakası dahi yok. Tek korkumuz Vaiz Antônio ve isyancı gericilerin bizi Canudos'ta beklemeyip kaçmaları. Yaşasın cumhuriyet!" Altına isminin baş harflerini ekleyip hemen göndermesi için telgrafçıya uzatıyor. Ardından Yüzbaşı Olímpio de Castro'ya bir işaret çakıyor ve o da kornetlere emir veriyor. Kornetlerin keskin ve kasvetli sesi sabahın mahmurluğunu siliyor.

"Bu, alayın melodisi," diyor Cunha Matos yanında duran, saçına aklar düşmüş muhabire.

"Bir adı var mı?" diye soruyor *Jornal de Notícias* muhabirinin bıktırıcı, tiz sesi. Yazı altlığını taşımak için hayvana yüklediği koca çuval, katıra bir keseli hayvan görüntüsü veriyor.

"Saldır ve Kelleyi Uçur Borusu," diyor Moreira César.

"Alay onu, cephane yokluğundan ötürü kılıç, süngü ve bıçakla saldırmak zorunda kaldığı Paraguay Savaşı'ndan beri çalıyor."

Sağ eliyle yola çıkma emri veriyor. Katırlar, insanlar, atlar, arabalar ve silahlar esen şiddetli bir rüzgârın neden olduğu toz bulutları arasında hareketleniyor. Queimadas'tan çıkarken askerî birliğin farklı bileşenleri bitişik bir düzende ilerliyor ve sadece yanlarında yürüyen flamaların renkleriyle birbirlerinden ayırt edilebiliyorlar. Herkesi şapkalarının ve keplerinin siperliklerini indirmek ve birçoğunu da mendillerini ağızlarına bağlamak zorunda bırakan toz fırtınası yüzünden subaylarla askerlerin üniformaları bir anda eşitleniyor. Taburlar, bölükler, mangalar yavaş yavaş uzaklaşıyor ve istasyondan ayrılırken tek parça bir organizmaya, çatlamış toprağın üzerinde, kurumuş hint fıstığı ağacı gövdelerinin arasında süzülerek ilerleyen uzun bir yılana benzerken arazinin kıvrımlarına göre bir anlığına gözden kaybolduktan sonra tekrar ortaya çıkarak birbirinden bağımsız uzuvlara, birbirlerinden uzaklaşan yılan yavrularına dönüşüyor. Güzergâhları üzerindeki ilk köy olan Pau Seco uzaklarda belirmişken, başıyla sonu arasında birkaç saatlik mesafe bulunan organizmanın etrafa yayılmış farklı parçaları arasında, sürekli ata binip attan inerek mesaj, emir ve haberleri iletmek üzere bir bilgi dolaşım sistemi oluşturmaya çalışan süvariler var. Dürbünüyle bakan Albay Moreira César öncü birliğin, kulübelerin arasına oradan geçişlerinin göstergelerini (bir flama ve onu şüphesiz mesajlarla bekleyen iki asker) bıraktığını teyit ediyor.

Haberciler albaya ve kurmaylarına doğru birkaç metre yaklaşıyorlar. Onların ardından, o üniformalı topluluğun içinde egzotik bir yama gibi görünen ve birçok subay gibi, hayvanlarından inmiş sohbet ederek yürüyen muhabirler geliyor. Üniformasının yenlerinde topçuların

kırmızı baklavalarını taşıyan Yüzbaşı José Agostinho Salomão da Rocha komutasındaki yirmi kadar asker tarafından dehlenen öküz çiftlerinin çektiği topçu bataryası, kolun tam ortasında bulunuyor. Hayvanları teşvik etmek ya da patikadan ayrılınca yola döndürmek için bağıran insanların seslerinden başka gürültü duyulmuyor. Birlik, enerjisini idareli kullanmak için alçak sesle konuşuyor ya da hayatlarında ilk kez gördükleri o düz ve yarı çıplak manzarayı seyrederek sessizlik içinde yürüyor. Güneş, kalın üniformalar, sırt çantalarının ve silahların ağırlığı yüzünden birçoğu terliyor ama talimatlara uyarak mataralarını sık sık ağızlarına götürmemeye çalışıyorlar, zira verecekleri mücadelelerden ilki olan susuzluğa karşı savaşın çoktan başladığını biliyorlar. Öğlene doğru levazım konvoyuna yetişiyor ve onu geride bırakıyorlar; bir bölük asker ve sığır çobanlarının güttüğü sığırlar, keçiler ve oğlaklardan oluşan konvoyun başında, melankolik bir halde ve hayalinde sürdürdüğü diyalogdaki bir savı yalanlamak ya da ortaya atmak için dudaklarını oynatarak Binbaşı Febronio de Brito gidiyor. En arkadan gelen süvari bölüğüne hareketli ve savaşçı görünümlü Yüzbaşı Pedreira Franco komuta ediyor. Moreira César uzun zamandan beri ağzını açmadı ve ona eşlik edenler de komutanlarının düşüncelerini bölmemek için bir şey söylemiyorlar. Pau Seco yoluna girdiklerinde albay saatine bakıyor.

"Bu tempoda gidersek Canudos'ta kimseyi bulamayacağız, beyler," diyor Tamarindo ve Cunha Matos'a doğru eğilerek. "Ağır malzemeyi Monte Santo'da bırakmak ve çantaları hafifletmek gerekecek. Gereğinden fazla cephanemizin olduğu bir gerçek. Oraya kadar gidip sadece akbabaları bulmamız kahredici olur."

Alay, on beş milyon mermi ve yetmiş top mermisini katırların çektiği arabalarda taşıyor ve ilerlemeyi en çok yavaşlatanlar da bunlar. Albay Tamarindo, Monte San-

to'dan sonra belki daha da yavaş ilerlemek zorunda kalacakları yönünde bir yorum yapıyor çünkü askerî mühendisler Domingo Alves Leite ve Alfredo do Nascimento'ya göre arazi oradan sonra çok daha engebeli.

"Bir tek şu var, oradan itibaren çarpışmalar yaşanmaya başlayacak," diye ekliyor. Sıcak yüzünden teni kızarmış ve kabarmış, yüzünü arada bir renkli bir mendille kuruluyor. Emeklilik yaşını çoktan geçti ve burada bulunma zorunluluğu yok ama alayla birlikte gelmekte ısrarcı oldu.

"Onlara kaçma zamanı tanımamamız gerekiyor," diye mırıldanıyor Albay Moreira César. Rio'dan yola çıktıklarından beri subayları ondan bu sözü defalarca duydular. Sıcağa rağmen o terlemiyor. Suratı ufak tefek ve solgun, gözleri derin ve bazen de takıntılı, nadiren gülümsüyor; sesi tekdüze ve zayıf, konuşmasında çok az tonlama var, sinirli bir at için tavsiye edilen kısa dizginlerle kontrol ediliyormuş gibi. "Yaklaştığımızı öğrenir öğrenmez kaçacaklar ve bu askerî sefer fiyaskoyla sonuçlanacak. Buna izin veremeyiz," diyor ve hiçbir şey söylemeden kendisini dinleyen yoldaşlarına tekrar bakıyor. "Güney Brezilya cumhuriyetten dönüş olmadığını artık anladı. Bunu anlamasını sağladık. Ama burada, Bahia'da, boyun eğmeyen birçok aristokrat var. Özellikle de mareşalin ölümünden beri, idealleri olmayan bir sivilin yönetiminde geriye doğru adım atılabileceğine inanıyorlar. İyi bir ders almadan da boyun eğecekleri yok. İşte bu onlara ders vermek için iyi bir fırsat, beyler."

"Çok korktukları belli efendim," diyor Cunha Matos. "Özerklik Partisi'nin Salvador'da karşılama şenlikleri düzenlemesi ve cumhuriyeti korumak için bağış toplaması kuyruklarını bacaklarının arasına kıstırdıklarının kanıtı değil mi?"

"En önemli ayrıntı, Calzada İstasyonu'na zafer takı

dikip bizi kurtarıcılar olarak adlandırmaları," diye hatırlatıyor Tamarindo. "Birkaç gün önce federal ordunun Bahia'ya müdahalesine şiddetle karşı çıkıyorlardı ama sonra sokaklarda bize çiçekler attılar ve Canabrava baronu bize çiftliğini alayın kullanımına sunmak için Calumbi'ye gittiği mesajını gönderdi."

İçtenlikle gülüyor ama bu keyifli hali Moreira César'a bulaşmıyor.

"Bütün bunlar baronun arkadaşlarından daha zeki olduğu anlamına geliyor," diyor. "Rio'nun bariz bir ayaklanmaya müdahalesini engelleyemeyeceğini anlayınca cumhuriyetçileri kızdırmamak için vatanseverlik kartını oynamaya karar veriyor. Daha sonra tekrar tırmalayacak, şimdilik oyalama ve kafa karıştırma taktiği uyguluyor. Baron iyi bir ekolden geliyor, beyler, İngiliz ekolünden."

Pau Seco'yu insansız, hayvansız, hiçbir şeysiz, bomboş buluyorlar. Öncü birliğin bıraktığı flamanın dalgalandığı dalsız ağaç gövdesinin yanındaki iki asker onlara selam duruyor. Moreira César atını durdurup açık ya da yerinden sökülmüş kapılarından içlerinin seçildiği kerpiç köy evlerine göz gezdiriyor. Onların birinden dişsiz, yalınayak ve üzerindeki tuniğin yırtıklarından koyu renk teninin göründüğü bir kadın çıkıyor. İçlerinden biri çıplak ve şiş karınlı olan iki donuk bakışlı raşitik çocuk, kadının bedenine yapışmış. Askerlere şaşkın gözlerle bakıyorlar. Moreira César atının üstünden onları incelemeye devam ediyor: Kaderine terk edilmişliğin simgesi gibi görünüyorlar. Yüzü üzüntü, öfke ve hıncın birbirine karıştığı ifadeyle kasılıyor. Onlara bakmaya devam ederek emir erlerinden birine:

"Onlara yiyecek bir şeyler versinler," dedikten sonra yaverlerine dönüyor: "Ülkemiz insanının ne halde olduğunu görüyor musunuz?"

Sesinde bir titreme var ve gözlerinde şimşekler çakı-

yor. Yersiz bir hareketle kılıcını kınından çıkarıyor ve sanki onu öpecekmiş gibi yüzüne yaklaştırıyor. İşte o sırada muhabirler kafalarını uzatarak, Yedinci Alay'ın komutanının yürüyüşe devam etmeden önce, Pau Seco'lu o üç perişan köylüyü, geçit törenlerinde bayrağa ve üst düzey şahsiyetlere yapıldığı gibi kılıcıyla selamladığını görüyorlar.

ONU üzgün kadının ve akbabaların gagaladığı katır cesedinin yanında bulduklarından beri ağzından hiç durmadan anlaşılmaz sözcükler sıralıyor. Bazen Avanak'ı ürküterek titremesine sebep olan kesik kesik, hiddetli, gürültülü ya da sessiz, fısıltılı, gizli saklı sözcükler gece gündüz ağzından dökülüyor. Sakallı Kadın kırmızı saçlı adamı kokladıktan sonra Jurema'ya şöyle demişti: "Tıpkı Dádiva'yı öldüren gibi sayıklatan bir yüksek ateşi var. En geç bugün ölecektir." Ama arada sırada gözlerinin beyazlamasına ve her an son nefesini verecekmiş gibi görünmesine rağmen ölmemişti. Bir süre hareketsiz kaldıktan sonra, mimikler yaparak kıvranmaya ve etrafındakilere sadece gürültü gibi gelen sözler telaffuz etmeye geri dönüyordu. Arada bir gözlerini açıyor ve onlara dalgınlıkla bakıyordu. Cüce onun Çingene dili konuştuğunu iddia ederken, Sakallı Kadın ayinlerin Latincesini söylediğini savunuyordu.

Jurema kendisini de yanlarına alıp alamayacaklarını sorunca, Sakallı Kadın ya acıdığı için ya da sırf bezginlikten kabul etti. Dördü birlikte yabancıyı arabaya, kobranın sepetinin hemen yanına yatırdılar ve tekrar yola koyuldular. Aralarına yeni katılanlar onlara şans getirdi, zira günbatımında Quererá Çiftliği'nde yemeğe davet edildiler. İhtiyar bir kadın Galileo Gall'in üstüne duman püskürttü, yaralarına şifalı otlar bastı, ona kaynatılmış bir ilaç içir-

di ve iyileşeceğini söyledi. O gece Sakallı Kadın sığır çobanlarını kobrayla eğlendirdi, Avanak palyaço numaraları yaptı, Cüce de şövalye hikâyeleri anlattı. Yolculuğa devam ettiler ve bu arada yabancı, kendisine verilen lokmaları yutmaya başladı. Sakallı Kadın Jurema'ya onun karısı olup olmadığını sordu. Hayır, değildi, kocasının yokluğunda onu kirletmişti ve olaydan sonra peşinden gitmeyip de ne yapacaktı? "Neden üzgün olduğunu şimdi anlıyorum," dedi Cüce sevecenlikle.

Şans getiren bir yıldızın kılavuzluğunda kuzeye doğru giderken her gün yiyecek bir şeyler buluyorlardı. Üçüncü gün bir köyün şenliğinde gösteri yaptılar ve insanların en çok ilgisini çeken Sakallı Kadın'ın sakalları oldu: Onların takma olmadığını teyit etmek için para ödüyor, kadın olduğunu doğrulamak için de memelerine dokunuyorlardı. Bu arada Cüce, izleyicilere Sakallı Kadın'ın Ceará'da normal bir kız çocuğu olduğu dönemden, sırtında, kollarında, bacaklarında ve yüzünde kılların çıkmaya başlamasıyla birlikte ailesinin utancına dönüştüğü güne kadar geçen hayat hikâyesini anlatıyordu. Derken ortada işlenmiş bir günah olduğu ve onun papaz yardımcısının ya da İt'in kızı olduğu söylentisi dolaşmaya başlamıştı. Bunun üzerine kızcağız öfkeyle cam kırıkları içerek içindeki kötülüğü öldürmek istemişti. Ama ölmemiş ve sirkler kralı Çingene gelip onu götürene ve sirk sanatçısı yapana kadar insanların alay konusu olarak yaşamıştı. Jurema bu hikâyeyi Cüce'nin uydurduğunu zannediyordu ama beriki hepsinin gerçek olduğunu temin etti. Bazen oturup sohbet ediyorlardı ve Cüce ona karşı sevecenlikle davranıp güven verdiği için, Jurema ona Calumbí Çiftliği'nde, Canabrava baronunun çok güzel ve çok iyi bir kadın olan karısının hizmetinde geçen çocukluğundan bahsetti. Kocası Rufino'nun baronla birlikte kalmak yerine Queimadas'a gidip sürekli yolculuk

etmesini gerektiren lanet olası iz sürücülük işine girmesine üzülmüştü. Ve en üzücü olanıysa ona bir çocuk verememiş olmasıydı. Tanrı çocuk sahibi olmasını engelleyerek onu neden cezalandırmıştı? "Kim bilebilir ki?" diye mırıldandı Cüce. Tanrı'nın kararlarını anlamak bazen zordu.

Günler sonra patikaların kesişme noktası Ipupiará'da kamp yaptılar. Orada daha yeni bir felaket yaşanmıştı: Cinnet geçiren bir köy sakini palasıyla önce çocuklarını öldürmüş sonra intihar etmişti. Zavallı çocukların cenazesi olduğu için sirkçiler bir gösteri düzenlemediler ama ertesi gece yapacakları gösteriyi ilan ettiler. Küçük bir köy olmasına rağmen bütün bölgeden insanların erzak satın almak için geldikleri bir dükkânı vardı.

Sabahleyin köye atlı *capanga*'lar geldi ve gürültülü nal seslerinin uyandırdığı Sakallı Kadın çadırın altında emekleyerek gelenlerin kim olduğuna baktı. Ipupiará'nın bütün evlerinden uzanan, onunki gibi meraklı kafalar vardı. Altı tane silahlı süvari gördü: Giyinme biçimlerine ve atlarının sağrılarındaki aynı çiftliğin damgasına bakılırsa bunlar *cangaceiro* ya da Kırsal Muhafız değil *capanga*'ydı. En önde giden –deri kıyafetli bir adam– atından indi ve Sakallı Kadın onun sirk arabasına doğru yürüdüğünü gördü. Daha yeni uyanmış olan Jurema'nın adamı fark edince ürperdiğini hissetti ve hayretten ağzının bir karış açık kaldığını görünce, "Kocan mı?" diye sordu. "Caifás bu," dedi genç kadın. Bunun üzerine, "Seni öldürecek mi?" diye sordu Sakallı Kadın. Ama Jurema ona cevap vermek yerine çadırın altından emekleyerek dışarı çıktı ve *capanga*'ya doğru yürüdü. Beriki onu görünce durup yanına gelmesini bekledi. Sakallı Kadın'ın kalbi, deri kıyafetlinin (kemikli ve kavruk tenli, soğuk bakışlı bir adamdı) onu döveceğini, tekmeleyeceğini ve bıçağını arabada kıpırdandığını hissettiği kırmızı saçlı

adama saplamadan önce Jurema'ya batıracağını düşünerek yerinden fırlayacak gibi oldu. Ama hayır, ona vurmadı, tam aksine şapkasını çıkardı ve onu, saygı duyulan birine yapıldığı gibi selamladı. Diğer beş adam atlarının üstünden, onlar için –tıpkı Sakallı Kadın gibi– sadece dudakların kımıldamasından ibaret olan o diyaloğu seyrediyorlardı. İkisi ne konuşuyordu? Cüce ve Avanak uyanmışlardı, şimdi onlar da çadırın altından gözetliyorlardı. Kısa bir süre sonra Jurema o tarafa doğru döndü ve yaralı yabancının uyuduğu arabayı gösterdi.

Deri kıyafetli adam, peşinde genç kadınla birlikte arabaya doğru yürüdü, kafasını çadırın altına soktu ve Sakallı Kadın onun, uykuda mı yoksa uyanık mı olduğu anlaşılmayan, hortlaklarıyla konuşmaya devam eden kırmızı saçlı adamı kayıtsızlıkla incelediğini gördü. *Capanga*'ların şefinin öldürmeyi bilenlere özgü, Sakallı Kadın'ın Çingene'yi alt edip öldürürken haydut Pedrão'da gördüğünün aynısı donuk gözleri vardı. Jurema beti benzi atık bir halde *capanga*'nın incelemeyi tamamlamasını bekliyordu. Sonunda *capanga* ona doğru döndü, onunla konuştu, Jurema onayladı ve bunun üzerine adam diğerlerine atlarından inmelerini işaret etti. Jurema, Sakallı Kadın'a yaklaştı ve ondan makas istedi. Bir yandan onun istediği şeyi arayan Sakallı Kadın fısıldayarak sordu: "Seni öldürmeyecek mi?" Jurema öldürmeyeceğini söyledi ve elinde, eskiden Dádiva'ya ait olan makasla arabaya tırmandı. *Capanga*'lar atlarını dizginlerinden çekerek Ipupiará'nın dükkânına yönelmişlerdi. Sakallı Kadın, Jurema'nın arabada ne yaptığına bakmak için oraya yaklaşınca, Cüce ve Avanak da onun peşinden geldiler.

Adamın yanında diz çökmüş olan Jurema (ikisi daracık alana zor sığıyorlardı) yabancının saçlarını kökünden kesmekteydi. Bir eliyle kızıl ve kıvırcık bir tutam saçı tutarken, diğer elindeki makas gıcırdıyordu. Galileo Gall'in

siyah üstlüğünde kurumuş kan lekeleri, yırtıklar, tozlar ve kuş kakaları vardı. Bez parçalarının, renkli kutuların, halkaların, islerin, hilalli ve yıldızlı küçük karton şapkaların arasında sırtüstü yatıyordu. Gözleri kapalıydı, uzamış sakalında da kurumuş kanlar vardı. Çizmelerini çıkardıkları için kocaman, bembeyaz ve kirli tırnaklı parmakları çoraplarının deliklerinden dışarı fırlamıştı. Boynundaki yara otacı kadının sargısının ve şifalı otlarının altında kaybolmaktaydı. Avanak gülmeye başladı ve Sakallı Kadın onu dirseğiyle dürtse de gülmeye devam etti. Pürüzsüz tenli, sıska bedenli, gözleri kaymış, ağzı açık ve dudaklarının kenarından bir çizgi şeklinde salya süzülen Avanak kahkahadan kırılıyordu. Jurema onu umursamadı ama yabancı gözlerini açtı. Yüzü kendisine yapılandan ötürü bir şaşkınlık, acı ya da korku ifadesiyle kasıldı ama halsizliği doğrulmasına izin vermedi, sadece olduğu yerde kıpırdandı ve sirkçilerin anlayamadığı o gürültülerden birini çıkardı.

Jurema'nın işi bir hayli uzun sürdü. Bu arada *capanga*'ların dükkâna girecek, deli baba tarafından öldürülen çocukların hikâyesini öğrenecek ve mezarlığa gidip Ipupiará sakinlerini şaşkına çevirecek olan o sapkınlığı (evlat katilinin cesedini mezardan çıkarıp tabutla birlikte götürmek üzere atlardan birine yüklemek) yapacak zamanları olmuştu. Şimdi sirkçilerin birkaç metre ilerisinde durmuş bekliyorlardı. Gall'in kırpılması bitip kafası eşi benzeri görülmemiş, yanardöner bir parlaklıkla kaplanınca Avanak bir kahkaha daha patlattı. Jurema eteğinin üzerinde biriktirmekte olduğu saç tutamlarını bir demet halinde birleştirdikten sonra kendi saçından çıkardığı iple bağladı; Sakallı Kadın onun yabancının ceplerini karıştırdığını ve eğer kullanmak isterlerse içinde para olduğunu söylediği bir keseyi çıkardığını gördü. Bir elinde saçlar diğerinde para kesesiyle arabadan indi ve aralarından geçti.

Capanga'ların şefi yanına geldi. Sakallı Kadın onun Jurema'nın elinden yabancının saçlarını aldığını ve doğru dürüst bakmadan heybesinin içine attığını gördü. Dişlerinin arasını işaretparmağıyla karıştırırken Jurema'ya karşı titizlik derecesinde kibar ve saygılı davranmasına rağmen, hareketsiz gözbebekleri tehditkârdı. Evet, Sakallı Kadın bu sefer onları duyuyordu.

"Bu, cebindeydi," dedi Jurema, ona para kesesini uzatırken.

Ama Caifás onu almadı.

"Bunu alamam," dedi, sanki görünmez bir şey tarafından engellenmiş gibi. "Bu da Rufino'ya ait."

Jurema en ufak bir itirazda bulunmadan keseyi giysisinin içine sakladı. Sakallı Kadın onun oradan uzaklaşacağını sandı ama genç kadın Caifás'ın gözlerinin içine bakarak çok yumuşak bir tonda sordu:

"Ya Rufino öldüyse?"

Caifás surat ifadesini değiştirmeden ve gözünü kırpıştırmadan bir an düşündü.

"Eğer öldüyse bile onurunu temizleyecek biri illaki çıkacaktır," dediğini duydu Sakallı Kadın ve bir an için Cüce'yi ve onun prenslerle, şövalyelerle ilgili hikâyelerini dinliyormuş gibi oldu. "Bir akraba, bir arkadaş. Eğer gerekirse bunu ben de yapabilirim."

"Patronun bu yaptığını öğrenirse ne olacak?" diye sordu Jurema.

"O benim sadece patronum," diye cevap verdi Caifás kendinden emin bir şekilde. "Rufino ise bundan öte bir şey. O, yabancıyı ölü istiyor ve yabancı ölecek. Ölümü belki yaralarından olacak, belki de Rufino'dan. Yalan yakında hakikat olacak ve bunlar bir ölünün saçları olacak."

Atına binmek için Jurema'ya sırtını döndü. Genç kadın tedirgin bir biçimde elini eyerin üstüne koydu:

"Beni de öldürecek mi?"

Sakallı Kadın, deri kıyafetlinin ona merhametsizce ve biraz küçümsemeyle baktığını fark etti.

"Rufino'nun yerinde olsaydım seni öldürürdüm çünkü senin de suçun var ve belki de onunkinden daha büyük," dedi Caifás atının üstünden. "Ama Rufino olmadığım için bilemeyeceğim. Bu sadece onun bileceği bir şey."

Atını mahmuzladı ve *capanga*'lar kokuşmuş tuhaf ganimetleriyle birlikte geldikleri yöne doğru yola koyuldular.

PEDER JOAQUIM'İN Santo Antônio Şapeli'nde yaptığı ayin biter bitmez, Başkeşiş João onun Mabet'e bıraktığı ve içinde siparişlerin bulunduğu sandığı almaya gitti. Bir soru kafasının içinde dönüp duruyordu: "Bir alay kaç askerden oluşur?" Sandığı omzunun üzerine atıp Belo Monte'nin engebeli arazisinde hızlı adımlarla yürümeye başladı. "Başka bir ordunun yaklaşmakta olduğu doğru mu?" diye sormak için yoluna çıkan sakinleri, yürümeyi bırakmadan ve bacaklarının arasına dalan tavukları, keçileri, köpekleri ve çocukları ezmemeye dikkat ederek kısa bir, "Evet," yanıtıyla başından savıyordu. Ambara dönüştürülmüş eski çiftlik evine vardığında omzu sandığın ağırlığından ötürü ağrımaktaydı.

Kapının önünde yığılmış kalabalık ona yol verdi ve içeri girdiğinde, karısı Antônia ve baldızı Assunção'ya söylemekte olduğu şeyi yarıda kesen Antônio Vilanova onu karşılamaya geldi. Bir salıncağın üstündeki küçük papağan, "Mutluluk, mutluluk," diye bağırıp duruyordu.

"Bir alay geliyor," dedi Başkeşiş João yükünü yere bırakırken. "Onlar kaç kişidir?"

"Fitilleri getirmiş!" diye haykırdı Antônio Vilanova. Yere çömelmiş sandığın içindekileri ilgiyle gözden geçiriyordu. Fitil paketlerinin yanı sıra ishal ilaçlarını, dezen-

fektanlar, sargı bezleri, kalomel, yağ ve alkolü görünce yüzü mutluluktan gevşedi.

"Peder Joaquim'in bizim için yaptıklarını ödemek mümkün değil," dedi sandığı tezgâhın üzerine kaldırırken. Kutular ve şişeler, sandaletlerden şapkalara kadar her türden giysiler raflardan taşıyordu ve her tarafa Sardelinha'lar ve diğer insanların aralarında dolaştığı çuvallar ve sandıklar saçılmıştı. Varillerin üzerine yerleştirilmiş bir tahtayla yapılan tezgâhın üstünde, çiftlik hesaplarını tutanlarınkiler gibi kara defterler duruyordu.

"Peder ayrıca haberler getirdi," dedi Başkeşiş João. "Bir alayda bin kişi var mıdır?"

"Evet, duydum, bir ordu geliyormuş," diye onayladı Antônio Vilanova siparişleri tezgâhın üstüne dizerken. "Bir alay mı dedin? Binden fazladır. Belki iki bindir."

Başkeşiş João, İt'in Canudos'a karşı bu sefer kaç asker gönderdiğinin onu ilgilendirmediğini anladı. Hafif kel ve tıknaz, gür sakallı adamın paketleri ve şişeleri her zamanki enerjisiyle düzenlemesini izliyordu. Sesinde en ufak bir endişe, hatta ilgi bile yoktu. "Onun meşgaleleri oldukça fazla," diye düşünen Başkeşiş João, aynı zamanda tüccara birini hemen şimdi Monte Santo'ya göndermenin gerekliliğini açıklıyordu. "O doğrusunu yapıyor, savaşla meşgul olmaması daha iyi." Zira Antônio yıllardan beri belki de Canudos'un en az uyuyan ve en çok çalışan kişisiydi. Vaiz'in gelmesinden sonra mal alım ve satım işlerine bir süre daha devam etmiş ama herkesin sessiz rızasıyla, kendi meşgalesinin üstüne yavaş yavaş, doğmakta olan toplumun organizasyonunu da koymuş ve zamanla bu ikincisi ilkinin yerini almıştı. Dört bir yandan hacı dalgalarının Canudos'u dövmeye başladığı bir ortamda bunca insanın karnını doyurması, uyuması, hayatta kalması onsuz çok zor olurdu. Evlerini inşa etmeleri ve hangi ürünü ekip hangi hayvanları yetiştirme-

nin uygun olduğunu onlara belirterek toprakları dağıtan kişi Vilanova olmuştu. Canudos'un ürettiklerini civar köylerde ihtiyaç duyduğu ürünlerle değiştokuş eden yine oydu ve bağışlar gelmeye başladığında İyi İsa Tapınağı'nın hazinesini teşkil edecek kısmı, silah ve erzak için harcanacak kısımdan o ayırmıştı. Yaralılar, hastalar ve sakatlar için sağlık evleri kurulması da onun fikriydi ve Uauá ile Cambaio savaşlarında ele geçirilen silahları depolama ve dağıtma işini Başkeşiş João'yla birlikte o üstlenmişti. Ona hesap vermek ve isteklerini bildirmek için Vaiz'le neredeyse her gün bir araya geliyordu. Bir daha yolculuğa çıkmamıştı ve Başkeşiş João, Antônia Sardelinha'yı kocasının, yani eskiden yolların şeytanı tarafından ele geçirilmiş o adamın yaşadığı değişimin en olağanüstü işaretinin bu olduğunu söylerken işitmişti. Şimdi teslimatları Honório Vilanova yapıyordu ve Vilanova'ların büyüğündeki o kök salma arzusunun Belo Monte'deki yükümlülüklerinin büyüklüğünden mi yoksa onlar sayesinde her gün birkaç dakikalığına da olsa Vaiz'le görüşmesinden mi kaynaklandığını kimse söyleyemezdi. Vilanova o görüşmelerden yenilenmiş bir enerji ve yüreğinde derin bir huzurla dönüyordu.

"Vaiz kendi koruması için muhafız birliği kurulmasını kabul etti," dedi Başkeşiş João. "Koca João'nun o birliğin komutanı olmasını da."

Bu seferki mevzu Antônio Vilanova'nın ilgisini çekti ve ona rahatlamış bir ifadeyle baktı. Küçük papağan bir kez daha bağırdı: "Mutluluk."

"Koca João beni görmeye gelsin. Adam seçmesinde ona yardımcı olabilirim. Ben herkesi tanıyorum. Tabii isterse."

Antônia Sardelinha yanlarına yaklaşmıştı, "Bu sabah Catarina gelip seni sordu," dedi Başkeşiş João'ya. "Onu görmeye gidecek zamanın var mı?"

João kafasını hayır anlamında salladı, hiç vakti yoktu. Akşama belki. Bu yaptığından utandı ama Vilanova'lar aileyi Tanrı için ertelemesini gayet iyi anlıyorlardı. Bunu kendileri de yapmıyorlar mıydı? Ama şartların ya da İyi İsa'nın iradesinin onu karısından giderek daha çok ayırmasından ötürü kalbinin derinliklerinde büyük ıstırap yaşıyordu.

"Catarina'yı görmeye gittiğimde ona söyleyeceğim," dedi Antônia Sardelinha gülümseyerek.

Başkeşiş João dükkândan çıkarken hayatındaki olayların nasıl tuhaf bir biçimde geliştiğini düşünüyordu, kim bilir, belki de bütün hayatlarda böyleydi. "Ortaçağ ozanlarının öykülerindeki gibi," diye düşündü. Vaiz'i bulduğunda kanın hayatından tamamen çıkacağını zannetmiş olan o, kendini bir anda daha önce görmüş olduklarının tümünden daha feci bir savaşın içinde bulmuştu. Baba ona bunun için mi günahlarından tövbe ettirmişti? Öldürmeye ve ölenleri görmeye devam etmesi için mi? Evet, hiç kuşkusuz bunun içindi. Sokaktaki iki delikanlıyı Pedrão ve ihtiyar Joaquim Macambira'ya Geremoabo' nun çıkışında toplanacaklarını haber vermeye yolladı ve Koca João'nun yanına uğramadan önce, Rosario yolunda siperler açmakta olan Pajeu'yu bulmaya gitti. Onu en son evlerin birkaç yüz metre ilerisinde, patikayı kesen bir hendeği dikenli çalılarla gizlerken buldu. Bazıları tüfekli bir grup adam dalları sürükleyerek hendeğe dikerken, bazı kadınlar yerde oturan ve kendi çalışma sıralarını henüz tamamlamış görünen başka adamlara yemek dağıtıyorlardı. Onun geldiğini gören herkes yanına yaklaştı. Başkeşiş João kendini bir anda sorgulayan yüzlerin arasında buldu. Bir kadın hiçbir şey söylemeden onun eline, içinde mısır unuyla kaplanarak kızartılmış oğlak eti olan bir çanak tutuşturdu; bir diğeri de bir sürahi su uzattı. O kadar yorulmuştu ki (koşarak gelmişti) konuşmadan ön-

ce derin bir nefes alması ve sudan uzun bir yudum içmesi gerekti. Konuşmasını yemeğini yerken ve kendisini dinleyen adamların daha birkaç yıl önce –onun çetesi ve Pajeú'nunki birbirlerini yerken– onu böyle savunmasız bir şekilde yakalamak için her şeylerini vereceklerini aklından geçirmeden yaptı. Zira o dönemde ellerine düşse ölmeden önce her türlü işkenceye maruz kalacağı kesindi. Neyse ki o fesatlık yılları geride kalmıştı.

Peder Joaquim tarafından haber verilen yeni orduyu öğrenmek Pajeú'yu etkilemedi. Hiç soru sormadı. Pajeú bir alayda kaç asker olduğunu biliyor muydu? Hayır, bilmiyordu; aynı şekilde diğerleri de. Bunun üzerine Başkeşiş João ondan istemeye geldiği şeyi, yani güneye doğru gidip o birliği yakından gözlemesini ve taciz saldırılarıyla rahatsız etmesini istedi. Zira *cangaceiro* çetesiyle birlikte yıllarca o bölgede dolaşmıştı ve orayı herkesten daha iyi tanıyordu. Askerlerin güzergâhını gözetleyecek, aralarına rehberler ve hamallar sokacak ve Belo Monte'ye hazırlanması için zaman kazandırmak amacıyla pusular kurarak onları geciktirmenin üstesinden gelecek en uygun kişi o değil miydi?

Pajeú yine tek kelime söylemeden kabul etti. Onun grimsi sarı solgunluğuna, suratını boydan boya kesen yara izine ve güçlü bedenine göz atan Başkeşiş João bir kez daha bu adamın kaç yaşında olduğunu, yaşını göstermeyen insanlardan olup olmadığını merak etti.

"Tamam," dediğini duydu Pajeú'nun. "Sana her gün bir haberci göndereceğim. Yanıma kaç adam alayım?"

"Kaç tane istersen," dedi Başkeşiş João. "Onlar senin adamların."

"Eskiden öyleydiler," diye homurdandı Pajeú, içlerinde sıcacık bir ışığın parıldadığı, içine çökük ve bön bakışlı küçük gözleriyle etrafındakilere şöyle bir bakarak. "Onlar artık İyi İsa'nın adamları."

"Hepimiz onun adamlarıyız," dedi Başkeşiş João ve hemen ekledi: "Gitmeden önce Antônio Vilanova'dan cephane ve patlayıcı al. Artık fitilimiz var. Taramela burada kalabilir mi?"

Adı geçen kişi bir adım öne çıktı: Ufak tefek, çekik gözlü, yara izli, buruşuk tenli ve geniş omuzlu adam eskiden Pajeú'nun yardımcılığını yapmıştı.

"Seninle birlikte Monte Santo'ya gitmek istiyorum," dedi sert bir sesle. "Seni her zaman korudum. Ben senin şansınım."

"Şimdi Canudos'u koru çünkü o benden daha kıymetli," diye kestirip attı Pajeú.

"Evet, bizim şansımız ol," dedi Başkeşiş João. "Kendini yalnız hissetmemen için sana başka adamlar da göndereceğim. İyi İsa'ya övgüler olsun."

"Övgüler olsun," diye cevap verdi birçoğu.

Başkeşiş João onlara sırtını verip Koca João'nun bulunduğu Cambaio Tepesi'ne doğru kestirme yoldan kampı geçerek yeniden koşmaya başlamıştı. Böyle koşarken karısını hatırladı. Bütün patikalara hendekler ve siperler kazılmasına karar verildiğinden beri onu görmüyordu, çünkü merkezi –dünyanınki gibi– Canudos olan bir dairede gece gündüz koşturmak zorundaydı. Başkeşiş João, Catarina'yı, Vaiz'le birlikte köy köy gezen, yorucu günlerin ardından akşamları birlikte dua etmek ve vaazını dinlemek için etrafına yayılan ve sayıları nehrin suları gibi çoğalıp azalan bir avuç erkek ve kadından biriyken tanımıştı. Onların arasındaki bir kadın o kadar zayıftı ki bir ruha benziyor, büründüğü beyaz tunikse bir kefeni andırıyordu. Eski *cangaceiro*, yürüyüşler, dualar ve molalar esnasında birçok kez kadının ona dönük gözleriyle karşılaşmıştı. Kadının onu bu dünyaya ait olmayan cezalarla tehdit ediyormuş gibi görünen ıstıraptan perişan olmuş gözleri, başkeşişi rahatsız ediyor ve bazen de korkutuyordu.

Bütün hacıların bir ateşin etrafında çoktan uykuya daldığı bir gece, Başkeşiş João alevlerin aydınlığında kendisine sabitlenen gözlerini görebildiği kadına doğru yaklaştı. "Neden sürekli bana baktığınızı öğrenmek istiyorum," diye fısıldadı. Kadın, güçsüzlüğü ya da tiksintisi çok büyükmüş gibi konuşmak için az çaba sarf etmedi. "İntikam almaya geldiğiniz gece ben Custodia'daydım," dedi neredeyse duyulmaz bir sesle. "Öldürdüğünüz ilk adam, o çığlık atan, babamdı. Bıçağı nasıl midesine daldırdığınızı gördüm." Başkeşiş João hiçbir şey söylemedi, yanan odunların çıtırtısını, böceklerin toprağı eşeleyişini, kadının soluk alışını dinlerken o çok uzak gelen gündoğumunda kadının gözlerini hatırlamaya çalıştı. Bir süre sonra, yine çok alçak sesle sordu: "Custodia'da o gece herkes ölmedi mi?" "Biz üçümüz ölmedik," diye fısıldadı kadın. "Samanlığına saklanan Don Matías, ağır yaralı kurtulup iyileşen ama aklını yitiren Senyora Rosa ve ben. Beni de öldürmek istediler ama yaralı kurtuldum." Sanki başka birilerinden, başka olaylardan, farklı ve daha yoksul bir yaşamdan bahsediyormuş gibiydiler. "O zaman kaç yaşındaydınız?" diye sordu *cangaceiro*. "On ya da on iki civarında," dedi kadın. Başkeşiş João ona baktı: O halde çok genç olmalıydı ama açlık ve ıstırap onu yaşlandırmıştı. Hacıları uyandırmamak için yine çok alçak sesle, adam ve genç kadın, belleklerinde canlı bir şekilde muhafaza ettikleri o gecenin olaylarını kederle hatırladılar. Üç adamın tecavüzüne uğradıktan sonra birisi onu hayvan dışkısı kokan pantolonların önünde diz çöktürmüş, nasırlı eller ağzının içine zor sığan sert bir uzvu zorla ağzına sokmuş ve adamın yutmasını emrettiği meni gelene kadar onu emmek zorunda kalmıştı. Eşkıyalardan biri bıçağıyla bedeninde derin bir yarık açtığında Catarina büyük bir dinginlik hissetmişti. "Bıçağı size saplayan ben miydim?" diye fısıltıyla sordu Başkeşiş

João. "Bilmiyorum," diye fısıldadı genç kadın. "O saatte artık gün ağarmış olsa da ne yüzleri seçebiliyor ne de nerede olduğumu biliyordum."

O geceden itibaren eski *cangaceiro* ve Custodia katliamının sağ kurtulanı genellikle birlikte dua ediyor ve yan yana yürürken şimdi onlara anlaşılmaz gelen eski yaşamlarından anılarını paylaşıyorlardı. Genç kadın azizin maiyetine, insanların sadakalarıyla yaşadığı Sergipe'nin bir köyünde katılmıştı. Vaiz'den sonra hacıların en sıskası oydu ve bir gün yürüyüş sırasında bayılıp düşmüştü. Başkeşiş João onu kucağına almış ve hava kararana kadar taşımıştı. Onu günlerce bu şekilde kucağında taşıdı ve midesinin kabul ettiği küçük lokmaları yemeğe banarak ona yedirme işini de üstlendi. Akşamları Vaiz'i dinledikten sonra, yine bir çocuğa yapacağı gibi, şimdi tüm ayrıntılarıyla yeniden aklına gelen (belki de ruhu çocukluğunun saflığını tekrar kazandığı için) çocukluğundaki ozanların Ortaçağ öykülerini ona anlatıyordu. Genç kadın hiç sözünü kesmeden onu dinliyor ve günler sonra, neredeyse tümüyle kısılmış sesiyle, ona Müslümanlar, Fierabras ve Şeytan Robert hakkında sorular soruyordu, böylece o hayaletlerin zamanında onun hayatına girdikleri gibi, şimdi de Catarina'nınkine dadandıklarını fark ediyordu.

Genç kadın biraz toparlamıştı ve kendi ayakları üzerinde yürüyebiliyordu. Bir akşam Başkeşiş João, zihin karışıklığından allak bullak bir halde birçok kez ona sahip olmayı arzuladığını bütün hacıların önünde itiraf etti. Vaiz, Catarina'yı çağırdı ve duyduklarının onu rahatsız edip etmediğini sordu. Genç kadın başını hayır anlamında salladı. Sessiz dairenin önünde, Vaiz ona Custodia'da olanlardan ötürü hâlâ garez hissedip hissetmediğini sordu. Genç kadın bir kez daha hayır dedi. Bunun üzerine Vaiz ona, "Arındın kızım," dedi. El ele tutuşmalarını söyledi ve herkesin onlar için Baba'ya dua etmesini

istedi. Bir hafta sonra Xique-Xique papazı onları evlendirdi. Ne kadar olmuştu? Dört yıl mı, yoksa beş mi? Kalbi çatlayacakmış gibi hisseden João en sonunda Cambaio'nun eteklerinde *jagunço*'ların karaltılarını seçebildi. Koşmayı bıraktı ve onca sene dünyayı dolaştığı o kısa ve hızlı adımlarla devam etti.

Bir saat sonra Koca João'nun yanındaydı ve soğuk su içip bir tabak mısır yemeği yerken ona son haberleri aktarıyordu. Yalnızdılar çünkü alayın (kaç askerden oluştuğunu kimse ona söyleyememişti) geldiğini haber verdikten sonra diğer adamlardan uzaklaşmalarını istemişti. Eski köle her zamanki gibi yalınayaktı, üzerinde uçkurundan bir bıçak ve bir palanın sarktığı rengi atık bir pantolon ile kıllı göğsünü açıkta bırakan düğmesiz bir gömlek vardı. Sırtında bir karabina asılıydı ve boynunda kolye gibi iki sıra mermilik bulunuyordu. Ona Vaiz'i korumak için bir Katolik Muhafızlar Birliği kurulacağı ve başına da onun geçeceğini söylediğinde başını şiddetle iki yana salladı.

"Neden olmasın?" diye sordu Başkeşiş João.

"Ben buna layık değilim," diye mırıldandı siyah adam.

"Vaiz layık olduğunu söylüyor," dedi Başkeşiş João. "O daha iyi bilir."

"Ben emir vermeyi bilmem," diye itiraz etti siyah adam. "Emir vermeyi öğrenmek de istemiyorum. Şef başka biri olsun."

"Birliğe sen komuta edeceksin," dedi Sokağın Komutanı. "Bunu tartışmak için zaman yok, Koca João."

Zenci adam düşünceli bir şekilde, gri bir renge bürünen gökyüzünün altında tepenin kayalık ve taşlık eteklerine yayılmış olan insan gruplarını inceledi.

"Vaiz'i korumak beni aşan bir görev," diye mırıldandı sonunda.

"Uzun süredir burada olanlardan, Uauá'da ve burada Cambaio'da iyi dövüştüğünü gördüğün adamların en iyilerini seç," dedi Başkeşiş João. "O ordu geldiğinde Katolik Muhafızlar kurulmuş ve Canudos'un savunmasını üstlenmiş olmalı."

Koca João sessiz kaldı ama ağzının içi boş olmasına rağmen ağzı bir şey çiğniyormuş gibi hareket ediyordu. Etraftaki tepelerin zirvelerine oralarda Kral Don Sebastião'nun göz kamaştırıcı askerlerini görüyormuş gibi bakıyordu: Sürpriz karşısında korkmuş ve afallamış gibiydi.

"Beni Küçük Sofu ya da Vaiz değil, sen seçtin," dedi çok alçak sesle. "Bil ki bana bir iyilik yapmadın."

"Evet, yapmadım," diye kabul etti Başkeşiş João. "Seni, sana bir iyilik ya da bir kötülük yapmak için seçmedim, bu işi en iyi yapacak kişi olduğun için seçtim. Hadi Belo Monte'ye git ve çalışmaya başla."

"İyi İsa'ya övgüler olsun," dedi siyah adam. Üzerinde oturmakta olduğu kayadan kalktı ve taşlarla kaplı düzlükte uzaklaştı.

"Övgüler olsun," dedi Başkeşiş João. Birkaç saniye sonra eski kölenin koşmaya başladığını gördü.

"DEMEK iki defa görevini yerine getirmedin," diyor Rufino. "Epaminondas'ın senden istediğini yapıp onu öldürmedin ve onu adamın öldüğüne inandırarak yalan söyledin. Hem de iki defa."

"Sadece ilki vahim," diyor Caifás. "Ona adamın saçlarını ve bir ceset götürdüm. Ceset başkasına aitti ama ne o ne de bir başkası bunu fark edebilirdi. Yabancıya gelince, eğer çoktan olmadıysa yakında ceset olacaktır. Bu yüzden ikincisi önemsiz."

Itapicurú'nun kızılımsı kıyısında, Queimadas'ın tabakhanelerinin bulunduğu tarafın tam karşısında, her

hafta olduğu gibi bu cumartesi de değişik yörelerden gelen satıcıların mallarını bağırarak pazarladıkları tezgâhlar uzanıyor. Pazarcılarla müşteriler arasındaki pazarlıklar çıplak ya da panayırı karartan şapkalı kafalar denizi üzerinde yükseliyor ve kişnemelere, havlamalara, anırmalara, çocuk seslerine ve sarhoşların kadeh tokuşturmalarına karışıyor. Dilenciler, sakat uzuvlarının kıvrıklığını abartarak insanların cömertliğini harekete geçirmeye çalışırken, bazı şarkıcılar küçük dinleyici gruplarının önünde gitar çalıp aşk hikâyelerini ya da dinsizlerle Hıristiyan haçlıların savaşlarını konu alan şarkılar söylüyorlar. Kolları bilezik dolu genç ya da yaşlı Çingene kadınları eteklerini sallayarak geleceği tahmin ediyorlar.

"Her halükârda, sana teşekkür ederim," diyor Rufino. "Tam bir onur adamısın, Caifás. Bu yüzden sana her zaman saygı duydum. Bu yüzden herkes sana saygı duyuyor."

"En büyük görev kime karşıdır?" diye soruyor Caifás. "Patrona mı yoksa dosta mı? Yaptığım şeyin yapmam gereken şey olduğunu bir kör bile görebilirdi."

Her telden, hafifmeşrep, rengârenk ortama kayıtsız, büyük bir ciddiyet içinde yan yana yürüyorlar. İzin istemeden, bakışlarıyla ya da omuzlarının baskısıyla kalabalığı yararak önlerinde yol açıyorlar. Bazen bir tezgâhtan ya da bir çadırdan birisi onları selamlıyor ve ikisi birden o kadar soğuk bir cevap veriyor ki kimse yanlarına yaklaşacak cesareti kendinde bulamıyor. Önceden kararlaştırdıkları gibi diğerlerinden daha tenha görünen bir içki mekânına (tahta iskemleler, kalaslar ve bir tente) yöneliyorlar.

"Eğer onu orada, Ipupiará'da öldürseydim, seni incitmiş olacaktım," diyor Caifás, üzerinde uzun uzun düşündüğü bir şeyi dile getiriyormuş gibi. "Çünkü üzerindeki lekeyi temizleme şansın kalmayacaktı."

"İlk seferinde neden onu burada öldürmek istediler?" diye Rufino onun sözünü kesiyor. "Neden benim evimde?"

"Epaminondas onun orada ölmesini istiyordu," diyor Caifás. "Sana ya da Jurema'ya dokunulmayacaktı. Adamlarım karına zarar gelmesin diye öldüler," derken köpekdişinin yanından havaya tükürüyor ve durup bir an düşünüyor. "Ölmeleri belki de benim suçumdu. Onun kendini savunacağını, dövüşmeyi bildiğini düşünemedim. Öyle birine benzemiyordu."

"Hayır," diyor Rufino. "Hiç benzemiyordu."

Oturduktan sonra etraftan duyulmamak için iskemlelerini birbirine iyice yaklaştırıyorlar. Onlara bakan kadın iki bardak uzatıyor ve ateş suyu isteyip istemediklerini soruyor. Evet, istiyorlar. Kadın yarısı dolu bir şişe getiriyor ve iz sürücünün doldurduğu bardakları tokuşturmadan içiyorlar. Bu kez bardakları dolduran Caifás oluyor. İz sürücüden daha büyük ve daima hareketsiz olan gözlerinin feri sönük. Her zamanki gibi deri kıyafet giymiş ve üstü başı tamamen toz içinde.

"Onu Jurema mı kurtardı?" diye yere doğru bakarak soruyor Rufino sonunda. "Senin kolunu o mu tuttu?"

"Artık onun kadını olduğunu bu şekilde fark ettim," diye onaylıyor Caifás. O sabahki şaşkınlığın izleri hâlâ suratında duruyor. "Üzerime atlayıp kolumu saptırdığında, o adamla birlikte üzerime atladığında anladım," deyip omuz silkiyor ve tükürüyor. "Artık onun kadınıydı, onu savunmaktan başka ne yapabilirdi ki?"

"Evet," diyor Rufino.

"Beni neden öldürmediklerini anlamıyorum," diyor Caifás. "Bunu Ipupiará'da Jurema'ya da sordum ve bana açıklayamadı. O yabancı tuhaf birisi."

"Evet," diyor Rufino.

Panayırdaki insanların arasında askerler de var. Bin-

başı Brito'nun birliğinden geriye kalanlar, dediklerine göre, başka bir ordunun gelmesini beklerken burada kalmaya devam ediyorlar. Üniformaları yırtık pırtık, kederli ruhlar gibi ortalıkta dolaşıyor, Matriz Meydanı'nda, istasyonda, nehrin kıyısında uyuyorlar. Tezgâhların arasında iki ila dört kişilik gruplar halinde dolaşıyor ve etraflarındaki kadınlara, yemeklere ve içkilere imrenerek bakıyorlar. Köy sakinleri onlarla konuşmamaya, onları duymamaya, onları görmemeye özen gösteriyor.

"Verilmiş sözler insanın elini kolunu bağlar, değil mi?" diye çekinerek soruyor Rufino. Derin bir kırışıklık alnını ikiye bölüyor.

"Bağlar," diye onaylıyor Caifás. "İyi İsa'ya ya da Meryem'e verilmiş bir söz hiç bozulabilir mi?"

"Peki ya barona verilmiş bir söz?" diye soruyor Rufino, başını ileriye uzatarak.

"Bunu baron bozabilir," diyor Caifás. Bardakları yeniden dolduruyor ve içiyorlar. Panayırın uğultusu arasında, uzaklarda şiddetli bir tartışma başlıyor ama gülüşmelerle sona eriyor. Hava, yağmur yağacakmış gibi iyice bulutlandı.

"Ne hissettiğini biliyorum," diyor Caifás birden. "Gözüne uyku girmediğini ve senin için hayattaki her şeyin öldüğünü biliyorum. Ayrıca diğer insanlarla birlikteyken, şimdi benimle birlikte olduğun gibi, kendinden utanıyorsun. Böyle olur Rufino, onurlu insan böyle hisseder."

Bir karınca sürüsü masayı tek sıra halinde, artık boşalmış şişenin çevresinden dolaşarak kat ediyor. Rufino onların ilerlemelerini ve gözden kaybolmalarını inceliyor. Elinde tuttuğu bardağını tüm gücüyle sıkıyor.

"Göz önünde bulundurman gereken bir şey var," diye ekliyor Caifás. "Öldürmek yetmez, bu hakareti temizlemez. Oysaki surata elle ya da kırbaçla indirilen bir darbe temizler. Çünkü yüz, anne ya da kadın gibi kutsaldır."

Rufino ayağa kalkıyor. Mekânın sahibesi geliyor ve Caifás elini cebine götürüyor ama iz sürücü onu durdurup hesabı ödüyor. Para üstünü, kendi düşüncelerine gömülmüş bir halde, sessizce bekliyorlar.

"Annenin Canudos'a gittiği doğru mu?" diye soruyor Caifás. Ve Rufino'nun onaylaması üzerine: "Birçok insan gidiyor. Epaminondas Kırsal Muhafızlar'a yeni adamlar alacak. Bir ordu geliyor ve ona yardımcı olmak istiyor. Benim ailemden de azizin yanında olanlar var. Kendi ailene karşı savaşmak zor olur, değil mi Rufino?"

"Benim başka savaşım var," diye mırıldanıyor Rufino kadının uzattığı paraları cebine atarken.

"Umarım onları bulursun ve umarım hastalık onu öldürmemiştir," diyor Caifás.

Siluetleri Queimadas panayırının kalabalığı arasında gözden kayboluyor.

"ANLAYAMADIĞIM bir şey var, baron," diye tekrarladı çiftlik sahibi José Bernardo Murau, ayağından güç alarak yavaşça oynattığı sallanan koltukta gerinerek. "Albay Moreira César bizden nefret ediyor ve biz de ondan nefret ediyoruz. Buraya gelişi Epaminondas için büyük bir zafer ve Rio'nun işlerimize karışmasını istemeyen bizler içinse bir yenilgi. Buna karşılık Özerklik Partisi onu Salvador'da bir kahraman gibi karşılıyor ve şimdi Kelle Uçuran'a kim daha çok yardım edecek diye Epaminondas'la yarışıyoruz."

Beyaz badanalı, eski görünümlü, duvarlarında çatlaklar olan serin odanın dağınık bir hali vardı: Bakır bir vazonun içinde bir buket solmuş çiçek duruyordu ve zeminde kırık dökük yerler mevcuttu. Pencerelerden güneşin altında parıldayan şekerkamışı tarlaları görünüyordu ve evin çok yakınında bir grup hizmetkâr birkaç atı hazırlamaktaydılar.

"Çok tuhaf zamanlarda yaşıyoruz, sevgili dostum José Bernardo," dedi baron gülümseyerek. "Zeki insanlar bile içinde yaşadığımız bu selvada yönlerini bulamıyor."

"Ben hiçbir zaman zeki bir insan olmadım, kaldı ki zekâ çiftlik sahiplerinde sık rastlanan bir erdem değildir," diye homurdandı Murau ve dışarıya doğru belli belirsiz bir işaret yaptı. "Burada yarım asrı sadece yaşlılığa erişmek ve her şeyin nasıl paramparça olduğunu görmek için geçirdim. Tek tesellim yakında ölecek ve bu toprakların tam bir yangın yerine döndüğünü görmeyecek olmam."

Gerçekten çok yaşlı bir adamdı, kemikleri belirginleşmişti, teni parlıyordu ve boğumlu elleriyle kötü tıraşlı yüzünü sık sık kaşıyordu. Bir ırgat gibi giyinmişti: Rengi atmış bir pantolon, önü açık bir gömlek, onun üzerineyse düğmeleri kopuk ham deriden bir yelek.

"Bu kötü rüzgâr yakında kesilecek," dedi Adalberto de Gumucio.

"Benim için, değil," dedi çiftlik sahibi parmaklarının kemiklerini çıtlatarak.

"Son yıllarda bu topraklardan kaç ailenin gittiğini biliyor musunuz? Yüzlerce aile gitti. 1877 kuraklığı, Amazon kauçuğu ve güneyde kahve çiftliği serapları, şimdi de lanet olası Canudos. Ne kadar insanın Canudos'a gittiğini biliyor musunuz? Evleri, hayvanları, işlerini, her şeyi terk ederek oraya kıyameti ve Kral Don Sebastão'nun gelişini beklemeye gidiyorlar," dedikten sonra yüzlerine insana ait bir sersemlik çökmüş olan adamlara baktı. "Zeki birisi olmasam da size ne olacağını söyleyeyim. Moreira César, Epaminondas'ı Bahia eyalet valisi olarak dayattıktan sonra o ve adamları üzerimize o kadar gelecekler ki, her şeyi yok pahasına satıp ya da hediye edip bizim de buralardan gitmemiz gerekecek."

Baron ve Gumucio'nun önündeki sehpanın üzerinde soğuk içecekler ve kimsenin alıp, tadına bakmadı-

ğı bir sepet dolusu bisküvi vardı. Baron küçük bir enfiye kutusunu açtı ve arkadaşlarına ikram ettikten sonra kendisi de keyifle içine çekti. Bir süre gözleri kapalı kaldı.

"Brezilya'yı Jakobenlere hediye etmeyeceğiz, José Bernardo," dedi gözlerini açarken.

"Bu operasyonu çok büyük bir kurnazlıkla hazırlamalarına rağmen bir sonuca ulaşamayacaklar."

"Brezilya artık onların," diyerek sözünü kesti Murau. "Bunun kanıtı merkezî hükümet tarafından gönderilen Moreira César'ın buraya geliyor olması."

"Başkan Morais'in hastalığından istifade eden Jakobenlerin kontrolündeki Rio Askerî Kulübü'nün baskısıyla görevlendirildi," dedi baron. "Aslında bu Morais'e karşı bir entrika. Plan çok basit. Adamlarının daha çok ihtişam ve itibarla şişinmesi için Canudos bir bahane. Moreira César monarşist bir komployu bastırıyor! Moreira César cumhuriyeti kurtarıyor! Ulusal güvenliği sadece ordunun garanti altına alabileceğinin bundan daha güzel bir kanıtı olabilir mi? Ordu iktidara gelince diktatoryal cumhuriyet kuruluyor." O âna kadar gülümseyerek konuşmuştu ama şimdi ciddileşti. "Buna izin vermeyeceğiz, José Bernardo. Çünkü monarşist komployu bastıranlar Jakobenler değil biz olacağız," derken yüzünde bir tiksinti ifadesi vardı. "Bu mecrada centilmence davranılamaz, sevgili dostum. Politika ahlaksızların işidir."

Cümle ihtiyar Murau'nun iç benliğindeki bir zembereği boşaltmış olacak ki yüz ifadesi canlandı ve gülmeye başladı.

"Tamam pes ediyorum, ahlaksız beyler," dedi. "Kelle Uçuran'a katırlar, iz sürücüler, erzak ve başka ne gerekirse vereceğim. Ayrıca Yedinci Alay'ı burada ağırlamam gerekiyor mu?"

"Senin toprağından geçmeyecekleri kesin," deyip ona

teşekkür etti baron. "Yüzlerini görmek zorunda dahi kalmayacaksın."

"Brezilya'nın bizi cumhuriyete başkaldıranlar, hatta monarşiyi geri getirmek için İngiltere'yle komplo kuranlar olarak görmesine izin veremeyiz," dedi Adalberto de Gumucio. "Farkında değil misin, José Bernardo? Bu entrikayı çökertmemiz gerekiyor, hem de bir an önce. Vatanseverlikle oyun olmaz."

"Ama Epaminondas oynadı ve çok da başarılı oldu," diye geveledi Murau.

"Bu doğru," diye kabul etti baron. "Ben, sen, Adalberto, Viana, hepimiz onu önemsiz biri gibi görüyorduk. Şu bir gerçek ki Epaminondas tehlikeli bir rakip olduğunu kanıtladı."

"Bize karşı hazırladığı bu entrika ucuz, grotesk, tamamıyla adice," dedi Gumucio.

"Ama şu âna kadar istediği sonucu elde etti," dedi baron ve dışarıya bir göz attı: Evet, atlar hazırdı. Amacına ulaştığına, yani Bahia'nın en inatçı büyük çiftlik sahibini ikna ettiğine göre şimdi yolculuğuna devam etmesinin en iyisi olacağını arkadaşlarına haber verdi. Estela ve Sebastiana'nın yola çıkıp çıkamayacağına bakmaya gidecekti. Tam o sırada José Bernardo Murau, Queimadas'tan gelen bir adamın iki saatten beri kendisini beklediğini hatırlattı. Baron onu tamamen unutmuştu. "Doğru, doğru," diye mırıldandı ve onu içeri göndermelerini söyledi.

Birkaç saniye sonra Rufino'nun silueti kapıda belirdi. Onun hasır şapkasını çıkarıp ev sahibini ve Gumucio'yu selamladıktan sonra barona doğru gittiğini, önünde eğildiğini ve elini öptüğünü gördüler.

"Seni gördüğüme çok mutlu oldum, vaftiz oğlum," dedi baron sırtını sevgiyle sıvazlarken. "Bizi görmeye gelmiş olman ne iyi. Jurema nasıl? Onu neden getirmedin? Estela onu görmekten mutluluk duyardı."

Rehberin, başı öne eğik bir halde şapkasını büküp durduğunu fark etti ve birden onun korkunç bir utanç duyduğunu anladı. Bunun üzerine eski ırgatının onu ziyaret etme sebebinin ne olabileceğini düşündü.

"Karına bir şey mi oldu?" diye sordu. "Yoksa Jurema hasta mı?"

"Bana sözümü bozma izni ver, vaftiz babam," dedi Rufino birden. Onların konuşmasına kayıtsız kalan Gumucio ve Murau bunun üzerine diyaloğa dikkat kesildiler. Gizemli ve yoğun bir hal alan sessizlikte baronun duyduğunun ne anlama gelebileceğini fark etmesi ve kendisinden ne istendiğini anlaması biraz zaman aldı.

"Jurema mı?" diye sordu gözlerini kırpıştırarak, geri geri giderek ve hafızasını eşeleyerek. "Sana bir şey mi yaptı? Seni terk etmedi değil mi, Rufino? Bunu sana yaptığını, başka bir adamla gittiğini mi söylemek istiyorsun?"

Karşısındaki düz ve kirli saçlı kafa, belli belirsiz bir biçimde onayladı. Baron, Rufino'nun gözlerini neden sakladığını şimdi anladı ve onun şu anda harcadığı çabayı, çektiği ıstırabı tahmin etti. Ona karşı acıma hissetti.

"Niçin Rufino?" diye sordu, kederli bir el işaretiyle. "Eline ne geçecek? Bir yerine iki kez acı çekeceksin. Eğer gittiyse bir anlamda ölmüş, o kendini öldürmüş demektir. Jurema'yı unut. Bir süreliğine Queimadas'ı da unut. Bu arada sana sadık kalacak başka bir kadın bulacaksın. Bizimle Calumbí'ye gel, orada bir sürü arkadaşın var."

Gumucio ve José Bernardo merakla Rufino'nun cevabını bekliyorlardı. Gumucio kendine bir bardak soğuk meşrubat koymuştu ve onu içmeden dudaklarının önünde tutuyordu.

"Sözü bozmam için bana izin ver, vaftiz babam," dedi en sonunda iz sürücü gözlerini yerden kaldırmadan.

Baron ile eski çalışanı arasındaki sohbeti büyük bir dikkatle takip eden Adalberto de Gumucio'nun yüzün-

de sevecen bir onaylama tebessümü belirdi. Buna karşılık José Bernardo Murau esnemeye başlamıştı. Baron her türlü akıl yürütmenin lüzumsuz olacağını, kaçınılmazı kabullenip evet ya da hayır demesi gerektiğini ama Rufino'ya kararını değiştirtmeye çalışmanın kendini kandırmaktan başka bir şey olmayacağını düşündü. Yine de zaman kazanmaya çalıştı:

"Onu senden kim çaldı?" diye mırıldandı. "Kiminle gitti?"

Rufino konuşmadan önce bir saniye bekledi.

"Queimadas'a gelen bir yabancıyla," dedi. Bir kez daha sustu ve ardından bilge bir yavaşlıkla ekledi: "Onu bana göndermişlerdi. Canudos'a gitmek, *jagunço*'lara silah götürmek istiyordu."

Bardak Adalberto de Gumucio'nun ellerinden kaydı ve ayaklarının dibinde tuz buz oldu ama ne gürültü ne etrafa sıçrayan sıvı ne de cam kırıkları, kocaman açılmış gözleriyle şaşkınlık içinde iz sürücüye bakan üç adamın dikkatini dağıtabildi. Rufino, neden olduğu etkiden habersiz bir şekilde kımıldamadan, başı öne eğik ve suskun halde durmayı sürdürüyordu. İlk kendine gelen baron oldu.

"Bir yabancı Canudos'a silah götürmek mi istiyordu?" diye sorarken sesini doğal göstermek için harcadığı çaba tam tersine daha da bozuyordu.

"İstiyordu ama gidemedi," diye onayladı kirli saçlı kafa. Rufino saygılı duruşuna devam ediyor ve sürekli yere bakıyordu. "Bay Epaminondas onun öldürülmesini emretti ve şimdi onu ölü zannediyor. Ama adam ölü değil. Jurema onu kurtardı. Şimdi Jurema ve o birlikteler."

Gumucio ve baron büyülenmiş gibi birbirlerine baktılar, José Bernardo Murau bir şeyler geveleyerek sallanan koltuğundan kalkmak için çaba harcıyordu. Baron ondan önce ayağa kalktı. Beti benzi atmıştı ve elleri tit-

riyordu. İz sürücü üç adamda uyandırdığı heyecanın şimdi bile farkındaymış gibi görünmüyordu.

"Yani Galileo Gall şu anda canlı," diyebildi sonunda Gumucio yumruğuyla avucunun içine vurarak. "Yani yanmış ceset, kesik kafa ve diğer bütün o rezillikler..."

"Kafayı kesmediler, efendim," diye onun sözünü kesti Rufino ve dağınık odaya bir kez daha ölüm sessizliği çöktü. "Sadece uzun saçlarını kestiler. Öldürdükleri adam kendi evlatlarının canına kıymış olan bir çatlaktı. Yabancı hayatta."

Sustu ve Adalberto de Gumucio ile José Bernardo Murau'nun aynı anda ona birçok soru yöneltmelerine, ondan ayrıntılar istemelerine ve konuşmasını talep etmelerine rağmen Rufino sessizliğini korudu. Baron kendi toprağının insanını, rehberin söylemesi gerekeni söylediğini ve artık ondan kimsenin tek bir kelime dahi çıkaramayacağını bilecek kadar iyi tanıyordu.

"Bize anlatabileceğin başka bir şey var mı, vaftiz oğlum?" derken bir elini onun omzuna koymuştu ve ne kadar heyecanlı olduğunu gizlemiyordu.

Rufino kafasını salladı.

"Buraya kadar geldiğin için sana minnettarım," dedi baron. "Bana büyük bir hizmette bulundun, evladım. Hepimize hizmette bulundun. Hatta sen bunun farkında olmasan da bütün ülkeye."

Rufino'nun sesi bir kez daha, eskisinden daha da ısrarcı duyuldu:

"Sana verdiğim sözü bozmak istiyorum, vaftiz babam."

Baron içi kan ağlayarak kabul etti. Belki de masum olan ya da güçlü ve saygıdeğer gerekçeleri olan biri hakkında ölüm fermanını imzaladığını ve söyleyeceği o sözden ötürü kendini kötü ve iğrenç hissedeceğini düşündü ama yapabileceği bir şey yoktu.

"Vicdanının senden istediğini yap," diye mırıldandı. "Tanrı yanında olsun ve seni affetsin."

Rufino kafasını kaldırdı ve içini çekti. Baron rehberin gözlerinin kan çanağı gibi kırmızı ve nemli olduklarını gördü, yüzü ise korkunç bir sınavdan sağ kurtulmuş bir adama aitti. Önünde diz çöktüğü baron alnına bir haç işareti yaptıktan sonra bir kez daha elini öptürdü. İz sürücü ayağa kalktı ve diğer iki kişiye neredeyse bakmadan odadan çıktı.

İlk konuşan Adalberto de Gumucio oldu:

"Önünde eğiliyor ve sana saygılarımı sunuyorum," dedi ayaklarının altındaki cam kırıklarını dikkatle inceleyerek. "Epaminondas hiç de hafife alınmayacak bir adammış. Dediğin doğru onu yanlış değerlendirmişiz."

"Bizim tarafımızda olmaması çok yazık," diye ekledi baron. Ama biraz önce yaptığı olağanüstü keşfe rağmen, şimdi Epaminondas Gonçalves'i değil Jurema'yı, Rufino'nun öldüreceği genç kadını ve şayet öğrenirse karısının hissedeceği acıyı düşünüyordu.

III

"BUYRUK dünden beri orada duruyor," diyor Moreira César sivil halka her türlü ateşli silahı Yedinci Alay'a beyan etmeyi emreden afişi kırbacıyla işaret ederek. "Ayrıca birlik bu sabah köye ulaştığında, kayıtlara başlamadan önce yüksek sesle ilan edildi. Aldıkları riskin farkındaydılar, beyler."

İki tutuklu sırt sırta birbirlerine bağlanmışlar ve ne yüzlerinde ne de gövdelerinde bir işkence izine rastlanıyor. Yalınayak ve şapkasız iki köylü; baba ve oğul, amca ve yeğen ya da iki kardeş olabilirler, zira genç olanın yüz hatları daha yaşlı olanınkilere benziyor ve her ikisi de biraz önce onları yargılayan seyyar mahkemenin küçük masasına benzer bir biçimde bakıyor. Yargıçlık görevini üstlenen üç subaydan ikisi, Cansanção'ya gelmeye devam eden ve çoktan köyde kamp kurmuş olanlara katılan bölüklere doğru, geldikleri ve hüküm verdikleri gibi aceleyle gidiyorlar. Sadece Moreira César orada ve suç delillerinin önünde duruyor: iki karabina, bir kutu mermi, bir kese barut. Tutuklular silahları saklamanın yanı sıra kendilerini tutuklayan askerlere saldırıp içlerinden birini yaraladı. Tüm Cansanção halkı (birkaç düzine köylü) boş alanda, yaklaşmalarını engelleyen süngüleri takılı askerlerin arkasında bekliyor.

"Bu pislik için değmezdi," derken albayın çizmesi karabinalara dokunuyor. Sesinde en ufak bir düşmanlık yok. Bir çavuşa dönüyor ve ona saati sorar gibi şöyle diyor: "Onlara birer yudum ateş suyu ver."

Tutukluların çok yakınında bir araya kümelenmiş, yüzlerine şaşkınlık ya da korku ifadesi yerleşmiş, sessizlik içindeki muhabirler bulunuyor. Şapkası olmayanlar güneş ışınlarından mendilleriyle korunuyor. Boş alanın biraz ötesinden her zamanki gürültüler geliyor: yere sert basan bot ve çizmelerin patırtısı, toynaklar ve kişnemeler, emir sesleri, takırtılar ve kahkahalar. Yaşanacak olan olayın yeni gelen ya da dinlenmekte olan askerlerin zerre umurunda olmadığı söylenebilir. Çavuş bir ateş suyu şişesini açıyor ve tutukluların ağızlarına yaklaştırıyor. İkisi de uzun birer yudum içiyor.

"Ben kurşuna dizilerek ölmek istiyorum, albay," diye birden yalvarıyor daha genç olanı.

Moreira César kafasını sallıyor.

"Cumhuriyete ihanet edenlere mermi harcamam," diyor. "Cesaret. Adam gibi ölün."

Bir işaret veriyor ve iki asker bıçaklarını kılıflarından çıkarıp ilerliyorlar. Tam bir kusursuzluk içinde aynı hareketleri tekrarlıyorlar: Her biri sol eliyle bir tutukluyu saçından yakalıyor, kafayı bir hamlede arkaya yatırıyor ve aynı anda boğazda açtıkları derin bir yarıkla gencin hayvani iniltisini ve yaşlının haykırışını yarıda kesiyorlar:

"Yaşasın Vaiz İyi İsa! Yaşasın Belo..."

Askerler, köy sakinlerinin geçişini engellemek istermiş gibi hemen geliyorlar ama berikilerin yerlerinden dahi kımıldadıkları yok. Muhabirlerin bazıları bakışlarını yere çeviriyor, biri şoke olmuş gibi bakıyor, *Jornal de Notícias*'tan miyop gazeteci yüzünü buruşturuyor. Moreira César kana bulanmış ölü bedenleri inceliyor.

"Buyruğun hemen altında sergilensinler," diyor yumuşak bir sesle.

Ve hemen akabinde infazı unutmuş görünüyor. Sinirli ve hızlı adımlarla boş alandan uzaklaşıyor ve onun için bir hamağın hazırlandığı kulübeye doğru gidiyor. Gazeteciler grubu da onun peşine takılıyor ve biraz ileride ona yetişiyorlar. Sıcağın ve olayın etkisiyle ter içinde kalmış muhabirlerin aksine ciddi, sakin, kupkuru bir tenle ortalarında yürüyor. Muhabirler kendilerinden birkaç adım ötede kesilmiş olan boğazların etkisinden bir türlü kurtulamıyorlar: savaş, zalimlik, ıstırap, kader gibi kimi sözcüklerin anlamı içinde yaşadığı soyut mecrayı terk etti ve onları sus pus hale getiren elle tutulabilir, ölçülebilir bir şekle büründü. Kulübenin kapısına varıyorlar. Bir emir eri albaya elini yüzünü yıkaması için su ve havlu getiriyor. Yedinci Alay'ın komutanı ellerini yıkıyor ve su çarparak yüzünü serinletiyor. Her zaman kalın giysilerle dolaşan muhabir kekeleyerek soruyor:

"Bu infazı haber olarak verebilir miyiz, efendim?"

Moreira César duymuyor ya da onu cevap vermeye layık bulmuyor.

"Özünde insan sadece ölümden korkar," diyor kurulanırken, ağdalı sözlere başvurmadan, tıpkı geceleri subaylarıyla sohbet ederken kulaklarına gelen o doğal konuşma diliyle. "İşte bu yüzden ölüm, işe yarayan yegâne cezadır. Yalnız adil uygulanması koşuluyla. Sivil halka ders olur ve düşmanın moralini bozar. Kulağa haşin geldiğini biliyorum ama savaşlar böyle kazanılıyor. Neticede bugün ilk savaş deneyiminizi yaşamış oldunuz. Ve şimdi onun neye benzediğini biliyorsunuz, beyler."

Görüşmenin geri dönüşü olmaz bir biçimde bitişini bildirdiğini öğrendikleri o hızlı ve soğuk selamla onları uğurluyor. Onlara arkasını dönüp kulübeye girerken içeride bir üniforma kalabalığı, yayılmış bir harita ve to-

puklarını yere vuran subayları seçmeyi başarıyorlar. Zihinleri karışık, dertli, dalgın bir halde boş alanı geçiyor ve her molada, subaylarınkiyle aynı kumanyalarını aldıkları noktaya doğru gidiyorlar. Ama bugün ağızlarına tek lokma koymayacakları kesin.

Birliğin yürüyüş ritminden ötürü beşi de çok bitkin. Kabaları ağrıyor, bacakları tutulmuş, Queimadas'ı Monte Santo'dan ayıran kaktüs ve hint fıstığı ağaççıklarıyla kaplı o kumlu çölün güneşinden tenleri kavrulmuş durumda. Alayın yayan giden çok büyük bir kısmının buna nasıl dayandığını kendilerine soruyorlar. Ama dayanamayan çok oluyor: Çuval gibi yere devrildikten sonra sıhhiye arabasına taşınanları gördüler. O bitkinlikten devrilenlerin güçlerini kazandıktan sonra sertçe cezalandırıldıklarını artık biliyorlar. "Savaş bu mu?" diye kendi kendine soruyor miyop gazeteci. Zira bu infazdan önce savaşa benzeyen hiçbir şey görmediler. İşte bu yüzden, Yedinci Alay komutanının adamlarını acele ettirme ısrarını anlamıyorlar. Bu bir seraba doğru bir yarış mı? *Jagunço*'ların iç kesimlerde uyguladıkları şiddet hakkında söylentiler dolaşmıyor mu? Neredeler? Yoksul insanlarının onların geçişine kayıtsızlıkla baktığı ve sorularına her zaman kaçamak cevaplar verdiği yarı ıssız köylerden başka bir şey bulamadılar. Ordu saldırıya uğramadı, silah sesleri duyulmadı. Kaybolan sığırların, Moreira César'ın belirttiği gibi, düşman tarafından çalındığı doğru mu? O ufak tefek ve etkileyici adama sempati beslemiyorlar ama özgüveni onlarda saygı uyandırıyor ve çok az yiyip çok az uyumasına rağmen enerjisi onu bir an dahi terk etmiyor. Geceleri rahatsız bir uyku uyumak için battaniyelere sarındıklarında, onu üzerinde tek düğmesi bile açılmamış ve kolları kıvrılmamış üniformasıyla hâlâ ayakta, asker sıralarının arasında dolaşırken, nöbetçilerle iki laf etmek için dururken ya da kurmaylarıyla tartışır-

ken görüyorlar. Ve sabahın köründe kalk borusu çaldığında, onlar uykularını alamadan gözlerini açtıklarında, o sanki hiç yatmamış gibi, çoktan yıkanmış ve tıraş olmuş bir halde öncü birliğin habercilerini sorguya çekiyor ya da topların parçalarını inceliyor. Biraz önceki infaza kadar onlar için savaş alay komutanından ibaretti. Hiç durmadan savaştan bahseden sadece oydu ve bunu öylesine bir inanmışlıkla yapıyordu ki savaşın içinde olduklarına, etraflarının savaş tarafından kuşatıldığına onları inandırmayı başarıyordu. Askerlerin geçişini seyretmeye çıkan o gözüpek, o gariban (infaz edilenler gibi) insanların çoğunun düşmanın işbirlikçisi olduğuna ve o sönük bakışların ardında sayan, ölçen, hesaplayan, kaydeden akılların bulunduğuna ve o bilgilerin daima ordunun önünden Canudos'a gittiğine onları ikna etti. Miyop gazeteci, yaşlı adamın ölmeden önce Vaiz lehine bağırdığını hatırlıyor ve düşünüyor: "Belki de doğrudur. Belki de onların tümü düşmandır."

Bu kez diğer molalardan farklı olarak muhabirlerin hiçbiri bir köşede uyuklamaya çekilmiyor. Zihin karışıklıklarında ve endişelerinde dayanışma içinde, kulübelerin gölgeliklerinde bir arada kalıyor, sigara içip kafa yoruyorlar ve *Jornal de Notícias*'ın gazetecisi gözlerini, üzerinde karşı geldikleri buyruğun sallandığı ağaç gövdesinin dibinde yatan cesetlerden ayırmıyor. Bir saat sonra yine birliğin başında, flamalar ve Albay Moreira César'ın hemen arkasında, onlar için henüz başlamış olan savaşa doğru ilerliyorlar.

Monte Santo'ya varmadan önce, silik bir tabelanın Calumbi Çiftliği'ne giden yolu gösterdiği sapakta, onları başka bir sürpriz bekliyor; ordu oraya altı saatlik bir yürüyüşün ardından ulaşıyor. Beş muhabirden sadece *Jornal de Notícias*'ın sıska korkuluğu olaya çok yakından tanık oluyor. Onunla Yedinci Alay'ın komutanı arasında,

arkadaşlık ya da hatta sempati diye adlandırmanın yanlış olmayacağı ilginç bir ilişki oluşmuştu. Bu daha ziyade karşılıklı iticilikten, karşıt kutupların aralarında uyguladıkları çekicilikten doğan bir merak. Ama gerçek şu ki kendisinin karikatürüne benzeyen adam, sadece bacaklarının ya da eyerinin üzerine yerleştirdiği kocaman yazı altlığında yazarken ve tüy kalemini Brezilya yerlilerinin ava çıktıklarında içinde arbaletlerinin okları için zehir taşıdıkları küçük kaplara benzeyen o portatif hokkada ıslatırken değil, her an ufalanıp dağılabilirmiş izlenimi vererek yürürken ya da at sırtında giderken de ufak tefek albay tarafından çekilmiş, büyülenmiş, etki altına alınmış gibi görünüyor. Onu gözlemlemeyi bir an dahi bırakmıyor, ona yaklaşma fırsatını hiç kaçırmıyor ve meslektaşlarıyla sohbet ederken onu ilgilendiren yegâne konu –denebilir ki Canudos'tan ve savaştan bile daha çok– Moreira César oluyor. Peki, genç gazetecide albayın ilgisini çeken ne olabilir? Belki giyim kuşamındaki ve fiziğindeki eksantriklik, kemiklerinin o çirkinliği, uzuvlarının o orantısızlığı, saçlarının ve kıllarının bolluğu, artık kararmış olan o uzun tırnaklar, o yumuşak tarz, albayın erkeksi, savaşçı diye niteleyebileceği şeylerden eser olmayan o bütün. Fakat gerçek şu ki, o itici sesli kambur tipte, sabitfikirli ve enerjik bakışlı ufak tefek subayı, belki de kendisine rağmen cezbeden bir şey var. Muhabirlerle konuştuğunda genellikle bir tek ona hitap ediyormuş gibi görünüyor ve bazen de akşam yemeğinin ardından onunla baş başa sohbet ediyor. Gündüzleri *Jornal de Notícias*'ın gazetecisi, bu sanki binek hayvanının inisiyatifiyle oluşmuş gibi, öne doğru ilerleyip albayın yanına geliyor. Birlik, Cansanção'dan yola çıktıktan sonra olan da bu. Miyop gazeteci, bir kuklanın hareketleriyle salınarak, subayların ve Moreira César'ın beyaz atının etrafındaki emir erlerinin arasına karışmış durumda ve Calumbí sa-

pağına vardıklarında albay sağ elini kaldırıp dur işareti veriyor.

Haberciler hemen uzaklaşarak emirleri götürürken, çalınan boru alayın bütün bölüklerine durma emrini iletiyor. Moreira César, Olímpio de Castro, Cunha Matos ve Tamarindo atlarından iniyorlar; gazeteci de yere doğru kayıyor. Arka tarafta, muhabirler ve birçok asker oradaki bir durgun su birikintisinde yüzlerini, kollarını ve ayaklarını ıslatacaklar. Binbaşı ve Tamarindo bir haritayı inceliyor, Moreira César ise dürbünüyle ufuk çizgisinde göz gezdiriyor. Güneş, ruhani bir biçim verdiği uzak ve ıssız bir dağın –Monte Santo– ardında kayboluyor. Albay dürbünü indirdiğinde beti bezi atmış görünüyor. Gerginliği yüzünden okunuyor.

"Sizi endişelendiren ne, efendim?" diye soruyor Yüzbaşı Olímpio de Castro.

"Zaman," diyor sanki ağzında tuhaf bir kütle varmış gibi konuşan Moreira César. "Biz oraya varmadan kaçmaları."

"Kaçmayacaklar," diye cevap veriyor miyop gazeteci. "Tanrı'nın yanlarında olduğuna inanıyorlar. Bu toprakların insanı dövüşten hoşlanır."

"Atalarımızın dediği gibi, kaçan düşmana gümüşten köprü," diye espri yapıyor yüzbaşı.

"Bu sefer değil," diyebiliyor albay zorlukla. "Monarşi hülyalarını kesin bir biçimde sonlandıracak bir ders vermemiz gerekiyor. Ayrıca ordunun maruz kaldığı aşağılanmanın intikamını da almalıyız."

Heceler arasında gizemli duraklarla, sözcüklerin ritmini bozarak konuşuyor. Bir şey eklemek için ağzı hâlâ açık ama bir ses çıkmıyor. Suratı mosmor ve gözbebekleri solgun. Yere devrilmiş bir ağaç gövdesine oturuyor ve ağır hareketlerle kepini çıkarıyor. *Jornal de Notícias*'ın gazetecisi de tam oturacakken, Moreira César'ın ellerini yüzüne

götürdüğünü görüyor. Kepi yere düşen ve nefesi tıkanan albay bir sıçrayışta ayağa fırlayıp sendelemeye başlıyor, bir yandan da sanki boğuluyormuş gibi gömleğinin düğmelerini koparıyor. İnleyerek, kıvranarak, ağzından köpükler çıkararak Yüzbaşı Olímpio de Castro'nun ve gazetecinin ayaklarının dibine devriliyor. Bu ikisi o âna dek hiçbir şey yapamıyorlar ve tam yardım için eğildikleri sırada Tamarindo, Cunha Matos ve birçok emir erinin de oraya doğru koştuklarını görüyorlar.

"Dokunmayın ona," diye bağırıyor Tamarindo kendini ileriye doğru atarak. "Çabuk bir battaniye getirin! Doktor Souza Ferreiro'yu çağırın! Kimse yaklaşmasın! Geri çekilin, geri çekilin."

Binbaşı Cunha Matos gazeteciyi çekiştirerek oradan uzaklaştırıyor ve o da emir erleriyle birlikte diğer muhabirlerin yanına gidiyor. Onları sorgusuz sualsiz oradan uzaklaştırıyorlar. Bu arada Moreira César'ın üzerine bir battaniye örtüyorlar ve Olímpio de Castro ile Tamarindo ceketlerini katlayıp yastık niyetine adamın başının altına koyuyorlar.

"Ağzını açın ve dilini tutun," diyor ne yapılması gerektiğini çok iyi bilen yaşlı albay. İki haberci geri geliyor ve onlara bir çadır kurmalarını emrediyor.

Yüzbaşı, Moreira César'ın ağzını zorla açıyor. Kasılmalar daha uzunca bir süre devam ediyor. Doktor Souza Ferreiro bir sıhhiye arabasıyla en sonunda geliyor. Çadırı kurulu ve Moreira César şimdi bir seyyar karyolada yatıyor. Tamarindo ve Olímpio de Castro yanı başında, ağzını açık tutup üstünü örtme işini sırayla üstleniyorlar. Yüzü ıslak, gözleri kapalı, kesik kesik bir inilti çıkararak huzursuz bir şekilde yatan albay arada sırada ağız dolusu köpük çıkarıyor. Doktor ve Albay Tamarindo birbirlerine bakıyor ama bir şey söylemiyorlar. Yüzbaşı krizin nasıl olduğunu ve ne kadar zaman önce geldiğini anlatıyor,

bu arada Souza Ferreiro hastanın ceketini çıkarıyor ve bir yardımcısına ilkyardım çantasını yatağın yanına getirmesini işaret ediyor. Doktorun hastayı rahatça muayene etmesi için subaylar çadırdan çıkıyorlar.

Silahlı nöbetçiler çadırla ordunun geri kalan kısmı arasında bir set oluşturuyorlar. Oraya yakın bir yerde bulunan muhabirler tüfeklerin arasından bir şey görmeye çalışıyorlar. Miyop gazeteciyi sorulara boğuyor ve o da bütün gördüklerini onlara anlatıyordu. Nöbetçilerle kamp alanı arasında Binbaşı Cunha Matos tarafından çağrılmadığı müddetçe hiçbir askerin ve subayın geçemediği bir tarafsız bölge var. Binbaşı ellerini arkada birleştirip iki taraf arasında gidip geliyor. Albay Tamarindo ve Yüzbaşı Olímpio de Castro ona yaklaşıyor ve muhabirler onların çadırın etrafında yürüdüklerini ve büyük günbatımı ateşi söndükçe yüzlerinin giderek karardığını görüyorlar. Tamarindo arada bir çadıra girip çıkıyor ve üçü yürüyüşlerine kaldıkları yerden devam ediyorlar. Bu şekilde dakikalar, belki de yarım hatta bir saat geçiyor, zira Yüzbaşı De Castro birden muhabirlere doğru ilerliyor ve *Jornal de Notícias*'ın gazetecisine kendisiyle birlikte gelmesini söylüyor; büyük bir ateş yakıldı ve uzaklarda yemek borusu çalıyor. Nöbetçiler miyop gazetecinin geçmesine izin veriyor ve yüzbaşı onu yaşlı albay ile binbaşının yanına götürüyor.

"Siz bölgeyi tanıyorsunuz, bize yardım edebilirsiniz," diye mırıldanıyor Tamarindo ama her zamanki babacan ses tonuyla değil, sanki bir yabancıya bundan bahsetmek zorunda kalmasından ötürü içinde yükselen tiksintiyi bastırarak konuşuyor. "Doktor, albayın belli imkânları olan, iyi bakılabileceği bir yere taşınması gerektiği konusunda ısrar ediyor. Yakınlarda bir çiftlik yok mu?"

"Elbette ki var," diyor incecik tiz ses. "Siz de benim gibi gayet iyi biliyorsunuz."

"Demek istediğim, Calumbí dışında," diye düzeltiyor Albay Tamarindo tedirgin bir şekilde. "Albay, baronun alayı misafir etme davetini kesin bir dille reddetti. Orası onu götürmek için uygun bir yer değil."

"Başka hiçbir yer yok," diye kestirip atıyor, içinden yeşilimsi bir ışıltının çıktığı çadıra doğru yarı karanlığa bakan miyop gazeteci. "Cansanção ile Canudos arasında gözün alabildiği her şey Canabrava baronuna aittir."

Albay Tamarindo ona mahzun bir şekilde bakıyor. Tam o sırada Doktor Souza Ferreiro ellerini kurulayarak çadırdan çıkıyor. Şakaklarında beyazlar ve alnında geniş açıklıklar olan doktorun üzerinde üniforma var. Subaylar onun etrafını sarıyor ve gazetecinin varlığını unutuyorlar; ne var ki miyop gazeteci orada durmaya devam ediyor ve gözlük camlarının irileştirdiği gözlerini münasebetsizce yaklaştırıyor.

"Son günlerdeki fiziksel ve sinirsel yıpranmadan kaynaklanmış olmalı," diye yakınıyor doktor, dudaklarının arasına bir sigara koyarken. "İki yıl sonra tam da tekrarlayacak zamanı buldu. Şanssızlık işte, şeytanın oyunu, ne bileyim ben. Basıncı engellemek için kan aldım. Ama banyolara, friksiyonlara, bütün o tedaviye ihtiyacı var. Karar sizin, beyler."

Cunha Matos ve Olímpio de Castro, Albay Tamarindo'ya bakıyorlar. O hiçbir şey söylemeden boğazını temizliyor.

"Baronun orada olduğunu bilmenize rağmen onu Calumbí'ye götürmemizde ısrar mı ediyorsunuz?" diye soruyor en sonunda.

"Benim ağzımdan Calumbí lafı çıkmadı," diye cevap veriyor Souza Ferreiro. "Ben sadece hastanın ihtiyaç duyduğu şeylerden bahsettim. Ve bir şey eklememe izin verin. Onu burada, bu şartlarda tutmak çok riskli."

"Siz albayı tanıyorsunuz," diye araya giriyor Cunha

Matos. "Monarşist başkaldırının liderlerinden birinin evinde kendini incinmiş, aşağılanmış hissedecektir."

Doktor Souza Ferreiro omuz silkiyor:

"Ben sizin kararınıza boyun eğerim. Sizin astınızım. Sadece sorumluluğumu yerine getiriyorum."

Arkasında yaşanan bir hareketlilik dört subayın ve gazetecinin çadıra bakmasına neden oluyor. Orada, içerideki lambanın ışığında zar zor seçilen Moreira César anlaşılmaz sözler haykırıyor. Yarı çıplak, iki eliyle brandaya dayanmış; göğsünün üzerindeki koyu renkli, hareketsiz nesneler sülük olsa gerek. Ayakta sadece birkaç saniye kalabiliyor. Onun söylenerek yere yığıldığını görüyorlar. Doktor ağzını açmak için diz çökerken subaylar ayaklarından, kollarından ve sırtından tutup yeniden portatif yatağın üzerine yatırıyorlar.

"Ben onu Calumbí'ye götürme sorumluluğunu üstleniyorum, efendim," diyor Yüzbaşı Olímpio de Castro.

"Pekâlâ," diye onaylıyor Tamarındo. "Bir haberciyle birlikte siz Doktor Souza Ferreiro'ya eşlik edin. Ama alay, baronun çiftliğine gitmeyecek. Burada kamp yapacak."

"Ben de size eşlik edebilir miyim, yüzbaşı?" diye soruyor alacakaranlığın içinden miyop gazetecinin münasebetsiz sesi. "Baronu tanırım. *Jornal de Notícias*'a geçmeden önce onun gazetesinde çalıştım."

YANLARINDA ganimet olarak kızıl saçları götüren atlı *capanga*'ların ziyaretinin ardından Ipupiará'da on günü aşkın bir süre daha kaldılar. Yabancı kendini toparlamaya başlamıştı. Sakallı Kadın bir gece onun Jurema'yla sohbet ettiğini duydu; zorlanan bir Portekizceyle ona buranın hangi ülke olduğunu ve hangi ayın hangi gününde bulunduklarını soruyordu. Ertesi akşam arabadan inmeyi ve sendeleyerek birkaç adım atmayı başaracaktı.

İki gece sonraysa, bir deri bir kemik, hayat dolu ve ateşi tamamen kaybolmuş olarak Ipupiará'nın dükkânına gidecek ve kafasına bakarken çok eğlenen dükkân sahibini Canudos ve savaş hakkında sorulara boğacaktı. Bahia'dan Binbaşı Febronio'nun komutasında gelen beş yüz kişilik ordunun Cambaio'da bozguna uğratıldığını büyük bir heyecan içinde defalarca teyit ettirdi. Haber onu öylesine heyecanlandırdı ki Jurema, Sakallı Kadın ve Cüce onun yeniden tuhaf bir dilde sayıklamaya başlayacağını düşündüler. Fakat Gall dükkâncıyla bir kadeh *cachaça* içtikten sonra on saat sürecek derin bir uykuya daldı.

Gall'in ısrarıyla yolculuğa kaldıkları yerden devam ettiler. Sirkçilere kalsa Ipupiará'da biraz daha takılmayı tercih ederlerdi çünkü yöre sakinlerini hikâyeler ve palyaçoluklarla eğlendirerek iyi kötü karınlarını doyurabiliyorlardı. Ama Gall *capanga*'ların geri gelip bu kez kafasını götürmelerinden korkuyordu. Artık tamamen iyileşmişti: O kadar büyük bir enerjiyle konuşuyordu ki Sakallı Kadın, Cüce ve hatta Avanak onu dinlerken sersem gibi oluyorlardı. Söylediklerinin bir kısmını anlamıyor, tahmin yürütmek zorunda kalıyorlardı ve *jagunço*'lar hakkında konuşma takıntısı onları işkillendiriyordu. Sakallı Kadın, Jurema'ya onun İyi İsa'nın şu dünyayı dolaşan havarilerinden biri olup olmadığını sordu. Hayır, değildi: Canudos'a hiç gitmemişti, Vaiz'i de tanımıyordu, hatta Tanrı'ya bile inanmıyordu. Bu takıntıyı Jurema da anlamıyordu. Gall onlara kuzeye doğru gideceğini söyleyince, Cüce ve Sakallı Kadın onu takip etmeye karar verdiler. Bunun nedenini açıklayamazlardı. Belki de sebep çekim yasası, zayıf bedenlerin güçlü bedenler tarafından çekilmesiydi ya da basitçe, yapacak daha iyi bir işleri, bir alternatifleri ya da onlardan farklı olarak hayatının bir yol haritası varmış gibi görünenin tercihine karşı çıkma istekleri olmamasıydı.

Gün ağarırken yola çıktılar ve bütün gün, taşların ve dikenli *mandacaru* kaktüslerinin arasında tek kelime konuşmadan yürüdüler. En önde araba gidiyordu, onun iki yanında Sakallı Kadın, Cüce ve Avanak yürürken, Jurema tekerleklerin hemen ardında onları takip ediyor ve en arkadan da Galileo Gall geliyordu. Güneşten korunmak için eskiden Dev Pedrín'in olan şapkayı başına geçirmişti. O kadar zayıflamıştı ki pantolon üzerinde çuval gibi duruyor ve gömleğinin içinde kayboluyordu. Kurşunun yakıcı sıyrığı kulağının arkasında mor bir leke, Caifás'ın bıçağıysa boynuyla omzu arasında kavisli bir yara izi bırakmıştı. Zayıflık ve solgunluk gözlerinin çalkantısını daha da kızıştırmış gibiydi. Yürüyüşün dördüncü gününde Sítio das Flores denen bir yol sapağında karşılaştıkları karnı acıkmış bir haydut çetesi eşeklerini zorla ellerinden aldı. Bir devedikenleri ve kaktüsler ormanına dönüşmüş olan kurumuş nehir yatağındaydılar. Uzaklarda Engorda Dağları'nın tepeleri seçiliyordu. Bazıları deri kıyafetli, bazılarının kafasında bozuk paralarla süslenmiş şapkalar olan, bıçaklar, karabinalar ve mermi şeritleriyle silahlanmış haydutlar sekiz kişiydiler. Kısa ve tıknaz, profilden yırtıcı kuş görünümlü ve zalim bakışlı şef, köse olmasına rağmen diğerleri tarafından Barbadura[1] diye çağrılıyordu. Birkaç kısa ve öz emrin ardından, adamları kaşla göz arasında eşeği öldürüp derisini yüzdüler ve ateşte pişirdikleri et parçalarının üzerine iştahla yumuldular. Günlerdir yemek yemiyor olmalıydılar, zira ziyafetin mutluluğuyla içlerinden bazıları şarkı söylemeye koyuldu.

Galileo onları seyrederken leşçillerin ve havanın eşek ölüsünü, *sertão*'da görmeye alıştığı sarı beyaz kemik

1. (Port.) Sert sakal. (Ç.N.)

öbeklerine, yanından geçen yolcuya, bayılması ya da ölmesi durumunda kaderini gösteren insan ya da hayvan iskeletlerine, izlerine, hatıralarına dönüştürmesi acaba ne kadar zaman alır diye kendi kendine soruyordu. Sakallı Kadın, Cüce, Avanak ve Jurema'yla birlikte arabada oturmaktaydı. Barbadura ön kanadında bir sterlinlik bir madenî paranın ışıldadığı şapkasını çıkardı ve sirkçilere gelip yemelerini işaret etti. Oraya ilk yanaşan Avanak oldu ve ateşin başına diz çöküp parmaklarını dumanların içine daldırdı. Sakallı Kadın, Cüce ve Jurema da aynısını yaptı. Bir anda haydutların arasına karıştılar ve iştahla yemeye başladılar. Gall de ateşin yanına geldi. Güneş altında yürümek derisini bir *sertão* insanınınki gibi kavurmuş ve sertleştirmişti. Barbadura'nın şapkasını çıkardığını gördüğünden beri, gözlerini onun kafasından alamıyordu. Ve ilk lokmayı ağzına götürürken de ona bakmaya devam ediyordu. Ağzındakini yutmaya çalışırken Gall'e bir öğürme geldi.

"Sadece yumuşak şeyleri yutabiliyor," diye açıkladı Jurema adamlara. "Bir hastalık geçirdi."

"O bir yabancı," diye ekledi Cüce. "Değişik diller konuşuyor."

"Bana sadece düşmanlarım böyle bakar," dedi şef sert bir tonda. "Gözlerini üzerimden çek, beni rahatsız ediyorlar."

Çünkü Gall kusarken bile onu incelemeyi bırakmamıştı. Şimdi hepsi ona doğru dönmüştü. Galileo, Barbadura'yı incelemeye devam ederek yanına yaklaştı.

"Beni sadece senin kafan ilgilendiriyor," dedi çok yavaşça. "Ona dokunmama izin ver."

Haydut, sanki ona saldıracakmış gibi elini bıçağına götürdü. Gall onu gülümseyerek sakinleştirdi.

"Bırak sana dokunsun," diye homurdandı Sakallı Kadın. "Sana sırlarını söyleyecek."

Haydut ,Gall'i merakla inceledi. Ağzında bir lokma vardı ama onu çiğnemiyordu.

"Sen kâhin misin?" diye sorarken gözlerindeki sertlik bir anda uçup gitmişti.

Gall bir kez daha gülümsedi ve ona doğru bir adım atıp değecek kadar yakınına geldi. *Cangaceiro*'dan daha uzundu, adamın gür saçlı kafası omzunu ancak geçiyordu. Sirk çalışanları ve haydutlar meraklı gözlerle izliyorlardı. Elini hâlâ bıçağının üzerinde tutan Barbadura huzursuz görünüyordu ama aynı zamanda da ne olacağını merak ediyordu. Gall iki elini kaldırıp Barbadura'nın kafasının üstüne koydu ve onu yoklamaya başladı.

"Bir zamanlar kâhin olmak istedim," diye tane tane konuşurken parmakları yavaşça dolaşmaya devam ediyor, saç tutamlarını ayırıyor, kıl kaplı deriyi ustalıkla keşfediyordu. "Ama polis bana zaman tanımadı."

"Gezici birlikler mi?" diye sordu, polis derken onları kastettiğini zanneden Barbadura.

"Bu konuda birbirimize benziyoruz," dedi Gall. "Düşmanımız aynı."

Barbadura'nın küçük gözleri bir anda endişeyle doldu; huzursuz ve kaçacak yeri yokmuş gibi görünüyordu.

"Nasıl öleceğimi bilmek istiyorum," diye fısıldadı kendini zorlayarak.

Gall'in parmakları, özellikle kulakların üstünde ve arkasında oyalanarak *cangaceiro*'nun saçlarını eşelemekteydiler. Çok ciddiydi, gözlerine coşkulu anlarının ateşli bakışı yerleşmişti. Bilim yanılmıyordu: Parmak uçları bariz bir şekilde saldırmaya meyilli kişilerin, dövüşmekten zevk alanların, evcilleştirilemeyen ve risk sevenlerin agresiflik organını hissedebiliyordu; iki yarımkürede de yuvarlak, küstah bir bombe hemen orada parmak uçlarının altındaydı. Ama hepsinden önemlisi o bir yıkıcılık organıydı; kindarların, dengesizlerin ve katı yüreklilerin, ahla-

ki ve entelektüel güçler tarafından durdurulmadıklarında çok kanlı vahşetlere imza atanların anormal derecede belirgin organıydı: Sert ve yoğun iki şişlik orada, kulakların üstünde duruyordu. "Yırtıcı insan," diye düşündü.

"Duymadın mı?" diye kükredi Barbadura, Gall'i sendeleten ani bir hareketle ondan uzaklaşarak. "Nasıl öleceğim?"

Gall, özür dilercesine başını iki yana salladı, "Bilmiyorum," dedi. "Bu kemiklerinde yazılı değil."

Çetenin mensupları sağa sola dağıldılar ya da yemek kalmış mı diye bakmak için korların yanına döndüler. Ama sirk emekçileri Gall'in ve düşünceli görünen Barbadura'nın yanından ayrılmadılar.

"Hiçbir şeyden korkmam," dedi ciddi bir biçimde. "Ama sadece uyanıkken. Geceleri iş değişiyor. Bazen iskeletim gözümün önünde geliyor. Sanki orada beni bekliyormuş gibi, düşünebiliyor musun?"

Bir hoşnutsuzluk hareketi yaptı, elini ağzına götürdü ve tükürdü. Huzursuz görünüyordu ve bir süre kimse bir şey söylemedi, eşeğin kalıntıları üzerinde uçuşan karasineklerin, eşekarılarının ve sığır sineklerinin vızıltısını dinlediler.

"Bu yeni bir rüya değil," diye ekledi haydut. "Onu küçükken, Bahia'ya gelmeden çok önce Cariri'de görüyordum. Ayrıca Pajeú'yla birlikte dolaşırken de. Bazen bu rüyayı görmeden yıllar geçiyor. Derken birden, tekrar her gece görmeye başlıyorum."

"Pajeú mu?" diye sordu Gall, endişe içinde Barbadura'ya bakarak. "Yara izi olan mı? Hani şu..."

"Pajeú," diye onayladı *cangaceiro*. "Beş yıl boyunca onunla birlikteydim ve aramızda tek bir tartışma dahi yaşanmamıştı. Dövüşte ondan iyisi yoktu. Melek ona dokundu ve kendini dine verdi. O şimdi Tanrı'nın seçilmişi, orada Canudos'ta."

Anlaması zormuş ya da umurunda değilmiş gibi omuz silkti.

"Sen hiç Canudos'a gittin mi?" diye sordu Gall. "Hadi anlat bana. Orada neler oluyor? Orası nasıl bir yer?"

"Kulağımıza bir sürü şey geliyor," dedi Barbadura yere tükürerek. "Febronio diye birinin birçok askerini öldürmüşler. Onları ağaçlardan sallandırmışlar. Dediklerine göre, eğer cesetler gömülmezse İt onları yanında götürüyormuş."

"Silahları nasıl?" diye üsteledi Gall. "Yeni bir saldırıya karşı koyabilecekler mi?"

"Koyabilecekler," diye homurdandı Barbadura. "Orada sadece Pajeú yok. Ayrıca Başkeşiş João, Taramela, Joaquim Macambira ve oğulları, Pedrão da var. Bunlar bu toprakların en korkunç eşkıyalarıydı. Birbirlerinden nefret ediyor ve birbirlerini öldürmek için fırsat kolluyorlardı. Şimdi kardeş oldular ve Vaiz için savaşıyorlar. Yaptıkları onca kötülüğe rağmen cennete gidecekler. Vaiz onları bağışladı."

Sakallı Kadın, Avanak, Cüce ve Jurema yere oturmuş büyülenmiş bir halde dinliyorlardı.

"Vaiz hacıları alınlarından öpüyor," diye ekledi Barbadura. "Küçük Sofu onlara diz çöktürüyor ve Vaiz onları yerden kaldırıp öpüyor. İşte bu, seçilmişlerin öpücüğü. İnsanlar mutluluktan ağlıyor. Bir kez seçildikten sonra cennete gideceğini biliyorsun. Ondan sonra ölümün ne önemi var?"

"Sen de Canudos'ta olmalıydın," dedi Gall. "Onlar senin de kardeşlerin. Cennet yeryüzüne insin diye savaşıyorlar. O kadar çok korktuğun cehennem ortadan kaybolsun diye."

"Ben cehennemden değil ölümden korkuyorum," diye düzeltti Barbadura hiç kızmadan. "Daha doğrusu kâbustan korkuyorum, ölüm rüyasından. İkisi farklı şeyler, anlamıyor musun?"

Rahatsızlık ifadesiyle bir kez daha tükürdü. Sonra birden Jurema'ya döndü ve Gall'i göstererek şöyle dedi:

"Kocan rüyasında kendi iskeletini hiç görmez mi?"

"O benim kocam değil," diye cevap verdi Jurema.

KOCA JOÃO koşarak Canudos'a girerken, üstlenmiş olduğu yeni sorumluluktan ötürü kafasının içi yığınla düşüncenin kaynadığı bir kazana dönüşmüştü ve bu görev, bir zamanlar İt tarafından ele geçirildiğine (mevsimler misali sürekli geri gelen bir korkuydu bu) inandığı zavallı günahkâr benliği için her geçen saniye daha da hak edilmemiş görünüyordu. Kabul etmişti, artık bundan geriye dönüş yoktu. İlk evlerin yanına geldiğinde ne yapacağını bilemediği için durdu. O âna kadar Katolik Muhafızlar Birliği'nin oluşumu konusunda fikir almak için Antônio Vilanova'nın yanına gitme niyetindeydi. Fakat şimdi dalgın yüreği ona, dünyevi yardımdan önce manevi yardıma ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Günbatımı vaktiydi ve Vaiz birazdan kuleye çıkacaktı; eğer acele ederse belki onu Mabet'te yakalayabilirdi. Evlerinden, kulübelerinden, mağaralarından ya da tek göz odalarından çıkıp her akşam olduğu gibi vaazları dinlemek için İyi İsa Tapınağı'na doğru akın eden erkekler, kadınlar ve çocuklarla tıklım tıklım dolu dolambaçlı daracık sokaklarda yeniden koşmaya başladı. Vilanova'nın ambarının önünden geçerken Pajeú ve yirmi kadar silahlı adamın uzun bir yolculuğa çıkmak üzere aile fertleriyle vedalaştıklarını gördü. Kiliselerin arasındaki geniş meydandan taşan kitlenin arasında kendine yol açmakta bayağı zorlandı. Hava kararmaktaydı ve fenerlerin titrek ışıkları orada burada görünmeye başlamıştı.

Vaiz Mabet'te değildi, Peder Joaquim'i uğurlamak için Cumbe çıkışına kadar gitmişti ve şimdi bir elinde

küçük beyaz koç, diğerindeyse çoban asası, sağlık evlerini ziyaret ediyor, hastalara ve yaşlılara moral veriyordu. Orasına burasına yapışan kalabalık yüzünden Vaiz'in Belo Monte'deki bu gezileri, her geçen gün daha da zorlaşıyordu. Bu sefer Natuba'lı Leão ve Kutsal Koro'nun dindarları ona eşlik etmekteydiler ama Küçük Sofu ile Maria Quadrado Mabet'te kalmışlardı.

"Ben buna layık değilim, Küçük Sofu," dedi nefes nefese kalmış olan eski köle, kapının eşiğinden. "İyi İsa'ya övgüler olsun."

"Katolik Muhafızlar için bir yemin hazırladım," diye cevap verdi Küçük Sofu çok sakin bir ses tonuyla, "kurtulmak için gelenlerin ettiğinden çok daha derin bir yemin olacak. Leão onu yazıya döktü." Ona doğru uzattığı kâğıt kocaman siyah ellerin arasında kayboldu. "Onu ezberleyeceksin ve seçtiklerinin her birine bu yemini ettireceksin. Katolik Muhafızlar'ın oluşumu tamamlandığında hep birlikte tapınakta yemin edecekler ve bir ayin alayı düzenleyeceğiz."

O âna dek odanın bir köşesinde duran Maria Quadrado, elinde bir bez ve su kabıyla onlara doğru geldi.

"Geç otur, João," dedi sevgi dolu bir şekilde. "Önce su iç ve izin ver seni yıkayayım."

Siyah adam itiraz etmedi. O kadar uzundu ki otururken bile Kutsal Koro'nun başıyla aynı boya geliyordu. Sudan kana kana içti. Terliydi, heyecanlıydı ve Maria Quadrado yüzünü, boynunu, yer yer aklar düşmüş kıvırcık saçlarını serinletirken gözlerini kapattı. Derken birden kolunu uzatıp dindar kadına sarıldı.

"Yardım et bana, Maria Quadrado Ana," diye yalvarırken korkusu yüzüne yansıyordu. "Ben buna layık değilim."

"Sen bir insanın kölesi oldun," dedi dindar kadın, bir çocuk gibi onun başını okşayarak. "İyi İsa'nın köleliğini

kabul etmeyecek misin? O sana yardım edecektir, Koca João."

"Cumhuriyetçi olmadığıma, imparatorun kovulmasını ve onun yerine deccalin gelmesini kabul etmediğime yemin ederim," diye okudu Küçük Sofu derin bir inançla. "Ant içerim ki ne resmî nikâhı ne Kilise'yle devletin birbirinden ayrılmasını ne de metrik sistemi kabul ediyorum. Nüfus sayımındaki sorulara cevap vermeyeceğime yemin ederim. Bir daha asla çalmayacağıma, sigara içmeyeceğime, sarhoş olmayacağıma, kumar oynamayacağıma ve fuhuş yapmayacağıma yemin ederim. Dinim ve İyi İsa için canımı vereceğime yemin ederim."

"Bunu ezberleyeceğim, Küçük Sofu," diye kekeledi Koca João.

Tam o sırada, büyük bir uğultu eşliğinde Vaiz girdi. Kasvetli ve cesedimsi şahsiyet, peşinde küçük koç, Natuba'lı Leão (taklalar atıyormuş gibi görünen dört bacaklı bir yaratık) ve dindar kadınlarla birlikte Mabet'e girdikten sonra, sabırsız uğultu kapının diğer tarafında devam etti. Küçük koç gelip Maria Quadrado'nun ayak bileklerini yaladı. Dindar kadınlar duvarın dibine çömeldiler. Vaiz, diz çökmüş yere bakmakta olan Koca João'ya doğru gitti. Siyah adamın başından ayaklarına kadar titriyormuş gibi bir hali vardı; on beş yıldır Vaiz'le birlikte olmasına rağmen onun yanında değersiz bir şeye, neredeyse bir nesneye dönüşmeye devam ediyordu. Aziz onun yüzünü ellerinin arasına aldı ve kafasını kaldırmaya zorladı. Alev alev yanan gözbebekleri ağlamakta olan eski kölenin ıstırap dolu gözlerine sabitlendi.

"Sürekli acı çekiyorsun, Koca João," diye mırıldandı.

"Ben seni korumaya layık değilim," dedi zenci ağlayarak. "Bana istediğin emri ver. Gerekirse öldür beni. Benim yüzümden sana bir şey olmasını istemiyorum. İt'i vücudumda taşıdım baba, hatırlasana."

"Katolik Muhafızlar'ı sen kuracaksın," diye cevap verdi Vaiz. "Onlara sen komuta edeceksin. Çok acı çektin, hâlâ da çekmeye devam ediyorsun. Bu yüzden buna layıksın. Baba dedi ki düzgün insan ellerini günahkârın kanında yıkayacak. Sen artık düzgün bir insansın, Koca João."

Elini öpmesine izin verdi ve boş bakışlarla, siyah adamın ağlayarak içini boşaltmasını bekledi. Hemen ardından Belo Monte halkına vaaz vermek için kuleye gitmek üzere Mabet'ten çıktı ve diğerleri de peşine takıldı. Koca João kalabalığın arasında onun dua edişini, Baba'nın emriyle Musa'nın yaptığı ve ona bakan Yahudinin kobra ısırığını iyileştiren bronz yılan mucizesini anlatışını ve son olarak da yılanların Tanrı'ya inananları yok etmek için Belo Monte'ye gönderdiği yeni bir orduyu haber verişini dinledi. Ama yılanların ısırıkları imanını muhafaza edenleri öldüremeyecekti. İnsanlar dağılmaya başladığı sırada dinginliğine kavuşmuştu. Vaiz'in o mucizeyi yıllar önce ilk kez kuraklık sırasında anlattığını hatırlıyordu ve bu mucize, kobralar tarafından tehdit edilen *sertão*'larda başka bir mucizeyi hayata geçirmişti. Bu hatıra ona güven verdi.

Antônio Vilanova'nın kapısını çalmaya gittiğinde artık başka birisiydi. Kapıyı Honório'nun karısı Assunção Sardelinha açtı ve João, tüccarla birlikte karısının, bir sürü çocuğunun ve yardımcılarının tezgâhın etrafına oturmuş yemek yediklerini gördü. Ona da bir yer açtılar, önüne dumanı tüten bir tabak yemek uzattılar ve João zaman kaybetmekte olduğu duygusunu kafasından atamadan ne olduğunu bilmediği yemeğini yedi. Antônio'nun ona Pajeú'nun giderken barut yerine tahta düdükler, arbaletler ve zehirli oklar götürdüğünü, zira gelen askerleri bu şekilde daha çok rahatsız edeceğini düşündüğünü anlatışını belli belirsiz dinledi. Siyahi adam üst-

lendiği görev dışındaki her şeye ilgisiz bir şekilde lokmaları çiğniyor ve yutuyordu.

Yemek bittikten sonra geri kalanlar, bitişikteki odalarda ya da etraftaki yataklarda, hamaklarda, kutuların ve rafların arasına serilmiş battaniyelerin üzerinde uyumaya çekildiler. İşte o zaman, João ve Antônio bir mumun ışığında konuşmaya başladılar. Bazen alçak sesle, bazen seslerini yükselterek, bazen hemfikir bazen sinirlenerek uzun süre konuştular. Bu arada, ambarın bazı tarafları ışık saçan ateşböcekleriyle doluyordu. Antônio arada bir, Canudos'a gelen hacıları, vefatları ve doğumları not ettiği büyük kasa defterlerinden birini açıyor ve bazı isimler söylüyordu. Ama João sanki o gece tüccarı uyutmamaya ant içmişti. Elinde tuttuğu katlı bir kâğıdı açarak ona uzattı ve üzerinde yazanları ezberleyene kadar ona defalarca okuttu. Antônio Vilanova uyumak üzere döşeğine uzandığında o kadar yorgundu ki çizmelerini çıkaracak gücü bile kendinde bulamamıştı ve uykuya dalmadan önce, tezgâhın altında boş bulduğu bir yere kıvrılan eski kölenin, Katolik Muhafızlar için Küçük Sofu tarafından hazırlanan yemin metnini tekrarladığını duyuyordu.

Ertesi sabah, Vilanova'ların çocukları ve yardımcıları Belo Monte'ye dağıldılar ve bir koro halinde, Vaiz için canını vermekten korkmayacaklarını, Katolik Muhafızlar Birliği için aday olabileceklerini duyurdular. Çok geçmeden adaylar evden bozma ambarın önünde toplanmaya ve Canudos'un yegâne düz sokağı Campo Grande'den geçişi engelleyecek denli kalabalıklaşmaya başladılar. Sandıkların üzerine oturmuş olan Koca João ve Antônio Vilanova, adayları birer birer içeri alıyorlardı ve tüccar da kim olduklarını, ne kadar zamandır şehirde bulunduklarını kontrol ediyordu. João ise adaylara bu görev için sahip oldukları her şeyi bırakmayı, İsa'nın havarileri gibi

ailelerini terk etmeyi ve bir direnç sınavına tabi olmayı kabul edip etmediklerini soruyordu. Hepsi büyük bir coşkuyla kabul ediyordu.

Uauá ve Cambaio savaşlarında bulunanlar öncelikli olarak tercih edilirken, bir tüfeğin namlusunu temizlemekten, bir misket tüfeğini doldurmaktan ya da ısınmış bir tüfeği soğutmaktan âciz olanlar elendi. Aynı şekilde çok yaşlı ve çok genç olanlar ile kıt akıllılar ve hamile kadınlar gibi savaşmak için engeli olanlar da elendi. Zamanında gezici birliklere rehberlik, vergi tahsildarlığı ya da nüfus sayım memurluğu yapmış olanların hiçbiri kabul edilmedi. Koca João o âna kadar seçilmiş olanları belli aralıklarla boş bir arsaya götürüyor ve düşmana saldırır gibi kendi üzerine saldırtıyordu. Tereddüt edenler hemen çıkarılıyordu. Cesaretlerini ölçmek için geri kalanları birbirleriyle kapıştırıyordu. Hava kararırken Katolik Muhafızlar'ın on sekiz mensubu kalmıştı ve bunlardan biri Pedrão'nun çetesinden bir kadındı. Koca João onlara ambarda yemin ettirdikten sonra aileleriyle vedalaşmak için evlerine gitmelerini söyledi, zira yarından itibaren Vaiz'i korumaktan başka bir yükümlülükleri olmayacaktı.

İkinci gün seçmeler daha hızlı ilerledi, çünkü bir gün önce seçilmiş olanlar şimdi yeni adaylar sınavdan geçirilirken João'ya yardım ediyor ve bütün bu sürecin ortaya çıkardığı keşmekeşe bir düzen getiriyorlardı. Bu arada Sardelinha kardeşler, seçilmişlerin kolluk olarak taşıyacakları ya da başlarına bağlayacakları mavi bezleri hazırlama işini üstlendiler. João ikinci gün otuz kişiye daha yemin ettirdi; üçüncü gün ise yemin edenlerin sayısı elli oldu. Bir haftanın sonunda Katolik Muhafızlar'ın mevcudu yaklaşık dört yüze ulaşmıştı. Bunlardan yirmi beşi ateş etmeyi, patlayıcı hazırlamayı, bıçak hatta pala kullanmayı bilen kadınlardı.

Katolik Muhafızlar bir sonraki pazar günü, Canudos'un sokaklarında yolun iki yanına dizilmiş, onları alkışlayan ve imrenen insanların arasında ayin alayı yaptılar. Ayin öğlen başladı ve büyük kutlamalarda olduğu gibi, Santo Antônio Kilisesi'nin ve inşaat halindeki tapınağın tasvirleri ellerde taşınırken sakinler de evlerinde bulunan tasvirleri dışarı çıkardılar, havai fişekler atıldı, bütün sokaklar tütsü kokusu ve duayla doldu. Hava kararınca, henüz çatısı yapılmamış olan İyi İsa Tapınağı'nda, onların sevincini seyretmeye gelmiş gibi görünen erkenci yıldızlarla dolu bir gökyüzünün altında, Katolik Muhafızlar birliği mensupları koro halinde Küçük Sofu'nun yeminini tekrarladılar.

Ve ertesi sabah çok erken saatlerde Pajeú'nun bir habercisi Başkeşiş João'ya İt'in ordusunun bin iki yüz askerden oluştuğu, birçok topunun bulunduğu ve başındaki albaya Kelle Uçuran dendiği bilgisini ulaştırdı.

RUFINO hızlı ve kararlı hareketlerle, öncekilerden daha belirsiz görünen yeni bir yolculuğun hazırlıklarını tamamlıyor. Pedra Vermelha Çiftliği'ne baronu görmeye giderken üzerinde olan pantolon ve gömleği, tıpatıp aynılarıyla değiştiriyor ve yanına bir pala, bir karabina, iki bıçak ve bir heybe alıyor. Kulübeye, çanaklara, hamağa, iskemlelere, Lapa Meryemi tasvirine bir göz atıyor. Suratı allak bullak ve hiç durmadan gözlerini kırpıştırıyor. Ancak zayıf yüzü çok geçmeden tekrar o gizemli ifadeye bürünüyor. Dikkatli hareketlerle bazı hazırlıklar yapıyor. İşini bitirince, kulübenin farklı noktalarına yerleştirdiği nesneleri çakmakla tutuşturuyor. Kulübe alev alev yanmaya başlıyor. Acele etmeden, yanına sadece silahları ve heybeyi alıp kapıya doğru gidiyor. Dışarıda, boş ağılın yanına çömeliyor ve yumuşak bir rüzgârın evini yutan alev-

leri nasıl canlandırdığını oradan seyrediyor. Dumanlar ona kadar gelip öksürmesine neden oluyor. Ayağa kalkıp karabinayı sırtına çapraz asıyor, palayı kemerine, bıçakların hemen yanına yerleştiriyor ve heybeyi de omzuna alıyor. Bir yarım dönüş yapıyor ve bir daha Queimadas'a asla dönmeyeceğinden emin bir şekilde oradan uzaklaşıyor. İstasyondan geçerken Yedinci Alay'ı ve Albay Moreira César'ı karşılamak için asılmış flamaların ve afişlerin farkına bile varmıyor.

Beş gün sonra günbatımında sıska, çevik, toz toprak içindeki silueti Ipupiará'ya giriyor. İyi İsa'dan ödünç aldığı bıçağı geri vermek için yolunu uzattı, günün en karanlık ve en sıcak saatlerinde dinlenerek günde ortalama on saat yürüdü. Parasını ödeyerek yemek yediği bir gün hariç karnını hep tuzaklar ya da kurşunla elde ettikleriyle doyurdu. Dükkânın kapısına oturmuş birbirinin eşi bir avuç ihtiyar aynı pipodan içiyor. İz sürücü onlara doğru ilerliyor ve şapkasını çıkarıp selamlıyor. Onu tanıyor olmalılar çünkü Queimadas hakkında sorular soruyorlar ve hepsi askerleri görüp görmediğini, savaşla ilgili neler söylendiğini öğrenmek istiyor. Aralarına oturup onlara bütün bildiklerini anlatıyor ve tanıdığı Ipupiará'lıların durumunu soruyor. Kimileri ölmüş, kimileri servet peşinde güneye gitmiş ve iki aile de kısa bir süre önce Canudos'a göçmüş. Hava kararınca Rufino ve ihtiyarlar bir kadehçik ateş suyu içmek için dükkâna giriyorlar. Yakıcı sıcağın yerini hoş bir ılık hava aldı. Rufino işte o zaman, lafı gerektiği şekilde dolaştırarak, sohbeti onların başından beri getireceğini bildikleri yere taşıyor. Onları sorgulamak için konuşmalarında en gayri şahsi biçimleri kullanıyor. İhtiyarlar onu şaşırmış gibi yapmadan dinliyorlar. Hepsi onaylıyor ve sırayla, tek tek konuşuyorlar. Evet, buradaydı, sirkten ziyade sirk hayaleti demek daha doğru, o kadar yoksullaşmış ki insan onun bir zamanlar Çingene'nin yö-

nettiği o görkemli karavan olduğuna inanmakta zorlanıyor. Rufino saygılı bir biçimde eski gösterileri anmalarını dinliyor. En sonunda, bir sessizlik ânında, onları tekrar götürmüş olduğu yere döndürüyor ve bu kez ihtiyarlar, sanki âdetin yerini bulduğuna hükmetmişçesine, onun öğrenmeye ya da teyit etmeye geldiği şeyi ona söylüyorlar: Sirk orada konakladığı müddetçe Sakallı Kadın, Cüce ve Avanak'ın nasıl fal bakarak, hikâyeler anlatarak ve palyaçoluk yaparak rızıklarını kazandıklarını, yabancının *jagunço*'lar hakkındaki çılgın sorularını, bir *capanga* çetesinin nasıl onun kırmızı saçlarını kesmeye geldiğini ve evlat katilinin cesedini çalıp gittiğini anlatıyorlar. Sirk çalışanları ve yabancı dışında başka birini ne o soruyor ne de onlar böyle birinden bahsediyorlar. Ama Jurema'nın adı geçmese de varlığı sohbetin her ânında, yabancının nasıl iyileştiğinden ve nasıl beslendiğinden her bahsedildiğinde kendini belli ediyor. O gölgenin Rufino'nun karısı olduğunu biliyorlar mı? Muhtemelen biliyorlar ya da tahmin ediyorlar, tıpkı neyin söylenebileceğini ve nerede susmak gerektiğini bildikleri ya da tahmin ettikleri gibi. Rufino sirkin ne yöne gittiğini ancak sohbetin sonunda ve neredeyse tesadüfen öğreniyor. O gece dükkân sahibinin davetiyle dükkândaki bir döşekte uyuyor ve şafakla birlikte o metodik adımlarıyla tekrar yollara düşüyor.

Rufino'nun silueti ritmini ne hızlandırarak ne de yavaşlatarak yegâne gölgenin kendininki (ilk başta geriden gelen, sonra önden giden) olduğu bir araziyi geçiyor. Gergin suratı ve kısılmış gözleriyle, rüzgâr patikalardaki izleri silmiş olmasına rağmen hiç tereddüt etmeden yürüyor. Ekili bir araziye tepeden bakan bir çiftliğe vardığında hava kararmak üzere. Çiftlik sahibi, karısı ve yarı çıplak çocuklar onu samimiyetle karşılıyorlar. Onlarla yiyip içiyor, onlara Queimadas'tan, Ipupiará'dan ve başka yerlerden haberler veriyor. Savaş ve savaşın doğurdu-

ğu korkular, Canudos istikametine giden hacılar hakkında sohbet ediyor, dünyanın sonunun gelme ihtimali üstüne fikir yürütüyorlar. Rufino sirki ve saçsız yabancıyı ancak ondan sonra onlara soruyor. Evet, buradan geçtiler ve Monte Santo yoluna çıkmak için Olhos d'Água Dağları'na doğru devam ettiler. Kadın özellikle zayıf ve tüysüz, sarımtırak gözlü ve kemiksiz bir hayvan gibi hareket eden adamı ve durup dururken gülmeye başlayanı hatırlıyor. Çift, Rufino'ya bir hamak hazırlıyor ve ertesi sabah para kabul etmeden heybesini dolduruyor.

Rufino günün büyük kısmında, aralarında papağan sürülerinin gevezelik yaptığı fundalıkların serinlettiği bir arazide kimseyi görmeden yürüyor. Akşama doğru keçi çobanlarına rastlamaya başlıyor ve bazen onlarla iki laf ediyor. Sítio das Flores'ten[1] (buranın ismi şaka gibi geliyor, zira taş ve yanmış topraktan başka bir şey yok) az sonra ağaç gövdelerinden yapılmış ve etrafı tahtadan yontulmuş küçük figürler biçimindeki adaklarla çevrilmiş bir haça doğru sapıyor. Bacakları olmayan bir kadın, yere bir kobra gibi uzanmış, haçın yanında nöbet tutuyor. Rufino diz çöküyor ve kadın onu kutsuyor. İz sürücü ona yiyecek bir şeyler veriyor ve sohbet ediyorlar. Kadın onları hiç görmemiş, kim olduklarını bilmiyor. Yoluna devam etmeden önce Rufino orada bir mum yakıyor ve haça doğru bir saygı işareti yapıyor.

Üç gün boyunca izlerini kaybediyor. Köylülere ve sığır çobanlarına sorduktan sonra, Monte Santo'ya gitmek yerine sirkin yolunu değiştirip geriye doğru döndüğü sonucuna varıyor. Belki de karınlarını doyurabilmek için bir panayır arıyorlardı? Sítio das Flores'in etrafında çemberi sürekli genişleterek turlar atıyor ve karşılaştığı herkese

1. (Port.) Çiçekli yer. (Ç.N.)

soruyor: Yüzünde kıllar olan bir kadın gören oldu mu? Peki ya beş karışlık bir cüce? Yumuşacık vücutlu bir avanak? Anlaması zor bir dil konuşan kızıl saçlı bir yabancı? Yanıt her seferinde hayır. Tesadüfen karşısına çıkan sığınaklarda kıvrılıp yatarken varsayımlar üretiyor. Peki ya onu öldürdülerse ya da yaralarından öldüyse? Tanquinho'ya kadar iniyor ve tekrar geri çıkıyor ama hiçbir ize rastlamıyor. Yorgunluktan bitkin bir halde uykuya daldığı bir akşam silahlı adamlar sessizce yanına kadar sokuluyorlar. Göğsüne dayanan bir sandalet onu uyandırıyor. Adamların karabinalar dışında palalar, tahta düdükler, bıçaklar ve mermi şeritleri taşıdıklarını görüyor ama onlar eşkıya değil ya da her halükârda artık değiller. Ordunun iz sürücüsü olmadığına ve Queimadas'tan beri tek bir asker görmediğine onları ikna etmekte zorlanıyor. Savaşa karşı o kadar ilgisiz ki yalan söylediğini zannediyorlar ve birden, içlerinden biri bıçağını onun boğazına dayayıveriyor. Netice itibarıyla sorgulama bir sohbete dönüşüyor. Rufino geceyi onların arasında geçiriyor ve deccalden, İyi İsa'dan, Vaiz'den ve Belo Monte'den bahsetmelerini dinliyor. Onların eskiden insanları kaçırdıklarını, öldürdüklerini, soyduklarını ve günübirlik yaşadıklarını ama artık birer aziz olduklarını anlıyor. Ona bir ordunun, insanların silahlarını toplayarak, erkekleri zorla askere alarak, haçlara tükürmeye ve İsa'ya lanet okumaya direnenlerin boğazına bıçak saplayarak salgın hastalık gibi ilerlediğini açıklıyorlar. Kendilerine katılmak isteyip istemediğini sorduklarında Rufino hayır diye cevap veriyor. Onlara nedenini açıklıyor ve onu anlıyorlar.

Ertesi sabah Cansanção'ya neredeyse askerlerle aynı zamanda varıyor. Rufino tanıdığı demirciyi ziyaret ediyor. Cızırdayan demir ocağının önünde terleyen adam ona bir an önce köyden gitmesini çünkü şeytanların bütün iz sürücüleri zorla götürdüğünü söylüyor. Rufino ona

durumunu açıkladığında, o da anlıyor. Evet, ona yardım edebilir; kısa bir süre önce oradan, onun aradıklarıyla karşılaşmış olan Barbadura geçmiş ve ona kafaları okuyan bir yabancıdan söz etmiş. Onlarla nerede karşılaşmış? Demirci ona yeri söylüyor ve iz sürücü hava kararana kadar orada kalıp demirciyle sohbet ediyor. Karanlık bastırınca nöbetçilere görünmeden köyden çıkıyor ve birkaç saat sonra yeniden Belo Monte'nin havarileriyle karşılaşıyor. Onlara savaşın gerçekten Cansanção'ya ulaştığını söylüyor.

DOKTOR Souza Ferreiro bardakları alkolle doldurup bir fulları hemşire bonesi niyetine başına bağlamış olan Barones Estela'ya uzatıyordu. O da bardaktaki alkolü tutuşturuyor ve becerikli bir şekilde albayın sırtına yerleştiriyordu. Beriki o kadar hareketsiz duruyordu ki yatağın çarşafları neredeyse hiç buruşmamıştı.

"Burada, Calumbí'de birçok kez doktorluk ve ebelik görevini üstlenmek zorunda kaldım," diyordu belki doktora belki de hastaya hitap eden tatlı ses. "Ama doğruyu söylemek gerekirse, bardak çekmeyeli yıllar oluyor. Çok acıtıyor muyum, albay?"

"Kesinlikle hayır, hanımefendi," diyen Moreira César rahatsızlığını gizlemek için çaba harcıyor ama başaramıyordu. "Bu habersiz ziyaret için lütfen özürlerimi kabul edin ve kocanıza da iletin. Benim fikrim değildi."

"Ziyaretinizden büyük mutluluk duyduk," diyor bardak çekmeyi bitirmiş ve şimdi yastıkları düzelten barones. "Kanlı canlı bir kahramanı tanımayı çok istiyordum. Tabii ki sizi Calumbí'ye getirenin bir hastalık olmamasını tercih ederdim..."

Sesi sevecen, hoş ve yüzeyseldi. Yatağın hemen yanında duran bir masanın üstünde sürahiler, tavus kuşu

desenli porselen temizlik kapları, sargı bezleri, pamuklar, içinde sülük bulunan kavanoz, bardak çekme işlemi için bardaklar ve çok miktarda çiçek buketleri vardı. Serin, temiz, beyaz perdeli odaya şafağın aydınlığı giriyordu. Baronesin hizmetçisi Sebastiana kapının yanında hiç kıpırdamadan duruyordu. Doktor Souza Ferreiro hastanın cam bardaklarla dolu sırtını, uykusuz geçen bir geceyi ele veren gözlerle inceledi.

"Pekâlâ, şimdi banyo ve friksiyonlar için yarım saat beklememiz gerekiyor. Herhalde kendinizi daha iyi hissediyorsunuzdur, efendim. Yüzünüzün rengi geri geldi."

"Banyo hazırlandı ve herhangi bir şeye ihtiyaç duyarsanız orada olacağım," dedi Sebastiana.

"Ben de emrinizdeyim," diye ekledi barones. "Şimdi gitmem gerekiyor. Ah, az daha unutuyordum. Doktordan bizimle birlikte çay içmeniz için izin aldım, albay. Kocam size hoş geldiniz demek istiyor. Siz de davetlisiniz, doktor. Aynı şekilde Yüzbaşı De Castro ve şu çok ilginç genç de. Adı neydi?"

Albay gülümsemeyi denedi ama Canabrava baronunun eşi, peşinde Sebastiana'yla birlikte kapıdan çıkar çıkmaz doktora ters bir bakış attı:

"Beni bu tuzağın içine soktuğunuz için sizi kurşuna dizdirmeliyim."

"Eğer çok öfkelenirseniz, sizden kan çıkaracağım ve yatakta bir gün daha fazla kalmanız gerekecek," dedi Doktor Souza Ferreiro yorgunluktan bitkin bir şekilde kendini bir sallanan koltuğa bırakırken. "Şimdi izin verin bir yarım saat dinleneyim. Ve lütfen, hareket etmeyin."

Tam yarım saat sonra gözlerini açtı, onları ovuşturdu ve bardakları albayın sırtından kaldırmaya başladı. Bardaklar kolayca ayrılıyor ve bulundukları yerde mor bir iz kalıyordu. Albay yüzükoyun yatmaya devam ediyordu ve kafasını çapraz koyduğu kollarının üzerine

gömmüştü ve Yüzbaşı Olímpio de Castro alaydan haberler vermek için içeri girdiğinde dudaklarını belli belirsiz araladı. Souza Ferreiro, Sebastiana'nın her şeyi talimatlarına göre hazırladığı banyoda Moreira César'a eşlik etti. Albay soyundu (yüzünün ve kollarının yanıklığından farklı olarak narin vücudu bembeyazdı), küvetin içine girdi ve dişlerini sıkarak uzun süre orada kaldı. Ardından, doktor onu alkol ve hardal lapasıyla kuvvetlice ovdu ve bir mangalın üzerinde kaynamakta olan otların dumanını içine çektirdi. Tedavi sessizlik içinde geçti ama inhalasyonların tamamlanmasının ardından, albay ortamı yumuşatmak için büyücülük uygulamalarına maruz kalmış izlenimine kapıldığını mırıldandı. Souza Ferreiro bilim ile büyü arasındaki sınırın belli belirsiz olduğunu söyledi. Aralarında barış sağlanmıştı. Odada onları bekleyen tepside meyveler, taze süt, ekmek, marmelat ve kahve vardı. Moreira César iştahsızca bir şeyler yedikten sonra uykuya daldı. Uyandığında öğlen olmuştu ve *Jornal de Notícias*'ın muhabiri bir deste iskambil kâğıdıyla yanı başında durmuş, ona Bahia bohemlerinin arasında moda olan *tresillo* oyununu öğretmeyi teklif ediyordu. Yıkanmış ve tıraş olmuş Souza Ferreiro gelip albayın ayağa kalkabileceğini söyleyene kadar hiç konuşmadan oynamaya devam ettiler. Albay ev sahipleriyle birlikte çay içmek için salona girdiğinde baron ve karısı, doktor, Yüzbaşı De Castro ve dünden beri yıkanmamış yegâne kişi olan gazeteci oradaydılar.

Canabrava baronu gelip albayın elini sıktı. Kırmızı ve beyaz karolar döşeli geniş odada pelesenk ağacından mobilyalar, "Avusturyalı" diye adlandırılan hasır ve ahşap sandalyeler, üzerlerinde kerosen lambaların durduğu sehpalar, fotoğraflar, içleri cam ve porselen eşyalarla dolu vitrinler, kadife kutuların içine iğnelenmiş kelebekler vardı. Duvarları kır temalı suluboya tablolar süslüyordu. Ba-

ron konuğunun sağlık durumuyla ilgilendi ve nezaket cümlelerini karşılıklı olarak paylaştılar ama çiftlik sahibi bu oyunu subaydan daha iyi oynuyordu. Günbatımına doğru açılmış pencerelerden girişin taş sütunları, bir su kuyusu ve ön taraftaki toprak setin iki yanında, demirhindi ağaçları ve emperyal palmiyeleriyle birlikte, eskiden köle barınakları işlevi görürken şimdi işçi barınakları olarak kullanılan yapılar görülüyordu. Sebastiana ve kareli önlüklü bir hizmetçi çaydanlıkları, fincanları, pasta ve kurabiyeleri hazırlamaktaydılar. Barones, doktora, gazeteciye ve Olímpio de Castro'ya bu evin eşyalarını ve objelerini yıllar içinde Calumbí'ye kadar taşımanın ne kadar zor olduğunu anlatırken baron, Moreira César'a bir bitki koleksiyonunu gösteriyor ve gençliğinde bilime merakı olduğunu, ömrünü laboratuvarlarda ve anfilerde geçirmenin hayalini kurduğunu söylüyordu. Neye niyet neye kısmet, sonunda kendini tarıma, diplomasiye ve politikaya, çocukken hiç ilgisini çekmeyen şeylere adamıştı. Peki ya albay? Hep asker olmayı mı istemişti? Evet, doğduğu Pindamonhangaba adındaki o São Paulo köyünde kendini bildi bileli, belki de daha önceden beri, askerî kariyeri arzulamıştı. Gazeteci diğer gruptan ayrılıp onların yanına gelmişti ve pişkince onları dinliyordu.

"Bu gencin sizin yanınızda geldiğini görmek sürpriz oldu," dedi baron, yüzünde bir gülümsemeyle miyop gazeteciyi işaret ederek. "Eskiden benim için çalıştığını size söyledi mi? O zamanlar Victor Hugo'ya bayılıyor ve bir dramaturg olmak istiyordu. Üstelik gazetecilik hakkında çok kötü konuşuyordu."

"Bunu hâlâ yapıyorum," dedi antipatik ince ses.

"Kuyruklu yalan!" diye haykırdı baron. "Doğrusu onun yöntemi dedikodu, etki altında bırakma, iftira ve kurnazca saldırıya dayanır. O zamanlar benim gözbebeğimdi ama rakibimin gazetesine geçince eleştirilerimin

en ağırlarına maruz kaldı. Dikkat edin, albay. Çok tehlikelidir."

Miyop gazeteci sanki övgülere muhatap olmuş gibi mutluydu.

"Tüm entelektüeller tehlikelidir," diye onayladı Moreira César. "Zayıftırlar, duygusaldırlar ve en adi rezillikleri doğrulamak için en iyi fikirleri kullanmaya muktedirdirler. Ülkenin onlara ihtiyacı var ama tuhaf hayvanlar gibi kontrol altında tutulmaları gerekiyor."

Miyop gazeteci o kadar büyük bir mutlulukla gülmeye başladı ki barones, doktor, Olímpio de Castro dönüp ona baktılar. Sebastiana çay servisi yapıyordu. Baron, Moreira César'ın kolundan tuttu ve onu bir dolaba doğru götürdü, "Sizin için bir hediyem var. Evinize gelen konuğa bir şey hediye etmek bir *sertão* âdetidir," dedikten sonra oradan tozlu bir brendi şişesi çıkardı ve etiketi gösterirken ona bir göz kırptı: "Sizin Brezilya'dan tüm Avrupa etkisini söküp atmak istediğinizi biliyorum ama nefretinizin brendiyi de kapsamadığını varsayıyorum."

Yerlerine henüz oturmuşlardı ki barones bir fincan çayı albaya uzattı ve içine iki tane kesmeşeker attı.

"Tüfeklerim Fransız, toplarımsa Alman," dedi Moreira César ve bunu o kadar ciddi söyledi ki diğerleri sohbetlerini kestiler. "Avrupa'dan nefret etmiyorum, brendiden de. Ama alkol içmediğim için, böyle bir hediyeyi değerini anlamayacak biri için ziyan etmenize gerek yok."

"O halde onu hatıra olarak alın," diye araya girdi barones.

"Ben bu bölgeyi tarihöncesi çağda bırakan yerel büyük toprak sahiplerinden ve İngiliz tüccarlarından nefret ediyorum," diye devam etti albay, buz gibi bir tonda. "Şekerle ilgilendikleri kadar Brezilya insanlarıyla ilgilenmeyenlerden nefret ediyorum."

Barones değişmeyen tavrıyla konuklarını ağırlıyor-

du. Buna karşılık ev sahibi gülümsemeyi bırakmıştı. Ama ses tonu candan olmayı sürdürdü:

"Güneyin kollarını kocaman açarak karşıladığı Kuzey Amerikalı tüccarlar, insanlarla mı ilgileniyor yoksa sadece kahveyle mi?" diye sordu.

Moreira César'ın cevabı hazırdı.

"Onlarla birlikte makineler, teknoloji ve Brezilya'nın kalkınması için gereken para geliyor. Çünkü Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin kanıtladığı gibi kalkınma demek sanayi, iş, sermaye demektir," diye ekledi soğuk bakan küçücük gözlerini kırpıştırarak. "Bu köle sahiplerinin asla anlayamayacağı bir şeydir, Canabrava baronu."

Sözlerini takip eden sessizlikte, fincanların içinde hareket eden kaşıkların sesleri ve gargara yapıyormuş gibi görünen miyop gazetecinin höpürdetmeleri duyuldu.

"Köleliği kaldıran cumhuriyet değil, monarşi oldu," diye hatırlattı o sırada konuğuna kurabiye servisi yapmakta olan barones, sanki bir espri yapmış gibi gülerek. "Bu arada, kocamın çiftliklerinde kölelerin yasadan beş yıl önce özgür bırakıldıklarını biliyor muydunuz?"

"Bilmiyordum," diye cevap verdi albay. "Kuşkusuz övgüye değer bir davranış."

Zoraki bir tebessümle çayından bir yudum içti. Ortam bayağı gerilmişti ve ne baronesin gülümsemeleri ne Doktor Souza Ferreiro'nun kelebek koleksiyonuna yönelik ani ilgisi ne de Yüzbaşı Olímpio De Castro'nun anlattığı, karısı tarafından öldürülen bir Rio'lu avukatın hikâyesi onu yumuşatmaya yetti. Souza Ferreiro'nun bir iltifatı havayı daha da gerdi.

"Bu civardaki çiftlik sahipleri topraklarını terk ediyorlar çünkü *jagunço*'lar her şeyi yakıp yıkıyorlar," dedi. "Oysaki siz Calumbí'ye dönerek bir emsal teşkil ediyorsunuz."

"Ben çiftliği Yedinci Alay'ın kullanımına sunmak için döndüm," dedi baron. "Ne yazık ki yardımım kabul edilmedi."

"Bu barış ortamını gören hiç kimse savaş yakın demezdi," diye mırıldandı Albay Moreira César. "*Jagunço*'lar size hiç dokunmadılar. Siz şanslı bir insansınız."

"Görünüşler aldatır," diye cevap verdi baron sakinliğini kaybetmeden. "Calumbí'deki birçok aile buradan göçtü ve mahsul yarıya indi. Diğer taraftan Canudos benim toprağım, değil mi? Bölgede payıma düşen zararı herkesten daha fazla ödedim."

Baron, albayın sözlerinin neden olabileceği öfkeyi gizlemeyi başarıyordu ama barones yeniden konuşmaya başladığında bambaşka birisiydi:

"Kocamın Canudos'u *jagunço*'lara teslim ettiği iftirasını ciddiye almadığınızı düşünüyorum," dedi suratı öfkeden keskinleşen bir şekilde.

Albay ne kabul ne de reddederek bir yudum daha içti.

"Demek sizi bu yalana inandırdılar," diye mırıldandı baron. "Gerçekten benim o kaçık yobazlara, çiftlik kundakçıları ve yağmacılarına yardım ettiğime inanıyor musunuz?"

Moreira César fincanını masanın üstüne bıraktı. Buz gibi bakışlarla barona baktı ve dilini hızlıca dudaklarında gezdirdi.

"O kaçıklar patlayıcı mermilerle askerleri öldürüyorlar," dedi heceleyerek, sanki oradakilerin hecelerden birini kaçırmasından korkuyormuş gibi. "O kundakçıların çok modern tüfekleri var. O gaspçılar İngiliz ajanlardan yardım alıyorlar. Cumhuriyete karşı bir başkaldırıyı monarşi yanlıları değilse kim destekleyebilir?"

Beti benzi atmış, elindeki fincan zangırdamaya başlamıştı. Gazeteci hariç herkes yere bakıyordu.

"Bu insanlar bir düzen hissettiklerinde, dünyanın organize olduğunu gördüklerinde ne çalar ne öldürür ne de yakarlar, çünkü hiyerarşiye saygı göstermeyi onlar kadar iyi bilen yoktur," dedi baron kararlı bir ses tonuyla. "Fakat cumhuriyet uygulanamaz yasalarla, itaat etme ilkesinin yerine temelsiz coşkular koyarak sistemimizi yıktı. Bu Mareşal Floriano'nun bir hatası oldu, albay, çünkü toplumsal ideal sükûnete dayanır, coşkuya değil."

"Kendinizi kötü mü hissediyorsunuz, efendim?" diye araya girdi Doktor Souza Ferreiro yerinden kalkarak.

Ama Moreira César'ın bir bakışı yanına ulaşmasını engelledi. Albayın suratı çok solgundu, alnı nemliydi, dudaklarıysa, sanki onları ısırmış gibi mosmordu. Ayağa kalktı ve dişlerinin arasında takılan bir sesle baronese hitap etti:

"Beni bağışlamanızı rica ediyorum, hanımefendi. Davranış tarzımın gıpta edilecek bir tarafı bulunmadığını biliyorum. Alt tabakadan geliyorum ve kışlanın dışında bir topluluk tanımadım."

Mobilyaların ve vitrinlerin arasında dengesini bulmaya çalışarak salondan ayrıldı. Arkasında, gazetecinin münasebetsiz sesi bir fincan daha çay istedi. Olímpio de Castro ve o, salonda kaldılar ama doktor, Yedinci Alay komutanının peşinden gitti ve onu yatakta zorlukla nefes alırken, çok bitkin bir halde buldu. Soyunmasına yardım etti, ona bir sakinleştirici verdi ve şafakta alaya tekrar katılacağını söylediğini işitti: Bu konuda tartışma kabul etmiyordu. Bunu dedikten sonra, yeni bir bardak çekme seansı geldi, soğuk su dolu küvetin içine bir kez daha daldı ve oradan titreyerek çıktı. Terebentin ve hardal friksiyonları onu ısıttı. Yemeğini odasında yedi ama ardından sabahlığıyla birkaç dakika salona geçti ve baron ile baronese misafirperverliklerinden ötürü teşekkür etti. Sabah beşte uyandı. Kahvelerini içerken Doktor So-

uza Ferreiro'yu kendini hiçbir zaman bu kadar iyi hissetmemiş olduğuna temin ettikten sonra, hemen yanında, saç baş dağınık ve esnemeler arasında uyanmaya çalışan miyop gazeteciyi bir kez daha uyardı: Eğer herhangi bir gazetede hastalığı hakkında en ufak bir haber görürse bundan onu sorumlu tutacaktı. Tam çıkacağı sırada bir hizmetçi geldi ve baronun ondan çalışma odasına uğramasını rica ettiğini söyledi. Hizmetçinin yolu göstermek için kapısına kadar ona eşlik ettiği küçük odadaki kocaman yazı masasının üzerinde duran sigara sarma aleti dikkat çekiyordu ve odanın duvarlarında raf raf kitapların dışında, bıçaklar, kırbaçlar, deri eldivenler, deri şapkalar ve eyerler vardı. Oda dışarıya bakıyordu ve doğmakta olan gün ışığında Bahia'lı gazeteciyle sohbet etmekte olan maiyeti görülüyordu. Baronun üzerinde sabahlık ve ayağında terlikler vardı.

"Aramızdaki uyuşmazlıklara rağmen sizi Brezilya için en iyisini isteyen bir vatansever olarak görüyorum, albay," dedi selamlama babında. "Hayır, yağcılıkla sempatinizi kazanma peşinde değilim. Ne de size zaman kaybettirmek istiyorum. Sadece, rakiplerimiz tarafından bana ve dostlarıma karşı tertiplenen tezgâhlardan ordunun ya da en azından sizin haberinizin olup olmadığını bilme ihtiyacı duyuyorum."

"Ordu yerel siyasi çekişmelere karışmaz," diye sözünü kesti Moreira César. "Ben Bahia'ya cumhuriyet için tehlike arz eden bir başkaldırıyı bastırmaya geldim. Hepsi bu."

Ayaktaydılar, çok yakın duruyorlardı ve gözleri birbirlerine kenetlenmişti.

"Zaten tezgâh da buna dayanıyor," dedi baron. "Canudos'un bu tehlikeyi teşkil ettiğine Rio'yu, hükümeti ve orduyu inandırmaya. O sefillerin hiçbir modern silahı yok. Patlayıcı mermiler dediğiniz şey, teknik ismiy-

le söyleyecek olursak, limonit ya da kahverengi hemanitten yapılmış patlayıcılar, bu mineral Bendengó Dağları'nda bol miktarda bulunur ve *sertão* insanları onları çok eskiden beri av tüfeklerinde kullanırlar.

"Uauá'da ve Cambaio'da askerlerin uğradıkları bozgunlar da bir tertip mi?" diye sordu albay. "Liverpool'dan getirilmiş ve İngiliz ajanlar tarafından kaçak olarak oraya ulaştırılan tüfekler de mi bir tertip?"

Baron subayın zayıf solgun yüzünü, düşmanca bakan gözlerini, küçümseyici yüz ifadesini titizlikle inceledi. O kinik birisi miydi? Bunu henüz bilmiyordu: Bariz olan yegâne şey Moreira César'ın ondan nefret ettiğiydi.

"İngiliz tüfekleri evet bir tertip," dedi. "Onları Epaminondas Gonçalves, sizin Bahia'daki en ateşli taraftarınız getirdi, bizi yabancı bir güçle ve *jagunço*'larla işbirliği içinde olmakla suçlayabilmek için. Ipupiará'daki İngiliz casusa gelince, onu da o üretti, talihsizliği kızıl saçlı olmak olan bir garibanı öldürttü. Bunu biliyor muydunuz?"

Moreria César gözünü kırpıştırmadı, tek bir kası bile oynamadı; aynı şekilde ağzını da açmadı. Baronla göz göze bakışmayı sürdürmek suretiyle onun söylediklerı hakkında ne düşündüğünü sözcüklerden çok daha açıklayıcı bir biçimde bildirdi.

"Bildiğinize göre siz de bütün bunların suç ortağı ve belki de perde arkasındaki güçsünüz," diyen baron kafasını çevirdi ve bir süre boyunca, sanki düşünüyormuş gibi yere baktı ama gerçekte zihni bomboştu, sersemlemiş gibiydi ve en sonunda bundan çıkabildi. "Bütün bunlara değeceğine inanıyor musunuz? Demek istediğim, diktatoryal cumhuriyeti kurmak için bunca yalan, entrika, hatta cinayetler. Bu şekilde doğacak bir şeyin Brezilya'nın tüm dertlerine derman olacağına inanıyor musunuz?"

Moreira César ağzını açmadan önce birkaç saniye geçti. Dışarıda, güneşin doğuşundan önceki kızılımsı ay-

dınlık vardı, atların kişnemesi ve başka sesler işitiliyordu; üst katta birisi ayaklarını sürterek yürüyordu.

"Cumhuriyeti reddeden ve iki askerî birliği bozguna uğratmış insanların bir başkaldırısı var," dedi birden albay sert, kararlı, soğuk sesinin tonunu bir gıdım bile değiştirmeden. "Doğruyu söylemek gerekirse o insanlar, cumhuriyeti sadece ona daha iyi ihanet etmek, onu ele geçirmek ve bazı isimleri değiştirerek geleneksel sistemi korumak için kabul etmiş olan sizin gibilerin maşasından başka bir şey değiller. Şu bir gerçek ki istediklerinizi elde edebiliyordunuz. Zira şimdi sivil bir devlet başkanı, ülkeyi bölen ve paralize eden partiler rejimi, bir şeyleri değiştirmek için harcanan tüm çabaların sizin çok becerikli olduğunuz dalaverelerle geciktirilebildiği ve çarpıtılabildiği bir parlamento var. Çoktan zafer şarkıları söylemeye başlamıştınız, yalan mı? Ordunun asker sayısının yarıya düşürülmesinden de bahsediliyor, değil mi? Ne zafer ama! Şunu bilin ki yanılıyorsunuz. Brezilya asırlardır sömürdüğünüz feodal devlet olmaya devam etmeyecek. Ordu bunun için var. Ulusal birliği oluşturmak, kalkınma getirmek, Brezilyalılar arasında eşitliği sağlamak, burayı modern ve güçlü bir devlet yapmak için var. Evet, yolumuzdaki tüm engelleri, Canudos'u, sizi, İngiliz tüccarları, önümüze çıkan herkesi devireceğiz. Şimdi size biz gerçek cumhuriyetçilerin cumhuriyetten ne anladığımızı anlatmayacağım. Anlatsam da anlamazsınız çünkü siz geçmişsiniz, geriye doğru bakan birisiniz. 20. yüzyılın başlamasına şunun şurasında dört yıl kalmışken baron olmanın ne kadar gülünç olduğunu anlamıyor musunuz? Siz ve ben birbirimize ölümüne düşmanız, bizimki ölümüne bir savaş ve konuşacak hiçbir şeyimiz yok."

Bir selam çaktı, yarım dönüş yaptı ve kapıya doğru yürüdü.

"İçtenliğinize teşekkür ederim," diye mırıldandı baron. Yerinden kıpırdamadan onun odadan çıktığını ve sonra dışarıda belirdiğini gördü. Emir erinin tuttuğu beyaz atına binişini ve peşinden gelen maiyetiyle birlikte bir toz bulutunun içinde yola çıkışını izledi.

IV

DÜDÜKLERİN sesi kimi kuşların ötüşünü andıran ahenksiz bir feryat gibi askerlerin kulaklarından geçiyor ve geceleri onları uyandırarak ya da bir yürüyüş sırasında gafil avlayarak sinir sistemlerine yerleşiyor. Ölümü haber veriyor, zira hemen peşinden, hedefe ulaşmadan önce ışıltılı ya da yıldızlı gökyüzünde bir ıslık eşliğinde parıldayan mermiler ya da iğneli oklar geliyor. O zaman düdüklerin sesi kesiliyor ve sığırların, atların, katırların, keçilerin ve oğlakların acılı inleyişleri duyuluyor. Bazen bir askerin yaralandığı da oluyor ama bu bir istisna, çünkü nasıl ki düdükler kulaklara (aynı zamanda zihinlere, ruhlara) yöneliyorsa, bu silahlar da ısrarla hayvanları arıyor. Bütün askerî seferlerde birlikte bulunup taşları dahi yemeyi öğrenmiş olanların bile bu ölü hayvanların etini yiyemediğinin anlaşılması için ilk iki sığırın vurulması yetti. Doktorların bir hüküm vermesinden önce o sığırların etlerinden yemeye kalkışanlar öyle bir kustular ve ishallerden o kadar mustarip oldular ki, işte o zaman *jagunço*'ların iğneli oklarının hayvanları iki defa öldürdüğü anlaşıldı: Birincisi canlarını alarak, ikincisi onları gütmekte olanların hayatta kalmalarına yardım etme olanaklarını ellerinden alarak. O zamandan beri ne zaman bir sığır vurulup ölse, Binbaşı Febronio de Brito hemen üzerine kerosen döküp ateşe

veriyor. Binbaşı çok zayıfladı, gözbebekleri kan çanağına döndü, Queimadas'tan çıktıktan birkaç gün sonra somurtkan ve içine kapanık bir insana dönüştü. Düdüklerin alaydakiler arasında, üzerinde en çok etkili olduğu ve en çok ıstırap verdiği kişi herhalde binbaşıdır. Şanssızlığı, sesli ağıtlar arasında vurulup ölen o dört ayaklıların sorumluluğunun onun üzerinde olması ve o ölümlerin gelecekteki açlıklar anlamına geldiğini bilmesine rağmen onların yakılma emrini veren kişinin de yine kendisi olmasıydı. Elindeki imkânlar dahilinde, sürülerin etrafına çepeçevre nöbetçiler yerleştirerek ve hayvanları ham deriden zırhlarla koruyarak okların etkisini azaltmaya çalışıyor ama yaz mevsiminin kavurucu sıcağında üzerlerindeki ikinci post hayvanları terletiyor ve yavaşlatıyor, bazen de düşüp ölmelerine sebep oluyordu. Askerler binbaşıyı senfoni başlar başlamaz etrafı kolaçan etmeye çıkan devriyelerin başında görüyorlar. Bunlar sadece saldırganların yeri belirlenemez, sembolik ve hayaletimsi olduklarını teyit etmeye yarayan bıktırıcı, bunaltıcı akınlar. Düdüklerin güçlü sesi çok kalabalık olduklarını düşündürüyor ama bu mümkün değil, çünkü öyle olsa, bitkiye nadiren rastlanan o düz arazide görünmez olmayı nasıl başarabilirler ki? Albay Moreira César bunun açıklamasını yaptı: Burada söz konusu olan, anahtar noktalara konuşlanmış çok az sayıdaki gözcü; bunlar mağaraların, yarıkların, hayvan inlerinin, çalılıkların içinde saatlerce ya da günlerce kalıyorlar, düdüklerin gürültüsüne gelince kat ettikleri arazide hüküm süren ölüm sessizliği onların sesini aldatıcı bir biçimde artırıyor. Bu numaraların onların dikkatini dağıtmaması gerekiyor, bunlar alaya zarar vermesi mümkün olmayan önemsiz şeyler. Yürüyüşe yeniden başlama emrini verirken, kaybedilen hayvanların bilgisini aldığında yaptığı yorum, "Bu güzel bir haber, yükümüz hafifledi, oraya daha çabuk varacağız," olmuştu.

Dinginliği muhabirleri çok etkiliyor, zira onların önünde ne zaman yeni ölümlerin haberini alsa, espri yapacak gücü kendinde buluyor. Oysaki muhabirlerin sinirleri, her hareketlerini izleyen ve kimsenin göremediği o düşmanlar yüzünden giderek daha çok bozuluyor. Başka bir sohbet konuları yok. Alayın sinirlerine ve ihtiyatlarına yönelik bu sürekli saldırı konusunda albayın gerçekten ne düşündüğünü öğrenmek için *Jornal de Notícias*'ın miyop gazetecisini sıkıştırıp duruyorlar. Beriki onlara her seferinde Moreira César'ın o iğneli oklardan hiç bahsetmediğini ve düdük seslerini duymadığını söyleyerek cevap veriyor çünkü o, ruhen ve bedenen tek bir amaç için yaşıyor: Vaiz ve asilere kaçacak zaman bırakmadan Canudos'a varmak. Moreira César bu iğneli okların tek amacının kaçışa hazırlanan haydutlara gereken zamanı kazandırmak üzere Yedinci Alay'ın dikkatini dağıtmak olduğunu biliyor ve bundan emin. Ancak albay çok usta bir asker ve onu kandırmak imkânsız: Ne lüzumsuz arama tarama işiyle tek bir gün kaybetmeye ne de istikametinden bir milim dahi şaşmaya niyeti var. İleriki günlerin kumanyası konusunda endişelenen subaylarına, tam da bu sebepten ötürü bir an önce Canudos'a varmalarının yararlarına olacağını söyledi, çünkü Yedinci Alay düşmanın oradaki depolarında, evlerinde ve ahırlarında ihtiyaç duyduğu her şeyi bulacaktı.

Yürüyüş yeniden başladığından beri, muhabirler genç bir subayın yeni saldırıların dökümünü vermek için bir avuç kana bulanmış iğneli okla birlikte alayın en başına geldiğini kim bilir kaç kez görmüşlerdi. Ama bu öğlen, Monte Santo'ya girmeden birkaç saat önce, Binbaşı Febronio de Brito tarafından gönderilen subay iğneli okların yanı sıra bir tahta düdük ve bir arbalet de getiriyor. Alay, suratları şakır şakır terleten bir güneşin altında, bir vadide durdu. Moreira César arbaleti dikkatlice inceli-

yor. Zımparalanmamış tahta ve basit malzemeyle imal edilmiş, kullanımı çok basit ilkel bir uyarlama. Albay Tamarindo, Olímpio de Castro ve muhabirler onun etrafını sarıyor. Albay iğneli oklardan birini alıp arbalete yerleştiriyor ve gazetecilere nasıl çalıştığını gösteriyor. Ardından, kamışa açılan kesiklerle yapılmış düdüğü ağzına götürüyor ve hepsi kasvetli feryadı dinliyor. Haberci ancak o zaman büyük mesajı iletebiliyor:

"İki tutsağımız var efendim. Biri ağır yaralı ama diğeri konuşabilecek durumda."

Ortama bir sessizlik çöküyor ve Moreira César, Tamarindo, Olímpio de Castro birbirlerine bakıyorlar. Bunun üzerine genç subay, üç devriyenin düdükler duyulur duyulmaz çıkmak üzere daima hazır beklediklerini ve iki saat önce düdük sesleri duyulunca üç devriyenin, iğneli oklar düşmeden önce hemen farklı yönlere doğru gittiklerini ve onlardan birinin okçuları kayaların arkasına kaçarken fark ettiğini açıklıyor. Onları takip etmiş, yetişmiş ve canlı yakalamayı başarmışlardı ama bir tanesi askerlere saldırınca yaralanmıştı. Moreira César hemen artçı birliğe doğru yola çıkıyor ve düşmanın yüzünü en sonunda görecekleri için aşırı heyecanlı olan muhabirler de onu takip ediyor. Ancak düşmanın yüzünü hemen göremeyecekler çünkü bir saat sonra artçı birliğe vardıklarında tutsakların, kapısında süngülü askerlerin nöbet tuttuğu bir barakaya kapatıldığını öğreniyorlar. Oraya yaklaşmalarına izin verilmiyor. Etrafta dolaşıyorlar, subayların gidip geldiğini görüyorlar ve tutsakları görmüş olanlardan bölük pörçük bilgiler alıyorlar. İki, belki de üç saat sonra Moreira César yeniden alayın başındaki yerini aldığında, muhabirler de nihayet bir şeylerden haberdar olacaklar.

"Birinin durumu oldukça ağır," diye açıklıyor albay. "Belki de Monte Santo'ya kadar dayanamaz. Çok yazık.

Ölümlerinin bir işe yaraması için orada infaz edilmeleri gerekiyor. Burada hiçbir işe yaramaz."

Sürekli olarak sanki bir soğuk algınlığından toparlanmaya çalışıyormuş gibi dolaşan emektar gazeteci, tutsakların faydalı bilgiler verip vermediklerini sorunca albayın yüzünde kuşkucu bir ifade beliriyor:

"Mazeretleri Tanrı, deccal ve dünyanın sonu. Bu konuda her şeyi söylüyorlar. Ama işbirlikçileri ve destekleyiciler hakkında tek kelime etmiyorlar. Çok şey bilmiyor olmaları mümkün, bunlar zavallı piyonlar. Pajeú adında bir *cangaceiro*'nun çetesine mensuplar."

Alay yürüyüşünü kaldığı yerden ama çok daha hızlı bir ritimde devam ettiriyor ve hava kararırken Monte Santo'ya giriyor. Burada, alayın üstünkörü bir silah aramasıyla yetindiği diğer köylerdekinden farklı bir uygulama yapılıyor. Muhabirler dörtgen köy meydanında, demirhindi ağaçlarının altında, şapeller dağının eteğinde, etrafları çocuklar, ihtiyarlar ve bakışlarını artık tanımaya başladıkları kadınlarla (aptal ve bilgisiz görünmeye çalışan umursamaz, güvensiz, mesafeli kadınlar) çevrili bir halde binek hayvanlarından henüz indikleri sırada, askerlerin ikişerli ve üçerli gruplar halinde içeride bir direnişle karşılaşacakmışçasına tüfekleri ateşe hazır bir şekilde kerpiç evlere doğru hızla dağıldıklarını ve evlerden içeri zorla daldıklarını görüyorlar. Dört bir yandaki askerler, emirlerin ve haykırışların ritminde, dipçik ve tekme darbeleriyle kapıları ve pencereleri parçalamaya başlıyorlar ve çok geçmeden, etrafları nöbetçilerle çevrili dört ağıla doğru, sorguya çekilmek üzere tek sıra halinde götürülen köylüleri görüyorlar. Bulundukları yerden küfürleri, protestoları, homurtuları, feryatları ve yaklaşmaya çalışan kadınların itiş kakışını duyuyorlar. Tüm Monte Santo'nun, hiç tüfek doldurma ya da ateşleme sesi duyulmaksızın tuhaf bir hırlaşmadan gösteri alanına dö-

nüşmesi için birkaç dakika yetiyor. Orada kendi hallerine bırakılan, hiçbir subayın neler olup bittiğini açıklamadığı muhabirler, çarmıhlar ve haçlar köyünde oradan oraya sürükleniyorlar. Bir ağıldan diğerine gidiyorlar ve gördükleri şey hep aynı: Süngülü askerlerin arasında tek sıra yürüyen insanlar, bazen de ite kaka götürdükleri ya da bir kulübeden çıkardıkları ayakta zor duracak denli hırpalanmış bir mahpus. Etrafını paramparça eden bu mekanizmanın dişlileri arasına düşeriz korkusuyla grup halinde dolaşıyorlar, ne olup bittiğini anlamıyorlar ama bütün bunların sebebinin sabahki tutsakların ağızlarından dökülen ifadeler olduğundan kuşkulanıyorlar.

Aynı gece, tutsakların infaz edilmelerinin ardından sohbet etme fırsatı buldukları Albay Moreira César, kuşkularını teyit ediyor. Demirhindi ağaçlarının arasında gerçekleşen infazdan önce günün emrini okuyan bir subay cumhuriyetin açgözlülük, dinsel fanatizm, cehalet ya da kandırılmışlıktan ötürü kendisine saldıran ve böylelikle Brezilya'yı daha iyi sömürmek için geri bırakma hevesindeki gerici bir kastın emellerine hizmet edenlerden kendini korumaya mecbur olduğunu vurguluyor. Bu mesaj köy sakinlerine ulaşıyor mu? Muhabirler, çığırtkanın davudi bir sesle söylediği o sözcüklerin, nöbetçilerin arkasında sessizce bekleyen o varlıklar için gürültüden ibaret olduğunu seziyorlar. İnfazın tamamlanmasının ardından sakinlerin boğazı kesilenlere yaklaşmasına izin verildiği sırada, gazeteciler geceyi geçireceği eve doğru giden Yedinci Alay komutanına eşlik ediyorlar. *Jornal de Notícias*'ın muhabiri her zamanki gibi onun yanına sokulmanın bir yolunu bulup soruyor:

"Bu sorgulamalarla bütün Monte Santo'yu düşmana dönüştürmek gerekli miydi?"

"Zaten öyleler, bütün köy onların işbirlikçisi," diye cevap veriyor Moreira César. "*Cangaceiro* Pajeú geçtiği-

miz günlerde elli adamıyla birlikte buraya geldi. Onları burada şenlikle ağırladılar ve her türlü ihtiyaçlarını karşıladılar. Görmüyor musunuz? Dinsel fanatizm tarafından gübrelenmiş topraklar sayesinde, isyan bu yoksul insanların ruhunda derinlemesine kök salmış."

Endişeli görünmüyor. Dört bir yanda fenerler, mumlar, odun ateşleri yanıyor, karanlık kesimlerdeyse alayın devriyeleri hayaletimsi bir şekilde cirit atıyor.

"Bütün işbirlikçileri infaz etmek için Monte Santo'nun tamamını kılıçtan geçirmek gerekirdi," diyen Moreira César o gece kalacağı küçük eve vardığında, Albay Tamarindo, Binbaşı Cunha Matos ve bir grup subay onu orada beklemekte. Muhabirlerden bir el hareketiyle ayrılıyor ve lafı hiç dolaştırmadan bir teğmene soruyor:

"Kaç tane sığırımız kaldı?"

"On beş ila on sekiz, efendim."

"Düşman onları da zehirlemeden bölüğe bir ziyafet çekeceğiz. Febronio'ya hepsini hemen kesmesini söyleyin," diyor. Emri alan teğmen koşarak uzaklaşırken Moreira César astlarına dönüyor. "Yarından itibaren kemerleri sıkmak gerekecek."

Kulübenin içinde kayboluyor ve muhabirler de kendi kalacakları barakaya yöneliyorlar. Orada kahve içiyor, sigara tüttürüyor, izlenimlerini paylaşıyor ve köy sakinlerinin iki ölünün başında cenaze nöbeti tuttuğu dağdaki şapellerden yükselen duaları duyuyorlar. Daha sonra et dağıtımını ve askerlerin bu görkemli yemeğin keyfini nasıl çıkardıklarını görüyor, neşelenip gitar çaldıklarını ve şarkı söylediklerini işitiyorlar. Onlar da et yiyip ateş suyu içmelerine rağmen askerlerin, zaferin çok yakın olduğunu düşündükleri için kapıldıkları coşkuya iştirak etmiyorlar. Kısa bir süre sonra Yüzbaşı Olímpio de Castro geliyor ve onlara Monte Santo'da mı kalacaklarını yoksa Canudos'a doğru devam mı edeceklerini soruyor. De-

vam edeceklerin geri dönmeleri zor olacak, çünkü oraya kadar başka bir kamp yeri olmayacak. Beş gazeteciden ikisi Monte Santo'da kalmaya, kendini hasta hisseden biriyse Queimadas'a dönmeye karar veriyor. Alayla birlikte devam edeceklere (kalın giyinen ihtiyar ve miyop) yüzbaşı gidip yatmalarını tavsiye ediyor, zira şu andan itibaren yürüyüşler çok daha zorlu olacak.

Ertesi gün, iki gazeteci uyandığında (şafak vakti ve horozlar ötüyor) onlara Moreira César'ın erkenden gittiğini çünkü öncü birlikte bir olay yaşandığını haber veriyorlar: Üç asker bir kıza tecavüz etmiş. Başında Albay Tamarindo'nun bulunduğu bir bölükle birlikte hemen yola çıkıyorlar. Öncü birliğe ulaştıklarında ağaçlara yan yana bağlanmış tecavüzcülerin kırbaçlanmakta olduğunu görüyorlar. Biri her kırbaç darbesinde kükrüyor, diğerinin dua ediyormuş gibi bir hali var, üçüncüyse sırtı kızarıp kana bulanmasına rağmen kibirli tavrını muhafaza ediyor.

Açık arazideler, etrafları *mandacarús* kaktüsleri, *velame* ağaççıkları ve *calumbi* mimozalarıyla çevrili. Ağaççıkların ve çalılıkların arasına yayılmış öncü bölükler cezalandırmayı seyrediyorlar. Kırbaçlananlardan gözlerini ayırmayan askerlerin arasında tam bir sessizlik hüküm sürüyor. Arada sırada papağanların gürültüsü ve bir kadının hıçkırıkları duyuluyor. Ağlayan albino bir genç kız, biraz kambur ve yalınayak, giysilerinin yırtıklarından tenindeki morluklar seçiliyor. Onu dikkate alan yok ve miyop gazeteci subaylardan birine, tecavüze uğrayan o mu diye sorunca, subay onaylıyor. Moreira César, Binbaşı Cunha Matos'un yanında duruyor. Albayın beyaz atı birkaç metre ileride eyersiz, dinç ve yeni tımar edilmiş gibi tertemiz bir halde bekliyor.

Askerlerin kırbaçlanması bittiğinde cezalandırılanlardan ikisi bilincini yitirmiş durumda ama üçüncüsü, ki-

birli olan, hâlâ albayın ne dediğine dikkat kesilmiş pozları yapıyor.

"Bu size ders olsun, askerler," diye bağırıyor albay. "Ordu, cumhuriyetin en saf kurumu olmak zorundadır. En tepedekinden en alttakine kadar hepimiz daima, vatandaşların üniformamıza saygı gösterecekleri biçimde davranmamız gerekir. Sizler alayın geleneğini biliyorsunuz: Kötü davranışlar çok sert biçimde cezalandırılır. Biz sivil halkı korumak için buradayız, haydutlarla rekabet etmek için değil. Bundan sonraki tecavüz vakasının cezası ölüm olacak."

Sözleri mırıldanma ya da hareketlenme biçiminde herhangi bir yankı uyandırmıyor. Bayılanların bedenleri absürd ve komik bir biçimde ağaç gövdesinden sarkıyor. Bu arada ağlamayı bırakan albino genç kız boş boş etrafına bakıyor ve arada bir gülümsüyor.

"Bu bahtsıza yiyecek bir şeyler verin," diyor Moreira César onu işaret ederek. Yanına yaklaşmış olan gazetecilereyse, "Kız çatlağın teki. Bize karşı zaten önyargılı olan bir halka karşı bu sizce örnek bir davranış mı? Bizi deccal olarak adlandıranları haklı çıkarmanın bundan daha iyi bir yolu olabilir mi?" diyor.

Bir emir eri atını eyerliyor ve ortalık komutlarla, oradan oraya koşturmalarla kaplanıyor. Bölükler değişik yönlere doğru hareket ediyor.

"Önemli işbirlikçiler ortaya çıkmaya başlıyor," diyor tecavüz vakasını çoktan unutmuş görünen Moreira César. "Evet, beyler. Canudos'un tedarikçisinin kim olduğunu biliyor musunuz? Cumbe köyünün papazı, Peder Joaquim denen biri. Cüppe ideal bir koruyucu, her kapıyı açan bir anahtar, bir dokunulmazlık unsuru. Katolik bir papaz, beyler!"

Yüz ifadesi öfkeliden ziyade mutlu.

SİRK EKİBİ, arabayı sırayla çekerek *macambira* bitkisiyle kaplı taşlık arazide ilerliyorlardı. Kat ettikleri arazi iyice kurumuştu ve bazen ağızlarına tek bir lokma koymadan kilometrelerce yol yürüyorlardı. Sítio das Flores'ten itibaren Canudos'a gitmekte olan hacılara rastlamaya başlıyorlar: Onlardan bile daha sefil bir halde, sahip oldukları her şeyi sırtlarında taşıyan, çoğunlukla da bir hastalıktan mustarip insanlar. Sakallı Kadın, Avanak ve Cüce buldukları her fırsatta fal bakıyor, aşk hikâyeleri anlatıyor ve palyaçoluk yapıyorlardı ama yollara düşmüş bu insanların karşılığında onlara verecek o kadar az paraları var ki! Kırsal Muhafızlar'ın Monte Santo'dan öteye geçişi engelledikleri ve savaşacak yaştaki her erkeği zorla askere aldıkları söylentisi dolaştığı için çok daha uzun olan Cumbe yolundan gitmeye karar verdiler. Arada sırada yükselen dumanları görüyorlardı: İnsanlara göre bunlar İt'in ordularının açlıktan ölmesi için tarlaları ateşe veren *jagunço*'ların eseriydi. Onlar da bu yıkımın kurbanı olabilirlerdi. Gücü kuvveti tükenen Avanak gülüşünü ve sesini yitirmişti.

Arabayı çiftler halinde çekiyorlardı; beşi de sanki büyük felaketlerden sağ kurtulmuşçasına perişan bir haldeydiler. Arabayı çekme sırası her geldiğinde Cüce, Sakallı Kadın'a dırdırlanıyordu.

"Canudos'a gitmenin delilik olduğunu bilmene rağmen oraya gidiyoruz. Orada tek lokma yemek yok, insanlar Canudos'ta açlıktan ölüyor," derken kızgın bir yüz hareketiyle Gall'i işaret etti. "Onu neden bu kadar önemsiyorsun?"

Cüce ter içindeydi ve bu şekilde, kamburunu çıkarmış ve konuşmak için öne çıkmış haliyle daha da küçük görünüyordu. Kaç yaşında olabilirdi? Bunu o da bilmiyordu. Yüzünde kırışıklıklar belirmeye başlamış, zayıfladıkça sırtındaki küçük yumrular ve göğsü iyice belirginleşmişti. Sakallı Kadın, Gall'e baktı, "Çünkü o gerçek bir

insan," dedi. "Sürekli hilkat garibeleriyle dolaşmaktan artık bıktım."

Cüce bir gülme krizine tutuldu.

"Peki ya sen nesin?" diye sordu, kahkahalardan iki büklüm bir halde. "Evet, biliyorum. Sen bir kölesin, Sakallı. Daha önce Çingene'ye olduğu gibi şimdi de ona itaat etmekten hoşlanıyorsun."

Sakallı Kadın da gülmeye başlamıştı, onu tokatlamaya çalıştı ama Cüce kaçtı.

"Sen köle olmaktan hoşlanıyorsun," diye bağırıyordu. "Kafana dokunduğu ve sana mükemmel bir anne olabileceğini söylediği gün seni satın aldı. Ona inandın, gözlerin dolu dolu oldu."

Kahkahalarla gülüyordu ve Sakallı Kadın onu yakalamasın diye koşarak kaçmak zorunda kaldı. Beriki bir süre arkasından taş attı. Kısa bir süre sonra Cüce yeniden onun yanında yürüyordu. Onların kavgaları böyleydi, daha ziyade bir oyuna ya da özel bir iletişim biçimine benziyordu.

Sessizlik içinde yürüyorlardı, arabayı çekme ya da dinlenme konusunda belli bir sistemleri yoktu. İçlerinden birisi yorgunluktan ötürü daha fazla devam edemeyecek duruma geldiğinde ya da bir derecik, bir kuyu ya da en sıcak saatlerde gölgelik bir yer bulduklarında duruyorlardı. Yürürken gözlerini dört açıyor, yiyecek bulmak için etrafı araştırıyorlardı ve bu şekilde yenilebilecek bir av yakaladıkları olmuştu. Ama bu nadir bir durumdu ve genellikle yeşil olan her şeyi çiğnemekle yetinmek zorundaydılar. Özellikle İspanyol eriği ağaçları arıyorlardı, zira Galileo Gall tatlı, sulu, serinletici kökleri gerçek bir yemeğe benzeyen bu ağacın faziletlerini öğrenmişti.

O akşam Algodões'i geçtikten sonra, mola vermiş bir grup hacıyla karşılaştılar. Arabayı bırakıp onlara katıl-

dılar. Çoğunluğu Canudos'a gitmeye karar vermiş olan bir köyün sakinleriydiler. Başlarındaki havari onlara yol gösteriyordu; yaşını başını almış adamın ayağında sandaletler vardı ve pantolonunun üzerine bir tunik giymişti. Kocaman bir muska taşıyordu ve peşinden gelen insanlar ona başka dünyadan düşmüş gibi, saygı ve çekingenlikle bakıyorlardı. Yanına çömelen Galileo Gall ona sorular sordu. Ama havari ona dalgınlıkla, bir şey anlamadan baktı ve kendi insanlarıyla sohbetine döndü. Ancak ihtiyar ona daha sonra Canudos'tan, kutsal kitaplardan ve İsa'nın Habercisi olarak adlandırdığı Vaiz'in söylediklerinden bahsetti. Onların ölüleri tam olarak üç ay bir gün sonra dirileceklerdi. Buna karşılık İt'inkiler sonsuza dek öleceklerdi. Fark işte buydu: Yaşam ve ölüm, cennet ve cehennem, cezayı çekme ve kurtuluş. Deccal ordularını Canudos'a yollayabilirdi: Bu neye yarayacaktı ki? Çürüyüp yok olacaklardı. İnananlar ölebilirlerdi ama üç ay bir gün sonra vücutları tastamam bir şekilde, ruhlarıysa meleklerin dokunuşu ve İyi İsa'nın soluğuyla arınmış olarak geri gelecekti. Gall ışıldayan gözlerle onu incelerken tek bir hece dahi kaçırmamaya özen gösteriyordu. İhtiyar konuşmasına ara verdiği sırada, savaşların sadece iman gücüyle değil silahlarla kazanıldığını söyledi. Canudos zenginlerin ordusuna karşı kendini savunabilecek durumda mıydı? Hacılar, konuşan yabancıya şöyle bir baktıktan sonra gözlerini yeniden havariye çevirdi. O ise Gall'in sözlerini dönüp bakmadan dinlemişti. Savaşın sonunda artık zengin diye bir şey kalmayacaktı ya da daha doğru bir ifadeyle, herkes zengin olacağı için onlar artık fark edilmeyeceklerdi. Bu kayalar ırmaklara, bu tepeler verimli tarlalara, Algodões denen çöllük arazi ise Monte Santo'nun yükseklerinde yetişenler gibi orkidelerle kaplı bir bahçeye dönüşecekti. Kobra, tarantula ve puma insanın dostları olacak, insan cennetten hiç kovul-

mamış gibi hissedecekti. Vaiz bu hakikatleri insanlara hatırlatmak için dünyadaydı.

Alacakaranlıkta biri ağlamaya başladı. İçten, derin, alçak sesli hıçkırık uzun süre devam etti. İhtiyar bir tür şefkatle yeniden konuşmaya başladı. Ruh maddeden daha güçlüydü. Ruh İyi İsa'ydı, madde ise İt. Çok beklenen mucizeler gerçekleşecekti: Sefalet, hastalık, çirkinlik ortadan kaybolacaktı. Bunu söylerken elleri Galileo'nun yanında büzüşmüş olan Cüce'ye dokundu. O da diğerleri gibi uzun boylu ve yakışıklı olacaktı. Şimdi ilkinin ağlamasından etkilenen başkalarının da ağladığı duyuluyordu. Havari başını en yakınındakinin vücuduna dayayıp uykuya daldı. Hacılar yavaş yavaş sakinleştiler ve birbiri ardına havarinin yaptığını yaptılar. Sirk ekibi arabaya döndü. Çok geçmeden Cüce'nin horlaması duyuldu; Cüce uykusunda her zaman konuşuyordu.

Galileo ve Jurema, Ipupiará'dan beri açılmayan çadırın brandasının üzerinde ayrı uyuyorlardı. Yuvarlak ve ışıl ışıl ay, sayısız yıldızdan oluşan bir maiyete hükmediyordu. Serin, berrak ve sessiz gecede *mandacaru* kaktüslerinin ve mangaba ağaçlarının karaltıları seçiliyordu. Jurema gözlerini kapattı ve nefes alışı kesilir gibi oldu; bu arada yanında sırtüstü yatan Gall ellerini yastık gibi başının altına koymuş gökyüzünü seyrediyordu. Canudos'u görmeden bu çalılıkta ölmek aptalca olurdu. Oradaki ilkel, safdil, bağnazca bir şey olabilirdi, ancak kuşkusuz çok farklıydı da. Paranın, efendilerin, polislerin, rahiplerin, bankacıların, büyük çiftlik sahiplerinin olmadığı bir özgürlük kalesi, en yoksulların imanı ve kanıyla kurulmuş bir dünya. Eğer sürerse, gerisi kendiliğinden gelecekti: Dinsel önyargılar ve öteki dünya serabı gibi unsurlar demode ve işe yaramaz olmalarından ötürü silinip gideceklerdi. Emsal yayılacak, başka Canudos'lar ortaya çıkacaktı ve kim bilir... Gülümsemeye başlamıştı. Kafasını kaşıdı.

Saçları uzamaktaydı, onları parmaklarının ucuyla tutabiliyordu. Kafasının kazınmış olması onda endişeye ve korkuya neden oluyordu. Neden? Eskiye dayanıyordu korkusu, Barcelona'da darağacına gönderilmek için tedavi edildiği sırada başlamıştı. Revirin o bölümü, hapishanenin delileri. Hepsinin kafası kazılıydı ve üzerlerinde deli gömleği vardı. Hastabakıcılar sıradan suçlulardı: Hastaların yemeklerini yiyor, onları hiç acımadan dövüyor ve hortumlarla döktükleri buz gibi suyla onlara banyo yaptırmaktan keyif alıyorlardı. Bir ayna, bir dere ya da bir su kuyusu ona kafasının görüntüsünü her yansıttığında zihninde dirilen hortlak işte buydu: Gardiyanların ve doktorların işkence yaptığı o kaçıklar aklına geliyordu. O dönemde kaleme almış olduğu "Hastalığın Zulmüne Karşı" başlıklı bir makaleyi hatırlayıp kendisiyle gurur duydu. Devrim insandan sadece sermayenin ve dinin boyunduruğunu değil, aynı zamanda sınıflı toplumda hastalıkları kuşatan önyargıları da söküp atacaktı, zira hasta, özellikle de yabancılaşmış kişi en az işçi, köylü, fahişe ve hizmetçi kadar ıstırap çeken ve aşağılanan bir toplumsal kurbandı. Şu ihtiyar aziz bozması daha demin, Tanrı'dan bahsettiğini zannedip aslında özgürlükten bahsederken Canudos'ta sefaletin, hastalığın, çirkinliğin ortadan kalkacağını söylememiş miydi? Zaten devrimci ideal de bu değil miydi? Jurema gözlerini kocaman açmış ona bakıyordu. Yüksek sesle mi düşünmekteydi?

"Febronio de Brito'yu bozguna uğrattıklarında onlarla birlikte olmak için her şeyimi verirdim," diye mırıldandı sanki aşk sözleri söylüyormuşçasına. "Hayatım savaşmakla geçti ve bizim tarafta ihanetler, bölünmeler ve bozgunlardan başka bir şey görmedim. Tek bir sefer dahi olsa, bir zafer görmek isterdim. O anda ne hissediliyor, nasıl bir şey, bizim zaferimiz nasıl kokuyor bilmek isterdim."

Jurema'nın diğer seferlerde olduğu gibi, mesafeli ve işkilli bir şekilde ona baktığını gördü. Aralarında sadece birkaç milimetre vardı ama birbirlerine dokunmuyorlardı. Cüce yumuşak bir biçimde uykusunda atıp tutmaya başlamıştı.

"Sen beni anlamıyorsun, ben de seni anlamıyorum," dedi Gall. "Bilincim yerinde değilken neden beni öldürmedin? Saçlarım yerine kellemi götürmeleri için neden *capanga*'ları ikna etmedin? Neden benimle birliktesin? Sen benim inandığım şeylere inanmıyorsun ki."

"Seni öldürmek Rufino'ya düşüyor," diye fısıldadı Jurema, herhangi bir nefret yansıtmadan, çok basit bir şeyi açıklıyormuş gibi. "Eğer seni öldürmüş olsaydım ona, senin verdiğinden daha büyük bir zarar vermiş olurdum."

"Benim anlayamadığım işte bu," diye düşündü Gall. Aynı şey hakkında daha önce de konuşmuşlardı ve onun için hep karanlıkta kalıyordu. Onur, intikam, böylesine katı kuralları olan o din, böylesine kılı kırk yaran o davranış kuralları... dünyanın sonuna gelmiş, üstlerinde taşıdıkları paçavralar ve bitler dışında başka bir şeyleri olmayan bu insanların arasında bütün bunların varlığı nasıl açıklanabilir? Namus, yemin, söz gibi zenginlerin, aylakların ve parazitlerin lüksleri ve oyunları, burada nasıl anlaşılabilir? Queimadas'ta, Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'ndaki odasının penceresinden bir şenlik gününde bir gezgin ozanın anlatışını dinlediği öykünün, çarpıtılmış olsa da çocukken okuduğu ve gençliğinde romantik bir vodvile dönüştürülmüş halini seyrettiği Şeytan Robert isimli Ortaçağ efsanesi olduğunu hatırladı. Buraya kadar nasıl gelmişti? Dünya göründüğünden daha öngörülemezdi.

"*Capanga*'ların saçlarımı götürmesini de anlamıyorum," diye mırıldandı. "Demek istediğim... şu Caifás.

Beni sağ bırakmasının sebebi arkadaşını intikam zevkinden mahrum etmemek mi? Bu bir köylüden ziyade bir aristokrata özgü bir davranış."

Önceleri, Jurema ona anlatmaya çalışmıştı ama bu gece sessizliğe gömüldü. Belki de yabancının bu tür şeyleri asla anlamayacağına ikna olmuştu.

Ertesi sabah, Algodões hacılarının önüne geçerek yürüyüşe devam ettiler. Francia Dağları'nı geçmek bir günlerini aldı; o gece o kadar yorgun ve açtılar ki çöktükleri yerde uyuyakaldılar. Avanak yürüyüş esnasında birkaç kez bayıldı ve ikincide öylesine solgun ve hareketsiz kaldı ki öldüğünü sandılar. Günbatımı, gün boyu çektikleri ıstırabı içinde yeşilimsi bir su bulunan bir pınarla telafi etti. Bitkileri kenara ayırarak sudan içtiler; Sakallı Kadın avucunda Avanak'a su taşıdı ve su damlaları sıçratarak kobrayı serinletti. Hayvan bir mahrumiyet çekmiyor çünkü onu besleyecek yapraklar ve kurtçuklar her zaman bulunuyordu. Susuzluklarını giderir gidermez saplar, yapraklar, kökler kopardılar ve Avanak da kapanları kurdu. Bütün günün korkunç sıcağının ardından esen meltem onlara merhem olmuştu. Sakallı Kadın, Avanak'ın yanına oturdu ve onun başını alıp dizlerinin üstüne yatırdı. Avanak'ın, kobranın ve arabanın kaderi onu kendi yazgısı kadar endişelendiriyordu; hayatta kalmasının, dünyasını teşkil eden o kişiyi, o hayvanı ve o nesneyi koruma kabiliyetine bağlı olduğuna inanıyor gibiydi.

Gall, Jurema ve Cüce dalları ve kökleri zevksizce, yavaşça çiğniyor ve suyunu çıkardıktan sonra tükürüyorlardı. Devrimcinin ayaklarının dibinde kısmen toprağa gömülmüş sert bir cisim vardı. Evet, bu sarımtırak ve kırık bir kurukafaydı. *Sertão*'larda geçirdiği süre zarfında yolunun üzerinde insan kemikleri görmüştü. Birisi ona bazı *sertão* insanlarının düşmanlarını gömülü oldukları yerden çıkarıp yırtıcı hayvanların parçalaması için açıkta

bıraktıklarını çünkü bu şekilde ruhlarını cehenneme gönderdiklerine inandıklarını anlattı. Kurukafayı değişik açılardan inceledi.

"Babam için her kafa bir kitaptı, bir aynaydı," dedi nostaljiyle. "Benim bu yerde, bu durumda olduğumu bilseydi ne düşünürdü? Onu son kez gördüğümde on altı yaşındaydım. Eylemin bilimden daha önemli olduğunu söyleyerek onu hayal kırıklığına uğrattım. O da kendince bir başkaldıran oldu. Doktorlar onunla alay ediyor, ona eşek diyorlardı."

Cüce de tıpkı Jurema gibi anlamaya çalışarak ona bakıyordu. Gall düşünceli bir şekilde çiğnemeye ve tükürmeye devam etti.

"Neden geldin?" diye sordu Cüce. "Vatanının dışında ölmek seni korkutmuyor mu? Burada ne ailen var ne de arkadaşların, kimse seni hatırlamayacak."

"Sizler benim ailemsiniz," dedi Gall. "Aynı şekilde *jagunço*'lar da."

"Sen aziz değilsin, dua etmiyorsun, Tanrı'dan bahsetmiyorsun," dedi Cüce. "Bu Canudos inadı niye?"

"Ben başka insanların arasında yaşayamazdım," dedi Jurema. "İnsanın vatanının olmaması öksüz olması demek."

"Vatan sözcüğü bir gün ortadan kaybolacak," diye cevap verdi hemen Galileo. "İnsanlar geriye doğru, sınırların arasına hapsolmuş, haritalardaki çizgiler için birbirini öldüren bize doğru bakacak ve şöyle diyecekler: 'Ne kadar da aptallarmış.'"

Cüce ve Jurema birbirlerine baktılar ve Gall aptalın kendisi olduğunu düşündüklerini hissetti. Çiğniyor ve bazen yüzlerini buruşturarak tükürüyorlardı.

"Algodões havarisinin söylediğine inanıyor musun?" diye sordu Cüce. "Günün birinde kötülüksüz, hastalıksız bir dünyanın olacağına..."

"Ve çirkinliksiz," diye ekledi Gall. Başıyla defalarca onayladı. "Buna başkalarının Tanrı'ya inandığı gibi inanıyorum. Uzun zamandır birçok insan bunun mümkün olması için canlarını veriyor. Benim Canudos'a gitme inadım da bundan kaynaklanıyor. Orada, en kötü ihtimalle, ölmeye değer bir şey için öleceğim."

"Seni Rufino öldürecek," diye kekeledi Jurema yere bakarak. Sonra sesi canlandı: "Yaptığını unuttu mu zannediyorsun? Şu anda bizi arıyor, er ya da geç intikamını alacak."

Gall onu kolundan tuttu.

"O intikamı görmek için benimle geliyorsun, değil mi?" diye sordu. Omuz silkti. "Rufino da anlayamaz. Ben onu küçük düşürmek istemedim. Arzu önüne çıkan her şeyi alıp götürür; irade, dostluk ya da her ne olursa. İnsan onu kontrol edemez, kemiklerinde ya da kimilerinin ruh diye adlandırdıkları şeydedir," derken yüzünü tekrar Jurema'ya yaklaştırdı. "Pişman değilim, o... öğretici bir şey oldu. İnandığımın yanlış olduğunu anladım. Zevk ile ideal birbirinin düşmanı değilmiş. Bedenden utanmamak gerekir, anlıyor musun? Hayır, anlamıyorsun."

"Yani doğru olabilir mi?" diye sözünü kesti Cüce. Sesi titrekti ve yalvaran gözlerle bakıyordu. "Körlerin gözlerini, sağırların kulaklarını açtığını, cüzamlıların yaralarını kapattığını söylüyorlar. Eğer ona şöyle dersem: 'Buraya geldim çünkü mucizeyi göstereceğini biliyorum.' Bana dokunacak ve beni büyütecek mi?"

Gall ona şaşkınlıkla baktı ve cevap olarak söyleyeceği herhangi bir hakikat ya da yalan bulamadı. Tam o sırada, Avanak'a duyduğu acımadan ötürü Sakallı Kadın ağlamaya başladı. "Artık dayanamıyor," diyordu. "Artık ne gülümsüyor ne de sızlanıyor, her saniye bir parçası ölüyor." Uykuya dalmadan önce bu şekilde daha bir süre ağlayıp sızladığını duydular. Gün ağarırken Carnaiba'lı

bir aile onları uyandırıp kötü haberi verdi. Kırsal Muhafızlar'ın devriyeleri ve bölgedeki büyük çiftliklerin *capanga*'ları orduyu beklerken Cumbe'nin çıkışlarını kapatıyorlardı. Canudos'a ulaşmanın yegâne yolu güneye doğru sapmak ve yolu çok uzatarak Massacará, Angico ve Rosario üzerinden dolaşmaktı.

Bir buçuk gün sonra, Massacará'nın yeşilimsi kıyısında küçük bir kaplıca merkezi olan Santo Antônio'ya vardılar. Sirk ekibi yıllar önce bu köyden geçmişti ve ciltlerindeki hastalıkları, fokurdayan pis kokulu su birikintilerinde tedavi etmek için akın akın gelen insan kalabalığını hatırlıyorlardı. Santo Antônio köyü de hastaları soymaya gelen eşkıyaların daimi kurbanı olmuştu. Şimdi ıssız görünüyordu. Ne nehirde çamaşır yıkayanlara rastladılar ne de hindistancevizi ve *ficus* ağaçlarıyla kaktüslerin bulunduğu taş döşeli daracık sokaklarında herhangi bir canlı varlık –insan, köpek ya da kuş– gördüler. Buna rağmen Cüce'nin keyfi yerine geldi. Bir kornet aldı ve üfleyerek komik bir ses çıkarıp gösteriyi duyurmaya başladı. Sakallı Kadın gülmeye başladı, hatta Avanak bile güçsüzlüğüne rağmen arabayı omuzlarıyla, elleriyle, kafasıyla itmek istiyordu; ağzı yarı açıktı ve salyaları akıyordu. En sonunda bir kapının halkasına tutunmuş yaşlı bir adamcağızı fark ettiler. Onlara, onları görmüyormuş gibi baktı ama Sakallı Kadın ona bir öpücük gönderince gülümsedi.

Sirk ekibi arabayı sarmaşıkların bulunduğu küçük bir meydana yerleştirdiler; pencereler, kapılar açılmaya başlıyor, kornet sesinin çekimine kapılan kafalar dışarı uzanıyordu. Cüce, Sakallı Kadın ve Avanak kumaşları ve aletleri hazırlıyor, yüzlerini boyuyor, rengârenk giysilere bürünüyor ve ellerinde işlevini yitirmiş bir senaryonun kalıntıları –kobra kafesi, halkalar, sihirli çubuklar, kâğıttan bir akordeon– ortaya çıkarıyorlardı. Cüce hırsla üflüyor

ve haykırıyordu: "Artık gösteri başlasın!" Etraflarında yavaş yavaş biriken seyirci topluluğu tam bir kâbustu: Çoğunun yüzü, kolları ve bacakları kangrenler, yaralar, pişikler ve sivilceler tarafından kemirilmiş, yaşları ve cinsiyetleri belirsiz insan iskeletleri evlerden çıkıyor ve ilk baştaki korkuyu yenerek, birbirlerine dayanarak, emekleyerek ya da sürünerek daireyi büyütmeye geliyorlardı. "Bunların can çekişiyormuş gibi bir halleri yok," diye düşündü Gall, "çoktan ölmüş gibi görünüyorlar." Hepsi, özellikle de çocuklar çok yaşlı görünüyordu. Bazıları kobrayı bedenine saran, onu ağzından öpen ve kollarına dolayan Sakallı Kadın'a gülümsüyordu. Cüce, Avanak'ı yakaladı ve Sakallı Kadın'ın hayvanla yaptığı numarayı onunla yaptı: Onu dans ettiriyor, kıvırıp büküyor ve düğümlüyordu. Santo Antônio'nun sakinleri onları ciddi ya da gülerek, onaylarcasına kafalarını sallayarak, bazen de alkışlayarak seyrediyorlardı. Bazıları, onların ne zaman sahne alacaklarını sorarcasına dönüp Gall ve Jurema'ya bakıyordu. Devrimci onları büyülenmiş bir şekilde gözlemlerken Jurema'nın suratı bir tiksintiyle buruşmuştu. Bu duygusunu bastırmak için çaba harcıyordu ama birden onları görmeye daha fazla dayanamayacağını ve gitmek istediğini fısıldadı. Galileo onu engellemedi. Gözleri çok baygın bakıyordu ve gerçekten kusacak gibi olmuştu. Sıhhat bencildi, tıpkı aşk gibi, tıpkı zenginlik ve güç gibi; insanı kendi içine kapatıyor, diğerlerini yok saydırıyordu. Evet, hiçbir şeye sahip olmamak, aşktan kaçınmak tercih edilmesi gereken şeylerdi ama insan hasta kardeşleriyle dayanışmak için kendi sağlığından nasıl vazgeçebilirdi? Dertlerin sayısı çok fazlaydı, ejderhanın bir sürü kafası vardı, bakışlarını nereye çevirse karşısına eşitsizlik çıkıyordu. Jurema'nın tiksintisini ve korkusunu fark edince, onu kolundan yakalayıp heyecan ve kızgınlıkla şöyle dedi:

"Bak onlara, bak onlara! Kadınlara bak. Onlar gençtiler, güçlüydüler, güzeldiler. Onları kim böyle yaptı? Tanrı mı? Çakallar, kötüler, zenginler, sağlıklılar, bencil-ler, muktedirler..."

Coşmuş, kendinden geçmiş bir hali vardı ve Jurema'yı bırakarak dairenin ortasına kadar yürürken Cüce'nin Napoles kralının kızı Prenses Magalona'nın benzersiz hikâyesini anlatmaya başladığının farkında değildi. Seyirciler, saçları ve sakalları kızıl renkli, pantolonu yırtık ve boynunda bir yara izi olan adamın sahne aldığını gördüler:

"Cesaretinizi kaybetmeyin kardeşlerim, umutsuzluğa düşmeyin. Siz bulutların ardında gizlenen bir hayalet öyle karar verdiği için değil, toplum kötücül olduğu için çürüyorsunuz. Bu haldesiniz çünkü yemek yemiyorsunuz, ne doktora gidebiliyor ne de ilaç satın alabiliyorsunuz, çünkü kimse sizinle ilgilenmiyor, çünkü siz yoksulsunuz. Sizin hastalığınızın ismi adaletsizlik, istismar, sömürü. Boyun eğmeyin kardeşlerim. Kara bahtınızın derinliklerinden başkaldırın, tıpkı Canudos'taki kardeşleriniz gibi. Toprakları, evleri işgal edin, sizin gençliğinizi gasp edenlerin, sizden sağlığınızı, insanlığınızı çalanların malını mülkünü gasp edin..."

Sakallı Kadın devam etmesine izin vermedi. Öfkeden deliye dönmüş bir halde onu azarlayarak silkeledi:

"Aptal! Aptal! Kimse seni anlamıyor! Onları kederlendiriyorsun, onları sıkıyorsun, bize yemek vermeyecekler! Kafalarına dokun, onlara geleceklerini söyle, onları neşelendirecek bir şeyler anlat!"

KÜÇÜK SOFU, gözleri hâlâ kapalıyken horozun ötüşünü işitti ve düşündü: "İyi İsa'ya övgüler olsun." Yerinden kıpırdamadan dua etti ve Baba'dan günlük işler

için güç bahşetmesini diledi. Zayıf bedeni yoğun faaliyet temposunu kaldırmakta zorlanıyordu; yeni gelen hacıların sayısındaki artış sebebiyle son günlerde başının döndüğü oluyordu. Geceleri Santo Antônio Şapeli'ndeki sunağın arkasında duran ot dolu şiltenin üzerine kendini bıraktığında, kemiklerinin ve adalelerinin ağrısı uyumasını engelliyordu; bazen uyku onu bu gizli işkenceden kurtarmadan önce saatlerce dişleri sıkılı kalıyordu. Çünkü Küçük Sofu fiziksel olarak zayıf olsa da öylesine güçlü bir ruhu vardı ki, Vaiz'den sonra en üst düzey manevi görevleri üstlendiği bu şehirde, bedeninin güçsüzlüğünü kimse fark etmiyordu.

Gözlerini açtı. Horoz bir kez daha ötmüştü ve şafağın aydınlığı tavan penceresinden giriyordu. Maria Quadrado ve koronun dindarlarının sayısız defa yamadığı tunikle uyuyordu. Ayağına sandaletlerini geçirdi, göğsünde taşıdığı muskasını ve İsa tasvirini öptü, Pombal'de henüz bir çocukken Vaiz'in taktığı, belindeki paslı dikenli teli düzeltti. Şilteyi rulo yapıp kaldırdı ve kilisenin girişinde uyuyan şapel sorumlusunu uyandırmaya gitti. Bu kişi Chorrochó'lu bir ihtiyardı ve gözlerini açar açmaz mırıldandı: "İsa Efendimize övgüler olsun." "Övgüler olsun," diye cevap verdi Küçük Sofu. Her sabah Baba'ya ıstırap adağı sunmak için kullandığı kırbacı ona uzattı. İhtiyar kırbacı aldı –Küçük Sofu önünde diz çökmüştü– ve onun sırtını var gücüyle on defa kırbaçladı. Küçük Sofu gıkını bile çıkarmadı. Ardından bir kez daha istavroz çıkardılar. Günlük ödevler işte bu şekilde başlıyordu.

Şapel sorumlusu sunağın temizliğini yapmaya koyulurken, Küçük Sofu kapıya doğru gitti. Oraya yaklaştığında Belo Monte'ye gece gelmiş olan ve o orada kalmaya layık olup olmadıklarına karar verene kadar Katolik Muhafızlar'ın gözetimi altında tutulan hacıların gürültüsünü işitti. İyi bir Hıristiyanı reddederek ya da varlığı

Vaiz'e zarar verecek olan birini kabul ederek yanlış yapma korkusu yüreğini sıkıştırıyordu ve Baba'dan en büyük endişeyle yardım istediği görev buydu. Kapıyı açınca bir uğultu duydu ve kapının önünde bekleyen onlarca insan gördü. Onların arasında, kollarındaki ya da başlarındaki mavi bezleri ve karabinalarıyla Katolik Muhafızlar'ın mensupları da bulunuyordu ve koro halinde onu selamladılar: "İyi İsa'ya övgüler olsun." "Övgüler olsun," diye mırıldandı Küçük Sofu. Hacılar istavroz çıkarıyorlardı ve sakat ya da hasta olmayanlar ayağa kalkmıştı. Gözlerinde açlık ve mutluluk vardı. Küçük Sofu en az elli kişi olduklarını hesapladı.

"Baba'nın ve İyi İsa'nın toprağı Belo Monte'ye hoş geldiniz," dedi. "Vaiz çağrıyı duyarak gelenlerden iki şey istiyor: iman ve hakikat. İnançsız olan ya da yalan söyleyen hiç kimse Tanrı'nın bu toprağında barınamayacak."

Katolik Muhafızlar'a onları içeri göndermeye başlamalarını söyledi. Eskiden her hacıyla baş başa sohbet ediyordu ama şimdi bu işi gruplar halinde yapmak zorundaydı. Vaiz kimsenin ona yardım etmesini istemiyordu. Görevini paylaşmak için ona her yalvardığında, "Sen kapısın, Küçük Sofu," diye cevap veriyordu.

İçeri kör bir adamı, onun kızını, damadını ve iki torununu aldılar. Querará'dan geliyorlardı ve yolculukları bir ay sürmüştü. Yolda damadın annesi ve çiftin ikiz çocukları ölmüştü. Onları Hıristiyanlık kurallarına uygun olarak mı gömmüşlerdi? Evet, tabutların içinde ve cenaze dualarıyla. Gözkapakları yapışık ihtiyar yolculuktan bahsederken Küçük Sofu onları inceledi. Birbirlerine bağlı ve büyüklerin saygı gördüğü bir aile olduklarını düşündü, çünkü kör konuşurken diğer dördü hiç sözünü kesmeden onu dinliyor, dediklerini onaylıyorlardı. Beşinin suratından da açlık ve fiziksel ıstırabın verdiği o yorgunluk ile Belo Monte'ye ayak basan hacıların ruhunu

saran neşenin karışımı yansıyordu. Meleğin dokunuşunu hisseden Küçük Sofu onların Canudos'a kabul edilmesine karar verdi. Ama içlerinde deccale hizmet eden olup olmadığını sormayı da ihmal etmedi. Onlardan cumhuriyetçi olmadıklarına, imparatorun kovulmasını ve Kilise'yle devletin birbirinden ayrılmasını, resmî nikâhı, yeni ağırlık ve ölçü birimlerini, nüfus sayımındaki soruları kabul etmediklerine dair yemin aldıktan sonra onlara sarıldı ve Katolik Muhafızlar'dan biriyle birlikte Antônio Vilanova'nın yerine yolladı. Kadın kapının orada körün kulağına bir şeyler fısıldadı. Beriki ürkerek, Vaiz İyi İsa'yı ne zaman göreceklerini sordu. Onun cevabını beklerken ailede o kadar büyük bir heyecan vardı ki, Küçük Sofu onların "seçilmiş insanlar" olduğunu düşündü. Onu bu akşam tapınakta göreceklerdi; vaaz vermesini ve Baba'nın onların sürüye katılmalarından ötürü mutlu olduğunu söylemesini dinleyeceklerdi. Onların mutluluktan kendilerinden geçmiş bir halde gidişlerini izledi. Yok oluşa mahkûm bu dünyada sevabın varlığı arındırıcıydı. Bu sakinler – Küçük Sofu bunu biliyordu– üç ölülerini de çektikleri acıları da çoktan unutmuşlardı ve hayatın yaşamaya değer olduğunu hissediyorlardı. Şimdi Antônio Vilanova onları defterine kaydedecek, körü bir sağlık evine, kadını Sardelinha'lara yardım etmeye, kocayla çocukları ise su taşıyıcı olarak çalışmaya gönderecekti.

Küçük Sofu diğer çifti dinlerken –kadının ellerinin arasında bezle sarmalanmış bir şey vardı– Antônio Vilanova'yı düşündü. İnançlı bir adamdı, bir seçilmişti, Baba'nın bir kuzusu. O ve kardeşi bilgili kişilerdi, çeşitli işler kurmuş ve paralar kazanmışlardı; hayatlarını pekâlâ servet yapmaya ve evlerin, arazilerin, hizmetçilerin sahibi olmaya adayabilirlerdi. Ama onlar yoksul kardeşleriyle Tanrı hizmetkârlığını paylaşmayı tercih etmişlerdi. Burada Antônio Vilanova gibi, bilgeliği bir sürü sorunu

çözen birinin bulunması Baba'nın bir lütfu değil miydi? Mesela daha yeni su dağıtımını organize etmişti. Su, Vassa Barris'ten ve Fazenda Velha'daki kuyulardan getirilip bedava dağıtılıyordu. Su taşıyıcılar yeni gelen hacılardan oluşuyordu, böylece yavaş yavaş birbirlerini tanıyor ve Vaiz'e, İyi İsa'ya ve kendilerine yemek verenlere faydalı olduklarını hissediyorlardı.

Küçük Sofu adamın zor anlaşılır sözlerinden, kollarındaki şeyin yeni doğmuş ve dün Canabrava Dağları'nı inerken ölmüş bir bebek olduğunu anladı. Kumaş parçasını kaldırıp ona baktı: Ceset katılaşmış ve parşömen rengini almıştı. Kadına, kızının dünya üzerinde şeytandan arınmış yegâne toprak parçası üzerinde ölmüş olmasının göklerin bir ihsanı olduğunu açıkladı. Onu vaftiz etmemişlerdi, bu işi ona Maria Eufrasia ismini vererek ve bu küçük ruhu cennetine alması için Tanrı'ya dua ederek Küçük Sofu yaptı. Çiftin yeminlerini aldıktan sonra bebeklerinin toprağa verilmesi için onları Antônio Vilanova'nın yerine gönderdi. Tahta sıkıntısından ötürü cenazelerin gömülmesi Belo Monte'de bir soruna dönüşmüştü. Ürperdiğini hissetti. En korktuğu şey, bedeninin herhangi bir şeye sarılmadan bir mezara konmasıydı.

O, yeni hacıları sorguya çekerken Kutsal Koro'nun dindarlarından birkaçı şapeli derleyip toplamaya geldiler ve Alejandrinha Correa ona toprak bir tasın içinde Maria Quadrado'nun yaptığı yemeği getirdi: "Bu sadece senin yemen için," dedi. Çünkü İnsanların Anası onun yemeklerini açlara ikram ettiğini biliyordu. Hacıları dinlerken Küçük Sofu açlık ya da susuzluk çekmemesi için kendisine yeterince ruh gücü vermiş olmasından ötürü Tanrı'ya şükretti. Birkaç yudum, birkaç lokma ona yetiyordu; çöldeki hac yürüyüşü sırasında bile yiyecek yokluğu yüzünden diğer kardeşleri gibi işkence çekmemişti. İşte bu yüzden, Vaiz'den sonra İyi İsa için en çok oruç tutan

oydu. Alejandrinha Correa ayrıca Başkeşiş João, Koca João ve Antônio Vilanova'nın onu Mabet'te beklediklerini söyledi.

Daha iki saat boyunca hacıları sorguladı ve sadece Pedrinhas'lı bir tahıl tüccarının kalmasına izin vermedi çünkü adam zamanında vergi tahsildarlığı yapmıştı. Küçük Sofu eski askerleri, ordunun iz sürücülerini ve tedarikçilerini reddetmiyordu. Ama vergi tahsildarları ölümle tehdit edilerek hemen gönderilmeli ve asla geri gelmemeliydiler. Onlar yoksulun canına okumuş, mahsulüne el koymuş, hayvanlarını gasp etmiş, iflah olmaz bir açgözlülükle davranmışlardı: Onlar meyveyi çürüten kurtçuk olabilirlerdi. Küçük Sofu Pedrinhas'lı adama göklerin merhametini kazanmak için İt'e karşı oradan uzaklarda ve kendi başına savaşması gerektiğini açıkladı. Şapelin önündeki hacılara beklemelerini söyledikten sonra Mabet'e yöneldi. Vakit öğlene doğru geliyor ve güneş ışını taşlardan yansıyordu. Birçok kişi yolunu kesip onu durdurmaya çalıştı ama hareketleriyle onlara acelesi olduğunu anlattı. Katolik Muhafızlar ona eskortluk yapıyordu. İlk başta karşı çıkmıştı ama şimdi bunun gerekli olduğunu anlıyordu. Bu kardeşler olmasa, talepleri ve sorularıyla yolunu kesen insanlar yüzünden şapelle Mabet arasındaki birkaç metreyi kat etmesi saatler sürebilirdi. Bu sabahki hacıların arasında Alagoas ve Ceará'dan gelenler olduğunu düşünüyordu. Bu olağanüstü bir şey değil miydi? Mabet'in etrafındaki kalabalık –her yaştan insanlar kafalarını, günün herhangi bir saatinde Vaiz'in çıkacağı tahta kapıcığa doğru çevirmişlerdi– o kadar yoğundu ki, o ve dört Katolik Muhafız kapıya kadar ulaşamadılar. Bunun üzerine mavi bezlerini salladılar ve Mabet'i koruyan arkadaşları Küçük Sofu'nun geçmesi için bir yol açtılar. Bedenlerin arasındaki o daracık geçitte iki büklüm ilerlerken, Katolik Muhafızlar olmasa ka-

osun Belo Monte'yi ele geçireceğini düşündü: O zaman burası İt'in gireceği bir kapı olacaktı.

"İsa Efendimize övgüler olsun," dedi ve, "Övgüler olsun," cevabını işitti. Vaiz'in etrafına yaydığı huzuru hissetti. Dışarının gürültüsü de burada insana müzik gibi geliyordu.

"Seni beklettiğim için utanıyorum, baba," diye mırıldandı. "Her geçen gün daha çok hacı geliyor ve onların hepsiyle konuşmakta hatta yüzlerini hatırlamakta zorlanıyorum."

"Hepsinin kurtarılmaya hakkı var," dedi Vaiz. "Onlar adına mutlu ol."

"Onların her geçen gün daha fazla olduklarını görünce yüreğim mutlulukla doluyor," dedi Küçük Sofu. "Benim kızgınlığım kendime, onları yeterince tanıma imkânım olmuyor."

Yere, karabinaları dizlerinin üzerinde duran Başkeşiş João ile Koca João'nun arasına oturdu. Antônio Vilanova'nın yanı sıra, üzerindeki toz toprağa bakılırsa herhalde bir yolculuktan daha yeni dönmüş olan kardeşi Honório da oradaydı. Maria Quadrado bir bardak su uzattı ve Küçük Sofu suyu, tadını çıkararak içti. Döşeğinde oturan Vaiz üzerinde mor tuniğiyle dimdik duruyordu, ayaklarının dibindeyse, elinde defteri ve kalemi, kocaman kafasını azizin dizlerine dayamış olan Natuba'lı Leão vardı. Azizin eli onun koyu renkli dolaşık saçlarının arasına gömülmüştü. Koronun dindarları sessiz ve hareketsiz bir şekilde duvarın önüne çömelmişlerdi ve küçük beyaz koç bir köşede uyuyordu. "O Vaiz, Üstat, Gonca, Sevilen İnsan," diye düşündü Küçük Sofu bağlılıkla. "Biz onun evlatlarıyız. Biz birer hiçtik ve o bizi havarilere dönüştürdü." Bir mutluluk dalgası hissetti, meleğin yeni bir dokunuşunu.

Başkeşiş João ile Antônio Vilanova arasında bir fikir

ayrılığı olduğunu anladı. Antônio, Başkeşiş João'nun aksine Calumbi'nin yakılmasına karşı olduğunu, eğer Canabrava baronunun çiftliği ortadan kalkarsa bundan en büyük zararı şeytan değil Belo Monte'nin göreceğini, çünkü en iyi tedarik kaynağının orası olduğunu söylüyordu. Birini incitmekten korkuyormuş ya da çok vahim bir şey söylüyormuş gibi, kendini o kadar alçak bir sesle ifade ediyordu ki, ne dediğini duymak için kulak kesilmek gerekiyordu. Antônio Vilanova gibi bir adamın onun karşısında konuşurken hissettiği tedirginliğe bakınca, "Vaiz'in aurasının tartışmasız bir biçimde doğaüstü olduğu anlaşılıyor," diye düşündü Küçük Sofu. Tüccar günlük hayatta tabiatın gücüydü; enerjisi göz kamaştırıyor, fikirleri bulaşıcı bir iknayla ağzından dökülüyordu. O güçlü kükreme, o yorulmak bilmez işçi, o fikir babası, Vaiz'in karşısına geçtiğinde küçük bir çocuğa dönüşüyordu. "Ama bundan ıstırap duymuyor," diye düşündü, "kendini huzurlu hissediyor." Vaazı dinledikten sonra sohbet ederek yürüdüklerinde, bunu ona bizzat kendisi defalarca söylemişti. Antônio, Vaiz hakkındaki her şeyi, onun hac gezilerinin hikâyesini, artık kök salmış olan öğretilerini bilmek istiyordu ve Küçük Sofu ona öğretiyordu. Belo Monte'nin ilk zamanlarını, artık kaybedilmiş olan zaman bolluğunu hasretle düşündü. Eskiden uzun uzun düşünülebiliyor, dua edilebiliyor, sohbetler yapılabiliyordu. O ve tüccar her gün, o zamanlar küçük ve tenha olan köyün bir ucundan diğer ucuna yürüyerek sohbet ediyorlardı. Antônio Vilanova ona kalbini açıyor, Vaiz'in hayatını nasıl değiştirdiğini anlatıyordu. "Aşırı bir telaş içinde yaşıyordum, sinirlerim her an kopacak gibi gergindi ve kafam her an patlayabilirmiş gibi geliyordu. Şimdi, onun yakında olduğunu bilmek daha önce hiç yaşamadığım bir dinginliği hissetmeme yetiyor. O bir huzur kaynağı, Küçük Sofu." Artık böyle sohbet edemiyor-

lardı, her biri kendi yükümlülüklerinin kölesi olmuştu. Baba böyle olmasını istemişti.

Hatıralarına o kadar dalıp gitmişti ki Antônio Vilanova'nın sustuğu ânı fark etmedi. Şimdi, Başkeşiş João ona yanıt veriyordu. Haberler çok kesindi ve onları Pajeú da teyit etmişti: Büyük çiftlik sahiplerine, orduya *capanga*, erzak, rehber, at ve katır yardımında bulunmaları emrini veren Canabrava baronu, deccale hizmet ediyordu ve Calumbí Çiftliği üniformalıların karargâhına dönüşmekteydi. Orası en zengin, en büyük, en iyi depolara sahip ve on ordunun gereksinimini karşılayabilecek bir çiftlikti. Onu yakıp yıkmak, köpeklerin işine yarayabilecek hiçbir şey bırakmamak gerekiyordu, aksi takdirde, geldiklerinde Belo Monte'yi savunmak çok zor olacaktı. Tıpkı Antônio Vilanova gibi onun bakışları da Vaiz'in dudaklarına sabitlendi. Daha fazla tartışmaya gerek yoktu: Calumbí kurtulacak mı yoksa yanacak mı, buna aziz karar verecekti. Aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen –Küçük Sofu onların ters düştüklerini birçok kez görmüştü– kardeşlikleri bundan zarar görmeyecekti. Ancak Vaiz daha ağzını açmadan, Mabet'in kapısı vuruldu. Bunlar silahlı adamlardı ve Cumbe'den geliyorlardı. Başkeşiş João ne haberler getirdiklerini öğrenmeye gitti.

O çıkınca sözü bir kez daha Antônio Vilanova aldı ama bu kez ölüler hakkında konuşmak için. Hacıların akınıyla sayıları artıyordu ve kiliselerin arkasındaki eski mezarlıkta çok fazla yer kalmamıştı. Bu yüzden Canudos ile Cambaio arasındaki Tabolerinho'da bir araziyi temizleyip etrafını çevirerek yeni bir mezarlık oluşturmaları için adamlar görevlendirmişti. Vaiz bunu onaylıyor muydu? Aziz, çok kısa bir onaylama işareti yaptı. Koca João kocaman ellerini oynatarak, kıvırcık saçları terden parlayarak, karmaşık bir şekilde Katolik Muhafızlar'ın dünden beri, Vassa Barris'in kıyılarından başla-

yıp Fazenda Velha'ya kadar uzanan çift duvarlı bir siper kazdıklarını anlattığı sırada, Başkeşiş João geri döndü. Natuba'lı Leão bile, sorgulayan gözleriyle kocaman kafasını kaldırdı.

"Askerler bu sabah erkenden Cumbe'ye varmışlar. Köye girer girmez Peder Joaquim'i aramaya başlamışlar ve görünen o ki boğazını kesmişler."

Küçük Sofu bir hıçkırık duydu ama dönüp bakmadı, onun Alejandrinha Correa'dan geldiğini biliyordu. Hıçkırıklar büyüyüp bütün Mabet'i kaplamasına rağmen diğerleri de bakmadı. Vaiz yerinden kıpırdamamıştı.

"Peder Joaquim için dua edeceğiz," dedi en sonunda şefkatli bir sesle. "O şimdi Baba'nın yanında. Oradan bize yardım etmeyi sürdürecek, bu dünyadakinden daha fazla. Onun için ve bizim için sevinelim. Doğru insan için ölüm bir şenliktir."

Küçük Sofu diz çökerken Cumbe papazına çok imrendi, o artık İt'ten kurtulmuştu, orada yukarıda, sadece İyi İsa için canını feda edenlerin bulunduğu ayrıcalıklı yerdeydi.

RUFINO Cumbe'ye, sakinlere karşı sanki düşman onlarmış gibi davranan iki askerî devriyeyle aynı zamanda giriyor. Evleri arıyorlar, tepki gösterenlere dipçikle vuruyorlar, ateşli silah saklayanlara ölüm vaat eden bir emri duvarlara asıyor ve davul çalarak ilan ediyorlar. Papazı arıyorlar. Rufino'ya en sonunda onun yerini tespit ettikleri, hiç tereddüt etmeden kiliseye girdikleri ve onu ite kaka çıkardıkları anlatılıyor. Cumbe'yi kolaçan edip sirk çalışanlarını sorduktan sonra, bir tuğlacının evinde konaklıyor. Ev sahibi aile, arama taramaları, maruz kaldıkları kötü muameleyi anlatıyor. Ama bütün bunlar onları kiliseye yapılan saygısızlıktan daha az etkiliyor: Kili-

seyi işgal etmek ve Tanrı'nın bir elçisine vurmak! O halde söylenenler doğru olmalı: Bu dinsizler İt'e hizmet ediyorlar.

Rufino yabancının Cumbe'den geçmediğinden emin olarak köyden çıkıyor. Acaba şu anda Canudos'ta mı? Yoksa askerlerin elinde mi? Canudos yolunu kesen Kırsal Muhafızlar'ın bir kontrol noktasında tutsak düşmekten son anda kurtuluyor. Birçoğu onu tanıyor ve diğerlerine onun lehinde konuşuyor; bir süre sonra gitmesine izin veriyorlar. Kuzeye doğru giden bir patikaya sapıyor ve daha yürüyüşün başındayken bir silah sesi duyuyor. Ayaklarının yanından kalkan tozlardan kendisine ateş edildiğini anlıyor. Kendini yere atıyor, sürünüyor ve saldırganlarının yerini belirliyor: İki muhafız bir tümseğin üzerine çömelmişler. Bağırarak karabinayı ve bıçağı onlara doğru fırlatmasını söylüyorlar. Ölü bir noktaya doğru, zikzaklar çizerek hızla koşuyor. Korunaklı yere sağ salim varıyor ve kayaların arkasına saklanarak oradan uzaklaşabiliyor. Ama istikametini kaybediyor ve artık izlenmediğinden emin olduğunda o kadar bitkin ki bir kütük gibi devrilip uyuyor. Güneş ona Canudos'un yönünü gösteriyor. Birkaç yıl öncesine kadar sadece sığır sürülerinin ve yoksul tüccarların kullandığı belli belirsiz patikaya dört bir yandan akın akın hacı grupları geliyor. Hava kararınca hacıların arasında kamp yaparken, Santo Antônio'dan gelen çıbanlı bir ihtiyar adam bir sirk gösterisini hatırladığını söylüyor. Rufino'nun kalp atışları hızlanıyor. Hiç sözünü kesmeden bırakıyor ihtiyar konuşsun ve kısa bir süre sonra onların izini bulduğunu anlıyor.

Santo Antônio'ya karanlıkta varıyor ve Massacará'nın kıyısındaki gölcüklerden birinin yanına oturup havanın aydınlanmasını bekliyor. Sabırsızlık, düşünmesini engelliyor. Günün ilk ışıklarıyla birlikte birbirinin aynı evleri dolaşmaya başlıyor. Evlerin çoğu boş. Karşılaştığı ilk köy

sakini ona gitmesi gereken yeri işaret ediyor. Karanlık ve pis kokan bir yere giriyor ve gözleri alacakaranlığa alışana kadar durup bekliyor. Üzerlerinde çizgiler, resimler ve bir İsa Kalbi bulunan duvarlar yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Mobilya, çerçeve, hatta bir gaz lambası bile yok, ama evde oturanların giderken yanlarında götürdükleri o şeylerin hatırası hâlâ duruyor sanki.

Kadın yerde yatıyor ve onu görünce doğruluyor. Etrafında rengârenk kumaşlar, bir hasır sepet ve bir mangal var. Eteğinde duran şeyin ne olduğunu anlaması zaman alıyor. Evet, bu bir yılanın kafası. İz sürücü şimdi kadının yüzünü karartan tüyleri ve kollarını görüyor. Onunla duvarın arasında, vücudunun yarısını ve ayaklarını gördüğü birisi yatıyor. Sakallı Kadın'ın gözlerine sinmiş kederi fark ediyor. Ona doğru eğilip saygılı bir hareketle sirki soruyor. Kadın onu görmeden bakmaya devam ediyor ve en sonunda kederli bir şekilde kobrayı ona uzatarak yiyebileceğini söylüyor. Yanına çömelen Rufino yemeğini elinden almak gibi bir niyetinin olmadığını, sadece bir şey öğrenmek istediğini ona açıklıyor. Sakallı Kadın ölüden bahsediyor. Bir süredir can çekiştiğini ve bir gece önce öldüğünü söylüyor. Rufino onu onaylayarak dinliyor. Kadın kendini suçluyor, vicdan azabı duyuyor, belki de İdília'yı daha önce öldürüp ona yedirmeliydi. Eğer bunu yapsaydı onu kurtaracak mıydı? Bizzat kadın, hayır diye cevap veriyor. Kobra ve ölü sirkin başlangıcından beri onunla hayatı paylaşıyorlardı. Belleği Rufino'nun gözünün önüne Çingene'nin, Dev Pedrín'in ve çocukluğunda Calumbí'de izlediği diğer sanatçıların imgelerini getiriyor. Kadın, eğer tabutta gömülmezlerse ölülerin cehenneme gittiklerini duymuş ve bu ona ıstırap veriyor. Rufino ona arkadaşı için bir tabut yapmayı ve bir mezar kazmayı öneriyor. Kadın ona dobra dobra karşılığında ne istediğini soruyor. Rufino –sesi titreyerek– ona söylüyor. Yabancı mı? diye

tekrarlıyor Sakallı Kadın. Galileo Gall mi? Evet, o. Köyden çıktıkları sırada bazı atlı adamlar gelip onu götürdüler. Ve yeniden ölüden bahsetmeye başlıyor, onu sürükleyemezdi, bu ona acı veriyordu, bu yüzden kalıp ona bakmayı tercih etmişti. O adamlar asker miydi? Kırsal Muhafızlar mıydı? Eşkıya mı? Bilmiyor. Ipupiará'da saçını kesenler miydi? Hayır, onlar değildi. Onu mu arıyorlardı? Evet, sirk ekibine hiç ilişmemişlerdi. Canudos'a doğru mu gitmişlerdi? Bunu da bilmiyordu.

Rufino pencere tahtalarını rengârenk kumaşlarla birbirine bağlamak suretiyle yaptığı derme çatma tabuta yerleştirdiği ölüyü sırtlayarak, peşinde Sakallı Kadın'la birlikte evden çıkıyor. Bazı sakinler mezarlığa kadar onların önünden gidiyor ve mezarı kazmak için ödünç kürek veriyorlar. Rufino bir çukur açıyor, sonra onu kapatıyor ve Sakallı Kadın dua ederken orada kalıyor. Eve döndüklerinde, Sakallı Kadın ona içtenlikle teşekkür ediyor. Bakışları boşlukta kaybolup giden Rufino, ona soruyor: Kadını da mı götürdüler? Sakallı Kadın gözkapaklarını indirip kaldırıyor. Sen Rufino'sun, diyor. Adam onaylıyor. Kadın, Rufino'nun ortaya çıkacağını Jurema'nın bildiğini söylüyor. Onu da mı götürdüler? Hayır, o Cüce'yle birlikte Canudos'a doğru gitti. Bir grup hasta ve sağlıklı insan onların konuşmalarını dinleyip oyalanıyor. Rufino'nun birden hissettiği yorgunluk onu sendeletiyor. Ona kalacak yer öneriyorlar ve Rufino, Sakallı Kadın'ın işgal ettiği evde uyumayı kabul ediyor. Geceye kadar uyuyor. Uyandığında, Sakallı Kadın ve bir çift, ona içinde yoğun bir sıvı bulunan bir tas uzatıyor. Onlarla savaşın ve dünyanın çalkantıları üzerine sohbet ediyor. Çift gittikten sonra Sakallı Kadın'a Galileo ve Jurema hakkında sorular yöneltiyor. Kadın ona bildiği her şeyi anlatıyor ve Canudos'a gideceğini söylüyor. Kurdun ağzına girmekten korkmuyor mu? Yalnız kalmaktan daha çok

korkuyor: Orada belki Cüce'yi bulur ve birbirlerine arkadaşlık ederler.

Ertesi sabah vedalaşıyorlar. İz sürücü batıya doğru gidiyor, çünkü köy sakinleri *capanga*'ların o istikamete gittiğinden eminler. Ağaççıkların, dikenlerin ve çalıların arasında yürüyor ve öğlene doğru *caatinga* bölgesini kolaçan eden bir keşif devriyesinden kurtuluyor. Sık sık durup izleri inceliyor. O gün hiçbir hayvan yakalayamıyor ve sadece otları çiğnemekle yetiniyor. Geceyi Riacho de Varginha'da geçiriyor. Tam yeniden yola koyulacağı sırada, herkesin ağzındaki Kelle Uçuran'ın ordusunu fark ediyor. Toz bulutunun içinde parıldayan süngüleri görüyor, patikada giden top arabalarının gıcırtısını işitiyor. Yeniden tempolu yürüyüşüne dönüyor ama hava kararana kadar Zélia'ya girmiyor. Sakinler ona askerlerin yanı sıra, Pajeú'nun *jagunço*'larının da oradan geçtiğini anlatıyorlar. Kimse Gall gibi birisinin de aralarında bulunduğu bir *capanga* grubunu hatırlamıyor. Rufino tahta düdüklerin aralıklı olarak bütün gece devam edecek olan, uzaklardaki ötüşünü duyuyor.

Zélia ile Monte Santo arasındaki arazi düz, çorak ve diken kaplı, ayrıca patikaya da rastlanmıyor. Rufino her an bir devriyeyle karşılaşma korkusuyla ilerliyor. Kısa bir süre sonra yalnız olmadığı hissine kapılıyor. Etrafına bakınıyor, *caatinga*'yı araştırıyor, gidip geliyor, hiçbir şey bulamıyor. Buna karşılık, bir süre sonra, artık hiçbir kuşkusu kalmıyor: Birden çok kişi tarafından gözetlendiğinden emin. Onları atlatmaya çalışıyor, istikametini değiştiriyor, gizleniyor, koşuyor ama boşuna: Bunlar işlerini bilen iz sürücüler ve görünmez bir şekilde daima yakın takipteler. Kaderine razı olup artık hiçbir önlem almadan ve gelip öldürmelerini bekleyerek yürümeye devam ediyor. Çok geçmeden bir keçi sürüsünün sesini duyuyor. En sonunda gözüne bir şey ilişiyor. Silahlı adamlar-

dan önce kamburu çıkık, gözleri kayık, albino bir genç kızı fark ediyor. Giysilerinin yırtıklarının arasından tenindeki morluklar seçiliyor. Bir avuç çıngırak ve bir tahta düdükle, çobanların sürüyü yönlendirmek için kullandıkları bu nesnelerle oyalanıyor. Yaklaşık yirmi adam ona bir şey söylemeden kıza yaklaşmasına izin veriyorlar. Görünümleri *cangaceiro*'dan ziyade köylüye benziyor ama palalar, karabinalar, mermi şeritleri, bıçaklar ve içi barut dolu boynuzlarla silahlanmış durumdalar. Rufino geldiği sırada, içlerinden biri onu ürkütmemek için gülümseyerek genç kıza yaklaşıyor. Beriki gözlerini kocaman açıyor ve kıpırdamadan duruyor. Adam, hareketleriyle onu sakinleştirmeyi sürdürerek çıngırakları ve düdüğü elinden alıp arkadaşlarının yanına dönüyor. Rufino adamların hepsinin boynunda çıngırakların ve düdüklerin asılı olduğunu görüyor.

Daire şeklinde aralıklarla oturmuş, bölüştürülen bir şeyi yiyorlar. Onun gelişine, sanki onu bekliyormuşçasına en ufak bir önem vermiş gibi görünmüyorlar. İz sürücü elini hasır şapkasına götürüp selam veriyor: "Merhaba." Bazıları yemeye devam ediyor, bazıları başını sallıyor ve birisi dolu ağzıyla mırıldanıyor: "İyi İsa'ya övgüler olsun," diyor melez, güçlü kuvvetli, sarımtırak tenli ve yüzünde onu neredeyse burnundan mahrum bırakmış bir yara izi olan adam. "Bu Pajeú," diye düşünüyor Rufino. "Beni öldürecek." Onurunu lekeleyen adamın suratına elini koyamadan öleceği için üzüntü hissediyor. Pajeú onu sorgulamaya başlıyor. Bir antipati sergilemeden, hatta ondan silahlarını bile istemeden: Nereden geliyor, kimin için çalışıyor, nereye gidiyor, ne gördü, diye soruyor. Rufino hiç tereddütsüz hepsine cevap veriyor ve sadece yeni bir soru, sözünü böldüğü zaman susuyor. Diğerleri yemeye devam ediyor; sadece Rufino aradığı şeyin ne olduğunu ve onu neden aradığını söylediğinde yüzler ona dönüp başın-

dan ayaklarına kadar onu inceliyorlar. Pajeú, çelişkin bir cevap verip vermeyeceğini görmek için, *cangaceiro*'ları takip eden gezici birliklere kaç kez rehberlik yaptığını ona birkaç kez tekrar ettiriyor. Ama başından itibaren doğruyu söylemeye karar vermiş olan Rufino hiç şaşırmıyor. O gezici birliklerden birinin Pajeú'yu takip ettiğini biliyor muydu? Evet, biliyordu. Bunun üzerine eski eşkıya, Haydut Avcısı Yüzbaşı Geraldo Macedo'nun o gezici birliğini hatırladığını, zira onun elinden kurtulmakta çok zorlandığını söylüyor. "İyi iz sürücüsün," diyor. "Öyleyim," diye cevap veriyor Rufino. "Ama seninkiler en iyisi. Ben onlardan kurtulamadım." Arada sırada ağaçların arasından fırlayan bir figür sinsice gelip söylemesi gerekeni Pajeú'ya iletiktikten sonra aynı hayaletimsi sessizlikle gidiyor. Sabırsızlanmadan, kaderinin ne olacağını sormadan, Rufino onların yemeklerini bitirmelerini seyrediyor. *Jagunço*'lar ayağa kalkıyor, yaktıkları ateşin küllerini toprağa gömüyor ve oradaki varlıklarının izlerini *icó* ağacı dallarıyla siliyorlar. Pajeú ona bakıyor. "Kendini kurtarmak istemez misin?" diye soruyor. "Önce onurumu kurtarmak zorundayım," diye cevap veriyor Rufino. Kimse gülmüyor. Pajeú birkaç saniye tereddüt ettikten sonra, "Aradığın yabancıyı Calumbí'ye, Canabrava baronunun çiftliğine götürdüler," diye dişlerinin arasından mırıldanıyor. Hemen ardından adamlarıyla birlikte oradan ayrılıyor. Rufino'nun gözü, yerde oturan albino genç kıza ve bir İspanyol eriği ağacının dalları üzerinde ihtiyarlar gibi gırtlaklarını temizlemekte olan iki kara akbabaya takılıyor.

Oradan hemen uzaklaşıyor ama daha yarım saat bile geçmeden tüm bedeni felç olmuş gibi hissediyor, üzerine çöken yorgunluk onu bulunduğu yere deviriyor. Yüzü, boynu ve kolları ısırıklarla dolu olarak uyanıyor. Queimadas'tan beri ilk kez acı bir hüsran hissediyor, bütün bunların boş olduğu duygusuna kapılıyor. Yürüyüşü-

ne aksi yöne doğru tekrar başlıyor. Ama şimdi, yürümeyi öğrendiğinden beri defalarca kat ettiği, hangi yolların kestirme olduğunu, suyun nerede bulunacağını ve tuzak kurmak için neresinin daha iyi olduğunu bildiği bir bölgeden geçmesine rağmen, gün ona hiç bitmeyecekmiş gibi geliyor ve sürekli moral bozukluğuyla mücadele etmesi gerekiyor. Kafasına o akşam dank eden bir düşünce tekrar tekrar geri geliyor: Toprak incecik bir tabaka ve her an ikiye yarılıp onu yutabilir. Monte Santo'yu sessizce geçiyor ve ondan sonra Calumbí'ye varmak için önünde on saatten az bir yolculuk kalıyor. Bütün gece hiç durmadı ve bazen koştuğu da oldu. İçinde doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği çiftliğin topraklarını geçerken ekili alanların acınası halini, etraftaki insanların azlığını ve genele yayılmış yıkımı fark etmiyor. Karşılaştığı bazı ırgatlar onu selamlıyor ama o, ne selamlara karşılık veriyor ne de sorularını cevaplıyor. Kimse onun geçişini engellemiyor ama bazıları onu uzaktan takip ediyor.

Büyük evi çevreleyen toprak sette ahırlar, depolar ve hizmetçi barınakları arasında mekik dokuyan ırgatların yanı sıra, emperyal palmiyeler ile demirhindi ağaçlarının altında bekleyen silahlı adamlar da var. Sigara içip sohbet ediyorlar. Pencerelerin panjurları kapalı. Rufino *capanga*'ların davranışlarına dikkat kesilerek yavaşça ilerliyor. Herhangi bir komut vermeden, tek söz söylemeden adamlar yolunu kesiyorlar. Onlarla Rufino arasında bağırma çağırma, tehdit, hatta bir diyalog bile yaşanmıyor. İz sürücü onların yanına ulaştığında kollarından tutuyorlar. Ona ne vuruyorlar ne de karabinasını, palasını, bıçağını alıyorlar, sertlikten kaçınıyorlar. Sadece ilerlemesini engellemekle yetiniyorlar. Aynı zamanda sırtını sıvazlıyor, onu selamlıyor, inat etmemesi, durumu anlaması yönünde tavsiyelerde bulunuyorlar. İz sürücünün yüzü ter içinde. O da onlara vurmuyor ama ellerin-

den kurtulmaya çalışıyor. İkisinden kurtulup ileriye bir adım attığında önüne iki kişi daha çıkıp onu gerilemeye zorluyor. Bu şekilde çekme, bırakma bir süre devam ediyor. En sonunda Rufino zorlamayı bırakıyor ve başını önüne eğiyor. Adamlar da onu bırakıyorlar. İki katlı evin cephesine, kiremit çatıya, baronun çalışma odasına ait olan pencereye bakıyor. Bir adım atmaya yelteniyor ve insan bariyeri hemen o an tekrar oluşuyor. Büyük evin kapısı açılıyor ve tanıdığı biri çıkıyor: Bu, kâhya Aristarco, *capanga*'ların başı.

"Eğer onu görmek istiyorsan, baron seni hemen kabul edecek," diyor dostça bir tonda.

Rufino'nun göğsü kalkıp iniyor:

"Yabancıyı bana teslim edecek mi?"

Aristarco başını olumsuz anlamda sallıyor:

"Onu orduya teslim edecek. Ordu senin intikamını alacak."

"O herif benim," diye mırıldanıyor Rufino. "Baron bunu biliyor."

"O senin değil, onu sana teslim etmeyecek," diye tekrarlıyor Aristarco. "Bunu sana açıklamasını ister misin?"

Beti benzi atık Rufino, hayır, diyor. Alnındaki ve boynundaki damarlar iyice belirginleşmiş, gözleri kaymış durumda ve terliyor.

"Barona söyle o artık benim vaftiz babam değil," diyor kırılgan bir sesle. "Ötekineyse de ki şimdi onun benden çaldığını öldürmeye gidiyorum."

Tükürüyor, arkasını dönüyor ve geldiği yöne doğru uzaklaşıyor.

ODANIN penceresinden, Canabrava baronu ile Galileo Gall, Rufino'nun gidişini, korumaların ve ırgat-

ların işlerine dönüşünü izlediler. Galileo yıkanıp temizlenmiş, oradan verdikleri kendininkilerden daha iyi durumda olan tuniği ve pantolonu giymişti. Baron, bir bıçak ve kırbaç koleksiyonunun önünde duran yazı masasına döndü. Önünde dumanı tüten bir fincan kahve vardı, dalgın bakışlarla ondan bir yudum içti. Ardından, nadir bulunan bir tür karşısında büyülenmiş bir entomolog gibi Gall'i incelemeye geri döndü. Aristarco ve *capanga*'ların arasında bitkin ve aç bir halde eve girişini gördüğünden, dahası konuşmasını dinlediğinden beri ona böyle bakıyordu. Galileo ona İngilizce sordu:

"Rufino'yu öldürtür müydünüz? Eğer girmek için ısrarcı olsaydı, eğer arsızlaşsaydı? Evet, bundan eminim, onu öldürtürdünüz."

"Ölüler öldürülmez, Bay Gall," dedi baron. "Rufino bir ölü. Jurema'yı ondan çaldığınızda onu siz öldürdünüz. Eğer onun öldürülmesi emrini verseydim ona bir iyilik yapmış, onu onursuzca yaşama ıstırabından kurtarmış olurdum. Bir *sertão* insanı için bundan daha kötü bir işkence yoktur."

Bir puro kutusu açtı ve içinden bir tane alıp onu yakarken *Jornal de Notícias*'ın bir manşetini gözünün önüne getirdi: "Baronun hizmetkârının rehberliğindeki İngiliz ajanı." Rufino'nun ona rehberlik yapması fikri iyi düşünülmüştü: Onun suç ortaklığının bundan daha iyi bir kanıtı olabilir miydi?

"Anlayamadığım yegâne şey sözde ajanı *sertão*'ya çekmek için Epaminondas'ın neyden faydalandığıydı," dedi sanki uyuşmuşlar gibi parmaklarını oynatarak. "Ellerinin arasına bir idealist koyarak Tanrı'nın onu destekleyeceği aklımın ucundan dahi geçmemişti. Şu idealistler, tuhaf bir tür. Onlardan bir tane bile tanımıyordum, derken birkaç gün arayla iki tanesiyle tanışma fırsatını buldum. Diğer idealist Albay Moreira César. Evet, o da

düşler âleminde yaşıyor. Gerçi onun düşleri sizinkilerle örtüşmüyor ama olsun..."

Dışarıdaki gürültülü hareketlilik sözünü böldü. Pencereye gitti ve demir parmaklığın küçük çerçevelerinin içinden bunun sebebinin Rufino'nun geri gelişi değil, Aristarco ve *capanga*'ların etraflarını sardığı karabinalı dört adam olduğunu gördü. Gall'in, tutsağı mı yoksa konuğu mu olduğunu kendisinin bile bilmediği o adamın, "Bu Pajeú, Canudos'tan," dediğini duydu. Yeni gelenleri inceledi. Üçü sessizce beklerken dördüncü, Aristarco'yla konuşmaktaydı. Kısa boylu, tıknaz, gençliğini geride bırakmış ve sığır derisi gibi teni olan adam bir melezdi. Bir yara izi yüzünü ikiye bölüyordu: Evet, bu Pajeú olabilirdi. Aristarco birçok kez başını onaylayarak salladı ve baron onun eve doğru geldiğini gördü.

"Bugün önemli olaylar günü," diye mırıldandı purosunu emerken.

Aristarco her zamanki sır vermez suratıyla geliyordu ama baron orada gizlenen endişeyi tahmin etti.

"Pajeú," dedi lafı hiç uzatmadan. "Sizinle konuşmak istiyor."

Baron cevap vermek yerine Gall'e döndü:

"Şimdi sizden beni yalnız bırakmanızı rica ediyorum. Sizi akşam yemeği saatinde göreceğim. Biz burada, kırsalda, yemeğimizi erken yeriz. Saat altıda."

Gall çıktıktan sonra kâhyaya döndü ve sadece dördünün mü geldiğini sordu. Hayır, etrafta en az elli *jagunço* vardı. Melezin Pajeú olduğuna emin miydi? Evet, emindi.

"Calumbí'ye saldırırlarsa ne olur?" diye sordu baron. "Direnebilir miyiz?"

"Kendimizi öldürtebiliriz," diye cevap verdi *capanga*, sanki bu cevabı daha önce kendi kendine vermiş gibi. "Adamların birçoğuna artık güvenmiyorum. Onlar da herhangi bir anda Canudos'a gidebilirler."

Baron içini çekti.

"Getir onu," dedi. "Senin de görüşmeye katılmanı istiyorum."

Aristarco çıktı ve kısa bir süre sonra yeni gelenle birlikte geri döndü. Canudos'lu melez adam ev sahibinin bir metre uzağında durup şapkasını başından çıkardı. Baron ifadesi hiç değişmeyen o gözlerde, kösele gibi sertleşmiş o yüz hatlarında, ona atfedilen kötülükleri ve cinayetleri tanımlamaya çalıştı. Mermi, bıçak ya da bir pençenin eseri olabilecek ürkütücü yara izi hayatındaki şiddeti hatırlatıyordu. Geri kalanına bakınca pekâlâ köy sakinlerinden biri zannedilebilirdi. Ama onlar barona baktıklarında genellikle gözlerini kırpıştırır ve yere bakarlar. Oysaki Pajeú hiç ezilmeden gözlerinin içine bakıyordu.

"Sen Pajeú musun?" diye sordu sonunda.

"Evet, oyum," diye onayladı adam. Aristarco bir heykel gibi arkasında duruyordu.

"Bu bölgede kuraklık kadar çok tahribat yaptın," dedi baron. "Soygunların, cinayetlerin ve yağmalarınla."

"Onlar başka zamanlardı," diye cevap verdi Pajeú, hiç gücenmeden, içten bir anlayışla. "Benim hayatımda hesabını vermem gerekecek günahlar var. Ama artık İt'e değil Baba'ya hizmet ediyorum."

Baron bu tonu tanıyordu, Kutsal Misyonlardaki kapüşonlu vaizlerin, Monte Santo'ya gelen gezici aziz bozuntularının, Moreira César'ın, Galileo Gall'in tonuydu bu. "Mutlak özgüvenin tonu," diye düşündü, "asla şüphe etmeyenlerinki." Ve içinde ilk kez Vaiz'i, bir eşkıyayı fanatik bir dindara dönüştürmeye muktedir o şahsı dinlemek için bir merak duydu.

"Buraya neden geldin?"

"Calumbí'yi yakmaya," dedi tonlamasız ses.

"Calumbí'yi yakmaya mı?" Uğradığı şaşkınlık baronun ifadesini, sesini, duruşunu değiştirdi.

"Arındırmaya," dedi melez adam sakince. "O kadar terledikten sonra, bu toprak dinlenmeyi hak ediyor."

Aristarco yerinden kıpırdamamıştı ve özgüvenini yeniden kazanmış olan baron, eski *cangaceiro*'yu, daha sakin zamanlarda bir büyüteç yardımıyla herbaryumunun kuru kelebekleri ve bitkilerine yaptığı gibi, titizlikle inceliyordu. Birden adamın iç dünyasına dalıp dediği şeyin gizli köklerini tanıma arzusu hissetti. Aynı zamanda da Sebastiana'yı bir alev çemberinin ortasında Estela'nın açık renk saçlarını tararken hayal ediyordu. Beti benzi attı.

"Zavallı Vaiz neler yaptığının farkına varmıyor mu?" derken öfkesini frenlemek için büyük gayret harcıyordu. "Yakılan çiftliklerin yüzlerce aile için açlık ve ölüm anlamına geldiğini görmüyor mu? Bu deliliklerin Bahia'ya savaşı getirdiğini fark etmiyor mu?"

"Bu İncil'de yazılı," diye açıkladı Pajeú hiç istifini bozmadan. "Cumhuriyet ve Kelle Uçuran gelecek, bir afet yaşanacak. Ama yoksullar Belo Monte sayesinde kurtulacaklar."

"Sen İncil'i okudun mu?" diye mırıldanarak sordu baron.

"O okudu," dedi melez. "Siz ve aileniz gidebilirsiniz. Kelle Uçuran buradaydı ve sizden rehberler ve iz sürücüler götürdü. Calumbí lanetlendi, İt'in tarafında yer aldı."

"Çiftliği yakıp yıkmana izin vermeyeceğim," dedi baron. Bunu sadece kendim için değil burası sayesinde yaşamını idame ettiren yüzlerce insan için yapacağım."

"İyi İsa onlarla sizden daha iyi ilgilenecek," dedi Pajeú. İncitici olmak istemediği çok açıktı, saygılı davranmak için çaba harcıyor, baronun en bariz gerçekleri anlamaktan âciz olması karşısında şaşırmış görünüyordu. "Siz buradan ayrıldıktan sonra hepsi Belo Monte'ye gidecekler."

"O zamana kadar Moreira César orayı yerle bir edecek," dedi baron. "Av tüfekleri ve bıçakların bir orduya direnebilmek için yeterli olmadığını anlamıyor musun?"

Hayır, asla anlamayacaktı. Moreira César ya da Gall gibi onunla da mantıklı bir tartışma yapmaya çalışmak boşunaydı. Baron bir ürperti hissetti; sanki dünya aklını yitirmişti ve yaşamı artık sadece kör, akıldışı inanışlar yönetecekti.

"Size onca yiyecek, hayvan, tahıl göndermenin karşılığı bu mu olacaktı?" diye sordu. "Antônio Vilanova'yla yapılan anlaşmaya göre siz Calumbí'ye dokunmayacak ve insanlarımı rahatsız etmeyecektiniz. Vaiz sözünü böyle mi tutuyor?"

"O, Baba'ya itaat etmek zorunda," diye açıkladı Pajeú.

"Yani sana evimi yıkmamı Tanrı mı emretti?" diye sordu baron.

"Baba," diye hemen düzeltti melez adam, çok vahim bir hatadan kaçınmak istercesine. "Vaiz size ve ailenize bir zarar gelmesini istemiyor. İsteyen herkes sizinle birlikte gidebilir."

"Çok naziksin," diye alaycı bir cevap verdi baron. "Bu evi yakmana izin vermeyeceğim. Buradan gitmeyeceğim."

Melezin gözlerine bir karanlık indi ve yüzündeki yara izi gerildi.

"Eğer gitmezseniz size saldırmak ve kurtulabilecek insanları öldürmek zorunda kalacağım," dedi üzgün bir tonda. "Sizi ve ailenizi öldürmek zorunda kalacağım. Bu ölümlerin günahının ruhumun üzerine kalmasını istemiyorum. Ayrıca, doğru dürüst bir çarpışma da olmayacak," derken eliyle arkasını işaret etti. "İsterseniz Aristarco'ya sorun."

Sakinleştirici bir yanıt için yalvaran bakışıyla bekledi.

"Bana bir hafta süre verir misin?" diye mırıldandı baron en sonunda. "Böyle bir anda gidemem..."

"Bir gün," diye onun sözünü kesti Pajeú. "İstediğiniz her şeyi götürebilirsiniz. Daha fazla bekleyemem. İt, Belo Monte'ye doğru ilerliyor ve geldiğinde benim de orada olmam gerekecek," dedikten sonra şapkasını taktı, yarım dönüş yaptı ve peşinde Aristarco'yla birlikte eşikten geçerken vedalaşmak için ekledi: "İyi İsa'ya övgüler olsun."

Baron purosunun söndüğünü fark etti. Külünü silkeledikten sonra tekrar yaktı ve bir nefes çekerken süre dolmadan önce Moreira César'dan yardım isteme imkânının olmadığını hesapladı. Bunun üzerine kaderci bir tavırla (netice itibarıyla o da bir *sertão* insanıydı) yaşamlarıyla öylesine iç içe olan bu evin ve bu toprakların yok oluşunu Estela'nın nasıl karşılayacağını kendine sordu.

Yarım saat sonra yemek odasındaydı ve sağında Estela, solundaysa Galileo Gall'le yüksek sırtlı "Avusturyalı" sandalyelerde oturuyorlardı. Hava henüz kararmamıştı ama hizmetçiler lambaları yakmışlardı. Baron, Gall'i inceledi: Yemekleri ağzına uyuşuklukla götürüyordu ve suratında o her zamanki acı çeken ifade vardı. Ona, yürüyüş yaparak bacaklarını açmak isterse dışarı çıkabileceğini söylemişti ama Gall onunla sohbet ettiği zamanlar hariç odasında (Moreira César'ın da kullandığı oda) kalıp yazıyordu. Baron ondan Epaminondas Gonçalves'le görüşmesinden beri yaşanan her şeye dair bir tanıklık metni istemişti. Gall de, "Buna karşılık olarak özgürlüğümü elde edecek miyim?" diye sormuştu.

Baron başını olumsuz anlamda salladı: "Siz düşmanlarıma karşı elimdeki en önemli silahsınız." Devrimci hiçbir şey söylemeden sessiz kalmıştı ve baron şimdi onun bu itirafı yazıyor olabileceğini düşünüyordu. O değilse, gece gündüz karaladığı başka ne olabilirdi ki? Kederinin ortasında içinde bir merak uyandı.

"Bir idealist mi?" diyen Gall'in sesi onu kendine getirdi. "Onca zulüm yaptığı söylenen bir adam mı idealist?"

İskoçyalının hiç belirtmeden çalışma odasında kalmış sohbetlerini sürdürdüğünü anladı.

"Albayın bir idealist olması size tuhaf mı geliyor?" diye İngilizce cevap verdi. "Hiç kuşkusuz öyle. Para pul ya da madalyalar onu ilgilendirmiyor, belki de iktidar bile kendi açısından umurunda değildir. Onu harekete geçirenler soyut şeyler: hastalıklı bir ulusalcılık, teknik ilerlemenin putlaştırılması, sadece ordunun bu ülkeyi kaos ve yolsuzluktan kurtarıp düzeni sağlayabileceğine yönelik inanç. Robespierre tarzı bir idealist..."

Sustu, bir hizmetçi tabakları topluyordu. Dalgın bir şekilde peçetesiyle oynarken etrafını saran her şeyin yarın gece yıkıntı ve küle dönüşeceğini düşünüyordu. Bir an için bir mucize olmasını ve düşmanı Moreira César'ın ordusunun Calumbí'de ortaya çıkıp bu suçu engellemesini arzuladı.

"Birçok idealistte olduğu gibi söz konusu düşlerini gerçeğe dönüştürmek olduğunda, iflah olmaz biri," diye ekledi, hissettiklerinin suratından anlaşılmasını engelliyordu. Karısı ve Gall ona bakıyorlardı. "Mareşal Floriano'ya karşı patlayan federalist isyan sırasında Anhato Miram Kalesi'nde ne yaptığını biliyor musunuz? Yüz seksen beş kişiyi infaz etti. Hepsi teslim olmuştu ama onun için fark etmedi. Zira bir ders vermek istiyordu."

"Boğazlarını kesti," dedi barones. İngilizcesi baron kadar iyi değildi, çok yavaş ve her heceyi korkuyla telaffuz ederek konuşuyordu. "Köylülerin onu nasıl adlandırdıklarını biliyor musunuz? Kelle Uçuran."

Baron kahkahayı bastı; önüne yeni konan tabağa bakıyor ama onu görmüyordu.

"Canudos'taki monarşist ve İngilizsever isyancıların kaderi onun merhametine kaldığında bu idealistin neler

yapacağını düşünün," dedi kasvetli bir tonda. "Onların ne monarşist ne de İngilizsever olduklarını o da çok iyi biliyor ama böylesi, Jakoben davanın işine geldiği için gerçekte ne olduklarının bir önemi kalmıyor. Peki, bütün bunları neden yapıyor? Tabii ki Brezilya'nın iyiliği için. Ve buna tüm kalbiyle inanıyor."

Lokma boğazından zorlukla geçti ve Calumbí'yi yok edecek alevleri düşündü. Onları her şeyi yutarken gördü, onların çıtırdamasını duyar gibi oldu.

"Canudos'un o zavallı iblislerini iyi tanıyorum," derken ellerinin terini hissetti. "Cahiller, batıl inançlılar ve bir şarlatan onları dünyanın sonunun geldiğine inandırabilir. Ama onlar aynı zamanda cesur, dirayetli ve isabetli bir içgüdü duygusuna sahip insanlar. Ne saçma değil mi? Monarşist ve İngilizsever oldukları gerekçesiyle infaz edilecekler, İmparator II. Pedro'yu havarilerden biriyle karıştıran[1], İngiltere'nin nerede olduğuna dair hiçbir fikirleri olmayan ve Kral Don Sebastião'nun onları kurtarmak için denizin dibinden çıkmasını bekleyen zavallılar."

Çatalı tekrar ağzına doğru götürdü ve yuttuğu lokmada is tadı aldı.

"Moreira César entelektüellerden sakınmak gerektiğini söylüyordu," diye ekledi. "Ama idealistlerden daha da çok sakınmalıyız, Bay Gall."

Berikinin sesi baronun kulağına sanki çok uzaktan konuşuyormuş gibi geldi:

"İzin verin Canudos'a gideyim," derken ateşli bir ifadesi vardı, gözleri ışıldıyordu ve iliklerine kadar heyecanlanmış görünüyordu. "İçimde barındırdığım en güzel şey için, inandığım ve mücadele ettiğim şey için ölmek istiyorum. Ömrümün bir sersem gibi sona ermesini iste-

1. Havari Petrus. (Ç.N.)

miyorum. O zavallı iblisler bu toprakların en saygıdeğer şeyini, başkaldıran cefayı temsil ediyorlar. Fikirlerimiz arasındaki uçuruma rağmen siz beni anlayabilirsiniz."

Barones bir işaretiyle hizmetçiye tabakları toplayıp çıkmasını bildirdi.

"Sizin işinize yaramam," diye ekledi Gall. "Belki saf biri olabilirim ama geveze değilim. Bu bir şantaj değil, bir gerçek. Beni yetkililere ya da orduya teslim etmeniz hiçbir işe yaramayacak. Tek kelime etmeyeceğim ve eğer gerekirse yalan söyleyeceğim, Epaminondas Gonçalves'i yapmadığı bir şeyle itham etmem için sizden para aldığıma yemin edeceğim. Çünkü o bir fare, sizse bir beyefendi olmanıza rağmen, bir Jakobeni her zaman bir monarşi yanlısına yeğlerim. Biz düşmanız baron, bunu unutmayın."

Barones ayağa kalkmaya yeltendi.

"Gitmene gerek yok," diyerek baron onu durdurdu. Gall'i dinliyordu ama düşünebildiği yegâne şey Calumbi'yi saracak olan ateşti. Bunu Estela'ya nasıl söyleyecekti?

"İzin verin Canudos'a gideyim," diye tekrarladı Gall.

"Peki ama neden?" diye haykırdı barones. "*Jagunço*'lar sizi düşman sanıp öldürecekler. Ateist ve anarşist olduğunuzu söyleyen siz değil misiniz? Sizin Canudos'la ne ilgiliniz olabilir?"

"*Jagunço*'lar bunu bilmeseler de aramızda birçok ortak nokta var, hanımefendi," dedi Gall. Bir an sustuktan sonra sordu: "Oraya gidebilir miyim?"

Baron neredeyse farkında olmadan karısına Portekizce konuştu:

"Buradan gitmemiz gerekiyor, Estela. Calumbi'yi yakacaklar. Başka çaremiz yok. Karşı koyacak adamım yok ve burada intihar etmek lüzumsuz," dedikten sonra karısının hiç kımıldamadığını, betinin benzinin attığını ve dudaklarını ısırdığını gördü. Onun bayılacağını zan-

netti. Sonra Gall'e döndü: "Gördüğünüz gibi Estela'yla ele almamız gereken çok önemli bir konu var. Daha sonra odanıza geleceğim."

Gall odadan hemen çıktı. Ev sahipleri sessizlik içinde kaldılar. Barones ağzını açmadan bekliyordu. Baron ona Pajeú'yla yaptığı konuşmayı anlattı. Karısının ona dingin görünmek için çaba harcadığını ama tam olarak başaramadığını fark etti: Çok solgundu ve titriyordu. Onu her zaman çok sevmişti ama kriz anlarında ayrıca ona hayranlık duymuştu. Onun sendelediğini asla görmemişti, o hassas, kırılgan, çekici görünümün ardında güçlü bir kişilik vardı. Kendisine yönelik düşmanlıklara karşı en iyi savunması yine o olacaktı. Ona yanlarında neredeyse hiçbir şey götüremeyeceklerini, en değerli şeyleri bavullara koyup toprağa gömmelerinin ve gerisini de hizmetçiler ve ırgatlar arasında paylaştırmanın en iyisi olacağını açıkladı.

"Yapacak bir şey yok mu?" diye fısıldadı barones, düşmanın duymasından korkuyormuş gibi.

Baron başını salladı: Hiçbir şey.

"Doğrusu, niyetleri bize zarar vermek değil, şeytanı öldürüp toprağı rahatlatmak istiyorlar. Onlarla mantıklı bir şekilde konuşmak imkânsız," deyip omuz silkti ve duygulanmaya başladığını hissettiği için de diyaloğa noktayı koydu: "Yarın öğlen yola çıkacağız. Bana verdikleri süre o zaman doluyor."

Barones onayladı. Yüz hatları keskinleşmiş, alnı kırışmıştı ve dişleri takırdıyordu.

"O halde bütün gece çalışmak gerekecek," dedi ayağa kalkarken.

Baron onun uzaklaşmasını seyretti ve ilk iş bütün bunları Sebastiana'ya anlatmaya gittiğini anladı. Aristarco'yu çağırttı ve onunla yolculuk hazırlıklarını konuştu. Ardından çalışma odasına kapandı ve uzun bir süre bo-

yunca defterleri, evrakları, mektupları yırttı. Yanında götürecekleri iki çantaya sığıyordu. Gall'in odasına giderken Estela ve Sebastiana'nın işe koyulduğunu teyit etti. Eve çılgınca bir faaliyet hâkimdi; hizmetçiler ve uşaklar bir şeyler taşıyarak, asılı objeleri indirerek, sepetleri, kutuları, bavulları doldurarak ve korkulu yüzlerle fısıldaşarak oradan oraya koşuşturuyorlardı. Kapıyı çalmadan girdi. Gall başucu masasının üzerinde yazıyordu ve onun geldiğini fark edince tüy kalemi elinden bırakmadan onu gözleriyle sorguladı.

"Sizin gitmenize izin vermenin bir delilik olduğunu biliyorum," dedi baron, gerçekte bir mimikten başka bir şey olmayan yarım bir tebessümle. "Yapmam gereken sizi Salvador'da, Rio'da dolaştırmaktı, tıpkı onların sizin saçlarınızla, sahte cesetle, sahte İngiliz tüfekleriyle yaptıkları..."

Birden kapıldığı karamsarlıkla cümlesini yarım bıraktı.

"Kendinizi kandırmayın," dedi Galileo. Baronun çok yakınındaydı ve dizleri birbirine değiyordu. "Sorunlarınızı çözmenize yardım etmeyeceğim, asla sizin işbirlikçiniz olmayacağım. Biz savaştayız ve savaşta her türlü silah mubahtır."

Agresif bir tonda konuşmuyordu ve baron onu uzaklarda görüyordu: küçücük, ilginç, zararsız, absürd.

"Her türlü silah mubahtır," diye mırıldandı. "Bu gelmekte olan çağın, 20. yüzyılın tanımı olacak, Bay Gall. O delilerin dünyanın sonunun geldiğini düşünmeleri beni şaşırtmıyor."

İskoçyalının yüzünde o kadar çok ıstırap görüyordu ki birden ona acıyıp şöyle düşündü: "Yegâne arzusu onu anlamayan ve onun da anlamadığı insanların arasında bir köpek gibi ölmeye gitmek. Bir kahraman gibi öleceğini zannediyor, oysaki korktuğu şey olacak ve bir sersem

gibi ölecek." Bütün dünya ona çaresiz bir yanlış anlaşılmanın kurbanıymış gibi göründü.

"Gidebilirsiniz," dedi ona. "Yanınıza bir rehber vereceğim. Ama Canudos'a varabileceğinizden şüpheliyim."

Gall'in yüzünün aydınlandığını gördü ve teşekküre benzer bir şeyler gevelediğini işitti.

"Gitmenize neden izin verdiğimi bilmiyorum," diye ekledi. "İdealistler beni büyülüyorlar ama onlara karşı herhangi bir sempati beslemiyorum. Ama belki de size karşı biraz besliyorumdur, zira iflah olmaz derecede yitik birisiniz ve sonunuz bir yanlış anlaşılmanın neticesi olacak."

Ama Gall'in kendisini dinlemediğini fark etti. Gece masasının üzerindeki yazılı sayfaları toplamakla meşguldü. İşini bitirince onları barona uzattı:

"Bunlar benim olduğum şeyin ve düşündüklerimin bir özeti," derken bakışı, elleri, teni coşkusunu dışa vuruyordu. "Siz belki de bunları bırakabileceğim en uygun insan değilsiniz ama şu anda bunu isteyebileceğim başka kimse yok. Onları okuyun, sonra Lyon'daki şu adrese gönderirseniz size müteşekkir olurum. Orası bir dergi, bazı arkadaşlarım yayımlıyor onu. Hâlâ çıkıyor mu bilmiyorum..." Ve sanki bir şeyden utanmış gibi sustu. "Saat kaçta gidebilirim?"

"Hemen şimdi," dedi baron. "Ne tür bir risk aldığınız konusunda sizi uyarmama gerek yok herhalde. Çok büyük bir ihtimalle ordunun eline düşeceksiniz. Albay sizi her halükârda öldürecektir."

"Ölüler öldürülmez bayım, siz öyle demiştiniz," diye cevap verdi Gall. "Hatırlayın, beni Ipupiará'da çoktan öldürdüler..."

V

İNSAN GÜRUHU kumluk arazide, gözlerini çalılıklardan ayırmadan ilerliyor. Yüzlerde umut var, miyop gazetecininki hariç, zira kamp alanından çıktıklarından beri o aynı şeyi düşünüyor: "Hiçbir işe yaramayacak." Su karneye bağlandığından beri mücadele ettiği konuyla ilgili çaresizliğini ele verecek tek kelime etmedi. Az yemek onun için sorun değil, kendini bildi bileli iştahsız biriydi. Buna karşılık susuzluğa zor katlanıyor. Kendini ikide bir, dayatılan o katı zaman çizelgesine göre payına düşen bir yudum suyu içmesine ne kadar süre kaldığını hesaplarken buluyor. Belki de bu yüzden Yüzbaşı Olímpio de Castro' nun devriyesine eşlik ediyor. Oysaki mantıklı olan kamptaki bu saatleri dinlenerek geçirmesiydi. Bu koşturmaca, kötü bir binici olduğu için onu yoracak ve tabii ki, susuzluğunu da artıracak. Ama hayır, eğer kamp yerinde kalsaydı, iç sıkıntısı onu esir alacak ve benliğini kasvetli varsayımlarla dolduracaktı. Burada en azından, eyerden düşmemek için harcadığı çabaya yoğunlaşmak zorunda. Gözlüğünün, giysilerinin, bedeninin, yazı altlığının, hokkasının askerler arasında alay konusu olduğunu biliyor. Ama bundan rahatsızlık duymuyor.

Devriyeye kılavuzluk eden iz sürücü kuyuyu gösteriyor. Gazetecinin onun da *jagunço*'lar tarafından susuz

bırakıldığını anlaması için adamın yüz ifadesine bakması yetiyor. Ama askerler ellerinde kaplarla itişerek oraya doğru koşuyorlar; metal kaplar kayaya çarpınca çıkan sesi işitiyor ve insanların hayal kırıklığını ve hoşnutsuzluğunu görüyor. Burada ne işi var? Neden Salvador'daki küçük dağınık evinde, kitaplarının arasında değil? Evinde bir afyon piposu içip o büyük huzuru hissetmek varken burada ne yapıyor?

"Pekâlâ, bunu bekliyorduk," diye mırıldanıyor Yüzbaşı Olímpio de Castro. "Bu civarda geriye kaç kuyu kaldı?"

"Bakmadığımız sadece iki tane," diyen iz sürücünün suratında kuşkucu bir mimik beliriyor: "Gidip bakmaya değeceğini sanmıyorum."

"Fark etmez, gidip doğrulayın," diye onun sözünü kesiyor yüzbaşı. "Hava kararmadan önce geri dönmeniz gerekiyor, çavuş."

Subay ve gazeteci devriyelerin kalan kısmıyla aralarında bir mesafe bırakıyorlar ve çalılık bölgeden uzaklaşıp yakılmış araziye yeniden çıktıklarında, Vaiz'in kehanetini doğrulamakta olan iz sürücünün mırıldanışını duyuyorlar: İyi İsa Canudos'u çevreleyip kapatacak ve onun dışındaki tüm bitkisel, hayvansal ve son olarak da insani yaşam yok olacak.

"Eğer buna inanıyorsan, bizimle işin ne?" diye soruyor Olímpio de Castro.

İz sürücü gırtlağına dokunuyor:

"Kelle Uçuran beni İt'ten daha çok korkutuyor."

Askerlerden gülüşenler oluyor. Yüzbaşı ve miyop gazeteci devriyeden ayrılıyorlar. Atlarını bir süre hızlı sürdükten sonra subay yoldaşının haline acıyor ve atını tırısa geçiriyor. Rahatlayan gazeteci zaman tarifesini ihlal ederek bir yudum su içiyor. Üç çeyrek saat sonra kamp alanının barakalarını seçiyorlar.

İlk nöbetçi noktasını henüz geçtikleri sırada, kuzeyden gelen diğer devriye birliğinin toz bulutu onlara arkadan yetişiyor. Birliğe komuta eden üstü başı toz toprak içindeki gencecik teğmen çok mutlu.

"Ne var ne yok?" diye soruyor Olímpio de Castro selam niyetine. "Onu buldun mu?"

Teğmen çenesiyle işaret ediyor. Gazeteci tutsağı fark ediyor. Elleri bağlı, yüzünde korku ifadesi var ve o uzun tunik de cüppesi olmalı. Kısa, tıknaz, göbekli ve şakaklarında da beyazlaşmış saçlar var. Gözlerini oradan oraya oynatıyor. Devriye, arkalarında yüzbaşı ve gazeteciyle birlikte yürüyüşüne devam ediyor. Yedinci Alay'ın komutan çadırının önüne varınca, iki asker avuçlarıyla tutsağın giysisinin tozunu silkiyor. Tutsağın gelişi ortalığı hareketlendiriyor, birçoğu onu yakından görmek için oraya doğru yaklaşıyor. Adamcağızın dişleri takırdıyor ve sanki ona vurmalarından çekiniyormuşçasına etrafına korku dolu gözlerle bakıyor. Teğmen onu çadırın içine sürüklerken miyop gazeteci de peşlerinden içeri süzülüyor.

"Görev tamamlandı, efendim," diyor genç subay topuklarını yere vurarak.

Moreira César, Albay Tamarindo ve Binbaşı Cunha Matos'un arasında oturduğu, katlanır bir masanın başından kalkıyor. Yaklaşıp küçük soğuk gözleriyle tutsağı inceliyor. Suratından herhangi bir ifade okunmuyor ama miyop gazeteci, kendisini etkileyen bir şey karşısında hep yaptığı gibi Moreira César'ın altdudağını ısırdığını fark ediyor.

"İyi iş çıkardınız, teğmen," diyor ona doğru elini uzatarak. "Şimdi gidip dinlenin."

Miyop gazeteci albayın bakışlarını bir an için üzerinde hissediyor ve dışarı çıkmasını emretmesinden korkuyor. Ama bunu yapmıyor. Moreira César titizlikle tutsağı inceliyor. Neredeyse aynı boydalar ama subay ondan çok daha zayıf.

"Korkudan ölecek gibisiniz."

"Evet efendim, öyleyim," diye kekeliyor tutsak. Titremekten zorlukla konuşuyor. "Kötü muamele gördüm. Papaz olmam..."

"Vatan düşmanlarının hizmetine girmenize engel olmadı," diye onu susturuyor albay. Başını önüne eğen Cumbe papazının önünde birkaç adım atıyor.

"Ben barışçıl bir insanım efendim," diye mırıldanıyor.

"Hayır, gerici ayaklanmanın ve yabancı bir gücün hizmetinde olan siz, cumhuriyetin bir düşmanısınız."

"Yabancı bir güç mü?" diye kekeliyor Peder Joaquim korkusunu bölecek denli büyük bir şaşkınlıkla.

"Batıl inanca dayalı bahanelerinizi kabul etmiyorum," diye ekliyor Moreira César elleri arkasında birleşmiş bir halde, yumuşak bir sesle. "Demek istediğim Tanrı, şeytan, dünyanın sonu saçmalıkları."

Diğerleri hiç seslerini çıkarmadan albayın gezinmesini izliyorlardı. Gazeteci, bir hapşırma öncesinde gelen o kaşıntıyı burnunda hissediyor ve bu onu –neden bilmiyor– çok korkutuyor.

"Korkunuz bende çok şey bildiğiniz izlenimi uyandırıyor, muhterem peder," diyor Moreira sert bir biçimde. "Doğrusu, en cesur *jagunço*'yu bile konuşturacak imkânlara sahibiz. Bu yüzden bize zaman kaybettirmeyin."

"Benim gizleyecek hiçbir şeyim yok," diye kekeliyor yeniden titremeye başlayan papaz. "İyi mi yoksa kötü mü yaptığımdan çok emin değilim, zihnim karışık..."

"Her şeyden önce, dış işbirlikçiler," diye sözünü kesiyor albay ve miyop gazeteci subayın arkada birleştirdiği parmaklarını sinirle oynattığını fark ediyor. "Büyük toprak sahipleri, politikacılar, buralı ya da İngiliz askerî danışmanlar."

"İngiliz mi?" diye şaşkınlık içinde soruyor papaz. "Canudos'ta asla bir yabancı görmedim, sadece yoksu-

lun yoksulu insanlar var orada. Ne büyük çiftlik sahibi ne de bir politikacı sefaletin içine adımını atar. Sizi temin ederim, efendim. Orada çok uzaklardan –Pernambuco'dan, Piauí'den– gelen insanlar var. Beni en çok şaşırtan şeylerden biri bu. Onca insan nasıl oldu da..."

"Ne kadar insan?" diye albay sözünü kesip ona birden sorunca papaz irkiliyor.

"Binlerce," diye mırıldanıyor. "Beş bin, sekiz bin, bilmiyorum. En yoksul, en çaresiz insanlar. Bunu size çok fazla sefalet görmüş birisi olarak söylüyorum. Kuraklık ve salgınlar yüzünden buralar sefalet kaynıyor. Ama orası farklı, orada buluşmak için sözleşmişler gibi, Tanrı onları oraya toplamış gibi geliyor insana. Hastalar, sakatlar, hiçbir umudu kalmamış bütün insanlar orada üst üste yaşıyor. Onlarla birlikte olmak benim papaz sorumluluğumun bir parçası değil mi?"

"Katolik Kilisesi'nin politikası her zaman kendine uygun gelen tarafta yer almak olmuştur," diyor Moreira César. "İsyancılara yardım etmenizi size piskoposunuz mu emretti?"

"Yine de bütün o sefalete rağmen, o insanlar mutlu," diye kekeliyor Peder Joaquim onu duymamış gibi. Gözleri Moreira César, Tamarindo ve Cunha Matos arasında gidip geliyor. "Oradakiler benim gördüğüm en mutlu insanlar, efendim. Bunu kabul etmek benim için de zor. Ama durum böyle. O onlara bir ruh sakinliği, mahrumiyetleri, acıları kabullenme gücü verdi ve bu mucizevi bir şey."

"Biraz da patlayıcı mermilerden konuşalım," diyor Moreira César. "Vücuda giriyor ve bir el bombası gibi patlayarak kraterler açıyorlar. Doktorlar daha önce Brezilya'da böyle yaralar görmemişlerdi. Nereden çıkıyor bunlar? Bu da mı bir mucizenin eseri?"

"Silahlar hakkında hiçbir şey bilmem," diye kekeli-

yor Peder Joaquim. "Siz inanmıyorsunuz ama gerçek bu, efendim. Size cüppemin üzerine yemin ederim. Orada olağanüstü bir şey oluyor. O insanlar Tanrı'nın lütfuyla yaşıyorlar."

Albay ona alaycı bir ifadeyle bakıyor. Ama miyop gazeteci kendi köşesinde susuzluğunu unuttu ve papazın sözlerini, sanki söyledikleri onun için ölüm kalım meselesiymişçesine pür dikkat dinliyor.

"Azizler, dürüstler, İncil cemaati, Tanrı'nın seçilmişleri, bunları yutacağımı mı zannediyorsunuz?" diye soruyor albay. "Çiftlikleri yakanlar, adam öldürenler ve cumhuriyete deccal diyenler onlar mı?"

"Kendimi size ifade edemiyorum, efendim," diye haykırıyor tutsak. "Korkunç işler yaptılar, buna kuşku yok. Ama, ama..."

"Ama siz onların suç ortağısınız," diye mırıldanıyor albay. "Başka hangi papazlar onlara yardım ediyor?"

"Bunu açıklamak zor," diyor Cumbe papazı başını eğerek. "İlk başlarda oraya ayin yapmaya gidiyordum ve hiçbir yerde öyle bir coşku, öyle bir iştirak görmedim. O insanların inancı olağanüstü, efendim. Onlara sırtımı dönmem günah olmaz mıydı? İşte bu yüzden, başpiskoposun yasaklamasına rağmen gitmeye devam ettim. Kimsenin inanmadığı kadar inandıklarını gördüğüm insanları ayinsiz bırakmak günah olmaz mıydı? Onlar için din hayatlarındaki her şey. Ben size vicdanımı açıyorum. Yoksa saygıdeğer bir din adamı olmadığımı biliyorum, efendim."

Miyop gazeteci birden, yazı altlığının, tüy kaleminin, hokkasının ve kâğıtlarının yanında olmamasına hayıflanıyor.

"Bir kadınla birlikteliğim oldu, onunla yıllarca karıkoca hayatı yaşadım," diye geveliyor Cumbe papazı. "Çocuklarım var, efendim."

Başı önüne eğik, zangır zangır titriyor ve Binbaşı Cunha Matos'un gülüşünü fark etmeyen miyop gazeteci, "Orası kesin," diye düşünüyor, bir de suratını kaplayan toprak tabakasının altında papazın yüzünün muhtemelen kıpkırmızı olduğunu tahmin ediyor.

"Bir papazın çocuk sahibi olması uykularımı kaçırmaz," diyor Moreira César. "Buna karşılık Katolik Kilisesi'nin isyancılarla birlikte olması kaçırır. Başka hangi papazlar Canudos'a yardım ediyorlar?"

"Ve o bana bir ders verdi," diyor Peder Joaquim. "Nasıl her şeyden mahrum kalarak ve kendimi en önemli şeye, öze adayarak yaşamaya muktedir olduğumu gördüm. Tanrı, ruh, yoksa bunlar birincil öncelikli değil miydi?"

"Vaiz mi?" diye alaycı bir şekilde soruyor Moreira César. "O bir aziz mi?"

"Bilmiyorum efendim," diyor tutsak. "Onu yıllar önce Cumbe'ye girerken gördüğümden beri bunu kendime her gün soruyorum. Başlangıçta, tıpkı Kilise gibi, onun bir deli olduğunu düşünüyordum. Ne olup bittiğini yerinde görmek için başpiskopos tarafından gönderilen Kapusen papazları geldiler. Hiçbir şey anlamadılar, korktular, onlar da deli olduğunu söylediler. O halde bütün o şeyler nasıl açıklanıyor? O sohbetler, o manevi dinginlik, onca zavallının mutluluğu."

"Peki o cinayetler, mülklerin yakılıp yıkılması, orduya saldırılar nasıl açıklanıyor?" diye onun sözünü kesiyor albay.

"Doğru, doğru, affedilir tarafı yok," diye kabul ediyor Peder Joaquim. "Ama onlar ne yaptıklarının farkında değiller. Demek istediğim, bütün o suçları iyi niyetle işliyorlar. Tanrı sevgisinden, efendim. Hiç kuşkusuz ortada büyük bir yanlış anlama var."

Sanki bir trajediye neden olabilecek bir şey söylemiş gibi dehşet içinde etrafına bakınıyor.

"Cumhuriyetin deccal olduğunu o zavallıların kafasına kim soktu? O dinsel delilikleri rejime yönelik bir askerî harekâta kim dönüştürdü? Benim öğrenmek istediğim işte bu, muhterem peder," diyen Moreira César'ın yükselttiği sesi kulağa detone geliyor. "O zavallı insanları Brezilya'da monarşiyi geri getirmek isteyen politikacıların hizmetine sokan kim?"

"Onlar politikacı değil, onlar politika hakkında hiçbir şey bilmiyorlar," diye cevap veriyor Peder Joaquim. "Onlar resmî nikâha karşılar ve deccal mevzusu oradan geliyor. Onlar saf Hıristiyan, efendim. Tanrı tarafından yaratılmış bir tören varken resmî nikâhın olmasını anlayamıyorlar."

Ancak bir homurtu çıkardıktan sonra dili tutuluyor, çünkü Moreira César tabancasını kılıfından çıkarıyor. Sakin bir şekilde emniyetini açıyor ve tutsağın şakağına nişan alıyor. Miyop gazetecinin kalbi bir davulu andırıyor ve hapşırığını tutmak için harcadığı çaba yüzünden şakakları ağrıyor.

"Beni öldürmeyin! En çok sevdiğiniz şey adına, beni öldürmeyin efendim!" diye yalvarırken kendini yere, dizlerinin üzerine bırakıyor.

"Uyarıma rağmen bize zaman kaybettiriyorsunuz, muhterem peder," diyor albay.

"Doğru, onlara ilaç, erzak ve sipariş ettikleri ihtiyaçlarını götürdüm," diye mırıldanıyor Peder Joaquim. "Ayrıca patlayıcılar, barut, dinamit lokumları da. Onları Caçabú madenlerinden satın alıyordum. Tamam, bu bir hataydı ama bilmiyorum efendim, yaptıklarımı düşünmüyordum. Asla sahip olmadığım o iman, o manevi dinginlikleri bende o kadar rahatsızlık yaratıyor, onlara o kadar imreniyorum ki. Beni öldürmeyin!"

"Onlara kim yardım ediyor?" diye soruyor albay. "Onlara kim silah, erzak, para veriyor?"

"Bilmiyorum, kim olduklarını bilmiyorum," diyor papaz ağlayarak. "Yani, evet, birçok büyük çiftlik sahibi. Bu gelenektir efendim, eşkıyalarla olduğu gibi. Bulaşmasınlar diye, başka taraflara gitsinler diye bir şeyler verilir."

"Canabrava baronunun çiftliğinden de yardım alıyorlar mı?" diye onun sözünü kesiyor Moreira César.

"Evet, herhalde Calumbi'den de alıyorlardır, efendim. Bu gelenektir. Ama artık değişti, çoğu buralardan gitti. Ben Canudos'ta asla büyük bir toprak sahibi, bir politikacı, bir yabancı görmedim. Orada sadece sefalet içindeki insanlar var, efendim. Size bildiğim her şeyi söylüyorum. Ben onlar gibi değilim, ben din uğruna can vermek istemiyorum, beni öldürmeyin."

Sesi kısıldı ve yerde büzüşerek hüngür hüngür ağlamaya başladı.

"Şu masanın üzerinde kâğıt var," diyor Moreira César. "Canudos'un ayrıntılı bir haritasını istiyorum. Sokaklar, girişler, oranın savunma düzeni, hepsi olsun."

"Tamam, tamam," diyen Peder Joaquim katlanır masaya kadar emekliyor. "Bildiğim her şeyi yazacağım, size yalan söyleyecek değilim."

İskemleye çöküyor ve çizmeye başlıyor. Moreira César, Tamarindo ve Cunha Matos etrafını sarıyorlar. *Jornal de Notícias*'ın gazetecisi, köşesinde kendini rahatlamış hissediyor. Papazın kafasının parçalarının önünde uçuştuğuna şahit olmayacak. Kendisinden istenen haritayı çizen papazın tedirgin profilini görüyor. Siperler, tuzaklar, kestirme yollar hakkındaki sorulara hızlı hızlı cevaplar veriyor. Miyop gazeteci yere oturuyor ve iki, üç, on kez hapşırıyor. Başı dönüyor ve yeniden müzmin susuzluğu hissediyor. Albay ve diğer subaylar tutsakla nişancı yuvaları ve öncü noktaları (papaz bunların ne olduğunu tam anlamış gibi görünmüyor) hakkında konuşuyorlar, o ise matarasını açıyor ve zaman tarifesini bir

kez daha ihlal ettiğini düşünerek uzun bir yudum içiyor. Dalgın, sersemlemiş, ilgisiz bir halde subayların papazın verdiği karmaşık bilgiler hakkındaki tartışmasını ve albayın makineli tüfeklerin ve topların nereye yerleştirileceklerine ve *jagunço*'ları bir kıskaca almak için bölüklerin ne şekilde yayılmaları gerektiğine dair açıklamalarını dinliyor. Albayın dediğini duyuyor:

"Onların tüm kaçış olanaklarını engellememiz gerekiyor."

Sorgulama sona erdi. İki asker tutsağı götürmek için geliyor. Çıkmadan önce Moreira César ona şöyle diyor:

"Bu toprakları tanıdığınız için rehberlere yardım edeceksiniz. Ve zamanı geldiğinde elebaşlarını teşhis edeceksiniz."

"Onu öldüreceğinizi zannettim," diyor oturduğu yerden miyop gazeteci, tutsağın götürülmesinin ardından.

Albay ona, sanki varlığını daha yeni fark etmiş gibi bakıyor.

"Papaz Canudos'ta işimize çok yarayacak," diye cevap veriyor. "Ayrıca, şunun da bilinmesi iyi olur; Kilise'nin cumhuriyete bağlılığı kimilerinin zannettiği kadar samimi değil."

Miyop gazeteci çadırdan çıkıyor. Hava kararmış, kocaman ve sarı bir ay kampı ışığıyla yıkıyor. Yaşlı ve soğuğa duyarlı gazeteciyle paylaştığı barakaya doğru ilerlerken kornet yemek saatini haber veriyor. Ses uzaklarda tekrarlanıyor. Oraya buraya ateşler yakılmış ve o, iyice küçülmüş tayınlarını almaya giden asker gruplarının arasından geçiyor. Meslektaşını barakada buluyor. Her zaman olduğu gibi atkısını yine boynuna dolamış. Yemek sırasına girdiklerinde, *Jornal de Notías* muhabiri meslektaşına albayın çadırında gördüğü ve duyduğu her şeyi anlatıyor. Yere oturup yemeklerini yerken sohbet ediyorlar. Tayın, uzaktan manyok tadını andıran yoğun bir

çorba, biraz ekmek ve iki kesmeşekerden oluşuyor. Ayrıca verdikleri kahvenin tadı onlara muhteşem geliyor.

"Sizi o kadar etkileyen ne?" diye soruyor meslektaşı.

"Canudos'ta ne olup bittiğini anlamıyoruz," diye cevap veriyor. "Sandığımdan çok daha karmaşık, çok daha çetrefil."

"Doğrusu ben Britanyalı kraliyet casuslarının *sertão*'da dolaştıklarına hiçbir zaman inanmadım, eğer kastettiğiniz buysa," diye homurdanıyor yaşlı gazeteci. "Diğer yandan, papazcağızın bütün bunların arkasında sadece Tanrı sevgisi bulunduğuna dair hikâyesine de inanamıyorum. Bütün bunlar okuma yazma bilmez Sebastianistlerin eseri olamayacak kadar çok silah, çok yıkım ve çok iyi hazırlanmış bir taktik var."

Miyop gazeteci hiçbir şey demiyor. Barakaya dönüyorlar ve yaşlı gazeteci hemen kalın bir şeyler giyip uyuyor. Ama o uyanık kalıyor ve yazı altlığını dizlerinin üzerine yerleştirip kandil ışığında yazıyor. Yat borusunu duyunca battaniyesine sarınıp yatıyor. Açık havada, dörderli olarak çatılmış tüfeklerinin dibinde üniformalarıyla uyuyan askerleri ve topların hemen yanında bulunan ağıllarındaki atları düşünüyor. Uykusu bir türlü gelmiyor, kampın çevresinde devriye gezen ve gece boyunca ıslıkla iletişim kuran nöbetçileri düşünüyor, ama aynı zamanda da zihninin geri planında var olan, arada dürtüp duran, onu rahatsız eden başka bir endişe var: Tutsak papazın kekelemeleri, sözleri aklından çıkmıyor. Meslektaşı ve albay haklılar mı? Canudos geleneksel komplo, başkaldırı, ayaklanma kavramlarıyla, monarşinin geri gelmesini isteyenlerin politik entrikalarıyla açıklanabilir mi? Bugün, korkmuş papazcağızı dinlerken emin oldu ki, hayır. Ortada daha müphem, günümüze ait olmayan, alışılmadık bir şey, kuşkuculuğunun onu, ilahî ya da şeytani, hatta ruhani olarak adlandırmaktan bile alıkoyduğu bir şey

var. O halde bu şey ne? Dilini boş matarasında dolaştırıyor ve kısa bir süre sonra uyuyakalıyor.

Günün ilk ışığı ufuk çizgisini belirlediği sırada, kampın bir ucundan çıngırak tıngırtıları ve melemeler duyuluyor. Ağaççıkların küçük bir filizi hareket etmeye başlıyor. Alayın o kanadında nöbet tutan biriminden kimi kafalar dikiliyor. Oradan uzaklaşmakta olan devriye hemen geri dönüyor. Gürültü yüzünden uyananlar gözlerini zorluyor ve ellerini kulaklarına götürüyorlar. Evet, melemeler, çıngıraklar var. Uykulu, susamış, acıkmış yüzlerinde endişe ve sevinç var. Gözlerini ovuşturuyor, birbirlerine sessizliği koruma işaretleri yapıyor ve usulca ayağa kalkıp ağaççıklara doğru koşuyorlar. Melemeler ve çıngıraklar hâlâ orada. Çalılığın oraya ilk varanlar mavimsi karanlığın içindeki beyazımtırak koyunları belli belirsiz görüp çağırıyorlar: Çukkk, çukkk... Hayvanlardan birini yakaladıkları sırada yaylım ateşi başlıyor ve karabina mermisi ya da arbalet okuyla vurulup yerde yuvarlananların acılı feryatları işitiliyor.

Kampın diğer ucundaysa, alaya yürüyüşün yeniden başladığını haber veren kornetin sesi duyuluyor.

Pusunun bilançosu çok ağır değil –iki ölü, üç yaralı– ve *jagunço*'ların peşine düşen devriyeler onları yakalayamasalar da tayını zenginleştirecek olan bir düzine koyunla dönüyorlar. Ancak, belki yiyecek ve suyla ilgili giderek artan zorluklardan, belki de Canudos'un yakınlığından ötürü, birliğin pusu karşısındaki tepkisi şimdiye kadar dile getirilmemiş bir huzursuzluğu ortaya koyuyor. Kurbanların ait olduğu bölüğün askerleri Moreira César'dan misilleme olarak tutsağın hemen infaz edilmesini istiyorlar. Miyop gazeteci, Yedinci Alay komutanının beyaz atının etrafına üşüşen adamların hal ve tavrındaki değişikliği teyit ediyor: Asık suratlar ve gözbebeklerinde öfke görüyor. Albay konuşmalarına müsaade ediyor, onları dinliyor,

hak veriyor, böylece içlerini boşaltıyorlar. En sonunda onlara, tutsağın herhangi bir *jagunço* olmadığını ve bildiklerinin Canudos'ta alayın işine çok yarayacağını açıklıyor.

"İntikamınızı alacaksınız," diyor onlara. "Çok az kaldı. Bu öfkenizi koruyun, boşa harcamayın."

Derken o öğlen, askerler çok arzuladıkları intikamı alıyorlar. Alay, üzerinde yenebilecek her tarafı akbabalar tarafından didiklenmiş bir ineğin derisinin ve kafasının göze çarptığı –bu sık rastlanan bir manzara– taşlık bir bayırın yanından geçtikleri sırada bir askerin altıncı hissi ona ölü sığırın aslında bir gözetleme noktası olduğunu mırıldanıyor. Daha bunu söyler söylemez birçoğu yürüyüş sırasını bozup oraya doğru koşuyor ve coşku dolu naralarla ineğin derisinin üzerine serili olduğu oyuktan sıska bir *jagunço*'nun kafasını uzattığını görüyorlar. Üzerine atlıyor ve bıçaklarını, süngülerini adama saplıyorlar. Hemen kafasını kesiyor ve gidip Moreira César'a gösteriyorlar. İsyancılar kendilerini neyin beklediğini anlasınlar diye, onu bir topun içinde Canudos'a fırlatacaklarını söylüyorlar. Albay miyop gazeteciye birliğin çarpışma için muhteşem bir noktada bulunduğunu söylüyor.

BÜTÜN geceyi yolculukla geçirmesine rağmen Galileo Gall'in uykusu yoktu. Atlar yaşlı ve zayıftı ama sabah olana kadar yorgunluk emaresi göstermediler. Tütün çiğneyen, yüz hatları güçlü ve teni bakır rengi bir adam olan rehberi Ulpino'yla iletişim kolay değildi. Yemek için mola verdikleri öğlene kadar neredeyse tek kelime konuşmadılar. Canudos'a varmaları ne kadar sürecekti? Dişlediği yaprağı tüküren rehber ona net bir cevap vermedi. Eğer atlar dayanırsa iki-üç gün. Ama bu normal zamanlar için geçerliydi, şu an için değil... Şimdi doğrudan oraya giden yolu izlemeyecek, *jagunço*'lardan ve as-

kerlerden uzak durmak için zikzaklar yaparak ilerleyeceklerdi, zira hangisi yakalarsa yakalasın hayvanlarına el koyardı. Gall birden korkunç bir yorgunluk hissetti ve hemen akabinde uyuyakaldı.

Birkaç saat sonra yeniden yola koyuldular. Biraz gittikten sonra, incecik akan berrak bir derede serinleme imkânı buldular. Taşlık tepelerin, devedikeni ve kaynanadili kaplı düzlüklerin arasında ilerlerken sabırsızlık Gall'in içini daraltıyordu. Ölümden kıl payı kurtulduğu ve seksin hayatına geri döndüğü Queimadas şafağını hatırladı. Belleğinin derinliklerinde kayboluyordu. Olayın tarihi hakkında hiçbir fikri olmadığını şaşkınlıkla fark etti: Ne gününü ne de ayını biliyordu. Sadece yıl herhalde 1897 olmayı sürdürüyordu. Bir ucundan diğer ucuna sıçrayarak hiç durmadan kat ettiği bu bölgede sanki zaman lağvedilmişti ya da kendi ritminde işleyen farklı bir zaman olmuştu. Burada yokladığı kafalarda ne olup bittiğini kronolojik sırayla hatırlamaya çalıştı. İnsan ile zaman arasındaki ilişkiyle bağlantılı özel bir organ var mıydı? Evet, tabii ki vardı. O bir kemikçik miydi? Çok zor algılanan bir depresyon, bir sıcaklık mıydı? Yerini hatırlamıyordu. Buna karşılık ifşa ettiği yetenekleri ve yeteneksizlikleri gayet iyi hatırlıyordu: Dakiklik ve dakik olmamak, öngörü ya da daimi bir doğaçlama, hayatı organize edebilmek ya da düzensizlikle altı oyulan, karmaşayla kemirilen varoluşlar... "Benimki gibi," diye düşündü. Evet, yazgısı kronik bir hengâme, her tarafıyla kaosta son bulan bir hayatı olan kişiliğin tipik bir örneğiydi o... Bunu Calumbi'de, inandığı şeyi ve biyografisinin merkezî olaylarını hararetle özetlemeye çalışırken teyit etmişti. O yolculuklar, ortamlar, insanlar, inanışlar, tehlikeler, coşkunluklar, talihsizlikler girdabını düzenlemenin, önem sırasına koymanın imkânsızlığına dair o moral bozucu duyguyu hissetmişti. Ve çok muhtemel ki, hayatının de-

ğişmez sabiti, asla savsaklamadığı o sadakat, düzensizliğe bir düzen görünümü kazandırabilecek şey –devrimci tutkusu, onca insanın mustarip olduğu mutsuzluk ve adaletsizliğe yönelik büyük nefreti, onu değiştirecek şeye herhangi bir biçimde katkıda bulunma arzusu– Canabrava baronunun elinde kalmış olan o kâğıtlarda yeterince ortaya konmuyor. "Ne sizin inandığınız şeylerin herhangi biri doğru ne de ideallerinizin Canudos'ta olan bitenlerle bir alakası var." Baronun cümlesi bir kez daha kulaklarında titreşti ve onu rahatsız etti. Fransız Devrimi hiç olmamış gibi yaşayan büyük bir toprak sahibi aristokrat onun ideallerinden ne anlayabilirdi ki? "İdealizm"i kötü bir sözcük kabul eden biri ne anlayabilirdi? *Jagunço*'ların bir çiftliğini gasp ettikleri ve diğerini de yakmak üzere oldukları bir kişi Canudos'tan ne anlayabilirdi? Calumbí şu anda hiç kuşkusuz alevleri besleyen yakıttı. Ama o bu ateşi anlayabilirdi, bunun fanatizm ya da deliliğin eseri olmadığını çok iyi biliyordu. *Jagunço*'lar baskının sembolünü yıkmaktaydılar. Karanlık ve bilge bir biçimde şunu sezmişlerdi: Asırlardır süren özel mülkiyet rejimi sömürülenlerin zihinlerine öylesine kök salmıştı ki bu sistemi ilahî bir hak, büyük toprak sahiplerini de doğaüstü varlıklar, yani yarı tanrılar olarak görebiliyorlardı. O mitlerin sahteliğini kanıtlamanın, kurbanların korkularını dağıtmanın, aç kitlelere mülkiyet sahiplerinin iktidarının yıkılabilir olduğunu ve yoksulların onu sona erdirecek yeterli güce sahip olduklarını göstermenin en iyi yolu ateş değil miydi? Vaiz ve adamları, sırtlarında taşıdıkları dinsel posalara rağmen nereye vurmak gerektiğini biliyorlardı. Darbeyi baskının temellerine indiriyorlardı: mülkiyet, ordu, gerici ahlak. Baronun elinde bıraktığı o otobiyografik sayfaları yazmakla hata mı yapmıştı? Hayır, onlar davaya herhangi bir zarar vermeyeceklerdi. Peki ama, bu kadar kişisel bir şeyi düşmana emanet et-

mek saçma değil miydi? Çünkü baron onun düşmanıydı. Ne var ki ona karşı bir düşmanlık hissetmiyordu. Bunun sebebi belki de duyduğu her şeyi anlayabildiğini ve söylediği her şeyin anlaşıldığını onun sayesinde hissedebilmesiydi ki bu Salvador'dan çıktığından beri tatmadığı bir duyguydu. O sayfaları neden yazmıştı? Öleceğini nereden biliyordu? Onları dünyada izini bırakmadan ölmek istemediği için anlık bir burjuva zayıflığıyla mı yazmıştı? Birden aklına belki de Jurema'yı hamile bıraktığı geldi. Bir tür panik hissetti. Bir çocuğu olması fikri onda her zaman içgüdüsel bir reddedişe neden olmuştu ve Roma'da aldığı seksten uzak durma kararını etkileyen de belki bu olmuştu. Kendi kendine her zaman baba olma korkusunun devrimci inancının bir sonucu olduğunu söylemişti. Beslemesi, giydirmesi, bakması gereken bir çocuğun sorumluluğu omuzlarında olan bir adam eylem için nasıl hazır olabilir? Bu konuda da değişmez bir çizgisi vardı: Özgürlüğüne köstek olacak ve asiliğini zayıflatacak ne kadın ne çocuk ne de başka bir şey olmuştu hayatında.

Yıldızlar ışıldamaya başladığında, *velame* ve *macambira* kaplı bir arazide mola verdiler. Konuşmadan yemeklerini yediler ve Galileo kahve içmeden uyuyakaldı. Ölüm imgeleriyle dolu sarsıcı bir rüya gördü. Ulpino onu uyandırdığında hâlâ zifirî karanlıktı ve bir tilkiye ait olabilecek bir inilti duyuluyordu. Rehber kahve ısıtmış ve atları eyerlemişti. Ulpino'yla sohbet etmeye çalıştı. Ne kadar zamandır baronla çalışıyordu? *Jagunço*'lar hakkında ne düşünüyordu? Rehber o kadar kaçamak cevaplar veriyordu ki fazla üstelemedi. Bu insanlarda güvensizlik yaratan şey, yabancı aksanı mıydı? Yoksa hissetme ve düşünme biçimindeki çok daha derin bir iletişimsizlik mi söz konusuydu?

Tam o sırada, Ulpino onun anlamadığı bir şey söyle-

di. Ona ne dediğini tekrarlattı ve bu kez sözlerini çok net anladı: Canudos'a neden gidiyordu? "Çünkü orada hayatım boyunca uğruna mücadele ettiğim şeyler oluyor," dedi. "Orada ezen ya da ezilenlerin olmadığı, herkesin özgür ve eşit olduğu bir dünya kurulmakta." Bulabildiği en basit terimlerle ona Canudos'un dünya için neden önemli olduğunu, *jagunço*'ların yaptığı bazı şeylerin, uğruna birçok insanın canını verdiği eski bir idealle nasıl örtüştüğünü açıkladı. O konuşurken Ulpino ne sözünü kesti ne de yüzüne baktı, bu yüzden Gall söylediklerinin, tıpkı kayalarda herhangi bir iz bırakmadan geçip giden rüzgâr misali, rehbere değmeden uçup gittiğini hissetmekten kendini alamıyordu. O susunca, Ulpino kafasını hafif yana yatırarak Gall'e tuhaf gelen bir biçimde, Canudos'a karısını kurtarmaya gittiğini zannettiğini mırıldandı. Ve Gall'in şaşkınlığı karşısında üsteledi: Rufino onu öldüreceğini söylememiş miydi? Onu öldürmesi umurunda değil miydi? Yoksa onu kendi kadını olarak görmüyor muydu? O halde onu Rufino'nun elinden ne diye çalmıştı? "Benim kadınım yok, ben kimseyi çalmadım," diye sertçe cevap verdi Gall. Rufino başka birisinden bahsediyordu, o bir yanlış anlamanın kurbanıydı. Rehber yeniden suskunluğuna döndü.

Saatler sonra, arabaları ve çömlekleriyle yolculuk eden ve onlara su veren bir grup hacıyla karşılaşana kadar bir daha konuşmadılar. Onları arkalarında bıraktıktan sonra Gall yüreğinde bir hüzün hissetti. Buna sebep Ulpino'nun hiç beklenmedik soruları ve azarlayıcı tonu olmuştu. Jurema'yı ya da Rufino'yu hatırlamamak için ölümü düşündü. Ondan korkmuyordu, bu yüzden ona defalarca meydan okumuştu. Eğer Canudos'a varmadan önce askerlere yakalanırsa, işkencenin ve belki de ödlek davranmanın küçük düşürücü duygusunu yaşamamak için, kendini öldürtene kadar onlara karşı koyacaktı.

Ulpino'nun endişeli göründüğünü fark etti. Yarım saatten beri sıcak hava esintisinin ortasında, sık bitkili bir *caatinga*'nın içinden geçiyorlardı ve rehber dalları incelemeye başladı. "Etrafımız sarılmış," diye fısıldadı. "En iyisi yaklaşmalarını beklemek." Atlarından indiler. Gall etrafta insanların bulunduğunu gösteren herhangi bir emare algılayamıyordu. Ama kısa bir süre sonra tüfekler, arbaletler, palalar ve bıçaklarla silahlanmış adamlar ağaçların arasından fırladılar. Yaşını başını almış, dev gibi, yarı çıplak bir zenci Gall'in anlamadığı bir selam verdi ve nereden geldiklerini sordu. Ulpino Calumbí'den gelip Canudos'a gittiklerini söyledi ve askerlerle karşılaşmamak için izledikleri yolu anlattı. Diyalog zorluydu ama Gall'e ortada düşmanca bir hava varmış gibi görünmüyordu. İşte o sırada zencinin, rehberin atının dizginlerini tutup üzerine bindiğini gördü, aynı anda bir başkası da aynı şeyi onun atıyla yapıyordu. Zenciye doğru bir adım atmıştı ki tüfeği olanların tümü onu nişan aldılar. Barış işaretleri yaptı ve onlardan kendisini dinlemelerini istedi. Bir an önce Canudos'a varmak, Vaiz'le konuşmak, ona çok önemli şeyler söylemek olduğunu söyledi ve askerlerin karşısında onlara yardım edeceğini söyledi... Ama adamların uzak, ilgisiz, alaycı yüzleri karşısında pes edip sustu. Zenci bir an bekledikten sonra Gall'in sessiz kaldığını görünce bir şey söyledi ama beriki bunu da anlamadı. Ve hemen akabinde, ortaya çıktıkları gibi bir anda ortadan kayboldular.

"Ne dedi?" diye sordu Gall.

"Belo Monte'yi ve Vaiz'i Baba, İyi İsa ve İlahî Güç koruyormuş," diye cevap verdi Ulpino. "Başka yardıma ihtiyaçları yokmuş."

Ve oraya çok uzak olmadıklarını ekledi, bu yüzden atlar için endişelenmesine gerek yoktu. Hemen yola koyuldular. Şu bir gerçek ki *caatinga*'nın arapsaçı gibi bitki

örtüsü arasında at üstündekiyle aynı ritimde ilerliyorlardı. Ancak atlarla birlikte erzak çantalarını da kaybetmişlerdi ve o andan itibaren açlıklarını kuru meyveler, bitki sapları ve kökleriyle bastırdılar. Gall, Calumbí'den çıktıklarından beri hayatının son safhasında yaşadıklarını hatırlamanın ruh halinin kapılarını karamsarlığa doğru açtığını fark ettiği için soyut, gayri şahsi düşüncelere gömülmeye çalıştı. (Bu çok eskiden beri başvurduğu bir yöntemdi.) "Kötü vicdana karşı bilim." Canudos, dinin her zaman halkları uyuşturmaya ve efendilerine başkaldırmalarını engellemeye yaramış olduğuna dayanan tarihsel yasaya ilginç bir istisna teşkil etmiyor muydu? Vaiz, köylüleri burjuva düzenine ve tutucu ahlaka karşı kışkırtmak, onları baskı altında tutma ve sömürme düzenini korurken geleneksel olarak dinsel inançlardan faydalanmış olanlarla karşı karşıya getirmek için dinî batıl inancı kullanmıştı. Din, en iyimser bakışla, David Hume'un yazdığı gibi, hasta adamların rüyasıydı, ne var ki Canudos'ta olduğu gibi bazı durumlarda, toplum kurbanlarını ataletlerinden çekip çıkarmaya ve onları devrimci eyleme itelemeye yarayabiliyordu; bu süreçte bilimsel ve akla uygun hakikatlerin yerini yavaş yavaş akıldışı efsaneler ve fetişler alacaktı. Bu konuyla ilgili bir mektubu *L'Étincelle de la révolte*'a gönderme fırsatı bulabilecek miydi acaba? Bir kez daha rehberle sohbete girmeyi denedi. Ulpino, Canudos hakkında ne düşünüyordu? Rehber uzun süre tütün çiğnemeyi sürdürerek soruyu yanıtsız bıraktı. En sonunda, sakin bir kadercilikle, sanki olay onu alakadar etmiyormuş gibi şöyle dedi: "Hepsinin boğazlarını kesecekler." Gall artık birbirlerine söyleyecek hiçbir şeyleri olmadığını düşündü.

Caatinga'dan çıktıktan sonra girdikleri dere yatağı *xique-xique* kaktüsleriyle kaplıydı ve Ulpino onları bıçağıyla ikiye yarıyordu: İçlerindeki tatlı-ekşi *pulpa* insanın

susuzluğunu gideriyordu. O gün Canudos'a giden yeni hacı kafileleriyle karşılaştılar. Arkalarında bıraktıkları ve yorgun gözlerinde sefaletlerinden daha güçlü, uzak bir coşku ayırt edebildiği o insanlar Gall'e iyi geldiler. İyimserliğini, yaşama sevincini ona geri getirdiler. Savaş tehdidi altındaki bir yere gitmek için evlerini bırakmışlardı. Bu halkın içgüdüsünün isabetli olduğunu göstermiyor muydu? Oraya gidiyorlardı çünkü adalet ve özgürleşme açlıklarının Canudos'ta ete kemiğe büründüğünü seziyorlardı. Ulpino'ya ne zaman varacaklarını sordu. Hava kararırken, eğer aksilikler olmazsa. Ne tür aksilikler? Çalınacak bir şeyleri mi kaldı? "Bizi öldürebilirler," dedi Ulpino. Ama Gall ümitsizliğe kapılmadı. Gülümseyerek, kaybedilen atların netice itibarıyla davaya bir katkı olduğunu düşündü.

Bir yangının izlerini barındıran ıssız bir çiftlik evinde dinlendiler. Ne bitki örtüsü vardı ne de su. Gall yürümekten kramp giren bacaklarını ovdu. Kendi kendine mırıldanan Ulpino çemberi geçtiklerini söyledi. Eskiden ahırların, hayvanların, sığır çobanlarının bulunduğu, bugünse harabeden başka bir şey olmayan istikameti gösteriyordu. Çember mi? Canudos'u dünyanın geri kalanından ayıran çember. Onun içinde İyi İsa'nın, dışındaysa İt'in hükmettiğini söylüyorlardı. Gall hiçbir şey söylemedi. Son raddede isimlerin önemi yoktu, onlar ambalajdı ve eğer eğitimsiz insanların içerikleri daha kolaylıkla tanımlamalarına yarıyorlarsa, adalet ve adaletsizlik, özgürlük ve baskı, özgürleşmiş toplum ve sınıfçı toplum demek yerine Tanrı ve şeytandan bahsetmek aynı şeydi. Canudos'a varacağını ve yeniyetmeliğinde Paris'te gördüğü şeyi göreceğini düşündü: Tırnakları ve dişleriyle onurunu koruyan coşkulu bir toplum. Eğer kendini duyurmayı, anlatmayı başarabilirse, evet, onlara yardım edebilecekti, en azından onların bilmediği, onun ise dün-

yanın dört bir yanında dolaşarak öğrendiği şeyleri onlarla paylaşarak.

"Rufino'nun karınızı öldürmesi gerçekten umurunuzda değil mi?" diye Ulpino'nun sorduğunu duydu. "O halde onu neden çaldınız?"

Öfkesinin giderek yükseldiğini hissetti. Ona bir kadını olmadığını haykırdı: Daha önce cevaplamış olduğu bir soruyu ona sormaya nasıl cüret ediyordu? Ona karşı nefret ve küfretme arzusu hissediyordu.

"Bu anlaşılamayacak bir şey," diye geveledi̇ğini duydu Ulpino'nun.

Bacakları ağrıyordu ve ayakları o kadar şişmişti ki yürüyüşe yeniden başladıktan kısa bir süre sonra, biraz daha dinlenmeye ihtiyacı olduğunu söyledi. Kendini yere bırakırken düşündü: "Ben eski ben değilim." Ayrıca çok zayıflamıştı: Başını dayadığı şu önkoluna, başka birine aitmiş gibi bakıyordu.

"Ben gidip yiyecek bir şey var mı diye bakacağım," dedi Ulpino. "Biraz uyuyun."

Gall onun birkaç yapraksız ağacın ardında gözden kaybolduğunu gördü. Tam gözlerini kapatacağı sırada, bir ağaç gövdesine yarım çivilenmiş bir tahtanın üzerindeki şu silik yazıyı okudu: Caracatá. Uykuya dalarken isim zihninde uçuşuyordu.

NATUBA'LI LEÃO kulak kabartarak düşündü: "Bana konuşacak." Küçük vücudu mutluluktan titredi. Vaiz, döşeğinde sessiz kaldı ama Canudos'un kâtibi nefes alışından onun uyuyup uyumadığını anlıyordu. Karanlığın içinde onu bir kez daha dinledi. Evet, uyanıktı. Derin gözleri, gözkapaklarının altında kapalı olmalıydı, gökten onunla konuşmak için inen o meleklerden birini görüyor olmalıydı ya da azizleri, Meryem'i, İyi İsa'yı ya da Baba'yı

ziyaret etmek için yüksek bulutların üzerine çıkmaktaydı. Belki de yarın söyleyeceği, onun Peder Joaquim'in getirdiği kâğıtlara not edeceği ve gelecekteki inançlı nesillerin bugünkü İncil gibi okuyacakları bilgece şeyleri düşünmekteydi.

Peder Joaquim artık Canudos'a gelmeyeceğine göre, yakında kâğıdının biteceğini ve Vilanova'ların ambarındaki, mürekkebi akıtan şu tomarlara yazmak zorunda kalacağını düşündü. Peder Joaquim'in onunla iki çift laf ettiği çok nadirdi ve onu gördüğünden beri –Vaiz'in arkasında sıçrayarak Cumbe'ye girdiği sabah– görüntüsünün insanlarda uyandırdığı o şaşkınlık, huzursuzluk ve tiksintiyi, bakışların, gördüğünü unutmak istediğini anlatan çarçabuk kaçırılışını onun gözlerinde de birçok kez fark etmişti, ama papazın Kelle Uçuran'ın askerleri tarafından yakalanmasının ve muhtemel ölümünün Vaiz'de yaratacakları yüzünden ona da acı veriyordu. "Sevinelim çocuklar," demişti o akşam, yeni tapınağın kulesinden vaaz verirken: "Belo Monte'nin ilk azizi oldu." Ama daha sonra Mabet'te, Natuba'lı Leão onun üzüntüye kapıldığını görmüştü. Maria Quadrado'nun ona uzattığı yiyecekleri geri çevirdi ve koronun dindarları onu temizlerken, Alejandrinha Correa'nın (onca ağlamaktan şişmiş gözlerle) yanına kadar getirdiği oğlaktan, alışkanlık haline getirdiği sevgiyi esirgedi. Leão başını dizlerine dayadığında, Vaiz'in elini hissetmedi ve daha sonra onun hayıflandığını işitti: "Bir daha ayin olmayacak, bizi yetim bıraktı." Leão bunlarda bir felaket emaresi sezdi.

Bu yüzden o da uyuyamıyordu. Ne olacaktı? Savaş bir kez daha yakındaydı ve şimdi durum, seçilmişlerle köpeklerin Tabolerinho'da karşı karşıya geldiklerinden çok daha kötü olacaktı. Sokaklarda savaşılacaktı, daha çok insan yaralanacak ve ölecek, ilk ölenlerden biri de o olacaktı. Vaiz'in onu Natuba'da yanarak ölmekten kur-

tardığı gibi, yardımına gelen kimse olmayacaktı. Minnetinden ötürü onunla birlikte gitmiş ve yine minnetinden ötürü, elleri ve ayakları üstünde sağa sola gitmek zorunda olduğu uzun yolculuklar onun için insanüstü bir çaba harcamak zorunda kalmış olsa da azize bağlı kalmıştı. Leão birçoğunun o yürüyüşleri özlediğini hissediyordu. O zamanlar az kişiydiler ve Vaiz tamamıyla onlara aitti. Her şey nasıl da değişmişti! Gece gündüz azizin yanında olduğu için onu kıskanan binlerce insanı düşündü. Ne var ki ona diğer insanlarla eşitmiş gibi davranan yegâne kişiyle (Leão, Vaiz'in onda yanlışlıkla insanların arasına düşmüş tuhaf bir hayvana benzeyen o yamuk omurgalı ve devasa kafalı varlığı gördüğüne yönelik en ufak bir belirti dahi fark etmemişti) baş başa konuşma fırsatını artık o da bulamıyordu.

Yıllar öncesini, Tepidó'nun dışındaki o geceyi hatırladı. O zamanlar Vaiz'in etrafında kaç hacı vardı? Dualardan sonra yüksek sesle günah çıkarmaya başlamışlardı. Sıra ona geldiğinde, Natuba'lı Leão beklenmedik bir patlamayla, daha önce kimsenin onun ağzından duymadığı bir şeyi söylemişti: "Ben ne Tanrı'ya ne de dine inanıyorum. Sadece sana inanıyorum, baba, çünkü sen bana insan olduğumu hissettiriyorsun." Büyük bir sessizlik olmuştu. Korkusundan titreyerek hacıların dehşet içindeki bakışlarını üzerinde hissetmişti. Vaiz'in o geceki sözleri şimdi bir kez daha kulaklarında yankılandı: "O kadar çok ıstırap çektin ki şeytanlar bile o kadar acıdan kaçar. Baba senin ruhunun saf olduğunu biliyor çünkü o ruh her ânı kefaret ödeyerek geçiriyor. Pişmanlık duyacağın hiçbir şey yok, Leão, senin hayatın bir kefaret."

Zihninde tekrarladı: "Senin hayatın bir kefaret." Ama o hayatın içinde aynı zamanda benzersiz mutluluk anları da vardı. Mesela okuyacak yeni bir şey, bir parça kitap, bir dergi sayfası, herhangi bir basılı kâğıt bulmak ve harflerin

söylediği büyüleyici şeyleri öğrenmek. Ya da Almudia'nın hâlâ yaşadığını, hâlâ Natuba'nın güzel kızı olduğunu, kendisinin ona şarkı söylediğini ve şarkılarının onu büyülemek ya da öldürmek yerine gülümsettiğini hayal etmek. Ya da kafasını Vaiz'in dizlerine dayamak ve onun parmaklarını saçlarının arasında gezdirdiğini ve başını okşayarak ilerlediğini hissetmek. Bu çok yatıştırıcı geliyordu, ayaklarından başına kadar sıcacık bir duygu yayılıyordu ve saçlarındaki o el ve yanağındaki o kemikler sayesinde hayatının kötü dönemlerinin telafi edildiğini hissediyordu.

Bu adil değildi, şükran borçlu olduğu kişi sadece Vaiz değildi. Gücü tükendiği zaman diğerleri onu taşımamışlar mıydı? Onun inanması için, özellikle de Küçük Sofu, onca dua etmemiş miydi? Maria Quadrado ona karşı iyi, müşfik, cömert değil miydi? İnsanların Anası'nı sevgiyle düşünmeye çalıştı. Kadıncağız onu kazanmak için ne çok şey yapmıştı. Hac gezilerinde onu tükenmiş gördüğünde, tıpkı Küçük Sofu'nun kollarına ve bacaklarına yaptığı gibi, onun vücuduna da uzun uzun masaj yapıyordu. Ve ateşlendiğinde onu ısıtmak için kollarında uyutmuştu. Ona giymesi için elbise ayarlıyordu ve üzerlerinde gidip geldiği tahta ve deri karışımı dâhiyane eldiven ayakkabı fikri de yine ona aitti. O halde onu neden sevmiyordu? Hiç kuşkusuz, çöldeki gece sohbetlerinde Kutsal Koro'nun şefini de ilk başta ona karşı tiksinti hissettiğini ve çirkinliğinin iblisten kaynaklandığını düşündüğünü itiraf ederken dinlemiş olduğu için. Maria Quadrado bu günahları itiraf ederken ağlıyor ve göğsüne vurarak böylesine kalleşçe davrandığı için ondan af diliyordu. Natuba'lı Leão onu bağışladığını söylüyor ve ona anne diyordu. Ama bunlar özünde doğru değildi. "Ben kinciyim," diye düşündü. "Eğer bir cehennem varsa orada asırlarca yanacağım." Diğer seferler ateş fikri onu dehşete düşürüyordu. Bugünse içini ürpertti.

Son ayin alayını düşünerek acaba başka birine daha katılması gerekip gerekmeyeceğini kendine sordu. Ne kadar da korkmuştu! Kim bilir kaç kez havasızlıktan boğulma ve Vaiz'e yaklaşmaya çalışan kalabalığın ayakları altında ezilme tehlikesi yaşamıştı! Katolik Muhafızlar, azize dokunmak için meşalelerin ve tütsülerin arasından ellerini uzatan inananlar tarafından geriye itilmemek adına görülmemiş bir çaba harcıyorlardı. Leão kendini bir tarafa savrulmuş ve yere fırlatılmış olarak bulmuş, insan kalabalığı tarafından yutulmadan önce Katolik Muhafızlar'ın onu yerden kaldırması için avazı çıktığı kadar bağırmıştı. Son zamanlarda Mabet'in dışında nadiren dolaşıyordu, çünkü artan kalabalıkla birlikte sokaklar onun için çok tehlikeli hale gelmişti. İnsanlar kendilerine şans getireceğini düşünerek sırtına dokunmak için birbirlerini eziyor ve bir oyuncak bebek gibi alıp evlerine götürdükten sonra saatlerce Vaiz hakkında soru yağmuruna tutuyorlardı. Hayatının geri kalanını bu kerpiç duvarların arasına kapanarak mı geçirecekti? Mutsuzluğun dibi diye bir şey yoktu, ıstırap rezervleri asla tükenmiyordu.

Soluk alışından Vaiz'in şimdi uyuduğunu anladı. Koronun dindarlarının üst üste yattıkları odacığın bulunduğu tarafı dinledi: Onlar da uyuyorlardı, Alejandrinha Correa bile. Savaş yüzünden mi uyku tutmuyordu? Savaşın eli kulağındaydı, ne Başkeşiş João, ne Pajeú, ne Macambira, ne Pedrão, ne Taramela ne de yolları ve siperleri tutanlar vaazı dinlemeye gelmişlerdi ve Leão kiliselerin etrafına örülen duvarların ardında silahlı insanlar görmüştü; bunlar ellerinde alaybozanlar, çifteler, mermi şeritleri, arbaletler, sopalar ve direnlerle saldırı her an olabilirmiş gibi oradan oraya koşturuyorlardı.

Horozun ötüşünü işitti; kamışların arasından gün ağarıyordu. Su dağıtımını haber veren sucuların bağırışı duyulduğunda Vaiz uyandı ve dua etmeye koyuldu.

Maria Quadrado hemen içeri daldı. Leão uykusuz bir gece geçirmesine rağmen azizin düşüncelerini kayda geçmeye hazırdı. Azizin dua edişi bayağı sürdü ve koronun dindarları ayaklarını nemlendirip sandaletlerini giydirirken uzun süre gözleri kapalı kaldı. Bununla birlikte, Maria Quadrado'nun uzattığı bir tas sütü içti ve bir parça mısır ekmeğini yedi. Ama küçük koçu okşamadı. "Bu kadar üzgün olmasının sebebi sadece Peder Joaquim değil," diye düşündü Natuba'lı Leão, "savaş da var."

Tam o sırada Başkeşiş João, Koca João ve Taramela içeri girdi. Leão bu sonuncuyu Mabet'te ilk kez görüyordu. Sokağın Komutanı ve Katolik Muhafızlar'ın şefi Vaiz'in elini öptükten sonra ayağa kalkarken Pajeú'nun yardımcısı diz çökmüş halde kaldı.

"Taramela dün gece haberler aldı, baba," dedi Başkeşiş João.

Leão muhtemelen Sokağın Komutanı'nın da bütün gece gözünü kırpmadığını düşündü. Terli, kirli, endişeliydi. Koca João, Maria Quadrado'nun uzattığı tasın içindekini büyük bir keyifle içiyordu. Leão o ikisinin bütün gece bir siperden diğer sipere, bir girişten diğer girişe koşturup barut taşırken, silahları gözden geçirirken, tartışırken hayal etti. Düşündü: "Bugün olacak." Taramela dizlerinin üzerinde oturmaya devam ediyor ve buruşuk deri şapkasını elinde tutuyordu. İki tüfek ve karnaval süsleri gibi boynuna astığı mermi şeritleri vardı. Dudaklarını ısırıyor, hiçbir şey söylemiyordu. En sonunda, Cintio ve Cruces'in at sırtında geldiklerini kekeledi. Atlardan biri çatlamıştı. Belki şimdi diğeri de çatlamıştı, çünkü onu bıraktığında hayvan korkunç terliyordu. Haberciler hiç durmadan iki gün boyunca at sürmüşlerdi. Onların da çatlamalarına ramak kalmıştı. Sustu, zihni karışıktı ve çekik gözleriyle Başkeşiş João'dan yardım istedi.

"Cintio ve Cruces'in Pajeú'dan getirdikleri mesajı Vaiz Baba'ya söyle," diye eski *cangaceiro* onu yönlendirdi. Maria Quadrado ona da bir tas süt ve bir parça ekmek uzatmıştı. Dolu ağızla konuşuyordu.

"Emir yerine getirildi, baba," diye hatırladı Taramela. "Calumbí yandı. Canabrava baronu, ailesi ve birkaç *capanga*'yla birlikte Queimadas'a gitti."

Azizin huzurunda bulunmaktan kaynaklanan çekingenlikle mücadele ederek, Pajeú'nun çiftliği yaktıktan sonra, askerlerin önüne geçmek yerine, ordu Belo Monte'ye saldırdığında artçı birliğinin üzerine çökmek için Kelle Uçuran'ın arkasından dolaştığını açıkladı. Ve arada hiçbir geçiş yapmadan yeniden ölü attan bahsetmeye başladı. Siperindeki adamlara onu yeme izni vermişti, eğer diğer hayvan ölürse onu dağıtması için Antônio Vilanova'ya teslim etmelerini emretmişti... ama tam o sırada Vaiz gözlerini açınca, dilini yutmuş gibi konuşamaz oldu. Derin, kapkaranlık bakış, Pajeú'nun yardımcısının stresini daha da artırdı: Leão onun şapkasını tüm gücüyle nasıl kıvırdığını gördü.

"Tamam, evladım," diye mırıldandı Vaiz. "İyi İsa, Pajeú'nun ve onunla birlikte olanların iman ve cesaretlerini ödüllendirecek."

Elini uzattı ve Taramela onu öperken bir süre adamın ellerini kendi elleri arasında tuttu, ona bağlılıkla baktı. Vaiz onu kutsadı ve o da istavroz çıkardı. Başkeşiş João ona çıkmasını işaret etti. Taramela başıyla saygı hareketleri yaparak geri geri gitti ve çıkmadan önce, Maria Quadrado ona Başkeşiş João ve Koca João'nun içmiş olduğu tasla süt uzattı. Vaiz onları bakışıyla süzdü.

"Çok yakındalar, baba," dedi Sokağın Komutanı, çömelerek. O kadar ciddi bir ses tonuyla konuştu ki Natuba'lı Leão korktu ve koronun dindarlarının da ürperdiğini hissetti. Başkeşiş João bıçağını çıkarıp yere bir da-

ire çizdi ve askerlerin hangi yollardan yaklaştıklarını gösteren çizgiler ekledi.

"Bu taraftan gelen yok," dedi Geremoaba çıkışını göstererek. "Vilanova'lar birçok yaşlıyı ve hastayı çatışma bölgesinden uzaklaştırmak için oraya götürüyorlar."

Devam etmesi için Koca João'ya baktı. Zenci, bir parmağıyla daireyi işaret etti.

"Ahırlar ile Mocambo'nun arasına senin için bir sığınak inşa ettik," diye mırıldandı. "Mermilere dayanması için derin ve kalın taş duvarları var. Burada kalamazsın çünkü bu taraftan geliyorlar."

"Topları var," diye ekledi Başkeşiş João, "onları dün gece gördüm. İz sürücüler beni Kelle Uçuran'ın kampına soktular. Toplar çok büyük ve çok uzak mesafeden ateş edebiliyorlar. Mabet ve kiliseler ilk hedefleri olacaktır."

Natuba'lı Leão'nun o kadar uykusu vardı ki tüy kalem parmaklarının arasından kaydı. İterek Vaiz'in kollarını ayırdı ve uğuldadığını hissettiği kocaman kafasını onun dizlerine dayamayı başardı. Hemen akabinde azizin sözlerini duydu:

"Ne zaman burada olacaklar?"

"En geç bu gece," diye cevap verdi Başkeşiş João.

"O halde siperlere gideceğim," dedi Vaiz sakince. "Küçük Sofu bütün aziz ve İyi İsa tasvirlerini ve İyi İsa'lı sandığını çıkarsın; bütün bu imgeleri, haçları deccalin geleceği yollara taşıtsın. Çok insan ölecek ama ağlamaya gerek yok, gerçek bir inanan için ölüm mutluluktur."

Natuba'lı Leão için mutluluk işte o sırada geldi: Vaiz'in eli kafasının üzerine konmuştu. Hayatla barışık bir halde uykuya daldı.

RUFINO arkasını Calumbí'nin büyük evine döndüğünde kendini hafiflemiş hissediyor: Baronla arasındaki

bağı koparmış olmak ona birden, amaçlarını gerçekleştirmek için daha fazla imkâna sahipmiş duygusu veriyor. Yarım fersah sonra çocukluğundan beri tanıdığı bir ailenin misafirperverliğini kabul ediyor. Ona Jurema'yla ya da Calumbí'deki varlığıyla ilgili hiçbir soru sormadan büyük bir sevgi gösterisinde bulunuyor ve ertesi sabah yanına yol için erzak koyarak onu uğurluyorlar.

Bütün gün yolculuk ediyor ve orada burada, Canudos'a giden hacılarla karşılaşıyor ve bunlar ondan her seferinde yiyecek bir şeyler istiyorlar. Bu yüzden hava kararırken tüm erzağı bitiyor. Çocukluğunda Calumbí'den arkadaşlarıyla birlikte meşalelerle yarasa yakmaya geldikleri mağaraların yakınında uyuyor. Ertesi gün bir köylü onu bir askerî devriyenin geçtiği ve bütün bölgenin *jagunço* kaynadığı konusunda uyarıyor. Ruhunda karanlık bir sezgiyle yürüyüşüne devam ediyor.

Hava kararırken Caracatá'nın dış kesimine varıyor; uzaklardaki köyde kaktüslerin ve ağaççıkların arasına serpilmiş bir avuç ev var. Bunaltıcı güneşten sonra, *mangaba* ağaçlarının ve sarmaşıkların gölgesi çok iyi geliyor. Tam o sırada yalnız olmadığını hissediyor. *Caatinga*'nın içinden yırtıcı hayvan sessizliğiyle çıkan birçok siluet bir anda etrafını sarıyor. Bunlar karabinalar, arbaletler ve palalarla silahlanmış adamlar; çıngırakları ve tahta düdükleri de var. Aralarında Pajeú'yla takılan bazı *jagunço*'ları tanıyor ama melez onların arasında yok. Diğerlerine komuta eden yerli kılıklı ve yalınayak adam bir parmağını dudaklarına götürüyor ve bir işaretle onları takip etmesini söylüyor. Rufino tereddüt ediyor ama *jagunço*'nun bakışı onlarla gitmesi gerektiğini ve ona bir iyilik yaptığını anlatıyor. O anda Jurema'yı düşünüyor ve yüz ifadesi bunu dışa vuruyor, zira *jagunço* onaylıyor. Ağaçların ve çalıların arasında pusu kurmuş başkalarının olduğunu görüyor. Birçoğunun üzerinde onları tamamen kaplayan bitkilerden

yapılmış örtüler var. Eğilmiş, çömelmiş, uzanmış halde patikayı ve köyü gözlüyorlar. Birden Rufino'ya saklanmasını söylüyorlar. Hemen akabinde iz sürücünün kulağına sesler geliyor.

Gri-kırmızı üniformalar giymiş on askerlik bir devriye bu ve başlarında genç ve sarışın bir çavuş var. Onlara yol gösteren bir iz sürücü var ve Rufino onun hiç kuşkusuz *jagunço*'ların işbirlikçisi olduğunu düşünüyor. Çavuş sanki bir şey sezmiş gibi önlemler almaya başlıyor. Parmağı tüfeğinin tetiğinde ve bir ağacın arkasından diğerinin arkasına sıçrıyor; peşinden gelen adamları da tıpkı onun gibi ağaç gövdelerinin ardına saklanarak ilerliyorlar. İz sürücü patikanın ortasından gidiyor. Rufino'nun etrafındaki *jagunço*'lar bir anda ortadan kaybolmuş gibi görünüyorlar. *Caatinga*'da bir tek yaprak bile kımıldamıyor.

Devriye ilk evin oraya varıyor. İki asker kapıyı kırıp içeri dalarken diğerleri onları koruyor. İz sürücü askerlerin arkasında çömeliyor ve Rufino, onun geri geri gitmeye başladığını fark ediyor. Çok geçmeden dışarı çıkan iki asker elleri ve başlarıyla çavuşa evde kimsenin olmadığını belirtiyorlar. Devriye ardından bir sonraki eve doğru ilerliyor, aynı operasyon orada da aynı neticeyle tekrarlanıyor. Derken birden, diğerlerinden daha büyük bir evin kapısından kafasını uzatan saçı başı dağınık bir kadın ve sonra başka bir tanesi, askerleri korkuyla seyrediyor. Askerler onları fark edip tüfeklerini üstlerine doğrultunca kadınlar küçük çığlıklar atarak barışçıl hareketler yapıyorlar. Rufino, Sakallı Kadın'ın ağzından Galileo Gall ismini duyunca yaşadığı afallamanın benzerini hissediyor. Dalgınlıktan faydalanan iz sürücü otların arasında gözden kayboluyor.

Askerler evin etrafını sarıyorlar ve Rufino onların kadınlarla konuştuklarını anlıyor. En sonunda iki üniformalı, kadınların peşinden eve girerken diğerleri elleri te-

tikte dışarıda bekliyor. İçeri girmiş olanlar kısa bir süre sonra müstehcen hareketler yaparak evden çıkıyorlar ve diğerlerini de aynı şeyi yapmaları için cesaretlendiriyorlar. Rufino gülüşmeler ve sesler duyuyor, ardından bütün askerlerin neşeli yüzlerle eve doğru ilerlediklerini görüyor. Ancak çavuş iki askeri kapıya nöbetçi olarak dikiyor.

Etraflarındaki *caatinga* hareket etmeye başlıyor. Pusucular sürünüyor, emekliyor, sonra ayağa kalkıyorlar ve Rufino onların en az otuz kişi olduklarını görüyor. Onların peşine takılıyor ve şeflerine yetişene kadar adımlarını hızlandırıyor. "Bir zamanlar karım olan kadın orada mı?" diye ona sorduğu işitiliyor. Bir cüce ona eşlik ediyordu değil mi? Evet. "O halde oradaki olmalı. Tam o sırada bir kurşun yağmuru kapıda nöbet tutan iki askeri delik deşik ederken, aynı anda içeriden bağırışlar, çağırışlar, koşuşturmalar ve bir el silah sesi yükseliyor. Rufino *jagunço*'ların arasında koşarken elindeki son silah olan bıçağını çıkarıyor ve evin kapılarından, pencerelerinden ateş eden ya da kaçmaya çalışan askerleri görüyor. İğneli oklar ya da kurşunlarla vurulmadan ya da bıçakları ve palalarıyla onların işini bitirecek olan *jagunço*'lar tarafından yere devrilmeden önce en fazla birkaç adım uzaklaşmayı başarıyorlar. Tam o sırada Rufino'nun ayağa kayıyor ve yere düşüyor. Yerden doğrulduğunda düdüklerin ötüşünü duyuyor ve pencerelerin birinden giysilerini çıkardıkları bir askerin kanlar içindeki cesedini fırlattıklarını görüyor. Askerin ölü vücudu yere tok bir sesle çarpıyor.

Rufino eve girdiğinde karşılaştığı manzaranın şiddeti karşısında afallıyor. Yerde can çekişen askerler ve onların üzerine üşüşmüş, ellerine geçirdikleri bıçaklar, sopalar ve taşlarla onlara saldıran erkek ve kadın öbekleri; içeri girmeye devam edenlerin yardımıyla onlara hiç merhamet etmeden vuruyor ve bıçakları saplıyorlar. İçerideki dört-beş kadın bir yandan ciyak ciyak bağrışırken,

aynı zamanda ölü ya da can çekişen kurbanlarının erkeklik onurunu iki paralık etmek için üstlerindeki üniformaları parçalayarak çıkarıyorlar. Ortalıkta kan lekeleri ve pis bir koku var; yerdeyse *jagunço*'ların devriyeyi beklerken içine saklanmış olmaları gereken birkaç delik göze çarpıyor. Bir masanın altına büzüşmüş olan bir kadın alnından yaralanmış ve sızlanıp duruyor.

Jagunço'lar askerleri soyup tüfeklerini ve sırt çantalarını toplarken, aradığının orada olmadığından emin olan Rufino diğer odalara doğru kendine yol açıyor. Yan yana üç oda var, kapısı açık olan ilkinde kimseyi göremiyor. İkincinin duvarındaki yarıklardan içeri bakınca, tahtalardan yapılmış bir yatak ve yere serilmiş kadın bacakları seçiyor. Kapıyı itince karşısında Jurema'yı buluyor. Karısı hayatta, bakışları Rufino'yla buluşunca kaşları çatılıyor ve yaşadığı şaşkınlığın şiddetiyle bütün bedeni kasılıyor. İz sürücü, Jurema'nın hemen yanında, korkudan allak bullak haldeki, ufak tefek Cüce'yi görüyor ve sanki onu kendini bildi bileli tanıyormuş gibi geliyor. Yatağın üzerinde yatan sarışın çavuş çoktan ölmüş olmasına rağmen, iki *jagunço* onu bıçaklamaya devam ediyor: Bıçağı her saplayışlarında kükrüyorlar ve sıçrayan kanlar Rufino'ya kadar geliyor. Jurema ağzı hafif açık, hiç kıpırdamadan ona bakıyor; allak bullak bir halde, burnu incelmiş ve gözlerinde korku ve teslimiyet okunuyor. İz sürücü, yerli *jagunço*'nun yalınayak odaya girdiğini ve çavuşun cesedinin kaldırılıp pencereden sokağa atılmasında diğerlerine yardım ettiğini fark ediyor. Çavuşun üniformasını, tüfeğini ve çantasını alarak odadan çıkıyorlar. Şef, Rufino'nun yanından geçerken Jurema'yı göstererek mırıldanıyor: "Gördün mü? Oydu." Cüce cümleler sarf etmeye başlıyor, Rufino onları duyuyor ama anlamıyor. Hiç kımıldamadan ve şimdi yeniden ifadesiz bir suratla kapıda durmaya devam ediyor. Kalbi sakinleşiyor ve ilk baştaki baş

dönmesinin yerini tam bir dinginlik alıyor. Kalkacak gücü kendinde bulamayan Jurema yerde yatmaya devam ediyor. Pencereden *jagunço*'ları görebiliyor, erkekler ve kadınlar *caatinga*'ya doğru uzaklaşıyorlar.

"Gidiyorlar," diye kekeliyor, gözleri ikisinin arasında gidip gelen Cüce. "Biz de gitmeliyiz, Jurema."

Rufino kafasını sallıyor.

"O kalıyor," diyor sakince. "Sen git."

Ama Cüce gitmiyor. Aklı karışık, kararsız, ürkek bir halde boş evin içinde, kötü kokuların ve kanların arasında, kaderine lanetler yağdırarak, Sakallı Kadın'ı çağırarak, istavroz çıkararak ve Tanrı'ya bir şeyler yalvararak dört dönüyor. Bu arada Rufino odaları gözden geçiriyor, iki saman döşek buluyor, onları Caracatá'nın yegâne sokağının ve evlerinin göründüğü girişteki odaya sürüklüyor. Döşekleri oraya içgüdüsel bir hareketle, ne niyetle olduğunu tam bilmeden getirmişti ama şimdi onları orada görünce anlıyor: Derdi uyumakmış. Vücudunu içi suyla dolan yumuşak bir sünger gibi hissediyor. Bir kancaya bağlı ipi çözüp Jurema'nın yanına gidiyor ve ona emrediyor: "Gel." Genç kadın bir merak duymadan ve hiç korkmadan onun peşinden gidiyor. Rufino onu döşeklerin yanına oturtup ellerini ve ayaklarını bağlıyor. Cüce de orada ve dehşet içinde seyrediyor. "Onu öldürme, onu öldürme!" diye yalvarıyor. İz sürücü kendini sırtüstü yatağa bırakıyor ve ona doğru bakmadan emrediyor:

"Sen de orada dur ve gelen biri olursa beni uyandır."

Cüce şaşkınlık içinde gözlerini kırpıştırıyor, ama bir saniye sonra ona itaat ederek kapının yanına gidiyor. Rufino gözlerini kapıyor ve uykuya dalmadan önce Jurema'yı henüz öldürmemiş olma sebebinin onu ıstırap çekerken görmek mi yoksa şimdi yanındayken ona karşı nefretinin yumuşamış olması mı diye kendine soruyor. Şimdi onun da bir metre ötedeki diğer döşeğe uzandığını hisse-

diyor. Fark ettirmeden, kirpiklerinin arasından onu inceliyor: Eskisinden çok daha zayıf, gözleri içine çökmüş ve kaderine razı olmuş bir biçimde bakıyorlar, giysisi yırtık pırtık, saçı başı dağınık. Kolunda bir pençe izi var.

Rufino uyanınca, sanki bir kâbustan kaçarcasına bir sıçrayışta doğruluyor. Ama rüya gördüğünü hatırlamıyor. Jurema'ya göz atmadan doğrudan Cüce'nin yanına gidiyor; kapının orada beklemeyi sürdüren Cüce'nin ona bakışında korku ile umut arası bir ifade var. Onunla birlikte gelebilir mi? Rufino kabul ediyor. İz sürücü günün son ışıklarıyla açlık ve susuzluğu bastıracak bir şeyler ararken hiç konuşmuyorlar. Geri dönerken Cüce soruyor: "Onu öldürecek misin?" Rufino cevap vermiyor. Sırt çantasından otlar, kökler, yapraklar, saplar çıkarıyor ve onları döşeğin üstüne koyuyor. İplerini çözerken Jurema'ya bakmıyor ya da orada yokmuş gibi bakıyor. Cüce'nin ağzında bir avuç ot var ve onları azimli bir şekilde çiğniyor. Jurema da mekanik hareketlerle çiğnemeye ve yutmaya başlıyor; arada bir el ve ayak bileklerini ovuyor. Onlar sessizlik içinde yerken dışarıda hava iyice kararıyor ve böceklerin gürültüsü şiddetleniyor. Rufino bu iğrenç kokunun, içine düştüğü bir tuzakta bir jaguar leşiyle birlikte geçirdiği geceki kokuya benzediğini düşünüyor. Birden Jurema'nın konuştuğunu duyuyor:

"Neden beni hemen öldürmüyorsun?"

Rufino sanki onu duymamış gibi boşluğa bakmayı sürdürüyor. Ama dikkati onu hiddetlendiren, içini parçalayan o seste:

"Ölmekten korktuğumu mu sanıyorsun? Korkmuyorum. Aksine bunun için senin gelmeni bekledim. Bıkmadığımı mı, yorulmadığımı mı zannediyorsun? Eğer Tanrı bunu yasaklamamış olsaydı, eğer bu günah olmasaydı çoktan kendimi öldürmüştüm. Beni ne zaman öldüreceksin? Bunu neden hemen şimdi yapmıyorsun?"

"Hayır, hayır," diye kekeliyor Cüce araya girerek.

İz sürücü hiç kıpırdamadan ve cevap vermeden durmaya devam ediyor. Neredeyse karanlığın içindeler. Bir an sonra Rufino genç kadının yanına kadar sürünerek ona dokunduğunu hissediyor. Tüm bedeni tiksinti, arzu, hınç, öfke ve özlem karışımı bir duyguyla kasılıyor. Ama onların hiçbirini dışarıya yansıtmıyor.

"Unut, Meryem aşkına, İyi İsa aşkına, o olayı unut!" diye yalvardığını duyuyor, onun titrediğini hissediyor. "Zorla yaptı, benim bir suçum yok, ben kendimi savundum. Bunun için acı çekme, Rufino."

Genç kadın ona sarılıyor ama iz sürücü onu hemen kendinden uzaklaştırırken hareketi sertlik içermiyor. Ayağa kalkıyor, el yordamıyla ipleri arıyor ve hiçbir şey söylemeden onu tekrar bağlıyor. Ardından tekrar eski yerine oturuyor.

"Karnım aç, susadım, yorgunum, artık yaşamak istemiyorum," diye hıçkırarak ağladığını duyuyor. "Beni hemen öldür."

"Bunu yapacağım," diyor en sonunda. "Ama burada değil, Calumbi'de. Seni ölürken görmeleri için."

Aradan belli bir süre geçiyor, Jurema'nın hıçkırıkları giderek azalıyor ve sonra tamamen kesiliyor.

"Sen artık eski Rufino değilsin," diye Jurema'nın mırıldandığını duyuyor.

"Sen de eski Jurema değilsin," diyor iz sürücü. "Artık içinde benim olmayan bir süt dolaşıyor. Tanrı'nın neden seni daha çok önceden, hamile kalmanı engelleyerek cezalandırdığını artık biliyorum."

Yandan vuran ay ışığı bir anda kapılardan ve pencerelerden girmeye başlıyor ve havada asılı duran tozları gözler önüne seriyor. Cüce, Jurema'nın ayağının dibinde yumak oluyor, Rufino da döşeğe uzanıyor. Sıkılmış dişlerle kafa patlatarak, hatırlayarak ne kadar zaman geçi-

yor? Onları duyduğunda sanki uyanmış gibi ama aslında gözünü kırpmadı.

"Neden hâlâ buradasın? Seni buna mecbur eden yok ki," diyor Jurema. "Bu kokuya ve yaşanacak olana nasıl katlanıyorsun? En iyisi hemen Canudos'a git."

"Gitmekten de korkuyorum, kalmaktan da," diye inliyor Cüce. "Ben yalnız kalmayı bilmiyorum, Çingene beni satın aldığından beri hiç yalnız kalmadım. Ölmekten korkuyorum, herkes gibi."

"Askerleri bekleyen kadınlar korkmuyorlardı," diyor Jurema.

"Çünkü onlar yeniden dirileceklerinden emindiler," diye ciyaklıyor Cüce. "Eğer ben de onlar kadar emin olsaydım, ben de korkmazdım."

"Ben ölmekten korkmuyorum ve dirilip dirilmeyeceğimi bilmiyorum," diyor Jurema ve iz sürücü onun şimdi Cüce'ye değil kendisine konuştuğunu anlıyor.

Şafak henüz mavi-yeşil bir ışıltıyken bir şey onu uyandırıyor. Rüzgârın hışırtısı mı? Hayır, ondan öte bir şey. Jurema ve Cüce eşzamanlı olarak gözlerini açıyorlar. Cüce hemen sızlanmaya başlıyor ama Rufino onu susturuyor: "Şşşttt, şşşttt." Kapının arkasına sinip gözetliyor. Uzunca boylu, tüfeksiz bir erkek silueti, kafasını evlerin içine uzatarak Caracatá'nın yegâne sokağından geliyor. Onu tanıması için iyice yaklaşması gerekiyor: Bu Ulpino, Calumbí'den. Onun iki elini ağzına götürüp seslendiğini görüyor: "Rufino! Rufino!" Kapıya çıkarak kendini gösteriyor. Ulpino onu tanıyınca rahatlamış bir şekilde gözlerini kocaman açıyor ve ona sesleniyor. Elini bıçağının sapına atarak onun yanına gidiyor. Ulpino'yı selamlamak için herhangi bir şey söylemiyor. Haline bakınca onun çok uzun yoldan geldiğini anlıyor.

"Seni dün akşamdan beri arıyorum," diyor Ulpino dostça bir tonda. "Bana Canudos'a gittiğini söylediler. Ama

askerleri öldüren *jagunço*'larla karşılaştım. Bütün geceyi yürüyerek geçirdim."

Rufino onu ağzını açmadan, büyük bir ciddiyetle dinliyor. Ulpino ona sevecen bir şekilde, arkadaş olduklarını hatırlatır gibi bakıyor.

"Onu sana getirdim," diye mırıldanıyor usulca. "Baron onu Canudos'a götürmemi emretti. Ama Aristarco' yla birlikte, eğer sana rastlarsam onun senin olmasına karar verdik."

Rufino'nun suratında beliren ifade şaşkınlık ve kuşku içeriyor.

"Onu getirdin mi? Yabancıyı mı?"

"O onursuz bir keçi," diyor Ulpino ve tiksintisini abartarak yere tükürüyor. "Senin elinden aldığı karını öldürecek olman adamın umurunda bile değil. Bu konudan hiç bahsetmek istemiyordu. Kadını olmadığı yalanını söyleyip duruyordu."

"O nerede?" diye soran Rufino gözlerini kırpıştırıyor ve dilini dudaklarının üzerinde gezdiriyor. Söylediğinin doğru olmadığını, onu getirmediğini düşünüyor.

Ama Ulpino çok ayrıntılı bir şekilde onu nerede bulacağını anlatıyor.

"Bu beni ilgilendirmese de bir şeyi öğrenmek istiyorum," diye ekliyor. "Jurema'yı öldürdün mü?"

Rufino kafasını sallayarak hayır diye cevap verdiğinde hiçbir yorum yapmıyor. Bir an için merakından utanmış görünüyor. Arkalarındaki *caatinga*'yı işaret ediyor.

"Tam bir kâbus," diyor. "Burada öldürdüklerini ağaçlara astılar. Şimdi akbabalar onları gagalıyor. İnsanın tüyleri diken diken oluyor."

"Onu ne zaman bıraktın?" diye sözünü kesiyor Rufino.

"Dün akşam," diyor Ulpino. "Yerinden kıpırdamamıştır. Yorgunluktan ölüyordu. Ayrıca nereye gideceğini

de bilmiyor. O sadece onursuz değil aynı zamanda dayanıksız da ve arazide yönünü bulmayı bilmiyor..."

Rufino onun kolunu tutup hafifçe sıkıyor.

"Teşekkür ederim," diyor gözlerine bakarak.

Ulpino başıyla onaylıyor ve kolunu çekiyor. Vedalaşmıyorlar. İz sürücü hızlı adımlarla eve dönerken gözleri ışıldıyor. Cüce ve Jurema onu ayakta, kafaları karışık bir halde karşılıyorlar. Jurema'nın ayaklarını çözüyor ama ellerini bağlı bırakıyor, ardından çok hızlı ve becerikli hareketlerle aynı ipi boynuna geçiriyor. Cüce ciyaklayarak yüzünü kapatıyor. Ama niyeti onu boğmak değil, arkasından çekmek için bir tasma yapmak. Onu dışarıya doğru peşinden gelmeye zorluyor. Ulpino gitmiş. Cüce sıçrayarak arkalarından geliyor. Rufino ona dönüp haykırıyor: "Gürültü yapma." Jurema taşlarda tökezliyor, çalılıklara takılıyor ama ağzını açmıyor ve Rufino'nun ritmine ayak uyduruyor. Onların peşinden gelen Cüce, akbabaların yemekte olduğu asılı askerler hakkında abuk sabuk şeyler söylüyor.

"HAYATIMDA birçok felakete tanık oldum," dedi Barones Estela odanın yıpranmış zeminine bakarak. "Orada, taşrada, Salvador'luları dehşete düşürecek şeyler gördüm," dedikten sonra, sallanan koltuğunda salınırken ev sahibi emekli Albay José Bernardo Murau'yla (o da kendi koltuğunda salınmakta) sohbet eden barona baktı. "Kateşizm eğitiminden çıkan çocukları ezen şu kudurmuş boğayı hatırlıyor musun? O zaman bayıldım mı? Ben zayıf bir kadın değilim: Mesela büyük kuraklık zamanında korkunç şeyler gördük, değil mi?"

Baron başıyla onayladı. José Bernardo Murau ve Adalberto de Gumucio (Canabrava'larla Pedra Vermelha Çiftliği'nde görüşmek için Salvador'dan gelmiş ve on-

larla buluşalı daha birkaç saat olmuştu) onu dinlerken doğal görünmek için büyük çaba harcıyor ama baronesin tedirginliğinden kaynaklanan huzursuzluklarını gizleyemiyorlardı. O ihtiyatlı, nazik tavırlarının ardında görünmez, tebessümleri karşısındakilerle arasına fark edilmez bir duvar ören kadın, şimdi konudan konuya atlıyor, şikâyet ediyor ve sanki konuşma hastalığına yakalanmış gibi çenesi hiç kapanmıyordu. Arada sırada baronesin alnını kolonyayla nemlendirmeye gelen Sebastiana bile onu susturmayı başaramıyordu. Ne kocası ne ev sahibi ne de Gumucio onu biraz dinlenmeye, çekilmeye ikna edebilmişlerdi.

"Ben felaketlere hazırlıklıyım," diye tekrarladı, bembeyaz ellerini yalvarır gibi onlara doğru uzatarak. "Calumbí'nin yandığını görmek, annemin can çekişmesinden, onun ağrıdan ulumasını dinlemekten, onu yavaş yavaş öldüren afyon ruhunu ona bizzat zerk etmekten çok daha kötü oldu. O alevler burada, içimde yanmaya devam ediyor," derken midesine dokundu ve titreyerek büzüştü. "Doğumda kaybettiğim çocuklarım orada kömür oluyormuş gibiydi."

Kendisine inanmaları için yalvararak yüzünü barona, Murau'ya ve Gumucio'ya doğru çevirdi. Adalberto de Gumucio ona gülümsedi. Sohbet konusunu başka taraflara çekmeyi denemişti ama barones her seferinde onları Calumbí yangınına geri döndürüyordu. Onu bu anıdan koparmayı bir kez daha denedi:

"Bununla birlikte, sevgili Estela, insan en kötü trajedilere bile katlanıyor. Adelinha Isabel'in iki köle tarafından katledilişinin benim için ne demek olduğundan sana hiç bahsetmiş miydim? Kız kardeşimin artık çürümüş, bıçak darbeleriyle tanınmaz hale gelmiş cesedini bulduğumuzda hissettiklerimden?" Gırtlağını temizlerken koltuğunda oturuşunu değiştirdi. "İşte bu yüzden atları

zencilere tercih ediyorum. Aşağı sınıflarda ve ırklarda vertigoya sebep olan barbarlık ve rezilliğin temelleri var. Ne var ki sevgili Estela, insan sonunda Tanrı'nın iradesini kabulleniyor, ona boyun eğiyor ve hayatın tüm ıstıraplara rağmen güzel şeylerle dolu olduğunu keşfediyor."

Baronesin sağ eli Gumucio'nun kolunun üstüne kondu.

"Sana Adelinha Isabel'i hatırlattığım için üzgünüm," dedi sevgi dolu bir şekilde. "Beni bağışla."

"Onu bana hatırlatmadın, çünkü ben onu asla unutmuyorum," dedi Gumucio gülümseyerek ve baronesin ellerini kendi elleri arasına aldı. "Üzerinden yirmi yıl geçti ve sanki daha bu sabah olmuş gibi. Adelinha Isabel'den bahsetmemin sebebi, Calumbí'nin yok oluşunun kabuk bağlayacak bir yara olduğunu sana göstermek."

Barones gülümsemeye çalıştı ama gülümsemesi somurtmaya dönüştü. Tam o sırada, elinde bir şişeyle Sebastiana girdi. Bir yandan baronesin alnını ve yanaklarını tenine çok büyük bir dikkatle dokunarak serinletirken, diğer eliyle de dağılmış saçlarını düzeltiyordu.

"Calumbí'den bu yana kendini bıraktı. O genç, güzel ve hayat dolu kadın yok artık," diye düşündü baron. Gözlerinin altında derin morluklar, alnındaysa karanlık bir kırışıklık vardı, yüz hatları sarkmıştı ve içlerinde her zaman görmüş olduğu canlılık ve özgüvenden eser yoktu. Ondan çok şey mi talep etmişti? Karısını politik çıkarlarına feda mı etmişti? Calumbí'ye dönmeye karar verince, Canudos yüzünden bölgenin çok karışık olmasından ötürü, Luis Viana ve Adalberto de Gumucio'nun Estela'yı yanında götürmemesi yönündeki tavsiyelerini hatırladı. Yoğun bir huzursuzluk hissetti. Şuursuzluk ve bencillik yüzünden bu dünyada herkesten çok sevdiği kadına belki de onarılmaz bir zarar vermişti. Bununla birlikte, yanlarında at süren Aristarco, "Bakın, Calumbí'yi ateşe verdiler

bile," diyerek onları haberdar ettiğinde, Estela olağanüstü duruşunu muhafaza etmişti. Avlanmaya çıktığında baronun üzerinde durup araziyi gözlemlediği, çiftliği yukarıdan göstermek için misafirlerini götürdüğü ve insanların, seller ya da zararlı haşerenin mahsule verdiği zararı değerlendirmek için çıktıkları bir seyir kulesi işlevi gören yüksek bir platonun üzerindeydiler. Şimdi, rüzgârsız ve yıldızlı gecede, oradaki herkesin hayatıyla bağlantılı büyük evi yutan alevlerin (kırmızı, mavi, sarı) titreşmesini seyrediyorlardı. Baron karanlıkta Sebastiana'nın hıçkırarak ağladığını duydu ve Aristarco'nun gözlerinin yaşlarla dolu olduğunu gördü. Ama Estela ağlamadı, bundan emindi. Onun kolunda dimdik duruyordu ve bir ara mırıldandığını duydu: "Sadece evi değil aynı zamanda ahırları, barınakları ve ambarı da yakıyorlar." Ertesi sabah barones yangını yüksek sesle hatırlatmaya başlamış ve o zamandan beri baron onu sakinleştirmenin bir yolunu bulamamıştı. "Kendimi asla affetmeyeceğim," diye düşündü.

"Sizin yerinizde olsaydım, orada ölmüştüm," dedi birden ev sahibi Murau. "Çiftlikle birlikte beni de yakmak zorunda kalırlardı."

Sebastiana, "İzninizle," diye mırıldanarak odadan çıktı. Baron ihtiyarın öfkesinin korkunç olması gerektiğini düşündü, Adalberto'nunkinden bile kötü olmalıydı; kölelik döneminde söz dinlemeyen ya da firar eden kölelere işkence yaptığına emindi.

"Pedra Vermelha'nın artık öyle ahım şahım bir değeri olduğundan değil," diye homurdandı, odasının dökülmekte olan duvarlarına bakarak. "Hatta bir keresinde, bende uyandırdığı acılardan ötürü, onu bizzat yakmayı bile düşünmüştüm. İnsan kendi malını canı istediği gibi yakıp yıkabilir. Ama bir grup aşağılık ve kaçık soyguncu bana gelip toprağımın çok fazla terlediğini ve biraz din-

lenmesi için onu yakacaklarını söylerse, o zaman iş değişir. Bunu yapmak için beni öldürmeleri gerekir."

"Sana bir seçme şansı vermezlerdi ki," diye baron espri yapmayı denedi. "Seni çiftliğinden önce yakarlardı."

Düşündü: "Akrep gibiler. Çiftlikleri yakmak iğneyi kendi kendine saplamak, ölüm karşısında maçı kazanmak demek. Peki ama kendilerini ve hepimizi kime kurban ediyorlar?" Baronesin esnemeye başladığını mutlulukla fark etti. Ah, keşke uyuyabilseydi, bu sinirleri için en iyi ilaç olurdu. Son günlerde Estela gözünü kırpmamıştı. Monte Santo molasında kilisenin yatağına uzanmak dahi istememiş ve bütün gece oturup Sebastiana'nın kollarında ağlamıştı. Baron işte orada korkmaya başlamıştı, çünkü Estela ağlamaya alışık biri değildi.

"İlginç," dedi Murau, baron ve Gumucio'yla rahatlamış bir şekilde bakıştıktan sonra, zira baronesin gözleri kapanmıştı. "Calumbí'ye giderken buraya uğradığın sırada, başlıca nefretim Moreira César'a yönelikti. Şimdiyse ona karşı sempati hissettiğimi bile söyleyebilirim. *Jagunço*'lara karşı nefretim Epaminondas ve Jakobenlere karşı hiç olmadığı kadar güçlü," dedi. Çok heyecanlandığı zaman, elleriyle dairesel bir hareket yapar ve sakalını kaşırdı: Baron onu yapmasını bekliyor ama ihtiyarın kolları ifadesiz bir tavırla bağlı duruyordu. "Calumbí'ye, Poço da Pedra'ya, Sucurana'ya, Jua e Curral Novo'ya, Penedo e Lagoa'ya yaptıkları çok zalimce, kabul edilemez şeyler. Onların karnını doyuran, bu ülkenin medeniyet merkezlerini yıkmak! Tanrı bunu asla bağışlamaz. Bu, şeytanların ve canavarların işi."

"Ah, işte, nihayet," diye düşündü baron; meşhur hareketini yapmıştı. Boğumlu eli ve ileriye uzatılmış işaretparmağıyla hızlı bir daire çizmişti ve şimdi de çene çukurundaki sakalı öfkeyle kaşıyordu.

"Sesini o kadar yükseltme, José Bernardo," diye sö-

zünü kesti Gumucio, baronesi göstererek. "Onu yatak odasına götürelim mi?"

"Uykusu biraz daha derinleşince," diye cevap verdi baron. Ayağa kalkmış, karısının daha rahat etmesi için yastığını düzeltiyordu. Ardından yere diz çökerek baronesin ayaklarını bir taburenin üzerine yerleştirdi.

"Onu bir an önce Salvador'a götürmenin en iyisi olduğunu düşünüyordum," diye fısıldadı Adalberto de Gumucio. "Ama şimdi onu başka bir uzun yolculuğa sürüklemenin tedbirsizlik olup olmadığından çok emin değilim."

"Bakalım, yarın sabah nasıl uyanacak," dedi yeniden sallanan koltuğuna oturan ve ev sahibiyle birlikte senkronik olarak salınan baron.

"Calumbí'yi yakmak! Üstelik sana o kadar şey borçlu olanlar tarafından!" Murau tekrar bir-iki daire yapıp sakalını kaşıdı. "Umarım Moreira César bunu onlara pahalıya ödetir. Onları bıçaktan geçirirken orada olmak isterdim."

"Ondan hâlâ haber yok mu?" diye Gumucio onun sözünü bir kez daha kesti. "Canudos'u uzun süre önce bitirmiş olması gerekirdi."

"Evet, ben de onu hesaplıyordum," diye onayladı baron. "Kurşundan ayaklarla bile gitse, günler önce Canudos'a varmış olması gerekirdi. Meğerki..." Arkadaşlarının meraklı gözlerle kendine baktıklarını gördü. "Demek istediğim, onu Calumbí'ye sığınmak zorunda bırakan olaya benzer başka bir kriz yaşamış olabilir."

"Bir tek Moreira César'ın bu dejenerasyona son vermeden önce hastalıktan ölmesi eksik," diye homurdandı José Bernarda Murau.

"Ama bölgede tek bir sağlam telgraf hattı kalmamış olması da bir ihtimal," dedi Gumucio. "Eğer siesta yapmaları için toprakları yakıyorlarsa, baş ağrısını engelle-

mek için de telgraf tellerini ve direklerini yıkacaklarına kuşku yok. Albay iletişimsiz kalmış olabilir."

Baron iç sıkıntısıyla gülümsedi. Burada son buluştuklarında, Moreira César'ın gelişi Bahia'nın özerklik taraftarları için ölüm belgesi gibiydi. Şimdiyse albayın monarşiyi geri getirmek isteyenler ve İngiltere ajanları olarak yutturmak istediği kişiler karşısındaki zaferinin ayrıntılarını öğrenmek için sabırsızlıktan ölüyorlardı. Baronesin uykusunu gözlemlemeyi bırakmadan düşünüyordu: Karısının solgun yüzünde sakin bir ifade vardı.

"İngiltere'nin ajanları," diye haykırdı birden. "Toprak dinlensin diye çiftlikleri yakan şövalyeler. Duyduğumda kulaklarıma inanamadım. Pajeú gibi katil, tecavüzcü, hırsız, kulak kesici, köy yağmalayıcı bir *cangaceiro* şimdi bir haçlı savaşçısına dönüşmüş. Bu gözler bunu da gördü. Burada doğmuş ve hayatımın önemli bir kısmını burada geçirmiş gibi hissetmiyorum. Bu toprak bana yabancılaştı. Bu insanlar hayatım boyunca tanıdığım kişiler değiller. Belki şu İskoç anarşist onları daha iyi anlıyordur. Ya da Vaiz. Delileri sadece delilerin anlıyor olması ihtimal dahilinde..."

Bir umutsuzluk hareketi yaptı ve cümlesini yarım bıraktı.

"İskoç anarşist demişken," dedi Gumucio ve baron derin bir tedirginlik hissetti; bu sorunun geleceğini biliyor ve yaklaşık iki saattir onu bekliyordu. "Senin politik sağduyundan hiçbir zaman şüphe duymadığımı biliyorsun. Ama İskoç'un öylece gitmesine izin vermeni anlamıyorum. O önemli bir tutsaktı, bir numaralı düşmanımıza karşı en iyi silahtı," deyip gözlerini kırpıştırarak barona baktı. "Yoksa öyle değil miydi?"

"Bir numaralı düşmanımız artık Epaminondas ya da Jakobenler değil," diye mırıldandı baron keyifsiz bir şekilde, "*jagunço*'lar. Bahia'nın ekonomik çöküşü. Eğer bu

çılgınlık son bulmazsa yaşanacak olan şey. Topraklar işe yaramaz hale gelecek ve her şey cehennemin dibini boylayacak. Sığırları yiyip bitirecekler ve hayvancılık ortadan kalkacak. Ve en kötüsü de bir bölgede kol gücünün eksikliği hep sorun olmuştur; tamamen insansız kalacak. Şimdi kitlesel olarak giden insanları geri getiremeyeceğiz. Canudos'un neden olduğu felaketin nasıl olursa olsun durdurulması gerekiyor."

Gumucio ve José Bernardo'nun şaşırmış ve ikaz edici bakışlarını görünce kendini huzursuz hissetti.

"Galileo Gall hakkındaki soruna cevap vermediğimi biliyorum," diye mırıldandı. "Bu arada, o gerçek adı bile değil. Neden onun gitmesine izin verdim? Belki bu da çılgın zamanların başka bir işareti, genel akılsızlıktan payıma düşen kısımdır," dedi ve farkında olmadan, eliyle Murau'nunkiler gibi bir daire yaptı. "Epaminondas'la savaşımız devam etse de o, işimize yarar mıydı, şüpheliyim..."

"Devam etse de mi?" diye homurdandı Gumucio. "Bildiğim kadarıyla bir saniye bile kesilmedi. Moreira César'ın gelişiyle birlikte Jakobenler Salvador'da hiçbir zaman olmadığı kadar küstahlaştılar. *Jornal de Notícias* parlamentonun Viana'yı yargılamasını ve bizim komplolarımızla işbirlikçilerimizi yargılamak içinse bir özel mahkeme atamasını istiyor."

"İlerici Cumhuriyetçilerin bize verdikleri zararı unutmuş değilim," diye sözünü kesti baron. "Ama şu an için olaylar farklı bir istikamette ilerliyor."

"Yanılıyorsun," diyor Gumucio. "Viana'yı azletmek, parlamentoyu kapatmak ve bize karşı bir insan avı başlatmak için sadece Moreira César ve Yedinci Alay'ın Bahia'ya Vaiz'in kafasıyla girmesini bekliyorlar."

"Epaminondas Gonçalves monarşi yanlılarının elinde bir şeyini kaybetti mi?" diye sorarken gülümsedi. "Ben Canudos'un yanı sıra Calumbí'yi, iç bölgelerin en eski ve

en verimli çiftliğini kaybettim. Moreira César'ı kurtarıcımız olarak karşılamak için benim ondan daha çok sebebim var."

"Her halükârda, bütün bunlar İngiliz cesedi güle oynaya serbest bırakmış olmanı açıklamıyor," dedi José Bernardo. Baron, ihtiyarın bu cümleleri telaffuz etmek için ne kadar büyük bir çaba harcadığını hemen anladı. "O Epaminondas'ın vicdansızlığının canlı bir kanıtı değil miydi? İhtiraslı herifin Brezilya'yla nasıl alay ettiğinin altın tanığı değil miydi?"

"Teoride öyle," diye onayladı baron. "Varsayımlar alanında."

"Onların meşhur saçları dolaştırdıkları yerlerde biz de onu dolaştırmalıydık," diye mırıldandı Gumucio. Onun sesi de sert ve incinmişti.

"Ancak pratikte hayır," diye devam etti baron. "Gall normal bir deli değil. Evet, gülmeyin, o özel bir deli, o bir fanatik. Bizim lehimize değil aleyhimize tanıklık yapacaktı. Epaminondas'ın ithamlarını teyit edip bizi gülünç duruma düşürecekti."

"Üzgünüm ama sana bir kez daha itiraz etmek zorundayım," dedi Gumucio. "Aklıselimlere ve delilere doğruyu söyletmenin bin bir türlü yolu var."

"Fanatiklere değil," diye cevap verdi baron. "İnançları ölüm korkularından çok daha güçlü olanlara değil. İşkence Gall'e hiçbir etki yapmayacak, inanışlarını daha da güçlendirecekti. Din tarihi bunun örnekleriyle dolu..."

"Bu durumda başına bir kurşun sıkıp cesedini götürmek daha mantıklı bir davranış olurdu," diye mırıldandı Murau. "Ama onu salıvermek..."

"Onun başına ne geldiğini merak ediyorum," dedi baron. "Onu kimin öldürdüğünü merak ediyorum. Onu Canudos'a götürmekten kurtulmak için rehber mi? Onu soymak için *jagunço*'lar mı? Yoksa Moreira César mı?"

"Rehber mi?" diye sordu Gumucio gözleri kocaman açarak. "Ona bir de rehber mi verdin?"

"Ve bir de at," diye ekledi baron. "Bende ona karşı bir zaaf oluştu. Merhamet ve sempati uyandırdı."

"Sempati mi? Merhamet mi?" diye tekrarladı José Bernardo Murau koltuğunda hızlıca sallanarak. Dünyayı kan ve ateşe boğmayı düşleyen bir anarşiste karşı mı?"

"Ve yazdıkları doğruysa arkasında birkaç ceset bırakmış birine karşı," dedi baron. "Ama hepsi uydurmaca da olabilir, bu da mümkün. Zavallı çılgın, Canudos'un evrensel kardeşliğin merkezi, cennetin cisimleşmiş hali olduğuna kesin ikna olmuş durumda, *jagunço*'lardan politik din kardeşleriymiş gibi bahsediyordu. Ona şefkat duymamak imkânsızdı."

Dostlarının ona giderek daha büyük bir şaşkınlıkla baktıklarını fark etti.

"Yazılı tanıklığı elimde," dedi onlara. "Zor anlaşılır bir metin, deli saçması şeylerle dolu ama ilginç. Epaminondas'ın entrikasının ayrıntılarını da içeriyor: Onu nasıl tuttuğu, daha sonra nasıl öldürtmeye çalıştığı falan."

"Bütün bunları kendi ağzıyla dünyaya anlatsaydı daha iyi olurdu," dedi Adalberto de Gumucio öfkeli bir şekilde.

"Kimse ona inanmazdı," diye cevap verdi baron. "Epaminondas Gonçalves'in uydurduğu gizli ajanlı ve silah kaçakçılı fantezi gerçek hikâyeden çok daha inandırıcı. Akşam yemeğinden sonra size birkaç paragrafını tercüme edeceğim. İngilizce yazmış," dedi ve uykusunda iç çeken baronesi gözlemlemek için birkaç saniye sustu. "Bu tanıklık belgesini bana neden verdiğini biliyor musunuz? Lyon'daki bir paçavra dergiye göndermem için. Düşünsenize, artık İngiliz kraliyet ailesiyle değil, evrensel devrim için savaşan Fransız teröristlerle komplo ortağıyım."

Gülerken dostlarının giderek yükselen kızgınlığını gözlemledi.

"Gördüğün gibi senin neşeni paylaşamıyoruz," dedi Gumucio.

"Bunu bana, Calumbí'si yakılan birine söylüyorsun."

"Sahte komiklikleri bırak ve bize hemen mevzuyu açıkla," diye onu ikaz etti Murau.

"Artık olay Epaminondas'a zarar vermek falan değil, sersem köylü," dedi Canabrava baronu, "Cumhuriyetçilerle bir uzlaşmaya varmak. Aramızdaki savaş artık bitti, içinde bulunduğumuz koşullar onu bitirdi. Aynı anda iki savaş verilemez. İskoç artık hiç işimize yaramıyordu ve uzun vadede bizim için sorun bile olabilirdi."

"İlerici Cumhuriyetçilerle bir uzlaşma dedin!" diyen Gumucio ona afallamış bir şekilde bakıyordu.

"Uzlaşma dedim, aklımdan geçen daha ziyade bir ittifak, bir pakt," dedi baron. "Bunu anlaması zor, yapmasıysa ondan da zor ama başka çare yok. Pekâlâ, artık Estela'yı yatak odasına taşıyabiliriz."

VI

İLİKLERİNE kadar ıslanmış bir halde çamurdan ayırt edilemeyen bir battaniyenin üzerine büzüşmüş olan *Jornal de Notícias*'ın miyop gazetecisi topun gürlediğini duyuyor. Kısmen yağmurdan kısmen çarpışmanın eli kulağında olmasından ötürü kimse uyumuyor. Kulak kabartıyor: Canudos'un çanları karanlıkta çalmaya devam ediyorlar mı? Sadece aralıklı olarak top seslerini ve "Saldır ve Boğazla Borusu" çalan kornetleri duyuyor. *Jagunço*'lar da Yedinci Alay'a Monte Santo'dan beri işkence eden düdükler senfonisine isim takmışlar mıydı acaba? Tedirgin, korku içinde ve soğuktan titriyor. Su kemiklerini ıslatıyor. Meslektaşını, sürekli üşüyen yaşlı gazeteciyi düşünüyor; yarı çıplak çocuk askerlerin arasında geriden gelen ihtiyar ona şöyle demişti: "Acele giden ecele gider, genç dostum." O da ölmüş müdür? O ve çocuk askerler, o akşam bu dağların eteklerinde buldukları sarışın çavuş ve devriyesindeki askerlerle aynı kaderi mi paylaşmıştır? O sırada, aşağılarda, çanlar alayın kornetlerine cevap veriyor, gün ağarır ağarmaz tüfeklerin başlatacağı diyaloğun yağmurlu karanlıklardaki prelüdü.

Sarışın çavuş ve devriyesinin kaderini, o da paylaşabilirdi: Moreira César onlarla birlikte gitmesini önerdiğinde az daha tamam diyecekti. Onu kurtaran yorgun-

luk mu oldu? Bir sezgi? Tesadüf? Daha dün oldu ama belleğinde çok uzaklarda görünüyor, çünkü dün Canudos onun için hâlâ ulaşılamaz mesafedeydi. Alayın başı duruyor ve miyop gazeteci kulaklarının uğuldadığını, bacaklarının titrediğini, dudaklarının yara olduğunu hatırlıyor. Albay atını dizginlerinden çekiyor, subaylar askerlerle ve iz sürücülerle karıştırılıyor, çünkü toprak onlara aynı üniformayı giydiriyor. Onları saran yorgunluk, pislik, mahrumiyet alarm veriyor. Bir düzine kadar asker sıralardan çıkıyor ve ağır adımlarla gelip albay ve Binbaşı Cunha Matos'un önünde tekmil veriyorlar. Onlara, tutsak Cumbe papazını getirmiş olan genç subay komuta ediyor. Topuklarını vuruşunu, talimatları tekrarlayışını işitiyor:

"Caracatá'da konuşlanacak ve saldırı başlar başlamaz çapraz ateşle geçidi kapatacağız," diye haykırıyor. Bütün yürüyüş boyunca onda gözlemlediği gibi yine kararlı, sağlıklı ve iyimser görünüyor. "Hiç merak etmeyin, efendim, Caracatá'dan tek bir haydut bile kaçamayacak."

Çavuşla birlikte giden iz sürücü, su aramaya giden devriyelere eşlik eden iz sürücü müydü? Askerleri pusuya sürükleyen o oldu ve miyop gazeteci burada sırılsıklam, zihni karışık bir halde hayallere dalabilmesinin tam bir mucize olduğunu düşünüyor. Albay Moreira César onu bitkin ve bacaklarına kramplar girmiş bir halde, dizlerinin üzerinde taşınabilir yazı tahtasıyla otururken görmüştü:

"Devriyeyle gitmek ister misiniz? Caracatá'da bizimle olduğunuzdan daha güvende olacaksınız?"

Birkaç saniyelik tereddüdün ardından ona hayır dedirten ne olmuştu? Genç çavuşla birçok kez sohbet ettiklerini hatırlıyor: Ona *Jornal de Notícias* ve işi hakkında sorular soruyordu, Moreira César bu dünyada en çok hayranlık beslediği –"Mareşal Floriano'dan bile daha

çok"– kişiydi ve tıpkı onun gibi, sivil politikacıların cumhuriyet için bir felaket, yolsuzluk ve bölünme kaynağı olduklarına ve monarşiyle yozlaşmış vatanı sadece üniformalı ve kılıçlı adamların düzeltebileceğine inanıyordu.

Yağmur durdu mu? Miyop gazeteci gözlerini açmadan sırtüstü pozisyona geçiyor. Evet, artık damlamıyor, o kocaman sudan iğneler yamacı süpüren rüzgârın eseri. Top atışları da durdu ve zihnindeki sürekli üşüyen yaşlı gazetecinin imgesi genç çavuşunkiyle yer değiştiriyor: Beyazla sarımtırak arası saçları, bükülmüş sevecen suratı, fuları, sanki meditasyona teşvik ediyorlarmış gibi seyrettiği tırnakları. O da mı bir ağaçtan sarkacaktı? Devriyenin gidişinin üzerinden çok fazla geçmeden bir haberci gelip albaya veletlerle ilgili bir sorun olduğunu söylüyor. "Veletler Birliği!" diye düşünüyor. Hepsi yazılı duruyor, yağmurdan korumak için üzerine uzandığı çantanın dibinde, Yedinci Alay'ın yaşlarını sormadan askere aldığı neredeyse çocuk yaştaki o yeniyetmelerin hikâyesini anlatan dört-beş sayfa. Peki alay bunu neden yapıyor? Çünkü Moreira César'a göre, çocuklar daha iyi nişan alıyorlar, sinirleri yetişkinlerden daha sağlam. Onları gördü, veletler denen, on dört-on beş yaşındaki o askerlerle konuştu. Bu yüzden, haberciyi onlara bir şey olduğunu söylerken duyunca, miyop gazeteci artçı birliğe kadar albayın peşinden gidiyor. Yarım saat sonra onları buluyorlar.

Islak karanlıkta bir ürperti başından ayaklarına kadar iniyor. Kornet ve çan sesleri, çok güçlü bir şekilde yeniden duyuluyor ama o, kayanın üzerine çömelmiş ya da uzanmış sekiz-on çocuk askeri akşam güneşinde seyretmeyi sürdürüyor. Artçı bölükler onları arkalarında bırakıyor. Bunlar en gençleri, açlıktan ve yorgunluktan ölmüş gibi görünüyorlar. Miyop gazeteci büyük bir şaşkınlıkla meslektaşını onların arasında görüyor. Birbirine zıt duyguların (merhamet, öfke, kararsızlık) kurbanı görü-

nen bıyıklı bir yüzbaşı albayı karşılıyor: Devam etmeyi reddediyorlardı efendim, ne yapacağımı bilemedim. Miyop gazeteci hararetle meslektaşını ikna etmeye çalışıyor: Hadi kalkın, hadi biraz çaba gösterin. "Onun ihtiyacı olan gerekçeler değildi," diye düşünüyor, "eğer bir gıdım bile enerjisi kalmış olsaydı, kalkıp devam ederdi." Onun uzatılmış bacaklarını, yüzünün solgunluğunu, köpek gibi solumasını hatırlıyor. Çocuklardan biri ağlayarak konuşuyor: Öldürülmeyi tercih ediyoruz, efendim, ayaklarımızın altı yara oldu, kafalarımızın içi uğulduyor, tek bir adım dahi atmayacağız. Dua eder gibi açtığı elleriyle hıçkırarak ağlıyor ve o âna kadar ağlamayanlar da elleriyle yüzlerini örterek ve albayın ayaklarının dibine büzüşerek yavaş yavaş ağlamaya başlıyorlar. Albayın bakışını, grup üzerinde gidip gelen küçük soğuk gözlerini hatırlıyor.

"Alayın içinde sizlerin daha çabuk adam olacağınızı zannetmiştim. Eğlencenin en güzel kısmını kaçıracaksınız. Beni hayal kırıklığına uğrattınız, çocuklar. Sizi firari saymamak için terhis ediyorum. Silahlarınızı ve üniformalarınızı teslim edin."

Miyop gazeteci su istihkakının yarısını meslektaşına bırakıyor ve onun teşekkür ederkenki tebessümü, işte gözlerinin önünde. Bu arada çocuklar birbirlerine yaslanarak, gevşek ellerle üniformalarını, keplerini çıkarıyor ve tüfeklerini silahçıya teslim ediyorlar.

"Burada kalmayın, burası fazla korunaksız," diyor Moreira César onlara. "Bu sabah mola verdiğimiz kayalık dağlara ulaşmaya çalışın ve bir devriye geçene kadar orada saklanın. Doğrusunu söylemek gerekirse, şansınız çok düşük."

Ardından tekrar alayın başına dönüyor. Meslektaşı vedalaşma babında kulağına fısıldıyor. "Acele giden ecele gider, genç dostum." Boynunda tuhaf atkısıyla, geride ka-

lan ve zırlayan yarı çıplak çocukların arasında bir öğretmen gibi oturan ihtiyarın görüntüsü gözünün önünden gitmiyor. Düşünüyor: "Orada da yağdı mı acaba?" Gökyüzünün, kabarıp kararmasından saniyeler sonra gönderdiği o ani sağanağın ihtiyar ve çocuklarda uyandırmış olması gereken şaşkınlık, mutluluk ve dirilişi hayal ediyor; gözlerine inanamama duygusunu, gülümsemeleri, hevesle, sevinçle açılan ağızları, suyu tutmak için kâse biçimine sokulan avuçları hayal ediyor; birbirlerine sarılan, ayağa fırlayan, dinlenmiş, cesaretlenmiş, acıları dinmiş çocukları. Yürüyüşe kaldıkları yerden devam edip artçı birliğe yetişmiş olabilirler mi? Dizleri çenesine değecek kadar büzüşmüş olan miyop gazeteci kendi sorusuna olumsuz cevap veriyor: Bunalımları ve fiziksel çöküşleri o kadar büyüktü ki yağmur bile onları eski hallerine getirmeye yetmemiştir.

Yağmur daha kaç saat devam edecek? Günbatımında, öncü birlikler Canudos'un tepelerinde mevzilendiği sırada başladı. Bütün alayda tarif edilemez bir patlama var, askerler ve subaylar zıplıyorlar, birbirlerinin sırtını sıvazlıyor, keplerinden yağmur suyu içiyor, gökten dökülen sağanağın altında kollarını açıp duruyorlar, albayın beyaz atı kişniyor, yelesini sallıyor, oluşmaya başlayan çamurda toynaklarını oynatıyor. Kemiklerinin üzerine çarpan o damlalara inanamayan, onlarla kendinden geçen miyop gazeteci sadece kafasını kaldırmayı, gözlerini kapatmayı, ağzını ve burun deliklerini açmayı başarıyor ve o sırada öylesine şaşkın, öylesine mutlu ki ne silah seslerini ne de acıdan kıvranarak ve yüzlerini tutarak yanı başına devrilen askerlerin çığlıklarını duyuyor. Curcunayı fark edince iyice siniyor ve yazı tahtası ile çantasını kaldırıp kafasını gizliyor. O sefil sığınaktan bakınca tabancasıyla ateş eden Yüzbaşı Olímpio de Castro'yu ve saklanacak bir yer arayan ya da çamura devrilen askerle-

ri görüyor. Ve kapatıp açtığı, çamura bulanmış bacakların arasından, atının dizginlerini kavrayan, eyerin üzerine atlayan ve kınından çıkardığı kılıcıyla, ateş edilen *caatinga*'ya doğru, arkasından gelen kimse olup olmadığına bakmadan saldıran Albay Moreira César'ı görüyor (o görüntü bir fotoğraf gibi belleğinde donup kalmış durumda). "Yaşasın cumhuriyet diye bağırıyordu," diye düşünüyor. "Yaşasın Brezilya." Kurşuni ışıkta, yağmur suları ve ağaçları sallayan rüzgârın arasında, subaylar ve askerler albayın haykırışlarına eşlik ederek koşmaya başlıyorlar ve o da kendini birden onların arasında ve onlar gibi ağaçlığa doğru koşarken, onlar gibi görünmez düşmanla buluşmaya giderken görüyor. (*Jornal de Notícias*'ın gazetecisi bunları hatırlayınca bir an için soğuğu ve endişesini unutup kendi kendine gülüyor.) Tökezlemelerinin arasında katılmayacağı bir çarpışmaya doğru sersemce koştuğunu düşünmüş olduğunu hatırlıyor. Olası çarpışmaya neyle katılacaktı ki? Yazı tahtasıyla mı? İçinde yedek giysilerini ve kâğıtlarını taşıdığı deri çantayla mı? Boş hokkasıyla mı? Ama şu kesin ki, düşman ortaya çıkmıyor.

"Ortaya çıkan çok daha kötüsü oldu," diye düşünüyor ve ürperti bir kez daha sırtından bir kertenkele gibi geçiyor. Geceye dönmeye başlayan solgun akşamüstünde, yabani manyok ağaççıkları, *amburana* ağaçlarından sarkan insandan, tuhaf meyveler, *favela*'nın silueti ve dallarda sallanan o çizmeler, kılıç kınları, üniformaların ceketleri, keplerle manzaranın birden nasıl hayaletimsi bir profil kazandığını bir kez daha görüyor. Cesetlerden bazıları, akbabaların gaga darbeleri ya da kemirgenlerin ısırıklarıyla boşalan gözleri, karınları, kabaları, uylukları, cinsel organlarıyla çoktan iskelete dönüşmüş ve çıplaklığı ağaçların yeşilimtırak, ruhani griliği ve toprağın boz renginin karşısında daha belirgin bir hal alıyor. Gösteri-

nin olağanüstülüğü yüzünden bir an durduktan sonra, *caatinga*'yı süsleyen insan kalıntıları ve üniformalar arasında afallamış bir halde yürümeye devam ediyor. Moreira César atından indi ve onun peşinden hücum eden subaylar ve askerler şimdi etrafını sarıyorlar. Hepsi taş kesilmiş durumda. Biraz önceki haykırışların ve koşuşturmaların yerini şimdi derin bir sessizlik ve gergin bir devinimsizlik aldı. Hepsi etrafı gözlemliyor ve yüzlerdeki şaşkınlık ve korku yavaş yavaş üzüntü ve öfkeye dönüşüyor. Genç sarışın çavuşun –gözleri yerinde olmasa da– kafası sağlam, ama vücudu morarmış yara izleri, dışarı fırlamış kemikler ve yağmurun akışıyla birlikte kanıyormuş gibi görünen şişmiş kesiklerle tanınmayacak halde. Hafif hafif salınıyor. Miyop gazeteci o andan itibaren, dehşete kapılmasından ve çavuşa acımasından daha evvel, o zamandan beri kafasından bir türlü atamadığı ve hâlâ beynini kemirip durarak uyumasını engelleyen şeyi, onu da orada çıplak, *jagunço*'ların bıçaklarıyla kesilip biçilmiş ya da akbabaların gagalarıyla didiklenmiş bir halde, kaktüslerin arasında sallanmaktan kurtaran tesadüfü, mucizeyi düşünüyor. Biri hıçkırarak ağlıyor. Bu Yüzbaşı Olímpio de Castro, tabancası hâlâ elinde olduğu halde kolunu yüzüne götürüyor. Miyop gazeteci alacakaranlıkta, diğer subaylar ve askerlerin de ağaçlardan indirmeye başladıkları sarışın çavuş ve devriyesindeki askerler için ağladıklarını görüyor. Moreira César orada kalıyor ve karanlıkta gerçekleştirilen çalışmaya, yüzünde şimdiye dek görmediği sertlikte bir ifadeyle nezaret ediyor. Yan yana battaniyelere sarılan cesetler, onların onuruna karanlıkta bir saygı atışı yapan askerler tarafından hemen gömülüyor. Kornetin çalınmasının ardından Moreira César kılıcıyla önlerindeki yamaçları gösteriyor ve çok kısa bir konuşma yapıyor:

"Katiller kaçmadı, askerler. Orada, cezalandırılmayı

bekliyorlar. Şimdi süngülerin ve tüfeklerin konuşması için ben susuyorum."

Topun gümbürtüsünü yeniden duyuyor, bu kez çok daha yakından geliyor ve iyice uyanmış bir halde olduğu yerde zıplıyor. Son günlerde, bu yağmurlu nemlilikte bile neredeyse hiç hapşırmadığını hatırlıyor ve bu askerî seferin ona hiç olmazsa bu konuda yaradığını düşünüyor: Hayatının kâbusu, yazıişleri servisindeki arkadaşlarını delirten ve onu geceler boyu uykusuz bırakan o hapşırmalar azaldı, belki de tamamen kayboldular. Rüya görmekten ziyade hapşırmadan uyumak için afyon içmeye başladığını hatırlıyor ve kendi kendine, "Ne bayağılık," diyor. Yan yatıyor ve gökyüzünü seyrediyor: Kıvılcımsız kapkara bir leke. O kadar karanlık ki onunla birlikte yere uzanmış, sağında ve solunda yatan askerlerin yüzlerini seçemiyor ama soluk alışlarını ve ağızlarından kaçan sözcükleri duyuyor. Arada bir kalkıp gidenler ve onlara tepedeki nöbeti devredip dinlenmeye gelenler oluyor. Düşünüyor: Korkunç olacak. Tam olarak kâğıda dökmeyi asla başaramayacağı bir şey. Düşünüyor: Nefret dolular, intikam arzusuyla yorgunluğu, açlığı, susuzluğu, kaybedilen atları ve sığırları ve özellikle de daha birkaç saat önce Caracatá'yı almaya giden yoldaşlarının işkence edilmiş ve parçalanmış cesetlerini onlara ödetme arzusuyla zehirlenmişler. Düşünüyor: Paroksizm noktasına gelmek için ihtiyaçları olan şey buydu. Onlara dişlerini sıkarak kayalık yamaçları çılgın bir ritimle çıkaran ve şimdi silahlarını kavramış, tepenin üzerinden aşağıdaki gölgelere, avlarının bulunduğu yere saplantılı bir şekilde bakarak uyanık tutan da o nefret. Eğer başlangıçta görev icabı nefret ediyorlarsa bile artık bir onur borcunu tahsil etmeleri gereken düşmanlar olarak görüp kişisel bir hınç duyuyorlardı.

Yedinci Alay'ın tepeleri tırmanırkenki çılgınca ritminden ötürü alayın en önünde albay, kurmaylar ve ha-

bercilerin yanında devam edemedi. Işığın eksikliği, tökezlemeler, şişmiş ayaklar, dışarı fırlayacakmış gibi olan kalbi, zonklayan şakakları onu engelledi. Onca düşüş kalkışa dayanıp tırmanmaya devam etmesini sağlayan neydi? Düşünüyor: Orada tek başıma kalma korkum, ne olup biteceğini görme merakım. O düşüşlerin birinde yazı altlığını kaybetti ama kafası kazılı bir asker (bit bulaşanların kafalarını kazıyorlar) kısa bir süre sonra onu bulup getiriyor. Artık onu kullanma imkânı yok, mürekkebi bitti ve son kaz tüyü kalem dün kırıldı. Şimdi yağmurun dinmesinin ardından kulakları farklı gürültüleri, mesela taşların fısıltısını algılıyor ve geceleyin bölüklerin iki tarafa doğru yayılıp yayılmadığını, topları ve makineli tüfekleri yeni bir mevziye sürükleyip sürüklemediklerini ya da öncü birliklerin sabahı beklemeden yamaç aşağı saldırıya geçip geçmediklerini sorguluyor.

En geride kalmadı, birçok askerden önce geldi. Çocuksu bir sevinç hissediyor, bir bahsi kazanmış duygusuna kapılıyor. Yüz hatları olmayan o siluetler artık ilerlemiyorlar, aceleyle yüklerini çözüyor, sırt çantalarını yere atıyorlar. Yorgunlukları, endişeleri kayboluyor. Komutan nerede diye soruyor, birkaç asker grubunun arasından atlıyor, oraya buraya göz atıyor ve en sonunda kazıklara tutturulmuş ve zayıf bir kandille aydınlatılmış brandayı buluyor. Artık gece yarısı oldu, bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağıyor ve miyop gazeteci çadıra emekleyerek yaklaşıp Moreira César'ı görünce hissettiği güven ve rahatlamayı hatırlıyor. O şimdi raporlar alıyor, talimatlar veriyor, üzerinde kandil alevinin titreştiği küçük masanın etrafındaki telaşlı faaliyete hükmediyor. Miyop gazeteci diğer seferlerde olduğu gibi kendini çadırın girişinde yere bırakırken oradaki duruşunun, varlığının bir köpeğinkine benzediğini ve Albay Moreira César'ın onu en çok bağdaştıracağı şeyin hiç kuşkusuz bir köpek olacağını düşü-

nüyor. Üstleri başları çamur içindeki subayların girip çıktığını görüyor, Albay Tamarindo'nun Binbaşı Cunha Matos'la tartıştığını ve Moreira César'ın emirler verdiğini işitiyor. Albay siyah bir pelerine sarınmış ve solgun ışıkta çökmüş görünüyor. Gizemli hastalığının yeni bir krizi mi geldi acaba? Zira Doktor Souza Ferreiro yanında.

"Topçular ateşe başlasın," dediğini duyuyor. "Onları yumuşatmak için Krupp'lar saldırı ânına kadar kartvizitlerimizi göndersinler."

Subaylar çadırdan çıkmaya başlayınca onun üzerine basmasınlar diye kenara çekilmek zorunda kalıyor.

"Alayın borusunu duysunlar," diyor albay, Yüzbaşı Olímpio de Castro'ya.

Kısa bir süre sonra miyop gazeteci Queimadas'tan yola çıkarken işittiği o uzun, kasvetli, cenaze melodisini tekrar duyuyor. Moreira César ayağa kalkıp pelerinine yarı sarınmış halde çıkışa kadar ilerliyor. Giden subaylarının elini sıkıyor ve iyi şanslar diliyor.

"Vay canına, Canudos'a kadar ulaştınız," diyor onu görünce. "Beni şaşırttığınızı itiraf etmeliyim. Sizin bize buraya kadar eşlik edecek yegâne muhabir olacağınızı hiçbir zaman düşünmemiştim."

Ve birden onunla ilgilenmeyi bırakıp Albay Tamarindo'ya dönüyor. Saldır ve Boğazla Borusu etraftaki farklı noktalardan yağmurun üzerinden yankılanıyor. Bir sessizlik ânında miyop gazeteci birden çan seslerini duyuyor. Herkesin düşündüğü şeyi düşündüğünü hatırlıyor: "*Jagunço*'ların yanıtı." Albayın, "Yarın öğle yemeğimizi Canudos'ta yiyeceğiz," dediğini duyuyor. Kalp atışları hızlanıyor çünkü yarın dediği artık bugün.

ONU UYANDIRAN şiddetli bir kaşıntı oldu: Her iki kolunda da yürüyen karınca sıraları, teninde kırmızı

noktalardan bir iz bırakıyordu. Onları tokadıyla ezerken aynı zamanda da uyuşmuş kafasını salladı. Gri gökyüzünü, zayıflayan ışığı gözlemleyen Gall saati hesaplamaya çalıştı. Rufino'ya, Jurema'ya, Sakallı Kadın'a, güneş ya da yıldızlara şöyle bir bakınca günün ya da gecenin hangi saatinde olduklarını kesin bir şekilde anlayan bu yöre insanına her zaman gıpta etmişti. Ne kadar uyumuştu? Çok olamazdı çünkü Ulpino henüz dönmemişti. İlk yıldızları görünce irkildi. Acaba başına bir şey mi gelmişti? Yoksa onu bizzat Canudos'a kadar götürmekten korkup kaçmış mıydı? Üşüdüğünü hissetti, bu ona sanki asırlardır uzak olduğu bir duyguymuş gibi geliyordu.

Saatler sonra berrak gecede, Ulpino'nun geri dönmeyeceğinden emin oldu. Ayağa kalktı ve aklından tam olarak neyin geçtiğini bilmeden üzerinde Caracatá yazan tahtanın gösterdiği istikamete doğru yürümeye başladı. Patikanın içinde kaybolduğu dikenler labirentinde her tarafı çiziklerle doldu. Açıklığa geri döndü ve gün ağarırken hayal meyal hatırladığı kâbuslarla dolu, sıkıntılı bir uyku uyumayı başardı. Karnı o kadar acıkmıştı ki rehberi unutup bomboş midesini biraz yatıştırmak için uzun süre otları çiğnedi. Ardından, yönünü tek başına bulmaktan başka çaresi olmadığına ikna olarak etrafı keşfe çıktı. Netice itibarıyla o kadar da zor olmayacaktı: İlk hacı grubunu bulup peşlerine takılmak yeterliydi. Peki ama neredeydiler? Ulpino'nun onu kasten yanlış yöne götürdüğü düşüncesi onda o kadar büyük bir endişeye neden oluyordu ki, bu şüphe daha kafasında belirir belirmez onu kovuyordu. Ormanda kendine yol açmak için kalın bir sopa kullanıyordu ve çantasını da omzuna asmıştı. Birden yağmur başladı. Mutluluktan mest olmuş bir halde yüzüne düşen damlaları yaladığı sırada ağaçların arasında birkaç siluet gördü. Bağırarak onlara seslendi ve yağmur suyu birikintilerini şapırdatarak yan-

larına doğru koşarken kendi kendine, nihayet diyordu ki, Jurema'yı tanıdı. Sonra da Rufino'yu. Hemen orada durdu. Bir su perdesinin arasından, bir hayvan gibi boynundan iple bağladığı Jurema'yı peşinden sürükleyen iz sürücünün sakinliğini fark etti. Onun ipi bıraktığını gördü ve Cüce'nin korkmuş yüzünü fark etti. Üçü de ona bakıyordu ve kendini afallamış, gerçeklikten uzaklaşmış hissetti. Rufino'nun elinde bir bıçak vardı ve gözleri kömüre benziyordu.

"Sana kalsa karını savunmaya gelmeyecektin," dediğini ve bunu öfkeden ziyade küçümsemeyle söylediğini işitti. "Sende onur yok, Gall."

Gerçekdışılık duygusunun arttığını hissetti. Boştaki elini kaldırdı ve barışçı, dostça bir hareket yaptı:

"Bunun için zaman yok, Rufino. Ne olduğunu sana açıklayabilirim. Şimdi acil olan başka bir şey. Binlerce kadın ve erkek bir avuç ihtiraslı tarafından kurban edilebilirler. Senin görevin..."

Ama İngilizce konuştuğunu fark etti. Rufino üzerine doğru geliyordu ve Galileo geri geri gitmeye başladı. Yerler artık çamur olmuştu. Daha geride Cüce, Jurema'nın ellerini çözmeye çalışıyordu. "Seni henüz öldürmeyeceğim," diyordu galiba ve anladığı kadarıyla iz sürücü onurunu kırmak için suratını tokatlayacaktı. İçinden gülmek geldi. Aralarındaki mesafe her saniye kısalmaktaydı ve şöyle düşündü: "Gerekçeleri anlamıyor ve anlayacağı da yok." Öfke, tıpkı arzu gibi, insanın aklını devreden çıkarıyor ve onu saf içgüdüye dönüştürüyordu. O sersemce şey için, bir kadının deliği için mi ölecekti? Yatıştırıcı hareketler yapmayı sürdürüyor ve korkak, yalvaran bir surat ifadesi takınıyordu. Aynı zamanda aradaki mesafeyi de hesaplıyordu ve iyice yakınına geldiğinde, elindeki sopayla birden Rufino'nun üzerine saldırdı. İz sürücü yere düştü. Jurema'nın çığlık attığını duydu ama

genç kadın yanına gelene kadar Rufino'ya birkaç kez daha vurmuştu ve sersemleyen berikinin elinden bıraktığı bıçağı Gall aldı. Bir işaretiyle onu öldürmeyeceğini anlatarak Jurema'yı durdurdu. Öfkeden kudurmuş halde, yumruğunu yerde yatan iz sürücüye göstererek gürledi:

"Kör, bencil, kendi sınıfına ihanet eden, aşağılık adam, küçük mağrur dünyandan çıkamaz mısın sen? Onur erkeklerin suratında ya da kadınların amında değildir, ahmak. Canudos'ta binlerce masum insan var. Orada kardeşlerinin kaderi söz konusu, anlasana."

Rufino kafasını oynatıyor, yavaş yavaş kendine geliyordu.

Gall oradan yürüyüp gitmeden önce Jurema'ya da bağırdı:

"Bir de sen anlatmaya çalış."

Genç kadın ona sanki deliymiş ya da onu tanımıyormuş gibi bakıyordu. Anlamsızlık ve gerçekdışılık duygusu yeniden benliğini sardı. Rufino'yu neden öldürmemişti? Sersem herif dünyanın sonuna kadar onun peşinden gelecekti, bundan emindi. *Caatinga* tarafından tırmalanarak, çamura bulanarak, sağanak yağmur altında, nereye gittiğini bilmeden soluk soluğa koşuyordu. Sopa ve çanta hâlâ yanındaydı ama şapkayı kaybetmişti ve damlaların kafatasından sektiğini hissediyordu. Bir süre sonra –ki bu süre birkaç dakika ya da bir saat olabilirdi– durdu. Yavaş bir şekilde yürümeye koyuldu. Çalıların ve kaktüslerin arasında herhangi bir patika ya da referans noktası yoktu ve çamura batan ayakları onu yavaşlatıyordu. Suyun altında terlediğini hissediyordu. Kaderine sessizce lanet okudu. Işık yavaş yavaş sönüyordu ve şimdiden günbatımı olduğuna inanmakta zorlanıyordu. Sonunda gri, meyvesiz, yaprak yerine sivri dikenleri olan o ağaçlara kendisine yardım etmeleri için yalvaracak nok-

taya gelmiş gibi dört bir yana bakmakta olduğunu düşündü. Sevecenlik ve umutsuzluk arası içgüdüsel bir hareket yaptı ve yeniden koşmaya başladı. Ama birkaç metre sonra bunu yapmayı bıraktı ve âcizlikten gerilmiş bir halde olduğu yerde kaldı. Bir hüngürtü boşaldı:

"Rufinoooo! Rufinoooo!" diye ellerini ağzına götürerek bağırdı. "Gel, gel, buradayım, sana ihtiyacım var! Bana yardım et, beni Canudos'a götür, faydalı bir şey yapalım, aptal olmayalım. Sonra benden intikam alırsın, beni öldürürsün, tokatlarsın. Rufinoooo!"

Su şakırtıları arasında bağırışlarının yankısını dinledi. İliklerine kadar ıslanmıştı, soğuktan ölüyordu. Bir istikameti olmadan yürümeye devam ederken ağzını oynatıyor ve sopayla bacaklarına vuruyordu. Günbatımı vaktiydi, yakında karanlık çökecekti, bütün bunlar belki de basit bir kâbustu ve toprak ayaklarının altından kayıp gitti. Dibine çarpmadan önce bir çukuru gizleyen bitkilere bastığını anladı. Darbe bilincini kaybettirmedi: Zemin yağmur yüzünden yumuşamıştı. Yerden doğruldu ve kollarına, bacaklarına, ağrıyan sırtına dokundu. Belinden düşen Rufino'nun bıçağını el yordamıyla ararken düşüş ânında kendisine saplanmamış olmasına sevindi. Çukurun ağzına kadar tırmanmaya çalıştı ama her seferinde ayakları kayıyor ve geri düşüyordu. Su içindeki zemine oturdu, sırtını kenara dayadı ve bir tür rahatlamayla orada uyuyakaldı. Çiğnenen dalların ve yaprakların hafif hışırtısı onu uyandırdı. Tam bağıracağı sırada omzunun yakınında bir esinti hissetti ve alacakaranlıkta tahta bir iğneli okun yere saplandığını gördü.

"Atmayın! Atmayın!" diye bağırdı. "Ben dostum, bir dostum."

Mırıldanmalar, sesler duydu ve yanan bir tahta parçası kuyunun ağzından sokulana kadar bağırmaya devam etti, alevlerin ardında insan kafaları görür gibi oldu. Bun-

lar silahlı ve otlardan örtülerle kaplı adamlardı. Birçok el içeri uzandı ve onu yukarı çekti. *Jagunço*'ların, yeni yağan yağmurun neminde kıvılcımlar saçan meşalelerin ışığında tepeden tırnağa inceledikleri Galileo Gall'in yüzünde büyük bir coşku ve mutluluk vardı. Adamlar otlardan yapılmış kabukları, boyunlarına asılı tahtadan düdükleri, karabinaları, palaları, arbaletleri, mermi şeritleri, yırtık pırtık giysileri, İsa'nın Kalbi tasvirli muska ve madalyonlarıyla kılık değiştirmiş gibi görünüyorlardı. O güne kadar tanıdıkları insan tiplemeleri içinde tanımlamayı başaramadıkları bu varlığın onlarda uyandırdığı şaşkınlığı dışa vuran ifadelerle ona bakıp koklarken, Galileo Gall onlardan hararetli bir şekilde kendisini Canudos'a götürmelerini istiyordu: Onların işine yarayabilir, Vaiz'e yardım edebilir, burjuvazinin yozlaşmış politikacıları ve askerleri yüzünden kurbanı oldukları mekanizmaları onlara açıklayabilirdi. Yuvalarından fırlamış gözlerle onlara tek tek bakarken, sözlerine vurgu ve belagat katmak, ayrıca kırık lisanının boşluklarını doldurmak için el kol hareketleri yapıyordu: Eskilere dayanan bir devrimci deneyimi vardı; yoldaşlar, halkın yanında birçok kez savaşmıştı, onların kaderini paylaşmak istiyordu.

Aralarından birinin şöyle dediğini duyar gibi oldu:

"İyi İsa'ya övgüler olsun."

Onunla dalga mı geçiyorlardı? Anlattıklarının tam olarak dile getirmek istediği, onların anlayabileceği mevzular olmadığını fark edince kekeledi, dili tutuldu, benliğini esir alan çaresizlik hissiyle mücadele etti. Onun moralini en çok bozan da meşalelerin kararsız ışığında *jagunço*'ların aralarında bakıştıklarını ve birbirlerine anlamsız işaretler yaptıklarını, dişlerin eksik ya da fazla olduğu ağızlarını göstererek ona merhametle gülümsediklerini fark etmesiydi. Evet, bunlar saçmalık gibi görünüyordu ama ona inanmaları gerekiyordu! Onlara yardım etmek

için buradaydı, Canudos'a kadar gelmek onun için çok zor olmuştu. Zorbanın bütün dünyada söndürdüğünü zannettiği ateş onlar sayesinde yeniden canlanmıştı. Zihinlerinden sadece merak ve acıma geçtiğini sezdiği otlardan örtülere bürünmüş adamların iyi niyetli tavırları karşısında aklı karışmış, ümidi kırılmış bir halde tekrar sustu. Elleri ileriye uzatılmış halde kaldı ve gözlerinin yaşlarla dolduğunu hissetti. Burada ne yapıyordu? Dünyayı barbarlardan temizlemeye dayanan büyük uğraşa bir kum tanesi kadar katkıda bulunduğuna inanarak, içinden asla çıkamayacağı bu tuzağın içine nasıl düşmüştü? İçlerinden biri ona korkmaması yönünde tavsiyede bulunuyordu: Onlar sadece masonlar, Protestanlar, deccalin hizmetkârlarıydı ve Vaiz ile İyi İsa karşısında hiç şansları yoktu. Ona konuşan adamın uzun bir suratı ve minicik gözleri vardı ve her sözcüğü heceliyordu: Gerektiği zaman Sebastião adında bir kral denizden çıkacak ve Belo Monte'ye gelecekti. Ağlamamalıydı, masumlara melek tarafından dokunulmuştu ve şayet dinsizler onu öldürürlerse Baba tekrar diriltecekti. Onlara evet diyerek dile getirdikleri sözcüklerin, aldatıcı giysisinin altında, yoksullar, acı çekenler ve her şeyleri gasp edilmişler tarafından temsil edilen iyiyle, zenginler ve ordularının temsil ettiği kötü arasında sürmekte olan savaşın ezici hakikatini işitecek gücü olduğunu ve bu savaşın sonunda evrensel kardeşlik çağının başlayacağını söyleyerek cevap vermek istiyor ama uygun sözcükleri bulamıyordu ve şimdi ağladığını gördükleri için sırtını sıvazlayarak onu teselli ettiklerini hissediyordu. Seçilmişlerin şefkat öpücüklerini, bölük pörçük cümlelerini yarım yamalak anlıyordu; günün birinde zengin olacaktı ve dua etmeliydi.

"Canudos'a gitmek istiyorum," diyebildi kendisine konuşanın kolunu tutarak. "Beni de yanınızda götürün. Peşinizden gelebilir miyim?"

"Gelemezsin," diye cevap verdi içlerinden biri tepeleri göstererek. "Köpekler işte orada. Senin boğazını keserler. Şimdi saklan. Sonra gideceksin, onlar ölünce."

Ona barış hareketleri yaptıktan sonra etrafından aniden kayboldular ve onu gecenin ortasında, sersemlemiş bir halde ve kulaklarında şaka gibi yankılanan bir cümleyle bıraktılar: İyi İsa'ya övgüler olsun. Onları takip etmeye çalışarak birkaç adım atmıştı ki araya giren bir kütle onu yere devirdi. Onun Rufino olduğunu anladığında çoktan boğuşmaya başlamışlardı ve yumruk yiyip yumruk atarken *jagunço*'ların arkasındaki o hareketli parıltıların iz sürücünün gözleri olduğunu düşündü. Ona saldırmak için diğerlerinin gitmesini mi beklemişti? *Caatinga*'nın çamurunda nefes nefese dövüşürken birbirlerine küfretmiyorlardı. Yağmur yeniden başlamıştı, Gall gök gürültüsünü ve yağmurun şakırtısını duyuyordu ve o hayvani şiddet onu bir şekilde hayal kırıklığından kurtarıyor ve bir anlığına hayatına bir anlam katıyordu. Isırırken, tekmelerken, tırmalarken, kafa atarken bir kadının çığlıklarını duyuyordu, bu hiç kuşkusuz Rufino'yu çağıran Jurema'nın sesiydi ve genç kadını çağıran Cüce'nin ulumasına karışıyordu. Ama tepelerin orada birden başlayan kornet sesleri patlaması ve ona cevap veren çan sesleri bir anda bütün gürültüleri bastırdı. Ne anlama geldiklerini sezdiği o kornetler ve çanlar ona destek oldular ve o andan itibaren herhangi bir acı ya da yorgunluk hissetmeden daha canlı bir şekilde dövüşmeye başladı. Teninden akan şeyin ter mi, yağmur mu yoksa kan mı olduğunu bilmeden düşüyor ve kalkıyordu. Rufino ellerinin arasındaydı, aniden yerin içine gömüldü ve kuyunun dibine çarpan bedeninin sesi kulağına geldi. Hâlâ soluk soluğaydı, yattığı yerden elini uzatıp dövüşün neticesini belirleyen kenara eliyle dokunurken günlerden beri başına gelen ilk olumlu şeyin bu olduğunu düşünüyordu.

"Önyargılı! Akılsız! Ukala! İnatçı!" diye bağırırken boğulacak gibi oldu. "Ben senin düşmanın değilim, senin düşmanların o kornetleri çalanlar. Onları duymuyor musun? O benim menimden, sersem bir burjuva gibi onurunu bağladığın karının amından çok daha önemli."

Bir kez daha İngilizce konuştuğunu fark etti. Büyük bir gayretle ayağa kalktı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor ve açtığı ağzına dolan su ona iyi geliyordu. Topallayarak –belki kuyuya düştüğünde, belki de kavga esnasında bacağı bir darbe almıştı– *caatinga*'nın içinde ilerlerken ağaçların dallarına takılıp tökezliyordu. Kornetlerin yanık ve ölümcül melodisinin ya da görkemli çan sesinin geldiği tarafa doğru yönünü bulmaya çalışıyor ama sesler yer değiştiriyormuş gibi geliyordu. Tam o sırada bir şey onu ayaklarından yakalayıp yerde yuvarlanmasına ve çamuru dişlerinde hissetmesine neden oldu. Ondan kurtulmak için tekme sallamaya başlamıştı ki Cüce'nin inlediğini duydu. Korku içinde ona sarılmış ciyak ciyak bağırıyordu:

"Beni terk etme Gall, beni tek başıma bırakma. Bu sesleri duymuyor musun? Onların ne olduğunu görmüyor musun?"

O kâbus, fantezi, anlamsızlık hissini bir kez daha duyumsadı. Cüce'nin bakışlarının karanlığı delip geçtiğini ve Sakallı Kadın'ın onu bazen kedi ve baykuş diye çağırdığını hatırladı. O kadar yorgundu ki Cüce'den ayrılmadan, onun hıçkırarak ölmek istemediğini söylemesini dinleyerek düştüğü yerde yatmaya devam ediyordu. Bir elini Cüce'nin sırtına koydu, hafifçe sıvazlarken ne olup bittiğini duymak için büyük çaba harcadı. Hiçbir şüphe yoktu: Bunlar top sesleriydi. Gelirken aralıklı olarak duyduğunda onların davul sesi olduğunu düşünmüştü ama şimdi patlama sesi olduklarından emindi. Bunlar kuşkusuz küçük toplardı, belki de havan topuydular ama

ne fark eder ki, neticede Canudos'u havaya uçuracaklardı. Hissettiği yorgunluk o kadar büyüktü ki bayıldığı ya da uyuyakaldığı için bilincini kaybetti.

Çok cılız bir aydınlıkta, soğuktan titreyerek uyandı. Cüce'nin dişlerinin takırtısını duydu ve yuvalarında dönüp duran dehşet içindeki gözlerini gördü. Küçük adam sağ bacağının üzerine yatarak uyumuş olmalıydı, zira bacağı uyuşmuş gibiydi. Yavaş yavaş kendine geldi, gözlerini kırpıştırdı, etrafına bakındı: Ağaçlardan sarkan üniforma kalıntılarını, kepleri, çizmeleri, kaputları, mataraları, sırt çantalarını, kılıç ve süngü kınlarını ve derme çatma haçları gördü. Cüce, ağaçlardan sarkan o şeylere bakarken büyülenmiş gibiydi ve orada sanki o giysileri değil de onları giymiş olan hayaletleri görüyordu. "En azından şunları bozguna uğratmışlar," diye düşündü.

Dinledi. Evet, yeni bir top atışı. Yağmur saatler önce durmuş olmalıydı çünkü etraftaki her şey kupkuruydu ama soğuk, kemiklerini ısırıyordu. Güçsüzlüğüne ve ağrılarına rağmen yerden kalkmayı başardı. Belinde duran bıçağı fark etti ve iz sürücüyle boğuşurken onu kullanmanın aklına bile gelmediğini düşündü. Bu ikinci seferde de onu neden öldürmek istememişti? Şimdi çok net bir şekilde, yeni bir top atışını ve kornetlerin curcunasını, cenaze borusunu andıran o iç karartıcı sesi duydu. Sonra tıpkı rüyalardaki gibi, Rufino ve Jurema'nın ağaççıkların arasında belirdiğini gördü. İz sürücü kötü yaralanmıştı ya da çok bitkindi, çünkü genç kadına dayanarak yürüyordu ve Gall, Rufino'nun bütün geceyi hiç uyumadan ormanın karanlığında onu arayarak geçirdiğini anladı. Bu öldürme saplantısından, dar bakışlı ve acımasız kararlılıktan nefret etti. Birbirlerinin gözünün içine bakıyorlardı ve Rufino titriyordu. Bıçağı belinden çıkardı ve kornet seslerinin geldiği tarafı işaret etti:

"Duyuyor musun?" diye tane tane sordu. "Kardeşle-

rin makineli tüfek ateşiyle sinekler gibi ölüyorlar. Sen benim oraya gidip onlarla birlikte ölmeme engel oldun. Beni sersem bir palyaçoya dönüştürdün..."

Rufino'nun elinde tahtadan bir tür hançer vardı. Jurema'yı bıraktığını, kenara ittiğini ve saldırmak için pozisyon aldığını gördü:

"Sen ne biçim bir yaratıksın, Gall?" dediğini duydu. "Sürekli yoksullardan bahsedip duruyorsun ama arkadaşına ihanet ediyorsun, sana kucak açan eve ihanet ediyorsun."

Öfkeden gözü dönmüş bir şekilde üzerine atılarak onu susturdu. Şimdi yine birbirlerini paralamaya başlamışlardı; Jurema, yorgunluktan ve ıstıraptan sersemlemiş bir halde onlara bakıyordu. Cüce bir kenara büzüştü.

"İçimdeki sefalet için ölmeyeceğim, Rufino," diye kükrüyordu Gall. "Benim hayatım birazcık meniden çok daha değerli, hergele herif."

Onlar yerde yuvarlanırken, koşarak o tarafa doğru gelen iki asker onları görünce durdu. Üniformaları yırtık pırtıktı, birisi yalınayaktı ve ellerindeki tüfekler ateşe hazırdı. Cüce yüzünü kapattı. Jurema askerlere doğru koştu ve aralarına girip onlara yalvardı:

"Ateş etmeyin, onlar *jagunço* değiller..."

Ama askerler yerde boğuşanların üzerine çok yakından ateş açtıktan sonra, nefes nefese bir halde Jurema'nın üzerine çullanıp onu kuru çalılıklara doğru sürüklediler. Kötü yaralanmış olmalarına rağmen iz sürücü ve frenolog boğuşmaya devam ediyordu.

"MUTLU olmalıyım çünkü bu bedenin ıstırabının sona ereceği ve Baba ile Meryem Ana'yı göreceğim anlamına geliyor," diye düşündü Maria Quadrado. Ama korkuyu tüm benliğinde hissediyor ve koronun dindarları

bunu anlamasınlar diye büyük çaba sarf ediyordu. Eğer onun korktuğunu anlarlarsa, bu onlara da bulaşır ve Vaiz'in bakımına adanan yapı çöküp giderdi. Oysaki önümüzdeki saatlerde Kutsal Koro'nun hiçbir zaman olmadığı kadar gerekli olacağından emindi. Vaiz o sırada havarileriyle toplantı halindeydi, korkaklığından ötürü Tanrı'dan bağışlanmayı diledi, hep yaptığı ve koronun dindarlarına yapmayı öğrettiği gibi ibadet etmeye çalıştı. Ama duaların özüne odaklanmayı başaramadı. Başkeşiş João ve Koca João, Vaiz'i sığınağa götürmek için artık ısrar etmiyorlardı ama Sokağın Komutanı onu siperlerde dolaşmaktan vazgeçirmeye çalışıyordu: Savaş seni açık arazide, herhangi bir korunağın olmadığı bir yerde gafil avlayabilir, baba.

Vaiz hiç tartışmıyordu ve bu sefer de tartışmadı. Natuba'lı Leão'nun kafasını dizlerinin üzerinden alıp yere bıraktı ve kâtip uykusuna orada devam etti. Vaiz ayağa kalkınca Başkeşiş João ve Koca João da onunla birlikte ayağa dikildiler. Son günlerde daha da zayıflamıştı ve şimdi daha uzun görünüyordu. Maria Quadrado onun ne kadar ıstırap çektiğini görünce ürperdi: Gözlerinin etrafı kırışmıştı, ağzı yarı aralıktı ve o sırıtışında korkunç bir kehaneti andıran bir şey vardı. İşte o anda ona eşlik etmeye karar verdi. Bunu her zaman yapmıyordu, özellikle de şu son haftalarda, çünkü daracık sokaklardaki insan kalabalığından ötürü Katolik Muhafızlar'ın babanın etrafında öyle bir duvar oluşturması gerekiyordu ki, o ve koronun dindarları için Vaiz'in yakınında kalmaya devam etmek çok zor oluyordu. Ama şimdi mutlaka onunla gitmesi gerektiğini hissetti. Bir işaret çaktı ve koronun dindarları hemen etrafına üşüştüler. Erkeklerin peşinden dışarı çıktılar ve Natuba'lı Leão'yu uyur halde Mabet'te bıraktılar.

Vaiz'in Mabet'in kapısında belirişi, orada üst üste yığılmış insanları o kadar hazırlıksız yakaladı ki geçeceği

yolu kapatacak zamanı bulamadılar. Yeni gelen hacıları düzene sokmak için São Antônio Kilisesi'yle inşaat halindeki tapınak arasındaki meydanda bekleyen mavi kolluklu adamlar Koca João'nun bir işaretiyle daracık Mártires Sokağı'ndan Umburanas Yokuşu'na doğru çoktan yürümeye başlamış olan azizin etrafını sarmaya koştular. Etrafı koronun dindarlarıyla çevrili halde Vaiz'in arkasından yürüyen Maria Quadrado, Salvador'dan Monte Santo'ya kadar yaptığı yolculuğun yanı sıra o yolculuk sırasında ona tecavüz eden o acıdığı delikanlıyı hatırladı. Bu kötüye delaletti: Hayatının en büyük günahını sadece morali çok bozuk olduğunda hatırlıyordu. Bu günahtan sayısız kez pişmanlık duymuş, onu toplum içinde ve papazların kulağına itiraf etmiş, onun için her türlü kefareti ödemişti. Ama suç, belleğinin derinliklerinde durmaya devam ediyor ve oradan düzenli olarak çıkıp ona işkence ediyordu.

Vaiz'e yapılan tezahüratların arasında, "Maria Quadrado! İnsanların Anası!" diye onun ismini haykıran sesler, onu soran kişiler ve işaret edenler olduğunun farkındaydı. Bu popülerlik ona şeytanın tuzağı gibi görünüyordu. İlk başlarda ondan şefaat dileyenlerin onu oradayken tanımış olan Monte Santo'lu hacılar olduklarını düşünüyordu. Ama sonunda nesnesi olduğu derin saygıyı Vaiz'e hizmet ederek geçirdiği yıllara borçlu olduğunu anladı; insanlar Vaiz'in azizliğini ona da geçirdiğine inanıyorlardı.

Hummalı hareketlilik, Belo Monte'nin daracık sokaklarında ve üst üste yığılmış evlerinde gördüğü hazırlıklar Kutsal Koro'nun şefinin endişelerini yavaş yavaş dağıttı. O kazmalar ve kürekler, o çekiç sesleri savaş hazırlıklarıydı. Köy sanki her evde savaşılacakmış gibi biçim değiştirmekteydi. Evlerini korumak için çatıların üzerine, avcıların *caatinga*'larda jaguarları beklemek için ağaçların arasına kurduğu şu yüksek tahta platformlar-

dan inşa eden insanların olduğunu gördü. İstavroz çıkarmak için işlerine ara veren erkekler, kadınlar ve çocuklar evlerin içinde bile çukurlar açıyor ya da çuvallara toprak dolduruyorlardı. Ve hepsinin karabinaları, alaybozanları, mızrakları, sopaları, bıçakları, mermi şeritleri vardı ya da çakıltaşları, demirler, kayalar taşıyorlardı.

Bir derenin iki yanında bulunan Umburanas Yokuşu tanınmaz haldeydi. Her tarafı hendeklerle kaplı arazide Katolik Muhafızlar'ın dindar kadınlara kılavuzluk yapması gerekti. Çünkü son ayin alayı oraya kadar geldiğinde gördüğü siperlerin yanı sıra, şimdi dört bir yanda toprağa kazılmış, içinde bir-iki kişinin bulunduğu ve önlerine kafaları koruyup tüfekleri dayamaya yarayan taş duvarlar örülmüş çukurlar vardı.

Vaiz'in gelişi büyük bir sevinç yarattı. Kazıcılar ve taşıyıcılar onu dinlemeye koştular. Azizin, iki sıra Katolik Muhafız'ın arkasında, konuşmak için üzerine çıktığı arabanın dibindeki Maria Quadrado siperlerin içinde onlarca silahlı adamın bulunduğunu görebiliyordu ve tuhaf pozisyonlarda uyumakta olan bazıları bütün o şamataya rağmen uyanmamıştı. Onları bütün gece nöbet tutarken, gözetlerken, çalışırken ve Büyük Köpek karşısında Belo Monte'nin savunmasını hazırlarken hayal etti, hepsi için şefkat duydu, alınlarının terini silmeyi, onlara su ve fırından yeni çıkmış ekmekler vermeyi ve onlara bu özverilerinden ötürü Meryem Ana ve Baba'nın tüm günahlarını affedeceklerini söylemeyi arzuladı.

Vaiz konuşmaya başlayınca bütün gürültüler son bulmuştu. Köpeklerden ya da seçilmişlerden değil, Yahudilerin yasasına saygılı biri olarak, sünnet töreninde kanı aksın diye sekiz günlük çocuğunu tapınağa götüren Meryem'in Yüreği'nde oluşan ıstırap fırtınalarından bahsetti. Vaiz, Maria Quadrado'nun ruhuna ulaşan –ve herkesin aynı şekilde duygulandığını görebildiği– bir vurguy-

la, yeni sünnet olmuş Çocuk İsa'nın teselli arayan kollarını Meryem Ana'ya doğru nasıl uzattığını, onun kuzucuk melemelerinin nasıl Meryem Ana'nın yüreğini parçaladığını ve ona yalvarışlarını betimlediği sırada yağmur başladı. Mırıldanmalar, Vaiz'in anlattıkları karşısında elementlerin de merhamete geldiğine dair bu kanıt üzerine hemen diz çöken insanlar Maria Quadrado'ya kadın ya da erkek bütün kardeşlerin biraz önce bir mucizeye tanıklık ettiklerini anladıklarını gösterdi. "Bu bir işaret mi, anne?" diye mırıldandı Alejandrinha Correa. Başıyla onayladı. Vaiz, kıymetli hayatının şafağında kanla vaftiz edilmiş o güzelim çiçeği görünce Meryem'in nasıl inlediğini yüreklerde kalplerde hissedilmesinin şart olduğunu ve o ağlayışın, İsa'yı tapınaktaki haham gibi kanatan insanların günahları ve ödleklikleri için Meryem Ana'nın her günkü ağlayışının sembolü olduğunu söylüyordu. İşte o sırada, peşinde kiliselerdeki İsa tasvirlerini ve üzerinde İyi İsa'nın yüzünün bulunduğu bir sandığı taşıyan kortejle birlikte Küçük Sofu geldi. Yeni gelenlerin arasında neredeyse görünmeyen, bir orak gibi kıvrılmış, sırılsıklam ıslanmış Natuba'lı Leão da vardı. Küçük Sofu ve kâtip Katolik Muhafızlar tarafından havaya kaldırılıp kendilerine tekabül eden yere koyuldular.

Ayin alayı Vassa Barris'e doğru yeniden yürüyüşe geçtiğinde yağmur, toprağı bir bataklığa dönüştürmüştü. Seçilmişler bata çıka yürürken her taraflarına çamur bulaşıyordu ve çok geçmeden bütün tasvirler, semboller, giysiler, bayraklar kurşuni lekeler ve kütlelere dönüştüler. Yağmur nehrin yüzeyini kabartırken, varillerden bir sunağın üzerine çıkmış olan Vaiz belki de savaş denen şey hakkında, ancak en yakınındakilerin duyabileceği bir sesle konuştu ama duyanlar arkadakilere, arkadakiler de en arkadakilere dairesel dalgalar zinciri oluşturarak bunları aktardılar.

Tanrı'yı ve Kilisesini kastederek, bedenin her şeyde kafasına bağlı olması gerektiğini, aksi takdirde ne canlı bir beden olacağını ne de kafanın canlı kalacağını söyledi ve ayakları ılık çamura batmış Maria Quadrado, Alejandrinha Correa'nın ipinden tuttuğu küçük koçu dizlerinde hissettiğinde onun savaş sırasında seçilmişlerden, o, Baba, Oğul ve İlahî Güç arasında olması gereken bölünmez birlikten bahsettiğini anladı. İyi bir inananın yılanın temkinliliğine ve güvercinin yalınlığına sahip olması gerekir derken onları düşündüğünü oradaki herkesin, tıpkı onun gibi, anladığını görmek için çevresindeki yüzlere bakması yetiyordu. Maria Quadrado onun ilahi söylediğini duyunca titredi: "Dökülüyorum su gibi ve çıktı yerinden kemiklerimin hepsi. Kalbim dönüştü balmumuna ve eriyor iç organlarımın arasına." Masseté tepelerinde hac yürüyüşlerine son veren çarpışmanın olduğu gün, aynı ilahiyi onun ağzından dinleyeli ne kadar zaman olmuştu? Dört-beş yıl mı?

Kalabalık Vaiz'in peşinden Vassa Barris boyunca, seçilmişlerin işleyerek mısırla, manyokla, otla, keçilerle, oğlaklarla, kuzularla, ineklerle doldurdukları arazilerde yürümeye devam ettiler. Bütün bunlar dinsizler tarafından silinip süpürülerek yok mu olacaktı? Tarlaların ortasındaki çukurlarda da silahlı adamlar gördü. Vaiz bir tepeciğin üzerinden çok açık bir şekilde savaştan bahsediyordu. Masonların tüfekleri mermi yerine su mu kusacaktı? O, Vaiz'in sözlerinin gerçek anlamlarıyla ele alınmamaları gerektiğini biliyordu, çünkü onlar çoğunlukla karşılaştırmalar, deşifre etmesi zor ve sadece olayların meydana geldikleri sırada tüm açıklığıyla tanımlanabilen sembollerdi. Yağmur durmuştu ve meşaleleri yaktılar. Taze bir koku her tarafı sarmıştı. Vaiz, Kelle Uçuran'ın beyaz atının inananlar için yeni bir şey olmadığını söyledi, zira onun geleceği ve süvarisinin yenmek ve fethet-

mek için bir yay ve bir taç taşıyacağı, İncil'in Vahiy babında yazmıyor muydu? Ama onun fetihleri Belo Monte'nin kapılarında Meryem Ana'nın şefaatiyle son bulacaktı.

Ve bu şekilde, Geremoabo çıkışından Uauá çıkışına, Cambaio'dan Rosário girişine, Chorrochó yolundan Curral do Bois'e, erkeklere ve kadınlara mevcudiyetinin ateşini götürerek devam etti. Bütün siperlerde durdu ve bunların hepsinde alkışlar ve tezahüratlarla karşılanıp uğurlandı. Sağanaklar ve sakin dönemler arasında, tıpkı gökyüzü gibi, gün boyunca onun ruhunun değişimlerine tekabül eden iniş çıkışlarla, korkudan dinginliğe, karamsarlıktan coşkuya geçen bu ayin alayı Maria Quadrado'nun hatırladıklarının en uzunu oldu.

Artık geceydi ve Cocorobó çıkışındaki konuşmasında Vaiz, en büyük özelliği merak ve itaatsizlik olan Havva'yla, sevgi ve itaat timsali Meryem'i kıyasladı: Eğer Havva'nın yerinde Meryem olsaydı, insanlığı felakete sürükleyen yasak meyvenin cazibesine asla kapılmayacaktı. Maria Quadrado zayıf ışığın altında Başkeşiş João, Koca João, Küçük Sofu ve Vilanova'ların arasında Vaiz'i görüyordu ve Mecdelli Meryem'in de tıpkı kendisi gibi buradaki yoksul ve iyi kalpli adamları, Yahudiye'deki İyi İsa ve tilmizleri gibi görüyor olacağını düşünüyordu; onun şu anda yaptığı gibi, tarihin akışı değişsin diye büyük toprak sahipleri ve *capanga*'ların yerine bir avuç yoksulun yoksulunu seçen Efendimiz'in ne kadar yüce gönüllü olduğunu düşünüyor olacaktı diye aklından geçiriyordu. Natuba'lı Leão'nun havarilerin arasında olmadığını fark etti. Kalbi yerinden fırlayacak gibi oldu. Acaba yere mi düşmüştü? Ayaklar altında mı ezilmişti? Küçük çocuk bedeni ve bilge gözleriyle şimdi çamurun içinde mi yatıyordu? Ona dikkat etmediği için kendine söylendi ve koronun dindarlarına onu aramalarını em-

retti. Ama o çamurun içinde zorlukla hareket edebiliyorlardı.

Geri dönünce, Maria Quadrado Koca João'nun yanına yaklaşmayı başardı ve tam ona Natuba'lı Leão'yu bulmaları gerektiğini söylüyordu ki, ilk top patladı. Kalabalık sesi dinlemek için durduğunda birçoğunun gözleri şaşkınlıkla gökyüzünü araştırmaktaydı. Ama top bir kez daha patladı ve mezarlık tarafındaki bir evin bir anda havaya uçtuğunu gördüler. Etrafındaki insanlar sağa sola kaçıştığı sırada biçimsiz bir şeyin vücuduna sürtünerek sığınak aradığını hissetti. Natuba'lı Leão'yu perçemlerinden ve neredeyse kemiksiz bedeninden tanıdı. Onu kucakladı, sımsıkı sarıldı, şefkatle öptü ve kulağına fısıldadı: "Yavrum benim, yavrucuğum, seni kaybettiğimi sanmıştım, annen şimdi mutlu, çok mutlu." Uzaklardan gelen uzun ve kasvetli boru sesi geceyi daha da altüst ediyordu. Vaiz aynı adımlarla Belo Monte'nin kalbine doğru ilerliyordu. Maria Quadrado bir yandan Natuba'lı Leão'yu itiş kakıştan korumaya çalışırken, bir yandan da ilk kargaşa ânı geçtikten sonra Vaiz'in etrafında yeniden kapanan insan çemberine dahil olmak istedi. Ama düşüşler ve yer sarsıntıları onları geciktirdi ve kiliseler meydanına ulaştıklarında meydan insan kaynıyordu. Başkeşiş João'nun, birbirine seslenen ya da gökten yardım isteyenlerin bağırışlarını bastıran gür sesi, Canudos'taki bütün fenerlerin söndürülmesini emretti. Şehir birden bir karanlıklar çukuruna dönüştü ve Maria Quadrado o karanlıkta kâtibin yüz hatlarını dahi seçemiyordu.

"Korkum geçti," diye düşündü. Savaş başlamıştı, yeni bir top mermisi tam buraya her an düşebilir, onu ve Leão'yu –yıkılan evin sakinlerinin başına muhtemelen geldiği gibi– şekilsiz bir kas ve kemik yığınına dönüştürebilirdi. Ne var ki o artık korkmuyordu. "Teşekkürler Baba, teşekkürler Meryem Ana," diye dua ederken kâtibe

sarılarak kendini diğer insanlar gibi yere bıraktı. Çatışma gürültüsü algılamaya çalıştı ama silah sesi duyulmuyordu. O halde bu karanlık ne için? Sorusunu yüksek sesle sormuştu ve Natuba'lı Leão'nun canlı sesi onu yanıtladı: "Bize nişan alamasınlar diye, anne."

İyi İsa Tapınağı'nın çanları çaldı ve onların metalik sözleri İt'in Belo Monte'yi korkutmak için çaldırdığı boruların sesini bastırdı. Gecenin geri kalan kısmında sürecek olan bu çan sesi curcunası bir rahatlama, bir iman rüzgârı gibi oldu. "O yukarıda, çan kulesinde," dedi Maria Quadrado. Çanların tehditkâr, canlandırıcı sesiyle yıkandıklarını hissetmeleriyle birlikte, meydanda toplanmış olan kalabalıktan bir takdir, bir olumlama kükreyişi yükseldi. Maria Quadrado o dehşetin ortasında inananlara düzen ve umut vermeyi bilen Vaiz'in bilgeliğini düşündü.

Yeni bir top atışı sarı ışığıyla meydanı tamamen aydınlattı. Patlama Maria Quadrado'yu yerden havalandırıp tekrar yere bıraktı ve sesi beyninde yankılandı. Bir saniyelik ışıkta, gökyüzüne sanki cehennemi görüyormuş gibi bakan kadınların ve çocukların yüzlerini görmeyi başardı. Birden aklına havada uçarken gördüğü parçalar ve nesnelerin, çok sayıdaki kızı, üvey oğlu ve torunuyla birlikte mezarlığın yanında yaşayan Chorrochó'lu kunduracı Eufrasio'nun evine ait olabileceği geldi. Patlamayı bir sessizlik izledi ve bu kez koşuşturma olmadı. Çanlar aynı coşkuyla çalmaya devam ediyordu. Onun yaşlı bedeninin içine saklanmak istermişçesine sokulan Natuba'lı Leão'yu hissetmek ona iyi geliyordu.

Bir hareketlilik oldu, kimi gölgeler, "Sucular! Sucular!" diye bağırarak kendilerine yol açıyordu. Antônio ve Honório Vilanova'yı tanıdı ve nereye gittiklerini anladı. Eski tüccar iki-üç gün önce Vaiz'e, yapılan hazırlıklar kapsamında suculari kurtarma görevlisi olarak eğittiğini ve çarpışma sırasında yaralıları alıp sağlık evlerine taşıya-

cak, ölüleriyse, daha sonra bir Hıristiyan cenazesi düzenlemek üzere morga dönüştürülmüş bir ahıra götüreceklerin onlar olacağını anlatmıştı. Hastabakıcılara ve mezarcılara dönüşen su dağıtıcıları çalışmaya başlıyorlardı. Maria Quadrado onlar için dua ederken şöyle düşündü: "Her şey önceden haber verildiği gibi gelişiyor."

Yakınlarda bir yerde birisi ağlıyordu. Meydanda göründüğü kadarıyla sadece çocuklar ve kadınlar vardı. Erkekler neredeydi? Çitlerin üzerine tırmanmaya, siperlerde ve duvarların ardında beklemeye koşmuş olmalıydılar ve şimdi tüfekleriyle, mızraklarıyla, bıçaklarıyla, palaları ve sopalarıyla Başkeşiş João'nun, Macambira'nın, Pajeú' nun, Koca João'nun, Pedrão'nun, Taramela'nın ve diğer şeflerin arkasında karanlıkları gözleyerek deccali beklemekteydiler. İt'in ısırığını hissedecek ve belki de ölecek olan o adamlara karşı minnet ve sevgi hissetti. Kulenin çanlarını ninni gibi dinlerken onlar için dua etti.

Ve gece bu şekilde, gürlemeleri çan seslerini bastıran ani sağanaklar ile bir-iki kulübeyi yerle bir edip bir sonraki sağanağın söndüreceği yangına yol açan aralıklı top atışları arasında geçti. Boğazı ve gözleri yakan bir duman bulutu şehre yayıldı ve Maria Quadrado, kollarında Natuba'lı Leão'yla uyuklarken öksürdüğünü ve tükürdüğünü hissediyordu. Birden onu sarstılar. Gözlerini açtı ve karanlıkla mücadele eden henüz zayıf bir ışıkta, etrafının Kutsal Koro'nun dindarları tarafından çevrildiğini gördü. Kafasını onun dizlerine dayamış olan Natuba'lı Leão uyuyordu. Çanlar çalmaya devam ediyordu. Koronun dindarları ona sarılıyorlardı, karanlıkta adını seslenerek onu aramışlardı, Maria Quadrado yorgunluğundan ve uyuşukluğundan ötürü onları zar zor duyabiliyordu. Leão'yu uyandırdı: Kocaman gözleri saç lüleleri ormanının ardından ona ışıldayarak baktılar. Hamaratça ayağa dikildiler.

Meydan kısmen boşalmıştı ve Alejandrinha Correa ona Antônio Vilanova'nın, gün ağarınca top atışları meydanı döveceği ve bütün kadınlar kiliselere sığmayacağı için hepsinin evlerine gidip sığınaklara saklanmasını emrettiğini aktardı. Etrafı koronun dindarlarıyla çevrili Natuba'lı Leão ve Maria Quadrado, İyi İsa Tapınağı'na kadar yürüdüler. Katolik Muhafız onlara girmeleri için yol verdi. Kirişler ve yarım çıkılmış duvarlardan oluşan yapının içi henüz karanlıktı. Kutsal Koro'nun şefi bir kenara büzüşmüş kadınların ve çocukların yanı sıra çok sayıda silahlı adamı ve elinde bir karabina, omuzlarındaysa mermi şeritleriyle koşan Koca João'yu gördü. Üzerleri dışarıyı gözetleyen insan kalabalığıyla dolu iskelelere doğru itildiğini, sürüklendiğini, yönlendirildiğini hissetti. Adaleli kolların yardımıyla, ona anne dediklerini duyarak ve arada sırada vücuduna bastırdığı Leão'yu bırakmadan iskeleye çıktı. Çan kulesine ulaşmadan önce, çok uzaklardan yeni bir top sesi duydu.

En sonunda, çanların sahanlığında Vaiz'i gördü. Bir insan bariyerinin ardında diz çökmüş dua ediyordu ve korumaları kimsenin küçük merdiveni geçmesine müsaade etmiyorlardı. Ama Leão ve onun geçmesine izin verdiler. Kendini hemen yere atıp Vaiz'in, sandaletlerini kaybetmiş ve çamurdan bir kabuk bağlamış ayaklarını öptü. Yerden doğrulduğunda, havanın hızla aydınlandığını fark etti. Taş ve tahtadan pencere pervazına yaklaştı ve gözlerini kırpıştırarak bakınca, tepelerde Canudos'a doğru inen gri, mavimtırak, kırmızımsı, ışıltılı bir leke gördü. Sırayla çanları çalan sert bakışlı ve suskun erkeklere o lekenin ne olduğunu sormadı, çünkü kalbi ona onların köpek olduğunu söyledi. Yeni bir masum katliamı gerçekleştirmek için öfke dolu bir halde Belo Monte'ye geliyorlardı.

"BENİ ÖLDÜRMEYECEKLER," diye düşünüyor Jurema. Bileklerinden sımsıkı yakalayan ve onu çekerek, dallar, dikenler, tomruklar ve çamur labirentine sokan askerlerin sürükleyişine karşı koymuyor. Kayıyor ve yırtık pırtık üniformalı, gözlerinde ve aralanmış dudaklarında, Queimadas'taki silahlı çatışmanın ardından Galileo Gall'in üzerine yumulduğu ve hayatının değiştiği o sabah tanımayı öğrendiği şeyi algıladığı adamlara özür diler gibi bakarak doğruluyor. Kendisini şaşırtan bir dinginlikle düşünüyor: "Yüzlerinde o bakış olduğu sürece, o şeyi istedikleri sürece beni öldürmeyecekler." Rufino ve Gall'i unutuyor ve sadece canını kurtarmayı, onları oyalamayı, onların suyuna gitmeyi, onlara yalvarmayı ve onu öldürmemeleri için gereken her şeyi yapmayı düşünüyor. Bir kez daha kayıyor ve bu sefer askerlerden biri onu bırakıyor ve dizlerinin üstünde, bacakları açık bir halde onun üzerine düşüyor. Diğeri de onu bırakıyor ve bir adım geri atıp seyrederken heyecanlanıyor. Onun üzerinde olan asker tüfeğini havada sallıyor ve eğer bağırırsa suratını dağıtacağı konusunda onu uyarıyor, Jurema söyleneni anlıyor, itaatkâr bir şekilde hemen yumuşuyor, hareketsiz kalıyor ve onu sakinleştirmek için başını hafifçe sallıyor. Bu aynı bakış, o seferki aynı hayvani, aç ifade. Yarı kapalı gözleriyle üzerindeki askeri, pantolonunun içini karıştırırken, önünü açarken ve tüfeğini bıraktığı eliyle eteğini kaldırmaya çalışırken görüyor. Biraz büzüşerek, bir bacağını uzatarak ona yardımcı oluyor ama adam bu şekilde de başaramayınca onu çekiştirmeye başlıyor. Kafasında her türden fikir çarpışıyor ve aynı zamanda askerin soluğunun ardında gök gürültülerini, kornetleri ve çanları duyuyor. Asker onun üzerine uzanmış, genç kadın anlayana ve onu rahatsız eden bacağını ayırana dek dirseğiyle vurup duruyor ve şimdi sertleşmiş, ıslak ve içine girmek için zorlayan aleti uyluklarının

arasında hissediyor. Üzerindeki ağırlık yüzünden boğulacak gibi oluyor ve adamın her hareketi kadının bir kemiğini kırıyormuş gibi hissettiriyor. Sakallı surat yüzüne sürtündüğü zaman, hâlâ çiğnemeye devam ettiği otlar yüzünden yeşilimtırak ağız onunkinin üzerine yapışıp dudaklarını iterek ayırmaya zorladığında ve iştahla onunkini arayacak bir dili ağzının içine daldırdığında tüm benliğini saran tiksintiyi belli etmemek için korkunç bir çaba harcıyor. Onu rahatsız edebilecek hiçbir şey yapmama konusunda o kadar dikkatli ki ne üstleri otlardan örtülerle kaplı adamların geldiğini görüyor ne de bir bıçağı askerin boğazına dayadıklarını ve bir tekmeyle onu üzerinden aldıklarını. Ancak yeniden rahatça nefes aldığında ve kendini özgür hissettiğinde onları görüyor. Sayıları yirmi, otuz, belki de daha fazla ve etraftaki bütün *caatinga*'yı kaplıyorlar. Eğilip eteğini düzeltiyorlar, üzerini örtüyorlar, oturmasına ve ayağa kalkmasına yardım ediyorlar. Şefkatli sözler duyuyor, sevimli olmaya çabalayan yüzler görüyor.

Ona sanki yeni uyanmış, çok uzun bir yolculuktan geri dönmüş gibi geliyor, oysaki askerler üzerine atlayalı sadece birkaç dakika oldu. Rufino, Gall ve Cüce'ye ne oldu? Rüyalarında onları dövüşürken hatırlıyor, askerlerin onlara ateş ettiğini hatırlıyor. Üzerinden aldıkları askeri birkaç adım ötede orta yaşlı, kısa ve tıknaz vücutlu, sarımtırak kül rengi suratı ağzıyla gözlerinin arasında ürkütücü bir yara iziyle bölünen melez bir adam sorguluyor. Düşünüyor: Pajeú. Gün içinde ilk kez korktuğunu hissediyor. Askerin suratına bir dehşet ifadesi yerleşiyor, kendisine sorulan her soruya çabucak cevap veriyor ve gözleriyle, ağzıyla, elleriyle yakarıyor, yalvarıyor, zira Pajeú onu sorgularken diğerleri soymaktalar. Yırtık pırtık ceketini, lime lime olmuş pantolonunu çıkarırken ona kötü bir muamelede bulunmuyorlar ve Jurema –gör-

dükleri karşısında ne seviniyor ne de üzülüyor, o hâlâ rüyadaymış gibi– asker çırılçıplak kaldıktan sonra, hakkında öylesine korkunç öyküler anlatılan o melezin basit bir işaretiyle *jagunço*'ların birçok bıçağı adamın karnına, sırtına, boynuna sapladıklarını ve askerin çığlık atacak zamanı dahi bulamadan yere devrildiğini görüyor. *Jagunço*'lardan birinin eğilip askerin şimdi küçücük kalmış cinsel organını tek seferde kestiğini ve aynı hareketin devamında ağzının içine tıktığını görüyor. Ardından bıçağını cesedin üstünde temizliyor ve beline yerleştiriyor. Ne acı ne sevinç ne de tiksinti hissediyor. Burunsuz melezin ona bir şeyler söylediğini fark ediyor:

"Belo Monte'ye tek başına mı geliyorsun yoksa başka hacılarla birlikte mi?" diye sanki onu anlayamıyormuş, onu duyamıyormuş gibi tane tane soruyor. "Nerelisin?"

Konuşmakta zorlanıyor. Kekeliyor, sesi başka bir kadına aitmiş gibi geliyor, Queimadas'tan geldiğini söylüyor.

"Uzun yolculuk," diyor melez onu tepeden tırnağa merakla süzerek. "Üstelik askerlerin geldiğiyle aynı yoldan."

Jurema onaylıyor. Ona teşekkür etmesi, kendisini kurtardığı için sevecen bir şey söylemesi gerekiyor ama Pajeú onda çok fazla korku uyandırıyor. Diğer bütün *jagunço*'lar genç kadının etrafını sarıyor ve ottan örtüleri, silahları, düdükleriyle ona etten kemiktenmiş izlenimi vermiyor, daha ziyade öykü ya da kâbustan fırlayıp gelmiş gibi görünüyorlar.

"Belo Monte'ye bu taraftan ulaşamazsın," diyor Pajeú, tebessüm olması gereken bir mimikle. "Bu tepelerde Protestanlar var. Sen en iyisi Geremoabo yoluna kadar geri dön. O tarafta askerler yok."

"Kocam," diye mırıldanıyor Jurema ormanı göstererek.

Ses bir hıçkırıkla kesiliyor. Kaygılı bir şekilde, asker-

ler geldiğinde yaşanmakta olan şeyi hatırlayıp o tarafa doğru giderken birden diğerini, sırasını beklerken ona bakan askeri tanıyor: Bir ağaçtan sarkan, kanlar içindeki çıplak beden, kendisi gibi dallara asılmış üniformasının yanında salınıyor. Jurema nereye gideceğini biliyor çünkü bir gürültü ona kılavuzluk ediyor ve gerçekten de kısa bir süre sonra, *caatinga*'nın üniformalarla süslenmiş bu kesiminde Galileo Gall ve Rufino'yu buluyor. İkisi de çamurlu toprağın rengine bürünmüşler ve can çekişiyor olmalarına rağmen boğuşmayı sürdürüyorlar. Birbirine düğüm olmuş iki insan kalıntısı kafalarıyla, ayaklarıyla birbirine vuruyor, ısırıyor ve tırmalıyor ama bunları oyun oynuyormuş gibi çok yavaş yapıyorlar. Jurema onların önünde duruyor ve melez ile diğer *jagunço*'lar da bir çember yapıp kavgayı seyretmeye başlıyorlar. Bu sona ermekte olan bir dövüş ve çamura bulanmış, tanınmaz halde, birbirine yapışık iki biçim zorlukla hareket ediyor ve düzinelerce adamın gelip etraflarını çevirdiğinin farkına varmış görünmüyorlar. Hızlı hızlı soluyor, kan kaybediyor, giysilerinin parçalarını koparıyorlar.

"Sen Jurema'sın, sen Queimadas'lı iz sürücünün karısısın," diyor yanındaki Pajeú coşkulu bir biçimde. "Demek seni buldu. Demek Calumbi'deki akıl fakirini buldu."

"O dün gece tuzağa düşen alık," diyor biri, çemberin diğer tarafından. "Şu askerlerden ödü patlayan adam."

Jurema ellerinin arasında, onu sımsıkı yakalayan minik, tombul bir el hissediyor. Bu Cüce. Genç kadına, oraya sanki onun hayatını kurtarmaya gelmişçesine sevinç ve umutla bakıyor. Her tarafı çamur içinde ve ona da bulaştırıyor.

"Durdur onları, Pajeú, durdur onları," diyor Jurema. "Kurtar kocamı, kurtar..."

"İkisini de kurtarmamı mı istiyorsun?" diye dalga geçiyor Pajeú. "İkisini de kendine mi istiyorsun?"

Jurema, burunsuz melezin söylediğine diğer *jagunço*'ların da güldüğünü işitiyor.

"Bu erkeklerin halletmesi gereken bir konu, Jurema," diyor Pajeú sakince. "Onları bu işe sen soktun. Şimdi onları getirdiğin noktada bırak meselelerini iki erkek gibi çözsünler. Eğer kocan kurtulursa seni öldürecek, eğer ölürse ölümü senin üzerine yıkılacak ve sen de Tanrı'ya hesap vermek zorunda kalacaksın. Belo Monte'de Vaiz, günahlarından arınmanın yolunu sana gösterecektir. Şimdi hemen yola koyul çünkü savaş bu tarafa doğru geliyor. Vaiz, İyi İsa'ya övgüler olsun!"

Caatinga hareketleniyor ve *jagunço*'lar saniyeler içinde ağaçların arasında gözden kayboluyorlar. Cüce genç kadının elini tutmaya ve onun gibi kavgayı seyretmeye devam ediyor. Jurema, Gall'in kaburgalarının arasında yarıya kadar saplanmış bir bıçak olduğunu görüyor. Boruları, çanları, düdükleri duymaya devam ediyor. Birden boğuşma duruyor, çünkü Gall kükreyerek Rufino'dan birkaç metre uzağa yuvarlanıyor. Jurema onun bıçağı kavradığını ve yeni bir kükremeyle vücudundan çıkardığını görüyor. Rufino'ya bakıyor; kocası da çamurun içinden cansız bir bakışla ona bakmakta.

"Tokadını suratıma hâlâ patlatamadın," diyor Gall iz sürücüye ve bıçağı tuttuğu eliyle onu çağırıyor.

Jurema, Rufino'nun kabul ettiğini görüyor ve düşünüyor: "Anlaşıyorlar." Düşündüğü şeyin ne anlama geldiğini bilmiyor ama çok doğru olduğunu hissediyor. Rufino çok yavaşça Gall'e doğru sürünüyor. Ona kadar ulaşabilecek mi? Dirsekleriyle, dizleriyle kendini o tarafa doğru itiyor, yüzü bir solucan gibi çamura sürtünüyor ve Gall elindeki bıçağı sallayarak onu cesaretlendiriyor. "Erkek meseleleri," diye düşünüyor Jurema. Düşünüyor: "Bütün suç benim üzerime kalacak." Rufino, Gall'in yanına varıyor ve beriki ona bıçağı saplamaya çalışırken iz

sürücü hasmının suratına tokadı yerleştiriyor. Ama tokat Gall'in suratına dokunduğunda gücünü yitiriyor çünkü Rufino'nun artık hiç enerjisi kalmamış ya da bir iç yıkım yaşıyor. El Gall'in suratında bir tür okşayış gibi kalıyor. Gall de ona birkaç kez vuruyor ve eli iz sürücünün kafasının üzerinde kalıyor. Sarmaş dolaş bir halde birbirlerine bakarak can çekişiyorlar. Jurema aralarında birkaç milimetre mesafe bulunan iki suratın da gülümsediği izlenimine kapılıyor. Kornet ve düdük seslerinin yerine şiddetli bir silahlı çatışmanın gürültüsü alıyor. Cüce bir şey söylüyor ama Jurema anlamıyor.

"Elini en sonunda onun suratına koydun, Rufino," diye düşünüyor Jurema. "Bununla ne kazandın, Rufino? Sen öldükten sonra, beni bu dünyada tek başıma bıraktıktan sonra intikam neyine yarayacak, Rufino?" Ağlamıyor, kıpırdamıyor, gözlerini hareketsiz yatan adamlardan ayırmıyor. Rufino'nun kafasının üzerindeki o el ona, Tanrı bu adamı kocasına, herkesin aleyhine olacak o işi teklif etmek için Queimadas'a getirdiğinde, yabancının tıpkı kahve yapraklarını okuyan büyücü Porfirio ya da su dolu bir leğeni okuyan Dona Casilda gibi Rufino'nun kafasını bir kez avuçlayıp onun sırlarını okumasını hatırlatıyor.

"CALUMBÍ'de Moreira César'la birlikte gelenlerin arasında kimin olduğunu size anlatmış mıydım?" diye sordu Canabrava baronu. "Daha önce benim yanımda çalışırken Epaminondas'ın *Jornal de Notícias*'a götürdüğü şu gazeteci. Dalgıç başlığı camları gibi gözlüğü olan, bir şeyler karalayarak dolaşan ve palyaço gibi giyinen şu musibet. Onu hatırlıyor musun, Adalberto? Hani şiir yazıyor ve afyon içiyordu."

Ama ne José Bernardo Murau ne de Adalberto de Gumucio onu dinliyordu. Bu ikincisi baronun boş kahve

fincanlarını henüz üzerinden kaldırmadıkları yemek masasını aydınlatan şamdana yaklaştırarak onlara tercüme ettiği kâğıtları yeniden okuyordu. İhtiyar Murau ise, yemek masasının başındaki sandalyesinde, odadaki sallanan koltukta oturmaya devam ediyormuşçasına sallanırken uyukluyormuş gibi görünüyordu. Ama baron onun biraz önce onlara okuduklarını düşündüğünü biliyordu.

"Gidip Estela'ya bakacağım," dedi ayağa kalkarak.

Alacakaranlığa bürünmüş köhne malikâneyi, akşam yemeğinden biraz önce baronesi yatırdıkları yatak odasına doğru geçerken İskoç maceraperestin vasiyetnamesi denebilecek o kâğıtların arkadaşları üzerinde yaptığı etkiyi hesaplamaktaydı. İki yanında yatak odalarının uzandığı koridordaki kırık bir yer karosuna takılıp tökezlediği sırada şunu düşünüyordu: "Sorular Salvador'da devam edecek ve ben onu neden bıraktığımı her açıkladığımda yalan söylediğim duygusuna kapılacağım." Galileo Gall'in gitmesine neden izin vermişti? Aptallığından mı? Yorgunluğundan mı? Her şeye karşı bıkkınlığından mı? Adama sempatisinden mi? Gall'i ve miyop gazeteciyi hatırlayarak düşündü: "Tuhaf insan modellerine karşı, anormal olana karşı zaafım var."

Daha eşikteyken başucu masasını aydınlatan yağ kandilinin kızılımsı cılız ışıltısında, Sebastiana'nın profilini gördü. Yatağın ayakucunda, üzerinde yastıkların bulunduğu bir koltukta oturuyordu ve hiçbir zaman güleç bir kadın olmamasına rağmen şu anki aşırı ciddi yüz ifadesi baronu endişelendirdi. Onun girdiğini görünce ayağa kalkmıştı.

"Deminden beri böyle sakince uyuyor mu?" diye sordu baron, sinekliği kaldırıp ona bakmak için eğilirken. Karısının gözleri kapalıydı ve yarı karanlıkta yüzü çok solgun olsa da dingin görünüyordu. Üzerindeki örtü nefes alışına göre hafifçe inip kalkıyordu.

"Evet uyuyor ama o kadar da sakince değil," diye mırıldandı Sebastiana ona geri dönüşte yatak odasının kapısına kadar eşlik ederken. Sesini daha da alçalttı ve baron hizmetçinin capcanlı kara gözlerinde yuvalanmış endişeyi fark etti. "Rüya görüyor. Uykusunda konuşuyor ve her zamanki mevzudan bahsediyor."

"Yangın, ateş, alevler demeye cüret edemiyor," diye düşündü baron göğsü sıkışarak. Bu sözler bir tabuya mı dönüşecekti? Estela'nın büyük Calumbí yangınıyla ilişkilendirebileceği sözcüklerin evinde kullanılmasını yasaklamak zorunda mı kalacaktı? Sebastiana'yı kolundan tutmuş sakinleştirmeye çalışıyor ama söyleyecek hiçbir şey bulamıyordu. Parmaklarında hizmetçinin pürüzsüz ve ılık tenini hissediyordu.

"Hanımefendi burada kalamaz," diye fısıldadı Sebastiana. "Onu Salvador'a götürün. Onu doktorlara göstermelisiniz, ona ilaç vermeleri ve o anıları kafasından atmaları gerekiyor. Gece gündüz bu ıstırapla yaşamaya devam edemez."

"Biliyorum Sebastiana," diye onayladı baron. "Ama yolculuk o kadar uzun, o kadar zorlu ki. Bu haldeyken onu başka bir yolculuğa çıkarmak bana riskli bir davranış gibi görünüyor. Onu doktora göstermeden burada tutmak daha tehlikeli olsa bile... Buna artık yarın karar vereceğiz. Şimdi gidip dinlenmelisin. Günlerdir sen de gözünü kırpmadın."

"Geceyi burada hanımefendiyle geçireceğim," diye meydan okur bir tonda itiraz etti Sebastiana.

Baron onun yeniden Estela'nın yanına yerleşmesini seyrederken hayranlık verici derecede iyi korunmuş sıkı ve güzel biçimli bir vücudu olduğunu düşündü. "Tıpkı Estela gibi," dedi kendi kendine. Ve bir nostalji dalgasında, evliliğinin ilk yıllarında iki kadının arasında var olan arkadaşlığı, erişilmez içtenliği görünce hissetmeye başla-

mış olduğu yoğun, uyku kaçıran kıskançlıkları hatırladı. Yemek odasına geri dönerken pencerelerin birinden dışarı bakınca gökyüzünün yıldızları saklayan bulutlarla kaplandığını gördü. O kıskançlıkların ona Estela'dan Sebastiana'yı kovmasını istettiğini ve bu yüzden tüm evlilik hayatlarının en ciddi kavgasını yaşadıklarını gülümseyerek hatırladı. Yemek odasına baronesin daha dün gibi hatırladığı kederli imgesiyle girdi: Öfkeden kızarmış yanaklarıyla hizmetçisini savunurken eğer o giderse kendisinin de gideceğini tekrarlayıp durmuştu. Uzun süre boyunca arzusunu tutuşturan bir kıvılcım olan o anı, şimdi onu kemiklerine kadar duygulandırdı. Ağlama arzusu duyuyordu. Dostlarını, biraz önce okumuş olduğu şey hakkında tahminlere gömülmüş halde buldu.

"Bir kendini beğenmiş, bir hayalci, bir fantezi bağımlısı, bir lüks dolandırıcı," diyordu Murau. "Romanlarda bile bir kahramanın başına bu kadar talihsizlik gelmemiştir. Benim orada tek inandığım Canudos'a silah götürmek için Epaminondas'la vardığı anlaşma. Bahane ve gerekçe olarak anarşizm hikâyesini uyduran bir kaçakçı."

"Bahane ve gerekçe mi?" Adalberto de Gumucio koltuğunda sıçradı. "Bu daha ziyade ağırlaştırıcı bir şey."

Baron yanına oturdu ve ilgisini sohbete yöneltmek için çaba harcadı.

"Mülkiyeti, dini, evlilik kurumunu, ahlakı ortadan kaldırmayı istemek sence hafifletici mi?" diye üsteliyordu Gumucio. "Bu silah kaçakçılığı yapmaktan daha ağır bir suç."

"Evlilik, ahlak," diye düşündü baron. Ve evinde Estela ve Sebastiana'nınki kadar derin bir yakınlığa Adalberto'nun müsaade edip etmeyeceğini kendine sordu. Karısını düşününce kalbi yeniden sıkışır gibi oldu. Ertesi sabah yola çıkmaya karar verdi. Kendine bir kadeh Porto şarabı doldurdu ve uzun bir yudum içti.

"Ben hikâyenin doğruluğuna inanma eğilimindeyim," dedi Gumucio. "Kaçışlar, cinayetler, korsanvari yolculuklar, cinsel perhiz falan, bütün bunların dile getirilişindeki doğallıktan ötürü. Bunların sıra dışı şeyler olduğunun farkında bile değil. Bu onun bütün bunları yaşadığını ve Tanrı, aile ve topluma karşı ifade ettiği zalimce şeylere inandığını düşündürtüyor."

"Onlara inandığına kuşku yok," dedi baron şarabın yakıcı tadının keyfini çıkararak. "Bunları ondan Calumbí'de defalarca işittim."

İhtiyar Murau kadehleri bir kez daha doldurdu. Yemekte içki içmemişlerdi ama kahvenin ardından çiftlik sahibinin çıkardığı şarap dolu karaf neredeyse boşalmıştı. Kendinden geçene kadar sarhoş olmak Estela'nın sıhhatini düşünmemek için ihtiyaç duyduğu ilaç olabilir miydi?

"Gerçeklikle hayalleri birbirine karıştırıyor, birinin nerede bitip diğerinin nerede başladığını bilmiyor," dedi. "O şeyleri içtenlikle anlatıyor ve kelimesi kelimesine doğru olduklarına inanıyor olabilir. Bunun hiçbir önemi yok. Çünkü o onları gözleriyle değil fikirleriyle görüyor, inanışlarıyla görüyor. Canudos ve *jagunço*'lar hakkında ne dediğini hatırlamıyor musunuz? Gerisiyle de aynı şey olmalı. Barcelona'daki bir kabadayılar kavgasını ya da Marsilya polisinin kaçakçılara yönelik bir operasyonunu, insanlığın zincirlerini kırmak için zulmedenlerle zulüm görenler arasında verilen savaştaki muharebeler olarak görmesi pekâlâ mümkün."

"Peki ya seks konusuna ne demeli?" diyor ışıl ışıl yanan gözleri ve yumuşak sesiyle çakırkeyif olmuş José Bernardo Murau. "On yıllık cinsel perhiz, siz buna inanıyor musunuz? Enerjisini biriktirip devrim yolunda harcamak için on yıl cinsel perhiz yapmış mıdır?"

Öyle bir tonda konuşuyordu ki baron onun her an erotik hikâyelerden bahsetmeye başlayabileceğini anladı.

"Peki ya papazlar?" diye sordu. "Tanrı aşkıyla cinsellikten uzak yaşamıyorlar mı? Neticede Gall de bir tür papaz."

"José Bernardo kendini örnek alarak insanları yargılıyor," diye şakalaştı Gumucio, ev sahibine doğru dönerek. "On yıllık cinsel perhize katlanmak senin için imkânsız olurdu."

"İmkânsız," deyip bir kahkaha patlattı çiftlik sahibi. "Yaşamın az sayıdaki güzelliklerinden birini reddetmek sersemce değil mi?"

Şamdanın mumlarından biri siyah bir duman çizgisi çıkararak cızırdamaya başlamıştı ve Murau onu söndürmek için doğruldu. Ayağa kalkmışken karafta kalan şarabı da kadehlere paylaştırdı.

"Onca yıllık cinsel perhiz neticesinde birikecek enerji bir eşeği bile gebe bırakmaya yeterdi," dedi ışıldayan bir bakışla. Bayağı bir kahkaha attı ve ağır adımlarla, oradaki bir büfeden yeni bir şişe Porto şarabı çıkarmaya gitti. Şamdanın diğer mumları da tükenmeye yüz tutmuş ve odaya bir karanlık çökmüştü. "Onu perhizinden çıkaran şu iz sürücünün karısı nasıl?"

"Onu uzun zamandır görmüyorum," dedi baron. "Narin, uysal ve çekingen bir kızcağızdı."

"Kalçaları iyi miydi?" diye kekeleyerek sordu Murau kadehini titrek eliyle kaldırırken. "Bu topraklardaki kadınların en güzel tarafları orası. Kısa boylular, marazlılar, erken yaşlanıyorlar ama kalçaları her zaman bir numara."

Adalberto de Gumucio alelacele konuyu değiştirdi:

"Senin önerdiğin gibi, Jakobenlerle barış yapmak zor olacak," dedi barona hitaben. "Arkadaşlarımız bize yıllardır saldıran insanlarla çalışmak istemeyeceklerdir."

"Elbette ki zor olacak," diye cevap veren baron, Adalberto'ya müteşekkirdi. "Özellikle de kendini zafer kazanmış zanneden Epaminondas'ı ikna etmek. Ama so-

nunda hepsi başka bir yol olmadığını anlayacaklar. Bu bir ölüm kalım savaşı..."

Çok yakından gelen nal ve kişneme sesleri onun sözünü böldü ve hemen akabinde kapıya sertçe vurulmaya başlandı. Keyfi kaçan José Bernardo Murau'nun suratı asıldı. "Neler oluyor böyle?" diye homurdandı zorlanarak yerinden kalkarken. Yemek odasından ayaklarını sürerek çıktı. Baron bir kez daha kadehleri doldurdu.

"Senin böyle içtiğini ilk kez görüyorum," dedi Gumucio. "Calumbí'nin yanmasından ötürü mü? Dünyanın sonu değil. Alt tarafı bir talihsizlik."

"Estela'dan ötürü," dedi baron. "Beni asla affetmeyecek. Hepsi benim suçum, Adalberto. Ondan çok şey talep ettim. Seni ve Viana'yı dinleyip onu Calumbí'ye getirmemeliydim. Bir bencil gibi, bir ahmak gibi davrandım."

Giriş kapısının oradan bir demir çubuğun kaldırılışı ve insan sesleri duyuldu.

"Bu geçici bir kriz, çok yakında her şey yoluna girecektir," dedi Gumucio. "Kendini suçlaman çok anlamsız."

"Yarın sabah Salvador'a doğru yola çıkmaya karar verdim," dedi baron. "Tıbbi gözetim olmadan onu burada tutmak çok daha tehlikeli."

José Bernardo Murau odanın kapısında yeniden belirdi. Tüm çakırkeyifliği bir anda kaybolmuştu ve suratında o kadar alışılmadık bir ifade vardı ki baron ve Gumucio hemen yanına koştular.

"Moreira César'dan haber mi var?" diye sordu baron onu kolundan tutup tepki vermesini sağlamaya çalışırken.

"İnanılmaz, inanılmaz," diye dişlerinin arasından mırıldanan ihtiyar çiftlik sahibi hayalet görmüş gibiydi.

VII

MİYOP GAZETECİNİN yeni başlayan günde, üzerindeki kurumuş çamurları silkelerken ilk fark ettiği, vücudunun bütün gece dayak yemiş gibi dünden daha çok ağrıdığı oluyor. İkincisi, üniformalıların herhangi bir emir duyulmaksızın, kulaklarını bütün gece bombardımana tutmuş olan top, çan ve kornet gürültüleriyle tezat teşkil eden bir sessizlikte gerçekleştirdikleri baş döndürücü hareketlilik ve koşturmaca. Deri çantasını omzuna atıp yazı altlığını koltuğunun altına aldıktan sonra bacaklarına batan iğneleri ve eli kulağındaki bir hapşırmanın başlangıcını hissederek Moreira César'ın çadırının bulunduğu tepeye doğru tırmanmaya başlıyor. "Rutubet," diye düşünüyor ona savaşı ve gözlerini yaşartan, kulaklarını tıkayan, beynini sersemleten ve burun deliklerini karınca yuvasına dönüştüren o içindeki patlamalar dışında her şeyi unutturan bir hapşırık kriziyle sarsılırken. Ellerinde tüfekler, çantalarını taşıyarak geçen askerler ona sürtünüyor ya da çarpıyorlar ve şimdi evet, emirleri duyuyor.

Tepenin zirvesinde, bir şeyin üzerine çıkmış, dürbünüyle aşağıdaki yamacı inceleyen Moreira César'ı görüyor. Etrafta büyük bir curcuna hâkim. Eyerlenmiş beyaz atın aralarında şaha kalktığı askerler ve borazancılar, gazetecinin hapşırıklardan çınlayan kulaklarının zar zor

duyduğu cümleler haykırarak gidip gelen subaylarla çarpışıyorlar. Albayın sesini duyuyor: "Topçulara ne oldu, Cunha Matos?" Cevap borazan seslerinin arasında kayboluyor. Çantasını ve yazı altlığını yere bırakan gazeteci, Canudos'a doğru bakmak için ilerliyor.

Dün gece orayı görmedi ve dakikalar ya da saatler sonra orayı artık kimsenin göremeyeceğini düşünüyor. Gözlüğünün buğulu camlarını gömleğinin ucuyla çabucak temizliyor ve ayaklarının altındaki şeyi gözlemliyor. Tepeleri kaplayan mavimtırakla kurşuni arası ışık henüz Canudos'un içinde bulunduğu depresyona ulaşmamış. Yamaçların, ekili arazilerin ve çok geniş bir alanda üst üste yığılmış ve birbirine karışmış barakalar ve kulübeler topluluğunun nerede bittiğini ayırt etmekte zorlanıyor. Ama biri küçük, etkileyici kuleleri olan, diğeri çok yüksek ve birbirinden dörtgen bir boş alanla ayrılmış iki kiliseyi hemen fark ediyor. Su dolu görünen bir nehirle sınırlanmış bölgeyi puslu ışıkta incelemek için gözlerini zorladığı sırada patlayan top yerinden sıçramasına ve kulaklarını kapatmasına sebep oluyor. Ama aniden yükselen alevleri ve tahta, kerpiç, teneke, hasır ve ayırt edilemeyen nesne zerreciklerine dönüşmüş birçok derme çatma evin havaya uçuşunu büyülenmiş bir şekilde seyreden gözlerini kapatmıyor. Top atışı yoğunlaşıyor ve Canudos, tepelerin eteklerini tırmanan ve orada burada, içinden yeni patlamaların hedefi olmuş çatı ve duvar parçacıklarının havalandığı, kraterler biçiminde açılan bir duman bulutuna gömülü kalıyor. Eğer bulut yükselmeye devam ederse burnuna kadar gelecek ve onu yeniden hapşırtacak diye aptalca bir düşünceye kapılıyor.

"Yedinci beklesin! Ve Dokuzuncu! Ve On Altıncı!" diyor Moreira César, sesi o kadar yakından geliyor ki dönüp bakıyor ve gerçekten de albay ve etrafını saran grubun hemen yanı başında olduğunu görüyor.

"Yedinci oradan saldırıyor efendim," diye cevap veriyor yan tarafından Yüzbaşı Olímpio de Castro.

"Dokuzuncu ve On Altıncı da," diye arkasından biri atılıyor.

"Sizi meşhur yapacak bir gösterinin tanığısınız," diyor Albay Moreira César yanından geçerken sırtını sıvazlayarak. Ona cevap verecek zamanı bulamıyor; çünkü albay ve maiyeti onu arkada bırakıp biraz daha aşağıdaki küçük bir tepeciğe yerleşiyorlar.

"Yedinci, Dokuzuncu, On Altıncı," diye düşünüyor. "Taburlar mı? Müfrezeler mi? Bölükler mi?" Ama hemen akabinde anlıyor. Alayın unsurlarının –parıldayan süngüleriyle– çevredeki tepelerin üç ayrı noktasından Canudos'un dumanlı fonuna doğru indiklerini görüyor. Toplar gürüldemeyi bıraktı ve o sessizlikte miyop gazeteci birden çanların sesini duyuyor. Askerler tepelerin eteklerinden aşağıya ateş ederek koşuyor, kayıyor, atlıyorlar. Yamaçlar da dumanla kaplanmaya başlıyor. Moreira César'ın kırmızı-mavi kepi onaylama işareti olarak aşağı yukarı hareket ediyor. Çantasını ve yazı altlığını alıp onu Yedinci Alay'ın komutanından ayıran metreleri iniyor ve onlarla, bir emir erinin dizgininden tuttuğu beyaz atın arasındaki bir oyuğa yerleşiyor. Kendini garip, hipnotize olmuş gibi hissediyor ve zihninden, o gördüğü şeyi aslında görmediği gibi absürd bir düşünce geçiyor.

Bir meltem şehri gizleyen kurşuni hörgüçleri dağıtmaya başlıyor; onların rüzgâr tarafından Geremoabo yolunun bulunması gereken açık arazi yönüne doğru itilirken inceldiklerini, dağıldıklarını ve uzaklaştıklarını görüyor. Şimdi askerlerin hareketini takip edebiliyor. Sağındakiler nehrin kıyısına ulaştılar ve şimdi onu geçiyorlar; kırmızı, yeşil, mavi figürler griye dönüşüyor, ortadan kayboluyor ve suyun diğer tarafında yeniden beliriyorlar,

derken birden onlarla Canudos arasında tozdan bir duvar yükseliyor. Birçok figür devriliyor.

"Siperler," diyor birisi.

Miyop gazeteci, tepenin aşağısına doğru birkaç adım daha attıktan sonra dürbünü bırakıp harekâtı küçük teleskopla izlemekte olan albayın etrafını saran gruba yaklaşmaya karar veriyor. Güneşin kırmızı topu kısa bir süreden beri operasyon tiyatrosunu aydınlatıyor. Titremeyi bırakmayan *Jornal de Notícias*'ın gazetecisi daha iyi görmek için neredeyse farkında olmadan bir kaya çıkıntısının üzerine tırmanıyor. İşte o zaman ne olup bittiğini tahmin ediyor. Nehri geçen ilk asker sırası gizlenmiş savunma unsurları tarafından kurşun yağmuruna tutulmuş ve orada şimdi şiddetli bir çarpışma yaşanıyor. Neredeyse ayaklarının altında yayılarak ilerleyen diğer saldırı kolu da toprağın içinden yükselen ani bir yaylım ateşiyle durdurulmuş görünüyor. Nişancılar arazinin gizli saklı noktalarında siper almışlar. *Jagunço*'ları görüyor: Bir toz dumanı içinde birden topraktan fırlayan şu kafalar, onların kafaları –şapkalı ya da eşarplı– ve o toz bulutu bir an için izlerini ve siluetlerini gizlese de aralarından vurulup düşenlerin ya da muhtemelen göğüs göğse çarpışmaların yaşandığı hendeklere kayanların olduğu fark edilebiliyor.

Bir anda bastıran hapşırık krizi o kadar uzun sürüyor ki bir an için bayılacağını zannediyor. İki büklüm, gözleri kapalı, gözlüğü elinde hapşırıyor, ağzını açıyor ve ciğerlerine çaresizce hava taşımaya çalışıyor. Sonunda doğrulup nefes alabiliyor ve o sırada sırtına vurulduğunu fark ediyor. Gözlüğünü takınca albayı görüyor.

"Sizin vurulduğunuzu sandık," diyor keyfi oldukça yerinde görünen Moreira César.

Etrafı subaylarla çevrili ve ne diyeceğini bilemiyor, zira vurulduğunu sanmaları fikri, sanki kendisinin de bu savaşın bir parçasını teşkil ettiği ve mermilerin insafına

bağlı yaşadığı aklının ucundan dahi geçmemişçesine onu hayrete düşürüyor.

"Ne oluyor, ne oluyor?" diye kekeliyor.

"Dokuzuncu Tabur Canudos'a girdi ve şimdi de Yedinci Tabur giriyor," diyor albay gözünde dürbünle.

Şakakları zonklayan, hızlı hızlı nefes alan miyop gazeteci her şeyin yaklaştığı ve elini uzatsa savaşa dokunabileceği izlenimine kapılıyor. Canudos'un dış kesimlerinde yanan evler var ve askerler, patlayan silahlardan kaynaklanıyor olması gereken küçük bulutçukların arasından iki sıra halinde şehre girdikten sonra bir kiremit, saman, teneke ve tahta çatılar labirenti tarafından yutularak gözden kayboluyor. "Top atışlarından sağ kurtulan herkesi kurşuna diziyorlar," diye düşünüyor. Ve subaylarla askerlerin *caatinga*'da ağaçlara asılan cesetlerin intikamını alırken ve Monte Santo'dan beri onları uykusuz bırakan düdüklerin ve pusuların hesabını sorarkenki öfkelerini hayal ediyor.

"Kiliselere keskin nişancılar yerleştirilmiş," diyor albay. "Cunha Matos onları almak için beklesin."

Çanlar çalmaya devam ediyor ve miyop gazeteci onları top ve tüfek sesleri arasında bir fon müziği gibi dinliyor. Evlerin daracık sokakları arasında koşan figürler, birbirleriyle karşılaşan ve dağılan üniformalar ayırt ediyor. "Cunha Matos o cehennemin içinde," diye düşünüyor. "Koşuyor, tökezliyor, öldürüyor." Tamarindo ve Olímpio de Castro da oradalar mı acaba? Gözleriyle onları arıyor ve yaşlı albayı bulamıyor, ama yüzbaşıyı Moreira César'ın etrafındakilerin arasında görüyor. Nedenini bilmediği bir rahatlama hissediyor.

"Artçı birlik ve Bahia Polisi diğer kanattan saldırsın," diye emir veriyor albay.

Yüzbaşı Olímpio de Castro ve üç-dört haberci tepenin yukarısına doğru koşuyorlar, birçok kornet ötmeye

başlıyor ve uzaklardan benzer kornet sesleri onlara cevap veriyor. Emirlerin kornetler vasıtasıyla iletildiğini ancak şimdi fark ediyor. Unutmamak için bunu not etmeyi isterdi. Ancak birçok subay hep bir ağızdan bir şey haykırınca dönüp aşağıya bakıyor. Kiliselerin arasındaki boş alanda on, on iki, on beş kırmızı-mavi üniformalı asker çok yüksek beyaz kuleleri iskelelerle çevrili tapınağı bariz bir şekilde ele geçirme niyetiyle iki subayın –kınından çekilmiş kılıçlarını seçiyor, defalarca görmüş olması gereken o teğmenleri ya da yüzbaşıları tanımaya çalışıyor– arkasından koşarken, karşıdan açılan bir yaylım ateşi çoğunu deviriyor; ayakta kalan birkaçı geri dönüyor ve toz bulutunun içinde gözden kayboluyorlar.

"Tüfeklerin koruması altında ilerlemeliydiler," diyor Moreira César buz gibi bir sesle. "Orada bir mevzi var..."

Kiliselerden çıkan birçok siluet yere devrilenlere doğru koşuyor ve üstlerine üşüşüyorlar. "Onların işini bitiriyor, penislerini kesiyor, gözlerini çıkarıyorlar," diye düşünüyor ve tam o sırada albayın mırıldandığını işitiyor: "Kaçık herifler, onları soyuyorlar." "Soyuyorlar mı?" diye zihninde tekrarlıyor. Ve sarışın çavuş ile askerlerinin ağaçlardan sarkan cesetleri bir kez daha gözünün önüne geliyor. Bir ürperti hissediyor. Boş alanın görüntüsü bir toz bulutuyla siliniyor. Aşağıda ne olduğunu anlamak için gazetecinin gözleri oradan oraya oynuyor. Canudos'a biri soldan diğeri ayaklarının ordan olmak üzere iki koldan giren askerler o karmaşık örümcek ağında gözden kaybolmuşken, sağından üçüncü bir kol şehre girmeye devam ediyor ve onun ilerleyişini, arkalarından kalkan ve o geçitlere, daracık sokaklara, kuytulara, sapaklara yayılan toz burgaçlarıyla takip edebiliyor ve oralarda kapıları kıran, derme çatma duvarları ve çit perdeleri deviren, çatıları yerle bir eden çarpışmaları, darbeleri, dipçikleri, bin barakaya bölündüğünde muğlak bir kavgaya,

birinin birine, birinin ikisine, ikisinin üçüne saldırısına dönüşen o savaş sahnelerini hayal ediyor.

Bu sabah bir yudum su bile içmedi, gece de yemek yememişti ve midesinin boşluğunun yanı sıra bağırsakları da buruluyor. Güneş gökyüzünün merkezinde parıldıyor. Öğlen olması mümkün mü? O kadar saat geçmiş olabilir mi? Moreira César ve maiyeti birkaç metre daha iniyor ve miyop gazeteci de tökezleyerek onların yanına gidiyor. Olímpio de Castro'yu kolundan tutuyor ve ona neler olduğunu, çarpışmanın kaç saattir sürdüğünü soruyor.

"Artçı birlik ve Bahia Polisi de oraya vardı," diyor Moreira César dürbünüyle bakarken. "Artık o taraftan kaçamayacaklar."

Miyop gazeteci tozdan ötürü kısmen görünen evlerin diğer ucunda mavi, yeşilimtırak, altın rengi lekeleri ayırt ediyor ve bunların şimdilik savaş bulaşmamış, dumansız, yangınsız, insansız kesimde ilerlediklerini görüyor. Operasyon yavaş yavaş tüm Canudos'u kapsıyor ve dört bir yanda alevlerin yükseldiği evler var.

"Bu iş çok uzun sürdü," diyor albay ve miyop gazeteci onun ani sabırsızlığını, kızgınlığını fark ediyor. "Süvari birliği Cunha Matos'a bir el versin."

Albayın emrinin beklenmedik ve riskli olduğunu –subayların suratlarındaki şaşkınlık ve itiraz ifadelerinden– hemen o anda anlıyor. Kimse karşı çıkmıyor ama birbirlerine bakışları sözcüklerden çok daha fazlasını anlatıyor.

"Sizin neyiniz var?" diye soran Moreira César gözlerini subaylarında dolaştırıyor. Olímpio de Castro'yla yüz yüze geliyor. "İtirazınız nedir?"

"Hiçbir şey, efendim," diyor yüzbaşı. "Sadece..."

"Devam edin," diye onu azarlıyor Moreira César. "Bu bir emirdir."

"Süvari kıtası yegâne ihtiyati birlik, efendim," diye cümlesini bitiriyor yüzbaşı.

"Peki, ona burada ne ihtiyacımız var?" diye soran Moreira César aşağıyı işaret ediyor. "Savaş orada değil mi? Hâlâ hayatta kalanlar varsa atlıları görünce dehşet içinde kaçmaya çalışacaklar ve biz de işlerini bitirebileceğiz. Hemen saldırsınlar!"

"Sizden birlikle birlikte saldırıya katılma izni istiyorum," diye kekeliyor Olímpio de Castro.

"Size burada ihtiyacım var," diye kestirip atıyor albay.

Yeni kornet sesleri duyuyor ve birkaç dakika sonra süvarilerin bulunduğu zirveden, on-on beş atlıdan oluşan müfrezeler gelmeye başlıyor, her birinin başındaki subay Moreira César'ın yanından geçerken onu kılıcıyla selamlıyor.

"Kiliseleri temizleyin, onları kuzeye doğru sürün," diye emrediyor albay.

O gergin, genç, beyaz, esmer, kara, yerli yüzlerin o girdabın içine gireceğini düşündüğü sırada öncekinden de şiddetli yeni bir hapşırık krizi onu sarsıyor. Gözlüğü gözünden fırlıyor ve o, bir yandan nefes darlığı, göğsünde ve şakaklarında patlamalar, burnunda kaşıntı hissederken korku içinde, birinin gözlüğe basabileceğini, gözlüğün kırılabileceğini ve sonraki günlerinin sonsuz bir sisle kaplanacağını düşünüyor. Kriz kesilince dizlerinin üzerine çöküyor, endişeli bir şekilde el yordamıyla etrafı araştırıyor. Onu sapasağlam bulunca mutlu oluyor. Gözlüğü silip gözüne takıyor ve bakıyor. Yüz kadar atlı tepeden aşağı inmişler bile. Bunu nasıl bu kadar çabuk yapabildiler? Ama nehirde onlara bir şeyler oluyor. Bir türlü karşıya geçemiyorlar. Hayvanlar suya giriyor ama ellerle, çizmelerle, kılıçlarla zorlanmalarına ve öfkeyle kırbaçlanmalarına rağmen itaatsizlik ediyormuş, şaha kalkıyor-

muş gibi görünüyorlar. Sanki nehir onları korkutuyormuş gibi. Suyun ortasında dönüp duruyorlar ve bazıları sürücülerini üstlerinden atıyor.

"Tuzaklar yerleştirmiş olmalılar," diyor bir subay.

"Şu ölü noktadan yaylım ateşi açıyorlar," diye mırıldanıyor bir diğeri.

"Atım!" diye haykırıyor Moreira César ve miyop gazeteci onun dürbününü bir emir erine verdiğini görüyor. Hayvanın üzerine binerken sinirle ekliyor: "Çocukların biraz desteğe ihtiyacı var. Komuta sizde, Olímpio."

Albayın kılıcını kınından çıkardığını, atını mahmuzladığını ve yamaç aşağı hızla inmeye başladığını görünce kalp atışları hızlanıyor. Ama daha elli metre bile ilerlememişken onun eyerin üzerinde büzüştüğünü ve birden duran atının boynuna yaslandığını görüyor. Ardından albayın atını çevirdiğini görüyor, komuta noktasına geri dönmek için mi? Ama hayvan sanki süvarisinden çelişkin komutlar almış gibi olduğu yerde iki-üç kez dönüyor. Subayların ve habercilerin haykırışlarla, bağırışlarla, tabancalarını kılıflarından çıkararak bayır aşağı koştuklarını görüyor. Moreira César yere yuvarlanıyor ve neredeyse aynı zamanda yüzbaşı ile diğer subaylar üzerine kapanıyorlar, onu yerden kaldırıyorlar ve şimdi süratle gazetecinin bulunduğu yere doğru çıkarıyorlar. Kulakları sağır edici bağırışlar, silah sesleri ve farklı gürültüler var.

Tepeyi hızlı adımlarla tırmanan ve beyaz atın dizginlerini sürükleyerek takip ettiği bir grup adamı görünce afallamış gibi kalakalıyor ve ne yapacağını bilemiyor. Birden orada tek başına kalıyor. Kapıldığı korku onu düşe kalka emekleyerek tepenin yukarısına doğru gitmeye zorluyor. Zirveye varıp branda çadıra doğru hamle yapınca etraf ona askerden arınmış gibi geliyor. Sadece çadırın girişinde toplanmış bir grup var ve bu tarafa korkuyla bakan bir nöbetçiyi fark ediyor. "Doktor Souza Ferreiro'ya

yardım edebilir misiniz?" diye kendisine sorulduğunu işitiyor ve konuşan yüzbaşı olsa da sesini tanıyamıyor, yüzünüyse zorlukla çıkarıyor. Kabul ediyor ve Olímpio de Castro onu o kadar güçlü itiyor ki gidip bir askere çarpıyor. İçeride Doktor Souza Ferreiro'nun yatağa doğru eğilmiş sırtını ve albayın ayaklarını görüyor.

"Sıhhiyeci?" Souza Ferreira arkasını dönüyor ve karşısında onu görünce suratını ekşitiyor.

"Size sıhhiyeci olmadığını söyledim," diye bağırıyor yüzbaşı miyop gazeteciyi sarsarak. "Hepsi aşağıda, taburlarla birlikteler. Size o yardım etsin."

İkisinin sinirli hali ona da bulaşıyor ve içinde bağırıp tepinme arzusu doğuyor.

"Mermileri hemen çıkarmak gerekiyor yoksa enfeksiyon onu kısa sürede öldürecek," diye sızlanıyor Doktor Souza Ferreiro bir mucize beklercesine sağına soluna bakınarak.

"İmkânsızı yapın," diyor yüzbaşı çadırdan çıkarken. "Komutayı terk edemem, Albay Tamarindo'ya haber vermem gerekiyor ki gelip komutayı..."

Cümlesini bitirmeden çıkıyor.

"Kollarınızı kıvırın ve onu şu dezenfektanla ovun," diye haykırıyor doktor.

Sakarlığının izin verdiği en yüksek hızda söyleneni yapıyor ve bir an sonra kendini, hareketlerini kontrol edebiliyor olmanın şaşkınlığı içinde dizlerinin üzerine çökmüş, Politeama'daki karnaval eğlencelerini hatırlatır biçimde eter damlattığı sargı bezlerini, ameliyat esnasında baygın kalması için Albay Moreira César'ın ağzına ve burnuna dayarken buluyor. "Titremeyin, bir sersemlik yapmayın, eteri burnunun üzerinde tutun," diyor doktor birkaç kez. Görevine –tüpü aç, bezi ıslat, onu şu sivri burnun, şu sonsuz bir ıstırap ifadesiyle bükülmüş dudakların üzerine bastır– odaklanıyor ve Doktor Souza Ferreira'nın

açık karnının üstüne koklar ya da yalar gibi yüzünü gömdüğü o adamcağızın çekiyor olması gereken acıyı düşünüyor. Arada bir, elinde olmadan, doktorun gömleğine, ellerine ve üniformasına, kamp yatağının battaniyesine ve kendi pantolonuna bulaşmış lekelere bir göz atıyor. O kadar ufak tefek bir vücuttan çıkan şu kana bak! Eterin kokusu midesini bulandırıyor ve içinden öğürmek geliyor. Düşünüyor: "Kusmamalıyım." Düşünüyor: "Neden karnım aç değil ve susamıyorum?" Yaralının gözleri hâlâ kapalı ama arada sırada kıpırdanması üzerine doktor homurdanıyor: "Biraz daha eter, biraz daha eter." Ama tüplerin sonuncusu da neredeyse boşalıyor ve bunu ona neredeyse bir suçluluk duygusuyla söylüyor.

Emir erleri dumanları tüten leğenler getiriyorlar ve doktor bisturileri, iğneleri, ipleri, makasları tek eliyle onun içinde yıkıyor. Yaralıya sargı bezlerini sararken Doktor Souza Ferreiro'nun birçok kez kendi kendine konuştuğunu, bizzat kendi annesine onu doğurmuş olduğu için küfürler, lanetler, hakaretler yağdırdığını işitiyor. Üzerine bir uyuşukluk çöktüğü sırada doktor onu azarlıyor: "Sersem olmayın, şimdi *siesta* zamanı değil." Bir özür kekeliyor ve bir daha leğen getirdiklerinde onlara biraz su vermeleri için yalvarıyor.

Artık çadırda yalnız olmadıklarını fark ediyor; ağzına bir matara dayayan gölge, Yüzbaşı Olímpio de Castro. Ayrıca brandaya dayalı sırtları, asık suratları ve paramparça üniformalarıyla Albay Tamarindo ve Binbaşı Cunha Matos da oradalar. "Biraz daha eter?" diye sorar sormaz kendini aptal hissediyor çünkü tüp tamamen boşalalı bayağı oldu. Doktor Souza Ferreiro, Moreira César'ı sardı, şimdi de korumaya almakta. Hayretler içinde, düşünüyor: "Akşam olmuş." Gölgeler var ve birisi brandayı taşıyan direklerden birine bir lamba asıyor.

"Nasıl?" diye soruyor Albay Tamarindo.

"Karnı paramparça bir halde," diye homurdanıyor doktor. "Korkarım ki..."

Miyop gazeteci gömleğinin kollarını indirirken düşünüyor: "Daha demin şafak vaktiydi, öğlendi, nasıl oluyor da zaman bu kadar hızlı akıp gidiyor."

"Ayrıca bilincini yeniden kazanacağından kuşkuluyum," diye ekliyor Souza Ferreiro.

Sanki ona cevap verircesine, Albay Moreira César kıpırdanmaya başlıyor. Hepsi yanına yaklaşıyor. Sargılar mı rahatsız ediyor? Gözlerini kırpıştırıyor. Miyop gazeteci onu siluetler görürken, gürültüler işitirken, anlamaya, hatırlamaya çalışırken hayal ediyor ve sonra kendisi de afyonla dinginleşmiş bir geceden sonraki bazı uyanışları, bütün bunlar başka bir hayata aitmiş gibi hatırlıyor. Albayın gerçekliğe dönüşü de aynı şekilde yavaş, zor, belirsiz olmalı. Moreira César'ın gözleri açık ve Tamarindo'yu sabırsızlıkla süzüyor, yırtık pırtık üniformasına, boynundaki morlukları, moralsizliğini gözden geçiriyor.

"Canudos'u aldık mı?" diye boğuk bir sesle soruyor.

Albay Tamarindo bakışlarını yere çevirerek olumsuz cevap veriyor. Moreira César gözlerini binbaşının, yüzbaşının, Doktor Souza Ferreiro'nun bunalmış yüzlerinde dolaştırıyor ve miyop gazeteci otopsi yapar gibi kendisini de incelediğini görüyor.

"Üç kez denedik, efendim," diye kekeliyor Albay Tamarindo. "Adamlarımız güçlerinin son raddesine kadar savaştılar."

Albay Moreira César yataktan doğruluyor –her zamanki halinden çok daha solgun görünüyor– ve titrek bir eli öfkeyle sallıyor.

"Yeni bir saldırı, Tamarindo. Hemen şimdi! Size emrediyorum!"

"Kayıplarımız çok büyük, efendim," diye mırıldanıyor Albay Tamarindo utanarak, sanki hepsi onun suçuy-

muş gibi. "Şu anda savunulamaz bir pozisyondayız. Daha güvenli bir noktaya geri çekilip destek istemeliyiz..."

"Bunun için Savaş Mahkemesi önünde hesap vereceksiniz," diye sesini yükselterek sözünü kesiyor Moreira César. "Yedinci Alay bir avuç haydudun önünde geri mi çekilecek? Kılıcınızı Cunha Matos'a teslim edin."

Yarılmış göbeğiyle nasıl hareket edebildiğini, nasıl dönebildiğini düşünüyor miyop gazeteci. Uzayan sessizlikte Albay Tamarindo bakışlarıyla diğer subaylardan yardım istiyor. Cunha Matos kamp yatağına doğru öne çıkıyor:

"Çok fazla firari var efendim, birlik paramparça durumda. Eğer *jagunço*'lar saldırırlarsa kampı ele geçirecekler. Geri çekilme emri verin."

Miyop gazeteci, doktor ile yüzbaşının arasından kendini sırtüstü yatağa bıraktığını görüyor.

"Siz de mi ihanet ediyorsunuz?" diye mırıldanıyor çaresizlikle. "Bu seferin bizim davamız için ne anlama geldiğini biliyorsunuz. Onurumu boşuna mı ortaya koyduğumu söylemek istiyorsunuz?"

"Hepimiz onurumuzu ortaya koyduk, efendim," diye mırıldanıyor Albay Tamarindo.

"Düzenbaz politikacılarla komplo kurmak zorunda kaldığımı biliyorsunuz," diyor ani, absürd tonlamalarla konuşan Moreira César. "Yani ülkeye boşu boşuna mı yalan söyledik demek istiyorsunuz?"

"Dışarıda yaşananları dinleyin, efendim," diye feryat ediyor Binbaşı Cunha Matos ve miyop gazeteci o senfoniyi, bağırışları, koşuşturmacaları, o curcunayı dinlemekte olduğunu ama daha fazla korku hissetmemek için ne anlama geldiğinin bilincine varmak istemediğini düşünüyor. "Bu bozgunun sesi. Eğer düzenli olarak geri çekilmezsek alayı yok edebilirler."

Miyop gazeteci koşuşturmaların ve gürültülerin

arasında tahta düdüklerin ve çanların sesini ayırt ediyor. Albay Moreira César allak bullak bir suratla, ağzı açık bir şekilde onlara tek tek bakıyor. Bir şey söylüyor ama duyulmuyor. Miyop gazeteci o solgun yüzün capcanlı gözleriyle kendi üzerine sabitlendiklerini fark ediyor:

"Siz, siz," dediğini duyuyor. "Hadi kalem, kâğıt alın, beni anlamıyor musunuz? Bu suçun kayıt altına alınmasını istiyorum. Hadi yazmaya hazır mısınız?"

İşte o anda miyop gazeteci yazı altlığını ve çantasını hatırlıyor ve bir yılan sokmuş gibi oradan oraya koşarak onları arıyor. Bedeninin bir parçasını, onu koruyan bir muskayı kaybetmiş duygusuyla tepeyi onlarla çıkmadığını, yamaçta bir yerde kaldıklarını hatırlıyor ama daha fazla düşünemiyor çünkü Olímpio de Castro –gözleri yaşlarla dolu bir halde– eline birkaç kâğıt ve bir kurşunkalem tutuşturuyor, Binbaşı Cunha Matos da lambayı getirip aydınlık yapıyor.

"Hazırım," diyor ama yazamayacağını, çünkü ellerinin titreyeceğini düşünüyor.

"Ben, Yedinci Alay komutanı, yetkimi kullanarak Canudos kuşatmasından geri çekilme kararının taşıdıkları tarihsel sorumluluğun bilincinde olmayan astlar tarafından irademe karşı alındığını kayıtlara geçiriyorum," diyen Moreira César bir saniyeliğine yatakta doğruluyor ama hemen akabinde sırtüstü geri düşüyor. "Bu konuda hükmü verecek olan gelecek kuşaklardır. Beni savunacak Cumhuriyetçilerin olacağına inanıyorum. Bütün davranışlarım, eğer ülkenin ilerlemesi isteniyorsa otoritesini her köşede hissettirmek zorunda olan cumhuriyeti savunmaya yönelik olmuştur."

Artık neredeyse duymadığı sesin tamamen sustuğunu, kâğıda geçirirken geriden gelmesi yüzünden gecikmeli olarak fark ediyor. Yazma eylemi, bu el işi, tıpkı yaralının burnuna etere bandırılmış bezleri koymak gibi

iyi hissettiren bir şey ve onu Yedinci Alay'ın Canudos'u alamayıp geri çekilmek zorunda kalmasının nasıl açıklanacağını sorgulayarak çekeceği işkenceden kurtarıyor. Gözlerini kaldırınca doktorun kulağını albayın göğsüne dayamış nabzına bakmakta olduğunu görüyor. Doktor hemen akabinde ayağa kalkıp açıklayıcı bir hareket yapıyor. Ortalık hemen o anda karışıyor, Cunha Matos ile Tamarindo bağırarak tartışmaya başlarken, Olímpio de Castro, Souza Ferreiro'ya albaydan geriye kalanlara kötü muamele yapılamayacağını söylüyor.

"Şimdi, bu zifirî karanlıkta geri çekilmek tam bir aptallık olur," diye bağırıyor Tamarindo. "Nereye çekileceğiz? Nereden gideceğiz? Bütün gün savaşmaktan bitkin düşmüş adamlarımı kurban mı edeceğim? Yarın sabah..."

"Yarına burada ölüler bile kalmayacak," diyor Cunha Matos elini kolunu sallayarak. "Alayın darmadağın olduğunu, komuta zincirinin koptuğunu, eğer onları hemen şimdi bir araya toplamazsak tavşanlar gibi avlanacaklarını görmüyor musunuz?"

"Git topla onları, ne istersen onu yap, ben kuralına uygun bir çekilme gerçekleştirmek için gün ağarana kadar burada kalacağım," diyen Albay Tamarindo, Olímpio de Castro'ya dönüyor: "Topçu birliğine ulaşmaya çalışın. O dört topun düşmanın eline geçmemesi lazım. Salomão da Rocha onları kullanılmaz hale getirsin."

"Tamam efendim."

Yüzbaşı ve Cunha Matos çadırdan birlikte çıkıyorlar, miyop gazeteci de bir robot gibi peşlerinden gidiyor. Onları dinliyor ve duyduklarına inanamıyor:

"Burada beklemek delilik, Olímpio, şimdi çekilmek gerekiyor yoksa sabaha kimse canlı kalmayacak."

"Ben topçulara ulaşmaya çalışacağım," diye sözünü kesiyor Olímpio de Castro. "Evet, bir delilik olabilir ama benim yükümlülüğüm yeni komutana itaat etmek."

Miyop gazeteci onu kolundan tutup çekiştirdikten sonra kulağına fısıldıyor: "Mataranızı alabilir miyim, susuzluktan ölüyorum." Kana kana içerken boğulacak gibi oluyor, bu arada yüzbaşı ona tavsiyede bulunuyor:

"Bizimle kalmayın, binbaşı haklı, bu iş kötüye gidiyor. Gidin buradan."

Gitmek mi? *Caatinga*'da, bu karanlıkta, tek başına mı? Olímpio de Castro ve Cunha Matos onu orada aklı karışmış, korkmuş, taş kesmiş bir halde bırakarak gözden kayboluyorlar. Etrafında koşan ya da aceleyle yürüyen insanlar var. Bir yöne doğru birkaç adım atıyor, sonra tam aksi yöne doğru gidiyor, kamp çadırına doğru geri geliyor ama tam o sırada biri onu itiyor ve yönünün değişmesine neden oluyor. "Sizinle gelmeme izin verin, bensiz gitmeyin," diye bağırınca bir asker dönüp bakmadan onu cesaretlendiriyor: "Hadi koş, koş, tepeye tırmanmaya başladılar bile, düdükleri duymuyor musun?" Evet, onları duyuyor. Onların arkasından koşmaya başlıyor ama defalarca tökezleyince geride kalıyor. Ağaca benzeyen bir gölgeye dayanıyor ama ona dokunur dokunmaz hareket ettiğini hissediyor. "Tanrı aşkına beni çözün," dediğini duyuyor ve Moreira César'ın sorgusundan geçmiş Cumbe papazının sesini tanıyor, zira şimdi de aynı korkuyla ciyaklıyor: "Çözün beni, çözün beni, karıncalar her tarafımı yiyorlar."

"Tamam, tamam," diye kekeliyor miyop gazeteci, kendisine eşlik edecek birini bulmuş olmaktan ötürü mutlu bir şekilde. "Sizi çözüyorum, sizi çözüyorum."

"HEMEN gidelim," diye yalvardı Cüce. "Gidelim Jurema, hazır top ateşi kesilmişken hemen gidelim."

Jurema, güneşin *caatinga*'yı altın rengine boyadığını, damlaları kuruttuğunu, havanın ve çalılıkların nemini

buharlaştırdığını fark etmeden orada kalakalmış Rufino ve Gall'e bakmaktaydı. Cüce onu çekiştiriyordu.

"Nereye gideceğiz ki?" diye ona cevap verirken büyük bir yorgunluk ve midesinde bir ağırlık hissetti.

"Cumbe'ye, Geremoabo'ya, nereye olursa," diye üsteledi Cüce ve bir yandan da onu çekiştirmeye devam ediyordu.

"Peki Cumbe'ye, Geremoabo'ya nereden gidilir ki?" diye mırıldandı Jurema. "Bunu biliyor muyuz? Sen bunu biliyor musun?"

"Fark etmez! Fark etmez!" diye ciyakladı Cüce onu çekerek. "*Jagunço*'ların ne dediğini duymadın mı? Burada savaşacaklar, buraya mermiler düşecek, bizi öldürecekler."

Jurema doğruldu ve *jagunço*'ların onu askerlerden kurtardıktan sonra üstüne örttükleri otlardan örülmüş örtüye doğru birkaç adım attı. Eline ıslak gelen örtüyü alıp iz sürücünün ve yabancının cesetlerinin üzerine atarken en fazla zarar görmüş yerleri olan gövdeleri ve kafalarını örtmeye özen gösterdi. Ardından, üzerindeki uyuşukluğu yenmeye yönelik ani bir kararla, Pajeú'yu giderken gördüğünü hatırladığı yöne doğru yola koyuldu. Ânında sağ elinin içinde küçük ve tombul bir el hissetti.

"Nereye gidiyoruz?" diye sordu Cüce. "Askerler ne olacak?"

Genç kadın omuz silkti. Askerler, *jagunço*'lar, hepsinin canı cehenneme, diye düşündü. Bütün bunlardan artık gına geldiğini hissediyordu ve yegâne arzusu görmüş olduğu şeyi unutmaktı. Özlerini emmek için yaprakları ve dalları koparıyordu.

"Silah sesleri," dedi Cüce. "Silah sesleri, silah sesleri."

Şiddetli bir çatışmanın gürültüsünün birkaç saniyede tamamen sardığı sık bitkili ve dolambaçlı *caatinga*, silah seslerini çoğaltıyormuş gibi geliyordu. Ama etrafta

canlı namına bir şey görünmüyordu; sadece böğürtlenler, yağmurun ağaçlardan kopardığı yapraklar, çamurlu su birikintileri, dalları pençeyi andıran *macambira*'lar, *mandacarús*'lar ve çelik gibi dikenli *xique-xique* kaktüsleriyle kaplı tırmanan bir arazi vardı. Dün gece sandaletlerini kaybetmişti ve hayatının önemli bir kısmında yalınayak yürümüş olsa da ayaklarının yara olduğunu hissediyordu. Tepenin yamacı giderek dikleşiyordu. Doğrudan yüzüne vuran güneş uzuvlarını tedavi ediyormuş ve onu iyileştiriyormuş gibi görünüyordu. Eline batan Cüce'nin tırnaklarından bir şeyler olduğunu anladı. Dört metre ötelerinde sert derili, her tarafından otlar ve yeşillikler sarkan, ormanı andıran bir adam tarafından tutulan kısa namlulu ve geniş ağızlı bir tüfek, onlara nişan almıştı.

"Gidin buradan," dedi yüzünü otlardan yapılmış örtünün altından çıkaran *jagunço*. "Pajeú sana Geremboabo girişine gitmeni söylemedi mi?"

"Oraya nasıl gideceğimi bilmiyorum," diye cevap verdi Jurema.

"Şşş, şşş," diye dört bir yandan sesler yükseldi, çalılıklar ve kaktüsler konuşmaya başlamış gibiydi. Dalların arasından birçok adamın başının çıktığını gördü.

"Sakla onları," diye Pajeú'nun emir verdiği duyuldu ama sesin nereden geldiğini anlamadı, birden yere doğru itildiğini, bir yandan ottan örtüsüyle onu sarmaya çalışırken aynı zamanda da "şşş, şşş" diye fısıldayan bir erkek bedeninin altında ezildiğini hissetti. Hiç kımıldamadan durup yarı kapalı gözleriyle çevreyi gözetledi. Kulağında *jagunço*'nun soluğunu hissediyor ve Cüce'nin de aynı durumda olduğunu düşünüyordu. Askerleri gördü. Onları o kadar yakından görmek kalbini hoplattı. Kırmızı şeritli pantolonları, mavimtırak ceketleri, siyah botları ve süngü takılı tüfekleriyle iki sıra halinde geliyorlardı. Nefesini tuttu, gözlerini kapattı ve silahların patlamaya

başlamasını bekledi ama bu olmayınca gözlerini tekrar açtı, askerler hâlâ geçmeye devam ediyordu. Endişeden kor gibi yanan ya da uykusuzluktan çökmüş gözleri, solgun ya da ürkek yüzleri görebiliyor ya da diyaloglarının bölük pörçük sözlerini işitebiliyordu. Onca askerin neredeyse değecekleri, neredeyse üzerlerine basacakları *jagunço*'ların orada olduğunu fark etmeden geçip gitmesi inanılmaz değil miydi?

Ve tam o sırada, *caatinga*'nın bir anda patlayan barutlarla yangın yerine dönmesi ona, bir saniye için, Queimadas'ta sirkin geldiği ve havai fişeklerin patlatıldığı Santo Antônio şenliğini hatırlattı. Tüfek ateşinin arasında, üniformalılar karşısında düşen ya da kalkan, otlara bürünmüş siluetler yağmurunu seçmeyi başardı; dumanlar ile tüfek gürlemelerinin ortasında üzerindeki ağırlıktan kurtulduğunu hissedip biraz doğrulup sürünürken, "Yere yat, yere yat!" uyarılarını duyuyordu. Onlara uyup iyice büzüştü, başını gövdesinin içine gömdü ve kalan tüm gücüyle koştu, kurşunların her an sırtına saplanmasını bekliyor, bunu neredeyse arzuluyordu. Koşu onu ter içinde bıraktı ve kalbi yerinden fırlayacaktı sanki. Tam o sırada, burunsuz melezin yanı başında olduğunu ve ona alaycı bir şekilde baktığını gördü:

"Kavgayı kim kazandı? Kocan mı yoksa o kaçık mı?"

"Birbirlerini öldürdüler," dedi iç çekerek.

"Senin için daha iyi," diye bir yorumda bulundu Pajeú sırıtarak. "Şimdi Belo Monte'de kendine yeni bir koca arayabileceksin."

Cüce de yanına gelmişti ve o da nefes nefeseydi. Jurema uzaktan Canudos'u gördü. Duruluğu ve maviliği aşağıdaki kargaşayla tezat teşkil eden ve ortasında güneşin parıldadığı bir gökyüzünün altında patlamalar, alevler, üzerini kaplayan dumanlarla cebelleşen şehir tam önünde, enine ve boyuna doğru uzanıyordu. Gözleri yaşlarla

doldu, içinde o şehre ve tavşan yuvalarını andıran o daracık sokaklarda birbirini öldüren insanlara karşı bir nefret patlaması oluştu. Onun felaketi burası yüzünden başlamıştı; yabancı onun evine Canudos için gelmiş ve onu hiçbir şeysiz, hiç kimsesiz ve savaşın içinde kaybolmaya bırakan talihsizlikler böyle başlamıştı. Tüm benliğiyle bir mucize gerçekleşmesini, bütün bunların hiç yaşanmamış olmasını ve Rufino'yla eskisi gibi Queimadas'ta yaşamaya devam etmeyi arzuladı.

"Ağlama kızım," dedi melez. "Bilmiyor musun? Ölüler dirilecek. Duymadın mı? Bedenin yeniden dirilişi diye bir şey var."

Sanki o ve adamları daha biraz önce askerlerle çatışma yaşamamış gibi sakin konuşuyordu. Eliyle gözyaşlarını sildi ve şöyle bir göz atınca şehri hemen tanıdı. Tepeler arasında bir kestirme, bir tür tüneldi. Solunda, dağı görmesini engelleyen, taşlardan ve çorak kayalardan oluşan bir bayır vardı; sağındaysa *caatinga*, biraz seyrelerek aşağıya kadar inip geniş yataklı bir ırmağın ötesinde bir kırmızımtırak çatılı ve iğreti cepheli küçük evler öbeğine dönüşen taşlık bir arazide son buluyordu. Pajeú eline bir şey koydu ve ne olduğuna bakmadan onu ağzına götürdü. Yumuşak ve ekşi meyveyi küçük ısırıklarla yedi. Ottan örtüye bürünmüş adamlar etrafa dağılarak, çalılıkların arasında ya da toprağa kazılmış oyukların içinde kayboldular. Tombul el bir kez daha onunkini aradı. Artık varlığına alıştığı Cüce'ye karşı acıma ve şefkat hissetti. "Şuraya girin," dedi Pajeú dalların arasından yol açarak. Hendeğin içine çömeldikten sonra kayaları göstererek onlara şöyle dedi: "Köpekler işte orada." Hendekte bir *jagunço* daha vardı; dişsiz adam onlara yer açmak için kenara çekildi. Bir arbaleti ve iğneli oklarla dolu bir sadağı vardı.

"Ne olacak?" diye fısıltıyla sordu Cüce.

"Sus," dedi *jagunço* ona. "Duymadın mı? Dinsizler üzerimizdeler."

Jurema dalların arasından göz attı. Silah sesleri aralıklı olarak devam ediyordu ve duman bulutları, yangınların alevleri hâlâ oradaydı ama nehri geçerken ve şehrin içinde kaybolurken gördüğü üniformalı figürleri saklandığı yerden göremiyordu. "Sessiz," dedi *jagunço* ve o gün ikinci kez askerler hiçliğin içinden çıktılar. Bu seferkiler boz, siyah, doru, alacalı, kişnek hayvanlara binmiş, ikili sıralar halinde gelen süvarilerdi ve onlara inanılmaz derecede yakın bir mesafede, sol taraflarındaki kayalık duvardan kendilerini aşağı bırakıyor, nehre doğru dörtnala gidiyorlardı. Neredeyse dikey yamaçta devrilecekmiş gibi görünüyor ama dengelerini korumayı başarıyorlardı ve Jurema onların arka bacaklarını fren gibi kullanarak hızla geçişlerini görüyordu. Süvarilerin birbirini izleyen yüzlerinden ve subayların ileriyi göstererek havaya kaldırdıkları kılıçlarından başı döndüğü sırada *caatinga*'da bir dalgalanma oldu. Otlarla kaplı adamlar deliklerinin içinden, dallarının arasından çıkıp tüfeklerini ateşliyor ya da onlarla birlikte olan ve şimdi yamaç aşağı sürünen *jagunço* gibi kobra ıslığını andıran bir ses çıkaran iğneli oklarını fırlatıyorlardı. Pajeú'nun sesini çok net duydu: "Palası olanlar atlara saldırsın." Artık süvarileri göremiyor ama onları, nehrin içinde suları şapırdatırken (tüfek sesleriyle uzaklardan gelen çan sesleri arasında kişnemeleri duyuyordu) ve etrafına dağılmış *jagunço*'ları yollarken gördüğü ya da işittiği o iğneli okları ya da mermileri nereden geldiğini bilmeden sırtlarına yerken hayal ediyordu. Bazıları ayaktaydı ve karabinalarını ya da arbaletlerini *mandacarús*'ların dallarına dayıyorlardı. Burunsuz melez ne ateş ediyor ne de ok atıyordu. Ot kaplı adamları sağ tarafa ve aşağıya doğru elleriyle yönlendiriyordu. Tam o sırada karnına bastırıldı. Bu Cüce'ydi ve nefes almasına ancak izin veriyor-

du. Onun titrediğini hissediyordu. Onu iki eliyle tutarak sarstı. "Artık geçtiler, artık gittiler, bak." Ama onunla birlikte kendisi de bakınca beyaz bir atın üstündeki başka bir süvarinin uçuşan yelelerle kayayı indiğini gördü. Ufak tefek subay bir eliyle dizginleri tutarken diğer eliyle bir kılıcı sallıyordu. O kadar yakındaydı ki çatık suratını, ateş saçan gözlerini ve çok geçmeden de atının üzerinde büzüştüğünü gördü. Yüzü bir anda sönüverdi. Pajeú ona nişan almıştı ve ateş edenin de o olduğunu düşündü. Atın zıplayarak tırıs gittiğini gördü, sonra sığır çobanlarının panayırlarda yaptıkları şu kendi etrafında dönüş hareketini yaptı ve boynuna sarılmış süvariyle birlikte geldiği yolu gerisingeri koştuğunu, yamacı tırmandığını ve tam gözden kaybolacağı sırada Pajeú'nun nişan aldığını ve şüphesiz ateş ettiğini gördü.

"Hadi gidelim, hadi gidelim, burada savaşın tam ortasında kaldık," diye sızlanan Cüce yeniden Jurema'ya sokuldu.

Jurema onu payladı: "Sus sersem, korkak." Cüce bir anda sessizliğe büründü, sonra genç kadından uzaklaştı ve ona korkmuş bir şekilde bakarken aynı zamanda da gözleriyle ondan af diliyordu. Patlamaların, silahların, borazanların, çanların gürültüsü aynı şekilde devam ederken, otlara bürünmüş adamlar, nehrin içine ve Canudos'a kadar uzanan bu ağaçlık yamaçta gözden kayboluyor, koşuyor ya da sürünüyorlardı. Gözleri Pajeú'yu aradı ama melez de orada değildi. Tek başlarına kalmışlardı. Ne yapmalıydı? Orada mı beklemeliydi? *Jagunço*'ların peşinden mi gitmeliydi? Onu Canudos'tan uzaklaştıracak bir patika mı aramalıydı? Yorgunluk, kaslarında ve kemiklerinde tutukluk hissetti, sanki bütün organizması hareket etme fikrine bile itiraz ediyordu. Hendeğin nemli duvarına yaslanıp gözlerini kapattı ve hemen uykuya daldı.

Onu uyandırdığı için özürler dilediğini duyduğu Cü-

ce tarafından sarsılarak uyandırıldığında hareket etmekte zorlandı. Kemikleri ağrıyordu ve boynunu ovması gerekti. Yamaçtaki gölgelere ve güneşin yakıcılığını yitirmiş olmasına bakılırsa vakit bir hayli ilerlemişti. O sağır edici gürültü rüyadan kaynaklanmıyordu. "Neler oluyor?" diye sordu, dilini kurumuş ve şişmiş hissedince. "Yaklaşıyorlar, duymuyor musun?" diye mırıldandı Cüce yamacı işaret ederek. "Gidip bakmak lazım," dedi Jurema. Cüce onu yakalayarak gitmesini engellemeye çalıştı ama genç kadın hendekten çıkınca emekleyerek onu takip etti. Pajeú'yu görmüş olduğu kayalar ve böğürtlen çalılıklarının oraya kadar indi ve çömeldi. Toz bulutuna rağmen karşıdaki tepelerin eteklerinde kara karıncaların hummalı hareketini seçebildi ve nehre doğru daha çok askerin indiğini düşündü ama çok geçmeden onların inmediğini, tam aksine tırmandıklarını, yani Canudos'tan kaçtıklarını anladı. Evet, buna şüphe yoktu, nehirden çıkıyor, koşuyor, tepelere ulaşmaya çalışıyorlardı ve diğer kıyıda, ateş eden ve kulübelerin arasından fırlayıp nehre ulaşmaya çalışan, tek tük askerlere doğru koşan insan gruplarını gördü. Evet, askerler kaçıyordu ve şimdi *jagunço*'lar onların peşinden gidiyordu. "Bu tarafa doğru geliyorlar," diye mırıldandı Cüce ve genç kadın, karşıdaki tepeleri gözlemlemekten savaşın ayaklarının altında, Vassa Barris'in her iki kıyısında da yaşandığını fark etmediklerini anladı. Rüyasında duyduğunu zannettiği gürültü keşmekeşi oradan geliyordu.

Bedenleri ve yüzleri şekilsizleştiren toz ve dumandan kısmen bulanıklaşmış bir biçimde, baş döndürücü bir karmaşanın içinde devrilip kıyıya vurmuş atları seçebildi: Bazıları can çekişiyordu, zira uzun boyunlarını içinde boğularak ya da kan kaybederek ölecekleri o çamurlu sudan çıkmak için yardım istercesine hareket ettirmekteydiler. Sadece üç bacaklı süvarisiz bir at, tüfek-

lerini başlarının üzerinde taşıyarak nehri geçen askerlerin arasında, kuyruğunu ısırmak isterken deli gibi zıplıyordu ve başka askerler Canudos'un duvarlarının arasından koşarak, bağırarak çıkıyorlardı. İkişerli ve üçerli gruplar halinde, bazen akrepler gibi geri geri koşuyor ve onunla Cüce'nin bulunduğu yamaca ulaşma niyetiyle suya atlıyorlardı. Bir yerlerden onlara ateş ediliyordu çünkü bazıları kükreyerek, uluyarak devriliyorlardı ve kayalara tırmanmaya başlayan üniformalılar vardı.

"Bizi öldürecekler, Jurema," dedi Cüce ağlamaklı bir şekilde.

"Evet," diye düşündü genç kadın, "bizi öldürecekler." Sonra birden ayağa fırladı, Cüce'nin elini tutup bağırdı: "Koş, koş." Ve *caatinga*'nın en sık kısmından bayır aşağı koşmaya başladı. Çabucak yoruldu ama sabah üzerine çöken askerin hatırasında devam etmek için güç buldu. Artık daha fazla koşamayacak hale geldiğinde yürüyerek devam etti. Cüce'nin kısacık bacaklarıyla ne kadar yorulmuş olması gerektiğini düşünürken merhamet doluydu, bununla birlikte onun şikâyet ettiğini duymamış, elinden sımsıkı tutarak koşmaya devam etmişti. Durduklarında hava kararıyordu. Diğer yamaçtalardı ve burada arazi yer yer düz, bitki örtüsü de daha sıktı. Savaşın sesi uzaklardan geliyordu. Kendini yere bıraktı, el yordamıyla bulduğu otları koparıp ağzına götürdü ve ekşi tatlarını damağında hissedene kadar onları yavaşça çiğnedi. Ağzındakini tükürdükten sonra bir avuç daha kopardı ve böylece susuzluğunu giderdi. Hareketsiz bir kütle şeklindeki Cüce aynı şeyi yapıyordu. "Saatlerce koştuk," dedi ona, ama kendi sesini duymadı ve muhtemelen onun da konuşacak gücü yoktur diye düşündü. Koluna dokundu ve Cüce de minnetle elini sıktı. Orada bu şekilde soluklanarak, çiğneyerek ve posaları tükürerek kaldılar, ta ki yabani manyok ağaççığının seyrek dallarının arasında

yıldızlar ışıldayana dek. Jurema onları görünce Rufino ve Gall'i hatırladı. Akbabalar, karıncalar ve kertenkeleler muhtemelen gün boyunca onları didiklemişti ve artık çürümeye başlamış olmalıydılar. Belki oraya çok yakın mesafede, birbirlerine sarılı yatan o kalıntıları bir daha asla göremeyecekti. Gözyaşları yüzünü ıslattı. Tam o sırada çok yakından gelen sesler duydu ve siluetlerden birinin çarptığı Cüce'nin korkudan titreyen elini arayıp buldu. Cüce sanki ona bıçak saplamışlar gibi ciyakladı.

"Ateş etmeyin, bizi öldürmeyin," diye uğuldadı yakındaki bir ses. "Ben Peder Joaquim, Cumbe'nin papazıyım. Biz barış insanlarıyız!"

"Biz de bir kadın ve bir cüceyiz, peder," dedi Jurema hiç kımıldamadan. "Biz de barış insanlarıyız."

Bu kez evet, sesi çıktı.

O GECENİN ilk topu patladığında, Antônio Vilanova'nın, şaşkınlığını atlattıktan sonraki tepkisi azizi vücuduyla korumak oldu. Başkeşiş João ve Koca João'nun, Küçük Sofu ve Joaquim Macambira'nın, kardeşi Honório'nun da aynı şeyi yaptıklarını gördü ve böylece kendini bir anda onlarla kol kola dolanarak Vaiz'in etrafını sarmış halde ve Belo Monte'nin üfürükçüler, otacılar, şamanlar ve kırık çıkıkçılarını barındıran daracık sokağı São Cipriano tarafına düşmüş olması gereken top mermisinin izlediği yolu hesaplarken buldu. Nazarı *jurema* ve *manacá* bitkilerinden elde ettikleri iksirlerle iyileştiren yaşlı kadınların ya da uzuvları çeke çeke vücudu düzelten o çıkıkçıların hangisinin ya da hangilerinin barakaları havaya uçmuştu acaba? Vaiz onları o dumur halinden çıkardı. "Tapınağa gidelim." Campo Grande'den kiliselere doğru kol kola yürürlerken, Başkeşiş João evlerde yanan her

türlü ışığın söndürülmesi için sakinlere bağırıyordu, zira şamdanlar ve ateşler düşmanın hedef belirlemesini sağlıyordu. Emirleri ağızdan ağıza tekrarlandı, yayıldı ve uygulandı. Campo Grande'nin etrafında yer alan Espírito Santo, Santo Agostinho, Santo Cristo, Dos Papas ve Maria Madalena semtlerini arkalarında bırakırken evler yavaş yavaş karanlığa gömülüyordu. Antônio Vilanova, Mártires Yokuşu'nun önüne geldiklerinde Koca João'nun Sokağın Komutanı'na şöyle dediğini işitti: "Sen git savaşı yönet, biz onu sağ salim götürürüz." Ama onları birbirlerinden ayıran ve Canudos'u aydınlatan alevlerin ortasında onlara havada asılı kalmış tahtalar, molozlar, kiremitler, hayvan ve insan kalıntıları gösteren ikinci patlama olduğunda, eski *cangaceiro* hâlâ yanlarındaydı. Mermiler, köylülerin meyve bahçelerinde çalıştıkları Santa Inês'te ya da onun hemen yanı başındaki, çok sayıda meleze ve siyaha ev sahipliği yapan Mocambo adındaki mahallede patlamış gibi görünüyordu.

İyi İsa Tapınağı'nın kapısına kadar peşinde büyük bir kalabalıkla gelen Vaiz orada gruptan ayrılıp içeri girdi. Antônio Vilanova karanlıkta göremese de ayin alayını oraya kadar takip etmiş ve kiliselere sığmayan büyük bir kalabalığın, meydanı tıklım tıklım doldurduğunu hissetti. "Korkuyor muyum?" diye kendine sorarken bitkinliğine, etrafını saran erkekler ve kadınlarla birlikte olduğu yere çömelme arzusuna şaşırdı. Hayır, bu korku değildi. Tüccarlık yıllarında, yanında mal ve parayla birlikte *sertão*'ları geçerken birçok tehlikeyle yüz yüze gelmiş ama hiç korkmamıştı. Ve burada, Canudos'ta, Vaiz'in ona hatırlattığı gibi toplamayı, nesnelere anlam, yaptığı her şeye nihai bir gerekçe bulmayı öğrenmişti ve bu onu eskiden, uykusuz geçen bazı gecelerde sırtını buz gibi bir terle kaplayan korkudan kurtarmıştı. Bu korku değil üzüntüydü. Güçlü bir el onu sarstı, "Duymuyor musun,

Antônio Vilanova?" dediğini duydu Başkeşiş João'nun. "Burada olduklarını görmüyor musun? Onları karşılamak için hazırlık yapmadık mı? Ne bekliyorsun?"

"Bağışla beni," diye mırıldandı, elini yarı kel kafasından geçirerek. "Dalmışım. Evet, evet, geliyorum."

"İnsanları buradan çıkarmak gerekiyor," dedi eski *cangaceiro* onu silkeleyerek. "Yoksa burada parçalanıp ölecekler."

"Tamam, gidiyorum merak etme, her şey yolunda gidecek," dedi Antônio. "Hata yapmayacağım."

Kalabalığın içinde tökezleyerek dolaşırken kardeşinin ismini sesleniyordu ve çok geçmeden onu işitti: "Buradayım ahbap." Ama o ve Honório, insanlara evlerinde kazdıkları sığınaklara gitmeyi tembihleyerek eyleme geçerken ve sedyeleri alıp Campo Grande'yi ambar istikametinde kolaçan etmeleri için sucuları çağırırken, Antônio ruhunu yaralayan bir üzüntüyle mücadele etmeyi sürdürüyordu. Şimdiden birçok sucu toplanmış onu bekliyordu. Sabır otu ve ağaç kabuklarından yapılmış sedyeleri onlara dağıttı ve bir kısmını patlamaların olduğu tarafa yollarken diğerlerine beklemelerini emretti. Karısı ve baldızı sağlık evlerine gitmişti, Honório'nun oğullarıysa Umburanas siperlerinde bulunuyordu. Eskiden at ahırı olan, şimdiyse Canudos'un cephaneliği olarak kullanılan depoyu açtı ve yardımcıları, patlayıcı ve mermi kutularını ön tarafa çıkardılar. Onlara cephaneyi sadece Başkeşiş João'ya ya da onun tarafından gönderilmiş kişilere vermelerini tembihledi. Barutu dağıtma görevini Honório'ya verdi ve üç yardımcıyla birlikte São Eloy ve São Pedro menderesleri̇nden, demircilerin yaklaşık bir haftadan beri onun talimatıyla çivileri, teneke kutuları, demir parçalarını, kancaları ve bulabildikleri her türlü metal objeyi mancınıkların ve alaybozanların cephanesine dönüştürmek için at nalı, çapa, orak, bıçak yapmayı bıraktıkları

Menino Jesus demirhanesine kadar koştu. Demircileri kafaları karışmış halde buldu, zira bütün ışıkları ve ateşleri söndürme emrinin onları da kapsayıp kapsamadığını bilmiyorlardı. Tepelere bakan duvarlardaki yarıkları kapatmalarına yardım ettikten sonra demirci ocağını yaktırdı ve onları işe döndürdü. Kükürt kokan bir kasa cephaneyle birlikte ambara döndüğü sırada gökyüzünü yaran iki top mermisi gidip uzaklarda, ağılların orada patladı. Birçok oğlağın –belki bir çobanın da– iç organsız ve uzuvsuz kaldığını düşündü ve korkarak dışarı kaçan birçok keçi şimdi bacaklarını kırmakla ve çalılıklara ya da kaktüslere sürtünerek kaşınmakla meşguldü muhtemelen. İşte o sırada neden üzgün olduğunu anladı. "Bir kez daha her şey yıkılacak, her şey kaybedilecek," diye düşündü. Ağzında kül tadı hissediyordu. Düşündü: "Assaré'deki salgın hastalık gibi, Jozeiro'daki kuraklık gibi, Caatinga do Moura'daki su baskını gibi." Ama bu gece Belo Monte'yi top atışıyla dövenler diğer olumsuz unsurlardan çok daha kötü, salgın hastalık ve doğal felaketlerden çok daha zararlıydılar. "Bana köpeğin varlığını bu kadar yakından hissettirdiğin için sana müteşekkirim," diye dua etti. "Şükranlarımı sunuyorum çünkü bu sayede senin var olduğunu anlıyorum, Baba." Çok güçlü çalan çanları işitti ve bu ses ona iyi geldi.

Başkeşiş João'yu bulduğunda yanında yirmi kadar adamla birlikte cephane ve barut taşımaktaydı. Yeniden başlayan yağmur çatıyı titretirken, birbirine benzeyen adamlar sessizlik içinde işlerini yapıyorlardı. "Hepsini götürüyor musun?" diye ona şaşırarak sordu çünkü ambarın silah ve levazım dağıtım merkezi olmasında ısrar eden Başkeşiş João'nun kendisiydi. Sokağın Komutanı eski tüccarı bir bataklığa dönüşmüş olan Campo Grande'ye çıkardı. "Şu uçtan şuraya kadar yayılıyorlar," dedi Favela ve Cambaio tepelerini işaret ederek. "Bu iki taraftan sal-

dıracaklar. Eğer Joaquim Macambira'nın adamları dayanamazsa burası ilk düşen kısım olacak. Bu yüzden mermileri şimdiden dağıtmak en iyisi." Antônio kabul etti. "Sen nerede olacaksın?" diye sordu. "Her yerde," diye cevap verdi eski *cangaceiro*. Adamlar sandıklar ve kollarında çantalarla bekliyorlardı.

"İyi şanslar, João," dedi Antônio. "Ben sağlık evlerine gidiyorum. Catarina'ya diyeceğin bir şey var mı?"

Eski *cangaceiro* bir an tereddüt ettikten sonra sakince şöyle dedi:

"Eğer beni öldürürlerse şunu bilsin ki, Custodia'da olanları o affetmiş olsa da ben affetmedim."

Yeni bir top patlamasının duyulduğu nemli gecenin içinde gözden kayboldu.

"João'nun Catarina'ya mesajında ne demek istediğini sen anladın mı ahbap?" diye sordu Honório.

"Bu eski bir hikâye, ahbap," diye cevap verdi Antônio.

Bir mumun ışığında hiç konuşmadan, çanlarla borazanların diyaloğunu, arada bir de topun kükreyişini duyarak erzak, sargı bezi ve ilaçlar hazırladılar. Kısa bir süre sonra, Antônia Sardelinha'nın gönderdiği küçük bir çocuk Santa Ana'daki sağlık evine çok sayıda yaralı getirildiğini söyledi. İçinde Peder Joaquim'e getirtmiş olduğu iyodoform, bizmut substratı ve kalomel bulunan kutulardan birini aldı ve kardeşine biraz dinlenmesini çünkü şafakla birlikte en zorlusunun geleceğini söyledikten sonra, kutuyu karısına götürmeye gitti.

Santa Ana Yokuşu'ndaki sağlık evi tam bir tımarhaneye dönmüştü. Etrafta feryatlar, inlemeler duyuluyordu ve ihtiyarlara, sakatlara, hastalara yemek yapmak için oraya giden Antônia Sardelinha, Catarina ve diğer kadınlar, yakınlarına bir an önce bakılması için onları çekiştiren yaralıların akrabaları ve dostları yüzünden kıpırdamakta güçlük çekiyorlardı. Yaralılar yerde üst üste yatı-

yorlardı ve bazen üstlerine basıldığı oluyordu. Antônio, beraberindeki sucularla birlikte bütün yaralı yakınlarını mekânın dışına çıkardı ve kendisi yaralıların tedavisine yardımcı olurken onları kapıyı korumakla görevlendirdi. Top mermileri parmakları ve elleri koparmış, vücutlarda delikler açmış ve bir kadın da patlamada bir bacağını kaybetmişti. Antônio ona alkol koklatırken bu şekilde nasıl hayatta kalabildiğini kendine soruyordu. Istırabı o kadar korkunç olmalıydı ki başına gelebilecek en iyi şey bir an önce ölmesi olurdu. Eczacı geldiği sırada kadın kollarında son nefesini vermekteydi. Adam diğer sağlık evinden geliyordu ve dediğine göre orada da burası gibi çok sayıda yaralı vardı. Öldüklerini bir bakışta anladığı cesetlerin hemen tavuk kümesine yığılmasını emretti. Canudos'ta herhangi bir tıp eğitimi almış yegâne kişiydi ve varlığı oradakileri rahatlattı. Antônio Vilanova, Catarina'yı kolunda Katolik Muhafızlar'ın mavi bezi olan ve sert bir parçanın bir gözünü çıkarıp elmacıkkemiğini açtığı bir delikanlının alnını nemlendirirken buldu. Delikanlı, ona alçak sesle şarkı söyleyen Catarina'ya çocuksu bir ihtirasla tutulmuştu.

"João sana bir mesaj iletmemi istedi," dedi Antônio ve *cangaceiro*'nun sözlerini ona tekrarladı. Catarina başını hafifçe oynatmakla yetindi. Bu zayıf, kederli ve suskun kadın onun için bir gizem teşkil ediyordu. Yardımseverdi, dindardı, her şeye ve herkese karşı ilgisiz görünüyordu. O ve Başkeşiş João, Menino Jesus Sokağı'ndaki derme çatma bir kulübede yaşıyor ve yalnız başlarına takılmayı seviyorlardı. Antônio onları birçok kez Mocambo'nun arkasındaki ekili alanlarda, sonsuz bir sohbete gömülmüş bir halde dolaşırken görmüştü. "João'yu görecek misin?" diye sordu ona. "Belki. Ona ne söylememi istiyorsun?" "Eğer o, cehennemde yanacaksa, ben de cehennemde yanmak istiyorum," dedi Catarina sakince.

Gecenin geri kalan kısmı eski tüccar için, sakinlerini komşu evlere göndermek zorunda kaldığı Geremoaba kestirmesindeki iki evi revire dönüştürerek geçti. Yardımcılarıyla birlikte evi boşaltıp istif rafları, derme çatma yataklar, battaniyeler, su kovaları, ilaçlar, sargı bezleri getirtirken tüm benliğinin hüzne kapıldığını yeniden hissetti. Bu toprağın yeniden ürün vermesi o kadar çabaya mal olmuştu ki: mısır, fasulye, bakla, şekerkamışı, kavun ve karpuzun oraya alışması için kanallar planlamak ve onları kazmak, o taşlık araziyi sürmek ve tarlaları gübrelemek gerekmişti; keçileri ve tekeleri oraya getirmek, bakmak ve üretmek öylesine zorlu bir süreç olmuştu ki. O tarlaların ve ağılların bugünkü haline gelmesi için onca insanın o kadar emeği, o kadar inancı ve o kadar özverisi gerekmişti ki. Şimdi toplar bütün bunları yok ediyordu ve yakında şehre girecek olan askerler, oraya Tanrı sevgisiyle yaşamaya gelmiş ve kimseden yardım görmedikleri için hiç olmazsa aramızda yardımlaşırız düşüncesiyle bir araya toplanmış insanları yok edeceklerdi. Vaiz'in vaazlarında dile getirdiği şeye karşı öfkesini kışkırtan bu düşünceleri kafasından atmaya çalıştı. Tam o sırada bir yardımcısı geldi ve ona köpeklerin tepelerden inmeye başladıklarını söyledi.

Şafak söküyordu, kornetlerin yaygarasının eşliğinde yamaçlar kırmızı-mavi biçimler halinde hareket ediyordu. Antônio Vilanova tabancasını kılıfından çıkararak Campo Grande Sokağı'ndaki ambara doğru koşmaya başladı ve oraya tam zamanında varıp asker sıralarının elli metre ileride nehri geçmiş olduklarını ve sağa sola ateş ederek ihtiyar Joaquim Macambira'nın komutasındaki siperlere ulaştıklarını gördü.

Honório ve yarım düzine yardımcısı ambarın içinde varillerin, yatakların, sandıkların ve toprak dolu çuvalların arkasına çoktan mevzilenmişti. Yığınağı dört elle tır-

manan ve içeridekiler tarafından çekilen Antônio ve yardımcıları da kendilerini onların yanına atmayı başardı. Antônio dışarıyı iyi görebileceği bir noktaya nefes nefese mevzilendi. Kurşun yağmuru o kadar şiddetliydi ki dirsek dirseğe olmalarına rağmen kardeşinin ne dediğini duyamıyordu. Yığıntının arasından dışarıyı gözetledi: Nehir tarafından gelen toz bulutları Campo Grande'ye ve São José ile Santa Ana yokuşlarına doğru ilerliyordu. Dumanlar ve alevler gördü. Evleri ateşe veriyor, içindekileri yakmak istiyorlardı. Karısının ve baldızının aşağıda, Santa Ana'da, sağlık evindeki yaralılarla birlikte belki de dumandan boğulmakta ve kavrulmakta olduğunu düşündü ve öfkesi bir kez daha yükseldi. Dumanın ve tozun içinden çıkan çok sayıda asker çıldırmış gibi sağa sola bakınıyordu. Uzun tüfeklerinin ucundaki süngüler parıldıyordu ve üstlerinde mavi ceketle kırmızı pantolon vardı. İçlerinden biri yığıntının üstüne bir meşale fırlattı. "Söndür şunu," diye yanındaki delikanlıya haykıran Antônio, aynı anda en yakındaki askerin göğsüne nişan aldı. Yoğun toz bulutu yüzünden neredeyse görmeden ve kulak zarları patlama noktasına gelmişken ateş etmeye başladı ve tabancasındaki tüm mermileri bitirdi. Sırtını bir fıçıya dayayıp silahını yeniden doldururken Pedrín'i, meşaleyi söndürmeye gönderdiği delikanlıyı gördü: Kanayan sırtıyla katranlı zemin tahtasının üstünde yatıyordu. Ama ona doğru gidemedi çünkü sol tarafında, yığınakta bir gedik açılmıştı ve aynı anda oradan girmeye çalışan iki asker birbirini engelleyerek içeriye daldı. "Dikkat, dikkat," diye bağırarak arka arkaya ateş etti, ta ki tetiğin boş horoza vurduğunu bir kez daha hissedene kadar. İki asker yere devrilmişti ve elinde bıçakla yanlarına gidince üç yardımcısının ellerinde bıçaklarla, lanetler yağdırarak onların işini bitirmekte olduklarını gördü. Gözleriyle aradığı Honório'yu sapasağlam görün-

ce mutlu oldu ve gülümseyerek sordu: "Her şey yolunda mı, ahbap?" Kardeşi onayladı. Pedrín'e bakmaya gitti. Ölmemişti ama sırtındaki yaranın yanı sıra elleri de yanmıştı. Onu yandaki odaya taşıdı ve battaniyelerin üzerine yatırdı. Yüzü sırılsıklamdı. O, Antônia'yla birlikte Canudos'a yerleşmeden kısa bir süre önce evlat edindikleri bir yetimdi. Silah seslerinin yeniden başladığını duyunca onu güzelce sardı ve yanından ayrılırken, "Hemen geri gelip seni tedavi edeceğim, Pedrín," dedi.

Yığıntıda, kardeşi askerlerin tüfeğiyle ateş ediyordu ve yardımcıları gediği kapatmışlardı. Tabancasını bir kez daha doldurdu ve yanına mevzilendiği Honório ona, "Biraz önce yaklaşık otuz tane geçti," dedi. Sağır edici silah sesleri etraflarını sarıyormuş gibi görünüyordu. Santa Ana Yokuşu'nda neler olduğuna göz attığı sırada Honório'nun şöyle dediğini duydu: "Sence Antônia ve Assunção hâlâ hayattalar mıdır, ahbap?" Tam o sırada, yığıntının tam önünde, balçığın içinde, bir eliyle tüfeğine kısmen sarılmış, diğer elindeyse kılıç tutan bir asker gördü. "O silahlara ihtiyacımız var," dedi. Yığıntıda açtıkları bir geçitten sokağa fırladı. Yerden tüfeği almak için eğildiğinde asker kılıcı kaldırmaya çalıştı. Hiç tereddüt etmeden hançerini karnına sapladı ve kendini tüm ağırlığıyla onun üzerine bıraktı. Onunkinin altında kalan askerin bedeninden bir tür geğirti çıktı, bir şey homurdandı, direnci tükendi ve hareketsiz kaldı. Hançerini, kılıcı, tüfeği ve sırt çantasını toparlarken askerin sarımtırak kül rengi suratını inceledi; bu surattan köylülerin ve sığır çobanlarının arasında çok sayıda görmüştü ve birden kederlendi. Honório ve yardımcılar da dışarı çıkmışlardı ve başka bir askerin silahlarını almakla meşguldüler. Tam o sırada Başkeşiş João'nun sesini tanıdı. Sokağın Komutanı oraya rüzgâr tarafından atılmış gibi birden ortaya çıktı. Peşinden iki adam daha geliyordu ve üçünün de üzerinde kan lekeleri vardı.

"Burada kaç kişisiniz?" diye sorarken bir yandan da çiftlik evinin önüne yaklaşmalarını işaret ediyordu.

"Dokuz," dedi Antônio. "Ve içeride yaralı halde yatan Pedrín var."

"Gelin," dedi Başkeşiş João hafifçe dönerek. "Dikkatli olun, birçok evin içinde askerler var."

Ama *cangaceiro*'nun dikkat ettiği falan yoktu, zira dimdik bir şekilde hızlı adımlarla sokağın ortasından yürürken onlara düşmanın nehir tarafından kiliselere ve mezarlığa saldırdığını açıklıyordu ve askerlerin bu taraftan da yaklaşmalarını engellemek gerekiyordu, aksi takdirde Vaiz orada tecrit olacaktı. Campo Grande'yi Mártires'ten itibaren neredeyse Santo Antônio Şapeli'nin köşesinde oluşturacağı bir bariyerle kapatmak istiyordu.

Orasıyla aralarında yaklaşık üç yüz metre vardı ve Antônio yıkıntıları görünce çok şaşırdı. Yıkılmış, yerle bir olmuş, kevgire dönmüş evler, enkazlar, moloz yığınları, kırık kiremitler, kömürleşmiş tahtalar vardı ve bunların arasında bazen bir ceset görünüyordu; toz ve duman bulutları her şeyi siliyor, karıştırıyor, aynı potada eritiyordu. Orada burada, askerlerin ilerleyişinin izlerini taşıyan yangınlardan yükselen alevler göze çarpıyordu. Başkeşiş João'nun yanına yanaşarak ona Catarina'nın mesajını iletti. *Cangaceiro* dönüp bakmadan başıyla onayladı. Hiç beklenmedik bir anda, Maria Madalena Sokağı'nın ağzında askerlerin bir devriyesiyle karşılaşmaları üzerine Antônio, João'nun havaya sıçradığını, koştuğunu ve bıçağını nişancılık bahislerindeki gibi onlara doğru fırlattığını gördü. O da ateş ederek koştu. Mermiler ıslık çalarak etrafından geçiyordu, bir an sonra tökezleyip yere düştü. Ama hemen kalkmayı ve üzerine doğru geldiğini gördüğü bir süngü darbesini savuşturup askeri kendisiyle birlikte çamurun içine sürüklemeyi başardı. Bıçağının elinde olup olmadığını bilmeden darbeler indiriyor ve darbe-

ler alıyordu. Derken boğuştuğu adamın kendini bıraktığını hissetti. Başkeşiş João yerden kalkmasına yardım etti.

"Köpeklerin silahlarını toplayın," diye emir veriyordu bir yandan da. "Süngüler, çantalar, mermiler."

Honório ve iki yardımcı, Anastasio adındaki diğer bir yardımcının üzerine eğilmiş, onu yerden kaldırmaya çalışıyorlardı.

"Boşuna uğraşmayın, o ölmüş," diye Başkeşiş João onları durdurdu. "Cesetleri şuraya sürükleyin, onları sokağı kapatmak için kullanacağız."

Ve onlara nasıl yapacaklarını göstermek için en yakındaki cesedin ayağından tutup Mártires yönüne doğru sürüklemeye başladı. Sokağın ağzında birçok *jagunço* ellerine geçen her şeyi oraya taşıyarak barikatı kurmaya başlamışlardı. Antônio Vilanova hemen onlarla birlikte çalışmaya koyuldu. Silah sesleri, yaylım ateşleri duyuluyordu ve çok geçmeden Katolik Muhafızlar'dan bir delikanlı geldi ve Antônio'yla birlikte bir arabanın tekerleklerini taşımakta olan Başkeşiş João'ya dinsizlerin bir kez daha İyi İsa Tapınağı'na doğru geldiklerini söyledi. "Herkes oraya," diye bağırdı Başkeşiş João ve *jagunço*'lar onun peşinden koştu. Tam meydana girdikleri sırada başlarında, kılıç sallayan ve bir tabancayla ateş eden sarışın bir gencin olduğu çok sayıda asker, mezarlık tarafından akın akın gelmeye başladı. Şapelden ve inşaat halindeki tapınağın kuleleri ile çatısından gelen yoğun ateş onları durdurdu. "Peşlerinden gidin, peşlerinden gidin," diye haykırıyordu Başkeşiş João. Kiliselerden çıkan onlarca adam takibe katıldı. Devasa, yalınayak Koca João'nun Sokağın Komutanı'na yetiştiğini ve koşarken onunla konuştuğunu gördü. Askerler mezarlığın arkasında mevzilenmişlerdi ve *jagunço*'lar São Cipriano'ya girince bir kurşun yağmuruyla karşılaştılar. Kendini yere atan Antônio, Başkeşiş João'yu sokağın ortasında ayakta, peşinden gelenle-

re evlere sığınmaları ya da yere yatmaları için talimatlar verirken görünce, "Onu öldürecekler," diye düşündü. Başkeşiş João ardından Antônio'ya yaklaştı ve yanına çömelip onunla konuştu:

"Barikata dön ve onu sağlama al. Onları buradan püskürtmemiz ve Pajeú'nun işlerini bitireceği tarafa doğru yönlendirmemiz gerekiyor. Hadi git, diğer taraftan şehre sızmasınlar."

Antônio tamam dedi ve hiç zaman kaybetmeden, peşinde Honório, yardımcılar ve başka on adamla birlikte gerisingeri Mártires ile Campo Grande'nin kavşağına koştu. En sonunda sersemlikten kurtulmuş ve bilinci yerine gelmiş gibiydi. "Sen organize etmeyi bilirsin," dedi kendi kendine, "ve şimdi şu, şu, şu gerekiyor." Boş alandaki cesetlerin ve döküntülerin barikata taşınmasını emretti ve o da diğerlerine yardım etti, ta ki gidip gelirken evlerin birinden yükselen çığlıkları işitene kadar. İnce duvarı bir tekmede parçalayıp içeri giren ve yere çömelmiş üniformalıya ateş eden o oldu. Şaşkınlık içinde, öldürdüğü askerin yemek yemekte olduğunu anladı; elinde bir parça kurutulmuş et vardı ve onu daha yeni ocaktaki tencereden aldığına kuşku yoktu. Onun hemen yanında, midesine saplanmış bir süngüyle can çekişen ihtiyar ev sahibi ve kontrolden çıkmış bir halde ciyaklayan üç çocuk vardı. "Her şeyi unutup bir parça et yemek için kendini öldürttüğüne göre ne kadar da acıkmış olmalı," diye düşündü. Beş adamla birlikte, yol ağzıyla boş alan arasında kalan evleri gözden geçirmeye gitti. Hepsi bir savaş alanı gibiydi: darmadağınıklık, delinmiş çatılar, parçalanmış duvarlar, tuz buz olmuş nesneler. Sopalar ve direnlerle silahlanmış kadınlar, yaşlılar, çocuklar onları görünce rahatlıyor ya da heyecanla bir şeyler anlatmaya başlıyorlardı. Evlerin birinde bulduğu iki kova suyu, kendisinin ve yanındakilerin susuzluğunu giderdikten

sonra barikata taşıdı. Honório ve diğerlerinin suyu nasıl sevinçle içtiklerini gördü.

Barikata mevzilendikten sonra yığıntıların ve ölülerin arasından etrafı gözetledi. Canudos'un yegâne dümdüz sokağı Campo Grande çok ıssız görünüyordu. Sağ tarafında, yangınların arasında silahlı çatışma yoğunlaşıyordu. "Mocambo'da durum vahim, ahbap," dedi Honório. Suratı kıpkırmızı ve terle kaplı olan Antônio, kardeşine gülümsüyordu. "Bizi buradan sağ çıkarmayacaklar, değil mi?" diye sordu. "Tabii ki çıkarmayacaklar, ahbap," diye cevap verdi Honório. Antônio bir arabanın üzerine oturdu ve tabancasını doldururken –beline sarılı kemerde neredeyse hiç kurşunu kalmamıştı– *jagunço*'ların çoğunun askerlerin tüfekleriyle silahlanmış olduklarını gördü. Bu savaşı kazanmaktaydılar. Aşağıda, Santa Ana Yokuşu'nda bulunan Sardelinha'ları hatırladı.

"Sen burada kal ve João'ya, ne olup bittiğine bakmak için sağlık evine gittiğimi söyle," dedi kardeşine.

Sinek ordularıyla kaplı cesetlere basarak barikatın diğer tarafına atladı. Dört *jagunço* peşinden geldi. "Size gelmenizi kim emretti?" diye haykırdı. "Başkeşiş João," dedi içlerinden biri. Cevap verecek zamanı olmadı, zira São Pedro'da kendilerini bir çatışmanın ortasında buldular: Kapılardan, çatılardan ve sokaktaki evlerin içinden savaşılıyordu. Campo Grande'ye döndüler ve oradan Santa Ana'ya kadar askerlerle karşılaşmadan inebildiler. Ama Santa Ana'da silah sesleri vardı. Dumanları tüten bir evin arkasına saklandılar ve tüccar etrafı gözetledi. Sağlık evinin civarında başka bir duman bulutu vardı ve oradan ateş ediliyordu. "Ben oraya yaklaşacağım, siz burada bekleyin," dedi ama sürünmeye başladığında, *jagunço*'ların da yanında süründüğünü gördü. Birkaç metre ötede nihayet beş-altı askeri fark etti ama onlara değil, evlere doğru ateş ediyorlardı. Ayağa kalktı, bacaklarının

tüm gücüyle onlara doğru koşarken eli sürekli tetikteydi ama askerlerden biri kafasını çevirene kadar ateş etmedi. Altı mermiyi ona boşalttı, üzerine doğru gelen diğerineyse bıçağını fırlattı. Yere düştü ve orada o askerin ya da bir başkasının bacaklarına sarıldı ve nasıl olduğunu bilmeden, kendini bir anda var gücüyle onun boynunu sıkarken buldu. "İki köpek öldürdün, Antônio," dedi *jagunço*'lardan biri. Onun buna cevabı, "Tüfekleri, mermileri toplayın," şeklinde oldu. Evlerin kapıları açılıyor ve insanlar gruplar halinde öksürerek, gülümseyerek, hoşça kalın işareti yaparak çıkıyordu. Karısı Antônia oradaydı ve Assunção da, onların arkasındaysa Başkeşiş João'nun karısı Catarina vardı.

"Şunlara bak," dedi *jagunço*'lardan biri onu sarsarak. "Baksana nasıl nehre atlıyorlar."

Santa Ana Yokuşu'nun kıvrık çatılarının üzerinden, sağ ve sol tarafta, hızla yamacı tırmanan başka üniformalı figürler görünüyordu; bazılarıysa ellerindeki silahları fırlatıp attıktan sonra nehre atlıyorlardı. Ama onun en çok umursadığı şey, yakında havanın kararacak olmasıydı. "Hadi gidip silahlarını alalım," diye tüm gücüyle bağırdı. "Hadi gidelim, çocuklar, bir iş yarım bırakılmaz." Birçok *jagunço* onunla birlikte nehre doğru koştu ve içlerinden biri, "Cumhuriyete ve deccale ölüm", "Yaşasın Vaiz ve İyi İsa," diye bağırmaya başladı.

UYANIKLIKLA uyku arasındaki sınırı belirsizleştiren ve ona Salvador'daki dağınık evinde bazı afyon gecelerini hatırlatan o rüyada (aslında hem rüya hem de değil), *Jornal de Notícias*'ın miyop gazetecisi uyumadığı, konuşup dinlediği, *caatinga*'yı, açlığı ve muğlaklığı paylaştığı o çehresiz varlıklara, kendisi için en korkuncunun kaybolmuş olmak, hava kararken başına neyin gele-

ceğini bilmemek değil, deri çantasını ve az sayıdaki yedek kıyafetinin arasına koyduğu karalanmış kâğıt rulolarını kaybetmiş olmak olduğunu söylediği izlenimine kapılıyor. Onlara şimdi onu utandıran şeyler de anlattığından emin: İki gün önce, mürekkebi bitince ve son kaz tüyü kalemi de parçalanınca, sanki bir akrabası ölmüş gibi ağlama krizine girmişti. Ve şundan da emin ki –afyonun dünyasında söylenen ve algılanan ve yaşanan her şeyin belirsiz, bölük pörçük, gevşek hali nasılsa öyle emin– bütün gece, o ve yoldaşlarının elden ele geçirdiği avuç avuç otları, yaprakları, dalları, belki de böcekleri, kuru ya da yaş, yapış yapış ya da sert şeyleri hiç tiksinmeden çiğnedi. Ve kendisinin de yapmış olduğunu düşündüğü kadar çok sayıda başkalarının içten itiraflarını dinlediğinden emin. "Kadın hariç, hepimizin tahayyül edilemez büyüklükte bir korkumuz var," diye düşünüyor. Yastık olarak kullandığı Peder Joaquim'i bu sayede tanıdı ki o gerçek korkuyu ancak bugün orada, o ağaca bağlıyken, bir askerin gelip boğazını kesmesini beklerken, silah seslerini dinlerken, gidişgelişleri ve yaralıların getirilişini izlerken deneyimlediği, iblis ve cehennem de dahil olmak üzere daha önce hiçbir şeye ve hiç kimseye karşı hissetmediği büyüklükte bir korkuydu. Papaz o şeyleri inleyerek ve onları anlattığı için Tanrı'dan ikide bir bağışlanmayı dileyerek mi söyledi? Ama kadının dediğine göre ondan daha da çok korkan, şu cüce. Çünkü muhtemelen vücudu kadar deforme, incecik bir sesle ağlamayı ve sakallı kadınlar, güçlü kuvvetli Çingeneler ve dörde katlanabilen kemiksiz bir adam hakkında hezeyanlar sayıklamayı hiç bırakmadı. Cüce'nin burada işi ne? Genç kadın annesi mi? Bu çift burada ne yapıyor? Kadının korkmaması nasıl mümkün olabilir? Kadının korkudan daha kötü neyi var? Zira miyop gazeteci, kadının, bir anlamı olan yegâne şeyden, ölüm korkusundan

hiç bahsetmeyip sadece ölmüş ama gömülmemiş, ıslanmış, soğuktan donmuş ve her türlü hayvan tarafından didiklenmiş olan birinin boğuşmasını anlatırkenki o yumuşak, aralıklı mırıldanışlarında korkudan çok daha yıpratıcı, tahrip edici, yürek parçalayıcı bir şey sezdi. Delinin teki, delirecek kadar korktuktan sonra artık korku nedir bilmeyen biri miydi?

Onu sarstıklarını hissediyor. Düşünüyor: "Gözlüğüm." Yeşilimsi bir aydınlık, hareket eden gölgeler görüyor. Ve üstünü başını, etrafını elleriyle yoklarken Peder Joaquim'in sesini duyuyor: "Uyan hadi, hava aydınlandı, Cumbe yolunu bulmaya çalışalım." Gözlüğünü en sonunda bacaklarının arasında, sapasağlam buluyor. Camlarını temizliyor, ayağa kalkıyor, "Gidelim, gidelim," diye homurdanıyor ve gözlüğü takıp dünya berraklaşınca Cüce'yi görüyor: Doğrusu, on yaşında bir çocuk kadar ufak ama suratı kırışıklıklarla dolu. Yaşı anlaşılmayan, saçları dağınık, bir deri bir kemik kalmış kadının elinden tutuyor. Her ikisinin de üzeri çamur kaplı ve giysileri yırtık pırtık; miyop gazeteci acaba kendisinin de onlar ve güneşe doğru kararlı bir şekilde yürümeye koyulan güçlü kuvvetli papaz gibi, üst baş dağınık, boş vermiş, çaresiz izlenimi mi verdiğini merak ediyor. "Favela'nın diğer tarafındayız," diyor Peder Joaquim. "Buradan Bendengó kestirmesine çıkmamız gerekiyor. Tanrı vere de asker olmaya..."

"Ama olacak," diye düşünüyor miyop gazeteci. "Ya da onlar olmazsa, *jagunço*'lar olacak. Biz bir hiçiz, ne bu taraftan ne de diğer taraftanız. Bizi öldürecekler." Önünde kadının ipince siluetini ve geride kalmamak için sıçrayan Cüce'yi görerek yürümeye başladığında kendini yorgun hissetmemesine şaşırıyor. Tek kelime konuşmadan o istikamette uzun süre yürüyorlar. Güneşli sabahın erken saatlerinde kuşların şakımasını, böceklerin vızıltısını ve çok sayıda, karışık, farklı, giderek artan gürültüler

–tek tük silah sesleri, çanlar, bir kornet, belki bir patlama, belki de insan sesleri– duyuyorlar. Papaz dosdoğru gidiyor ve nereye gittiğini biliyormuş gibi görünüyor. *Caatinga* seyrekleşmeye ve çalıların, kaktüslerin boyu küçülmeye başlıyor, ta ki sarp ve çıplak bir araziye dönüşene kadar. Sağ tarafta görüşlerini engelleyen bir kayalık silsilesine paralel yürüyorlar. Yarım saat kadar sonra o kayalık ufkun zirvesine ulaşıyorlar ve papazın haykırışıyla eşzamanlı olarak, miyop gazeteci onu neyin heyecanlandırdığını görüyor: Neredeyse hemen yanı başlarında koşan askerler var, onların arkasında, önünde, yanlarındaysa *jagunço*'lar. "Binlerce," diye mırıldanıyor miyop gazeteci. Oraya oturmak, gözlerini kapatmak, unutmak istiyor. Cüce ciyaklıyor: "Jurema bak, bak." Papaz cüssesini bakışlardan bir nebze olsun gizlemek amacıyla dizlerinin üstüne çökünce, yoldaşları da onun gibi yapıp çömeliyorlar. "Bir tek savaşın tam ortasına düşmemiz eksikti," diye fısıldıyor Cüce. "Bu, savaş değil," diye düşünüyor miyop gazeteci. "Bu, kaçış." Zirvesini işgal ettikleri o tepelerin eteğindeki gösteri, korkularını askıya alıyor. Demek Cunha Matos'un dediğini yapmamış, dün gece geri çekilmemişler ve bunu Albay Tamarindo'nun istediği gibi şimdi yapıyorlar.

Aşağıda, sıhhiye arabalarını çekerek ve sedyeleri taşıyarak, her türlü şekilde omuzlarına asılı ya da bastonlara ve koltuk değneklerine dönüşmüş tüfekleriyle, bazı taraflarda daha sıkışık, bazı taraflardaysa daha seyrek bir şekilde ve feci bir halde çok geniş bir alana yayılan düzensiz ve uyumsuz asker kitlesi onun hatırladığı Albay Moreira César'ın Yedinci Alayı'na, o disiplinli, giyim kuşamında ve davranışlarında titiz olan birliğe hiçbir şekilde benzemiyor. Acaba onu yukarıda mı gömdüler? Yoksa cesedini şu sedyelerin, şu arabaların birinde mi götürüyorlar?

"Barış yapmışlar mıdır?" diye mırıldanıyor papaz, hemen yanında. "Ya da bir ateşkes?"

Bir barış fikri ona inanılmaz geliyor ama aşağıda tuhaf bir şeyin olduğu da bir gerçek: İki taraf arasında bir çarpışma yok. Bununla birlikte askerler ve *jagunço*'lar her geçen dakika birbirlerine daha çok yaklaşıyorlar. Miyop, meraklı, büyülenmiş gözler *jagunço* grupları arasında, acayip kıyafetli, tüfeklerle, karabinalarla, sopalarla, palalarla, tırmıklarla, arbaletlerle, taşlarla silahlanmış, kafalarında bezler sarılı, tıpkı peşlerinden gittikleri ya da daha ziyade eskortluk yaptıkları, eşlik ettikleri topluluk gibi düzensizliği, karmaşayı temsil ediyormuş görünen o betimlenemez insan kalabalığında oradan oraya atlıyor.

"Askerler teslim mi oldular acaba?" diyor Peder Joaquim. "Onları esir olarak mı götürüyorlar?"

Tepelerin eteklerinde ilerleyen büyük *jagunço* grupları, askerlerin afallamış ve gergin kafilesine her iki yandan giderek daha çok yaklaşıyor, onları sıkıştırıyorlar. Ama silahlar patlamıyor; en azından dün Canudos'ta yaşanan o yoğun ateş, o patlamalar yok ama arada sırada kulaklarına tek tük silah sesleri geliyor. Ve hakaretlerin, küfürlerin yankıları: Yoksa o bölük pörçük sesler başka ne olabilir? Miyop gazeteci darmadağınık kolun artçı kısmında birden Yüzbaşı Salomão da Rocha'yı tanıyor. Acımasızca kırbaçlanan katırlar tarafından çekilen dört topla birlikte kolun kuyruğunu teşkil eden ve geri kalanlarla aralarında belli bir mesafe bulunan küçük asker grubu, kanatlardan bir *jagunço* grubunun koşmaya başlayıp onlarla diğer askerlerin arasında girmesiyle birlikte tamamen yalnız kalıyor. Toplar artık hareket etmiyor ve miyop gazeteci, bir elinde kılıç diğerindeyse tabancayla, *jagunço*'lar çemberi kapattıkça katırlara ve toplara sokulan askerlerin birinden diğerine giden, hiç kuşkusuz onlara emirler ve cesaret veren o subayın Salomão da Roc-

ha olduğundan emin. Onun incecik düzgün bıyığını –subay arkadaşları ona Fiyakalı diyordu– ve sürekli olarak Comblain tüfeklerinin kataloğunda haber verilen gelişmeler, Krupp'ların hassasiyeti, her birine bir ad ve soyad verdiği o toplar hakkında konuşma takıntısını hatırlıyor. Aniden ortaya çıkan duman bulutçuklarını görünce çok yakından ateş ettiklerini anlıyor, ne var ki o ve karşı taraf silah seslerini duymuyor çünkü rüzgâr o tarafa doğru esiyor. "Deminden beri birbirlerine ateş ediyorlar, küfrediyorlar, birbirlerini öldürüyorlar ve biz hiçbir şey duymadık," diye düşünüyor ve düşünmeyi bırakıyor, çünkü asker grubu ve toplar etraflarını saran *jagunço*'lar tarafından birden yutuluyor. Gözlerini kırpıştıran, ağzı açık kalan miyop gazeteci kılıçlı subayın tıpkı askerleri gibi, şimdi zıplayan ve hiç kuşkusuz, onun duyamadığı çığlıklar atan saldırganlar kitlesi altında gözden kaybolmadan önce sopaların, mızrakların, çapaların, orakların, palaların, süngülerin ya da o karanlık nesneler artık her neyse onların saldırısına birkaç saniye direndiğini görüyor. Öte yandan, katırları da göremiyor ama anırtıları kulağına kadar ulaşıyor.

Yedinci Alay'ın topçu bölüğünün ele geçirilişine ve ona hizmet eden subayın ve askerlerin kesin ölümüne tanıklık ettiği o savunma duvarının kenarında tek başına kaldığını fark ediyor, zira yirmi-otuz metre ilerideki Cumbe papazı, peşinde kadın ve Cüce'yle birlikte, doğrudan *jagunço*'lara doğru bayır aşağı hızla gidiyor. Tüm benliği tereddüt ediyor. Ama orada yalnız kalma korkusu çok daha büyük, bu yüzden ayağa kalkıyor ve o da bayır aşağı koşmaya başlıyor. Tökezliyor, kayıyor, düşüyor, kalkıyor, dengesini buluyor. Birçok *jagunço* onları gördü, çünkü onun yere basma ve ayakta durma konusundaki sakarlığından ötürü kendini gülünç hissederek indiği yamaca doğru çevrilen, kalkan yüzler var. Şimdi

on metre kadar önde olan Cumbe papazı *jagunço*'lara bir şey söylüyor, bağırıyor, çağırıyor, el kol hareketleri yapıyor. Yoksa onu mu ihbar ediyor, ele veriyor? Onların dostluğunu kazanmak için onun bir asker olduğunu mu söyleyecek? Yoksa onu... ve göz alıcı bir biçimde tekrar yuvarlanıyor. Taklalar atarken, bir fıçı gibi dönerken acı ya da utanç hissetmiyor, sadece gözlüğünü düşünüyor; nihayet durduğunda ve ayağa kalkmaya çalıştığında, bir mucize eseri hâlâ sapasağlam kulağında durmaya devam eden gözlüğünü. Ama o kadar hırpalanmış, sersemlemiş ve korkmuş ki doğrulmayı başaramıyor, ta ki birkaç kol onu tutup kaldırana kadar. "Teşekkürler," diye mırıldanıyor ve gülümseyen, şaşkınlıklarını ve heyecanlarını belli eden *jagunço*'lar tarafından Peder Joaquim'in sırtının sıvazlandığını, kucaklandığını, elinin öpüldüğünü görüyor. "Onu tanıyorlar," diye düşünüyor, "eğer onlardan bunu isterse, beni öldürmezler."

"Benim João, benim, bedenimle ve ruhumla benim," diyor Peder Joaquim, boyunlarından mermi şeritleri sarkan insanlar topluluğunun ortasındaki uzun boylu, güçlü kuvvetli, yanık tenli, çamura bulanmış bir adama, "Hayalet falan değilim, beni öldürmediler, ellerinden kaçtım. Cumbe'ye dönmek istiyorum, Başkeşiş João, buradan gitmek istiyorum, bana yardım et..."

"Bu imkânsız peder, çok tehlikeli, her taraftan silah seslerinin geldiğini duymuyor musunuz?" diyor adam. "Savaş sona erene kadar Belo Monte'de kalın."

"Başkeşiş João mu?" diye düşünüyor miyop gazeteci. "Başkeşiş João da mı Canudos'ta?" Birden aynı anda ve dört bir yanda yoğun silah seslerini işitince kanı donuyor: Başkeşiş João'nun, "Dört göz delikanlı kim?" diye onu göstererek sorduğunu duyuyor. "Ah, o bir gazeteci, kaçmama yardım etti, asker değil. Bu kadın ve bu..." Ama yoğunlaşan silah sesleri yüzünden cümlesini bitire-

miyor. "Belo Monte'ye gidin peder, orası güvenli," diyor Başkeşiş João peşinden giden *jagunço*'larla birlikte yamaç aşağı koşarken. Miyop gazeteci oturduğu yerden, bir anda uzaklardaki bir asker topluluğunun ortasında elini kafasına götüren Albay Tamarindo'yu seçiyor. Tam bir düzensizlik ve kargaşa hâkim, alay darmadağın olmuş gibi görünüyor. Kovalanan askerler telaş ve korku içinde koşuyorlar ve miyop gazeteci oturduğu yerden, ağzı toprak dolu bir halde, dört bir yana saçılan, bölünen, karışan insan kalabalığı lekesini, düşen, dövüşen figürleri görüyor ve gözleri tekrar tekrar, ihtiyar Tamarindo'nun yere devrildiği noktaya geri dönüyor. Birkaç *jagunço* üzerine eğilmiş, işini mi bitiriyorlar? Ama orada çömelmiş halde çok uzun süre kalıyorlar ve miyop gazetecinin zorlamaktan yanan gözleri en sonunda onu soymakta olduklarını fark ediyor.

Ağzında buruk bir tat, boğazına takılan bir şey hissediyor ve bir robot gibi, kendini yere attığında ağzına giren toprağı yediğini fark ediyor. Askerlerin panik halde kaçışının kaldırdığı devasa toz bulutundan gözlerini ayırmadan ağzındakini tükürüyor. Bazıları ateş ederek, diğerleriyse silahları, sandıkları, sedyeleri yere ya da havaya fırlatarak dört bir tarafa doğru koşuyorlar ve artık uzakta olsalar da çılgınca ve baş döndürücü koşuları esnasında keplerini, ceketlerini, kemerlerini, tabanca kılıflarını da fırlatıp attıklarını görmeyi başarıyor. Neden kendi kendilerini soyuyorlar? Gözlerinin önünde olup biten bu şey nasıl bir delilik? Asker olduklarını belli eden her şeyden kurtulmak, o keşmekeş içinde *jagunço*'lardan biri gibi görünmek istediklerini seziyor. Peder Joaquim ayağa kalkıyor ve demin yaptığı gibi koşmaya başlıyor. Ama bu kez çok acayip bir şekilde, kafasını ve ellerini sallayarak, kaçaklara ve takipçilere bir şeyler söyleyip onlara bağırarak koşuyor. "Birbirlerini bıçakladıkları, par-

çaladıkları yerde mermilerin tam ortasına girmeye gidiyor," diye düşünüyor. Gözleri, ona korkuyla bakan, tavsiye bekleyen kadınınkilerle buluşuyor. Bunun üzerine o da bir dürtüye uyarak ayağa fırlayıp ona bağırıyor: "Onunla birlikte olmamız gerekiyor, bizi kurtarabilecek yegâne kişi o." Bunun üzerine Jurema da ayağa kalkıyor ve şaşkına dönmüş, suratı çamur içinde, koşarken ciyaklayan Cüce'yi de peşinden sürükleyerek koşmaya başlıyor. Miyop gazeteci çok geçmeden onları görmez oluyor çünkü uzun bacakları ya da korkusu onların karşısında ona avantaj sağlıyor. O yakan ve ıslık çalarak geçen mermilerden birinin ona yönelmiş olduğunu, kendisinin de o mermiye doğru koştuğunu ve belli belirsiz seçtiği o bıçaklardan, oraklardan, palalardan, süngülerden birinin koşusuna son vermek için onu beklediğini hipnotize olmuş bir şekilde düşünerek kafasını içine çekmiş, süratli, çarpık, perişan bir halde koşuyor. Ama Cumbe papazının sanki pervaneleri varmış gibi görünen iriyarı siluetini yakalayarak, gözden kaybederek ve sonra tekrar bularak toz bulutlarının arasında koşmaya devam ediyor. Derken birden onu tamamen gözden kaybediyor. Ona lanetler okuyup öfke kusarken düşünüyor: "Nereye gidiyor, neden böyle koşuyor, neden kendisinin ve bizim ölmemizi istiyor." Artık soluğu tamamen kesilmiş olmasına rağmen –dili dışarıda, toz yutarak, neredeyse hiç görmeden gidiyor çünkü gözlüğünün camları tamamen tozla kaplanmış durumda– koşmaya, tükenmeye devam ediyor: Kalan azıcık gücü ona hayatının Peder Joaquim'e bağlı olduğunu söylüyor.

Tökezlediği ya da yorgunluk bacaklarını büktüğü için yere düşünce, tuhaf bir rahatlatıcı duygu hissediyor. Kafasını kollarına dayıyor, ciğerlerine hava girmesini sağlamaya çalışıyor ve kalbinin atışlarını dinliyor. Koşmaya devam etmektense orada ölmek daha iyi. Yavaş yavaş

kendini toparlarken şakaklarının atışının sakinleştiğini hissediyor. Midesi bulanıyor, yutkunup duruyor ama kusmuyor. Gözlüğünü çıkarıp temizledikten sonra takıyor. Etrafı insanlarla çevrili. Artık korkmuyor, hiçbir şey umurunda değil. Yorgunluk onu korkulardan, belirsizliklerden, imgelemden kurtardı. Kaldı ki kimsenin ona dikkat ettiği yok. Tüfekleri, cephaneyi, süngüleri toplamakla meşguller, ama gözleri yanılmıyor ve ilk andan itibaren biliyorlar ki bu *jagunço* grupları burada, şurada, daha ötede cesetlerin kafalarını, tıpkı öküzlere ya da keçilere yapıldığı gibi, palalarıyla kesip çuvalların içine atıyorlar ya da mızrakların ve ölülerin onlara saplamak için getirdikleri kendi süngülerinin ucuna takıyorlar ya da saçlarından tutarak taşıyorlar, bu arada diğerleri başsız cesetlerin cızırdamaya, çıtırdamaya, bükülmeye, parlamaya, kavrulmaya başladığı ateşleri yakıyorlar. Ateşlerden biri çok yakında ve mavi kumaş parçası taşıyan bazı adamların kızarmakta olan iki bedenin üzerine başkalarını attıklarını görüyor. "Şimdi sıra bana geliyor," diye düşünüyor, "gelip benim kafamı kesecek, bir sopanın ucunda götürecek ve bedenimi de şu ateşe atacaklar." Uyuşukluğu, sonsuz yorgunluktan ötürü hiçbir şeyi umursamaz hali devam ediyor. *Jagunço*'lar konuşuyorlar ama onları anlamıyor.

Tam o sırada Peder Joaquim'i görüyor. Evet, bu Peder Joaquim. Gitmiyor, geliyor, koşmuyor, çok açık adımlarla yürüyor, hapşırıkların öncesindeki kaşıntıyı burun deliklerinde şimdiden tetiklemeye başlayan o toz bulutundan çıkarken el kol hareketlerini, mimikleri, işaretleri hiç kimseye ve o yanan ölüler de dahil olmak üzere herkese yapmaya devam ediyor. Çamura bulanmış, üstü başı yırtılmış, saçı başı dağılmış bir halde geliyor. Tam önünden geçerken miyop gazeteci ayağa kalkıp ona yalvarıyor: "Ne olur gitmeyin, beni de götürün, kellemi

kesmelerine izin vermeyin, beni yakmalarına izin vermeyin..." Cumbe papazı onu duyuyor mu? Kendi kendine ya da hayaletlerle konuşuyor, anlaşılmaz şeyleri, bilinmeyen isimleri tekrarlıyor, elini kolunu sallıyor. Miyop gazeteci onun yanında, çok yakınında, zira bu yakınlığın kendisini dirilteceğini hissediyor. Yalınayak kadın ve Cüce'nin sağ tarafta, hemen yanlarında yürüdüğünü fark ediyor. Bir deri bir kemik, toz toprak içinde, bitkin görünümleriyle uyurgezer gibi görünüyorlar.

Gördüğü ve duyduğu hiçbir şey onu şaşırtmıyor, korkutmuyor, ilgilendirmiyor. Bu esrime mi? Düşünüyor: "Salvador'daki afyon bile..." Yolları üzerinde *jagunço*'ların kepleri, üniformaları, mataraları, pelerinleri, battaniyeleri, kemerleri, çizmeleri patikanın her iki yanında sıralanan yabani manyok ağaççıklarına tıpkı Noel ağacı süsleyenler gibi astıklarını görüyor ama umursamıyor. Ve Canudos'un çatılar ve yıkıntılar denizine inerken, patikanın her iki tarafında dizilmiş, birbirlerine bakan, üstleri böceklerle kaplı asker kafalarını görüyor, ama kalbi yine delirmiyor, korkusu ya da fantezisi de geri gelmiyor. Absürd bir figür, hani şu tarlalara diktikleri korkuluklardan biri yolunu kestiğinde ve Albay Tamarindo'nun çıplak, yağlı, kuru bir dala geçirilmiş bedenini ve yüzünü tanıdığında dahi kılı kıpırdamıyor. Ancak bundan çok kısa bir süre sonra, ulaştığı dinginlikle birden duruveriyor ve etrafında sinek sürülerinin daireler çizdiği kafalardan birini incelemeye koyuluyor. Hiçbir şüphe yok, bu Moreira César'ın kafası.

Hapşırık o kadar beklenmedik bir anda bastırıyor ki ellerini yüzüne götürüp gözlüğünü tutacak zamanı bile bulamıyor: Yüzünden fırlayıp gidiyor ve hapşırık silsilesi yüzünden iki büklüm bir haldeyken, gözlüğünün çakıllara çarpınca çıkardığı sesi duyduğundan emin. Kendine gelir gelmez çömelip eliyle etrafı yoklamaya başlıyor.

Onu ânında buluyor. Şimdi evet, onu eliyle yoklayıp camlarının tuz buz olduğunu hissettiği anda gecedeki, şafaktaki, biraz önceki kâbus geri dönüyor.

"Durun, durun!" diye bağırıyor gözlüğü gözüne takıp paramparça, kırık dökük, delik deşik bir dünya görünce. "Hiçbir şey görmüyorum, size yalvarıyorum."

Sağ elinde, boyutu ve baskısıyla ancak yalınayak bir kadına ait olabilecek bir el hissediyor. Bir anda anlaşılmaz ve kör bir hale dönüşen o dünyada hiçbir şey demeden onu çekiyor ve yönlendiriyor.

CANABRAVA baronunun, daha önce adımını atmadığı sarayına girerken Epaminondas Gonçalves'i ilk şaşırtan, bir zenci uşağın kandille aydınlatarak onu yönlendirdiği odalara sinmiş sirke ve aromatik ot kokusu oldu. Uşak onu rafları kitap dolu ve uçları oval çalışma masasının yanı sıra rahat koltukların olduğu ve üzerlerinde süsler bulunan sehpalara ormanımsı bir görünüm veren yeşilimsi camdan bir lambayla aydınlatılmış bir odaya soktu. Üzerinde, büyük harflerle yazılmış Calumbí ismini okuyabildiği eski bir haritayı incelediği sırada baron içeri girdi. Yeni tanışan iki kişi gibi soğuk denebilecek bir biçimde el sıkıştılar.

"Geldiğiniz için teşekkür ederim," dedi baron, oturması için ona yer gösterirken. "Bu toplantıyı tarafsız bir yerde gerçekleştirmek belki daha iyi olabilirdi ama size kendi evimi önermeye cüret ettim çünkü karımın durumu çok hassas, bu yüzden evden çıkmamayı tercih ediyorum."

"Umarım yakında iyileşir," dedi Epaminondas Gonçalves, baronun uzattığı puro kutusunu reddederken. "Bütün Bahia onu tekrar her zamanki gibi sağlıklı ve güzel görmeyi bekliyor."

Baron zayıflamış ve çok yaşlanmıştı; *Jornal de Notícias*'ın sahibi o kırışıklıkların ve çöküntünün yaşlılıktan mı yoksa son olaylardan mı kaynaklandığını merak etti.

"Doğrusu Estela'nın fiziksel durumu oldukça iyi, bedenen de bayağı toparladı," dedi baron canlılıkla. "Ama ruhu, Calumbí yangınının onda uyandırdığı etkiden ötürü hâlâ ıstırap çekiyor."

"O felaket, Bahia'lılar olarak hepimizi ilgilendiriyor," diye mırıldandı Epaminondas. Ayağa kalkmış iki kadeh konyak koymakta olan baronu izlemek için bakışlarını kaldırdı. "Mecliste ve *Jornal de Notícias*'ta bunu dile getirdim. İster yandaş olsun ister rakip mülkiyet tahribatı hepimizi etkileyen bir suç."

Baron başıyla onayladı. Epaminondas'a kadehini uzattı ve içmeden önce kadehlerini sessizce tokuşturdular. Epaminondas kadehini sehpanın üzerine bırakırken baron elinden bırakmadığı kendininkini hafifçe sallayarak içindeki kırmızımsı sıvıyı ısıttı.

"Konuşmamızın iyi olacağını düşündüm," dedi sakince. "Cumhuriyetçi Parti ve Özerklik Partisi arasındaki görüşmelerin başarısı sizin ve benim hemfikir olmamıza bağlı."

"Sizi uyarmam gerekiyor ki politikacı dostlarım tarafından bu akşam pazarlık yapmak için yetkilendirilmedim," diye sözünü kesti Epaminondas Gonçalves.

"Onların yetkisine ihtiyacınız yok," dedi baron alaycı bir şekilde gülümseyerek. "Sevgili Epaminondas, burada gölge oyunu oynamayalım. Buna zaman yok. Durum çok vahim ve bunu siz de biliyorsunuz. Rio'da, São Paulo'da monarşi yanlısı gazeteler basılıyor, sahipleri linç ediliyor. Brezilyalı hanımefendiler mücevherlerini ve saçlarını Bahia'ya gelen orduya yardım etmek için çekilişlere ödül olarak koyuyorlar. Şimdi kartlarımızı masanın üzerine koyacağız. Eğer intihar etmek istemiyorsak başka bir şey yapamayız."

Konyağından bir yudum daha aldı.

"İçtenlik talep ettiğinize göre şunu itiraf etmeliyim ki, Moreira César'ın Canudos seferi bu şekilde sonuçlanmasaydı ne ben burada olurdum ne de partilerimiz arasında herhangi bir görüşme olurdu," diye onayladı Epaminondas Gonçalves.

"Bu konuda hemfikiriz," dedi baron. "Federal hükümetin bütün ülkede organize ettiği büyük çaplı askerî seferberliğin Bahia için politik açıdan ne anlam ifade ettiği konusunda da fikir birliği içinde olduğumuzu varsayıyorum."

"Onu aynı şekilde görüp görmediğimizi bilmiyorum," dedi Epaminondas ve kadehinden bir yudum alıp ağzının içinde döndürdükten sonra, soğuk bir tonda ekledi: "Bu sizin ve dostlarınız için kuşkusuz bir son anlamına geliyor."

"Bu son özellikle sizler için geçerli, Epaminondas," diye cevap verdi baron sevecen bir ifadeyle. "Fark etmediniz mi? Moreira César'ın ölümüyle Jakobenler büyük bir darbe yediler. Güvendikleri yegâne saygınlık figürünü yitirdiler. Evet, dostum, *jagunço*'lar Başkan Prudente de Morais'e ve parlamentoya, sizin diktatoryal cumhuriyeti kurmak için devirmek istediğiniz şu diplomalılar ve kozmopolitler hükümetine bir iyilik yaptılar. Morais ve Paulista'lar orduyu ve yönetimi Jakobenlerden temizlemek için bu krizden istifade edeceklerdir. Her zaman az kişiydiler, şimdi başsız kaldılar. Temizlik sırasında siz de süpürüleceksiniz. Sizi bu yüzden çağırdım. Bahia'ya gelen devasa orduyla hepimiz büyük sıkıntılar yaşayacağız. Federal hükümet eyaletin başına askerî ve politik bir şef, Prudente Morais'in güvendiği birini getirecek ve bizim meclis işlevsizlikten ötürü kapanmasa bile tüm gücünü yitirecek. Her türlü yerel güç Bahia'dan silinecek ve Rio'nun basit bir eklentisi olacağız. Ne kadar merkezi-

yetçi olursanız olun, politik hayattan bu şekilde kovulmayı kabullenecek kadar değilsinizdir diye tahmin ediyorum."

"Bu olayları görme biçimlerinden biri," diye mırıldandı hissizliğini koruyan Epaminondas. "Bana önerdiğiniz ortak cephenin tehlikeyi nasıl etkisiz hale getireceğini de söyleyebilir misiniz?"

"Birliğimiz Morais'i pazarlık ve anlaşma yapmak zorunda bırakacak ve Bahia'yı eli kolu bağlı bir şekilde bir askerî valinin kontrolü altına girmekten kurtaracak," dedi baron. "Ve ayrıca size iktidara gelme imkânını verecek."

"Eşlik edilerek..." dedi Epaminondas Gonçalves.

"Tek başınıza," diye onu düzeltti baron. "Hükümet sizindir. Luis Viana tekrar aday olmayacak. Bizim adayımız siz olacaksınız. Eyalet meclisi ve belediye konseyleri için müşterek listelerimiz olacak. Onca zamandır uğruna mücadele ettiğiniz şey bu değil miydi?"

Epaminondas Gonçalves kızardı. Buna sebep konyak mı, sıcak mı, az önce duydukları mı yoksa ne düşündüğü mü? Birkaç saniye sessiz kaldı, dalgın bir hal aldı.

"Partili dostlarınız sizinle aynı fikirdeler mi?" diye en sonunda alçak sesle sordu.

"Yapmaları gerekenin bu olduğunu gördüklerinde olacaklar," dedi baron. "Onları ikna işini ben üstüme alıyorum. Mutlu musunuz?"

"Karşılığında benden ne isteyeceğinizi bilmem gerekiyor," dedi Epaminondas Gonçalves.

"Tarımsal mülkiyetlere ve şehirdeki ticari faaliyetlere dokunmamanız," diye cevap verdi Canabrava baronu hemen. "Sizler ve bizler topraklara ve ticari faaliyetlere yönelik her türlü el koyma, istimlak etme, müdahalede bulunma ya da ölçüsüzce vergilendirme eylemine karşı mücadele edeceğiz. Tek şart bu."

Epaminondas Gonçalves sanki havasız kalmış gibi derin bir nefes aldı. Konyağın geri kalan kısmını bir dikişte içti.

"Peki ya siz, baron?"

"Ben mi?" diye mırıldandı baron, sanki bir ruhtan bahsediyormuş gibi. "Ben politik hayattan çekileceğim. Kesinlikle bir engel teşkil etmeyeceğim. Ayrıca bildiğiniz gibi önümüzdeki hafta Avrupa'ya gidiyorum. Belirsiz bir süre orada kalacağım. Bu sizi rahatlatıyor mu?"

Epaminondas Gonçalves cevap vermek yerine ayağa kalktı ve ellerini arkasında bağlayarak odanın içinde birkaç adım yürüdü. Baron dalgın bir ifade takınmıştı. *Jornal de Notícias*'ın sahibi, kendisini ele geçiren bu tarifsiz duyguyu gizlemeye çalışmıyordu. Ciddiydi, heyecanlıydı ve gözlerinde, her zamanki enerji yoğunluğunun yanı sıra, endişe ve merak da vardı.

"Sizin kadar deneyimli olmasam da artık bir çocuk da değilim," dedi meydan okur bir tarzda ev sahibine bakarak. "Beni kandırdığınızı ve bana yaptığınız teklifte bir tuzak olduğunu biliyorum."

Baron en ufak bir kızgınlık göstermeden başıyla onayladı. Boşalan kadehlere bir parmak konyak koymak için ayağa kalktı.

"Güvensizliğinizi anlıyorum," dedi elinde kadehiyle ve odanın içinde, bahçeye bakan pencerenin önünde son bulacak bir yürüyüşe başladı. Pencereyi açtı: Ilık bir hava esintisiyle birlikte odaya cırcırböceklerinin yaygarası ve uzaklardan gelen bir gitar sesi de girdi. "Bu doğal. Ama sizi temin ederim ki herhangi bir tuzak yok. Gerçek şu ki olayların geldiği noktada, Bahia politikasını yönetmek için gereken yeteneklerle donatılmış kişinin siz olduğunuza ikna oldum."

"Bunu bir övgü olarak mı kabul etmeliyim?" diye sordu Epaminondas Gonçalves alaycı bir havada.

"Sanırım politika yapmanın eski stili, eski tarzı artık miadını doldurdu," dedi baron sanki onu duymamış gibi. "Kullanım dışı kaldığımı kabul ediyorum. Eski sistemde, kurumlara karşı insanların itaatini elde etmek, pazarlık yapmak, ikna etmek, diplomasiyi ve gelenekleri kullanmak söz konusu olduğunda ben daha çok işe yarıyordum. Bunları gayet güzel yapıyordum. Ne var ki bu bitti. Artık eylem, cüretkârlık, şiddet, suç dönemine girdik. Şimdi politikayı ahlaktan tamamen ayırmak söz konusu. Durum böyle olunca, bu eyaletin düzenini sağlama konusunda en iyi hazırlanmış kişi sizsiniz."

"Bana bir övgüde bulunmadığınızdan kuşkulanmaya başlamıştım," diye mırıldandı Epaminondas Gonçalves yerine otururken.

Baron da onun yanına oturdu. Cırcırböceklerinin gevezeliğiyle birlikte odanın içine araba gürültüleri, bir gece bekçisinin nakaratı, bir korna sesi ve havlamalar giriyordu.

"Bir anlamda size hayranlık duyuyorum," diyen baron ona gözbebeklerindeki ani bir ışıltıyla baktı. Sizin politik operasyonlarınızın çetrefillik ve soğukkanlılık konusunda ne kadar ürkütücü olduklarını değerlendirme imkânı buldum. Evet, yaklaşan felakete göğüs germe konusunda Bahia'daki hiç kimse sizin koşullarınıza sahip değil."

"Benden ne istediğinizi hemen söyleyecek misiniz?" diye soran Cumhuriyetçi Parti yöneticisinin sesinde dramatik bir şey vardı.

"Benim yerimi almanızı," dedi baron vurgulu bir şekilde. "Size kendimi karşınızda bozguna uğramış hissettiğimi söylersem güvensizliğiniz kaybolur mu? Bu bozgunun olaylardan kaynaklandığını düşünmeyin, zira Morais ve federal hükümetin Paulista'larıyla anlaşma konusunda Bahia'lı Jakobenlerden daha çok olanağa sahibiz.

Ama psikolojik olarak bozguna uğradığımı söylemeliyim, Epaminondas."

Bir yudum konyak içti ve gözleri uzaklaştı.

"Rüyamda görsem inanmayacağım şeyler oldu," dedi kendi kendine konuşarak. "Bir fanatik dilenciler çetesi tarafından bozguna uğratılan Brezilya'nın en iyi alayı. Bunu kim anlayabilir? İlk çarpışmada darmadağın olan büyük bir askerî stratejist..."

"Gerçekten de bunu anlamanın imkânı yok," diye kabul etti Epaminondas Gonçalves. "Bugün öğleden sonra Binbaşı Cunha Matos'la birlikteydim. Durum resmî olarak açıklanandan çok daha kötüymüş. Sayıları biliyor musunuz? İnanılmaz: Üç yüz ila dört yüz ölü, yani birliğin üçte biri. Katledilen onlarca subay. Toplardan bıçaklara kadar tüm silahlar kaybedildi. Hayatta kalanlar Monte Santo'ya çıplak, üstlerinde sadece bir donla, hezeyanlar geçirerek vardılar. Yedinci Alay! Siz Calumbi'de onların yakınındaydınız, onları gördünüz. Canudos'ta neler oluyor, baron?"

"Bilmiyorum ve hiç anlamıyorum," dedi baron içi daralarak. "Hayal ettiklerimi katbekat aşıyor. Oysaki ben bu toprağı, buranın insanlarını tanıdığımı zannederdim. Bu bozgun artık birkaç açlıktan nefesi kokanın fanatizmiyle açıklanamaz. Bunun ötesinde bir şey olmalı." Ona afallamış bir yüz ifadesiyle baktı. "Canudos'ta İngiliz subayların ve monarşinin silahlarının olduğuna dair sizin tarafınızdan yayılan o fantastik yalan haberin belli bir doğruluk payı olabileceğini düşünme noktasına geldim. Hayır, hayır, bu konuya hiç girmeyeceğiz, bu eski bir hikâye. Bunu size, Moreira César'ın başına gelenlerin beni ne kadar şaşırttığını görmeniz için söylüyorum."

"Beni daha ziyade korkutuyor," dedi Epaminondas. "Eğer bu adamlar Brezilya'nın en iyi alayını darmadağın edebiliyorlarsa, anarşiyi önce bütün eyalete, sonra da

komşu eyaletlere yayabilirler, bu şekilde işin varacağı nokta..."

Omuz silkti ve ardından belli belirsiz, felaket çağrıştıran bir hareket yaptı.

"Bütün bunların tek açıklaması Sebastianist çeteye başka bölgelerden de gelen binlerce köylünün katılmış olması," dedi baron. "Cehalet, batıl inanç ya da açlık tarafından harekete geçirilmiş kalabalıklar. Çünkü eskiden olduğu gibi, deliliği yatıştıran frenler artık yok. Bunun anlamı savaş, buraya yerleşen Brezilya ordusu, Bahia'nın çöküşü." Burada Epaminondas Gonçalves'in kolunu tuttu. "İşte bu yüzden benim yerime geçmelisiniz. Mevcut durumda, değerli unsurları birleştirmek ve felaketin ortasında Bahia'nın menfaatlerini korumak için sizin niteliklerinizde birine ihtiyaç var. Moreira César'ın başına gelenlerden ötürü Brezilya'nın geri kalan kısmında Bahia'ya karşı büyük bir öfke var. Dediklerine göre, Rio'da monarşi yanlısı gazetelere saldıran kalabalıklar, 'Bahia'ya Ölüm!' diye bağırıyormuş."

Konyak kadehini aceleyle sallamaya devam ederken uzun bir ara verdi.

"İç kesimlerdekilerin birçoğu daha şimdiden iflas etti," dedi. "Ben iki çiftlik kaybettim. Bu içsavaş derinleşecek ve çok sayıda insanı öldürecek. Eğer birbirimize zarar vermeye devam edersek sonuç ne olacak? Her şeyi kaybedeceğiz. Güneye ve Maranhão'ya doğru göç artacak. Bu durumda Bahia'nin hali nasıl olacak? Aramızda barış yapmamız gerekiyor, Epaminondas. Jakoben katılığını unutun, zavallı Portekizlilere saldırmayı ve ticaretin ulusallaşmasını istemeyi bırakın, pratik olun. Jakobencilik Moreira César'la birlikte öldü. Hükümeti üstlenin ve bu can pazarında sivil düzeni birlikte savunalım. Cumhuriyetin, birçok Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi burada her şeyin kaos, askerî darbe, yolsuzluk, demogoji

olduğu grotesk bir cadılar meclisine dönüşmesine müsaade etmeyelim..."

Uzun süre ellerinde kadehlerle sessizlik içinde kalıp düşündüler ya da gürültüleri dinlediler. Bazen evin içinde ayak sesleri ve konuşmalar duyuluyordu. Bir saat dokuz kez çaldı.

"Beni davet ettiğiniz için teşekkür ederim," dedi Epaminondas ayağa kalkarken. "Söylediğiniz her şeyi kafamın içinde götürüyorum, üzerine düşüneceğim. Size şimdi bir cevap veremem."

"Tabii ki veremezsiniz," dedi baron konuğu gibi ayağa kalkarak. "İyice düşünün, daha sonra tekrar konuşuruz. Ama yola çıkmadan önce sizi görmek isterim, orası kesin."

"Cevabımı size öbür gün vereceğim," dedi Epaminondas kapıya doğru yürürken. Salonları geçerken zenci uşak elinde kandille ortaya çıktı. Baron, Epaminondas'ı sokağa kadar geçirdi. Parmaklığın orada ona sordu:

"Gazetecinizden haber aldınız mı? Moreira César'a eşlik edenden?"

"Şu eksantrik mi?" dedi Epaminondas. "Hiçbir haber alınamadı. Herhalde öldürmüşlerdir. Sizin de bildiğiniz gibi bir eylem adamı değildi."

Ve selamlaşarak ayrıldılar.

DÖRT

I

UŞAK onu kimin görmek istediğini haber verince, Canabrava baronu ön kapıya yaklaşan herkese yaptığı gibi, onu ne ziyarete gittiği ne de ziyaretçi kabul ettiği mesajıyla birlikte geri göndermek yerine merdivenleri koşarak indi, sabah güneşinin aydınlattığı geniş odaları geçti ve yanlış duymadığından emin olmak için sokak kapısına kadar bizzat gitti: Evet, ta kendisiydi. Hiçbir şey söylemeden elini uzattı ve onu içeri aldı. Hafızası aylardır unutmaya çalıştığı şeyleri –Calumbí yangını, Canudos, Estela'nın krizi, politik hayattan çekilişi– hemen o anda tekrar gözünün önüne getirdi.

Suskun bir şekilde, ziyaretin şaşkınlığının ve geçmişin dirilişinin üstesinden gelerek ziyaretçisini tüm önemli görüşmelerini yaptığı çalışma odasına götürdü. Henüz erken olmasına rağmen çok sıcaktı. Uzaklarda, bahçedeki keneotu, mango, frenkinciri, guayaba ve pitanga dallarının üzerinde güneş, denizi çelik bir levha gibi beyazlatıyordu. Baron perdeyi çekti ve oda loş bir havaya büründü.

"Ziyaretimin sizi şaşırtacağını biliyordum," dedi ziyaretçi ve baron falset sesle konuşan bir komedyeninkini andıran tiz sesi hemen tanıdı. "Avrupa'dan döndüğünüzü öğrendim ve... içimden bunu yapmak geldi. Lafı hiç dolaştırmayacağım. Sizden iş istemeye geldim."

"Buyurun oturun," dedi baron.

Onu sanki rüyadaymış gibi, sözlerine dikkat etmeden, fiziğini incelemekle ve onu son kez gördüğü haliyle, o sabah Moreira César ve küçük maiyetiyle birlikte Calumbi'den giderken gördüğü korkulukla kıyaslamaya çalışarak dinlemişti. "Hem o hem de değil," diye düşündü. Zira önce *Diário de Bahia*, sonra da *Jornal de Notícias* için çalışmış olan gazeteci genç birisiydi ama gözünde kalın çerçeveli gözlük olan ve otururken dört ya da altı parçaya bölünüyormuş gibi görünen bu adam bir ihtiyardı. Suratı derin çizgilerle doluydu, saçında gri perçemler göze çarpıyordu, vücudu bir kırılganlık izlenimi veriyordu. Üzerinde düğmeleri açık bir gömlek, eskilikten ya da yağ lekelerinden nasibini almış bir yelek, paçaları yıpranmış bir pantolon ve sığır çobanı ayakkabıları vardı.

"Şimdi hatırlıyorum," dedi baron, "birisi bana mektubunda sizin sağ olduğunuzu yazdı. Avrupa'dayken öğrendim. 'Bir hayalet gibi ortaya çıktı.' Bana böyle yazmışlardı. Ama buna rağmen ben sizin kayıp ve ölmüş olduğunuza inanmaya devam ediyordum."

"Ne öldüm ne de kayboldum," dedi mizah barındırmayan, genizden gelen tiz sesiyle. "Sizin söylediğinizi günde on kez işittikten sonra, hâlâ bu dünyada olmanızın insanlarda hayal kırıklığı yarattığını fark ettim."

"Size karşı içten olmam gerekirse, sağ ya da ölü olmanız zerre umurumda değil," dediğini fark edince kendi kabalığına şaşırdı. "Belki de sizin ölmüş olmanızı tercih ederdim. Canudos'un bana hatırlattığı her şeyden nefret ediyorum."

"Karınıza olanları duydum," dedi miyop gazeteci ve baron kaçınılmaz densizliği tahmin etti. "Aklını yitirdiğini, bunun hayatınızda büyük bir ıstırap yarattığını biliyorum."

Ona öyle bir baktı ki gazeteci korkup sustu. Boğazı-

nı temizledi, gözlerini kırpıştırdı ve gömleğinin ucuyla silmek için gözlüğünü çıkardı. Baron onu evinden kovma dürtüsünü bastırabildiğine sevindi.

"Şimdi daha iyi hatırlıyorum," dedi sevecenlikle. "Epaminondas Gonçalves'ten gelen bir mektuptu, birkaç ay önceydi. Salvador'a döndüğünüzü ondan öğrendim."

"O sefille mektuplaşıyor musunuz?" diye titreşti genizden gelen tiz ses. "Ah, doğru, artık müttefiksiniz."

"Bahia eyalet valisi hakkında böyle mi konuşuyorsunuz?" diye gülümseyerek sordu baron. "Sizi tekrar *Jornal de Notícias*'a almak istemedi mi?"

"Aksine bana maaşımı artırmayı teklif etti," diye cevap verdi miyop gazeteci. "Ama Canudos hikâyesini unutmam şartıyla."

Bir egzotik kuş gülüşüyle güldü ve baron, gazetecinin gülüşünün onu koltukta zıplatan bir hapşırık krizine dönüştüğünü gördü.

"Yani Canudos'un sizi dürüst bir gazeteciye dönüştürdüğünü söylüyorsunuz," dedi alaycı bir tonda. "Yani sizi değiştirdi. Çünkü müttefikim Epaminondas her zamanki gibi, bir gıdım bile değişmedi."

Gazetecinin cebinden çekerek çıkardığı mavi bir bezle burnunu temizlemesini bekledi.

"O mektupta Epaminondas, sizin yanınızda tuhaf bir kişiyle birlikte birden ortaya çıktığınızı söylüyordu. Bir cüce mi neydi?"

"O benim arkadaşım," diye onayladı miyop gazeteci. "Ona borçluyum. Benim hayatımı kurtardı. Nasıl yaptığını öğrenmek ister misiniz? Şarlman'dan, Fransa'nın On İki Kahramanı'ndan ve Kraliçe Magalona'dan bahsederek. Şeytan Robert'in Korkunç ve İbretlik Öyküsü'nü anlatarak."

Ellerini ovuşturarak, koltukta bükülerek aceleyle konuşuyordu. Baron, yıllar önce onu Calumbí'de ziyaret

etmiş olan bir akademisyen arkadaşını, Profesör Thales de Azevedo'yu hatırladı: Panayırlardaki ozanları dinlerken saatlerce büyülenmiş gibi kalıyordu, dinlediği şarkıların ve öykülerin sözlerini dikte ediyor ve bunların ilk Portekizliler tarafından getirilmiş ve *sertão* geleneğinde muhafaza edilmiş Ortaçağ romansları olduğunu söylüyordu. Ziyaretçisinin yüzündeki kederi fark etti.

"Hâlâ kurtarılabilir," dediğini işitti, muğlak ifadeli gözleriyle yalvardığını gördü. "O verem hastası ama ameliyat mümkün. Portekiz Hastanesi'nden Doktor Magalhães birçok kişiyi kurtardı. Ona bu iyiliği yapmak istiyorum. İşe bu yüzden de ihtiyacım var. Ama her şeyden önce karnımı doyurmak için."

Baron onun sanki yüz kızartıcı bir şeyi itiraf etmiş gibi utandığını gördü.

"O cüceye neden yardım etmem gerektiğini bilmiyorum," diye mırıldandı. "Aynı şekilde size de."

"Elbette ki bunu yapmak için herhangi bir sebebiniz yok," diye hemen cevap verdi parmaklarını çıtlatmakta olan miyop. "Sadece şansımı denemeye karar verdim. Belki sizi duygulandırabilirim diye düşündüm. Eskiden cömertliğinizle ünlüydünüz."

"Banal bir politik taktikti," dedi baron. "Artık buna ihtiyacım yok, politikadan çekildim."

Ve işte tam o sırada bahçeye bakan pencereden bukalemunu gördü. Onu nadiren görüyordu, daha doğrusu tanıyordu, zira her zaman bahçenin taşları, otları, ağaçları ve yapraklarıyla o kadar güzel bütünleşiyordu ki, bir seferinde az daha üzerine basacak gibi olmuştu. Dün öğleden sonra, Sebastiana'yla birlikte Estela'yı bahçedeki mangoların ve frenkincirlerinin altında hava almaya çıkarmıştı ve bukalemun barones için olağanüstü bir eğlence kaynağı olmuştu: Sallanan hasır koltuğundan, yabani otların ve ağaç kabuklarının arasında eskiden olduğu ka-

dar kolay tanıdığı hayvanı gösterip duruyordu. Baron ve Sebastiana, gerçekten o olup olmadığını teyit etmek için yanına yaklaştıklarında bukalemunun kaçtığını görünce baronesin gülümsediğini gördüler. İşte yine oradaydı, otların arasında zorlukla seçilebilen yeşilimsiyle kahverengi arası değişken derisiyle, inip kalkan gerdanıyla mango ağaçlarından birinin dibinde duruyordu. Onunla telepatik olarak konuştu: "Sevgili bukalemun, ele avuca sığmaz hayvancık, iyi dost. Karımı güldürdüğün için sana tüm kalbimle müteşekkirim."

"Sadece şu üzerimdeki giysilerim var," dedi miyop gazeteci. "Canudos'tan dönünce ev sahibimin gecikmiş kiraları tahsil etmek için her şeyimi satmış olduğunu gördüm. *Jornal de Notícias* masrafları üstlenmek istemedi," dedikten sonra bir an susup ardından ekledi: "Kitaplarımı da satmış. Onlardan bazıları bazen Santa Bárbara Pazarı'nda karşıma çıkıyor."

Baron, on ya da on iki yıl önce kendisine günün birinde Brezilya'nın Oscar Wilde'ı olacağını söylemiş olan bu adamın kitaplarını kaybettiği için çok üzülmüş olması gerektiğini düşündü.

"Pekâlâ," dedi. "*Diário de Bahia*'ya dönebilirsiniz. Netice itibarıyla siz kötü bir redaktör değildiniz."

Miyop gazeteci gözlüğünü çıkardı ve başka türlü nasıl teşekkür edeceğini bilemediği için başını arka arkaya sallarken çok solgun göründü. "Ne fark eder ki?" diye düşündü baron. "Sanki bunu onun ya da o cüce için mi yapıyorum? Bunu bukalemun için yapıyorum." Pencereden dışarı bakıp gözleriyle onu aradı ama hayal kırıklığına uğradı: Artık orada değildi ya da gözetlendiğini sezmiş ve etrafının renklerine bürünerek mükemmel bir şekilde kılık değiştirmişti.

"O, ölümden çok korkan bir insan," diye mırıldandı miyop gazeteci gözlüğünü yeniden takarken. "Yanlış an-

lamayın, onunki bir yaşam aşkı değil. Daima perişan bir hayat sürmüş. Sirk tuhaflığı, kamusal mahluk olması için çocukken bir Çingene'ye satılmış. Ama ölüm korkusu o kadar büyük, o kadar olağanüstü ki, bu onun hayatta kalmasını sağladı. Bu arada benim de."

Baron birden ona iş verdiği için pişmanlık hissetti, çünkü bu bir şekilde onunla arasında bir bağ oluşturacaktı. Ancak Canudos'un hatırasını onun kadar çağrıştıracak biriyle bağı olmasını istemiyordu. Ziyaretçiye görüşmenin bittiğini bildirmek yerine hiç düşünmeden şöyle dedi:

"Korkunç şeyler görmüş olmalısınız," dedikten sonra boğazını temizlerken merakına yenik düşmüş olmaktan ötürü rahatsızlık hissetse de ekledi: "Orada, Canudos'ta bulunduğunuz sürece."

"Doğruyu söylemek gerekirse hiçbir şey görmedim," diye cevap verdi iskeletimsi şahıs öne doğru eğilip doğrularak. "Yedinci Alay'ı yok ettikleri gün gözlüğüm kırıldı. Orada kaldığım dört ay boyunca gölgeler, kütleler, hayaletler gördüm."

Sesi öyle alaycıydı ki bunu sırf sinir etmek için mi söyledi, yoksa bu onun konuşmak istemediğini göstermesinin kaba, antipatik biçimi mi diye merak etti baron.

"Neden gülmediğinizi anlamadım," dediğini işitti ve kışkırtıcı tonunun keskinleştiğini düşündü. "Canudos'ta neler olup bittiğini görmediğimi çünkü gözlüğümün kırıldığını kime söylesem gülüyor. Bunun komik olduğuna şüphe yok."

"Evet, öyle," dedi baron ayağa kalkarken. "Ama konu beni ilgilendirmiyor. Bu yüzden..."

"Ama orada yaşananları görmesem de hissettim, işittim, dokundum, kokladım," dedi gazeteci onu gözlüğünün ardından takip ederek. "Ve gerisini de tahmin ettim."

Baron onun bir kez daha güldüğünü gördü ve şimdi,

gözlerine cüretkârca bakarken gülüşünde bir tür hınzırlık vardı. Yeniden oturdu.

"Gerçekten benden iş istemek ve bana o cüceden bahsetmek için mi geldiniz?" diye sordu. "O veremli cüce gerçekten var mı?"

"Cüce kan tükürüyor ve ben ona yardımcı olmak istiyorum," dedi ziyaretçi. "Ama ayrıca başka bir şey için daha geldim."

Başını önüne eğdi ve baron, karmakarışık, kısmen beyazlamış, kepek kaplı saç yumağına bakarken yere çevrili gözlerin yaşla dolu olduğunu tahmin etti. Birden ziyaretçinin ona Galileo Gall'den bir mesaj getirdiği yönünde fantastik bir şüpheye kapıldı.

"Canudos'u yavaş yavaş unutuyorlar," dedi miyop gazeteci yankıyı andıran bir sesle. "Yaşananlarla ilgili son hatıralar gelecek karnavalların eter ve müziğiyle birlikte Politeama Tiyatrosu'nda buharlaşacak."

"Canudos'mu?" diye mırıldandı baron. "Epaminondas o hikâyeden bahsedilmemesini istemekle iyi yapıyor. Unutalım onu, en iyisi bu. Talihsiz, karmaşık, muğlak bir olay. Hiçbir işe yaramaz. Hikâye dediğin öğretici olmalı, ibret verici olmalı. O savaşta kimse şan ve şerefle taçlanmadı. İnsanlar perdeyi indirmeye karar verdiler. Bilgece ve sağlıklı olan bu."

"Onu unutmalarına izin vermeyeceğim," dedi gazeteci, ona şüpheli bir sebat yansıtan gözleriyle bakarak. "Bu konuda kendime söz verdim."

Baron gülümsedi. Buna sebep ziyaretçinin aniden depreşen vakarı değil, yazı masasının ve perdelerin, bahçedeki otların parlak yeşilinde, boğumlu pitanga dallarının altında bukalemunun az önce yeniden cisimleşmesiydi. Uzun, hareketsiz, yeşilimsi ve neredeyse saydam, sivri tepeli orografisiyle değerli bir taş gibi ışıldıyordu. "Hoş geldin, dostum," diye düşündü.

"Bunu nasıl yapacaksınız?" diye sordu sırf sessizliği bozmak için.

"Olayları muhafaza etmenin yegâne biçimiyle," diye homurdandığını duydu ziyaretçinin, "onları yazarak."

"Bunu da hatırlıyorum," dedi baron. "Siz şair ve dramaturg olmak istiyordunuz. O görmediğiniz Canudos hikâyesini mi yazacaksınız?" diye sorarken, "Estela'nın artık o muhteşem varlık, o berrak akıl olmamasında zavallı şeytanın suçu ne?" diye düşündü.

"Münasebetsizleri ve meraklıları başımdan savar savmaz Tarih Akademisi'nin okuma salonuna gitmeye başladım," dedi miyop. "Orada Canudos hakkında gazetelerde çıkan bütün haberleri gözden geçirdim. *Jornal de Notícias*, *Diário de Bahia*, *Republicano*; yazılmış ve bizzat yazdığım her şeyi okudum. Ortada, nasıl söylesem... açıklaması zor bir durum var. Her şey fazlasıyla gerçekdışı, anlıyor musunuz? Herkesin dahil olduğu bir komploya, genele yayılmış, topyekûn bir yanlış anlamaya benziyor."

"Anlamıyorum," dedi baron, bukalemunu, hatta Estela'yı bile unutmuştu, şüpheyle incelediği koltuğuna büzüşmüş şahıs sanki ıkınıyormuş gibi görünüyordu: Çenesi dizine sürtünüyordu.

"Fanatik sürüsü, eli kanlı sefiller, *sertão* yamyamları, dejenere yaratıklar, aşağılık canavarlar, insan süprüntüleri, çılgın reziller, evlat katilleri, ruhsuz deliler," diye sıraladı ziyaretçi her heceyi vurgulayarak. "Bu sıfatlardan bazıları bana aitti. Onları laf olsun diye yazmamıştım, hepsine inanıyordum."

"Canudos'a bir övgü mü düzeceksiniz?" diye sordu baron. "Bana her zaman biraz üşütük göründünüz. Ama bu konuda size yardım etmemi isteyecek kadar aklınızı yitirdiğinize inanmakta zorlanıyorum. Canudos'un bana neye mal olduğunu biliyorsunuz, değil mi? Mal varlığımın yarısını kaybettiğimi biliyor musunuz? Canudos yü-

zünden başıma hayatımın en büyük felaketi geldi, zira Estela..."

Sesinin titrediğini hissedince sustu. Yardım istercesine pencereye baktı ve onu buldu: Hayvan bitki krallığının tam ortasında, göz kamaştırıcı sabahta dingin, hareketsiz, alımlı, prehistorik, ebedî bir şekilde orada durmaya devam ediyordu.

"Ama o sıfatlar o zaman tercih ediliyordu, en azından insanlar o konuda öyle düşünüyordu," dedi gazeteci, onu duymamış gibi. "Şimdi tek kelime daha edilmiyor. Şili Sokağı'ndaki kafelerde, pazarlarda, tavernalarda Canudos' tan hiç bahsediliyor mu? Santa Rita de Cássia Yetimhanesi müdürü tarafından bekâretleri bozulan yetim kızlar hakkında daha çok konuşuluyor; tıpkı Doktor Silva Lima'nın antisifilitik hapı ya da Clarks Mağazaları'na gelen son parti Rus sabunları ve İngiliz ayakkabıları hakkında daha çok konuşulduğu gibi," derken baronun gözlerine baktı ve beriki o miyop toplarda öfke ve korku olduğunu gördü. "Canudos hakkındaki son haber gazetelerde on iki gün önce çıktı. Ne diyordu biliyor musunuz?"

"Politikayı bıraktığımdan beri gazete okumuyorum," dedi baron. "Kendiminkini bile."

"Başkentin spiritüel merkezi tarafından, medyumluk güçlerinden yararlanarak güvenlik güçlerinin *jagunço*'ların işini bitirmesine yardımcı olması için gönderilen komisyonun Rio de Janeiro'ya dönüşünden bahsediyordu. İşte böyle, üç ayaklı masaları, cam küreleri ve diğer şeyleriyle birlikte *Rio Vermelho* gemisiyle artık Rio'ya döndüler. O zamandan beri tek bir satır yok. Üstelik üzerinden daha üç ay bile geçmemişken."

"Sizi daha fazla dinlemek istemiyorum," dedi baron. "Canudos'un benim için acı verici bir konu olduğunu size söylemiştim."

"Sizin bildiklerinizi öğrenmem gerekiyor," diye gazeteci onun sözünün aceleci, kışkırtıcı bir sesle kesti.

"Siz çok şey biliyorsunuz, siz onlara birçok sefer un ve sığır gönderdiniz. Onlarla temasınız oldu, Pajeú'yla konuştunuz."

Bu bir şantaj mıydı? Onu tehdit mi ediyordu? Para koparmaya mı çalışıyordu? Baron, onca gizemin ve onca boş lafın açıklamasının bu kadar bayağı olması karşısında kendini hayal kırıklığına uğramış hissetti.

"ANTÔNIO VILANOVA'dan o mesajı bana iletmesini gerçekten istediniz mi?" diyor kafasında sirke arayan Catarina'nın narin parmaklarını saçlarının arasında dolaştığını hissederek gömüldüğü sıcacık duygudan uyanan Başkeşiş João.

"Antônio Vilanova'nın size ne mesaj ilettiğini bilmiyorum," diye cevap veriyor, onun kafasındaki arayışını sürdüren Catarina.

"O mutlu," diye düşünüyor Başkeşiş João. Öyle olduğunda, bunu sesindeki ani yükselip alçalmalardan ya da kahverengi gözlerindeki kıvılcımlardan algılayacak kadar iyi tanıyor onu. İnsanların, güldüğünü hiç görmedikleri, konuştuğunuysa çok az gördükleri Catarina'nın ölümcül kederi hakkında konuştuklarını biliyordu. Onları yanılgılarından kurtarmaya ne diye uğraşacaktı ki? O, karısını gülümserken ve konuşurken (her zaman gizli saklı gibi olsa da) gördükten sonra gerisi kimin umurunda?

"Eğer ben cehennemde yanacaksam, sizin de cehennemde yanmak istemeniz," diye mırıldanıyor.

Karısının parmakları hareketsiz kalıyor, tıpkı saçlarının arasına yuva yapmış bir bit bulduğunda, tırnaklarıyla onu ezip parçalayacağı zaman olduğu gibi; ama hemen akabinde elleri işlerine geri dönüyor ve João o halde, ayakkabısız ve belinden yukarısı çıplak, tahta levhalar ve Menino Jesus Sokağı'nın çamuruyla inşa edilmiş küçük

kulübede, sırıklardan yapılmış yatağın üzerinde, sırtına diz çökmüş bitlerini temizleyen karısıyla birlikte olmanın rahatlatıcı keyfine yeniden gömülüyor. İnsanların körlüğüne acıyor. O ve Catarina, konuşma ihtiyacı duymadan birbirlerine Canudos'un en gevezelerinin söylediğinden çok daha fazla şey söylüyorlar. Gün sabahtan çıkıp öğlene doğru ilerlerken güneş, tahta kapının yarıklarından ve yegâne pencereyi örten mavimsi kumaş parçasının yırtıklarından kulübenin yegâne odasını dolduruyor. Dışarıdan sesler geliyor, koşturan çocukların, bir şeylerle meşgul insanların gürültüleri, orası bir barış dünyasıymış, Canudos'un kendi ölülerini gömmesi, askerlerin cesetlerini ise akbabaların yemesi için şehrin dışına sürüklemesi bir hafta sürecek kadar çok insan ölmemiş gibi.

"Doğru," diyor Catarina onun kulağına ve soluğundan gıdıklanıyor. "Eğer siz cehennemde yanarsanız, ben de sizinle birlikte yanmak isterim."

João kolunu uzatıp Catarina'yı belinden yakalıyor ve dizlerinin üstüne oturtuyor. Bunu olabilecek en büyük incelikle yapıyor, tıpkı ona dokunduğu zamanlardaki gibi, zira aşırı zayıflığından ya da utangaçlığından ötürü onu istemeden incitebileceğine dair kahredici duyguyu içinden hiç atamıyor ve hemen şimdi onu bırakması gerektiğini düşünüyor çünkü onu kolundan bile tutmaya çalıştığı her seferinde ortaya çıkan o dirençle karşılaşacak. João onun fiziksel temasa tahammül edemediğini biliyor ve ıstırap çekme pahasına da olsa ona saygı duymayı öğrendi çünkü onu seviyor. Yıllardır birlikte yaşamalarına rağmen çok az kez birlikte oldular, en azından onu nefes nefese, ter içinde, kalbi yerinden fırlayacak gibi bırakan kesintiler olmadan gerçek anlamda birlikte, diye düşünüyor Başkeşiş João. Ama bu sabah şaşırtıcı bir şey oluyor ve Catarina onu reddetmiyor. Aksine onun dizlerinin üzerinde büzüşüyor ve João karısının dışarı

fırlamış kaburgalarıyla, neredeyse olmayan memeleriyle onunkine doğru sokulan kırılgan bedenini hissediyor.

"Sağlık evinde yaralılarla ilgilenirken askerlerin ateş açarak ve meşaleler fırlatarak geçtiklerini gördüğümüzde sizin için korkuyordum," diyor Catarina. "Korkuyordum. Sizin için."

Bunu ateşli ya da tutkulu değil, ruhsuz bir biçimde, her halükârda soğuk bir tonda, sanki başkalarından bahsediyormuş gibi söylüyor. Ama Başkeşiş João derin bir heyecan ve ani bir arzu hissediyor. Elini Catarina'nın giysisinin altına sokup sırtını, yan taraflarını, küçük meme uçlarını okşuyor; bu arada ön tarafı dişsiz ağzı karısının boynundan, yanağından aşağı inip dudaklarını arıyor. Catarina kendisini öpmesine izin veriyor ama ağzını açmıyor ve João onu derme çatma yatağın üstüne atmaya çalıştığında kaskatı kesiliyor. João derin derin nefes alarak, gözlerini kapatarak onu bırakıyor. Catarina ayağa kalkıyor, üstünü başını düzeltiyor, yere düşmüş olan mavi eşarbı başına takıyor. Kulübenin çatısı o kadar alçak ki kurutulmuş et, un, fasulye, *rapadura*'dan oluşan erzakı (olduğu zaman) sakladıkları köşede eğilerek durması gerekiyor. João onu yemek hazırlarken seyrediyor ve kaç gündür –kaç haftadır?– onunla böyle baş başa, ikisi de savaşı ve deccali unutmuş bir halde kalma fırsatı bulamadığını hesaplıyor.

Catarina kısa bir süre sonra elinde, içi unla kavrulmuş fasulye dolu tahta bir tencereyle gelip derme çatma yatağın üzerine, onun yanına oturuyor. Diğer elinde tahta bir kaşık var. Kaşığı değişerek, Catarina'nın her lokmasına karşılık João iki-üç lokma olmak üzere yemeklerini yiyorlar.

"Belo Monte'nin Kelle Uçuran'dan Mirandela yerlileri sayesinde kurtulduğu doğru mu?" diye fısıldıyor Catarina. "Joaquim Macambira öyle dedi."

"Ayrıca Mocambo'nun siyahlarının ve diğerlerinin sayesinde," diyor Başkeşiş João. "Ama dediği doğru, onlar çok cesurca savaştılar. Mirandela yerlilerinin ne karabinaları ne de tüfekleri vardı."

Kapris, batıl inanç, güvensizlik ya da artık her neyse o yüzden silah almak istememişlerdi. O, Vilanova'lar, Pedrão, Koca João, Macambira'lar birçok kez onlara ateşli silah, fişek ve patlayıcı vermeye çalışmıştı. Reisleri kafasını olumsuz anlamda hızla sallarken ellerini ileriye doğru bir tür tiksintiyle uzatıyordu. Kelle Uçuran'ın gelmesinden kısa bir süre önce bizzat o, tüfeklerin, alaybozanların, misket tüfeklerinin nasıl doldurulacağını, temizleneceğini ve ateşleneceğini onlara öğretmeyi teklif etmişti. Cevap hayır olmuştu. Başkeşiş João, Karirilerin bu sefer de savaşmayacakları sonucuna varmıştı. Zira köpeklerle karşı karşıya gelmek için Uauá'ya gitmemiş ve askerler Cambaio tarafından girdiklerinde, bu savaş onların da savaşı değilmiş gibi kulübelerini bile terk etmemişlerdi. "Belo Monte bu taraftan savunulmuyor," demişti Başkeşiş João. "İyi İsa'ya dua edelim de oradan gelmesinler." "Giremedikleri tek nokta orası oldu," diye düşünüyor Başkeşiş João. Onları engelleyen sadece oklar ve yaylarla, mızraklar ve bıçaklarla savaşan o aksi, mesafeli, anlaşılmaz varlıklar olmuştu. Yoksa bu bir mucize miydi? João karısının gözlerini arayarak soruyor:

"Vaiz'le birlikte Mirandela'ya ilk girişimizi hatırlıyor musunuz?"

Kadın başıyla onaylıyor. Yemeklerini bitirdiler ve Catarina tencereyi ve kaşığı ocağın köşesine kadar götürüyor. Ardından João onun –bir deri bir kemik, ciddi, yalınayak bir halde ve kafası kurum dolu tavana sürtünerek– kendisine doğru geldiğini ve yatağın üzerine, hemen yanına uzandığını görüyor. Kolunu karısının sırtının altından geçiriyor ve çok dikkatlice, rahat etmesini sağlı-

yor. Sessizce yatıp Canudos'un uzak ve yakın gürültülerini dinliyorlar. Bu şekilde saatlerce kalabiliyorlar ve bunlar belki de paylaştıkları hayatın en derin anları.

"O sırada ben sizden, sizin Custodia'dan nefret etmiş olduğunuz kadar çok nefret ediyordum," diye fısıldıyor Catarina.

Massacará misyonundan Kapusen misyonerler tarafından 18. yüzyılda oraya getirilmiş olan yerlilerin köyü Mirandela, Canudos *sertão*'sunun, Pombal'den dört fersah kumlu toprak ve sık, dikenli, bazen hiç yol vermeyen ve dudakları yarıp deriyi kurutacak denli kavurucu bir iklimin hüküm sürdüğü bir *caatinga*'yla ayrılan tuhaf bir çevrik bölgesiydi. Bir dağın tepesinde, vahşi bir çevrenin ortasında kurulu Kariri yerlilerinin köyü çok eski zamanlardan beri bölgenin yerlileriyle beyazları arasında en verimli topraklara sahip olmak için yaşanan kanlı kavgalara, bazen de katliamlara sahne olmuştu. Yerliler köyde tıkış tıkış bir biçimde, sadece birkaç hindistancevizi ağacıyla tahta bir haçın bulunduğu ve meydan dedikleri tozlu boş alanda yükselen çatısı sazdan, mavi kapılı ve pencereli, iki asırlık taş yapı Senhor da Ascensão Kilisesi'nin etrafına sıralanmış kulübelerde oturuyorlardı. Beyazlar ise civardaki çiftliklerinde kalıyorlardı ve aralarındaki yakınlık bir ortak yaşama değil, karşılıklı saldırılar, kavgalar, yağmalar ve cinayetlerle ikide bir patlayan kör bir savaşa tekabül ediyordu. Mirandela'daki birkaç yüz yerli yarı çıplak bir halde, tükürüklerle süslenmiş bir lehçe konuşarak, iğneli ve zehirli oklarla avlanarak yaşıyorlardı. Sefalet içindeki bu insan topluluğunun hayatı, çatıları *icó* yapraklarıyla örtülü kulübeleri ve mısır yetiştirdikleri tarlaları arasında geçip gidiyordu ve o kadar yoksuldular ki eşkıyalar ve gezici birlikler bile Mirandela'yı yağmalamaya gelmiyordu. Zaman içinde tekrar dinsiz olmuşlardı. Kapusen ve Lazarist papazlar

yıllardır köyde bir Kutsal Misyon ayini yapmayı başaramıyorlardı, çünkü misyonerler daha köyde görünür görünmez yerliler karıları ve çocuklarıyla birlikte soluğu *caatinga*'da alıyor ve onlar da bu duruma boyun eğip ayini sadece beyazlara yapıyorlardı. Başkeşiş João, Vaiz'in Mirandela'ya gitmeye ne zaman karar verdiğini hatırlamıyor. Hac dönemi onun için, bir öncesi ve bir sonrasıyla çizgisel değil, birbirinin aynı günler ve olayların tekrarlandığı dairesel bir süreç. Buna karşılık nasıl olduğunu hatırlıyor. Pombal'in şapelini onardıktan sonra, Vaiz bir sabah erkenden kuzeye, sivri ve çorak tepeler silsilesini izleyerek daha yeni beyaz bir ailenin katledildiği bu yerli kalesine doğru yola koyulmuştu. Ona tek kelime eden olmamıştı, zira kararları hakkında kimse onu asla sorgulamıyordu. Ama güneşin kafatasını deliyormuş gibi geldiği o yakıcı gün boyunca birçoğu, tıpkı Başkeşiş João gibi, ıssız bir köy ya da ok yağmuru tarafından karşılanacaklarını düşünmüştü.

Ne biri ne diğeri oldu. Vaiz ve hacılar dağa günbatımında tırmandılar ve köye ayin alayı biçiminde, Meryem'e övgü ilahileri söyleyerek girdiler. Yerliler onları korkmadan, düşmanlık sergilemeden, kayıtsızlığı andıran bir tavırla karşıladılar. Onların kulübelerinin önündeki boş alana yerleştiklerini, bir ateş yaktıklarını ve etrafına toplandıklarını gördüler. Sonra Senhor da Ascensão Kilisesi'ne girdiklerini ve Kafatası Tepesi'nin istasyonlarında dua ettiklerini gördüler ve ardından da yüzlerinde kesikler, beyaz ve yeşil çizgiler olan o adamlar kulübelerinden, ağıllarından, tarlalarından Vaiz'in akşam vaazını işittiler. Onun özgürlük demek olan Kutsal Ruh'tan, Meryem'in ıstıraplarından bahsedişini, tutumluluğun, yoksulluğun ve özverinin erdemlerini yüceltişini ve Tanrı'ya armağan edilen her ıstırabın öteki dünyada ödüle dönüşeceğini açıklayışını işittiler. Daha sonra İyi İsa hacılarının İsa'nın Annesi'ne

bir tespih duası edişini işittiler. Ve ertesi sabah, yine onlara hiç yaklaşmadan, yine onlara bir tebessüm ya da dostane bir hareket yöneltmeden, mezarlığa doğru gittiklerini ve orada mezarları temizleyip otları yolduklarını gördüler.

"O seferinde Vaiz'in Mirandela'ya gidişi Baba'nın vahyi neticesinde oldu," diyor Başkeşiş João. "Bir tohum ekti ve o sonunda filizlendi."

Catarina bir şey söylemiyor ama João onun da kendisi gibi, yüzden fazla yerlinin, bazıları sedyelerde taşınan yaşlı akrabaları, karıları, çocukları ve sahip oldukları her şeyle birlikte Bendengó yolundan Belo Monte'ye şaşırtıcı girişlerini hatırladığını biliyor. Üzerinden yıllar geçmişti ama o yarı çıplak ve her tarafları boyalı insanların gelişinin Vaiz'inkinin iade-i ziyareti olduğundan kimse şüphe duymadı. Kaririler Canudos'a Mirandela'lı bir beyazın –Fişekçi Antônio– eşliğinde ve kendi evlerine giriyormuş gibi girdiler, Antônio Vilanova'nın onlara gösterdiği Mocambo'ya komşu alana yerleştiler. Kulübelerini oraya kurdular ve onların arasına tarlalarını açtılar. Vaazlarını dinlemeye gidiyor, diğer sakinlerle anlaşacak kadar çat pat Portekizce konuşuyor ama ayrı bir dünya teşkil ediyorlardı. Vaiz sık sık onları görmeye gidiyordu (onu o tuhaf dans biçimleriyle ayaklarını yere vurarak karşılıyorlardı), aynı şekilde onlarla ticaret yapan Vilanova kardeşler de. Başkeşiş João onları her zaman yabancılar gibi düşünmüştü. Ama artık değil. Zira Kelle Uçuran'ın taarruz gününde, ikisi Vassa Barris diğeriyse Geremoabo tarafından olmak üzere, doğrudan onların mahallesine denk gelen üç piyade saldırısına direndiklerini görmüştü. O, yanında yirmi kadar Katolik Muhafız'la birlikte o tarafa destek vermeye gittiğinde, kulübelerin arasında dolaşan saldırgan sayısını ve yerlilerin, çatılardan ok atarak ve taş baltaları, sapanları, tahta mızraklarıyla üstlerine çullanarak onlara nasıl güçlü bir şekilde direndiklerini görünce hay-

retler içinde kalmıştı. Kaririler istilacılarla göğüs göğse dövüşüyorlardı ve kadınları da düşman askerlerinin üzerine atlıyor, onları ısırıyor, tırmalıyor, tüfeklerini ve süngülerini ellerinden almaya çalışıyorlardı ve bunu yaparken karşılarındakilere muhtemelen büyülü sözler ve lanetler haykırıyorlardı. Çarpışmanın sonunda yerlilerin en az üçte biri ölmüş ya da yaralanmıştı.

Kapının çalınması Başkeşiş João'yu düşüncelerinden çekip çıkarıyor. Catarina bir telle tutturulmuş tahta levhayı kenara çekince, bir toz, beyaz ışık ve gürültü dalgasının ortasında Honório Vilanova'nın çocuklarından birini karşısında görüyor.

"Antônio Amcam Sokağın Komutanı'nı görmek istiyor," diyor.

"Ona hemen geleceğimi söyle," diye cevap veriyor Başkeşiş João.

O kadar mutluluk daha fazla süremezdi diye düşünüyor ve karısının suratından onun da aynı şekilde düşündüğünü anlıyor. Deri şeritli kaba pantolonunu ve tuniğini giyip sandaletlerini ayağına geçiriyor ve sokağa çıkıyor. Parlak öğle güneşi gözlerini kamaştırıyor. Her zamanki gibi evlerin önünde oturan çocuklar, kadınlar, yaşlılar onu selamlıyorlar ve o da onlara el sallayarak uzaklaşıyor. Korolar oluşturarak dibeklerinde mısır öğüten kadınların, yıkılan duvarları tamir etmek için hazırladıkları kamıştan iskeletleri avuç avuç çamurla doldururken bağırarak sohbet eden erkeklerin arasından ilerliyor. Hatta bir yerlerden bir gitar sesi bile geliyor. Daha yüzlerce insanın o sırada Vassa Barris'in kıyılarında ya da Geremoabo çıkışında çömelmiş bostanları ve ağılları temizlediğini, toprağı belledğini bilmesi için onları görmesine gerek yok. Sokaklarda neredeyse hiç yıkıntı yok, yanan birçok kulübe yeniden dikilmiş. "Bu Antônio Vilanova'nın işi," diye düşünüyor. Cumhuriyetin dinden dönenlerine karşı

Belo Monte'nin zaferini kutlayan ayin alayları daha bitmeden, Antônio Vilanova çoktan gönüllü gruplarının ve Katolik Muhafızlar'ın başına geçmiş ve ölülerin gömülmesi, enkazın kaldırılması, kulübelerin, atölyelerin yeniden inşa edilmesi ve korkup kaçan koyunların ve keçilerin toplanıp getirilmesini organize etmeye başlamıştı. "Ayrıca onların da becerisi," diye düşünüyor Başkeşiş João. "Onlar itaatkâr. Onlar kahraman." İşte tüm sakinlikleriyle oradalar, onu selamlıyor, ona gülümsüyorlar ve bu akşam Vaiz'i dinlemek için İyi İsa Tapınağı'na koşacaklar, hiçbir şey olmamış gibi, bu ailelerin her birinde savaşta kurşunlanarak, süngülenerek ya da yakılarak ölmüş ve sağlık evlerinde ya da revire dönüştürülmüş Santo Antônio Kilisesi'nde üst üste yığılmış halde inleyenlerin arasında yaralı yatmış bir ferdi olmamış gibi.

Tam o sırada bir şey onu aniden durduruyor. İyi duymak için gözlerini kapatıyor. Yanılmamış, bu bir rüya değil. İnce, tekdüze ses anlatmaya devam ediyor. Hafızasının derinliklerinden doğan bir şelale nehre dönüşüyor, heyecan verici hatıra bir şekle bürünüyor ve bir kılıç kalabalığında, sarayların ışıltısında, çok lüks yatak odalarında donakalıyor. "Şövalye Olivier'nin Fierabras'yla savaşı," diye düşünüyor. Fransa'nın On İki Kahramanı'nın hikâyelerinde onu en çok cezbeden bölümlerden biri bu, çok uzun zamandan beri dinlemediği bir düello. Ozanın sesi Campo Grande ile Divino Sokağı'nın kavşağında toplanmış olan kalabalığın arasından geliyor. Oraya yaklaşıyor ve onu tanıyınca hemen yol açıyorlar. Olivier'nin hapsedilişinin ve Fierabras'yla düellosunun şarkısını söyleyen bir çocuk. Hayır, bir cüce. Ufak tefek ve zayıf cüce bir gitar çalıyormuş gibi yapıyor ve aynı zamanda da mızrakların çarpışmasını, süvarilerin dörtnala gidişini ve Büyük Şarlman'a saygı sunuşlarını da canlandırıyor. Bacaklarının arasında teneke bir kutuyla yerde oturan uzun saçlı bir kadın ve onun yanında kemikleri çıkmış, çarpık vücutlu,

çamura bulanmış, körler gibi bakan bir adam var. Onları tanıyor: Peder Joaquim'in yanında gelen ve Antônio Vilanova'nın ambarda uyumalarına izin verdiği üçlü. Kolunu uzatıp dokunduğu küçük adam hemen susuyor.

"Şeytan Robert'in Korkunç ve İbretlik Öyküsü'nü biliyor musun?" diye soruyor.

Cüce bir anlık tereddüdün ardından olumlu cevap veriyor.

"Bir ara onu senden dinlemek isterim," diyen Sokağın Komutanı, Cüce'yi rahatlatıyor. Ve kaybettiği zamanı telafi etmek için koşmaya başlıyor. Campo Grande'nin orasında burasında top mermilerinin açtığı kraterler var. Eski büyük evin ön cephesi mermilerden delik deşik.

"İyi İsa'ya övgüler olsun," diye mırıldanıyor Başkeşiş João, Pajeú'nun yanındaki bir varilin üstüne otururken. Melezin yüzü ifadesiz ama Antônio ve Honório Vilanova, ihtiyar Macambira, Koca João ve Pedrão'yu çatık kaşlı buluyor. Üstü başı toz toprak içinde, saçı başı dağınık ve sakalı uzamış Peder Joaquim onların ortasında ayakta duruyor.

"Joazeiro'da bir şey fark ettiniz mi, peder?" diye ona soruyor. "Başka askerler geliyor mu?"

"Önerdiği gibi, Peder Maximiliano Queimadas'tan geldi ve bana tam listeyi getirdi," dedikten sonra Peder Joaquim boğazını temizliyor. Cebinden bir kâğıt çıkarıyor ve nefes nefese okuyor: "Birinci Tugay: Albay Joaquim Manuel de Medeiros komutasındaki Yedinci, On Dördüncü ve Üçüncü piyade taburları. İkinci Tugay: Albay Ignacio Maria Gouveia komutasındaki On Altıncı, Yirmi Beşinci ve Yirmi Yedinci piyade taburları. Üçüncü Tugay: Albay Olímpio de Silveira komutasındaki Beşinci Topçu Alayı, Beşinci ve Dokuzuncu piyade taburları. Tümen Komutanı: General Juan de Silva Barboza. Sefer Komutanı General Artur Oscar."

Okumayı bırakıyor ve çökmüş, sersemlemiş Başkeşiş João'ya bakıyor.

"Bütün bunlar kaç asker yapıyor, peder?" diye soruyor eski *cangaceiro*.

"Yaklaşık beş bin gibi görünüyor," diyor papazcağız kekeleyerek. "Ama bunlar sadece Queimadas ve Monte Santo'da olanlar. Kuzeyden, Sergipe tarafından gelenler de var," dedikten sonra titrek bir sesle okumaya devam ediyor: "General Claudio de Amaral Savaget komutasındaki birlik. Üç tane tugay: Dördüncü, Beşinci ve Altıncı. Onlara katılan On İkinci, Otuz Birinci ve Otuz Üçüncü piyade taburları, bir topçu tümeni, Otuz Dördüncü, Otuz Beşinci, Kırkıncı, Yirmi Altıncı, Otuz İkinci taburlar ve başka bir topçu alayı. Aşağı yukarı dört bin kişi daha. Aracajú'da gemiden indiler ve Geremoabo'ya doğru geliyorlar. Peder Maximiliano komutanların isimlerine ulaşamadı. Ona önemi olmadığını söyledim. Önemi yok, değil mi João?"

"Tabii ki hayır, Peder Joaquim," diyor Başkeşiş João. "Orada çok kıymetli bilgilere ulaşmışsınız. Tanrı sizden razı olsun."

"Peder Maximiliano iyi bir inanan," diye mırıldanıyor papazcağız. "Bunu yapmaktan çok korktuğunu bana itiraf etti. Ben de ona, ondan daha çok korktuğumu söyledim," dedikten sonra yapmacık bir kahkaha atıyor ve ekliyor: "Bana Queimadas'ta birçok sorunla karşılaştıklarını söyledi. Doyuracak çok fazla boğaz var. Ulaşım konusunu da henüz çözememişler. O kadar devasa bir birlik için arabaları, katırları yok. Yola çıkmalarının haftalar alabileceğini söylüyor."

Başkeşiş João onaylıyor. Kimse konuşmuyor. Herkes sineklerin vızıltısına ve en sonunda Koca João'nun dizine konacak olan bir eşekarısının akrobasisine odaklanmış gibi görünüyor. Zenci onu bir fiskeyle kovalıyor. Baş-

keşiş João birden Vilanova'ların papağanının gevezeliğini özlüyor.

"Ayrıca Doktor Aguilar de Nascimento'yla görüştüm," diye ekliyor Peder Joaquim. "O demir kıskaç buraya varmadan önce yapabileceğiniz yegâne şeyin insanları dağıtmak ve herkesi köylerine geri göndermek olduğunu size söylememi istedi," dedikten sonra susup ona saygı ve dikkatle bakan yedi adama bir bakış atıyor. "Ama eğer her şeye rağmen askerlerle karşı karşıya gelecekseniz size bir şeyler ayarlayacak."

Sanki yorgunluk ya da korku daha fazlasını söylemesine izin vermiyormuş gibi başını önüne eğiyor.

"Yüz tane Comblain tüfek ve yirmi sandık mermi," diyor Antônio Vilanova. "Yepyeni ordu malı, daha fabrika sandıklarından çıkarılmamış. Uauá ve Bendengó'dan getirilebilirler, yol serbest," diye anlatırken şakır şakır terliyor ve konuşurken alnını kuruluyor. "Ama istediği parayı ödemek için Canudos'ta ne deri ne öküz ne de keçi var."

"Altın ve gümüş mücevherler var," diyor Başkeşiş João, tüccarın gözlerinde bunu o gelmeden önce çoktan söylemiş ya da düşünmüş olması gerektiğini okuyarak.

"Onlar Meryem'in ve oğlunun," diye mırıldanıyor Peder Joaquim zor duyulur bir sesle. "Bu günah değil mi?"

"Vaiz, günah olup olmadığını bilir peder," diyor Başkeşiş João. "Bunu ona sormak lazım."

"DAHA FAZLA korku hissetmek her zaman mümkündür," diye düşündü miyop gazeteci. O saatsiz günlerin, suratsız kişilerin, gözlerinin delmek için büyük çaba harcadığı bulutlarla kaplı ışıkların büyük öğretisiydi bu. Gözlerini o kadar zorluyordu ki sonunda büyük bir acı hissedip onları kapatması ve –ne kadar korkak olduğunu

keşfetmiş olmaktan ötürü– hayal kırıklığına kapılmış halde bir süre karanlıkta beklemesi gerekiyordu. *Jornal de Notícias*'taki, *Diário de Bahia*'daki ya da O *Republicano*'daki meslektaşları bunu öğrenseler ne derlerdi acaba? Onların arasında pervasızlığıyla, sürekli yeni deneyimlerin peşinde koşmasıyla ünlüydü: Zencilerin dinsel ibadetlerinin Bahia'nın beyazlarında tiksinti ve korku uyandırdığı bir dönemde, hangi gizli saklı dar sokakta ya da çiftlikte yapıldıklarının hiçbir önemi olmadan *Candomblé* ayinlerine ilk katılanların arasında yer almış, cadıların ve büyücülerin inatçı bir takipçisi ve ilk afyon içenlerden biri olmuştu. Teğmen Pires Ferreira'nın seferinden hayatta kalanlarla röportaj yapmak için Jozeiro'ya gitmeye gönüllü olmasının sebebi o maceracı ruh olmamış mıydı? Moreira César'a eşlik etmeyi Epaminondas Gonçalves'e bizzat teklif etmemiş miydi? "Ben dünyanın en ödlek adamıyım," diye düşündü. Cüce, Olivier ve Fierabras'nın maceralarını, talihsizliklerini ve yiğitliklerini anlatmaya devam ediyordu. Kadın mı yoksa erkek mi olduklarını anlamayı başaramadığı o kütleler Cüce'yi sessizce dinliyorlardı ve anlatının onları her şeyden kopardığı, zamanın ve Canudos'un dışına taşıdığı çok barizdi. Bu topraklara asırlar önce, bir denizcinin ya da Coimbra'lı bir akademisyenin sırt çantasında gelmiş olan Yuvarlak Masa Şövalyeleri'nin bir romansının şimdi burada, dünyanın sonunda, muhtemelen okuma yazma bilmeyen bir cüce tarafından anlatıldığını dinlemesi nasıl mümkün olabiliyordu? Bu toprakların onun için daha ne sürprizleri vardı?

Midesinin kasıldığını hissetti ve dinleyicilerin onlara yiyecek bir şeyler verip vermeyeceklerini kendine sordu. Bu öğretici günlerdeki diğer bir keşfiydi: Yemek, onun bilincini saatlerce esir alan, soğurucu bir endişe, bazen de gözlüğünün kırılmasının onu soktuğu yarı körlük durumundan, her şeye ve herkese takılıp tökezleyen, önü-

ne çıkan ve olası bir kızgınlığı bertaraf etmek için özürler dileyerek, göremiyorum, çok üzgünüm diyerek yürümek zorunda bırakan, tam seçemediği o şeylerin sivri ve keskin taraflarına çarpmaktan ötürü her tarafı yara bereyle kaplı bir insan halinden çok daha büyük bir ıstırap kaynağı olabiliyordu.

Cüce sustu ve öyküye devam etmek için –onların yalvaran mimiklerini tahmin etti– vücudunun gıdaya ihtiyaç duyduğunu söyledi. Gazetecinin bütün organları faaliyete geçti. Sağ eli Jurema'ya doğru uzandı ve ona dokundu. Bunu gün içinde defalarca, her yeni bir şey yaşandığında yapıyordu, çünkü sürekli orada duran korkusu yeni ve öngörülemez olanın karşısında hâkimiyetini geri kazanıyordu. Ruhunu sakinleştirmek için yapılmış hızlı bir dokunuştu bu, zira onun için gören ve çaresizliğini yumuşatan Peder Joaquim artık kesin bir biçimde erişilmez olduğundan, o kadın onun son umuduydu. O ve Cüce, Jurema için ayak bağıydılar. Neden onları bırakıp gitmiyordu? Özgeciliğinden mi? Hayır, hiç şüphe yok ki uyuşukluğundan, içine gömülmüş göründüğü o korkunç miskinlikten. Ama Cüce en azından o şaklabanlıklarıyla onları hayatta tutan bir parça iri taneli manyok unu ya da güneşte kurutulmuş oğlak eti buluyordu. Tam bir işe yaramaz olan sadece oydu ve kadın er ya da geç onu başından atacaktı.

Cüce, çok fazla kahkahaya sebep olmamış birkaç esprinin ardından Olivier'nin öyküsüne kaldığı yerden devam etti. Miyop gazeteci Jurema'nın elini hissetti ve hemen avucunu açtı. Ardından kuru bir ekmek parçasına benzeyen biçimi ağzına götürdü. Azimle, hevesle çiğnerken tüm benliği ağzında yavaş yavaş oluşan ve zorlukla, mutlulukla yuttuğu lapaya konsantre oluyordu. Düşündü: "Eğer hayatta kalırsam ondan nefret edeceğim, ismini taşıdığı çiçeklere bile lanet okuyacağım."

Çünkü Jurema gazetecinin korkaklığının nereye kadar uzandığını, onu itebileceği en uç noktaları biliyordu. Yavaş, açgözlü, mutlu, ürkek bir biçimde çiğnerken Canudos'taki ilk geceyi, bitkin, bacakları pelte gibi, yarı kör, sürekli tökezleyen, düşen ve kulakları Vaiz'e yapılan tezahüratlardan şişmiş halini hatırladı. Birden kokular, yağlı, kıvılcım saçan noktalar ve toplu dualaların giderek artan uğultusunun capcanlı karmaşası tarafından ezildiğini hissetti. Aynı şekilde her şey birden bir sessizliğe büründü. "Bu o, bu Vaiz." Bütün gün hiç bırakmadığı eli o kadar çok sıktı ki kadın ona, "Bırak beni, bırak beni," dedi. Daha sonra, boğuk ses sustuğunda ve insanlar dağılmaya başladığında o, Jurema ve Cüce aynı boş alana kıvrılıp yattılar. Cumbe papazını Canudos'a girerken kalabalığın itiş kakışında kaybetmişlerdi. Vaaz sırasında Vaiz onu dirilttiği, onu geri gönderdiği için göklere şükranlarını sundu ve miyop gazeteci, Peder Joaquim'in orada, azizin yanında kürsüde, üzerinden konuştuğu iskele ya da kulede olduğunu tahmin etti. Netice itibarıyla Moreira César haklıydı: Papaz bir *jagunço*'ydu, o da onlardan biriydi. İşte o zaman ağlamaya başladı. Canudos'tan çıkmasına yardım etmesi için kadına yalvarırken o kadar çok ağlamıştı ki çocukken bile o kadar ağlamış olduğunu sanmıyordu. Onu yarı kör ve açlıktan yarı ölü bir halde terk etmemesi için elbiseler, ev, her ne isterse onu vaat etti. Evet, kadın korkunun onu merhamet uyandırmak için her şeyi yapmaya muktedir bir çöplüğe dönüştürdüğünü biliyordu.

Cüce anlatmayı bitirmişti. Birkaç alkış duydu ve dinleyiciler dağılmaya başladı. Gergin bir halde, bir elin uzanıp uzanmadığını, bir şey verip vermediklerini seçmeye çalıştı ama kimsenin bunu yapmıyor oluşu acı verici bir duyguydu.

"Hiçbir şey," diye fısıldadı tek başlarına kaldıklarında.

"Hiçbir şey," diye cevap verdi kadın, her zamanki kayıtsızlığıyla ayağa kalkarken.

Miyop gazeteci de doğruldu ve onun –salık saçlarını ve kırpık bluzunu hatırladığı uzunca figür– yürümeye başladığını fark edince aynı şeyi yaptı. Cüce yanında yürüyordu ve kafası, gazetecinin dirseğinin hizasına geliyordu.

"Bizden daha fazla bir deri bir kemikler," dediğini duydu Cüce'nin. "Cipó'yu hatırlıyor musun Jurema? Buradakiler onlardan bile daha perişan görünüyorlar. Hiç bu kadar çok kolsuzu, körü, topalı, titreği, albinoyu, kulaksızı, burunsuzu, saçsızı, bunca yaralı bereliyi bir arada görmüş müydün? Sen farkına bile varmadın, Jurema. Ama ben vardım. Çünkü burada kendimi normal hissediyorum."

Keyifli bir şekilde güldü ve miyop gazeteci onun neşeli bir melodiyi uzunca bir süre ıslıkla çaldığını işitti.

"Bize bugün de manyok unu verecekler mi?" diye birden hevesle sordu. Ama farklı bir şey düşünüyordu ve karamsarlıkla ekledi: "Eğer Peder Joaquim'in yolculuğa çıktığı doğruysa artık bize yardım edecek kimse yok. Neden bize bunu yaptı? Neden bizi terk etti?"

"Neden bizi terk etmeyecekti ki?" dedi Cüce. "Biz onun bir şeyi miyiz ki? Bizi tanıyor muydu? Sen şükret ki,onun sayesinde altında uyuyacak bir çatı bulduk."

Bu doğruydu, onlara yardım etmişti, onun sayesinde başlarını sokacak bir yerleri vardı. Bir gece açık havada uyuyup kemikleri ve kasları ağrıyarak uyandıktan sonra, güçlü kuvvetli bir gövdeye, sakallı bir surata tekabül ediyormuş gibi çıkan o kudretli ve etkili sesin onlara, "Gelin, ambarda uyuyabilirsiniz. Ama Belo Monte'den çıkmayın," demesinin sebebi Peder Joaquim değilse başka kim olacaktı ki?

Orada tutsak mıydılar? Emretmeyi bilen ve tek bir cümleyle onların hayatını organize eden o adama ne o, ne Jurema ne de Cüce bir şey sordu. Miyop gazeteci, ada-

mın onları başka bir şey söylemeden götürdüğü yerin büyük, loş, sıcak ve ağzına kadar dolu olduğunu tahmin etti ve adam –onların kim olduklarını, orada ne yaptıklarını ya da ne yapmak istediklerini falan sormadan– ortadan kaybolmadan önce onlara Canudos'tan gidemeyeceklerini ve silahlara dikkat etmelerini söyledi. Cüce ve Jurema ona etraflarının tüfekler, barut, havan topu ve dinamit kartuşlarıyla çevrili olduğunu söylediler. Bunların Yedinci Alay'dan ele geçirilen silahlar olduklarını anladı. Orada, o savaş ganimetinin ortasında uyumaları saçma değil miydi? Hayır, hayat mantıklı olmayı bırakmıştı ve bu yüzden hiçbir şey saçma olamazdı. Hayat buydu: Onu böyle kabul etmek ya da intihar etmek gerekiyordu.

Bunu düşünüyordu, burada olayları, insanları, zamanı ve ölümü akıldan farklı bir şeyin, derin, gür, son derece gayri şahsi sesi duyduklarında granit gibi bir hareketsizliğe, elle dokunulabilecek denli yoğun bir sessizliğe bürünmüş olan o kalabalıkla bütünleşmiş Vaiz'i ilk kez dinlediği akşamdan itibaren delilik diye adlandırmanın yanlış, iman ya da batıl inanç demenin fazla genel olacağı bir şeyin düzenlediğini düşünüyordu. Gazeteci, adamın sözleri ve görkemli ses tonundan önce, kalabalığın onu dinlerken büründüğü o sessizlik, o hareketsizlik karşısında tokat yemiş gibi olduğunu, sersemlediğini, afalladığını hissetti. Şey gibiydi... şu şey gibi... hafızanın bir köşesinde depolandığını bildiği o şeyle benzerliği inatla aradı, çünkü orada olduğundan emindi ve o şey aklına gelir gelmez hissettiği duyguyu ona açıklayacaktı. Ve sonunda buldu, aynı şeyi *Candomblé* ayinlerinde de hissetmişti. Salvadorlu koyu tenlilerin yoksul çiftliklerinde ya da Calzada İstasyonu'nun arkasındaki daracık sokaklarda, yitik Afrika dillerinde şarkılar söyleyen o tarikatların çılgın ayinlerini izlerken bazen algıladığı, mantık, sağduyu ve akıldan tamamen yoksun o yaşam düze-

nini ve nesneler, insanlar, zaman, mekân ve insani deneyim birlikteliğini, siluetlerin çözülmeye başladığı bu hızlı gecede, o derin, yankılı, yürek parçalayan, maddi gereksinimleri öylesine hor gören, ruha, yenmeyen ve giyilmeyen, kullanılmayan her şeye, düşüncelere, duygulara, erdemlere öylesine gururla odaklanan o sesin rahatlattığı, güç ve güven verdiği o varlıklarda da algılamıştı. O sesi dinlerken, miyop gazeteci Canudos'un varoluş sebebini, Canudos denen o anormalliğin sürmesinin sebebini sezdiğini sandı. Ama ses kesilince ve insanların esrimesi sona erince, önceki zihin karışıklığı geri geldi.

"Şurada biraz manyok unu var," dediğini duydu Antônio Vilanova'nın ya da Honório'nun karısının; sesleri birbirine çok benziyordu. "Ve süt."

Düşünmeyi, konudan konuya atlamayı bıraktı ve sadece, parmaklarının ucuyla iri taneli manyok ununda lokmaları ağzına götüren, onları tükürüğüyle ıslatan ve yutmadan önce damağıyla dilinin arasında tutan obur bir varlık, keçi sütü yudumu bedeninin mahremiyetine o iyiliksever duyguyu her taşıdığında minnet duyan bir organizma oldu.

Yemeyi bitirdiklerinde, Cüce geğirdi ve miyop gazeteci onun neşeyle güldüğünü işitti. "Karnı doyduğunda mutlu, açken kederli," diye düşündü. O da öyleydi: Mutluluğu ya da mutsuzluğu şimdi büyük ölçüde bağırsaklarına bağlıydı. Canudos'ta hüküm süren temel hakikat işte buydu. Peki, bu insanlar bundan ötürü materyalist olarak adlandırılabilir miydi? Zira bugünlerin diğer bir sık rastlanan düşüncesi, bu toplumun meçhul yollardan, belki de yanlışlıklar ve kazalar sonucunda bedenin, ekonominin, anlık yaşamın, geldikleri dünyada vazgeçilmez olan şeylerin kaygılarından kurtulmayı başardığıydı. Bu tamahkâr maneviyat ve sefalet cenneti onun mezarı mı olacaktı? Canudos'taki ilk günlerinde yanılsamaları var-

dı, Cumbe papazının onu hatırlayacağını ve ona birkaç rehber ile bir at bulacağını ve onu Salvador'a yollayabileceğini hayal ediyordu. Fakat Peder Joaquim onları bir daha görmemişti ve şimdi onun yolculukta olduğunu söylüyorlardı. Artık akşamları, inşaat halindeki tapınağın iskelelerinde gözükmüyor, sabahları ayin yapmıyordu. Hiçbir zaman yanına yaklaşamamış, Vaiz ve maiyetinin etrafındaki mavi bezli erkekler ve kadınlardan oluşan sımsıkı kütleyi aşamamıştı ve şimdi de Peder Joaquim'in dönüp dönmeyeceğini kimse bilmiyordu. Eğer onunla konuşmuş olsa kaderi farklı mı olacaktı? Ona ne söyleyecekti ki? "Peder Joaquim, *jagunço*'ların arasında olmaktan korkuyorum, beni buradan çıkarın ve bana belli bir güvence sunacak olan askerlerin ve polislerin olduğu yere götürün," mü diyecekti? Papazcağızın cevabını duyar gibi oldu: "Peki onlar bana ne tür bir güvence sunacaklar, gazeteci bey? Kelle Uçuran'ın beni öldürmesinden tam bir mucize eseri kurtulduğumu unutuyor musunuz? Siz benim askerlerin ve polislerin arasına döneceğimi mi sanıyorsunuz?" Histerik ve durdurulamaz bir biçimde gülmeye başladı. Kendini gülerken dinledi ve o gülüşün bu toprağın bulanık insanlarını incitebileceğini düşünerek korktu. Krizinin bulaştığı Cüce de kahkahalarla gülüyordu. Onu küçücük, kamburu çıkmış, büzüşmüş hayal etti. Jurema'nın ciddiyetini koruması onu rahatsız etti.

"Bak şu işe, dünya gerçekten çok küçük, işte yine karşılaştık," dedi sert, erkeksi bir ses ve miyop gazeteci bazı siluetlerin yaklaştığını fark etti. İçlerinden biri, muhtemelen bir fuların kırmızı lekesine sahip olan en kısaları, Jurema'nın karşısına dikildi. "Köpeklerin seni yukarıda, tepede öldürdüklerini düşünüyordum."

"Beni öldürmediler," diye cevap verdi Jurema.

"Buna sevindim," dedi adam. "Yazık olurdu."

"Onu kendisi için istiyor, onu alıp götürecek," diye

düşündü miyop gazeteci çabucak. Elleri terden sırılsıklam oldu. Adam onu götürecekti ve Cüce de peşlerinden gidecekti. Titremeye başladı: Kendini yapayalnız, yarı körlüğüne gömülmüş, açlıktan, çarpışmalardan, korkudan can çekişirken hayal etti.

"Cüce'nin yanı sıra birini daha yanında getirmiş," dedi adam yaltakçıyla alaycı arası bir tonda. "Neyse, yakında görüşeceğiz. İyi İsa'ya övgüler olsun."

Jurema cevap vermedi ve miyop gazeteci büzüşmüş, pürdikkat, bir tekme, bir şamar, bir tükürük gelmesini (neden bilmiyordu) bekler bir halde kalakaldı.

"Hepsi burada değil," dedi o âna dek konuşandan farklı bir ses ve bir saniye sonra Başkeşiş João'yu tanıdı. "Daha deri ambarında da var."

"Bunlar yeter," dedi ilk konuşan adamın artık ifadesiz gelen sesi.

"Yetmez," dedi Başkeşiş João. "Eğer gerçekten sekiz-dokuz bin asker geliyorsa yetmez. Bunun iki katı da üç katı da olsa yine yetmez."

"Tamam," dedi ilk adam.

Onların hareket ettiğini, önlerinde ve arkalarında dolaştıklarını hissetti ve tüfekleri yokladıklarını, kaldırdıklarını, elledikleri, nişangâhları düzgün mü, namlularının içi temiz mi diye bakmak için gözlerine doğru kaldırdıklarını tahmin etti. Sekiz-dokuz bin mi? Sekiz-dokuz bin asker mi geliyormuş?

"Üstelik hepsi işe yaramıyor, Pajeú," dedi Başkeşiş João. "Görüyor musun? Namlu yamuk, tetik kırık, kabza parçalanmış."

Pajeú mu? Burada dolaşan, sohbet eden, Jurema'ya bir şeyler söyleyen Pajeú'ydu demek. Şimdi Meryem'in mücevherleri hakkında bir şeyler söylüyorlar, Aguilar de Nascimento adında bir doktordan bahsediyorlardı, sesleri ambarın içinde dolaşmalarına bağlı olarak uzaklaşıp

yakınlaşıyordu. *Sertão*'nun bütün haydutları oradaydı, hepsi sofu dindarlar olmuşlardı. Onları kim anlayabilirdi? Onun önünden geçiyorlardı ve miyop gazeteci elini uzatsa dokunabileceği o bir çift bacağı görebiliyordu.

Cüce'nin, "Şeytan Robert'in Korkunç ve İbretlik Öyküsü'nü dinlemek ister misiniz?" diye sorduğunu işitti. "Onu biliyorum, binlerce defa anlattım. Size anlatmamı ister misiniz, efendim?"

"Şimdi değil," dedi Başkeşiş João. "Ama başka bir gün isterim. Bana neden efendim diyorsun? Yoksa adımı bilmiyor musun?"

"Biliyorum," diye mırıldandı Cüce. "Affedersiniz..."

Adamların ayak sesleri duyulmaz oldu. Miyop gazeteci düşüncelere gömülmüştü: "Kulakları, burunları kesen adam, düşmanlarını hadım eden ve adının baş harfleriyle onlara dövme yapan adam. Şeytan olduğunu kanıtlamak için bütün bir köyü katleden bir adam. Ve Pajeú, insan kasabı, sığır hırsızı, katil, ahlaksız adam." Daha demin oradaydılar, yanına kadar gelmişlerdi. Sersem gibiydi ve canı yazmak istiyordu.

"Seninle nasıl konuştuğunu, sana nasıl baktığını gördün mü?" diye soruyordu Cüce genç kadına. "Ne şanslısın Jurema. Seni alıp götürecek ve bir evin, yiyecek yemeğin olacak, çünkü Pajeú burayı yönetenlerden biri."

Peki, ona ne olacaktı?

"KİŞİ BAŞINA düşen sinek sayısı on değil bin," diye düşünüyor Teğmen Pires Ferreira. "Onlarla baş etmenin mümkün olmadığını biliyorlar." Bu yüzden saf birisi onları kovalamaya çalışırken kıllarını bile kıpırdatmıyorlar. El onları korkutma niyetiyle birkaç milimetre yanlarından geçerken bile hiç istiflerini bozmayan dünyanın yegâne sinekleriydiler. Çok sayıda gözleriyle gözlemle-

dikleri talihsiz kişiye meydan okuyorlardı. Evet, bu kişi onları fazla bir çaba harcamadan ezebilirdi ama bu iğrençlikten eline ne geçecekti ki? On, yirmi tanesi o ezilenin yerini ânında alacaktı. En iyisi *sertão* insanlarının yaptığı gibi onların yakınlığını kabullenmek. Yemeklerinin ve giysilerinin üzerinde dolaşmalarına, evlerini ve yiyeceklerini karartmalarına, yeni doğan bebeklerin bedenlerine yuvalanmalarına müsaade ediyor, sadece ısıracakları *rapadura*'dan ayırmakla ya da ağızlarına girmişlerse onları tükürmekle yetiniyorlardı. Salvador'dakilerden daha büyüktüler, insanların ve hayvanların asgari boyutlarına indirgendiği bu diyardaki yegâne şişman varlıklar onlardı.

Çıplak olarak Hotel Continental'deki yatağına uzanmış. Pencereden istasyonu ve tabelayı görüyor: Vila Bela de Santo Antônio das Queimadas. Sineklerden mi yoksa ömrünün geri kalan günlerini can sıkıntısından kafayı yemiş, hayal kırıklığına kapılmış bir halde, sinekler üzerine felsefe yaparken geçireceği duygusuna kapıldığı Queimadas'tan mı daha çok nefret ediyor? Bu, karamsarlığın ona ayrıcalıklı biri olduğunu unutturduğu anlardan biri, zira ordu tarafından el konan ya da kiralanan evlere ikişer ikişer ya da dörder dörder tıkışan binlerce asker ve subayın yanı sıra Itapicurú'nun kıyılarında inşa edilmiş barakalarda uyuyanların (büyük çoğunluğu böyle) gıpta ettiği bu Hotel Continental'de tek başına kaldığı bir odası var ve bunu kıdemine borçlu. Yedinci Alay Queimadas'tan geçtiğinden ve Albay Moreira César onu artçı birlikte yaralılarla ilgilenme görevine hapsederek aşağıladığından beri burada kalıyor. Son üç ayda *sertão*'yu, Bahia'yı, Brezilya'yı altüst eden olayları bu pencereden seyretti: Moreira César'ın Monte Santo yönüne gidişini ve bozgundan sağ kurtulanların, korku ve şaşkınlıktan fal taşı gibi açık gözleriyle aceleci dönüşünü gördü; Salvador'dan gelen tre-

nin her hafta profesyonel askerleri, polis güçlerini ve ölmüş vatanseverlerin intikamını almak, aşağılanmış kurumları kurtarmak ve cumhuriyetin egemenliğini tamir etmek için ülkenin dört bir yanından gelen gönüllü alayların sinekler tarafından ele geçirilmiş bu köye boşaltışına tanık oldu. Ve Pires Ferreira, öylesine coşkulu, öylesine eyleme aç onlarca bölüğün, onları eylemsiz, hareketsiz ve oraya getirmiş olan yüce ideallerle hiç alakası olmayan endişelerle (kavgalar, hırsızlıklar, yatacak yer, yemek, ulaşım, düşman, kadın eksikliği) oyalanır hale getiren bir örümcek ağı tarafından nasıl hapsedildiklerini bu Hotel Continental'den gördü. Teğmen Pires Ferreira bir gün önce Üçüncü Piyade Taburu subaylarının, büyük çaplı bir skandal nedeniyle (yüz tane Comblain tüfek ve yirmi beş kasa merminin ortadan kaybolması) yapılan toplantısına katıldı ve Albay Joaquim Manuel de Medeiros, kaybolan malzeme hemen geri getirilmediği takdirde, soygunun faillerinin derhal idam edileceğini bildiren bir buyruğu okuduktan sonra, onlara en büyük sorunun (devasa birliğin bir bütün olarak Canudos'a nakliyesi) henüz çözülmediğini, bu yüzden yola çıkışla ilgili kesin bir şey olmadığını söyledi.

Kapı çalınıyor ve Teğmen Pires Ferreira, "Girin," diyor. Emir eri ona Queluz adındaki askerin cezasını hatırlatıyor. Esneyerek giyinirken bir hafta ya da bir ay önce belki de aynı kabahatten ötürü kırbaçladığından emin olduğu askerin yüzünü gözünün önüne getirmeye çalışıyor. Kabahat neydi? Hepsini ezbere biliyor: Alaydan ya da hâlâ Queimadas'tan gitmemiş ailelerden mal çalma, başka bölüklerden askerlerle kavga, firar teşebbüsü. Bölük yüzbaşısı, can sıkıntısı ve mahrumiyetler yüzünden giderek bozulan disiplini bir nebze olsun korumak için başvurulan kırbaç cezalarını çoğunlukla onun üzerine yıkıyor. Kırbaçlama Teğmen Pires Ferreira'nın hoşuna

giden bir şey değil. Ama artık rahatsız etmiyor, zira uyumak, giyinmek, soyunmak, yemek yemek, askerlere bir Mannlicher ya da bir Comblain tüfeğin parçalarını, savunma ve hücum prensiplerini öğretmek ya da sinekler hakkında düşünmek gibi Queimadas'ın rutin işlerinden birine dönüştü.

Teğmen Pires Ferreira, Hotel Continental'den çıkınca evlerin yeşil, beyaz ya da maviye boyalı çatılarının üzerinden Queimadas'ı çevreleyen kuru ağaççıklarla kaplı tepeleri gözlemleyerek Itapicurú Caddesi'ne yöneliyor. Santo Antônio Kilisesi'ne doğru çıkan taşlık yokuş böyle adlandırılıyor. O kavurucu tepelerde eğitim yapan zavallı piyade bölükleri var. Acemileri talim yapmak için belki yüz kere oralara götürdü ve onların sırılsıklam terlediğini, bazen de bayıldıklarını gördü. Sırtta çanta, omuzda tüfekle çölde kısa bir süre yürüyünce civcivler gibi aniden devrilenler özellikle soğuk yörelerden gelen gönüllüler.

Queimadas sokakları bu saatlerde henüz üniforma kalabalığı ve Brezilya'nın şiveler koleksiyonu değil; akşamları, askerler ve subaylar sohbet etmek, gitar çalmak, köylerinin şarkılarını dinlemek ve fahiş fiyatlara bulmayı başardıkları ateş suyunu keyifle içmek için sokaklara aktığında öyle oluyor. Orada burada gömleklerinin düğmeleri açık asker grupları var ama her zaman kuş kaynayan alımlı *uricuri* palmiyelerinin bulunduğu Matriz Meydanı'na kadar yol boyunca tek bir köy sakinine rastlamıyor. Köyde neredeyse kimse kalmadı. Davetsiz misafirlerle paylaşmak zorunda kaldığı evinin kapısından gizlemedikleri bir nefretle bakan çok yaşlı, hasta ya da uyuşuk birkaç sığır çobanı dışında hepsi çekip gitti.

Ön cephesinde, "Gömleksiz dolaşmaya müsaade etmiyoruz" yazan Faziletli Meryem Anamız Pansiyonu'nun köşesinde, Teğmen Pires Ferreira üzerine doğru gelen yüzü güneş tarafından silinmiş genç subayın kendi tabu-

rundan Teğmen Pinto Souza olduğunu fark ediyor. Beriki sadece bir haftadır burada ve yeni gelenlerin ateşliliğini koruyor. Arkadaş oldular ve akşamları genellikle beraber dolaşıyorlar.

"Uauá hakkında kaleme aldığın raporu okudum," diyor Pires Ferreira'nın yanında kampa doğru yürümeye başlarken. "Korkunç."

Teğmen Pires Ferreira, bir eliyle güneşten korunarak ona bakıyor:

"Onu yaşayan bizler için kuşkusuz öyleydi. Özellikle de zavallı Doktor Antônio Alves dos Santos için," diyor. "Ama Binbaşı Febronio ve Albay Moreira César'ın yaşadıklarıyla kıyaslandığında Uauá hiçbir şey değil."

"Ben ölülerden değil, üniformalar ve silahlar hakkında söylediklerinden bahsediyorum," diye onu düzeltiyor Teğmen Pinto Souza.

"Ah, o mevzu," diye mırıldanıyor Teğmen Pires Ferreira.

"Hiçbir şey anlamıyorum," diye haykırıyor arkadaşı şaşkınlık içinde. "Tepedekiler hiçbir şey yapmamışlar."

"Düzenlenen ikinci ve üçüncü seferlerdekilerin başına da bizimle aynı şey geldi," diyor Pires Ferreira. Onları da *jagunço*'lardan önce sıcak, dikenler ve toz bozguna uğrattı."

Omuzlarını silkiyor. O raporu, bozgunun hemen ardından geldiği Joazeiro'da, gözünde yaşlarla ve silah arkadaşlarının deneyiminden faydalanmalarını arzulayarak yazdı. Üniformaların güneş, yağmur ve toz yüzünden parçalandığını, flanel üniforma üstlerinin ve çuha pantolonların yara lapasına dönüşüp *caatinga*'nın dallarıyla parçalandıklarını en ince ayrıntısına kadar açıkladı. Askerlerin şapkalarını ve ayakkabılarını kaybettikleri için yolculuğun büyük bölümünde yalınayak yürümek zorunda kaldıklarını anlattı. Ama özellikle silahlar konu-

sunda çok açıklayıcı, çok titiz ve çok ısrarcı oldu: "Muhteşem nişancılığına rağmen Mannlicher çok kolay bozuluyor; ateşleme mekanizmasının işlemez hale gelmesi için hazneye birkaç kum tanesinin girmesi yetiyor. Öte yandan, eğer arka arkaya ateş edilirse, ısı namluyu genişlettiği için hazne daralıyor ve altı kovanlık şarjörler artık oraya girmiyor. Sıcaklığın etkisiyle kovan çekme tırnağı bozuluyor ve kullanılmış kovanları elle çıkarmak gerekiyor. Son olarak kabza o kadar kırılgan ki ilk darbede parçalanıyor." Sadece yazmakla kalmadı, onu sorgulayan bütün komisyonlarda bunları dile getirdi ve onlarca özel sohbette de tekrarladı. Peki, neye yaradı?

"İlk başta inanmadıklarını zannediyordum," diyor. "Bütün bunları bozgunuma bahane bulmak için yazdığımı düşündüklerini sanıyordum. Tepedekilerin neden hiçbir şey yapmadıklarını artık biliyorum."

"Neden?" diye soruyor Teğmen Pinto Souza.

"Ne yani, Brezilya ordusunun bütün birliklerinin üniformalarını mı değiştireceklerdi? Hepsi pazen ve çuhadan değil mi? Bütün ayakkabıları çöpe mi atacaklardı? Elimizdeki bütün Mannlicher'leri denize mi atacaktık? İşe yarasınlar ya da yaramasınlar onları kullanmaya devam etmek gerekiyor."

Üçüncü Piyade Taburu'nun Itapicurú'nun sağ kıyısındaki ordugâhına vardılar. Diğer ordugâhlar nehrin yukarısına doğru Queimadas'tan uzaklaşırken bu, köyün hemen yanı başında. Barakalar kırmızı topraktan yamaçların, dibinde siyah-yeşil suların aktığı kocaman, karanlık kayaların tam karşısında sıralanıyor. Bölükten askerler onu bekliyorlar; cezalandırmalar her zaman çok seyirci topluyor, çünkü tabur içindeki nadir eğlencelerden biri. Asker Queluz çoktan hazırlanmış, sırtı çıplak, etrafını çeviren asker çemberinden ona espriler yapılıyor. O da gülerek onlara cevap veriyor. İki subay gelince hepsi cid-

dileşiyor ve Pires Ferreira, kabahatlinin gözlerinde, alaycı ve isyancı ifadeyi korumaya çalışarak gizlediği ani bir korku görüyor.

"Otuz kırbaç," diye günlük tebliğden okuyor. "Bu çok fazla. Seni kim cezalandırdı?"

"Albay Joaquim Manuel de Medeiros, efendim," diye mırıldanıyor Queluz.

"Ne yaptın?" diye soruyor Pires Ferreira. Kırbacın friksiyonu yüzünden elinin su toplamasını engellemek için deri eldiveni giyiyor. Queluz tedirgin bir şekilde gözlerini kırpıştırarak gözucuyla sağa sola bakıyor. Gülüşmeler, mırıltılar yükseliyor.

"Hiçbir şey, efendim," diyor yutkunarak.

Pires Ferreira çemberi oluşturan yüz kadar askeri gözleriyle sorguluyor.

"Beşinci Alay'dan bir kornetçiye tecavüz etmek istedi," diyor Teğmen Pinto Souza suratını buruşturarak. "Daha on beşini doldurmamış bir delikanlı. Onu bizzat albay suçüstü yakaladı. Sen bir sapıksın, Queluz."

"Bu doğru değil, efendim, bu doğru değil," diyor asker, başıyla reddederek. "Albay benim niyetimi yanlış yorumladı. Biz sadece nehirde yıkanıyorduk. Size yemin ederim."

"Kornetçi bunun için mi imdat diye bağırıyordu?" diye soruyor Pinto Souza. "Arsız davranmayı bırak."

"Kornetçi de niyetimi yanlış anladı, efendim," diyor asker büyük bir ciddiyetle. Ama toplu bir kahkaha patlayınca, o da dayanamayıp gülmeye başlıyor.

"Ne kadar çabuk başlarsak o kadar çabuk bitiririz," diyor Pires Ferreira, emir erinin uzattığı birçok kırbacın arasından ilkini kavrarken. Havada yapılan deneme ve kıvrılma hareketinin çıkardığı ıslık sesi askerlerden oluşan çemberin gerilemesine yol açıyor. "Seni bağlayalım mı yoksa yiğit gibi dayanır mısın?"

"Yiğit gibi, efendim," diyor suratının rengi atan asker Queluz.

"Kornetçi beceren yiğit gibi," diye oradan birisi olaya açıklık getiriyor ve toplu kahkaha bir kez daha patlıyor.

"O halde dön ve hazır ol," diye emrediyor Teğmen Pires Ferreira.

İlk darbeleri güçlü indiriyor ve kırbaç askerin sırtını kızartırken onun sendelediğini görüyor; ardından, harcadığı güç yüzünden terledikçe kırbaç darbelerinin şiddeti azalıyor. Askerler korosu kırbaçlamaya şarkılarla eşlik ediyor. Daha yirmiye gelmeden Queluz'un sırtının morarmış kısımları kanamaya başlıyor. Son kırbaç darbesiyle birlikte asker dizlerinin üstüne düşüyor ama hemen akabinde doğruluyor ve sendeleyerek teğmene doğru dönüyor, "Çok teşekkürler, efendim," diye sırılsıklam olmuş suratı ve kan çanağına dönmüş gözleriyle mırıldanıyor.

"Benim de senin kadar bitkin olduğumu düşünerek teselli bul," diyor Pires Ferreira nefes nefese. "Revire git sana dezenfektan sürsünler. Ve kornetçileri rahat bırak."

Çember dağılıyor. İçlerinden birinin bir havlu verdiği bazı askerler Queluz'la birlikte uzaklaşırken diğerleri Itapicurú'da serinlemek için killi topraktan yamacı iniyorlar. Pires Ferreira emir erinin getirdiği bir kova suyla yüzünü yıkıyor. Cezanın infaz edildiğine dair tebliği imzalıyor. Bu arada, Uauá hakkındaki rapora yönelik takıntısını sürdüren Pinto Souza'nın sorularına cevap veriyor. "O tüfekler eski miydi yoksa yeni mi satın alınmıştı?"

"Hayır, yeni değildiler," diyor Pires Ferreira. "1894'te São Paulo ve Paraná operasyonlarında kullanılmışlardı. Ama eskilik onların kusurlarını açıklamıyor. Esas sorun Mannlicher'in yapısı. O Avrupa'da, çok farklı ortamlar ve iklimler için, bizimkinin sahip olmadığı bakım kapasitesine sahip bir ordu için tasarlanmıştı."

Bütün ordugâhlarda aynı anda çalmaya başlayan çok sayıda kornetin sesi onu bölüyor.

"Genel toplantı," diyor Pinto Souza. "Bu konuda bir şey söylenmemişti."

"Şu yüz tane Comblain tüfeğin çalınmasıyla ilgili olmalı, komuta kademesi çıldırmış durumda," diyor Pires Ferreira. "Belki de hırsızları buldular ve şimdi onları kurşuna dizecekler."

"Belki de savaş bakanı gelmiştir," diyor Pinto Souza. "Bu bildirildi."

Üçüncü Tabur'un toplantı noktasına doğru gidiyorlar, ama orada onlara Yedinci ve On Dördüncü taburların subaylarıyla birlikte, yani tüm Birinci Tugay olarak toplanılacağı söyleniyor. Itapicurú'nun yukarısına doğru çeyrek fersah mesafede bir tabakhanede kurulmuş olan komuta noktasına koşuyorlar. Yolda giderken, bütün ordugâhlarda alışılmadık bir hareketlenme yaşandığını ve kornetlerin curcunasının verdikleri mesajları ayırt edemeyecek kadar arttığını fark ediyorlar. Tabakhanede şimdiden çok sayıda subay var ve bunlardan bazıları tam *siesta*'nın ortasında yakalanmış olmalılar, zira hâlâ gömleklerini pantolonların içine sokmakla ya da ceketlerini iliklemekle meşguller. Birinci Tugay Komutanı Albay Joaquim Manuel de Medeiros bir bankın üzerine çıkmış elini kolunu sallayarak konuşuyor ama Pires Ferreira ve Pinto Souza ne dediğini duymuyorlar çünkü etraflarından Brezilya ve cumhuriyet lehine tezahüratlar yükseliyor ve bazı subaylar mutluluklarını göstermek için keplerini havaya fırlatıyorlar.

"Ne oluyor, ne oluyor?" diye soruyor Teğmen Pinto Souza.

Bir topçu yüzbaşısı ona coşkuyla cevap veriyor:

"İki saat içinde Canudos'a doğru yola çıkıyoruz!"

II

"DELİLİK Mİ, yanlış anlama mı? Yetmiyor, bu her şeyi açıklamıyor," diye mırıldandı Canabrava baronu. "Aynı zamanda sersemlik ve zalimlik de oldu."

Birden gözünün önüne, pembemsi elmacıkkemikleri ve sarı favorileriyle, imparatorun kabinesinin bir parçasını teşkil ettiği dönemde, saraydaki davetlerin birinde Estela'nın elini öpmek için eğilen Gentil de Castro'nun utangaç yüzü gelmişti. Bir hanımefendi kadar narin, bir çocuk kadar saf, iyi kalpli, yardımseverdi. Gentil de Castro'nun başına geleni aptallık ve kötülükten başka ne açıklayabilirdi ki?

"Sanırım sadece Canudos değil, bütün hikâye bununla yoğrulmuş durumda," diye tekrarladı suratını buruşturarak.

"İnsan Tanrı'ya oradakiler gibi inanmadığı takdirde," diye sözünü kesti miyop gazeteci ve kulak tırmalayıcı sesi, barona varlığını hatırlattı. "Orada her şey apaçıktı: açlık, bombardımanlar, enkaz altında kalanlar, gıdasızlıktan ölenler. Köpek ya da Baba, deccal ya da İyi İsa. Bir olayın hangisinden kaynaklandığını, hayırlı mı yoksa kötücül mü olduğunu ânında anlıyorlardı. Onlara gıpta etmiyor musunuz? Eğer insan olan biten her olayın ardındaki iyi ya da kötüyü saptamaya muktedirse, onun için her şey çok kolaydır."

"Birden Gentil de Castro'yu hatırladım," diye mırıldandı Canabrava baronu. "Gazeteleri neden yakıp yıktıklarını, evini neden yerle bir ettiklerini öğrendiğinde yaşamış olması gereken şaşkınlığı."

Miyop gazeteci boynunu ileriye uzattı. Deri koltuklarda karşı karşıya oturuyorlardı ve aralarındaki sehpanın üzerinde bir sürahi papaya ve yaban muzu suyu duruyordu. Sabah hızla ilerliyordu, bahçeye mızrak gibi inen ışık öğlen olduğunu gösteriyordu. Yiyecek, papağan, dua, hizmet satanların bağırışları duvarların üzerinde uçuşuyor.

"Hikâyenin bu bölümünün açıklaması var," dedi ikiye katlanmış gibi görünen adam çınlayan bir sesle. "Rio de Janeiro'da, São Paulo'da yaşananlar mantıklı ve akla yatkın."

"Mantıklı ve akla yatkın mı? Kimi fanatikler binlerce kilometre uzakta bir askerî birliği bozguna uğrattı diye, kalabalıkların sokağa çıkıp gazete binalarını yakıp yıkması, evlere saldırması, Canudos'un nerede olduğunu haritada göstermekten âciz insanları katletmesi mi mantıklı ve akla yatkın?"

"Onlar propagandayla zehirlenmişlerdi," diye üsteledi miyop gazeteci. "Siz gazeteleri okumadınız, baron."

"Rio'da ne olup bittiğini bizzat kurbanlardan birinden dinledim," dedi baron. "Diğerleri gibi öldürülmekten kıl payı kurtulmuş birinin ağzından öğrendim."

Baron, Ouro Preto vikontuyla Lizbon'da buluşmuştu. Yedinci Alay'ın bozgununun ve Moreira César'ın ölüm haberlerinin ulaşmasıyla birlikte Rio de Janeiro'nun yaşadığı korkunç günlerin ardından Brezilya'dan apar topar kaçarak Portekiz'e sığınan ihtiyar monarşist liderle bütün bir akşamı geçirmişti. Yaşadıklarına inanamayan, zihni karışık, dehşet içindeki ihtiyar eski lider, orduevinden başlamış ve cumhuriyetin Canudos'taki bozgunu-

nun sorumlusu olarak onun başını isteyen pankartların taşındığı bir protesto yürüyüşünün Marquês de Abrantes Sokağı'nda misafirliğe gittiği Guanabara baronesinin evinin balkonlarının altından geçtiğini görmüştü. Kısa bir süre sonra bir haberci gelip evinin –diğer tanınmış monarşistlerinkiler gibi– yağmalandığını ve *Gazeta de Notícias* ve *A Liberdade* gazetelerinin ateşe verildiği haberini getirmişti.

"Ipupiará'daki İngiliz casus," diye parmaklarının boğumlarını masaya vurarak sıralamaya başladı miyop gazeteci. "Canudos'a giderken *sertão*'da yakalanan tüfekler. *Jagunço*'ların elinde bulunan, sadece İngiliz gemileriyle getirilmiş olabilecek Kropatchek tüfekleri. Patlayıcı mermiler. Gece gündüz tekrarlanan yalanlar sonunda hakikate dönüşüyor."

"*Jornal de Notícias*'ın okur kitlesine gereğinden fazla önem addediyorsunuz," dedi Canabrava baronu gülümseyerek.

"Rio de Janeiro'nun Epaminondas Gonçalves'inin adı Aleindo Guanabara, gazetesiyse *A República*," dedi miyop gazeteci. "Binbaşı Febronio'nun bozgunundan itibaren *A República* Monarşist Parti'nin Canudos'la suç ortaklığının nihai kanıtlarını yayımlamayı tek bir gün dahi bırakmadı."

Baron onu kısmen dinliyordu çünkü o sırada kulaklarında Ouro Preto vikontunun, sadece ağzı açıkta kalacak şekilde bir battaniyeye sarınmış halde ona söylediği şey yankılanıyordu: "İşin en marazi tarafı şu ki Gentil de Castro'yu asla ciddiye almadık. İmparatorluk zamanında o hiç kimseydi. Asla bir sıfatı, bir unvanı, bir makamı olmadı. Onun monarşi taraftarlığı tamamen duygusaldı, gerçeklikle hiçbir alakası yoktu."

"Mesela Minas Gerais'te, Sete Lagoas'taki sığırlar ve silahların oluşturduğu nihai kanıt," diye sıralamaya de-

vam ediyordu miyop gazeteci. "Bunlar Canudos'a gitmiyor muydu? Onları götüren, monarşist reislere hizmet eden *capanga*'ların tanınmış şefi Manuel João Brandao değil miydi? Bu adam Joaquim Nabuco için, Ouro Preto vikontu için çalışmamış mıydı? Aleindo, Brandao'yu yakalayan polislerin isimlerini veriyor, her şeyi itiraf ettiği ifadelerini yayımlıyor. Brandao'nun var olmamasının ve öyle bir sevkıyatın hiçbir zaman yakalanmamış olmasının ne önemi var? Gazetede yazıyorsa doğrudur. Ipupiará casusunun hikâyesi yinelendi, katlanarak çoğaldı. Nasıl akla yatkın ve mantıklı olduğunu görüyor musunuz? Sizi linç etmediler çünkü Salvador'da Jakobenler yok, Baron. Bahia'lılar sadece karnavallarla coşarlar, politika zerre kadar umurlarında değildir."

"Tamamdır, artık *Diário de Bahia*'da çalışabilirsiniz," diye espri yaptı baron. "Rakiplerimizin tüm kepazeliklerini biliyormuşsunuz."

"Siz de onlardan daha iyi değilsiniz," diye fısıldadı miyop gazeteci. "Epaminondas'ın müttefikiniz ve eski dostlarınızın da hükümet üyesi olduklarını unutuyor musunuz?"

"Politikanın pis bir iş olduğunu biraz geç fark ediyorsunuz," dedi baron.

"Vaiz için değil," dedi miyop gazeteci. "Onun için temizdi."

"Zavallı Gentil de Castro için de," diye iç çekti baron.

Avrupa'dan döndüğünde çalışma masasının üstünde, Rio'dan aylar önce gönderilmiş ve içinde Gentil de Castro'nun çalışılmış elyazısıyla ona şu soruları yönelttiği bir mektup bulmuştu: "Bu Canudos meselesi de nedir, sevgili baronum? Sizin sevgili kuzeydoğu topraklarınızda neler oluyor? Bizi her türlü çılgınca komployla itham ediyorlar; kendimizi savunmaktan âciziz çünkü daha konunun ne

olduğunu anlamıyoruz. Vaiz Antônio kim? Öyle biri gerçekten var mı? Jakobenlerin aramızda bağlantı kurmaya uğraştıkları o çapulcu Sebastianistler kim? Bu konuda beni aydınlatırsanız size minnettar kalacağım..." Şimdi, Gentil'in adının kulağına çok hoş geldiği ihtiyar, imparatorluğu geri getirmeyi ve Brezilya'yı İngiltere'nin kölesi yapmayı tasarlayan bir ayaklanmayı silahlandırdığı ve finanse ettiği için ölüydü. Canabrava baronu yıllar önce, *Gazeta de Notícias* ve *A Liberdade*'nin nüshalarını almaya başladığında, Ouru Preto vikontuna bir mektup yazmış ve imparatorluğun kesin bir biçimde tarihe karışmış olduğunun herkesçe bariz bir gerçek olarak görüldüğü bir noktada monarşi nostaljisiyle çıkarılan o iki sayfanın nasıl bir saçmalık olduğunu sormuştu. "Siz ne istiyorsunuz, sevgili dostum... Bu ne benim ne João Alfredo'nun, ne Joaquim Nabuco'nun ne de buradaki dostlarınızdan birinin fikriydi; sadece ve sadece Albay Gentil de Castro'nun fikriydi. İmparatora hizmet etmiş olan bizlerin ismini maruz kaldığımız karalamalara karşı savunmak maksadıyla tüm parasını bu yayınların basılması için harcamaya karar verdi. Günümüzde monarşi talebinde bulunmak hepimize çağdışı görünüyor ama bu gerçeği sen gel de zavallı Gentil de Castro'ya anlat anlatabilirsen. Onu hatırlıyor musunuz bilmiyorum. İyi bir adam, hiçbir zaman çok ön planda olmadı..."

"Haberler başkente ulaştığında Rio'da değil, Petrópolis'teydi," demişti Ouro Preto vikontu. "Oğlum Alfonso Celso'yla ona mesaj gönderip geri dönmeyi aklından dahi geçirmemesini, gazetelerinin yakılıp yıkıldığını, evinin yerle bir edildiğini, Ouvidor Sokağı'nda ve Longo de São Francisco'da toplanan güruhun ölüsünü istediğini bildirdim. Gentil de Castro'nun geri dönmeye karar vermesi için bu kadarı yetti."

Baron onu pembemsi suratıyla valizini hazırlarken

ve istasyona yönelirken hayal etti. Bu arada orduevindeki yirmi kadar subay bir pergel ve gönyenin önünde kanlarını karıştırıp Moreira César'ın intikamını alacaklarına yemin ediyor ve infaz edilmesi gereken hainler listesi hazırlıyorlardı. Listenin ilk sırasında, Gentil de Castro'nun adı vardı.

"Meritİ İstasyonu'nda Alfonso Celso ona gazeteleri satın aldı," diye devam etmişti Ouro Preto vikontu. "Gentil de Castro bir gün önce başkentte yaşananların tümünü okuyabildi. Mitingler, işyerlerinin ve tiyatroların kepenk indirmesi, yarıya indirilen bayraklar ve balkonlara asılan siyah kurdeleler, gazetelere yapılan saldırılar, yağmalar. Ve tabii ki *A República*'daki sansasyonel haber: '*Gazeta de Notícias* ve *A Liberdade*'de bulunan tüfekler Canudos'takilerle aynı marka ve aynı kalibrede.' Sizce bunun karşısındaki tepkisi ne olmuştur?"

"Aleindo Guanabara'yı düelloya davet etmekten başka çarem kalmadı," diye mırıldanmıştı Albay Gentil de Castro beyaz bıyığını sıvazlayarak. "Rezillikte çizmeyi çok aştı."

Baron gülmeye başladı. "Düello yapmak istiyormuş," diye düşündü. "Aklına gelen yegâne şey Rio'nun Epaminondas Gonçalves'ini düelloya davet etmek olmuş. Güruh onu linç etmek için ararken o siyah giyinmiş düello gözlemcilerini, kılıçları, ilk kanı akıtma ya da ölümüne meydan okumaları düşünüyormuş." Gülerken gözlerinden yaş geldi ve miyop gazeteci şaşkınlıkla ona baktı. Bunlar olurken o, Salvador'a doğru yolculuk ediyordu; Moreira César'ın bozgunu karşısında elbette ki afallamıştı, ama doğrusu aklı fikri Estela'daydı ve Portekiz Hastanesi ya da tıp fakültesi doktorlarının bunun geçici bir kriz olduğunu ve baronesin yeniden neşeli, akıllı, hayat dolu bir kadın olacağını söyleyerek onu rahatlatmaları için geriye kalan saatleri sayıyordu. Karısının yaşadıklarından

ötürü kafası o kadar allak bullaktı ki Epaminondas Gonçalves'le pazarlıklarını ve *jagunço*'ları cezalandırmak için başlatılan büyük ulusal seferberliği, bütün eyaletlerden taburların gönderilişini, gönüllü birlikler oluşturulmasını, cumhuriyeti korumaya gidecek yeni bölüklerin kurulması için hanımefendilerin mücevherlerini ve saçlarını açıkartırmayla sattıkları kermesler ve piyango çekilişlerini öğrendiğinde hissettiği duyguları bir düş gibi hayal meyal hatırlıyordu. Olayın boyutunun, o yanlışlar labirentinin, hezeyanların ve zulümlerin farkına vardığında hissettiği baş dönmesini tekrar hissetti.

"Rio'ya varınca, Gentil de Castro ve Alfonso Celso bir arkadaşın São Francisco Xavier İstasyonu yakınlarındaki evine sığındılar," diye eklemişti Ouro Preto vikontu. "Onlarla konuşmak için ben de gizlice oraya gittim. Beni sokaklardan geçmeye devam eden kalabalıklardan korumak için oradan oraya saklıyorlardı. Bütün bir arkadaş grubu olarak Gentil de Castro'yu yapabileceğimiz yegâne şeyin bir an önce Rio'dan ve Brezilya'dan kaçmak olduğuna ikna etmek için bayağı bir süre uğraştık."

Vikont ve albayın, Petrópolis treninin kalkış saati olan akşam altı buçuktan birkaç saniye önce, yüzlerini gizleyerek istasyona gelişlerini hatırlamıştı. Yurtdışına kaçışları hazırlanana kadar orada bir çiftlikte kalacaklardı.

"Ama kader katillerin yanındaydı," diye mırıldanmıştı vikont. "Tren yarım saat rötar yaptı. Bu arada biz yüzleri gözleri örtülü adamlar grubu olarak sonunda dikkat çektik. 'Mareşal Floriano'ya çok yaşa, Ouro Preto vikontuna ölüm!' diye bağıran göstericiler peronlarda dolaşmaya başladı. Vagona bindiğimiz sırada ellerinde tabancalar ve hançerler olan bir grup etrafımızı sardı. Trenin tam kalktığı sırada birçok tabanca patladı. Bütün kurşunlar Gentil de Castro'nun bedenine saplandı. Ben neden hayatta olduğumu bilmiyorum."

Baron, başı ve göğsü çıplak, pembemsi yanaklı ihtiyarı istavroz çıkarmaya çalışırken hayal etti. Belki de bu ölüm onu çok üzmemiştir. Neticede asil bir adam gibi ölmedi mi?

"Belki de," demişti Ouro Preto vikontu. "Ama cenaze törenini görseydi çok üzüleceğinden eminim."

Yetkili makamların tavsiyesi üzerine gizlice toprağa verilmişti. Bakan Amaro Cavalcanti yas tutan yakınlarını bizzat uyarmıştı: Sokak çalkantılarından ötürü hükümet, şatafatlı bir cenaze töreni düzenlemek isteyen akrabaların ve arkadaşların güvenliğini garanti edemiyordu. Hiçbir monarşi yanlısı şahsiyet cenazeye gelmedi ve Gentil de Castro mezarlığa alelade bir arabayla götürüldü. Onun peşinden gelen at arabasının içindeyse bahçıvanı ve iki yeğeni vardı. Bunlar, Jakobenlerin her an ortaya çıkabileceğinden korktukları için papazın cenaze duasını bitirmesine bile müsaade etmediler.

"Rio'daki o adamın ölümünün sizi çok etkilediğini görüyorum," diyen miyop gazeteci onu bir kez daha düşüncelerinden çekip çıkardı. "Buna karşılık diğerleri sizi o kadar etkilemiyor. Zira Canudos'ta başka ölümler oldu."

Ziyaretçisi ne zaman ayağa kalkmıştı? Eğilen, bükülen, insan yapbozu kitap raflarının karşısındaydı, kalın camlı gözlüğünün ardından ona öfkeyle mi bakıyordu?

"Bir kişinin ölümünü gözünde canlandırmak yüz ya da bin kişininkinden daha kolay," diye mırıldandı baron. "Acı katbekat arttıkça soyutlaşıyor. Soyut şeylerden duygulanmak kolay değil."

"Eğer insan ölümün birden ona, yüze, bine, binlere çıktığını görmediyse," dedi miyop gazeteci. "Eğer Gentil de Castro'nun ölümü absürd ise, Canudos'ta birçok insan daha az absürd olmayan sebeplerden öldüler."

"Ne kadar?" diye mırıldanarak sordu baron. Bunun asla öğrenilemeyeceğini, tarihteki diğer olaylarda olduğu gibi sayının, tarihçiler ve politikacıların doktrinleri doğ-

rultusunda, ondan elde edebilecekleri menfaate göre azalıp çoğalan bir şey olacağını gayet iyi biliyordu. Ama onu kendine sormayı hiç bırakamadı.

"Bunu öğrenmeye çalıştım," dedi gazeteci, kararsız yürüyüşüyle yaklaşıp kendini koltuğa bırakırken. "Kesin bir sayı yok."

"Üç bin? Beş bin?" diye gözlerine bakarak sordu baron.

"Yirmi beş ile otuz bin arası."

"Siz yaralıları ve hastaları da mı katıyorsunuz?" diye homurdandı baron.

"Ordunun ölüleri bu sayının dışında," dedi gazeteci. "Onlar hakkında kesin rakamlar var. Salgın hastalıklardan ve kazalardan ölenler de dahil olmak üzere sekiz yüz yirmi üç."

Sessizlik oldu. Baron bakışını yere çevirdi. Kendine biraz meyve suyu koydu ama ancak bir yudum içebildi çünkü ısınmıştı ve tadı çorbaya benziyordu.

"Canudos'ta otuz bin kişi olamazdı," dedi. "*Sertão*'daki hiçbir köy bu miktarda insanı barındıramaz."

"Hesap görece basit," dedi gazeteci. "General Oscar evleri saydırdı. Bunu bilmiyor muydunuz? Gazetelerde yazıyor: 5.783 tane çıktı. Her evde kaç kişi yaşıyordu? En az beş ya da altı. Bu durumda yirmi beş bin ila otuz bin ölü ediyor."

Uzun, bambul arılarının vızıltısıyla bölünen bir sessizlik daha oldu.

"Canudos'ta yaralı olmadı," dedi gazeteci. "Sağ kalanlar diye adlandırdıkları ve dostunuz Lelis Piedades'in Vatansever Komitesi tarafından Brezilya'ya dağıtılan o kadınlar ve çocuklar Canudos'ta değil, komşu yerleşimlerdeydiler. Kuşatmadan sadece yedi kişi kaçabildi."

"Bunu da mı biliyorsunuz?" diye gözlerini yerden kaldırdı baron.

"Ben o yedi kişiden biriydim," dedi miyop gazeteci

ve sanki bir sorudan kaçmak istermiş gibi aceleyle ekledi: "*Jagunço*'ları endişelendiren istatistik başkaydı. Onlar kaçının mermiyle, kaçının bıçakla öleceğini merak ediyorlardı."

Uzun süre sessiz kaldı ve kafasıyla bir böceği kovaladı.

"Bu tabii ki yapma imkânı olmayan bir hesap," diye ellerini çıtlatarak devam etti. "Ama birisi bize ipuçları verebilir. İlginç bir şahsiyet, baron. Moreira César'ın alayıyla birlikteydi ve Canudos'a düzenlenen dördüncü seferde Rio Grande do Sul'dan bir bölüğün başında geri geldi. Asteğmen Maranhão'dan bahsediyorum."

Baron neredeyse söyleyeceği şeyi tahmin ederek ona bakıyordu.

"Boğaz kesmenin bir *gaucho*[1] özelliği olduğunu biliyor musunuz? Asteğmen Maranhão ve adamları bu işin uzmanıydılar. Ama özellikle onda, maharete bu işten alınan zevk de ekleniyordu. Sol eliyle *jagunço*'yu burnundan tutuyor, kafasını kaldırıyor ve boğazı yarıyordu. Yaklaşık yirmi beş santimlik kesik şahdamarını açıyordu: Kafa bir kuklanınki gibi düşüyordu."

"Beni duygulandırmaya mı çalışıyorsunuz?" diye sordu baron.

"Eğer Asteğmen Maranhão bize kendisinin ve adamlarının kaç tanesinin gırtlağını kestiklerini söyleseydi, biz de kaç *jagunço*'nun cennete, kaç tanesininse cehenneme gittiğini öğrenebilirdik," dedikten sonra miyop hapşırdı. "Boğaz kesmenin işte bu olumsuzluğu vardı. Dediklerine göre ruhu doğrudan cehenneme postalıyordu."

1. Arjantin, Uruguay, Güney Şili ve Brezilya'nın Rio Grande do Sul eyaletinde kırsal kesimde yaşayan ve genellikle sığır çobanlığıyla geçimi i sürdürenleri ifade eden terim. (Ç.N.)

CANUDOS'tan, o güne dek komuta ettiği en kalabalık grup olan üç yüz silahlı adamın başında durarak yola çıktığı gece kendine karşı cinsi düşünmeyi yasaklıyor. Hem o hem de Canudos'un en iyi yürüyüşçülerinin arasından (çünkü çok yol yürümek gerekecek) seçilmiş adamları üstlendikleri görevin önemini çok iyi biliyorlar. Favela Tepesi'nin yanından geçerken bir mola veriyorlar. Pajeú, cırcırböceği ve kurbağa seslerinin çınlattığı karanlıkta belli belirsiz görünen tepenin çıkıntılarını işaret ederek düşmanı getirmeleri, tırmandırmaları ve hapsetmeleri gereken yeri adamlarına hatırlatıyor; zira Pedrão ve Vilanova'larla birlikte Geremoabo tarafından gelen askerleri karşılamaya gidenlerin dışındaki diğer bütün adamlar, Başkeşiş João ve Koca João komutasında çoktan mevzilendikleri komşu tepeler ve düzlüklerdeki cephane dolu siperlerden onları ateş altına alacaklar. Başkeşiş João haklı, lanet heriflere öldürücü bir darbe vurmanın yolu onları bu çıplak tepeye doğru sürmek. Saklanacak hiçbir yerleri olmayacak ve nişancılar yerlerini dahi belli etmeden onları avlayacaklar. "Ya askerler tuzağa düşer ve işlerini bitiririz," demişti Sokağın Komutanı, "ya da bizim işimiz biter, çünkü Belo Monte'yi kuşatırlarsa girmelerini engelleyecek ne silahımız ne de adamımız var. Her şey size bağlı, çocuklar." Pajeú adamlarına cephaneyi idareli kullanmalarını ve daima kollarında işaretler taşıyan, ellerinde kılıç olan, at üstünde gidenlere nişan almalarını ve kendilerini göstermemelerini tavsiye ediyor. Onları dört gruba ayırıyor ve ertesi akşam Aracaty Dağları'nın yakınındaki Lacuna do Lage'de buluşma veriyor çünkü Monte Santo'dan çıkan öncü birliğin aşağı yukarı o sıralarda oraya varacağını hesaplıyor. Eğer devriyelerle karşılaşırlarsa grupların çatışmaya girmemeleri, gizlenip geçmelerine izin vermeleri ve bir iz sürücüyle onları takip ettirmeleri gerekiyor. Hiçbir şey ve hiç kim-

se onlara esas mecburiyetlerini, yani köpekleri Favela'ya getirmeyi unutturmamalı.

Onunla birlikte kalan seksen kişilik grup yürüyüşe devam etmek için önce diğerlerinin gitmesini bekliyor. Bir kez daha istikamet savaş... Aklı erdiğinden beri, birine haddini bildirmek ya da peşindekilere yakalanmamak için geceleri böyle gizlice çıktığı o kadar çok oldu ki, bu yüzden şimdi duyduğu endişenin diğer seferlerde hissettiği endişeden bir farkı yoktu. Pajeú için hayat bu: Mekânda ve zamanda, önünde ve arkasında mermilerin, yaralıların ve ölülerin olduğunu ve her zaman olacağını bilerek bir düşmanından kaçmak ya da onu aramak.

Kadının yüzü –inatçı, münasebetsiz bir şekilde– bir kez daha kafasının içine süzülüyor. Melez, solgun benzi, teslimiyetçi gözleri, sırta dümdüz dökülen saçları zihninden kovmak için çaba harcıyor ve tedirgin bir şekilde, düşünecek başka bir şey arıyor. Hemen yanında düşüncelere dalmış bir halde yürüyen ufak tefek, enerjik Taramela mutlu, çünkü *cangaceiro* günlerindeki gibi ona eşlik ediyor. Birden ona, kobra sokması için en iyi ilaç olan yumurta sarısı lapasını yanına alıp almadığını soruyor. Taramela, diğer gruplardan ayrılırken biraz lapayı Joaquim Macambira, Mané Quadrado ve Felicio'ya bizzat paylaştırdığını ona hatırlatıyor. "Doğru," diyor Pajeú. Taramela'nın susup ona bakması üzerine de Pajeú diğer grupların elinde yeterince *tigelinha*, eğer gerekirse geceleri uzaktan haberleşmelerini sağlayacak olan şu toprak kandillerden olup olmadığını öğrenmek istiyor. Taramela gülerek Vilanova'ların ambarında kandillerin dağılımını bizzat kontrol ettiğini ona hatırlatıyor. Pajeú bunca unutkanlığın yaşlanmakta olduğunu gösterdiğini homurdanıyor. "Ya da âşık oldunuz," diye takılıyor Taramela. Pajeú yanaklarında sıcaklık hissediyor ve zihninden kovmayı başardığı kadının yüzü geri geliyor. Tuhaf bir biçimde

kendinden utanarak düşünüyor: "İsmini bilmiyorum, nereli olduğunu bilmiyorum." Belo Monte'ye döndüğünde ona soracak.

Seksen *jagunço* onun ve Taramela'nın peşinden sessizce ya da sesleri sandaletlerinin altında yuvarlanan küçük taşların gürültüsü tarafından bastırılacak denli alçak sesle konuşarak yürüyorlar. Aralarında *cangaceiro* çetesinde onunla birlikte bulunmuş olanların yanı sıra Başkeşiş João ya da Pedrão'yla macera yoldaşlığı yapmış ve gezici polis birliklerinde hizmet etmiş olanlar, hatta eski Kırsal Muhafızlar ve ordudan firar edip onların arasına katılmış olanlar da var. Zamanında birbirlerinin ölümüne düşmanı olmuş adamların şimdi birlikte yürümeleri yukarıda Baba'nın, burada aşağıdaysa Vaiz'in eseri. Bu ikisi, birbirlerinin can düşmanı kişileri bir araya getirerek ve *sertão*'da hüküm süren öfkeyi kardeşliğe dönüştürerek bir mucize yarattılar.

Pajeú yürüyüşü hızlandırıyor ve tempolu adımları bütün gece muhafaza ediyor. Şafakta Caxamango Dağları'na vardıklarında ve *xique-xique* kaktüsleri ile *mandacarús*'ların oluşturdukları bir çitin korumasında yemek molası verdiklerinde hepsinin bacaklarına kramplar giriyor.

Taramela yaklaşık dört saat sonra Pajeú'yu uyandırıyor. İki tane çok genç iz sürücü gelmiş. Askerî birlikleri Monte Santo'dan beri takip ettiklerini Pajeú'ya anlatırken solukları kesilip boğulacak gibi oluyorlar ve biri şişmiş ayaklarını ovuşturuyor. Doğrusu binlerce asker varmış. Dokuz grup halinde ve silahlarını, arabalarını, ordugâhlarını sürüklemenin zorluğundan ötürü çok yavaş ilerliyorlarmış ve ikide bir toprağa gömülüp onları patikayı genişletmek zorunda bırakan çok uzun bir top onları frenliyormuş. Onu tamı tamına kırk öküz çekiyormuş. Günde en fazla beş fersah yol kat ediyorlarmış.

Pajeú onların sözünü kesiyor: Onu ilgilendiren kaç kişi oldukları değil hangi güzergâhı takip ettikleri. Ayaklarını ovuşturan delikanlı Rio Pequenho'da bir mola verdiklerini ve Caldeirão Grande'de geceleyeceklerini anlatıyor. Ardından Gitirana istikametine yönelip oraya varınca durmuşlar ve en sonunda, birçok sorun yaşadıktan sonra Jua'ya varmışlar ve geceyi orada geçirmişler.

Köpeklerin izlediği yol Pajeú'yu şaşırtıyor. Bu daha önceki seferlerin hiçbirinde izlenmemiş bir güzergâh. Yoksa Bendengó, Cambaio ya da Canabrava Dağları yerine Rosario tarafından gelme niyetleri mi var? Eğer öyle olursa her şey çok daha kolay olacak, zira *jagunço*'ların birkaç saldırısı ve numarasıyla bu yol onları Favela'ya götürecek.

Bir iz sürücüyü, şimdi dinlediklerini Başkeşiş João'ya tekrarlaması için Belo Monte'ye yolluyor ve yürüyüşe devam ediyor. Mangaba ağaçları, sarmaşıklar ve *macambira*'larla kaplı bir arazide hava kararana kadar hiç durmadan yürüyorlar. Lacuna do Lage'ye vardıklarında Mané Quadrado, Macambira ve Felicio'nun gruplarının çoktan gelmiş olduklarını görüyorlar. İlki, Aracaty'den Juete'ye kadar olan yolu keşfe çıkmış olan bir devriyeyle karşılaşmış. Kaktüslerin arkasına çömelip geçişlerini seyretmişler, birkaç saat sonra da geri dönüşlerini. O halde hiç şüphe yok: Juete tarafına devriye gönderiyorlarsa, bu Rosario yolunu seçtikleri anlamına gelir. İhtiyar Macambira kafasını kaşıyor: Neden en uzun yolu seçiyorlar? Yolu on dörton beş fersah uzatan bir turu neden atıyorlar?

"Çünkü arazi daha düz," diyor Taramela. "O tarafta iniş çıkış neredeyse hiç yok. Toplarını ve yük arabalarını o taraftan getirmek onlar için çok daha kolay olacak."

En muhtemel olasılığın bu olduğunda hemfikirler. Diğerleri dinlenirken Pajeú, Taramela, Mané Quadrado, Macambira ve Felicio fikir alışverişinde bulunuyorlar. As-

kerlerin Rosario üzerinden geleceği neredeyse kesin olduğuna göre Mané Quadrado ve Joaquim Macambira'nın oraya gidip mevzilenmelerine karar veriliyor. Pajeú ve Felicio, Aracaty Dağları'ndan itibaren onlara eşlik edecekler.

Şafakta, Macambira ve Mané Quadrado adamların yarısıyla birlikte gidiyorlar. Pajeú, Felicio'dan yetmiş *jagunço*'yla birlikte Aracaty'ye doğru önden gitmesini ve taburların hareketlerini tüm ayrıntısıyla takip edebilmek için her yarım fersahta bir gözcü bırakmasını istiyor. O ise burada kalacak.

Lacuna do Lage adının belirttiği gibi bir gölcük değil –çok eski zamanlarda belki de öyleydi– üzerinde mısır, yukka ve fasulye yetiştirilen sulak bir düzlük; şimdi yanmış olan kulübelerde birçok kez gecelemiş olan Pajeú orayı çok iyi hatırlıyor. Ön cephesi yerinde ve çatısı sağlam olan sadece bir kulübe var. Çekik gözlü bir delikanlı onu işaret ederek o kiremitlerin İyi İsa Tapınağı'nda kullanılabileceğini söylüyor. Belo Monte'de artık kiremit yapılmıyor çünkü bütün fırınlarda mermi dökülüyor. Pajeu onaylıyor ve evin çatısının yere indirilmesini emrediyor. Adamları etrafa dağıtıyor. Canudos'a yollayacağı iz sürücüye talimatlar verdiği sırada nal sesleri ve bir kişneme işitiliyor. Kendini hemen yere atıyor ve kayaların arasına sürünüyor. Saklandığı yerden, devriye ortaya çıkmadan önce adamlarının da saklanacak zamanı bulduklarını görüyor. Hepsi güvende, bir tek evin kiremitlerini sökmekte olanlar hariç. Bir düzine süvarinin zikzaklar çizerek farklı yönlere kaçan *jagunço*'ları kovaladıklarını görüyor. Göründüğü kadarıyla yaralanmadan kayaların arasında gözden kayboluyorlar. Ama dördüncünün çatıdan atlayacak vakti olmuyor. Pajeú onun kim olduğunu tanımaya çalışıyor ama başaramıyor çünkü aradaki mesafe çok fazla. Tüfekleriyle ona nişan alan askerlere bir süre baktıktan sonra ellerini başının üzerine kaldırarak

teslim oluyor. Ama birden, süvarilerden birinin üzerine atlıyor. Onun atını kapıp dörtnala kaçmayı mı düşünüyor? Ama düşüncesini gerçekleştiremiyor ve asker onu yerde sürüklemeye başlıyor. *Jagunço* bir süre sağa sola çarparak gittikten sonra müfrezeye komuta eden, çok yakın mesafeden ateş ederek onun işini bitiriyor. Onu öldürmüş olmanın canını sıktığı fark ediliyor, komutanlarına bir esir götürmeyi daha çok isterdi. Gizlendikleri yerlerden devriyenin çekildiğini görüyorlar. Adamlarının o bir avuç köpeği öldürmenin cazibesine kapılmamış olmalarından ötürü Pajeú mutlu.

Ölünün gömülmesi için Taramela'yı Lacuna do Lage'de bırakıyor ve Aracaty yolunun yarı mesafesindeki tepelere mevzilenmeye gidiyor. Artık adamlarının bir arada yürümelerine müsaade etmiyor, patikanın uzağından ve dağınık bir şekilde ilerlemelerini istiyor. İyi bir gözlem noktası sunan yüksek kayalara varmalarından kısa bir süre sonra öncü birlik görünüyor. Pajeú yüzündeki yara izini, teninin gerildiğini ve açılmak üzere olan bir yarayı hissediyor. Bu ona hep kritik anlarda, olağanüstü bir şey yaşadığı zaman oluyor. Kazmalar, kürekler, palalar ve testerelerle donanmış askerler patikayı temizliyor, düzeltiyor, ağaçları kesiyor, taşları kenara atıyorlar. Sarp ve engebeli Aracaty Dağları'nda bayağı çalışmış olmalılar, zira belden yukarıları çıplak, gömlekleri bellerine dolanmış, üçerli sıralar halinde geliyorlar ve başlarında atlı subaylar var. Sırf yol açmakla görevlendirilenlerin sayısı iki yüzü geçtiğine göre köpekler gerçekten çok kalabalık olmalı. Pajeú ayrıca istihkâmcıları çok yakından takip eden, Felicio'nun iz sürücülerinden birini de fark ediyor.

Dokuz birlikten ilki öğleden sonranın ilk saatlerinde geçiyor. Sonuncusu geçtiğindeyse *sertão*'yu yumuşacık sarı bir ışıltıyla saran yusyuvarlak bir ayın etrafına saçıl-

mış yıldızlar gökyüzünü kaplamış durumda. Bazen ardı ardına, bazense kilometrelerle ayrılmış olarak, rengi ve biçimi değişen üniformalarla –yeşilimtırak, kırmızı şeritli mavi, gri, yaldızlı düğmeli, kemerli, kepli, kovboy şapkalı, çizmeli, ayakkabılı, sandaletli– yayan ve at üstünde geçtiler. Öküzler tarafından çekilen toplar birliğin ortasında ilerliyor. Pajeú –suratındaki yara izi varlığını hissettirmeyi bir an dahi bırakmıyor– cephaneyi ve erzağı sayıyor: Yedi öküz arabası, kırk üç eşek arabası, sırtlarındaki yükün altında iki büklüm, çoğu *jagunço*, yaklaşık iki yüz hamal. O tahta sandıklarda tüfek mermisi taşıdıklarını biliyor ve Belo Monte'nin her bir sakini için kaç mermileri olduğunu tahmin etmeye çalışırken kafasında bir rakamlar yumağı oluşuyor.

Adamları kımıldamadan bekliyorlar: Nefes alışları ve gözlerini kırpışları bile fark edilmiyor, ayrıca kimse ağzını açmıyor. Sessiz, hareketsiz, onları gizleyen taşlar, kaktüsler ve ağaççıklarla kamufle olmuş, bir taburdan diğer tabura emirleri taşıyan kornetleri dinliyor, muhafızların bayraklarının dalgalanışını seyrediyor, topçu birliği hizmetkârlarının öküzleri, katırları ve eşekleri dehlemesini işitiyorlar. Her birlik üçlü sıralar halinde ilerliyor ve ortadaki sıra ilerlemek için iki yandaki sıraların ilerlemesini bekliyor. Onları geciktiren ve ilerleme kadar bir gerilemeye benzeyen bu hareketi neden yapıyorlar? Pajeú, bunun *jagunço*'lar tarafından patikanın aynı yönünden düzenlenebilecek bir saldırıya maruz kalabilecek (Kelle Uçuran'ın hayvanlarının ve askerlerinin maruz kaldığı gibi) kanatların gafil avlanmasını engellemek için olduğunu anlıyor. Bu gürültülü, rengârenk, ayaklarının altında yavaş bir tempoda akan gösteriyi izlerken aynı soruları kendine sorup duruyor: "Acaba hangi yoldan oraya ulaşmayı düşünüyorlar? Ya Canudos'a aynı anda on farklı yerden girmek için bir yelpaze gibi açılırlarsa?"

Artçı birliğin geçmesinin ardından bir tutam manyok unu ile bir parça *rapadura* yiyor ve askerleri, iki fersah yürüyüş mesafesindeki Jueté'de beklemek için geri dönüş yolculuğuna başlıyor. Birkaç saatlerini alan yol boyunca, Pajeú adamlarının aralarında fısıldaşarak Matadeira[1] adını taktıkları o topun boyutu hakkında yorumlar yaptıklarını işitince onları susturuyor.

Devasa bir şey olduğu doğru, bir atışta birçok evi havaya uçurmaya, belki de inşaat halindeki tapınağın taş duvarlarını delmeye muktedir olduğuna kuşku yok. Matadeira hakkında Başkeşiş João'yu uyarmak gerekecek.

Tahmin ettiği gibi askerler Lacuna do Lage'de kamp kuruyorlar. Pajeú ve adamları ordugâhların o kadar yakınından geçiyorlar ki nöbetçilerin o günkü olaylar hakkındaki yorumlarını duyuyorlar. Taramela'yla gece yarısından önce Jueté'de buluşuyorlar. Orada Mané Quadrado ve Macambira'nın bir habercisini buluyorlar; her ikisi de çoktan Rosario'ya varmışlar. Yolda atlı devriyeler görmüşler. Bu arada adamlar ay ışığının aydınlığında, eskiden bölgenin çobanlarının sürülerini getirdikleri Jueté gölcüğünden su içip yüzlerini yıkıyorlar. Pajeú, Başkeşiş João'ya bir haberci gönderdikten sonra, uyumak için Taramela ile hâlâ Matadeira'dan bahsetmekte olan bir ihtiyarın arasına uzanıyor. Köpeklerin bir *jagunço*'yu yakalaması ve onun da sorgu esnasında düşmana, Favela Tepeleri hariç Belo Monte'nin bütün girişlerinin korunduğu bilgisini vermesi ne iyi olurdu. Pajeú uykuya dalana kadar bu düşünceyi kafasında ölçüp biçiyor. Rüyasında kadın onu ziyaret ediyor.

Hava aydınlanmaya başlarken Felicio'nun grubu oraya varıyor. Yolda gelirken birliğin arkasından gelen sı-

1. (Port.) Katil. (Ç.N.)

ğır ve keçi konvoyunun yanında yürüyen devriyelerinden biriyle karşılaşmışlar. Hiç kurşun yemeden hemen dağılmışlar ama yeniden bir araya gelmeleri zaman almış ve hâlâ üç eksik var. Yeni gelenler Lacuna do Lage'deki karşılaşmayı öğrenince, Pajeú'nun haberci olarak kullandığı en fazla on üç yaşındaki bir melez çocuk ağlamaya başlıyor. Köpeklerin kiremitleri indirirken yakaladığı ve öldürdüğü *jagunço*'nun oğluymuş.

Küçük gruplara bölünmüş bir şekilde Rosario'ya doğru yürürken Pajeú çocuğun yanına yaklaşıyor. Beriki gözyaşlarını tutmak için büyük çaba harcıyor ama bazen kendini tutamayıp hıçkırıklara boğuluyor. Lafı hiç dolandırmadan ona Vaiz için bir şey, babasının intikamını almasına yardımcı olacak bir şey yapmak ister mi diye soruyor. Çocuk ona öyle bir kararlılıkla bakıyor ki başka bir cevaba ihtiyaç duymuyor. Ona kendisinden ne beklediğini anlatıyor. Etraflarında, sırayla bir ona bir çocuğa bakarak dinleyen bir *jagunço* çemberi oluşuyor.

"Mevzu sadece onlara yakalanmak değil," diyor Pajeú, "senin bilerek yakalandığından asla kuşkulanmamaları gerekiyor. Ayrıca daha hemen başından ötmemelisin. Seni zorla konuşturduklarını sanmalılar. Yani seni dövmelerini, hatta işkence etmelerini beklemelisin. Korkup konuştuğunu zannetmeleri gerekiyor. Sana ancak bu şekilde inanacaklardır. Yapabilir misin?"

Çocuğun gözleri kupkuru ve suratında, sanki beş dakikada beş yıl yaşlanmış gibi bir yetişkin ifadesi var:

"Yapabilirim, Pajeú."

Mané Quadrado ve Macambira ile Rosario'nun dış kesimlerinde, harabeye dönüşmüş köle barınağı ve büyük çiftlik evinin orada buluşuyorlar. Pajeú adamlarını bir dağ geçidinde, patikanın sağ tarafına yayıyor ve köpekler onların Bendengó yönüne kaçtığını görebilsinler diye doğru zamandan önce asla çatışmaya girmemelerini

emrediyor. Çocuk hemen yanında duruyor ve elinde tuttuğu tüfek neredeyse onunla aynı boyda. İstihkâmcılar onları görmeden geçip gidiyorlar ve çok geçmeden ilk tabur görünüyor. Tüfekler patlamaya başlıyor ve havaya bir toz bulutu yükseliyor. Pajeú ateş etmek için toz bulutunun dağılmasını bekliyor. Ardından, Uauá'dan beri ona eşlik eden Mannlicher tüfeğiyle sakince nişan alarak ve her atışının arasında birçok saniye bırakarak altı mermisini atıyor. Kulağına ıslıklar, kornetler, haykırışlar keşmekeşinin gürültüsü geliyor ve birliğin yaşadığı kaosu görüyor. Şaşkınlığı üzerlerinden biraz atan ve komutanları tarafından teşvik edilen askerler yere diz çöküp ateşe karşılık veriyorlar. Çılgınca bir kornet gürültüsü var, destek kuvvetler çok gecikmeyecek. Subayların astlarına saldırganların peşine düşmek için *caatinga*'nın içine dalma emri verdiklerini işitiyor.

Bunun üzerine tüfeğini dolduruyor ve peşinde diğer *jagunço*'larla birlikte patikanın ortasına doğru ilerliyor. Elli metre ileride bulunan askerlerle yüz yüze geliyor, onlara nişan alıyor ve mermilerini üstlerine boşaltıyor. Etrafındaki adamlar da aynısını yapıyor. Çalılıkların arasından başka *jagunço*'lar çıkıyor. Askerler en sonunda onları yakalamaya koşuyorlar. Hâlâ yanında duran çocuk tüfeği kulağına götürüyor ve gözünü kapatıp tetiğe basıyor. Saçma onu kana buluyor.

"Benim tüfeğimi al, Pajeú," diyor ona silahını uzatarak. "Ona benim için bak. Buradan kaçacak ve Belo Monte'ye döneceğim."

Ardından kendini yere atıp yüzünü tutarak haykırmaya başlıyor. Pajeú arkasından gelen *jagunço*'larla birlikte, vızıldayarak geçen mermilerin arasından koşarak *caatinga*'nın içinde kayboluyor. Bir bölük peşlerinden gidiyor ve uzunca bir süre kendilerini takip ettiriyorlar; onları *xique-xique* kaktüslerinin ve yüksek *mandacarús*'ların

arasına sokuyorlar ve askerler sonunda kendilerini Macambira'nın adamları tarafından arkalarından açılan yaylım ateşinin altında buluyorlar. Bunun üzerine geri çekilmeye karar veriyorlar. Aynı şekilde Pajeú da bir yarım dönüş yapıyor. Adamları her zamanki dörtlü gruplara böldükten sonra onlara geri dönmelerini, ordunun önüne geçmelerini ve Rosario'ya bir fersah mesafedeki Baixas'da beklemelerini emrediyor. Yolda hepsi çocuğun cesaretinden bahsediyor. Protestanlar onu yaraladıklarına inanacaklar mı? Onu sorgulayacaklar mı? Yoksa pusuya öfkelenip onu kılıç darbeleriyle paramparça mı edecekler?

Birkaç saat sonra, dinlenmenin, yemeklerini yemenin, adamları saymanın, iki eksiğin ve on bir yaralının olduğunu anlamanın ardından, Baixas'ın kil topraklı ovasının sık bitki örtüsünün arasındaki gözetleme noktasından, Pajeú ve Taramela öncü birliğin yaklaştığını görüyor. Birliğin önünde, bir grup askerin arasında, bağlı olduğu ipin ucunu tutan bir süvarinin yanında çocuk topallayarak yürüyor. Başı sargılı, boynu bükük. "Ona inanmışlar," diye düşünüyor Pajeú. "Böyle önden yürüdüğüne göre, yolu gösteriyor olmalı." Birden melez çocuğa karşı büyük bir sevgi hissediyor.

Taramela onu dirseğiyle dürterek köpeklerin artık Rosario'daki düzende ilerlemediklerini fısıldıyor. Gerçekten de muhafızların bayrakları mavi yerine kırmızı ve altın yaldızlı olmuş, ayrıca Matadeira da dahil olmak üzere toplar artık öncü birlikle birlikte ilerliyor. Onları korumak için, *caatinga*'yı tarayan bölükler var; biraz daha ileriye bakmış olsalar onlarla yüz yüze gelecekler. Pajeú, Macambira ve Felicio'ya Rancho do Vigario'ya kadar önden gitmelerini söylüyor, askerler muhtemelen orada kamp yapacaklar. İhtiyarın ve Felicio'nun adamları hiç gürültü çıkarmadan emekleyerek, hareketleri dalların sessizliğini hiç bozmadan oradan uzaklaşıp gözden

kayboluyorlar. Çok geçmeden silah sesleri duyuluyor. Yoksa onları fark ettiler mi? Pajeú yerinden kıpırdamıyor: Beş metre ötesinde, çalılıkların arasından metal uçlarla son bulan uzun mızraklarıyla bir atlı masonlar birliği görüyor. Silah seslerini duyunca, askerler adımlarını hızlandırıyor, dörtnala gidenler var ve kornet sesleri duyuluyor. Tüfek sesleri devam ediyor, artıyor. Pajeú, Taramela'ya bakmıyor, dalların arasına kıvrılıp yere yapışmış *jagunço*'ların hiçbirine bakmıyor. Biliyor ki yüz elli adamın hepsi, tıpkı onun gibi nefes almadan, kıpırdamadan, Macambira ve Felicio'nun işlerinin bitiriliyor olabileceğini düşünüyorlar. Gürleme onu başından ayaklarına kadar titretiyor. Ama onu top sesinden ziyade gürlemenin arkasındaki *jagunço*'ya attırdığı küçük çığlık korkutuyor. Dönüp onu paylamıyor: Kişnemeler ve bağrışmalar arasında onu duymuş olmaları şüpheli. Top atışından sonra silah sesleri kesiliyor.

İzleyen saatlerde yara izi alev alev yanıyor, beynine doğru kızgın dalgalar yayıyor. Yer seçimini kötü yaptı, devriyeler palalarıyla ağaççıkları uçuran köylülerle birlikte arkasından iki kez geçiyorlar. Neredeyse üzerlerine basarak geçmelerine rağmen adamlarını görmemeleri bir mucize mi? Yoksa o pala sallayanlar İyi İsa'nın seçilmişleri mi? Eğer onları fark ederlerse çok azı kaçabilecek, çünkü o binlerce askerle onları çembere almaları çok kolay olacaktır. Yüzünü açık bir yaraya dönüştüren şey, misyonlarını tamamlamadan adamlarının kılıçtan geçirildiğini görme korkusu. Ama şimdi yerinden kıpırdamak akılsızca bir davranış olurdu.

Hava kararmaya başlayana kadar, yirmi iki tane eşek arabası saydı ve daha birliğin yarısı geçmedi. Beş saat boyunca askerler, toplar, hayvanlar gördü. Dünyada bu kadar asker olacağı hiç aklına gelmezdi. Kırmızı top çok hızlı iniyor, yarım saate hava kararacak. Taramela'ya

adamların yarısını Rancho do Vigario'ya götürmesini ve silahların gizlenmiş olduğu mağaralarda buluşacaklarını söylüyor. Kolunu sıkarak kulağına fısıldıyor: "Dikkatli ol." Göğüsleri dizlerine değecek denli eğilerek yürüyen *jagunço*'lar üçerli ya da dörderli gruplar halinde oradan ayrılıyorlar.

Pajeú gökyüzü yıldızlanana kadar orada kalıyor. On araba daha sayıyor ve artık kuşkusu kalmıyor: Hiçbir taburun başka bir istikameti kullanmadığı çok açık. Tahta düdüğü ağzına götürüp kısa üflüyor. O kadar uzun süre hareketsiz kaldı ki bütün vücudu ağrıyor. Yürümeye başlamadan önce baldırlarını sertçe ovalaması gerekiyor. Şapkasına dokunmak istediğinde yerinde olmadığını fark ediyor. Onu Rosario'da kaybettiğini hatırlıyor; geçişinin sıcaklığını hissettiği bir mermi onu alıp götürdü.

Baixas'tan iki fersah uzaklıktaki Rancho do Vigario'ya yürüyüş yavaş ve yorucu; tek sıra halinde, patikanın yakınında ilerliyorlar ve ikide bir durup çıplak arazileri yerde solucanlar gibi sürünerek geçiyorlar. Gece yarısından sonra varıyorlar. Oraya ismini veren misyoner barınağına gitmek yerine, Pajeú arka tarafında mağaraların bulunduğu kayalık vadiye inmek için batıya doğru sapıyor. Buluşma noktası orası. Onu orada sadece Joaquim Macambira ve Felicio değil –askerlerle girdikleri çatışmada sadece üç adam kaybetmişler– aynı zamanda Başkeşiş João da bekliyor.

Bir mağaranın içinde, bir kandilin etrafında yerde oturuyorlar ve Pajeú bir yandan ona çok iyi gelen, tadı biraz tuzlu olan tulum suyu içip tazecik yağ tadı aldığı fasulye yemeğinden yerken bir yandan da Başkeşiş João'ya Canudos'tan çıktığından beri gördüklerini, korktuklarını ve şüphelendiklerini anlatıyor. Başkeşiş João hiç sözünü kesmeden onu dinliyor ve sorularını sormak için bir şey içtiği ya da ağzındaki lokmayı çiğnediği ânı bekliyor. Etraflarında Taramela, Mané Quadrado ve

Matadeira'dan endişeli bir şekilde bahsetmek için araya giren ihtiyar Macambira var. Dışarıdaki *jagunço*'lar uykuya yattılar. Gece çok sakin, cırcırböceklerinin sesi kesilmiyor. Başkeşiş João, Sergipe ve Geremoabo tarafından çıkan ordunun diğerinin yarısı büyüklüğünde olduğunu ve sayılarının iki bini geçmediğini söylüyor. Pedrão ve Vilanova'lar onu Cocorobó'da bekliyorlar. "Onu vurmak için en iyi yer," diyor. "Ondan sonrası dümdüz arazi. Olur da Pedrão ve Vilanova'lar cumhuriyeti Cocorobó'da durdurmayı başaramazlar diye, bütün Belo Monte üç gündür, eskiden ağılların olduğu kısımda siperler açmakla meşgul." Ve hemen onları ilgilendiren konuya dönüyor. O da aynı fikirde: Eğer ordu Rancho do Vigario'ya kadar geldiyse yarın Angico Dağları'nı geçecektir. Zira aksi takdirde topları için başka bir patika bulana kadar batıya doğru on fersah daha yol kat etmeleri gerekir.

"Angico'dan sonra tehlike başlıyor," diye homurdandı Pajeú.

Başkeşiş João diğer seferlerde olduğu gibi bıçağının ucuyla yere bir şeyler çiziyor:

"Eğer Tabolerinho tarafına yönelirlerse bütün planlarımız çöker. Adamlarımız onları Favela çevresinde bekliyor."

Pajeú, Angico'nun dikenli taşlıklarından sonra yamacın çatallaşarak ikiye ayrıldığı noktayı gözünün önüne getiriyor. Eğer Pitombas yönüne sapmazlarsa Favela'dan geçmeyecekler. Neden Pitombas istikametine yönelmeleri gerekiyor? Pekâlâ diğer yolu da Cambaio'nun eteklerine ve Tabolerinho'ya çıkanı da izleyebilirler.

"Ama bir mermi duvarıyla karşılaşırlarsa işler değişir," diye açıklıyor Başkeşiş João üzerine şekiller çizdiği toprağı kandille aydınlatarak. "Eğer o taraftan geçit olmazsa, Pitombas ve Umburanas yönüne sapmaktan başka çareleri kalmaz."

"O halde onları Angico çıkışında bekleyeceğiz," diye onaylıyor Pajeú. "Yol boyunca sağ taraftan onları kurşun yağmuruna tutacağız. Böylece o yolun kapalı olduğunu görecekler."

"Hepsi bu değil," diyor Başkeşiş João. "Sonra hiç zaman kaybetmeden Riacho'ya gidip Koca João'ya destek vermeniz gerekiyor. Diğer tarafta yeterince adam var ama Riacho'da yok."

Yorgunluk ve gerginlik birden Pajeú'nun üzerine çöküyor ve Başkeşiş João onun uyuyakalıp Taramela'nın omzuna devrildiğini görüyor. Taramela onu yavaşça yere yatırıyor ve Pajeú'nun bacaklarının üzerinde tuttuğu kendi tüfeğini ve melez çocuğun çiftesini bir kenara koyuyor. Başkeşiş João hızlı bir "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun" ile oradan ayrılıyor.

Pajeú uyandığında vadinin tepesinde günün ağarmaya başladığını görüyor ama etraf hâlâ zifirî karanlık. Onun gibi mağarada uyumuş olan Taramela, Felicio, Mané Quadrado ve ihtiyar Macambira'yı dürterek uyandırıyor. Mavimtırak bir ışıltı tepelere yayılırken Katolik Muhafızlar tarafından oraya gömülmüş cephaneyle Rosario'da harcadıklarını takviye ediyorlar. Her *jagunço* çantasında üç yüz mermi taşıyor. Pajeú ne yapacaklarını her birine tekrarlatıyor. Dört grup ayrı ayrı yola çıkıyor.

Angico Dağları'nın kayalıklarına tırmanırken Pajeú' nun grubu (kendilerini bu tepelerden, diğerlerinin mevzileneceği Pitombas'a kadar takip ettirmek için ilk onlar saldıracak) uzaklardan kornet seslerini duyuyor. Askerî birlik yola koyuldu. Zirvede iki *jagunço* bırakıyor ve dağın eteğine, mecburi geçiş yeri olan rampanın karşısına, arabaların tekerleklerinin kayabileceği yegâne noktaya pusu kurmaya gidiyor. Batıya ayrılan patikayı tamamen kapatacak şekilde adamlarını çalılıkların arasına dağıtıyor ve onlara bir kez daha bu kez koşa koşa kaçmanın söz konu-

su olmadığını tekrarlıyor. Bunu daha sonra yapacaklar. İlk önce çatışmaya dayanmaları gerekiyor. Deccal, karşısında yüzlerce *jagunço* olduğunu zannetmeli. Daha sonra kendilerini göstermeleri, kovalatmaları ve Pitombas'a kadar takip ettirmeleri gerekiyor. Zirvede bıraktığı *jagunço*'lardan biri gelip bir devriyenin geldiğini söylüyor. Gelenler altı asker; ateş açmadan geçmelerine izin veriyorlar. Biri atından devriliyor, zira kayalar özellikle sabahları, bütün gece biriken nemden ötürü bir hayli kaygan. Bu devriyenin ardından, kazma, kürek ve testereleriyle gelen istihkâmcılardan önce iki devriye daha geçiyor. İkinci devriye Cambaio yönüne sapıyor. Kötü. Burada ikiye bölünecekleri anlamına mı geliyor bu? Neredeyse hemen akabinde öncü birlik görünüyor. Yolu açan istihkâmcılarla aralarında hiç mesafe bırakmamışlar. Dokuz birlik de bu şekilde birbirine yapışık mı gelecek acaba?

Tüfeğini çoktan omzuna yerleştirdi ve komutanları olması gereken yaşlı süvariyi ölçüp biçerken birden bir silah patlıyor, sonra bir tane daha ve yoğun bir ateş başlıyor. Pajeú rampadaki karmaşayı, kaçışırken birbirini ezen Protestanları izlerken ve tüfeğini ateşlerken onun ilk ateşi açmasını beklemeden yaylım ateşini başlatanın kim olduğunu bulması gerekeceğini aklından geçiriyor. Sakince nişan alarak mermilerini boşaltırken o ilk ateşi açanın hatası yüzünden köpeklerin geri çekilecek ve tepeye sığınacak zamanı bulduklarını düşünüyor.

Rampa bomboş kalınca ateş kesiliyor. Zirvede kırmızı-mavi şapkalar ve süngülerin parıltısı seçiliyor. Kayaların arkasına mevzilenen askerler onların yerini bulmaya çalışıyor. Silahların, insanların, hayvanların gürültüsü, bazen de küfürler duyuluyor. Kafasının üstünde kılıcıyla *caatinga*'yı işaret eden bir subayın bulunduğu bir müfreze rampaya fırlıyor. Pajeú subayın sinirli bir şekilde yeri eşeleyen atını acımasızca mahmuzladığını gö-

rüyor. Süvarilerin hiçbiri rampada devrilmiyor, kurşun yağmuruna rağmen hepsi yamacın başına atlarının üzerinde ulaşıyor. Ama daha *caatinga*'ya girer girmez delik deşik olup yere düşüyorlar. Vücuduna birçok mermi isabet eden kılıçlı subay haykırıyor: "Suratınızı gösterin, korkaklar!" "Bizi öldürmeleri için mi suratımızı onlara göstereceğiz?" diye düşünüyor Pajeú. "Ateistlerin erkeklik diye adlandırdıkları bu mu?" Tuhaf bir düşünce tarzı; şeytan sadece kötücül değil, aynı zamanda sersem. Arka arkaya ateş etmekten ötürü ısınan tüfeğini dolduruyor. Rampa şu anda asker dolu ve daha kayalıklardan da gelenler var. Her zamanki gibi sakince nişan alırken Pajeú onların sayısının en az yüz belki de yüz elli olduğunu hesaplıyor.

Gözucuyla bir *jagunço*'nun bir askerle göğüs göğse boğuştuğunu görüyor ve askerin oraya kadar nasıl geldiğini kendine soruyor. Bıçağını dişlerinin arasına sıkıştırıyor; bu onun *cangaceiro* günlerinden kalma bir alışkanlığı. Yara izi kendini belli ediyor ve çok yakından, çok net bir şekilde, "Yaşasın cumhuriyet!", "Yaşasın Mareşal Floriano!", "İngiltere'ye ölüm!" diye bağırışlar duyuyor. *Jagunço*'lar da bunlara bağırarak cevap veriyor: "Deccale ölüm!", "Yaşasın Vaiz!", "Yaşasın Belo Monte!"

"Burada kalamayız, Pajeú," diyor Taramela. Şimdi rampadan aşağı çok kalabalık bir asker grubu, öküz arabaları, bir top, süvariler iniyor ve *caatinga*'ya doğru hücuma geçen iki bölük onları koruyor. Ateş açarak dağılıyorlar ve görünmeyen bir düşmana saplama umuduyla süngülerini çalıların arasına daldırıyorlar. "Eğer şimdi gitmezsek bir daha asla gidemeyiz," diye tekrarlıyor Taramela ama sesinde hiç korku yok. Pajeú askerlerin gerçekten Pitombas istikametine gittiğinden emin olmak istiyor. Evet, hiç kuşku yok, üniformalılar kalabalığı tereddütsüz kuzeye doğru yöneliyor; çalılıkları kontrol

edenler hariç kimse batıya sapmıyor. Bıçağını ağzından çekmeden ve tahta düdüğe var gücüyle üflemeden önce son mermilerini de sıkıyor. Ânında oradan buradan fırlayan *jagunço*'lar çömelerek, emekleyerek, koşarak, geri geri giderek, bir korunaktan diğerine sıçrayarak, bazıları askerlerin ayaklarının arasından sıvışarak oradan çabucak uzaklaşıyorlar. "Hiç kayıp vermedik," diye düşünüyor bundan büyük bir memnuniyet duyarak. Düdüğe bir daha üflüyor ve arkasında Taramela'yla birlikte o da geri çekilmeyi başlatıyor. Çok mu gecikti? Düşmanın nişan almasını zorlaştırmak için dümdüz değil zikzaklar çizerek, ileri geri gidip gelerek koşuyor; sağında solunda silahlarını yüzlerine götüren ya da ileriye doğru uzattıkları süngüleriyle *jagunço*'ların peşinden koşan askerler seçiyor. Bacaklarının tüm süratiyle *caatinga*'ya dalarken bir kez daha kadını, onun için ölen o ikisini düşünüyor; yoksa o da şu insana uğursuzluk getirenlerden mi?

Tükendiğini hissediyor, kalbi yerinden fırlayacak gibi atıyor. Taramela da nefes nefese. Bu sadık yoldaşın, onca yıllık dostun, asla bir tartışma yaşamadığı kişinin burada yanında olması iyi bir şey. Tam o sırada karşılarına dört üniforma ve dört tüfek çıkıyor. "Yere yat, yere yat," diye bağırıyor. Kendini yere atıp yuvarlanırken en azından ikisinin ateş ettiğini duyuyor. Çömelmeyi başardığı anda tüfeğini üzerine doğru gelen askerlere doğrultuyor. Mannlicher tutukluk yapıyor: Tetiğe basıp duruyor ama bir patlama olmuyor. Bir silah sesi işitiyor ve Protestanlardan biri karnını tutarak yere devriliyor. "Evet, Taramela sen benim kısmetimsin," diye düşünüyor, aynı zamanda da tüfeğini bir sopa gibi kullanarak arkadaşlarının yaralandığını görünce birkaç saniyelik bir şaşkınlık yaşayan üç askerin üzerine atılıyor. İçlerinden birine vurarak yere düşürüyor ama diğerleri onun üzerine çullanıyor. Bir yanma, bir sızı hissediyor. Bir anda askerlerden birinin suratı

kana bulanıyor ve onun acıyla haykırdığını işitiyor. Taramela bir şimşek gibi orada bitiyor. Ona denk gelen düşman Pajeú için rakip değil: Gencecik çocuk ter içinde ve üniforması sıktığı için zorlukla hareket ediyor. Karşı koymaya çalışıyor ama Pajeú silahını elinden kapınca koşarak kaçıyor. Taramela ve diğer asker yerde soluk soluğa boğuşuyorlar. Pajeú yanlarına yaklaşıyor ve bıçağını sapına kadar askerin boynuna daldırıyor. Beriki hırlayıp biraz titredikten sonra hareketsiz kalıyor. Taramela'nın yüzünde morluklar var, Pajeú'nunsa sırtı kanıyor. Taramela orayı yumurta lapasıyla ovduktan sonra ölülerden birinin gömleğiyle sarıyor. "Sen benim kısmetimsin, Taramela," diyor Pajeú. "Öyleyim," diye onaylıyor diğeri. Artık koşamazlar çünkü her biri kendi silahının yanı sıra askerlerden birinin tüfeğini ve çantasını da taşıyor.

Kısa bir süre sonra silah sesleri duyuyorlar. Aralıklı başlıyor ama çok geçmeden şiddetleniyor. Öncü birlik çoktan Pitombas'a varmış ve Felicio'nun grubunun açtığı ateşe maruz kalıyor. Ağaçlardan sarkan Kelle Uçuran'ın askerlerinin üniformalarıyla, çizmeleriyle, şapkalarıyla, kemerleriyle karşılaştıklarında, akbabalar tarafından yenmiş cesetlerin kalıntılarını görünce kapılmış olmaları gereken öfkeyi tahmin ediyor. Pitombas'a doğru neredeyse bütün yürüyüş boyunca silah sesleri devam ediyor ve Taramela şöyle bir yorum yapıyor: "Onlar gibi kurşunu bol bulanlar ancak böyle ateş edebilir." Silah sesleri birden kesiliyor. Yem olma görevini üstlenen Felicio, askerî birliği Umburanas yoluna çekmek için geri çekilmeyi başlatmış olmalı. Orada İhtiyar Macambira ve Mané Quadrado onları yeni bir kurşun yağmuruyla karşılayacak.

Pajeú ve Taramela, Pitombas *caatinga*'sına vardıklarında (biraz dinlenmeleri gerekiyor çünkü tüfeklerin ve çantaların aşırı ağırlığı onları iki kat fazla yoruyor) orada hâlâ tek tük *jagunço*'lar var. Arada sırada ateş açtıkları

birlik, bunları fazla umursamadan sarı bir toz bulutu arasında, eskiden bir nehir yatağı olan ve *sertão*'luların Umburanas[1] yolu diye adlandırdığı o derin çöküntüye doğru ilerlemeye devam ediyor.

"Güldüğünde çok fazla acımıyor olmalı, Pajeú," diyor Taramela.

Pajeú artık oraya ulaştığını *jagunço*'lara haber vermek için tahta düdüğe üflüyor ve gülümsemeye hakkı olduğunu düşünüyor. Köpeklerin taburları birbiri ardına geçide, yani Umburanas yoluna dalmıyor mu? Bu yol onları kaçınılmaz olarak Favela'ya doğru götürmüyor mu? O ve Taramela, çıplak uçurumların üzerinde asılı duran ormanlık bir düzlükteler; gizlenmelerine gerek yok çünkü bulundukları yer ölü bir açı olmasının yanı sıra eğer askerler o tarafa bakarlarsa gözlerini kamaştıracak güneş ışınları tarafından korunuyor olacaklar. Birliğin aşağıda grimsi toprağı nasıl mavileştirdiğini, kırmızılaştırdığını görüyorlar. Arada sırada silah sesleri duyulmaya devam ediyor. *Jagunço*'lar sürünerek geliyorlar, mağaralardan çıkıyorlar, ağaçların üzerinde gizlenmiş sığınaklardan kendilerini aşağıya bırakıyorlar. Hepsi Pajeú'nun etrafında toplanıyor, içlerinden biri ona bir tulumun içinde süt uzatıyor, onu yudum yudum içiyor ve dudaklarının kenarında beyaz bir çizgi kalıyor. Kimse ona yarasını sormuyor, daha ziyade, sanki bu münasebetsiz bir şeymiş gibi ona bakmaktan kaçınıyorlar. Pajeú avucuna koydukları meyveleri *–quixaba, umbú, mangaba–* yiyor. Aynı zamanda Felicio'nun, kendisi Joaquim Macambira ve Mané Quadrado'ya destek için Umburanas'a giderken orada bıraktığı iki adamının kesik kesik verdiği raporu dinliyor: Düzlükten beri ateş altında kalan köpekler tepki vermekte gecikmişlerdi çünkü ya-

1. Umburana (ya da Amburana, Cumaru, vs.): *Caatinga*'ya özgü, boyu beş metreyi bulabilen çok dallı budaklı bir ağaç. (Ç.N.)

macı tırmanıp nişancıların menziline girmek onlara riskli görünüyordu ya da bunların önemsiz küçük gruplar olduklarını tahmin ediyorlardı. Bununla birlikte Felicio ve adamları uçurumun kıyısına kadar ilerleyince, ateistler çok kayıp vermeye başladıklarını görmüş ve saldırganları avlamak için birçok bölük göndermişlerdi. Böylece onlar tırmanmaya, *jagunço*'lar ise dayanmaya çalışırken belli bir süre geçmiş, derken en sonunda askerler birkaç noktadan sızmış ve onların çalılıkların ardında gözden kaybolduklarını görmüşlerdi. Kısa bir süre sonra da Felicio oradan çekilmişti.

"Kısa bir süre öncesine kadar buralar asker kaynıyordu," diyor habercilerden biri.

Adamları saymakta olan Taramela, Pajeú'ya orada otuz beş kişi olduklarını söylüyor. Diğerlerini bekleyecekler mi?

"Buna zaman yok," diye cevap veriyor Pajeú. "Bize ihtiyaçları var."

Geride kalanları yönlendirmek için orada bir haberci bırakıyor, getirdikleri tüfekleri ve çantalardakini bölüştürüyor ve uçurumun kıyısından yürüyerek Mané Quadrado, Felicio ve Macambira'yla buluşmaya gidiyor. Biraz dinlenmenin yanı sıra bir şeyler yiyip içmiş olmak ona iyi geldi. Artık kasları ağrımıyor ve yarası da daha az sızlıyor. Onları S çizmek zorunda bırakan eğri büğrü patikalardan, hiç gizlenmeden, hızlıca yürüyerek gidiyor. Birliğin ilerleyişi ayaklarının altında devam ediyor. Öncüler artık bir hayli uzakta, belki de şu anda Favela'ya tırmanıyordur, zira bir engelle kapanmayan görüş açılarında bile onları seçemiyor. Askerler, atlar, toplar, arabalar nehrinin sonu yok. "Bu bir çıngıraklıyılan," diye düşünüyor Pajeú. Her tabur onun halkaları, üniformalar kabukları, toplarının barutuysa kurbanlarını öldüren zehir. Aklına gelen bu benzetmeyi kadına anlatmayı isterdi.

Derken silah sesleri duyuyor. Her şey Başkeşiş João' nun planladığı gibi oldu. İşte, altlarından geçen yılana Umburanas'ın kayalıklarından tüfekleriyle kurşun yağdırıyor ve onu Favela'ya doğru son bir kez itekliyorlar. Bir tepenin etrafından dolaşırken bir süvari mangasının yukarı çıkmakta olduğunu görüyorlar. Pajeú uçurumdan aşağı yuvarlanmaları için hayvanlara ateş etmeye başlıyor. Çok güzel hayvanlar, o kadar dik yamacı nasıl da çıkıyorlar. İkisi devriliyor ama birçoğu zirveye ulaşıyor. Pajeú kaçış emri veriyor ve bir yandan koşarken onları kolay bir zaferden mahrum ettiği için askerlerin bayağı kızgın olmaları gerektiğini düşünüyor.

En sonunda *jagunço*'ların yayıldığı vadilere ulaştıklarında Pajeú yoldaşlarının zor durumda olduğunu görüyor. Yerini uzunca bir süre aradıktan sonra tespit ettiği ihtiyar Macambira ona askerlerin zirveleri top ateşine tutarak toprak kaymalarına sebep olduğunu ve geçen her taburun üzerlerine zinde bölükler gönderdiklerini anlatıyor. "Çok adam kaybettik," diyor ihtiyar tüfeğinin namlusunu enerjik bir biçimde temizleyip bir boynuzdan titizlikle barutla doldururken. "En az yirmi," diye homurdanıyor. "Gelecek saldırıya karşı koyabilir miyiz bilmiyorum. Ne yapacağız?"

Pajeú'nun bulunduğu yerden Favela'yı oluşturan tepeler ve daha ilerideki Monte Mario çok yakında görünüyor. O gri ve taba rengindeki tepeler mavimtırak, kırmızımtırak, yeşilimtırak renk tonlarına bürünmüşler ve larvalarla kaplıymışçasına hareket ediyorlar.

"Üç-dört saattir tırmanıyorlar," diyor ihtiyar Macambira. "Topları bile çıkardılar, hatta Matadeira'yı da."

"Göründüğü kadarıyla yapmamız gerekeni yaptık," diyor Pajeú. "O halde hadi gidip Riacho'ya destek olalım."

SARDELINHA KARDEŞLER ona, Tarbubú ve Cocorobó'da askerleri bekleyen erkeklere yemek yapmaya giderken yanlarında gelmek ister mi diye sorunca, Jurema tamam dedi. Bunu mekanik bir biçimde söyledi, tıpkı diğer şeyleri de söylediği ve yaptığı gibi. Cüce bu yüzden ona sitem etti, miyop ise bir şey onu korkuttuğunda hep yaptığı gibi o iniltiyle gargara arası sesi çıkardı. Canudos'a geleli iki ayı aşkın bir süre olmuştu ve birbirlerinden hiç ayrılmıyorlardı.

Cüce ve miyobun şehirde kalacaklarını sandı ama dört katır, yirmi taşıyıcı ve bir düzine kadından oluşan konvoy hazır olunca ikisi de onun yanında bittiler. Geremoabo yönüne doğru hep birlikte yola koyuldular. Ne silahları ne de siper kazmak için kazma kürekleri olan bu iki davetsiz misafirin varlığından kimse rahatsız olmadı. Yeniden inşa edilmiş ve içlerinde yine keçiler ve oğlakları barındıran ağılların yanından geçerken hepsi, Küçük Sofu tarafından bestelendiği söylenen o ilahileri söylemeye başladı. Jurema sandaletlerinin el verdiğince yoldaki taşları hissederek sessizce yürüyordu. Cüce ilahilere katılıyordu. Neye bastığını görmeye odaklanmış miyop adam, sağ gözünün önüne götürdüğü elinde kırık gözlük cam parçalarını yapıştırdığı, kemik çerçeve vardı. Diğerlerinden daha çok kemiği varmış gibi görünen bu adam, nesnelere ve kişilere, onlara çarpacakmış gibi yaklaştırdığı, cam parçalarının birleştirilmesiyle yapılmış o aletiyle oradan oraya sakar bir yürüyüşle ilerleyişi Jurema'ya dertlerini unutturuyordu bazen. Onun için göz, baston ve avuntu vazifesi gördüğü bu haftalar boyunca onun çocuğu gibi olduğunu düşünmüştü. O azmanı "oğlum" diye düşünmek onun gizli oyunuydu, onu güldüren bir düşünceydi. Tanrı onu, Galileo Gall, sirk emekçileri ya da biraz önce tökezleyen şu kafası yarık gibi, var olduklarını asla düşünemeyeceği tuhaf insanlarla tanıştırmıştı.

Tepelerin her bir patikasında mevzilenmiş silahlı Katolik Muhafız kümelerine uğruyor ve onlara manyok unu, *rapadura*, kurutulmuş et ve cephane dağıtıyorlardı. Arada sırada, Antônio Vilanova'yla konuşmak için koşularına ara veren haberciler ortaya çıkıyordu. Geçişleri fısıldaşmalara yol açıyordu. Konu hep aynıydı: Savaş, gelmekte olan köpekler. Biri Queimadas ve Monte Santo, diğeriyse Sergipe ve Geremoaba tarafından yaklaşan iki ordu olduğunu en sonunda anlamıştı. Yüzlerce *jagunço* geçtiğimiz günlerde bu iki yöne gitmişlerdi ve Vaiz her akşam, Jurema'nın hiç sektirmeden katılıp dinlediği vaazlar sırasında, onlar için dua edilmesini istiyordu. Eli kulağındaki yeni bir savaşın neden olduğu endişeyi görmüştü. Onun aklındaysa sadece, küçücük gözlerinin onu ürküttüğü, suratı yaralı, iriyarı, orta yaşlı melezin bu savaş sayesinde şehirden gitmiş olduğu ve geri dönmesinin zaman alacağı vardı.

Konvoy Trabubú'ya hava kararırken vardı. Kayaların arasında mevzilenmiş *jagunço*'lara yemek verdiler ve üç kadın onlarla birlikte kaldı. Sonra Antônio Vilanova, Cocorobó'ya doğru devam komutu verdi. Son kısmı karanlıkta kat ettiler. Jurema miyobun elinden tuttu ama bu yardımına rağmen adam o kadar çok kez kayıp düştü ki sonunda Antônio Vilanova onu bir katıra, mısır çuvallarının üzerine bindirdi. Cocorobó Geçidi'ne girdiklerinde Pedrão yanlarına geldi. Neredeyse Koca João kadar devasa biriydi; artık yaşını başını almış açık renk melez adamın omzunda uyurken bile çıkarmadığı eski bir karabina vardı. Bileklerine kadar inen bir pantolon ve güçlü kollarını açıkta bırakan bir yelek giyiyor, yalınayak dolaşıyordu. Konuşurken kaşıdığı yusyuvarlak bir göbeği vardı. Jurema onu görünce, yanından hiç ayrılmayan haydut yüzlü yoldaşlarıyla birlikte büyük vahşetler yaptığı Varzea de Ema'daki hayatıyla ilgili ortalıkta anlatılan

hikâyelerden ötürü bir korku hissetti. Artık ne kadar aziz gibi davransalar da Pedrão, Başkeşiş João ya da Pajeú gibi insanların yanında güvende olunamayacağını, bunun bir çita, bir kobra ya da bir tarantulayla karanlık bir odada yaşamaya benzediğini, insana herhangi bir anda pençe atabileceklerini, ısırabileceklerini ya da sokabileceklerini hissediyordu.

Pedrão şimdi zararsız görünüyordu, karanlığın içinde Antônio ve kayaların arasından bir hayalet gibi fırlamış olan Honório Vilanova'yla konuşuyordu. Honório'yla birlikte çok sayıda siluet, taşıyıcıları omuzlarındaki yükten kurtarmak için makilere tutunarak aşağı geldi. Jurema ateş yakanlara yardım ediyordu. Adamlar mermi sandıklarını ve barut torbalarını açıyor, fitilleri bölüştürüyordu. O ve diğer kadınlar yemek pişirmeye koyuldular. *Jagunço*'ların karınları o kadar acıkmıştı ki tencerelerin kaynamasını zor sabrettiler. Etrafına üşüştükleri Assunção Sardelinha uzattıkları kapları suyla doldururken başka kadınlar onlara avuç avuç manyok dağıtıyordu; belli bir kargaşa oluşması üzerine Pedrão onlardan sakin olmalarını istedi.

Tencereleri birbiri ardına doldurarak, et parçalarını kızartarak ve fasulyeleri ısıtarak bütün gece çalıştı. Adam kümeleri aynı adamın bölünerek çoğalmış kopyaları gibi görünüyordu. Onar onar, on beşer on beşer geliyorlardı ve içlerinden biri aşçıların arasında kendi karısını tanıdığında, onu kolundan tutup biraz sohbet etmek için bir kenara götürüyordu. Birçok *sertão* insanının yaptığı gibi Canudos'a gelmek neden Rufino'nun hiç aklından geçmemişti? Eğer bunu yapmış olsaydı şu anda hâlâ yaşıyor olacaktı.

Bir gürleme işitildi. Ama hava kupkuruydu, bu bir yağmur habercisi olamazdı. Gümbürdeyenin bir top olduğunu anladı; Pedrão ve Vilanova'lar hemen ateşleri

söndürttüler ve yemeklerini yemekte olanları yukarılara geri gönderdiler. Ne var ki onlar gittikten sonra diğerleri orada sohbet etmeyi sürdürdü. Pedro askerlerin Canche' nin dış kesiminde olduklarını söyledi; oraya ulaşmaları zaman alacaktı. Geceleyin ilerlemiyorlardı, onları Simão Dias'tan beri takip ediyordu ve alışkanlıklarını öğrenmişti. Hava kararır kararmaz barakaları ve nöbetçileri dikiyor, ertesi güne kadar da oradan kıpırdamıyorlardı. Sabah erkenden, yola çıkmadan önce bir pare atış yapıyorlardı; duydukları o top atışı olmalıydı, herhalde Canche'den ayrılıyordu.

"Çok kalabalıklar mı?" diye yerden gelen ve bir baykuşun ötüşünü andıran bir ses sözünü kesti. "Kaç kişiler?"

Jurema onun doğrulduğunu, sıska ve kırılgan silueti ve kırık cam parçalarından yapılmış gözlüğüyle bakmaya çalışarak adamlarla arasında belirdiğini gördü. Vilanova'lar ve Pedrão gülmeye başladı, tıpkı kap kacağı ve artan yemekleri toplamakta olan kadınlar gibi. Jurema gülüşünü tuttu. Miyobun haline acıdı. Oğlundan daha âciz ve daha ödlek biri var mıydı? Her şey onu korkutuyordu: Ona sürtünen insanlar, ondan merhamet dilenen sakatlar, deliler, cüzamlılar, ambarda dolaşan fare, hepsi onda küçük bir çığlığa neden oluyor, suratını buruşturuyor, hemen Jurema'nın elini aratıyordu.

"Onları saymadım," dedi kahkahalarla gülerek. "Ne diye uğraşacaktım ki, neticede hepsini öldürmeyecek miyiz?"

Bir kez daha kahkahalar koptu. Yukarıda hava aydınlanmaya başlıyordu.

"Kadınlar artık gitseler iyi olur," dedi Honório Vilanova.

Kardeşi gibi o da tüfeğin yanı sıra tabanca da taşıyordu ve ayağında çizmeler vardı. Vilanova'lar giyinme ve konuşma biçimleriyle, hatta fizikleriyle, Jurema'ya

Canudos'un geri kalanından çok farklı görünüyorlardı. Ama kimse onlara farklılarmış gibi davranmıyordu.

Pedrão miyobu unutarak kadınlara peşinden gelmelerini işaret etti. Taşıyıcıların yarısı tepeye tırmanmıştı ama gerisi sırtlarında yüklerle oradaydı. Kırmızı bir kuşak Cocorobó'nun tepelerinin ardında yükseliyordu. Konvoy kayalıklarda konuşlanmak için savaşçıların ardından yola koyulduğunda, miyop kafasını sallayarak orada kalmaya devam etti. Jurema onu elinden tuttu: Sırılsıklam terlemişti. Cansız ve titrek gözleri ona minnetle baktı. "Hadi gidelim," dedi Jurema onu sürükleyerek, "yoksa onlara yetişemeyeceğiz." Mışıl mışıl uyumakta olan Cüce'yi uyandırmak zorunda kaldılar.

Zirvelerin yakınında korunaklı küçük bir tepeye vardıklarında, ordunun öncü birlikleri geçide girmekteydiler ve savaş başlamıştı. Vilanova'lar ve Pedrão ortadan kayboldular ve kadınlar, miyop ve Cüce orada, erozyona uğramış kayaların arasında tek başlarına kalıp silah seslerini dinlediler. Uzakta ve seyrektiler. Jurema onları sağında, solunda duyuyordu ve silah seslerini oraya rüzgârın taşımış olması gerektiğini düşündü, zira kulağına sönük geliyorlardı. Hiçbir şey görmüyordu; bir küflü taşlar duvarı ateş edenleri gizliyordu. Savaş o kadar yakınında olmasına rağmen ona çok uzak geliyordu. "Çok kalabalıklar mı?" diye kekeledi miyop. Elini sımsıkı tutmaya devam ediyordu. Ona bilmediğini söyledi ve katırları boşaltıp testileri suyla, tencereleriyse yemekle dolduran, sargı bezi olarak kullanmak üzere kumaş şeritleri ve bezler hazırlayan, otacının bir kutuya koyduğu yara lapaları ve ilaçları çıkaran Sardelinha'lara yardım etmeye gitti. Cüce'nin zirveye doğru tırmandığını gördü. Miyop yere oturdu ve ağlıyormuş gibi elleriyle yüzünü kapattı. Ama kadınlardan biri bağırarak çardak yapmak için dal toplamasını isteyince hemen doğruldu ve Jure-

ma onun tökezleyerek sapları, yaprakları, otları el yordamıyla bulmak için telaşla çabaladığını gördü. Oradan oraya gidip gelirken, düşerken ve kalkarken, acayip gözlüğüyle yere bakarkenki hali o kadar komikti ki kadınlar en sonunda onu göstererek dalga geçmeye başladılar. Cüce ise taşlık arazide gözden kayboldu.

Derken silah sesleri şiddetlendi ve yakınlaştı. Kadınlar hareketsiz kalıp dinlediler. Jurema çatırtıların, kesintisiz ve yoğun silah seslerinin onları birden ciddileştirdiğini gördü: Miyobu unutmuş ve karşıdaki yamaçta o ateşin hedefi olan kocalarını, babalarını, oğullarını hatırlamışlardı. Rufino'nun yüzü gözünün önüne geldi ve dudaklarını ısırdı. Şiddetli silah sesleri onu telaşlandırıyor ama korkutmuyordu. Savaşın onu ilgilendirmediğini bu yüzden de mermilerin buna saygı göstereceğini hissediyordu. O kadar şiddetli bir uyuşukluk hissetti ki kayaların dibine, Sardelinha'ların yanına kıvrıldı. Uyumadan uyudu, bilincinin açık olduğu bir uykuydu onunki, Cocorobó'nun tepelerini sarsan atışların farkındaydı ama rüyasında arka arkaya başka silah seslerini, o Queimadas sabahı duyduğu silah seslerini, *capanga*'lar tarafından az daha öldürüleceği ve tuhaf konuşan yabancının tecavüzüne uğradığı şafakta duyduğu silah seslerini işitiyordu. Rüyasında, sanki ne olacağını biliyormuş gibi ona yapmaması için yalvarıyordu, zira bu onun, Rufino'nun ve bizzat yabancının felaketi olacaktı ama onun dilini anlamayan yabancı onu umursamıyordu.

Uyandığında, ayaklarının dibindeki miyop ona sirkin Avanak'ı gibi bakıyordu. Etrafları kadınlarla çevrili iki *jagunço* testilerin birinden su içiyordu. Ayağa kalktı ve neler olduğunu öğrenmeye gitti. Cüce geri dönmemişti ve tüfek sesleri sağır edici şiddetteydi. *Jagunço*'lar oraya cephane almaya geliyorlardı; gerginlik ve yorgunluktan zorlukla konuşabiliyorlardı: Geçidin içi ateist

kaynıyordu ve tepeye her saldırı düzenlediklerinde sinekler gibi ölüyorlardı. Saldırılarını yamacın yarısına kadar bile çıkmalarına izin vermeden birkaç kez püskürtmüşlerdi. Konuşan, yer yer beyazlamış seyrek sakalı olan bir adamcağız omuz silkti: Ama o kadar kalabalıktılar ki hiçbir şey onları geriletmiyordu. Buna karşılık onların cephanesi azalmaya başlamıştı.

"Ya yamaçları ele geçirirlerse?" diye miyobun kekelediğini duydu Jurema.

"O zaman onları Trabubú'da durduramayacaklar," dedi diğer *jagunço* boğazını temizleyerek. "Orada neredeyse hiç adam kalmadı, hepsi buraya, bize yardım etmeye geldi."

Sanki bu onlara geri gitmeleri gerektiğini hatırlatmışçasına *jagunço*'lar, "İyi İsa'ya övgüler olsun," diye mırıldandılar ve Jurema onların kayalardan tırmanıp gözden kaybolduklarını gördü. Sardelinha'lar yemek ısıtmak gerektiğini çünkü her an başka *jagunço*'ların damlayabileceğini söylediler. Jurema onlara yardım ederken eteğine yapışmış olan miyobun titrediğini hissediyordu. Onun korkusunu, paniğini tahmin etti: Üniformalı adamlar birden kayalardan inmeye başlayacak ve önlerine çıkan her şeyi süpürüp süngüleyeceklerdi. Tüfek seslerinin yanı sıra toplar da gümbürdüyordu ve onun peşinden deprem gürültüsüyle kayalar yuvarlanıyordu. Jurema bu haftalar boyunca zavallı oğlunun yaşadığı kararsızlığı, hayatına nasıl yön vereceğini bilemediğini, kalmakla kaçıp gitmek arasında bocaladığını hatırladı. Gitmek istiyordu, en çok istediği buydu ve geceleri, ambarın zemininde kıvrılmış yatarken Vilanova ailesinin horlamalarını duyuyorlardı; miyop titreyerek ona gitmek istediğini, Salvador'a, Cumbe'ye, Monte Santo'ya, Geremoaba'ya, yardım isteyebileceği, dostlarına yaşadığını haber verebileceği bir yere kaçmak istediğini söylüyordu. Ama bunu yapmasını ya-

sakladıklarına göre nasıl gidecekti ki? Tek başına ve yarı kör haliyle nereye varabilirdi ki? Onu yakalar ve öldürürlerdi. Arada sırada, fısıltı halindeki gece diyaloglarında, bir rehber bulabileceği herhangi bir köye kadar kendisini götürmesi için onu ikna etmeye çalışıyordu. Eğer yardım ederse ona dünyanın tüm ödüllerini vaat ediyordu ama bir an sonra sözlerini düzeltiyor ve kaçmak istemenin delilik olduğunu söylüyordu, zira onları bulur ve öldürürlerdi. Eskiden *jagunço*'lar ürpermesine sebep oluyordu, şimdi askerler onu ürpertiyordu. "Zavallı oğlum," diye düşündü. Kendini kederli ve mutsuz hissediyordu. Ölümü askerlerin elinden mi olacaktı? Hiç umurunda değildi. Belo Monte'nin her erkeği ve her kadını ölünce ruhları götürmek üzere meleklerin geleceği doğru muydu? Her halükârda ölüm bir dinlenme olacaktı, kederli rüyaların olmadığı bir uyku, Queimadas vukuatından beri sürdüğü hayattan daha az kötü bir şey.

Bütün kadınlar ayağa kalktı. Onların baktıkları şeyi gözleriyle takip etti: On-on iki *jagunço* tepelerden aşağı koşarak yaklaşıyordu. Top atışı o kadar güçlüydü ki Jurema'ya sanki kafasının içinde patlıyormuş gibi geliyordu. Diğer kadınlar gibi onlara doğru koştu ve cephane istediklerini anladı: Adamlar kudurmuş gibiydi, hiç mermileri kalmamıştı. Sardelinha'lar onlara, "Ne cephanesi? *Jagunço*'lar son sandığı uzun süre önce götürdüler," diye cevap verince birbirlerine baktılar ve birisi yere tükürüp öfkeyle üzerine bastı. Onlara yemek ikram ettiler ama onlar, bir maşrapayı elden ele geçirerek sadece su içtiler ve yeniden tepenin zirvesine doğru koştular. Kadınlar hiçbir şey sormadan ter içindeki, çatık kaşlı, damarları çıkmış, gözleri kan çanağına dönmüş adamların su içip gitmelerine bakıyorlardı. Arkadaki Sardelinha'lara döndü:

"En iyisi Belo Monte'ye dönün. Burada fazla dayanamayacağız. Çok kalabalıklar ve mermimiz yok."

Bir anlık bir tereddüdün ardından, kadınlar katırlara doğru gitmek yerine adamların ardından hızla tepeye yöneldiler. Jurema ne yapacağını bilemez bir halde kaldı. Savaşa çıldırdıkları için koşmuyorlardı, orada erkekleri vardı, onların hâlâ yaşayıp yaşamadığını öğrenmek istiyorlardı. Daha fazla düşünmeden onların peşinden koştu ama taş kesmiş ve ağzı açık kalmış miyoba orada kendisini beklemesini söylemeyi ihmal etmedi.

Tepeyi tırmanırken elleri sıyrıldı ve iki defa kaydı. Yamaç çok sarptı; kalbi sıkışıyordu ve nefes almakta zorlanıyordu. Yukarıda taba, kurşuni, turuncumsu bulutlar gördü, rüzgâr onları topluyor, dağıtıyor, sonra tekrar topluyordu ve kulakları, çok yakından gelen aralıklı silah seslerinin yanı sıra anlaşılmaz tonlamalar duyuyordu. Taşsız bir yamaçtan emekleyerek inip neler olduğunu görmeye çalıştı. Üst üste konmuş iki kocaman taş buldu ve tozlardaki izleri inceledi. Yavaş yavaş görüyor, seziyor, tahmin ediyordu. *Jagunço*'lar uzakta değillerdi ama onları fark etmek zordu, çünkü yamacın dokusuyla bütünleşmişlerdi. Çok geçmeden onları seçmeye başladı: Kimisi kayaların ya da kaktüslerin arkasına büzüşmüş kimisi sadece kafaları dışarıda kalacak şekilde oyukların içine sokulmuşlardı. Kütlelerini arazi üzerinde zorlukla ayırt etmeyi başardığı karşı tepelere de yayılmış, mevzilenmiş, ateş eden birçok *jagunço* olmalıydı. Yakında kulaklarının sağırlaşacağı ve bu patlamaların en son duyduğu şeyler olacağı izlenimine kapıldı.

İşte o sırada, uçurumun elli metre aşağıda dönüştüğü ve bir koruluk alanı andıran o koyu renk karaltının toprak değil asker topluluğu olduğunu fark etti. Evet, onlardı: İçinde parıltılar, ışıltılar, yansımalar, ateş eden silahlar olması gereken kırmızı yıldızcıklar, süngüler, kılıçlar bulunan bir leke yamacı tırmanarak yaklaşıyordu ve orada bir görünüp bir kaybolan yüzler gördü. İki tara-

fına doğru şöyle bir göz atınca sağında lekenin çoktan onun seviyesine geldiğini gördü. Midesinde bir şey hissetti, bir bulantı geldi ve kolunun üzerine kustu. Tepenin ortasında tek başınaydı ve üniformaların bu yükselişi onu çok yakında yutacaktı. Hiçbir şey düşünmeden kendini aşağıya, en yakındaki *jagunço* mevzisine –bir oyuğun içinde, ikisi deri, biriyse hasır olmak üzere üç şapka– doğru kaymaya bıraktı. Oraya doğru yuvarlanırken, "Ateş etmeyin, ateş etmeyin," diye bağırdı. Üst üste yığılmış taşlardan bir duvarla korunan oyuğa atladığında hiçbiri dönüp ona bakmadı. İşte o zaman üçünden ikisinin ölmüş olduğunu gördü. Birinin maruz kaldığı patlama suratını kırmızı bir hamura dönüştürmüştü. Onu kucaklamış olan diğerinin gözleri ve ağzı sineklerle doluydu. Arkalarına saklandığı taşlar gibi birbirlerine dayanıyorlardı. Canlı *jagunço* bir süre sonra gözucuyla ona baktı. Bir gözünü kapatarak nişan alıyor, ateş etmeden önce hesaplıyor ve her ateş edişinde tüfek omzuna çarpıyordu. Nişan almayı bırakmadan dudaklarını oynattı. Jurema ne dediğini anlamadı. Ona doğru emekledi ama boşuna. Kulaklarında bir uğultu vardı ve tek duyabildiği oydu. *Jagunço* bir şeyi işaret etti ve sonunda yüzü olmayan cesedin yanındaki torbayı istediğini anladı. Torbayı ona uzattı ve *jagunço*'nun oturup bacaklarını çapraz uzattığını, sanki zamandan bol bir şeyi yokmuşçasına, sakince tüfeğini temizleyip doldurduğunu gördü.

"Askerler artık buradalar," diye bağırdı Jurema. "Tanrım, ne olacak, ne olacak?"

Adam omuz silkti ve yeniden taş duvarın arkasına yerleşti. Bu siperden çıkmalı, öbür tarafa dönmeli, Canudos'a mı kaçmalıydı? Bedeni sözünü dinlemiyordu, bacakları onu taşımıyordu, ayağa kalktığı anda devriliyordu. Neden süngüleriyle ortaya çıkmıyorlardı, onları o kadar yakında görmüşken neden bu kadar gecikiyorlar-

dı? *Jagunço* ağzını oynatıyordu ama o sadece, o anlaşılmaz uğultuyu duyuyordu ve şimdi de metalik gürültüleri: Bunlar kornet miydi?

"Hiçbir şey duymuyorum, hiçbir şey duymuyorum," diye avazı çıktığı kadar bağırdı. "Sağır oldum."

Jagunço onayladı ve ona birinin gittiğini söylemek ister gibi bir işaret yaptı. Yeşilimsi deri şapkasının altından kan dökülen uzun kıvırcık saçlı bir delikanlıydı. Katolik Muhafızlar'ın kolluğunu taşıyordu. "Ne?" diye haykırdı Jurema. Delikanlı ona siper taşlarından öteye bakmasını işaret etti. Cesetleri kenara itip burnunu taşların arasındaki mazgalların birinden uzatarak baktı. Askerler şimdi daha aşağıdaydılar ve gidenler *jagunço*'lar değil onlardı. "Savaşı kazandılarsa neden gidiyorlar?" diye kendine sorarken onların toprak girdaplar tarafından nasıl yutulduğunu görüyordu. Tepeye çıkıp hayatta kalanların hepsini öldürmek yerine neden gidiyorlardı?

ÇAVUŞ FRUTUOSO MEDRADO –On İkinci Tabur, Birinci Bölük– geri çekilme emri veren korneti duyunca çıldıracak gibi oluyor. Cocorobó'nun batı yamaçlarına yönelik bugünkü beşinci süngü hücumunda onun avcı mangası bölüğün ve aynı zamanda da taburun başını çekiyor. Bu kez yamacın dörtte üçünü ele geçirmişken ve İngilizleri, vatanseverlerin üzerine ateş açtıkları inlerinden süngü ve kılıçla çıkarırken geri çekilme emri geliyor ve Çavuş Frutuoso'nun kafası bunu kesinlikle almıyor, üstelik onun kafası oldukça büyük. Ama kuşku yok: Şimdi çok daha fazla sayıda kornet geri dönmeyi emrediyor. Görünmemeye çalışan on bir adamı ona bakıyor ve Çavuş Medrado etraflarını saran toz bulutu arasında onları da kendisi kadar şaşırmış buluyor. Geriye sadece zirveleri temizlemek kalmışken onları zaferden mahrum

bırakan komuta kademesi aklını mı yitirdi? İngilizler sayıca çok az ve neredeyse hiç cephaneleri kalmadı, Çavuş Frutuoso yukarılarda üzerlerine akan asker dalgasından kaçanları belli belirsiz seçiyor ve onların ateş etmediklerini görüyor: El kol işaretleri yapıyorlar, bıçaklarını ve palalarını gösteriyorlar, taş fırlatıyorlar. "Henüz kendi İngiliz'imi öldürmedim," diye düşünüyor Frutuoso.

"Birinci avcı mangası emri yerine getirmek için ne bekliyor?" diye haykırıyor hemen yanında biten bölük komutanı Yüzbaşı Almeida.

"Birinci avcı mangası! Geri çekil!" diye hemen gürlüyor çavuş ve adamları yamaç aşağı koşmaya başlıyorlar.

Ama o acele etmiyor, Yüzbaşı Almeida'nın adımlarıyla iniyor.

"Emir beni şaşırttı, efendim," diye mırıldanıyor subayın solunda yürümeye başlarken. "Gelinen noktada bir geri çekilmeyi kim anlayabilir?"

"Bizim yükümlülüğümüz anlamak değil uymak," diye homurdanıyor, kılıcını baston gibi kullanarak topuklarının üzerinde yamaç aşağı kayan Yüzbaşı Almeida. Ama hemen akabinde öfkesini gizlemeden ekliyor: "Ben de anlamıyorum. Sadece son darbeyi indirmek kalmıştı, gerisi çocuk oyuncağıydı."

Frutuoso Medrado çok sevdiği askerî hayatın kötü taraflarından birinin yetkililerin kararlarının gizemi olduğunu düşünüyor. Cocorobó'nun tepelerine karşı yapılan beş hücuma da katılmış olmasına rağmen yorgun değil. Altı saatten beri, yani ordunun ilerleyen öncü taburu bu sabah geçidin girişinde aniden kendini çapraz ateş altında bulduğundan beri savaşıyor. Çavuş ilk hücumda Üçüncü Bölük'ün arkasında gidiyordu ve Asteğmen Sepúlveda'nın avcı mangalarının nereden geldiğini kimsenin anlamadığı yaylım ateşleriyle nasıl biçildiğini gördü. İkincisinde ölüm oranı yine o kadar yüksek oldu ki geri çekilmek gerekti.

Üçüncü hücumu Altıncı Tugay'dan iki tabur –Yirmi Altıncı ve Otuz İkinci– düzenledi ama Albay Carlos Maria de Silva Telles, Yüzbaşı Almeida'nın bölüğünü bir sarma manevrasıyla görevlendirdi. Bu bir sonuç vermedi, çünkü tepenin sırtındaki yamaçları tırmanırken bunların dikenli bir vadinin üzerine doğru bıçak gibi kesildiklerini fark ettiler. Geri dönerken çavuş sol elinde bir yanma hissetti: Bir mermi küçük parmağının ucunu götürmüştü. Acımıyordu ve artçı birlikte tabur doktoru onu sterilize ederken sedyecilerin taşıdığı yaralıların moralini yükseltmek için espriler yaptı. Dördüncü hücumda, parmağının kopan parçasının intikamını almak ve bir İngiliz öldürmek istediği bahanesiyle gönüllü oldu. Tepenin ortasına kadar gelmişlerdi ama o kadar çok kayıp vermişlerdi ki bir kez daha geri çekilmek zorunda kaldılar. Ama bu sonuncuda onları bütün bir hat boyunca bozguna uğratmışlardı: Geri çekilmek neden? Yoksa onların işini Beşinci Tugay'ın bitirmesi ve böylece bütün şan ve şerefi General Savaget'nin gözde astı Albay Donaciano de Araujo Pantoja'nın toplaması için mi? "Belki de," diye mırıldanıyor Yüzbaşı Almeida.

Tepenin dibinde, aralarında itişerek yeniden organize olmaya çalışan bölüklerin, çekme hayvanlarını toplara, arabalara ve ambulanslara koşmaya çalışan hayvan bakıcılarının, çelişkin kornet seslerinin, feryat eden yaralıların olduğu yerde, Çavuş Frutuoso Medrado ani geri çekilmenin sebebini öğreniyor: Queimadas ve Monte Santo'dan gelen kol bir tuzağa düşmüş ve İkinci Kol, Canudos'u kuzeyden işgal etmek yerine acilen zor durumdaki diğer kolun yardımına koşacak.

Orduya on dört yaşındayken giren, Paraguay Savaşı'nda bulunan ve monarşinin kalkmasının ardından güneyi altüst eden ayaklanmalarda savaşan çavuş bütün günü çarpışarak geçirdikten sonra, bilmediği topraklara

gitme fikrinden hiç rahatsızlık duymuyor. Ne savaştı ama! Haydutların cesur adamlar olduklarını kabul etmek gerekiyor. Toplar tepeleri defalarca dövmesine rağmen yerlerinden kıpırdamayıp askerleri ateşli silahlarına başvurmadan oraya müdahale etmek ve göğüs göğüse çarpışmanın vahşetiyle yüzleşmek zorunda bıraktılar: Adi herifler, aynı Paraguaylılar gibi dövüşüyorlar. Birkaç yudum su ve birkaç bisküviden sonra kendini çok dinç hissediyor, ancak adamları tam tersine tükenmiş görünüyorlar. Hepsi acemi er, Bagé'de son altı ayda askere alındılar ve bu savaş onların vaftiz töreni oldu. Ama iyi dayandılar, hiçbirinin korktuğunu görmedi. Acaba ondan İngilizlerden korktuklarından daha mı çok korkuyorlardır? Çavuş astlarına karşı sert bir adam, bir kabahatleri olduğunda karşılarında onu buluyorlar. İdari cezalar –çarşı iznine çıkamama, hücre, kırbaç– yerine, çavuş tokat atmayı, kulak çekmeyi, kıça tekme vurmayı ya da onları çamurlu domuz ağıllarına postalamayı tercih ediyor. Hepsi iyi talim yapmış, bugün bunu kanıtladılar. Bir kayaya çarptığı için topallayan Er Corintio hariç hepsi sağ salim burada. Corintio çelimsiz bir şey, çantasının altında ezilmiş gibi yürüyor. Ama iyi bir delikanlı: Çekingen, özverili, erkenci ve Florisa'nın kocası olması sebebiyle Frutuoso Medrado onu kayırıyor. Çavuşun içinde birden bir arzu uyanıyor ve içinden gülüyor. "Sen ne kaltak şeysin, Florisa," diye düşünüyor. "O kadar kaltaksın ki, senden o kadar uzakta ve bir savaşın ortasında olmama rağmen aletimi kaldırabiliyorsun." Başına gelen eşeklikler karşısında içinden kahkahalarla gülmek geliyor. Topallayan, çantasının altında kamburu çıkan Corintio'ya bakıyor ve büyük bir cüretle çamaşırcı kadının kapısına dikildiği günü hatırlıyor: "Ya benimle yatarsın Florisa ya da Corintio her hafta sonu disiplin suçuyla kışlada kalır ve ziyaretçi kabul edemez." Florisa bir ay direndikten sonra

ona teslim oldu ve bunu ilk başta Cortintio'yu görmek için yaptı ama şimdi, Frutuoso'ya kalırsa, hoşlandığı için onunla yatmaya devam ediyor. O işi Florisa'nın çiftlik evinde ya da onun çamaşırları yıkamaya gittiği nehir kıvrımında yapıyorlar. Bu Frutuoso'nun sadece sarhoş olduğunda övündüğü bir ilişki. Corintio bir şeyden kuşkulanıyor mudur? Hayır, hiçbir şeyden haberi yok. Bilse bile çavuş gibi, üstelik onun üstü olan bir adam karşısında ne yapabilir ki?

Sağ taraftan silah sesleri işitince Yüzbaşı Almeida'yı bulmaya gidiyor. Emir ileriye doğru devam etmek, Birinci Kol'u kurtarmak, fanatiklerin onu yok etmesini engellemek. Bu atışlar dikkat dağıtma manevraları, haydutlar Trabubú'da toplandılar ve onların harekâtını engellemeye çalışıyorlar. General Savaget Beşinci Tugay'dan iki taburu bu meydan okumaya karşılık vermekle görevlendirdi; bu arada diğerleri General Oscar'ın bulunduğu tarafa doğru hızlandırılmış yürüyüşe devam ediyorlar. Yüzbaşı Almeida'nın suratı o kadar bozuk ki Frutuoso ona, "Kötü bir şey mi oldu?" diye soruyor.

"Çok fazla ölü var," diye mırıldanıyor yüzbaşı. "İki yüzden fazla yaralı ve aralarında Binbaşı Tristão Sucupira'nın da bulunduğu yetmiş ölü var. General Savaget bile yaralandı."

"General Savaget mi?" diye şaşırıyor çavuş. "Ama onu daha biraz önce atının üstünde gördüm, efendim."

"Çünkü o kahraman bir adam," diye cevap veriyor. "Karnında bir merminin açtığı bir delik var."

Frutuoso avcı mangasının yanına dönüyor. Onca ölü ve yaralının olduğu bir ortamda onların şansı gayet yaver gitti: Corintio'nun dizi ve onun küçük parmağı dışında hepsi sapasağlam. Parmağına bakıyor. Acımıyor ama kanamaya devam ediyor, sargı bezi koyu kırmızıya boyandı. Çavuş bu yüzden malulen emekli edilip edilmeyece-

ğini öğrenmek isteyince, onu tedavi eden doktor Binbaşı Nieri, güldü. "Bir tarafları eksik onca subay ve asker görmedin mi?" Evet, görmüştü. Malulen emekli edilebileceğini düşünmek tüylerini diken diken ediyor. Öyle bir şey olsa ne yapardı? Ne ana babası ne karısı ne çocuğu olan biri olarak, ordu bütün bunların hepsiydi.

Canudos'u çevreleyen tepelerin etrafından dolaşan yürüyüş boyunca İkinci Kol'un piyadeleri, topçuları ve süvarileri birçok kez çalılıkların arasından ateş açıldığını duyuyorlar. Bir bölük geride kalıp oraya göz atarken gerisi yola devam ediyor. Hava kararırken On İkinci Tabur nihayet mola veriyor. Üç yüz adam çantalarını ve tüfeklerini yere bırakıyorlar. Tüm güçleri tükenmiş durumda. Bu seferki diğer gecelere, Aracajú'dan çıkıp São Cristóvão, Lagarto, Itaporanga, Simão Dias, Geremoabo ve Canche üzerinden buraya gelene kadar her gece yaşadıklarına benzemiyor. Diğer seferlerde bir yerde mola verince, askerler bir hayvan kesiyor, su ve odun aramaya gidiyorlardı; daha sonra gece gitar sesleri, şarkılar, sohbetlerle doluyordu. Ama şimdi kimse konuşmuyor. Çavuş bile çok yorgun.

Dinlenme onun için fazla uzun sürmüyor. Yüzbaşı Almeida ne kadar kovanları kaldığını öğrenmek ve kullandıkları cephanenin yerine yenisini koyarak ertesi sabah her askeri, çantasında iki yüz mermiyle yola çıkarmak için manga komutanlarını çağırıyor. Onlara, bir parçası oldukları Dördüncü Tugay'ın öncü konumuna geçeceğini ve taburlarının da öncünün öncüsü olacağını haber veriyor. Haber Frutuoso Medrado'nun coşkusunu yeniden yükseltiyor ama mızrak ucunda gidecek olmalarını öğrenmek, esnemelerle, hiç yorum yapmadan yeniden yürüyüşe geçen adamlarının arasında en ufak bir tepkiye neden olmuyor.

Yüzbaşı Almeida Birinci Kol ile şafakta temas kura-

caklarını söyledi ama daha iki saat olmadan Dördüncü Tugay'ın öncüleri Favela Tepesi'nin karanlık kütlesini seçiyorlar; General Oscar'ın habercilerine göre Birinci Kol orada haydutların kuşatması altında bulunuyor. Kornetlerin sesi rüzgârsız, ılık geceyi delip geçiyor ve kısa bir süre sonra uzaklardan başka kornetlerin cevabını duyuyorlar. Bu bütün taburda büyük bir sevinçle karşılanıyor: Birinci Kol'daki yoldaşlar oradalar. Çavuş Frutuoso adamlarının da coşkuya kapıldığını ve keplerini sallayarak, "Yaşasın cumhuriyet!", "Yaşasın Mareşal Floriano!" diye bağırdıklarını görüyor.

Albay Silva Telles, Favela'ya doğru devam emri veriyor. "Bilmediğin arazide, bu şekilde kurdun ağzına atlamak bize öğretilen taktik anlayışa aykırı bir tutum," diye homurdanıyor Yüzbaşı Almeida, asteğmenlere ve çavuşlara son talimatlarını verirken. "Akrepler gibi buraya, şuraya, oraya yavaş adımlarla, mesafeyi koruyarak ve sürprizlerden kaçınarak ilerlemek gerekirdi." Birinci Kol'la aralarında düşmanın bulunduğunu bilerek gece karanlığında ilerlemek Çavuş Frutuoso'ya da çok akıllıca gelmiyor. Birden, tehlikenin yakınlığı onu ele geçiriyor; mangasının başında taşlık arazinin sağını solunu araştırıyor.

Yoğun ateş bir anda, çok yakında ve şiddetli bir biçimde başlıyor ve onlara kılavuzluk eden Favela kornetlerini susturuyor. "Yere yatın, yere yatın," diye haykırıyor çavuş kendini kocaman kayaların arkasına atarken. Kulak kabartıyor: Sağ taraftan mı ateş ediliyor? Evet, sağ taraftan. "Sağınızdalar," diye haykırıyor. "Hadi, çocuklar, şunların işini bitirelim." Ve sol dirseğinden destek alıp ateş ederken, bu İngiliz haydutlar sayesinde, çoktan kazanılmış bir savaştan geri çekilmek ve Tanrı'nın mermileri işgalcilere doğru yönlendireceğine güvenerek karanlıkta dövüşmek gibi tuhaf şeyler gördüğünü düşünüyor. O mermiler daha ziyade başka askerlere saplanmayacak

mı? Eğitimlerdeki özlü sözleri hatırlıyor: "Sarf edilen mermi sadece sarf edeni zayıflatır, sadece gördüğün şeye ateş et." Adamları kıs kıs gülüyor olmalı. Arada sırada, silah seslerinin arasında lanet okumalar ve inlemeler duyuluyor. En sonunda ATEŞKES emri geliyor; onları çağıran Favela'nın kornetleri bir kez daha ötüyor. Yüzbaşı Almeida, haydutların püskürtüldüğünden emin olana kadar bölüğü bir süre daha yerde yatırıyor. Çavuş Frutuoso Medrado'nun avcıları yolu açıyorlar.

"İki bölük arası mesafe sekiz metre. İki tabur arası on altı metre. İki tugay arası elli metre." Karanlıkta bu mesafeleri kim koruyabilir? Emir eri aynı zamanda, manga komutanının yürüyüş esnasında en arkada, hücuma kalkarken en önde, tekmil sırasındaysa ortasında bulunması gerektiğini söylüyor. Çavuş buna rağmen en önde gidiyor çünkü eğer arkaya geçerse, içinden her an silahların patlamaya başladığı bu karanlıkta ilerlemekten ötürü zaten sinirleri gergin olan adamlarının moralinin daha da bozulabileceğini düşünüyor. Her yarım saatte bir, her saatte bir, belki de her on dakikada bir (artık bilmiyor, zira aniden başlayıp biten o saldırılar bedenlerinden ziyade sinirlerine zarar veriyor ve zaman mefhumunu kaybettiriyor) açılan yoğun ateş onları yere yatmaya ve bir işe yaramasından ziyade onurlarını korumak adına karşı ateşle cevap vermek zorunda bırakıyor. Saldırganların az sayıda, belki iki-üç kişi olduklarını tahmin ediyor. Ama onlar hedeflerini görürken vatanseverlerin onları göremememesinden ötürü, karanlığın İngilizler için bir avantaj teşkil etmesi çavuşu sinirlendiriyor ve çok yoruyor. O bütün deneyimine rağmen böyle hissediyorsa adamları kim bilir ne haldedir.

Bazen Favela'nın kornetleri uzaklaşıyormuş gibi geliyor. Karşılıklı çalınan kornetler yürüyüşün yönünü belirliyor. Askerlerin su içebilmesi ve kayıpları gözden ge-

çirmek için iki kısa mola veriliyor. Yüzbaşı Almeida'nın bölüğünde bir hasar yok, buna karşılık Yüzbaşı Noronha'nın bölüğünde üç yaralı var.

"Ne kadar kısmetli olduğunuzu görüyorsunuz, size hiçbir şey işlemiyor," diyen çavuş, adamlarının moralini yükseltiyor.

Hava ağarmaya başlıyor ve karanlıkta yağan mermiler kâbusunun sona erdiği, artık nereye bastıklarını ve kimin saldırdığını görebilecekleri duygusu o zayıf ışıkta onu gülümsetiyor.

Yolun son kısmı daha öncesiyle kıyaslandığında oyun gibi geliyor. Favela'nın etekleri artık çok yakında ve yükselen ışıltıyla birlikte, çavuş ileride Birinci Kol'u seçiyor: Mavimtırak lekeler, kimi noktacıklar yavaş yavaş siluetlere, hayvanlara, arabalara dönüşüyor. Çok fazla düzensizlik, büyük bir kargaşa hâkimmiş gibi görünüyor. Frutuoso Medrado böyle üst üste yığılmanın da taktik ve öğretilerle çok fazla örtüşmediğini düşünüyor. Yüzbaşı Almeida'ya düşmanın birden buharlaştığına dair yorumlar yaptığı sırada (şimdi mangalar birleşti ve bölük dörderli sıralar halinde, taburun önünde yürüyor) birkaç adım ötelerinde yerden, dalların ve çalıların arasından kafalar, kollar ve eşzamanlı olarak ateş kusmaya başlayan tüfek ve karabina namluları fırlıyor. Yüzbaşı Almeida tabancasını kılıfından çıkarmaya çabalıyor ve sanki havasız kalmış gibi ağzını açarak öne doğru eğiliyor ve Çavuş Frutuoso coşku içindeki kocaman kafasıyla çok hızlı bir şekilde yere yatmanın intihar etmek olacağını anlıyor çünkü düşman çok yakında; aynı şekilde yarım dönüş yapmak da tehlikeli çünkü o zaman düşmana hedef tahtası olurlar. İşte bu yüzden, tüfek elinde, avazı çıktığı kadar bağırarak emrediyor: "Saldırın, saldırın, saldırın!" Ve ağzı bir taş öbeğinin ardında açılan İngilizlerin siperine doğru atlayarak onlara emsal teşkil ediyor. İçeri düşüyor

ve tetiğin basmadığı izlenimine kapılıyor ama süngü ucunun bir bedene saplandığından emin. Ne var ki orada saplı kalıyor ve onu çekip çıkarmayı başaramıyor. Tüfeği bırakıyor ve en yakındaki cüssenin üzerine çullanıp boğazını arıyor. Bu arada haykırmayı da bırakmıyor: "Saldırın, saldırın, saldırın!" Ve aynı anda vuruyor, kafa atıyor, sıkıyor, ısırıyor ve birinin, taktik anlayışa göre doğru gerçekleştirilmiş saldırıyı oluşturan unsurları –takviye, destek, rezerv, kordon– ezbere sıraladığı bir anaforun içinde dağılıyor.

Bir dakika ya da bir asır sonra gözlerini açtığında dudakları tekrarlıyor: Takviye, destek, rezerv, kordon. Bu karma saldırı, aşağılık herifler. Hangi erzak konvoyundan bahsediyorlar? Aklı başında. Siperde değil, kurumuş bir gırtlakta: Önünde dik bir uçurum, kaktüsler, yukarıdaysa mavi gökyüzünü, kırmızı bir topu görüyor. Burada ne yapıyor? Buraya kadar nasıl geldi? Siperden ne zaman çıktı? Konvoy mevzusu kulaklarında endişe ve hıçkırıklarla birlikte yankılanıyor. Kafasını yana çevirmek insanüstü bir çabaya mal oluyor. Tam o sırada askerciği görüyor. Bir rahatlama hissediyor; onun bir İngiliz olmasından korkuyordu. Bir metreden daha az mesafede yüzükoyun yatan askercik sayıklıyor, onu çok az anlıyor çünkü toprağa doğru konuşuyor. "Suyun var mı?" diye soruyor ona. Acı, çavuşun beynine kadar ateşten bir sızı gibi ulaşıyor. Gözlerini kapatıyor ve korkuyu kontrol etmek için çaba harcıyor. Mermiyle mi yaralandı? Nerede? Tekrar korkunç bir çaba harcayarak vücuduna bakıyor: Karnından sivri bir kök çıkıyor. Kavisli mızrağın sadece bir tarafından girip diğer tarafından çıkmadığını, aynı zamanda da onu yere sabitlediğini anlaması zaman alıyor. "Saplanmışım, çivilenmişim," diye düşünüyor. Düşünüyor: "Bana bir madalya verecekler." Ellerimi, ayaklarımı neden oynatamıyorum? O görmeden ve hissetmeden,

onu nasıl böyle delip geçtiler? Çok kan kaybettin mi? Karnına tekrar bakmak istemiyor. Askerciğe dönüyor:

"Bana yardım et, bana yardım et," diye yalvarırken kafasının açıldığını hissediyor. "Şu şeyi içimden çıkar, kurtar beni ondan. Uçurumun yukarısına çıkmamız gerekiyor, birbirimize yardım edelim."

Daha parmağını bile oynatamazken uçurumu çıkmaktan bahsetmek ona birden aptalca geliyor.

"Bütün erzakı ve bütün cephaneyi götürdüler," diyor askercik ağlayarak. "Benim suçum değil, efendim. Albay Campelo'nun suçu."

Bir çocuk gibi ağladığını işitiyor ve birden onun sarhoş olduğunu fark ediyor. Harekete geçip yardım istemek yerine orada ağlayan bu aşağılık herife karşı öfke ve nefret duyuyor. Askercik kafasını kaldırıp ona bakıyor.

"Sen İkinci Piyade Taburu'ndan mısın?" diye soran çavuş dilinin, ağzının içinde sertleştiğini hissediyor. "Albay Silva Telles'in tugayından mısın?"

"Hayır, efendim," diyor askercik burnunu çekerek. "Ben Üçüncü Tugay Beşinci Piyade Taburu'ndanım. Albay Olímpio de Silveira'nın ki."

"Ağlama, sersem gibi davranma, yaklaş buraya, şunu karnımdan çıkarmama yardım et," diyor çavuş. "Gelsene, aşağılık herif."

Ama asker başını toprağa gömüp ağlıyor.

"Yani sen İngilizlerin elinden kurtarmaya geldiklerimizden birisin," diyor çavuş. "Buraya gel ve beni hemen şimdi kurtar, sersem."

"Her şeyimizi aldılar! Her şeyimizi çaldılar!" diyor askercik ağlayarak. "Albay Campelo'ya konvoyun o kadar geriden gelemeyeceğini, bizi koldan koparabileceklerini söyledim. Bunu ona söyledim! Bunu ona söyledim! Ve korktuğum başımıza geldi, efendim! Atıma varasıya her şeyimizi çaldılar!"

"Sizden çalınan konvoyu unut, çıkar şunu içimden," diye haykırıyor Frutuoso. "Burada köpekler gibi ölmemizi mi istiyorsun? Aptal olma, iyi düşün!"

"Taşıyıcılar bize ihanet ettiler! Rehberler bize ihanet ettiler!" diyor askercik ağlayarak. "Onlar casustu, efendim, onlar da tüfeklerini üzerimize doğrulttular. Buyurun hesabını kendiniz yapın. Cephane yüklü yirmi araba; tuz, un, şeker, ateş suyu, yonca ve kırk çuval mısır yüklü yedi araba. Yüzden fazla sığırımızı götürdüler, efendim! Albay Campelo'nun deliliğini anlıyor musunuz? Onu uyardım. Ben Yüzbaşı Manuel Porto'yum ve asla yalan söylemem, efendim: Hepsi onun suçu."

"Siz yüzbaşı mısınız?" diye kekeliyor Frutuoso Medrado. "Çok özür dilerim, efendim. Rütbeniz görünmüyordu."

Cevap derin bir son nefes oluyor. Komşusu sessiz ve hareketsiz kalıyor. "Öldü," diye düşünüyor Frutuoso Medrado. Bir ürperti hissediyor. Düşünüyor: "Bir yüzbaşıymış! Bir acemi askere benziyordu." O da çok geçmeden ölecek. İngilizler seni yendi, Frutuoso. O aşağılık yabancılar seni öldürdüler. Tam o sırada uçurumun kıyısında iki siluetin belirdiğini görüyor. Gözlerini örten ter yüzünden onların üniformalı olup olmadığını anlayamıyor ama yine de bağırıyor: "İmdat!" Hayatta olduğunu görüp gelmeleri için hareket etmeye, kolunu bacağını oynatmaya çalışıyor. Koca kafası yanan bir ocak gibi. Siluetler atlayarak yamacı iniyor ve onların açık mavi giyindiklerini, ayaklarında botlar olduğunu görünce ağlayacak gibi olduğunu hissediyor. Bağırmaya çalışıyor: "Şu sopayı karnımdan çıkarın, çocuklar."

"Beni tanıyor musunuz, çavuş? Benim kim olduğumu biliyor musunuz?" diye soruyor asker ve yere çömelip onu oradan kurtaracağı yerde, sersemce bir şekilde süngüsünü onun boynuna dayıyor.

"Seni tabii ki tanıyorum, Corintio," diye gürlüyor. "Ne bekliyorsun, salak? Çıkar şunu karnımdan! Ne yapıyorsun, Corintio? Corintio!"

Florisa'nın kocası yanındakinin tiksinti dolu bakışları altında süngüyü çavuşun boynuna saplarken, Frutuoso Medrado diğer askeri de tanıyor: Argimiro. O zaman son nefesini vermeden önce kendi kendine, "Demek Corintio biliyormuş," diyebiliyor.

III

"CANUDOS'UN kapılarında olup gerçeği kendi gözleriyle görebilenler bile inandıktan sonra, Rio de Janiero'da, São Paulo'da monarşistleri linç etmek için sokaklara çıkanlar nasıl inanmayacaktı ki?" dedi miyop gazeteci.

Deri koltuktan yere kaymıştı ve orada dizlerini toplamış, çenesini onlardan birine dayamış halde oturuyor ve sanki baron odada yokmuş gibi konuşuyordu. Öğlen geride kalmıştı ve bahçeye bakan perdelerden süzülen sıcak ve uyuşturucu güneş ışığı onları sarıyordu. Baron karşısındaki adamın ani değişimlerine, o an içinden geldiği gibi, hiç haber vermeden konudan konuya atlamalarına alışmıştı ve bazen yoğun ve ateşli, ardından bazen onun bazense gazetecinin düşünmek ya da hatırlamak için içine kapandığı aralarda, debelenen sohbetin inişli çıkışlı çizgisi artık umurunda değildi.

"Muhabirler," dedi miyop gazeteci, sıska iskeletini sarsan ve her bir omurunu titretmiş gibi görünen o öngörülemez hareketlerinden biriyle gerinerek. Gözlüğünün ardında gözleri hızlıca kırpıştı: "Görebiliyor ama görmüyorlardı. Sadece görmeye gittiklerini gördüler. O şey orada olmasa bile. Öyle bir-iki kişi de değillerdi. Hepsi monarşist-İngiliz komplosunun açık kanıtlarını buldular. Bunun açıklaması ne?"

"İnsanların saflığı, fantezi ve illüzyon açlığı," dedi baron. "O tahayyül edilemez şeyi, köylüler ve serserilerden oluşan çetelerin ordunun düzenlediği üç seferi bozguna uğratmış ve ülkenin silahlı kuvvetlerine aylarca direnmiş olmalarını bir biçimde açıklamak gerekiyordu. Komplo bir gereksinimdi: Onu bu yüzden uydurdular ve ona inandılar."

"*Jornal de Notícias* muhabiri olarak benim yerimi alanın yazılarını okumalıydınız," dedi miyop gazeteci. "Epaminondas Gonçalves benim öldüğüme inanınca onu göndermişti. İyi bir adam. Dürüst, hayal gücüne başvurmuyor ne tutkusu ne de inancı var. Orada olan bitenin duygusuz ve nesnel halini anlatmak için ideal kişi."

"İki taraf da ölüyor ve öldürüyordu," diye mırıldandı baron, ona acımayla bakarak. "Bir savaşta duygusuzluk ve nesnellik mümkün müdür?"

"İlk yazısında, General Oscar'ın kuvvetlerinden subaylar Canudos'un tepelerinde *jagunço*'ların arasına karışmış iyi giyimli, dört sarışın gözlemciyi yakalıyorlar," dedi miyop gazeteci sakince. "İkincide, General Savaget'in birliği ölü *jagunço*'ların arasında subay kıyafetleri ve el örmesi bir başlığı olan sarışın bir beyaz adam buluyor. Ülkemizdeki askerî birliklerin hiçbiri tarafından asla kullanılmamış olan üniformasını kimse tanımlayamıyor."

"Şakacı majestelerinin bir subayı olduğu açık değil mi?" dedi baron gülümseyerek.

"Üçüncü yazısındaysa, esir alınan bir *jagunço*'nun cebinde bulunan, imzasız ama aristokratik bir yazıyla kaleme alındığı aşikâr bir mektup ortaya çıkıyor," diye, onu duymadan devam etti gazeteci. "Vaiz'e hitaben yazılmış, muhafazakâr, monarşist ve Tanrı korkusu olan bir yönetimi yeniden kurmanın neden gerekli olduğunu açıklayan bir mektup."

"Gazetelerde yazan o şeylerin doğru olduğuna inan-

mak için gerçekten çok saf olmak gerekiyordu değil mi?" diye sordu baron. "Yani bir gazeteci olarak."

"Ayrıca, ışıklı işaretler hakkındaki yazı da var," diye sözlerini sürdürdü miyop gazeteci ona cevap vermeden. "Onlar sayesinde *jagunço*'lar geceleri çok uzun mesafeler arasında haberleşebiliyorlardı. Gizemli ışıklar yanıp sönerek, ordunun teknisyenlerinin çözmeyi bir türlü başaramadığı mesajların çok incelikli şifrelerini iletiyorlardı."

Evet, hiç şüphe yoktu, bohem yaramazlıklarına, afyon, eter ve *Candomblé* ayinlerine rağmen, özünde saf ve meleğimsi biriydi. Bunda bir tuhaflık yoktu, entelektüellerin ve sanatçıların arasında böyleleri sıkça çıkıyordu. Canudos onu elbette ki değiştirmişti. Onu neye dönüştürmüştü? Bir hırçına mı? Bir şüpheciye mi? Yoksa bir fanatiğe mi? Miyop gözler camların ardından sabit bir şekilde ona bakıyordu.

"O yazılarda önemli olan varsayımlar," diye sözlerini bitirdi metalik, tiz, kulak tırmalayan ses. "Söylenen değil, ima edilen önemli, hayal gücüne gönderilmiş olan. Orada İngiliz subaylar görmeye gittiler. Ve onları gördüler. Benim yerimi alan muhabirle bütün bir akşam sohbet ettim. Asla yalan söylemedi, yalan söylemekte olduğunu hiç fark etmedi. Basit şekliyle söylemek gerekirse, gördüğünü değil inandığını ve hissettiğini, etrafındakilerin inandıklarını ve hissettiklerini yazdı. Böylece, çözme imkânı olmayan o masallar ve yalanlar yumağı yavaş yavaş oluştu. O halde, Canudos hikâyesinin aslı nasıl öğrenilecek?"

"Anlıyorum ama en iyisi onu unutmak," dedi baron. "Onunla zaman kaybetmeye değmez."

"Kinizm de bir çözüm değil," dedi miyop gazeteci. "Kaldı ki sizin olan bitene olağanüstü bir küçümsemeyle yaklaşan tavrınızın da samimi olduğuna inanmıyorum."

"Küçümseme değil umursamama," diye onu düzeltti baron. Estela uzunca bir süre zihninden uzaklaşmıştı

ama şimdi tekrar oradaydı ve onunla birlikte, baronu sersemlemiş ve teslimiyetçi bir varlığa dönüştüren o keskin, yıpratıcı acı da. "Size daha önce söylediğim gibi Canudos'ta yaşananlar zerre kadar umurumda değil."

"Umurunuzda, baron," diye miyobun sesi titredi. "Tıpkı benim de umurumda olduğu gibi: Çünkü Canudos sizin hayatınızı değiştirdi. Canudos yüzünden eşiniz aklını kaybetti ve Canudos yüzünden siz servetinizin ve gücünüzün önemli bir kısmını kaybettiniz. Tabii ki umurunuzda. Bu yüzden beni kapı dışarı etmediniz, bu yüzden saatlerdir konuşuyoruz..."

Evet, belki de haklıydı. Canabrava baronu ağzında acı bir tat hissetti; ondan gına gelmiş olmasına ve görüşmeyi uzatmak için ortada hiçbir sebep olmamasına rağmen, onu şimdi de yollayamadı. Onu durduran neydi? Sonunda kendine itiraf etti: Yalnız kalma, sadece Estela'yla ve o korkunç trajediyle baş başa kalma düşüncesiydi.

"Ama sadece var olmayanı görmekle kalmıyorlardı," diye ekledi miyop gazeteci. "Ayrıca, orada gerçekten olanı kimse görmedi."

"Frenologlar mı?" diye mırıldandı baron. "İskoç anarşistler mi?"

"Papazlar," dedi miyop gazeteci. "Kimse onlardan bahsetmiyor. Ama oradaydılar, *jagunço*'lar için casusluk yapıyor ya da onlarla omuz omuz dövüşüyorlardı. Mesaj götürüyor ya da ilaç getiriyorlardı, patlayıcı imal etmek için güherçile ve kükürt kaçakçılığı yapıyorlardı. Bu şaşırtıcı değil mi? Bu önemli değil miydi?"

"Bundan emin misiniz?" diye sordu konu ilgisini çeken baron.

"O papazlardan birini tanıdım, neredeyse arkadaş olduğumuzu bile söyleyebilirim," diye onayladı miyop gazeteci. Peder Joaquim, Cumbe papazı."

Baron bakışlarını konuğunun üzerinde dolaştırdı:

"Şu bir sürü çocuğu olan papaz mı? Şu ayyaş ve yedi büyük günahı işleyen papaz Canudos'ta mıydı?"

"O, Vaiz'in ikna kabiliyetinin güzel bir örneği," dedi gazeteci. "Hırsızları ve azılı katilleri azizlere dönüştürmenin yanı sıra *sertão*'nun yozlaşmış ve din taciri papazlarını da yola getirdi. Korkulacak adam, değil mi?"

O eski anekdot zamanın derinliklerinden çıkıp baronun aklına gelmiş gibi göründü. O ve Estela, peşlerinde küçük bir silahlı adam grubuyla birlikte Cumbe'ye giriyor ve pazar ayinini haber veren çanların çağrısına uyarak doğrudan kiliseye yöneliyorlardı. Meşhur Papaz Joaquim tüm çabasına rağmen gitar, ateş suyu ve kadınlarla birlikte, uykusuz geçmiş olması muhtemel bir gecenin izlerini saklamayı başaramıyordu. Papazın takılmalarından ve yanlışlarından baronesin rahatsız oluşunu, tam vaazın ortasında papazın midesinin bulanmasını ve koşarak kusmaya gidişini hatırladı. Birlikte yaşadığı kızın yüzü de gözünün önüne geldi: Yoksa o yeraltı sularını saptamayı bildiği için "yağmur yapıcı" adını taktıkları kız değil miydi? Demek hovarda papaz da Vaiz'in müritlerinden biri olmuştu.

"Evet, Vaiz'in müridiydi ve bir anlamda da kahraman," dedikten sonra gazeteci, çakıltaşları gırtlağından kayıyormuş gibi bir etki yaratan o kahkahalarından birini patlattı; çoğu zaman olduğu gibi bu sefer de gülüşü hapşırıklarla son buldu.

"O günahkâr bir papazdı ama aptal değildi," diye düşüncesini paylaştı baron. "Ayık olduğunda onunla sohbet edilebiliyordu. Uyanık bir adamdı ve okumuşluğu da vardı. *Sertão*'nun okuma yazma bilmeyenleri gibi onun da bir şarlatanın büyüsüne kapılmış olmasına inanmakta zorlanıyorum..."

"Kültür, akıl ya da kitabın Vaiz'in hikâyesiyle hiçbir

alakası yok," dedi miyop gazeteci. "Ama bu daha bir şey değil. Şaşırtıcı olan Peder Joaquim'in *jagunço* olması değil, Vaiz'in o korkak adamı cesur birine dönüştürmüş olması," deyip neşeyle gözlerini kırpıştırdı. En zor, en mucizevi dönüşüm bu. Size bunu söyleyebilecek kişi benim. Ben korkunun ne demek olduğunu bilirim. Ve Cumbe papazı korku hissetmeyi bilmek için, korku içinde yaşamak için yeterince hayal gücüne sahip biriydi. Bununla birlikte..."

Sesi birden duygusallaştı, içi boşaldı ve yüzü buruştu. Ona birden ne olmuştu? Baron konuğunun sakinleşmek için, kendisini bağlayan bir şeyden kurtulmak için mücadele ettiğini fark etti. Ona yardımcı olmaya çalıştı.

"Bununla birlikte..." diye onu cesaretlendirdi.

"Bununla birlikte aylarca, belki de yıllarca, köylere, çiftliklere, madenlere yolculuk ederek barut, dinamit, fünye satın aldı. Çok fazla dikkat çekiyor olması gereken bu satın almaları doğrulayacak yalanlar uydurdu. Ve *sertão* askerlerle dolunca, hayatını nasıl riske atıyordu, biliyor musunuz? Barut kutularını kutsal eşyalar sandığına, kutsanmış ekmek kabının, çarmıh heykelinin, kolsuz cüppenin ve kıyafetlerin arasına gizleyerek. Ve bütün bunları Kırsal Muhafızlar'ın, askerlerin burnunun dibinde yapıyordu. Ödlek biri olarak, titreyerek, soğuk terler dökerek bu tür bir şey yapmanın ne anlama geldiğini tahmin edebiliyor musunuz? Bunun için nasıl bir inanmışlık gerektiğini tahmin edebiliyor musunuz?"

"Kateşizm buna benzer hikâyelerle dolu dostum," diye mırıldandı baron. "Oklara hedef olanlar, aslanlar tarafından parçalananlar, çarmıha gerilenler... Ama doğru, Peder Joaquim'i Vaiz için bu şeyleri yaparken hayal etmekte zorlanıyorum."

"Çok derin bir inanmışlığı olmalı," diye tekrarladı miyop gazeteci. "İçten, bütüncül bir özgüven, sizin kuşku-

suz hiçbir zaman hissetmediğiniz bir iman, aynı şekilde benim de..."

Bir kez daha tedirgin bir tavuk gibi başını salladı ve uzun, kemikli kollarını deri koltuğa kadar uzattı. Devam etmeden önce birkaç saniye düşünceli bir şekilde elleriyle oynadı:

"Kilise Vaiz'i dinsiz, batıl, kışkırtıcı ve zihin karıştırıcı olması suçlamasıyla resmen lanetlemişti. Bahia başpiskoposu kürsülerinden vaaz vermesine müsaade etmeyi papazlarına yasaklamıştı. Bir papaz olarak Kilise'ye, başpiskoposa itaat etmemek ve Vaiz'e yardımdan ötürü mahkûm edilme riskini almak için mutlak bir inanmışlık gerekir."

"Onu bu kadar endişelendiren neydi?" diye sordu baron. "Ya Vaiz insanları ikinci kez kurtarmaya gelmiş yeni bir İsa'ysa şüphesi mi?"

Bunu düşünmeden söyledi ve daha söyler söylemez pişmanlık hissetti. Bir espri mi yapmak istemişti? Ama ne o ne de miyop gazeteci gülümsüyordu. Onun kafasını olumsuz anlamda salladığını gördü ki bu onun cevabı da olabilirdi, bir sineği kovalama tarzı da.

"Bunu bile düşündüm," dedi miyop gazeteci. "O Tanrı mıydı, onu Tanrı mı göndermişti, Tanrı var mıydı... Bilmiyorum. Her halükârda, bu kez arkada efsaneyi yayacak ve iyi haberi paganlara ulaştıracak tilmizler kalmadı... Daha doğrusu, benim bildiğim tek bir tane kaldı ki onun yeteceğinden kuşkuluyum..."

Bir kahkaha daha patlattı ve hapşırıkları onu uzunca bir süre meşgul etti. Bittiğinde burnu ve gözleri kıpkırmızı olmuştu.

"Ama ben onun olası ilahiliğinden çok, o dayanışmacı ve birleştirici ruhu, o insanlar arasında kurmayı başardığı kopmaz bağı düşündüm," dedi miyop gazeteci acınası bir tonda. "Şaşırtıcı ve heyecan verici. 18 Temmuz'dan sonra

sadece Chorrochó ve Riacho Seco yolları açık kaldı. Mantıklı hareket ne olabilirdi? Onlar da kapanmadan önce insanların gitmeye, kaçmaya çalışması, değil mi? Ama tam tersi oldu. İnsanlar her taraftan akın akın gelmeye devam ettiler ve askerler çemberi tamamen kapatmadan önce Canudos'a, o fare kapanına, o cehenneme girmek için acele ettiler. Görüyor musunuz? Orada hiçbir şey normal değildi."

"Papazlardan çoğul olarak bahsettiniz," diye baron onun sözünü kesti. Bu konu, yani *jagunço*'ların dayanışması ve ölüme toplu halde gitme arzuları onda bir sıkıntıya sebep oluyordu. Sohbet esnasında birçok kez ortaya çıkmıştı ve şimdi olduğu gibi her seferinde başka konuya atlamıştı.

"Diğerlerini tanımadım," diye cevap verdi gazeteci, konunun değişmesinden ötürü rahatlamış bir şekilde. "Ama olduklarını biliyorum, Peder Joaquim'e onların raporları ve yardımları geliyordu. Netice itibarıyla belki de orada, o *jagunço* kitlesinin arasına karışmış haldeydiler. Birisi bana Martínez Ana diye birinden bahsetti. Kim olduğunu biliyor musunuz? Onu tanıdınız, yıllar önce, uzun yıllar önce. Salvadorlu evlat katili vakası, size tanıdık geliyor mu?"

"Salvadorlu evlat katili vakası mı?" diye sordu baron.

"Ben davayı izlemeye gittiğimde henüz kısa pantolon giyiyordum. Babam savunma avukatı, yoksulların avukatıydı ve onu mahkemede savundu. Onu göremesem de üzerinden yirmi-yirmi beş yıl geçmiş olsa da onu tanıdım. O zamanlar gazete okuyordunuz, değil mi? Bütün Kuzeydoğu Salvadorlu evlat katili Maria Quadrado davasıyla yatıp kalktı. İmparator onun ölüm cezasını müebbete indirdi. Hatırlamıyor musunuz? O da Canudos'taydı. Asla son bulmayan bir hikâyenin nasıl olduğunu görüyor musunuz?"

"Bunu artık biliyorum," dedi baron. "Adaletle, kendi vicdanlarıyla, Tanrı'yla bir meselesi olan herkes Canudos sayesinde kendilerine bir sığınak buldular. Bu doğaldı."

"Oraya sığınmaları evet, ama başka birisine dönüşmeleri hayır," diyen gazeteci vücudunu ne yapacağını bilemezmiş gibi, uzun bacaklarını bükerek yeniden yere doğru kaydı. "Azizeydi, ona İnsanların Anası diyorlardı, Vaiz'e hizmet eden dindar kadınların başıydı. Ona mucizeler atfediyorlardı, Vaiz'le birlikte bütün dünyayı hacı olarak dolaştığını söylüyorlardı."

Hikâye, baronun zihninde yavaş yavaş yeniden oluştu. Meşhur bir dava, sonu gelmez sohbetlerin konusu olmuştu. Genç kız bir noterin hizmetçisiydi ve yeni doğmuş bebeğini ağzına yün yumağı sokarak boğmuştu çünkü bebek çok ağladığı için onu işten atmalarından korkuyordu. Cesedi günlerce yatağının altında saklamıştı, ta ki ev sahibesi kokudan ötürü onu bulana kadar. Genç kız her şeyi ânında itiraf etmişti. Mahkeme esnasında uysal bir tutum sergilemiş ve bütün sorulara iyi niyet ve içtenlikle cevap vermişti. Baron, evlat katilinin kişiliğinin, "sorumsuz katatoni" tezini savunanlar ve olayı "kötücül bir içgüdü" olarak görenler arasında doğurduğu polemiği hatırlıyordu. O halde hapisten mi kaçmıştı? Gazeteci bir kez daha konuyu değiştirmişti:

"18 Temmuz'dan önce birçok şey korkunç geçmişti ama dehşeti gerçek anlamda ancak o gün elimde tuttum, kokladım, yuttum, hatta bağırsaklarımda hissettim," dedi gazeteci ve baron onun midesine vurduğunu gördü. "O gün onunla karşılaştım, konuştum ve onun çocukken onca kez rüyalarıma giren evlat katili olduğunu anladım. Bana yardım etti çünkü tek başıma kalmıştım."

"18 Temmuz'da ben Londra'daydım," dedi baron. "Savaşın ayrıntılarından haberdar değilim. O gün ne oldu?"

"Koşarak gelmiş olan Başkeşiş João nefes nefese, 'Yarın saldıracaklar,' dedi. Tam o sırada önemli bir şeyi hatırladı: 'İyi İsa'ya övgüler olsun.'"

Askerler bir aydan beri Favela'nın sırtlarındaydılar ve savaş bitecek gibi görünmüyordu: Arada sırada taciz atışları ve özellikle çanların çaldığı saatlerde yapılan top atışlarıyla devam ediyordu. Şafak vaktinde, öğlen ve akşamları insanlar sadece belli yerlerde dolaşıyorlardı. İnsan her şeye alışıyor ve her konuda kendi rutinini oluşturuyor, değil mi? İnsanlar ölüyordu ve her gece cenaze törenleri vardı. Kör bombardımanlar birkaç evi yıkıyor, yaşlıları ve çocukları, yani siperlerde olmayan herkesi enkaz altında öldürüyordu. Her şey böyle belirsizlik içinde devam edecekmiş gibi görünüyordu. Ama hayır, işler daha kötüye gidecekti, bunu Sokağın Komutanı söylemişti. Miyop gazeteci tek başınaydı çünkü savaşın yöneticileri –Honório Vilanova, Koca João, Pedrão ve Pajeú– ambara geldikleri sırada, Jurema ile Cüce de Pajeú'ya yemek götürmeye gitmişlerdi. Endişeliydiler, onları koklamak yetiyordu, mekânın havası bir tür gerginlik yayıyordu. Bununla birlikte, Başkeşiş João düşmanın ertesi gün saldıracağını söylediğinde hiçbiri şaşırmadı. Bütün ayrıntıları biliyordu. Savunma direncini kırmak için Canudos bütün gece top ateşine tutulacak ve sabah beşte birliklerin saldırısı başlayacaktı. Nereden geleceklerini biliyordu. Sakince konuşuyor, yerleri paylaşıyorlardı, sen onları burada beklersin, orada sokağı kesmek gerekecek, barikatları şuraya kurarız, eğer köpekleri bu taraftan gönderirlerse en iyisi benim oraya kaymam. Bunları duyunca onun ne hissettiğini baron tahmin edebiliyor muydu? Tam o sırada kâğıt mevzusu çıktı. Ne kâğıdı? Pajeú'nun emrindeki çocuklardan birinin koşarak getirdiği bir kâğıt. Aralarında fısıldaşmalar oldu, ona okuyup okuyamayacağını sordular, o paramparça gözlüğüyle bir mum ışığında okumayı,

ne yazdığını çözmeyi denedi. Başaramadı. Bunun üzerine Başkeşiş João, Natuba'lı Leão'yu çağırttı.

"Vaiz'in yardımcılarından hiçbiri okumayı bilmiyor muydu?" diye sordu baron.

"Antônio Vilanova biliyordu ama o sırada Canudos'ta değildi," dedi miyop gazeteci. "Ayrıca, çağırttıkları Natuba'lı Leão da biliyordu. O da Vaiz'in en yakınındakilerden, havarilerinden biriydi. Okuyup yazıyordu, Canudos'un bilgesiydi."

Midesini tutarak iki büklüm olmasına sebep olan bir hapşırık krizine yakalanınca sustu.

"Onun ayrıntılarını, uzuvlarını göremiyordum," diye mırıldandı bir süre sonra hızla soluyarak. "Sadece bir kütle, bir biçim ya da daha doğrusu, bir biçimsizlik. Gerisini tahmin etmeye yetiyordu. Dörtayak üzerinde yürüyordu, kocaman bir kafası ve büyük bir kamburu vardı. Onu çağırttılar ve Maria Quadrado'yla birlikte geldi. Onlara kâğıdı okudu. Ertesi sabahki saldırı için komuta merkezinin talimatları yazılıydı.

Derin, melodik, normal ses muharebenin unsurlarını, alayların konumlarını, bir bölükle diğer bölük ve bir savaşçıyla diğer savaşçı arasındaki mesafeleri, işaretleri, çağrıları sıralarken o, korku ve sonsuz bir endişeye kapılıyordu çünkü Jurema ve Cüce geri döneceklerdi. Natuba'lı Leão okumayı bitirmeden önce, askerlerin planının birinci safhası, yani direnç kırma bombardımanı uygulamaya kondu.

"Şimdi biliyorum ki o sırada sadece dokuz top Canudos'un üzerine atış yapıyordu ve aynı anda on altıdan fazlası hiçbir zaman ateş edemeyecekti," dedi miyop gazeteci. "Ama o gece bin tane gibiydiler, sanki gökyüzünün tüm yıldızları bizi bombalamaya koyulmuştu."

Gümbürtüler galvaniz çatıları titretiyor, rafları ve tezgâhı sallıyordu ve yıkılma, parçalanma sesleri, feryat-

lar, koşuşturmalar duyuluyordu ve aralarda, çocukların kaçınılmaz ağlayışları. "Başladı," demişti *jagunço*'lardan biri. Bakmak için çıkıp geri geldiler ve Maria Quadrado ile Natuba'lı Leão'ya Mabet'e dönemeyeceklerini, çünkü yollarının üzerine ateş yağdığını söylediler ama gazeteci, kadının oraya dönmek için ısrar ettiğini duydu. Koca João top atışı biraz azalır azalmaz onu Mabet'e kadar bizzat götüreceğine söz vererek onu beklemeye ikna etti. *Jagunço*'lar gittiler ve miyop gazeteci, Jurema ve Cüce'nin –eğer hâlâ yaşıyorlarsa– Rancho do Vigario'dan onun yanına dönemeyeceklerini idrak etti. Sonsuz korkusu içinde, bütün olacaklara göğüs gererken yanında sadece Azize ve Canudos'un dört ayaklı canavarının olacağını anladı.

"Şimdi neye gülüyorsunuz?" diye sordu Canabrava baronu.

"Size anlatamayacağım kadar edepsiz bir şey," diye kekeledi miyop gazeteci. Bir süre içine kapandıktan sonra birden kafasını kaldırıp şöyle dedi: "Canudos benim tarih hakkındaki, Brezilya hakkındaki, insanlar hakkındaki ama hepsinden önemlisi kendim hakkındaki fikirlerimi tamamen değiştirdi."

"Bunu söyleme biçiminize bakılırsa, iyiye doğru olmadığı anlaşılıyor," diye mırıldandı baron.

"Evet, öyle," diye fısıldadı gazeteci. "Canudos yüzünden kendimle ilgili çok olumsuz bir kanaat edindim."

Aynı şey bir anlamda onun için de geçerli değil miydi? Canudos onun hayatını, fikirlerini, alışkanlıklarını şirret bir kasırga gibi altüst etmemiş miydi? Onun inanışlarını ve yanılsamalarını yıkmamış mıydı? İkinci kattaki odalarında, sallanan koltuğunun dibinde, belki sevmiş olduğu romanların paragraflarını ona yeniden okuyan, belki onun saçlarını tarayan ya da ona Avusturyalı müzik kutularını dinleten Sebastiana'yla birlikte Estela imgesi ve hayatının büyük aşkı olmuş kadının –onun için

her zaman yaşama sevincini, güzelliği, coşkuyu, zarafeti simgelemiş olan o kadının– dalgın, içerlek, ulaşılmaz yüzü yüreğini bir kez daha kederle doldurdu. Konuşmak için çaba harcayarak, aklına ilk gelen şeyle lafa girdi, "Antônio Vilanova'dan bahsettiniz," dedi aceleyle. "Tüccardı, değil mi? Eşine az rastlanır derecede paragöz ve hesapçı adam. Onu ve kardeşini çok yakından tanıdım. Calumbí'nin tedarikçileriydiler. O da mı aziz oldu?"

"Orada bulunma sebebi ticaret yapmak değildi," diyen miyop gazeteci o alaycı kahkahasını yeniden patlattı. "Canudos'ta ticaret yapmak zordu. Orada cumhuriyetin parası geçmiyordu. Onun İt'in, şeytanın, ateistlerin, Protestanların ve masonların parası olduğunu bilmiyor musunuz? *Jagunço*'lar askerlerin silahlarını toplarken cüzdanlarına neden hiç dokunmadıklarını zannediyorsunuz?"

"Yani, her şey bir yana, frenolog çok da yanlış yolda değilmiş," diye düşündü baron. "Yani Gall deliliği sayesinde, Canudos'ta yaşanan deliliği sezmeyi başarmıştı."

"İstavroz çıkarmıyor ve kendini yerden yere atarak acı çekme gösterileri yapmıyordu," diye devam etti miyop gazeteci. "Pratik, iş bitirici bir adamdı. Sürekli koşturuyor, organize ediyor, insanın aklına bir sonsuz enerji makinesini getiriyordu. O sonu gelmez beş ay boyunca Canudos'u doyurma işiyle uğraştı. Mermilerin ve leşlerin arasında bunu niye yapmış olabilir? Başka bir açıklaması yok. Vaiz onun da gizli bir teline dokunmuş olmalı."

"Tıpkı sizin gibi," dedi baron. "Sizi de aziz yapmasına ramak kalmış."

"Son âna kadar gidip yiyecek getirdi," dedi onu duymazdan gelen gazeteci. "Az sayıdaki adamla birlikte gizlice çıkıyordu. Hatları aşıyor ve konvoylara saldırıyorlardı. Bunu nasıl yaptıklarını biliyorum. Alaybozanların o cehennemî gürültüsüyle askerleri korkutup kaçırıyorlar-

dı. Kargaşadan faydalanıp on-on beş öküzü Canudos'a güdüyorlardı. İyi İsa için ölecek olanlar biraz daha savaşabilsinler diye."

"O sığırların nereden geldiğini biliyor musunuz?" diye sözünü kesti baron.

"Ordunun Monte Santo'dan Favela'ya yolladığı konvoylardan," dedi miyop gazeteci. "Tıpkı *jagunço*'ların silahları ve mermileri gibi. Bu savaşın eksantrik taraflarından biri buydu: Ordu hem kendi güçlerini hem de düşmanını besliyordu."

"*Jagunço*'lar çalıntı malları çalıyorlardı, yani yaptıkları soygunun soygunuydu," diyerek iç çekti baron. "O ineklerin ve keçilerin çoğu benimdi. Nadiren para ödeyip satın alıyorlardı. Neredeyse her seferinde mızraklı *gaucho*'lar tarafından benim çobanlarımdan gasp ediliyorlardı. Murau adında yaşlı bir çiftlik sahibi bir arkadaşım askerlerin yediği inekler ve koyunlardan ötürü orduyu mahkemeye verdi. Tam yetmiş milyon *reis* talep ediyor."

UYKUYLA uyanıklık arasında, Koca João denizi düşlüyor. Sıcak bir duyguyu, ona mutluluk gibi görünen bir şeyi tüm benliğinde hissediyor. Şeytana hizmet ettiği dönemde ruhunu oluşturan o acı verici fokurdamanın yerini, Vaiz sayesinde, huzurun aldığı bu yıllar boyunca bazen tek bir şeyi özlüyor. Denizi görmeyeli, koklamayalı, bedeninde hissetmeyeli kaç yıl oldu? Hiçbir fikri yok ama Senyorita Adelinha Isabel de Gumucio'nun günbatımlarını seyretmek için çıktığı, etrafı şekerkamışı tarlalarıyla çevrili o yüksek tepeden onu son gördüğü seferden beri çok uzun zaman geçtiğini biliyor. Arada sırada ateşlenen silahlar ona savaşın henüz bitmediğini hatırlatıyor ama bundan ötürü endişeye kapılmıyor: Bilinci ona eğer uyanık olsa da hiçbir şeyin değişmeyeceğini

söylüyor, zira ne onun ne de o siperlerde büzüşmüş diğer Katolik Muhafızlar'ın herhangi birinin ne bir Mannlicher mermisi ne bir çifte fişeği ne de mecburiyetin silahçıya dönüştürdüğü o Canudos demircileri tarafından imal edilmiş patlayıcı silahlarını çalıştırmak için tek bir zerre barutu kaldı.

O halde, köpeklerin üşüştüğü Favela'nın eteklerinde bulunan vadinin yamaçlarındaki o mağaralarda beklemeye neden devam ediyorlar ki? Başkeşiş João'nun emirlerini yerine getiriyorlar. Birinci Kol'un tüm kuvvetlerinin artık Favela'da bulunduğundan ve tepeleri kuşatmış olan *jagunço*'ların siperlerinden ve saklandıkları yerlerden açtıkları ateş yüzünden burunlarını çıkaramadıklarından emin olduktan sonra, Başkeşiş João askerlerin, topografi ve Pajeú'nun tacizleri sayesinde oldukça gecikmeli gelen cephane, erzak, sığır ve keçi konvoylarını ele geçirmeye çalıştı. Konvoya Umburanas'ta baskın düzenlemeyi ve oradan Canudos'a götürmeyi uman Başkeşiş João, Koca João'dan Katolik Muhafızlar'ın Favela'daki alayların geriye doğru hareket etmesini her ne pahasına olursa olsun engellemesini istedi. Eski köle, uykuyla uyanıklık arasında köpeklerin çok sersem olmaları ya da çok adam kaybetmiş olmaları gerektiğini düşünüyor, zira şu âna dek, tek bir devriye bile konvoya ne olduğunu araştırmak üzere Umburanas yoluna göz atmaya çıkmadı. Katolik Muhafızlar, askerlerin Favela'dan çıkmaya yönelik en ufak bir teşebbüsünde, bıçaklar, palalar, süngüler, dişler ve tırnaklarla üstlerine çullanıp geçişi kapatmaları gerektiğini çok iyi biliyorlar. Askerî birlikler, erzak, mühimmat ve top arabaları tarafından Favela'ya geçişleri sırasında açılmış patikanın diğer tarafında pusuda yatan ihtiyar Joaquim Macambira ve adamları da askerlerin o taraftan çıkması halinde aynı şeyi yapacaklar. Lakin düşman karşıdan ve yanlardan açılan ateşe cevap vermeye

ve Canudos'u top ateşine tutmaya o kadar yoğunlaşmış ki, arkalarında ne olup bittiğini araştırmaya kalkışacak gibi görünmüyor. "Başkeşiş João onlardan daha akıllı," diye düşünüyor yarı uykusunda. Köpekleri Favela'ya çekme fikri işe yaramadı mı? Pedrão ve Vilanova'ların diğer iblisleri Cocorobó Geçidi'nde beklemeye gitmeleri onun aklına gelmedi mi? Onları orada da haşat etmiş olmalılar. Burun deliklerinden giren ve onu sarhoş eden deniz kokusu onu savaştan uzaklaştırıyor ve dalgalar gözünün önünde beliriyor, köpüklü suyun okşayışını tenin-de hissediyor. Kırk sekiz saat savaştıktan sonra ancak şimdi uyuma fırsatı bulabiliyor.

İki saat sonra Joaquim Macambira'nın bir habercisi onu uyandırıyor. Oğullarından biri olan sırım gibi, uzun saçlı delikanlı siperin içine çömelip Koca João'nun kendine gelmesini sabırla bekliyor. Babasının cephaneye ihtiyacı var, adamlarının mermisi ve barutu neredeyse tamamen bitmiş. Uyku mahmurluğundan ötürü peltekleşen diliyle kendilerinin de aynı durumda olduğunu açıklıyor. Başkeşiş João'dan hiç mesaj aldılar mı? Hayır. Ya Pedrão'dan? Delikanlı olumlu yanıt veriyor: Cocorobó'dan çekilmek zorunda kalmış, cephaneleri bitmiş ve çok adam kaybetmişler. Köpekleri Trabubú'da da durduramamışlar.

Koca João sonunda kendini tamamen uyanık hissediyor. Bu durumda Geremoabo'daki ordu buraya doğru mu geliyor?

"Evet," diyor Joaquim Macambira'nın oğlu. "Pedrão ve hayatta kalan adamlar şu anda Belo Monte'deler."

Belki Katolik Muhafızlar'ın da bunu yapması gerekirdi, diğer ordu buraya doğru yöneldiğine göre, Vaiz'i kaçınılmaz görünen saldırıdan korumak için Canudos'a dönmeleri gerekirdi. Joaquim Macambira ne yapacak? Delikanlı bunu bilmiyor. Koca João gidip ihtiyarla konuşmaya karar veriyor.

Gecenin geç bir vakti ve gökyüzü yıldızlarla bezeli. Eski köle adamlarına oradan kıpırdamamaları talimatını verdikten sonra, yanında genç Macambira'yla birlikte taşlık yamaçtan aşağı sessizce süzülüyor. Şanssızlık bu ya, gökyüzündeki onca yıldızın aydınlığıyla, iç organları akbabalar tarafından çıkarılmış ve gagalanarak didiklenmiş atları ve ihtiyar kadının cesedini görecek. Önceki gün sabahtan akşama kadar, dün ise belli bir saate kadar, subayların bindiği ve tüfek atışlarının ilk kurbanı olan o hayvanları görüp durdu. Kendisinin de onlardan çok sayıda öldürdüğüne emin. Bunu yapmak gerekiyordu, zira ortada Baba, Vaiz İyi İsa ve bu hayatın en değerli şeyi olan Belo Monte vardı. Kaç kez gerekirse gereksin yapacak. Ama o hayvanların kişneyerek devrildiğini, yere saçılmış iç organlarıyla ve havayı zehirleyen pis bir kokuyla saatlerce can çekiştiğini görünce ruhundaki bir şey itiraz ediyor ve acı çekiyor. Subayların atlarına ateş ederken onu saran bu suçluluk ve günah duygusunun nereden kaynaklandığını biliyor. Efendi Adalberto de Gumucio'nun ailesine, çalışanlara ve kölelere at dinini dayattığı çiftlikte atlara gösterilen ihtimamın zihnindeki hatırası. Patikayı genç Macambira'yla birlikte çömelerek geçerken hayvanların cesetlerinin etrafa saçılmış karartılarını görünce, Baba'nın deniz nostaljisi ya da at sevgisi gibi günahkâr geçmişine ait bazı olguları neden bu kadar güçlü bir şekilde içinde muhafaza ettirdiğini merak ediyor.

Tam o sırada yaşlı kadının cesedini görüyor ve yüreği ağzına geliyor. Ay ışığının aydınlattığı yüzü, kocaman açılmış ve çıldırmış gözleri, dudaklarının arasından dışarı fırlamış iki yegâne dişi, darmadağınık saçları, çatılmış kaşlarıyla onu sadece bir saniye gördü. Adını bilmiyor ama onu çok iyi tanıyor, oğullar, kızlar, torunlar, yeğenler ve evlatlık alınanlardan oluşan kalabalık ailesiyle birlikte Belo Monte'ye gelip Coração do Jesus Sokağı'ndaki kü-

çük bir kerpiç eve yerleşeli çok uzun zaman oldu. Kelle Uçuran'ın toplarının parçaladığı ilk kişi oldu. İhtiyar kadın ayin alayındaydı ve evine döndüğünde orayı, kızlarından üçünün, torunlarının ise tamamının (bir çift hamakta ve yerde üst üste uyuyan bir düzine çocuk) altında kaldığı bir enkaz yığını olarak buldu. İhtiyar kadın Umburanas siperlerine, oraya üç gün önce askerleri beklemeye gelen Katolik Muhafızlar'la birlikte tırmanmıştı. Diğer kadınlarla birlikte yemek hazırlamış, *jagunço*'ların yakınındaki kaynaktan su taşımıştı ama karşılıklı ateş başladığında Koca João ve adamları onun bir toz bulutunun ortasında yamaç aşağı kaydığını, patikaya kadar ulaştığını, orada hiç acele etmeden ve herhangi bir önlem almadan yaralı askerlerin arasında dolaşmaya ve elindeki küçük hançerle işlerini bitirmeye başladığını görmüşlerdi. Mermiler onu yere devirmeden önce üniformalı cesetlerin orasını burasını karıştırdığını, içlerinden bazılarını soymayı başardığını ve erkeklik organlarını kesip ağızlarına tıktığını görmüşlerdi. Çarpışma esnasında, askerlerin ve süvarilerin geçişine bakarken ve onların ateş etmelerini, birbirlerine çarpmalarını, yaralılarını ve ölülerini çiğnemelerini, kurşun yağmurundan kaçmalarını ve açık olan yegâne yola, yani Favela'nın tepelerine doğru koşturmalarını seyrederken Koca João'nun gözleri sürekli olarak biraz önce yanından geçtiği ihtiyar kadının cesedine kayıyordu.

Favela ağaçları, kaktüsler ve birkaç *imbuzeiro* ağacı kaplı bir bataklığa yaklaştığında genç Macambira tahta düdüğü ağzına götürüp üfleyince papağanınkini andıran bir ses çıkıyor. Onun tıpatıp aynısı bir ses cevap veriyor. Delikanlı João'yu kolundan tutarak, dizlerine kadar gömüldükleri bataklığın içinde yönlendiriyor ve kısa bir süre sonra eski köle Joaquim Macambira'nın yanında bir tulumdan tatlı su içiyor; ikisi de yere çömelmişler ve et-

rafında birçok gözün ışıldadığı bir ağacın altında duruyorlar.

İhtiyar endişeli ama Koca João onun endişesinin kaynağının sadece Jueté yolunda gördüğü, kırk öküz tarafından çekilen geniş, upuzun, ışıl ışıl top olduğunu öğrenince şaşırıyor. "Eğer Matadeira ateş ederse, İyi İsa Tapınağı'nın kuleleri ve duvarları yerle bir olacak, Belo Monte diye bir yer de kalmayacak," diye karamsar bir biçimde homurdanıyor. Koca João onu dikkatle dinliyor. Joaquim Macambira onda saygı uyandırıyor, ihtiyarda saygıdeğer ve babacan bir taraf var. Çok yaşlı, beyaz saçları bukleler halinde omuzlarına kadar iniyor ve beyaz bir sakal, ince uzun burunlu yanık suratını aydınlatıyor. Etrafları buruşmuş gözlerinde kabına sığmaz bir enerji kaynıyor. Eskiden Cocorobó ve Trabubú arasında, onunla aynı adı taşıyan Macambira köyünde çok büyük manyok ve mısır tarlalarının sahibiydi. On bir oğluyla birlikte o toprakları işliyor ve komşularıyla sınır savaşları yapıyordu. Bir gün her şeyi terk etti ve kalabalık ailesiyle birlikte, mezarlığın karşısında yarım düzine evi dolduracakları Canudos'a taşındı. Belo Monte'deki herkes ihtiyara biraz korkuyla yaklaşıyor çünkü çok gururlu biri olarak tanınıyor.

Joaquim Macambira, mevcut koşullar altında Umburanas'ı korumaya devam mı edeceklerini yoksa Canudos'a mı çekileceklerini Başkeşiş João'ya sormak için haberciler gönderdi. Henüz cevap gelmedi. O ne düşünüyor? Koca João kafasını iç daralmasıyla sallıyor: Ne yapacağını bilmiyor. Bir taraftan, şu an için en acil şey kuzeyden bir saldırı olması ihtimaline karşı Belo Monte'ye Vaiz'i korumaya koşmak. Diğer taraftan, Başkeşiş João arkalarını korumanın vazgeçilmez bir şey olduğunu söylememiş miydi?

"Tamam da neyle?" diye homurdanıyor Macambira. "Ellerimizle mi?"

"Evet," diye onaylıyor Koca João boynunu bükerek, "başka bir şey yoksa."

Sokağın Komutanı'ndan bir haber alıncaya kadar Umburanas'ta kalma konusunda anlaşıyorlar. Karşılıklı, "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun," cümlesiyle ayrılıyorlar. Koca João yeniden –ama bu kez tek başına– bataklığa girince papağanları andıran düdük seslerini duyuyor; bunlar gözcü *jagunço*'lara onun geçişine izin vermelerini bildiriyor. Çamurun içinde bata çıka ilerlerken ve yüzünde, kollarında, göğsünde sivrisinek ısırıkları hissederken Matadeira'yı, Macambira'yı öylesine korkutan o silahı gözünde canlandırmaya çalışıyor. İhtiyar gibi cesur birini korkuttuğuna göre devasa, öldürücü, gümbürtüyle patlayan bir şey, ateş kusan çelik bir ejderha olmalı. İblis, ejderha, köpek, düşman gerçekten çok güçlü, sonsuz kaynaklara sahip, Canudos'un üzerine her seferinde daha kalabalık ve daha iyi silahlanmış ordular gönderebiliyor. Baba, Katoliklerin imanını nereye kadar sınamak istiyor? Yeterince acı çekmediler mi? Yeterince açlık, ölüm, ıstırap yaşamadılar mı? Hayır, henüz değil. Vaiz öyle demişti: Kefaret, günahlarımızın büyüklüğünde olacaktı. Onun günahı diğerlerinkinden daha büyük olduğu için, onun hiç kuşkusuz daha çok kefaret ödemesi gerekecekti. Ama iyinin tarafında olmak, ejderhanın değil Aziz George'un yanında savaşmak büyük bir teselli.

Sipere gün ağarmaya başladığı sırada dönüyor ve kayalara tırmanmış nöbetçiler hariç yamaçlara yayılmış adamların tümü hâlâ uykuda. Koca João üzerine çöken uykuyla yumuşadığını hissedip siperin içine kıvrıldığı sırada, dörtnala giden atların gürültüsünü duyuyor ve bir sıçrayışta doğruluyor. Sekiz-on atlı bir toz bulutunun içinde ona doğru geliyor. Keşif mangası, konvoyu korumaya gidecek bir birliğin öncüleri mi? Henüz çok zayıf ışıkta bir ok, taş, mızrak, iğneli oklar yağmuru yamaçlar-

dan devriye grubunun üzerine yağıyor ve Macambira'nın bulunduğu bataklıktan gelen silah sesleri işitiyor. Süvariler Favela'ya doğru geri dönüyorlar. Evet, konvoya destek birliğinin her an ortaya çıkabileceğinden artık emin ve ellerinde sadece arbaletleri, süngüleri ve bıçakları kalmış insanların durduramayacağı kadar kalabalık olacak; Koca João, Başkeşiş João'nun planını gerçekleştirecek zamanı olması için Baba'ya yalvarıyor.

Birkaç saat sonra görünüyorlar. Katolik Muhafızlar o zamana kadar vadiyi at, katır ve asker cesetleriyle, yamaçlardan aşağı yuvarladıkları taşlarla, ağaççıklar ve kaktüslerle öyle bir tıkadılar ki patikanın yeniden geçişe açılması için iki istihkâm bölüğünün gelmesi gerekiyor. Lakin işleri hiç kolay değil, zira Joaquim Macambira'nın son mermileriyle açtığı ve birkaç kez onları geri çekilmek zorunda bırakan tüfek ateşinin yanı sıra, istihkâmcılar barikatları dinamitle havaya uçurmaya başladığında, Koca João ve yüz kadar adamı sürünerek yanlarına kadar sokuluyor ve onları göğüs göğüse boğuşmaya mecbur ediyorlar. Daha çok asker ortaya çıkmadan önce, onları yaralıyor ve birçoğunu öldürüyorlar, ayrıca bazılarının tüfeklerini ve o çok değerli mühimmat çantalarını ele geçiriyorlar. Koca João düdükle ve daha sonra da bağırarak geri çekilme emrini verdiğinde birçok *jagunço* ölü ya da can çekişir halde patikada kalıyor. Eski köle ancak yukarıya ulaşıp kayaların arkasına sığınarak kurşun yağmurundan kurtulunca sapasağlam olduğunu teyit edecek zamanı buluyor. Üstü başı kan içinde ama bu başkasının kanı; kumlarla temizleniyor. Üç gündür süren savaş boyunca bedeninde bir sıyrık bile oluşmaması mucizevi bir şey değil mi? Yüzükoyun uzanıp derin derin soluk alırken en sonunda geçişe açılan patikadan askerlerin dörtlü sıralar halinde Başkeşiş João'nun bulunduğu tarafa doğru gittiklerini görüyor. Onlarca, yüzlerce asker.

Konvoyu korumaya gittiklerine hiç şüphe yok, zira Katolik Muhafızlar'ın ve Macambira'nın tüm tahriklerine rağmen ne yamaçlara tırmanmaya ne de bataklığa dalmaya zahmet ediyorlar. Sadece, ateş etmek için bir dizlerini yere dayayan küçük nişancı gruplarının tüfek atışıyla her iki tarafı da yaylım ateşine tutmakla yetiniyorlar. Koca João, buradan Sokağın Komutanı'na yapabileceği hiçbir yardım kalmadığından artık tamamen emin oluyor. Geri çekilme emrinin herkese ulaştığından emin olmak için sarp kayalıkların ve tepelerin arasında oradan oraya atlıyor, siperden sipere koşuyor, yemek yapmaya gelen kadınların gidip gitmediğine bakmak için tepelerin arkasına iniyor. Artık orada değiller. Bunun üzerine o da Belo Monte'ye dönüş yolunu tutuyor.

Vassa Barris'in sadece büyük yağmurlarda dolan yılan gibi kıvrımlı bir kolunu takip ediyorlar. Çakıltaşlarıyla kaplı daracık dere yatağında João, sabah sıcaklığının arttığını hissediyor.

Kimlerin öldüğünü sormak için geriden geliyor, o kardeşlerin açık havada çürüyeceklerini öğrendiklerinde Vaiz'in, Küçük Sofu'nun, İnsanların Anası'nın ne kadar üzüleceklerini tahmin ediyordu. Dualar eşliğinde bir cenaze töreni yapılmadan akbabaların yemeğine dönüşen, içlerinden birçoğuna ateş etmeyi öğrettiği o delikanlıları hatırlamak yüreğini kederle dolduruyor. Ama onların cesetlerini oradan nasıl alabilirlerdi?

Yol boyunca Favela tarafından gelen silah sesleri duyuyorlar. *Jagunço*'lardan biri, köpeklere o cepheden ateş açan Pajeú, Mané Quadrado ve Taramela'nın onca zamandır ateş etmesinin garip olduğunu söylüyor. Koca João ona mühimmat bölüştürülürken en büyük kısmın Belo Monte ile Favela arasındaki siperlerde savaşanlara verildiğini hatırlatıyor. Hatta demirciler bile savaşçıların yanında kurşun dökmeye devam etmek için örslerini ve körük-

lerini de oraya taşımışlardı. Patlamalardan kaynaklanıyor olması gereken duman bulutlarının altındaki Canudos'u fark eder etmez (güneş tepede ve tapınağın kuleleriyle, beyaz badanalı evler ışıldıyor) iyi haber Koca João'nun içine doğuyor. Gözlerini kırpıştırıyor, bakıyor, hesaplıyor, kıyaslıyor. Evet, İyi İsa Tapınağı, Santo Antônio Kilisesi ve mezarlığın duvarlarının yanı sıra Vassa Barris'in yamaçlarından ve Fazenda Velha'dan ateş ediliyor. Onca cephaneyi nereden bulmuşlardı? Birkaç dakika sonra bir çocuk ona Başkeşiş João'nun mesajını getiriyor.

"Demek Canudos'a döndü," diye haykırıyor eski köle.

"Yüzden fazla sığır ve bir sürü tüfekle," diyor çocuk coşkulu bir biçimde. "Ve mermi sandıkları, el bombaları ve kocaman barut kutularıyla. Bunları köpeklerden çaldı ve şimdi bütün Belo Monte et yiyor."

Koca João kocaman elini küçüğün kafasına koyarak onun heyecanını frenliyor. Başkeşiş João, Katolik Muhafızlar'ın Fazenda Velha'ya Pajeú'ya desteğe gitmesini, eski kölenin ise Vilanova'nın evine kendisiyle görüşmeye gelmesini istiyor. Koca João adamlarını, sarp patikaların yanı sıra arazinin seviye farklılıkları ve kıvrımlarından istifade ederek kazılmış gizlenme yerlerinden oluşan bir kilometre uzunluğuyla, askerlere sadece elli metre mesafede Belo Monte'nin ilk savunma hattını oluşturan Fazenda Velha cephesine doğru Vassa Barris'in barakalarının bulunduğu taraftan yönlendiriyor, çünkü o kör açı Fazenda Velha'ya giderken onları Favela'dan açılabilecek atışlardan koruyacak. Melez Pajeú geri döndüğünden beri bu cephenin sorumluluğunu üstlenmiş durumda.

Koca João, Belo Monte'ye vardığında ortalığı kaplayan toz bulutunun yoğunluğundan ötürü etrafını zorlukla görüyor. Çok yoğun bir tüfek ateşi var ve silah seslerinin gümbürtüsüne kırılan kiremitlerin, yıkılan duvarların

ve tıngırdayan tenekelerin gürültüsü de ekleniyor. Çocuk onu elinden tutuyor, zira nereye mermi düşmediğini iyi biliyor. Bu bombardıman ve kurşun yağmuru günlerinde insanlar bir güvenlik coğrafyası oluşturdular ve sadece belli sokaklarda, her sokağın belli köşelerinde mermilerden korunarak dolaşıyorlar. Başkeşiş João'nun getirdiği sığırlar bir ağıl ve mezbahaya dönüştürülen Espírito Santo Sokağı'nda kesiliyor; orada kendi tayınlarını bekleyen ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlardan oluşan uzun bir kuyruk var. Campo Grande ise aralarında bir *jagunço* kalabalığının gidip geldiği tüfek sandıkları, varilleri ve fıçılarıyla bir askerî ordugâha benziyor. Yükü oraya kadar getiren katırların üzerinde ait oldukları alayların görünür işaretleri var, bazılarının kırbaçlanmaktan ötürü sırtları kanıyor ve gümbürtüden korkmuş halde kişniyorlar. Koca João kemikleri çıkmış köpeklerin sinek bulutları arasında yediği ölü bir eşeği görüyor. Bir platformun üzerine çıkmış bağırışlarla ve el kol hareketleriyle cephane sandıklarını dağıtan Antônio ve Honório Vilanova'yı tanıyor; bazıları, onun Vilanova'lara yaklaşmasına izin vermeyip Sokağın Komutanı'nın onu beklediğini söylediği eski çiftlik evine girmeye zorlayan bu çocuk kadar küçük, gencecik *jagunço*'lar, o sandıkları ikişer kişi tutup evlerin kuzeyinden koşarak götürüyorlar. Canudos'lu çocukların –onlara ufaklık diyorlar– haberci olmaları Pajeú'nun fikriydi. Bunu yine bu ambarda teklif ettiğinde Başkeşiş João riskli bulmuş, çocukların sorumluluk duygusunun zayıf olduğunu ve hafızalarının hata yapabildiğini söylemiş ama Pajeú üsteleyerek itiraz etmişti: Onun deneyimlerine göre çocuklar hızlı, başarılı ve aynı zamanda da fedakâr olmuşlardı. "Haklı çıkan Pajeú oldu," diye düşünüyor eski köle, onu elinden tutan ve bir düzine kölenin arasındaki Pedrão'yu tezgâha yaslanmış halde dinlerken sakince yiyip içen Başkeşiş João'nun karşısına götürene dek bırak-

mayan minik ele bakarak. Onu görünce yaklaşmasını işaret ediyor ve elini güçlü bir şekilde sıkıyor. Koca João ona ne hissettiğini söylemek, o silahları, mühimmatı ve yiyecekleri ele geçirdiği için teşekkür etmek, onu kutlamak istiyor ama her zamanki gibi bir şey onu engelliyor, korkutuyor, utandırıyor: Ruhunun duygularına insanları katmasını kendini bildi bileli engelleyen bu bariyeri kırabilen yegâne kişi Vaiz. Diğerlerini başını sallayarak ya da kollarını sıvazlayarak selamlıyor. Birden korkunç bir yorgunluk hissediyor ve yere çömeliyor. Assunção Sardelinha ona bir kâse dolusu manyok unlu kızarmış etle birlikte bir sürahi su veriyor. Bir an için savaşı ve kim olduğunu unutup mutlulukla yiyip içiyor. Yemeğini bitirince Başkeşiş João, Pedrão ve diğerlerinin sessizce kendisini beklediklerini fark ediyor ve aklı karışıyor. Bir özür geveliyor.

Onlara Umburabas'ta olan biteni anlatırken duyulan tarifsiz bir gümbürtü onu ayağa kaldırıp olduğu yerde sallıyor. Birkaç saniye boyunca hepsi elleriyle başlarını koruyarak, taşların, çatının, ambardaki nesnelerin, sanki her şey sonsuz bir titreyişin etkisiyle paramparça olacakmışçasına titrediğini hissederek hareketsiz ve büzüşmüş halde kalakalıyorlar.

"Gördünüz mü? Şimdi anladınız mı?" diye kükreyerek giriyor bulandığı toz ve çamur yüzünden tanınmaz haldeki ihtiyar Joaquim Macambira. "Matadeira'nın ne olduğunu gördün mü Başkeşiş João?"

Başkeşiş João ona cevap vermek yerine, Koca João'yu oraya getirmiş olan ve patlamanın Pedrão'nun kollarına fırlattığı ve çok korktuğu için oradan allak bullak bir suratla çıkan ufaklığı top atışının İyi İsa Tapınağı ya da Mabet'e zarar verip vermediğine bakmaya gönderiyor. Ardından Macambira'ya oturmasını ve bir şeyler yemesini işaret ediyor. Ama ihtiyar çıldırmış gibi ve Antônia Sardelinha'nın uzattığı et parçasını dişlerken Matadeira'dan

dehşet ve nefretle bahsetmeyi sürdürüyor. Koca João onun şöyle söylendiğini duyuyor: "Eğer bir şey yapmazsak bizi buraya gömecek."

Ve Koca João'nun aniden daldığı keyifli rüyada, gözünün önüne kumlu bir plajda dörtnala beyaz köpüklü denize doğru koşan güçlü doru atlar sürüsü geliyor. Ortam şekerkamışı tarlası, yeni yapılmış şeker ve havaya yayılan ezilmiş şekerkamışı kokuyor. Ne var ki, serin dalgaların arasında sevinçten kişneyen o ışıltılı hayvanları görmenin mutluluğu kısa sürüyor çünkü birdenbire upuzun, öldürücü bir düzenek, tıpkı Mocambo'daki *Candomblé* ayinlerinde Oxossi'nin parıldayan kılıcıyla öldürdüğü Ejderha gibi ateş kusarak denizin dibinden fırlıyor. Oradan biri haykırıyor: "Şeytan kazanacak." Korku onu uyandırıyor.

Bir çapak perdesinin ardında, bir kandilin titrek ışığında, yemek yiyen üç kişi görüyor: Belo Monte'ye Peder Joaquim'le birlikte gelmiş olan kadın, kör adam ve Cüce. Gece olmuş, ambarda başka kimse kalmamış, saatlerce uyumuş. Onu tamamen uyandıran bir vicdan azabı hissediyor. "Ne oldu?" diye haykırıyor ayağa kalkarken. Et parçası körün elinden düşünce yerleri yoklayarak onu aradığını görüyor.

"Onlara seni uyandırmamalarını ben söyledim," diyen Başkeşiş João'nun sesini duyuyor ve gölgelerin arasından güçlü kuvvetli silueti beliriyor. "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun," diye mırıldanıyor eski köle ve özürler dilemeye başlıyor ama Sokağın Komutanı onu susturuyor: "Uyumaya ihtiyacın vardı Koca João, kimse uyumadan yaşayamaz." Kandilin hemen yanında bir fıçının üstüne oturuyor ve eski köle onun bir deri bir kemik kaldığını, gözlerinin içine çöktüğünü ve alnında damarların çıktığını görüyor. "Ben burada atlarla düş kurarken sen savaşıyor, koşturuyor, yardıma koşuyordun," diye geçiri-

yor içinden. O kadar çok suçluluk hissediyor ki Cüce'nin su uzatmak için yaklaştığını bile zor fark ediyor. Başkeşiş João sudan içtikten sonra maşrapayı ona uzatıyor.

Vaiz, Mabet'te güvende ve ateistler Favela'nın dışına adım atmadılar; arada sırada oradan ateş açıyorlar. Başkeşiş João'nun yorgun yüzünde endişe var. "Neler oluyor João? Yapabileceğim bir şey var mı?" Sokağın Komutanı ona sevgiyle bakıyor. Çok fazla muhabbet etmeseler de eski köle hac yürüyüşlerinden beri eski *cangaceiro*'nun kendisini takdir ettiğini biliyor; birçok defalar bunu ona hissettirdi.

"Joaquim Macambira ve oğulları Matadeira'yı susturmak için Favela'ya çıkacaklar," diyor; yerde oturan üç kişi yemek yemeyi bırakıyor ve kör, sağ gözünü bir cam parçaları yapbozu olan gözlüğe yapıştırarak, kafasını ileriye doğru uzatıyor. "Yukarı ulaşmaları çok zor. Ama eğer ulaşabilirlerse onu kullanılmaz hale getirebilirler. Orası kolay. Fünyesini kırmak ya da mermi haznesini patlatmak yeterli."

"Onlarla birlikte gidebilir miyim?" diye sözünü kesiyor Koca João. "Namlusunun içine barut doldurup o topu patlatacağım."

"Macambira'lara oraya çıkana kadar yardım edebilirsin," diyor Koca João. "Onlarla gidemezsin, Koca João. Sadece oraya varana kadar onlara yardım edebilirsin. Bu onların planı, onların kararı. Hadi gidelim."

Tam çıkarlarken Cüce, Başkeşiş João'ya yaklaşıyor ve tatlı bir sesle ona yaltaklanıyor: "Ne zaman istersen sana Şeytan Robert'in Korkunç ve İbretlik Öyküsü'nü tekrar anlatacağım, Başkeşiş João." Eski *cangaceiro* cevap vermeden yanından geçip çıkıyor.

Dışarıda kapkaranlık ve bulutlu bir gece var. Tek bir yıldız bile parıldamıyor. Silah sesleri duyulmuyor ve Campo Grande'de kimse görünmüyor. Evlerde de hiç

ışık yok. Sığırlar hava kararır kararmaz Mocambo'nun arkasına götürüldü. Espíritu Santo Sokağı hayvan leşi ve kurumuş kan kokuyor ve Koca João, Macambira'ların planını dinlerken köpeklerin çekiştirdiği hayvan artıklarının üzerinde sinek sürülerinin uçuştuğunun farkında. Campo Grande'den kiliselerin arasındaki, dört tarafından arkalarında silahlı adamların beklediği ikili ya da üçlü tuğla, taş, toprak dolu sandıklar, devrilmiş arabalar, variller, kapılar, teneke kutular ve kazıklarla yapılmış barikatlarla güçlendirilmiş boş alana kadar çıkıyorlar. Silahlı adamlar yere yayılmış dinleniyor, küçük ateşlerin etrafında sohbet ediyorlar ve bir köşedeki grup bir gitara eşlik ederek şarkı söylüyor. "Ruhu kurtarmak ya da sonsuza dek yanmak söz konusu olduğunda bile insanın uykusuzluğa dayanamaması nasıl o kadar basit bir şey olabiliyor?" diye ıstıraplı bir şekilde düşünüyor.

Mabet'in kapısına gelince, toprak dolu çuvallar ve sandıklardan yapılmış bir savunma duvarının arkasında Macambira'ları beklerken Katolik Muhafızlar'la ayaküstü sohbet ediyorlar. İhtiyar, on bir oğlu ve onların eşleri Vaiz'in yanındalar. Koca João kendisiyle birlikte gelecek delikanlıları zihninde seçiyor. Şu anda Vaiz'in, kendilerini İyi İsa için feda edecek o aileye söylediklerini dinlemeyi çok isterdi. Aile dışarı çıktığında ihtiyarın gözleri ışıldıyor. Onlara koruma duvarına kadar eşlik eden Küçük Sofu ve Maria Quadrado Ana onları kutsuyorlar. Macambira'lar eşlerine sarılınca kadınlar ağlamaya başlıyor. Ama Joaquim Macambira gitme vaktinin geldiğini söyleyerek bu sahneyi sonlandırıyor. Kadınlar Küçük Sofu'yla birlikte dua etmek için İyi İsa Tapınağı'na yöneliyorlar. Erkekler Fazenda Velha siperlerine doğru giderken Başkeşiş João'nun söylediği malzemeleri de –sopalar, manivelalar, kestane fişekleri, baltalar, çekiçler– yanlarında götürecekler. Başkeşiş João, onlar Matadeira'ya

kadar tırmanırken Katolik Muhafızlar'ın bir şaşırtma saldırısı düzenleyerek köpeklerin dikkatini başka tarafa çekeceğini onlara anlattığı esnada, ihtiyar ve oğulları malzemeleri aralarında sessizce bölüşüyorlar. "Bakalım ufaklıklar Matadeira'nın yerini saptadılar mı?" diyor.

Evet, saptadılar. Fazenda Velha'da onları karşılayan Pajeú bunu teyit ediyor. Matadeira Birinci Kol'un diğer toplarıyla birlikte ilk bayırda, Monte Mario'nun hemen arkasında bulunuyor. Hepsini taş dolu çuvalların ve fıçıların arasında yan yana dizmişler. İki ufaklık sürünerek oraya kadar gitti ve aradaki tarafsız bölge ve ölü nişancılar hattından sonra Favela'nın neredeyse dimdik yamaçlarında üç gözetleme noktası olduğunu söylediler.

Başkeşiş João ve Macambira'ları orada Pajeú'nun yanında bırakan Koca João, Vassa Barris'e bitişik bu arazi boyunca kazılmış labirentlerin arasına süzülüyor. *Jagunço*'lar, tepelere varıp Canudos'un ayaklarının altında uzandığını görür görmez saldırıya geçen askerlere en büyük darbeyi o oyuklardan ve mağaralardan vurdular. Korkunç tüfek ateşi onları bıçak gibi durdurmuş, geri döndürmüş, etraflarında döndürüp durmuş, birbirleriyle çarpıştırmış, birbirlerini ezdirmiş, kargaşaya sürüklemiş, ne gerileyebildiklerini, ne ilerleyebildiklerini, ne de yanlardan kaçabildiklerini ve yegâne seçeneklerinin yere kapanıp orada savunma hattı oluşturmak olduğunu kafalarına dank ettirmişti. Koca João uyuyan *jagunço*'ların arasında yürüyor; arada sırada bir nöbetçi onunla konuşmak için siperinden sarkıyor. Eski köle Katolik Muhafızlar'dan kırk adamı uyandırıyor ve onlara ne yapacaklarını anlatıyor. O siperde neredeyse hiç kayıp verilmemiş olması onu şaşırtmıyor; Başkeşiş João orada topografinin *jagunço*'ları başka her yerden daha iyi koruyacağını öngörmüştü.

Kırk delikanlıyla birlikte Fazenda Velha'ya döndüğünde Başkeşiş João ve Joaquim Macambira tartışmak-

talar. Sokağın Komutanı, Macambira'ların asker üniformaları giymelerini istiyor ve bu şekilde topa ulaşma imkânlarının çok daha fazla olacağını söylüyor. Joaquim Macambira öfkeyle reddediyor.

"Günaha girmek istemiyorum," diye homurdanıyor.

"Günaha girmeyeceksin. Senin ve oğullarının canlı dönmesi için."

"Benim ve oğullarımın hayatı bizi ilgilendirir," diye kükrüyor ihtiyar.

"Nasıl istersen," diyerek sonunda pes ediyor Başkeşiş João. "O halde Tanrı sizinle olsun."

"Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun," diyerek vedalaşıyor ihtiyar. Tarafsız bölgeye girdiklerinde ay çıkıyor. Koca João dişlerinin arasından lanet okuyor ve adamlarının da mırıldandığını işitiyor. Karanlığı yumuşak bir aydınlığa dönüştürüp Favela'nın yoğun karaltısında kaybolan ağaçsız, toprak araziyi görünür kılan sarı, yuvarlak ve kocaman bir ay var. Pajeú tepenin eteğine kadar onlara eşlik ediyor. Koca João dönüp dolaşıp aynı şeyi düşünmekten kendini alamıyor: Herkes ayaktayken o nasıl uyuyabildi? Pajeú'nun suratını inceliyor. O üç-dört gündür hiç uyumadı mı? Monte Santo'dan beri köpekleri hayatlarından bezdirdi, Angico'da ve Umburanas'ta üstlerine kurşun yağdırdıktan sonra canlarına okumaya buradan devam etmek için Canudos'a döndü ve iki gündür bunu yapmasına rağmen dinç, sakin, ketum bir şekilde işte burada, yamaçta rehberlik görevini ondan devralacak iki ufaklıkla birlikte onlara yol gösteriyor. "O uyumamıştır," diye düşünüyor Koca João. Düşünüyor: "Şeytan beni uyuttu." İrkiliyor, geçen onca yıla ve hayatının Vaiz sayesinde kazandığı huzura rağmen arada sırada, Adelinha de Gumucio'yu öldürdüğü o uzak akşam bedenine girmiş olan iblisin ruhunun kuytu bir yerine sinmiş bir şekilde onu yeniden yoldan çıkarmak için beklemekte ol-

duğu kuşkusu ona ıstırap veriyor. Arazi önlerinde birden dikleşiyor. João ihtiyarın oraya tırmanıp tırmanamayacağını kendi kendine soruyor. Pajeú onlara ay ışığında görünen ölü nişancılar hattını işaret ediyor. Bir sürü asker; onlar öncü birliktiler ve *jagunço*'ların tüfek ateşi altında aynı noktada can verdiler. Koca João alacakaranlıkta üniformalarının düğmelerinin, şapkalarındaki yaldızlı işaretlerin parıldadığını görüyor: Pajeú'nun zor fark edilir bir baş hareketiyle vedalaştığı iki çocuk yamacı emekleyerek tırmanmaya başlıyor. Koca João ve Joaquim Macambira onların peşinden ve onlar gibi emekleyerek yamacı çıkıyorlar, daha arkadan da Katolik Muhafızlar geliyor. O kadar sessizce tırmanıyorlar ki João bile onları duymuyor. Neden oldukları hışırtı, aşağı yuvarladıkları çakıltaşları rüzgârın eseriymiş gibi geliyor. Arkalarında, aşağılarda, Belo Monte'den yükselen kesintisiz bir uğultu duyuyor. Meydanda tespih duası mı yapıyorlar? Bunlar Canudos'un o günkü ölülerini her gece gömerken söylenen ilahiler mi? İleride siluetler, ışıklar algılamaya başlıyor, sesler duyuyor ve olabilecekler karşısında tüm kasları alarma geçiyor.

Ufaklıklar onları durduruyor. Bir nöbetçi noktasının yakınındalar: Dört asker ayakta duruyor ve onların arkasında, yanan bir ateşin ışığıyla aydınlanmış birçok asker figürü göze çarpıyor. İhtiyar Macambira sürünerek yanına kadar geliyor ve Koca João onun zorlu nefes alışını duyuyor. "Düdüğü duyduğunda ateş et." Onaylıyor: "İyi İsa yardımcın olsun, Don Joaquim." Çekiçlerin, manivelaların ve baltaların altında ezilen on iki Macambira'nın ve onlara rehberlik yapan çocuğun karanlık tarafından nasıl yutulduğunu görüyor. Diğer ufaklık onlarla kalıyor.

Adamlarının ortasında, gergin bir şekilde, Macambira'ların Matadeira'nın önüne ulaştığını haber verecek düdüğü bekliyor. Çok gecikmesi üzerine eski köle o sesi

asla duyamayacağını düşünmeye başlıyor. Uzun, uluyan, ani düdük sesi bütün fısıltıları bastırınca, o ve adamları aynı anda nöbetçilerin üzerine ateş açmaya başlıyorlar. Kulakları sağır edici bir tüfek ateşi tüm çevreyi kaplıyor. Ortalık birbirine giriyor ve askerler hemen ateşi söndürüyorlar. Yukarıdan ateş ediyorlar ama yerlerini saptamış değiller çünkü mermileri onların bulunduğu tarafa düşmüyor.

Koca João adamlarına ilerleme emrini verince, koşuşturmanın, seslerin, karmakarışık emirlerin duyulduğu kamp alanına doğru karanlıkta ateş etmeye ve kestane fişeklerini patlatmaya başlıyorlar. Bütün mermilerini bitirdikten sonra, João durup dinliyor. Daha yukarıda, Monte Mario tarafında da bir silahlı çatışma varmış gibi geliyor. Acaba Macambira'lar topçularla mı savaşıyorlar? Her halükârda o tarafa devam etmenin bir anlamı yok, çünkü adamları da tüm mermilerini bitirdiler. Düdüğü çalarak geri çekilme emrini veriyor.

Yamacın ortasında, zayıf bir çocuk silueti koşarak onlara yetişiyor. Koca João elini saçların birbirine karıştığı kafanın üzerine koyuyor.

"Onları Matadeira'ya kadar götürdün mü?" diye soruyor.

"Evet, götürdüm," diye cevap veriyor çocuk. Arkalarında, sanki bütün Favela savaşa girmiş gibi şiddetli bir tüfek ateşi var. Çocuk başka hiçbir şey söylemiyor ve Koca João bir kez daha, insanların susmayı konuşmaya tercih ettikleri o tuhaf *sertão* alışkanlığıyla karşı karşıya olduğunu anlıyor.

"Peki, Macambira'lara ne oldu?" diye soruyor en sonunda.

"Onları öldürdüler," diyor çocuk sakince.

"Hepsini mi?"

"Sanırım hepsini."

Artık tarafsız bölgedeler, siperlere giden yolun yarısında.

PEDRÃO'nun adamları geri çekilirken Cüce, miyop gazeteciyi Cocorobó'nun kuytu bir köşesinde büzüşmüş ağlarken buldu. İkinci Kol'un askerlerinin Trabubú savunma hattını aştıktan sonra şehre saldıracaklarından emin oldukları için son sürat Belo Monte'ye dönen *jagunço*'ların arasında, elinden tutup ona kılavuzluk yaptı. Ertesi sabah çok erken bir saatte, keçi ağıllarının önündeki bir siperin içinden geçtikleri sırada, bir kalabalığın ortasında Jurema'yla karşılaştılar: Sardelinha kardeşlerin arasında, üzerinde sepetler asılı bir eşeği dehleyerek yürüyordu. Üçü sevinçle birbirlerine sarıldılar ve Cüce kendisine sarılan Jurema'nın dudaklarını yanağında hissetti. O gece, fıçıların ve sandıkların arkasında yere uzanmış Canudos'a yönelik kesintisiz ateşin gürültüsünü dinlerken Cüce onlara o öpücüğün o güne kadar aldığı ilk öpücük olduğunu anlattı. Havayı karartan ve tapınağın kulelerini parçalayan topların gümbürtüsü, tüfeklerin yaylım ateşi, el bombalarının patlaması acaba kaç gün sürdü? Üç, dört, beş? Onlar ambarın içinde dolaşıyor, gece gündüz Vilanova'ların ve başkalarının girip çıktığını görüyor, tartıştıklarını ve emir verdiklerini işitiyor ama hiçbir şey anlamıyorlardı. Bir akşam Cüce, elinde bir kaşıkla tüfekler için keselere ve boynuzlara barut doldururken *jagunço*'lardan birinin patlayıcıları göstererek şöyle dediğini işitti: "Umarım duvarların dayanıklıdır, Antônio Vilanova. Tek bir kurşun bütün bunları tutuşturabilir ve bütün mahalleyi ortadan kaldırabilir." Yoldaşlarına bundan bahsetmedi. Miyobu daha da korkutmak neye yarayacaktı ki? Burada birlikte yaşadıkları şeyler, o ikisi için, sirkte çok daha iyi anlaştığı kişilere

karşı bile hissetmediği bir sevgi duymasına neden olmuştu.

Bombardıman sırasında yemek aramak için iki defa dışarı çıktı. İnsanların sokaklarda gidip gelirken yaptıkları gibi duvarlara yapışarak, toz bulutlarından körleşmiş, silah seslerinden sersemlemiş bir halde evlerden yemek dilendi. Madre Igreja Sokağı'nda bir çocuğun ölümünü gördü. Yavrucak kanat çırpan bir tavuğun peşinden koşarak ortaya çıktı ve daha birkaç adım atmıştı ki gözleri kocaman açılmış bir şekilde, saçlarından yukarı çekilmiş gibi havaya sıçradı. Karnına giren mermi onu ânında öldürdü. Cesedi alıp çıktığını gördüğü eve götürdü ve orada kimse olmadığı için hamağa yatırdı. Tavuğu yakalayamadı. Yaşanan belirsizliğe ve ortamın ölümcüllüğüne rağmen Başkeşiş João'nun Belo Monte'ye getirdiği sığırlar sayesinde karınları doyunca üçünün de morali düzeldi.

Geceydi, karşılıklı silah sesleri bir süreliğine susmuş, Matriz Meydanı'ndan yükselen duaların uğultusu kesilmişti ve onlar uyanıktı, ambarda yere uzanmış sohbet ediyorlardı. Birden sessiz bir siluet, elinde toprak bir kandille kapıda belirdi. Cüce, Pajeú'nun yarasını ve sert bakışlarını tanıdı. Omzunda bir tüfek, belinde pala ve bıçak vardı, gömleğinin üzerinde ise çapraz mermi şeritleri asılıydı.

"Tüm saygımla bir şey söylemek istiyorum," diye mırıldandı. "Benim kadınım olmanı istiyorum."

Cüce, miyobun iniltiler çıkardığını işitti. Öylesine içine kapanık, öylesine melankolik, öylesine soğuk o adamın böyle bir şey söylemesi ona olağanüstü geldi. Yara izinden ötürü gerilmiş o suratın altında büyük bir endişe sezinledi. Ne silah sesleri ne havlamalar ne de toplu dualar duyuluyordu; sadece duvara çarpıp duran bir yabanarısının vızıltısı vardı. Cüce'nin kalbi çok şiddetli çarpıyordu, ama bunun sebebi korku değil, kandi-

lin ışığında bakışlarını Jurema'ya sabitlemiş beklemekte olan o yarık surata karşı sevecen ve şefkatli bir duyguydu. Miyobun ürkek solumasını işitiyordu. Jurema hiçbir şey söylemiyordu. Pajeú, her sözcüğün üzerine basa basa, yeniden konuşmaya başladı. Daha önce hiç evlenmemişti, yani Kilise'nin, Baba'nın, Vaiz'in emrettiği şekilde değildi. Gözlerini Jurema'dan ayırmıyordu, onları hiç kırpıştırmıyordu ve Cüce, öylesine korkutucu bir adama karşı acıma hissetmenin sersemce bir davranış olduğunu düşündü. Ama o sırada Pajeú çok acınacak halde görünüyordu. Arkasında herhangi bir iz bırakmayan şu gelip geçici aşkları yaşamıştı ama hiçbir zaman bir ailesi ve çocukları olmamıştı. Yaşam tarzı buna müsaade etmiyordu. Sürekli dolaşarak, kaçarak, dövüşerek yaşamıştı. İşte bu yüzden Vaiz, kendisinden hep aynı şey istendiği için bıkkın ve yorgun toprağın günün birinde dinlenmek istediğini anlattığında onu çok iyi anlamıştı. Toprak için dinlenme neyse Belo Monte de onun için o olmuştu. Aşktan yoksun bir hayatı olmuştu ama şimdi... Cüce yutkunduğunu fark etti ve aklına Sardelinha'ların uyanmış oldukları ve karanlığın içinden Pajeú'nun söylediklerini dinledikleri geldi. Bu onun için bir endişe kaynağı, geceleri onu hatırlamasına sebep olan şeydi: Aşksızlıktan ötürü acaba yüreği kurumuş muydu? Kekeledi ve Cüce düşündü: "Ne ben ne de kör, onun için ikimiz de burada yokuz." Kurumamıştı, zira Jurema'yı *caatinga*'da görünce anlamıştı. Yara izi bir an için tuhaf göründü: Kandilin zayıf alevi titredikçe yüzdeki yarık daha da büyüyordu. "Eli titriyor," diye düşündü Cüce şaşkınlıkla. O gün kalbi, duyguları, ruhu konuşmaya başlamıştı. Jurema sayesinde içinin kurumadığını keşfetmişti. Yüzü, bedeni, sesi şurada ve burada belirliveriyorlardı. Söylerken hemen kafasına ve kalbine dokundu ve zayıf alev yükselip alçaldı. Bir kez daha sessizleşip beklemeye geçince, yabanarı-

sının o vızıltısı ve duvara çarpmaları duyulur oldu. Jurema sessizliğini koruyordu. Cüce onu gözucuyla inceledi: Bir savunma tavrıyla kendi içine kapanmış, büyük bir ciddiyetle melezin bakışlarına direniyordu.

"Şimdi evlenemeyiz, şimdi başka bir yükümlülük var," diye ekledi Pajeú özür diler gibi. "Ancak köpekler gittikten sonra."

Cüce, miyobun iniltilerini işitti. Melezin gözleri buna rağmen Jurema'dan ayrılıp yanındakine bakmadı. Ama bir şey vardı... Bugünlerde ateistleri takip ederken, onlara ateş açarken üzerinde çok düşündüğü bir şey. Yüreğini neşelendirecek bir şey. Sustu, utandı, söylemek için çaba harcadı: Jurema onun için Fazenda Velha'ya yemek ve su getirir miydi? Bu başkalarında görüp imrendiği ve bizzat yaşamak istediği bir şeydi. Bunu yapar mıydı?

Cüce tam o sırada miyobun dalgın bir şekilde şöyle dediğini duydu:

"Evet, evet, yapacak, size onları getirecek. Yapacak, yapacak."

Ama melezin gözleri bu sefer de ona dönmedi.

"O sizin neyiniz oluyor?" diye Pajeú'nun sorduğunu duydu. Şimdi sesi bir bıçak gibi keskindi. "Kocanız değil, değil mi?"

"Hayır," dedi Jurema çok yumuşak bir sesle. "O benim... oğlum sayılır."

Gece silah sesleriyle doldu. Önce yoğun bir saldırı oldu, ardından çok daha şiddetli bir başkası. Çığlıklar, koşuşturmalar, bir patlama duyuldu.

"Buraya gelmiş olmaktan, sizinle konuşmuş olmaktan büyük mutluluk duydum," dedi melez. "Şimdi gitmem gerekiyor. İyi İsa'ya övgüler olsun!"

Bir an sonra karanlık ambarı yeniden sarıyor ve yabanarısı yerine, uzaktan ve yakından aralıklı olarak gelen yaylım ateşlerini duyuyorlardı. Vilanova'lar siperlerdey-

diler ve sadece Başkeşiş João'yla yaptıkları toplantılar için ortaya çıkıyorlardı; Sardelinha'lar günün büyük kısmını sağlık evlerinde ve savaşçılara yemek götürerek geçiriyorlardı. Cüce, Jurema ve miyop orada kalan yegâne kişilerdi. Başkeşiş João'nun getirdiği konvoyla birlikte yeniden silah ve patlayıcıyla dolmuş olan ambarın ön cephesi kum ve taşlardan bir setle korunuyordu.

Cüce, körün Jurema'yı telaşla sorguladığını işitti:

"Neden ona cevap vermedin? Adam inanılmaz gergindi, o şeyleri sana söylemek için ne kadar zorlanıyordu. Neden ona cevap vermedin? O ruh haliyle aşktan nefrete geçebileceğini ve hem seni hem de bizi dövebileceğini, öldürebileceğini görmüyor muydun?"

Sonra sustu ve bir, iki, on kez hapşırdı. Hapşırması bittiğinde silah sesleri de sona ermişti, gececi yabanarısı kafalarının üzerinde uçuyordu.

"Pajeú'nun kadını olmak istemiyorum," dedi Jurema, sanki onlara konuşmuyormuş gibi. "Eğer beni buna zorlarsa, kendimi öldüreceğim. Calumbi'deki bir kadının yaptığı gibi, kendimi bir *xique-xique* dikeniyle öldüreceğim. Asla onun kadını olmayacağım."

Miyop yeni bir hapşırık krizine girdi, Cüce ise büyük bir korkuya kapıldı: Eğer Jurema ölürse, onun hali nice olurdu?

"Fırsat varken buradan kaçmalıydık," diye miyobun sızlandığını işitti. "Artık buradan asla çıkamayacağız. Korkunç bir şekilde öleceğiz."

"Pajeú askerlerin gideceğini söyledi," diye fısıldadı Cüce. "Bunu inanmış bir şekilde söyledi. O biliyor, savaşın içinde olduğu için ne olup bittiğini fark ediyor."

Başka zaman olsa miyop itiraz ederdi: "Sen de o hayalciler gibi delirmişsin, Brezilya ordusuna karşı bir savaşı kazanabileceklerini mi düşünüyorsun? Onlar gibi Kral Don Sebastião'nun yanlarında savaşmak için ortaya çı-

kacağına mı inanıyorsun?" diye sorardı. Ama bu sefer sessiz kaldı. Cüce askerlerin yenilmez olduğundan onun kadar emin değildi. Canudos'a girebilmişler miydi? Başkeşiş João silahlarını ve sığırlarını ellerinden almamış mıydı? İnsanlar onların, dört bir yandan ateş altında bulundukları, açlık çektikleri ve son mermilerini harcadıkları Favela'da sinekler gibi öldüklerini söylüyorlardı.

Bununla birlikte, eski gezgin hayatından gelen alışkanlığı onun bir yerde uzun süre kapalı kalmasına izin vermiyordu ve havada uçuşan mermilere rağmen her fırsatta sokağa fırlayan Cüce, ilerleyen günlerde Canudos'ta muzaffer bir şehir hali bulunmadığını gördü. Daracık sokaklarda sık sık bir ölü ya da bir yaralıyla karşılaşıyordu; eğer tüfek ateşi yoğunsa onları, artık hepsi Santa Inês Sokağı'nda, Mocambo'nun yakınında olan sağlık evlerine götürene kadar saatler geçiyordu. Onları taşıyan sağlık görevlilerine yardım ettiği zamanlar hariç, Cüce o taraflara gitmekten kaçınıyordu. Çünkü Santa Inês'te gün boyunca gelen cesetleri üst üste yığıyor ve mezarlık ateş hattında bulunduğu için onları ancak hava kararıktan sonra toprağa veriyorlardı. Sağlık evlerinde kalan yaralıların feryat ve inlemelerinin yanı sıra üzerleri sinek kaplı cesetleri yemek isteyen akbabaları ve köpekleri kovalamakla görevlendirilen bir ayağı çukurda, sakat, işe yaramaz ihtiyarların hüzünlü gösterisi dışında sokak leş gibi kokuyordu. Cenaze törenleri, İyi İsa Tapınağı'nın çanının hiç aksamayan çağrısıyla her akşam hava kararırken yapılan tespih duası ve vaazın (ama bunlar artık karanlıkta, savaş öncesindeki gibi cazırdayan mumlar olmadan gerçekleştiriliyordu) ardından düzenleniyordu. Vaazı dinlemeye giderken Jurema ve miyop da genellikle onunla birlikte geliyorlardı. Ama onun ardından cenaze kortejinin peşinden mezarlığa kadar giden Cüce'den farklı olarak, onlar Vaiz'in vaazının ardından hemen am-

bara dönüyorlardı. Cenaze törenleri ve acılı yakınların ölülerinin üstlerinde bir parça tahtayla gömülmesi için duydukları o tuhaf arzu Cüce'yi büyülüyordu. Herkes cephede olduğundan, artık Canudos'ta tabut yapacak kimse yoktu ve ölüleri hamaklara, bazen ikisini ya da üçünü tek bir hamağa sararak gömüyorlardı. Olumsuz koşulların engellediği, ölüye tabut içinde saygıdeğer bir cenaze töreni sunma arzularını Baba'ya kanıtlamak için, akrabalar hamağın içine bir parça tahta, bir ağaç dalı, herhangi bir ahşap nesne koyuyorlardı.

Cüce o gidişgelişlerinin birinden döndüğünde Jurema ve miyop adamı, Peder Joaquim'le birlikte buldu. Aylar önceki gelişlerinden beri onunla böyle baş başa kalmamışlardı. Onu Vaiz'in sağında, İyi İsa Tapınağı'nın kulesinde vaaz verirken, Matriz Meydanı'nda kalabalığın hep bir ağızdan tekrarladığı tespih duasını yaptırırken, Katolik Muhafızlar'ın oluşturduğu etten duvarın arasında katıldığı ayin alaylarında ve cenaze törenlerinde Latince cenaze duaları söylerken sık sık görüyorlardı. Ortadan kayboluşlarının sebebinin *jagunço*'ların ihtiyaç duyduğu malzemeleri satın almak ve onlara yardım getirmek için *sertão*'nun değişik köşelerine yaptığı yolculuklar olduğunu işitmişlerdi. Savaş yeniden başladığından beri sokaklarda daha büyük bir sıklıkla görülüyordu, özellikle de sağlık evlerinde can çekişenlerin günahlarını çıkarmaya ve son dualarını yaptırmaya gittiği Santa Inês Sokağı'nda. Onunla birçok kez karşılaşmış olmasına rağmen hiç ağzını açmamış, ona tek kelime etmemişti ama Cüce ambara girince papaz ona elini uzattı ve birkaç sevecen laf etti. Alçak bir taburede oturuyordu, Jurema ve miyop onun karşısında yerdeydiler, bacaklarını çapraz uzatmışlardı.

"Hiçbir şey kolay değil, dünyanın en kolay şeyi görünen bu iş bile kolay değil," dedi Peder Joaquim, Jurema'ya moralsiz bir şekilde ve çatlamış dudaklarını şapırdatarak.

"Bunun sana büyük bir mutluluk vereceğini düşünmüştüm. Bu sefer beni eve mutluluk getiren biri gibi karşılayacaktınız," dedikten sonra bir ara verdi ve dudaklarını diliyle ıslattı. "Tek yaptığım kutsal yağla evlere uğramak, ölülerin gözlerini kapatmak, onların acı çekmelerini görmeye gitmek."

Cüce onun şu birkaç ay içinde birden ihtiyarladığını düşündü. Neredeyse hiç saçı kalmamıştı ve beyaz tüy tutamlarının arasında, kulaklarının üzerinde, yanmış ve çillerle dolu kafa derisi görünüyordu. Aşırı derece zayıflamıştı, mavimtırak partal cüppesinin önündeki aralık, dışarı fırlamış göğüs kemiklerini ele veriyordu; sarımtırak derisi pörsümüş suratında noktacıklar halinde bembeyaz bir sakal uzuyordu. Bakışlarında açlık ve yaşlılığın yanı sıra muazzam bir yorgunluk ifadesi vardı.

"Onunla evlenmeyeceğim, peder," dedi Jurema. "Eğer beni buna zorlarsanız kendimi öldürürüm."

Geçen gece onlara konuşmuş olduğu gibi sarsılmaz bir kararlılıkla, sakince konuştu ve Cüce, Cumbe papazının bunu onun ağzından daha önce duymuş olduğunu anladı; çünkü papaz hiç şaşırmadı, "Seni mecbur etmek istemiyorum," diye mırıldandı. "Onu reddedebileceğin fikri Pajeú'nun aklının ucundan bile geçmiyor. Herkes gibi o da biliyor ki Canudos'taki her kadın Pajeú tarafından bir yuva kurmak için seçilmiş olmaktan mutluluk duyacaktır. Sen Pajeú'nun kim olduğunu biliyorsun, değil mi kızım? Onun hakkında anlatılanları duymuş olmalısın."

Bir süre üzgün bir tavırla toprak zemine baktı. Küçük bir kırkayak, ön tarafından uzamış siyah tırnaklı, zayıf ve sarımtırak parmakların uzandığı sandaletlerinin arasında geziniyordu. Üzerine basmadı, uzaklaşmasına, birbirlerine dayalı tüfek sıraları arasında kaybolmasına izin verdi.

"Hepsi doğru, hatta fazlası var eksiği yok," diye ekledi aynı hüzünlü tonda. "O şiddet olayları, ölümler, soygunlar, yağmalar, intikamlar, kulak ya da burun kesme gibi o ucuz vahşet gösterileri. O hayatın tamamı cehennemlik. Diğer yandan, bir de şimdiki Pajeú var; tıpkı Başkeşiş João, Taramela, Pedrão ve diğerleri gibi... Vaiz bir mucize yarattı, kurdu kuzuya dönüştürüp ağıla kapattı. Ve şimdi kurtları kuzuya dönüştürmekten, sadece korku, öfke, açlık, suç ve yağmayı bilen insanlara hayatlarını değiştirme gerekçeleri sunmaktan, bu toprakların hoyratlığını tinselleştirmekten ötürü onları yok etmek için ordu üzerine ordu gönderiyorlar. Brezilya'yı, dünyayı nasıl bir kafa karışıklığı esir aldı ki böyle bir kötülüğü yapabiliyorlar? Şimdi bütün bunlar Vaiz'i bu konuda da haklı çıkarmıyor mu? Şeytanın Brezilya'yı gerçekten ele geçirdiğini ve cumhuriyetin de deccal olduğunu düşündürtmüyor mu?"

Konuşurken acele etmiyor, sesini yükseltmiyordu ne öfkeliydi ne de üzgün. Sadece bunalmış görünüyordu.

"Bu ne bir inat ne de ona karşı bir nefret," diyen Jurema'nın aynı kararlılıkla söylediği sözlerini dinledi Cüce. "Bu teklifi yapan Pajeú'dan başkası da olsa, yine reddederdim. Bir daha evlenmek istemiyorum peder."

"Pekâlâ, seni anladım," dedi Cumbe papazı iç çekerek. "Bir çaresine bakacağız. Eğer istemiyorsan onunla evlenmeyeceksin. Kendini öldürmene gerek yok. Belo Monte'deki insanları evlendiren kişi benim, burada resmî nikâh yok," deyip bir yarım tebessüm yaptı ve gözbeneklerinde hınzır bir ışık belirdi. "Ama bunu ona hemen söyleyemeyiz. Onu incitmenin manası yok. Aşırı kırılganlık Pajeú gibi insanlarda korkunç bir hastalıktır. Ayrıca beni her zaman çok şaşırtan da bu tür keskin onur anlayışı olmuştur. Bu açık bir yara gibidir. Hiçbir şeyleri yoktur ama onurları taşacak kadar fazladır. Bu onların zenginliğidir. Pekâlâ, öncelikle ona şimdi yeniden evlen-

mek için dulluğunun henüz çok taze olduğunu söyleyeceğiz. Onu bekleteceğiz. Ama bir şey var. Bu onun için çok önemli. Fazenda Velha'ya ona yemek götür. Bana bundan bahsetti. Bir kadının kendisiyle ilgilendiğini hissetmeye ihtiyacı var. Bu çok fazla bir şey değil. Ona bu keyfi yaşat. Aksi takdirde yok yere onun moralini bozacağız."

Sabah sakin geçmişti ama şimdi uzaklardan ara ara silah sesleri tekrar duyulmaya başlıyordu.

"Onda bir tutku uyandırdın," diye ekledi Peder Joaquim. "Büyük bir tutku. Dün akşam Mabet'e gelip Vaiz'den seninle evlenmek için izin istedi. Ayrıca bu ikisini de birlikte yaşamak için evine alacağını söyledi çünkü onlar artık senin ailen."

Aniden doğruldu. Miyop hapşırıklarla sarsılıyordu ve Pajeú'nun evlatlık oğluna dönüşme fikri Cüce'nin kahkahalara boğulmasına neden oldu, bu durumda bir daha yemek sıkıntısı yaşamayacaktı.

"Ne bunun için ne de başka bir şey için onunla evleneceğim," diye tekrarladı istifini bozmayan Jurema. Ama hemen ardından başını eğerek ekledi: "Ama siz yapmam gerektiğine inanıyorsanız ona yemek götüreceğim."

Peder Joaquim onayladı ve tam arkasını dönüp gidecekken miyop bir sıçrayışta yerinden fırlayıp onu kolundan tuttu. Cüce onun telaşını görünce ne söyleyeceğini tahmin etti.

"Siz bana yardımcı olabilir misiniz?" diye sağına soluna bakarak fısıldadı. "Bunu inandığınız şeyler için yapın, peder. Benim burada olan bitenle hiçbir alakam yok. Ben Canudos'a kazara geldim, benim casus ya da asker olmadığımı, benim hiç kimse olmadığımı siz biliyorsunuz. Yalvarırım bana yardım edin."

Cumbe papazı ona merhametle bakıyordu.

"Buradan gitmek mi istiyorsunuz?" diye mırıldandı.

"Evet, evet," diye kafasını sallayarak kekeledi miyop. "Bunu bana yasakladılar. Bu adil değil..."

"Kaçmalıydınız," diye fısıldadı Peder Joaquim. "Bu henüz mümkünken, her tarafta askerler yokken buradan kaçmalıydınız."

"Ne halde olduğumu görmüyor musunuz?" diye inledi kızarmış, pörtlemiş, nemli, fırıl fırıl gözlerini işaret ederek miyop gazeteci. "Gözlüğüm olmadan benim kör birisi olduğumu görmüyor musunuz? Tek başıma *sertão*'da tökezleyerek nasıl gidebilirdim ki?" derken sesi bir ciyaklamaya dönüştü. "Bir fare gibi ölmek istemiyorum!"

Cumbe papazı birçok kez gözlerini kırpıştırdı ve miyop hepsinin öleceği kehanetini her dile getirdiğinde olduğu gibi Cüce sırtında bir ürperti hissetti.

"Ben de bir fare gibi ölmek istemiyorum," diye fısıldadı papaz bir mimik yaparak. "Benim de bu savaşla bir ilgimin olmaması lazım. Ama bununla birlikte..." derken sanki bir imgeyi kovalamak istercesine kafasını salladı. "Size yardım etmek istesem bile yapamazdım. Canudos'tan sadece savaşmaya giden silahlı gruplar çıkıyor. Acaba onlarla gidebilir misiniz?" dedikten sonra kederli bir ifade takındı. "Eğer Tanrı'ya inanıyorsanız ona sığının. Artık bizi kurtarabilecek yegâne kişi o. Eğer inanmıyorsanız, korkarım ki size yardım edebilecek başka kimse yok dostum."

Kambur ve üzgün bir şekilde ayaklarını sürüyerek uzaklaştı. Onun ziyaretini yorumlayacak zamanları olmadı zira tam o sırada ambara peşlerindeki birçok adamla birlikte Vilanova kardeşler girdi. Cüce, aralarındaki konuşmalardan, *jagunço*'ların Fazenda Velha'nın batısında, Vassa Barris'in kıvrımını takip ederek Tabolerinho' nun karşısında yeni bir cephe açmakta olduklarını anladı, zira askerî birliklerin bir kısmı Favela'dan ayrılmışlardı ve Cambaio'nun etrafından dolaşarak muhtemelen o

bölgeye mevzilenmeye geliyorlardı. Vilanova'lar silah ve mühimmatı alıp gittikten sonra, Cüce ve Jurema miyobu teselli ettiler; Peder Joaquim'le diyaloğundan ötürü çok üzgündü ve gözlerinden yaşlar süzülürken dişleri birbirine vuruyordu.

Cüce o akşam Fazenda Velha'daki Pajeú'ya yemek götüren Jurema'ya eşlik etti. Genç kadın miyobun da yanlarında gelmesini istedi ama melezin onda uyandırdığı korku ve bütün Canudos'u kat etmenin tehlikesi bu öneriyi reddetmesine sebep oldu. *Jagunço*'ların yemekleri Başkeşiş João'nun getirdiği sığırların muhafaza edildikleri ve kesildikleri São Cipriano Sokağı'nda hazırlanıyordu. Diğer kadınlarla birlikte et parçaları, manyok unu ve ufaklıkların São Pedro su kaynağında dolduracakları tulumları dağıtan Başkeşiş João'nun sıska karısı Catarina'nın önüne ulaşana kadar uzun bir kuyrukta sıra beklediler. Sokağın Komutanı'nın karısı onlara içi yemek dolu bir sepet verdi ve siperlere gidenlerin arasına karıştılar. São Crispim Sokağı'nı geçmek ve Vassa Barris'in kıyısındaki, kıvrıntıları mermilere karşı kalkan vazifesi gören yamaçlardan çömelerek ya da emekleyerek ilerlemek gerekiyordu. Nehirden itibaren artık grup halinde devam edemeyen kadınlar tek tek zikzaklar çizerek koşuyor, daha temkinli olanlarsa sürünüyordu. Yamaçlarla siperler arasında yaklaşık üç yüz metre mesafe vardı ve Cüce, Jurema'ya yapışık olarak koşarken sağ tarafında İyi İsa Tapınağı'nın nişancılarla dolu kulelerini, sol tarafındaysa binlerce tüfeğin onlara çevrili durduğundan emin olduğu Favela'nın sırtlarını görüyordu. Ter içinde siperin kıyısına vardı ve iki kol onu çukura çekti, Pajeú'nun yorgun yüzünü gördü.

Onları gördüğüne şaşırmış bir hali yoktu. Jurema'yı bir tüy kaldırır gibi kaldırarak ona yardım etti ve onu gülümsemeden, sanki günlerdir oraya gelip gitmekteymiş gibi doğallıkla başını eğerek selamladı. Sepeti aldı ve on-

lara ileriye doğru yürümelerini işaret etti, zira kadınların geçişini engelliyorlardı. Cüce, yere çömelmiş yemek yiyen, yemek getirmiş kadınlarla sohbet eden ya da görülmeden ateş etmelerini sağlayan boruların içinden ve delik açılmış ağaç kütüklerinden çevreyi gözetleyen *jagunço*'ların arasında ilerledi. Kanal en sonunda yarım daire şeklindeki bir alanda genişledi. Orası daha az tıkış tıkıştı ve Pajeú bir köşeye oturduktan sonra Jurema'ya yanına gelmesini işaret etti. Onlara yaklaşıp yaklaşmamaya karar veremeyen Cüce'ye sepeti işaret etti. Bunun üzerine Cüce de onların yanına oturup Jurema ve Pajeú'yla suyu ve yemekleri paylaştı.

Melez uzunca bir süre tek kelime etmedi. Yanındakilere bakmadan yiyip içiyordu. Jurema da ona bakmıyordu ve Cüce, bütün sorunlarını çözebilecek o adamı kocalığa kabul etmemenin aptalca bir hareket olduğunu düşünüyordu. Çirkin olmasının ne önemi vardı ki? Arada bir Pajeú'yu inceliyordu. Soğuk bir kararlılıkla, kayıtsız bir ifadeyle –tüfeğini duvara dayamıştı ama bıçağı, palası ve göğsünden sarkan mermi şeritleri hâlâ üzerindeydi– yemeğini çiğneyen bu adamın, titrek ve çaresiz bir sesle Jurema'ya aşkını ilan eden adamla aynı kişi olması insana şaka gibi geliyordu. Yoğun bir ateş yoktu, tek tük silah sesleri duyuluyordu ve Cüce'nin kulakları buna alışmıştı. Ama bir türlü alışamadığı şey top sesleriydi. Gürlemesinin ardından bir toz bulutu, yıkılan yapılar, toprakta açılan büyük bir çukur, korkan çocukların ağlamaları ve sıklıkla parçalanmış cesetler geliyordu. O gürlemeyi duyduğu anda kendini ilk yere atan o oluyor ve gözlerini kapatıp soğuk terler dökerek, eğer yakındaysalar Jurema ve miyoba tutunarak ve dua etmeye çalışarak orada kalıyordu.

O sessizliği bozmak için çekingen bir şekilde, Joaquim Macambira ve oğullarının öldürülmeden önce Matadeira'yı kullanılmaz hale getirdiklerinin doğru olup ol-

madığını sordu. Pajeú doğru olmadığını söyledi. Ama masonların Matadeira'sı birkaç gün sonra parçalanmış ve göründüğü kadarıyla ateş edenlerden üçü, dördü ölmüştü. Bunu belki de Baba onların şehitliğini ödüllendirmek için yapmıştı. Melez, Jurema'ya bakmaktan kaçınıyordu, Jurema ise onu dinlemiyormuş gibi görünüyordu. Pajeú yine Cüce'ye hitaben, Favela'daki ateistlerin durumunun giderek kötüleştiğini, açlıktan ve hastalıktan öldüklerini, Katoliklerin verdirdikleri kayıplardan ötürü çaresizlik içinde olduklarını ekledi. Geceleri inleyişleri ve ağlamaları onlara kadar geliyordu. Yani bütün bunlar yakında gidecekleri anlamına mı geliyordu?

Pajeú tereddütlü bir hareket yaptı.

"Sorun başka yerde," diye mırıldandı çenesiyle güneye doğru işaret ederek. "Queimadas'ta ve Monte Santo'da. Daha çok mason, daha çok tüfek, daha çok top, daha çok hayvan sürüsü, daha çok tahıl geliyor. Takviye güçler ve erzakla birlikte yeni bir konvoy geliyor. Bizimse her şeyimiz bitiyor."

Sarımtırak, solgun yüzündeki yara izi hafifçe çatıldı.

"Bu sefer onları durdurmaya ben gideceğim," dedi Jurema'ya dönerek. Cüce bir anda kendini oradan fersahlarca uzaklaşmış hissetti. "Tam da şimdi gitmek zorunda olmam çok yazık."

Jurema eski *cangaceiro*'nun bakışına uysal ve dalgın bir ifadeyle, hiçbir şey söylemeden direndi.

"Ne kadar süre uzakta kalacağımı bilmiyorum. Onlara Jueté civarında saldıracağız. En azından üç-dört gün sürer."

Jurema ağzını araladı ama bir şey söylemedi. Geldiğinden beri hiç konuşmamıştı.

Tam o sırada siperin içinde bir hareketlenme oldu ve Cüce bir uğultunun ardından bir kalabalığın geldiğini gördü. Pajeú ayağa kalkıp tüfeğini aldı. Çok sayıda *ja-*

gunço tam bir keşmekeş halinde, oturanlara ve çömelenlere çarparak onların yanına kadar geldi. Pajeú'nun etrafını sardılar ve hiç konuşmadan ona bir süre öylece baktılar. En sonunda konuşan, ensesinde kıllı bir beni bulunan bir ihtiyar oldu, "Taramela'yı öldürdüler," dedi, "yemek yerken bir mermi kulağına isabet etti." Ardından yere bakarak mırıldandı: "Artık kısmetsiz kaldın, Pajeú."

"DAHA ölmeden çürüyorlar," diyor, konuştuğunu değil düşündüğünü zanneden genç Teotônio Leal Cavalcanti yüksek sesle. Ama yaralılar onu duyar mı korkusu yok. Birinci Kol'un Sahra Hastanesi, Favela ile Monte Mario tepelerinin zirveleri arasındaki bir yarıkta, ateş hattına uzak, oldukça korunaklı bir konumda bulunmasına rağmen silah sesleri, özellikle de topların gümbürtüsü buraya, aşağıya yinelenerek ve tepelerin oluşturduğu yarım kubbenin yankısıyla şiddetlenerek geliyor ve yaralıların eğer seslerini duyurmak istiyorlarsa bağırmak zorunda kalmaları onlar için fazladan bir işkence. Hayır, kimse onu duymadı.

Çürüme fikri Teotônio Leal Cavalcanti'ye ıstırap veriyor. São Paulo Tıp Fakültesi'nde son sınıf öğrencisiyken ateşli bir cumhuriyet taraftarı olmasından ötürü Canudos'ta vatanı savunmaya giden birliklere gönüllü olarak katıldı ve buraya gelmeden önce de elbette ki yaralılar, can çekişenler, cesetler görmüştü. Ama o anatomi dersleri, fakültenin anfisindeki otopsiler, cerrahlık stajı yaptığı hastanelerdeki yaralılar, Favela kapanının cehennemiyle nasıl kıyaslanabilirdi ki? Büyüleyici olan asıl mesele yaraların enfeksiyon kapma hızı, birkaç saat içinde nasıl kritik bir hal aldıkları, içlerinin nasıl kurtçuk kaynadığı ve nasıl ânında pis kokulu bir irinle doldukları.

"Kariyerinde sana faydası olacak," demişti babası onu São Paulo İstasyonu'ndan uğurlarken. "Yoğun bir ilkyardım stajı olacak." Daha ziyade bir marangoz stajı oldu. Bu üç hafta boyunca bir şeyler öğrendi: Yaralılar yaralardan ziyade kangren yüzünden ölüyorlar, en çok kurtulma ihtimali olanlar mermiyi ya da bıçak darbesini kollarına ve bacaklarına (bedenden ayrılabilir uzuvlar) yiyenler, tabii ki bunlar vaktinde kesilir ve dağlanırsa. Bu uzuv kesme operasyonlarını sadece ilk üç gün kloroformla insanca bir şekilde yapabildi; o günlerde ilaç ampullerini Teotônio kırıyor ve bir parça pamuğu sarhoş edici sıvıya bandırdıktan sonra, Tabip Yüzbaşı Alfredo Gama oflayıp puflayarak testereyle keserken yaralının burnuna tutuyordu. Kloroform bitince anestezik, bir kadeh ateş suyu oldu ve şimdi ateş suyu da bitince ameliyatlar anestezisiz, cerrah feryatlar dikkatini dağıtmadan işini bitirebilsin diye kurbanın bayılması beklenerek yapılıyor. İki hastabakıcı kurbanı bilincini kaybedene kadara sımsıkı tutarken kangrenlilerin ayaklarını, bacaklarını, ellerini ve kollarını testereyle kesen artık Teotônio Leal Cavalcanti. Ve şimdi, Yüzbaşı Alfredo Gama'nın o aptalca kazadan önce ona öğrettiği gibi, uzuvları kestikten sonra üzerinde biraz barut yakarak ya da kızgın yağ dökerek dağlayan da o.

Evet, aptalca bir kazaydı. Zira Yüzbaşı Gama haddinden fazla topçu olduğunu ama doktor sıkıntısı çekildiğini biliyordu. Özellikle de genç Teotônio'nun Canudos'a geldiği gibi, öğrenciyken gönüllü olarak gittiği Paraguay selvalarında, eğitim aldığı acil tıp alanında onun gibi deneyimli doktorlar eksikti. Ama kendisinin itiraf ettiğine göre, Paraguay'la yapılan o savaşta Doktor Alfredo Gama, "topçuluk virüsü"ne yakalanma talihsizliğini yaşamıştı. O virüs onun yedi gün önce öbür dünyaya götürürken Sahra Hastanesi'nde yarı çıplak bir halde üst üste yığılı, pis kokulu, kurtçuklar tarafından kemirilmiş,

kayaların üstünde yatan (sadece birkaç tanesinin bir battaniyesi ya da portatif yatağı var) iki yüz yaralının, hastanın ve can çekişenin bunaltıcı sorumluluğunu genç yardımcısının omuzlarına yükledi. Birinci Kol'un sıhhiye birliği beş ekibe bölündü ve Yüzbaşı Alfredo Gama ile Teotônio onlardan birini, hastanenin kuzey bölgesinden yükümlü olanı oluşturuyorlardı.

"Topçuluk virüsü" Doktor Alfredo Gama'nın sadece yaralılara yoğunlaşmasını engelliyordu. Birinci Kol'un bütün toplarının büyük bir zorlukla çıkarıldığı Alto do Mario'ya büyük bir hevesle tırmanmak için elindeki bir tedaviyi aniden yarım bıraktığı oluyordu. Topçular onun Krupp'ları, hatta Matadeira'yı bile ateşlemesine izin veriyorlardı. Teotônio onun kehanetlerini hatırlıyor: "Bir cerrah Canudos'un kulelerini yıkacak!" Yüzbaşı seyyar hastanenin bulunduğu aralığa yenilenmiş bir enerjiyle dönüyordu. Şişman, sıcakkanlı, fedakâr ve neşeli bir adam olan yüzbaşının kanı Teotônio Leal Cavalcanti'ye daha kışladan içeri girdiği gün ısınmıştı. Taşkın kişiliği, neşesi, maceraperest yaşamı, ilginç anekdotları genç öğrenciyi o kadar etkiledi ki Canudos'a yolculuk sırasında, diplomasını aldıktan sonra tıpkı idolü gibi orduda kalmayı ciddi bir şekilde düşündü. Doktor Gama, alayın Salvador'daki kısa konaklaması esnasında, Teotônio'yu Basílica Catedral Meydanı'ndaki Bahia Tıp Fakültesi'ne götürdü. Kaşkemer biçimli çok geniş mavi pencerelerin sarımtırak cephesi önünde, alev ağaçlarının, hindistancevizi ağaçlarının ve keneotu bitkilerinin altında, siyah-beyaz yer karolarının üzerinde yükselen stantların arasında, etrafları seyyar satıcılar ve aşçı kadınlarla çevrili, doktor ve öğrenci birlikte tatlı ateş suyu içtiler. Onları bir melez kadınlar genelevinde, mutluluktan çıldırmış bir halde yakalayan gündoğumuna kadar içmeye devam ettiler. Queimadas trenine binerken Doktor Gama tilmizi-

ne kusturucu bir iksir içirdikten sonra, "Afrika frengisini önlemek için," diye bir açıklama yaptı.

Teotônio, yüksek ateşten sayıklayan bir çopura suyla karıştırılmış kinin içirirken terini siliyor. Bir tarafta dirsek kemikleri açığa çıkmış bir asker var, diğer taraftaysa karnından vurulmuş biri ve büzgen kasları işlevini yitirdiği için bütün dışkısı dışarı akıyor. Dışkının kokusu, uzaklarda yaktıkları cesetlerin yanık kokusuna karışıyor. Sahra Hastahanesi'nin ecza deposunda kalan yegâne ilaçlar kinin ve asit fenik. İyodoform ve kloroform aşağı yukarı aynı zamanda bitti ve antiseptik yokluğunda doktorlar bizmut subnitrat ve kalomel kullanmaktalar. Şimdi bu ikisi de tükenmek üzere. Teotônio Leal Cavalcanti yaraları su ve asit fenik karışımı bir solüsyonla yıkıyor. Bunu çömelerek ve leğendeki solüsyonu elleriyle alarak yapıyor. Başka yaralılara bir miktar kinini yarım bardak suyla içiriyor. Sıtma vakaları öngörülerek büyük miktarda kinin getirildi. "Paraguay Savaşı sendromu," diyordu Doktor Gama. Orada ordu bu yüzden telef olmuştu. Ama bu kupkuru iklimde su birikintilerinin etrafındaki sivrisineklere nadir rastlandığından sıtma da çok görülmüyor. Teotônio kininin onlara hiçbir faydasının olmayacağını biliyor ama en azından onlara tedavi ediliyormuş yanılsaması veriyor. Başka bir şey kalmadığı için, Yüzbaşı Gama tam da kaza gününde kinin dağıtmaya başlamıştı.

O kazanın nasıl olduğunu, nasıl olması gerektiğini düşünüyor. Kaza esnasında orada değildi, Teotônio'ya sonradan anlattılar; o zamandan beri bu kaza, uyumayı başardığı nadir saatlerde çürüyen bedenlerle birlikte uykusunu bölen kâbuslardan biri. Acelecilikten kundağı iyi kapanmamış Krupp 34 topunu ateşleyen neşeli ve enerjik tabip yüzbaşının kazası. Fünyenin patlatılmasıyla birlikte, patlama yarım kapalı kundaktan yakındaki barut fıçısına sıçrıyor. Topçuların Doktor Alfredo Gama'nın

yerden metrelerce yükseldiğinden ve yirmi adım ileriye şekilsiz bir et parçasına dönüşmüş halde düştüğünden bahsettiklerini duydu. Onunla birlikte Teğmen Odilón Corioano do Azevedo, Asteğmen José A. Do Amaral ve üç asker öldü (beşinde de yanıklar oluştu). Teotônio, Alto do Mario'ya vardığında cesetler, bütün ölüleri gömmenin zorluğu göz önünde bulundurularak (kaya gibi sert bu toprakta bir mezar kazmak büyük güç sarfiyatı, zira çapalar ve kazmalar taşa çarpıp ondan hiçbir şey koparamıyor) yapılmış sıhhi düzenlemelere uygun bir biçimde yakılmıştı. Cesetlerin yakılması emri, General Oscar ile yakma işlemini "masonik sapkınlık" olarak gören Birinci Kol papazı Kapusen Peder Lizzardo arasında şiddetli bir tartışmaya neden oldu.

Genç Teotônio'nun belleğinde Doktor Alfredo Gama'yla ilgili bir anı var: O akşam Bahia'da, Basílica Catedral Meydanı'ndaki ip cambazları onlara Senhor do Bonfim'in mucizevi kurdelesini satmışlardı. Eğer São Paulo'ya dönerse onu şefinin dul eşine götürecek. Ama Teotônio doğduğu, eğitim gördüğü ve o romantik idealizmle (vatana ve medeniyete hizmet etmek) orduya katıldığı şehri yeniden görebileceğinden kuşkulu.

Bu aylarda, çok sağlam zannedilen bazı inanışlar son derece zayıflamış göründüler. Mesela vatanseverlik ideali, eskiden obskürantizm, hain komplo ve barbarlığa karşı Brezilya'nın dört bir yanından cumhuriyeti savunmaya gelmiş bu adamların tümünün kanında dolaştığına inandığı bir duygu. İlk hayal kırıklığını Queimadas'ta, iki aylık o uzun bekleyişte, Birinci Kol'un Genel Karargâhı'na dönüşen *sertão* köyünün kaosunda yaşamıştı. Yüzbaşı Alfredo Gama ve diğer hekimlerle birlikte çalıştığı sıhhiye bölümünde, birçok kişinin sağlık sorunlarını bahane ederek savaştan kaçmaya çalıştığını fark etmişti. Onların kendilerini çürüğe çıkarmak için hastalıklar uydurduklarını, be-

lirtileri öğrendiklerini ve bunları usta aktörler gibi sıraladıklarını görmüştü. Topçu hekim ona ateşlerini yükseltmek, kusmak, ishal olmak için başvurdukları ahmakça yöntemleri etkisiz hale getirmeyi öğretmişti. Onların arasında tek bir tane bile sade erin veya eğitimsiz kişinin olmaması, tümünün subaylardan oluşması Teotônio için sert bir şok olmuştu.

Vatanseverlik zannedildiği kadar yaygın değildi. Bu fare kapanında geçirdiği üç hafta bu düşünceyi teyit etti. Adamlar savaşmıyor değiller; savaştılar ve savaşmaktalar. Angico'dan beri o sinsi, korkak, yüzünü göstermeyen, savaşın yasalarını ve yöntemlerini tanımayan, pusu kuran, saklandıkları yerlerden çapraz ateş açan ve vatanseverler peşlerine düştüğünde buharlaşan düşmanın saldırılarına nasıl cesaretle direndiklerini gördü. Kuvvetlerin dörtte biri ölmüş ya da yaralanmış olmasına, erzak sıkıntısına ve herkes takviye konvoyu geleceğine dair umudu kaybetmeye başlamış olmasına rağmen adamlar üç haftadır savaşmaya devam ediyorlar.

Peki ama vatanseverlik o ticaretle nasıl bağdaştırılabilir? Davaların en soylusunu, vatan ve medeniyet davasını savunan adamlar arasında o aşağılık alışverişlere müsaade eden nasıl bir Brezilya aşkıdır? Teotônio Leal Cavalcanti'nin moralini bozan diğer bir gerçeklik de yokluk sebebiyle yapılan ticaretin ve spekülasyonun biçimi. İlk başta, her geçen saatle daha pahalıya tekrar ve tekrar satılan şey tütün oldu. Daha o sabah bir süvari binbaşısının bir avuç tütüne on iki bin *reis* ödediğini gördü... On iki bin *reis*! Bir kutu iyi tütünün şehirdeki fiyatının tam on katı. Daha sonra her şey baş döndürücü bir biçimde arttı, her şey açıkartırma nesnesi oldu. Tayınlar yok denecek kadar az olduğu için (subaylara tuzsuz, koçan süt mısır, askerlere ise at yemi veriliyor) yiyeceklere olağanüstü paralar ödeniyor: Bir çeyrek oğlak için otuz

ila kırk bin *reis*, bir koçan mısır için beş bin, bir parça *rapadura* için yirmi bin, bir fincan manyok unu için beş bin, bir *imbuzeiro* kökü ya da *pulpa*'sı çıkarılabilen bir "keşiş kafası" kaktüsü için bin, hatta iki bin. *Fuzileiro*, yani tüfekli piyade denen purolar bin *reis*'e, bir fincan kahveyse beş bin *reis*'e satılıyor. En kötüsü de bu karaborsaya o da bulaştı. Açlık ve sigara ihtiyacının zorlamasıyla o da tüm parasını bu işe harcıyor ve ne kadar arzulanır bir madde olabileceğinin ancak şimdi farkına vardığı bir kaşık tuza beş bin *reis* ödüyordu. Onu dehşete düşüren bu ürünlerin büyük çoğunluğunun kaynağının yasadışı olması, çoğu birliğin erzak deposundan çalınıyor ya da oradan çalanlardan çalınıyor olması...

Bu koşullar altında, her saniye hayatlarını riske attıkları, onları arındırıp içlerinde sadece en yüce hisleri bırakması gereken bu hakikat ânında, ticaret yapma ve para biriktirme ihtirası sergilemeleri şaşırtıcı değil mi? "Bu yüce falan değil, aşağılık ve sefil bir şey, kâr peşinde koşma ruhu, açgözlülük, ölümün varlığı karşısında daha da vahim bir hale bürünen şey," diye düşünüyor Teotônio. İnsana dair kafasındaki fikirler bu haftalarda oldukça lekelendi.

Ayaklarının dibinde ağlayan biri onu düşüncelerinden uzaklaştırıyor. Hüngür hüngür ağlayan bu adam diğerlerinden farklı, utanırcasına sessizlik içinde ağlıyor. Onun yanına diz çöküyor. Bu artık kaşıntıya dayanamayan yaşlı bir asker.

"Kaşındım, doktor bey," diye mırıldanıyor, "enfeksiyon ya da başka bir şey kapması umurumda bile değil."

Çok sayıda vatanseverin üst derisini mahvetmiş olan yamyamların o şeytani silahının, *cacarema* karıncalarının kurbanlarından biri. Deriyi delen ve korkunç bir acıya neden olan o yırtıcı hayvanların, havanın serinlemesiyle birlikte uyuyanların kanını emmek için yuvalarından çıkma-

sı ilk başta doğal bir fenomen, bir kader gibi görünüyordu. Ancak çamurdan yapılmış küre biçiminde yapılar olan karınca yuvalarının askerî kamp alanına kadar *jagunço*'lar tarafından çıkarıldığı ve doymak bilmez karınca sürülerinin onları kırıp geçirmesi için dinlenmekte olan vatanseverlerin arasında parçalandığı anlaşıldı... Üstelik karınca yuvalarını oraya kadar sürünerek getirmeleri için yamyamların görevlendirdiği kişiler daha küçücük çocuklar! Onlardan biri yakalandı; küçük *jagunço*'nun kendisini yakalayanların kollarından kurtulmak için yırtıcı bir hayvan gibi debelendiğini ve en ağza alınmayacak küfürleri sıraladığını genç Teotônio başkalarından dinledi...

Göğsünü muayene etmek için yaşlı askerin gömleğini kaldıran Teotônio dünkü morarmış yaraların yerini, sürekli hareket halindeki şişkinliklerle birlikte kızılımsı bir lekenin aldığını görüyor. Evet, çoktan o çıbanların içinde yerlerini almışlar ve şimdi üremekle, zavallı adamın iç organlarını kemirmekle meşguller. Teotônio gizlemeyi, yalan söylemeyi, gülümsemeyi öğrendi. Isırıkların durumu daha iyi, diyor, asker kaşınmamaya çalışmalı. Ona yarım fincan kininli su içirirken, bunun sayesinde kaşıntının azalacağına onu temin ediyor.

Ahlaksızların gece vakti karınca yuvalarıyla birlikte gönderdikleri o çocukları hayal ederek turunu tamamlıyor. Barbarlar, kaba herifler, vahşiler: Sadece duygu yoksunu kişiler o masum çocukları böyle kötü amaçlarına alet edebilirler. Lakin Teotônio'nun Canudos hakkındaki düşünceleri de değişti. Onların derdi gerçekten monarşiyi geri getirmek mi? Gerçekten Bragança Hanedanı ve kölecilerle birlikte dolaplar çeviriyorlar mı? Vahşilerin İngiliz kraliyetinin maşasından başka bir şey olmadıkları doğru mu? Onların, "Cumhuriyete ölüm!" diye haykırdıklarını işitse de Teotônio Leal Cavalcanti artık bundan da çok emin değil. Kafasında her şey birbirine karışmış

durumda. O burada, *jagunço*'lara danışmanlık yapan, Bahia kıyılarından gizlice sokulduğu ortaya çıkarılan en modern silahları kullanmayı öğreten İngiliz subaylar bulmayı bekliyordu. Ama tedavi ediyormuş gibi yaptığı yaralıların arasında, *cacarema* karıncası kurbanlarının yanı sıra zehirli iğneli oklarla vurulanlar ve ilkel sapanlarla fırlatılan sivriltilmiş taşlarla yaralananlar da var! Bu yüzden, İngiliz subaylar tarafından desteklenen monarşist ordu hikâyesi ona biraz uydurma geliyor. "Karşımızdakiler basit yamyamlar," diye düşünüyor. "Bununla birlikte savaşı kaybediyoruz; bizi bu tepelerde pusuya düşürdüklerinde eğer İkinci Kol imdadımıza koşmasaydı kaybetmiştik." Böyle bir paradoks nasıl anlaşılır?

Bir ses onu durduruyor: "Teotônio?" Pejmürde üniformasının üzerinde rütbesi ve birliği (Dokuzuncu Piyade Taburu, Salvador) hâlâ okunabilen bir teğmen bu. Birinci Kol Favela'ya vardığı günden beri Sahra Hastanesi'nde yatıyor; Albay Joaquim Manuel de Medeiros'un Favela'nın yamaçlarından Canudos'a doğru inerken akılsızca hücuma geçirmeye kalkıştığı Birinci Tugay'ın öncü birliğindeydi. *Jagunço*'ların görünmez siperlerinden onlara verdirdikleri kayıplar korkunç oldu; taşlaşmış birinci asker hattı yamacın ortasında, durdurulduğu noktada hâlâ görünüyor. Patlama, Teğmen Pires Ferreira'nın suratının yakınında gerçekleşti ve havaya kaldırdığı ellerini koparıp onu kör bıraktı. İlk gün olduğu için, Doktor Alfredo Gama bileklerini dikerken ve yaralı yüzünü dezenfekte ederken onu morfinle uyuşturabildi. Yaraları toza ve böceklere karşı sargı bezleriyle korunduğu için Teğmen Pires Ferreira şanslı. O örnek bir yaralı çünkü Teotônio bir kere bile ağladığını ya da sızlandığını işitmedi. Her gün, ona kendini nasıl hissettiğini sorduğunda aynı cevabı alıyor: "İyi." Bir şey isteyip istemediğini sorduğunda da yanıt hep aynı oluyor: "Hiçbir şey." Teotônio

akşamları onun yanında taşların üzerine uzanıp Canudos'un gökyüzünde her zaman bol miktarda bulunan yıldızları seyrederek onunla sık sık sohbet ediyor. Teğmen Pires Ferreira'nın cumhuriyet tarafından *jagunço*'larla savaşmaya gönderilen dört seferin tümünde görev alan az kişiden, savaşın en deneyimlilerinden biri olduğunu ve bu trajedinin talihsiz subayın uğradığı bir dizi aşağılanma ve bozgunun zirve noktası sayılabileceğini bu sayede öğrendi. Zihnini sürekli meşgul eden karamsarlığın nedenini, başkalarının moralini ve dinginliğini yok eden acılara neden metanetle direndiğini o zaman anladı. Onda en acı veren yaralar fiziksel olanlar değil.

"Teotônio?" diye tekrar sesleniyor Pires Ferreira. Sargılar yüzünün yarısını kapatıyor ama ağzı ve çenesi açıkta.

"Evet," diyor tıp öğrencisi yanına otururken. İlkyardım çantası ve su tulumu taşıyan iki hastabakıcıya dinlenmelerini işaret ediyor; birkaç adım uzaklaşıyor ve taşların üzerine oturuyorlar. "Yanında biraz kalacağım, Manuel da Silva. Bir şeye ihtiyacın var mı?"

"Bizi duyuyorlar mı?" diye soruyor sargılı adam alçak sesle. "Özel bir şey, Teotônio."

Tam o sırada, tepelerin diğer tarafında çanlar çalıyor. Genç Leal Cavalcanti gökyüzüne bakıyor: Evet, hava kararıyor, şimdi Canudos'ta çanların çalma ve tespih duası saati. Sihirli bir dakiklikle her gün çalıyorlar ve şaşmaz bir şekilde, kısa bir süre sonra, eğer silah sesleri ve top atışları yoksa, fanatiklerin "Ave Maria" duası Favela ve Monte Mario'daki ordugâhlara kadar ulaşıyor. O saatte Sahra Hastanesi'ne saygılı bir devinimsizlik çöküyor; yaralı ve hastaların birçoğu çan seslerini duyunca istavroz çıkarıyor ve dudaklarını oynatarak düşmanlarıyla aynı anda dua ediyorlar. İlgisiz bir Katolik olan Teotônio da her akşam o dualar ve o çan sesleriyle tuhaf, tanımlanamaz bir duygu,

eğer iman değilse, iman özlemi diye adlandırılabilecek bir şey hissetmekten kendini alamıyor.

"Demek zangoç hâlâ yaşıyor," diye mırıldanıyor, Teğmen Pires Ferreira'ya cevap vermeden. "Onu bir türlü öldüremiyorlar."

Yüzbaşı Alfredo Gama zangoçtan çok bahsediyordu. Kuleli tapınağın çan kulesine ve diğerine, şapelin küçük çan kulesine tırmanırken onu birkaç kez görmüştü. Askerlerin çanlara cevaben ateşledikleri tüfeklerine kayıtsız bir biçimde çanın dilinden tutarak sallanan, kendi halinde ve umursamaz bir ihtiyar olduğunu söylüyordu. Doktor Gama o meydan okuyucu çan kulelerini yerle bir etmenin ve kışkırtıcı ihtiyarı susturmanın Alto do Mario'daki topçular arasında bir saplantıya dönüştüğünü ve "Angelus" duası saatinde hepsinin namlularını ona çevirdiğini anlatmıştı. Onu hâlâ öldüremediler mi, yoksa bu yeni zangoç mu?

"Senden isteyeceğim şey bir umutsuzluğun ürünü değil," diyor Teğmen Pires Ferreira. "Aklını yitirmiş birinin isteği değil."

Sesi sakin ve kararlı. Başı saman dolu bir yastığa dayalı, sargılı bileklerini karnının üzerine koymuş ve onu taşlardan ayıran battaniyenin üzerinde tamamen hareketsiz duruyor.

"Umutsuzluğa kapılmamalısın," diyor Teotônio. "Buradan ilk gönderilenlerden biri olacaksın. Takviye güçler geldikten sonra konvoy geri dönerken seni de Monte Santo'ya, Queimadas'a, oradan da evine götürecek. General Oscar, Sahra Hastanesi'ni ziyaret ettiğinde bunu vaat etti. Umutsuzluğa kapılma, Manuel da Silva."

"Bunu senden bu dünyada en çok saygı duyduğun şey adına istiyorum," diyor Pires Ferreira'nın sakin ve kararlı ağzı. "Tanrı aşkına, baban adına, gittiğin yol adına. Dizeler döktürdüğün o sevgili adına istiyorum, Teotônio."

"Ne istiyorsun, Manuel da Silva?" diye mırıldanıyor genç São Paulo'lu, keyfi kaçmış ve duyacağı şeyden kesinlikle emin bir şekilde bakışlarını yaralıdan ayırırken.

"Şakağıma bir mermi," diyor sakin ve kararlı ses. "Sana ruhumun en derin yerinden yalvarıyorum."

Ondan benzer bir şey isteyen ilk kişi o değil ve sonuncu da olmayacağını biliyor. Ama bunu ondan böylesine bir sükûnetle, olayı böylesine az dramatize ederek isteyen ilk kişi.

"Ellerim olmadan bunu kendim yapamam," diye açıklıyor sargılı adam. "Bunu benim için sen yap."

"Biraz cesaret, Manuel da Silva," diyor Teotônio, heyecandan etkilenenin kendi sesi olduğunu fark ederek. "Benden ilkelerime ve mesleğime aykırı bir şeyi isteme."

"O halde yardımcılarından biri yapsın," diyor Teğmen Pires Ferreira. "Ona çantamı ver. İçinde yaklaşık elli bin *reis* olmalı. Çizmelerimi de ver, hiçbir yırtıkları yok."

"Ölüm senin başına gelmiş olandan daha kötü olabilir," diyor Teotônio. "Buradan götürüleceksin. İyileşeceksin, yaşam aşkını yeniden kazanacaksın."

"Gözlerim ve ellerim olmadan mı?" diye soruyor Pires Ferreira sakince. Teotônio utandığını hissediyor. Teğmenin ağzı yarı aralık: "En kötüsü bu değil, Teotônio. En kötüsü sinekler. Onlardan her zaman nefret ettim, onlardan her zaman çok tiksindim. Artık onların insafına kalmış durumdayım. Suratımda geziniyorlar, ağzıma giriyorlar, sargıların altından yaralara kadar sokuluyorlar."

Susuyor. Teotônio, teğmenin dilini dudaklarında gezdirdiğini görüyor. O örnek yaralının böyle konuştuğunu duymaktan ötürü o kadar duygulanıyor ki hastabakıcılardan onun susuzluğunu giderecek su tulumunu bile istemeye cüret edemiyor.

"Bu, haydutlarla benim aramda kişisel bir şeye dönüştü," diyor Pires Ferreira. "İstediklerini elde etmelerini

istemiyorum. Beni şu anki halime dönüştürüp bırakmalarına izin vermeyeceğim, Teotônio. Faydasız bir hilkat garibesi olmak istemiyorum. Uauá'dan beri yoluma trajik bir şeyin çıkacağını biliyordum. Bir lanet, bir büyü."

"Su ister misin?" diye fısıldıyor Teotônio.

"İnsanın elleri ve gözleri olmayınca kendini öldürmesi kolay değil," diye devam ediyor Pires Ferreira. "Kendimi kayalara vurarak denedim. İşe yaramıyor. Yerleri yalamak da fayda etmedi, yutulabilecek büyüklükte kayalar yoktu, daha doğrusu yutulabilecek ve..."

"Sus, Manuel da Silva," diyor Teotônio, elini omzuna koyarak. Fakat bu dünyanın en sakin kişisi gibi görünen, sesini ne yükselten ne de hızlandıran, kendinden sanki başka birisinden söz ediyormuş gibi söz eden bir adamı sakinleştirmek ona anlamsız geliyor.

"Bana yardım edecek misin? Bunu senden dostluğumuz adına istiyorum. Burada doğan bir dostluk kutsal bir şeydir. Bana yardım edecek misin?"

"Evet," diye fısıldıyor Teotônio Leal Cavalcanti. "Sana yardım edeceğim, Manuel da Silva."

IV

"KAFASI MI?" diye tekrarladı Canabrava baronu, hızla yükselen sıcaklık yüzünden, açma bahanesiyle yaklaştığı bahçeye bakan pencerenin önündeydi ama esas sebep, yokluğunun rahatsız ettiği bukalemunun yerini saptamaktı. Onu arayan gözleri bahçenin dört bir yanında dolaştı. Sanki onunla oynuyormuşçasına yine görünmez olmuştu. "Kellesini uçurdukları haberi Londra'da *The Times*'ta çıktı. Onu orada okudum."

"Cesedinin kellesini uçurdular," diye onu düzeltti miyop gazeteci.

Baron koltuğuna döndü. Kendini çok hüzünlü hissediyordu ama ziyaretçisinin söylediklerinin yeniden ilgisini çektiğine hiç kuşku yoktu. O bir mazoşist miydi? Bütün bunlar eski anıları aklına getiriyor, eşeliyor ve yarayı yeniden açıyordu. Ama onu dinlemek istiyordu.

"Onu hiç yalnız gördünüz mü?" diye sordu gazetecinin gözlerini bakışlarıyla arayarak. "Onun nasıl bir adam olduğu hakkında bir fikir edinebildiniz mi?"

Son kale düştükten sadece iki gün sonra mezarını bulmuşlardı. Küçük Sofu'ya nerede gömülü olduğunu göstertmeyi başarmışlardı. Tabii ki işkence altında. Ama öyle böyle bir işkence değil. Küçük Sofu doğuştan bir şehitti ve öyle tekmelenme, yakılma, hadım edilme, dili

kesilme ya da gözleri çıkarılma gibi sıradan gaddarlıklarla konuşacak biri değildi. Zira bazen tutsak *jagunço*'ları bu şekilde, gözsüz, dilsiz, cinsel organsız olarak gönderirken bu gösterinin, hâlâ direnenlerin moralini bozacağını düşünüyorlardı. Ama istediklerinin tam tersi oluyordu, buna şüphe yok. Küçük Sofu için dayanamayacağı yegâne işkenceyi bulmuşlardı: Köpekler.

"Haydutların bütün şeflerini tanıdığımı zannediyordum," dedi baron. "Pajeú, Başkeşiş João, Koca João, Taramela, Pedrão, Macambira. Ama Küçük Sofu'yu hiç duymadım."

Köpek mevzusu apayrı bir hikâye. Onca insan eti, onca ceset ziyafeti, aylarca süren kuşatma onları tıpkı kurtlar ve sırtlanlar gibi yırtıcı yapmıştı. İnsan eti ararken Canudos'a ve hiç kuşkusuz kuşatanların ordugâhlarına giren köpek sürüleri türemişti.

"O sürüler kehanetlerin gerçekleştiğini göstermiyor muydu? Bunlar Kıyamet Günü'ndeki cehennemî varlıklar değil miydi?" diye geveledi miyop gazeteci midesini tutarak. "Biri onlara Küçük Sofu'nun köpeklere, daha doğrusu İt'e, kötülüğün ete kemiğe bürünmüş haline karşı özel bir korkusu olduğunu söylemiş olmalı. Onu öfkeli bir sürünün önüne koyacakları ve İt'in mesajcıları tarafından parçalar halinde cehenneme götürüleceği tehdidi karşısında, askerleri onun gömülü olduğu yere götürdü.

Baron, bukalemunu ve baronesi unuttu. Zihninde, hırlayan delirmiş köpek sürüleri ceset yığınlarını didikliyor, ağızlarını kurtlanmış karınlara daldırıyor, zayıf baldırlarda diş izleri bırakıyor, havlamaların, kavalkemiklerinin, kıkırdakların, kafataslarının arasında birbirleriyle didişiyorlardı. Karınların deşildiği ceset yığınlarında umduğunu bulamayan başka sürüler insan eti ve taze kemik peşinde köyleri istila ediyor, çobanların ve çamaşır yıkayıcıların üzerine çullanıyorlardı.

Mabet'te gömülü olduğunu tahmin edebilirlerdi. Onu başka nereye gömmüş olabilirlerdi ki? Küçük Sofu'nun gösterdiği yeri kazmış ve onu üç metre derinlikte (o kadar derinde) üzerinde mavi tuniği ve ayağında ham deriden sandaletleriyle bir hasıra sarılı halde bulmuşlardı. Uzun ve dalgalı saçları vardı: Mezardan çıkarılışına dair noter belgesi onu böyle tanımlamıştı. Başta, Birinci Kol'un fotoğrafçısı Bay Flavio de Barros'a cesedin fotoğrafını çekme emrini veren General Artur Oscar olmak üzere bütün komutanlar oradaydı. Operasyon yarım saat sürmüştü ve o iğrenç kokuya rağmen hepsi sonuna kadar orada kalmıştı.

"Üç askerî seferi bozguna uğratıp devleti karıştıran cumhuriyet düşmanının, İngiltere ve Bragança Hanedanı müttefikinin cesedini nihayet karşılarında gören o generallerin ve albayların ne hissettiklerini tahmin edebiliyor musunuz?"

"Onunla tanışmıştım," diye mırıldandı baron ve bunun üzerine ziyaretçisi susup sorgulayan nemli bakışlarını ona yöneltti. "Ama bana, gözlüğünüz yüzünden Canudos'ta başınıza gelen şeylere benzer bir şey oluyor. Onu gözümün önüne getiremiyorum, zihnimden uçup gidiyor. On beş ya da yirmi yıl önceydi. Küçük bir maiyetle birlikte Calumbí'ye geldi ve sanırım onlara yemek verip eski giysilerimizi hediye ettik, zira mezarları ve şapeli temizlemişlerdi. Bir insan topluluğundan ziyade bir paçavra koleksiyonu hatırlıyorum. Calumbí'den çok sayıda aziz bozuntusu geçiyordu. Onun aralarındaki en önemlisi, diğerlerini yerinden edecek ve binlerce *sertão* insanını kendine çekecek kişi olduğunu nasıl tahmin edebilirdim?"

"İncil'deki topraklar da aydınlanmışlar ve dinsizlerle doluydu," dedi miyop gazeteci. "İşte bu yüzden birçok insan İsa konusunda yanıldı. Siz de anlamadınız, onu fark etmediniz..."

"Ciddi mi söylüyorsunuz?" diye sordu baron kafasını ileri uzatarak. "Siz Vaiz'in gerçekten Tanrı tarafından gönderildiğine inanıyor musunuz?"

Ama miyop gazeteci yumuşak sesiyle hikâyesini anlatmaya devam ediyordu. Karşısında bir noter belgesi hazırladıkları ceset o kadar çürümüştü ki burunlarını elleriyle ve mendillerle kapatmak zorunda kalmışlardı çünkü içlerinin kalktığını hissediyorlardı. Dört hekim onu ölçmüş ve boyunun bir metre yetmiş sekiz santim olduğunu, ağzında hiç dişi kalmadığını, bir mermiyle ölmediğini, zira iskeletimsi vücudundaki yegâne yaranın, bir çömlek kırığı ya da bir taşın sürtünmesinden kaynaklanan sol bacağındaki ezik olduğunu teyit etmişlerdi. Ayaküstü yapılan kısa bir toplantının ardından, kafatasının bilim tarafından incelenmesi için cesedin kafasının kesilmesine karar verilmişti. Kafa, Doktor Nina Rodríguez'in incelemesi için Bahia Tıp Fakültesi'ne getirilmişti. Ama onun kafasını kesmeye başlamadan önce, Küçük Sofu'nun kellesi uçurulmuştu. Bu hemen oracıkta, Mabet'in içinde, fotoğrafçı Flavio de Barros fotoğraf çekerken yapılmış ve Vaiz'in kafasız cesedinin geri konduğu mezarın içine atılmıştı. O kadar saygı duyduğu ve hizmet ettiği kişiyle birlikte gömülmek Küçük Sofu için kuşkusuz iyi bir şeydi. Ama son anda bir şey onu korkutmuş olmalı: Bu tıpkı bir hayvan gibi, cenaze törensiz, duasız, tabutsuz gömülmek. Çünkü bu tür şeyler orada insanları endişelendiriyordu.

Yeni bir hapşırık krizi sözlerini böldü. Ama toparladı ve arada sırada dilinin dolaşmasına sebep olan, giderek artan bir heyecanla konuşmaya devam etti. Gözleri, camların ardında fıldır fıldır oynuyordu.

Dört hekimden hangisinin bu işi yapacağına dair bir fikir alışverişi yaşanmış ve neticede diğerleri gövdeyi tutarken testereyi eline alan Sıhhiye Komutanı Binbaşı Mi-

randa Curio olmuştu. Niyetleri kafayı alkol dolu bir kabın içinde muhafaza etmekmiş ama deri ve et kalıntıları dağılmaya başladığı için onu bir kireç çuvalına koymuşlardı. Salvador'a bu şekilde getirilmişti. Bu hassas taşıma görevi Üçüncü Piyade Taburu'nun kahramanı, ilk çarpışmada Pajeú tarafından büyük bir kıyıma uğratılan birliğin hayatta kalan sayılı subaylarından Teğmen Pinto Souza'ya verilmişti. Teğmen Pinto Souza onu Tıp Fakültesi'ne teslim etmiş ve Doktor Nina Rodriguez onu inceleyen, ölçen ve tartan bilimsel komisyona başkanlık etmişti. Anfideki inceleme sırasında neler söylendiğine dair güvenilir raporlar yokmuş. Resmî açıklama sinir bozucu kısalıktaymış ve görünüşe bakılırsa bunun sorumlusu bizzat Doktor Nina Rodríguez'miş. Bilimin Vaiz Antônio'nun kafatasında hiçbir yapısal anormallik saptayamadığını söylemekle yetindiği için kamuoyunda memnuniyetsizlik doğuran o kısacık raporu kaleme alan o olmuş.

"Bütün bunlar bana Galileo Gall'i hatırlatıyor," dedi baron bahçeye doğru umutlu bir bakış atarken. "Onun da karakter göstergeleri olarak gördüğü kafataslarına karşı çılgın bir inancı vardı."

Ama Doktor Nina Rodríguez'in kusuru Salvador'daki bütün meslektaşları tarafından paylaşılmamıştı. Nitekim Doktor Honorato Nepomuceno do Alburquerque biliminsanları komisyonunun raporuna muhalif bir çalışma ortaya koymuştu. O, söz konusu kafatasının, İsveçli doğa bilimci Retzius'un sınıflandırmasına göre, zihinsel dar kafalılık ve sabitfikirliliğe (mesela fanatizm) meyilli tipik bir brakisefal olduğunu savunmuştu. Diğer taraftan, kafatasının eğikliği, biliminsanı Samt'ın yazdığına göre, bilge Benedikt tarafından ellerinde ayin kitabı, ağızlarında Tanrı'nın adı, yüreklerindeyse suç ve haydutluk lekesi bulunan o epileptikler için tarif edilene tam olarak tekabül ediyordu.

"Farkında mısınız?" diye soran miyop, korkunç bir efor sarf etmiş gibi derin nefesler alıyordu. "Canudos bir hikâye değil, bir hikâyeler ağacı."

"Kendinizi kötü mü hissediyorsunuz?" diye sordu baron hiç de dokunaklı olmayan bir biçimde. "Bu şeylerden konuşmanın size de iyi gelmediğini görüyorum. Bütün o doktorları ziyaret ettiniz mi?"

Miyop gazeteci bir tırtıl gibi kendi içine doğru büzüşmüştü ve soğuktan donuyormuş gibi bir hali vardı. Tıbbi inceleme sona erdikten sonra başka bir sorun ortaya çıkmıştı. O kemikleri ne yapacaklardı? Birisi kurukafanın tarihsel ilgi nesnesi olarak Ulusal Müze'ye gönderilmesini önermişti. Şiddetli bir itiraz yükselmişti. Kimden? Masonlardan. Nosso Senhor do Bonfim yetiyor da artıyordu, bir geleneksel hac merkezi fazlasıyla yetiyordu. Bir vitrinde sergilenen o kurukafa Ulusal Müze'yi ikinci bir Bonfim Kilisesi'ne, geleneksel dine aykırı bir mabede dönüştürecekti. Ordu da onlarla hemfikirdi: Kurukafanın bir kutsal emanete, gelecekteki başkaldırıların filizine dönüşmesinden kaçınmak şarttı. Onu ortadan kaldırmak gerekiyordu. Ama nasıl? Nasıl?

"Elbette ki gömerek değil," diye mırıldandı baron.

Elbette ki fanatikleşmiş halk er ya da geç onun gömülü olduğu yeri keşfedecekti. Denizin dibinden daha güvenli ve daha uzak bir yer var mıydı? Kurukafa taş doldurulup ağzı dikilen bir çuvala konmuş ve bir subay tarafından, geceleyin bir botla Atlantik Okyanusu'nda São Marcelo Kalesi'yle Itaparica Adası'na eşit mesafedeki bir noktaya götürülmüş ve mercanlara kaide olsun diye dibi bataklık, sığ denize atılmıştı. Bu gizli operasyonda görevlendirilen subay da yine Pinto Souza'dan başkası değildi: İşte hikâyenin sonu.

O kadar terliyordu, o kadar beti benzi atmıştı ki baron onun bayılacağını düşündü. Bu soytarı, Vaiz hakkın-

da ne düşünüyordu acaba? Hayranlık mı? Ürkütücü bir büyülenme mi? Basit bir dedikoducu merakı mı? Onun göklerin bir mesajcısı olduğuna gerçekten inanmış mıydı? Neden Canudos'la acı çekiyor ve kendine işkence ediyordu? Neden herkes gibi yapıp onu unutmaya çalışmıyordu?

"Galileo Gall mi dediniz?" diye sorduğunu işitti.

"Evet," diye onayladı; delirmiş bakışlar, kazınmış kafa gözünün önündeydi, kıyamet konuşmalarını duyar gibi oldu baron. "Gall bu hikâyeyi anlardı. O, insanların gizeminin kafa kemiklerinde saklı olduğuna inanıyordu. Acaba en sonunda Canudos'a ulaştı mı? Eğer vardıysa, oradakinin onun düşlediği devrim olmadığını anlamak onun için korkunç bir şey olmuştur."

"Hayır değildi ama aynı zamanda da öyleydi," dedi miyop gazeteci. "Orası obskürantizm diyarıydı ama aynı zamanda da çok özel bir özgürlüğün hüküm sürdüğü bir kardeşlik dünyasıydı. Belki de o kadar hayal kırıklığına kapılmazdı."

"Ona ne olduğunu öğrendiniz mi?"

"Canudos'a çok uzak olmayan bir yerde öldü," dedi gazeteci. "Bütün bunlar olmadan önce onu sık sık görüyordum. Aşağı şehirde, No Forte adlı bir tavernada. Konuşkan, ilginç, üşütük biriydi; kafaları yokluyor, karışıklıklar çıkacağına dair kehanetlerde bulunuyordu. Onu bir üçkâğıtçı sanıyordum. Kimse onun trajik bir kişiliğe bürüneceğini tahmin edemezdi."

"Bende ona ait bazı kâğıtlar var," dedi baron. "Calumbí'deki evimde kaleme aldığı bir tür anı ya da vasiyetname gibi bir şey. Onları bazı yoldaşlarına göndermem gerekiyordu. Ama yapamadım. Kötü niyetimden değil, hatta bu görevi yerine getirmek için Lyon'a kadar gittim."

Gall'in metnini *L'Étincelle de la révolte*'un redaktörlerine bizzat teslim etmek için Londra'dan Lyon'a o yolcu-

luğu neden yapmıştı? Her halükârda frenoloğa duyduğu sevgiden ötürü değil; ona karşı hissedebildiği duygu merak, insan türünün bu şaşırtıcı varyantına karşı bilimsel ilgiydi. Devrimcinin yoldaşlarının yüzlerini görüp söyleyeceklerini dinlemek ve ona benzeyip benzemediklerini, anlattıklarına inanıp inanmadıklarını teyit etmek için Lyon'a gitmeye karar vermişti. Ama lüzumsuz bir yolculuk olmuştu. Öğrenebildiği tek şey düzensiz yayın *L'Étincelle de la révolte*'un uzun zamandır çıkmadığı ve sahibi sahte para basma suçlamasıyla üç-dört yıldır hapiste olan küçük bir matbaa tarafından yayımlandığı olmuştu. Belki de hayaletlere makaleler göndermiş olmak ve Avrupa'daki hayatında tanımış olduğu kişilerden hiçbiri onun nerede, nasıl ve niçin öldüğünü bilmeden ölmüş olmak Gall'in yazgısıyla çok güzel uyuşuyordu.

"Delilerin hikâyesi," dedi dişlerinin arasından. "Vaiz, Moreira César, Gall. Canudos dünyanın yarısını delirtti. Tabii ki sizi de."

Ama bir düşünce ağzını kapattı: "Hayır, onlar çok daha önceden beri deliydiler. Canudos sadece Estela'ya aklını kaybettirdi." Gözyaşlarını engellemek için çaba sarf etmesi gerekti. Çocukluğunda, gençliğinde ağladığını hiç hatırlamıyordu. Ama baronesin başına gelenlerden sonra çalışma odasında, uykusuz gecelerde bunu defalarca yapmıştı.

"Bu delilerden ziyade bir yanlış anlamalar hikâyesi," diye miyop gazeteci onu bir kez daha düzeltti. "Bir şey öğrenmek istiyorum, baron. Yalvarırım bana gerçeği söyleyin."

"Politikadan ayrıldığımdan beri neredeyse her zaman gerçeği söylüyorum," diye mırıldandı baron. "Ne öğrenmek istiyorsunuz?"

"Vaiz'le monarşi yanlıları arasında temaslar olup olmadığını," diye cevap verdi miyop gazeteci onun tepki-

sini gözleyerek. "Gentil de Castro örneğindeki gibi, öyle olduklarını ilan etme saflığında bulunan bir imparatorluk özlemi duyanlar grupçuğundan değil, sizin gibi özerklik yanlılarından, yürekten monarşist olmalarına rağmen bunu gizleyenlerden bahsediyorum. Vaiz'le temasları oldu mu? Onu teşvik ettiler mi?"

Onu alaycı bir şekilde dinlemiş olan baron kahkahayı patlattı.

"Canudos'ta geçirdiğiniz aylar boyunca bunu öğrenmediniz mi? *Jagunço*'ların arasında Bahia'lı, São Paulo'lu, Rio'lu politikacılar gördünüz mü?"

"Çok fazla bir şey görmediğimi size söylemiştim," diye cevap verdi antipatik ses. "Ama sizin Calumbi'den mısır, şeker ve hayvan sürüleri gönderdiğinizi öğrendim."

"O halde bunun kendi isteğimle değil, zorlamayla olduğunu da öğrenmiş olmalısınız," dedi baron. "Bölgedeki çiftlik sahiplerinin hepsi, çiftlikleri ateşe verilmesin diye bunu yapmak zorunda kaldı. *Sertão*'daki eşkıyalara karşı da bu şekilde davranılmaz mı? Eğer onları öldüremezsen kiralarsın. Onların üzerinde en ufak bir etkim olsaydı Calumbi'yi yakmayacaklardı ve karım da sağlığını kaybetmeyecekti. Fanatikler monarşi yanlısı değildi, imparatorluğun nasıl bir şey olduğundan bile haberleri yoktu. Bunu anlamamış olmanız olağanüstü bir şey, oysaki..."

Miyop gazeteci bu sefer de sözlerini bitirmesine müsaade etmedi.

"Ne olduğunu bilmiyorlardı ama hiçbir monarşistin anlayamayacağı bir biçimde de olsa monarşi yanlısıydılar," dedi aceleyle ve gözlerini kırpıştırarak. "Köleliği monarşinin kaldırdığını biliyorlardı. Vaiz, kölelere özgürlük verdiği için Prenses Isabel'e övgüler düzüyordu. Monarşinin köleliğe son verdiği için yıkıldığına ikna olmuş gibi görünüyordu. Canudos'taki herkes cumhuriyetin köleci olduğuna, köleliği geri getirmek istediğine inanıyordu."

"Ben ve arkadaşlarımın böyle bir şeyi Vaiz'e telkinde bulunduğumuzu mu düşünüyorsunuz?" dedi baron yeniden gülümseyerek. "Biri bize böyle bir öneride bulunmuş olsaydı onun bir sersem olduğuna inanırdık."

"Bununla birlikte şu birçok şeyi açıklıyor," dedi gazeteci sesini yükselterek. "Mesela nüfus sayımına duyulan nefret. Bu konuyu anlamak için çok kafa yordum ve sonunda açıklamasını buldum. Irk, renk, din. Eğer siyahları yeniden köle yapmak için değilse, cumhuriyet insanların ırkını ve rengini ne diye öğrenmek ister ki? Ve katliamdan önce inananları belirlemek için değilse, insanların dinini ne diye öğrenmek ister ki?"

"Bu Canudos'u açıklayan yanlış anlama mı?" diye sordu baron.

"Onlardan biri," dedi gazeteci oflayarak. "Ben *jagunço*'ların hiçbir politik yapı tarafından yanıltılmadığını biliyordum. Ama bunu sizin ağzınızdan duymak istiyordum."

"İşte duydunuz," dedi baron. "Eğer arkadaşlarınız böyle bir harikuladeliği önceden tahmin edebilmiş olsalardı ne derlerdi? *Sertão*'nun yoksul erkekleri ve kadınları, dudaklarında Prenses Isabel'in adıyla cumhuriyete saldırmak üzere silahlarıyla ayaklandılar! Hayır, bu hiçbir Brezilyalı monarşi yanlısının düşlerinde bile aklına gelmeyecek kadar gerçekdışı bir şeydi."

BAŞKEŞİŞ JOÃO'NUN habercisi Antônio Vilanova'yı Jueté'nin dış kesiminde, eski tüccarın on dört *jagunço*'yla birlikte bir sığır ve keçi konvoyuna pusu kurduğu noktada buluyor. Haber o kadar vahim ki Antônio kendisini oraya getirmiş olan işi, yani yiyecek bulmayı sonuçlandırmadan Canudos'a dönmeye karar veriyor. Bu, askerler geldiğinden beri üç defa yaptığı ve üçünü de başarıyla sonuçlandırdığı bir iş: İlkinde yirmi beş sığır ve

düzinelerce keçi; ikincide sekiz sığır, üçüncüdeyse bir düzine sığırın yanı sıra bir araba dolusu manyok unu, kahve, şeker ve tuz ele geçirdi. Başkeşiş João, Pajeú ve Koca João'nun Belo Monte'de vazgeçilmez olduklarını ileri sürerek *jagunço*'lara yiyecek bulmaya yönelik bu baskınları yönetmekte hep ısrarcı oldu. Üç haftadan beri Queimadas ve Monte Santo'dan yola çıkan ve Rosario yoluyla Favela'ya yiyecek götüren konvoylara saldırıyor.

Bu eski tüccarın yöntemsel ve titiz tarzının yanı sıra organize etme konusundaki yeteneğiyle uç noktada bir bilimsellikle kusursuzlaştırdığı görece kolay bir operasyon. Başarı her şeyden önce aldığı raporlara, askerlere çalışan ve çoğunluğu Tucano'dan Itapicurú'ya kadar yerleşimlerde kendilerini işe aldıran *jagunço*'lardan oluşan iz sürücülerin ve taşıyıcıların işbirliğine bağlı. Berikiler onu konvoyun hareketleriyle ilgili olarak sürekli bilgilendiriyor ve operasyonun can alıcı bölümü olan saldırı noktasına karar vermesine yardımcı oluyorlar. Uygun yerde (genellikle dar bir vadinin içinde ya da dağdaki ağaçlık bir alanda ve daima geceleri) Antônio ve adamları aniden sürünün içine dalıyorlar ve hayvanları ürküterek *caatinga*'ya doğru kaçırmak için alaybozanlarını ateşleyip dinamit lokumlarını patlatarak ve düdüklerini öttürerek büyük bir gürültü çıkarıyorlar. Antônio ve grubu üstlerine ateş açarak birliği oyalarken iz sürücüler ve taşıyıcılar kurtarabildikleri kadar hayvanı daha önceden belirlenmiş patikalardan (Calumbi'den gelen yol en kestirme ve en güvenlisi, zira askerler tarafından hâlâ bilinmiyor) Canudos'a götürüyorlar. Antônio ve diğerleri onlara daha sonra yetişiyorlar.

Eğer o haber –köpekler her an Canudos'a saldırabilir– gelmeseydi, şimdi de aynı şey olacaktı. Sıkılı dişler, hızlanan adımlar ve buruşuk alınlar, Antônio ve on dört yoldaşının aklında onları mahmuzlayan sabit bir fikir

var: Ateistler saldırdığında Vaiz'in etrafını saran diğerleriyle birlikte Belo Monte'de olmak. Sokağın Komutanı taarruzdan nasıl haberdar oldu? Yanında yürüyen mesajcı yaşlı bir yöre rehberi ve Vilanova'ya dediğine göre haberi Favela civarında casusluk yapan asker kıyafetli iki *jagunço* getirmiş. Bunu doğallıkla anlatıyor, sanki İyi İsa'nın çocuklarının şeytanların arasında şeytan kıyafetine bürünmüş olarak dolaşmaları normalmiş gibi.

"Artık alıştılar, eskisi kadar önemsemiyorlar," diye düşünüyor Antônio Vilanova. Ama Başkeşiş João *jagunço*'ları askerlerin üniformalarını kullanmaya ilk kez ikna etmeye çalıştığında neredeyse isyan çıkıyordu. Öneri karşısında bizzat Antônio bile hoşnutsuzluk hissetmişti. Dünyadaki kötülüğü, zulmü ve düşmanlığı simgeleyen o şeyi üstüne geçirme düşüncesi onda büyük bir tiksinti yaratıyordu ve Canudos'lu erkeklerin köpekler gibi giyinmiş olarak ölmeye direnmelerini çok iyi anlıyordu. "Ne var ki yanılıyorduk," diye düşünüyor. "Ve her zamanki gibi Başkeşiş João haklı çıktı." Çünkü karıncalar, kobralar, akrepler bırakmak, sularına zehir atmak için askerlerin ordugâhına sokulan cesur ufaklıkların getirdikleri bilgiler hiçbir zaman yaşlı başlı adamlarınkiler, özellikle de askerden terhis olmuşların ya da firar etmişlerin getirdikleri kadar kesin olamıyordu. Sorunu çözen, Rancho do Vigario siperlerindeki bir tartışmanın ardından bir onbaşı üniformasıyla karşılarına çıkıp askerî hatların arasına süzüleceğini söyleyen Pajeú oldu. Onun fark edilmeden gidemeyeceğini hepsi biliyordu. Başkeşiş João onlara emsal teşkil etmek ve bir öbek düğmeli kumaşa yönelik korkularını yenmek için Pajeú'nun kendini feda etmesini doğru bulup bulmadıklarını *jagunço*'lara sordu. Bunun üzerine melezin eski *cangaceiro* çetesine mensup birçok adamı üniformaları giymeye razı oldu. O günden beri *jagunço*'ları askerî ordugâha

sızdırma konusunda Sokağın Komutanı hiçbir zorluk yaşamadı.

Saatlerce yürüyüşün ardından dinlenmek ve bir şeyler yemek için mola veriyorlar. Hava kararmaya başlıyor ve kurşuni gökyüzünün altında Cambaio ve parça parça Canabrava Dağları fark ediliyor. *Jagunço*'lar bağdaş kurup daire şeklinde oturduktan sonra örme çantalarını açıp avuç avuç kurabiyeleri ve kurumuş etleri çıkarıyorlar. Sessizlik içinde yemeklerini yiyorlar. Antônio Vilanova uyuşmuş ve şişmiş bacaklarında yorgunluk hissediyor. Yaşlanıyor mu? Bu son aylarda hissettiği bir duygu. Yoksa sebep savaştan kaynaklanan gerginlik ve çılgınca koşturmaca mı? O kadar zayıfladı ki kemerinde yeni delikler açmak zorunda kaldı ve Antônia Sardelinha üzerinde gecelik gibi uçuşan iki gömleğini daraltmak zorunda kaldı. Aynı şey Belo Monte'deki bütün erkeklere ve kadınlara olmuyor mu? İki dev adam, Koca João ve Pedrão da zayıflamadılar mı? Honório'nun kamburu çıkıp saçları beyazlamadı mı? Başkeşiş João ve Pajeú daha yaşlı değiller mi?

Kuzey tarafında topun gürlemesini duyuyor. Kısa bir ara ve ardından birbirini izleyen birçok top atışı. Antônio ve *jagunço*'lar hemen ayağa fırlayıp uzun adımlarla yollarına devam ediyorlar.

Top seslerinin neredeyse hiç durmadan eşlik ettiği beş saatlik bir yürüyüşün ardından, gün ağarırken Taboleirinho tarafından şehre giriyorlar. Su kaynaklarının bulunduğu yerde, evlerin başladığı noktada onu Başkeşiş João'ya götürecek bir haberci bekliyor. Onu, şimdi hepsinin parmakları tüfeklerinin tetiklerinde, şafak vaktinin karanlığında, masonların dökülmesini bekledikleri Favela'nın yamaçlarını gözetleyen iki sert adamla takviye edilen Fazenda Velha siperlerinde buluyorlar. "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun," diye mırıldanıyor Antônio ve Başkeşiş João se-

lamına cevap vermeden ona yolda asker görüp görmediğini soruyor. Hayır, tek bir devriye bile yoktu.

"Nereden saldıracaklarını bilmiyoruz," diyor Başkeşiş João ve eski tüccar onun korkunç endişesini fark ediyor. "Her şeyi biliyoruz, en önemli konu hariç."

Buradan, en kısa yoldan saldıracaklarını hesaplıyor, işte bu yüzden Sokağın Komutanı üç yüz *jagunço*'yla birlikte, Monte Mario'nun eteğinden Tabolerinho'ya kadar çeyrek fersah boyunca kıvrılarak uzanan bu siperde Pajeú'ya desteğe geldi.

Başkeşiş João ona Pedrão'nun Belo Monte'nin doğusunu, ağıllar, tarlalar ve Trabubú, Macambira, Cocorobó ve Geremoabo'ya giden patikaların aralarından kıvrıldığı tepelerin bulunduğu bölgeyi koruduğunu söylüyor. Koca João'nun Katolik Muhafızları tarafından korunan şehrin sokak aralarında ve kavşaklarında dokuz tane taş ve kumdan yapılmış koruma duvarı var. Kiliseler ve Mabet'in bulunduğu dörtgen alanın, bütün top namluları nasıl oraya doğrultuluyorsa, taarruz birliklerinin de buluşma noktasını teşkil edecek o merkezin savunması güçlendirildi.

Vilanova, sorular sormak için yanıp tutuşsa da buna vakit olmadığını anlıyor. Ne yapması gerekiyor? Başkeşiş João ona ve Honório'ya Alto do Mario'nun doğusunda ve Geremoabo'nun çıkışında, Vassa Barris'in yamaçlarına paralel arazinin düştüğünü söylüyor. Daha fazla açıklama yapmadan, ondan eğer askerler görünürse hemen haber vermesini istiyor, zira onların nereden girmeye çalışacaklarını zamanında öğrenmek hayati bir önem taşıyor. Vilanova ve on dört adam koşarak gidiyor.

Yorgunluk bir efsun gibi uçup gitti. Onun kişiliğindeki ilahî varlığın bir başka işareti, doğaüstünün başka bir tezahürü olmalı. Baba, İlahî Güç ya da İyi İsa vasıtasıyla olan bir şey değilse bu nasıl açıklanabilir ki? Saldırı haberini aldığından beri oradan oraya koşturmaktan baş-

ka bir şey yapmadı. Kısa bir süre önce, Cipó Gölcüğü'nün oradan geçerken bacakları o kadar güçsüzleşmiş, kalbi o kadar hızlı atmaya başlamıştı ki bayılıp düşmekten korkmuştu. Ve işte şimdi orada, o engebeli taşlık arazide, askerlerin şiddetli bombardımanın aydınlattığı ve gürültüye boğduğu gecenin sonunda koşuyor. Kendini dinlenmiş, enerji dolu, her türlü güce karşı koymaya muktedir hissediyor ve yanında koşan on dört adamın da tıpkı onun gibi hissettiğini biliyor. Şartlar öyle gerektirdiğinde benzer bir değişimi, böyle bir gençleştirmeyi Baba'dan başka kim yapabilir ki? Bu onun başına ilk kez gelmiyor. Bu haftalar boyunca birçok kez, tamamen tükenmek üzere olduğunu zannettiği anlarda birden onu ayağa kaldırmış, yenilemiş ve bir yaşam esintisi katmış görünen yeni bir güç hissetmişti.

Vassa Barris siperlerine –koşarak, yürüyerek, koşarak– ulaşana kadar geçen yarım saat boyunca, Antônio Vilanova Canudos'taki yangınların alevlerini görüyor. O ateşlerden birinin yuvasını kül edip etmediği aklına bile gelmiyor, onun zihnindeki yegâne soru şu: Yangınların yayılmaması için tasarladığı sistem acaba çalışıyor mu? Bunun için köşelerde ve sokaklarda yüzlerce fıçı ve kum sandıkları var. Şehirde kalanlar bir patlama olur olmaz toprak dolu kovalarla alevleri söndürmeye koşmaları gerektiğini biliyor. Bizzat Antônio her mahallede kadın, çocuk ve ihtiyar gruplarını bu görev için organize etti.

Siperlerde kardeşi Honório'nun yanı sıra karısı ve baldızını da buluyor. Sardelinha'lar diğer kadınlarla birlikte bir tentenin altında yiyecek ve içeceklerin, ilaçlar ve sargı bezlerinin arasında oturuyorlar. Honório, "Hoş geldin, ahbap," diyerek ona sarılıyor. Sardelinha'ların yeni gelenlere uzattıkları yemekleri iştahla yiyen Antônio bir süre kardeşiyle birlikte kalıyor. Kısa süren atıştırmasını bitirir bitirmez, eski tüccar on dört yoldaşını etrafa dağı-

tıyor ve onlara biraz uyumalarını tavsiye ettikten sonra Honório'yla birlikte bölgeyi kolaçan etmeye gidiyor.

Başkeşiş João bu sınırı neden en az savaş tecrübesi olanlara verdi? Kuşkusuz Favela'ya en uzak nokta olduğu için: Buradan saldırmayacaklar. Yamaçlardan inip Fazenda Velha'ya saldırmak yerine burayı tercih etmeleri üç ya da dört misli yürüyüş anlamına geliyor; ayrıca nehre varmadan önce geçmeleri gerekecek engebeli ve diken dolu arazi, taburları bölünmek ve dağılmak zorunda bırakacak. Ama ateistler böyle savaşmıyor. Toplu olarak, mevzilenmiş *jagunço*'lar için iyi bir hedef teşkil eden gruplar halinde hücuma kalkıyorlar.

"Bu siperleri biz yaptık," diyor Honório. "Hatırlıyor musun, ahbap?"

"Tabii ki hatırlıyorum. Şu âna dek hâlâ bakirler."

Evet, nehirle mezarlık arasındaki bu dolambaçlı, ağaçsız ve bitkisiz bölgeye iki-üç nişancı için kuyu siperler kazan adamları onlar yönettiler. İlk çukurları bir yıl önce, Uauá Muharebesi'nden sonra kazdılar. Her askerî seferden sonra yeni çukurlar açtılar ve son olarak adamların çukurlar arasında görünmeden sürünmelerini sağlayan küçük kanallar kazıldı. Gerçekten de bu siperler hâlâ bakir, bu bölgede tek bir çarpışma dahi olmadı.

Kenarlarında sarı kısımlar olan mavimtırak bir ışık ufuktan yükseliyor. Horozların ötüşleri işitiliyor. "Top atışları durdu, ahbap," diyor Honório, onun aklından geçeni tahmin ederek. Antônio cümleyi bitiriyor: "Bu çoktan yola çıkmış oldukları anlamına geliyor, ahbap." Çukur siperler yarım kilometre uzunluğunda ve aşağı yukarı yüz metre genişliğinde bir hat boyunca on beş-yirmi metrede bir sıralanıyorlar. O çukurlara ikişer, üçer doluşan *jagunço*'lar o kadar görünmez oluyorlar ki Vilanova'lar onları ancak iki laf etmek için siperlere eğildiklerinde görüyorlar. Birçoğunun kafalarını dışarı çıkarmadan et-

rafı gözetlemelerini sağlayan metal boruları, geniş çaplı şekerkamışları ve delinmiş kütükleri var. Çoğu ellerinde Mannlicher, mavzerler ya da alaybozanlar, hemen yanlarında, ellerinin altındaysa mermi torbaları ve barut boynuzları olduğu halde siperin içine büzüşmüş uyuyor ya da uyukluyor. Honório, Vassa Barris boyunca nöbetçiler yerleştirdi, birçok *jagunço* da yamaçtan aşağı inip nehir yatağını (orada tamamen kupkuru) ve karşı kıyıyı kolaçan etti ama hiçbir devriyeyle karşılaşmadılar.

Tenteye doğru sohbet ederek dönüyorlar. Onca saat süren bombardımanın ardından, sadece horozların bozduğu o sessizlik tuhaf geliyor. Antônio, Caldeirão'dan itibaren onları taciz eden ama sadece birkaç sığırını çalabilen Pajeú'nun umutsuz çabalarına rağmen destek kolu (göründüğü kadarıyla beş yüzü aşkın asker) kayıpsız bir şekilde Canudos'a ulaştığından beri saldırının ona kaçınılmaz göründüğünü söylüyor. Honório birliklerin eskiden geçmekle yetindikleri Jueté ve Rosario'da bölükler bıraktıklarının doğru olup olmadığını soruyor. Evet, doğru.

Antônio kemerini çözdükten sonra kolunu yastık gibi kullanarak ve yüzünü bir şapkayla kapatarak kardeşiyle paylaştığı siperin içine kıvrılıyor. Hareketsizliğe minnettar bedeni gevşiyor ama yeni başlayan günde askerlerin herhangi bir işaretini algılamaya çalışan kulakları pürdikkat kesilmeye devam ediyor. Çok geçmeden askerleri falan unutuyor ve farklı, dağınık imgelerin üzerinde süzüldükten sonra birden vücudu vücuduna sürtünen o adama odaklanıyor. Ondan iki yaş küçük, aklaşmış kıvırcık saçlı, sakin, alçakgönüllü Honório onun için kardeşten ve bacanaktan çok öte: Onun yoldaşı, ahbabı, sırdaşı, en iyi dostu. Birbirlerinden hiç ayrılmadılar, aralarında hiçbir zaman ciddi bir tartışma yaşanmadı. Honório tıpkı onun gibi Vaiz'e ve onun temsil ettiği her

şeye –din, hakikat, ruhun kurtuluşu, adalet– bağlandığı için mi Belo Monte'de? Yoksa sırf kardeşine sadakatinden ötürü mü? Canudos'ta geçirdikleri yıllar boyunca bunu sorgulamak aklının ucundan dahi geçmemişti. Melek ona dokunduğunda ve Canudos'unkilerle ilgilenmek için işini gücünü bıraktığında, kardeşinin ve baldızının, tıpkı karısı gibi, yaşamlarının değişmesini, başlarına gelen felaketlerin onlara yeni istikametler çizdiği her seferinde yaptıkları gibi canı gönülden kabul etmeleri ona doğal gözüktü. Ve öyle oldu: Honório ve Assunção onun isteğine hiç itirazsız uydular. Honório'nun orada inandığı bir şey için değil, ağabeyine saygısından dolayı belki de öleceği şüphesi beynini kemirmeye ilk kez Moreira César'ın Canudos'u kuşattığı o bitmeyen günde, sokaklarda savaştığı sırada başlamıştı. Honório'yla bu konu hakkında konuşmayı denediğinde kardeşi işi alaya vuruyor: "Hayatımı sırf senin yanında olmak için riske atacağımı mı zannediyorsun? Sen ne kadar kendini beğenmiş birisin, ahbap!" Ama bu şakalar onun şüphelerini gidermek yerine daha da pekiştirdi. Bunu Vaiz'e de söylemişti: "Bencilliğim yüzünden Honório'yu ve ailesini sanki birer mobilya ya da keçiymişçesine, asla ne istediklerini sormadan oradan oraya sürükledim." Vaiz o yara için bir merhem buldu: "Eğer öyleyse, cenneti hak etmek için övgüler almalarına yardımcı oldun."

Birinin kendisini sarstığını hissediyor ama gözlerini açması zaman alıyor. Gökyüzünde güneş parlıyor ve Honório bir parmağını dudaklarına götürmüş ona sessiz olmasını söylüyor.

"Oradalar, ahbap," diye çok alçak sesle mırıldanıyor. "Onları karşılamak bize düştü."

"Ne büyük onur, ahbap," diye fısıldıyor.

Siperde diz çöküyor. Vassa Barris'in karşı kıyısındaki yamaçlardan mavi, kurşuni, kırmızı üniformalar denizi,

düğmeler, kılıçlar ve süngüler ışıltısıyla birlikte göz kamaştırıcı sabahta onlara doğru geliyor. Deminden beri kulaklarının duyduğu buymuş demek ki: Davulların ve kornetlerin sesi. "Göründüğü kadarıyla doğrudan üzerimize geliyorlar," diye düşünüyor. Hava açık ve aradaki mesafeye rağmen üç gruba ayrılan birlikleri tam bir netlikle görüyor. Ortadaki grup doğrudan bu siperlere doğru yönelmiş gibi görünüyor. Sözcükleri ağzındaki yapışkan bir şeye takılıp kalıyor. Honório ona iki ufaklığı Fazenda Velha'ya ve Trabubú'nun çıkışına Başkeşiş João ve Pedrão'ya haber vermeye gönderdiğini ve şimdi onların bu tarafa doğru geldiklerini söylüyor.

"Onların karşısında dayanmalıyız," dediği duyuluyor. "Başkeşiş João ve Pedrão, Belo Monte'ye çekilene kadar her ne pahasına olursa olsun dayanmalıyız."

"Şayet aynı anda Favela'dan da saldırıya geçmedilerse," diye homurdanıyor Honório.

Antônio öyle düşünmüyor. Karşıda, kurumuş nehrin yamaçlarından inen binlerce, üç binden fazla, belki dört bin asker var ki bu köpeklerin işe yarar kuvvetlerinin tamamı olmalı. *Jagunço*'lar, oraya sızan ufaklıklar ve casuslar sayesinde, Favela ile Alto do Mario arasındaki vadide kurulu Sahra Hastanesi'nde bin civarında yaralı ve hasta olduğu biliyorlar. Askerlerin bir bölümü hastaneyi, topçu bölüğünü ve karargâhı korumak için orada kalmış olsa gerek. Bu yüzden karşıdaki kuvvet taarruza kalkanların tamamı olmalı. Bunları Honório'ya söylerken ona bakmıyor, zira bakışları karşıdaki yamaçlara sabitlenmiş durumda, bu arada parmakları tabancasının şarjörünün mermilerle dolu olup olmadığını kontrol ediyor. Bir Mannlicher'i olsa da Canudos'a geldiğinden beri yanından ayırmadığı bu tabancayı tercih ediyor. Buna karşılık, ayakta duran Honório'nun parmağı siperin kenarına dayadığı tüfeğinin tetiğinde duruyor. Bütün *jagunço*'lar aldıkları talimatı ha-

tırlayarak siperlerinin içinde aynı şekilde bekliyor olmalılar. Emir açık: Cephaneden tasarruf etmek ve şaşkınlıklarından istifade etmek için düşman iyice yaklaşana kadar ateş açmamak. Bu onların tek avantajı, sayı ve donanım orantısızlığını azaltabilecek yegâne unsur.

Sürünerek sipere kadar gelen ve kendini çukurun içine bırakan bir çocuk onlara bir tulum sıcak kahve ve birer parça mısır ekmeği getiriyor. Antônio onun canlı ve neşeli gözlerini, çarpık vücudunu tanıyor. Adı Sebastião ve savaşlarda çok deneyimli bir çocuk, zira daha önce Pajeú ve Koca João'ya habercilik yaptı. Antônio, onu kendine getiren kahveyi içerken, çocuğun tulumları ve heybeleriyle bir kertenkele gibi sessiz ve hızlı bir şekilde sürünerek uzaklaşmasını seyrediyor.

"Keşke böyle toplu halde, yekvücut yaklaşsalar," diye düşünüyor. O zaman onları bu ağaçsız, bitkisiz, kayasız arazide yakından ateşlenecek saçmalarla devirmek ne kolay olurdu. Zeminin engebesi onların çok fazla işine yaramaz çünkü *jagunço*'ların siperleri araziye hâkim olan yüksek bir noktada bulunuyor. Ama toplu olarak gelmiyorlar. Orta kol tıpkı bir pruva gibi daha hızlı ilerliyor; nehir yatağını geçip yamaçlara ilk tırmananlar onlar oluyor. Kırmızı şeritli pantolonlar giymiş, parıldayan noktalı mavimtırak figürler Antônio'ya iki yüz adımdan daha yakın mesafedeler. Bu yaklaşık yüz kişilik bir keşif bölüğü, hepsi yaya ve üçerli sıralardan oluşan iki blok halinde, en ufak bir önlem almadan hızla ilerliyorlar. Pusuya yatmış nişancıların kendilerine nişan aldığından tamamen habersiz boyunlarını ileriye doğru uzatarak dikkatlerini Belo Monte'nin kulelerine vermeye çalıştıklarını görüyor.

"Ne bekliyorsun, ahbap?" diye soruyor Honório. "Bizi görmelerini mi?" Antônio tetiğe basar basmaz etrafında patlayan ve davullarla kornetlerin sesini bastıran gümbürtü katlanarak artan bir yankı gibi yayılıyor. Du-

man, toz ve kargaşa keşif bölüğünü sarıyor. Antônio, geri dönüp koşarak kaçmaya başlayan askerlere doğru bir gözünü kapatıp nişan alarak hiç acele etmeden bütün mermilerini ateşliyor. Başka birliklerin çoktan karşı yamaçları aştıklarını ve üç-dört farklı yönden üstlerine doğru geldiklerini görüyor. Tüfekler susuyor.

"Bizi görmediler," diyor kardeşi.

"Güneş tam karşılarından vuruyor," diye cevap veriyor Antônio. "Bir saat içinde körleşecekler."

İkisi de silahlarını dolduruyor. Antônio'nun taşlık zeminin üzerinde sürünerek karşı yamaca ulaşmaya çalıştıklarını gördüğü yaralıların işini bitirmek isteyen *jagunço*'lardan gelen tek tük silah sesleri duyuluyor. Karşı yamaçlardan asker kafaları, kolları, bedenleri beliriyor. İnişli çıkışlı, engebeli arazide ilerlerken birliklerin düzeni bozuluyor, dağılıyor, sağa sola sapıyorlar. Askerler ateş etmeye başladılar ama Antônio henüz siperlerin yerlerini belirleyemedikleri, öncü birliklerini biçen yaylım ateşin İyi İsa Tapınağı'ndan geldiğini zannederek onların üzerinden Canudos'a doğru ateş ettikleri izlenimine kapılıyor. Ateşlenen tüfekler toz bulutunu yoğunlaştırıyor ve grimsi burgaçlar, süngü takılı tüfekleri havaya kalkık halde birbirlerine sokulmuş, kornet ve davul seslerinin yanı sıra, "Piyadeler! Hücum!" komutlarıyla ileri atılan ateistleri bir anlığına sarıp sonra kayboluyor.

Eski tüccar tabancasını iki kez boşaltıyor. Isınan silah elini yakınca onu kılıfına koyuyor ve Mannlicher tüfeğini kullanmaya başlıyor. Nişan alıp ateş ederken düşman bedenlerin arasında daima kılıçlarıyla, apoletleriyle ya da tavırlarıyla komuta ediyormuş gibi görünenleri arıyor. O ürkek suratlı dinsizleri ve Ferisileri allak bullak olmuş bir halde, nereden geldiğini anlamadıkları mermilerle birer birer, ikişer ikişer, onar onar yere devrilirken görünce birden bir merhamet hissediyor. Belo Monte'yi yerle bir et-

mek isteyenlere karşı acıma hissetmesi nasıl mümkün olabilir? Evet, şu anda, vurulup düştüklerini gördüğünde, inlemelerini işitirken, nişan alırken, öldürürken, onlardan nefret etmiyor: Onların zihinsel sefaletlerini ve günahkâr insanlıklarını seziyor, onların birer kurban, kötülüğün tuzaklarına yakalanmış kör ve sersem unsurlar olduklarını biliyor. Bu hepsinin başına gelemez miydi? Eğer Vaiz'le karşılaşması sayesinde melek ona sürtünmemiş olsaydı, bu onun da başına gelemez miydi?

"Sola bak, ahbap," diyor Honório dirseğiyle onu dürterek.

O tarafa bakıyor ve görüyor: Mızraklı süvariler. İki yüz, belki daha fazla. Vassa Barris'i sağ tarafta yarım kilometre ileriden geçtiler ve o kanadı vurmak için bir kornetin çılgın tantanası eşliğinde müfrezeler halinde gruplaşıyorlar. Siper hattının dışındalar. Bir saniyede neler yaşanacağını görüyor. Mızraklılar kıvrımlı sırtı tam ortadan kesip mezarlığa kadar gidecekler ve o tarafta onların geçişini engelleyecek siperler olmadığı için birkaç dakikada Belo Monte'ye varacaklar. O tarafın serbest olduğunu görünce piyadeler de o yoldan devam edecekler. Ne Pedrão ne Koca João ne de Pajeú'nun çatılarda, kiliselerin kulelerinde ve Mabet'te mevzilenmiş *jagunço*'lara destek olmak için şehre geri dönecek zamanı oldu. Bunun üzerine, ne yapacağını bilmeden, o anki deliliğin peşinden giderek mühimmat çantasını kapıyor ve siper çukurundan dışarı çıkarken Honório'ya bağırıyor: "Onları durdurmak gerekiyor, peşimden gelin, peşimden gelin." Sağ elinde Mannlicher, sol elinde tabanca, omzundaysa çanta, rüyada ya da sarhoşken olabilecek bir esrimenin etkisinde eğilerek koşmaya başlıyor. O anda ölüm korkusu –bazen onu sırılsıklam terlemiş olarak uyandıran ya da sıradan bir sohbetin ortasında kanını donduran o korku– ortadan kaybolmuş ve yaralanmak ya da canlılar arasından

ayrılmak endişesinin olağanüstü aşağılanışının girdabına kapılmıştı. Müfrezeler halinde zikzaklar çizerek ve toz kaldırarak tırısa kalkmaya başlayan ve arazinin engebelerine göre bir görüp bir gözden kaybettiği süvarilere doğru koşarken fikirler, anılar, imgeler o sırada bir demirci ocağı gibi olan kafasından etrafa saçılan kıvılcımları andırıyorlar. O süvarilerin Güneyli mızraklılar, yani Favela'nın arkasında sığır çalmak için dolaşırken gözüne çarpan *gaucho*'lar taburunun bir parçasını teşkil ettiklerini biliyor. O süvarilerin hiçbirinin Canudos'a ayak basamayacağını, zira Koca João ve Katolik Muhafızlar'ın, Mocambo'lu siyahların ya da okçu Karirilerin muhteşem hedefler olacak hayvanlarını öldüreceklerini düşünüyor. Sonra karısını ve baldızını düşünüyor, onların ve diğer kadınların Belo Monte'ye varıp varmadıklarını merak ediyor. O yüzlerin, umutların, fantezilerin arasında gözünün önüne Ceará sınırları içindeki, salgın hastalıktan kaçarak çıktıktan sonra bir daha hiç dönmediği Assaré köyü geliyor. Köyünün imgesi genellikle bu gibi anlarda, bir sınıra dokunduğunu, daha ötesinde sadece mucizenin ya da ölümün kaldığı bir uç noktaya adım attığını hissettiğinde aklına geliyor.

Bacakları artık onu taşımaz olunca kendini yere bırakıp boylu boyunca uzanıyor ve tüfeği omzuna yerleştirip ateş etmeye başlıyor. Silahı yeniden doldurmaya zamanı olmayacak, bu yüzden her seferinde titizlikle nişan alarak ateş ediyor. Onu süvarilerden ayıran mesafenin yarısını koşarak kat etti. Süvariler şimdi bir toz bulutu içinde onun önünden geçiyorlar ve açık arazide koşarak gelmiş olmasına ve onlara ateş edip durmasına rağmen nasıl olup da onu görmediklerini kendine soruyor. Mızraklılardan hiçbiri bu tarafa doğru bakmıyor. Ama sanki aklından geçen düşünce onları uyarmış gibi, en önde giden müfreze aniden sola doğru dönüyor. Bir

süvarinin elindeki tören kılıcıyla onu çağırırmış gibi, selamlarmış gibi bir dairesel hareket yaptığını ve bunun üzerine bir düzine süvarinin dörtnala üzerine doğru geldiğini görüyor. Tüfeğinde hiç mermi kalmadı. Tabancasını iki eliyle tutup dirseklerini toprağa dayıyor ve o mermileri atları üzerinde görene kadar saklamaya kararlı bir şekilde bekliyor. Şeytanların öfkeden yamulmuş suratları işte orada, hayvanların sağrılarını mahmuzlarken ki gaddarlıkları, titreyen uzun sırıklar ve rüzgârın şişirdiği pantolonlar işte oradalar. Kılıçlıya ateş ediyor, bir, iki, üç kurşun, ama isabet ettiremiyor ve o mızrakların bedenini delip geçmesinden, taşlık araziye çekiç gibi inen o nalların altında ezilmekten hiçbir şeyin onu kurtaramayacağını düşünüyor. Ama bir şey oluyor ve bir kez daha doğaüstünün dokunuşunu hissediyor. Tam o anda arkasından ileri doğru fırlayan birçok figür ateş ederek ve palalarını, bıçaklarını, çekiçlerini, baltalarını sallayarak hayvanlara ve binicilerine saldırıyor ve baş döndürücü bir girdabın içinde onları süpürüyor, bıçaklıyor ve kesiyorlar. Mızrakları ve binicilerin bacaklarını yakalayan, dizginleri kesen *jagunço*'lar görüyor; yerlerde yuvarlanan atlar görüyor ve feryatlar, kişnemeler, küfürler ve silah sesleri duyuyor. Yeniden ayağa dikilmeyi başarıp dövüşe katılmadan önce üzerine basmadan geçip giden en az iki mızraklı görüyor. Tabancasındaki son iki mermiyi de atıyor ve Mannlicher'ini bir sopa gibi kavrayarak en yakınında alt alta üst üste boğuşan ateist ve *jagunço*'lara doğru koşuyor. Bir *jagunço*'nun üzerine çıkmış olan askere tüfeğinin dipçiğiyle vuruyor ve tamamen hareketsiz kalana kadar darbeler indirmeye devam ediyor. *Jagunço*'nun yerden kalkmasına yardım ediyor ve ikisi birlikte, bir süvari tarafından mızrakla kovalanan Honório'nun yardımına koşuyorlar. Üzerine geldiklerini gören *gaucho* hayvanını mahmuzluyor ve Belo Monte yönünde dört-

nala gözden kayboluyor. Antônio bir süre boyunca, bir toz bulutunun ortasında oradan oraya koşarak yere düşenlerin kalkmasına yardım ediyor, tabancasını dolduruyor ve boşaltıyor. Ağır yaralı ve vücutlarını delip geçmiş mızraklarla ölmüş yoldaşlar var. Birinin kılıçla açılmış yarasından kan fışkırıyor. Kendini, rüyalardaki gibi, yere düşmüş *gaucho*'ları dipçik darbeleriyle (diğer *jagunço*'lar bu işi palalarla yapıyor) öldürürken görüyor. Ortada düşman kalmadığı için boğuşma sona erip *jagunço*'lar bir yerde toplanınca, Antônio siperlere dönmeleri gerektiğini söylüyor ama daha konuşmasını bitirmeden, kırmızımtırak toz bulutlarının arasında, demin pusuda yattıkları yerlerin şimdi göz alabildiğine mason bölükleriyle kaplı olduğunu fark ediyor.

Etrafında bulunan adamların sayısı elliyi geçmiyor. Peki ya diğerleri? Hareket edebilenler Belo Monte'ye döndüler. "Ama sayıları çok fazla değildi," diye homurdanıyor dişsiz bir *jagunço*, kalaycı Zósimo. Onu burada savaşçıların arasında görmek Antônio'yu şaşırtıyor, zira bunca yaşı ve takatsizliğiyle onun şehirde kalıp yangınları söndürmesi ve yaralıları sağlık evlerine götürmesi gerekirdi. Burada daha fazla kalmanın bir anlamı yok çünkü yeni bir süvari saldırısı hepsini kırıp geçirecek.

"Gidip Koca João'ya yardım edelim," diyor etrafındakilere.

Üçerli ya da dörderli gruplara ayrılıyorlar, sağlamlar topallayanlara bir kol uzatıyor ve arazinin kıvrımlarıyla korunarak geri dönüş yürüyüşünü başlatıyorlar. Antônio en arkada, Honório ve Zósimo'yla birlikte yürüyor. Belki toz bulutları, belki güneş ışınları, belki de Canudos'u bir an önce işgal etme telaşı yüzünden ne sol taraflarında ilerleyen birlikler ne de sağ tarafta göze çarpan mızraklılar onların işini bitirmeye geliyor. Zira onları görüyorlar, onlar askerleri gördüklerine göre askerlerin de onları

görmemesi mümkün değil. Honório'ya Sardelinha'ları soruyor. Siperleri terk etmeden önce bütün kadınlara gitmeleri emrini verdiğini söyleyerek yanıtlıyor. Evlere kadar hâlâ bin adım mesafe var. Bu kadar yavaş giderek oraya sağ salim varmak zor olacak. Ama bacaklarının sarsıntısı ve kanının ayaklanışı ona ne kendisinin ne de sağ kalanlardan herhangi birinin daha hızlı gidebilecek durumda olduğunu söylüyor. Geçici bir baygınlık yaşayan ihtiyar Zósimo sendeleyerek yürüyor. Onu sırtını sıvazlayarak cesaretlendiriyor ve yürümesine yardım ediyor. Bu ihtiyarın bir zamanlar, meleğin dokunuşunu hissetmeden önce, Natuba'lı Leão'yu diri diri yakma noktasına geldiği doğru mu acaba?

"Fişekçi Antônio'nun evinin olduğu tarafa bak, ahbap."

Eski mezarlığın karşısında yükselen ve hiyeroglifler gibi birbirinin içine girmiş daracık sokakları, Canudos'ta aziz isimleri taşımayan, bunun yerine Ortaçağ ozanlarının lirik öykülerinden alınmış isimlerle –Kraliçe Magalona, Şeytan Robert, Silvaninha, Şarlman, Fierabras, Fransa'nın Kahramanları– anılan yegâne semtin evler öbeğinden yoğun, şiddetli bir tüfek ateşi geliyor. Yeni hacılar orada mevzilenmişler. Ateistlere böyle ateş açanlar onlar mı? Semtin çatıları, kapıları, sokak ağızları askerlerin üzerine ateş kusuyor. Birden, yere uzanmış, ayakta ya da çömelmiş *jagunço* siluetleri arasında, elinde misket tüfeğiyle oradan oraya atlayan Pedrão'nun benzersiz siluetini fark ediyor ve kulakları sağır edici silah seslerinin arasında dev melezin silahının kükreyişini ayırt ettiğinden emin oluyor. Pedrão eşkıyalık döneminden kalma o eski silahı, her ateş ettikten sonra demir, limonit, cam, kurşun, hatta taş parçaları gibi saçma sapan objeleri mermi niyetine ateşlemeden önce namlusunu temizlemek, içine barut koymak ve tıpalamak gereken misket tüfeğini,

beş mermi atmalarına ve daha kolay dolmalarına rağmen, Mannlicher ve mavzer gibi seri atışlı tüfeklerle değiştirmeyi her zaman reddetti. Lakin Pedrão'nun şaşırtıcı bir mahareti var ve bütün o operasyonu, tıpkı harikulade nişancılığı gibi bir büyücü işini andıran bir çabuklukla hallediyor.

Onu orada görmek Antônio'yu sevindiriyor. Eğer Pedrão ve adamlarının geri dönecek zamanı olduysa, Başkeşiş João ve Pajeú da bunu yapmıştır, o zaman Belo Monte iyi savunuluyor demektir. İlk siper hattına ulaşmak için artık önlerinde iki yüz adımdan az mesafe kaldı ve önden giden *jagunço*'lar, şehri savunanlar üzerlerine ateş etmesinler diye kollarını sallayarak ve bağırarak kendilerini tanıtıyorlar. Bazıları koşuyorlar; o ve Honório da onların yaptığını yapmaya yelteniyor ama hemen akabinde duruyorlar, çünkü ihtiyar Zósimo'nun koşacak hali yok. Kollarına giriyor ve Antônio'nun doğrudan üçüne yöneltildiğini düşündüğü bir kurşun yağmuru altında başlarını eğip tökezleyerek düşe kalka onu sürüklüyorlar. Eskiden bir sokağın ağzıyken şimdi taş, kum, kalas, kiremit, tuğla ve her türlü objenin üst üste yığılmasıyla yapılmış ve üzerinde çok sayıda *jagunço*'nun sıralandığı görülen bir duvarın yanına ulaşıyorlar. Oraya tırmanmalarına yardım etmek için bir sürü el uzanıyor. Antônio yukarıya çekildiğini ve duvarın diğer tarafına bırakıldığını hissediyor. Dinlenmek için yere oturuyor. Birinin uzattığı bir tulum suyu gözlerini kapatarak sıvı, zımparaya dönmüş dilini, damağını, gırtlağını ıslattığında hem acı hem de mutluluk veren bir duygu eşliğinde kana kana içiyor. Uğuldayan kulakları arada sırada açıldığında tüfek seslerini, cumhuriyete ve ateistlere ölüm naralarını ya da Vaiz ve İyi İsa için yapılan tezahüratları duyuyor. O anlardan birinde –büyük yorgunluk yavaş yavaş azalıyor, birazdan ayağa kalkacak– duyduğu, "Yaşa-

sın cumhuriyet!", "Yaşasın Mareşal Floriano!", "Hainlere ölüm!", "İngilizlere ölüm!" sloganlarını *jagunço*'lar haykırıyor olamaz. Seslerini duyacağı kadar yakına gelmiş olmaları mümkün mü? Kornetlerin sesi kulaklarının içinde titreşiyor. Yerinden kalkmadan tabancasına beş mermi yerleştiriyor. Mannlicher'i doldururken bunların çantadaki son mermiler olduğunu görüyor. Tüm kemiklerinin hissettiği bir gayret sarf ederek ayağa kalkıp dirseklerinden ve dizlerinden destek alarak barikatın tepesine tırmanıyor. Ona bir mazgal açıyorlar. Yirmi metreden daha yakın bir mesafede bir asker öbeği hücuma geçiyor. Nişan almadan, subay falan aramadan, tabancasındaki tüm kurşunları bitiriyor ve sonra da dipçiğin her geri tepmesinde omzunda bir sızı hissederek Mannlicher'inkileri. Tabancasını aceleyle doldururken etrafına bir göz atıyor. Masonlar her taraftan saldırıyorlar ve Pedrão'nun tarafında buraya nazaran çok daha yaklaşmış durumdalar; kimi süngüler barikatların kenarına kadar ulaştı ve bazı *jagunço*'lar ellerindeki sopalar ve demir çubuklarla birden ileriye atılıp öfkeli darbeler indiriyorlar. Pedrão'yu göremiyor. Sağına doğru, görülmemiş bir toz bulutunun içinde, üniforma dalgaları Espírito Santo, Santa Ana, São José, São Tomás, Santa Rita ve São Joaquim'e doğru ilerliyorlar. Bu sokakların herhangi birinden saniyeler içinde São Pedro ya da Campo Grande'ye, yani Belo Monte'nin kalbine ulaşacak ve kiliseler ile Mabet'e saldırabilecekler. Tam o sırada ayağından çekildiğini hissediyor: Bir delikanlı bağırarak Sokağın Komutanı'nın onu São Pedro'da görmek istediğini söylüyor. Delikanlı barikatta onun yerini dolduruyor.

São Crispim Yokuşu'ndan hızlı adımlarla çıkarken sokağın her iki tarafında da kovaları ve sandıkları kumla doldurup omuzlarında taşıyan kadınlar görüyor. Çatıları açılmış, ön cepheleri delik deşik ve dumandan kararmış,

diğerleri yerle bir olmuş ya da kullanılmaz hale gelmiş evlerin arasında, etrafındaki her şey toz duman, koşturmaca, kargaşa. Çılgınca faaliyetin bir anlamı olduğunu Belo Monte'yi Vassa Barris'ten mezarlığa kadar kesen Campo Grande'nin paralelindeki São Pedro Sokağı'na varınca anlıyor. İki karabinası çapraz asılı Sokağın Komutanı'nın nehre bakan bütün köşelerde barikatlar kurmak suretiyle sokağa girişlerini kapatmakla meşgul olduğunu görüyor. Ona elini uzatıyor ve lafı hiç dolandırmadan, "Ama acele de etmeden, eski tüccarın kendisinden ne istendiğini tam olarak anlaması için gereken sakinlikle," diye düşünüyor Antônio, ondan müsait olan herkesi kullanarak São Pedro'nun bütün yan sokak girişlerini kapatma işini üstlenmesini istiyor.

"Aşağıdaki siperi güçlendirsek daha iyi olmaz mı?" diye soruyor Antônio Vilanova geldiği tarafı işaret ederek.

"Orada çok fazla dayanamayacağız, orası açıklık," diyor Sokağın Komutanı. "Burada sıkışacak ve tıkanacaklar. Geniş ve yüksek bir duvar, gerçek bir sur olmalı."

"Hiç merak etme, Başkeşiş João. Hadi git, ben burayı hallederim," diyor ama, öteki dönmüş gidecekken ekliyor: "Ya Pajeú?"

"Yaşıyor," diyor dönüp bakmadan. "Fazenda Velha'da."

"Su kaynaklarını koruyor," diye düşünüyor Vilanova. Eğer onları oradan çıkarırlarsa, bir damla suları kalmayacak. Kiliselerden ve Mabet'ten sonra varlıklarını sürdürmek için en önemli şey su kaynakları. Eski *cangaceiro* toz bulutunun içinde, nehre inen yamaçta gözden kayboluyor. Antônio, İyi İsa Tapınağı'nın kulelerine doğru dönüyor. Onları yerinde göremeyeceğine dair batıl bir korkudan ötürü Belo Monte'ye döndüğünden beri onlara bakmamıştı. Köpeklerin kurşunlarına, top mermilerine, dinamitlerine dayanan kalın taş yapısıyla, hasarlı ama dimdik bir şekilde orada duruyorlar. Tapınağın çan kulesine,

çatısına, iskelelerine çıkmış *jagunço*'lar durmadan ateş ederken diğerleri bu işi Santo Antônio Kilisesi'nin çatısına ve çan kulesine mevzilenerek yapıyorlar. Mabet'i savunan barikatların ardından ateş eden Katolik Muhafızlar'ın arasında Koca João'yu görüyor. Bütün bunlar inancını yeniden güçlendiriyor ve Başkeşiş João askerlerin aşağıdaki siperleri kaçınılmaz olarak aşacağını, onları orada durdurma umudunun olmadığını söylediğinden beri ayak tabanından yukarı doğru çıkmış korkuyu bir anda dağıtıyor. Daha fazla zaman kaybetmeden, Belo Monte'nin bu kesimini geçit vermez bir selvaya dönüştürmek için kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan kalabalığa bağırarak São Crispim, São Joaquim, Santa Rita, Santo Tomás, Espírito Santo, Santa Ana, São José sokaklarının köşelerindeki bütün barınakları yıkmaya başlamaları emrini veriyor. Tüfeğini bir koçbaşı gibi kullanarak onlara emsal teşkil ediyor. Siperler, savunma duvarları inşa etmek, insanları organize etmek; bunlar Antônio Vilanova'nın savaşmaktan daha iyi yaptığı şeyler.

BÜTÜN tüfekler, cephane ve patlayıcı sandıkları götürüldüğü için ambarın içindeki alan üç kat büyümüştü. Büyük boşluk miyop gazetecinin çaresizlik duygusunu artırıyordu. Top ateşi zaman mefhumunu ortadan kaldırıyordu. İnsanların Anası ve Natuba'lı Leão'yla birlikte ne zamandan beri bu ambarda kapalıydı? Natuba'lı Leão'nun şehre yapılacak taarruzla ilgili bilgilerin yazılı olduğu kâğıdı okumasını hâlâ süren bir diş gıcırdamasıyla dinlemişti. O zamandan beri gece geçmiş hava aydınlanmaya başlamış olmalıydı. Bunun sekiz-on saatten az sürmüş olması mümkün değildi. Ama korku saniyeleri uzatıyor, dakikaları ilerlemez kılıyordu. Başkeşiş João, Pedrão, Pajeú, Honório Vilanova ve Koca João, kâğıdın

"direnç kırma" olarak adlandırdığı şeyin ilk patlamalarını duyar duymaz koşarak gittiğinden beri belki de daha bir saat bile geçmemişti. Onların aceleyle gidişini, aralarındaki tartışmaları, kadının Mabet'e dönmek isteyişini ve onu orada kalmaya nasıl zorladıklarını hatırladı.

Burada olmak her şeye rağmen ona rahatlatıcı geliyordu. Vaiz'e çok yakın olan o ikisini ambarda bıraktıklarına göre, burası diğer yerlerden daha güvenli olmalıydı. Peki ama şu anda güvenli yerleri düşünmek gülünç değil miydi? "Direnç kırma" belli hedeflere yönelik yapılan atışlar değildi; askerler Canudos'a girdiğinde onlara karşı koyacak cesaretleri kalmasın diye, şehir sakinlerinin moralini bozma amacıyla yangın çıkarmak, evleri yıkmak, sokaklara ceset ve enkaz saçmak için yapılan rasgele atışlardı.

"Albay Moreira'nın felsefesi," diye düşündü. Ne sersemlik ne sersemlik ne sersemlik. Orada ne olup bittiğini zerre kadar anlamıyorlardı, o insanların ne halde olduğunun farkında bile değillerdi. Karanlıklar içindeki şehrin üzerine kesintisiz yapılan top ateşi sadece onun direncini kırıyordu. Düşündü: "Canudos'un yarısı ya da dörtte üçü ortadan kalkmış olmalı." Ama şu âna kadar ambara düşen bir top mermisi olmamıştı. Onlarca kez, gözlerini kapatıp dişlerini sıkarak düşündü: "Bu sefer, bu sefer." Kiremitler, teneke çatılar ve tahtaların her sarsılışında, içinde her şeyin onun üzerinde, altında, etrafında kırılıyormuş, parçalanıyormuş, ufalanıyormuş göründüğü o tozun yerden her kalkışında bedeni zıplıyordu. Ama ambar patlamaların sarsıntısına direnerek ayakta kalmaya devam ediyordu.

Kadın ve Natuba'lı Leão konuşuyorlardı. Bir uğultu duyuyordu, ne söylediklerini değil. Kulak kabarttı. Bombardımanın başından beri sessizliğe bürünmüşlerdi; bir an geldi, onlara mermilerin isabet ettiğini ve orada ceset-

lerinin başında cenaze nöbeti tuttuğunu hayal etti. Top ateşi kulaklarını sağır etmişti; uğuldayan bir fokurdama, küçük iç patlamalar duyuyordu. Jurema ne yapıyordu acaba? Ya Cüce? Pajeú'ya yemek götürmek için boş yere Fazenda Velha'ya gitmişlerdi çünkü onunla orada karşılaştı, Pajeú ambardaki toplantıya geldi. Acaba hayattalar mı? Onları Pajeú'nun siperinde, bombaların altında büzüşmüş, o nasıl onları özlüyorsa, onların da onu özlediğini hayal ederken ani, sevgi dolu, tutkulu, hüzünlü bir his tüm benliğini sardı. Onlar artık onun bir parçasıydılar, o da onların bir parçası. Hiçbir ortak noktaları bulunmaması bir yana, aralarında çok büyük toplumsal nesep, eğitim, duyarlılık, deneyim, kültür farklılıkları bulunan o varlıklara karşı öylesine büyük bir sempati, öylesine coşkun bir sevgi hissetmesi nasıl mümkün oluyordu? Aylardır paylaştıkları şeyler onların arasında o bağı yaratmıştı ve bunu düşlemeden, bunu istemeden, nasıl olduğunu bilmeden, tarihi teşkil eden o tuhaf, fantastik neden sonuçlar, rastlantılar, kazalar ve tesadüfler neticesinde, ölümün kıyısındaki bu hayatta, bu olağanüstü olaylara birlikte fırlatılmışlardı. Onları birbirlerine bu şekilde bağlayan buydu. "Onlardan bir daha asla ayrılmayacağım," diye düşündü. "Pajeú'ya yemek götürürken onlara eşlik edeceğim, onlarla birlikte gideceğim..."

Ama gülünç bir hisse kapıldı. Bu geceden sonra geçmiş günlerin rutini devam edecek miydi ki? Top ateşinden sağ salim çıksalar bile, Natuba'lı Leão tarafından okunan programın ikinci bölümünden kurtulacaklar mıydı? Süngüleri takılı olarak tepelerden inerek her noktadan Canudos'a giren binlerce askerin sıkışık, yoğun sıralarını hayal etti ve sırtının sıska etlerinde soğuk bir demir hissetti. Onlara bağırarak kim olduğunu söyleyecekti ama onlar duymayacaklardı, onlara ben sizden biriyim, bir medeniyim, bir entelektüelim, bir gazeteci-

yim diye bağıracaktı, ama onu ne duyacak ne de ona inanacaklardı, onlara benim bu delilerle, bu barbarlarla hiçbir alakam yok diye bağıracaktı ama bu hiçbir işe yaramayacaktı. Ona ağzını açmaya zaman tanımayacaklardı. Anonim *jagunço* kitlesinin arasında bir *jagunço* gibi ölmek: Bu saçmalığın daniskası, dünyada görülmemiş sersemliğin bariz kanıtı değil miydi? Jurema ve Cüce'yi tüm benliğiyle özledi, bir an önce yanında olmalarını, onlarla konuşmayı ve onları dinlemeyi istedi. Her iki kulağındaki tıkanıklık da açılmış gibi, İnsanların Anası'nı çok net işitti: Arınılamayan suçlar ve kefaretle ödenemeyen günahlar vardı. İnanmış, teslim olmuş, pütürlü, ıstıraplı seste yılların ötesinden geliyormuş gibi görünen bir acı vardı.

"Cehennemde beni bekleyen bir yer var," diye tekrarladığını işitti. "Kendimi kandıramam, evlat."

"Baba'nın bağışlamayacağı suç yoktur," diye ona çabucak cevap verdi Natuba'lı Leão. "Meryem Anamız senin arkanda durdu ve Baba seni bağışladı. Istırap çekme, ana."

Tertemiz, güvenli, akıcı, iç dünyasının müziğini taşıyan bir sesti. Gazeteci o normal, ahenkli sesin dimdik, eksiksiz, alımlı bir erkeği akla getirdiğini düşündü, asla o konuşanı değil.

"Minicik, biçare, sevimli, yeni doğmuş bir kuzucuktu," dedi kadın. "Memeleri kuru olan annesi kötücül ve şeytana satılmıştı. Bu yüzden, onu acı çekerken görmeme bahanesiyle ağzına bir topak yün tıktı. Bu ötekiler gibi bir günah değil, evlat. Asla bağışlanmayacak bir günah bu. Benim asırlar boyunca cehennemde yandığımı göreceksin."

"Sen Vaiz'e inanmıyor musun?" diye sordu onu teselli etmeye çalışan Canudos'un kâtibi. "O Baba'yla konuşmuyor mu? O demedi mi..."

Gürleme Leão'nun sözlerini boğdu. Miyop gazeteci vücudunu kastı, gözlerini kapattı ve zelzeleyle birlikte sallandı ama kadını dinlemeye devam etti ve işittiği sözleri, onların efsunuyla gömülü oldukları derinliklerden bilincine yükselen çok eski bir anısıyla bağdaştırdı. Bu o muydu? Yirmi yıl önce mahkemede duyduğu –yumuşak, kederli, yaslı, kişiliksiz– ses bir kez daha kulaklarında yankılandı.

"Siz Salvadorlu evlat katilisiniz," dedi.

Bunu söylemiş olmaktan korkacak zamanı olmadı, çünkü ardı ardına iki patlama oldu ve ambar çok şiddetli bir biçimde, sanki yerle bir olacakmış gibi çatırdadı. Sanki tamamı onun burun deliklerinde yoğunlaşmış gibi gelen bir toz bulutu mekânı kapladı. Hapşırmaya başladı; giderek artan, şiddetlenen, hızlanan, umarsız hapşırıklar yüzünden yerde kıvranıyordu. Havasızlıktan göğsü patlayacak gibi oluyordu ve hapşırmaya devam ederken iki eliyle birlikte göğsüne vurdu; aynı zamanda da duvarlardaki mavi çatlaklardan günün ağarmakta olduğunu, tıpkı düşlerdeki gibi belli belirsiz seçiyordu. Kaşınacak denli gerilen şakaklarla bunun son olduğunu, hapşırıklar arasında boğularak öleceğini ve bunun da sersemce ama askerlerin süngülerine yeğlenebilir bir ölüm biçimi olduğunu düşündü. Hapşırmaya devam ederken sırtüstü devrildi. Bir saniye sonra kafası sıcacık, dişi, okşayan, koruyucu bir kucakta dinlenmekteydi. Kadın onun başını dizlerinin üzerine yerleştirdi, alnını kuruladı ve anaların çocuklarını uyutmak için yaptıkları gibi onu hafifçe salladı. Şaşkın ve minnettar bir şekilde mırıldandı: "İnsanların Anası."

Hapşırıklar, huzursuzluk, boğulma ve zayıflığın onu korkusundan arındırma gibi bir erdemleri oldu. Top seslerini kendisine yabancı bir şey gibi ve ölme fikri karşısında olağanüstü bir kayıtsızlıkla dinliyordu. Eller, fısıltı,

kadının soluğu, parmaklarının kafatasında, alnında, gözlerindeki gezintisi onu huzurla dolduruyor, belli belirsiz bir çocukluğa geri götürüyordu. Hapşırmayı bırakmıştı ama burun deliklerindeki (iki açık yara) kaşıntı ona deminki nöbetin her an tekrarlayabileceğini söylüyordu. O muğlak sarhoşluk halinde, yine her şeyin sonunun geldiğinden emin olduğu, hapşırıkların sansürcü bir bilinç gibi arkadaşlarının –aralarında hayatını heba ettiği o şairler, müzisyenler, ressamlar, gazeteciler, boş gezenler, aktörler ve Salvador gecelerinin ateşböcekleri– kahkahalarını tetikleyerek aniden araya girdiği Bahia'nın o bohem gecelerindeki başka nöbetleri hatırlıyordu. Bitkin, küçük düşmüş ve gerilmiş sinirlerle kalakaldığı o krizlerin ardından ona rahatlama getirdiği için eter solumaya nasıl başladığını ve daha sonra afyonun geçici ve duru ölümüyle onu hapşırıklarından nasıl kurtardığını hatırladı. Okşayışlar, mırıldanma, teselli, bir yeniyetme olarak gazetede çalışmaya başladığı günlerde kendi çocuğunu öldürmüş olan ve şimdi Canudos'ta rahibelik yapan o kadının kokusu afyon ve etere benziyordu, yumuşak ve letarjik bir şey, hoşnutluk veren bir yokluk haliydiler ve çocukluğunda, hiç tanımadığı o annenin onu böyle okşayıp okşamadığını ve ona dünyanın tehlikeleri karşısında dayanıklılık ve kayıtsızlık hissettirip hissettirmediğini merak etti. Hapşırıklarından ötürü, hiç kuşkusuz Cüce gibi, hiç kuşkusuz şuradaki okur mahluk gibi kahkaha nesnesi ve alayların kurbanı olduğu Salezyen papazlar kolejinin sınıfları ve avluları birbiri ardından zihninden geçti. Hapşırık nöbetleri ve çelimsiz vücudu yüzünden sporların, sert oyunların, gezilerin dışında kalırken özürlü muamelesi gördü. Bu yüzden çekingen biri olmuştu, bu lanet olası başına buyruk burun yüzünden çarşaf gibi mendiller kullanmak zorunda kalmıştı ve yine burnu ve kör gözleri yüzünden ne sevgilisi, ne nişanlısı, ne de ka-

rısı olmuştu ve hoşlandığı kızlara aşkını ilan etmesini, onlar için yazıp hemen akabinde ödlekçe yırttığı dizeleri onlara göndermesini engelleyen o daimi gülünçlük duygusuyla yaşamıştı. O burun ve o miyopluk yüzünden kollarının arasına sadece Bahia'nın fahişelerini almış, sadece o ticari, hızlı, kirli ve onu acıyla bağırtan sondalı tedavilere mal olduğu için bedelini iki kez ödemek zorunda kaldığı aşkları tanımıştı. O da bir canavar, sakat, özürlü, anormaldi. Dünyanın sakatlarının, bedbahtlarının, anormallerinin, ıstırap çekenlerinin toplanmaya geldiği bir yerde bulunması bir kaza sonucu değildi. Bu kaçınılmaz bir şeydi çünkü o da onlardan biriydi.

Büzüşmüş, İnsanların Anası'nın iki eliyle sarmalanmış bir halde hüngür hüngür ağlıyor, kekeleyerek kötü kaderinden ve talihsizliklerinden yakınıyor, şu anki ve geçmişteki, sönmüş gençliğindeki karamsarlıklarını ve çaresizliklerini, hayati ve entelektüel düş kırıklıklarını, salyaların ve hıçkırıkların arasında, o güne dek kendine karşı bile sergilemediği bir samimiyetle ona anlatarak büyük bir aşkı paylaşmadığı, başarılı bir oyun yazarı ya da olmak istediği esin kaynağı şair olamadığı ve yaşadığından daha da sersemce öleceğini bildiği için kendini ne kadar zavallı ve mutsuz hissettiğini söyleyerek ona içini döküyordu. Derin soluklar arasında şöyle dediği işitildi: "Bu adil değil, bu adil değil, bu adil değil." Kadın tarafından alnından, yanaklarından, gözkapaklarından öpüldüğünü fark ederken aynı zamanda da gürültü onları büyülesin ve mutlu etsin diye yeni doğan bebeklere söylenenler gibi sevgi dolu, tatlı, alakasız sözlerin kulağına fısıldandığını işitiyordu. Doğrusu büyük bir rahatlama, o sihirli sözcüklere karşı –"Oğlum, oğlum, yavrum, güvercinim, kuzucuğum..."– müthiş bir minnet hissediyordu.

Ama birden kendini tekrar şimdiki zamanın, hunharlığın, savaşın ortasında buldu. Gümbürtüsü ortalığı

sarsan ve çatıyı götüren patlama tepelerine birden gökyüzünü, parlak güneşi, bulutları, ışıltılı sabahı getirdi. Tahta kıymıkları, tuğlalar, kırık kiremitler, bükülmüş teller havada uçuşuyordu ve miyop gazeteci binlerce çakıltaşının, toprak ve taş parçasının vücuduna, yüzüne, ellerine çarptığını hissediyordu. Ama ne o ne kadın ne de Natuba'lı Leão enkazın altında kaldı. Ayakta, birbirlerine sıkıca sarılmışlardı ve o, ceplerinde cam kırıklarından yaptığı gözlüğü telaşlı bir biçimde ararken onun paramparça olduğunu, bundan böyle ondan bile medet umamayacağını düşünüyordu. Ama işte orada sapasağlam duruyordu ve Kutsal Koro'nun şefiyle Natuba'lı Leão'ya sarılmaya devam ederek patlamanın verdiği hasarı çarpık imgeler biçiminde gördü. Çatının yanı sıra ön duvar da çökmüş ve bulundukları köşe hariç ambarın içi tamamen bir moloz yığınına dönmüştü. Yıkılan duvardan dışarı bakınca molozlar, duman ve koşan siluetler gördü.

Ve tam o sırada mekân kollarında ve boyunlarında mavi kumaşlar olan silahlı adamlarla doldu ve onların arasında iri yapılı, yarı çıplak Koca João'yu tanır gibi oldu. Gözbebeği gözlüğe dayalı miyop gazeteci, adamların Maria Quadrado'ya ve Natuba'lı Leão'ya sarılmalarını seyrederken titredi: Onları buradan götüreceklerdi ve bu yıkıntıların içinde kendi kaderine terk edilecekti. Kadına ve kâtibe sımsıkı bir şekilde sarıldıktan sonra bütün utanma duygusunu, bütün tereddütlerini bir kenara bırakarak ağlayıp sızlamaya, onu orada bırakmamaları için yalvarmaya başladı. Bunun üzerine, siyah dev oradan çıkma emrini verince İnsanların Anası onu elinden çekerek peşlerinden sürükledi.

Kendini kargaşa, duman bulutları, gürültü, moloz yığınları yüzünden altüst olmuş bir dünyada hızlı adımlarla yürürken buldu. Ağlamayı bırakmıştı ve şimdi duyuları çok riskli engelleri aşma, tökezlememe, kaymama,

düşmeme, kadının elini bırakmama görevine odaklanmıştı. Campo Grande'yi kiliseler meydanına doğru düzinelerce defa kat etmişti ama şimdi hiçbir şeyi tanıyamıyordu: yıkılmış duvarlar, çukurlar, taşlar, oraya buraya saçılmış nesneler, oradan oraya gidip gelen, ateş ediyormuş, kaçıyormuş, haykırıyormuş gibi görünen insanlar. Top sesleri yerine artık tüfek sesleri ve çocuk ağlamaları duyuyordu. İnsanların Anası'nı ne zaman bıraktığını bilmiyordu ama birden, kadına değil, telaşlı soluğu onunkine karışan, farklı ve sıçrayan bir kütleye tutunduğunu fark etti. Onu sık ve gür saçlarından yakalamıştı. Lakin geride kalıyorlardı, onları geride bırakıyorlardı. Natuba'lı Leão'nun saçlarını var gücüyle kavradı, eğer onları bırakırsa her şeyi kaybedecekti. Ve bir yandan koşarken, sıçrarken, sakınırken, aynı zamanda ondan çok hızlı gitmemesini, kendi başının çaresine bakamayan birine acımasını istediği işitiliyordu.

Tosladığı şeyin bir duvar olduğunu sandı ama adamlardı. Kendini önü kesilmiş, reddedilmiş hissettiği sırada kadının onu içeri bırakmalarını isteyen sesini duydu. Duvar geçit verdi, etrafında fıçılar, çuvallar, ateş eden ve bağırarak konuşan adamlar algıladı ve İnsanların Anası ile Natuba'lı Leão'nun arasında, sırıklardan yapılmış küçük bir kapıdan loş bir odaya girdi. Kadın onun yüzüne dokunarak şöyle dedi: "Burada kal. Hiç korkma. Dua et." Onun ve Natuba'lı Leão'nun başka bir kapıcıktan geçip kaybolduklarını görebildi.

Kendini yere bıraktı. Bütün gücü tükenmişti, karnı açtı, susamıştı, uykusu vardı, kâbusu bir an önce unutmak istiyordu. Düşündü: "Mabet'teyim." Buraya kadar gelebilmiş olmasına şaşırdı, Brezilya'nın yaşadığı fırtınanın özünü, ülkenin en çok tanınan ve en çok nefret edilen adamını yakından görme ve dinleme ayrıcalığına sahip olacağını düşündü. Bu ne işine yarayacaktı ki? Bunu

anlatma fırsatı olacak mıydı? Mabet'in içinde ne konuşulduğunu duymaya çalıştı ama dışarıdaki gürültü yüzünden hiçbir şey duyamadı. Kamışların arasından sızan ışık beyaz ve güçlü, içerideki sıcaklıksa çok yüksekti. Askerler şehre girmiş, sokaklarda çatışmalar başlamış olmalıydı. Buna rağmen bu ıssız, loş odada derin bir dinginlik onu sarıyordu.

Küçük kapı gıcırdadı ve başı örtülü bir kadının gölgesini görür gibi oldu. Kadın içinde yemek olan bir kâseyi ve içince süt olduğunu anladığı bir sıvıyla dolu bir teneke kutuyu eline tutuşturdu.

"Maria Quadrado Ana sizin için dua ediyor," dediğini duydu. "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun."

"Övgüler olsun," dedi çiğnemeyi ve yutmayı bırakmadan. Canudos'ta her yemek yediğinde, sanki pratik eksikliğinden ötürü işlevini yitirmişçesine çene kemikleri ağrıyordu: Vücuduna bayram ettiren keyifli bir ağrıydı bu. Yemeğini bitirir bitirmez yere uzanıp kolunu başının altına yastık yaptı ve hemen uykuya daldı. Yemek ve uyumak, şu an için yegâne olası mutluluk kaynağı bunlardı. Tüfek sesleri bir yaklaşıyor bir uzaklaşıyordu, sanki onun etrafında dönüyormuş gibiydiler ve oradan oraya aceleyle koşuşan insanlar vardı. Moreira César'ın çileci, zayıf, sinirli yüzü, yanında at binerken ya da kamp gecelerinde yemekten sonra sohbet ederken defalarca gördüğü haliyle gözlerinin önüne geliyordu. Tereddüdün zerresini içermeyen sesini, kararlı ve çelik gibi ses tonunu tanıyordu: Cumhuriyetin canlarından tasarruf etmek için nihai taarruzdan önce direnç kırma harekâtının gerçekleştirilmesi gerekiyordu; enfeksiyonun bütün organizmayı çürütmemesi için bir çıban duygusallığa kapılmadan hemen patlatılmalıydı. Aynı zamanda silah seslerinin şiddetlendiğini ve ölümler, yaralanmalar ve yıkıntıların arttığını da biliyordu. Ayrıca, çok kötü oldukları

için anlamamayı yeğlediği savaş haberleri veren silahlı adamların, ona basmamaya çalışarak üzerinden geçtiklerinden kuşkulanıyordu.

O melemelerin, elini yalayan küçük beyaz koçtan geldiğini anlayınca, artık rüya görmediğinden emin oldu. Yumuşacık başı okşadı ve hayvan hiç korkmadan bunu yapmasına izin verdi. Yan taraftaki gürültü iki kişinin sohbetiydi. Uyurken avucunda tuttuğu gözlüğü yüzüne götürdü. Zayıf ışıkta Peder Joaquim'in biçimini ve üzerinde beyaz bir tunik, başında mavi bir başörtüsü olan yalınayak bir kadının siluetini tanıdı. Cumbe papazının bacaklarının arasında bir tüfek vardı ve boynunda bir mermi şeridi asılıydı. Algılayabildiği kadarıyla görünümü savaştan çıkmış bir adamınkiyle aynıydı: Dağınık ve toz topraktan keçeleşmiş seyrek perçemler, yırtık pırtık cüppe, deri toka yerine bir iple tutturulmuş sandalet. Bitkin görünüyordu. Joaquinzinho diye birinden bahsediyordu.

"Antônio Vilanova'yla birlikte yiyecek aramaya çıktı," dedi üzgün bir şekilde. "Başkeşiş João'dan bütün grubun sağ salim döndüğünü ve Vassa Barris siperlerine gittiğini öğrendim," derken tıkanınca gırtlağını temizledi: "Taarruza dayanan siperler."

"Peki ya Joaquinzinho?" diye tekrarladı kadın.

Bu, hakkında onca hikâye anlatılan Alejandrinha Correa'ydı: Yeraltı sularını keşfediyordu; Peder Joaquim'le karıkoca hayatı yaşamıştı. Yüzünü seçmeyi başaramıyordu. O ve papaz yerde oturuyorlardı. Mabet'in iç kapısı açık duruyor ve içeride hiç kimse yokmuş gibi görünüyordu.

"Geri dönmedi," diye mırıldanıyor Papaz. "Antônio, Honório ve Vassa Barris siperlerindekilerin birçoğu döndüler ama o hayır. Kimse bana bir şey söyleyemedi, kimse onu görmemiş."

"Keşke en azından onu gömebilseydim," dedi kadın. "Sahipsiz bir hayvan gibi ölüsü ortada kalmasın."

"Belki ölmemiştir," diye mırıldandı Cumbe papazı. "Vilanova'lar ve diğerleri döndüyse, o neden dönmesin? Belki şu anda kulelerdedir, belki de São Pedro barikatında ya da kardeşiyle birlikte Fazenda Velha'da. Askerler o siperleri de ele geçiremediler."

Miyop gazetecinin içi sevinçle, Jurema ile Cüce'yi sorma arzusuyla doldu ama kendini tuttu: O samimiyetin arasına dalmaması gerektiğini hissetti. Papazın ve dindar kadının sesleri dramatik bir tarafı bulunmayan sakin bir kaderciliği yansıtıyordu. Küçük koç elini dişliyordu. Yattığı yerden doğrulup oturdu ama ne Peder Joaquim ne de kadın onun uyanık olup kendilerini dinlemiş olmasını önemsedi.

"Eğer Joaquinzinho öldüyse, Atánasio'nun da ölmesi en iyisi," dedi kadın. "Böylece öbür dünyada birbirlerine eşlik ederler."

Ense kısmında boyun derisinin gerildiğini hissetti. Buna kadının söyledikleri mi sebep olmuştu yoksa çanların çınlaması mı? Onların çınlamasını çok yakında işitiyordu, sayısız gırtlaktan koro halinde söylenen "Ave Maria" duasını işitiyordu. Demek akşam oluyordu. Savaş neredeyse bir gündür devam ediyordu. Dinledi. Çatışmalar sürüyordu, çanların sesine ve dualara tüfek sesleri karışıyordu. Bazıları hemen üstlerinde patlıyordu. Ölüme hayattan çok daha fazla önem veriyorlardı. Tam bir yokluk içinde yaşamışlardı ve yegâne arzuları iyi bir cenaze töreniyle gömülmekti. Onları nasıl anlayabilirdi? Gerçi, onun şu anda yaşamakta olduğu hayat, yaşayan biri için ölüm belki de yegâne telafi umudu, Vaiz'in dediği gibi bir "şenlik" olacaktı. Cumbe papazı ona bakıyordu, "Çocukların dövüşerek ölmek ve öldürmek zorunda kalmaları çok üzücü," diye mırıldandığını duydu. "Atánasio on dört

yaşında, Joaquinzinho henüz on üç bile değil. Bir yıldır öldürüyor ve öldürülüyorlar. Üzücü değil mi?"

"Evet," diye kekeledi miyop gazeteci. "Üzücü, üzücü. Uyuyakalmışım. Savaş nasıl gidiyor, peder?"

"São Pedro'da durduruldular," dedi Cumbe papazı. "Bu sabah Antônio Vilanova'nın inşa ettiği barikatta."

"Yani burada, şehrin içinde mi demek istiyorsunuz?" diye sordu miyop.

"Buradan otuz adım uzakta."

São Pedro. Şu Canudos'u nehirden mezarlığa kadar kesen, Campo Grande'ye paralel uzanan ve sokak adını hak eden az sayıdaki sokaktan biri. Şimdi bir barikattı ve askerler oradaydı. Otuz adım ötede. Ürperdiğini hissetti. Dualaların gürültüsü yükseliyor, alçalıyor, kesiliyor, yeniden başlıyordu ve miyop gazeteci aralarda, orada dışarıda Vaiz'in boğuk sesinin ya da Küçük Sofu'nun tiz sesinin duyulduğunu ve kadınların, yaralıların, yaşlıların, tükenmişlerin, ateş eden *jagunço*'ların koro halinde "Ave Maria" duasına eşlik ettiklerini düşündü. Askerler bu dualar karşısında ne düşüneceklerdi?

"Bir papazın tüfek taşımak zorunda kalması da üzücü," dedi Peder Joaquim, tıpkı *jagunço*'lar gibi dizlerine dayalı duran silaha dokunarak. "Ben ateş etmeyi bilmiyordum. Aynı şekilde Peder Martínez de bir geyiği öldürmek için dahi ateş etmemişti."

Miyop gazetecinin Albay Moreira César'ın karşısında korkudan ödü patlamış bir halde ağlarken gördüğü kişi bu yaşlı adam mıydı?

"Peder Martínez mi?" diye sordu.

Peder Joaquim'in tereddüdünü tahmin etti. O halde Canudos'ta başka papazlar da vardı. Onları silahı doldururken, nişan alırken, ateş ederken hayal etti. Yoksa Kilise, cumhuriyetin yanında değil miydi? Vaiz, başpiskopos tarafından aforoz edilmemiş miydi? Bütün kiliselerde

Canudos'un dinsiz ve çılgın fanatiğini cehenneme yollayan vaazlar verilmemiş miydi? Vaiz için ölen papazlar nasıl olabilirdi?

"Onları duyuyor musunuz? Dinleyin, dinleyin: Fanatikler! Sebastianistler! Yamyamlar! İngilizler! Katiller! Buraya çocukları ve kadınları öldürmeye, insanların kellesini uçurmaya gelen kim? On üç-on dört yaşındaki çocukları savaşçı olmaya mecbur bırakan kim? Siz burada hâlâ hayattasınız, değil mi?"

Korku onu tepeden tırnağa sardı. Peder Joaquim onu *jagunço*'ların intikamına ve nefretine teslim edecekti.

"Zira siz Kelle Uçuran'la birlikte geliyordunuz, değil mi?" diye ekledi papaz. "Ve buna rağmen size başınızı sokacak bir yer, yemek, misafirperverlik verdiler. Askerler bir Pedrão, Pajeú, Başkeşiş João'ya aynı şekilde davranırlar mıydı?"

Çıkmakta zorlanan bir sesle kekeledi:

"Evet, evet, haklısınız. Bana bu kadar yardımcı olduğunuz için size minnettarım, Peder Joaquim. Size yemin ederim, size yemin ederim."

"Düzinelerce ve düzinelerce insan şu anda can veriyor," dedi Combre papazı sokağı işaret ederek. "Neden? Tanrı'ya inandıkları ve hayatlarını Tanrı'nın yasasına göre düzenledikleri için. Bir kez daha Masumların Katliamı yaşanıyor."

Acaba çaresizlikten ağlamaya, tepinmeye, yerlerde yuvarlanmaya başlayacak mıydı? Ama miyop gazeteci papazın büyük çaba harcayarak sakinleştiğini ve başını önüne eğip silah seslerini, duaları, çanları dinlediğini gördü. Bu arada kornet sesleri de duyar gibi oldu. Çekingen bir şekilde, henüz korkusu yatışmadan, papaza Jurema ve Cüce'yi görüp görmediğini sordu. Papaz başını olumsuz anlamda salladı. Tam o sırada yan tarafında güçlü bir bariton ses duydu:

"São Pedro'da barikatın kurulmasına yardım ettiler."

Paramparça gözlüğünün arkasından bakınca, oturmuş ya da diz çökmüş, her halükârda toz içindeki tuniğinin içinde büzüşmüş bir halde Mabet'e açılan kapının yanında duran ve kocaman, ışıltılı gözleriyle ona bakan Natuba'lı Leão'yu bulanık bir biçimde gördü. Deminden beri orada mıydı yoksa yeni mi gelmişti? Yarı insan yarı hayvan özellikli tuhaf yaratık onu o kadar tedirgin ediyordu ki teşekkür etmeye ya da herhangi bir söz söylemeye cüret edemedi. Onu belli belirsiz görüyordu, çünkü sırıkların arasından giren ve Canudos kâtibinin dağınık perçemlerinden oluşan gür yelede kaybolan cılız ışığa rağmen, odanın aydınlığı giderek azalıyordu.

"Vaiz'in bütün sözlerini ben yazıyordum," dedi güzel ve ritmik bir sesle. Onunla sevimli olmaya çalışan bir tonda konuşuyordu. "Düşüncelerini, öğütlerini, dualarını, kehanetlerini, rüyalarını. Gelecek nesiller için. İncil'e yeni bir bölüm eklemek için."

"Evet," diye mırıldandı miyop gazeteci kafası karışık bir biçimde.

"Ama Belo Monte'de ne kâğıt ne de mürekkep var ve son tüy kalem de kırıldı. Artık söylediklerini ölümsüzleştirmek mümkün değil," diye, kedersiz bir tonda, miyop gazetecinin buradaki insanların dünyayla yüzleşmelerinde gördüğü, sanki felaketler tıpkı yağmurlar, günbatımları, gelgitler gibi karşı koymanın aptalca olacağı doğal olaylarmış gibi, o sakin kabullenmeyle devam etti Natuba'lı Leão.

"Natuba'lı Leão çok zeki bir kişi," diye mırıldandı Cumbe papazı. "Tanrı onun bacaklarından, sırtından, omuzlarından aldığını ona akıl olarak vermiş. Doğru değil mi, Leão?"

"Evet," diye onayladı Canudos'un kâtibi başını oynatarak. Ve kocaman gözlerin bir an dahi üzerinden ay-

rılmadığı miyop gazeteci bunun doğruluğundan emin oldu. "Kısaltılmış Dua Kitabı'nı ve Meryem Ana Duaları Kitapçığı'nı defalarca okudum. Eskiden insanların bana hediye olarak getirdikleri bütün dergileri ve kâğıtları da. Defalarca. Beyefendi de çok okudular mı?"

Miyop gazeteci o kadar büyük bir huzursuzluk hissediyordu ki dışarıda savaşın tam ortasında kalacağını bilmesine rağmen içinden oradan koşarak çıkmak geldi.

"Birkaç kitap okudum," diye utangaçça cevap verdi. Ve düşündü: "Hiçbir işime yaramadılar." Bu aylarda farkına vardığı bir şeydi bu: kültür, bilgi, yalanlar, ayak bağları, gözbağları. Onca okuma buradan kaçmasını, bu tuzaktan kurtulmasını sağlamamıştı.

"Elektriğin ne olduğunu biliyorum," dedi Natuba'lı Leão gururla. "Eğer beyefendi isterse, ona gösterebilirim. Eğer beyefendi isterse ona öğretebilirim. Ve buna karşılık beyefendi de bana bilmediğim şeyleri öğretebilir. Arşimet ilkesini ya da yasasını biliyorum. Bedenlerin nasıl mumyalandığını, yıldızlar arasındaki mesafeleri biliyorum."

Ama eşzamanlı olarak farklı yönlerde çok şiddetli silah sesleri duyuldu ve miyop gazeteci kendini, sesi, yakınlığı, varlığı onda çok derin bir rahatsızlığa sebep olan o mahluku susturduğu için savaşa şükranlarını sunarken buldu. Sadece konuşmak isteyen ve onun sempatisini kazanmak için bu şekilde niteliklerini gözler önüne seren biri onu neden bu kadar tedirgin ediyordu? "Çünkü ben ona benziyorum," diye düşündü, "çünkü ben de onun en zayıf halkayı teşkil ettiği aynı zincirdeyim."

Cumbe papazı küçük dış kapıya doğru koştu, onu açtı ve Natuba'lı Leão'nun diğer özelliklerini –esmer teni, keskin yüz hatları, çenesindeki bir tutam tüy, çelik gibi gözler– ona gösteren bir demet günbatımı ışığı odaya doldu. Ama onu ürkütücü kılan duruşuydu: İki kemikli dizin arasına gömülmüş o surat, sırtına tutturulmuş bir yükü

andıran kamburun, kafanın arkasındaki o kütlesi ve bacaklarına dolanmış örümcek ayakları gibi uzun ve zayıf uzantılar. Bir insan iskeleti nasıl böyle bozulabiliyor, bu şekilde kıvrılabiliyordu? O omurganın, o kaburgaların, o kemiklerin nasıl saçma sapan bir bükülüşü vardı? Peder Joaquim dışarıdakilerle bağırarak konuşuyordu: Bir saldırı vardı, bir yerlerden adam istiyorlardı. Odaya dönünce onun tüfeğini almaya geldiğini tahmin etti.

"São Cipriano ve São Crispim tarafından barikata doğru hücuma kalkmışlar," dedi soluk soluğa ve ardından Alejandrinha Correa'ya dönerek: "İyi İsa Tapınağı'na git, orada daha güvende olacaksın. Elveda, elveda, Meryem Anamız bizi korusun."

Koşarak çıktı ve miyop gazeteci dindar kadının korkup melemeye başlayan küçük koçu yakaladığını gördü. Alejandrinha Correa, Natuba'lı Leão'ya kendisiyle birlikte gelip gelmeyeceğini sordu ve ahenkli ses Mabet'te kalacağını söyledi. Ya o? Ya o? Hilkat garibesiyle mi kalacaktı? Kadının arkasından mı koşacaktı? Ama o çoktan gitmişti ve sırıklı oda bir kez daha alacakaranlığa bürünmüştü. İçeride bunaltıcı bir sıcak vardı. Silah sesleri şiddetleniyordu. Taş ve kumdan bariyerde gedikler açan, cesetleri çiğneyen, onun bulunduğu yere bir sel gibi yaklaşan askerleri hayal etti.

"Ölmek istemiyorum," dedi ağlamayı bile başaramadığını hissederek.

"Eğer beyefendi isterse anlaşma yapalım," dedi Natuba'lı Leão istifini bozmadan. "Maria Quadrado Ana'yla yaptık ama onun geri dönecek zamanı olmayacak. Anlaşma yapmamızı ister misiniz?"

Miyop gazeteci o kadar titriyordu ki ağzını açamadı. Yoğun silah seslerinin ardında, durağan, havai bir müzik gibi çanları ve simetrik "Ave Maria" korosunu duyuyordu.

"Bıçakla ölmemek için," diye açıklıyordu Natuba'lı

Leão. "İnsanın gırtlağına dayanmış bir bıçakla kanı akıtılmak için kesilen bir hayvan gibi kesilmesi çok onur kırıcı. İnsanın ruhunu inciten bir şey. Beyefendi anlaşma yapmak ister mi?"

Bir an bekledi ve cevap alamayınca netleştirdi:

"Onların Mabet'in kapısına geldiklerini işitince ve içeri girecekleri kesinleşince birbirimizi öldüreceğiz. Birbirimizin ağzını ve burnunu kapatacağız, ta ki akciğerlerimiz çatlayana kadar. Ya da birbirimizi boğabiliriz, ellerimizle ya da sandaletlerin bağcıklarıyla. Anlaşma yapalım mı?"

Tüfek sesleri Natuba'lı Leão'nun sesini bastırdı. Miyop gazetecinin kafasının içi tam bir girdaptı ve orada fokurdayan tüm çelişkili, tehditkâr, kasvetli düşünceler iç sıkıntısını kışkırtıyordu. Sessizliğe gömülüp silah seslerini, koşuşturmaları, büyük kargaşayı dinlediler. Işık hızla azalıyordu ve artık kâtibin fiziksel ayrıntılarını değil sadece büzüşmüş kütlesini görüyordu. O anlaşmayı yapmayacaktı, onu yerine getirmekten âcizdi, askerlerin sesini duyar duymaz, "Ben *jagunço*'ların bir tutsağıyım, imdat, yardım edin," diye bağıracak, cumhuriyet lehine, Mareşal Floriano lehine tezahürat yapacak, hilkat garibesinin üzerine atlayacak, onu zapt edecek ve *jagunço* olmadığının kanıtı olarak askerlere sunacaktı.

"Anlamıyorum, anlamıyorum, siz nasıl varlıklarsınız?" diye sorarken kafasını ellerinin arasına aldı. "Burada ne yapıyorsunuz? Sizi kuşatmalarından önce neden buradan kaçmadınız? Bu fare kapanında gelip sizi öldürmelerini beklemeniz nasıl bir delilik?"

"Kaçacak yer yok," dedi Natuba'lı Leão. "Biz daha önce kaçmıştık. Buraya o yüzden geldik. Sığınma yerimiz burasıydı. Belo Monte'ye de geldiklerine göre artık gidecek hiçbir yerimiz yok."

Silahların gürültüsü sesini yuttu. Neredeyse karan-

lık olmuştu ve miyop gazeteci kendisi için gecenin başkalarından daha çabuk geleceğini düşündü. Dün geceki gibi bir gece daha geçirmektense ölmeyi tercih ederdi. İki yoldaşının yakınında olmaya yönelik muazzam, yürek parçalayıcı, içten gelen bir ihtiyaç hissetti. Mantıksız bir şekilde onları aramaya karar verdi ve çıkışa doğru tökezleyerek giderken haykırdı:

"Gidip arkadaşlarımı arayacağım, arkadaşlarımla birlikte ölmek istiyorum."

Küçük kapıyı itince yüzüne serin hava çarptı ve koruma duvarının ardında Mabet'i savunanların, toz bulutunda zor görünen siluetlerini belli belirsiz seçti.

"Çıkabilir miyim? Çıkabilir miyim?" diye yalvardı. "Arkadaşlarımı bulmak istiyorum."

"Çıkabilirsin," dedi oradan biri. "Şu anda ateş edilmiyor."

Barikata dayanarak birkaç adım attı ve hemen akabinde ayağı yumuşak bir şeye takılıp düştü. Yerden doğrulunca kendini zayıf bir kadın bedenine sarılmış buldu. Kadın da ona sarıldı ve daha sesini duymadan, kokusundan, tüm benliğini saran bir mutlulukla, onun kim olduğunu anladı. Onu aynı çaresizlikle kucaklayan o kadına sarılırken korkusu sevince dönüştü. Dudaklarının buluştuğu dudaklar, onlardan ayrılmadılar ve öpücüklerine cevap verdiler. "Seni seviyorum," diye kekeledi, "seni seviyorum, seni seviyorum. Artık ölsem de gam yemem." Ve bir yandan onu sevdiğini tekrarlarken Cüce'nin nerede olduğunu sordu.

"Bütün gün seni aradık," dedi bacaklarına sarılan Cüce. "Bütün gün. Yaşadığını görmek ne büyük mutluluk."

"Ölmek benim de umurumda değil," dediler, dudaklarının altındaki Jurema'nın dudakları.

"BURASI Fişekçi'nin evi," diyor birden General Artur Oscar. Onun kesilmesini emrettiği taarruzda ölen ve yaralananlar hakkında ona rapor vermekte olan subaylar ona şaşkınlıkla bakıyorlar. General evin içine saçılmış, sabır otuyla bağlanan tahta kamalar ve kamışlarla kısmen imal edilmiş kocaman havai fişekleri işaret ediyor. "Onlara bu şeyleri hazırlayan kişinin."

Bu tek odalı ve sırıklardan bir bölme duvarıyla bölünmüş baraka, askerlerin yaklaşık on iki saatlik çarpışmanın ardından ele geçirdiği sekiz adada (eğer ne olduğu çözülemeyen moloz yığınları "ada" olarak adlandırılabilirse) az çok ayakta kalmış yegâne yapı. Bu yüzden komuta merkezi olarak seçildi. Onun etrafını saran emir erleri ve subaylar, sert geçen bir günün bilançosunun çıkarıldığı sırada birliklerin komutanının neden havai fişeklerden bahsettiğini anlamıyorlar. Oysaki havai fişekler her zaman General Oscar'ın gizli bir zaafı, güçlü bir çocukluk ukdesi oldu; Piauí'de kışla avlusundan havai fişek atılması emrini vermek için vatanseverlik kutlamalarını dört gözle bekliyordu. Burada geçirdiği bir buçuk ay boyunca, bazı ayin alayı gecelerinde Canudos göklerinde oluşan ışık şelalelerini Favela'nın tepesinden imrenerek izledi. Böyle havai fişekler yapabilen kişinin bir üstat olduğunu ve Brezilya'nın her şehrinde hayatını gayet güzel bir şekilde kazanabileceğini düşünüyordu. Fişekçi bugünkü çarpışmalarda ölmüş müdür acaba? Bir yandan bunu kendine sorarken aynı zamanda girip çıkan ya da artık karanlığın çökmeye başladığı küçücük mekânda kalan albayların, binbaşıların, yüzbaşıların verdikleri sayılara dikkat kesiliyor. Bir kandil yakıyorlar. Bazı askerler düşmanın bulunduğu tarafa bakan duvarın önüne kum çuvalları yığıyorlar.

General hesabı çıkarıyor.

"Tahmin ettiğimden daha kötü, beyler," diyor siluet-

ler yelpazesine. Göğsü sıkışıyor, subayların beklentisini hissedebiliyor. "Bin yirmi yedi kayıp! Güçlerin üçte biri! Aralarında Carlos Telles ve Serra Martins albayların da bulunduğu yirmi subay öldü. İdrak edebiliyor musunuz?"

Kimse cevap vermiyor ama general, böyle bir sayının bozgun anlamına geldiğini hepsinin mükemmelen idrak ettiğini biliyor. Astlarının hüsranını, öfkesini, şaşkınlığını yüzlerinden okuyor; bazılarının gözleri parlıyor.

"Taarruzu sürdürmek yok oluş anlamına gelecekti. Şimdi anlıyor musunuz?"

Çünkü *jagunço*'ların direnişinden ve vatanseverlerin ölü sayısının daha şimdiden çok yüksek olduğuna dair sezgisinden –ayrıca Telles ile Serra Martins'in ölümünün onun üzerinde uyandırdığı etkiden– ötürü dehşete düşen General Oscar, birliklerin ele geçirdikleri pozisyonları savunmakla yetinmeleri emrini verince, bu subayların birçoğu öfkelendi, hatta bazılarının emre uymayacağından bile korktu. Bizzat yardımcısı, Üçüncü Piyade Taburu'ndan Teğmen Pinto Souza emri protesto etti: "Ama zafer avucumuzun içinde, efendim!" Hiç de öyle değil. Savaşçıların üçte biri telef oldu. Şehrin sekiz adasının ele geçirilmesine ve fanatiklerde yaratılan tahribata rağmen, bu çok yüksek, felaket bir yüzde oranı.

Fişekçi'yi unutuyor ve kurmaylarıyla çalışmaya başlıyor. Taarruz güçlerinin komutanları, yardımcıları ya da temsilcilerini uğurlarken, ele geçirdikleri konumlardan bir adım dahi geri atmamalarını, şehrin düşmeyeceği anlaşılınca onları durdurmuş olanın tam karşısında birkaç saat önce yükselmeye başlayan barikatı güçlendirmelerini bir kez daha tekrarlıyor. Yaralıları korumak için Favela'da kalan Yedinci Tugay'ın "kara hattı", yani artık asi şehrin yüreğine kadar girmiş yeni operasyon cephesini desteklemeye gelmesine karar veriyor. Kandilin ışığında ve raporların yanı sıra durum hakkındaki kendi gözlemlerinin kı-

lavuzluğunda, kurmay heyetinin haritacısı Yüzbaşı Teotônio Coriolano tarafından çizilmiş haritanın üzerine eğiliyor. Canudos'un beşte biri, hâlâ *jagunço*'ların elinde olan Fazenda Velha siperlerinden, zapt edilmiş ve vatansever güçlerin Santo Antônio Kilisesi'ne seksen adımdan daha kısa bir mesafede bulunduğu mezarlığa kadar uzanan üçgen şeklinde bir bölge ele geçirildi.

"Cephenin uzunluğu bin beş yüz metreyi geçmiyor," diyor Yüzbaşı Guimarães hayal kırıklığını gizlemeden. "Onları kuşatmaktan uzağız. Çemberin dörtte birini bile kapatamadık. İstedikleri gibi çıkıp girebilir, mühimmat alabilirler."

"Destek güçler olmadan cepheyi uzatamayız," diye yakınıyor Binbaşı Carreiro. "Neden bizi böyle kendi kaderimizle baş başa bırakıyorlar, efendim?"

General Oscar omuz silkiyor. Canudos'a varırken pusuya düştükleri gün adamlarının telef oluşunu gördüğünden beri acil, temellendirilmiş, hatta durumun vahametini abartan yakarışlar gönderdi. Yukarıdakiler neden destek kuvveti göndermiyor?

"Eğer üç bin yerine beş bin kişi olsaydık Canudos elimize geçmiş olurdu," diye düşünüyor bir subay yüksek sesle.

Cepheyi ve *jagunço*'ların orayı terk etmesinin ardından Vassa Barris'in yamaçlarının yanına bu sabah kurulan yeni Sahra Hastanesi'ni gözden geçireceğini haber veren general onları konuyu değiştirmek zorunda bırakıyor. Fişekçi'nin evinden çıkmadan önce, fanatiklerin inanılmaz derecede yakından gelen çan seslerini ve "Ave Maria" dualarını dinleyerek bir fincan kahve içiyor.

Elli üç yaşındaki bu adam muazzam bir enerjiye sahip ve yorulduğu çok nadiren görülüyor. Birliklerin Favela'dan çıkış saati olan sabahın beşinden beri dürbünüyle taarruzun tüm ayrıntılarını takip etti ve öncü ta-

burların hemen ardında onlarla birlikte yürürken hiç yorulmadı, ağzına tek lokma koymadı ve sadece matarasından içtiği yudumlarla yetindi. Akşama doğru bir serseri kurşun yanındaki bir askeri yaraladı. Barakadan çıkıyor. Dışarısı karanlık, gökte hiç yıldız yok. Duaların uğultusu bir büyü gibi her şeyi sarıyor ve tek tük silah seslerini bastırıyor. Siperlerde ateş yakılmaması talimatı vermiş olmasına rağmen, birlikler tarafından moloz, toprak, taş, teneke kutular ve her türlü ıvır zıvır kullanılarak kurulan, ardında sırtları tuğlalara dayalı oturan, birbirlerine yaslanarak uyuyan, bazıları şarkı söyleyecek ya da haydutlara küfretmek için (onlar bazı kesimlerde beş, bazılarında on metre mesafede, bazılarındaysa birbirine değen kendi barikatlarının arkasına çömelmiş bunları dinliyor olmalılar) kafasını duvarın üstünden çıkaracak cesareti hâlâ kendinde bulanların dizildiği yılankavi, karmaşık, sarp barikatın birçok noktasında, dört subayın eşliğinde yaptığı yavaş ve zorlu gezinti esnasında, General Oscar asker gruplarının yemek artıklarıyla yapılmış bir çorbayı kaynattıkları, tuzlanmış et parçalarını ısıttıkları ya da yüksek ateşten titreyen ve korkunç hallerinden ötürü Sahra Hastanesi'ne nakledilememiş yaralılara sıcaklık verdikleri mangalları buluyor.

Bölük ve tabur komutanlarıyla ayaküstü laflıyor. Hepsinde bir tükenmişlik, bu lanet olası savaşın anlaşılmaz taraflarına karşı kendisinin de hissettiği şaşkınlıkla karışık aynı duygusal yıkımı gözlemliyor. Taarruz sırasındaki kahramanca davranışından ötürü bir asteğmeni kutlarken, kendi kendine defalarca söylediği bir şeyi bir kez daha tekrarlıyor: "Bu görevi kabul ettiğim saate lanet olsun."

General Oscar, Queimadas'ta, onu ölümcül bir can sıkıntısıyla geçen üç ay boyunca orada tutsak eden taşımacılık, çekme hayvanı ve erzak arabası eksikliği gibi

bunaltıcı sorunlarla boğuşurken genelkurmay ve devlet başkanının bu görevi ona teklif etmeden önce halen görevde olan üç general tarafından reddedildiklerini öğrendi. Saflığından ötürü bir ayrıcalık, kariyerine görkemli bir son nokta koymak için bir armağan zannettiği şeyi ona neden yaptıklarını şimdi anlıyor. Elleri sıkarken, yüzlerini gecenin gizlediği subaylar ve askerlerle izlenimler paylaşırken, tepedekilerin, emekliliğinden önce görkemli bir operasyonu, Bahia'nın iç kesimlerindeki monarşiyi geri getirme amaçlı bir başkaldırıyı bastırma işini yönetmesini sağlamak için onu yaklaşık yirmi yıl boyunca tam bir sükûnet içinde hizmet ettiği Piauí'deki karargâhından çıkararak ödüllendirmek istediklerine inanmakla nasıl aptallık ettiğini düşünüyor. Hayır, bu görevin ona verilmesinin sebebi onca terfi ertelemesini telafi etmek ve –haberi karısına verirken dediği gibi– en sonunda onun meziyetlerini kabul etmek değil, ordunun diğer komutanlarının ona emanet edilen bu tür bir bataklıkta üstlerini başlarını kirletmek istememeleriydi. Bir Yunan armağanı. O üç general haklıydı tabii ki! O profesyonel bir asker olarak, gerçek savaşın kurallarının ve teamüllerinin tamamen dışında gelişen bu tür grotesk ve absürd bir savaş için eğitilmiş miydi sanki?

Barikatın bir ucunda bir sığır kesiyorlar. General Oscar birkaç lokma ızgara et yemek için subayların arasına oturuyor. Onlarla Canudos'un çanları ve daha yeni kesilen toplu dualar hakkında sohbet ediyor. Bu savaşın tuhaflıkları: o dualar, o ayin alayları, o çan sesleri ve haydutların canla başla savundukları o kiliseler. Huzursuzluk bir kez daha tüm benliğini kaplıyor. O yozlaşmış yamyamların her şeye rağmen Brezilyalı, yani bir anlamda onlara benzer olmaları canını sıkıyor. Ama onu –inancı tam, Kilise'nin kurallarını yerine getirme konusunda titiz ve mason olmayı ısrarla reddettiği için kariyerinde

daha çok terfi alamadığı şüphesi taşıyan onu– en çok huzursuz eden, haydutların Katolik oldukları yalanını söylemeleri. O iman gösterileri –tespih duaları, ayin alayları, İyi İsa tezahüratları– kafasını karıştırıyor ve Peder Lizzardo'nun ordugâhtaki bütün ayinlerde, onları sahtecilikle, tanrıtanımazlıkla, günahkârlıkla itham ederek dinsizlere karşı esip gürlemesine rağmen onu kederlendiriyor. Zira Peder Lizzardo'nun dediği gibi olsalar bile, General Oscar bu savaşı beklediğinden çok başka bir şeye, bir tür din savaşına dönüştürmüş olan düşman karşısında hissettiği huzursuzluktan bir türlü kurtulamıyor. Ama huzurunu kaçırmaları, o anormal, ne yapacağı kestirilemeyen ve görevi kabul ederken herkesin üzerinde hemfikir olduğu şekilde daha ilk çarpışmada dağılmayarak onu aşağılamış olan düşmandan nefret etmeyi bıraktığı anlamına gelmiyor.

Gecenin ilerleyen saatlerinde, barikatı dolaştıktan sonra Vassa Barris kıyılarındaki Sahra Hastanesi'ne doğru boş araziyi kat ederken o düşmandan daha da çok nefret ediyor. Yolun ortasında, düşmanın birliklere çok kayıp verdirmesini sağlayan o kulelere durmadan ateş açarak taarruza eşlik etmiş olan Krupp 7,5 topların yanından geçiyor. General Oscar, gecenin bu saatinde kargılarla bir siper kazmakta ve mevzi güçlendirmekte olan topçularla ayaküstü sohbet ediyor. Kurumuş nehir yatağının kıyısındaki Sahra Hastanesi'ni ziyareti onu kahrediyor: Hekimlerin, hastabakıcıların, can çekişenlerin bunu fark etmemeleri için büyük çaba sarf etmesi gerekiyor. Bu ziyaretin yarı karanlıkta gerçekleşmiş olmasına şükrediyor, zira fenerler ve odun ateşleri ayaklarının dibinde gerçekleşen gösterinin ancak çok küçük bir kısmını gözler önüne seriyor. Geldikleri sırayla gruplara ayrılmış, killi toprak ve taşların üzerinde yatan yaralıların hali Favela'dakinden çok daha kötü ve doktorlar ona,

bütün sorunları yetmezmiş gibi bir de bütün bir öğleden sonra ve akşamın bir kısmında, sargılayacak, dezenfekte edecek ya da dikiş atacak malzemenin kalmadığı o açık yaraların üzerine kırmızı topraktan toz bulutları savuran şiddetli bir rüzgâr çıktığını anlatıyorlar. Her taraftan feryatlar, iniltiler, ağlamalar, yüksek ateşten sayıklamalar duyuyor. Boğucu bir pis koku var ve ona eşlik eden Yüzbaşı Coriolano birden öğürdükten sonra özür dileyerek uzaklaşıyor. Birkaç adımda bir durup bir yaralıya şefkatli sözler söylüyor, sırtını sıvazlıyor, elini sıkıyor. Onları cesaretlerinden ötürü kutluyor ve fedakârlıkları için cumhuriyet adına şükranlarını sunuyor. Ama yarın gömülecek olan Telles ve Serra Martins albayların cesetleri karşısında durduklarında dili tutuluyor. İlki saldırı başladığında, nehri geçerken göğsüne yediği bir kurşunla öldü; ikincisiyse günbatımında, adamlarının başında *jagunço*'ların barikatına saldırırken göğüs göğse girişilen çarpışmada. Hançer, mızrak ve pala yaralarıyla dolu cesedin cinsel organının, kulaklarının ve burnunun eksik olduğu ona rapor ediliyor. Bu gibi anlarda, seçkin ve cesur bir askerin bu tarz bir muameleye tabi tutulduğunu duyduğunda, General Oscar esir alınan bütün Sebastianistlerin kellesinin uçurulmasının doğru bir politika olduğunu düşünüyor. Onun vicdanına göre bu politikanın doğruluğunun iki gerekçesi var: Söz konusu olan kişiler onurun saygı göstermeyi emrettiği askerler değil haydutlardı; öte yandan erzak kıtlığı başka bir alternatif bırakmıyordu, zira onları açlıktan öldürmek daha zalimce ve bu komutana yaptıkları şeyi yapmaya muktedir canavarları beslemek için vatanseverleri tayından mahrum etmek saçma olacaktı.

Hastaneyi dolaşması sona erince, bir ayağı kesilirken iki hastabakıcı tarafından tutulan zavallı bir askerin önünde duruyor. Cerrah çömelmiş, testereyle kesiyor ve

general onun, gözlerinin üzerindeki teri silmelerini istediğini işitiyor. Her halükârda çok iyi göremiyor olmalı çünkü rüzgâr yeniden başladı ve kamp ateşi dans ediyor. Cerrah ayağa kalkınca genç São Paulo'lu Teotônio Leal Cavalcanti'yi tanıyor. Selamlaşıyorlar. General Oscar geri dönüş yürüyüşüne başlıyor ve özgeciliğinden herkesin övgüyle söz ettiği tıp öğrencisinin zayıf ve ıstıraplı yüzü yol boyunca ona eşlik ediyor. O sırada henüz tanımadığı genç birkaç gün önce karşısına çıkıp ona şöyle demişti: "En iyi arkadaşımı öldürdüm ve cezalandırılmak istiyorum." Görüşmede yardımcısı Teğmen Pinto Souza da hazır bulunuyordu ve Teotônio'nun acıyarak şakağına bir kurşun sıktığı subayın kim olduğunu öğrenince beti benzi atmıştı. Sahne generali titretmişti. Teotônio Leal Cavalcanti titrek bir sesle Pires Ferreira'nın durumunu –kör, elleri kesilmiş, bedenen ve ruhen çökmüş–, ıstırabına son vermesi için yakarışlarını ve bunu yapmış olmaktan ötürü yaşadığı vicdan azabını anlatmıştı. General Oscar bundan kimseye bahsetmemesini ve hiçbir şey olmamış gibi görevine devam etmesini emretti. Operasyonlar sona erdikten sonra onun durumu hakkında bir karar verecekti.

Şimdi Fişekçi'nin evinde hamakta dinlenirken Favela'dan yeni dönen Teğmen Pinto Souza'dan bir rapor alıyor. Yedinci Tugay "kara hattı" takviye etmek için sabahın ilk saatlerinde burada olacak.

Beş saat uyuyor ve ertesi sabah, kahvesini içerken ve erzak deposunun hazinesi olan mısır unu bisküvilerinden bir avuç yerken kendini dinlenmiş, gücünü toplamış hissediyor. Bütün cephede tuhaf bir sessizlik hüküm sürüyor. Yedinci Tugay'a mensup taburlar gelmek üzere ve general, açık araziden geçişleri esnasında onları korumak için Krupp'ların kuleleri bombalamasını emrediyor. İlk günlerden beri üstlerinden, takviyelerle birlikte yetmiş

milimetrelik, çelik uçlu ve 6 Eylül'de başkaldıran gemilerin zırhlarını delmek için Rio'daki Casa de la Moneda'da imal edilen o özel top mermilerinden de göndermelerini istiyor. Neden onu önemsemiyorlar? Genelkurmay Başkanlığı'na şarapnellerin ve benzinli top mermilerinin o kaya gibi sağlam, lanet olası kuleleri yıkmaya yetmediğini anlattı. Neden bunlara kulaklarını tıkıyorlar?

Gün tek tük atışlarla sakin geçiyor ve General Oscar tüm zamanını Yedinci Tugay'ın taze gücünü "kara hat" boyunca dağıtmakla geçiriyor. Kurmaylarıyla yaptığı bir toplantıda, destek güçler gelmeden yeni bir saldırı fikri kesin bir biçimde reddediliyor. Sağ kanattan (burası ilk bakışta Canudos savunmasının en zayıf noktası olarak görünüyor) kademeli olarak ilerlemeye çalışarak bir mevzi savaşı yürütülecek ve tüm kuvvetleri kapsamayan kısmi saldırılar yapılacak. Ayrıca yolculuğa dayanabilecek durumda olan yaralıları Monte Santo'ya götürecek bir kafilenin hemen yola çıkmasına karar veriliyor.

Öğlende, Carlos Telles ve Serra Martins albayların cesetleri nehrin kıyısında, başında iki haç bulunan tek bir mezarda toprağa verilirken generale kötü bir haber ulaştırılıyor: Albay Neri "kara hat"tın hassas bir noktasında biyolojik ihtiyacını giderirken yediği bir serseri kurşunla kalçasından yaralanmış.

O gece şiddetli silah sesleri onu uyandırıyor. *Jagunço*'lar açık arazideki iki Krupp 7,5 topa saldırıyor ve Otuz İkinci Piyade Taburu süratle topçulara desteğe koşuyor. *Jagunço*'lar "kara hat"tı gece karanlığında, nöbetçilerin burunlarının dibinden geçmişler. Yoğun çatışma iki saat sürüyor çok sayıda kayıp veriliyor: Yedi ölü, aralarında bir asteğmenin de bulunduğu on beş yaralı var. Ama *jagunço*'ların ellisi öldü ve on yedisi de esir alındı. General onları görmeye gidiyor.

Şafak vakti, mavimtırak bir pırıltı tepelerin zirvele-

rini teyelliyor. Rüzgâr o kadar soğuk ki General Oscar açık araziyi hızlı adımlarla geçerken bir battaniyeye sarınıyor. Neyse ki Krupp'lar sapasağlam. Ama çarpışmanın şiddetinin yanı sıra ölü ve yaralı yoldaşları, topçuları ve piyadeleri o kadar öfkelendirmiş ki, General Oscar tutsakları yedikleri darbelerden ötürü yarı ölü halde buluyor. Çok gençler, bazıları daha çocuk yaşta ve aralarında iki de kadın var; istisnasız hepsi bir deri bir kemik. General bütün esirlerin itiraf ettiği şeyi bir kez daha teyit ediyor: Haydutların büyük bir yiyecek sıkıntısı var. Ona ateş edenlerin kadınlar ve gençler olduğu söyleniyor, zira *jagunço*'lar kargılar, balyozlar, sopalar ve çekiçlerle vurarak ya da içlerine kum doldurarak topları tahrip etmeye çalışıyorlardı. Bu iyiye işaret: Bunu ikinci kez yapmaya çalışıyorlar çünkü Krupp 7,5'lar onlara hasar veriyor. Kadınların da tıpkı çocuklar gibi, mavi bez parçaları var. Orada hazır bulunan subaylar bu aşırı barbarlıktan tiksiniyorlar: Çocukları ve kadınları göndermeleri onlara insani kepazeliğin zirvesi, savaş sanatı ve ahlakıyla alay etme olarak görünüyor. General Oscar oradan ayrılırken tutsakların, infaz edileceklerini anlayınca İyi İsa'nın adını haykırdıklarını işitiyor. Evet, buraya gelmeyi reddeden üç general ne yaptıklarını biliyorlardı; öldüren ve bu yüzden de öldürülmeleri gereken ve İsa'nın ismini haykırarak ölen çocuklara ve kadınlara karşı bu şekilde savaşmanın hiçbir askere mutluluk veremeyecek bir şey olduğunu tahmin ediyorlardı. Ağzında, sanki tütün çiğnemiş gibi acı bir tat var.

O gün "kara hat"ta herhangi bir gelişme olmadan, birliklerin komutanına göre destek güçler gelene kadar yaşanacak olan rutin dahilinde geçiyor: Birbirine meydan okuyan haşin ve aşılmaz iki barikattan karşılıklı olarak yapılan tek tük taciz atışları; küfürcüler birbirlerinin yüzünü görmeden barikatın üzerinden sallanan karşılıklı

küfürler; kiliselere ve Mabet'e yönelik, mühimmat eksikliğinden artık daha kısa süren top ateşi. Neredeyse hiçbir şey yemeden duruyorlar; Favela'nın arkasına kurulan ağılda sadece on sığır kaldı, erzak deposundaysa birkaç çuval kahve ve tahıl. Birliğin zaten küçülmüş tayınlarını yarıya indiriyor.

Lakin General Oscar o akşam şaşırtıcı bir haber alıyor: On dört kişilik bir *jagunço* ailesi Favela'daki ordugâha kendiliğinden teslim oluyor. Savaş başladığından beri böyle bir şey ilk kez yaşanıyor. Haber onun moralini inanılmaz derecede yükseltiyor. Moral bozukluğu ve açlık yamyamların canına okuyor olmalı. Favela'da *jagunço*'ları bizzat sorguluyor. Üç tane feci halde ihtiyar, yetişkin bir çift ve karınları şişik raşitik çocuklar. Canudos'a Ipueiras'tan gelmişler ve dediklerine göre –sorulara korkudan dişleri takırdayarak cevap veriyorlar– oraya geleli sadece bir buçuk ay olmuş. Oraya sığınmalarının sebebi Vaiz'e olan bağlılıkları değil, büyük bir ordunun yaklaştığını duyunca hissettikleri korku olmuş. Haydutları Cocorobó çıkışına siper kazacaklarına inandırarak (ki düne kadar yaptıkları gerçekten de bu olmuş) ve Pedrão'nun bir dalgınlık ânından istifade ederek şehirden kaçmışlar. Favela'ya kadar bir tur atmaları bir gün sürmüş. General Oscar'a hayvanların inindeki durum hakkında bütün bilgileri veriyor ve orada olan biten hakkında çok karanlık, tahmin edilenden de kötü –açlık, ortalıktaki yaralılar ve ölüler, genel panik havası– bir tablo çiziyor ve kaçmaya kalkanın tüm ailesini öldüreceklerine ant içen Koca João, Başkeşiş João, Pajeú ve Pedrão olmasa, insanların çoktan teslim olacaklarını temin ediyorlar. Bununla birlikte general onların dediklerinin tek kelimesine bile inanmıyor: Korktukları o kadar belli oluyor ki sempatisini kazanmak için her türlü yalanı söyleyebilecek durumdalar. Onların sığır ağılına kapatılması-

nı emrediyor. Onların yolundan giderek teslim olacak herkesin hayatı güvence altında olacak. Subayları da iyimser görünüyor içlerinden bazıları hayvanların ininin destek güçler gelmeden içten çürüyerek çökeceği yönünde kehanette bulunuyorlar.

Ne var ki ertesi gün birlik ağır bir darbe yiyor. Monte Santo'dan gelen yüz elli sığır çok aptalca bir biçimde *jagunço*'ların eline geçiyor. *Sertão*'da işe alınan ve neredeyse her pusuya düştüklerinde düşmanın işbirlikçisi çıkan o iz sürücülerin kurbanı olmaktan kaçınmak için alınmış aşırı önlemler kapsamında sığırlara refakat eden mızraklı süvari bölüğünün yegâne kılavuzu ordunun mühendisleri tarafından çizilmiş haritalar oldu. Şans onların yanında değil. Favela'ya çıkan Rosario ve Umburanas yolundan gitmek yerine, Cambaio ve Tabolerinho yoluna sapıyor ve kendilerini birden *jagunço*'ların siperlerinin ortasında buluyorlar. Mızraklılar kahramanca savaşarak topyekûn imha edilmekten kurtuluyor ama fanatiklerin kırbaçlayarak hemen Canudos'a doğru güttükleri bütün sığırları kaybediyorlar. General Oscar dürbünüyle Favela'dan bakarak o eşsiz gösteriyi izliyor: Sürü, yozlaşmış heriflerin büyük mutluluk gösterisi arasında koşarak Canudos'a girerken bir toz bulutu ve gürültü yükseliyor. Onda çok sık görülmeyen bir öfke krizine kapılıp sığırların kaybedilmesinden sorumlu subayları herkesin ortasında azarlıyor. Bu fiyasko onun kariyerinde bir leke olacak! Onlara yüz elli tane sığır hediye eden talih kuşunun şans dokunuşu yüzünden *jagunço*'ları cezalandırmak için bugün Canudos'a açılan ateş iki misli yoğunlukta olacak.

Beslenme sorununun kritik bir noktaya ulaşmasından ötürü, General Oscar ve onun kurmay heyeti, büyük sığır çobanları olma şöhretine asla halel getirmeyen mızraklı süvari *gaucho*'ları ve Yirmi Yedinci Piyade Tabu-

ru'nu, "nereden ve nasıl olursa olsun" yiyecek bulmaya gönderiyorlar, çünkü açlık artık askerler arasında fiziksel olarak ve moralman tahribata neden oluyor. Mızraklılar hava kararırken yirmi sığırla dönüyorlar ve general bu hayvanların kökeni hakkında onlara hiçbir şey sormuyor. Sığırlar hemen kesiliyor ve Favela ile "kara hat" arasında bölüştürülüyor. General ve yardımcıları iki ordugâh ile cephe arasında iletişimi iyileştirmek için düzenlemeler yapıyorlar. Güvenli yollar oluşturuluyor, üzerlerinde belli aralıklarla nöbetçi kulübeleri kuruluyor ve barikatı güçlendirmeye devam ediliyor. General her zamanki enerjisiyle yaralıların yola çıkışını da hazırlıyor. Teskereler, koltuk değnekleri imal ediliyor, arabalar tamir ediliyor ve yola çıkacakların listesi hazırlanıyor.

O gece Favela'daki barakasında uyuyor. Ertesi sabah, kahve ve mısır unu bisküvileriyle kahvaltı ederken yağmur yağdığını fark ediyor. Ağzı açık bir şekilde mucizeyi seyrediyor. Bu çok şiddetli bir sağanak ve bulanık su taşkınlarını oraya buraya getirip götüren sert bir rüzgâr ona eşlik ediyor. Sevinçle ıslanmaya çıktığında bütün ordugâhın yağmurun altında, çamurun içinde, kendinden geçmiş bir halde suları şapırdattığını görüyor. Bu aylardır düşen ilk yağmur, bunaltıcı ve susuzluk içinde geçen bu haftalardan sonra gerçek bir kutsama. Bütün birlikler ellerindeki bütün kapları kıymetli sıvıyla dolduruyorlar. Dürbünüyle Canudos'ta ne olup bittiğini görmeye çalışıyor ama yoğun bir sis var ve kuleleri bile seçemiyor. Yağmur çok uzun sürmüyor, sadece birkaç dakika, ardından o toz yüklü rüzgâr tekrar sahneye çıkıyor. Bütün bunlar bittikten sonra belleğinin o sürekli, iç karartıcı, şakaklara baskı yapan o sert rüzgârları silinmez bir şekilde muhafaza edeceğini birçok defa düşündü. Emir erinin çamurları temizlemesi için çizmelerini çıkarırken bu yeşilliksiz, çiçek açmış tek bir bitkisi dahi bu-

lunmayan manzaranın hüznünü, Piauí'de etrafını saran bitkisel coşkunlukla kıyaslıyor.

"Bahçemi özleyeceğimi söyleseler onlara inanmazdım," diye günlük talimatları hazırlamakta olan Teğmen Pinto Souza'ya itirafta bulunuyor. "Karımın çiçek tutkusunu hiçbir zaman anlamadım. Bir bahçeye bağlanmak bana bir hastalık gibi görünüyordu. Şimdi bu çıplak arazi karşısında onu anlıyorum."

Sabahın geri kalan kısmında, değişik astlarıyla toplantılar yaparken insanı kör eden ve soluğunu kesen o toz bulutu hiç aklından çıkmıyor. Barakaların içinde bile o işkenceden kaçılamıyor. "İnsan ızgara etli toz yemediğinde, tozlu ızgara et yiyor," diye düşünüyor.

Silah sesleri onu günbatımında bu felsefi düşüncelerden uzaklaştırıyor. Bir grup *jagunço* bir anda –sanki "kara hat"tın altında bir tünel kazmışçasına toprağın içinden fırlayarak– barikatın bir birleşme noktasına, onu kesme amacıyla baskın düzenliyorlar. Saldırıyı hiç beklemeyen askerler mevzilerini terk ediyorlar ama bir saat sonra *jagunço*'lar oradan büyük kayıplarla püskürtülüyorlar. General Oscar ve subaylar saldırının amacının Fazenda Velha siperlerini korumak olduğu sonucuna varıyorlar. Bu yüzden bütün subaylar onların her ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesini öneriyorlar: Bu hayvan ininin teslim olmasını hızlandıracaktır. General Oscar Favela'daki makineli tüfekleri "kara hat"ta getirtiyor.

O gün mızraklı süvari *gaucho*'lar ordugâha otuz sığırla dönüyorlar. Askerler gerçek bir ziyafet çekiyorlar ve bu herkesin moralini yükseltiyor. General Oscar, hastaların ve yaralıların yola çıkışı için son hazırlıkların yapıldığı iki hastaneyi denetliyor. Yürek parçalayıcı sahneleri vaktinden önce yaşamamak için gideceklerin isimlerini yola çıkış ânının hemen öncesinde açıklamaya karar verdi.

O öğleden sonra, sevinç içindeki topçular ona bir

devriyenin Umburanas yolunda bulduğu dört sandık dolusu Krupp 7,5 top mermilerini gösteriyor. Mermiler mükemmel durumda ve General Oscar, Favela'daki toplardan sorumlu Teğmen Macedo Soares'in "bir havai fişek gösterisi" olarak adlandırdığı şeyin yapılmasına izin veriyor. Onların yanına oturup kulaklarını oradakiler gibi pamukla tıkayan general, tümü hainlerin direniş merkezinin yüreğine yöneltilen altmış merminin ateşlenişini izliyor. Patlamaların kaldırdığı toz bulutunun arasında, fanatiklerle dolu olduğunu bildiği yüksek yapıları endişeyle izliyor. O kütleler çatlaklarla ve deliklerle dolu olmalarına rağmen direniyorlar. Santo Antônio Kilisesi'nin bir kevgire dönmüş olan ve meşhur Pisa Kulesi'nden daha eğik görünen çan kulesi nasıl hâlâ ayakta duruyor? Bütün bombardıman boyunca o kırık dökük kuleciğin devrilmesini hevesle bekliyor. Tanrı bu armağanı bahşederek onun ruhunu biraz coşturmalıydı. Ama hayır, kule devrilmiyor.

Ertesi sabah, yaralıları uğurlamak için şafak vaktinde ayağa dikiliyor. Kafilede altmış subay ve dört yüz seksen asker, doktorların Monte Santo'ya varabilecek durumda olduklarına inandıkları hasta ve yaralıların tümü bulunuyor. Karnındaki yara yüzünden Favela'ya geldiğinden beri görev yapamaz durumda olan İkinci Kol'un komutanı General Savaget de onların arasında. General Oscar onun gittiğini görmekten mutlu oluyor çünkü aralarındaki candan ilişkiye rağmen, yardımı olmasaydı Birinci Kol'un tamamen imha edileceğine emin olduğu o general karşısında hep bir tedirginlik hissetti. Haydutların onu bu mezbahaya çekebilecek taktiksel beceriyi göstermiş olmaları, başka hiçbir kanıt bulunmamasına rağmen, General Oscar'a *jagunço*'ların monarşist subaylar, hatta İngilizlerin danışmanlığında hareket ediyor olabileceklerini hâlâ düşündürtüyor. Ama bu ihtimali subaylarla yaptığı toplantılarda dile getirmeyi bıraktı.

Yola çıkan ve orada kalan yaralıların uğurlanışı korktuğu gibi feryatlar ve protestolarla yürek parçalayıcı değil, son derece vakur bir şekilde geçiyor. Birbirlerine sarılıyor, mesajlar alıp veriyorlar, ağlayanlarsa bunu gizlemeye çalışıyor. Yola çıkanların yanlarına dört günlük tayın almalarına karar vermişti ama erzak sıkıntısı yüzünden onları sadece bir günlük tayınla göndermek zorunda kalıyor. Yaralılarla birlikte, onlara yolda yiyecek bulacak olan mızraklı süvari *gaucho* taburu da gidiyor. Ayrıca Otuz Üçüncü Piyade Taburu da onlara eskortluk yapıyor. Tam gün ağarırken onların ağır aksak, sefil, aç biilaç, yırtık pırtık üniformalarla, birçoğu yalınayak bir halde uzaklaşmalarını seyrederken, Monte Santo'ya vardıklarında (yolda ölüp gitmeyenler) çok daha kötü bir durumda olacaklarını düşünüyor: En tepedekiler belki durumun ne kadar vahim olduğunu anlar ve destek kuvvet gönderirler.

Kafilenin gidişi Favela'daki ordugâhta ve "kara hat"ta melankolik ve hüzünlü bir ortamın oluşmasına yol açıyor. Birliğin morali yiyecek sıkıntısından ötürü çok düştü. Adamlar yakaladıkları kobraları ve köpekleri yiyorlar, hatta açlığını bastırmak için karınca kızartıp yiyenler bile var.

Savaş barikatın belli kısımlarında tek tük ateşlenen silahlarla devam ediyor. Nöbetçiler mevzilerinden etrafı gözetlemekle yetiniyorlar; bir siluet, bir kafa, bir kol gördükleri anda tüfek patlıyor. Sadece birkaç saniye sürüyor. Ardından, aynı zamanda sersemleştirici, hipnotik bir durağanlık olan o sessizlik yeniden çöküyor. Kulelerden ve Mabet'ten belli bir hedef gözetmeden, askerler tarafından işgal edilen harabe halindeki barınaklara doğru rasgele atılan serseri kurşunlar onu rahatsız ediyor: Kazıklar ve çamurdan yapılmış incecik duvarları aşan mermiler çoğu zaman uyuyan ya da giyinen askerleri yaralıyor ya da öldürüyor.

General Oscar, o akşam hava kararırken Fişekçi'nin evinde, Teğmen Pinto Souza, Albay Neri (yarası iyileşme yolunda) ve kurmay heyetinden iki yüzbaşıyla iskambil oynuyor. Bunu sandıkların üzerinde, bir kandil ışığında yapıyorlar. Derken birden Vaiz Antônio ve haydutlar hakkında bir tartışmaya girişiyorlar. Yüzbaşılardan Rio'lu olanı Canudos'un açıklamasının melezlik, yani batıla ve fanatizme yatkın, daha aşağı bir zihniyet üretinceye kadar ırkı yavaş yavaş yozlaştıran o zenci, yerli ve Portekizli karışımı olduğunu söylüyor. Bu fikir Albay Neri tarafından ânında çürütülüyor. Brezilya'nın bu tür olaylar yaşanmayan diğer taraflarında da böyle karışımlar yok mu? O, Canudos'un, hayranlık beslediği ve neredeyse ilahlaştırdığı Moreira César'ın da inanmış olduğu gibi, ilerleme nefreti aşılamak suretiyle bu zavallı cahil insanları kışkırtan ve kafalarını karıştıran cumhuriyet düşmanlarının, monarşiyi geri getirmek isteyenlerin, eski kölecilerin ve imtiyazlıların eseri olduğunu düşünüyor. "Canudos'un açıklaması ırk değil cehalettir," diyor.

Diyaloğu ilgiyle takip etmiş olan General Oscar fikri sorulduğunda bir şaşkınlık yaşıyor. Tereddüt ediyor. Evet, diyor sonunda, aristokratların o zavallıları fanatikleştirmesini ve çıkarlarını tehdit edenlerin üzerine salmalarını sağlayan cehalet oldu, zira cumhuriyet insanların eşitliğini garanti altına alıyor ki bu aristokratik bir rejimde doğuştan gelen imtiyazlara ters düşüyor. Ama söylediklerinden içtenlikle şüphe duyuyor. Diğerleri gittikten sonra hamağında derin düşüncelere dalıyor. Canudos'un açıklaması ne? Melezlerin kanı bozukluğu mu? Kültürsüzlük mü? Şiddete alışkın ve atavizmden ötürü medeniyete karşı direnen insanların barbarlık eğilimi mi? Bunun dinle, Tanrı'yla bir alakası var mı? Hiçbir yanıt onu tatmin etmiyor.

Ertesi gün, aynasız ve sabunsuz, bir taşa sürterek

bizzat bilediği bir berber usturasıyla tıraş olurken dörtnala koşan bir at işitiyor. Favela ile "kara hat" arasındaki gidişgelişlerin yayan yapılmasını emretmişti çünkü süvariler kulelerdeki nişancılar için kolay hedef teşkil ediyordu, bu yüzden emri dinlemeyeni azarlamak için dışarı çıkıyor. Dışarıda sevinç çığlıkları ve mutluluk nidaları yükseliyor. Yeni gelen üç süvari açık alanı sağ salim geçiyorlar. Hemen yanında attan inen ve topuklarını vuran teğmen kendini, öncü bölüğü birkaç saate kadar burada olacak olan General Girard'ın destek tugayının keşif müfrezesi komutanı olarak tanıtıyor. Teğmen, General Girard'ın on iki taburundaki dört bin beş yüz asker ve subayın cumhuriyet düşmanlarını bozguna uğratmak amacıyla onun emrine girmek için sabırsızlandıklarını ekliyor. Nihayet, nihayet, Canudos kâbusu Brezilya ve onun için son bulacak.

V

"JUREMA MI?" dedi baron şaşırarak. "Calumbí'li Jurema mı?"

"O korkunç ağustos ayında yaşandı," diye miyop gazeteci konuyu değiştirdi. "Temmuzda, *jagunço*'lar askerleri aynı şehrin içinde durdurmuşlardı. Ama ağustosta Girard'ın tugayı geldi. Beş bin adam daha, on iki tabur daha, binlerce silah daha, onlarca top daha. Ve istemediğin kadar erzak. Artık ne umutları kalabilirdi ki?"

Ama baron onu duymuyordu.

"Jurema mı?" diye tekrarladı. Konuğunun sevincini, ona bir cevap vermekten kaçınırkenki mutluluğunu fark edebiliyordu. Ayrıca, o sevinç ve mutluluğun Jurema'nın adını ananın o olmasından, onun ilgisini çekmeyi başarmasından ve şimdi miyobu Jurema'dan bahsetmeye zorlayanın o olmasından kaynaklandığının da farkındaydı. "Queimadas'lı iz sürücü Rufino'nun karısı mı?"

Miyop gazeteci ona bu sefer de cevap vermedi.

"Ağustosta ayrıca bizzat savaş bakanı, Mareşal Carlos Machado Bittencourt da Canudos misyonuna son noktayı koymak için Rio'dan geldi," diye devam etti karşısındakinin sabırsızlığından zevk alarak. "Orada bunu bilmiyorduk. Mareşal Bittencourt Monte Santo'ya yerleşmiş ve taşımacılık işini, ikmal hattını ve hastaneleri organize et-

mişti. Queimadas ve Monte Santo'ya gönüllü askerler, gönüllü doktorlar, gönüllü hemşireler yağdığını bilmiyorduk. Girard'ın tugayını bizzat mareşalin uğurladığını bilmiyorduk. Bütün bunlar ağustosta oldu. Sanki Canudos'un üzerine bir felaket boşaltmak için gök yarılmıştı."

"Ve bu felaketin tam ortasında siz gayet mutluydunuz," diye mırıldandı baron. Çünkü bunlar miyobun söylediği sözlerdi. "Aynı kişiden mi bahsediyoruz?"

"Evet," dedi miyop gazeteci ve baron onun mutluluğunun artık gizli olmadığını anladı, zira artık ağzı sulanıyor, dili dolaşıyordu. "Onu hatırlamanız çok adilce. Çünkü o sizi ve karınızı çok iyi hatırlıyor. Hayranlıkla, sevgiyle."

Demek aynı kişiydi, Calumbí'de büyümüş ve Estela'ya hizmet etmiş olan, daha sonra ise ikisi birlikte, dürüst ve dirayetli işçileri, Rufino'yla evlendirdikleri şu buğday tenli, narin kız. Aklı almıyordu. O kırsal hayvancığı, Estela'nın hizmetinden çıktıktan sonra ancak kötüye doğru değişmiş olabilecek o kaba varlık, karşısındaki adamın kaderine de karışmıştı. Zira gazeteci o tasavvur edilemez sözcükleri kelimesi kelimesine söylemişti: "Ama tam da dünya yok olmaya başladığı anda, dehşet zirveye ulaştığı sırada, ben –belki de size yalan gelecek– mutlu olmaya başladım." Baron, Canudos'un onda genellikle uyandırdığı o gerçekdışılık, düş, kurgu duygusunun bir kez daha benliğini sardığını hissetti. O rastlantılar, tesadüfler ve ilişkiler onun merakını uyandırıyordu. Gazeteci, Galileo Gall'in Jurema'ya tecavüz ettiğini biliyor muydu? Bunu ona sormadı, tesadüfün tuhaf coğrafyalarını, o gizli düzeni, halklar ve bireyler tarihinin, birilerini diğerlerine canının istediği gibi yaklaştıran, uzaklaştıran, düşmanlaştıran ve birleştiren o gizemli yasasını düşünerek afalladı. Bahia *sertão*'sundan o zavallı varlıkçığın onca insanın –Rufino, Galileo Gall, onu hatırlatınca tam bir ke-

yifle gülümseyen bu bostan korkuluğu– hayatındaki altüst oluşların enstrümanı olduğundan kuşkulanabilmesinin imkânsız olduğunu düşündü. Birden içinde Jurema'yı yeniden görme arzusu hissetti; eskiden o kadar çok sevdiği (onun iz sürücüyle birlikte Queimadas'a gittiğini görmenin işte bu yüzden Sebastiana'da bir hınç ve rahatlamaya sebep olduğunu hatırladı) o genç kadını görmek belki baronese de iyi gelebilirdi.

"Doğrusu şu anda aşktan, mutluluktan konuştuğunuzu duymayı beklemiyordum," diye mırıldandı oturuşunu değiştirirken. "Özellikle de Jurema'yla ilgili olarak."

Gazeteci yeniden savaştan bahsetmeye başlamıştı:

"Onlara Girard Tugayı denmesi tuhaf değil mi? Çünkü burada öğrendiğime göre General Girard asla Canudos'a ayak basmamış. Savaşların en tuhafında al sana bir tuhaflık daha. Ağustos o on iki diri taburun ortaya çıkışıyla başladı. Hâlâ alelacele Canudos'a gelenler vardı çünkü yeni orduyla birlikte kuşatma çemberinin artık kesin bir biçimde kapanacağını biliyorlardı. O zaman içeri girilemeyecekti!" dedikten sonra, baron onun o saçma, egzotik, zorlama kahkahalarından birini işitti ve ardından gazeteci ekledi: "Dikkatinizi çekerim, dışarı çıkılamayacak değil, içeri girilemeyecekti. Onların sorunu buydu. Ölmek umurlarında değildi ama içeride ölmek istiyorlardı."

"Ve siz mutluydunuz..." dedi baron. Her zaman göründüğünden daha da çatlak değil miydi? Bütün o şeyler bir dizi palavra değil miydi?

"Onların geldiklerini, tepelere yayıldıklarını, o güne dek girip çıktıkları yerleri birer birer istila ettiklerini gördüler. Toplar kuzeyden, güneyden, doğudan, batıdan şehri yirmi dört saat bombalamaya başladı. Ama çok yakında oldukları ve birbirlerini öldürebilecekleri için kulelere ateş etmekle yetiniyorlardı. Çünkü kuleler hâlâ yıkılmamıştı."

"Jurema, Jurema mıydı?" diye sordu baron. "Calumbi'li genç kız mı size mutluluk verdi ve sizi zihinsel olarak bir *jagunço*'ya dönüştürdü?"

Miyop gözler kalın camların ardında, tıpkı akvaryumdaki balık gibi hareket ettiler ve kırpıştılar. Geç olmuştu, orada saatlerdir bekliyordu, kalkıp gitmesi ve Estela'nın nasıl olduğunu sorması gerekiyordu, zira o trajediden beri ondan bu kadar uzun süre hiç ayrılmamıştı. Ama iğne gibi batan bir sabırsızlıkla beklemeye devam etti.

"Doğrusunu isterseniz ben kabullenmiştim," diye gazetecinin zor duyulur bir sesle fısıldadığını işitti.

"Ölmeyi mi?" diye sordu baron, ziyaretçisinin düşündüğünün ölüm olmadığını bilmesine rağmen.

"Sevmemeyi, hiçbir kadın tarafından sevilmemeyi," dediğini tahmin etti, çünkü sesini daha da alçaltmıştı. "Çirkin olmayı, çekingen olmayı, karşılığında para vermeden hiçbir kadını kollarımın arasına almamayı."

Baron oturduğu deri sandalyede kendini havada asılı kalmış gibi hissetti. Kafasından bir şimşek gibi, onca sırrın ifşa edildiği, onca komplonun kurulduğu bu odada, hiç kimsenin bu kadar beklenmedik ve şaşırtıcı bir şeyi ona asla itiraf etmediği düşüncesi geçti.

"Bu sizin anlayamayacağınız bir şey," dedi miyop gazeteci sanki onu itham edercesine. "Çünkü siz aşkı kuşkusuz çok genç yaşınızdan itibaren tanıdınız. Birçok kadın sizi sevmiş, size hayran olmuş, kendini size vermiş olmalı. Hiç kuşkusuz, siz güzeller güzeli eşinizi kollarınıza atılmak için sadece sizin rızanızı bekleyen diğer çok güzel kadınların arasından seçebildiniz. Çekici, yakışıklı, ayrıcalıklı, zengin olmayan bizlerin neler yaşadığını siz asla anlayamazsınız. Bir erkeğin kadınlara tiksindirici ve gülünç geldiğini, aşktan ve zevkten dışlanmış olduğunu ve fahişelere mahkûm edildiğini bilmesinin ne demek olduğunu siz anlayamazsınız."

"Aşk, zevk," diye düşündü baron, aklı karışık bir halde: Endişe verici iki sözcük, hayatının gecesindeki iki meteorit. O güzelim unutulmuş sözcüklerin, koltuğunda bir balıkçıl gibi büzüşmüş ve bacaklarını birbirine dolamış o tuhaf varlığın ağzından dökülmesi ona kutsala edilen bir küfür gibi göründü. *Sertão*'nun cahil bir şıllığının, her şeye rağmen kültürlü bir adama aşktan ve zevkten bahsettirmesi komik, grotesk değil miydi? O sözcükler lüksü, inceliği, hassasiyeti, zarafeti, okumalarla, seyahatlerle, eğitimle terbiye edilmiş bir hayal gücünün ayinlerini ve bilgeliklerini çağrıştırmıyor muydu? Onlar Calumbí'li Jurema'yla bağdaşmayan sözcükler değil miydi? Baronesi düşündü ve yüreğindeki bir yara açıldı. Gazetecinin söylediklerine geri dönmek için çaba harcadı. Konuyu aniden değiştirmesinin yeni bir örneğinde, tekrar savaştan bahsetmeye başlamıştı, "Su bitti," derken yine onunla didişiyormuş gibi görünüyordu. "Canudos'un tüm içme suyu Fazenda Velha'daki su kaynaklarından, Vassa Barris'in yanındaki birkaç kuyudan geliyordu. Oraya siperler kazmışlardı ve onları dişleriyle, tırnaklarıyla savundular. Ama o beş bin diri asker geldiğinde Pajeú bile onların düşmesini engelleyemedi. Ondan sonra su bitti."

Pajeú mu? Baron ürperdi. Solgun sarımtırak teni, burnunun yerinde bir yara izi bulunan yerli suratıyla gözünün önündeydi, Baba adına Calumbí'yi yakacağını sakince bildiren sesi kulağında yankılanıyordu. Pajeú, Estela'nın kurbanı olduğu bütün kötülüğü ve sersemliği temsil eden bireydi.

"Evet, Pajeú," dedi miyop. "Ondan nefret ediyordum ve ondan, askerlerin kurşunlarından korktuğumdan daha çok korkuyordum. Çünkü Jurema'ya âşıktı ve sadece bir parmağını kaldırarak onu elimden alabilir ve beni ortadan kaldırabilirdi."

Islık çalan hapşırıklarda son bulan kısa, tiz ve sinirli bir gülüşle bir kez daha güldü. Dikkati ondan uzaklaşan baron da o fanatik hayduttan nefret ediyordu. Açıklanamaz suçun failine ne olmuştu? Sormaktan, sağ olduğunu duymaktan korktu. Gazeteci su sözcüğünü tekrarlıyordu. Kendi iç dünyasından çıkıp onu anlamak için çaba harcadı. Evet, Vassa Barris'in su kaynakları. Nehir yatağına paralel, yükselen sularla dolan ve Vassa Barris'in kuruduğu uzun aylarda (bazen de yıllarda) insanlara, kuşlara, oğlaklara, ineklere su veren o kuyuların nasıl olduğunu çok iyi biliyordu. Peki ya Pajeú? Ya Pajeú? Çarpışmada ölmüş müydü? Esir alınmış mıydı? Sorular dilinin ucuna kadar gelmişti ama bunu yapmadı.

"O şeyleri anlamak gerekiyor," diyordu şimdi miyop gazeteci, inançla, coşkuyla, öfkeyle. "Onları elbette ki zar zor görebiliyordum ama anlamakta daha da zorlanıyordum."

"Kimden bahsediyorsunuz?" diye sordu baron. "Dalmışım, kafam gitmiş."

"Kadınlardan ve ufaklıklardan," diye cevap verdi miyop gazeteci. "Onlara öyle diyorlardı. Ufaklıklar. Askerler su kaynaklarını ele geçirince, *jagunço*'ların savaşmaya devam edebilmeleri için, geceleri kadınlarla birlikte gidip birkaç kap su çalmaya çalışıyorlardı. Onlar, sadece onlar. Yemek adını verdikleri o iğrenç artıklarla da aynı şey oldu. Beni iyi duydunuz mu?"

"Şaşırmalı mıyım?" dedi baron. "Hayranlık mı duymalıyım?"

"Anlamaya çalışmalısınız," diye mırıldandı miyop gazeteci. "O talimatları kim veriyordu? Vaiz mi? Başkeşiş João mu? Antônio Vilanova mı? Su kaynaklarında onları hedef tahtası yapmak için bekleyen askerlerin olduğunu bilerek, on kişiden sadece birinin ya da ikisinin döndüğünü bilerek, su çalmak için Fazenda Velha'ya kadar sürü-

necek olanların sadece kadınlar ve çocuklar olmasının kararını kim verdi? Savaşçıların bu küçük çaplı intihara kalkışmamaları gerektiğine, çünkü onlara düşenin savaşarak ölmek gibi daha üstün bir intihar biçimi olduğuna kim karar verdi?" diye sordu ve baron onun bir kez daha endişeyle göz göze gelmeye çalıştığını gördü. "Bunu yapanın ne Vaiz ne de komutanlar olduğu yönünde şüphelerim var. Bunlar anlık, kendiliğinden ve müştereken alınan kararlardı. Aksi takdirde kimse onlara saygı duymaz, kimse o can pazarına o kadar inanarak gitmezdi."

"Onlar fanatik insanlardı," dedi baron, ses tonundaki aşağılamanın tamamen bilincinde olarak. "Fanatizm insanları bu şekilde davranmaya itiyor. Kahramanlığı açıklayan her zaman yüce ve seçkin gerekçeler değil, ayrıca önyargı, zihinsel darlık, en saçma sapan fikirler de var.

Miyop gazeteci ona bakakaldı; alnı ter içindeydi ve sert bir cevap arıyormuş gibi görünüyordu. Ondan herhangi bir münasebetsizlik duyacağını düşündü. Ama sanki başından savarcasına dediklerini onayladığını gördü.

"Bu tabii ki askerlerin başlıca meşgalesi, o sıkıcı hayatlarının bir eğlencesi oldu," dedi. Fazenda Velha'da pusuya yatıyor ve ay ışığının, sürünerek su çekmeye gelen o gölgeleri göstermesini bekliyorlardı. Silah seslerini, bir mermi teneke kutuyu, kabı, tencereyi deldiğinde çıkan sesi duyuyorduk. Gün ağardığında su kaynakları cesetlerle, ağır yaralılarla dolu oluyordu. Ama, ama..."

"Ama siz bunların hiçbirini görmüyordunuz," diye sözünü kesti baron. Konuğunda gözlemlediği aşırı telaş onu son derece rahatsız ediyordu.

"Onları Jurema ve Cüce görüyordu," dedi miyop gazeteci. "Ben onları duyuyordum. Teneke kutuları, mataraları, testileri ve şişeleriyle birlikte, kocaları ya da anne babalarıyla vedalaşarak, birbirlerini kutsayarak, cennette randevulaşarak Fazenda Velha'ya doğru yola çıkan ka-

dınları ve ufaklıkları duyuyordum. Ve geri dönmeyi başardıklarında yaşananları da duyuyordum. Teneke kutu, kova, testiyle gelen su can çekişen yaşlıların ya da susuzluktan ağızları kurumuş çocukların susuzluğunu gidermek için kullanılmıyordu. Hayır. Hâlâ bir tüfeği tutabilenler onu birkaç saat ya da birkaç dakika daha tutabilsinler diye doğrudan siperlere gidiyordu."

"Peki ya siz?" diye sordu baron. Miyop gazetecinin *jagunço*'lardan bahsederken takındığı o saygı ve korku karışımı tavır onda giderek daha çok hoşnutsuzluk uyandırıyordu. "Nasıl oldu da susuzluktan ölmediniz? Siz savaşmıyordunuz, değil mi?"

"Ben de bunu kendime soruyorum," dedi gazeteci. "Bu hikâyede bir mantık olsaydı, benim orada birçok kez ölmem gerekirdi."

"Aşk susuzluğu gidermez," dedi baron onu incitmeye çalışarak.

"Gidermiyor," diye kabul etti diğeri. "Ama ona dayanmak için güç veriyor. Ayrıca, bir şeyler içiyorduk. Suyu çıkarılabilen, emilebilen her şeyi emiyorduk. Akbaba bile olsa kuşların kanını içiyorduk. Yaprakları, sapları, kökleri, içinde su olan her şeyi çiğniyorduk. Ve tabii ki idrar da içiyorduk," dedikten sonra baronun gözlerini aradı ve beriki yeniden şöyle düşündü: "Sanki beni suçlar gibi." "Bunu bilmiyor muydunuz? İnsan sıvı almasa bile işemeye devam ediyor. Bu orada önemli bir keşif oldu."

"Lütfen bana Pajeú'dan bahset," dedi baron. "Ona ne oldu?"

Miyop gazeteci beklenmedik bir şekilde yere doğru kaydı. Sohbet boyunca bunu birçok kez yapmıştı ve baron, bu duruş değiştirmelerin kaynağının onun iç huzursuzluğu mu olduğunu yoksa kaslarının uyuşmasından mı kaynaklandığını merak etti.

"Şimdi bana onun da mı Jurema'ya âşık olduğunu söylüyorsunuz?" diye üsteledi. Birden Calumbí'deki eski hizmetçisinin *sertão*'daki yegâne kadın, Canudos'la bağlantılı bütün erkeklerin er ya da geç etkisi altına girdikleri bir dişi şeytan olduğuna dair absürd bir duyguya kapıldı. "Neden onu alıp götürmedi?"

"Belki savaştan ötürü," dedi miyop gazeteci. "O, komutanlardan biriydi. Kuşatma çemberi daraldıkça daha az vakti oluyordu. Sanırım daha az isteği de."

O kadar yürek parçalayıcı bir şekilde gülmeye başladı ki baron onun gülüşünün bu sefer hapşırıklarla değil ağlamalarla son bulacağı sonucuna vardı. Ama ne biri ne de diğeri oldu.

"Netice itibarıyla, Pajeú'yu meşgul etmesi için, kendimi zaman zaman savaşın devam etmesini, hatta daha da kötüleşmesini, savaş ya da başka bir şeyin onu öldürmesini arzu ederken buldum," dedikten sonra derin bir nefes aldı.

"Ona ne oldu?" diye üsteledi baron. Gazeteci onu umursamadı.

"Ama savaşa rağmen pekâlâ onu alıp götürebilir ve karısı yapabilirdi," dedi bakışları yere dönük bir halde düşünerek ve hayal ederek. Diğer *jagunço*'lar bunu yapmıyor muydu? Silah seslerinin ortasında onların gece ya da gündüz hamaklarda, derme çatma yataklarda ya da evlerin zemininde karılarının üzerine çıktıklarını duymuyor muydu?

Baron suratının kızardığını hissetti. En yakın dostlarıyla birlikteyken bile, erkekler arasında son derece popüler olan bazı sohbet temalarına hiçbir zaman tolerans göstermemişti. Eğer bu konuda konuşmaya devam ederse onu susturacaktı.

"Netice itibarıyla sebep savaş değildi," dedikten sonra onun orada olduğunu hatırlamış gibi dönüp ona baktı. "O bir aziz olmuştu, düşünebiliyor musunuz? Öyle di-

yorlardı: O bir aziz oldu, onu melek öptü, ona melek sürtündü, ona melek dokundu," diye birçok kez onayladı. "Belki de onu zorla götürmek istemiyordu. Bu da diğer bir ihtimal. Diğerine göre kuşkusuz daha fantastik, ama belki de her şey Tanrı'nın emrettiği gibi yapılsın, dine uygun bir şekilde onunla evlensin istedi. Bunu ona teklif ettiğini duydum. Belki de."

"Ona ne oldu?" diye yavaşça, sözcükleri vurgulayarak sorusunu yineledi baron.

Miyop gazeteci sabit gözlerle ona bakıyordu. Ve baron ondaki tuhaflığı fark etti.

"O Calumbí'yi yaktı," dedi çok yavaşça. "Ayrıca o... öldü mü? Ölümü nasıl oldu?"

"Öldüğünü sanıyorum," dedi miyop gazeteci. "Nasıl ölmeyecekti ki? O, Başkeşiş João, Koca João, diğer hepsi nasıl ölmeyeceklerdi ki?"

"Siz ölmediniz ve bana dediğinize göre Vilanova da. Kaçabilmiş midir?"

"Kaçmak istemiyorlardı ki," dedi gazeteci hüzünle. "Girmek, kalmak, orada ölmek istiyorlardı. Vilanova'nın durumu bir istisna oldu. O da gitmek istemiyordu. Bunu yapması emredildi."

Netice itibarıyla Pajeú'nun ölmüş olduğuna tanıklık edemiyordu. Baron onu eski hayatına dönmüş ve oradan buradan bulduğu kanun kaçaklarıyla oluşturduğu bir *cangaceiro* çetesinin başında, Ceará'da, Pernambuco'da, daha uzak bölgelerde sonu gelmez hunharlıklar listesine yeni eklemeler yaparken hayal etti. Başının döndüğünü hissetti.

"ANTÔNIO VILANOVA," diye fısıldıyor Vaiz ve Mabet'in içinde elektrik boşalması gibi bir şey oluyor. "Konuştu, konuştu," diye düşünüyor Küçük Sofu ve te-

ninin tüm gözenekleri bu izlenimle kabarıyor. "Baba'ya övgüler olsun, İyi İsa'ya övgüler olsun." Maria Quadrado, Natuba'lı Leão, Peder Joaquim ve Kutsal Koro'nun dindarlarıyla aynı zamanda sırıklardan yapılmış yatağa doğru ilerliyor; bütün bakışlar gözkapakları sımsıkı kapalı kalmaya devam eden karanlık, uzun, hareketsiz yüze kilitleniyor. Bu bir halüsinasyon değil: O konuştu.

Küçük Sofu, zayıflığın dudaksız bıraktığı o sevilmiş ağzın aynı şeyi tekrarlamak için açıldığını görüyor: "Antônio Vilanova." Tepki veriyorlar, "Evet, evet, Baba," diyorlar ve Katolik Muhafızlar'a Antônio Vilanova'yı çağırmalarını söylemek için aynı anda Mabet'in kapısına doğru hamle yapıyorlar. Birçok adam siperleri oluşturan toprak dolu çuvalların ve taşların arasında koşmaya başlıyor. O sırada silahlar patlamıyor. Küçük Sofu, Vaiz'in başucuna dönüyor: O yine sessiz, hareketsiz, ağzı yukarıya bakıyor, gözleri kapalı, elleri ve ayakları havada, kıvrımları dehşet verici zayıflığını yer yer ele veren mor tuniğinin altında çıkıntı yapmış kemikleri. "O artık bedenden ziyade bir ruh," diye düşünüyor Küçük Sofu. Vaiz'i duyunca canlanan Kutsal Koro'nun başı bir tasın içinde azıcık süt uzatıyor. Çekingenlik ve umutla dolu bir halde onun mırıldanışını dinliyor. "Bir şey içmek ister misin, Baba?" Son günlerde bu soruyu ondan defalarca işitti. Ama bu defa, diğer seferlerin aksine, Vaiz hiç cevap vermiyor, uzun ve dolaşık gri saçların üzerine düştüğü iskeletimsi kafa hayır anlamında sağa sola oynuyor. Bir mutluluk nefesi yayılıyor Küçük Sofu'nun bedenine. Yaşıyor, yaşayacak. Çünkü son günlerde Peder Joaquim nabzına bakmak ve kalbini dinlemek için arada bir yanına yaklaşıp onlara onun nefes aldığını söylemesine ve hatta sürekli ter akıtmasına rağmen, Küçük Sofu onun hareketsizliği ve sessizliği karşısında Vaiz'in ruhunun çoktan cennete yükseldiğini düşünmekten kendini alamıyordu.

Bir el onu yerden çekiştiriyor. Natuba'lı Leão'nun, ona dağınık bir saç ormanının arasından bakan kocaman, endişeli, ışıltılı gözleriyle karşılaşıyor. "Yaşayacak mı, Küçük Sofu?" Belo Monte'nin kâtibinde o kadar ıstırap var ki Küçük Sofu'nun içinden ağlamak geliyor.

"Evet, evet, Leão, bizim için yaşayacak, daha uzun zaman yaşayacak."

Ama bunun doğru olmadığını biliyor; içinden bir ses onun, Mabet'te bulunanların ve dışarıda, Belo Monte'nin dönüşmüş olduğu oyuklar ve siperlerde ölen, can çekişen ve dövüşen herkesin hayatlarını değiştirmiş olan adamın son günlerini, belki de son saatlerini yaşadığını söylüyor. Bunun her şeyin sonu olduğunu biliyor. Bunu Fazenda Velha'nın düşüşünü ve Mabet'teki bayılmayı eşzamanlı olarak öğrendiği andan beri biliyor. Küçük Sofu sembolleri deşifre etmeyi, o rastlantıların, kazaların, geri kalanların farkına bile varmadığı görünüşte tesadüflerin gizli mesajlarını yorumlamayı biliyor; masum ya da önemsiz olanın altındaki daha ötenin derin varlığını hemen tanımasını sağlayan bir sezgiye sahip. O gün Santo Antônio Kilisesi'nde, savaşın başından itibaren sağlık evine dönüştürülmüş o mekânın yaralılarına, hastalarına, lohusalarına ve yetimlerine tespih duası yaptırırken acı içindeki, kanayan, leş kokan ve kısmen ölmüş insanlık top ve tüfek seslerinin arasında "Ave Maria" ve "Göklerdeki Babamız" dualarını duyabilsin diye sesini yükseltiyordu. Ve tam o sırada, bir ufaklığın ve Alejandrinha Correa'nın aynı anda, koşarak, üst üste yığılı bedenlerin üzerinden atlayarak girdiklerini görmüş ve ilk konuşan çocuk olmuştu:

"Köpekler Fazenda Velha'ya girdiler, Küçük Sofu. Başkeşiş João, Mártires Sokağı'nın köşesine bir barikat yapılmasını söylüyor; çünkü o tarafta ateistleri durduracak hiçbir şey yok."

Ve ufaklık henüz arkasını dönmüşken, eski yağmur

yağdırıcı, suratından daha da bozuk bir sesle, kulağına çok daha vahim olduğunu sezdiği başka bir haber fısıldamıştı: "Vaiz hastalandı."

Bacakları titriyor, ağzı kuruyor ve o sabahki gibi –kaç gün oldu? Altı, yedi, on?– göğsü sıkışıyor. Ayaklarının ona boyun eğmesi ve Alejandrinha Correa'nın peşinden koşmak için büyük bir çaba harcaması gerekmişti. Mabet'e vardığında Vaiz yatağa yatırılmış, gözlerini tekrar açmış ve korku içindeki dindar kadınlar ile Natuba'lı Leão'yu bakışlarıyla sakinleştirmişti. Olay her zaman yaptığı gibi saatlerce dua ettikten sonra ayağa kalkarken olmuş ve kolları iki yana açık bir şekilde yere devrilmişti. Koronun dindarları, Natuba'lı Leão, Maria Quadrado Ana onun bir dizini yere koyarken, önce bir elinden sonra diğerinden destek almak için ne kadar zorlandığını ve ayağa kalkarken harcadığı çaba ya da hissettiği acıdan ötürü nasıl solgunlaştığını fark etmişlerdi. Derken birden, bir kemik çuvalı gibi yere serilmişti. İşte tam o anda –kaç gün oldu? Altı, yedi, on?– Küçük Sofu olanları hissetmiş, ecel saatinin geldiğini anlamıştı.

Neden bu kadar bencildi? Vaiz'in dinlenecek olmasına, bu dünyada yaptıklarının ödülünü almak için göklere yükselmesine neden sevinemiyordu? Daha ziyade "Hosanna" duaları etmesi gerekmez miydi? Gerekirdi. Ama yapamıyor, ruhu kilitlenmiş halde. "Yetim kalacağız," diye düşünüyor bir kez daha. Tam o sırada, yataktan gelen, Vaiz'in altından kaçan gürültü dikkatini dağıtıyor. Bu gürültü azizin bedenini yerinden kımıldatmıyor ama Maria Quadrado ve koronun dindarları koşup onun etrafını sarıyor, giysisini kaldırıyor, onu temizliyor ve onur kırıcı bir biçimde ondan çıkan şeyi alıyorlar; Küçük Sofu o şeyin dışkı olmadığını düşünüyor, zira dışkı pis ve mundar bir şey ama ondan çıkan hiçbir şey öyle olamaz. Yaralı bedeninin, altı, yedi ya da on gündür hiç durma-

dan dışarı bıraktığı o salgı nasıl pis ve mundar olacaktı ki? Vaiz günlerdir bir şey mi yedi ki, organizmasının dışarı atacak kirli bir şeyi olsun? "Orada dolaşan onun özü, ruhunun bir parçası, bizi bırakmakta olan bir şey." Bunu daha ilk andan itibaren sezdi. O ani, süzgeçten geçmiş, uzun osuruklarda, asla bitmeyecekmiş gibi duran bu ataklarda ve onlara her seferinde eşlik eden dışkı ve ter boşalmalarında gizemli, kutsal bir taraf vardı. Onun ne olduğunu tahmin etti: "Bunlar dışkı değil bağış." Çok net bir şekilde anladı ki Baba ya da İlahî Kutsal Ruh ya da İyi İsa ya da Meryem Ana ya da bizzat Vaiz onları bir imtihana tabi tutmak istiyor. O kutlu esinle ileri doğru yürüdü, koronun dindarlarının arasından elini uzattı, parmaklarını o salgıda ıslattı ve dualar ederek ağzına götürdü: "Kulunun böyle mi komünyon almasını istiyorsun, Baba? Bu benim için şebnem değil mi?" Kutsal Koro'nun bütün dindar kadınları da aynı onun gibi komünyon aldılar.

Baba neden onu böyle acılı bir can çekişmeye tabi tutuyordu? Bedeninin dışarı attığı bir nimet olsa da neden son anlarını sürekli dışkı çıkararak geçirmesini istiyordu? Natuba'lı Leão, Maria Quadrado Ana ve koronun dindarları onun ne dediğini anlamıyorlar. Küçük Sofu onlara açıklamaya ve onları hazırlamaya çalıştı: "Baba onun köpeklerin eline düşmesini istemiyor. Eğer onu alıp götürürse, onun aşağılanmasını istemediği içindir. Ama aynı zamanda da onu acıdan, kefaretten muaf kıldığını zannetmemizi de istemiyor. İşte bu yüzden ödüllendirmeden önce ona acı çektiriyor." Peder Joaquim onları hazırlamakla iyi ettiğini söylüyor; Vaiz'in ölümünün onları altüst etmesinden, dine aykırı protestolara ve ruhunu incitecek tepkilere neden olmasından korkuyor. Köpek pusuda bekliyor ve bu tür avların üzerine çullanma fırsatını kaçırmayacaktır.

Mabet'in kapısı açıldığında silah seslerinin –şiddetli, yoğun, dairesel bir şekilde– yeniden başladığını fark ediyor. Antônio Vilanova işte burada. Onunla birlikte Başkeşiş João, Pajeú ve Koca João da bitkin, terli, barut kokan ama gülümseyen yüzlerle geliyorlar: Onun konuştuğunu, hâlâ hayatta olduğunu biliyorlar.

"Antônio Vilanova burada, Baba," diyor Natuba'lı Leão arka bacaklarının üzerinde Vaiz'e kadar kalkarak.

Küçük Sofu nefesini tutuyor. Odayı tıkış tıkış dolduran (o kadar sıkışıklar ki hiçbiri yanındakine vurmadan kollarını kaldırabilecek durumda değil) erkekler ve kadınlar dudaksız ve dişsiz ağza, defin maskesine benzeyen surata büyük merak içinde dikkat kesilmiş durumdalar. Konuşacak mı, konuşacak mı? Dışarıdan gelen şiddetli, kesik kesik çatışma gürültüsüne rağmen Küçük Sofu başka bir şeyle karıştırılması imkânsız o cılız gürültüyü bir kez daha işitiyor. Ne Maria Quadrado ne de koronun dindarları onu temizlemeye gidiyor. Hepsi yatağın üzerine doğru eğilmiş hiç kımıldamadan bekliyorlar. Kutsal Koro'nun başı ağzını tiftik tiftik gri saçlarla kaplı kulağa yaklaştırıp tekrarlıyor:

"Antônio Vilanova burada, Baba."

Vaiz'in gözkapakları hafifçe kırpışıyor, ağzı aralanıyor. Konuşmak için gayret sarf ettiğini ama güçsüzlük ve ıstırabın herhangi bir ses çıkarmasına izin vermediğini anlıyor ve karşılığında her türlü işkenceyi çekmek üzere ona o iyiliği bahşetmesi için Baba'ya yalvardığı sırada, o çok sevdiği sesi duyuyor, ama o kadar zayıf ki onu dinlemek için bütün kafalar ileri doğru uzanıyor.

"Orada mısın, Antônio? Beni duyuyor musun?"

Eski tüccar dizlerinin üzerine düşüyor, Vaiz'in elini tutuyor ve onu ovuşturarak öpüyor: "Evet, Baba, evet, Baba." Terliyor, sersemlemiş, nefesi kesiliyor, titriyor. Dostuna gıpta ediyor. Neden o çağrıldı? Neden kendisi,

Küçük Sofu değil de o? Bu düşünce yüzünden kendine kızıyor ve Vaiz'in onunla baş başa konuşmak için herkesi oradan çıkarmasından korkuyor.

"Dünyayı dolaşıp tanıklık yap, Antônio ve bir daha kuşatmanın içine girme. Ben burada sürüyle birlikte kalıyorum. Sen oraya gideceksin. Sen dünya insanısın, git, eğitimi unutanlara toplamayı öğret. İlahî Güç sana kılavuzluk etsin, Baba seni kutsasın."

Eski tüccarın büzüşen dudakları önce ağlamaklı bir yüz ifadesine dönüşüyor, ardından hıçkırarak ağlamaya başlıyor. "Bu onun vasiyeti," diye düşünüyor Küçük Sofu. O ânın ihtişamının ve öneminin tamamen bilincinde. O sırada gördüğü ve işittiği, yıllar ve asırlar boyunca bütün dillerden, ırklardan ve coğrafyalardan milyonlarca insan tarafından hatırlanacak; henüz doğmamış çok sayıda insan tarafından hatırlanacak. Vilanova'nın kederli sesi Vaiz'den gitmesini emretmemesi için yalvarırken bir yandan da uzun tırnaklı, kemikli esmer eli çaresizce öpüyor. Araya girmesi, şu anda Vaiz'in bir arzusunun tartışılamayacağını ona hatırlatması gerekiyor. Yaklaşıyor, bir elini dostunun omzuna koyuyor ve şefkatli baskı onu sakinleştirmeye yetiyor. Vilanova ağlamaktan şişmiş gözlerle ona bakarak yardım ve açıklama için yalvarıyor. Vaiz sessizliğini bozmuyor. Sesini bir daha duyacak mı? Duyuyor, o cılız gürültüyü arka arkaya iki defa duyuyor. Ne zaman Vaiz'in krampları, sancıları, kasılmaları olsa kendine acaba İt onun karnını mı ısırıyor diye soruyordu. Böyle olduğunu artık biliyor. Bunların alevler ve kurban bıçaklarıyla geldiğini anlamak için bir deri bir kemik suratta osuruklara eşlik eden en ufak mimikleri fark etmesi yetiyor.

"Yalnız kalmaman için aileni de yanında götür," diye fısıldıyor Vaiz. "Ayrıca Peder Joaquim'in yabancı arkadaşlarını da yanına al. Herkes kurtuluşu kendi çabasıyla kazansın. Tıpkı senin gibi, evlat."

Küçük Sofu, Vaiz'in sözlerini hipnotik bir dikkatle takip etmesine rağmen Pajeú'nun suratını geren mimiği yakalıyor: Yara izi kabarmış, yarılmış gibi görünüyor ve ağzı sormak ya da karşı çıkmak için açılıyor. Bunun sebebi evlenmek istediği o kadının Belo Monte'den gidecek olması. Büyülenmiş bir haldeki Küçük Sofu, Vaiz'in o yüce anda Peder Joaquim'in koruduğu yabancıları neden hatırladığını anlıyor. Bir havariyi kurtarmak için! Pajeú'nun ruhunu belki de o kadının neden olacağı bir çöküşten kurtarmak için! Yoksa tek amacı melezi imtihan etmek mi? Yoksa ona ıstırapla kefaret ödetmek mi istiyor? Pajeú yeniden o ifadesiz, koyu yeşil, sakin, sessiz, saygılı haline geri dönüyor ve deri şapkasını elinde tutarak yatağa bakmaya devam ediyor.

Küçük Sofu o ağzın bir daha açılmayacağından emin. "Sadece diğer ağzı konuşuyor," diye düşünüyor. Altı, yedi, on günden beri sıvı boşaltan ve yellenen o midenin mesajı ne? O osuruklarda ve o salgıda ona yönelik, yanlış yorumlayabileceği, duymayabileceği bir mesaj olduğunu düşünmek ona ıstırap veriyor. O hiçbir şeyin tesadüfi olmadığını, rastlantı diye bir şeyin var olmadığını, her şeyin derin bir anlamı, dallarının daima Baba'ya götürdüğü bir kökü bulunduğunu ve eğer insan yeterince aziz ise Tanrı'nın dünyada kurduğu o mucizevi ve gizli düzeni bir anlığına görebileceğini biliyor.

Vaiz sanki hiç konuşmamış gibi yeniden sessizliğe gömüldü. Yatağın başucunda bir köşede duran Peder Joaquim dudaklarını oynatarak sessizce dua ediyor. Hepsinin gözleri parıldıyor. Azizin söylemesi gerekeni söylediğini hepsi sezmiş olmasına rağmen, kimse yerinden kıpırdamıyor. Ecel saati. Küçük beyaz koç, vaazın ardından Mabet'e dönüşte, ipini tutan Alejandrinha Correa'yla birlikte Vaiz'e eşlik ederken serseri bir kurşunla vurulup öldüğünden beri Küçük Sofu zamanın yaklaştığından

kuşkulandı. O, Vaiz'nin Mabet'ten son çıkışlarından biri oldu. "Artık sesi işitilmiyordu, artık Zeytindağı'ndaki bahçedeydi." Her akşam iskelelere tırmanmak, dua etmek ve vaaz vermek için hâlâ insanüstü bir çaba göstererek Mabet'ten çıkıyordu. Ama sesi yanında olanlar için zorlukla anlaşılır bir fısıltı gibiydi. Katolik Muhafızlar'ın etten duvarının içinde kalan Küçük Sofu bile sadece bölük pörçük sözcükler duyabiliyordu. Maria Quadrado Ana, okşayışlarıyla kutsanmış o hayvancağızın Mabet'e gömülmesini isteyip istemediğini ona sorduğunda Vaiz, hayır, dedi ve onun Katolik Muhafızlar'a yemek olmasına karar verdi.

Tam o sırada Vaiz'in sağ eli bir şey arar gibi kımıldıyor; boğumlu parmakları saman dolu döşeğin üzerinde inip çıkıyor, kapanıyor ve açılıyor. Ne arıyor ne istiyor? Küçük Sofu oradakilerin, Maria Quadrado'nun, Koca João'nun, Pajeú'nun, koronun dindarlarının gözlerinde aynı endişeyi görüyor.

"Leão, orada mısın?"

Göğsüne saplanmış bir hançer hissediyor. Vaiz'in ağzından kendi ismini duymak, onun eli tarafından aranmak için her şeyini verirdi. Natuba'lı Leão yerden kalkıyor ve dolaşık saçlı kocaman kafasını öpmek için o ele doğru uzatıyor. Ama el ona zaman tanımıyor ve o yüzün yakınlığını hisseder hissetmez, hızla onun üzerine tırmanıyor ve parmaklarını gür saç kütlesinin arasına daldırıyor. Gözyaşları yüzünden Küçük Sofu etrafında olan biteni bulanık görüyor. Ama onları görmesine gerek yok, Vaiz'in kalan son gücüyle o yıllar boyunca yaparken gördüğü şeyi yaptığını ve Natuba'lı Leão'nun kafasını kaşıdığını, bitlerini temizlediğini, okşadığını biliyor.

Mabet'i sarsan patlamanın şiddeti onu gözlerini kapatmaya, büzüşmeye ve gökten taş yağıyormuş hissi karşısında ellerini kaldırmaya zorluyor. Hiçbir şey görme-

den, gürültüyü, bağırışları, koşuşturmaları duyuyor, yoksa ölmüş müydü, titreyen şey ruhu muydu? En sonunda Başkeşiş João'un sesi geliyor: "Santo Antônio'nun çan kulesi yıkıldı." Gözlerini açıyor. Mabet tozla dolmuş ve herkesin yeri değişmiş. Yatağa doğru kendine yol açarken, neyle karşılaşacağını çok iyi biliyor. Toz bulutunun arasından, duruşunu koruyan, diz çökmüş Natuba'lı Leão'nun kafasının üstündeki hareketsiz eli belli belirsiz seçiyor. Ve kulağını sıska göğsün üzerine dayamış Peder Joaquim'i görüyor. Kısa bir süre sonra papaz, yüzü asık ve perişan bir vaziyette doğruluyor, "Ruhunu Tanrı'ya teslim etti," diye kekeliyor ve bu sözü orada hazır bulunan ve dışarıdaki patlamalardan çok daha fazla gürültü çıkaranlara söylüyor.

Kimse bağırarak ağlamıyor, kimse dizlerinin üzerine çökmüyor. Taş kesmiş bir halde kalıyorlar. Sanki göz göze gelirlerse bakışları karşılıklı kirleri ortalığa saçacak ve o yüce anda mahrem utançlarının önüne katılıp sürükleneceklermişçesine, birbirlerine bakmaktan kaçınıyorlar. Tavandan, duvarlardan toz yağıyor ve Küçük Ṣofu'nun kulakları, başka birisinin kulaklarıymış gibi dışarıda, yakında, uzaklarda, feryatlar, hıçkırıklar, koşuşturmalar, ciyaklamalar, yıkılışlar ve São Pedro ile São Cipriano sokaklarıyla eski mezarlıktaki siperlerinden onca top ateşine tuttukları kilisenin küçük kulesinin yıkılışını kutlayan askerlerin uğultularını işitmeye devam ediyorlar. Ve Küçük Sofu'nun zihni, sanki başka birisininkiymiş gibi, yerle bir olan çan kulesinde can veren onlarca Katolik Muhafız'ın yanı sıra o sırada tuğlaların, taşların ve kalasların altında ezilmiş, kemikleri kırılmış ve parçalanmış halde yatan onlarca yaralı, hasta, sakat, lohusa, yeni doğmuş bebek ve asırlık ihtiyarı, ölenleri, artık kurtulmuş olanları, artık görkemli varlıklar olarak Tanrı'nın tahtına giden altın şehitlik merdivenini çık-

makta olanları ya da belki de, dumanı tüten yıkıntılar arasında korkunç acılar içinde hâlâ can çekişenleri gözünün önüne getiriyor. Ama gerçekte Küçük Sofu ne duyuyor ne görüyor ne de düşünüyor: Dünya boşaldı, o etsiz, kemiksiz kaldı, o bir uçurumun girdabında çaresizce süzülen bir tüy. Peder Joaquim'in Vaiz'in elini Natuba'lı Leão'nun saçlarının arasından çıkardığını ve vücudunun üzerine diğer elin yanına bıraktığını, sanki gören başka birisinin gözleriymiş gibi görüyor. Ardından Küçük Sofu, kilisede ve ayin alaylarında dua ettirirken kullandığı boğuk ve derin tonlamalı sesiyle konuşmaya başlıyor:

"Onu, inşa edilmesini emrettiği tapınağa götürecek ve kadın, erkek herkes ona son görevini yapabilsin diye başında üç gün üç gece cenaze nöbeti tutacağız. Sonra, bedeni bu şehri son bir kez İt'in rezilliğinden arındırabilsin diye onu bir ayin alayıyla Belo Monte'nin tüm sokaklarından ve evlerinden geçireceğiz. Ve onu İyi İsa Tapınağı'nın büyük sunağının altına gömeceğiz ve mezarının üzerine çölde bizzat yaptığı tahta haçı dikeceğiz."

İnançlı bir şekilde istavroz çıkarıyor ve hemen ardından diğerleri de bakışlarını yataktan ayırmadan istavroz çıkarıyorlar. Küçük Sofu'nun duyduğu ilk hıçkırıklar Natuba'lı Leão'dan yükseliyor; kambur ve asimetrik küçük bedeni ağlamayla birlikte tamamen kasılıyor. Küçük Sofu dizlerinin üzerine çökünce diğerleri de onu taklit ediyor; şimdi başka hıçkırıklar da işitiliyor. Ama Mabet'i saran, Latince dua etmekte olan Peder Joaquim'in sesi oluyor ve uzunca bir süre dışarıdaki gürültüleri bastırıyor. Küçük Sofu ellerini birleştirmiş dua ederken yavaş yavaş kendine geliyor, kulaklarını, gözlerini, bedenini, kaybettiğini sandığı o dünyevi hayatı geri kazanıyor, çocukluğunda Peder Moraes papaz olamayacağını çünkü gayrimeşru bir çocuk olduğunu söyleyince hissettiği o sonsuz hayal kırıklığını şimdi bir kez daha hissediyor. "Bizi neden bu zamanda

terk ediyorsun, Baba?" "Biz sensiz ne yapacağız, Baba?" Vaiz'in Pombal'de beline taktığı ve hâlâ üzerinde taşıdığı paslı ve yamuk yumuk dikenli teli hatırlıyor ve artık onun, azizin bu dünyadan geçerken dokunmuş, giymiş ya da söylemiş olduğu diğer her şey gibi çok değerli bir kutsal emanet olduğunu düşünüyor.

"Bu yapılamaz, Küçük Sofu," diyor Başkeşiş João.

Onun yanında diz çökmüş oturan Sokağın Komutanı'nın gözleri kıpkırmızı ve sesi endişeli geliyor. Ama sözlerinde kararlı bir özgüven var:

"Ne onu İyi İsa Tapınağı'na götürebilir ne de senin istediğin gibi gömebiliriz. İnsanlara bunu yapamayız, Küçük Sofu! Onların sırtına bir bıçak mı saplamak istiyorsun? Onlara, artık ne cephane ne de yiyecek kalmış olmasına rağmen uğruna savaştıkları kişinin öldüğünü mü söyleyeceksin? Onlara böyle bir zulüm mü yapacaksın? Bu masonların kötülüğünden daha gaddarca olmayacak mı?"

"O haklı, Küçük Sofu," diyor Pajeú. "Onun öldüğünü insanlara söyleyemeyiz. Şimdi değil, şu anda değil. Her şey yerle bir olur, tam bir panik yaşanır, insanlar çıldırır. Eğer savaşmaya devam etmelerini istiyorsak bunu onlardan gizlememiz gerekiyor."

"Sadece bunun için değil," diyor Koca João ve onu en çok şaşırtan sesi oluyor, zira ağzından her zaman zorla laf almak gereken o çekingen dev ne zamandan beri görüş belirtmek için ağzını açıyor? "Köpekler onları itibarsızlaştırmak için dünyanın tüm nefretiyle onun kalıntılarını aramayacaklar mı? Nereye gömülü olduğunu kimse bilmemeli. Dinsizlerin bedenini bulmalarını ister misin, Küçük Sofu?"

Küçük Sofu sanki ateşi yükselmiş gibi dişlerinin zangırdadığını hissediyor. Doğru, çok doğru, sevgili üstadına saygı sunma, bir ölü nöbeti ve haşmetine uygun

bir cenaze töreni verme telaşı içinde, köpeklerin ancak birkaç adım uzakta olduklarını ve gerçekten de kalıntılarına aç kurtlar gibi saldıracaklarını unuttu. Tamam, Baba'nın onu neden tam da şimdi yanına aldığını ve havarilerin yükümlülüğünün ne olduğunu –sanki çatı açılmış ve göz kamaştırıcı bir ışık, ortasında İlahî Güç'le onu aydınlatmış gibi– artık anlıyor: Yapmaları gereken onun kalıntılarını korumak ve iblisin onları kirletmesini engellemek.

"Doğru, çok doğru," diyor hararetli ve kederli bir biçimde. "Beni bağışlayın, acı ve belki de şeytan aklımı başımdan aldı. Artık anlıyorum, artık biliyorum. Onun öldüğünü söylemeyeceğiz. Cenaze nöbetini burada tutacak ve buraya gömeceğiz. Mezarını buraya kazacağız ve biz hariç hiç kimse onun nerede olduğunu bilmeyecek. Baba'nın istediği bu."

Cenaze törenine karşı çıktıkları için daha biraz önce kızdığı Başkeşiş João, Pajeú ve Koca João'ya karşı şimdi, mesajı deşifre etmesine yardımcı olmalarından ötürü kendini müteşekkir hissediyor. Ufak tefek, kırılgan, dengesiz, enerji dolu, sabırsız Küçük Sofu koronun dindarlarının ve havarilerin arasında onları sarsarak ağlamayı bırakmaya, iblisin tuzağı olan o felç halini kırmaya zorluyor; ayağa kalkmaları, harekete geçmeleri, mezarı kazmak için kazma ve kürek getirmeleri için yalvararak dolaşıyor. "Zaman yok, zaman yok," diye onları korkutuyor.

Ve böylece onları harekete geçirmeyi başarıyor: Ayağa kalkıyorlar, gözlerini kuruluyorlar, birbirlerini cesaretlendiriyor, teskin ediyor, omuz omuza veriyorlar. Onu hiçbir zaman terk etmeyen pratik sağduyusuyla Mabet'i koruyan savunma duvarlarının ardındaki adamlar için merhametli yalanı uyduran Başkeşiş João oluyor: Eğer köpekler Mabet'i kuşatırlarsa diye, Belo Monte'nin birçok evinde bulunan ve siperlerle evleri birbirlerine

bağlayan o tünellerden birini açacaklarını söylüyor. Koca João çıkıyor ve birkaç kürekle geri dönüyor. Hemen yatağın yanını kazmaya başlıyorlar. Böylece dörder dörder dönüşümlü olarak bu işi yapmayı ve kürekleri bıraktıklarında diz çöküp dua etmeyi sürdürüyorlar. Dışarıda havanın karardığını, Maria Quadrado Ana'nın bir gaz lambası yaktığını ve dışarıda silah seslerinin, nefret ya da zafer haykırışlarının yeniden başladığını, kesildiğini ve sonra tekrar başladığını fark etmeden saatlerce bu şekilde kazacaklar. Çukurun derinleşmesiyle eşzamanlı olarak giderek yükselen toprak piramidinin yanından biri ne zaman bu kadarın yeterli olup olmadığını sorsa Küçük Sofu şöyle cevap veriyor: "Daha derin, daha derin."

İçinden gelen bir ses ona bu kadarın yeterli olduğunu söylediğinde, kendi de dahil olmak üzere oradaki herkesin gücü tamamen tükenmiş durumda, saçları ve tenleri tamamen toprağa bulanmış halde. Bunu izleyen dakikalarda, koronun dindarlarının Vaiz'in altına kefenini teşkil edecek olan hasır minderi serebilmeleri için, o başını, Maria Quadrado bacaklarından birini, Pajeú diğerini, Koca João kollarından birini, Peder Joaquim diğerini tutarak cansız bedeni kaldırırlarken, Küçük Sofu bir rüyayı yaşadığı izlenimine kapılıyor. Beden hasırın üstüne bırakıldıktan sonra Maria Quadrado, Mabet'in duvarlarını süsleyen yegâne unsur olan metal çarmıhı ve onu tanıdıklarından beri elinden düşürmediği, taneleri kararmış tespihi göğsünün üzerine koyuyor. Hasıra sarılmış cenazeyi tekrar kaldırıyorlar ve mezarın içinde bekleyen Başkeşiş João ile Pajeú onu alıyorlar. Peder Joaquim Latince dua ederken, yeniden dönüşümlü olarak çalışıyor ve dualaların eşliğinde kürek kürek toprağı mezara atıyorlar. Loş ışığın da katkıda bulunduğu o tuhaf düş hissi içinde, Küçük Sofu diğerlerinin bacakları arasında sıçrayıp duran Natuba'lı Leão'nun bile mezarı doldurmaya

yardım ettiğini görüyor. Çalışırken üzüntüsünü kontrol ediyor. Bu yoksul cenaze töreninin ve üzerine ne bir işaret ne de bir haç bulunacak bu yoksul mezarın, hayatı boyunca yoksul ve mütevazı bir yaşam sürmüş olan Vaiz'in hiç kuşkusuz tercih edeceği bir şey olduğunu içinden geçiriyor. Ama her şey bitince ve Mabet –boş yatakla– eski haline dönünce, Küçük Sofu hüngür hüngür ağlamaya başlıyor. Hıçkırıklarının arasında geri kalanların da ağladığını duyuyor. Bir süre sonra kendini toparlıyor. Onlara alçak sesle, hangi işkenceye maruz kalırlarsa kalsınlar ruhlarının sıhhati için, Vaiz'in nerede yattığını asla ifşa etmeyeceklerine yemin ettiriyor. Her birinin yeminini tek tek alıyor.

GÖZLERİNİ açtı; dün gece, dün ve önceki gün, ambarın enkazı altında gömülü kaldığını zannettiği miyop gazeteciyi Mabet'in kapısında bulduğu, kollarını dolayıp onu sevdiğini söylemesini işittiği, kendisinin de onu sevdiğini söylediği akşama kadar birbirine karışan günler silsilesinin tamamında olduğu gibi kendini mutlu hissetmeye devam ediyordu. Onu sevdiği doğruydu ya da her halükârda, bunu ona söylediğinden beri öyle olmaya başlamıştı. Ve o andan itibaren, etraflarında giderek kapanan savaş çemberine, mermilerden daha çok insanı öldüren açlığa, susuzluğa rağmen Jurema mutluydu. Hatırladığı en mutlu halinden daha mutluydu, Rufino'yla evliliğinde olduğundan daha mutluydu, Calumbí'de, Barones Estela'nın kanatları altında geçen konforlu çocukluğunda olduğundan daha mutluydu. Hayatındaki bu olaydan ötürü ona şükranlarını sunmak amacıyla içinden azizin ayaklarına kapanmak geliyordu.

Silah sesleri yakından geliyordu –onları uykusunda bütün gece duymuştu– ama Menino Jesus Sokağı'nda ne

herhangi bir hareketliliğin, ne bağırarak koşuşturanların, ne taşları ve kum çuvallarını üst üste yığanların, ne hendek kazanların ne de sayıları her geçen gün artan savunma duvarlarından yapmak için evlerin çatı ve duvarlarını yıkanların gürültüsü işitiliyordu. Bu son haftalarda Canudos içe doğru büzüşüp de birbirini arkalayan siperlerin ve barikatların ardında her yandan geri çekilirken askerler evleri, sokakları, köşe başlarını ele geçirmiş, kuşatma çemberi kiliselere ve mabede çok yaklaşmıştı. Ama savaşın gidişatı onun umurunda bile değildi: O mutluydu.

Şimdi bizzat Başkeşiş João tarafından komuta edilen ve araları *jagunço*'larla dolu üçlü bir barikatın bulunduğu Campo Grande'yi, bugünlerin sıkışık Canudos'unda şehrin kuzey sınırına dönüşmüş olan yıkık dökük Madre Igreja Sokağı'na bağlayan Menino Jesus Sokağı'nda, kendisinden çok daha büyük diğerlerinin arasına sıkışmış, o kazıktan evin sahipsiz kaldığını fark eden Cüce oldu. Askerler tarafından ele geçirilmiş Mocambo'nun siyahları ile Mirandela ve Rodelas'tan gelen hâlâ hayattaki az sayıda Kariri bu kesime doğru çekilmişlerdi. Yerliler ve siyahlar şimdi Madre Igreja Sokağı'nın siper çukurlarında ya da savunma duvarlarının ardında, düşmanı Cocorobó, Trabubú ve dış kesimdeki ağıllar ve ahırların yakınlarında tuttuktan sonra, diğerleri gibi geri çekilmek zorunda kalmış olan Pedrão'nun *jagunço*'larıyla birlikte yaşıyorlardı. Jurema, Cüce ve miyop gazeteci o küçük eve yerleşmeye geldiklerinde, mekânın tek odasında kazılmış olan çukurda misket tüfeğinin üzerinde bacakları ayrık bir vaziyette ölmüş bir ihtiyarla karşılaştılar. Ama evde buldukları bir torba manyok unu ve bir kavanoz balla çok uzun süre idare ettiler. Dışarı çıktıkları nadir zamanlarda cesetleri Antônio Vilanova tarafından toplu mezarlara dönüştürülen kuyulara sürüklüyor ve barikatlar ya da siperler yapmaya yardım ediyorlardı ki bu faaliyetler herkesi savaşın

kendisinden bile daha uzun süre meşgul ediyordu. Evlerin içinde ve dışında o kadar çok çukur kazılmıştı ki istenirse Belo Monte'den geriye kalan kısmın tamamında kertenkeleler ve köstebekler gibi yüzeye çıkmadan –evden eve, sokaktan sokağa– dolaşmak mümkündü.

Arkasındaki Cüce hareket etti. Ona uyanık olup olmadığını sordu. Cevap vermedi ve biraz sonra horladığını işitti. Üçü birlikte, ancak sığabildikleri daracık çukurun içinde uyuyorlardı. Bunu sadece kazık ve çamurdan yapılmış duvarları kolayca geçen mermilerden ötürü değil, aynı zamanda zoraki oruç yüzünden zayıf düşmüş organizmaları, geceleri hava sıcaklığı düşünce soğuktan zangır zangır titrediği için yapıyorlardı. Jurema göğsüne yaslanarak uyuyan miyop gazetecinin yüzünü aradı. Ağzı aralıktı ve örümcek ağını andıran ipliksi, saydam ve incecik salya dudağından sarkıyordu. Ağzını oraya doğru uzattı ve onu uyandırmamaya özen göstererek ipliksi salyayı içine çekip yuttu. Miyop gazetecinin şu anda yüzünde dingin bir ifade vardı, uyanıkken onda asla görülmeyen bir ifadeydi. Düşündü: "Artık korkmuyor." Düşündü: "Zavallıcık, zavallıcık, keşke korkusunu yok etmek için, bir daha asla korkmaması için bir şey yapabilseydim." Çünkü gazeteci onunla birlikte mutlu olduğu anlarda bile korkunun daima orada olduğunu ve yüreğindeki bir balçık gibi azap çektirmeyi sürdürdüğünü ona itiraf etmişti. Şimdi onu bir kadının bir erkeği sevdiği gibi sevmesine karşın, bir kadının kendini kocasına ya da sevgilisine vermesi gibi kendini ona vermiş olmasına rağmen, Jurema ona dikkat etmeyi, üzerine titremeyi ve bir annenin oğluyla yaptığı gibi onunla zihinsel olarak oynamayı sürdürüyordu. Miyop gazetecinin bacaklarından biri gerildi ve bir süre o şekilde kaldıktan sonra onunkilerin arasına süzüldü. Jurema hiç kıpırdamadan, yüzünde bir sıcaklık hissederek şimdi gazetecinin onu

arzulayacağını ve gün ortasında, tıpkı karanlıkta yaptığı gibi, pantolonunun düğmelerini çözeceğini, eteğini sıyıracağını ve içine girmek, ondan zevk almak, ona zevk vermek için pozisyonunu ayarlayacağını tahmin etti. Bir titreşim saçlarından ayaklarına kadar tüm bedenini kat etti. Gözlerini kapadı ve hareketsiz kalıp silah seslerini duymaya, çok yakınındaki savaşı hatırlamaya çalıştı, Sardelinha'ları, Catarina'yı ve kalan güçlerini son iki sağlık evindeki yaralılara, hastalara ve yeni doğanlara bakmaya harcayan diğer kadınları ve bütün gün toplu mezara ceset sürükleyen ihtiyarları düşündü. Bu sayede hayatındaki o çok yeni duyguyu söndürebiliyordu. Utangaçlığı kaybolmuştu. Günah olan şeyleri sadece yapmakla kalmıyordu: Onları yapmayı düşünüyor, onları yapmayı arzuluyordu. "Delirdim mi?" diye düşündü. "Şeytan ruhumu ele mi geçirdi?" Artık nasıl olsa öleceği için, bedeniyle ve zihniyle, daha önce hiç işlemediği günahları işliyordu. Zira daha önce iki erkekle birlikte olmasına rağmen, bedenin de mutlu olabileceğini ancak şimdi, tesadüf ve savaşın (yoksa İt'in mi?) yoluna çıkardığı bu varlığın kollarında keşfetmişti. Aşkın aynı zamanda tenin bir coşkunluğu, duyuların kamaşması, onu tamamlıyormuş gibi görünen bir tür baygınlık olduğunu artık biliyor. Yanında uyuyan adama doğru biraz sokuldu, bedenini onunkine elinden geldiğince sımsıkı bir biçimde yapıştırdı. Arkasında Cüce yeniden hareket etti. Onu ufak tefek, büzüşmüş, yanındaki bedenin sıcaklığını ararken hissetti.

Evet, utangaçlığı gitmişti. Eğer biri ona günün birinde bu şekilde, iki erkeğin arasında (onlardan biri cüce de olsa) uyuyacağını söyleseydi, dehşete kapılırdı. Eğer biri ona evli olmadığı bir erkeğin onun eteğini kaldıracağını ve yanlarında uyuyan ya da uyuyormuş gibi yapan başka birisinin önünde, zevkten inleyerek ve birbirlerine sevgi sözcükleri söyleyerek ona sahip olacağını söyleseydi, Ju-

rema dehşete kapılır, kulaklarını tıkardı. Bununla birlikte o akşamdan beri her gece yaşanan buydu ve onu utandırmak ya da ürkütmek yerine ona doğal görünüyor ve mutlu ediyordu. İlk gece onların dünyada tek başlarınaymışçasına birbirine sarıldığını ve öpüştüğünü gören Cüce onlara isterlerse dışarı çıkabileceğini söyledi. Hayır, hayır, o, ikisi için de eskiden olduğu gibi gerekli ve sevgili bir dosttu. Ve bu doğruydu.

Silah sesleri birden şiddetlendi ve birkaç saniye boyunca sanki silahlar evin içinde, başlarının üzerinde patlıyormuş gibi hissedildi. Çukur, toprak ve barutla doldu. Büzüşüp gözlerini kapatan Jurema bekledi; silah sesini, şarjörün boşalmasını, mermilerin duvarlara çarpmasını ve delip geçişini bekledi. Ama çok geçmeden silah sesleri uzaklaşmıştı. Gözlerini yeniden açınca, üzerinde kayıyormuş gibi görünen beyaz ve nemli bakışla karşılaştı. Zavallı uyanmıştı ve bir kez daha korkudan ödü patlıyordu.

"Bunun kâbus olduğunu sandım," dedi Cüce arkasından. Ayağa kalkmış ve çukurun kıyısından kafasını dışarı uzatmıştı. Jurema da diz çöküp etrafa göz gezdirirken miyop gazeteci yatmaya devam ediyordu. Birçok insan Menino Jesus Sokağı'ndan Campo Grande'ye doğru koşuyordu.

"Neler oluyor, neler oluyor?" diye sordu, ayaklarının dibinde. "Neye bakıyorsunuz?"

"Bir sürü *jagunço*," diye cevap veren Cüce oldu. "Pedrão'nun bulunduğu taraftan geliyorlar."

Tam o sırada kapı açıldı ve Jurema eşikte bir yığın insan gördü. İçlerinden biri askerlerin geldiği gün Cocorobó'nun eteklerinde karşılaştığı gencecik *jagunço*'ydu.

"Gelin, gelin," diye silahların gürültüsünü bastıran bir sesle onları çağırdı. "Yardıma gelin."

Jurema ve Cüce, miyop gazetecinin çukurdan çıkmasına yardım edip ona sokağa doğru kılavuzluk ettiler.

Jurema kendini bildi bileli, birilerinin otorite ya da güçlerini kullanarak ona yapmasını söyledikleri şeyleri mekanik bir biçimde yapmaya alışmıştı, bu yüzden benzer durumlarda eylemsizlik halinden sıyrılıp neyi neden yaptıklarını sormadan insanlarla her konuda omuz omuza çalışmak onun için hiç zor olmuyordu. Lakin Menino Jesus Sokağı'nda el ele koştukları bu adamla işler değişmişti. O sürekli olarak sağda, solda, ileride, geride ne olup bittiğini, şunun neden yapıldığını, bunun neden söylendiğini öğrenmek istiyordu ve en az korkusu kadar yiyip bitirici olan merakını gidermek için araştırma yapmak zorunda kalan hep Jurema oluyordu. Cocorobó'daki genç *jagunço* ona köpeklerin sabahın köründen beri mezarlıktaki siperlere saldırdıklarını söyledi. Düzenledikleri iki taarruza rağmen onları ele geçirmeyi başaramamışlardı ama Batista'nın köşesi şu anda onların kontrolündeydi ve İyi İsa Tapınağı'na arka taraftan giderek yaklaşıyorlardı. Başkeşiş João, olur da Pajeú bir kez daha geri çekilmek zorunda kalır diye, mezarlıktaki siperlerle kiliselerin arasına yeni bir barikat kurulmasına karar vermişti. Herkesi yardıma çağırmalarının sebebi buydu; aynı şekilde Madre Igreja siperlerinde Pedrão'yla birlikte olanlar da o tarafa bu iş için sevk edilmişlerdi. Genç *jagunço* hızlanarak onların önüne geçti. Jurema miyop gazetecinin nefes nefese kaldığını duyuyor, Campo Grande'nin taşlarında ve çukurlarında ikide bir tökezlediğini fark ediyordu; o sırada onun da –tıpkı kendisi gibi– Pajeú'yu düşündüğünden emindi. Evet, şimdi onunla karşılaşacaklardı. Miyop gazetecinin elini sıktığını hisseden genç kadın aynı şekilde yanıt verdi.

Mutluluğu keşfettiği akşamdan beri Pajeú'yu hiç görmemişti. Ama o ve miyop gazeteci, aşkları için askerlerden daha büyük bir tehdit oluşturduğunu bildikleri kesik suratlı melez hakkında bol bol konuşmuşlardı. O

akşamdan beri Fazenda Velha'ya en uzak bölge olan Kuzey Canudos'taki sığınaklarda kalıyorlardı; Cüce, Pajeú hakkında bilgi toplamak için sokaklarda dolaşmaya çıkıyordu. Cüce'nin, Fazenda Velha'ya karşı ordunun taarruza geçtiği haberini onlara vermeye geldiği sabah –o sırada Mocambo'nun arkasındaki São Eloy Sokağı'nda bir teneke çatının altındaydılar– Jurema, miyop gazeteciye melezin siperlerini öldürülünceye dek savunacağını söylemişti. Ama aynı gece, Pajeú ve Fazenda Velha'dan sağ kurtulan diğerlerinin şu anda düşmek üzere olan mezarlık siperlerinde bulunduklarını öğrendiler. İşte Pajeú'yla yüzleşme zamanı gelmişti. Fakat bu bile, artık kemikleri ve derisi gibi bedenin bir parçasına dönüşmüş olan o mutluluktan onu mahrum edemedi.

Mutluluk onu kurtarıyordu; tıpkı miyopluk ve korkunun, elini tuttuğu adamı kurtardığı gibi; tıpkı iman, kadercilik ya da alışkanlığın, hâlâ gücü kalmış olup şu anda koşarak, topallayarak ya da yürüyerek onlarla birlikte yeni barikatı kurmaya, etraflarında ne olup bittiğini görmeye, düşünmeye ve sağduyunun, aklın ya da basit içgüdünün bu gösteriden (taşlık araziden önce geçtikleri, top mermileriyle delik deşik olmuş, bombardımanın parçaladığı ya da *jagunço*'ların savunma duvarı kurmak için yerle bir ettiği şeylerin kalıntılarının saçıldığı o engebeli daracık sokaklar ve kadınlar ya da erkekler diye adlandırılmalarının artık zor olduğu, çünkü artık ne yüzlerinde bir iz ne gözlerinde ışık ne de kaslarında takat kalmış ama sapkın bir absürdlüğün sonucu olarak hâlâ yaşamakta olan, sağa sola devrilmiş varlıklar) çıkarabileceği sonuçları çıkarmaya gidenleri kurtardığı gibi. Jurema yerlerde yatan o yarı ölüleri görüyor ama orada olduklarını fark etmiyordu çünkü ihtiyarların toplamaya yetişemedikleri cesetlerle karıştırılabiliyorlardı ve onlarla aralarındaki yegâne fark, üstlerini kaplayan sineklerin

sayısı ve etrafa yaydıkları kötü kokunun derecesiydi. Üstlerinde daireler çizerek uçan ve bazen mermilere hedef olup ölen akbabaları ve uyurgezer gibi yıkıntıları eşeleyen ya da ağızlarında toprak çiğneyen o çocukları hem görüyor hem de görmüyordu. Uzun bir koşu olmuştu, nihayet durduklarında gözlerini kapamak ve dünya dönmeyi bırakana dek miyop gazeteciye yaslanmak zorunda kaldı.

Gazeteci ona nerede olduklarını sordu. Jurema'nın tanınmaz haldeki yerin São João Sokağı, mezarlık etrafında öbeklenmiş küçük evlerle inşaat halindeki tapınağın sırtı arasındaki o dar geçit olduğunu anlaması zaman aldı. Etraf molozlarla, çukurlarla doluydu ve hareketli bir kalabalık kazmakla, çuvalları, tenekeleri, kutuları, varilleri ve fıçıları toprak ve kumla doldurmakla, tahtaları, kiremitleri, tuğlaları, taşları, kerpiçleri, hatta hayvan iskeletlerini, eskiden mezarlığı sınırlayan kazıklardan bir çitin bulunduğu yerde yükselmekte olan barikata taşımakla meşguldü. Silah sesleri susmuştu ya da Jurema'nın kulakları sağırlaştığı için artık onları diğer gürültülerden ayırt edemiyordu. Miyop gazeteciye Pajeú'nun orada olmadığını, buna karşılık Antônio ve Honório Vilanova'yı gördüğünü söylüyordu ki, tek gözlü birisi onlara beklemelerini haykırdı. Miyop gazeteci kendini yere bıraktı ve toprağı eşelemeye başladı. Jurema bu işi daha iyi yapması için ona bir demir parçası bulduktan sonra bir kez daha çuvalları doldurmaya, onları söylenen yere taşımaya ve daha şimdiden oldukça genişlemiş ve yerden metrelerce yükselmiş olan barikatı besleyecek taşları, tuğlaları, kiremitleri ve tahtaları elde etmek için duvarları parçalamaya koyuldu. Yakınında olduğunu bilmesi için, kum ve kaya yığmakla meşgul olan miyop gazetecinin yanına arada bir uğruyordu. Geniş barikatın arkasında, silah seslerinin yeniden başladığını, sonra seyrekleştiğini,

ardından kesildiğini, daha sonra tekrar başladığını ve arada sırada yaralıları kiliselere götüren grup halindeki ihtiyarların geçtiğini fark etmiyordu.

Bir ara, içlerinde Başkeşiş João'nun karısı Catarina'yı tanıdığı bir grup kadın eline bir tas su ve üzerlerinde biraz kemirecek deri bulunan tavuk kemiklerini eline tutuşturdular. Bu armağanı gazeteci ve Cüce'yle paylaşmaya gittiğinde, onlara da benzer kumanyaların verilmiş olduğunu gördü. Üçü birlikte, mutluluk içinde ve böylesi bir yemek karşısında yaşadıkları şaşkınlıkla yiyip içtiler. Zira yiyecek günler önce tükenmişti ve elde kalan çok az miktarın da baruttan yanmış eller ve ateş etmekten nasır tutmuş parmaklarla siperlerde ve kulelerde gece gündüz savaşan adamlara ayrıldığı herkesçe biliniyordu.

Bu molanın ardından yeniden işe koyulmadan önce İyi İsa Tapınağı'nın kulesine şöyle bir göz atmıştı ki orada gördüğü şey, onu oraya bakmayı sürdürmek zorunda bıraktı. Çatının parapetlerinden ve iskelelerden yükselen *jagunço* kafalarının ve tüfek namlularının altında, çocukla yetişkin arası bir yeraltı cücesi figürü çan kulesine çıkan küçük merdivende çok acayip bir pozisyonda asılı kalmıştı. Onu tanıdı: Bu zangoçtu, kiliselerle ilgilenen, kutsal mekânların anahtarcısı ve hizmetkârı, Küçük Sofu'yu kırbaçladığı söylenen ihtiyar. Savaş olsun olmasın, ardından bütün Belo Monte'nin tespih duası yaptığı "Ave Maria"lara eşlik eden çanları çalmak için her akşam çok dakik bir şekilde çan kulesine çıkmaya devam etmişti. Onu dün akşam, çanları çaldıktan sonra öldürdüklerine kuşku yoktu çünkü Jurema onları duyduğuna emindi. Ona bir mermi isabet etmiş ve merdivende yığılıp kalmış olmalıydı; kimse onu oradan indirecek zamanı bile bulamamıştı.

"Benim köyümdendi," dedi yanında çalışmakta olan bir kadın, kuleyi işaret ederek. "Chorrochó'luyuz. Melek ona sürtündüğünde orada marangozluk yapıyordu."

Zangocu ve kendini unutup yeniden işe koyuldu ve bütün öğleden sonra bu şekilde, arada sırada gazetecinin yanına uğrayarak geçti. Günbatımında Vilanova kardeşlerin Mabet'e doğru koşarak uzaklaştıklarını gördü ve Pajeú, Koca João ve Başkeşiş João'nun da farklı yönlerden oraya doğru gittiklerini işitti. Bir şeyler olacaktı.

Bundan kısa bir süre sonra, miyop gazeteciye doğru eğilmiş onunla konuştuğu sırada, görünmez bir güç tarafından diz çökmeye, susmaya ve erkeğine yaslanmaya zorlandı. "Ne oldu, ne oldu?" diye sordu miyop gazeteci ve onu omuzlarından yakalayıp sıvazladıktan sonra haykırmaya başladı: "Yoksa vuruldun mu, yoksa vuruldun mu?" Hayır, vurulmamıştı, sadece bütün gücü bedeninden kaçıp gitmişti. İçinin tamamen boşaldığını, ağzını açacak ya da parmağını oynatacak gücünün dahi kalmadığını duyumsuyordu ve ona mutluluğu öğretmiş olan adamın yüzünü kendisininkinin üzerinde hissetmesine, kendisini görmek için umarsız açılan ve kırpışan gözlerini görmesini, korktuğunu fark etmesine ve onu sakinleştirmesi gerektiğini bilmesine rağmen hiçbir şey yapamıyordu. Her şey uzak, yabancı, hayaliydi ama Cüce oradaydı, ona dokunuyor, onu okşuyor, ellerini ve alnını ovuyor, saçlarını düzeltiyordu, hatta ona, tıpkı miyop gazeteci gibi Cüce de ellerinden ve yanaklarından öpüyormuş gibi geldi. Gözlerini kapatmayacaktı, çünkü bunu yaparsa ölecekti ama bir an geldi, onları daha fazla açık tutamadı.

Gözlerini açtığında artık o kadar üşümüyordu. Geceydi: Gökyüzü yıldızlarla doluydu; dolunay vardı ve o, miyop gazetecinin bedenine yaslanmıştı –onun kokusunu, sıskalığını, gürültüsünü hemen tanıdı– hâlâ ellerini

ovmaya devam eden Cüce de oradaydı. Zihninin o bulanıklığında, uyandığını fark eden iki adamın yaşadığı mutluluğu gördü ve onlar tarafından öyle bir kucaklandı, öyle bir öpüldü ki gözleri yaşardı. Yaralı mıydı, hasta mıydı? Hayır, onca saat çalıştığı için herhalde yorgunluktan olmuştu. Şu anda, bayıldığı yerde değildi. O baygınken silahlı çatışma birden şiddetlenmiş ve mezarlıktaki siperlerde bulunan *jagunço*'lar koşarak o tarafa gelmişlerdi. Üzerine basılmaması için Cüce ve miyop gazetecinin onu bu köşeye kadar getirmeleri gerekmişti. Ama askerler São João'da kurulan barikatı aşamamışlardı. Mezarlıktan kaçanlar ve kiliselerden gelen çok sayıda *jagunço* onları orada durdurmuşlardı. Miyop gazetecinin kendisine yönelik sevgi sözlerini dinlediği sırada ortalık bir patlamayla toz duman oldu. Burnu ve gözleri tozla doldu, kendini sert bir darbe yemiş ve ezilmiş gibi hissetti, zira sarsılmanın şiddetiyle, gazeteci ve Cüce üzerine kapaklandılar. Ama korkmadı, üzerini kaplayan bedenlerin altında büzüştü ve onların iyi olup olmadıklarını öğrenmesi için gereken seslerin ağızlarından dökülmesi için büyük gayret sarf etti. Evet, iyiydiler, sadece patlamanın etrafa saçtığı taş parçası, kalıntı ve kıymık yağmuruyla hırpalanmışlardı. Karmaşık, kuduruk, kütlesel, ahenksiz, anlaşılmaz bir haykırış geceyi yırtıyordu. Miyop ve Cüce yerden doğruldular, genç kadının oturmasına yardım ettikten sonra o köşede ayakta kalan yegâne duvarın dibinde birbirlerine sokuldular. Ne olmuştu, neler oluyordu?

Gölgeler dört bir yana doğru koşuyorlardı, gecenin içinden ürkütücü feryatlar yükseliyordu ama bacaklarını kendine çekmiş ve başını miyop gazetecinin omzuna yaslamış olan Jurema için tuhaf olan, hıçkırıklar, gürlemeler, sızlanmalar, inlemelerle birlikte gülüşler, kahkahalar, sevinç çığlıkları, marşlar işitmesiydi ve şimdi yüz-

lerce gırtlak tarafından titrek ve gür bir sesle söylenen tek bir askerî marş duyuluyordu.

"Santo Antônio Kilisesi," dedi Cüce. "Onu vurdular, onu yıktılar."

Dönüp baktı ve ay ışığının loş aydınlığında, orada yukarıda, onu gizleyen duman bulutunun nehir tarafından esen bir meltem tarafından itilerek dağılmakta olduğu noktada, İyi İsa Tapınağı'nın devasa, görkemli siluetini gördü ama Santo Antônio'nun çatısı ve çan kulesi yerinde değildi. Deminki gürültü anlaşılan ondan gelmişti. O haykırışlar ve feryatlar kiliseyle birlikte aşağıya çökenlerden ve kilisenin altında kalanlardan çıkmıştı ama buna rağmen ölmemişlerdi. Ona sarılmaya devam eden miyop gazeteci yüksek sesle, neler olduğunu, bu gülüşlerin ve marşların ne anlama geldiğini soruyordu. Cüce onların kaynağının sevinçten çılgına dönen askerler olduğunu söyledi. Askerler! Sesler, askerlerin marşları! Nasıl bu kadar yakında olabiliyorlardı? Zafer çığlıklarıyla feryatlar birbirine karışıyordu, hatta birinciler feryatlara nazaran daha yakından geliyormuş gibiydi. Kurulmasına yardım ettiği o barikatın diğer tarafında toplanan kalabalık bir asker grubu marşlar söyleyerek, o üçüyle aralarındaki birkaç adımlık mesafeyi geçmeye hazırlanıyordu. "Baba," diye dua etti, "sana yalvarırım üçümüzü birlikte öldürsünler."

Fakat çok gariptir ki Santo Antônio'nun yıkılışı savaşı canlandıracağı yerde kesintiye neden olmuş gibi göründü. O köşeden hiç kımıldamadan, acı ve zafer çığlıklarının yavaş yavaş azaldığını işittiler ve ardından ortama gecelerdir görülmemiş bir sükûnet hâkim oldu. Sanki savaşçılar biraz soluklanmalarını sağlayacak bir ateşkes konusunda anlaşmışlar gibi, top ya da tüfek sesleri değil, tek tük hıçkırıklar ve inlemeler duyuluyordu. Arada sırada, uyuyakaldığını hissediyordu ve uyandığında bir sani-

ye mi yoksa bir saat mi geçtiğini bilmiyordu. Ama her seferinde aynı yerde, miyop gazeteci ile Cüce'nin arasında uyanıyordu.

Bir seferindeyse, tam uyandığı sırada Katolik Muhafız bir *jagunço*'nun yanlarından uzaklaştığını gördü. Ne istiyordu? Peder Joaquim onları çağırtmıştı. "Ona senin hareket edemeyeceğini söyledim," diye mırıldandı miyop gazeteci. Çok geçmeden karanlığın içinden Cumbe papazı çıkageldi. "Neden gelmediniz?" diye tuhaf bir biçimde sorduğunu duyunca aklına hemen o geldi: "Pajeú."

"Jurema'nın kımıldayacak hali yok," dedi miyop gazeteci. "İki defa bayıldı."

"O halde onun burada kalması gerekecek," diye aynı tuhaf –kızgından ziyade bezmiş, hevesi kırılmış, üzülmüş– ses tonuyla cevap verdi Peder Joaquim. "Siz ikiniz benimle gelin."

"Kalmak mı?" diye mırıldandı miyop gazeteci. Jurema onun gergin bir şekilde ayağa kalktığını hissetti.

"Sessiz olun," diye buyurdu papaz. Ardından fısıldayarak: "Buradan gitmeyi çok istemiyor muydunuz? Bir fırsatınız olacak. Ama tek kelime dahi etmeyin. Gelin."

Ve Peder Joaquim oradan uzaklaşmaya başladı. İlk ayağa kalkan Jurema oldu, böylece kontrolü ele alıyor, gazetecinin kekelemesini –"Jurema yapamam, ben, ben..."– sonlandırıyor ve ona yapabildiğini, işte ayakta durduğunu ve papazın gölgesinin peşinden yürüdüğünü kanıtlıyordu. Saniyeler sonra miyobun ve Cüce'nin ellerinden tutarak Santo Antônio Kilisesi'nin yıkıntılarının, ölülerinin ve ağır yaralılarının arasında koşarken biraz önce duyduklarına hâlâ inanamıyordu.

Silahlı adamlarla dolu galeriler ve parapetler labirentinin arasından Mabet'e gittiklerini fark etti. Bir kapı açıldı ve bir kandilin ışığında Pajeú'yu gördü. Onun ismini telaffuz ederek miyop gazeteciyi uyardığına kuşku yok,

zira beriki hemen o anda ikiye katlanmasına neden olan bir hapşırık krizine tutuldu. Ama Peder Joaquim onları buraya melez için getirmemişti, zira Pajeú onlara hiç dikkat etmiyordu. Onlara bakmıyordu bile. Koronun dindarlarının odasındaydılar, burası Vaiz'in odasının bekleme salonuydu ve Jurema duvardaki yarıklardan diz çökmüş haldeki Kutsal Koro'nun dindarları ve Maria Quadrado Ana'nın yanı sıra Küçük Sofu ve Natuba'lı Leão'nun profillerini de görüyordu. Daracık odada Pajeú'nun yanı sıra Antônio ve Honório Vilanova'yla, Sardelinha kardeşler vardı ve hepsinin yüzünde, Peder Joaquim'in sesinde olduğu gibi, alışılmadık, telafisiz, talihsiz, çaresiz ve acımasız bir şey vardı. Sanki onlar içeri girmemişler, orada değillermiş gibi, Pajeú Antônio Vilanova'yla konuşmaya devam ediyordu: Silah sesleri, kargaşa, arbede duyacaktı ama yerlerinden kıpırdamamaları gerekiyordu. Düdükler ötene kadar bekleyeceklerdi. İşte o zaman evet, tilkiler gibi koşmaları, uçmaları, sıvışmaları gereken an gelmiş demekti. Melez bir anlığına sustu ve Antônio Vilanova cenaze gibi bir suratla onayladı. Pajeú konuşmaya devam etti:

"Her ne sebep için olursa olsun koşmayı asla bırakmayın. Ne düşen birini kaldırmak ne de geri dönmek için durun. Başarmanız buna ve Baba'ya bağlı. Eğer onlar fark etmeden nehre varırsanız, onu geçebilirsiniz. En azından bir ihtimaliniz var."

"Ama senin buradan çıkma ihtimalin hiç yok, ne senin ne de seninle birlikte köpeklerin ordugâhına dalacak olanların," diye inledi Antônio Vilanova. Ağlıyordu. Melezi kollarından tuttu ve ona yalvardı: "Belo Monte'den çıkmak istemiyorum, özellikle de senin kendini feda etmen pahasına. Sen benden daha gereklisin. Pajeú! Pajeú!"

Melez onun ellerinden bir hoşnutsuzluk ifadesiyle kurtuldu.

"Hava aydınlanmadan bunun olması gerekiyor," dedi duygusuz bir şekilde. "Yoksa yapılamaz."

Orada taş kesmiş bir halde bekleyen Jurema, miyop ve Cüce'ye doğru döndü.

"Siz de onunla gideceksiniz, çünkü Vaiz böyle istiyor," dedi sanki üçünün vasıtasıyla, onların göremediği birisiyle konuşuyormuş gibi. "Önce Fazenda Velha'ya kadar tek sıra halinde çömelerek gidecek ve ufaklıkların söyleyeceği yerde durup düdüklerin sesini bekleyeceksiniz. Kamp alanını geçip nehre kadar koşacaksınız. Eğer Baba izin verirse öteki tarafa geçeceksiniz."

Sustu ve bir yaprak gibi titreyerek Jurema'ya sarılan miyobu inceledi.

"Hapşıracaksanız şimdi hapşırın," dedi ona sesinin tonunu değiştirmeden. "Sonra değil. Düdük sesini beklerken asla değil. Eğer orada hapşırırsanız kalbinize bir bıçak saplarlar. Sizin hapşırıklarınız yüzünden herkesin yakalanması hiç adil olmaz. Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun!"

ER QUELUZ onları duyduğunda, Yüzbaşı Oliviera'nın emir eriyle ilgili hayaller kurmakla meşgul; uzun süredir peşinde olduğu o soluk tenli gencecik askeri bu sabah Vassa Barris'in su kaynaklarının yakınındaki bir taş yığının arkasında çömelmiş ihtiyaç giderirken görmüştü. Sabahın köründe o tüysüz bacakların ve o bembeyaz kalçaların davetkâr bir şekilde havada asılı anlık görüntüsü en ince ayrıntısına kadar belleğinde duruyor. Zihnindeki görüntü o kadar net, yoğun ve canlı ki, Er Queluz'un aleti sertleşiyor ve üniformasına baskı yapıp onu uyandırıyor. Arzu o kadar karşı konulmaz ki oradaki sesler devam etmesine ve onların vatanseverler değil hainler olduklarını kabul etmekten başka bir çaresi olmamasına rağmen, ilk hareketi tüfeğini almak değil, Yüzba-

şı Oliveira'nın emir erinin yuvarlak kalçalarının hatırasıyla şişmiş olan aletini okşamak için ellerini apışarasına götürmek oluyor. Birden, o açık arazinin ortasında, düşmanların arasında yapayalnız olduğunu anlıyor ve tamamen uyanıyor, kaskatı kalıyor, kanı damarlarında donuyor. Peki ya Leopoldinho? Leopoldinho'yu öldürdüler mi? Onu öldürdüler: Nöbetçinin bağırmaya ve kendini öldürdüklerini anlamaya fırsat bulamadığını çok net duydu. Leopoldinho, Favela'yı Vassa Barris'ten ayıran ve Beşinci Piyade Alayı'nın kamp alanının bulunduğu arazide birlikte görev yaptığı asker, birlikte nöbet tuttuklarında sırayla uyudukları (bu şekilde nöbetler kolaylaşıyor) iyi bir yoldaş.

"Gürültü yapın, çok gürültü yapın ki bizi daha kalabalık sansınlar," diyor komuta eden. "Ve özellikle de başlarını döndürmemiz gerekiyor ki dönüp nehre bakacak ne zamanları ne de istekleri olsun."

"Yani büyük bir şenlik başlatacağız, Pajeú," diyor diğeri.

Queluz düşünüyor: "Pajeú." Pajeú orada. Arazinin ortasında yatıyor ve etrafı, onu fark ederlerse ânında işini bitirecek olan *jagunço*'larla çevrili, çok yakınındaki o gölgelerin arasında Canudos'un en zalim haydutlarından birinin, o büyük avın bulunduğunu anlayan Queluz'un içinden tüfeğini kapıp canavarın işini oracıkta bitirmek geçiyor. Böylece Albay Medeiros'un, General Oscar ve diğerlerinin hayranlığını kazanacağını düşünüyor. Ona borçlu oldukları onbaşı rütbesini o zaman hemen takarlardı. Zira görev süresi ve eylem ânındaki davranışları göz önünde bulundurulduğunda bu terfi çok uzun zaman önce gelmeliydi ama acemi erleri kendisiyle Peder Lizzardo'nun "iğrenç günah" diye adlandırdığı şeyi yapmaya teşvik etmekten ötürü çok fazla kırbaç cezasına çarptırıldığı gibi salakça bir bahaneyle erteleyip duruyorlar. Kafa-

sını çeviriyor ve gecenin berrak ışıltısında yirmi-otuz silueti görüyor. Nasıl oldu da üzerine basmadılar? Onu görmemiş olmaları bir mucize. Sadece gözlerini oynatarak silik yüzlerin arasında meşhur yara izini tanımaya çalışıyor. Konuşan, diğerlerine tüfeklerden önce daha çok gürültü çıkaran dinamit lokumlarını kullanmalarını ve kendisinden önce kimsenin düdük çalmamasını hatırlatan Pajeú, bundan emin. Onun diğerleriyle vedalaşma biçimini duyunca içinden gülme geliyor: Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun. Grup alayın bulunduğu tarafa doğru gözden kaybolan gölgeler halinde dağılıyor.

Artık şüphesi kalmıyor. Yerden doğrulup tüfeğini alıyor ve onu *jagunço*'ların kaybolduğu tarafa doğrultup tetiğe basıyor. Ama tetik takılıyor ve tüm gücüyle bastırsa da yerinden kımıldamıyor. Lanet okuyor, tükürüyor ve yoldaşının ölümüne duyduğu öfkeden titrerken bir yandan da mırıldanıyor: "Leopoldinho, orada mısın?" Silahı bir kez daha kuruyor ve alayı uyaracak atışı yapmayı deniyor. Aklının başına gelmesi ve şimdi tutukluk yapamayacağını anlaması için tüfeği deli gibi sallarken birçok patlama işitiyor. İşte oldu, çoktan kampa daldılar. Hepsi onun suçu. Dinamit lokumlarını ateşleyip uyuyan arkadaşlarının üzerine atıyorlar. Dediklerini yaptılar, orospu çocukları, lanet olasıcalar, arkadaşları büyük bir katliama maruz kalıyor. Ve hepsi onun suçu.

Aklı karışık, öfkeli, ne yapacağını bilmiyor. Buraya kadar fark edilmeden nasıl sokulabildiler? Çünkü aralarında Pajeú'nun da bulunduğu bu adamların, ordugâhı arkadan vurmak amacıyla Canudos'tan çıktıklarına ve buraya ulaşmak için vatanseverlerin siperlerinin arasından geçtiklerine hiç şüphe yok. Peki ama, Pajeú'nun yanında yirmi-otuz adamla birlikte beş yüz kişilik bir ordugâha saldırmasındaki amaç ne? Beşinci Piyade Alayı'nın bulunduğu bölgede şimdi kargaşa, hareket, silah sesleri

hâkim. Hayal kırıklığı hissediyor. Ona ne olacak? Ona neden alayı uyarmadığını, Leopoldinho'yu öldürdüklerinde neden ateş etmediğini, bağırmadığını ya da herhangi bir şey yapmadığını sorduklarında ne cevap verecek? Onu yeni bir kırbaç cezasından kim kurtaracak?

Öfkeden gözü dönmüş bir halde tetiğe sertçe bastırıyor ve silah ateş alıyor. Mermi burnunu sıyırıyor, arkasında ılık bir barut izi bırakıyor. Silahının çalışması onu cesaretlendiriyor ve bu aylar boyunca, diğerlerinden farklı olarak, onca insan ölürken ve onca açlık çekilirken bile hiç kaybetmediği iyimserliğini ona geri getiriyor. Ne yapacağını bilmeden, araziyi *jagunço*'ların başlattığı o kanlı şenlik istikametinde bir uçtan diğer uca koşarak geçiyor ve kendi kendine tüfeğin sıcak namlusunun uyumadığının, savaştığının bir kanıtı olduğunu söyleyerek kalan dört kurşununu havaya sıkıyor. Tökezliyor ve yüzükoyun yere kapaklanıyor. "Leopoldinho?" diyor, "Leopoldinho?" Eliyle yeri, önünü, arkasını, yanlarını yokluyor.

Evet, o. Ona dokunuyor, onu sarsıyor. Lanet herifler. Ağzına gelen kötü tadı tükürüyor, öğürme refleksini frenliyor. Boğazını bir koyun gibi kesmişler, koltukaltlarından tutup kaldırdığında kafası bir kuklanınki gibi yana düşüyor. "Lanet herifler, lanet herifler," diyor ve arkadaşının ölümünün neden olduğu üzüntü ve öfkeye rağmen aklına bir fikir geliyor: Ordugâha cesetle birlikte girmesinin, haydutlar geldiğinde uyumadığına ve onlara karşı koyduğuna Yüzbaşı Oliveira'yı ikna edeceğini düşünüyor. Sırtında bir o yana bir bu yana sallanan Leopoldinho'yla birlikte yavaşça ilerlerken silah seslerinin ve ordugâhtaki hengâmenin gürültüsü arasında tanımadığı bir kuşun keskin, insanın içine işleyen ötüşünü ve ardından diğerlerinin de ona katılmasını işitiyor. Düdükler. Ne istiyorlar? Hain fanatikler düdüklerini çalmak için neden dinamit patlatarak ordugâha dalıyorlar? Sırtında-

ki ağırlık yüzünden sendeliyor ve durup dinlense daha iyi olmaz mı diye kendine soruyor.

Barakalara yaklaştıkça orada hâkim olan kargaşanın daha iyi farkına varıyor; uykularından patlamaların gürültüsüyle uyanmış olan askerler, sersemce ve çılgınca ateş ederken subayların bağırışları ve haykırışları onları düzene sokamıyor. Tam o sırada, Leopoldinho kımıldıyor. Queluz'un şaşkınlığı o kadar büyük ki onu yere bırakıyor. O da hemen yanına çöküyor. Hayır, canlı değil. Ne aptalca! Onu sarsan vücuduna isabet eden serseri bir kurşun olmuş. "Bu gece hayatımı ikinci kez kurtarıyorsun, Leopoldinho," diye düşünüyor. O bıçağı pekâlâ onun boğazına da daldırabilirlerdi, o kurşun pekâlâ ona da isabet edebilirdi. Düşünüyor: "Teşekkürler, Leopoldinho." Şimdi yere tamamen yapışmış durumda çünkü bizzat alayın askerleri tarafından vurulmanın her şeyin üzerine tüy dikmek olacağını düşünüyor, yine keyifsiz hissediyor, yine zihni karışık, silah sesleri durana kadar orada kalmasının mı yoksa her şeye rağmen barakalara ulaşmayı denemesinin mi daha iyi olacağını bilemiyor.

Bu ikilem tarafından yiyip bitirilirken tepelerin tarafında mavimtırak bir parıltıya dönüşerek dağılmaya başlayan karanlığın ortasında o tarafa doğru koşan iki siluet fark ediyor. Tam, "İmdat, yardım edin!" diye bağıracakken, bir kuşku çığlığını donduruyor. Gözlerini yanacak denli zorlayarak üstlerinde üniforma olup olmadığını görmeye çalışıyor ama bunu anlamak için yeterince aydınlık değil. Sırtında çapraz asılı duran tüfeğini alıyor, çantasından bir mermi torbası çıkarıp silahını dolduruyor ve adamlar iyice yaklaşana kadar ateşe hazır hale getiriyor: İkisi de asker değil. En iyi hedef teşkil eden kişiye çok yakından ateş ediyor ve ateşle birlikte onun canhıraş feryadını ve bedeninin yere devrilişini işitiyor. Ve tüfeği

bir kez daha tutukluk yapıyor: İstediği kadar bastırsın tetik bir milim bile oynamıyor.

Lanet okuyor ve kendini yana doğru atarken aynı zamanda tüfeğini iki eliyle tutup havaya kaldırıyor ve bir saniyelik bir şaşkınlığın ardından üzerine atlayan diğer *jagunço*'ya vuruyor. Queluz dövüşmeyi iyi biliyor, Yüzbaşı Oliveira'nın düzenlediği güç denemelerinde her zaman öne çıktı. Adamın korkulu soluğu yüzünü ısıtıyor ve hasmının kafa darbelerini hissederken en önemli şeye odaklanıp kolları ve elleri arıyor, çünkü her ne kadar taş darbelerine benzeseler de esas tehlikenin kafa darbelerinde değil ellerin birinde olması gereken bıçakta olduğunu biliyor. Gerçekten de bileklerini bulup yakaladığı anda pantolonun yırtıldığını ve sivri uçlu keskin bir cismin uyluğuna sürtündüğünü hissediyor. Queluz da bir yandan kafa atarken, ısırırken ve küfrederken, tehlikenin bulunduğu o eli durdurmak, uzaklaştırmak, bükmek için tüm gücüyle mücadele ediyor. Bunun ona kaç saniyeye, dakikaya ya da saate mal olduğunu bilmiyor ama birden hainin gücünü yitirdiğini, yavaş yavaş şevkinin kırıldığını, bıçağı tutan kolun onunkinin baskısı altında yumuşamaya başladığını fark ediyor. "Artık işin bitti," diye haykırıyor Queluz, "artık bir ölüsün, hain herif." Evet, hâlâ ısırsa, tekmelese, kafa atsa da *jagunço*'nun gücü tükeniyor, pes etmeye başlıyor. En sonunda Queluz ellerin boşaldığını hissedince bir sıçrayışta ayağa fırlıyor, tüfeğini alıyor, havaya kaldırıyor ve tam süngüyü adamın midesine saplayıp kendini onun üzerine bırakacağı sırada korkunç bir yara iziyle bölünen şişmiş suratı görüyor (artık gece değil, gün ağarmaya başladı). Tüfeği havadayken düşünüyor: "Pajeú." Gözlerini kırpıştırarak, hızlı hızlı soluyarak, göğsü heyecandan patlayacak bir halde, haykırıyor: "Pajeú? Sen Pajeú musun?" Ölü değil, gözleri açık, ona bakıyor. "Pajeú?" diye bağırıyor sevinçten çılgına dönmüş Queluz. "Bu seni yakaladı-

ğım anlamına mı geliyor, Pajeú?" *Jagunço* ona baksa da çok fazla umursamıyor. Bıçağını kaldırmaya çalışıyor. "Hâlâ dövüşmek mi istiyorsun?" diye dalga geçiyor Queluz ayağını onun göğsüne bastırarak. Hayır, ona karşı ilgisiz, yapmaya çalıştığı... "Demek kendini öldürmek istiyorsun, Pajeú," diyor Queluz gülerek ve gevşek eldeki bıçağı bir tekmede uçuruyor. "Bunu yapmak sana değil, bize düşer, hain."

Pajeú'yu canlı yakalamak öldürmekten daha da büyük bir kahramanlık. Queluz melezin kendisi tarafından şişirilmiş, tırmalanmış, ısırılmış suratını seyrediyor. Ama ayrıca bacağından bir kurşun yemiş, çünkü pantolonu tamamen kan içinde. Ayaklarının altında bulunması ona şaka gibi geliyor. Diğer *jagunço*'yu arıyor ve onu yere serilmiş midesini tutar bir halde (demek henüz ölmemiş) gördüğü sırada, birçok askerin o tarafa doğru geldiğini görüyor. Elini kolunu deli gibi sallayarak onlara sesleniyor: "Bu Pajeú! Pajeú! Pajeú'yu yakaladım!"

Ona dokunduktan, kokladıktan, titizlikle inceledikten ve yeniden dokunduktan sonra –ve birkaç tekme indirdikten sonra, ama sadece birkaç tane, çünkü onu Albay Medeiros'a canlı götürmenin en iyisi olduğu konusunda hepsi hemfikir– askerler Pajeú'yu ordugâha sürüklüyorlar ve Queluz orada görkemli bir karşılamayı hak ediyor. Onlara saldıran *jagunço*'lardan birini öldürüp Pajeú'yu yakaladığı haberi dilden dile dolaşıyor ve hepsi onu görmeye, kutlamaya, sırtını sıvazlamaya ve kucaklamaya çıkıyor. Dostça kafa tokuşturmalar yağıyor, ona mataralar uzatılıyor, bir teğmen ona sigara ikram ediyor. Kendini daha fazla tutamıyor ve gözlerinden yaşlar dökülüyor. Leopoldinho'ya çok üzüldüğünü geveliyor ama gerçekte onu ağlatan bu görkemli anlar.

Albay Medeiros onu görmek istiyor. Queluz, komuta merkezine doğru neredeyse trans halinde giderken herke-

sin nihai olacağına, hainlerin elinde kalan son toprakların da vatanseverlerin kontrolüne geçeceğine inandığı o şafaktaki taarruza Birinci Tugay'ın iştirak etmemiş olmasına duyduğu kızgınlığın bir gün önce Albay Medeiros'ta neden olduğu öfkeyi hatırlamıyor. (Bu öfke daha sonra ne binbaşıların ne de yüzbaşıların kurtulabildiği cezalara, uyarılara ve azarlara dönüştü.) Albay Medeiros'un General Oscar'la Birinci Tugay'ın taarruza katılmasına izin vermediği için bir tartışma yaşadığı ve Albay Gouvela komutasındaki İkinci Tugay'ın fanatiklerin mezarlıktaki siperlerini ele geçirdiğini öğrenince Albay Medeiros'un elindeki kahve fincanını yere fırlatarak tuzla buz ettiği söylendi. Ayrıca, kurmay heyetinin kayıpların fazlalığı ve sert direniş yüzünden taarruzu kesmesi üzerine, Albay Medeiros'un akşam hava kararırken bunu kutlarcasına, sanki kutlayacak bir şey varmışçasına ateş suyu içtiği de söylendi.

Ama Queluz, Albay Medeiros'un barakasına girerken bütün bunları hemen hatırlıyor. Birinci Tugay Komutanı'nın suratı öfkeden çatlama noktasında. Onu kutlamak için kapıda bekleyeceğini sanmıştı ama öyle olmuyor. Katlanır taburesinde oturmuş lanetler yağdırıyor. Böyle kime bağırıyor? Pajeú'ya. Barakayı dolduran subayların sırtlarının ve profillerinin arasından Queluz yerde, albayın ayaklarının dibindeki koyu kırmızı yara iziyle bölünmüş sarımtırak suratı seçiyor. Ölü değil; gözleri yarı açık ve kimsenin umursamadığı, oraya neden getirildiğini bilmeyen ve bir an önce gitmek isteyen Queluz, albayın öfkesinin hiç kuşkusuz Pajeú'nun ona yönelttiği boş ve küçümseyici bakıştan kaynaklanması gerektiğini düşünüyor. Ama hayır, öfkenin sebebi ordugâha yapılan saldırı: On sekiz asker öldü.

"On sekiz! On sekiz!" diyor Albay Medeiros, sanki ağzında bir gem varmış gibi sözcükleri çiğneyerek. "Otuz küsur da yaralı! İkinci Tugay orada savaşırken sen aşağı-

lık adamlarınla birlikte kalkıp bize saldırıyor ve bütün gün taşaklarını kaşıyan bize, onlardan daha çok kayıp verdiriyorsun."

"Neredeyse ağlayacak," diye düşünüyor Queluz. Korku içinde, albayın bir şekilde onun uyuyakaldığını ve birliği uyarmadan haydutların geçişine izin verdiğini öğreneceğini hayal ediyor. Birinci Tugay'ın komutanı taburesinden fırlıyor ve tutsağı tekmelemeye, çiğnemeye, üzerinde tepinmeye başlıyor. Sırtlar ve profiller yerde ne olup bittiğini görmesini engelliyor. Ama saniyeler sonra yeniden görüyor: Kızıl kestane rengi yara izi büyümüş, haydudun ne hatları ne de biçimi belli bir çamur ve kan kütlesine dönen yüzünü kaplıyor. Ama gözleri hâlâ açık ve onlarda hâlâ son derece saldırgan ve tuhaf bir kayıtsızlık görülüyor. Kanlı bir salya dudaklarından dışarı taşıyor.

Queluz, Albay Medeiros'un elinde bir kılıç görüyor ve Pajeú'nun işini bitireceğinden emin oluyor. Ama albay sadece ucunu boynuna dayamakla yetiniyor. Barakada tam bir sessizlik hâkim ve bütün subayların görkemli ciddiyeti Queluz'a da bulaşıyor. Albay Medeiros en sonunda sakinleşiyor. Gidip taburesine oturuyor ve kılıcını yatağın üzerine atıyor.

"Seni öldürmek sana iyilik yapmak olurdu," diye hoşnutsuzluk ve öfkeyle homurdanıyor. "Sen ülkene ihanet ettin, vatandaşlarını katlettin, çaldın, yağmaladın, bütün suçları işledin. Senin yaptıklarını karşılayan bir ceza yok."

Queluz şaşkınlıkla onun güldüğünü fark ediyor. Evet, melez gülüyor. Alnı ve burundan geriye kalan ufak tümsek buruşmuş, ağzı aralanmış ve gülüş olduğu şüphe götürmez bir gürültü çıkarırken çekik gözleri ışıldıyor.

"Söylediklerim sana komik mi geliyor?" diye soruyor Albay Medeiros sözcüklerin üstüne basa basa. Ama

hemen akabinde ses tonu değişiyor, zira Pajeú'nun suratı kaskatı kalıyor. "Şunu bir muayene edin, doktor..."

Yüzbaşı Bernardo da Ponte Sanhuesa yere diz çöküyor, kulağını haydudun göğsüne yapıştırıyor, gözlerini inceliyor, nabzına bakıyor.

"Ölmüş, efendim," dediğini duyuyor Queluz.

Albay Medeiros'un yüz ifadesi değişiyor.

"Adamın vücudu kevgir gibi," diye ekliyor doktor. "İçindeki kurşunla onca zaman yaşamış olması bir mucize."

"Şimdi," diye düşünüyor Queluz, "sıra bana geliyor." Albay Medeiros'un küçük, yeşil-mavi, insanı delip geçen gözleri onu bulana kadar subayların arasında arayacak ve o korkunç soruyu duyacak: "Neden uyarı vermedin?" Yalan söyleyecek, verdiğine, ateş ettiğine ve bağırdığına Tanrı ve annesi üzerine yemin edecek. Ama saniyeler geçiyor ve Albay Medeiros taburede oturmaya ve ona gülerek ölen haydudun cesedini seyretmeye devam ediyor.

"Queluz burada, efendim," dediğini duyuyor Yüzbaşı Oliveira'nın.

Şimdi, şimdi. Subaylar Birinci Tugay Komutanı'na yaklaşabilmesi için ona yol açıyorlar. Albay ona bakıyor ve ayağa kalkıyor. Kalbi yerinden fırlayacakmış gibi heyecan içinde, Albay Medeiros'un ifadesinin yumuşadığını ve gülümsemek için çaba harcadığını görüyor. O da müteşekkir bir biçimde gülümsüyor.

"Onu sen mi avladın?" diye soruyor albay.

"Evet, efendim," diye cevap veriyor hazır ol pozisyonundaki Queluz.

"Öyleyse işi bitir," diyor Medeiros kılıcını çabuk bir hareketle ona uzatarak. "Gözlerini oy ve dilini kes. Sonra, kafasını koparıp barikatın diğer tarafına at ki canlı haydutlar kendilerini neyin beklediğini öğrensinler."

VI

MİYOP GAZETECİ nihayet gittikten sonra, ona sokağa kadar eşlik etmiş olan Canabrava baronu gecenin bir hayli ilerlediğini fark etti. Ağır giriş kapısını kapattıktan sonra, sırtını ona dayayıp gözlerini yumarak, o karmaşık ve şiddetli imgeler kovanını zihninden uzaklaştırmaya çalıştı. Tam o sırada bir uşak, elinde bir kandille hızlıca yanına geldi: Akşam yemeğini ısıtmalarını ister miydi? Hayır, dedi ve onu yatmaya göndermeden önce Estela'nın akşam yemeğini yiyip yemediğini sordu. Evet, yiyeli bayağı olmuştu, ardından dinlenmeye çekilmişti.

Baron yatak odasına çıkmak yerine, bir uyurgezer gibi, kendi ayak seslerini dinleyerek çalışma odasına döndü. Ona şimdi bir diyalogdan ziyade birkaç dokunulmaz monolog gibi gelen, ki zaten öyleydi, o uzun sohbetin odanın ağır havasında incecik tüyler gibi süzülen sözcüklerini kokladı, gördü. Miyop gazeteciyi bir daha görmeyecekti, onunla bir daha konuşmayacaktı. İçinde mülklerini, politik gücünü ve karısını kaybettiği o canavarca hikâyeyi bir kez daha diriltmesine izin vermeyecekti. "Sadece Estela önem taşıyor," diye mırıldandı. Evet, diğer kayıpların hepsinden vazgeçebilirdi. Geri kalan ömründe –on yıl mı? On beş mi?– alıştığı yaşam biçimini sürdürecek birikimi vardı. Tümünün kendisiyle birlikte tükenmesi hiç

umurunda değildi: Geleceği için kaygılanacağı bir oğlu mu vardı sanki? Politik güce gelince, doğrusunu söylemek gerekirse, o ağırlığı sırtından atmış olduğu için mutluydu. Politika, başkalarının yokluğundan ötürü, başkalarının aşırı sersemliğinden, ilgisizliğinden ya da yolsuzluğundan ötürü kendini ona dayatan bir yük olmuştu, yoksa o yola içtenlikle baş koyduğundan değil: Onu her zaman bıktırmış, bunaltmış, onda sıkıcı ve iç karartıcı bir meşgale etkisi uyandırmıştı çünkü insani sefillikleri ondan daha iyi ortaya çıkaran bir şey yoktu. Ayrıca uğruna, kelebek ve bitki koleksiyonu yaptığı çocukluk günlerinden beri hissettiği bilimsel yatkınlığı kurban ettiği bir uğraş olan politikaya karşı gizli bir garezi vardı. Asla kabullenemeyeceği trajedi Estela'ydı. Ve Estela'nın başına gelenlerin suçlusu Canudos, yani inatçı, at gözlüklü, çelişkin fanatiklikler barındıran insanların o aptalca, anlaşılmaz hikâyesi olmuştu. Karısı dünyayla bağlarını koparmıştı ve bir daha asla bağlamayacaktı. Hiçbir şey ve hiç kimse ona o bölümü hatırlatmayacaktı. "Ona gazetede bir iş verdireceğim," diye düşündü. "Düzeltmen, adliye muhabiri, onun gibi sıradan birine uygun bir iş. Ama bir daha asla onu evime kabul etmeyecek, bir daha asla dinlemeyeceğim. Ve eğer Canudos hakkındaki o kitabı yazarsa –ki yazmayacağından eminim– onu da okumayacağım."

İçki dolabına gidip kendine bir kadeh konyak koydu. Canabrava baronu, üzerinden çeyrek asır boyunca Bahia'nın politik yaşamını yönlendirmiş olduğu rahat deri koltuğuna oturup içkisini avucunun içinde ısıtırken bahçedeki cırcırböceklerinin ahenkli senfonisini ve birkaç kurbağanın arada sırada ona yankı yapan akortsuz korosunu dinledi. Onu böylesine huzursuz eden neydi? Sanki çok acil bir şeyi unutuyormuşçasına, sanki bu saniyelerde hayatında nihai ve geri dönüşü olmayan bir şey

yaşanacakmışçasına, bu yerinde duramama duygusunu, bedenindeki bu karıncalanmayı tetikleyen neydi? Hâlâ Canudos mu?

Onu kafasından atamamıştı: İşte yine oradaydı. Ama gözlerinin önünde acımasızca beliren ve aydınlanan imge ziyaretçisinin ağzından duyduğu bir şey değildi. Çünkü o yaşandığı sırada ne o ne şimdi karısı olan Calumbí'li küçük kız ne Cüce ne de Canudos'tan sağ kurtulanlar artık oradaydı. Bunu ona ihtiyar Murau, son kez Salvador'da görüştüklerinde Porto şarabı içerken anlatmıştı; Murau da bunu *jagunço*'ların hışmına en çok uğrayan yerlerden biri olan Formosa Çifliği'nin sahibinden dinlemişti. Adam, toprağına olan aşkından ya da nereye gideceğini bilmediğinden, her şeye rağmen orada kalmış ve bütün savaş boyunca askerlerle yaptığı ticaret sayesinde orada kalmaya devam edebilmiş. Her şeyin bittiğini, Canudos'un düştüğünü öğrendiğinde, yardım etmek için bir grup ırgatla birlikte hemen oraya gitmiş. Eski *jagunço* şehrinin tepelerini uzaktan gördüklerinde ordu artık orada değilmiş. Daha uzaklardan duydukları o tuhaf, tanımlanamaz, saptanamaz ve havayı titretecek denli güçlü gürültü onları şaşırtmıştı; ihtiyar Murau bunu bu şekilde orada anlatmış, baron da dinlemişti. Havada ayrıca mideleri kaldıran o muazzam koku varmış. Ama ancak taşlık ve grimsi Poço Trabubú Tepesi'ni aşıp ve ayaklarının altında Canudos'un zamanında olduğu şey olmayı bırakıp gördükleri şeye dönüşmüş haliyle karşılaşınca, o gürültünün binlerce akbabanın kanat çırpışından ve gaga darbelerinden, her şeyi kaplayan ve tam doyduğu anda, onca dinamit, mermi ve yangına rağmen hâlâ paramparça olmamış şeylerin –ateşin hiç dokunmadığı ya da kısmen kömürleştirdiği ve şimdi o açgözlü hayvanların didiklediği, parçaladığı, yediği, yuttuğu o uzuvların, kol ve bacakların, kafaların, omurgaların, iç organların,

derilerin– farkına varan o sonsuz denizden, gri, siyahımsı, obur, kesintisiz dalgalı denizden geldiğini anlamışlar. "Binlerce ve on binlerce akbaba," demişti ihtiyar Murau. Ve bir kâbusun ete kemiğe bürünmüş haline benzeyen şey karşısında dehşete kapılan Formosa ve ırgatları, gömecek kimse kalmadığını anlayınca (çünkü koca kuşlar bu işi yapmaktaymış) ağızlarını ve burunlarını kapatarak oradan hızlı adımlarla uzaklaşmışlar. Münasebetsiz, saldırgan imge zihnine kök salmıştı ve onu oradan söküp atamıyordu. "Canudos'un hak ettiği son," diye cevap vermişti ihtiyar Murau'ya, onu konuyu değiştirmeye zorlamadan önce.

Onu huzursuz eden, içini daraltan ve diken üstünde tutan bu muydu? Canudos'tan geriye kalan tek şey insan leşlerini yiyip bitiren o cani kuşlar sürüsü müydü? "Bahia'yı, altından kalkamayacakları bir sorumluluğu üstlenen sersemlerden ve beceriksizlerden kurtarmak için yapılan yirmi beş yıllık kirli ve sefil politika her şey bir akbaba ziyafetiyle son bulsun diye miydi?" Ve tam o anda, şaşı ve sulu gözleri, arsız çıkıntıları, aşırı büyük çenesi ve anlamsızca sarkık kulaklarıyla trajikomik surat, ona ateşli bir biçimde aşktan ve sevgiden bahsederek felaket imgesinin üzerinde yeniden belirdi: "Dünyada var olan en yüce şey, insanın belli bir mutluluğu yakalayabilmesini ve mutluluk denen şeyin ne olduğunu anlayabilmesini sağlayan yegâne şey, baron." Buydu. Onu huzursuz eden, içini daraltan, endişelendiren şey buydu. Konyağından bir yudum aldı, yakıcı içkiyi bir süre ağzında tuttuktan sonra yuttu ve boğazını ısıtarak akışını hissetti.

Ayağa kalktı: Ne yapacağını, ne yapmayı arzuladığını henüz bilmiyordu ama bedeninin içinde bir çıtırtı hissediyor ve sonuçları hesaplanamaz bir karar alması gereken hayati bir anda bulunuyormuş gibi geliyordu. Ne yapacaktı, ne yapmak istiyordu? Konyak kadehini içki

dolabına bıraktı ve kalbinin, şakaklarının atışını, kanının tüm bedenindeki akışını hissederek çalışma odasını, büyük salonu, geniş sahanlığı geçip (şimdi hepsi ıssız ve karanlıktı ama sokak fenerlerinin ışıltısı önünü görmeye yetiyordu) merdivene ulaştı. Bir kandil, basamakları aydınlatıyordu. Onları çabucak, ayaklarının ucuyla basarak çıktı, bu yüzden adımlarının sesini kendisi bile duymuyordu. Yukarıda hiç tereddüt etmeden, kendi yatak odasına yönelmek yerine doğrudan baronesin uyuduğu odaya gitti; burası Sebastiana'nın eğer gece Estela bir şeye ihtiyaç duyarsa diye ona yakın olmak için yerleştiği yan odadan sadece bir paravanla ayrılıyordu.

Elini tam kapı koluna uzatacağı sırada aklına arkadan sürgülü olabileceği geldi. Bu yatak odasına önceden haber vermeden hiç girmemişti. Hayır, içeriden sürgülenmemişti. Kapıyı arkasından kapatıp sürgüyü aradı ve yuvasına itti. Başucu masasının üzerinde duran ve baronesin yatağının bir kısmını, mavi yatak örtüsünü, cibinliği ve tül perdeleri aydınlatan sarı ışığı –bir yağ kabının içinde yüzen bir fitil– daha eşikten fark etti. Baron bulunduğu yerde, hiç gürültü yapmadan, elleri titremeden, üzerindeki giysileri çıkardı. Çırılçıplak kalınca odayı ayak uçlarının üzerinde geçerek Sebastiana'nın yattığı yan odaya girdi.

Onu uyandırmadan yatağın kenarına kadar geldi. Hafif bir aydınlık vardı (sokaktaki gazlı fenerin ışığı perdelerin arasından geçerken maviye dönüyordu) ve baron, çarşafın altında yan yatmış halde, başının altında yuvarlak bir yastıkla uyuyan kadının vücut hatlarını görebildi. Uzun, siyah ve dağınık saçlar yatağın üzerine dökülüyor ve yan taraftan aşağı sarkıp yere değiyordu. Sebastiana'yı salık saçlarla ayakta hiç görmediğini, herhalde topuklarına kadar geldiğini ve bir aynanın ya da Estela'nın önünde, oyun olsun diye, o upuzun saçlara tıpkı

bir ipek battaniye gibi sarındığı bir seferin illaki yaşanmış olması gerektiğini düşündü ve gözünde canlanan imge uyumakta olan bir içgüdüsünü uyandırdı. Elini apışarasına götürdü ve cinsel organını avuçladı: Sarkık duruyordu ama gevşekliğinde, kendini keşfedilmeye bırakışında ve penis başının kabuktan sıyrılarak dışarı fırlayışındaki yumuşaklık, çabukluk ve sevinci andıran şeyde, orada yeniden çağrılmayı, yeniden canlandırılmayı, içini boşaltmayı arzulayan derin bir hayat olduğunu hissetti. Yaklaşırken korktuğu şeyler –hizmetçinin tepkisi ne olacaktı? Eğer çığlık atarak uyanırsa buna Estela nasıl bir tepki verecekti?– ânında yok oldu ve şaşırtıcı bir biçimde Galileo Gall'in yüzü zihninde belirdi ve devrimcinin enerjisini eylem ve bilim gibi daha üstün sandığı konulara yoğunlaştırmak için etmiş olduğu bekârlık yeminini hatırladı. "Ben de onun kadar aptalca yaşadım," diye düşündü. Etmediği benzer bir yemini onca zaman tutarken bu dünyada en çok sevdiği varlığın felaketine sebep olan o rezil meşgale için zevkten ve mutluluktan vazgeçmişti.

Hiç düşünmeden, otomatik bir biçimde, eğilip yatağın kenarına otururken aynı zamanda iki eli de boş durmuyordu: Biriyle Sebastiana'nın üzerini örten çarşafları çekerken diğeri bağırmasını engellemek için ağzına doğru gitti. Kadın büzüştü, kaskatı kesildi ve gözlerini açtı. Baronun burnuna bir sıcaklık esintisi, hiçbir zaman bu kadar yakın olmadığı Sebastiana'nın bedeninin mahremiyeti geldi ve cinsel organının ânında canlandığını hissetti, taşaklarının da var olduklarının, orada bulunduklarının, bacaklarının arasında yeniden doğduklarının bilincine varmış gibi oldu. Sebastiana bağırmayı, yataktan doğrulmayı başaramamıştı: Sadece baronun ağzına bir milimetre mesafede tuttuğu avuç içine soluğunun sıcak havasını taşıyan boğuk bir ses çıkarabildi.

"Bağırma, bağırmazsan daha iyi edersin," diye fısıl-

darken sesinin çok kararlı çıkmadığını hissetti ama onu titreten tereddüt değil arzuydu. "Senden rica ediyorum bağırma."

Çarşafı üzerinden çektiği eliyle şimdi düğmelerini boğazına kadar iliklediği geceliğinin üzerinden Sebastiana'nın memelerini okşuyordu: Büyüktüler, biçimliydiler, kırklı yaşlarında olması gereken biri için olağanüstü derecede sıkıydılar; parmaklarının altında, soğuktan ürpererek dikleştiklerini hissediyordu. Baron parmaklarını Sebastiana'nın burnunun kenarında, dudaklarında, kaşlarında elinden geldiğince incelikle gezdirdikten sonra saç yumağının arasına daldırdı ve tepede onları yumuşak bir biçimde dolaştırdı. Bu arada, kadının olanlara inanamayan, afallamış bakışındaki ölümcül korkuyu gülümseyerek kovmaya çalışıyordu.

"Bunu çok uzun zaman önce yapmalıydım, Sebastiana," dedi dudaklarını kadının yanaklarına sürterek. "Seni arzuladığım ilk gün bunu yapmalıydım. O zaman daha mutlu olurdum, Estela daha mutlu olurdu ve belki sen de."

Yüzünü indirip dudaklarıyla kadınınkileri aradı ama kadın, korku ve şaşkınlığın onu soktuğu felç halinden çıkmak için bir gayret sarf ederek kendini kaçırdı ve baron bir yandan onun gözlerinde yakarış okurken, aynı zamanda şöyle kekelediğini işitti: "Size yalvarıyorum, en çok sevdiğiniz şey üzerine size yalvarıyorum... Hanımefendi, hanımefendi."

"Hanımefendi orada ve ben onu senden çok seviyorum," sözleri döküldü ağzından ama ona sanki konuşan, hatta düşünmeye çalışan başka biriymiş gibi geldi: O sadece o kızışmış bedenden, göbeğinin altına çarpıp duran, dik, sert, nemli hissettiği artık tamamen uyanmış o cinsel organdan başka bir şey değildi. "Bunu aynı zamanda onun için de yapıyorum ama sen bunu anlayamazsın."

Memelerini okşarken geceliğinin düğmelerini bulmuştu ve şimdi onları deliklerinden birer birer kurtarırken aynı zamanda da diğer eliyle Sebastiana'yı ensesinden yakaladı ve onu başını yana yatırmaya ve dudaklarını sunmaya zorladı. Onları soğuk, sımsıkı kapanmış hissetti ve hizmetçinin dişlerinin takırdadığını, bedeninin topyekûn titrediğini ve bir saniye içinde sırılsıklam terlediğini fark etti.

"Ağzını aç," diye emretti ona, hayatı boyunca hizmetçi ya da köle kadınlara karşı, onlara sahip olurken nadiren kullanmış olduğu bir ses tonuyla. "Eğer seni uysal olmaya zorlamam gerekirse bunu yapacağım."

Hiç kuşkusuz, çok eskilerden gelen bir alışkanlık, korku ya da korunma içgüdüsüyle, ses tonunun ona hatırlatmayı bildiği asırlık bir gelenekle koşullandırılmış hizmetçinin kendisine itaat ettiğini hissetti ama odanın mavi alacakaranlığında suratındaki korku ifadesine şimdi bir de sonsuz bir hoşnutsuzluk mimiğinin eklendiğini fark etti. Ama bunu umursamadı, dili kadının ağzına girerken, onunkine çarparken, onu bir o yana bir bu yana iterken, onun dişetlerini, damağını keşfediyor ve tükürüğünün birazını ona geçirip sonra onu geri almanın ve yutmanın bir yolunu buluyordu. Bu arada geceliğinin düğmelerini çözme ya da koparma ve üzerinden çıkarma çabaları da devam ediyordu. Fakat Sebastiana'nın ruhu ve ağzı itaat etmeye razı gelse de herhalde kudretli efendisinin isteklerine boyun eğmeyi ona öğretmiş olandan bile daha büyük bir korku, kendisinden alınmak istenene karşı kendini savunmayı emrettiği için bütün vücudu direnmeyi sürdürüyordu. Vücudu hâlâ büzüşük ve kaskatıydı; yatağın üzerine atlamış onu kucaklamaya çalışan baron ise, Sebastiana'nın bir kalkan gibi vücudunun önüne koyduğu kolları tarafından kendini frenlenmiş hissediyordu. Boğuk bir fısıltı şeklinde yalvardığını

duyuyordu ve ağlamaya başladığından emin oldu. Ama şu anda onu ilgilendiren yegâne şey hâlâ omuzlarında asılı duran geceliği bir an önce çıkarmaktı. Bir kolunu beline dolayarak onu kendine doğru çekmeyi ve zorla vücuduna yapıştırmayı başarmıştı; bu arada diğer eliyle de geceliğini çıkardı. Ne kadar sürdüğünü bilmediği bir zorlamayla, onu iterken ve bastırırken enerjisi ve arzusu durmadan artmaya devam ediyordu ve en sonunda Sebastiana'nın üzerine çıkmayı başardı. Bir bacağını araya sokarak onun birbirine lehimli bacaklarını açmaya zorlarken, aynı anda onu ihtirasla boynundan, omuzlarından, göğsünden ve uzun uzun memelerinden öptü. Kadının karnının üzerine –aletinin sürtünüp durduğu geniş, sıcak, yumuşacık alan– boşalacağını hissetti ve gözlerini kapatıp kendini tutmak için büyük çaba harcadı. Bunu başardı ve akabinde, Sebastiana'nın bedeninin üzerinde, onu okşayarak, koklayarak, kalçalarını, kasıklarını, karnını, şimdi ağzının içinde gür ve kıvırcık halde keşfettiği kasık kıllarını öperek yavaş yavaş aşağıya doğru kaydı. Ağzıyla cinsel organına ulaşabilmek için uyluklarını yeterince açtırana kadar elleriyle, çenesiyle, tüm gücüyle bastırırken, onun iç çekerek ağladığını hissetti. Sebastiana'yı öptüğü, usulca emdiği, dilini içine daldırdığı, suyunu içtiği, onu üzen ve keyfini kaçıran her şeyden, hayatını kemiren o imgelerden nihayet kurtaran bir sarhoşluğa kapıldığı sırada sırtına hafifçe dokunan parmakların baskısını hissetti. Kafasını oradan çekip arkasına bakarken ne göreceğini biliyordu: Estela orada, ayakta durmuş ona bakıyordu.

"Estela, aşkım, aşkım," diyerek ona sevgi dolu bir tonda konuşurken, hâlâ yere diz çökmüş vaziyetteydi, hâlâ dirsekleriyle hizmetçi kadının bacaklarını ayrık tutmaya devam ediyor ve dudaklarından Sebastiana'nın tükürüğünün ve sularının süzüldüğünü hissediyordu. "Seni

bu dünyadaki her şeyden daha çok seviyorum. Bunu yapmamın sebebi onu çok uzun zamandan beri arzuluyor olmam ve sana olan aşkım. Sana daha yakın olmak için sevgilim."

Sebastiana'nın vücudunun kasılmalarla sarsıldığını hissediyor, elleriyle ağzını ve gözlerini kapatmış olan kadının çaresizlik içinde iç çekerek ağladığını duyuyor ve yanında kımıldamadan duran baronesin onu incelediğini görüyordu. Korkmuş, öfkelenmiş, dehşete kapılmış bir hali yoktu, sadece biraz meraklanmış görünüyordu. Üzerindeki hafif geceliğin altında, geçen yılların bozmayı başaramadığı vücut hatlarını (hâlâ zarif ve düzgün bir vücudu vardı) alacakaranlıkta belli belirsiz tahmin ediyordu ve loş ışıkta gri telleri görünmeyen açık renk saçlarının içinde toplandığı saç filesinden dışarıya kaçan bazı uçlar vardı. Onda uzlaşmazlığın (Estela'nın diğer bütün duygu gösterilerindeki gibi kontrol etmeyi hiçbir zaman başaramadığı yegâne şey) şaşmaz işareti olan o derin ve yalnız kırışıklık, görebildiği kadarıyla, alnında belirmemişti. Kaşları çatılmamıştı ama evet, hafif aralık ağzı gözlerinin ilgisini, merakını ve sakin şaşkınlığını vurguluyordu. Bu ne kadar ufak bir ayrıntı olursa olsun, bu dışarıya doğru yönelme, dışarıdan bir şeyle ilgilenme artık onda yeni bir şeydi, zira baron Calumbí'deki o geceden beri baronesin gözlerinde ilgisizlik, tek başınalık, zihinsel içe kapanıklıktan başka bir ifade görmemişti. Solgunluğu, belki mavimtırak alacakaranlıktan, belki de o sırada tanık olduğu şeyden ötürü daha çarpıcıydı. Baron heyecanın onu tıkadığını ve hıçkırarak ağlamaya başlamasının an meselesi olduğunu hissetti. Tam o sırada Estela'nın solgun, çıplak ayaklarını, zeminin parlak tahtası üzerinde hayal etti ve bir dürtüye uyarak onları öpmek için yere eğildi. Önünde yere kapanıp ayak kemerlerini, parmaklarını, tırnaklarını, topuklarını sonsuz bir

aşk ve saygıyla öpücüklere boğarken ve o çok sevdiği ayaklara hitaben, onları çok sevdiğini, ona her zaman çok güzel, hayatı boyunca onca karşılığı ödenemez zevk yaşatmalarından ötürü tapılmaya layık göründüklerini ateşli bir şekilde kekelerken barones hiç istifini bozmadan seyrediyordu. Onları ardı ardına defalarca öptükten ve dudaklarını narin bileklere doğru çıkardıktan sonra karısında bir hareketlenme hissetti ve hemen kafasını kaldırıp bakınca, demin sırtına dokunmuş olan elin bir kez daha, telaşsız ve yumuşak, Estela'nın her zaman hareket ettiği, konuştuğu, davrandığı doğallık, seçkinlik, bilgelikle ona doğru geldiğini ve saçlarının üzerine konup kınayıcı, azarlayıcı hiçbir şey içermemesinden, tersine sevecen, şefkatli, hoşgörülü olmasından ötürü kendini tüm benliğiyle müteşekkir hissettiği bir temasla hafif, yatıştırıcı bir halde orada kaldığını gördü. Tamamen uçup gitmiş olan arzu o anda yeniden belirdi ve baron cinsel organının yeniden sertleştiğini hissetti. Estela'nın başının üzerine koyduğu elini tuttu ve ağzına götürüp öptü ve onu bırakmadan, Sebastiana'nın yüzü saklı, kendi içine kapanmış bir halde yattığı yatağa doğru döndü ve boştaki elini uzatıp kadının, siyahlığı vücudunun mate rengiyle net bir biçimde tezat teşkil eden kasıklarının üzerine koydu.

"Onu her zaman seninle paylaşmak istemiştim, aşkım," diye, çelişkin duygular, çekingenlik, utanma, heyecan ve yeniden doğan arzudan ötürü titreyen sesiyle kekeledi, "ama asla sana söylemeye cüret edemedim çünkü seni gücendirmekten, incitmekten korktum. Yanılmışım, değil mi? İncinmez, gücenmezdin, değil mi? Seve seve kabul eder miydin? Bu seni ne kadar çok sevdiğimi sana kanıtlamamın başka bir biçimi olurdu, değil mi Estela?"

Karısı onu seyretmeye devam ediyordu, kızgın ya da artık şaşkın değil, birkaç ay önceki dingin bakışıyla bakı-

yordu. Derken onun birden dönüp yatakta büzüşmüş iç çekerek ağlamaya devam eden Sebastiana'ya baktığını gördü ve o âna dek rengini belli etmeyen o bakışın ilgilenmeye ve tatlılaşmaya başladığını anladı. Ondan aldığı işarete uyarak karısının elini bıraktı. Estela'nın birkaç adımda yatağın başucuna doğru gittiğini, yatağın kenarına oturduğunu ve Sebastiana'nın yanaklarından sanki onun incinmesinden korkuyormuşçasına, çok büyük bir dikkat ve özenle tutmak için onun her hareketinde hayranlıkla izlediği o eşsiz zarafetle kollarını uzattığını gördü. Daha fazla seyretmek istemedi. Arzu bir tür öfkeyle birlikte geri gelmişti ve baron yeniden yatağa eğildi, hizmetçinin apışarasına doğru kendine yol açtı, bacaklarını ayırdı ve onu yeniden öpebilmek, soluyabilmek, içine çekebilmek için yayılmaya zorladı. Gözlerini kapatıp sarhoş bir halde zevkini çıkararak uzun süre orada kaldıktan sonra heyecanını daha fazla zapt edemeyeceğini anlayınca doğruldu ve emekleyerek Sebastiana'nın üzerine tırmandı. Bacaklarını kendininkilerle ayırıp aceleci bir elden yardım alarak onun cinsel organını buldu ve şehvetine acı ve yırtılma hissi katan tek bir hamleyle içine girmeyi başardı. Onun inlediğini hissetti ve hayatının bacaklarının arasında patlamış gibi geldiği o fırtınalı anda, baronesin iki elini şefkat ve acımayla baktığı Sebastiana'nın yüzünde tutmaya devam ettiğini ve aynı zamanda da oraya yapışmış birkaç saç telini kurtarmak için alnına usulca üflediğini gördü.

Saatler geçip bütün o şeyler olup bittikten sonra, baron sanki bir şey ya da birisi onu uyandırmış gibi gözlerini açtı. Şafak vaktinin güneşi odaya giriyor, kuş sesleri ve denizin mırıldanan uğultusu duyuluyordu. Tek başına uyuduğu Sebastiana'nın yatağından doğruldu, ayağa kalkıp yerden aldığı çarşafa sarındı ve baronesin odasına doğru birkaç adım attı. O ve Sebastiana geniş yatakta bir-

birlerine değmeden uyuyorlardı ve baron bir süre orada kalıp şeffaf tül cibinliğin ardından onları tanımlanamaz bir duyguyla izledi. Şefkat, melankoli, şükran ve belli belirsiz bir endişe hissediyordu. Dün gece kıyafetlerinden sıyrıldığı koridordaki kapıya doğru ilerliyordu ki, tam balkonun önünden geçerken doğmakta olan güneşin tutuşturduğu körfezin görüntüsü onu durdurdu. Güneşin doğduğu ya da battığı saatte Salvador'un görüntüsü, sayısız defalar görmüş olmasına rağmen asla doyamadığı bir şeydi. Balkona çıkıp o görkemli gösteriyi –Itaparica Adası'nın coşkun yeşilliği, denize açılan yelkenlilerin beyazlığı ve zarafeti, gökyüzünün açık mavi, suyun yeşilimsi gri rengi ve daha yakında, ayaklarının altındaysa, içlerinde insanların uyanışını ve gündelik rutinin başlangıcını sezebildiği evlerin çatılarının kırılgan ve kızıl kahverengi ufku– hayranlıkla seyretti. Destierro ve Nazareth semtlerinin çatılarından, bir zamanlar politikacı yoldaşları olan ama artık görüşmediği eski dostlarının –Cotagipe baronu, Macaúbar baronu, São Lorenzo vikontu, São Francisco baronu, Barbacena markisi, Maragogipe baronu, Sergimiruin kontu, Oliveira vikontu– malikânelerini acı tatlı nostaljiyle bulmaya çalışarak oyalandı. Bakışları şehrin farklı noktalarında, papaz okulunun çatılarında, yemyeşil Ladeiras'ta, eski Cizvit kolejinde, hidrolik asansörde, Alfándega'da birkaç kez dolaştı ve bir süre güneşin Nossa Senhora da Conceição da Praia Kilisesi'nin, bir gemi kazasından sağ kurtulmuş iki kişi tarafından Meryem Ana'ya minnetlerini sunmak için Portekiz'den kesilmiş ve işlenmiş halde getirttikleri altın rengi taşlarından yansımasını keyifle seyretti ve onu görmeyi başaramasa da sahildeki balık pazarının bu saatteki rengârenk kalabalığını hayal etti. Derken birden dikkatini çeken bir şey oldu ve büyük bir ciddiyetle, gözlerini zorlayarak, kafasını korkuluğun üzerinden ileriye uzatarak baktı. Hemen

akabinde, Estela'nın tiyatroda kullandığı kaplumbağa kabuğu kaplı küçük dürbününü muhafaza ettiğini bildiği komodine kadar aceleyle gitti.

Balkona döndü ve giderek büyüyen bir şaşkınlık ve huzursuzluk duygusuyla baktı. Evet, tekneler oradaydı, Itaparica Adası'yla yuvarlak São Marcelo Kalesi'ne eşit uzaklıkta, ikisinin tam ortasında duruyorlardı ve teknelerdeki insanlar balık falan avlamıyor denize çiçek atıyor, çiçeklerin taçyapraklarını, taçlarını, dallarını suya bırakırken aynı zamanda istavroz çıkarıyorlardı ve onları duyamasa da –kalbi küt küt atıyordu– o insanların dua ettiklerine, belki de ilahiler söylediklerine emindi.

NATUBA'LI LEÃO, Küçük Sofu'nun doğum günü olan 1 Ekim'de, askerlerin Madre Igreja, São Pedro ve İyi İsa Tapınağı'ndaki barikatları aşmak için üç koldan Canudos'a karşı saldırıya geçtiklerinin söylendiğini işitiyor ama dolaşık saçlı kocaman kafasının içinde yankılandığını duyduğu başka bir şey: Pajeú'nun ne gözleri ne dili ne de kulakları olan kellesi birkaç saatten beri köpeklerin Fazenda Velha'daki siperlerinde bir kazığın tepesinde duruyormuş. Pajeú'yu öldürmüşler. Vilanova'ların ve yabancıların Canudos'tan çıkmalarına yardım etmek için onunla birlikte ateistlerin ordugâhına saldıranların hepsini öldürmüşler, ayrıca işkence etmiş ve onların da kafalarını kesmişler. Aynı şeyin onun, İnsanların Anası'nın ve Pajeú'nun şehadeti için diz çökmüş dua eden koronun dindarlarının tümünün başına gelmesine ne kadar kaldı?

Mabet'in küçük kapısı Başkeşiş João tarafından itilerek açılınca içeriye dolan bağırışlar ve tüfek sesleri Natuba'lı Leão'nun kulaklarını sağır ediyor.

"Çıkın! Çıkın! Gidin buradan!" diye kükrüyor Soka-

ğın Komutanı ve bir yandan da iki elini sallayarak onları acele ettiriyor. "Hadi, İyi İsa Tapınağı'na! Koşun!"

Yarım dönüş yapıyor ve onunla birlikte Mabet'in içine giren toz bulutunda gözden kayboluyor. Natuba'lı Leão'nun korkmaya, düşünmeye, hayal etmeye zamanı yok. Başkeşiş João'nun sözleri koronun dindarlarında şok etkisi yapıyor, bazıları ağlarken diğerleri istavroz çıkarıyor ve onu iterek, kenara çekerek, duvara sıkıştırarak hızla çıkışa yöneliyorlar. Eldiven gibi eline geçirdiği sandaletler, avuç içleri yara olduğu için onlarsız fazla uzağa gidemediği şu deri tabanlar nerede? Odanın kararmış ortamında elleriyle bir o yanı bir bu yanı yokluyor ama onları bulamıyor ve hepsinin gittiğinden, Maria Quadrado'nun bile gittiğinden emin olunca sıçrayarak hızla kapıya doğru yöneliyor. Bütün enerjisi ve keskin zekâsı onu Başkeşiş João'nun emrettiği gibi İyi İsa Tapınağı'na varma kararına odaklıyor ve Mabet'i çevreleyen savunma unsurlarına çarparak, üstünü başını paralayarak ilerlerken Katolik Muhafızlar'ın artık orada olmadığını fark ediyor, en azından canlı olanların orada olmadığını; zira orada burada, kum çuvallarının ve sandıklarının üzerine, arasına, altına atılmış, bacakları, kolları, kafaları geçerken ellerine ve ayaklarına çarpan insan cesetleri var. Barikatlar labirentinden geniş meydana çıkıp tam onu bir uçtan diğerine geçeceği sırada, herkesten çok daha gelişmiş olan, çocukluğundan beri ona tehlikeyi herkesten daha önce, herkesten daha iyi saptamayı ve aynı zamanda da çeşitli tehlikeler arasında hangisini seçeceğine ânında karar vermeyi öğreten o savunma içgüdüsü onu durduruyor ve üzerlerinde açılmış deliklerden kum yağan bir fıçılar yığının arasında bekletiyor. İnşaat halindeki tapınağa asla ulaşamayacak: Kontrolünü kaybetmiş bir halde, çılgınca oraya doğru koşan kalabalığın darbelerine maruz kalacak, ayakları altında ezilecek, kemikleri ufalanacak (kâtibin kocaman, cap-

canlı, insanın içine işleyen gözleri bunu daha ilk bakışta anlıyor) ve o kapıya varsa bile, Belo Monte'de geriye kalan taş duvarlı yegâne sağlam sığınağın girişinde oluşan şişe ağzı sıkışıklığında sıçrayan, ezilen, bükülen bedenler kalabalığının arasından kendine yol açmayı zaten başaramayacak. Gidip onu, kırılgan iskeletinin içine dalmaya uygun olmadığı şu izdihamda, Canudos'un toplumsal, kolektif, ritüel, törensel yaşamına karıştığından beri en korktuğu şey olan izdihamda aramaktansa, burada kalmak, ölümü burada beklemek çok daha iyi. Düşünüyor: "Beni terk ettiğin için seni suçlamıyorum, İnsanların Anası. Kendi hayatın için mücadele etmeye, bir gün ya da bir saat daha fazla yaşamaya çalışma hakkın var." Ama yüreğinde çok büyük bir acı var: Eğer şu anda o ya da koronun dindarlarından herhangi biri yanında bulunsaydı bu kadar haşin ve kederli olmayacaktı.

Fıçıların ve çuvalların arasına büzüşmüş, bir o yanı bir bu yanı gözetleyerek kiliseler ve Mabet arasındaki meydanda neler olup bittiğine dair bir fikir ediniyor. Daha iki gün önce mezarlığın arkasına kurdukları ve Santo Antônio Kilisesi'ni koruyan barikat düştü ve köpekler kilisenin bitişiğindeki Santa Inês Sokağı'nın evlerine girdiler ve girmeye devam ediyorlar. Tapınağa sığınmaya çalışan insanlar –ihtiyar erkekler, ihtiyar kadınlar, kucaklarında, sırtlarında, göğüslerine bastırarak taşıdıkları süt bebekleriyle kadınlar– hep Santa Inês'ten geliyorlar. Ama şehirde direnen hâlâ çok sayıda insan var. Onun önünde, İyi İsa Tapınağı'nın kulelerinden ve iskelelerinden sürekli yoğun bir ateş açılıyor ve Natuba'lı Leão *jagunço*'ların misket tüfeklerinin barutunu ateşledikleri kıvılcımları ve çarpan mermilerin taşlardan, tuğlalardan, tahtalardan, etrafını saran her şeyden kopardıkları parçaları görmeyi başarıyor. Başkeşiş João onları kaçmaları için uyarmaya geldiği zaman, Mabet'i koruyan Katolik

Muhafızlar'ı da alıp götürdüğüne kuşku yok; şimdi hepsi Santa Inês'te savaşıyor ya da Vaiz'in –"çok haklı olarak"– bahsettiği o çemberi biraz daha kapatan yeni bir barikat kuruyor olmalı. Askerler nerede? Askerleri ne taraftan gelirken görecek? Şu anda günün ya da akşamın hangi saati? Havada giderek yoğunlaşan toz ve duman boğazını yakıyor, gözlerini rahatsız ediyor, sürekli öksürerek zorlukla nefes alıyor.

"Peki ya Vaiz? Vaiz'e ne oldu?" diye birisi kulağının dibinde soruyor. "Göğe yükseldiği, meleklerin onu götürdüğü doğru mu?"

Yere çökmüş ihtiyar kadının suratı kırışıklıklarla dolu, ağzında tek bir dişi var ve gözleri çapaklarla kaplı. Yaralı değil ama bitkin düşmüş.

"Yükseldi," diye onaylıyor Natuba'lı Leão, o sırada onun için yapabileceği en iyi şeyin bu olduğundan çok emin bir şekilde. "Melekler onu götürdü."

"Benim ruhumu da götürmek için gelecekler mi, Leão?" diye mırıldanıyor ihtiyar kadın.

Leão bir kez daha, üst üste birkaç kez onaylıyor. İhtiyar kadın ağzı açık bir şekilde hareketsiz kalmadan önce ona gülümsüyor. Yıkık Santo Antônio Kilisesi tarafından gelen tüfek sesleri ve bağırışlar birden şiddetleniyor ve Natuba'lı Leão bir kurşun yağmurunun başını yaladığı izlenimine kapılıyor ve birçok mermi onun kalkan olarak kullandığı çuvallar ve fıçılar duvarına saplanıyor. Gözlerini kapatıp yere tamamen kapaklanıyor ve bekliyor.

Gürültü biraz azalınca kafasını kaldırıp iki gece önce Santo Antônio'nun çan kulesinin çöküşüyle oluşan moloz yığınında göz gezdiriyor. Askerler oradalar. Yüreği yanıyor: İşte oradalar, taşların arasında dolaşıyor, İyi İsa Tapınağı'na ateş ediyor, kapıyı zorlayan kalabalığın üzerine kurşun yağdırıyorlar ve işte o anda, birkaç saniyelik

tereddüdün ardından, askerlerin ortaya çıkıp üzerlerine yaylım ateşi açtıklarını gören kalabalık ileriye uzanan elleri, öfke, hiddet, intikam arzularını yansıtan suratlarıyla toplu halde onların üzerine doğru koşmaya başlıyorlar. Meydan birkaç saniye içinde göğüs göğse bir çarpışmanın yaşandığı bir savaş alanına dönüşüyor ve her şeyi kaplayan toz bulutunda, Natuba'lı Leão mücadele eden, yerlerde yuvarlanan çiftler ve gruplar, kılıçlar, süngüler, bıçaklar, palalar görüyor, kükreyişler, küfürler, "Yaşasın cumhuriyet, cumhuriyete ölüm", "Yaşasın Vaiz", "Yaşasın İyi İsa" ve "Yaşasın Mareşal Floriano!" haykırışlarını işitiyor. Güruhun içinde ihtiyarların ve kadınların yanı sıra, şimdi meydanın bir kanadından gelmeye devam eden *jagunço*'lar ve Katolik Muhafızlar da var. Başkeşiş João'yu görür gibi oluyor ve daha ötede, bir elinde tabanca, diğerindeyse palayla ilerleyen parlak figürü Koca João'ya ya da belki de Pedrão'ya benzetiyor. Yıkık Santo Antônio' nun çatısında da askerler var. Eskiden *jagunço*'ların olduğu duvarların üzerinden meydana yaylım ateşi açıyorlar; kepleri, üniformaları, kemerleriyle onları görüyor. Ve ön cephenin tam üzerindeki yıkık dökük çatı kısmında, içlerinden neredeyse havada asılı duran birinin ne yaptığını en sonunda anlıyor. Asker bir bayrak dikiyor. Belo Monte'nin üzerine cumhuriyetin bir bayrağını dikiyor.

Jagunço'ların İyi İsa Tapınağı'nın çatısından, kulelerinden ve iskelelerinden hemen açtıkları yoğun ateşle şimdiden delik deşik olan o bayrağı orada dalgalanırken görmüş olsaydı, Vaiz'in ne hissedeceğini, ne diyeceğini hayal ederken kendisine nişan alan ve ateş eden askeri görüyor. Yere sinmiyor, kaçmıyor, yerinden kıpırdamıyor ve aklına kobranın mideye indirmeden önce ağacın üstünde hipnotize ettiği o kuşlardan biri olduğunu düşünmek geliyor. Asker ona nişan alıyor ve Natuba'lı Leão, dipçik geri tepince onun omzunda oluşan kasılmadan

ateş ettiğini anlıyor. Toz bulutuna ve dumana rağmen yeniden nişan alan adamın küçük gözlerini, hedefi avucunun içinde görmenin o gözlerde oluşturduğu parıltıyı, bu sefer isabet ettireceğini bilmenin vahşi sevincini görüyor. Ama biri onu tutup bulunduğu yerden bir çekişte çıkarıyor ve onu kavrayan demir el yüzünden yerinden çıkmış gibi hissettiği kolla sıçramaya, koşmaya zorluyor. Bu yarı çıplak adam Koca João, Campo Grande'yi işaret ederek ona bağırıyor:

"Şuradan, şuradan, Menino Jesus'a, São Eloy'a, São Pedro'ya doğru git. O barikatlar hâlâ dayanıyor. Kaç hadi, oraya git."

Onu bırakıyor ve Mabet ile kiliseler arasındaki hengâmenin içine dalıp gözden kayboluyor. Onu havada asılı tutan el olmadan, Natuba'lı Leão dağılmış bir halde kendini yere bırakıyor ama orada çok kısa bir süre, koşu esnasında yerinden çıkmış gibi gelen o kemikler yerine oturana kadar kalıyor. Katolik Muhafızlar'ın başının iteklemesi sanki gizli bir motoru aktif hale getirmiş gibi oldu, zira Natuba'lı Leão, bir zamanlar Campo Grande olan şeyden geriye kalan enkaz ve çöplerin arasından yeniden tırısa kalkıyor; burası genişliği ve tanzimiyle Canudos'ta sokak adını hak eden yegâne sokaktı ama şimdi o da diğerleri gibi kemikler, yıkıntılar ve cesetlerle dolu bir yere dönüşmüştü. O, arkasında bıraktığı bu şeylerin hiçbirini görmüyor çünkü yere yapışık bir halde oradan kaçmakla meşgul, derisindeki soyulmaları, aldığı darbeleri, taşların ve camların etine batışını hissetmiyor, zira tüm benliğiyle kendisine söylenen yere, Menino Jesus, São Eloy ve São Pedro sokaklarına, Madre Igreja'ya kadar zikzak çizen o yılana ulaşmaya odaklanmış durumda. Orada güvende olacak, orası dayanacak, dayanacak. Ama Campo Grande'nin üçüncü köşesinden, eskiden Menino Jesus Sokağı'yken şimdi içi dolu bir tünel olan

yerden saparken yoğun tüfek ateşlerini duyuyor ve sarı, kırmızı alevlerin yanı sıra gökyüzüne yükselen grimsi spiralleri görüyor. Devrilmiş bir arabanın ve o evden geriye kalan yegâne şey olan kazıklardan bir duvarın önünde çömelip durum değerlendirmesi yapıyor. O alevlerle, o mermilerle buluşmaya gitmenin bir anlamı var mı? Geri dönmek daha mantıklı değil mi? Sokak yukarı, Menino Jesus ile Madre Igreja'nın kesiştiği yerde hiç acele etmeden, sakince gidip gelen siluetler, gruplar görüyor. Demek ki barikat orada. En iyisi oraya gitmek, en iyisi başka insanların da olduğu yerde ölmek.

Fakat düşündüğü kadar yalnız değil çünkü Menino Jesus yokuşunu sıçrayarak tırmandıkça, yerden, sağdan, soldan adının bağırıldığını, haykırıldığını işitiyor: "Leão! Leão! Buraya gel! Koru kendini, Leão! Saklan Leão!" Nereden, nereden geliyor? Kimseyi görmüyor ve toprak yığınlarının, yıkıntıların, çöplerin ve bazılarının karnı deşilmiş, iç organları ortalığa saçılmış ve şarapnel tarafından et parçaları koparılmış cesetlerin üzerinden ilerlemeye devam ediyor. Etrafını saran ve yoluna çıkan dumanla birlikte gözlerini yaşartıp onu boğan leş kokuya bakılırsa, o cesetler saatlerdir, belki de günlerdir orada olmalılar. Ve birden, askerler ortaya çıkıyor. Altı asker, üçü ellerinde meşaleler taşıyor ve onları, diğer bir askerin taşıdığı, içinde kerosen olması gereken bir tenekeye daldırıp tutuşturduktan sonra evlerin içine atıyorlar; aynı anda diğerleri tüfeklerindeki mermileri yakın mesafeden bu evlerin içine boşaltıyorlar. Onları görünce taş kesmiş bir halde kalakaldığı yerle askerlerin bulunduğu nokta arasında on adımdan daha az bir mesafe var ve afallamış, kısmen gözleri kamaşmış bir halde onlara bakarken birden etrafında silahlar patlıyor. Kendini hemen yere atıyor ama gözlerini kapatmıyor ve o mermilerin isabet ettiği askerlerin yere devrilişini, yerde kıvranışını,

haykırışını, tüfekleri ellerinden bırakışlarını büyülenmiş bir şekilde seyrediyor. Nereden, bunlar nereden geliyor? Ateistlerden biri yüzünü tutarak onun yanına kadar yuvarlanıyor. Sonra da dili ağzından dışarı fırlamış olarak hareketsiz kalıyor.

Onlara nereden ateş edildi? *Jagunço*'lar neredeler? Bulunduğu yerden kıpırdamadan bakışlarını ölü askerlerin arasında gezdirirken o cesetlerden birinin yerden doğrulmasını ve gelip kendisinin işini bitirmesini bekliyor.

Ama gördüğü, evlerinin birinden bir solucan gibi yere yapışık vaziyette çıkıp hızla sürünen bir şey; tam, "Bu bir ufaklık!" diye düşünürken orada bir değil üç çocuk olduğunu ve son gelenlerin de yerde süründüklerini görüyor. Üçü birden cesetlerin sağını solunu çekiştirip ceplerini karıştırıyorlar. Natuba'lı Leão'nun ilk başta zannettiği gibi onları soymuyorlar: Onların mermi torbalarını ve mataralarını alıyorlar. Bu arada ufaklıklardan birinin ona en yakın askere –onu ceset sanıyordu ama meğersem can çekişiyormuş– kolu kadar büyük bir bıçağı saplamak için çaba harcadığını görüyor.

"Leão, Leão." Bu başka bir ufaklık, peşinden gelmesini işaret ediyor. Natuba'lı Leão onun evlerden birinin aralık kapısında kaybolduğunu görürken diğerleri ganimetlerini sürükleyerek zıt yönlerde uzaklaşıyorlar ve korkudan taş kesmiş narin bedeni ancak o zaman çağrıya uyuyor ve kendini oraya kadar sürükleyebiliyor. Güçlü eller onu eşikte karşılıyorlar. Havaya kaldırıldığını, başka ellere geçirildiğini, yere indirildiğini hissediyor ve bir kadın sesi duyuyor: "Matarayı ona verin." Matara kan içindeki ellerine konuyor ve onu ağzına götürüyor. Gözlerini kapatarak ve kor gibi yanan o iç organları nemlendiren sıvının verdiği o mucize duygusuyla heyecanlanmış ve müteşekkir bir biçimde uzun bir yudum içiyor.

Evin içinde açılmış bir çukurda bulunan altı-yedi silahlı kişinin (kurum kaplı, terli, bazıları sargılı tanınmaz haldeki suratlar) sorularına cevap verirken ve onlara kiliselerin arasındaki meydanlıkta ve oraya doğru gelirken yolda görebildiklerini anlatırken, o çukurun bir tünel ağzı olduğunu fark ediyor. Bacaklarının arasında beliren bir ufaklık ona şöyle diyor: "Evleri ateşe vermeye gelen başka köpekler var, Salustiano." Onu dinlemekte olanlar hareketleniyor ve bir tarafa doğru koşuyorlar ve o anda onlardan ikisinin kadın olduğunu fark ediyor. Onların da tüfekleri var ve onlar da bir gözlerini kapatarak sokağa doğru nişan alıyorlar. Natuba'lı Leão, yinelenen bir imge gibi, kazıkların arasından, ellerindeki yanan meşaleleri evlere atan başka asker siluetlerinin belirdiğini görüyor. "Ateş!" diye bağırıyor *jagunço*'lardan biri ve oda dumanla doluyor. Leão patlamayı duyuyor, yakınlardaki başka patlamaları duyuyor. Duman biraz dağılınca, iki ufaklık çukurdan fırlıyorlar ve sürünerek sokağa çıkıp cephane ve matara aramaya gidiyorlar.

"Yaklaşmalarına izin verelim ve öyle ateş edelim, o zaman kaçamazlar," diyor tüfeğini temizlerken *jagunço*'lardan biri.

"Senin evini ateşe verdiler, Salustiano," diyor bir kadın.

"Ve Başkeşiş João'nunkini de," diye ekliyor Salustiano.

Bunlar karşıdaki evler, birlikte alev aldılar ve alevlerin çıtırtısı altında, nefes almayı neredeyse imkânsız hale getiren yoğun duman bulutlarıyla birlikte onlara kadar ulaşan karışıklık, sesler, bağırışlar işitiliyor.

"Bizi kızartmak istiyorlar, Leão," diyor çukurdaki bir diğer *jagunço*. "Bütün masonlar evlere meşalelerle giriyorlar."

Duman o kadar yoğun ki Natuba'lı Leão öksürmeye başlıyor, bu arada o aktif, yaratıcı, işlevsel zihni bir kere-

sinde Vaiz'in söylediği, kendisinin yazdığı ve şimdi Mabet'teki defterlerde küle dönüyor olması gereken bir şeyi hatırlıyor: "Üç ateş olacak. İlk üçünü ben söndüreceğim, dördüncüyüyse İyi İsa'ya bırakacağım." Bunu yüksek sesle boğulacak gibi söylüyor: "Bu dördüncü ateş mi? Bu sonuncu ateş mi?" İçlerinden biri çekinerek soruyor: "Peki ya Vaiz nerede, Leão?" Bunu bekliyordu, eve girdiğinden beri birinin bunu sormaya cüret edeceğini biliyordu. Dumanlı alevlerin arasında yedi-sekiz ciddi bakışlı ve beklenti içinde yüz görüyor.

"Yükseldi," diyor Natuba'lı Leão öksürerek. "Onu melekler götürdü."

Eve dalan yeni bir duman bulutu gözlerini kapattırıyor ve onu ikiye katlıyor. Havasızlığın, arzuladıklarını elde edemeyen ciğerlerin genişlediğini, acı çektiğini hissetmenin neden olduğu çaresizlikte, işte şimdi her şeyin sonuna geldiğini, kuşkusuz göğe yükselemeyeceğini zira o anda bile göklere inanmayı başaramadığını düşünüyor ve düşlerin arasında *jagunço*'ların öksürdüğünü, tartıştığını duyuyor ve en sonunda burada kalmaya devam edemeyeceklerine karar veriyorlar zira yangın bu eve de sıçrayacak. "Leão, hadi gidiyoruz," dendiğini duyuyor. "Hazırlan, Leão." Ama o gözlerini açamıyor, ellerini uzatıyor ve onları tuttuklarını hissediyor, onu çekiyor ve sürüklüyorlar. Nefes almakta zorlanarak, geçişini engelleyen ve daracık, kıvrımlı toprak geçitte onu bir o yana, bir bu yana ya da ileriye doğru sıçramak zorunda bırakan duvarlara, direklere, insanlara çarparak devam eden ve arada sırada evlerden birinin içinde kazılmış bir çukurun kenarına tünemesine yardım ettikleri ve ardından yeniden toprağın içine soktukları ve orada sürükledikleri o körlemesine yer değiştirme ne kadar sürüyor? Belki dakikalarca, belki de saatlerce ama bütün o yol boyunca zekâsı kendine odaklanmış bir şekilde, narin bedenine

dayanmayı, en azından tünelin çıkışına kadar yaşamayı emrederek ve bedenin ona itaat etmesine ve ona her an olacakmış gibi görünmesine rağmen paramparça olmamasına şaşırarak bin şeyi gözden geçirmeyi, bin imgeyi diriltmeyi bir saniye dahi bırakmıyor.

Onu taşımakta olan el birden bırakıyor ve yumuşak bir biçimde yere yuvarlanıyor. Kafası, kalbi ve damarlarındaki kanı infilak edecek ve yara bere içindeki ufak tefek bedeni havalara saçılacak gibi hissediyor. Ama bunların hiçbiri olmuyor ve daha az küf kokulu bir havanın kendisine kademeli olarak hayat verdiğini hissederek yavaş yavaş sakinleşiyor, dinginleşiyor. Sesler, patlayan silahlar ve yoğun bir koşturmacanın gürültüsünü duyuyor. Gözlerini ovuşturuyor, gözkapaklarındaki kurumları temizliyor ve bir evde olduğunu anlıyor; ama artık tünele açılan bir çukurda değil evin zeminindeler ve etrafları *jagunço*'larla, kucaklarında çocukların oturduğu kadınlarla çevrili ve onların arasında Canudos'un havai fişeklerini hazırlayan Fişekçi Antônio'yu tanıyor.

"Antônio, Antônio, Canudos'ta neler oluyor?" diye soruyor Natuba'lı Leão. Ama ağzından bir ses çıkmıyor. Burada alevler yok, sadece her şeyi eşitleyen bir toz bulutu var. *Jagunço*'lar kendi aralarında hiç konuşmuyorlar, silahlarını temizliyorlar, tüfeklerini dolduruyorlar ve sırayla dışarıyı gözetliyorlar. Neden konuşamıyor? Neden sesi çıkmıyor? Dirseklerinin ve dizlerinin üstünde Fişekçi Antônio'nun yanına kadar gidiyor ve bacaklarına yapışıyor. *Jagunço* silahını doldururken yanına çömeliyor.

"Onları burada durdurduk," diye açıklıyor çok yumuşak, hiçbir endişe barındırmayan bir sesle. "Ama Madre Igreja'dan, mezarlıktan ve Santa Inês'ten girdiler. Şimdi her taraftalar. Başkeşiş João, bizi arkamızdan vurmalarını engellemek için Menino Jesus'a ve São Eloy'a birer barikat kurmak istiyor."

Natuba'lı Leão, Belo Monte'den geriye kalan yıkık dökük São Pedro Mártir, São Eloy ve Menino Jesus sokakları arasındaki bu son çemberi gözünde canlandırmakta zorlanmıyor: Bu eskiden sahip olduğu büyüklüğün onda biri bile değil.

"İyi İsa Tapınağı'nı aldıklarını mı söylüyorsun?" diye soruyor ve bu kez sesi çıkıyor.

"Sen uyurken onu yıktılar," diye cevap veriyor Fişekçi Antônio, aynı sakinlikle, sanki havanın nasıl olduğunu söylüyormuş gibi. "Kule devrildi ve çatı çöktü. Gürültü Trababú'dan, Bendengó'dan duyulmuş olmalı. Ama seni uyandıramadı, Leão."

"Vaiz'in göğe yükseldiği doğru mu?" diye onun sözünü kesiyor, konuşurken ne ağzını ne de gözlerini oynatan bir kadın.

Natuba'lı Leão ona cevap vermiyor: Taş dağlarının yerle bir oluşunun gürültüsü kulaklarında yankılanıyor, mavi kolluklu adamların katı bir yağmur gibi yaralılar, hastalar, lohusalar, yeni doğmuş bebekler kalabalığının üzerine düşüşü gözünün önüne geliyor, bir et ve kemik yığınına dönüşmüş Maria Quadrado'yu ve Kutsal Koro'nun paramparça olmuş dindarlarını görüyor.

"İnsanların Anası her tarafta seni arıyor, Leão," diyor içlerinden biri sanki aklından geçenlere cevap verircesine.

Bu sıskanın sıskası bir ufaklık, bir kemikçik torbası ve gerilmiş deriden ibaret, üzerinde lime lime olmuş kısa bir pantolon var ve içeri yeni giriyor. *Jagunço*'lar ufaklığın güçlükle getirdiği mataraları ve cephane torbalarını ellerinden alıyorlar. Natuba'lı Leão onun sıska kolunu tutuyor:

"Maria Quadrado mu? Onu gördün mü?"

"São Eloy'da, barikatın orada," diye cevap veriyor ufaklık. "Herkese seni soruyor."

"Beni ona götür," diyor Natuba'lı Leão, sesinde endişe ve yakarış var.

"Az daha unutuyordum," diyor ufaklık, Fişekçi Antônio'ya, "Küçük Sofu elinde bir bayrakla köpeklerin tarafına gitti."

"Sana yalvarırım beni Maria Quadrado'nun bulunduğu yere götür," diye ciyaklıyor ufaklığa tutunmuş olduğu yerde zıplayıp duran Natuba'lı Leão. Çocuk kararsızca Fişekçi'ye bakıyor.

"Götür onu," diyor Fişekçi. "Başkeşiş João'ya buranın şu anda sakin olduğunu söyle. Ve çabucak dön, sana ihtiyacım var." Mataraları oradakilere bölüştürdükten sonra, onun için sakladığı bir taneyi de Leão'ya uzatıyor: "Gitmeden önce şundan bir yudum iç."

Natuba'lı Leão içtikten sonra mırıldanıyor: "Vaiz İyi İsa'ya övgüler olsun." Çocuğun peşi sıra barakadan çıkıyor. Dışarıda dört bir yanda yangınlarla ve toprak dolu kovalarla onları söndürmeye çalışan erkekler ve kadınlarla karşılaşıyor. São Pedro Mártir Sokağı'nda daha az enkaz var ve evler insan öbekleriyle dolu. Bazıları ona sesleniyor, el kol işaretleri yapıyorlar ve birçok sefer de ona melekleri görüp görmediğini, Vaiz göğe yükselirken orada olup olmadığını soruyorlar. Hiç durmuyor, onlara cevap vermiyor. İlerlemek ona büyük bir çabaya mal oluyor, bütün vücudu ağrıyor, ellerini yere dayamakta çok zorlanıyor. Ufaklığa bağırarak çok hızlı gitmemesini, ona yetişemediğini söyleyerek sesleniyor ve çocuk tam o sırada –bir çığlık atmadan, tek söz söylemeden– yere devriliyor. Natuba'lı Leão oraya doğru sürünüyor ama ona dokunamıyor, zira demin gözlerinin olduğu yerde şimdi kan var ve oradan beyaz bir kemik ya da başka bir şey dışarı fırlamış. Silahın nereden ateşlendiğini araştırmadan yeniden sıçrayışlarla tırısa kalktığında kafasında tek bir düşünce var: "Maria Quadrado Ana, seni görmek

istiyorum, seninle birlikte ölmek istiyorum." İlerledikçe karşısına daha çok duman ve daha çok alev çıkıyor ve bir an geliyor daha öteye gidemeyeceğini anlıyor, çünkü São Pedro Mártir etrafa kıvılcımlar saçan ve sokağı geçişe kapatan alevden bir duvarla kesilmiş durumda. Orada soluk soluğa bir halde duruyor ve yangının sıcaklığını yüzünde hissediyor.

"Leão, Leão."

Sesin geldiği yere dönünce bir kadının gölgesini, çıkık kemikli, buruşuk derili, bakışları da sesi kadar kederli bir hayalet görüyor. "Onu ateşe at, Leão," diye ondan bir istekte bulunuyor. "Benim yapacak halim yok ama sen yapabilirsin. Beni yiyecekleri gibi onu da yemesinler." Natuba'lı Leão tükenmiş kadının bakışını takip ediyor ve neredeyse hemen yanı başında, alevlerin ışıltısıyla kızarmış bir cesedin üzerindeki ziyafeti görüyor: Bir sürü, belki de onlarca fare, artık erkek mi yoksa kadın mı, genç mi yoksa yaşlı mı, bunu bilmenin imkânsız olduğu bir kişinin yüzünde ve karnında dolaşıyorlar. "Yangınlar yüzünden ya da şeytan savaşı kazandığı için her taraftan çıkıyorlar," diyor kadın sözcüklerin üzerine basa basa. "Henüz bir melek olan onu da yemesinler. Onu ateşe at, Leão'cuk. İyi İsa aşkına." Natuba'lı Leão ziyafete göz gezdiriyor: Yüzünü yemişler, şimdi karnı ve kasları kemiriyorlar.

"Tamam, ana," diyor dört bacak üzerinde yaklaşarak. Arka uzuvlarının üzerinde doğrularak kadının kucağında tuttuğu ya da göğsüne bastırdığı sarmalanmış küçük kütleyi alıyor. Ve arka bacaklarının üzerinde kalkmış, vücudu yay gibi bükülmüş, heyecan içinde, hızlı hızlı soluyor: "Ben onu götürürüm, ben ona eşlik ederim. O ateş beni yirmi yıldır bekliyor, ana."

Kalan son takatiyle alevlere doğru yürürken, kadının daha önce hiç duymadığı ve içinde Almudia diye hiç

tanımadığı bir azizenin isminin defalarca yinelendiği bir duayı da yüksek sesle okuyor.

"BİR ATEŞKES Mİ?" diye sordu Antônio Vilanova.

"Bu o anlama gelir," diye cevap verdi Fişekçi. "Bir sopanın ucundaki beyaz bir bez ateşkes demektir. Onu giderken görmedim ama birçok kişi gördü. Ben onu geri geldiğinde gördüm. Beyaz bez parçası hâlâ elindeydi."

"Peki, Küçük Sofu bunu neden yaptı?" diye sordu Honório Vilanova.

"Masumların yanarak öldüğünü görünce yüreği dayanmadı," diye cevap verdi Fişekçi. "Çocuklar, yaşlılar, hamileler. Ateistlere gidip onların Belo Monte'den gitmelerine izin vermelerini istedi. O sırada São Eloy ve São Pedro Mártir sokaklarında bulunan ne Başkeşiş João'ya, ne Pedrào'ya ne de Koca João'ya danıştı. Bayrağını yaptı ve Madre Igreja'dan yürüyerek gitti. Ateistler geçmesine izin verdiler. Onu öldürdüklerini ve Pajeú gibi gözsüz, dilsiz ve kulaksız geri göndereceklerini sanıyorduk. Ama beyaz bayrağıyla birlikte geri geldi. O sırada São Eloy, Menino Jesus ve Madre Igreja'yı çoktan kapatmış, ayrıca birçok yangını söndürmüştük. İki-üç saat sonra döndü ve o sırada ateistler saldırmadılar. Bu bir ateşkestir. Peder Joaquim bunun açıklamasını yaptı."

Cüce, Jurema'ya sokuldu. Soğuktan titriyordu. Mirandela ile Quijingue arasındaki patikanın bir sapağında, alevler onu yutmadan önce küçük Caçabú Çiftliği diye bilinen yerin yakınlarında, eskiden keçi çobanlarının geceledeği bir mağaradaydılar. On iki gündür orada gizleniyorlardı. Otlar, kökler, ağızda çiğnenecek herhangi bir şeyle besleniyor ve yakınlardaki bir kaynaktan su getirmek için dışarıya kısa süreliğine çıkıp geri geliyorlardı. Bütün bölge, küçük gruplar ya da büyük taburlar halin-

de Queimadas'a doğru dönen askerî birliklerle dolu olduğu için bir süre orada kalıp saklanmaya karar vermişlerdi. Geceleri hava sıcaklığı çok düşüyordu ve Vilanova'ların herhangi bir devriyeyi çekebilir korkusuyla ateş yakmaya izin vermemelerinden ötürü Cüce soğuktan titriyordu. Üçünün arasında soğuğa karşı en hassas olan oydu, çünkü en küçükleriydi ve en çok o zayıflamıştı. Miyop ve Jurema onu aralarına alıyor ve bedenleriyle örterek uyutuyorlardı. Ama o şekilde bile, arkadaşlarının sıcaklığına rağmen, Cüce gecenin gelişini korkuyla karşılıyordu, dişleri takırdıyordu ve kemiklerinin donduğunu hissediyordu. Şimdi ikisinin arasına oturmuş Fişekçi'yi dinliyor ve tombik elleri sürekli olarak Jurema ve miyoba ona daha çok sokulmalarını söylüyordu.

"Peder Joaquim'e ne oldu?" diye miyobun sorduğunu duydu. "Yoksa onu da mı..."

"Hayır, onu ne yaktılar ne de kellesini uçurdular," diye sakinleştirici bir tonda ve nihayet güzel bir haber verebilmekten mutluluk duyarak, hemen yanıtladı Fişekçi Antônio. "São Eloy barikatında vurularak öldü. O sıralar hep yakınımdaydı. Acı çekenlere ötenazi yapılmasına da yardım etmişti. Marangoz Serafino, Baba'nın o tür bir ölüme iyi gözle bakmayabileceği yönünde bir yorum yaptı. Neticede o bir *jagunço* değil, papazdı, değil mi? Baba cüppeli bir adamın elinde bir tüfekle ölmesini iyi karşılamıyor olabilirdi."

"Vaiz onun elinde neden bir tüfek olduğunu Baba'ya açıklayacaktır," dedi Sardelinha'lardan biri. "Ve Baba onu affedecektir."

"Kesinlikle," dedi Fişekçi Antônio. "O ne yapacağını bilir."

Bir odun ateşi olmamasına ve mağaranın girişini civardan kökleriyle söktükleri çalılar ve kaktüslerle gizlemiş olmalarına rağmen, gecenin aydınlığı (Cüce, *sertão*'yu

şaşkınlıkla gözlemleyen sarı ayı ve sonsuz sayıda ışıltılı yıldızı hayal ediyordu) bulundukları yere kadar sızıyordu ve Fişekçi Antônio'nun profilini ve bıçakla kesilmiş basık burnunu, alnını ve çenesini görebiliyordu. O Cüce'nin çok iyi hatırladığı bir *jagunço*'ydu çünkü onu Canudos'ta, ayin alayı gecelerinde gökyüzünü göz alıcı arabesklerle aydınlatan o havai fişekleri hazırlarken görmüştü. Onun baruttan yanmış ellerini, kollarındaki yara izlerini ve savaşın başında, *jagunço*'ların barikatların üzerinden askerlere attıkları o dinamit fitillerini hazırlamaya nasıl kendini adadığını hatırlıyordu. O akşam kafasını mağaranın içine uzattığını ilk gören Cüce olmuş ve tabancalarını çoktan hazırlamış olan Vilanova'lar ateş etmesinler diye onun Fişekçi olduğunu bağırmıştı.

"Peki, Küçük Sofu neden geri döndü?" diye sordu Antônio Vilanova hemen akabinde. Soruları soran neredeyse sadece oydu ve onu tanıyıp kucaklaştıktan sonra Fişekçi Antônio'ya bütün akşam ve bütün gece sorular yönelten de o olmuştu. "Aklını mı yitirmişti?"

"Muhtemelen," dedi Fişekçi Antônio.

Cüce sahneyi gözünün önüne getirmeye çalıştı: Elinde beyaz bayrağıyla, ölülerin, molozların, yaralıların ve savaşçıların arasından, yanmış evlerin ve Fişekçi'ye göre, cesetlerin üzerine açgözlülükle koşmak için bir anda her tarafta ortaya çıkmış olan farelerin arasından küçük kalesine geri dönen Küçük Sofu'nun zayıf, solgun, ufak tefek bedenini ve kor gibi yanan gözlerini hayal etti.

"Kabul ettiler," dedi Kutsanmış Çocuk. "Teslim olabilirsiniz."

"Tek sıra halinde, silahsız olarak, ellerimiz başımızın üstünde çıkacaktık," diye, en ipe sapa gelmez fanteziyi ya da bir sarhoşun saçmalıklarını anlatmak için kullanılan tonda açıkladı Fişekçi. "Bizi esir olarak kabul edecek ve öldürmeyeceklerdi."

Cüce onun iç çektiğini duydu. Vilanova'lardan birinin de iç çektiğini duydu ve ona Sardelinha'lardan biri ağlıyormuş gibi geldi. Cüce, Vilanova'ların karılarını kolayca birbirine karıştırıyordu ve onları birlikte ağlarken hiç görmemiş olması tuhaftı: Önce biri, sonra diğeri ağlıyordu. Ama bunu ancak Fişekçi Antônio o akşam Antônio Vilanova'nın sorularını yanıtlamaya başladığından beri yapmışlardı. Yoksa Belo Monte'den kaçış esnasında ve burada gizlenerek geçirdikleri bütün o süre zarfında onların ağladığını hiç görmemişti. O kadar titriyordu ki Jurema kolunu omuzlarına doladı ve tüm bedenini sertçe ovuşturdu. Caçabú'nun soğuğu yüzünden mi, açlık onu hasta ettiği için mi titriyordu? Yoksa bu titremenin sebebi Fişekçi'nin anlattıkları mıydı?

"Küçük Sofu, sen ne dediğinin farkında mısın?" diye sordu Koca João. "Sen ne istediğinin farkında mısın? Sen gerçekten silahlarımızı atmamızı ve ellerimizi başımızın üstüne koyup masonlara teslim olmamızı mı istiyorsun? Senin istediğin bu mu, Küçük Sofu?"

"Sen değil," dedi her zaman dua ediyormuş gibi gelen sesle. "Biçareler. Ufaklıklar, doğuracak olanlar, ihtiyarlar. Gidip canlarını kurtarsınlar, sen onların yerine karar veremezsin. Eğer onların kendilerini kurtarmalarına izin vermezsen, onları bizzat öldürmüş gibi olursun. Bu suç omuzlarına biner, kafanın üzerine masum kanı dökmüş olursun, Koca João. Masumların ölmesine izin vermek göklere karşı işlenmiş bir suçtur. Onlar kendilerini savunamıyorlar, Koca João."

"Vaiz'in onun ağzından konuştuğunu söyledi," diye ekledi Fişekçi Antônio. "Ona ilham vermiş, masumların kurtarılmasını emretmiş."

"Peki ya Başkeşiş João?" diye sordu Antônio Vilanova.

"Orada değildi," diye cevap verdi Fişekçi. "Küçük Sofu, Belo Monte'ye Madre Igreja barikatından döndü.

O São Eloy'daydı. Ona haber verdiler ama gelmesi uzun sürdü. İçlerinde en zayıfı olan o barikatı güçlendirmeye uğraşıyordu. O geldiğinde Küçük Sofu'nun peşinden gitmeye başlamışlardı. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, yerlerde sürünen hastalar."

"Kimse onları durdurmadı mı?" diye sordu Antônio Vilanova.

"Kimse buna cüret edemedi," dedi Fişekçi. "Karşılarındaki Küçük Sofu'ydu. O Küçük Sofu'ydu. Senin benim gibi birisi değildi, en başından beri Vaiz'in yanında bulunmuş biriydi. Küçük Sofu'ydu. Sen olsan kalkıp ona aklını yitirdiğini, ne yaptığını bilmediğini söyleyebilir miydin? Buna ne Koca João ne ben ne de başka birisi cüret edebildi."

"Ama Başkeşiş João cüret etti," diye mırıldandı Antônio Vilanova.

"Kesinlikle," dedi Fişekçi Antônio. "Evet, Başkeşiş João buna cüret etti."

Cüce kemiklerini buz gibi soğuk hissediyordu, alnı ise cayır cayır yanıyordu. Sahneyi zihninde kolayca canlandırdı: Uzun boylu, çevik, güçlü eski *cangaceiro*, belinde bıçak ve pala, omzunda tüfek, göğsünde mermi şeritleriyle orada belirirken yorgun değil, yorgunluktan çok öte bir halde görünüyordu. İşte oradaydı, hamilelerin, çocukların, ihtiyarların, sakatların, elleri başlarında askerlere doğru giden o ölümden dönmüşlerin oluşturduğu anlaşılmaz sıraya bakıyordu. Bir türlü aklı almıyordu: O sırayı, Çingene'nin Sirki'nin iyi günlerinde, kalabalık ve bereketli bir sirk olduğu dönemdeki gösterilerinden birinin netliği ve canlılığıyla gözlerinin önüne getirebiliyordu. Şaşkınlığı, zihin karışıklığı ve öfkesiyle Başkeşiş João'yu orada görür gibiydi.

"Durun! Durun!" diye bağırdı afallamış bir şekilde, sağına soluna bakınarak teslim olmaya gidenleri durdur-

mak amacıyla el kol hareketleri yaptı. "Siz delirdiniz mi? Durun! Durun!"

"Ona durumu açıkladık," dedi Fişekçi. "Hüngür hüngür ağlamakta olan ve kendini sorumlu hisseden Koca João açıkladı. Ayrıca Pedrão, Peder Joaquim ve diğerleri de geldi. Ne olup bittiğini anlaması için iki kelime yetti."

"Mevzu onları öldürecek olmaları değil," dedi Başkeşiş João sesini yükselterek, tüfeğini doldurarak ve çoktan sınırı geçmiş, uzaklaşmakta olanlara nişan alarak. "Zaten hepimizi öldürecekler. Daha kötüsü onları aşağılayacak olmaları, tıpkı Pajeú'ya yaptıkları gibi. Asıl masum oldukları için buna izin verilemez. Onların kellelerini uçurmalarına izin verilemez! Onların onursuzlaştırılmalarına izin verilemez!"

"Ateş etmeye başlamıştı bile," dedi Fişekçi Antônio. "Artık hepimiz ateş ediyorduk. Pedrão, Koca João, Peder Joaquim, ben," derken Cüce o âna kadar kararlı çıkan seste şimdi tereddüt algıladı: "Kötü mü yaptık? Kötü mü yaptım, Antônio Vilanova? Başkeşiş João bize ateş ettirerek kötü mü yaptı?"

"İyi yaptı," dedi Antônio Vilanova hiç tereddütsüz. "Bunlar ötenaziydi. Onları bıçaklarla öldüreceklerdi, tıpkı Pajeú'ya yaptıkları gibi. Orada olsaydım, ben de ateş ederdim."

"Bilmiyorum," dedi Fişekçi. "Bu, içimi kemiriyor. Vaiz bunu onaylıyor mu? Yaşadığım sürece bu soruyu kendime soracak, on yıl boyunca Vaiz'e eşlik ettikten sonra son andaki bir yanlış hareketim yüzünden cehenneme mi gideceğimi anlamaya çalışacağım. Bazen..."

Sustu ve Cüce şimdi Sardelinha'ların aynı anda ağladıklarını fark etti; biri çok güçlü hıçkırıklarla hiç çekinmeden, diğeriyse daha boğuk, için için.

"Bazen?" diye tekrarlayıp onu devam etmesi için cesaretlendirdi Antônio Vilanova.

"Bazen Baba, İyi İsa ve Meryem Ana'nın beni o ölülerin arasından kurtarmak için gösterdikleri mucizeyi o masumların üzerine açtığım ateşlerin kefaretini ödemem için yaptıklarını düşünüyorum," dedi Fişekçi Antônio. "Bilmiyorum. Yine hiçbir şey bilmiyorum. Belo Monte'de her şey bana çok açık görünüyordu, gündüz gündüzdü, gece de gece. Ta ki o âna kadar, masumların ve Küçük Sofu'nun üzerine ateş açmaya başladığımız âna kadar. İşte ondan sonra her şey yeniden içinden çıkılmaz bir hal aldı."

İç çekti ve suskunluğa bürünüp Cüce ve diğerleri gibi, Sardelinha'ların *jagunço*'lar tarafından ötenazi yapılan o masumlar için ağlamalarını dinledi.

"Çünkü belki de Baba onların şehitlikle göğe yükselmelerini istiyordu," diye ekledi Fişekçi.

"Terliyorum," diye düşündü Cüce. Yoksa kanıyor muydu? Düşündü: "Ölüyorum." Damlalar alnından akıyor, kaşlarından ve kirpiklerinden süzülüyor ve gözlerini kapatıyorlardı. Ama terlemesine rağmen soğuk hâlâ oradaydı ve içini donduruyordu. Jurema arada bir yüzünü temizliyordu.

"Peki, sonra ne oldu?" diye miyop gazetecinin sorduğunu duydu. "Başkeşiş João, siz ve diğerleri o şekilde..."

Sustu ve ağlamaya ara vermiş olan Sardelinha'lar onun münasebetsiz araya girişine şaşırıp kaldıktan sonra kaldıkları yerden hıçkırıklarına devam etti.

"Sonrası olmadı," dedi Fişekçi Antônio ve, "ateistler kendilerine ateş ettiğimizi sandılar. Artık kendilerinin gördükleri o avları ellerinden almamıza öfkelendiler," diye ekledikten sonra sustu ve sesi titreşti. "'Hainler,' diye bağırıyorlardı. Biz ateşkesi bozmuştuk ve bunu bize ödeteceklerdi. Dört bir yandan saldırıya geçtiler. Binlerce ateist. Bu bir şans oldu."

"Şans mı?" diye sordu Antônio Vilanova.

Cüce ne demek istediğini anlamıştı. Yeniden, tüfekler ve meşalelerle ilerleyen o üniformalar seline doğru ateş etmek zorunda kalmaları bir şanstı; onurlarının lekelenmesini engellemek için o masumları öldürmeye devam etmek zorunda kalmamaları bir şanstı. Onu anlıyor ve yüksek ateş ile soğuğun arasında, o ânı gözünün önüne getiriyordu. Ötenazi yapmaktan bitkin düşmüş *jagunço*'ların su toplamış ve yanmış ellerini nasıl ovuşturduklarını, karşılarında yeniden açık, belirgin, aşikâr, tanıması kolay bir düşman bulmaktan nasıl mutlu olduklarını görebiliyordu. Henüz ölmemiş olanları öldürerek, henüz yanmamış olanı yakarak ilerleyen o öfkeyi görebiliyordu.

"Ama ben onun o anda bile ağlamadığından eminim," dedi Sardelinha'lardan biri ve Cüce bunu söyleyenin Honório'nun mu yoksa Antônio'nun mu karısı olduğunu anlamadı. "Koca João'yu, Peder Joaquim'i masumlara bunu yapmak zorunda kaldıkları için ağlarken hayal ediyorum. Peki ya o? O ağladı mı?"

"Kesin ağlamıştır," diye mırıldandı Fişekçi Antônio. "Ben görmemiş olsam da."

"Bugüne kadar kimse Başkeşiş João'yu ağlarken görmedi," dedi aynı Sardelinha.

"Sen onu hiçbir zaman sevmedin," diye hayal kırıklığıyla mırıldandı Antônia Vilanova ve Cüce bu konuşanın kız kardeşlerden hangisi olduğunu hemen anladı, bu Antônia'ydı.

"Hiçbir zaman," diye kabul etti diğeri garezini gizlemeden. "Şimdi onun Başkeşiş João gibi değil de öldürmüş olmak için öldüren, çalmış olmak için çalan ve insanlara acı çektirmekten zevk alan Şeytan João gibi öldüğünü öğrendikten sonra daha da az seveceğim."

Derin bir sessizlik oldu ve Cüce, miyobun korktuğunu hissetti. Gergin bir şekilde bekledi.

"Ağzından bir daha bunu duymak istemiyorum," diye sakince mırıldandı Antônio Vilanova. "Yıllardan beri, ezelden beri karımsın. Her şeyi birlikte yaşadık. Ama bir daha bunu tekrarladığını duyarsam her şey biter. Aynı zamanda sen de bitersin."

Cüce titreyerek, terleyerek, saniyeleri sayarak bekledi.

"İyi İsa üzerine yemin ederim ki bunu benden bir daha asla duymayacaksın," diye kekeledi Antônia Sardelinha.

"Ben Başkeşiş João'nun ağladığını gördüm," dedi tam o sırada Cüce. Dişleri takırdıyordu ve sözcükler ağzından kasılmalarla, parçalanmış halde çıkıyordu. Yüzü Jurema'nın göğsüne gömülmüş olarak konuşuyordu. "Size söylemiştim, hatırlamıyor musunuz? Şeytan Robert'in Korkunç ve İbretlik Öyküsü'nü dinlerken ağlamıştı."

"O bir kralın oğluydu ve doğduğu sırada annesinin saçları çoktan beyazlamıştı," diye hatırladı Başkeşiş João. "Bir mucize eseri doğdu, eğer şeytanınkiler de mucizeyse. Annesi Robert'in doğabilmesi için bir anlaşma yapmıştı. Başlangıcı böyle değil miydi?"

"Hayır," dedi Cüce, ne zaman ve nerede öğrendiğini artık hatırlamadığı, bir köyden diğerine taşıdığı, yüzlerce, binlerce kez, değişken dinleyici kitlesinin ruh haline uygun bir biçimde uzatarak, kısaltarak, güzelleştirerek, hüzünlendirerek, neşelendirerek, dramatize ederek aktardığı o hikâyeyi hayatı boyunca anlatmış olmaktan gelen bir özgüvenle. Başkeşiş João bile ona başlangıcını öğretemezdi. "Annesi yaşlı ve kısırdı, bu yüzden Robert'in doğması için, evet, anlaşma yapmak zorunda kaldı. Ama kralın değil dükün oğluydu."

"Normandiya dükünün," diye onayladı Başkeşiş João. "Hadi hemen anlat."

"Ağladı mı?" diye sordu sanki gaipten gelen, artık

çok iyi tanıdığı, her zaman ürkek ve aynı zamanda da meraklı, geveze, münasebetsiz o ses. "Şeytan Robert'in hikâyesini dinlerken mi?"

Evet, ağlamıştı. Bir yerinde, galiba büyük katliamlar ve zulümlerin yaşandığı, yakıp yıkma güdüsü tarafından, karşı koyamadığı o görünmez güç tarafından ele geçirilen, sürüklenen, hükmedilen Robert'in bıçağını hamile kadınların karnına daldırdığı ya da yeni doğmuş bebeklerin kellesini uçurduğu ("Bu onun Kuzeyli değil Güneyli olduğunu gösteriyor," diye belirtiyordu Cüce), köylüleri kazığa oturttuğu ve içinde ailelerin uyuduğu kulübeleri ateşe verdiği bölümde, Sokağın Komutanı'nın gözlerinde bir ışıltı, yanaklarında bir ayna, çenesinde bir titreme ve göğsünde o inip kalkmanın oluştuğunu fark etmişti. Şaşkınlık ve korku içindeki Cüce sustu –nerede hata yapmış, neyi unutmuştu?– ve endişeyle Catarina'ya, oraya Başkeşiş João'nun getirdiği ve Menino Jesus Sokağı'ndaki korunaklı alanda hiç yer kaplamıyormuş gibi görünecek denli sıska kadına baktı. Catarina bir işaretle ona devam etmesini belirtti. Ama Başkeşiş João bırakmadı, "Yaptıkları kendi suçu muydu?" dedi sinirli bir şekilde. "Onca zulmü yapmak onun suçu muydu? Başka bir şey yapabilir miydi? Annesinin borcunu ödemiyor muydu? Baba bu kötülüklerin bedelini kimden tahsil etmeliydi? Ondan mı yoksa düşesten mi?" diye sorduktan sonra, korkunç bir ıstırapla gözlerini Cüce'ye dikti. "Cevap ver, hadi cevap ver."

"Bilmiyorum, bilmiyorum," dedi Cüce korkudan titreyerek. "Bu hikâyede yer almıyor. Bu benim suçum değil, bana bir şey yapmayın, ben sadece hikâyeyi anlatanım."

"Sana bir şey yapmayacak," diye fısıldadı hayaleti andıran kadın. "Sen devam et, anlatmaya devam et."

O anlatmaya devam ederken Catarina'nın nasıl eteğinin ucuyla Başkeşiş João'nun gözlerini kuruladığını ve

ona yalnız olmadığını hissettirmek için nasıl ayaklarının dibine çömelip ellerini bacaklarında gezdirdiğini ve başını dizlerine dayadığını görmüştü. Bir daha ne ağlamış ne yerinden kıpırdamış ne de bazen Aziz Robert'in dindar bir münzeviye dönüşmüş olarak öldüğü, bazense Fransa'nın On İki Kahramanı'ndan biri olan Normandiyalı Richard'ın oğlu olduğu ortaya çıkan Robert'in hak ettiği tacı giydiği o final bölümüne kadar araya girmişti. O akşamın –ya da gecenin– sonunda Başkeşiş João'nun hikâye için ona teşekkür ettiğini hatırlıyordu. Peki bu ne zaman olmuştu? Askerler gelmeden önce, ortalığın sakin olduğu ve Belo Monte'nin bütün bir ömrü geçirmeye değer bir yer olarak göründüğü zamanlarda mı? Yoksa yaşamın ölüm, açlık, enkaz ve korkuya dönüştüğü zamanlarda mı?

"O şey ne zaman oldu, Jurema?" diye tedirgin bir şekilde sorarken, onu zaman çizgisi üzerinde tam doğru yere yerleştirmenin neden o kadar ertelenemez bir şey olduğunu bilmiyordu. "Miyop, miyop, gösterinin başında mı oldu yoksa sonunda mı?"

"Nesi var?" diye Sardelinha'lardan birinin sorduğunu duydu.

"Ateşi var," diye cevap verdi Jurema onu kucaklayarak.

"Ne zaman oldu?" diye üsteledi Cüce. "Ne zaman oldu?"

"Sayıklıyor," dediğini duydu miyobun ve alnına dokunduğunu, saçını ve sırtını okşadığını hissetti.

Bir şey onu şaşırttığında, eğlendirdiğinde ya da korkuttuğunda hep yaptığı gibi iki-üç kez hapşırdığını duydu. Şimdi istediği kadar hapşırabilirdi. Ama kaçtıkları gece, bir hapşırmanın hayatlarına mal olabileceği o gece, bunu hiç yapmamıştı. Onu köylerdeki temsillerin birinde, tıpkı Sakallı Kadın'ın palyaço numarasında değişik perdeler ve tonlarda (yüksek, alçak, uzun, kısa) osurup

durması gibi yirmi, elli, yüz kez hapşırırken hayal etti ve gösteriyi izleyen topluluk gibi, içinden gülmek geldi. Ama bunu yapacak takati kalmamıştı.

"Uyuyakaldı," dediğini duydu Jurema'nın ve genç kadın onun başını bacaklarının üzerine yerleştirdi. "Yarına bir şeyi kalmaz."

Uyumuyordu. Mağaranın karanlığında büzüşmüş bedenini oluşturan o ateş ve buz muğlak gerçekliğinin derinliklerinden, Fişekçi Antônio'nun anlattıklarını zihninde canlandırarak, küllerin ve cesetlerin arasında yeniden dirilmiş bu adamın anlatmasına ihtiyaç duymadan çok daha önce kestirdiği, bildiği o dünya sonunu gözünün önüne getirerek bir süre daha dinledi. Ve Bahia *sertão*'su gecesinde, artık Canudos'suz ve *jagunço*'suz, yakında görevlerini yerine getirenler gittikten ve bu topraklar her zamanki gururlu ve yoksul yalnızlığına geri döndükten sonra askersiz de kalacak olan o dünyada kendini kötü hissetmesine, tir tir titremesine, yanında konuşanlardan çok uzaktaymış duygusuna kapılmasına rağmen Cüce, Fişekçi Antônio'nun anlattıklarıyla ilgilenmiş, onlardan etkilenmiş ve onlara şaşırmıştı.

"Senin dirildiğin söylenebilir," dediğini duyduğu Vilanova'lardan nadiren konuşan ve bunu yaptığında kardeşine benzeyen Honório'nun.

"Denilebilir," diye cevap verdi Fişekçi. "Ama ben ölmemiştim. Kurşun yaram bile yoktu. Bilmiyorum, bunun da nasıl olduğunu bilmiyorum. Vücudumda hiç kan yoktu. Belki de kafama bir taş düşmüştür. Ama hiçbir tarafımda ağrı sızı yoktu."

"Sen bayılmışsın," dedi Antônio Vilanova. "Belo Monte'de insanların bayıldığı gibi. Seni öldü zannettiler ve seni kurtaran bu oldu."

"Evet, beni bu kurtardı," diye tekrarladı Fişekçi. "Ama sadece bu değil. Çünkü uyanıp kendimi ölülerin

arasında gördüğümde, aynı zamanda yerde yatanların arasında dolaşıp süngülerle ya da hareket ediyorlarsa mermilerle onların işini bitiren ateistleri de gördüm. Birçoğu yanımdan geçti ve hiçbiri ölüp ölmediğimi kontrol etmek için eğilip bakmadı."

"Yani bütün bir gün ölü taklidi yaptın," dedi Antônio Vilanova.

"Onların gelip geçişlerini, ölmeyenlerin işini bitirişlerini, esirleri süngüyle delik deşik edişlerini, duvarların dinamitle yerle bir oluşunu duyarak," dedi Fişekçi. "Ama en kötüsü bu değildi. En kötüsü köpekler, fareler, akbabalardı. Ölüleri yiyorlardı. Bedenleri deşmelerini, ısırmalarını, gagalamalarını işitiyordum. Hayvanlar yanılmıyor. Kimin ölü kimin diri olduğunu biliyorlar. Akbabalar ve fareler canlı insanları yemiyorlar. Benim korkum köpeklerdi. Esas mucize bu oldu: Onlar da beni rahat bıraktılar."

"Şansın yaver gitmiş," dedi Antônio Vilanova. "Peki, şimdi ne yapacaksın?"

"Mirandela'ya döneceğim," dedi Fişekçi. "Orada doğdum, orada büyüdüm, havai fişek yapmayı orada öğrendim. Bilmiyorum. Peki ya siz?"

"Buradan uzaklara gideceğiz," dedi eski tüccar. "Belki Assaré'ye. Biz buraya oradan geldik, bu hayata şimdiki gibi salgın hastalıktan kaçarak orada başladık. Başka bir salgın hastalıktan. Belki de her şeyi başladığı yerde bitirmek için oraya döneriz. Başka ne yapabiliriz ki?"

"Doğru söylüyorsun," dedi Fişekçi Antônio.

TEĞMEN PINTO SOUZA onu Bahia'ya götürmeden önce Vaiz'in kellesine bir göz atmak istiyorsa ona General Artur Oscar'ın komuta merkezine koşmasını söylediklerinde dahi, Bahia Polisi Gönüllüler Taburu Ko-

mutanı Albay Geraldo Machado savaşın sona ermesiyle birlikte onda bir saplantıya dönüşen o şeyi düşünmeyi bırakamıyor: Onu gören oldu mu? O nerede? Ama bütün tugay, alay ve tabur komutanları gibi (daha düşük rütbeli subaylara bu ayrıcalık tanınmıyor), onca insanı öldüren ve öldürten, buna karşılık, tüm tanıklıklara göre, eline ne bir tüfek ne de bir bıçak aldığını kimsenin görmediği o adamdan geriye kalanı seyretmeye gidecek. Doğrusu fazla bir şey göremiyor, çünkü çürüme durumundan ötürü kafayı bir kireç çuvalına koymuşlar; tek gördüğü birkaç tutam grimsi saç. Kafayı gördükten sonra General Oscar'ın barakasında kalıp savaşın bitişinden ötürü birbirlerini kutlayan ve şimdi memleketlerine, ailelerinin yanına döneceklerine göre gelecekle ilgili planlar yapan diğer subaylardan farklı olarak, Albay Macedo gözlerini o saç yumağının üzerinde bir an tuttuktan sonra hiçbir yorumda bulunmadan oradan ayrılıyor ve dumanı tüten yıkıntılar ve cesetler yığınının arasına yeniden dalıyor.

Artık ne Vaiz'i ne de komuta merkezinde bıraktığı bahtiyar subayları, kendini hiçbir zaman eşit hissetmediği, üstelik Bahia Polis Taburu'yla birlikte Canudos'un tepelerine geldiğinden beri ona karşı sergiledikleri küçümsemeyi tıpatıp aynı küçümsemeyle iade ettiği subayları düşünüyor. Lakabının ne olduğunu, arkasından konuştuklarında ondan ne diye bahsettiklerini biliyor: Haydut Avcısı. Hiç umursamıyor. Hayatının otuz yılını Bahia topraklarını defalarca *cangaceiro* çetelerinden temizleyerek geçirmiş olmaktan, taşıdığı bütün nişanları kazanmış ve o subayların hiçbirinin haritada gösteremeyeceği küçücük köy Mulungo do Morro'da doğmuş sıradan bir melez olarak, canı pahasına kendi toprağının insanına karşı koyarak albaylık rütbesine ulaşmış olmaktan gurur duyuyor.

Ama adamları bunu umursuyor. Komutanlarına duydukları kişisel sadakatten ötürü dört ay önce Vaiz'e karşı savaşmak için buraya gelmeyi kabul eden Bahia'lı polisler –onlara bunu onlardan Bahia eyalet valisinin istediğini, polis güçlerinin ülkenin geri kalan kısmında Bahia'lıları lakaytlık, kayıtsızlık, hatta *jagunço*'lara sempati duymak ve onlarla işbirliği yapmakla itham eden haince söylentileri mesnetsiz kılmak için, Bahia'lıların cumhuriyeti savunma konusunda tüm fedakârlıkları yapmaya herkes kadar hazır olduklarını federal hükümete ve bütün Brezilya'ya kanıtlamak için Canudos'a gönüllü gitmesinin kaçınılmaz bir hale geldiğini söylemişti– askerî sefere katıldıklarından beri maruz kaldıkları hor görmeler ve terslemelerden rahatsız oluyor, inciniyorlar. Onlar komutanları gibi içlerine atmıyorlar, küfürlere küfürle karşılık veriyorlar, takma adlara takma adlarla cevap veriyorlar ve bu dört ay boyunca başka alaylardan askerlerle aralarında sayısız tartışma çıktı. Onları en çok kızdıran ise komuta kademesinin de onlara ayrımcılık yapması. Bahia Polisi Gönüllüler Taburu, sanki kurmay heyeti, Bahia'lıların yürekten imparatorluk yanlısı ve gizli Vaiz taraftarı oldukları iftirasına inanıyormuşçasına, onları bütün eylemlerde artçı birlik olarak kenarda tuttu. Pis koku o kadar şiddetli ki mendilini çıkarıp burnunu kapamak zorunda kalıyor. Yangınların birçoğu sönmüş olmasına rağmen hava incecik kurumlarla, kıvılcımlarla ve küllerle dolu, bu yüzden ölü *jagunço*'ları araştıran, inceleyen, yüzlerini görmek için onları ayaklarıyla çeviren albayın gözleri kan çanağı gibi. Cesetlerin çoğu kömürleşmiş halde ve alevler onları o kadar bozmuş ki onu bulsa bile, teşhis etmesi mümkün olmayacak. Kaldı ki, cesedi sapasağlam korunmuş olsa bile onu nasıl tanıyacak? Onu hiç görmedi ki? Ve elindeki eşkâl çok yetersiz. O halde bu yaptığı kesinlikle bir sersemlik. Düşünüyor:

"Kesinlikle." Ne var ki bu şey aklından, mantığından çok daha güçlü, bu onun geçmişte çok işine yaramış olan o karanlık içgüdü, gezici birliğini iki-üç günlük açıklanamaz zorlu bir yürüyüşe sürükleten ve sonunda karşılarına çıkan bir köyde haftalarca ya da aylarca sonuçsuz bir şekilde aradıkları haydutları şans eseri gafil avlamalarını sağlayan o anlık sezgi. Şimdi de aynı şey. Ağzını ve burnunu mendille kapatmış, diğer eliyle sinek sürülerini kovalayan, bacaklarına tırmanan fareleri arada bir tekmeler savurarak def eden Albay Geraldo Macedo, kokuşmuş cesetlerin arasında eşelenmeye devam ediyor çünkü her türlü mantığa zıt bir şekilde, bir şey ona Başkeşiş João'nun yüzüyle, bedeniyle ya da sadece kemikleriyle karşılaştığında bunların ona ait olduğunu bileceğini söylüyor.

"Efendim, efendim," diyor onun gibi yüzünü mendille kapatarak gelen yaveri Teğmen Soares.

"Onu buldular mı?" diye heyecanla soruyor Albay Macedo.

"Henüz değil, efendim. General Oscar buradan çıkmanızı söylüyor çünkü istihkâmcılar yıkıma başlayacaklar."

"Yıkım mı?" diye soruyor etrafına kederli bir şekilde bir bakış atan Albay Macedo. "Yıkacak bir şey mi kalmış?"

"General taş taş üstünde kalmayacağına yemin etti," diyor Teğmen Soares. "Henüz yıkılmamış duvarların dinamitlenmesi emrini verdi."

"Şu israfa bakın," diye mırıldanıyor albay. Mendilin altında ağzı yarım açık ve her düşündüğünde yaptığı gibi altın dişini yalıyor. Önünde uzanan molozlar, pis koku ve leşlere bir süre hüzünle baktıktan sonra omuz silkiyor. "Pekâlâ, öldü mü yoksa kaçtı mı, bunu öğrenemeden gideceğiz."

O ve yaveri, burunlarını kapatmaya devam ederek

ordugâha geri dönmek için yürümeye koyuluyorlar. Çok geçmeden arkalarında patlamalar başlıyor.

"Size bir soru sorabilir miyim, efendim?" diye izin istiyor mendilin altında genizden konuşan Teğmen Soares. Albay Macedo izin veriyor. "Başkeşiş João'nun cesedi sizin için neden bu kadar önemli?"

"Eski bir hikâye," diye homurdanıyor albay. Onun sesi de genizden geliyor. Küçük karanlık gözleri orada burada aranmaya devam ediyor. "Göründüğü kadarıyla benim başlattığım bir hikâye. En azından insanlar öyle söylüyor. Çünkü ben otuz küsur yıl önce Başkeşiş João'nun babasını öldürdüm. Custodia'da Antônio Silvino'nun bir *coitero*'suydu. Babasının intikamını almak için *cangaceiro* olduğunu söylüyorlar. Ve sonra, her neyse..." dönüp yaverine bakıyor ve birden kendini yaşlı hissediyor. "Kaç yaşındasın?"

"Yirmi iki, efendim."

"O halde Başkeşiş João'nun eskiden kim olduğunu bilmemen normal," diye homurdanıyor Albay Macedo.

"Canudos'un askerî şefi, büyük bir zalim," diye cevap veriyor Teğmen Soares.

"Büyük bir zalim," diye onaylıyor Albay Macedo. "Bahia'nın en acımasızı. Benim elimden her seferinde kaçmayı başaran adam. Onu on yıl boyunca takip ettim. Birçok kez enselememe ramak kalmıştı ama her seferinde elimden kurtuluyordu. Şeytanla anlaşma yaptığını söylüyorlardı. O zamanlar ona Şeytan João diyorlardı."

"Onu neden bulmak istediğinizi şimdi anlıyorum," diyor Teğmen Soares gülümseyerek. "Bu sefer elinizden kaçmadığından emin olmak için."

"Doğrusu nedenini bilmiyorum," diye homurdanıyor Albay Macedo omuz silkerek. "Belki de bana gençliğimi hatırlattığı içindir. Haydut avlamak bu can sıkıntısından daha iyiydi."

Bir patlamalar silsilesi oluyor ve Albay Macedo tepelerin eteklerinden ve zirvelerinden binlerce kişinin Canudos'un en son duvarlarının havaya uçuşunu seyrettiğini görebiliyor. Bu onun ilgisini çeken bir gösteri değil ve kafasını çevirip bakma zahmetine dahi girmiyor; Favela'nın eteğinde, Vassa Barris siperlerinin hemen arkasında bulunan Bahia'lı Gönüllüler Taburu'nun ordugâhına doğru yürümeye devam ediyor.

"Gerçek şu ki ne kadar büyük olursa olsun insanın kafasının alamadığı şeyler oluyor," diyor başarısızlıkla neticelenen keşif araştırmasının ağzında bıraktığı kötü tadı tükürerek. "Birincisi, artık ev olmaktan çıkıp harabeye dönmüş evlerin sayılmasını emretmek. Şimdiyse taşların ve kerpiçlerin dinamitlenmesini emretmek. Albay Dantas Barreto'nun komisyonunun o evleri neden saydığını anlıyor musun?"

Bütün sabahı hâlâ dumanların yükseldiği, leş gibi kokan o ortamda geçirmiş ve Canudos'ta beş bin iki yüz evin bulunduğunu saptamışlardı.

"Sonra hesaplar karıştı ve bir türlü içinden çıkamadılar," diye dalga geçiyor Teğmen Soares. "Ev başına beş kişi hesapladılar, yani yaklaşık olarak otuz bin *jagunço* nüfusu. Ama Albay Dantas Barreto'nun komisyonu sadece altı yüz kırk yedi ceset buldu."

"Çünkü sadece bütün olarak kalmış bedenleri saydılar," diye homurdanıyor albay. "Vücut parçalarını, kemikleri saymayı unuttular, oysaki cesetlerin birçoğu o haldeydi. Neticede herkes kendi derdiyle meşgul."

Ordugâhta Albay Geraldo Macedo'yu bir dram, Bahia'lı polislerin Canudos kuşatması boyunca yaşamış oldukları onca dramdan biri bekliyor. Subaylar, dağılmalarını ve konu hakkında konuşmayı bırakmalarını emrederek adamları sakinleştirmeye çalışıyorlar. Bahia'lı polislerin kendilerini tahrik edenlere hak ettikleri dersi vermek üzere toplu saldırıya geçmelerinden endişelenil-

diği için kamp alanlarının etrafına çepeçevre nöbetçiler yerleştirildi. Adamlarının gözlerinden ve mimiklerinden yansıyan öfkeyi gören Albay Macedo olayın ciddiyetini anlıyor ama herhangi bir açıklama dinlemeden önce subaylarını azarlıyor:

"Anlaşılan artık emirlerime uyulmuyor! Anlaşılan haydudu aramak yerine adamların kavgaya tutuşmasına izin veriyorsunuz! Size kavgalardan uzak durun demedim mi?"

Ancak emirlerine harfiyen uyulmuştu. Bahia Polis Güçleri'ne bağlı devriyeler Canudos'u araştırmaya devam etmişlerdi, ta ki komuta merkezi istihkâmcıların çalışmaya başlayacağı gerekçesiyle onlara geri çekilme emrini verene kadar. Zaten olay da Başkeşiş João'nun cesedini arayan o devriyelerden birinin başına gelenler yüzünden patlamıştı: Üç Bahia'lı polis, mezarlık ve kiliseler barikatını izleyerek bir zamanlar bir dere ya da nehir kolu olması gereken ve esirlerin, şimdi neredeyse sadece kadınlar ve çocuklardan oluşan (çünkü onların arasında bulunan erkeklerin kelleleri, *jagunço*'ların birkaç ay önce elli kişilik bölüğünü pusuya düşürüp geriye sadece sekiz adam bırakmış olmalarından ötürü bu görev için gönüllü olduğu söylenen Asteğmen Maranhão'nun takımı tarafından çoktan bıçakla uçuruldu) birkaç yüz kişinin toplu halde tutulduğu noktalardan biri olan o çukur dere yatağa kadar gitmişlerdi. Bahia'lı polislerin Başkeşiş João hakkında bir şey bilip bilmediklerini sormak için esirlere yaklaştıkları sırada, aralarından biri, esir kadınların arasında Mirangaba köyünden bir akrabasını tanımıştı. Onun bir kadın *jagunço*'ya sarıldığını gören Asteğmen Maranhão hemen ona küfretmeye ve onu işaret ederek Haydut Avcısı'nın polislerinin cumhuriyet üniforması taşımalarına rağmen ruhen nasıl hain olduklarının kanıtının karşısında durduğunu söylemeye başlamıştı. Ve bu polis onun bu tutumu-

nu protesto etmeye kalkınca, asteğmen bir öfke seline kapılıp onu bir yumrukta yere sermişti. O ve diğer iki polis, asteğmenin takımındaki *gaucho*'lar tarafından kovalanırken arkalarından, "*Jagunço*'lar!" diye bağırmışlardı. Ordugâha öfkeden titreyerek ulaşmışlardı; ayaklandırdıkları arkadaşları bir saatten beri söyleniyor ve gidip o küfürlerin intikamını almak istiyorlardı. Bu Albay Geraldo Macedo'nun beklediği şeydi: Aynı sebeple ve aynı sözcüklerle yaşanmış diğer yirmi-otuz olayın bir benzeri.

Ama bu kez, adamlarını sakinleştirdikten sonra Bahia Polisi Gönüllüler Taburu'nun bağlı bulunduğu Birinci Kol'un komutanı General Barboza'ya ya da eğer konuyu çok ciddi bulduysa bizzat Seferi Kuvvetler komutanı General Artur Oscar'a şikâyette bulunduğu diğer seferlerin hepsinden farklı olarak Geraldo Macedo tuhaf, semptomatik bir kıpırtı, hayatını ve nişanlarını borçlu olduğu o sezgilerden birini hissediyor.

"Şu Maranhão denen herif saygıdeğer biri değil," diye yorum yaparken altın dişini hızlıca yalıyor. "Gecelerini esirlerin kellesini uçurarak geçirmenin bir askerden ziyade bir kasabın işi olduğu söylenebilir. Sizce de öyle değil mi?"

Subayları hiçbir şey söylemeyip aralarında bakışıyorlar ve Albay Macedo, konuşurken ve altın dişini yalarken, Yüzbaşı Souza'nın, Yüzbaşı Jerônimo'nun, Yüzbaşı Tejada'nın ve Teğmen Soares'in yüzlerindeki şaşkınlığı, merakı, memnuniyeti fark ediyor.

"Bu yüzden bir *gaucho* kasabın, adamlarımı tartaklama ve cumhuriyet hainleri diye adlandırma lüksüne sahip olmadığına inanıyorum," diye ekliyor. "Onun bize saygı gösterme mecburiyeti var, değil mi?"

Subayları hiç tepki vermiyorlar. İçlerinde çelişkin duygular olduğunu biliyor: Sözlerinin ima ettiği şeyden ötürü sevinç ve belli bir endişe.

"Beni burada bekleyin, kimse ordugâhın dışına adım atmayacak," diyor yürümeye koyularak. Ve astlarının hep bir ağızdan itiraz etmesi ve kendisine eşlik etmek istemeleri karşısında onları sertçe durduruyor: "Bu bir emirdir. Bu sorunu tek başıma halledeceğim."

Bakışlarını sırtında ılık bir basınç gibi hissettiği üç yüz adam tarafından izlenerek, desteklenerek, hayran olunarak ordugâhtan çıkarken ne yapacağını bilmiyor ama bir şey yapacak çünkü öfkelendiğini hissediyor. Aslında öfkeli bir adam değil, herkesin öfkeli hissettiği gençlikte bile değildi, daha ziyade –çok nadir seferler hariç– istifini bozmamasıyla meşhurdu. Hissizlik birçok kez hayatını kurtardı. Ama şimdi içinde bir öfke, karnında bir atımlık barutun patlamasından önce fitilin çıtırtısını andıran bir karıncalanma var. Öfkelenmesinin sebebi o kelle koparıcının ona Haydut Avcısı, Bahia'lı gönüllülereyse cumhuriyet hainleri demesi, polislerini hırpalaması mıydı? Bu bardağı taşıran son damla. Canudos'u yerle bir eden patlamalara sağır, başının üstünde daireler çizen akbabaların gölgelerine kör, kayalara ve çatlak toprağa bakarak, yavaşça yürüyor ve bu arada iyi zamanlardaki gibi –zira geçen yıllar tenini biraz soldurdu ve sırtını biraz büktü ama ne reflekslerini ne de parmaklarının çevikliğini alıp götürdü– hızlı ve etkili, bağımsız bir hareketin içinde olan elleri tabancasını kılıfından çıkarıp içini açıyor ve tamburunun altı yuvasında altı mermi olup olmadığını kontrol ettikten sonra yeniden kılıfına yerleştiriyor. Bardağı taşıran son damla. Çünkü bu, hayatının en güzel deneyimi, saygınlığa doğru o riskli kariyerin taçlandırılışı olacakken daha ziyade bir dizi hayal kırıklığı ve hüsranla sonuçlandı. Bu savaşta Bahia'yı temsil eden bir taburun komutanı olarak kabul edilmek ve iyi muamele görmek yerine, şahsı ve adamları nezdinde, ayrımcılığa maruz kaldı, hor görül-

dü, incitildi ve ona değerini gösterme fırsatı bile verilmedi. Şu âna kadar ki yegâne kahramanlığı sabır göstermek oldu. Bu askerî sefer tam bir fiyasko, en azından onun için. Yolda karşılaştığı ve onu selamlayan askerleri bile fark etmiyor.

Esirlerin bulunduğu çukur araziye varınca, altlarında *gaucho* alaylarının giydiği şu büzgülü pantolonlar olan bir grup askerin etrafını sardığı Asteğmen Maranhão'nun sigara içerek onun gelişini seyrettiğini görüyor. Asteğmenin hiç etkileyici olmayan bir fiziği ve geceleri dizginlerini serbest bıraktığı o bıçakçı içgüdüsünü ele vermeyen bir yüzü var: kısa boylu, zayıf, açık tenli, sarı saçlı, düzgün kesilmiş bıyıklı ve ilk bakışta meleğimsi görünen mavimtırak gözlü bir adam. Albay Geraldo Macedo acele etmeden, ne yapma niyetinde olduğuna dair (bunu kendisi de bilmiyor ki) tipik yerli suratında hiçbir kasılma ya da çatılma olmadan ona doğru yürürken asteğmenin etrafındaki *gaucho*'ların sayısının sekiz olduğunu, hiçbirinin tüfek taşımadığını (tüfekleri bir barakanın yanında çatılmış halde duruyor), buna karşılık hepsinin belinde bıçaklar olduğunu, Maranhão'nun belindeyse bıçağın yanı sıra bir kılıf içinde tabanca da bulunduğunu teyit ediyor. Albay tıkış tıkış bir halde kümelenmiş kadın hayaletlerin bulunduğu kısmı geçiyor. Çömelmiş, yere uzanmış, oturmuş, tıpkı askerlerin çatılmış tüfekleri gibi birbirlerine dayanmış esir kadınlar için hayat sadece onun geçişini izleyen gözlere sığınmış gibi görünüyor. Kollarında ya da kucaklarında taşıdıkları, sırtlarına bağladıkları ya da yanlarında yere yatırdıkları çocukları var. Aralarındaki mesafe birkaç metreye inince asteğmen sigarasını atıyor ve hazır ola geçiyor.

"İki şey var, asteğmen," diyor Albay Macedo, o kadar yakınında ki konuşurken ağzından çıkan hava Güneylinin suratına ılık bir esinti gibi ulaşıyor olmalı. "Birincisi,

esir kadınların arasında Başkeşiş João'nun nerede öldüğünü, eğer ölmediyse ona ne olduğunu araştırın."

"Onlar sorguya çekildiler, efendim," diyor Asteğmen Maranhão uysallıkla. "Sizin taburdan bir teğmen tarafından. Sonra da arsızlıklarından ötürü ağızlarının payını vermek zorunda kaldığım üç polis tarafından. Bu konuda bilgilendirildiğinizi düşünüyordum. Kadınların hiçbiri Başkeşiş João hakkında bir şey bilmiyor."

"Bir kez daha deneyelim, bakalım şansımız daha yaver gidecek mi," diyor Geraldo Macedo aynı nötr, duygusuz, bastırılmış, düşmanlığın esamesinin okunmadığı ses tonuyla. "Onları bizzat sorgulamanızı istiyorum."

Küçük, karanlık, kenarlarında kaz ayakları bulunan gözleri genç subayın şaşkın, şüpheci, kırpışmayan, ne sağa ne de sola oynayan açık renkli gözlerinden bir an dahi ayrılmıyor. Albay Macedo kulakları ya da sezgisi sayesinde biliyor ki sağındaki sekiz asker gerildiler ve bütün kadınların cansız bakan gözleri ona yönelmiş durumda.

"O halde onları sorgulayacağım," diyor subay, bir anlık bir tereddüdün ardından. Emrin albay tarafından son bir deneme yapmak istediği için mi yoksa ona otoritesini hissettirmek için mi verilmiş olduğunu anlamayı başaramayan asteğmen, önünde açılan ve ardından kapanan paçavralar denizini hayretini dışa vuran bir yavaşlıkla ve Başkeşiş João'yu sorarak geçerken Geraldo Macedo, *gaucho* askerlere bir kez olsun dönüp bakmıyor. Onlara bariz bir şekilde sırtını dönüyor ve elleri beline dayalı, kepi arkaya atılı, onun olduğu kadar *sertão*'daki her sığır çobanının tipik duruşuyla, asteğmenin esir kadınlar arasında dolaşmasını takip ediyor. Uzaklarda, bayırların ardından hâlâ patlama sesleri geliyor. Asteğmenin sorularına hiçbir ses cevap vermiyor; bir esirin önünde durup gözlerine bakarak onu sorguladığında beriki kafasını sallamakla yetiniyor. Bütün dikkati oraya gelme

sebebine, sekiz askerin bulunduğu taraftan gelebilecek bir gürültüye odaklanmış olan Albay Macedo'nun bunca kadının bir arada bulunduğu bir yerde benzer bir sessizliğin hüküm sürmesinin, onca çocuğun susuzluktan, açlıktan ya da korkudan ağlamamasının tuhaf olduğunu düşünmeye vakti oluyor ve o bir deri bir kemik miniklerin çoğunun çoktan ölmüş olabileceği aklına geliyor.

"Gördüğünüz gibi bir işe yaramıyor," diyor Asteğmen Maranhão onun önünde durarak. "Size önceden söylediğim gibi hiçbiri bir şey bilmiyor."

"Yazık," diyor Albay Macedo düşünceli bir şekilde. "Buradan Başkeşiş João'ya ne olduğunu bilmeden gideceğim."

Sırtı hâlâ sekiz askere dönük, bakışlarıysa sinirliliği yavaş yavaş ifadelerine yansımaya başlayan asteğmenin açık renk gözlerine ve beyazımsı tenine kilitlenmiş halde, aynı yerde durmaya devam ediyor.

"Başka bir emriniz var mıydı?" diye mırıldanıyor en sonunda.

"Siz buraya çok uzaklardan geldiniz değil mi?" diye soruyor albay. "Bu yüzden bir *sertão*'lu için en büyük hakaretin ne olduğunu muhtemelen bilmiyorsunuzdur."

Asteğmen Maranhão çatık kaşlarıyla çok ciddi ve albay daha fazla bekleyemeyeceğini anlıyor çünkü herif sonunda silahını çekecek. Ani, öngörülemez, çok sert bir hareketle o beyaz surata şamarı patlatıyor. Darbenin yere devirdiği asteğmen yeniden ayağa kalkmayı başaramıyor ve dörtayak üzerinde kaldığı yerden bakışlarını yönelttiği Albay Macedo yanına gelmek için ona doğru bir adım atıp uyarıyor:

"Eğer ayağa kalkarsanız ölürsünüz. Tabii silahınıza davranmaya kalkışırsanız da."

Soğuk bir ifadeyle gözlerinin içine bakarken sesinin tonu hâlâ değişmedi. Asteğmenin kızarmış yüzünde ve

ayaklarındaki tereddüdü görünce, Güneylinin ne ayağa kalkacağını ne de tabancasını çıkarmaya çalışacağını anlıyor. Üstelik kendi tabancasını kılıfından çıkarmadı bile, sadece sağ elini beline götürüp kılıfın birkaç milimetre yakınına koymakla yetindi. Lakin onun esas ilgisi arkasında ne olup bittiğine yönelmiş durumda, komutanlarının o halini gören sekiz askerin ne düşündüğünü, ne hissettiğini tahmin etmeye çalışıyor. Ama birkaç saniye sonra onların da hiçbir şey yapmayacağından, onların da oyunu kaybettiğinden emin oluyor.

"Elini bir adamın yüzüne koymaktır, biraz önce benim size yaptığım gibi," derken, bir yandan da hızlıca fermuarını açıp aletini çıkarıyor ve fışkıran sidiğinin Asteğmen Maranhão'nun poposunu ıslatmasını seyrediyor. "Ama ondan da fenası adamın üzerine işemektir."

Aletini içeri sokup fermuarını kapatırken, kulakları arkasından gelebilecek seslere dikkat kesilmeyi sürdürüyor ve işte o sırada asteğmenin tıpkı sıtma nöbeti geçiren biri gibi titremeye başladığını, gözyaşlarının boşaldığını ve vücuduyla, ruhuyla ne yapacağını bilmediğini görüyor.

"Bana Haydut Avcısı denmesi umurumda bile değil çünkü eskiden öyleydim," diyor en sonunda, asteğmenin doğrulduğunu, ağladığını, titrediğini görerek ve kendisinden ne kadar nefret ettiğini ve tabancasını şimdi de çıkarmayacağını bilerek. "Ama adamlarım kendilerine cumhuriyet hainleri denmesinden hiç hoşlanmazlar çünkü bu doğru değil. Onlar en cumhuriyetçi ve en vatansever kişi kadar cumhuriyetçi ve vatanseverdir."

Dilini aceleyle altın dişinin üzerinde dolaştırıyor.

"Yapabileceğiniz üç şey kalıyor, asteğmen," diyor son olarak. "Komuta merkezine bir şikâyette bulunup beni yetkimi kötüye kullanmakla suçlamak. Benim rütbemi indirebilir, hatta görevden de uzaklaştırabilirler. Bu pek de umurumda değil, zira haydutlar olduğu müddetçe

hayatımı onları avlayarak kazanabilirim. İkincisi, bunu siz ve ben aramızda, rütbelerimizi bırakarak, tabanca, bıçak ya da sizin tercih edeceğiniz bir silahla özel olarak halledebilmemiz için gelip benden açıklama istemek. Ve üçüncüsü, beni arkamdan vurmaya çalışmak. Bakalım hangisinde karar kılacaksınız."

Elini kepine götürüyor ve selama benzeyen bir hareket yapıyor. O son göz atış ona kurbanının tercihinin birinci, belki de ikinci seçenek olacağını söylüyor ama üçüncüsü değil, en azından şu an için. Hâlâ yerlerinden kımıldamayan sekiz *gaucho* askere dönüp bakmaya tenezzül etmeden oradan uzaklaşıyor. Kendi ordugâhına dönmek üzere paçavralara sarınmış iskeletlerin arasından geçerken iki sıska kanca, onu çizmesinden yakalıyor. Başında saç kalmamış, bir kız çocuğu kadar zayıf bir ihtiyar kadın bu ve ona çapaklarının arasından bakıyor.

"Başkeşiş João hakkında bilgi almak ister misin?" diye dişsiz ağzıyla kekeliyor.

"İsterim," diyor hemen Albay Macedo. "Onu ölürken gördün mü?"

İhtiyar kadın başını olumsuz anlamda sallıyor ve dilini bir şey emiyormuş gibi şaklatıyor.

"O halde buradan kaçtı?"

Etrafı esir kadınların gözleriyle çevrili ihtiyarın yanıtı bir kez daha olumsuz oluyor.

"Birkaç başmelek onu göğe çıkardı," diyor dilini şaklatarak. "Onları gördüm."

SON

On dokuzuncu yüzyıl Brezilya'sının derinliklerinde Canudos adlı bir yer vardır; dünyanın bütün lanetlilerinin; hayat kadınları, dilenciler, haydutlar ve her tür paryanın evidir burası. Tarih ve medeniyetin tamamen yok edildiği bu bölge paradan, vergiden, evlilik kurumundan, nüfus sayımından muaftır. Bu yanıyla devrimci ruhun en saf hali için bir kazan, gerçek anlamda özgürlükçü bir cennetin potansiyelini taşıyan ve Brezilya hükümetinin ne olursa olsun yok etmeye ant içtiği bir eyalettir.

Belki de en iddialı ve trajik olan bu romanında Mario Vargas Llosa, Canudos'u gerçeklerden yola çıkarak yorumluyor. Toplum ile iktidar arasındaki sonu gelmez ve dehşet verici savaşın her iki tarafına da ışık düşürüyor. Böylece Latin Amerika'nın devrimci geçmişini; tutku, şiddet ve fanatizmle birlikte gelen yıkımı anlatan unutulmaz bir roman çıkıyor ortaya.

"Büyük ölçekte bir modern trajedi... Dökülen kan gibi karanlık."
Salman Rushdie

"Büyüleyici olmayan tek bir sayfası yok... Vargas Llosa bilhassa savaşın yarattığı kargaşayı ve kavrayış yetersizliğiyle şaşkına dönen tarafları gözler önüne serebilmiş."
The Sunday Telegraph

#devrim #içsavaş #kargaşa #fanatizm #ölüm #inanç #aşk #fedakarlık #ihtiras #latinamerika

ISBN 978-975-07-5258-2

can

canyayinlari.com | f | canyayinlari

roman